Autori:

Ion AGRIGOROAIEI prof.univ.dr., Iași
Victor AXENCIUC prof. univ. dr., București
Emilian BOLD prof. univ. dr., Iași
Constantin BOTORAN doctor în istorie, București
Vasile BOZGA prof. univ. dr., București
Gheorghe BUZATU prof. univ. dr., Craiova
Valeriu Florin DOBRINESCU prof. univ. dr., Craiova
Dan GRIGORESCU membru corespondent al Academiei Române, București
Ștefan IANCU prof. dr. ing., București
Gheorghe I. IONIȚĂ prof. univ. dr., București
Dumitru MICU prof. univ. dr., București
Petre OTU doctor în istorie, București
Mihai RETEGAN prof. univ. dr., București
Ioan SCURTU prof. univ. dr., București
Gheorghe ZBUCHEA prof. univ. dr., București

ACADEMIA ROMÂNĂ

SECȚIA DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI ARHEOLOGIE

ISTORIA ROMÂNILOR

VOL. VIII

ROMÂNIA ÎNTREGITĂ (1918–1940)

Prof. univ. dr. Ioan Scurtu, coordonator

dr. Petre Otu, secretar

EDITURA ENCICLOPEDICĂ
București — 2003

dactor: Nicolae C. NICOLESCU

nnoredactori: Ofelia COȘMAN, Anca SUCIU

cretar de redacție: Gabriela IANCU

SBN 973-45-0381-2

973-45-0431-2, vol. VIII

SUMAR

Partea a III-a
VIAȚA POLITICĂ INTERNĂ

Partea a IV-a
POLITICA EXTERNĂ ȘI RELAȚIILE INTERNAȚIONALE

CUVÂNT ÎNAINTE

Cel de-al VIII-lea volum din tratatul de *Istoria Românilor* analizează perioada decembrie 1918 – septembrie 1940. Ea este cunoscută și sub numele de „România Întregită“ sau „România Mare“.

Într-adevăr, ca urmare a unirii Basarabiei, Bucovinei, Transilvaniei și Banatului cu România, în 1918, pentru prima dată în istorie granițele statului aproape s-au suprapus peste cele etnice. România a devenit un stat de mărime medie din Europa, atât ca suprafață, cât și ca teritoriu. Noul statut i-a permis o mai activă implicare în viața continentului și chiar în politica internațională.

A existat, desigur, o continuitate a vieții materiale și spirituale, care s-a amplificat în noile condiții, când nu mai existau hotare impuse de stăpâniri străine în interiorul spațiului românesc. Energiile și capacitățile umane au putut fi mai bine valorificate, în noul cadru politico-statal, fapt ce explică – în bună parte – puternica dezvoltare a României în perioada interbelică.

În același timp, au apărut probleme noi, între care integrarea provinciilor unite în cadrul României, elaborarea unui ansamblu legislativ – în primul rând a unei noi Constituții – care să asigure dezvoltarea statului, modernizarea economiei naționale, dezvoltarea învățământului și a culturii în pas cu procesele generale înregistrate pe plan european, stabilirea unor raporturi echilibrate între majoritari și minoritari (cu minoritățile etnice în primul rând).

Rezultatele au fost, în esența lor, pozitive. S-a înregistrat o creștere a locului și rolului industriei în ansamblul economiei naționale, cu unele realizări de excepție (avioanele produse la I.A.R. – Brașov). În plan social, s-au diminuat discrepanțele uriașe din perioada anterioară, mai ales în lumea rurală, și a continuat procesul de constituire a clasei de mijloc. Din punct de vedere politic, România a evoluat pe o cale democratică, forțele extremiste – de dreapta și de stânga – nereușind să câștige o aderență consistentă. Abia după 1930, când țara era înconjurată de state cu regim autoritar, de diferite nuanțe, și mai ales după 1933, când totalitarismul de dreapta se afla în plină ofensivă pe plan european, extremismul a început să câștige teren. În momentul ei de maximă ascensiune (decembrie 1937), Mișcarea Legionară, principala organizație de extrema dreaptă, a obținut în alegerile parlamentare 15,58% din totalul voturilor. Regimul de autoritate

monarhică, instaurat la 10 februarie 1938, a fost o reacție împotriva Mișcării Legionare și o expresie a deciziei României de a continua orientarea politicii externe spre marile democrații occidentale – Franța și Marea Britanie.

Pentru menținerea actelor de Unire din 1918, a păcii stabilite prin sistemul tratatelor de la Versailles, România a promovat o politică externă activă, a inițiat și semnat convenții de alianță cu Polonia (1921), Franța (1926), Italia (1926), a contribuit la crearea Micii Înțelegeri (1921) și Înțelegerii Balcanice (1934). Prin ministrul său al Afacerilor Străine, Nicolae Titulescu, România a militat pentru creșterea rolului Societății Națiunilor în viața internațională și realizarea unui sistem de securitate colectivă în Europa.

Anii 1918–1940 au reprezentat, în esență, o perioadă fastă în istoria poporului român, un reper pentru generațiile următoare. Expresia acestei evoluții pozitive este și dezvoltarea învățământului, științei și culturii. În acei ani s-a realizat un sincronism real între cultura română și cea europeană. Personalități precum Constantin Brâncuși, George Enescu, Nicolae Iorga, Henri Coandă erau receptate ca autentice valori ale întregii umanități.

Evident, societatea românească din perioada interbelică nu a fost lipsită de dificultăți. Economia, mai ales agricultura, a continuat să se afle mult în urma celei din statele dezvoltate ale Europei. Conflictele sociale au luat uneori forme violente, soldându-se cu morți și răniți; democrația avea numeroase carențe, iar analfabetismul se menținea la cote ridicate. Regimul de autoritate monarhică, prin măsurile luate împotriva adversarilor politici, a contribuit la tensionarea situației interne într-o vreme când viața internațională cunoștea un rapid proces de deteriorare.

Politica agresivă a Germaniei și Italiei a fost tratată cu îngăduință de cercurile conducătoare de la Londra și Paris, care au promovat așa-numitul „conciliatorism". Această politică a culminat cu acordul de la München din septembrie 1938, care nu a „salvat pacea", cum declara primul ministru britanic, ci a avut ca rezultat deteriorarea gravă a climatului internațional. După numai un an a izbucnit cel de-al doilea război mondial, prin atacarea Poloniei de către Germania (1 septembrie) și Uniunea Sovietică (17 septembrie 1939).

Eforturile României de a-și menține integritatea teritorială, de a evita extinderea războiului nu au dat rezultate. Prăbușirea Franței, la 22 iunie 1940, a fost urmată, la numai câteva zile, de notele ultimative sovietice, în urma cărora Armata Roșie a ocupat Basarabia și nordul Bucovinei; apoi în august, prin „arbitrajul" din Viena, Germania și Italia au decis ca România să cedeze Ungariei o parte a Transilvaniei; de asemenea, România a fost nevoită să cedeze Bulgariei partea de sud a Dobrogei (Cadrilaterul). Astfel, prin intervenția directă și amenințarea a trei mari puteri totalitare, statul român a fost amputat, fiind apoi nevoit să intre în sfera de influență a Germaniei.

*

Prezentul volum se bazează, în principal, pe cercetările proprii ale autorilor, desfășurate pe parcursul mai multor decenii. Au fost valorificate documentele din arhive și cele publicate, însemnările zilnice și memoriile contemporanilor, dezbaterile parlamentare, presa vremii etc. În același timp au fost utilizate lucrările de specialitate ale colegilor din țară și din străinătate, referitoare la istoria românilor din anii 1918–1940. Lista cărților de specialitate se află la părțile structurale ale volumului, iar izvoarele și lucrările generale după capitolul consacrat istoriografiei.

Lucrarea a fost elaborată pe parcursul a patru ani. Coordonatorul s-a consultat în permanență cu domnul Gheorghe Buzatu în stabilirea structurii volumului, a autorilor și colaboratorilor. Domnul Ion Agrigoroaiei – pe lângă elaborarea, în calitate de coautor, a unor capitole – a citit întregul text, făcând observații utile, care au contribuit la îmbunătățirea lucrării.

Autorii sunt indicați la capitole, fără precizarea paginilor scrise de fiecare în parte, aceștia asumându-și solidar responsabilitatea pentru conținutul volumului. Au fost folosite unele materiale puse la dispoziție de mai mulți specialiști; contribuțiile lor sunt menționate în capitolul respectiv. Secția de Științe Istorice și Arheologie a Academiei Române păstrează textele fiecărui autor, astfel că cei interesați au la dispoziție informațiile privind realizarea acestui volum.

Mulțumiri se cuvin adresate doamnei Stela Cheptea și domnilor Sorin Iftimi, Daniel Ciobanu, Daniel Onișor pentru unele sugestii și contribuții în diverse faze ale realizării volumului.

Domnii Petre Otu și Constantin Bălan au depistat materialul ilustrativ și au contribuit la integrarea lui în cuprinsul volumului. Ne face plăcere să adresăm sincere mulțumiri Bibliotecii Academiei Române, domnului director general Gabriel Ștrempel, precum și Cabinetului de Stampe pentru sprijinul acordat în realizarea ilustrației.

Editurile Enciclopedică și Univers Enciclopedic s-au implicat în realizarea acestui volum. Domnul Nicolae C. Nicolescu, în calitate de redactor, a lucrat efectiv pe text, făcând numeroase observații și sugestii, pertinente și argumentate. Doamnele Ofelia Coșman și Anca Suciu au realizat tehnoredactarea, astfel ca cititorii să aibă în față o carte nu numai științifică, ci și frumoasă în același timp. Cu pasiunea – dovedită și la precedentele volume – domnul Marcel D. Popa, directorul general al Editurii Enciclopedice, precum și domnul Alexandru Stănciulescu, redactor șef, au sprijinit realizarea acestui volum, drept pentru care autorii le sunt profund recunoscători.

Evident, cititorii – criticii cei mai exigenți – vor aprecia măsura în care strădaniile noastre au fost rodnice.

IOAN SCURTU

ISTORIOGRAFIA ȘI IZVOARELE

Istoria contemporană a României beneficiază de o multitudine de surse (arhive, documente publicate, dezbateri parlamentare, însemnări zilnice, memorii etc.), de bogate informații furnizate de ziare și gazete, de studii și lucrări privind anumite aspecte concrete (evenimente, activitatea unor personalități, acțiuni individuale sau colective), precum și de monografii sau studii pe domenii (structuri politice, sociale, economice, învățământ, știință, cultură), de opere de sinteză consacrate întregii istorii a României sau numai perioadei de după Marea Unire din 1918. Istoriografia a cunoscut o evoluție semnificativă, generată de contextul politic, de acumularea izvoarelor și accesul la acestea, de perfecționarea și multiplicarea mijloacelor de abordare a istoriei recente. În esență, se pot distinge trei perioade:

1. *Perioada 1918 până la 1944*, când, sursele erau limitate, a predominat scrierea pe baza cunoașterii nemijlocite a evenimentelor și personalităților, dar nu au lipsit culegeri de documente și alte materiale de real interes istoriografic.

2. *Perioada 1944–1989*, marcată de o continuă confruntare între istorici și cenzura regimului, s-a caracterizat, într-o primă etapă (aproximativ 1947–1962), printr-o evidentă involuție și însușirea/dominarea „modelului sovietic" în scrierea istoriei; ea a fost urmată de etapa 1963/1964–1980, când s-a înregistrat o veritabilă renaștere a scrisului istoric, încununată de Congresul mondial de științe istorice întrunit, la București, în august 1980. Apoi, în continuare (1980–1989), s-au constatat, paralel cu realizări istoriografice de prestigiu, importante eșecuri, din cauza intervenției factorului politic.

3. În sfârșit, *perioada de după 1989*, când libertatea de exprimare și accesul la documente au devenit mult mai largi, dar și subiectivismul s-a manifestat plenar, coincide cu revenirea la tradiția clasică a istoriografiei române ilustrată de Nicolae Iorga, A.D. Xenopol, Gheorghe I. Brătianu, Vasile Pârvan, Petre P. Panaitescu, Constantin C. Giurescu ș.a. și dezvoltarea ei în raport cu stadiul actual al scrisului istoric, concretizat într-o explozie a producției istoriografice, acoperind toate epocile și tendințele, toate domeniile.

1. În perioada interbelică, preocupările pentru istoria epocii în desfășurare au fost relativ puține și, cu unele dar marcante excepții, nesemnificative. Cele mai multe lucrări și studii au urmărit analiza societății românești în vederea stabilirii unor anumite direcții

de evoluție după înfăptuirea Marii Uniri. În această acțiune s-au angajat nu numai istorici, dar și sociologi, politologi, filosofi, economiști, oameni politici etc.

A existat o activitate oficială pentru preluarea și păstrarea *documentelor* la Arhivele Statului, instituție în fruntea căreia s-au aflat personalități de marcă precum Dimitre Onciul, Constantin Moisil, Aurelian Sacerdoțeanu. Aceste documente constituie un factor esențial pentru reconstituirea istoriei contemporane. Deosebit de utile sunt datele oferite de *Anuarul Statistic al României* și, mai ales, de *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930* (10 volume, 1938–1940), multe din ele fiind preluate și valorificate în alte lucrări, cu deosebire în monumentala *Enciclopedie a României* (4 volume, 1938–1943). Au fost editate volume de documente oficiale, între ele distingându-se: *Activitatea Corpurilor Legiuitoare și a Guvernului de la ianuarie 1922 până la 27 martie 1926* (1926). S-au publicat și unele colecții de documente privind politica externă, cea mai importantă fiind realizată de Nicolae Dașcovici, *Interesele și drepturile României în texte de drept internațional public* (1936).

Regele Carol al II-lea și unii oameni politici (Armand Călinescu, Grigore Gafencu, Iuliu Maniu, Nicolae Iorga, Octavian Goga, Nicolae Titulescu, Constantin C. Giurescu ș.a.) și-au publicat *discursurile*, de preferință cele parlamentare. După 1918 au fost editate *însemnări zilnice*, datorate unor importante personalități politice și culturale. Dintre acestea, reținem *Notele politice* ale lui Alexandru Marghiloman (5 volume), *Memoriile* lui Nicolae Iorga (7 volume), *Notițele zilnice* ale lui Alexandru Averescu (2 volume) sau *Memoriile* lui I.G. Duca; acestea, la fel cu *Jurnalul* excepțional de bogat și de vast al regelui Carol al II-lea, au fost tipărite spre sfârșitul veacului al XX-lea. S-au publicat importante volume omagiale, închinate regelui Ferdinand, lui Al. Marghiloman, Vintilă I.C. Brătianu etc. Dintre *lucrările memorialistice*, apărute chiar în decursul epocii interbelice, menționăm pe cele semnate de N. Iorga: *O viață de om. Așa cum a fost* (vol. III, 1934, tratează și perioada de după 1918), *Doi ani de Restaurație, Isprava, Credința mea* (1932).

Au fost analizate unele evenimente și momente istorice. Dintre lucrările din această categorie se disting cele realizate de Gheorghe I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919, în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I.C. Brătianu* (1939); Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României* (3 volume) sau Viorel Virgil Tilea, *Acțiunea diplomatică a României. 1919–1920* (1925).

O interesantă lucrare, apărută sub egida Institutului Social Român, a fost *Noua Constituție a României. 23 de prelegeri publice organizate de ...* (ed. I, 1923; ed. a II-a, 1990), în care și-au expus punctul de vedere reprezentanții principalelor partide politice din România anilor '20. Nu mai puțin relevant a fost volumul intitulat *Politica externă a României. 19 prelegeri publice organizate de ...* (1924). Dintre lucrările de sinteză privind viața economică și socială se remarcă cele semnate de Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial* (1940) și de Mihail Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești* (1942). În lucrările sale de sinteză, *Istoria contemporană de la 1904 la 1930. Supt trei regi, Istoria luptei pentru un ideal moral și național* (1932) și,

în mod cu totul special, *Istoria Românilor*, vol. X, din 1939, N. Iorga a tratat, adesea în amănunt dar și cu înțeleasă patimă, perioada de după 1918.

2. Tentativa lui Mihail Roller și a colaboratorilor săi de a „rescrie" istoria națională în spirit partinic, cu sprijinul autorităților comuniste ale timpului, a reușit numai în parte și temporar, dat fiind că intelectualitatea română, istoricii de formație și de vocație nu au împărtășit această manieră, decât formal, fiind constrânși de împrejurări. Cenzura, controlul de partid, aparatul de represiune au putut impune pentru un timp un anumit punct de vedere în istoriografie, ca și în celelalte domenii, dar el nu a devenit o convingere pentru români. În mod firesc, la mulți cetățeni – cercetători, profesori, învățători, medici, ingineri, sau chiar oameni simpli, care au trăit o parte a istoriei contemporane –, a apărut o reacție de nemulțumire față de istoria „oficială". S-a ajuns, în chip inevitabil, la un „dublu limbaj". Pe de o parte, cel al documentelor Partidului Comunist și al *mass-media* (presă, radio, televiziune), al simpozioanelor și „sesiunilor științifice" oficiale, al „studiilor" și „cărților" scrise la comandă, în care istoria era folosită ca mijloc de propagandă. Pe de altă parte, „limbajul" specialiștilor, întemeiat pe documente autentice, în primul rând pe investigarea arhivelor, care au reușit, adesea printr-o confruntare dură cu activiștii regimului, să asigure dezvoltarea istoriografiei românești. La o analiză atentă și concretă, se poate conchide că eforturile politicienilor comuniști nu au dat rezultatele așteptate de ei. De aceea, cum bine se știe, a existat o permanentă nemulțumire față de activitatea „frontului" istoriografic. S-a ajuns ca Secția de Propagandă a C.C. al P.C.R., să elaboreze „Tezele" pe baza cărora să se scrie *Tratatul de Istoria Românilor*. Dar această tentativă nu a reușit, datorită opoziției specialiștilor. Astfel, din cele opt volume proiectate ale *Tratatului*, au apărut primele patru, iar pentru perioadele 1878–1918 și 1918–1944 s-au întocmit „machete", care au fost imprimate și dezbătute de specialiști, în vreme ce ultimele două volume consacrate „epocii socialiste" n-au fost finalizate în vreun fel. S-au publicat, în schimb, sinteze elaborate sub coordonarea unor reputați istorici: Constantin Daicoviciu și Ștefan Pascu, *Istoria României* (1974), Andrei Oțetea și Ion Nestor, *Istoria poporului român* (1974), Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și până astăzi* (două ediții). De asemenea, s-a reluat, cu începere din 1988, tipărirea strălucitei sinteze în zece volume a lui N. Iorga, *Istoria Românilor*, concomitent cu reeditarea a numeroase dintre sintezele și monografiile sale pe domenii. Concluzionând, apreciem că în toată perioada cuprinsă între anii 1944 și 1989 a existat o confruntare, de cele mai multe ori necunoscută marelui public, între istoricii de meserie și activiștii învestiți să gestioneze acest domeniu. Sub acest aspect este interesantă cercetarea publicațiilor de istorie din această etapă, și anume: „Revista de Istorie" și „Revue Roumaine d'Histoire", „Anuarele" institutelor de profil din Iași și Cluj-Napoca, „Analele" (seria istorie) ale Universităților din București, Iași și Cluj-Napoca.

Dintre *instrumentele de lucru* s-a publicat *Enciclopedia istoriografiei românești* (coordonator – Ștefan Ștefănescu, 1978), iar, sub egida Academiei Române, a fost lansată excelenta și cuprinzătoarea lucrare intitulată *Bibliografia istorică a României* (coordonator Ștefan Pascu, succedat de Gheorghe Hristodol) care, prin cele nouă volume deja apărute,

reprezintă cel mai prețios ghid disponibil în privința cunoașterii producției istoriografice de la 1944 la 1999.

Au fost tipărite numeroase *culegeri de documente*. Între acestea *1918 la români*, 12 volume, apărute în anii 1983–1989, la care au colaborat zeci de arhiviști sub coordonarea unui colectiv format din Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Mircea Mușat, Augustin Deac, Ionel Gal, Ion Iacoș, Teodor Popescu ș.a. Documentele se referă la unirea Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei, precum și la confirmarea, prin tratatele internaționale din 1919–1920, a actelor de Unire din 1918. Pentru politica externă în perioada interbelică de folos au fost volumul Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice* (1967), elaborat de un colectiv de redacție alcătuit din George Macovescu, Dinu C. Giurescu, George G. Potra și Constantin I. Turcu, în care au văzut, pentru prima dată, lumina tiparului numeroase documente fundamentale aflate în Arhiva Ministerului de Externe al României, precum și lucrarea *Titulescu și strategia păcii* (1982, coordonator Gh. Buzatu), cuprinzând și *jurnalul* inedit până atunci al celebrului diplomat român. Au apărut, în anii 1984–1985, patru volume de documente, intitulate *23 august 1944*, sub coordonarea lui Ion Ardeleanu, Vasile Arimia și Mircea Mușat, în care – alături de unele documente „de serviciu" privind activitatea P.C.R. – s-au publicat numeroase documente din arhivele românești și străine privind situația României în ajunul și la începutul celui de-al doilea război mondial (volumul I). De asemenea, colectivul de specialiști de la Catedra de Istoria României a Universității din București a publicat, în anii 1973–1980, la tipografia Universității, opt volume de documente privind perioada 1918–1947. Mai apoi, în 1982, a apărut *Istoria României între anii 1918–1944. Culegere de documente*, sub coordonarea lui Ioan Scurtu. S-au pus, în felul acesta, la îndemâna cititorilor, în primul rând a profesorilor de istorie și a studenților, documente fundamentale privind evoluția vieții economice, sociale, politice, diplomatice din perioada menționată.

Lucrările de istorie apărute – dincolo de restricțiile ideologice și de limitele unor interpretări, impuse cu preponderență de factorul politic – își păstrează în bună măsură valoarea științifică. După 1948 au fost editate numeroase cărți și studii privind istoria economiei naționale semnate de: Costin Murgescu, Marin A. Lupu, N.N. Constantinescu, N. Marcu, Vasile Bozga, Ilie Puia, Ioan Totu, Costin C. Kirițescu și Victor Axenciuc, care, mai ales prin date statistice, au oferit o imagine concretă asupra acesteia. Au apărut lucrări monografice privind reforma agrară din 1921 (Dumitru Șandru) și petrolul românesc (Gh. Buzatu), întemeiate pe documente de arhivă și ale căror concluzii își păstrează, pe deplin, valabilitatea. După ce, în anii '50 *viața politică* se redusese pentru cercetători la activitatea P. C. R., treptat s-a ajuns la o abordare mai largă, pe bază de documente.

Au fost tipărite cărți consacrate anumitor perioade: *1918–1922* (Ion Ardeleanu, Mircea Mușat, Gh. Iancu, Aurel Galea, M.C. Stănescu), *1922–1928* (Mihai Rusenescu, Ioan Saizu, Ion Bitoleanu, Marin Nedelea, Marcel Știrban), *1933–1938* (Emilia Sonea, Gavrilă Sonea, Florea Nedelcu, Gh.I. Ioniță), *1938–1940* (Al.Gh. Savu) și *1940–1941* (A. Simion, Ioan Scurtu). S-au editat monografii privind activitatea unor partide politice, în primul rând *Partidul Țărănesc* (*1918–1926*) și *Partidul Național-Țărănesc* (*1926–1947*), de Ioan Scurtu. În anii 1979–1983, sub egida Institutului de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă C.C. al P.C.R., s-au publicat trei volume de studii sub titlul *Regimuri fasciste și totalitare din Europa*. Dincolo de anumite carențe ideologice, impuse de oficialitățile din acel timp, cele mai multe studii au fost realizate cu profesionalism, pe baza cercetării unei ample literaturi de specialitate, în primul rând din țările respective. Studiul consacrat României era „împănat" cu citate din documentele Partidului Comunist Român, care exprimau – în mod limpede – o atitudine politică, și mai puțin una științifică. Deși autorii studiului – Gh. Zaharia și Mihai Fătu – au făcut eforturi de a se apropia de fenomenul extremei drepte, totuși ei nu au depășit schema ideologică potrivit căreia Garda de Fier ar fi fost o „organizație teroristă de tip fascist" (de altfel, unul dintre autori, Mihai Fătu, publicase în colaborare cu Ion Spălățelu, în 1971, o carte având acest titlu: *Garda de Fier – organizație teroristă de tip fascist*). S-au tipărit și unele lucrări generale. Ioan Scurtu, de exemplu, a publicat, în 1982, *Viața politică din România. 1918–1944*. Ulterior, în 1986 și 1988, Mircea Mușat și Ion Ardeleanu au realizat două volume masive, intitulate *România după Marea Unire*, tratând epoca 1918–1940, ele conținând multe „împrumuturi" nemărturisite din alte lucrări, ceea ce le conferă adesea un caracter de compilație. De altfel, cei doi au devenit istorici abia după ce au început să lucreze la Secția Propagandă a C.C. al P.C.R., având grijă să ia „partea leului" din lucrările care li se trimiteau spre avizare.

De o atenție specială s-a bucurat politica externă a României în perioada interbelică. Pentru valoarea lor științifică, întemeiată pe documente diplomatice, se cuvin menționate cărțile: *România la Conferința Păcii de la Paris. 1918–1920* (coordonator Viorica Moisuc), *Mica Înțelegere* și *Înțelegerea Balcanică* (Eliza Campus), *Nicolae Titulescu* (Ion M. Oprea), *România și Societatea Națiunilor* (M. Iacobescu), *România și problema reparațiilor* (Emilian Bold), *Dunărea în istoria poporului român* sau *România și regimul Strâmtorilor* (Ilie Seftiuc și Iulian Cârțână), *Dosare ale războiului mondial* (*1939–1945*) (Gh. Buzatu), ultima cuprinzând contribuții privind politica externă și situația României în contextul apropierii și declanșării ultimei conflagrații („cazul V.V. Tilea", „blocul balcanic al neutrilor" etc.). Problematica relațiilor internaționale ale României în preajma celui de-al doilea război mondial a fost analizată de Viorica Moisuc, Ioan Talpeș, Ion Calafeteanu. Cărțile *Dictatul de la Viena* și *Regimul politic în perioada septembrie 1940–ianuarie 1941* (A. Simion) s-au impus prin forța de argumentare și utilizarea unor surse multiple. Pe baza documentelor vremii a fost publicată lucrarea *Teroarea horthystă în Nord-Estul Transilvaniei*, de un larg colectiv coordonat de Mihai Fătu. Menționăm și unele lucrări de sinteză: *Contribuții privind viața politică din România. Evoluția formei de guvernământ în istoria modernă și contemporană*, de fapt o istorie a monarhiei, publicată de Ioan Scurtu în 1988, și *Din politica externă a României, 1913–1947*, semnată de Eliza Campus, în 1980. De asemenea, au fost publicate lucrări privind *Istoria militară a poporului român* (vol. 6 consacrat în mare parte perioadei interbelice) și *România în al doilea război mondial* (trei volume dintre care primul, cu o amplă introducere privind anii interbelici).

Lucrări de sinteză au realizat istoricii români care s-au aflat în străinătate. Dintre acestea s-a impus prin concepţie şi valoare *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, datorată lui Vlad Georgescu (1984), cu două substanţiale capitole, intitulate *România Mare (1918-1938) şi Regimurile autoritare (1938–1944)*.

3. După 1989, în faţa specialiştilor în istoria contemporană a României s-au deschis noi orizonturi, datorită, pe de o parte, eliminării constrângerilor ideologice, iar pe de altă parte, în urma extinderii accesului la documentele de arhivă.

Accesul la documente a fost asigurat prin desfiinţarea, în 1991, a „fondului special" de la Arhivele Statului, fapt ce a permis o „egalitate de tratament" pentru toţi cercetătorii. În vechiul regim anumite fonduri – pentru a nu fi date în cercetare – nu au fost inventariate. După 1989 s-a desfăşurat o muncă foarte intensă de ordonare şi inventariere pentru cercetare a unor astfel de fonduri (Inspectoratul General al Poliţiei, Inspectoratul General al Jandarmeriei, Cabinetul Mareşalului Antonescu etc.).

O situaţie specială a avut Arhiva C.C. al P.C.R., care, în ianuarie 1990, a fost dislocată şi mutată în altă localitate (Piteşti), unde a fost depozitată într-o totală dezordine. În toate celelalte ţări foste socialiste, inclusiv în Rusia, arhivele partidelor comuniste au rămas neatinse, şi-au schimbat doar numele (de regulă în „Arhiva Organizaţiilor Politice şi Obşteşti"), continuând să fie date spre cercetare. În România, din cauza acestei dislocări, la care s-a adăugat lipsa de spaţiu, deoarece clădirea în care se afla Arhiva C.C. al P.C.R. a căpătat o altă destinaţie, lipsa personalului calificat pentru un asemenea tip de arhivă (toţi salariaţii Arhivei C.C. al P.C.R. au fost concediaţi), operaţiunile de punere a documentelor în ordine şi de reinventariere s-au desfăşurat cu multă dificultate. Totuşi, după o muncă intensă depusă de arhivişti, cu începere din 1994, fondurile C.C. al P.C.R. au putut fi cercetate la sălile de studiu ale Arhivelor Naţionale din Bucureşti. După 1989 s-a lărgit considerabil accesul la Arhiva Ministerului de Externe (Bucureşti) şi la Arhivele Militare Române (Bucureşti – Piteşti), ca urmare a inventarierii a noi fonduri şi a punerii lor la dispoziţia cercetătorilor. De asemenea, s-a îngăduit accesul în arhivele fostei Securităţi, devenite Arhiva Serviciului Român de Informaţii (Bucureşti). În ultima vreme o parte din fondurile acestei instituţii au fost preluate de Colegiul Naţional pentru Studiul Arhivelor Securităţii care îşi are sediul în Bucureşti.

Este o realitate că, din 1989, accesul în arhive devenind mai larg, posibilităţile de a scrie o „istorie adevărată", pe bază de documente, au crescut considerabil.

La sporirea bazei documentare a contribuit aducerea unei cantităţi importante de arhivă din Rusia, care se adaugă microfilmelor executate după actele originale depistate de către specialiştii români în arhivele din Statele Unite ale Americii, Marea Britanie, Germania, Franţa, Italia, Belgia, Turcia etc. şi intrate în patrimoniul Arhivelor Statului încă din anii '70[1]. De asemenea, încheierea unor acorduri de colaborare între instituţiile de arhivă din România şi din alte state a făcut posibil ca mulţi cercetători români să

[1] Vezi Arhivele Statului din România, Direcţia Generală, *Ghidul microfilmelor*, 3 volume, Bucureşti, 1978–1979.

poată studia în arhivele străine. Din acest punct de vedere, trebuie reţinut că, după 1970, istoricii români au efectuat ample investigaţii în arhivele din S.U.A., Marea Britanie, Turcia, Germania şi Franţa. După evenimentele survenite în Europa Est-Centrală la confluenţa anilor '80–'90 şi după prăbuşirea sistemului sovietic şi a U.R.S.S., deschiderea arhivelor ex-comuniste a îngăduit istoricilor să ia cu asalt, în sensul literar al cuvântului, fondurile ultrasecrete (arhivele fostelor partide comuniste din ţările socialiste şi ale serviciilor speciale de informaţii/contrainformaţii, ale Secretariatului C.C. al P.C.U.S., ale K.G.B.-ului, Armatei Roşii ş.a.) păstrate până atunci sub „cheie" şi acoperind, prin excelenţă, istoria veacului al XX-lea. În acest cadru, investigaţiile în arhivele ex-sovietice (pe problemele politico-diplomatice, militare, economico-financiare, relaţiilor dintre partidele comuniste şi „Centrul" moscovit, respectiv P.C.U.S., Cominternul şi Cominformul) au fost de o deosebită importanţă ştiinţifică. Cu atât mai mult, cu cât, îndeosebi la Moscova, s-au aflat şi se află încă numeroase şi bogate fonduri arhivistice cuprinzând documente originale româneşti, dintre cele capturate după 1944–1945 de forţele armate sovietice din România[1]. Studiul acestor documente atestă, în acest stadiu al cercetărilor, că în numeroase privinţe unele capitole de seamă ale istoriei contemporane naţionale şi universale se impun a fi regândite, reverificate sau modificate, în orice caz, îmbunătăţite.

Aşa cum era firesc, în condiţiile exploziei intervenite în privinţa noilor informaţii devenite accesibile şi a sporirii interesului cititorilor şi specialiştilor pentru „dezvăluirile" de tot felul privind epoca contemporană, una dintre direcţiile principale ale cercetării ştiinţifice în domeniul istoriei secolului XX s-a axat pe *editarea de documente*. Volumele realizate au vizat, cu deosebire, problemele complexe, dificile, care şi-au găsit o abordare parţială până în 1989 sau chiar au fost ocolite. Între acestea s-au aflat: mişcările extremiste (de dreapta şi de stânga), minorităţile naţionale, relaţiile româno-sovietice, România şi Marile Puteri în ajunul şi la începutul celui de-al doilea război mondial, contextul general al prăbuşirii graniţelor în 1940.

Sub raport tematic a fost incontestabilă preferinţa istoricilor şi arhiviştilor pentru editarea unor volume de documente privind *evoluţia vieţii politice în România interbelică*. Având în vedere că orice bilanţ este, prin forţa lucrurilor, incomplet, el fiind practic depăşit în oricare moment printr-o nouă apariţie, vom oferi doar unele exemple. Avem în seamă atât semnificaţia temelor, cât şi valoarea ştiinţifică intrinsecă a volumelor tipărite. Se impune de la sine menţiunea că, în fiece caz, cititorul urmează să consulte bibliografia generală, anexată prezentului volum. Astfel, în centrul atenţiei specialiştilor s-au aflat realităţile politice interne, istoria partidelor şi evoluţia doctrinelor în epoca interbelică, rolul şi intervenţia unor personalităţi (Ferdinand I şi Carol al II-lea, Ion I.C. Brătianu, I.G. Duca, Iuliu Maniu, Ion Mihalache, N. Iorga, Armand Călinescu, Corneliu Zelea Codreanu, Lucreţiu Pătrăşcanu). După cum se observă, au fost avute în vedere personalităţi din întreg spectrul politic al timpului. Tot asemenea, editorii volumelor de documente

[1] Vezi Gh. Buzatu, *Românii în arhivele Kremlinului*, Bucureşti, 1996.

s-au orientat către toate grupările politice, deși s-a manifestat o netăgăduită preferință pentru partidelor „de stânga" ori „de dreapta", în privința cărora istoriografia epocii comuniste, vreme de aproape o jumătate de veac, a abuzat în denaturări, unele grosolane, mergând până la contrafaceri grosolane. În consecință, nimic mai natural decât eforturile specialiștilor de a surprinde exact și prezenta în spiritul adevărului istoria P.C.R. sau a Mișcării Legionare, direcție în care s-au impus, ca editori de documente: Ioan Scurtu, Florian Tănăsescu, Viorica Moisuc, Ion Calafeteanu, Dan Radu Vlad, Valeriu Florin Dobrinescu, Gh. Buzatu și colaboratorii lor. Câteva exemple: Vasile Arimia, Ion Ardeleanu și Alexandru Cebuc au publicat *Istoria Partidului Național-Țărănesc. Documente, 1926–1947* (1994), iar Gh. Sbârnă *Partidelor politice din România. 1918–1940. Programe și orientări doctrinare* (2001). S-au aflat în studiu acțiunile subversive ale comuniștilor din România la sugestia „Centrului" moscovit (Marin C. Stănescu, Alina Tudor-Pavelescu, Gh. Buzatu), atitudinea Parlamentului de la București față de problemele politicii externe a României (Ion Bitoleanu, Gh. Sbârnă). Sub egida Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului din București au apărut după 1995 trei volume de documente, intitulate *Ideologie și structuri comuniste în România* (coordonator Florian Tănăsescu). Același Institut a editat culegerile *Totalitarismul de dreapta în România* și *Ideologie și formațiuni de dreapta în România*, trei volume sub îngrijirea lui Ioan Scurtu. În același timp, prin eforturile Centrului de Istorie și Civilizație Europeană din Iași, s-a publicat *„Procesul" lui Corneliu Zelea Codreanu* (editat de Kurt W. Treptow și Gh. Buzatu). O temă abordată pe larg după 1989 a fost aceea a minorităților naționale, sub coordonarea lui Ioan Scurtu apărând trei volume de documente *Minoritățile naționale din România* privind perioada 1918–1938. Despre situația evreilor s-au publicat mai multe lucrări: *Cartea neagră. Fapte și documente. Suferințele evreilor din România*, editată de Matatias Carp (3 vol; 1946–1948, ediția a II-a, 1996); Lya Benjamin, *Evreii din România între anii 1940–1944*, vol. 1 (*Legislația antievreiască*), 1993, vol. 2 (*Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri*), București, 1996. Prin grija istoricilor Viorica Moisuc, Constantin Botoran, Ion Calafeteanu și a Băncii Naționale a României au apărut volume de documente privind tezaurul României expediat în 1916–1917 în Rusia și capturat după aceea de autoritățile bolșevice.

S-a continuat editarea de către istoricii clujeni a *Bibliografiei istorice a României*, iar Dorina N. Rusu a publicat dicționarul *Membrii Academiei Române. 1866–1999* (două ediții, 1998 și 1999) și cronologia *Istoria Academiei Române (1866–1996)* (două ediții, 1992 și 1997).

Caracterul regimurilor politice din 1918–1938 și 1938–1940, condițiile și cauzele prăbușirii României Mari în 1940 au constituit motive de analiză și meditație, *sine ira et studio*, oferite de apariția volumelor de documente editate de Ion Calafeteanu, V.F. Dobrinescu, Gh. Nicolescu, Horia Dumitrescu. Au apărut culegeri de documente privind o problematică mai largă, precum *Consilii de Coroană* de Ion Mamina (1997). Sub coordonarea lui Ioan Scurtu s-a publicat, în 1995, lucrarea intitulată *Documente privind istoria României între 1918–1944*, în fapt o nouă ediție, completată, a cărții din 1982.

Cercetările de istorie statistică cu aplicație în domeniile industriei și agriculturii României moderne și contemporane (1859–1947) s-au aflat în atenția specială a cercetătorului Victor Axenciuc, autorul unor lucrări fundamentale – *Evoluția economică a României* (2 volume, 1992–1996).

Desfășurările în sfera *relațiilor internaționale, politica externă a României și raporturile cu statele vecine ori cu Marile Puteri între 1919 și 1940* au fost temele care i-au preocupat pe istoricii români și după 1989. Rezultatele, pe măsura eforturilor și descoperirilor de arhivă, au fost relevante, mai ales în ceea ce privește: activitatea complexă a lui N. Titulescu (George G. Potra, Constantin I. Turcu și colaboratorii); relațiile româno-sovietice între 1917 și 1934 (redactor responsabil al ediției române, Dumitru Preda), româno-franceze (Maria G. Brătianu, V.F. Dobrinescu), româno-germane (Ion Calafeteanu, V.F. Dobrinescu, Gh. Nicolescu și colaboratorii); românii din afara granițelor (Corneliu Mihai Lungu și colaboratorii); România și Marile Puteri între 1919 și 1940 sau în perioada izbucnirii celui de-al doilea război mondial (Ioan Scurtu, respectiv Corneliu Mihai Lungu); România și pactul Molotov–Ribbentrop, cu protocolul său secret din 23 august 1939, notele ultimative sovietice din 26–27 iunie 1940, dictatul de la Viena din 30 august 1940, prăbușirea granițelor României întregite (Ioan Scurtu, Ion Giurcă, C. Hlihor, Vitalie Văratic, Ion Șișcanu, Anatol Petrencu, Gh. Buzatu, V.F. Dobrinescu ș.a.).

După 1989, s-a bucurat de o atenție specială valorificarea *însemnărilor zilnice, memoriilor și amintirilor* aparținând oamenilor de stat, politicienilor, diplomaților și militarilor, ziariștilor și scriitorilor etc. Cu tot subiectivismul lor, lesne de înțeles, lucrările memorialistice sunt de un real folos, uneori decisive, pentru reconstituirea trecutului așa cum a fost. Sub raportul valorificarii literaturii memorialistice, perioada de după 1989 a fost cu adevărat benefică, cel mai adesea numele autorilor, foști „actori" de prim-plan ori din umbră ai scenei istorice, fiind, dacă nu totdeauna ilustre, oricum importante, iar dezvăluirile lor sunt de o reală valoare. Cum nici în acest caz un bilanț integral nu este posibil, ne mulțumim să-i amintim pe cei mai de seamă memorialiști ai perioadei 1918–1940 care s-au impus, fie cu texte inedite relevante, fie cu cărți apărute anterior în exil și reeditate în țară (I. G. Duca, Mircea Eliade ș.a.). Dintr-o lungă listă, ne oprim mai întâi asupra *Jurnalului* regelui Carol al II-lea, care acoperă o lungă perioadă (1937–1953) și care, în primele două volume editate corespund epocii de sfârșit a regimului democratic și prăbușirii României Mari. La acestea se adaugă *convorbirile* regelui Mihai I (cu Arthur Gould Lee, Nicolette Franck, Mircea Ciobanu), publicate în română, engleză și franceză. Urmând exemplul lui N. Iorga și Al. Marghiloman, care și-au încheiat și tipărit însemnările zilnice înainte de 1940, alți foști premieri români au apărut într-o postură similară, cu *însemnări zilnice, memorii* sau *amintiri*. Așa au fost: Alexandru Vaida-Voevod, I.G. Duca, Miron Cristea și Constantin Argetoianu, acesta din urmă dovedindu-se cel mai prolific. Dintre miniștrii și politicienii epocii interbelice s-au remarcat Victor Slăvescu, Octavian Goga, Radu Rosetti, Petre Andrei, Nichifor Crainic, Constantin C. Giurescu sau Valer Pop. Din rândul diplomaților s-au impus cei mai numeroși și mai redutabili memorialiști. În fruntea listei se află Grigore Gafencu, autorul unui vast

i consistent *Jurnal* (1929–1939 și 1940–1957, în total peste 50 de volume), inedit încă n bună parte, dar și un memorialist cunoscut de mult pe plan mondial, cu ale sale *Preliminarii ale războiului din Răsărit* și *Ultimele zile ale Europei. Un voiaj diplomatic n 1939*, apărute în Elveția încă din 1944 și, respectiv, 1946. Au fost publicate memorii crise de N. Titulescu[1], Raoul Bossy[2], N. Petrescu-Comnen, Gh. Barbul, Al. Cretzianu, Viorel Virgil Tilea, George I. Duca, Mihail Manoilescu, Ion Gheorghe, F.C. Nanu, Constantin Vișoianu, Grigore Niculescu-Buzești, Camil Demetrescu ș.a. S-au mai impus rintre memorialiștii epocii: Martha Bibescu, regina Maria, prințul Nicolae de Hohenzollern, Gala Galaction, Onisifor Ghibu, Ioan Hudiță, Costin C. Kirițescu, Petre andrea, Mihail Sebastian, Alexandru Șafran, Mircea Vulcănescu, Gh. Zane, Paul Mihail, Corneliu Zelea Codreanu, Horia Sima. În activitatea de editare a volumelor de memorii -au remarcat Stelian Neagoe, Al. Gh. Savu, Gh. Buzatu, Marcel-Dumitru Ciucă, Nicolae aus, Ioan Opriș ș.a.

O reală valoare documentară au scrierile politice, având ca autori pe Gheorghe 'ătărescu, Iuliu Maniu, Corneliu Zelea Codreanu, Horia Sima, Vasile Marin, Ion I. Ioța, Nae Ionescu, Mircea Vulcănescu, C. Rădulescu-Motru, P.P. Negulescu, Eugen ovinescu. Au fost retipărite lucrări științifice semnate de N. Iorga, Ștefan Zeletin, Virgil Iadgearu, Mihail Manoilescu, Victor Slăvescu, Anton Golopenția, Sabin Mănuilă ș.a.

Evident, istoricii nu au rămas la această etapă – a editării surselor – ci au elaborat ucrări de analiză și sinteză a evenimentelor, a activității personalităților istorice, a societății omânești interbelice în ansamblu. Problematica *vieții politice* s-a bucurat de o atenție ı totul specială, mai ales extremele politice, confruntările dintre forțele democratice și ele dictatoriale. Au apărut cărți consacrate unor partide, lideri politici, momente istorice. oan Scurtu a publicat, în 1994, ediția a doua a monografiei *Istoria Partidului Național-Țărănesc*, iar Nicolae Jurcă a încheiat *O istorie a social-democrației din România* 994), cu o ediție în limba franceză (2000). Mai multe cărți au fost consacrate Mișcării egionare, precum: *Radiografia dreptei românești*, de Gheorghe Buzatu, Cristian Sandache Corneliu Ciucanu (1996) și *Legiunea Arhanghelul Mihail. De la mit la realitate*, de Dragoș Zamfirescu (1997). De un interes deosebit s-a bucurat instituția monarhică. Pe ngă broșuri, cu un puternic iz politic, au apărut și unele lucrări de analiză, între care *Monarhia în România, 1866–1947* și *Criza dinastică din România (1925–1930)*, publicate 991 și, respectiv, 1996, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866–1947)*, în patru olume, toate datorate lui Ioan Scurtu. S-au tipărit culegeri de studii și documente titulate *Iuliu Maniu în fața istoriei* (1996) și *Ion Mihalache în fața istoriei* (1994). Sub mnătura lui Ioan Scurtu au apărut micromonografii consacrate Regelui Ferdinand 994), lui Ion I.C. Brătianu (1992), Iuliu Maniu (1995). Lui Iuliu Maniu și lui Ion Iihalache le-a dedicat câte o monografie Stan Apostol (1996), iar lui Ion I.C. Brătianu

[1] Vezi *Politica externă a României (1937)*, București, 1994; *Pagini din Jurnal*, în Gh. Buzatu, coord., *tulescu și strategia păcii*, Iași, 1982, p. 375–448.

[2] Asemenea lui Grigore Gafencu, autorul unui vast *Jurnal* politic și diplomatic.

și Take Ionescu istoricul Anastasie Iordache (1994, 2001). De o atenție specială s-au bucurat șefii serviciilor secrete (Mihail Moruzov și Eugen Cristescu), mai cu seamă prin grija lui Cristian Troncotă (1994, 1996) și Ion Pavelescu (1993).

Analiza regimului politic din România a constituit o preocupare majoră pentru istoricii români. Ioan Scurtu și Ion Bulei au întreprins o asemenea analiză în lucrarea *Democrația la români (1866–1938)*, publicată în 1990, urmată apoi de alte lucrări – Ion Mamina și Ioan Scurtu, *Guverne și guvernanți (1916–1938)*, apărută în 1996, Ioan Scurtu, *Istoria României în anii 1918–1940. Evoluția regimului politic de la democrație la dictatură* (1996), Ion Agrigoroaiei, *România interbelică* (vol. I, 2001), Ion Ciupercă, *Opoziție și putere în România anilor 1922–1928* (1994).

În atenția specialiștilor s-a aflat istoria Basarabiei. Dintre lucrările publicate după 1989 menționăm *Integrarea Basarabiei în cadrul României (1918–1923)* de Gheorghe E. Cojocaru (1997) și, mai ales, *Istoria Basarabiei. De la începuturi până în 1998*, apărută în 1998 sub coordonarea lui Ioan Scurtu (cu o ediție în limba rusă în 2001). Menționăm lucrările privind istoria Bucovinei, scrise de Stelian Neagoe și Nicolae Ciachir.

De asemenea, a intrat în preocuparea specialiștilor istoria românilor aflați în afara statului român. În 1996 s-a publicat, sub semnătura lui Gheorghe I. Ioniță, cartea *Românii de dincolo de actualele hotare ale țării*, iar în 1999 lucrarea *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică. Secolele XVIII–XX*, de Gheorghe Zbuchea.

Tot după 1989 s-a reluat cercetarea unei organizații despre care s-a vorbit mult, dar s-a scris extrem de puțin: francmasoneria. Dintre cărțile consacrate acestei organizații se detașează *Ordinul Masonic în România*, publicată de Horia Nistorescu-Bălcești, în 1993. Un alt subiect abordat după 1989 a fost cel privind istoria bisericii. Alături de teologi reputați, precum Dumitru Păcurariu sau Antonie Plămădeală, istoricii au avut propria lor contribuție la cunoașterea acestei instituții. O asemenea lucrare este *Armata și biserica*, apărută în 1996, sub coordonarea lui Ilie Manole.

Problemele evoluției armatei, ca instituție fundamentală a statului, au continuat să fie abordate cu prioritate de istoricii militari. Dintre temele analizate reținem pe cele privind evoluția sistemului organizatoric, înzestrarea și dotarea armatei, învățământul militar, raporturile dintre armată și societate, gândirea militară, biografiile unor șefi militari etc. Printre aparițiile cele mai semnificative amintim: *Apărarea națională și Parlamentul României*, 2, București, 1994 (coordonatori Ștefan Pâslaru, Marin C. Stănescu); *Istoria cavaleriei române* (1998) – coordonatori: general de brigadă (r) dr. Gheorghe Marin și colonel (r) dr. Gheorghe Romanescu; *Șefii Statului Major General Român* (2001) – coordonatori: Teofil Oroian și Gheorghe Nicolescu; *Strategia românească în epoca modernă* (2002); *Personalități ale gândirii militare românești*, 2 volume (1997, 2001) – coordonator colonel Petre Otu ș.a.

După 1989 au apărut lucrări privind economia românească în epoca interbelică. Din rândul acestora se detașează sintezele și monografiile datorate lui Costin Murgescu, Victor Axenciuc, Ioan Saizu, Gh. Buzatu. În analiza vieții sociale se remarcă lucrările *Satul românesc între anii 1918–1944*, publicată în 1996 de Dumitru Șandru; *Politica socială*

interbelică în România. Relația între muncă și capital, datorată lui Ilie Marinescu (1995), *Viața cotidiană a românilor în perioada interbelică* (2001), de Ioan Scurtu, *Populația rurală a Basarabiei. 1918–1940* (2002) de Nicolae Enciu.

Politica externă și relațiile internaționale ale României s-au aflat în continuare între preferințele istoricilor. Temele tratate s-au finalizat în contribuții privind orientările majore ale României Mari (Viorica Moisuc, Ion Calafeteanu, N. Dascălu, V.F. Dobrinescu, D. Preda, I. Ciupercă). Acțiunile diplomatice pentru impunerea și respectarea sistemului tratatelor de pace de la Paris-Versailles din 1919–1923: *România în fața recunoașterii unității naționale* (1996) de I. Ciupercă; *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918–1919,* apărută sub semnăturile lui Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu și Costică Prodan. Problema relațiilor româno-ungare a continuat să preocupe pe istoricii români după 1989, îndeosebi aceea a Tratatului de la Trianon și a revizionismului ungar. Menționăm cărțile: *Diplomația României și tratatul de la Trianon,* publicată de C.Gh. Marinescu în 1998; *România și Ungaria de la Trianon la Paris 1920–1947. Bătălia diplomatică pentru Transilvania,* realizată de V.Fl. Dobrinescu, în 1996; *Revizionismul ungar și România,* de Ion Calafeteanu (1995); *Transilvania în evoluția relațiilor româno-ungare,* de Alesandru Duțu, Constantin Botoran și Mihai Retegan (1993); *Revizionismul și neorevizionismul ungar,* de Mihail Stratulat (1994). Relațiile româno-sovietice au fost analizate mai ales în conexiune cu problema Basarabiei. Valeriu Florin Dobrinescu a publicat în 1997 cartea *Bătălia pentru Basarabia. 1918–1940,* Emilian Bold și Ilie Seftiuc, *Pactul Ribbentrop-Molotov. Antecedente și consecințe* (1998), iar Florin Constantiniu lucrarea *Între Hitler și Stalin. România și pactul Ribbentrop-Molotov* (1991). Relațiile româno-engleze au fost abordate de Ion Pătroiu și V.F. Dobrinescu *România și Anglia în anii '30* (1997), *Anglia și România între anii 1939–1947* (1992); Gh. Pașcalău este autorul lucrării *Relații politice româno-engleze (1929–1933),* apărută în 1995, iar V.F. Dobrinescu, Lenuța Nicolescu și Gheorghe Nicolescu au publicat, în 1993, *Emigrația română în lumea anglo-saxonă. 1939–1945.* Ion Stanciu a publicat, în 1996, monografia intitulată *În umbra Europei. Relațiile României cu Statele Unite în anii 1919–1939,* iar Marian C. Popescu este autorul lucrării *Relații militare româno-polone în perioada interbelică. 1918–1939* (2001). O colecție editată sub egida Centrului de Istorie și Civilizație Europeană din Iași, intitulată *Românii în istoria universală* urmărește de mai mult timp (între 1986–2002, au apărut 101 volume) să răspundă unui obiectiv stabilit în urmă cu aproximativ 70 de ani de N. Iorga.

Relativ la statutul politico-diplomatic al României, după 1918, importante sunt cărțile datorate istoricilor Viorica Moisuc, Ion Calafeteanu, V. F. Dobrinescu, George G. Potra ș.a. O sinteză privind politica externă a României interbelice a realizat Viorica Moisuc, care a publicat, în 1990, lucrarea *Premisele izolării politice a României. 1919–1940.* În aceeași arie tematică se înscrie lucrarea *În balanța forțelor. Alianțe militare românești interbelice* (1997), elaborată de Mihai Retegan.

Pierderile teritoriale din vara anului 1940 au constituit subiectul mai multor lucrări, dintre care cităm: *Anul 1940. Drama românilor dintre Prut și Nistru,* publicată de Ioan Scurtu și Constantin Hlihor în 1992. Aceiași autori au editat, în 1994, *Complot împotriva României. Basarabia, nordul Bucovinei și Ținutul Herța în vâltoarea celui de-al doilea război mondial.* Ion Constantin a abordat tema *România, Marile Puteri și problema Basarabiei* (1995). Același autor, împreună cu V.F. Dobrinescu, a tipărit, tot în 1995, *Basarabia în anii celui de-al doilea război mondial.* Pierderea nord-estului Transilvaniei prin dictatul de la Viena a fost analizată în lucrările: *Un episod dramatic din istoria României. 30 august 1940,* de Ioan Scurtu, 1990; *Drama României Mari,* de Mircea Mușat, 1992; *Al doilea Arbitraj de la Viena (30 august 1940),* de Cornel Grad (două ediții); *Dictatul de la Viena,* de Aurică Simion (ediția a II-a, 1996). Relativ la anexarea Basarabiei, Bucovinei de nord și Ținutului Herța de către U.R.S.S., în iunie–iulie 1940, au publicat relevante contribuții Ion Șișcanu, Anatol Petrencu, V. F. Dobrinescu, iar Vitalie Văratic a valorificat importante studii și documente inedite, în *Șase zile din istoria Bucovinei (28 iunie – 3 iulie 1940). Invazia și anexarea nordului Bucovinei de către U.R.S.S.* (Rădăuți, 2001). Situația României în ajunul și la începutul celui de-al doilea război, rășluirea granițelor, prăbușirea regelui Carol al II-lea și instaurarea regimului antonesciano-legionar în septembrie 1940 sunt câteva dintre problemele care s-au aflat în atenția autorilor unor sinteze și monografii: Florin Constantiniu, Alesandru Duțu și Mihai Retegan, în *România în război. Un destin în istorie* (1995); Gh. Buzatu, *România și războiul mondial din 1939–1945* (1995) și *Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial* (două volume, 1988, 1995); Dinu C. Giurescu a publicat *România în al doilea război mondial (1939–1945)* (1999); Constantin I. Kirițescu, același care în epoca interbelică publicase în mai multe ediții (în limbile română și franceză) cunoscuta trilogie despre România în conflictul mondial din 1914–1918, a realizat monografia (editată post-mortem) intitulată *România în al doilea război mondial* (2 vol., 1995).

Dintre instrumentele de lucru care au văzut lumina tiparului în ultimii ani menționăm *Enciclopedia partidelor politice din România (1862–1964),* de Ion Alexandrescu, Ion Bulei, Ion Mamina și Ioan Scurtu, publicată în 1995, care mai apoi au realizat și *Enciclopedia de istorie a României* (2000, cu ediții succesive în 2001 și 2002). Prin grija prestigioasei Edituri Enciclopedice din București a apărut *Dicționarul Enciclopedic* (patru volume, 1993–2001), beneficiind de colaborările unor cunoscuți specialiști în istoria națională și universală.

În perioada de referință au apărut mai multe sinteze privind istoria românilor în ansamblu ori consacrate epocii 1918–1940. În ordine cronologică, menționăm pe cele mai importante: *History of România,* editată în limba engleză de Kurt W. Treptow, majoritatea autorilor fiind români, care s-a tipărit în trei ediții (1995–1997); *O istorie sinceră a poporului român,* publicată de Florin Constantiniu (trei ediții, 1997–2002); *Istoria României,* realizată de Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor (două ediții, 1998, 2001); *O istorie a românilor. Studii critice,* sub coordonarea lui Stephen Fischer- Galați, Dinu C. Giurescu și Ioan Aurel Pop (1998).

În 1999, Ioan Scurtu și Gheorghe Buzatu au publicat *Istoria Românilor în secolul XX (1918–1948)*. În *Argumentul* care prefațează masivul tom se precizează că: „Secolul al XX-lea are cea mai bogată istorie din întreaga existență a omenirii. În acest secol s-au înregistrat două războaie mondiale, au dispărut câteva imperii și au apărut mai multe state naționale, viața oamenilor s-a schimbat, știința și tehnica au revoluționat toate domeniile existenței sociale. România a parcurs o evoluție semnificativă: în 1918 s-a realizat statul național unitar (România Mare), în 1940 s-a produs o prăbușire teritorială, ameliorată, parțial, în 1945. De la votul cenzitar (pe colegii) s-a trecut la cel universal; regimul democratic a sucombat după 20 de ani, când s-a instaurat un regim de autoritate monarhică, urmat de altele, de esență totalitară. În România s-a realizat cea mai cuprinzătoare reformă agrară din Europa în 1921, iar în 1945 o alta, cu puternice conotații politice. Viața de zi cu zi și mentalitatea oamenilor s-au modificat substanțial comparativ cu secolul anterior. Au apărut noi probleme, între care cea a raporturilor între minoritari și majoritari, între individ și autoritatea publică"[1].

Un aport major la descifrarea trecutului românesc dintre 1918 și 1940 a revenit, indubitabil, *istoriografiei străine*. Studiului istoriei românești i s-au dedicat numeroși și reputați specialiști din Marea Britanie, Franța, S.U.A., Germania, Italia, U.R.S.S./Federația Rusă, Polonia, Ungaria, Iugoslavia, Spania, Bulgaria, Elveția[2]. Este un fapt că unii dintre istoricii străini au ajuns să se confunde cu studiile de românistică, așa precum: R.W. Seton-Watson și Hugh Seton-Watson, Keith Hitchins, Friederick Kellogg, Joseph Roucek, David Mitrany, Henry L. Roberts, Charles Upson Clark, Catherine Durandin, Stephen Fischer-Galați, Henri Prost sau Jean Nouzille. Istoricii menționați, cu sintezele și contribuțiile lor remarcabile consacrate trecutului românesc recent, pot fi regăsiți în bibliografia generală a tratatului. O mențiune aparte se cuvine pentru sinteza în două volume a profesorului american Keith Hitchins: *The Romanians. 1774–1866* (Oxford, 1966) și *Rumania. 1866–1947* (Oxford, 1994), cel din urmă volum cunoscând deja două ediții în limba română – *România. 1866–1947* (1996 și 1998). Este, poate, cea mai bună lucrare realizată de un istoric străin consacrată istoriei românilor în epocile modernă și contemporană, deși, cu modestie, autorul își recomandă opera în prefața volumului al II-lea în limba română: „Paginile care urmează reprezintă ... o încercare a unui istoric străin de a schița evoluția României moderne. Problematica aleasă în discuție și aranjarea materialului reflectă, în mod inevitabil, punctul de vedere al unui om din afară. Cu toate acestea, cititorul american și cel vest-european vor regăsi în complexitatea formării națiunii un proces cunoscut, un proces ce leagă România de restul Europei"[3]. Numeroși alți istorici străini au fost preocupați de capitole ori aspecte speciale ale României contemporane

[1] Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria Românilor în secolul XX (1918–1948)*, București, 1999, p. 7.
[2] Vezi Keith Hitchins, *Eseu bibliografic*, în *România. 1866–1947*, ediția a II-a în limba română, București, 1998, p. 540–566.
[3] *Ibidem*, p. 13.

inserate în lucrările lor referitoare la istoria globală a Europei Est-Centrale ori de Sud-Est, după cum au făcut-o, cu rezultate excelente, R.J. Crampton, J.J. Berenger, Charles și Barbara Jelavich, Jean-Marie le Breton, Stephen J. Lee, Michel Lheritier, C. A. Macartney, A. W. Palmer, Maxime Mourin, Anthony Polonsky, René Ristelhueber, Joseph Rotschild, Georg Stadmüller, L. S. Stavrinos, J. Vidalenc și Robert L. Wolff. Preludiile și izbucnirea celui de-al doilea război mondial, desfășurările marii drame pe toate fronturile și în toate domeniile, rolul și locul României în context, mai ales evoluția raporturilor internaționale dintre 1919 și 1940, rapturile teritoriale din 1940, istoria petrolului, fenomenele legionar și comunist, rosturile și intervențiile unor personalități (Carol al II-lea, Ion I.C. Brătianu, N. Iorga, Viorel Virgil Tilea, Ion Antonescu, Corneliu Zelea Codreanu, Mircea Eliade) au atras atenția istoricilor străini, mulți dintre ei bucurându-se de o solidă reputație internațională: Arnold Toynbee, Pierre Renouvin, Maurice Baumont, Henri Michel, Jean-Baptiste Duroselle, Andreas Hillgruber, Sherman David Spector, Sir L. Woodward, Elisabeth Barker, John Lukacs, Klaus Beer, Maurice Pearton, Philipp Marguerat, Milan Vanku, Nikolai I. Lebedev, Paul D. Quinlan, David B. Funderburk, Daniel Csatari, M. Bruhis, Sydney Aster, Nicholas M. Nagy-Thalavera, Claudio Mutti, Eugen Weber, Francisco Veiga, A. Heinen, Alain Ruzé și Larry Watts. Fenomenului istoriografic i-au fost consacrate studii temeinice (Keith Hitchins, Paul E. Michelson, Hugo Weczerka, Michael J. Rura, Andreas Hillgruber, W. P. van Meurs, Dennis Deletant), iar nu întâmplător profesorului Frederick Kellogg din Arizona îi aparține excelenta sinteză de profil: *O istorie a istoriografiei române* (traducere, 1996). Studii și comunicări au fost valorificate, de-a lungul anilor, în unele dintre faimoasele publicații de istorie, precum *English Historical Review* și *Sudost-Forschungen*, *Balkan Studies* și *Revue d'histoire de la Deuxième Guerre mondiale* (cât timp a apărut sub acest titlu), *The American Review*, *Voenno-istoriceskii jurnal* și *Southeastern Europe*, unde s-au publicat în premieră memoriile diplomatului Al. Cretzianu (nr. 16/1989). O remarcă cu totul specială se impune pentru colecțiile oficiale de documente diplomatice privind politica Marilor Puteri în cuprinsul veacului al XX-lea și, în context, raporturile dintre S.U.A., U.R.S.S., Marea Britanie, Franța, Germania și Italia, precum și ale acestora cu România[2]. Cercetarea volumelor respective, editate în capitalele de tradiție ale diplomației și ale istoriei mondiale, este obligatorie pentru cercetători, în scopul integrării armonioase și temeinice a trecutului național în cel universal, în spiritul obiectivelor și modelelor stabilite de ilustrul N. Iorga, în celebra-i sinteza intitulată *La place des Roumains dans l'histoire universelle* (1935, traducere în limba română – 1985). Colecțiile de documente diplomatice reflectă politica Marii Britanii, Franței, Germaniei, U.R.S.S., Italiei și S.U.A. în timpul Conferinței de Pace de la Paris din 1919–1920, problemele complexe ale relațiilor internaționale în ansamblu după 1918, originea și izbucnirea celui de-al doilea război mondial, precum și ale etapei inițiale (1939–1940) a ultimei conflagrații. Din această categorie fac parte:

[1] Pentru aspectele istoriografice cf. Gh. Buzatu, *Introducere*, în *Românii în istoria universală*, 1, Iași, 1986, p. XXXIV–XLIII.

Documents on British Foreign Policy 1919–1939 (Londra, 1946)[1]; *Documents diplomatiques français, 1932–1939* (Paris, 1963); *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945* (Baden-Baden, 1950, colecție beneficiind, parțial, și de serii în limbile engleză și franceză); *I Documenti Diplomatici Italiani* (Roma, 1952); *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers* (Washington, 1961); *Dokumentî vneșnei politiki* (Moscova, 1957). Ca urmare a deschiderii arhivelor comuniste, cu prioritate a celor din Moscova, evidențiem că după 1990 s-au publicat mai multe volume cuprinzând documente fundamentale relative la poziția României în politica europeană de la confluența deceniilor trei și patru ale secolului trecut. Reținem mai ales: *Sovetsko-rumînskiie otnoșeniia*, 1–2, *1917–1934* și *1935–1941*, sub coordonarea lui A.A. Avdeev (Moscova, 2000–2001); *God krizisa 1938–1939. Dokumenti i materiali* (2 vol., Moscova, 1990); *SSSR-Ghermaniia. Dokumenti i materialî o sovetsko-ghermanskih otnoșeniiah s sentiabr 1939 g. do iun 1941 g.* (vol. I, Vilnius, 1989); *Transilvanskii vopros. Venghero-rumînskii territorialnîi spor i SSSR, 1940–1946*, sub coordonarea Tatianei Volokitina (Moscova, 2000); *Bessarabia na perekrestke evropeiskoi diplomatii. Dokumentî i materialî*, sub coordonarea lui Vladlen N. Vinogradov (Moscova, 1996).

Tudor Vianu, aprecia, pe drept cuvânt, că, în cele mai multe privințe, judecata străinătății asupra evoluției noastre trebuie luată în seamă, întrucât echivalează cu un veritabil verdict, acela al „posterității contemporane"

Putem conchide că există o bază documentară temeinică, o multitudine de surse utilizabile, o zestre istoriografică remarcabilă, la îmbogățirea căreia au contribuit și autorii prezentului volum, astfel că poate fi realizată o sinteză amplă, o operă cu adevărat științifică, materializându-se astfel idealul mai multor generații de intelectuali, care au sperat și au militat pentru publicarea Tratatului de Istoria Românilor.

---

[1] Se indică anii în care s-a început publicarea fiecărei colecții de documente diplomatice.

IZVOARE ȘI BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

I. Izvoare

1. Arhive

Arhivele Naționale ale României: Arhivele Naționale Istorice Centrale, București, fondurile: Președinția Consiliului de Miniștri; Casa Regală (inclusiv fondurile personale); Ministerul de Interne; Ministerul de Justiție; Ministerul Propagandei Naționale; Inspectoratul General al Jandarmeriei; Direcția Generală a Poliției; C.C. al P.C.R. Cancelarie; C.C. al P.C.R. Relații Externe; C.C. al P.C.R. Secția Economică; Arhiva Istorică a Bibliotecii Academiei

Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României, București

Arhivele Militare Române, București-Pitești

Arhivele Naționale ale României, Direcțiile Județene Iași, Neamț, Prahova, Brașov, Buzău, Constanța, Sibiu, Suceava, Dolj, Timiș, Cluj

Biblioteca Academiei Române, București, fond Manuscrise

Biblioteca Națională a României, București, fond Colecții Speciale,

F.D. Roosevelt Library, Hyde Park, New York

U.S.A., The Library of Congress, Manuscript Division, Washington D.C.

U.S.A., The National Archives Hoover Institution on War, Revolution and Peace. Hoover Institution Archives, Stanford, California, S.U.A.

Great Britain, Public Record Office, Londra, Kew Gardens

Gosudarstvennîi Arhiv Rossiiskoi Federații, Moscova

Arhiv Vneșnei Politiki Rossiiskoi Imperii, Moscova

Ossobîi Arhiv, Moscova (Arhivele capturate de trupele sovietice după 1944-1945 din Germania, Polonia, România etc.)

Rossiiskii Țentr Hraneniia i Izuceniia Dokumentov po Noveișei Istorii, Moscova

Țentr Hraneniia Sovremennoi Dokumentații, Moscova (Arhiva fostului P.C.U.S.)

Țentralnîi Gosudarstvennîi Arhiv Sovetskoi Armii, Moscova

Capitolul I

CONFIRMAREA INTERNAȚIONALĂ A ACTELOR DE UNIRE DIN 1918

1. România la Conferința de Pace de la Paris

Contextul istoric. Conferința de Pace, deschisă la Paris, în ziua de 12 ianuarie 1919, și-a propus reconstrucția Europei și a lumii pe baze noi, care să facă imposibilă repetarea cataclismului din anii 1914–1918. Sarcina Conferinței s-a izbit de greutăți cvasiinsurmontabile și, așa cum a arătat evoluția ulterioară a evenimentelor, hotărârile adoptate în capitala Franței s-au dovedit fragile, omenirea plonjând, doar după două decenii, într-o nouă conflagrație, ale cărei dimensiuni au fost cu mult mai mari decât prima.

În momentul când la Paris se reunea areopagul păcii, numeroase conflicte mai fumegau încă. Pe întinderile Rusiei avea loc un sângeros război civil, al cărui rezultat era greu de întrevăzut. În sudul continentului european, conflictul greco-turc lua amploare, iar în centru persista o acută stare de tensiune, generată de nerezolvarea problemelor teritoriale și de apariția focarelor de comunism (Ungaria, din primăvara anului 1919).

Dincolo de aceste evenimente, conferința trebuia să armonizeze interesele și percepțiile diferite și uneori contradictorii ale marilor puteri învingătoare, să țină seama de doleanțele statelor mai mici și să consacre juridic situația nouă din punct de vedere politic, teritorial și etnic, ce s-a creat la finalul războiului.

Liderii Antantei vedeau diferit modul de rezolvare a multor probleme de pe agenda conferinței. S.U.A. lansaseră, în ianuarie 1918, prin președintele W. Wilson, programul de pace (în 14 puncte), care promova: dreptul popoarelor la autodeterminare, abandonarea diplomației secrete, libertatea mărilor, dezarmarea etc. Programul venea în contradicție cu aliații europeni, care în timpul războiului au recurs la practica diplomației secrete pentru a atrage noi parteneri. Cu dreptate scriau Charles și Barbara Jelavich că „În negocierile de pace au existat deci două baze contradictorii: tratatele secrete și principiul autodeterminării popoarelor".[1]

Diferențe mari de opinie existau chiar și între marile puteri europene. Franța era preocupată, în principal, de propria sa securitate și, de aceea, căuta să-și asigure cele mai avantajoase poziții în disputa seculară cu Germania. Marea Britanie nu privea cu ochi buni revenirea Franței în poziție de principală putere continentală și, în plus, nu dorea slăbirea prea accentuată a Germaniei, pe care o vedea ca un obstacol serios în calea

---

[1] Charles și Barbara Jelavich, *Formarea statelor naționale balcanice. 1804–1920*, Cluj-Napoca, 2001, p. 347.

propagării comunismului. La rândul ei, Italia era foarte preocupată de respectarea tratatelor de la Londra (1915) și de la Saint-Jean-de-Maurienne (1917), care îi asigurau o poziție predominantă în sud-estul continentului.

Recrearea unui nou echilibru european era dificilă și din perspectiva excluderii a două centre de putere din Europa — Germania și Rusia. Prima era învinsă, iar a doua trecea printr-o situație extrem de complicată, regimul sovietic nefiind recunoscut de celelalte state.

În altă ordine de idei, Conferința era chemată să sancționeze juridic noua situație politică-teritorială din Europa. Imperiile Rus și cel Austro-Ungar se destrămaseră, pe ruinele lor au apărut noi state, iar altele, cum a fost cazul României, s-au întregit.

Problematica deosebit de complexă a Conferinței de Pace a determinat marile puteri să întreprindă analize temeinice, pe baza cărora au încercat să avanseze soluții pentru viitoarea pace. Comisiile de experți din S.U.A., Marea Britanie și Franța au avut în vedere — atunci când au pregătit materialele pentru forumul păcii — materializarea principiului autodeterminării și a celui etnic.

Experții americani au prezentat în fața Conferinței Păcii un plan detaliat de revendicări teritoriale, rezultat al unor studii efectuate de Comisia *Inquiry* condusă de Clive Day. Acesta și colaboratorii săi au apreciat, mai întâi, că păstrarea monarhiei habsburgice și crearea unei federații balcanice era soluția cea mai bună în problemele Europei Centrale. Aceste recomandări coincideau cu cele 14 puncte inițiale ale președintelui Wilson. Specialiștii americani au analizat refacerea hărții europene, după ce șeful Casei Albe s-a pronunțat pentru dezmembrarea monarhiei austro-ungare ca o soluție mai practică.

În octombrie 1918, Day a recomandat să se acorde României regiuni din Austro-Ungaria, populate de majorități române, Bucureștii asumându-și obligația să garanteze drepturile minorităților. Charles Seymour a sintetizat propunerile lui Day și a constatat că românii întreceau cu mult, ca număr, pe maghiari, în majoritatea regiunilor revendicate de ei. Recomandările Comisei *Inquiry* prezentate lui W. Wilson, în ianuarie 1919, vizau ca Transilvania să fie încorporată României, cu excepția a trei orașe în care se considera că populația era predominant maghiară — Szatmar, Németi Nagy Várad și Arad. De asemenea, unele părți etnic românești din Crișana urmau să fie atribuite României. Propunerile americane reliefau că Departamentul de Stat avea de gând să ignore tratatul de alianță din 1916. De altfel, propunerile Comisiei *Inquiry* nu făceau nici un fel de referiri la tratatul respectiv, președintele Wilson dovedindu-se insensibil la prevederile lui.

Omologul britanic al Comisiei *Inquiry* era Departamentul de Informații Politice al Foreign Office-ului condus de Sir William Tyrrell. Acesta, sub coordonarea lui George Walter Prothero, a alcătuit faimoasele „Peace Handbooks". Englezii, ca și americanii, au susținut inițial integritatea monarhiei habsburgice și ideea creării unei federații balcanice. Aceste intenții au reieșit din discursul ținut, la 5 ianuarie 1918, de primul ministru David Lloyd George[1]. Dar obiectivele britanice, ca și cele americane, au fost revizuite în 1918 și, spre finele lui august, Foreign Office-ul a propus dezmembrarea monarhiei dualiste. Responsabili de această cotitură pot fi considerați: David Mitrany, fost profesor la „London

[1] Great Britain, P.R.O., *F.O.* 371, 3 152, f. 85.

School of Economics", G.W. Prothero, R. Seton-Watson, Harold W.V. Temperley și A. Toynbee, toți experți, în acel moment, ai Foreign Office-ului. Recomandările acestora s-au concretizat în „Peace Handbooks" din care amintim: No. 1 — *Austria - Hungary*; No. 5 — *Bukovina*; No. 6 — *Transylvania and Banat*; No. 7 — *Hungary — Ruthenia*; No.15 — *History of the Eastern Question*; No. 23 — *Romania*. Până a se ajunge la aceste recomandări, la 2 august 1918, experții britanici recunoșteau că toată Transilvania trebuia să revină României, iar la finele anului au adoptat un program care să se apropie cât mai mult de cel american. Citând cuvintele lui Wilson: „trebuie să fim drepți față de cei cu care am dori să nu fim drepți", britanicii propuneau ca ungurii să fie tratați potrivit acelorași principii ca și românii, deoarece Anglia „își asumă o poziție imparțială și dezinteresată ca mediator" și speră, prin aceasta, să obțină „cooperarea binevoitoare a Statelor Unite". O decizie definitivă asupra frontierei româno-ungare era lăsată pe seama forumului păcii. Recomandările britanice, în ce privește frontierele de vest ale României, nu erau cele recunoscute prin tratatul din august 1916; ele trebuiau să urmeze o linie „mai înspre est, care să includă Grosswardein (Oradea Mare — n.n.) și Arad ajungând până la râul Mureș".

Guvernul francez a organizat, în decembrie 1918, un grup care să formuleze un „program de pace". „Comité d'études" a prezentat Quai d'Orsay-ului un plan alcătuit de André Tardieu[1] și de Emmanuel de Martonne, ultimul un mare specialist în geografia Europei est-centrale și de sud. Cu privire la Transilvania și Crișana, planul francez a fost cel mai favorabil României. De Martonne aprecia că România intrase în război pentru Transilvania. Studiile sale referitoare la topografia și etnografia regiunii Carpaților erau apreciate de întreaga lume științifică. Nu întâmplător, colonelul House, care coordona activitatea Comisiei *Inquiry*, i-a cerut concursul în alcătuirea documentelor cu privire la România. În studiul *La Transylvanie*, întocmit în august 1917, de Martonne sublinia că poporul român din această provincie este, „incontestabil, elementul cel mai vechi și cel mai viabil al populației" și că el dorește „unirea cu România, care a făcut, pentru a realiza acest ideal, cele mai mari sacrificii". Cunoscutul savant francez anticipa ceea ce, de fapt, avea să se întâmple la 1 decembrie 1918.

În anul 1918, românii aflați sub dominație străină din Basarabia, Bucovina și Transilvania, prin adunări plebiscitare, s-au pronunțat, conform principiului autodeterminării popoarelor, pentru unirea cu România. Ideea autodeterminării naționale punea astfel bazele juridice indestructibile ale noului stat român unitar.

Sensul istoric și de drept public al Adunărilor Naționale din provinciile aflate până atunci sub dominație străină (Sfatul Țării de la Chișinău, Congresul Național al Bucovinei de la Cernăuți și Marea Adunare Națională de la Alba Iulia) a fost acela de a fi concretizat voința colectivă, considerată în drept ca un fundament al principiului naționalităților, cu aspirațiile sale la desăvârșirea unității naționale. Juridic, Adunările Naționale, care au adoptat *Deciziile de Unire* din 1918, reprezentau plebiscite spontane ale națiunii

[1] AMAEF, AD-AP 166, André Tardieu, dosar nr. 378.

române, neprevăzute în vreun tratat internațional și superioare, ca valoare de drept, plebiscitului organizat. Deciziile exprimau de fapt, clar și definitiv, *voința colectivă* a națiunii în vederea unirii provinciilor istorice cu vechiul Regat. Noul stat unitar român își dobândea fizionomia sa juridico-politică, grație sacrificiilor din timpul războiului pentru triumful ideii de drept și a principiului naționalităților. Desăvârșirea unității național-statale apărea ca naturală și drept rezultat al unui îndelung proces istoric al evoluției națiunii române.

România era, la terminarea primului război mondial, de *fapt și de drept*, stat național unitar constituit din teritoriile locuite dintotdeauna de români. În acest sens, istoricul american Charles Seymour constata, cu dreptate: „Când s-a deschis Conferința Păcii, Imperiul Austro-Ungar nu era decât o instituție aparținând trecutului... În mai puțin de o lună, cimentul artificial care unea elementele dispersate ale Imperiului s-au măcinat, fidelitatea față de împărat s-a volatilizat. *Românii au intrat în Transilvania ca eliberatori* (subl.ns.)". Acest fapt îl sublinia și Comitetul coloniei române de la Paris, la 10/23 mai 1918, atunci când protesta împotriva clauzelor păcii separate de la Buftea — București. „În secolul al XX-lea — se scria în protest — libertatea națiunilor ca și libertatea cetățenilor trebuie să fie sacre. Nici o forță, nici un tratat nu pot suprima dreptul unui popor să aspire la unitatea sa națională și la independența sa. Orice convenție, care tinde să ignore aceste drepturi imprescriptibile, este inexistentă în fața Istoriei!"[1]. La acestea se mai adăuga efortul de război pe care România l-a făcut în anii 1916–1919, dimensiunile sale fiind impresionante, dacă ne raportăm la potențialul românesc și la contribuția altor state aliate (efective mobilizate, forță combativă, pierderi proprii și cele provocate inamicului, sume cheltuite etc.). „Cu toate acestea — aprecia cunoscutul istoric american S.D. Spector — România a trebuit să combată, atât pe câmpul de luptă, cât și în sălile Conferinței".

România se prezenta la Paris conștientă că își îndeplinise obligațiile asumate în anii războiului și făcuse enorme sacrificii umane și materiale.

România în fața Conferinței de Pace. Revendicările sale teritoriale. Lucrările Conferinței de Pace s-au desfășurat la Paris între 12 ianuarie și 28 iunie 1919. Ședințele plenare și cele 16 comitete de experți au jucat un rol mai puțin important decât Consiliul celor Zece (șefii de guvern și miniștrii de Externe ai S.U.A., Marii Britanii, Franței, Italiei și Japoniei). Dar organul esențial de decizie a fost *Consiliul celor Patru* (Wilson, Lloyd George, Orlando și Clemenceau), care s-a reunit începând cu 24 martie.

După terminarea primei conflagrații mondiale, delegații români s-au deplasat la Paris pentru a prezenta, spre confirmare și recunoaștere internațională, în fața Marilor Puteri și a forumului păcii din capitala Franței, *Hotărârile plebiscitare de Unire* din 27 martie/9 aprilie, 15/28 noiembrie și 18 noiembrie/1 decembrie 1918. Recunoașterea, în mai multe rânduri, de către diplomați ai Puterilor Antantei, a principiului autodeterminării popoarelor și a dreptului legitim al României la unitatea ei națională, afirmarea unor

[1] ANIC, fond Microfilme Belgia, rola 24, c. 355–356.

norme noi de conduită internațională ce urmau să fundamenteze relațiile interstatale postbelice, erau de natură să sporească încrederea României, ca și a altor state mici și mijlocii, în opera ce urma să o înfăptuiască Conferința de Pace.

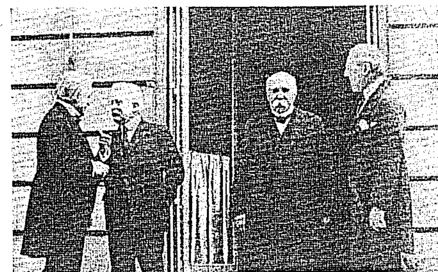

Fig. 1 Lloyd George, Orlando, Clemenceau și Wilson la Conferința de Pace de la Paris.

Delegația română, condusă de Ion I.C. Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri, a fost primită nefavorabil la Paris, unde a trebuit să suporte nedreptăți și jigniri. Pe drept cuvânt, aprecia un contemporan, Conferința a fost un adevărat „calvar al păcii". României i se aducea acuzația că a semnat o pace cu Puterile Centrale și, drept consecință, nu avea drept la toate revendicările formulate în preajma deschiderii Conferinței.

La 1 februarie 1919, I.I.C. Brătianu a prezentat memoriul *România în fața Conferinței de Pace. Revendicările sale teritoriale* și a declarat că vorbește „în numele dreptului la unitate națională a României". După ce a explicat rațiunea încheierii păcii cu Puterile Centrale care, în acel moment, era folosită de Aliați împotriva țării sale, I.I.C. Brătianu a făcut pentru fiecare teritoriu în parte — Basarabia, Bucovina, Transilvania, Maramureșul și Banatul — expuneri detaliate. Diplomatul a cerut pentru România recunoașterea unor frontiere care să-i asigure libertatea existenței ei administrative, politice și economice, precum și dezvoltarea în sensul conștiinței naționale[1]. O parte însemnată a expunerii a vizat prezentarea împrejurărilor în care românii, aflați până atunci sub dominație străină, se pronunțaseră, conform principiului autodeterminării naționale, pentru unirea cu vechiul Regat. Ion I.C. Brătianu observa că frontierele etnice, rezultate din *Deciziile de Unire* din 1918, asigurau cadrul politic național și administrativ pentru dezvoltarea națiunii române. În acest fel, Conferința de Pace din capitala Franței era chemată să recunoască *de jure* noul statut teritorial al României, hotărât de poporul român în martie, noiembrie și decembrie 1918.

Experții români au întocmit memorii speciale, îndeosebi sub raport etnic și statistic, asupra Transilvaniei, Banatului și a teritoriilor din nord-vestul Transilvaniei, a Basarabiei, care, tipărite în limbile franceză și engleză, au fost înaintate membrilor Conferinței de Pace spre informare și documentare. Memoriile mai importante au fost: *La Transylvanie et les territoires roumains de Hongrie (renseignements statistiques et ethniques), Le territoire révendiqué par les Roumains au Nord-Ouest de la Transylvanie proprement dite, Le Banat*

[1] AMAER, fond 71, Conferința Păcii, 1919, dosar 222, f. 89.

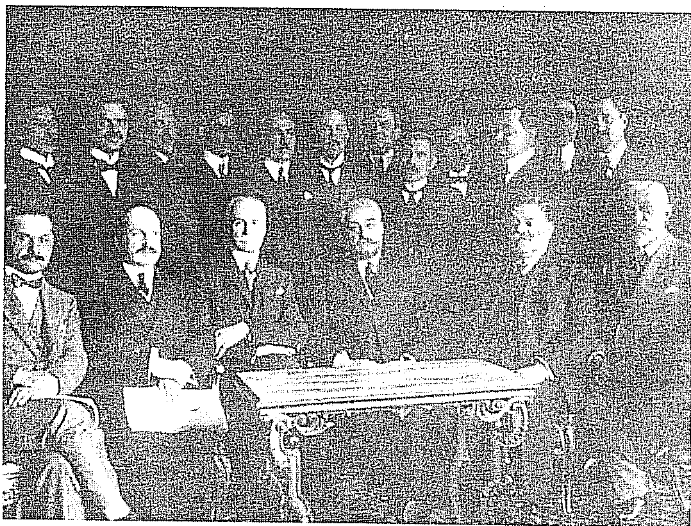

Fig. 2 Delegația României la Conferința de Pace de la Paris.

de Temeschvar și *Le Banat de Temeschvar ne peut pas être partagé*[1]; în afară de aceste documente, au mai fost redactate, pentru uzul Comisiei teritoriale privind România, note și memorii dactilografiate referitoare la chestiuni mai mici sau speciale.

I.I.C. Brătianu a revenit asupra acestor chestiuni atunci când s-au discutat detaliile Tratatului de la Saint-Germain[2] și a celui care viza recunoașterea unirii Basarabiei cu vechiul Regat. Astfel, la 1 și 2 iulie 1919, atunci când în Consiliul Suprem s-a discutat configurația hotarelor răsăritene ale României, premierul I.I.C. Brătianu a subliniat că decizia Sfatului Țării de la Chișinău se baza pe dreptul la autodeterminare al popoarelor[3].

Încă de la 1 februarie 1919, David Lloyd George l-a interpelat pe Brătianu în privința naturii adunărilor naționale, el personal exprimându-și neîncrederea în plebiscitul spontan și considerând cererile României ca fiind „exorbitante". După retragerea conducătorului delegației Bucureștilor, premierul englez a propus ca revendicările României să fie analizate

[1] Library of Congress, Washington D.C., Manuscript Division, Leland Harrison Papers, Boxes No. 97 and 48.
[2] *FRUS*, 1919, 3, p. 339–400.
[3] DBFP, First Series, 3, 1919, p.8.

de o comisie teritorială care să examineze faptele istorice, etnografice, geografice, strategice, dar nu și pe cele politice. Din Comisia pentru studierea chestiunilor teritoriale referitoare la România au făcut parte: C. Day, Ch. Seymour (S.U.A.), E. Crowe, A.W.A. Leeper (Anglia), A.Tardieu, Jules Laroche (Franța), G. de Martino și Luigi Vannutelli-Rey (Italia).

2. Tratatele de Pace și semnificația lor

***Tratatul de pace cu Germania* (*Versailles, 28 iunie 1919*).** Primul și cel mai important tratat semnat la Conferința de Pace a fost cel cu Germania, de la Versailles. Dată fiind problematica sa, tratatul a fost negociat de marile puteri învingătoare fără să țină seama de aliații mai mici, care, de altfel, au fost considerați ca fiind „state cu interese limitate". Pe parcursul negocierilor a ieșit clar în evidență diferendul franco-englez privind problema germană. Delegații țărilor mai mici au fost ținuți de o parte, fiind sumar informați cu mersul lucrărilor, ceea ce a provocat nemulțumirea primului ministru Ion I.C. Brătianu. Ilustrativ este faptul că documentul a fost remis delegației Bucureștilor — ca și celorlalte aparținând statelor cu „interese limitate" — cu numai cinci minute înainte de intrarea în sala Conferinței, ceea ce a pus-o în imposibilitatea de a-l studia cu atenție.

Într-o asemenea atmosferă politică, s-a adoptat propunerea lui David Lloyd George de a include în Tratatul de la Versailles o clauză care anula păcile de la Brest-Litovsk și de la București și care suprima, în același timp, unul din principalele puncte nefavorabile României la Conferința de Pace.

O importanță deosebită aveau, pentru România, articolele referitoare la obligația Germaniei de a recunoaște noua ordine teritorială ce urma a fi stabilită prin tratatele de pace. Astfel, aceasta recunoștea „deplina valoare a oricăror tratate sau învoiri pe care Puterile Aliate și Asociate le vor încheia cu statele ce s-au constituit sau se vor constitui în întreg sau în parte din teritoriile vechiului imperiu al Rusiei, astfel cum el exista la 1 august 1914 și a recunoaște

Fig. 3 Membrii delegației române la Conferința de Pace de la Paris.

hotarele acestor state, astfel cum ele vor fi fixate" (art. 117). De asemenea, Germania se obliga a recunoaște „completa valoare a tratatelor de pace și a convențiunilor adiționale care vor fi încheiate de către Puterile Aliate și Asociate cu puterile care au luptat alături de Germania, să accepte dispozițiunile ce vor fi luate cu privire la teritoriile fostei Monarhii a Austro-Ungariei, ale Regatului Bulgariei și ale Imperiului Otoman și să recunoască noile state înlăuntrul fruntariilor ce le sunt astfel fixate" (art. 434)[1]. Prin aceste articole, Germania se obliga să recunoască hotărârile Conferinței de Pace în privința Transilvaniei, Bucovinei și Basarabiei.

În preambulul Tratatului de la Versailles a fost inclus Statutul Societății (Ligii Națiunilor), astfel că toate statele semnatare a acestuia au devenit membri fondatori ai acestei organizații internaționale.

Tratatul de la Versailles avea, în problema reparațiilor față de România, doar două dispoziții, restul prevederilor decurgând din alte capitole cu caracter general. Prima dispoziție era cuprinsă în art. 244 și în anexa sa nr. VIII cu privire la încetarea drepturilor, a titlurilor și a privilegiilor de orice natură ale Germaniei asupra cablului Constanța — Constantinopol, preconizat să aparțină României. Cea de a doua era înscrisă în art. 259, aliniatul 6, prin care Germania era obligată să renunțe la stipulațiile prevăzute în Tratatul de la București. Delegația română a formulat observații în legătură cu problema reparațiilor, dar demersurile sale nu au fost luate în considerație, stabilindu-se că va fi convocată o conferință specială pe această temă.

Tratatul de la Versailles consacra responsabilitatea celui de-al doilea Reich pentru declanșarea războiului, prevederile politice, teritoriale, militare, economice reflectând acest fapt. Alsacia și Lorena au revenit Franței, iar zona Renană era demilitarizată, pentru a preveni un eventual atac prin surprindere. S-a recunoscut independența și integritatea teritorială a statului polonez, care primea acces la Marea Baltică printr-un lung coridor, al cărui terminal era orașul Gdańsk (Danzig), declarat oraș liber și plasat sub controlul Societății Națiunilor. A fost recunoscută existența independentă a celor trei țări baltice — Letonia, Estonia și Lituania. Clauzele militare prevedeau reducerea drastică a forțelor armate ale Republicii de la Weimar. Numărul militarilor era stabilit la 100 000 de oameni, dintre care 5 000 de ofițeri, iar Germania nu mai putea avea practic aviație militară, tancuri, artilerie grea, marină de război. Germania pierdea, de asemenea, toate coloniile care erau transferate sub tutela marilor puteri coloniale, care le primea de la Societatea Națiunilor, sub mandat. La fel de dure au fost clauzele economice și financiare, Germania fiind obligată la plata unor importante despăgubiri de război.

Tratatul de la Versailles a nemulțumit atât Franța, care nu-și vedea materializate toate doleanțele, dar mai ales Germania, care-l considera un adevărat „dictat".

Dificultăți între Consiliul Suprem și România. Tratatul de la Saint-Germain-en-Laye. Tratatul cu Austria a generat mari dispute între reprezentanții marilor

[1] „Monitorul oficial", nr. 7 din 9 aprilie 1920.

puteri și cei ai țărilor mai mici, constituite sau reîntregite, generate mai ales de problemele teritoriale și etnice aflate pe agenda discuțiilor.

În ședința plenară din 31 mai 1919, după ce a vorbit Georges Clemenceau, s-a dat cuvântul reprezentantului român. Acesta a subliniat că încheierea păcii cu Austria nu lăsa nici o îndoială asupra unirii Bucovinei cu România ; totodată, el a făcut propuneri vizând modificarea unor articole[1]. În textul Tratatului de la Saint-Germain-en-Laye, România nu figura — opina I.I.C. Brătianu — decât pentru a-și vedea impuse condiții care îi jigneau independența politică și îi compromiteau grav libertatea economică[2]. El se referea la faptul că România trebuia să semneze un „tratat al minorităților", iar marile puteri să aibă dreptul de a verifica dacă drepturile acestora erau respectate și, de asemenea, să acorde „liberul tranzit" pe teritoriul său pentru mărfurile și persoanele aparținând puterilor aliate, ceea ce afecta sursele de venituri ale statului. Oficialitățile de la București, inclusiv familia regală, considerau clauza minorităților, ca și preambulul tratatului, contrare „drepturilor suverane" ale României, drept pentru care se opuneau semnării lui.

Ministrul de Externe englez, Arthur James Balfour, sugera să se atragă atenția României asupra atitudinii sale, în sensul că va fi suficient să i se spună că nu va primi teritoriul în discuție până ce nu va accepta clauza minorităților și nu va semna tratatul[3]. Opinia sa era împărtășită și de diplomații americani[4]. Șeful Quai d'Orsay-ului, Stephen Pichon, declara lui Victor Antonescu că „Wilson și Lloyd țin ca acest tratat să nu fie modifcat, iar Franța nu este singura, din nefericire, care a determinat politica Conferinței față de România"[5].

I.I.C. Brătianu a respins un control al marilor puteri asupra micilor state, dar nu și unul al Societății Națiunilor[6]. „România — declara conducătorul delegației Bucureștilor — înțelege să recunoască cele mai mari libertăți minorităților etnice sau confesionale", dar „nu ar subscrie la stipulații care i-ar limita drepturile de stat suveran". Diplomatul s-a pronunțat pentru o lume nouă, în care „statele să găsească în cetățenii lor fii devotați și o viață de armonie frățească". I.I.C. Brătianu a subliniat că observațiile sale au fost formulate „în numele independenței statului român" și a două principii: unul privind „pacea, ordinea, fraternitatea între populațiile aceluiași stat", iar celălalt vizând „egalitatea tuturor statelor mari și mici, în conformitate cu drepturile lor de legislație internă"[7].

La 14 iunie 1919, la palatul Cotroceni, avea loc o ședință a guvernului prezidată de regele Ferdinand; au fost invitați Iuliu Maniu, președintele Consiliului Dirigent, și Victor Antonescu, ministrul țării de la Paris. Cei prezenți aflaseră deja că la

[1] Library of Congress, Washington D.C., Manuscript Division, Leland Harrison Papers, Box no. 9.
[2] AMAER, fond Conferința Păcii, 1919, dosar 57, f. 67.
[3] DBFP, First Series, 1, 1919, p. 279.
[4] AMAER, fond 71, Conferința Păcii, 1919, dosar 58, f. 264.
[5] Ibidem, dosar 224, f. 216–217.
[6] *FRUS*,1919, 3, Washington, 1943, p. 359–409 (*Preliminary Peace Conference Protocol No. 8, Plenary Session of May 31, 1919*).
[7] *Ibidem*, p. 399–400, 408–409.

Saint-Germain-en-Laye, atunci când se discutaseră clauzele Tratatului cu Austria, România fusese pusă „în fața faptelor împlinite". Regele Ferdinand a arătat că scopul întâlnirii era viitoarea atitudine a României față de conținutul tratatului cu Austria. Victor Antonescu a prezentat o scurtă informare privind motivele pentru care România nu putea semna acest tratat. În pofida protestului justificat al delegaților români — comunica Antonescu — tratatul a fost remis plenipotențiarilor austrieci, fără să fie scoase din text clauzele privind garanțiile pentru minorități, regimul tranzitului și cel vamal. Toți cei care au luat cuvântul — Pherekyde, Maniu, Nistor și Inculeț — după ce și-au exprimat dezaprobarea față de „metodele" Consiliului celor Patru — au apreciat că o hotărâre definitivă, în ceea ce privește atitudinea diplomației Bucureștilor, se va lua după ce premierul I.I.C. Brătianu va reveni în țară.

Ca reacție la atitudinea negativă a Conferinței în problema tratatului cu Austria, I.I.C. Brătianu a plecat în ziua de 4 iulie din Paris, apreciind că țara sa era „un stat suveran, căruia nimeni nu i-a contestat independența".

La 10 septembrie 1919, Tratatul cu Austria era semnat la Saint-Germain-en-Laye. La 12 septembrie 1919, Ion I.C. Brătianu a demisionat din funcția de premier ; s-a constituit un nou guvern, de tehnicieni, avându-l în frunte pe generalul Arthur Văitoianu. Au urmat mai multe note ultimative trimise României de la Conferința de Pace, prin care aceasta era somată să semneze Tratatul cu Austria, dar autoritățile de la București nu s-au conformat.

După alegerile parlamentare din noiembrie 1919 s-a creat guvernul „Blocului parlamentar", prezidat de Alexandru Vaida-Voevod. Între 1 și 3 decembrie 1919, diverși reprezentanți ai „Blocului" au angajat discuții cu delegații Antantei, prilej cu care Al. Vaida-Voevod le-a declarat că guvernul său avea de gând să primească ultimatumul (al 12-lea), însă nu fără condiții ; el cerea să se renunțe la preambulul „rușinos" din „Convenția specială" a Tratatului de la Saint-Germain în care se aprecia că independența României fusese recunoscută în 1878, cu condiția de modificare a art. 7 din Constituție. Cambon și Rattigan, diplomați acreditați în capitala României, i-au promis tot sprijinul în această direcție. Mulțumită eforturilor lui Victor Antonescu, s-a obținut amânarea termenului de expirare a ultimatumului de la 2 până la 8 decembrie 1919 și modificarea literei și spiritului tratatului minorităților. Reprezentanții aliați au comunicat aprobarea lor în ceea ce privește schimbarea tratatului minorităților, dar au condiționat-o, de acceptarea ultimatumului.

Recunoașterea unirii Bucovinei cu România a ridicat puține probleme, dar înscrierea ei în Tratatul de la Saint-Germain a fost amânată până după fixarea frontierelor cu Ungaria și Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor.

În timpul negocierilor pentru încheierea Tratatului de la Saint-Germain, britanicii și francezii s-au împotrivit dorinței americanilor de a nu se acorda României întreaga Bucovină, pe baza hotărârii Congresului general de la Cernăuți; Departamentul de Stat se gândea la posibilitatea creării unui stat rutean. Americanii au forțat România să separe bazinul râului Ceremuș, ale cărui interese economice se aflau în direcția Galiției. Diplomația română, când a fost informată asupra împărțirii Bucovinei, a refuzat să accepte

soluția și a preferat o graniță comună cu Polonia în Galiția de est. Eforturile ei s-au canalizat și în reformularea art. 59 care, în textul inițial, nu recunoștea Bucovina ca teritoriu aparținând statului român. În noua redactare, art. stipula : „Austria renunță, în ceea ce privește, în favoarea României, la toate drepturile și titlurile asupra părții fostului ducat al Bucovinei, cuprinsă dincoace de fruntariile României"[1], frontierele fiind cele stabilite în decizia de Unire din 15/28 noiembrie 1918. Modificările, deși nu înlăturau principiul în virtutea căruia marile puteri (Consiliul Societății Națiunilor) își arogau dreptul de a „ocroti" interesele minorităților din România, înlăturau sau diminuau alte clauze care afectau demnitatea și suveranitatea națională a statului român[2]. Situația o sesizase foarte bine Frank Rattigan, însărcinatul cu afaceri britanic de la București, care, într-o telegramă expediată lui Eyre Crowe, nota: „Ruperea relațiilor cu România îmi apărea încărcată de consecințe dezastruoase, nu numai pentru România, dar și pentru interesele Aliaților, încât am fost cu totul de părere că trebuie să se facă tot posibilul pentru a realiza un acord, chiar și cu prețul unor concesii din partea noastră"[3].

Fig. 4 Generalul Constantin Coandă.

Fig. 5 Ion Nistor.

Delegatul României la Conferința de Pace, generalul C. Coandă, a semnat, la 10 decembrie 1919, orele 18, tratatul cu Austria și cel al minorităților. Pe document era menționată data de 9 decembrie. Partea pozitivă a prevederilor Tratatului de la Saint-Germain se referea la desființarea monarhiei dualiste austro-ungare și la recunoașterea proceselor revoluționare care avuseseră loc pe teritoriul fostului imperiu în cursul anului 1918. Acest fapt îl observa și deputatul Ion Nistor care, cu prilejul ratificării Tratatului de către Adunarea Deputaților de la București, declara: „Cred că desființarea Austriei (monarhiei dualiste — n.n.) și ratificarea acestui tratat nu implică numai reîntoarcerea Bucovinei la patria-mamă, ci, mai mult, acest tratat are o însemnătate cu mult mai mare decât atâta. Dezmembrarea împărăției austro-ungare ne-a redat Bucovina, ne-a dat Transilvania și Banatul, această mult așteptată dezmembrare a făcut posibilă întregirea noastră națională".

Tratatul privind minoritățile naționale (Paris, 9 decembrie 1919). În aceeași zi, România a semnat Tratatul minorităților. În preambulul acestuia se menționa : „Statele

[1] „Monitorul oficial", nr. 140 din 26 septembrie 1920.

[2] Vezi *American Position in 1919 on the Northern Boundary* (în N.A. Washington D.C., W.W. 2, Peace Conference Paris, 1946, Record Group 43, Box no. 123); S.D. Spector, *România la Conferința de Pace de la Paris. Diplomația lui I.I.C. Brătianu*, Iași, 1995, p. 128; *Desăvârșirea unității național-statale a poporului român*, 4, p. 310.

[3] DBFP, First Series, 2, p. 499–501.

Unite ale Americii, Imperiul Britanic, Franța, Italia și Japonia, Principalele Puteri Aliate și Asociate, pe de o parte, și România, pe de altă parte, având în vedere că, în virtutea tratatelor, pe care Principalele Puteri Aliate și Asociate și-au pus semnătura, sporiri însemnate teritoriale sunt sau vor fi dobândite de Regatul României; considerând că România, din propria sa voință, dorește a da garanții sigure de libertate și de dreptate, atât tuturor locuitorilor din vechiul Regat al României, cât și celor din teritoriile de curând transferate, fără deosebire de rasă, limbă sau religie cărora le-ar aparține" au convenit semnarea acestui tratat.

În continuare erau stipulate drepturile și libertățile de care minoritățile naționale din România se bucurau care, în fapt, erau înscrise deja în legislația țării. Articolul 6 prevedea : „Naționalitatea română se va dobândi de drept prin singurul fapt al nașterii pe teritoriul român, de orice persoană care nu se poate prevala de vreo altă naționalitate", iar art. 7 se referea în mod expres la evrei : „România se obligă a recunoaște ca supuși (*ressortissants*) români, de plin drept și fără nici o formalitate, pe evreii locuind în țară pe teritoriile României și care nu pot a se prevala de nici o altă naționalitate".

O importanță specială avea art. 12, care a trezit multe controverse și opoziția lui Ion I.C. Brătianu : „România consimte, ca orice membru al Consiliului Societății Națiunilor să aibă dreptul de a semnala atenției Consiliului orice infracțiune sau temere de infracțiune la vreuna din aceste obligațiuni [asumate de statul român — n.n.]". De asemenea, România consimțea ca divergențele de opinie asupra unor chestiuni de drept sau de fapt privitoare la aceste articole, între guvernul român și vreuna din principalele Puteri Aliate și Asociate sau orice altă putere, membre a Consiliului Societății Națiunilor, să fie socotită drept un „diferend cu caracter internațional", putând fi transmis Curții Permanente de Justiție Internațională.

În Tratatul naționalităților s-au înscris și o serie de prevederi referitoare la „liberul tranzit, pentru persoanele, mărfurile, vasele, trăsurile, vagoanele și curierii poștali" din Statele Aliate și Asociate; România urma să le acorde același regim ca și cetățenilor săi. Se preciza, la art. 15, că „Mărfurile în tranzit vor fi scutite de toate drepturile vamale sau altele", ceea ce însemna că statul român nu beneficia de sumele pe care le-ar fi putut obține prin taxe vamale.

Tratatul minorităților a detensionat relațiile dintre marile puteri și România, astfel că situația delegației române s-a ameliorat, discuțiile pentru următoarele tratate purtându-se într-o atmosferă mai relaxată.

Tratatul cu Bulgaria de la Neuilly-sur-Seine. Puterile Aliate și Asociate au semnat, la 27 noiembrie 1919, tratatul de pace cu Bulgaria. În timpul negocierii Tratatului de la Neuilly-sur-Seine, marile puteri au căutat să speculeze interesul diplomației Bucureștilor în sancționarea acestui act internațional pentru a face noi presiuni spre a o determina să accepte clauzele tratatului cu Austria și cel al minorităților, pe care România refuza să le semneze.

În legătură cu acest tratat, americanii propuseseră, încă de la 5 martie 1919, trasarea în Dobrogea a unei frontiere etnice între România și Bulgaria [1]. Opțiunea lor reprezenta un compromis între frontierele stabilite prin Tratatul de la Berlin (1878) și cel de la București (1913). Foreign Office-ul nu era dispus să revizuiască tratatele antebelice, dar nu se împotrivea unei revizuiri de frontieră dacă România și Bulgaria o doreau. „Recomandările" britanice privind Dobrogea — alcătuite la 10 februarie 1919 de Eyre Crowe — subliniau că, după satisfacerea „doleanțelor române" și la un moment „considerat potrivit de Puterile Aliate", guvernul de la București urma „să fie, în mod insistent, îndemnat în vederea unei ajustări a frontierelor cu Bulgaria" în interesul „populației implicate și a viitoarelor relații bilaterale". Eyre Crowe aprecia că „soluția" va fi, probabil, singura când o putere aliată „cedează teritoriul unei puteri inamice" și că opinia publică românească „ar fi, natural, afectată de o asemenea cerere". Timpul și modul în care Puterile Aliate „ar impune" României această cedare — avertiza diplomatul britanic — „trebuie luat în considerație cu multă grijă"[2].

Quai d'Orsay-ul a fost, mai întâi, de acord că linia propusă de americani „va rectifica erori vechi", dar a sfârșit prin a se împotrivi soluției care cerea unui stat aliat să cedeze din teritoriul său unui stat inamic.

Nereușind să-și asigure impunerea „propunerii", americanii au introdus o „argumentare" a poziției lor în raportul final. Ei au recunoscut, împreună cu ceilalți experți, că „această Comisie" (menită să rezolve chestiunea — n.n.) nu era împuternicită să propună cedarea către un stat inamic a unui teritoriu care formează o parte integrantă, *de facto* și *de jure*, a unei țări aliate. Iar dacă România aproba, din propria inițiativă, posibilitatea de a retroceda o parte a Dobrogei de sud, Comisia, cu excepția reprezentanților Franței, a „recomandat" o nouă frontieră care să asigure o linie de apărare pentru ambele state și „să rezolve" principiile etnice.

Americanii, prin subsecretarul de stat Frank Polk, nu puteau „recomanda" o recurgere la război pentru a „forța" România să cedeze în chestiunea Dobrogei de sud. Atitudinea Departamentului de Stat, în această chestiune, trebuie pusă, în parte, și pe seama nerăbdării delegației aflate la Paris de a se reîntoarce la Washington D.C. cu misiunea îndeplinită — adică încheierea de tratate cu toți învinșii războiului. Eșecul americanilor de a impune o atitudine aliată rigidă față de România reflecta o tendință spre tranzacții. Când diplomații englezi, francezi și italieni au considerat că e necesar să respecte, măcar parțial, toate textele tratatelor și principiile autodeterminării naționale, precum și colaborarea României la opera ce urma să o înfăptuiască forumul păcii, americanii, fără să renunțe la puncul de vedere inițial, au oferit planuri alternative ; de la propunerea „originală", de a retroceda întreaga Dobroge de sud Bulgariei, s-a ajuns la o a doua „soluție", privind cedarea numai

[1] Vezi paragraful *The Paris Peace Conference and the Treaty of Neuilly, 1919*, în documentul *Rumanian — Bulgarian Dispute over Dobrudja. 1878–1943* (N.A. Washington D.C. W.W. II, Peace Conference Paris, 1946, Record Group 43, Box no. 123).

[2] Great Britain, P.R.O., *F.O.* 371, 608/49, f. 37–38.

a unei părți. În final, proiectul tratatului de pace cu Bulgaria, înaintat diplomației de la Sofia, la 19 septembrie, conținea clauza restabilirii, între România și Bulgaria, a graniței din 1913[1].

La 10 decembrie 1919, Victor Antonescu și Constantin Coandă au semnat, în numele României, tratatul de pace cu Bulgaria, prin care se reconfirma frontiera româno-bulgară, fixată prin tratatul de pace de la București din 10 august 1913 (art. 27, pct. 5). România a ratificat tratatul cu Bulgaria la 20 septembrie 1920[2].

Diplomația Bucureștilor a făcut, în timpul negocierilor Tratatului de la Neuilly-sur-Seine, unele contrapropuneri la doleanțele bulgare, care urmăreau să obțină o mai mare siguranță la atacurile comitagiilor bulgari (bande înarmate, care atacau populația civilă) și anume: menținerea, fără nici o schimbare, a clauzelor militare[3] și modificarea art. 133, care se referea la problemele financiare[4].

Tratatul de pace de la Trianon cu Ungaria (4 iunie 1920). Una din cele mai discutate probleme la Paris a fost aceea a încheierii tratatului de pace cu Ungaria. După instaurarea Republicii Ungare a Sfaturilor, noile autorități, în pofida prevederilor armistițiului de la Belgrad, au întărit armata, au decretat mobilizarea și au atacat, în două rânduri, România.

Guvernul de la Budapesta nu recunoștea actul unirii Transilvaniei cu România. Trupele bolșevice au atacat la 16 aprilie 1919 armata română aflată în zona Munților Apuseni. Atacul a fost respins, iar la 1 mai 1919 armata română s-a oprit pe granița prevăzută în Convenția cu Antanta din august 1916. Dar, la 20 iulie guvernul de la Budapesta a atacat din nou. De această dată, riposta a fost energică, încheindu-se cu ocuparea orașului Budapesta, la 4 august, în urma căreia guvernul comunist a fost înlăturat.

Consiliul Miniștrilor de Externe s-a întrunit la Quai d'Orsay, la 11 iunie 1919, pentru a lua în discuție granițele de nord-vest ale României. Premierul I.I.C. Brătianu a solicitat să vadă minutele ședințelor și a socotit necesar ca guvernul de la București să hotărască asupra aprobării sau respingerii, întrucât Aliații repudiaseră clar tratatul „de care România se simțea încă legată"[5]. Șeful delegației de la București a respins ca nefondate „acuzațiile" ce i s-au adus din partea lui Wilson și Lloyd George, după care România ar fi contribuit, „prin acțiunea sa la instituirea bolșevismului în Ungaria" și a subliniat că guvernul român nu își putea lua răspunderea unei retrageri a trupelor de pe Tisa „până nu se cunosc granițele", pentru a evita pe viitor „complicații cu maghiarii". Luând act de observațiile lui I.I.C. Brătianu, Consiliul Miniștrilor de Externe a făcut cunoscută linia de frontieră dintre România și Ungaria, față de care omul politic de la București a constatat că sunt

[1] DBFP, First Series, 1, 1919, p. 642.
[2] „Monitorul oficial", nr. 135 din 20 septembrie 1920.
[3] AMR, fond 3831, dosar f.n. 1919, poziția 2 587, f. 3–12.
[4] *Ibidem*, fond 876, dosar 2, 1919, poziția 177, f. 20.
[5] AMAER fond 71, Conferința Păcii, 1919, dosar 222, f. 207; *FRUS*, 4, 1919, p. 207.

Fig. 6 Săliște, 2 ianuarie 1919. Sosirea generalului Henri Mathias Berthelot, alături de Iuliu Maniu, președintele Consiliului Dirigent și de colonelul Radu R. Rosetti.

„diferențe foarte mari, mai ales la extremități", motiv pentru care el „nu-și putea asuma singur o hotărâre definitivă". Totodată, I.I.C. Brătianu constata cu regret că „*stabilirea frontierei s-a făcut fără participarea noastră*" (subl. ns.). În cadrul aceleiași reuniuni, Balfour aprecia că „frontierele stabilite sunt bune în timp de pace; ele nu sunt tot atât de bune din punct de vedere strategic". Conducătorului Foreign Office-ului nu i se părea posibil să ceară românilor să se retragă „înainte ca ungurii să evacueze teritoriul cehoslovac", opinie față de care Wilson avea rezerve. Șeful executivului american era de părere că „noi am putea să spunem românilor: dacă nu vă conformați deciziilor noastre, noi vom înceta să vă sprijinim revendicările și veți rămâne în afara tratatului de pace".[1]

Georges Clemenceau a cerut, la 12 iunie 1919, „înțelegere", din partea colegilor săi, deoarece anticipa că I.I.C. Brătianu va protesta aflând că s-a stabilit o frontieră lipsită de apărare și va refuza să se retragă în spatele ei. Omul politic francez a recunoscut că I.I.C. Brătianu prezentase un argument logic: „În loc să tratăm Ungaria mai puțin aspru decât Bucureștii, afirma Clemenceau, ar fi prudent de trimis o misiune la Budapesta pentru a hotărî, la fața locului, dacă argumentele lui Brătianu erau valabile și a discuta posibilitatea unui nou armistițiu cu Béla Kun" (liderul regimului bolșevic). Wilson și Lloyd George au fost câștigați la punctul de vedere al lui Clemenceau, dar au insistat să se transmită lui Brătianu o notă energică, ordonându-i-se să înceteze „actele agresive" și să-și retragă trupele în spatele „frontierei permanente aprobate de Conferința de Pace", dacă spera să semneze tratatul de pace cu Ungaria. Secretarului de Stat al Foreign Office-ului i s-a sugerat să schițeze „o notă într-un ton destul de aspru, față de Ungaria,

[1] P. Mantoux, *Les délibérations du Conseil des Quatres*, Paris, 1955, vol. 2, p. 415–416.

Fig. 7 Békéscsaba, 24 mai 1919. Regele Ferdinand alături de Iuliu Maniu, președintele Consiliului Dirigent.

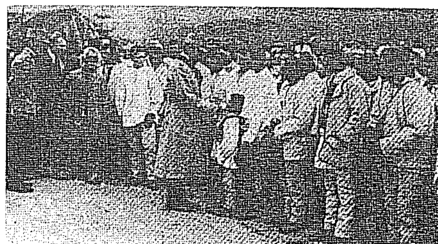

Fig. 8 Turda, 27 mai 1919. Vizita regelui Ferdinand.

Fig. 9 Cluj, 27 mai 1919. Regele Ferdinand trece în revistă trupele române.

dar cu un ton mai prietenos când era vorba de români". Consiliul, care a discutat nota, i-a cerut lui Brătianu să se retragă după ce Kun va evacua Slovacia, operațiune ce trebuia efectuată până la 18 iunie.

Guvernul de la București, răspunzând la nota ultimativă din 11 iunie 1919, sublinia că România nu avea intenția de a prelungi „ocuparea unei regiuni nerevendicate de ea decât pe durata strict impusă pentru securitatea sa și cât amenințarea de agresiune militară exista"[1]. Acest punct de vedere era susținut cu hotărâre și de mareșalul francez Foch care considera că, „dacă nu se aprobă cererile juste ale României, siguranța ei este compromisă"[2].

[1] AMAER, fond 71, Conferința Păcii, 1919, dosar 222, f. 226.
[2] *Ibidem*, dosar 58, f. 87.

Fig. 10 Tiszabö, 31 iulie 1919. Regele Ferdinand și regina Maria, așteptând, alături de ofițeri români, trecerea Tisei de către trupele române.

După înfrângerea Armatei Roșii ungare și înlăturarea regimului instalat de Béla Kun, în august 1919, în cadrul raporturilor între România și Ungaria a încetat starea de război, dar situația conflictuală a continuat pe fondul unui pachet de probleme litigioase și a unor circumstanțe externe complexe, determinate de interesele divergente ale marilor puteri pentru controlul Europei est-centrale și de sud. Eforturile de a realiza o normalizare a relațiilor bilaterale au continuat, sarcina fiind preluată de diplomațiile din cele două țări, desfășurându-se în culise și în saloanele palatelor parisiene unde se lucra la noua arhitectură geopolitică a Europei.

Trupele române prezente în Ungaria nu numai că nu s-au dedat la acte de represiune sau răzbunare inutile, ci s-au implicat, fără nici un fel de rezervă, în efortul de redresare a vieții economice a acestei țări. Cu tot acest comportament decent, evidențiat și de autoritățile maghiare, România a trebuit să suporte atitudinea vădit ostilă a unor diplomați americani și englezi. Îndeosebi generalul american H.H. Bandholtz, membru în Comisia interaliată de la Budapesta, s-a dovedit a fi campionul campaniei antiromânești[1], atitudine de care au profitat din plin cercurile extremiste și șovine maghiare. Falsificând adevărul în ce privește rolul și misiunea armatei române în Ungaria, din dorința de a fi pe placul prietenilor unguri, generalul american s-a dovedit nesincer și față de camarazii săi din cadrul Misiunii militare interaliate (generalii Gorton, Graziani și Mombelli), pe care, în repetate rânduri, i-a ridiculizat, fără temei și insultat în „jurnalul" său. Raporturile dintre România și Consiliul Suprem se aflau în plină criză când a sosit la București, cu sentimente și prejudecăți ostile, diplomatul englez George Clerk. În portofoliul său se aflau nu mai puțin de nouă note ultimative ale forumului păcii adresate, în perioada august — septembrie 1919, guvernului de la București.

După o săptămână petrecută în România, la 12 septembrie 1919, el s-a întâlnit cu I.I.C. Brătianu, căruia i-a înmânat ultima notă a forumului suprem. Premierul demisionar i-a declarat că el a decis să nu tipărească textul notei din cauza opiniei publice, ceea ce George Clerk a acceptat; Brătianu a sugerat ca acest lucru să nu se facă nici la Paris și

[1] AMR, fond 5441, dosar 426 B, poziția 24, f. 224–230; *Ibidem*, 5445, dosar 437 A, poziția 21, f. 2–14.

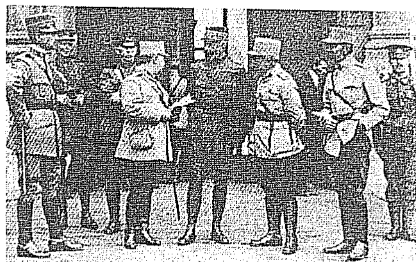

Fig. 11 Budapesta. Ofițeri români și membri ai Comisiei Militare Interaliate.

Fig. 12 August 1919. Membrii Comisiei Militare Interaliate alături de comandanți români.

nici în altă parte, precizând că guvernul de la București, „nu dorește altceva decât să ajungă la un acord complet cu Consiliul Suprem în chestiunea ungară"[1].

Ex-premierul român s-a arătat profund dezamăgit de conținutul notei Consiliului Suprem, atât din punct de vedere al formei, cât și a fondului; o considera „injustă" și bazată pe mărturii exagerate, care dădeau o imagine complet falsă despre România. Omul politic român a reafirmat dorința Bucureștilor „de a restabili relații de încredere mutuală și amicală" cu forumul păcii, el pronunțându-se pentru o Ungarie „calmă și prosperă", care să promoveze o politică moderată. I.I.C. Brătianu a amintit interlocutorului său că, la 22 august 1919, colonelul Ion Antonescu plecase la Paris pentru a da explicațiile necesare la problema rechizițiilor, a cărei responsabilitate ex-premierul și-o asuma. Campania din Ungaria, după opinia sa, „fusese esențială pentru securitatea României

[1] AMAEF, AD-P.A.-A.P., André Tardieu, 166, dosar 381, f. 20.

și a Europei, în general"[1]. Apoi, Brătianu a răspuns la cele patru chestiuni existente în notă. Mai întâi, s-a arătat dispus să ordone retragerea trupelor române; totodată, el a spus că nu a autorizat nici o rechiziție în afară de material de război rulant și pentru aprovizionare, plătite în aur și bunuri de rechiziții. În acest sens, el era dispus să accepte formarea unei Comisii, din care să facă parte și România, care să inventarieze toate rechizițiile. În finalul convorbirii, I.I.C. Brătianu a reafirmat dorința României în menținerea ordinii și existența unui guvern responsabil în Ungaria, chestiuni esențiale pentru cabinetul de la București.

Sir George Clerk a redactat, la 20 septembrie 1919, un memorandum privind misiunea sa de la București. Diplomatul aprecia că I.I.C. Brătianu acorda o atenție specială condițiilor și datei evacuării Ungariei de către trupele române, în urma îndeplinirii misiunii acestora rezultând un guvern de ordine — scria Clerk — se pot rezuma după cum urmează: 1) relații amicale la subiectul noii frontiere române asupra căreia Ungaria trebuie să renunțe la toate drepturile sale; 2) noua frontieră trebuie să lase României gurile Mureșului, joncțiunea căii ferate Békés Csaba și o zonă teritorială suficientă pentru a asigura calea ferată de la Oradea la Satu Mare. Se preciza că I.I.C. Brătianu a reamintit diplomatului englez că oamenii politici unguri de toate nuanțele au făcut propuneri pentru o înțelegere specială cu guvernul român, dar el s-a abținut să-și ia vreun angajament fără avizul Conferinței, deoarece considera „că nu poate să facă o politică sănătoasă decât în acord perfect cu Aliații"[2].

În timpul misiunii de la București, George Clerk a fost însoțit de A.W.A. Leeper, bun cunoscător al realităților românești. La 24 septembrie 1919, Leeper pleca la Paris cu un raport detaliat asupra politicii lui I.I.C. Brătianu, îndeosebi în ce privește tratatul minorităților[3].

Rămas la București, până în dimineața zilei de 29 septembrie 1919, George Clerk a reușit să se mai întâlnească, încă o dată, cu ex-premierul Brătianu și cu noul prim-ministru, generalul Arthur Văitoianu, problemele abordate fiind legate de prezența și retragerea trupelor române din Ungaria și, mai ales, de poziția față de natura rechizițiilor, chestiune în care punctele de vedere ale Consiliului Suprem și cabinetului de la București se aflau în divergență. Cei doi l-au asigurat, așa cum o făcuse și regele Ferdinand, că România avea intenția de a rămâne în Alianță și de a coopera din toată inima cu Antanta. „Punctul delicat — scria Clerk în raportul său — asupra căruia este imposibil de cedat, fără a compromite onoarea și independența României, este tratatul minorităților, dar planul consta în a lăsa un timp deoparte această chestiune arzătoare până când poporul român își va face cunoscută opinia sa prin alegeri libere"[4].

[1] *Ibidem*, f. 21–24.
[2] *Ibidem*, f. 27.
[3] *Ibidem*, f. 49–51 (Vezi nota lui A.W.A. Leeper).
[4] *Ibidem*.

Misiunea George Clerk la București și Budapesta a avut darul să lămurească unele dintre cauzele neînțelegerilor dintre guvernul de la București și forumul păcii. Diplomat inteligent, beneficiind de sfaturile și experiența lui A.W.A. Leeper, Clerk nu a căzut în capcanele unora din colegii săi englezi (cazul amiralului Troubridge), președintele Comisiei Interaliate a Dunării[1] și a demontat mașinăriile unor agenți englezi și americani care exagerau, voit și numai în manieră negativă, acțiunile diplomației de la București.

Cei mai mulți dintre membrii marcanți ai „Blocului parlamentar" (N. Iorga, Iuliu Maniu, Al. Vaida-Voevod, Ion Mihalache), deși insistau pentru acceptarea condițiilor puse de Aliați, nu s-au gândit nici un moment că putea fi vorba de o cedare necondiționată. În fond, așa cum observa istoricul american Spector, acceptarea ultimatum-ului nu a însemnat o îngenunchiere a României, ci a evidențiat slăbiciunea Consiliului Suprem care a fost nevoit să ajungă la un „compromis" cu Bucureștii în 1919.

Între timp, patru comisii de experți[2] — engleză, franceză, italiană și americană — au trasat frontierele României cu Ungaria; cea mai apropiată de prevederile tratatului din august 1916 era aceea stabilită de britanici. În final, s-au examinat cele patru propuneri și, pe baza unor formule de compromis, s-a stabilit frontiera definitivă, hotărâre care a fost adusă la cunoștință Bucureștilor la 12 octombrie 1919. Aceasta corespundea, în esență, principiului etnic, ceea ce a determinat acceptarea ei de către guvernul de la București. Totuși, frontiera nu era cea specificată în tratatul din august 1916, și se deosebea, în multe locuri, de precizările făcute prin decizia Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918. Pe de altă parte, delegatul ungar A. Apponyi a mers la primul ministru englez cu o hartă întocmită de Pál Teleky, pentru a obține modificarea liniilor de frontieră trasate de comisia de experți, ceea ce David Lloyd George nu a acceptat.

Noul șef de guvern, Alexandru Vaida-Voevod, a fost numit la 10 ianuarie 1920 în calitate de prim delegat al României la Conferința Păcii, însărcinat cu depline puteri, mandatul său semnificând importanța pe care autoritățile de la București o acordau raporturilor cu Aliații. Misiunea lui Alexandru Vaida-Voevod a început într-un moment în care Ungaria desfășura o propagandă activă în problema Transilvaniei. După discuții purtate cu G. Clemenceau și David Lloyd George la Paris, de la care nu a obținut nici o asigurare, Alexandru Vaida-Voevod a participat, în ziua de 20 ianuarie 1920, la ședința Consiliului Suprem, unde a declarat că trupele române vor fi retrase „cât mai curând posibil" și a atenționat reuniunea diplomatică asupra revizionismului de care era animat guvernul amiralului Horthy.

Alexandru Vaida-Voevod a participat, în perioada 26 februarie — 3 martie 1920 la Conferința Puterilor Aliate, desfășurată la Londra. El a menționat că țara sa a făcut tot ce-i stătea în putință pentru a se conforma angajamentelor luate la Paris. Șeful guvernului de la București a arătat dificultățile care existau pentru România din cauză că unele acte

[1] CADN, Legația București, Seria A, dosar nr. 1 (telegrama nr. 178, de la București, 5 octombrie 1919, către ministrul de Externe al Franței, semnată Saint Aulaire).

[2] AMAEF, AD,P.A.– A.P., André Tardieu, dosar 378, f. 233–234.

de Unire din 1918 (privind Transilvania și Basarabia) nu erau încă sancționate de Puterile Aliate[1]. La 3 martie 1920, Alexandru Vaida-Voevod s-a arătat dispus să încheie pacea cu Sovietele, dacă acestea recunoșteau granițele României, condiționare împărtășită și de David Lloyd George[2]. Omul politic român s-a mai întreținut cu A.J. Balfour, precum și cu șefii guvernelor francez și italian[3].

Negocierile de la Londra privind încheierea tratatului cu Ungaria au fost extrem de interesante. Reprezentantul Italiei, Nitti, a trimis o telegramă în care insista asupra revizuirii frontierelor în favoarea Ungariei. Reluată în Consiliu, chestiunea a suscitat, după surse diplomatice engleze și franceze, vii discuții. Lordul Curzon a prezentat un *memorandum* ale cărui concluzii s-au redactat cu ajutorul Parisului, care a exprimat că nu era posibil de a se reveni asupra unei chestiuni considerată „definitiv reglementată și că ar fi fost mai posibil de a admite ușoare modificări locale de făcut în momentul operațiunilor de delimitare"[4]. La Foreign Office, emisarul român Mihail Boerescu a primit asigurări că România putea considera chestiunea teritorială „închisă și hotărâtă" în favoarea sa, iar, în ce privește clauzele economice, „acestea nu vor suferi decât ușoare modificări"[5]. Rezultatele obținute de Alexandru Vaida-Voevod au corespuns intereselor naționale.

„Tezele" lui Apponyi acuzau România, Iugoslavia și Cehoslovacia de „imperialism", deoarece „în virtutea principiilor naționalităților", aceste state au acaparat „teritoriul milenar al Ungariei". Cu alte cuvinte, se avansa teza potrivit căreia desăvârșirea unității național-statale a României însemna, de fapt, tocmai contrariul, adică crearea unui stat multinațional. Tezele maghiare nu rezistau realităților istorice și etnice, adepții lor fie că erau legați prin interese de fostul imperiu dualist, fie că erau ignoranți în ceea ce privește istoria și geografia Europei est-centrale.

Lordul Crawford informa asupra seriozității cu care forumul păcii studiase „documentația" lui A. Apponyi. „Nu pot admite, spunea el, nici o clipă că tratatul de pace cu Ungaria ar fi fost redactat în vreun spirit de nedreptate față de un dușman învins numai în scopul de a împăca statele ce au luptat și au suferit cu noi în timpul războiului. Nu cred că ar fi drept a se acuza aceste state de o asemenea politică în pofida suferințelor de mai multe secole". Punctul de vedere al Foreign Office-ului a fost aprobat de mai mulți vorbitori, care au subliniat, în intervențiile lor, că „s-a înlăturat o mare nedreptate atunci când s-a decis că Transilvania trebuie unită cu România"[6].

Diplomația românească a răspuns în martie 1920 acestor teze, ca și soluțiilor preconizate de diplomația de la Budapesta pentru tratatul de pace cu Ungaria prin mai multe memorii, dintre care amintim: *Românii și drepturile minorităților reclamate de delegația*

[1] DBFP, First Series, 7, 1920, p. 263–265.

[2] *Ibidem*, p. 379; Alexandru Vaida-Voevod, *op. cit.*, 2, p. 17–114.

[3] AMAER, fond 71, Anglia, dosar 39, 1920–1937, f. 43 (telegrama nr. 409, 2 martie 1920, Alexandru Vaida-Voevod către Ștefan Cicio Pop și N. Iorga).

[4] *Ibidem* (telegrama nr. 609, 20 martie 1920, de la Londra, semnată Mihail Boerescu).

[5] *Ibidem*.

[6] *Ibidem*.

maghiară[1], *Românii și plebiscitul cerut de delegația ungară*[2], *Românii și contrapropunerile delegației ungare privind clauzele militare, navale și aeriene*[3].

În Camera Lorzilor — în decembrie 1919 și martie 1920 — atunci când s-a discutat textul tratatului de pace cu Ungaria — s-au avansat și unele formule bizare, ca aceea a Lordului Bryce, potrivit căreia pentru „rezolvarea" chestiunii maghiarilor s-ar fi putut crea mai multe „coridoare" între Ungaria și toate „insulele" unde locuiau maghiari și chiar secui în Transilvania, Cehoslovacia și Iugoslavia. Aceste „opinii" au rămas izolate, neputând fi luate în considerație.

Conferința miniștrilor de Externe și a ambasadorilor, prezidată de Lordul Curzon, a hotărât, la 8 martie 1920, că proiectul de tratat cu Ungaria rămânea definitiv în ceea ce privește clauzele teritoriale, militare, financiare și de tranzit. Problemele care au mai rămas în dezbaterea comisiilor de experți, după această dată, nu erau de natură să prejudicieze interesele fundamentale ale României. Cererea delegației maghiare de a avea loc „consultări populare" (plebiscite) urmărea, de fapt, tocmai contrariul, adică crearea unui stat multinațional. Din aceste motive, ea a fost respinsă ca nefondată, autorii tratatului de pace cu Ungaria acceptând valoarea indubitabilă a hotărârilor plebiscitare de la 1 decembrie 1918.

Două luni mai târziu (la 6 mai 1920), forumul păcii remitea delegației Ungariei o scrisoare semnată de președintele Conferinței, Alexandre Millerand. După ce se arătau responsabilitățile Ungariei în dezlănțuirea războiului, scrisoarea respingea ideea unui plebiscit în fostele teritorii stăpânite de Ungaria, deoarece „voința popoarelor s-a exprimat în zilele din octombrie și noiembrie 1918, atunci când dubla monarhie s-a prăbușit și când populațiile îndelung asuprite s-au unit cu frații lor italieni, români, iugoslavi și cehoslovaci. Evenimentele care s-au produs de la această dată constituie tot atâtea dovezi noi ale sentimentelor naționalităților altădată supuse Coroanei Sf. Ștefan. Dispozițiile tardiv luate de guvernul ungar pentru a da satisfacție aspirațiilor de autonomie ale naționalităților nu pot crea iluzii: ele nu schimbă cu nimic adevărul istoric esențial, anume că, timp de ani numeroși, toate străduințele politicii ungare au tins să înăbușe vocile naționalităților". Nota preciza că hotarele stabilite nu vor fi modificate, iar guvernul de la Budapesta era invitat să semneze tratatul așa cum fusese acesta conceput.

Contele Apponyi a protestat, la 16 mai 1920, față de decizia Conferinței și a contestat caracterul plebiscitar al hotărârii Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia. El a refuzat să semneze tratatul de pace. A doua zi, contele Pál Teleky a remis o notă președintelui Millerand prin care anunța că Ungaria va semna totuși tratatul de pace în forma stabilită. Tratatul de la Trianon a fost încheiat la 4 iunie 1920, din partea României el fiind semnat de dr. I. Cantacuzino și N. Titulescu.

[1] Library of Congress, Washington D.C., Manuscript Division, Leland Harrison Papers, Box no. 97 (documentul are 8 pagini).
[2] *Ibidem* (documentul are 22 de pagini).
[3] *Ibidem* (documentul are 10 pagini).

Cu prilejul ratificării Tratatului de la Trianon, de forurile legislative din Marea Britanie, s-au exprimat opinii lucide, potrivit realităților istorice. Astfel, prezentând proiectul de lege pentru ratificarea Tratatului de la Trianon, secretarul de stat Harmsworth preciza că, de fapt, „Regatul Ungariei s-a descompus într-o largă măsură în părțile sale componente înainte de începerea lucrărilor Conferinței de Pace", că această țară „nu a fost decât un conglomerat artificial și forțat de rase neasemănătoare și în unele cazuri ostile". Într-un mod asemănător s-au exprimat Sir Samuel Hoare și Lordul Curzon. Existau și alte personalități britanice, precum ministrul Comerțului, Johnson, care erau dispuse să susțină revendicările ungare, dacă Budapesta făcea concesii englezilor, îndeosebi de natură economică[1].

Fig. 13 Nicolae Titulescu.

Fig. 14 Dr. Ion Cantacuzino.

Articolul 27 din Tratatul de la Trianon se referea la traseul frontierei româno-ungare, iar articolele 45, 46 și 47 vizau aceeași problematică a raporturilor bilaterale. Tratatul de Pace de la Trianon recunoștea unirea Transilvaniei, Banatului și Maramureșului cu vechiul Regat al României. Astfel, art. 45 prevedea: „Ungaria renunță, în ceea ce o privește, în favoarea României, la toate drepturile și titlurilor asupra teritoriilor fostei monarhii austro-ungare situate dincolo de fruntariile Ungariei, astfel cum sunt fixate la art. 27, partea a II-a (*Fruntariile Ungariei*) și recunoaște prin prezentul tratat sau prin orice tratate, încheiate în scop de a regla afacerile actuale, ca făcând parte din România". La art. 74 se preciza: „Ungaria declară de pe acum că recunoaște și primește fruntariile Austriei, Bulgariei, Greciei, Poloniei, României, Statului Sârbo-Croato-Sloven și ale statului Ceho-Slovac, astfel precum aceste fruntarii vor fi fixate de către principalele Puteri Aliate și Asociate". Ca și în tratatul cu Austria, în cel de la Trianon era înscris un articol potrivit căruia România consimțea să semneze un document special cu principalele Puteri Aliate și Asociate privind ocrotirea intereselor „locuitorilor care se deosebesc prin rasă, limbă sau religie de majoritatea populației, precum și de a ocroti libertatea tranzitului, de a aplica un regim echitabil comerțului cu celelalte națiuni" (art. 47)[2].

Cunoscutul diplomat francez Jules Cambon, într-un eseu asupra Transilvaniei, prezenta și momentele esențiale ale elaborării Tratatului de la Trianon. Între altele, Cambon amintea rolul jucat de România în 1919 când, „cu prețul celor mai costisitoare sacrificii,

[1] AMAEF, fond A, Pace, 1919–1920, dosar 145, f. 18–19.
[2] „Monitorul oficial", nr. 36 din 21 septembrie 1920.

ea a îndeplinit la Sud misiunea pe care în Nord a îndeplinit-o întotdeauna Polonia; ea a fost stavila Europei contra invaziei barbare și a pus capăt unei dezordini care amenința să extindă puterea bolșevică până la porțile Vienei. Tratatul de la Trianon — sublinia el în continuare — atribuind României teritoriul Transilvaniei a cărei populație este aproape în întregime românească, a creat o situație care cere din partea guvernului de la București atât fermitate cât și prudență"[1].

La 17 august 1920, Adunarea Deputaților și apoi la 26 august același an, Senatul au ratificat Tratatul de la Trianon, prin care se recunoștea unirea Transilvaniei cu România.

Tratatul de la Paris (28 octombrie 1920). „Comisia pentru Afacerile Română și Iugoslavă" a discutat, pentru prima oară, problema Basarabiei la 8 februarie 1919, când au luat cuvântul Eyre Crowe (Marea Britanie), francezul Jules Laroche și americanul Clive Day[2]. Englezul Crowe a insistat asupra înscrierii în tratatul privind Basarabia a principiului etnic și național, excluzând orice altă formulă. Laroche a subliniat, în cuvântul său, argumentele de ordin istoric și etnografic care stăteau la baza recunoașterii actului unirii Basarabiei cu România; el a amintit că aceasta fusese atașată, prin forță, de Rusia. Într-un fel, se apropia de ceea ce declarase primul delegat al României în legătură cu această chestiune: „Nu putem concepe existența neamului nostru fără Nistru, cum nu putem să o concepem fără Dunăre și Tisa, ca să ne separe de elementul slav. Basarabia reprezintă, pentru noi, intrarea casei noastre; în mâna altora, ea ne-ar periclita însuși căminul"[3]. Reprezentantul american Day, declarându-se de acord cu cele spuse de Crowe, a propus înscrierea în tratat a unor clauze privind garantarea drepturilor minorităților și a pus întrebarea dacă, prin recunoașterea Unirii, nu s-ar crea dificultăți în viitor în relațiile cu Rusia. După aceste discuții, comitetul s-a declarat pentru recunoașterea provizorie a unirii Basarabiei cu România[4].

„Comisia pentru Afacerile Română și Iugoslavă" a abordat, din nou, la 5 martie 1919, problema Basarabiei. Cu acel prilej, Laroche a propus o formulă care a fost acceptată și de reprezentanții britanic și american. Câteva zile mai târziu (11 martie), ea a adoptat proiectul următor: „Comisia, luând în considerare aspirațiile generale ale poporului Basarabiei, caracterul moldovenesc al acestei regiuni, ca și argumentele de ordin geografic, etnic, economic și istoric, se pronunță pentru unirea Basarabiei cu România"[5].

Recomandările comisiei, aprobate de „Comisia Teritorială Centrală", au fost supuse aprobării Consiliului Miniștrilor de Externe la 8 mai 1919, o lună după ce experții își sfârșiseră lucrările. Secretarul de stat american, Lansing, a blocat acceptarea unanimă a raportului, obiectând la unirea Basarabiei cu România, chiar în condițiile în care experții

[1] AMAEF, P.A.-A.P. 43, Jules Cambon, dosar 115, f. 158–171.
[2] N.A. Washington D.C., W.W. II, Peace Conference, Paris, 1946, Record Group 43, Box nr. 123.
[3] Gh. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României din 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui I.I.C. Brătianu*, București, 1939, p. 52; *FRUS.*, 1919, 4, p. 671–672.
[4] N.A. Washington D.C., W.W. II, Peace Conference Paris, 1946, Record Group 43, Box nr. 123.
[5] *Ibidem*.

americani îl aprobaseră[1]. Diplomatul american a insistat să nu se facă modificări în teritoriul rus, fără consimțământul unui guvern recunoscut din această țară, și a repetat observațiile lui Wilson, din aceeași zi, privitoare la posibilitatea recunoașterii regimului „alb" al lui Kolceak, drept guvern legal pentru a reprezenta Rusia la Conferința de Pace. Kolceak, adeptul integrității teritoriale a fostului imperiu, era dispus să accepte un plebiscit în Basarabia. Lansing a subliniat că această Conferință de Pace „nu poate decide asupra unui teritoriu care aparține unui stat cu care puterile Antantei n-au fost în război".

Problema Basarabiei s-a pus din nou, în timpul ședințelor Consiliului Suprem din 1 și 2 iulie 1919[2], când s-a discutat configurația frontierelor orientale ale României. Delegația Bucureștilor era formată din Ion I.C. Brătianu, Nicolae Mișu, Constantin Diamandy și Ion Pelivan, iar cea britanică, având în frunte pe David Lloyd George, mai cuprindea pe A.J. Balfour, H. Nicolson, A.W. A. Leeper și H. Temperley. Reprezentantul Franței, A. Tardieu, a dat citire raportului „Comitetului pentru probleme teritoriale", care, conform principiului autodeterminării naționale a popoarelor, recunoștea desăvârșirea statală a României[3] și garantarea de către aceasta a drepturilor minorităților, în conformitate cu prevederile Pactului Societății Națiunilor. „Comitetul — se scria în raport — după ce a luat în considerație aspirațiile generale ale populației din Basarabia și caracterul moldovenesc al acelei regiuni din punct de vedere geografic și etnic, ca și argumentele istorice și economice, se pronunță în favoarea alăturării Basarabiei la România"[4]. Au fost audiați, separat, Maklakov și I.I.C. Brătianu. Primul ministru român, în cuvântul său, a subliniat că actele de unire din martie, noiembrie și decembrie 1918 au exprimat voința națiunii române, într-un mod asemănător exprimându-se „consiliile și în Polonia, Cehoslovacia și în alte părți"[5]. La rândul său, fostul ambasador al Rusiei în Franța, V. Maklakov, s-a pronunțat împotriva unirii Basarabiei cu România.

Noul șef al guvernului de la București, Al. Vaida-Voevod, s-a hotărât să plece personal în Apus pentru a încerca să convingă Consiliul Suprem să tranșeze chestiunile în suspensie conform principiului autodeterminării naționale. Atmosfera la Paris și la Londra în ajunul sosirii premierului, în a doua jumătate a lunii ianuarie 1920, continua să fie defavorabilă României, Aliații punând la îndoială bunele intenții ale cabinetului de la București.

Recunoașterea de către Aliați a unirii Basarabiei cu România era amânată din motive complexe, cele mai importante fiind rezervele diplomației americane, care nu dorea să participe la delimitarea frontierelor fostului Imperiu Rus. La aceasta se adăuga sprijinul acordat de britanici și francezi rușilor albi, care emiteau pretenții asupra Basarabiei.

În prima etapă a misiunii sale, Al. Vaida-Voevod s-a oprit la Paris (16–27 ianuarie 1920), unde s-a întâlnit cu Clemenceau, Lloyd George, Nitti și Wallace. La 20 ianuarie

[1] *FRUS*, 1919, 4, p. 671–672.
[2] DBFP, First Series, 3, 1919, p. 4–11; AMAER, fond 71, Conferința Păcii, 1919, dosar 58, f. 84.
[3] *FRUS*, 1919, 7, p. 8–14.
[4] *Ibidem*, p. 9.
[5] DBFP, First Series, 3, p. 8.

1920, el a ridicat, în fața Consiliului Suprem, problema recunoașterii hotarelor orientale ale României. Deși, în timpul discuțiilor, Clemenceau și David Lloyd George au „condiționat" satisfacerea dorinței guvernului de la București de evacuarea teritoriului Ungariei, forumul păcii a luat notă de opinia „Comisiei pentru Afacerile Române", potrivit căreia teritoriul dintre Nistru și Prut „trebuie să aparțină României". Șeful guvernului britanic a amintit că „aceasta este poziția reală"[1]. În final, Consiliul Suprem, deși a luat act de decizia pozitivă a „Comisiei pentru Afacerile Române", a hotărât, datorită situației internaționale, amânarea chestiunii pentru o altă dată. Concluziile la care a ajuns Al. Vaida-Voevod în urma discuțiilor purtate la Paris se refereau la necesitatea efectuării unei vizite la Londra și la posibilitatea încheierii unui acord cu țările vecine, pe baza recunoașterii integrității teritoriale a României.

Un rol deosebit în fixarea clauzelor tratatului privind Basarabia l-a jucat Nicolae Titulescu, care s-a deplasat în acest scop în capitala Marii Britanii. În vara anului 1920, guvernul de la Londra condiționa semnarea tratatului de „anumite asigurări privind proprietățile britanice din Basarabia" și de „satisfacerea tratatului minorităților"[2]. La 14 august, Foreign Office-ul îl ruga pe reprezentantul său de la Paris, Lordul Derby, să convină cu Quai d'Orsay-ul semnarea „imediată" a tratatului, întrucât cele două condiții fuseseră îndeplinite de România. Cu două zile înainte de semnare, un schimb de telegrame între Foreign Office și Lordul Derby ne dezvăluie că „Trade of Board" considera formula propusă pentru identificarea proprietăților britanice din Basarabia ca fiind „acceptabilă" și informa în legătură cu demersurile lui Titulescu legate de conținutul acestui tratat. Diplomatul român insista, în ceea ce privește art. 9 al proiectului, să se înlocuiască cuvintele „non prévus" prin „à l'exclusion de la question des frontieres definies dans ce traité et de la question de la souveraineté"[3]. Referitor la scrisoarea în care se ocupa de un braț al Dunării, numit Chilia, Titulescu dorea să se adauge cuvintele „și România va accepta decizia sa". Guvernul de la București era de acord ca regimul preconizat să fie aplicat brațului Chilia să se stabilească de Conferința Dunării, care urma să aibă loc la Paris, iar România să accepte decizia acesteia[4].

La 28 octombrie 1920, ministrul de Externe Take Ionescu a fost de acord să semneze tratatul colectiv asupra frontierelor, care stipula recunoașterea de granițe comune între acele state care dobândiseră teritorii de la fosta monarhie dualistă. Consiliul Ambasadorilor, în schimbul faptului că România a acceptat hotarele cu Regatul Sârbo-Croato-Sloven, Cehoslovacia și Polonia, i-a prezentat lui Ionescu tratatul care menționa recunoașterea *de jure* a Unirii Basarabiei cu România. A fost inserat, atunci, un nou articol în speranța că tratatul va fi semnat și de Statele Unite. Acesta prevedea că Rusia va semna tratatul, deîndată ce un guvern al acestei țări, recunoscut de Aliați,

[1] DBFP, First Series, 2, 1920, p. 936.
[2] Great Britain, P.R.O., *F.O.* 371, 4663, f. 126.
[3] *Ibidem*, f. 128–129.
[4] *Ibidem*, f. 129.

va ajunge la putere. Tratatul a fost semnat de Imperiul Britanic, Franța, Italia și România, la 28 octombrie, iar peste câteva zile și de reprezentantul Japoniei[1], care, în momentul acela se afla la Bruxelles. Vicontele Ishii îl va semna la 30 octombrie.

Documentul preciza: „Înaltele Părți contractante declară că recunosc suveranitatea României asupra teritoriului Basarabiei, cuprins între frontiera actuală a României, Marea Neagră, cursul Nistrului de la gura sa până la punctul unde este tăiat de vechiul hotar dintre Bucovina și Basarabia, și acest vechi hotar" (art. 1). România se obliga să respecte drepturile minorităților naționale, iar Rusia era invitată să adere la acest tratat „îndată ce va exista un guvern rus recunoscut de Puterile contractante" (art. 9)[2].

Rusia Sovietică a protestat și a declarat că nu recunoștea tratatul respectiv[3].

Marea Britanie a venit cea dintâi în spijinul recunoașterii unirii Basarabiei cu România. Relațiile cordiale dintre Al. Vaida-Voevod și David Lloyd George au grăbit decizia Foreign Office-ului de a recunoaște hotărârea Sfatului Țării de la Chișinău, dar Londra nu și-a pus semnătura pe acest tratat, până când România nu a ratificat Tratatul minorităților și nu a dat asigurări privitoare la proprietatea și la situația supușilor englezi din Basarabia.

Conceput în spiritul Pactului Societății Națiunilor, Tratatul de la Paris recunoștea actul plebiscitar din 27 martie/9 aprilie 1918, el încadrându-se în ansamblul de tratate internaționale care consacra *de jure* desăvârșirea statului național unitar făurit de întreaga națiune română. Era o situație *de facto*, rezultată din voința liber exprimată a unui stat suveran și independent[4]. Acest tratat internațional a fost ratificat, la 19 mai 1922 de Anglia și România, la 11 mai 1924 de Franța și la 7 martie 1927 de Italia. La rândul ei, Japonia nu l-a ratificat.

După elaborarea și semnarea tratatelor de pace, în vara anului 1920, Corpurile legiuitoare de la București au dat, din punctul de vedere al statului român, consacrarea juridică sistemului de la Versailles, care a stat la baza raporturilor internaționale din perioada interbelică. Validându-le, Parlamentul României a dovedit înțelegerea unui adevăr incontestabil: acela că, în pofida imperfecțiunilor cuprinse, tratatele condiționau însăși pacea mondială, orice revizuire a clauzelor lor fundamentale, făcută fără învoirea tuturor semnatarilor, însemnând angajarea celeilalte alternative care era — și a fost — războiul.

În sistemul tratatelor de pace de la sfârșitul războiului, s-a înscris și cel încheiat la ***Sevrès cu Turcia*** (10 august 1920), semnat și de România. Izbucnirea războiului dintre Grecia și Turcia a făcut ca acest tratat să nu fie aplicat. De aceea, ultimul act care consemna încheierea sistemului tratatelor de pace de la finele primului război mondial s-a consumat la 24 iulie 1923 la ***Lausanne***, după conflictul dintre Grecia și Turcia, prin care se stabileau granițele dintre Turcia, Bulgaria, Grecia, Siria și Irak. Potivit art. 25, Turcia se angaja

[1] Great Britain, P.R.O., *F.O.* 371, 4663, f. 165 A.
[2] „Monitorul oficial", nr. 100 din 8 august 1922.
[3] AMR, fond 5417, poziția 633, dosar f.n., f. 125.
[4] Great Britain, P.R.O., *F.O.* 371, 4663, f. 58.

să recunoască deplina valoare a tratatelor de pace și a convențiilor adiționale încheiate de celelalte Puteri Contractante cu puterile care au luptat de partea Turciei și să primească dispozițiile care au fost sau urmau să fie luate privitor la teritoriile fostului Imperiu German, ale Austriei, Ungariei și Bulgariei și să recunoască noile state în hotarele astfel fixate. Prin art. 26, Turcia declara că recunoaște și primește hotarele Germaniei, Austriei, Bulgariei, Greciei, Ungariei, Poloniei, României, Regatului Sârbo-Croato-Sloven și ale Cehoslovaciei, așa cum erau ele fixate prin tratatele de pace. Una dintre anexele la Tratatul de la Lausanne se referea la regimul Strâmtorilor Mării Negre[1].

Așadar, atât în anii primului război mondial, cât și în perioada forumului păcii din capitala Franței din 1919–1920, diplomația României, având ca principal artizan pe Ion I.C. Brătianu, a văzut în principiul autodeterminării naționale un suport de bază pentru recunoașterea internațională a Marii Uniri din 1918. Diplomații și oamenii politici, care au contribuit la întregirea României, s-au întemeiat pe acest principiu. Dintre ei, I.I.C. Brătianu, continuatorul unei „Realpolitik" în tradiția lui Talleyrand și Bismarck, care însă în concepția ilustrului diplomat însemna, în primul rând *interesul național*, a dominat prin clarviziune generația Marii Uniri.

Tratatele de Pace au dat consacrare juridică internațională actelor de Unire din 1918, realizate de poporul român. Sistemul Tratatelor de Pace din 1919–1923 nu a făcut altceva decât să recunoască și să înregistreze această creație logică, organică a națiunii române. „Veritabilul fundament al unității românești — aprecia cu justețe marele istoric Gh.I. Brătianu — n-a fost stabilit nici la Saint-Germain, nici la Trianon, el este rezultatul existenței însăși a poporului român, enigmă și miracol al istoriei sud-estului european, al misiunii care i-a fost imprimată de situația sa geografică"[2].

---

[1] „Monitorul oficial", nr. 189 din 31 august 1924.
[2] Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 324.

Capitolul II

TERITORIUL, POPULAȚIA, STAREA DE SPIRIT

1. Locul României în Europa

Ca urmare a unirii Basarabiei, Bucovinei, Transilvaniei și Banatului, în 1918, România și-a modificat statutul geopolitic în Europa, transformându-se dintr-o țară mică în una de mărime medie[1]. ***Suprafața*** sa a crescut de la 138 000 km^2 în 1915 la 295 049 km^2 în 1918, ocupând locul 10 în Europa. România era, după Polonia, cel mai mare stat în spațiul cuprins între Marea Baltică și Marea Egee. Potrivit datelor vremii, Polonia avea 389 000 km^2, Cehoslovacia — 140 000 km^2, Ungaria — 93 000 km^2, Iugoslavia — 248 000 km^2, Bulgaria — 103 000 km^2, Albania — 28 000 km^2, Grecia — 130 000 km^2.

Granițele României însumau 3 400,3 km, dintre care 601,4 km cu Bulgaria, 557,3 km cu Iugoslavia, 428 km cu Ungaria, 201 km cu Cehoslovacia, 346,6 km cu Polonia, 812 km cu Uniunea Sovietică, iar 454 km litoralul Mării Negre. Geograful Vintilă Mihăilescu sublinia că, după 1918, pământul statului românesc constituia o „unitate armonică"[2]. În mijlocul țării podișul, la marginea lui o cunună de munți, după care urmau dealurile ca niște trepte spre șesurile largi, ocolite din toate părțile de ape mari — Nistrul, Marea Neagră, Dunărea. România se afla în centrul geografic al Europei, la jumătatea distanței dintre Munții Urali și Oceanul Atlantic.

Populația României a crescut de la 7,9 milioane locuitori în 1915 la 14,7 milioane în 1919, ajungând la 18 milioane în 1930 și 20 milioane în 1939. Din punctul de vedere al numărului de locuitori, România se afla pe locul 8 din Europa, după U.R.S.S., Germania, Marea Britanie, Franța, Italia, Polonia și Spania. În perioada interbelică, Polonia avea circa 30 milioane locuitori, Cehoslovacia — 14, 7 milioane, Ungaria — 8,5 milioane, Iugoslavia — 14 milioane, Bulgaria — 5, 5 milioane, Albania — 1 milion, Grecia — 6,5 milioane.

Pe provincii istorice, în 1930, situația se prezenta astfel:

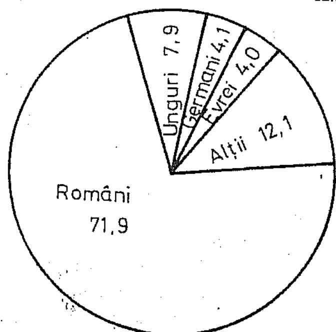
[1] Toate datele și cifrele din: *Enciclopedia României*, I (Capitolul II — *Statul*), București, 1938, p. 133–160.
[2] Vintilă Mihăilescu, *Geografia României*, în *Enciclopedia României*, I, p. 45.

Teritoriul	Populația	Suprafața	%
România	18 052 896	295 049	100
Oltenia	1 519 389	24 078	8,2
Muntenia	4 028 303	52 505	17,8
Dobrogea	811 332	23 262	7,9
Moldova	2 427 498	38 058	12,9
Basarabia	2 863 409	44 422	15,1
Bucovina	853 524	10 442	3,5
Transilvania	3 217 677	62 229	21,1
Banat	941 521	18 715	6,3
Crișana-Maramureș	1 390 243	21 338	7,2

După cum se observă, provincia cea mai populată era Muntenia, urmată de Transilvania; cel mai mic număr de locuitori aveau Dobrogea și Bucovina.

Populația României după naționalitate (1930)

		%
Total	18 057 028	
Români	12 981 324	71.9
Unguri	1 425 507	7.9
Germani	745 421	4.1
Evrei	728 115	4.0
Alții	2 176 661	12.1

Sursa: Anuarul statistic al României 1939 și 1940, București, 1940, p. 58—59, 62.

Conferința de Pace de la Paris (1919–1920) a pus la baza deciziilor sale principiul naționalității. S-a urmărit ca noile granițe europene să includă în cadrul statelor naționale un număr cât mai mic de minorități. Pe harta Europei au apărut noi state: Estonia, Letonia, Lituania, Polonia, Ungaria, Austria, Cehoslovacia; România și-a întregit teritoriul, iar Serbia a creat, împreună cu Croația și Slovenia, Regatul Sârbilor-Croaților-Slovenilor.

Datorită evoluției istorice de-a lungul secolelor, mai ales în Evul Mediu, popoarele și apoi națiunile s-au amestecat pe arii geografice întinse, astfel că nu s-a putut realiza, la sfârșitul primului război mondial, o deplină departajare statală pe criterii etnice. Practic, nu exista țară fără minorități naționale. În Polonia, potrivit datelor din 1931, trăiau 69,9% polonezi, 10,1%, ucraineni, 8,6% evrei, 3,1% bieloruși, 2,3% germani etc.[1] În Cehoslovacia (1930) repartiția era următoarea: 55,4% cehi; 17,1% slovaci; 24,2%

[1] Ferenc Glatz, *Minorities in East-Centrale Europe*, Budapesta, 1993, p. 35.

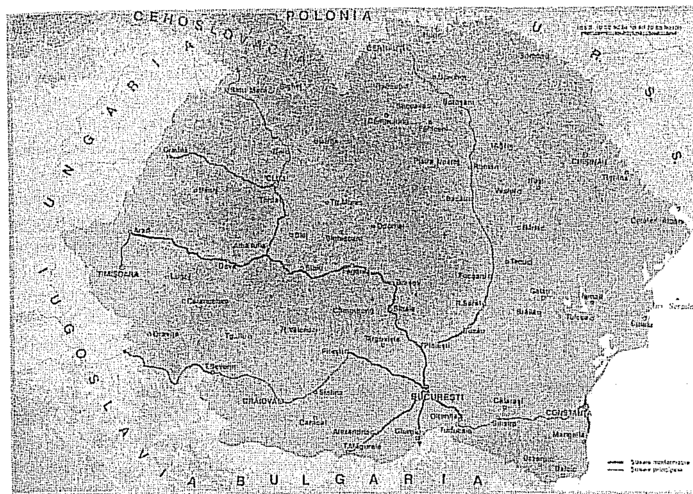

Fig. 15 România și vecinii săi.

germani; 5,2% unguri; 4,1% ucraineni etc.[1]. La rândul ei, Ungaria (1930) avea 92,1% unguri, 5,5% germani, 1,2% slovaci, 0,2% români etc. În Iugoslavia, 74,7% din populație erau sârbi, croați, muntenegreni și ucraineni, 8,5% sloveni, 3,8% albanezi, 4,2% germani, 3,9% unguri, 1,9% români [231 968 persoane]. Din locuitorii statului de la sud de Dunăre, în 1934, 86,8% erau bulgari, 19,2% turci, 1,3% țigani etc. În Albania, 95,8% din cetățeni erau de etnie albaneză și 2,4% greci[2].

În România — potrivit recensământului din 1930 — populația totală era de 18 057 028 locuitori, dintre care: 12 981 324 români, 1 425 507 unguri, 745 421 germani, 728 115 evrei, 582 115 ruteni, ucraineni, 409 150 ruși, 366 384 bulgari, 262 501 țigani, 154 772 turci, 105 750 găgăuzi, 51 842 cehi, slovaci, 51 062 sârbi, croați, sloveni, 48 130 polonezi, după care urmau greci, tătari, armeni, albanezi, huțani și alte neamuri. Minoritățile naționale se aflau în toate provinciile istorice românești, cu o pondere mai mare în Bucovina, Dobrogea și Transilvania. Datorită dispersării lor teritoriale, precum

[1] *Ibidem*, p. 39.
[2] *Ibidem*, p. 45, 53, 60, 62.

Fig. 16 Stradă din București în perioada interbelică.

și a politicii statului, în România nu s-au dezvoltat mișcări separatiste, care să pună în pericol unitatea națională, așa cum s-a petrecut în Cehoslovacia, Polonia sau Iugoslavia.

În ceea ce privește religia locuitorilor, situația se prezenta astfel: ortodoxă — 13 108 227, greco-catolică — 1 427 391, romano-catolică — 1 234 151, mozaică — 756 930, reformato-calvină — 710 706, evanghelică-luterană — 398 759, mahomedană — 185 486, unitariană — 69 257, baptistă — 60 562, lipoveană — 57 288, adventistă — 16 102, armeano-gregoriană — 10 005, armeano-catolică — 1 440, alte religii și secte — 7 434, liber-cugetători — 6 604, nedeclarată — 6 686. Provincia cea mai omogenă din punct de vedere religios era Oltenia, iar cea mai mozaicată era Transilvania, unde se întâlneau aproape toate confesiunile.

După 1918, un număr important de români a rămas în afara granițelor statului român. Potrivit unor date statistice, numărul acestora era de peste un milion, dintre care 250 000 trăiau în Rusia (Uniunea) Sovietică, 230 000 în Iugoslavia, 60 000 în Bulgaria, 23 000 în Ungaria, 40 000 în Albania, 13 000 în Cehoslovacia, 200 000 în S.U.A., 100 000 în Australia, 70 000 în Canada. Procesul de emigrare a românilor din Transilvania și Bucovina peste Ocean — destul de activ la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea — n-a mai înregistrat cifre semnificative, deoarece au dispărut cauzele acestor plecări (de natură economică și politică).

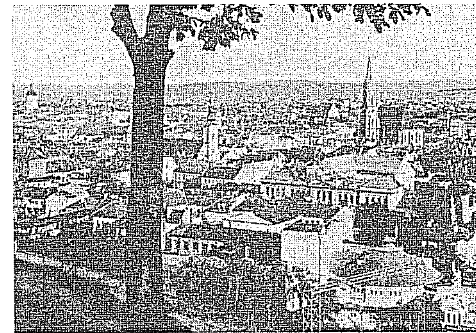
Procesul de emigrare și imigrare a cuprins circa 10 000 de persoane pe an. Au plecat din România în Ungaria în jur de 200 000 de persoane, care au optat pentru cetățenia maghiară, iar 42 000 de turci, mai ales din Dobrogea și sudul Basarabiei, s-au deplasat în Turcia. Au venit în România peste 200 000 evrei (mai ales din Polonia și Rusia Sovietică), 30 000 aromâni (din Grecia, Bulgaria și Albania), 10 000 români din America și Canada.

În perioada interbelică, indicele demografic a cunoscut o evoluție pozitivă. Cu un spor natural de 35 la 1 000 locuitori, România se afla pe primul loc în Europa (ultimul loc era ocupat de Suedia, cu 15 nașteri la 1 000 locuitori). În același timp, România ocupa prima poziție în privința mortalității infantile, cu 20 decese la 1 000 de nou născuți (pe primul loc se afla Suedia, cu 4,7 decese la 1 000 de nou născuți). În cele două decenii ale perioadei interbelice, România a cunoscut un spor demografic de 4,4 milioane locuitori,

ajungând, în 1939, la aproape 20 milioane.

Repartizarea populației după medii de locuire era următoarea: 77,78% în mediul rural, 22, 2% în cel urban. Interesant este că, la sfârșitul perioadei interbelice, ponderea populației rurale a crescut la 81,8%, acest fapt datorându-se ratei de natalitate mai mare în lumea satelor. Totuși, în cifre absolute, populația urbană a crescut de la 2 087 612 locuitori (în 1919) la 3 621 666 locuitori (în 1939). Structura populației era similară cu cea a statelor vecine; locuiau la sate 78,6% din cetățenii Bulgariei, 77,7% din cei ai Iugoslaviei, 65% din cei ai Poloniei etc. În Ungaria populația rurală avea o pondere de 52%, iar în Cehoslovacia de 40% (dintre care 60% în Slovacia).

Fig. 17 Vedere panoramică din București.

Fig. 18 Cluj — vedere generală.

Potrivit recensământului din 1930, România avea șase orașe cu peste 100 000 de locuitori. Pe primul loc se afla capitala țării, București (640 000 locuitori), urmată la mare distanță de Chișinău (115 000), Cernăuți (113 000), Iași (103 000), Cluj (101 000), Galați (101 000); Bucureștii erau cel mai mare oraș din zona sud-est europeană și considerat „micul Paris", datorită clădirilor, stilului arhitectural, bulevardelor largi și luminoase, vitrinelor atrăgătoare, dar și instituțiilor sale de învățământ și cultură. Era un oraș apreciat nu numai de români, dar și de alte popoare, mai ales sud-dunărene (bulgari, albanezi, greci, sârbi etc.).

Structura populației după profesiuni era similară cu cea a mediului de locuire. Recensământul din 1930 indica următoarele date concrete:

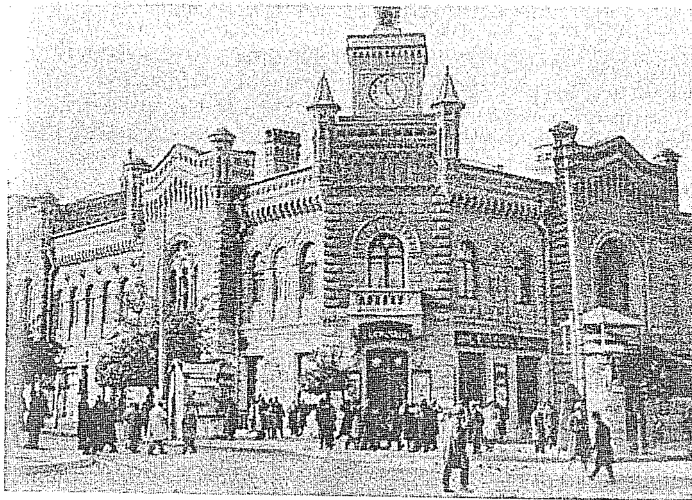

Fig. 19 Vedere din Chişinău.

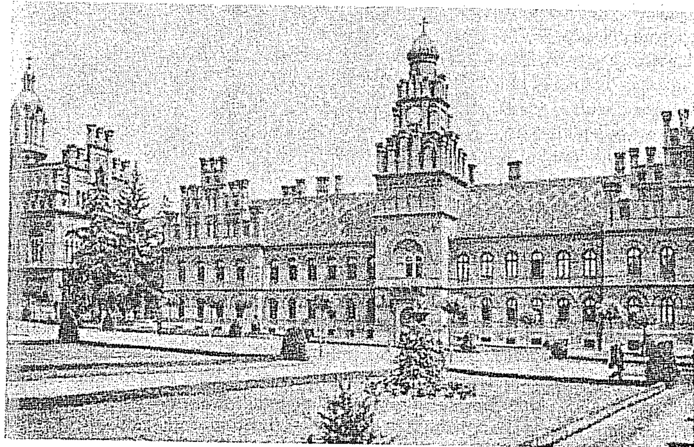

Fig. 20 Palatul episcopal din Cernăuţi.

Total	**18 052 900**	%
Exploatarea solului	13 070 300	72,4
Industrie	1 715 000	9,5
Comerţ şi credit	722 100	4,0
Transport	505 500	2,8
Instituţii publice	866 500	4,8
Sănătate, sport, divertisment	198 600	1,1
Alte categorii, nedeclaraţi	974 900	5,4

Covârşitoarea majoritate a populaţiei României se ocupa cu agricultura, în timp ce în industrie lucra mai puţin de 10% din totalul acesteia. O pondere foarte mică o avea populaţia din servicii, care nici măcar nu a fost recenzată ca atare. În această perioadă, ponderea populaţiei care se ocupa cu agricultura era în Bulgaria de 80%, în Iugoslavia — 78%, în Cehoslovacia — 29%, în Ungaria — 51%, în Polonia — 65%. Statul european cu cea mai puţină populaţie care se ocupa de exploatarea solului era Marea Britanie (5,6%); în această ţară, 46,2% dintre locuitori erau angrenaţi în activităţi industriale.

Viaţa politică din România a fost puternic marcată de introducerea votului universal. Constituţia s-a modificat în iulie 1917, iar decretul-lege pentru reforma electorală a apărut în noiembrie 1918. Se prevedea ca Adunarea Deputaţilor să fie aleasă prin vot universal, egal, direct, secret şi obligatoriu de toţi bărbaţii majori (peste 21 ani). Pentru Senat se cerea vârsta de 40 de ani.

Se cuvine precizat faptul că şi actele de Unire[1] conţineau deziderattul votului universal. Astfel, *Declaraţia privind unirea Basarabiei cu România*, din 27 martie 1918, prevedea că alegerile parlamentare „se vor face pe baza votului universal, direct şi secret". *Rezoluţia* Adunării Naţionale de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 cerea: „Înfăptuirea desăvârşită a unui regim curat democratic pe toate terenurile vieţii publice. Vot obştesc, direct, egal, secret, pe comune, în mod proporţional, pentru ambele sexe, în vîrstă de 21 de ani".

Legislaţia românească se înscria în ansamblul reformelor înfăptuite în Europa acelei perioade. O analiză comparativă privind vârsta la care se acorda dreptul de vot şi situaţia femeilor arată următoarele (vezi tabelul de pe pagina următoare).

Votul universal a chemat la viaţa politică activă milioane de cetăţeni, au apărut noi partide, ofertele electorale s-au diversificat. Alături de vechile partide de guvernământ — Liberal şi Conservator, şi-au desfăşurat activitatea Liga (Partidul) Poporului, Partidul Ţărănesc, Partidul Naţionalist-Democrat, Partidul Social-Democrat (devenit Partidul Socialist) în vechiul Regat. Lor li s-au alăturat partidele din provinciile istorice unite: Partidul Naţional Român din Transilvania, Partidul Ţărănesc din Basarabia, Partidul Democrat al Unirii din Bucovina. În anii 1920–1923, acestea au fuzionat cu partide

[1] Ioan Scurtu (coordonator), Constantin Mocanu, Doina Smârcea, *Documente privind istoria României între anii 1918–1944*, Bucureşti, 1995, p. 7–11.

Țara	Cameră	Senat	Drept de vot pentru femei
România	21	40	–
Albania	21	40	–
Austria	21	21	da
Bulgaria	21	–	–
Cehoslovacia	21	26	da
Grecia	21	40	–
Iugoslavia	21	–	–
Polonia	21	30	da
Turcia	18	–	–
Ungaria	24/B 30/F	29/B 30/F	da /după 30 de ani

din vechiul Regat. S-au constituit și partide ale minorităților naționale: Partidul German, Partidul Maghiar, Uniunea Evreilor Pământeni etc. Treptat, s-au creat partide extremiste, de stânga (Partidul Comunist din România) și de dreapta (Liga Apărării Național-Creștine, Legiunea Arhanghelul Mihail, Partidul Național-Socialist German etc.). Regimul politic din România a evoluat pe o cale democratică, specifică marii majorități a statelor europene.

Imediat după adoptarea actelor de Unire a început acțiunea de integrare a provinciilor istorice respective în cadrul statului național unitar român. Astfel, la 9/22 aprilie 1918 a fost publicat decretul prin care se ratifica unirea Basarabiei cu România; în aceeași zi, doi reprezentanți ai acestei provincii au fost incluși în guvernul României; pentru administrarea teritoriului dintre Prut și Nistru funcționau Directorate ministeriale, cu sediul la Chișinău, conduse de directori numiți prin decret regal[1]. În ziua de 13/26 decembrie 1918 a fost promulgat decretul privind ratificarea unirii Transilvaniei cu România și cel pentru numirea în guvernul României a trei reprezentanți ai acestei provincii; un alt decret, din aceeași zi, stabilea că „până la definitiva organizare a României întregite" conducerea serviciilor publice din Transilvania era încredințată Consiliului Dirigent[2]. Prin decretele regale din 19 decembrie 1918/1 ianuarie 1919 se ratifica unirea Bucovinei; erau numiți doi reprezentanți ai acesteia în guvernul României și se asigura rezolvarea problemelor specifice acestei provincii de către Secretariatele de serviciu, cu sediul la Cernăuți. Toate decretele menționau că afacerile străine, armata, căile ferate, poșta, telegraful, telefoanele, circulația financiară, vămile, împrumuturile publice, siguranța statului intrau în atribuțiile exclusive ale guvernului României[3]. Organele administrative locale aveau menirea de a facilita procesul de integrare a Basarabiei, Transilvaniei și Bucovinei în cadrul statului român fără disfuncționalități și cu luarea în considerație a particularităților create de-a lungul vremii; ele lucrau sub conducerea guvernului României.

[1] „Monitorul oficial", nr. 8 din 10/23 aprilie 1918.
[2] *Ibidem*, nr. 212 din 13/26 decembrie 1918.
[3] *Ibidem*, nr. 217 din 19 decembrie 1918/1 ianuarie 1919.

Pe aceeași linie se înscrie adoptarea, pe întreg cuprinsul țării, a calendarului gregorian (stilul nou), utilizat până atunci numai în Transilvania și Bucovina — ziua de 1 aprilie 1919 stil vechi devenind 14 aprilie stil nou.

În noiembrie 1919 au avut loc primele alegeri generale pe baza votului universal din istoria României, în urma cărora cetățenii au ales un singur Parlament. Este semnificativ faptul că președintele Consiliului de Miniștri desemnat în urma alegerilor a fost ardelean — Alexandru Vaida-Voevod, care a depus jurământul în ziua de 1 decembrie 1919, când se împlinea exact un an de la unirea Transilvaniei cu România. În ședința solemnă din 29 decembrie 1919, desfășurată sub președinția lui Nicolae Iorga, Parlamentul a votat legile prin care se ratifica unirea Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei cu patria-mamă.

Existența Parlamentului — care întrunea reprezentanții milioanelor de cetățeni de pe întreg cuprinsul țării, a guvernului — în care intrau fruntași ai întregului spațiu românesc, făcea inutilă menținerea organelor administrative provinciale. În consecință, la 4 aprilie 1920 s-a hotărât desființarea Consiliului Dirigent din Transilvania, Secretariatelor din Bucovina și a Directoratelor din Basarabia, ceea ce a asigurat mai multă operativitate și funcționalitate aparatului de stat.

Știința de carte este un element important în aprecierea gradului de civilizație a unui popor. În 1930, circa 57% dintre români știau să scrie și să citească; cei mai mulți în Transilvania (63,8%), cei mai puțini în Basarabia (31,1%). Situația precară din Basarabia se datora politicii promovate de Rusia, care a anexat acest teritoriu în 1812; în momentul Unirii din 1918, numai 25% dintre basarabeni știau să scrie și să citească. Statul român a depus eforturi considerabile pentru diminuarea analfabetismului. Spre exemplu, în 1920, în Basarabia existau 1 747 școli, iar în 1939 numărul lor a ajuns la 2 718; în același interval de timp, numărul învățătorilor a crescut de la 2 746 la 7 581[1]. Până în 1940, aproximativ 65% dintre locuitorii României erau știutori de carte. În alte state europene situația se prezenta astfel: Bulgaria — 60%, Ungaria — 84%, Polonia — 67%, Cehoslovacia — 92%. Numărul cel mai mare al știutorilor de carte se înregistra în Franța (94%).

Caracteristica esențială a României este puternica dezvoltare a învățământului liceal și a celui universitar, precum și afirmarea unor mari personalități în domeniile științei, artei și culturii.

Realitatea istorică arată că, după 1918 — prin noul cadru creat ca urmare a unirii Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei — România a cunoscut o evoluție pozitivă, fiind una dintre țările cu puternică dezvoltare economică, politică și culturală din Europa. Avem în vedere mai ales rolul unor mari întreprinderi industriale (precum Malaxa — București și I.A.R. — Brașov), menținerea regimului democratic în întreaga perioadă interbelică, contribuțiile unor personalități, precum: Gheorghe Țițeica, Traian Lalescu, Dimitrie Pompeiu, Gheorghe Marinescu, Nicolae Paulescu, Ștefan Odobleja, Constantin

[1] Ioan Scurtu (coordonator), *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1998*, București, 1998, p. 165.

I. Parhon, Lazăr Edeleanu, Ştefan Procopiu, Henri Coandă, Simion Mehedinţi, Nicolae Iorga, Dimitrie Gusti, Constantin Brâncuşi, George Enescu ş.a.

După Marea Unire, România şi-a schimbat statutul geopolitic pe continentul european, devenind — dintr-o ţară interesată de problemele balcanice — un stat central-european. Această opţiune a fost făcută încă din 1916, când România a intrat în război alături de Antantă, şi a devenit precumpănitoare după Unirea din 1918. România s-a integrat în fluxul general european, evenimentele din Franţa, Marea Britanie, Italia sau Germania interesând nu numai elita intelectuală, dar şi pe cea politică. România a devenit un factor extrem de activ al vieţii internaţionale, şi-a extins relaţiile diplomatice şi consulare, a iniţiat şi a semnat acorduri şi tratate bilaterale şi multilaterale, a fost o prezenţă apreciată la Societatea Naţiunilor, iar ministrul Afacerilor Străine, Nicolae Titulescu, a fost ales, de două ori, în marea demnitate de preşedinte al acestui for internaţional.

2. Concepţii şi idei privind evoluţia României

România întregită a cunoscut creşteri însemnate în ce priveşte suprafaţa totală, terenul cultivat şi cel acoperit cu păduri, resursele de materii prime şi energie, forţa motrice etc. Totodată, statul era confruntat cu mari greutăţi, ca urmare a anilor de război, la care s-au adăugat şi operaţiile speculative, fraudele comise de „îmbogăţiţii de război". În acest context — şi pe măsură ce se făceau eforturi pentru a se depăşi astfel de greutăţi — a fost reluată şi amplificată dezbaterea referitoare la căile şi mijloacele necesare pentru a se asigura o evoluţie armonioasă şi cât mai dinamică întregii societăţi. Un loc deosebit în larga confruntare de idei din perioada interbelică l-a ocupat: aprecierea stadiului de evoluţie a României, atitudinea faţă de capitalul străin, rolul diferitelor clase sociale, caracterul regimului politic.

Dacă până în 1918, caracterizarea României ca „ţară eminamente agricolă" avea o largă circulaţie (atât ca mod de interpretare a realităţii româneşti, a stadiului în care se afla, cât şi ca politică economică ce trebuia urmată), după marele eveniment al Unirii tot mai puţini specialişti s-au situat pe o astfel de poziţie. Pe drept cuvânt, N. Arcadian va consemna: „După întregire, ideologia industrofobă a câtorva sau perimata pledoarie pentru o ţară «eminamente agricolă» n-a izbutit să împiedice, în nici un fel, avântul şi continuitatea procesului organic de industrializare a ţării"[1]. *Raportul agricultură-industrie* a ocupat un loc important în discuţiile angajate, devenind preponderent curentul care, în dinamica practicii economice, punea accentul pe dezvoltarea industriei, chiar dacă pentru cei mai mulţi această dezvoltare nu avea finalitatea schimbării, în scurt timp, a raportului respectiv.

[1] N. Arcadian, *Politica industrială*, în *Enciclopedia României*, 3, Bucureşti, 1938, p. 193.

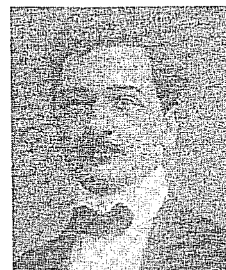

Fig. 21 Ştefan Zeletin.

În esenţă, s-au confruntat patru curente de idei: neoliberalismul, ţărănismul, naţionalismul şi marxismul.

Concepţia liberală, care punea în centrul societăţii individul, a evoluat după primul război mondial. ***Neoliberalismul*** punea accentul pe intervenţia statului, apreciind că interesul general prima asupra celui individual. Această concepţie era promovată de personalităţi de marcă, precum: Ştefan Zeletin, Mihail Manoilescu, Vintilă Brătianu, Victor Slăvescu, Dimitrie Drăghicescu, Tancred Constantinescu, Mitiţă Constantinescu, I.N. Angelescu, N. Arcadian, Eugen Lovinescu, H. Sanielevici, G.N. Leon şi alţii (încadraţi sau nu în vreun partid). Ei au adus — cu nuanţe şi accente deosebite — importante contribuţii la teoria şi practica *industrializării*. „Problema fundamentală — scria Sanielevici în 1919 —, în jurul căreia se învârte toată politica externă şi internă a României o formează industrializarea ţării".

În viziunea neoliberalilor, în România „capitalismul nu şi-a încheiat cariera revoluţionară" (Ştefan Zeletin). O largă audienţă a avut pledoaria lui Eugen Lovinescu; acesta afirma că societatea românească s-a modernizat ca urmare a contactului cu lumea occidentală, dar că, după 1918, se impunea o selectivitate a valorilor care erau preluate. După părerea sa — exprimată în *Istoria civilizaţiei române moderne* (publicată în 1924–1926) — sincronismul nu însemna imitare, ci integrarea societăţii noastre în viaţa Europei. La rândul său, Ştefan Zeletin, în *Burghezia română. Originea şi rolul ei istoric* (1925) şi *Neoliberalismul. Studii asupra istoriei şi politicii burgheziei române* (1927) susţinea că procesul de modernizare îşi avea originea în societatea românească de după 1829 (tratatul de la Adrianopol), iar după Unire acesta s-a accelerat. Viitorul era, în concepţia lui Lovinescu, dar şi a lui Zeletin, în industrializare şi urbanizare. La rândul său, Dimitrie Drăghicescu, în *Partide politice şi clase sociale* (1922) scria: „Cu cărbunii, cu petrolul, cu gazele naturale, cu fierul şi diferite metale ce conţine solul nostru şi tot astfel cu bogăţiile forestiere şi cu cerealele, care se pretează la atâtea derivate de fabricaţie alimentară, cu creşterea vitelor şi cu industriile ce pot deriva din ea, se poate prevedea o dezvoltare industrială de aşa natură şi cu repeziciune că, în treizeci până la patruzeci de ani, ar putea depăşi şi eclipsa agricultura".

Reprezentanţii neoliberalismului au dezvoltat teoria privind protecţionismul, care căpăta în concepţia lor o amploare deosebită, concretizată în formula „prin noi înşine", de valorificare superioară a resurselor naţionale, în primul rând prin forţe proprii. Ei acordau o atenţie deosebită rolului statului în economie, mai ales după un război ce a produs mari pagube ţării şi într-o etapă de consolidare a României întregite. Această opinie era larg împărtăşită în epocă. I.N. Angelescu sintetiza astfel principala direcţie în care trebuia să acţioneze statul în acei ani: „În nici o altă activitate publică rolul statului nu este însă mai hotărâtor pentru destinele poporului nostru ca în opera de refacere. Pentru noi, această operă are un cuprins mai larg decât reconstrucţia caselor dărâmate sau a unor părţi din

avuturile furate în cursul războiului; ea înseamnă reorganizarea vieții economice în cadrele noului stat al românilor, procurarea utilajului tehnic și economic cel mai potrivit pentru noile condițiuni de viață, pregătirea pentru exploatarea și valorificarea maximă a bogățiilor țării și a situației ei geografice"[1].

Pentru Ștefan Zeletin, Constituția din martie 1923 reprezenta documentul oficial de naștere a neoliberalismului românesc. Regimul politic avea un caracter democratic și se întemeia pe separarea puterilor în stat. Zeletin aprecia: „Pentru întîia oară acest act istoric pleacă de la următoarele puncte de vedere, care alcătuiesc esența noului liberalism: a) intervenția puterii de stat și b) concepția libertăților individuale ca «funcții sociale». Întîia concepție — aceea a tutelei puterii de stat asupra vieții sociale — decurge în mod firesc din noua tendință de organizare; cea din urmă — concepția neoliberală a libertăților — vine să dea legitimare celei dintâi". Politica statului intră cu deplină conștiință pe calea organizării sociale, „așa cum impune noua structură financiară a capitalismului nostru"[2].

Neoliberalismul susținea că rolul decisiv în dezvoltarea României revenea burgheziei autohtone, celei industrial-bancare în special. Deviza „prin noi înșine" nu a fost și nici nu putea fi concepută ca o atitudine exclusivistă, de înlăturare a capitalului străin, ci ca o colaborare cu acesta în condiții mai avantajoase ca până atunci. Această politică — preciza I.G. Duca în expunerea sa referitoare la doctrina liberală, ținută la Institutul Social Român, la 15 februarie 1923 — „nu e decât un instinct de conservare, mijlocul de a salva individualitatea materială a fiecărei naționalități, de a împiedica cotropirea ei de către elemente superioare prin puterea sau prin organizarea lor". Se urmărea, în fond, consolidarea burgheziei naționale, pentru a putea rezista mai bine față de capitalul străin, ce deținea atunci o pondere majoritară în industria României. Această atitudine — continua fruntașul liberal — nu exclude colaborarea cu străinătatea, „dar vrea să găsească formele de organizare, care să înlăture acapararea unora și suprimarea celorlalți, întâi, fiindcă progres fără neatârnare nu se poate și, în al doilea rând, fiindcă neatârnarea politică fără neatârnare economică iarăși nu se poate"[3].

Cunoscutul om politic, Nicolae Titulescu avea, în 1921, o atitudine similară: „Punerea în valoare de către națiunea română și în profitul ei real a imenselor avuții naționale ale României e scăparea noastră de greutățile prezente și chemarea pe care generațiunea actuală e menită să o îndeplinească. Punerea în valoare a disponibilităților noastre trebuie făcută conform unui întreg program de naționalizare și, deocamdată, prin colaborarea statului cu inițiativă românească... România nu e xenofobă. România nu respinge ajutorul capitalului străin... Refacerea noastră trebuie să fie însă, înainte de toate, opera noastră însăși". Câțiva ani mai târziu, N. Titulescu afirma, în organul de presă al Partidului

[1] „Analele statistice și economice", nr. 7–8 din iulie-august 1921.

[2] Ștefan Zeletin, *Neoliberalismul. Studii asupra istoriei și politicii burgheziei române*. Ediție îngrijită de C.D. Zeletin, București, 1992, p. 96–97.

[3] I.G. Duca, *Doctrina liberală*, în *Doctrinele partidelor politice*, București, f.a., p. 105.

Național-Liberal, „Viitorul", din 16 iunie 1926: „Politica «prin noi înșine», pe care mulți ar voi să o ridiculizeze, este, după mine, singura politică rodnică pentru țara noastră. Aceasta nu înseamnă un zid chinezesc, ci o reală stăpânire de către noi a destinelor românești".

Promotor al acestei politici, Vintilă Brătianu admitea concursul străin prin livrări în natură, mai ales de mașini, utilaje și materii prime pe care România nu le poseda. Capitalul străin putea veni însă și sub forma unor împrumuturi de stat, fără a știrbi suveranitatea României. După el, interesul era de a lăsa capitalului autohton putința de a participa cât mai mult la dezvoltarea economiei și de a se servi de intervenția statului în relația cu finanțele din afară.

Fig. 22 Mihail Manoilescu.

Mihail Manoilescu a proclamat deschis necesitatea protecționismului și a combătut orientările agrariene. În 1929 i-a apărut la Paris lucrarea *La théorie du protectionnisme et de l'échange international*, considerată ca o realizare de excepție în domeniu, deoarece a îmbogățit substanțial teoria industrializării, punând în evidență superioritatea productivității muncii din acest sector de activitate. Ceea ce îl individualiza și îl deosebea pe Mihail Manoilescu de ceilalți industrialiști din secolul al XIX-lea și din perioada interbelică, era faptul că a pus, pentru prima dată, în istoria științei economice românești, la baza teoriei industrializării, o doctrină personală, nouă și în multe privințe, originală, cu privire la protecționism și schimbul internațional. A încercat o cuantificare prin criterii științifice după care trebuia înfăptuită industrializarea, a schițat un profil teritorial și de ramură al industriei în România, mult mai aproape de cerințele și posibilitățile reale decât a altor industrialiști și s-a străduit, în calitate de demnitar, să micșoreze distanța ce exista între teorie și practica economică.

În lucrarea sa, *La Roumanie économique*, publicată în 1921, Mihail Manoilescu sublinia necesitatea industrializării în vederea creșterii venitului național. Se preciza că în vechea Românie marea industrie folosea 60 937 muncitori, care produceau 9 000 lei pe an de persoană; agricultura folosea 3 106 725 oameni, care produceau 410 lei pe an de persoană. La un număr egal de persoane, marea industrie producea de aproape 23 de ori mai mult decât agricultura. Aceste date arătau limpede că progresul și modernizarea României erau condiționate de dezvoltarea industriei.

Cea de-a doua concepție cu un impact deosebit în societatea românească a fost ***țărănismul***. Această concepție a fost promovată de Constantin Stere, Virgil Madgearu, Ion Mihalache, Gheorghe Zane ș.a. Ei susțineau că România — ca și celelalte state agrare — evoluau pe o cale necapitalistă, întemeindu-se pe mica proprietate țărănească. Spre deosebire de pozițiile proindustriale, puternic susținute în plan politic de Partidul Național-Liberal — care considera problema agrară rezolvată, în linii generale, prin

Fig. 23 Virgil Madgearu.

aplicarea reformei agrare de după primul război mondial — Partidul Țărănesc și, apoi, Partidul Național-Țărănesc au acordat o atenție mai mare gospodăriei țărănești și agriculturii. Țărănismul susținea primatul țărănimii, ca o clasă omogenă și independentă, cu un rol deosebit în evoluția ulterioară a societății românești. El preconiza îmbunătățirea situației țărănimii, ridicarea ei la o viață materială și spirituală corespunzătoare unui stat civilizat. Grija pentru situația gospodăriei țărănești, pentru cooperație sub diferite forme, pentru acordarea de credite ieftine, pentru înzestrarea cu vite și unelte, pentru alimentația și sănătatea țăranului răspundeau unor necesități stringente ale satului românesc. Se afirma că, prin aplicarea doctrinei țărăniste și, apoi, a „statului țărănesc" — ca cea mai autentică expresie a democrației — se putea realiza gospodăria țărănească trainică, bazată pe „proprietatea de muncă".

Intervenția statului era considerată o necesitate. Astfel, fruntașul țărănist Virgil Madgearu afirma: „În nici o altă etapă din dezvoltarea statului român, condițiile sale de dezvoltare n-au fost atât de strâns legate de politica economică ca acum. A restaura bazele protecțiunii în agricultură și în industrie și, înainte de toate, a asigura circulația bunurilor prin refacerea mijloacelor de transport, însemna, a doua zi după pace, a asigura continuitatea vieții și unitatea politică a teritoriilor alipite"[1].

Crearea, prin reforma agrară, a unui compact sector de mici gospodării țărănești a constituit argumentul de bază pentru întreg eșafodajul sociologiei țărăniste. Se pornea de la o situație nouă, reală — redistribuirea masivă a proprietății agrare — numai că se supraevalua capacitatea de rezistență a acestor gospodării în totalitatea lor, de a se constitui într-un univers închis, opus economiei capitaliste. Țărăniștii susțineau teza trăiniciei gospodăriei familiale care se baza pe teoria superiorității acesteia în raport cu cea capitalistă.

Pornind de la concepția că România trebuia să rămână un stat preponderent agrar, reprezentanții țărănismului n-au negat necesitatea dezvoltării unor ramuri industriale (în special a celor de valorificare a produselor agricole, a bogățiilor subsolului). În cadrul expunerii referitoare la doctrina țărănistă, ținută la Institutul Social Român, în 1923, Virgil Madgearu preciza: „Nu există vreun dezacord între dezvoltarea unei clase de țărani de-sine-stătătoare și industrializare, ci dimpotrivă se descoperă o întregire reciprocă între dezvoltarea agriculturii țărănești și întreprinderile industriale mari... Dacă nu este inerentă țărănismului o tendință împotriva dezvoltării industriale, în schimb el este împotriva

[1] „Independența economică", nr. 10–12 din octombrie-decembrie 1920.

protecționismului vamal, creator al industriilor de seră, al trusturilor și cartelurilor"[1]. Iar Ion Mihalache scria în 1925: „Industria este o necesitate din însuși punctul de vedere al interesului noului regim agrar, pentru absorbirea și utilizarea brațelor ce prisosesc agriculturii. Dar Partidul Țărănesc concepe altfel de industrie decât aceea artificială și parazitară creată pe contul statului pentru partizanii politici"[2].

Erau sesizate aspecte reale, în special în ce privește finanțarea unor întreprinderi și profiturile realizate de marele capital, dar se absolutiza, trecându-se cu vederea aportul tot mai însemnat al industriei la venitul național, la modernizarea societății interbelice.

Reprezentanții țărănismului apreciau că România nu dispunea de capital suficient și se pronunțau pentru politica „porților deschise" față de capitalul străin. Virgil Madgearu declara: „Noi deschidem porțile României pentru a reintra în circuitul capitalului internațional și pentru a se putea să se refacă economia națională a acestei țări"[3].

Exagerările nu au lipsit, atât dintr-o direcție, cât și din cealaltă. Dacă neoliberalii au supraevaluat posibilitățile de capital românesc, mizând și pe rezolvarea favorabilă a problemei reparațiilor de război, țărăniștii le-au minimalizat sau le-au privit prin prisma unor posibilități limitate. Procesul obiectiv desfășurat în perioada interbelică a fost de creștere a ponderii capitalului autohton în economia națională, aceasta reușind, la mijlocul deceniului al patrulea, să-l depășească pe cel străin. De altfel, după experiența guvernărilor din anii crizei economice din 1929–1933, național-țărăniștii și-au modificat poziția, ajungând să susțină necesitatea dezvoltării industriei și a protecționismului vamal.

Din punct de vedere politic, C. Stere aprecia în 1921 că statul român nu poate fi decât un stat țărănesc, pentru că poporul român este un popor de țărani și pentru că munca țărănească condiționa toată viața economică și socială. Inițial (1919–1924), țărăniștii au susținut „lupta de clasă" a țărănimii și muncitorimii, împotriva „burgheziei oligarhice". Apoi (din 1924), au preconizat „apărarea de clasă" împotriva agresiunii la care țărănimea era supusă din partea marii burghezii. În septembrie 1933, Ion Mihalache declara la Congresul tineretului național-țărănist: „Partidul Național-Țărănesc este un partid semirevoluționar. Revoluționar în scopurile sale: cucerirea puterii de către clasa țărănească pentru alcătuirea unui stat rezemat pe realitățile naționale, țărănime, mica gospodărie, dar ordonat în metode: luptă civilizată pe cale parlamentară"[4]. *Moțiunea* adoptată de Congresul Partidului Național-Țărănesc din aprilie 1935 insista asupra ideii de colaborare a tuturor forțelor sociale din cadrul statului național-țărănesc, pe baza unei reale democrații. Documentul preciza că între organizarea fascistă a statului și statul sovietic, „noi așezăm statul național-țărănesc, care nu înseamnă dictatura ori tirania țărănimii, ci numai primatul ei și în colaborare cu celelalte grupări și clase sociale"[5].

[1] Virgil Madgearu, *Doctrina țărănistă*, în *Doctrinele partidelor politice...*, p. 83.
[2] Ion Mihalache, *Noul regim agrar*, București, 1925, p. 25.
[3] Virgil Madgearu, *Agrarianism, capitalism, imperialism. Contribuțiuni la studiul evoluției sociale românești*, București, 1936, p. 4.
[4] „Dreptatea" din 13 septembrie 1933.
[5] *Programul Partidului Național-Țărănesc*, București, 1935.

Fig. 24 Constantin Rădulescu-Motru.

În 1934, Constantin Rădulescu-Motru a publicat studiul *Ideologia statului român*, inclus, în 1936, în volumul *Românismul — catehismul unei noi spiritualități*, apreciat ca cea mai notabilă contribuție a filosofului la dezbaterea tezelor statului țărănesc. „Idealul burghez — scria Rădulescu-Motru — este să înmulțească indivizii inventivi și întreprinzători; idealul țărănesc este să înmulțească familiile țăranilor înstăriți, în care sănătatea și tradițiile neamului să-și asigure continuitatea. Deasupra posibilităților de viitor pe care le dă statului progresul industriei, ideologia țărănistă pune posibilitățile ce izvorăsc din întărirea familiei țărănești și strânsa ei legătură cu teritoriul țării". El preciza că ideologia statului țărănesc nu este conservatoare, deoarece nu cere revenirea la trecut, ci afirmă dreptul satelor, fără a-l contesta pe cel al orașelor. „Ideologia satului țărănesc are la baza sa principiul că buna stare a țăranului indiviual este în funcție de buna starea a statului întreg".

S-au manifestat teze și idei ce își aveau sorgintea în perimetrul orientărilor agrariene de tip *conservator* ale partidelor respective, aflate în amurgul existenței lor, sau ale unor lideri politici, cărturari preocupați de evoluția României. Exponenții unei astfel de orientări puneau în continuare un accent deosebit pe agricultură și pe menținerea — în limite mai reduse — a marii proprietăți funciare, adaptate la noile condiții. Constantin Garoflid afirma că Unirea din 1918 „nu a schimbat caracterul eminamente agricol al țării noastre" și că „nu trebuie să ne închipuim că vom putea sprijini vreodată prosperitatea economică a acestei țări pe altceva decât pe agricultură". În același timp, el se pronunța pentru „introducerea pe scară mare a capitalului străin". Garoflid adopta o atitudine statică și nu observa procesele economice în dinamica lor. *Ipso facto*, Marea Unire nu a schimbat caracterul economiei românești, dar a creat condiții pentru dezvoltarea, într-un ritm mai rapid, a industriei. Înțelegând mai bine deziderατele epocii, adepții industrializării (în ciuda unor exagerări) au insistat asupra noilor posibilități și punerii lor în valoare. După Garoflid, industria trebuia subordontă complet agriculturii, și ca profil și ca mod de organizare, într-un sistem artificial, de dispersare a industriilor (sub forma unor întreprinderi mici și mijlocii) pe proprietățile funciare mari și mijlocii, pentru a prelua produsele agriculturii în vederea exportului și pentru a utiliza forța de muncă a „țărănimii ruinate" (termenul îi aparține lui C. Garoflid). Prin reforma agrară, aprecia C. Garoflid, problema agricolă a înlocuit problema agrară; repartiția proprietății funciare era considerată un capitol închis și discuția trebuia transferată numai pe planul producției și al productivității. După el, „o nouă extensiune a proprietății țărănești" nu mai era posibilă. C. Garoflid, ca artizan al reformei agrare din 1921, avea dreptate să atragă atenția că latura economică a problemei a fost neglijată, dar regretul său izvora dintr-o poziție de natură conservatoare, însoțită de o exagerare a rezultatelor obținute: reforma agrară a

„transformat repede o țară de latifundii într-o țară de prea mică proprietate". Constantin Garoflid — economist agrar cu o pregătire deosebită — se pronunța pentru o agricultură intensivă, pentru crearea de stațiuni agronomice, executarea de împăduriri, irigații, crearea unui institut de credit agricol, pentru dezvoltarea învățământului agricol etc.; dar, toate aceste măsuri aveau scopul, mărturisit, al încurajării și întăririi proprietății mijlocii și mari și al ruinării micii gospodării (de sub 7–10 ha, în raport cu condițiile geografice): „prin această diferențiere a țărănimii, prin ridicarea unei clase înstărite și prin împingerea unei părți a populației rurale către meșteșug, comerț și industrie se va obține un așezământ mai priincios pentru agricultură"[1]. Permanent și în mod deschis, C. Garoflid subordona problema producției agricole și a evoluției întregii economii naționale menținerii marii proprietăți rămase după reformă, consolidării țărănimii înstărite. Pe alt plan, realizarea unei agriculturi intensive intra în contradicție cu menținerea României ca țară preponderent agrară, în care industria să se limiteze numai la prelucrarea produselor agricole. Dacă doctrina țărănistă sublinia capacitatea politică a țărănimii, rolul ei în evoluția ulterioară a societății românești, conservatorii scoteau în evidență și exagerau pasivitatea țărănimii. Ei au fost combătuți de însăși realitatea economică a României în cele două decenii de după Marea Unire; Mihail Manoilescu insista asupra rezultatelor obținute, subliniind capacitatea creatoare a poporului român și respingând orientările agrariene[2]. „Prin industrie — scria el — s-a putut valorifica iscusința națională a poporului român, care arată o mare înclinare în a-și asimila cunoștințele tehnice și o îndemânare deosebită în munca industrială. La noi se formează cu ușurință muncitori industriali de primă generație, comparabili în ceea ce privește capacitatea tehnică cu cei mai buni muncitori ai Occidentului. Astfel, industria a îngăduit afirmarea și dezvoltarea unei laturi din cele mai strălucitoare ale geniului nostru național". Manoilescu aprecia că ar trebui să fie cineva mai mult decât ignorant ca să-și închipuie că aprovizionarea pieții interne, „care astăzi cade în sarcina industriei naționale și care reprezintă atâtea zeci de miliarde de lei pe an, ar putea fi înlocuită printr-un import din străinătate ". Cu producția noastră agricolă, „anemiată de un randament inferior tuturor celorlalte țări agricole din Europa", nu s-ar putea plăti pentru acest import. „Iată de ce putem spune că întreaga civilizație românească în forma sa actuală este condiționată de existența industriei și nu va putea fi concepută fără dânsa". Unele exagerări sunt evidente și la M. Manoilescu: civilizația românească nu putea fi concepută fără industrie, fără rolul său activ în ansamblul economiei, dar nu trebuia trecută cu vederea că agricultura (care înregistrase unele progrese) deținea un rol important în venitul național.

Alături de cele două concepții fundamentale — neoliberalismul și țărănismul — s-au exprimat și altele, cu un redus impact în societatea românească. Au existat concepții de dreapta conservatoare și de extrema dreaptă, numite naționaliste. Conservatorii

[1] C. Garoflid, *Păreri economice și financiare*, București, 1926, p. 6–7.
[2] Mihail Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, București, [1942], Capitolul V.

Fig. 25 Nichifor Crainic.

Fig. 26 Ilie Moscovici.

respingeau modelul civilizației occidentale și promovau spiritul tradițional, creștin-ortodox. Unul dintre promotorii acestei concepții a fost Nichifor Crainic, care a și elaborat „modelul" statului *„etnocratic român"*, bazat pe ortodoxism. Idei asemănătoare promova și Nae Ionescu, fără a ajunge la închegarea unei concepții originale.

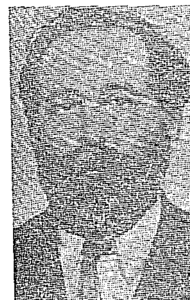
Naționalismul era expresia extremei drepte, care nu a reușit să formuleze o doctrină coerentă, prin care să ofere o alternativă credibilă la realitățile existente. Principalele idei vehiculate vizau lichidarea regimului democratic și instaurarea unui regim autoritar, promovarea antisemitismului și o „Românie a românilor". În acest spirit se cerea o proporționalitate numerică (*numerus clausus*) în ocuparea funcțiilor publice de către străini (mai ales evrei), „naționalizarea economiei românești, precum și a culturii". Ideile de extrema dreaptă au căpătat o mai largă răspândire în anii '30, când pe plan european regimurile autoritare (de nuanțe diferite) au devenit predominante în centrul și sud-estul continentului. Promotorii acestui curent (Corneliu Zelea Codreanu, Ion I. Moța, Vasile Marin ș.a.) își ziceau „naționaliști", susținând că nu aveau legătură cu fascismul, deși anumite afinități nu puteau fi contestate.

Stânga și extrema stângă se inspirau din ***teoria marxistă.*** Ceva mai închegată a fost doctrina *social-democrată* prin contribuțiile lui Șerban Voinea, Lothar Rădăceanu și Ilie Moscovici, care au continuat linia imprimată de Constantin Dobrogeanu-Gherea, căutând să adapteze teoria lui Marx la condițiile concrete din statele agrariene, în care proletariatul avea o pondere scăzută. În esență, aceștia apreciau că România, care a fost „târâtă" pe calea capitalismului în secolul al XIX-lea, începea să cunoască o dezvoltare organică, în primul rând industrială. Șerban Voinea scria: „Stăruințele burgheziei de a dezvolta industria în România se întâlnesc cu tendința corespunzătoare a proletariatului. Ambele clase au, în această privință, năzuințe asemănătoare: atât puterea proletariatului, cât și pe cea a burgheziei atârnă de progresul industriei"[1]. În plan social, principala clasă era proletariatul, care avea menirea să înlăture burghezia de la putere și să realizeze socialismul pe pământul României. Acest obiectiv putea fi atins numai după victoria revoluției socialiste în statele dezvoltate din Apusul Europei (social-democrații rămânând adepții teoriei lui Marx). Până atunci trebuia acționat pentru democratizarea societății existente, astfel încât proletariatul să obțină cât mai multe

[1] Șerban Voinea, *Marxism oligarhic*, București, 1926, p. 215.

drepturi și libertăți, să dobândească o experiență politică, absolut necesară pentru conducerea viitoarei societăți.

Concepția *comunistă* (marxist-leninistă) se inspira din tezele Internaționalei a III-a, care aprecia că orânduirea capitalistă era perimată din punct de vedere istoric și trebuia lichidată pe calea revoluției socialiste. Unele contribuții pe linia adaptării acestei concepții la situația din România au adus Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Petre Constantinescu-Iași, Lucrețiu Pătrășcanu. Dar esența doctrinei comuniste se află în documentele Partidului Comunist, care apreciau că România era o „verigă slabă a lanțului imperialist"; de aceea, trebuia pregătită revoluția în vederea înlăturării de la putere a burgheziei și moșierimii, instaurării dictaturii proletariatului, naționalizării principalelor mijloace de producție în scopul edificării societății socialiste, o societate a oamenilor egali, în care nu mai exista exploatarea omului de către om.

Fig. 27 Alexandru Dobrogeanu-Gherea

Dezbaterile și confruntările de idei privind stadiul de dezvoltare a României întregite, noile sale posibilități, calea ce trebuia urmată au antrenat un număr mare de personalități politice, științifice și culturale, încadrate sau nu din punct de vedere politic.

Disputa privind evoluția României după Marea Unire a reprezentat o dimensiune importantă a vieții spirituale românești din perioada interbelică. Ea se încadra în schimbul de idei la nivel european și chiar universal, specific oricărei societăți democratice.

3. Mentalul colectiv al românilor. Rolul reformelor

Mutații importante au survenit în mentalul colectiv al popoarelor europene după primul război mondial. Distrugerile și pierderile provocate de război, dezorganizarea producției, lipsa produselor de primă necesitate au generalizat radicalizarea stării de spirit a populației. „Vinovații" erau, de fiecare dată, guvernanții, împotriva cărora s-a îndreptat valul nemulțumirilor populare. În anii 1917–1920, s-a produs o deplasare spre stânga a stării de spirit, curentele radicale dobândind o reală aderență în rândul populației. Europa a fost zguduită de revoluții (Rusia, Ungaria, Germania), mari manifestații de stradă, greve, etc. înregistrate în aproape toate statele.

Mentalul colectiv al românilor a fost influențat de trei factori esențiali: Unirea, războiul și reformele înfăptuite în anii 1918–1921. Caracteristica esențială a mutațiilor survenite în mentalul colectiv a fost o trăire mai intensă și o mai largă participare la viața publică a cetățenilor.

Unirea nu a însemnat doar o întregire teritorială, ci și o importantă mutație de ordin economic, social, politic și moral. Rolul decisiv al ostașilor — în covârșitoarea lor majoritate țărani îmbrăcați în haine militare — la obținerea victoriilor de la Mărăști, Mărășești și

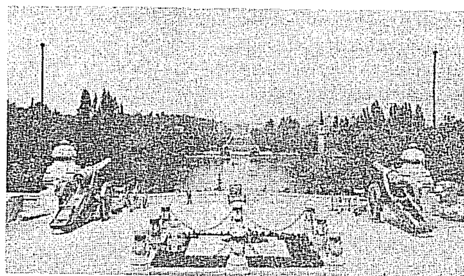

Fig. 28 București, Mormântul Eroului Necunoscut din Parcul Carol.

Oituz a creat o **„psihoză a tranșeelor"**, care a dus la o puternică activizare a țărănimii din vechiul Regat. Observatorii politici din anii următori războiului erau uimiți de faptul că, în numai câțiva ani, țăranul român se transformase: nu mai era „bietul plugar", care stătea cu căciula în mână în fața moșierului sau arendașului, ci un cetățean convins că el reprezenta realmente „talpa țării", având nu numai datorii, ci și drepturi, pe care statul trebuia să i le satisfacă. Țăranii îmbrăcați în haine militare au înțeles că de hotărârea și de spiritul lor de sacrificiu depindea însăși soarta țării, că ei erau o forță de care trebuia să se țină seama. Întorși la vetrele lor, aceștia au adus în sate un suflu nou, care a schimbat starea de spirit a întregii țărănimi. Un străin care vizitase România în 1914 și s-a reîntors în 1919 avea sentimentul că se află într-o țară nouă.

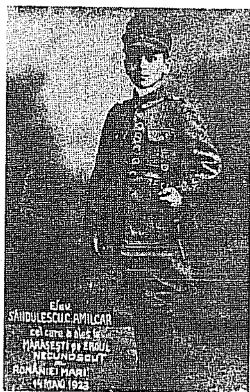

Fig. 29 Elevul Amilcar C. Săndulescu, desemnat de generalul Gheorghe Mărdărescu să aleagă Eroul Necunoscut (1923).

Presa vremii înregistra această schimbare de mentalitate. Astfel, ziarul „Țara nouă" scria în 1919: „Plugarul acesta a înțeles ce poate face pentru țară în clipe grele, dar tot atunci a înțeles și ce drepturi se cuvine să aibă el în această țară... Și se mai știe iarăși că în ziua când s-a întors acasă sărăcit și distrus, țăranul înălțat prin gloria armelor a refuzat să mai fie rob pe pământul lui". Faptul a fost sesizat, la vremea respectivă, de mulți oameni politici și de cultură. Iată ce scria, în 1919, economistul Virgil Madgearu: „Adevărul este că procesul lichidării «vechii stări politice» își are obârșia în deșteptarea, în timpul războiului, a conștiinței de cetățean și de drepturile legate de aceasta în masele țărănești, care n-au avut până atunci cunoștință decât de datorii. Zi de zi războiul a luminat soldații țărani, că suferința e purtată de toți deopotrivă, dezvăluindu-le deosebirea dintre huzurul celor puțini, ce aveau puterea în mâini, și mizeria celor mulți; totodată, sacrificiile care li se cereau țăranilor înainte de toate le-a arătat însemnătatea propriei lor puteri, care dacă e în stare să îndeplinească misiunea de a apăra țara în fața dușmanului, pentru ce n-ar fi folosită, în timp de pace, și pentru ridicarea stării și pentru desrobirea lor?"[1]

La conștientizarea țărănimii, un rol marcant l-a avut presa. Nicolae Iorga făcea următoarea apreciere: „De la război încoace, dorința de a ști ce se petrece, grija de cei care nu se pot vedea și cărora nu li se poate scrie, patima dureroasă de a afla măcar dacă sunt vii și sănătoși a îndreptat mii și mii de ochi spre o anume știre a ziarului, apoi spre ziarul însuși... Anume interesați au înțeles imediat cât de mult se poate servi tendința lor pentru anume îndreptări acelora pe care numai necazul și nevoia lor îi puneau în legătură cu asemenea presă"[2]. În sfârșit, consemnăm și o altă opinie, din tabăra conservatorilor. Grigore Filipescu scria în iunie 1918: „Războiul a deșteptat în așa măsură conștiința țăranului, încât colegiul al III-lea a devenit colegiul cel mai independent în țara românească".

În 1918–1919, un val de ură s-a îndreptat împotriva *colaboraționiștilor*, adică a celor care în 1916 rămăseseră în teritoriul ocupat și pactizaseră cu inamicul. În același timp, demobilizații din armată, întorși în satele și în orașele lor, au constatat existența unei pături a *îmbogățiților de război*, adică a celor care s-au sustras obligațiilor militare și au recurs la tot felul de afaceri, sfidându-i pe cei din jur. În decembrie 1918, Curtea Marțială a început interogarea colaboraționiștilor, iar mai mulți dintre aceștia au fost arestați. Procesele au trenat ani în șir, iar după ce starea de spirit din țară s-a mai calmat, acuzații au fost eliberați. Îmbogățiții de război și speculanții de tot felul nu au fost supuși unui control al averilor, astfel că ei și-au continuat aproape nestingheriți afacerile. Cei îmbogățiți peste noapte nu ezitau să-și afișeze opulența. Un ziar al vremii relata că, în București, plimbările la Șosea deveniseră un prilej de etalare a noii situații materiale: „Pe dreapta și pe stânga automobilele îți luau ochii cu viteza lor vertiginoasă și nu exagerăm când spunem că numărul lor este aproape egal cu al trăsurilor. Recunoști din când în când fețele simandicoase ale câtorva ciocoi bogați, restul foști chelneri, birtași, mici negustori, șoferi, foști agenți de percepție, plutonieri de armată, oameni de serviciu pe la autorități, subcomisari, tinichigii, oameni care înainte de război abia aveau banul zilnic pentru pâine, se lăfăiesc astăzi în echipaje proprii și învârtesc sute de mii de lei, ba chiar milioane. Sunt procopsiții războiului, foști popotari de pe la regimente sau de la depozitele de provizii, toți cei care în timpul războiului, având scutul puternicilor, au strâns averi în paguba sărmanei sărăcimi a orașelor și satelor"[3].

Asemenea realități nu puteau fi contestate și ele au avut un rol important în crearea unei stări de spirit, caracterizată prin revolta împotriva noilor îmbogățiți. Dar nu mai puțin adevărat este faptul că, spre exemplu în 1921, a fost adoptată o amplă reformă financiară, prin care s-a introdus impozitul progresiv pe venit și impozitul global, că îmbogățiții de război (care nu-și puteau justifica averea) au fost supuși unui regim fiscal deosebit

[1] „Ideea europeană" din 9 decembrie 1919.
[2] „Neamul românesc" din 5 august 1919.
[3] „Țara nouă" din 2 iulie 1920.

Fig. 30 Generalul Alexandru Averescu.

de dur. Astfel, prin intervenția statului s-au limitat abuzurile și jaful bunului public.

Atitudinea sfidătoare a îmbogățiților de război a sporit starea de revoltă a populației împotriva oficialităților și a „lumii vechi" în special. Neîncrederea în politicieni era aproape generală. Dorința de schimbare era deosebit de puternică. Oamenii doreau ceva nou, fără să știe cum se poate ajunge la schimbarea dorită. Foarte mulți și-au legat speranțele de un om: generalul Averescu[1]. S-a creat **mitul Averescu,** fenomen nemaiîntâlnit până atunci în istoria României. În primăvara anului 1918, generalul Averescu a înființat Liga Poporului, organizație politică eterogenă, care a lansat câteva lozinci, cu un mare impact în rândul populației: „Muncă, cinste, legalitate", „Tragerea la răspundere a celor vinovați de pierderile inutile din timpul războiului", „Fiecare familie de țărani să aibă 5 ha de pământ". Colaborator apropiat al generalului, Constantin Argetoianu scria în memoriile sale: „În toamna anului 1919, popularitatea lui Averescu ajunsese la apogeul ei. În sate, oamenii îl vedeau în vis, unii jurau că-l zăriseră coborându-se dintr-un aeroplan în mijlocul lor, alții — cei care făcuseră războiul — povesteau că trăiseră cu el în tranșee. Printre țărani, numele lui Averescu era pe toate buzele; în el se cristalizau nădejdile — numai de la el se aștepta minunea unui trai lipsit de griji și de nevoi. Popularitatea lui era ceva mistic, ceva supranatural și fel de fel de legende începuse să-și facă drum în jurul unui nou Mesia al neamului românesc. Popularitatea generalului Averescu a fost o psihoză a frontului, și demobilizații au adus-o în sate, cum ar fi adus orice altă boală. Originea acestei psihologii trebuie căutată în faptul că ori de cîte ori se ivise o greutate pe front, generalul Averescu fusese trimis să descurce lucrurile, și izbutise mai totdeauna să facă față până și situațiilor disperate. S-au obișnuit astfel soldații să vadă în el «salvatorul» și au început încetul cu încetul să încerce protecția lui nu numai pentru nevoile de pe front, dar și pentru cele de acasă... Ca păianjenul în mijlocul pânzei sale, Averescu sta nemișcat și lăsa muștele să vie. El n-a umblat după popularitate și la începutul războiului nici nu i-a trecut prin cap că așa ceva ar fi posibil"[2].

În martie 1920, generalul Alexandru Averescu a ajuns la putere, susținut de un puternic val de simpatie populară. Guvernarea sa din martie 1920 până în decembrie 1921 a fost

[1] Pentru a se lansa în viața politică, generalul Averescu a părăsit cadrele active ale armatei și a trecut în rezervă. Conform legislației în vigoare, militarii activi nu puteau desfășura activități politice. De aceea, toți militarii care au deținut funcții ministeriale — cu excepția ministrului de Război — erau în rezervă.

[2] Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, 6. Ediție și indice adnotat de Stelian Neagoe, București, 1996, p. 43–44.

rodnică, dar nu a putut satisface toate speranțele mulțimii, astfel că „mitul Averescu" s-a spulberat.

În anii 1919–1921, România a fost condusă de partide și „oameni noi", care au făcut mult pentru ei și puțin pentru cei de rând; acesta era sentimentul public. Dezamăgiți, mulți cetățeni și-au îndreptat privirile spre oamenii „vechi", cu experiență politică și cu o situație materială solidă, în primul rând spre liberali (proprietari de bănci, întreprinderi industriale, moșii etc.). Beneficiind de această stare de spirit, Partidul Național Liberal a obținut o victorie categorică în alegerile parlamentare din martie 1922.

În noile provincii, starea de spirit a populației a fost puternic influențată de **Unirea din 1918.** Participarea cetățenilor la făurirea Unirii și mai ales la adunările plebiscitare de la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia a avut ca rezultat conștientizarea politică fără precedent a populației din Basarabia, Bucovina și Transilvania, fapt ce și-a pus amprenta pe întreaga evoluție a României. După votarea actelor de Unire, cetățenii din aceste provincii nu s-au retras de pe „scena istoriei", ci au continuat să fie activi, mai ales că, prin adoptarea votului universal, li se crea și cadrul legal de acțiune politică.

Prin legiferarea **reformei electorale** au fost deschise porțile vieții publice pentru milioane de cetățeni. Dacă în 1912 în România existau circa 100 000 de alegători, în 1926 numărul lor a sporit la 3,4 milioane, ajungând în 1937 la 4,6 milioane. Grăitor este faptul că, dacă în 1914, un deputat era ales de 400 de cetățeni, în 1920 el era ales de 50 000 de cetățeni, adică de 125 de ori mai mulți. În asemenea condiții posibilitățile de falsificare a alegerilor s-au redus considerabil, iar bătăușii „de profesie", atât de prezenți în campaniile electorale din perioada anterioară, aproape că au dispărut din peisajul vieții publice din România. Ca urmare a introducerii votului universal, centrul de greutate al vieții electorale s-a mutat de la oraș la sat, deoarece țărănimea a devenit principala masă electorală. În noile condiții, cele numai câteva mii de voturi ale moșierilor se pierdeau în masa milioanelor de voturi țărănești[1].

[1] Constantin Argetoianu a relatat astfel campania electorală din 1914: „Principala, aproape exclusiva preocupare a candidatului erau vizitele, căci în colegiile restrânse fiecare alegător trebuia să fie vizitat și convins... Exista pentru aceste vizite o tradiție, era să zic un protocol, de la care nici un candidat nu se abătea. Odată cu cartea de candidat, care îndrituia la intrarea în sala de vot (căci nu era decât o secție de vot), clubul respectiv încredința candidatului și un carnet în care erau însemnate, pe străzi și numere, numele tuturor alegătorilor. Câte un agent însoțea pe candidați, dându-le lămuriri asupra raporturilor de familie, asupra prieteniilor politice și asupra chestiunilor speciale care puteau interesa pe fiecare alegător. Acești agenți nu erau în slujba cluburilor, ci în slujba personală a candidatului; de multe ori agenții se încăierau între ei și candidatul trebuia să plătească oalele sparte ! Toamna și primăvara vizitele electorale mai mergeau, vara pe căldură (dar alegeri în toiul verii nu se prea făceau) și iarna, mai ales, pe ger, era un supliciu. Intrai într-o casă încălzită la 30 de grade și în cea următoare erai primit într-o încăpere neîncălzită. Treceai așa toată ziua din cuptorul iatacului intim în ghețăria huselor și oglinzilor diferitelor «saloane». Ce să mai spui de cafelele negre, de paharul de pelin amar, de diferitele «șerbeturi» ce se urmau fără nici o ordine, pe care nu le puteai refuza sub pedeapsa de pierdere a votului și care pedepseau stomacurile și intestinele neobișnuite cu asemenea amestecături ! O campanie electorală iarna, sub regimul cenzitar, era un examen de sănătate și rezistență, pe care foarte puțini puteau să-l treacă nevătămați" (*op. cit.*, p. 73–74).

Regimul votului universal a schimbat cu totul activitățile electorale, obligând candidații să facă lungi și obositoare turnee prin județe, să străbată ulițele pline de praf, să poposească la cârciuma din sat, să meargă la biserică, la primărie, să țină câte zece-cincisprezece discursuri într-o zi, să acccepte „dialogul", adică să răspundă la întrebările țăranilor-alegători.

Dintre reformele înfăptuite după primul război mondial un impact deosebit asupra mentalului colectiv l-a avut **reforma agrară**. În fapt, toate partidele politice se pronunțau *pentru* înfăptuirea reformei agrare[1]. Deosebirile vizau, în general, cantitatea de pământ care trebuia expropriată și cuantumul despăgubirii. Constituanta, întrunită la Iași, hotărâse, în 1917, exproprierea moșiilor de peste 100 ha, ceea ce la nivelul Regatului României însemna o suprafață de 2 milioane ha, precum și împroprietărirea țăranilor, foștii proprietari urmând a fi despăgubiți. Manifestul-program al *Partidului Conservator-Progresist* din decembrie 1918 prevedea: „S-a promis țărănimii că se va desprinde pentru dânsa 2 milioane hectare din proprietatea mare. Nu precupețim nici o clipă această cifră, pentru că nu asupra cifrei avem rezerve de făcut, ci asupra utilizării ei cea mai nimerită. De aceea voim ca prin formația de loturi mici, nu sub 5 ha și mijlocii de la 20–100 ha, să ajungem a constitui o țărănime cuprinsă și rezistentă. Deci cerem comasarea proprietății mici țărănești, indivizibilitatea prin moștenire a lotului mic; libera circulație a pământurilor; un credit financiar țărănesc, credit ieftin sustras de la înrâurirea politicii; organizarea Camerei Agricole; dezvoltarea învățământului tehnic agricol". *Partidul [Conservator]-Democrat*, în manifestul din octombrie 1919, afirma: „Reforma agrară trebuie dusă până la capăt prin efectiva distribuire a pământului expropriat către cei îndreptățiți și prin plata dreaptă a celor expropriați. În această materie, principiile esențiale sunt: proprietatea individuală și justa despăgubire". În noiembrie 1918, *Partidul Național Liberal* — în *Manifestul* său electoral — scria: „Partidul Național-Liberal e mândru că cele două mari reforme constituționale: votul obștesc și exproprierea a două milioane de hectare din proprietatea mare particulară se înfăptuiesc ca temelii ale României Mari. El a fost cel dintâi partid de guvernământ care le-a propus ani de zile, el a luptat ca să învingă toate piedicile și toate dușmăniile și ca să le înscrie în Constituție, iar dacă în timpul războiului și sub neîncetata amenințare a unei evacuări în Rusia nu le-a putut desăvârși, astăzi însă când se pot îndeplini el va da tot sprijinul său oricărui guvern care-și va lua această sarcină, deoarece nu poate primi ca statul care va adăposti pe toți românii, să nu se razime pe o țărănime înstărită și stăpână pe hotărârile ei". Actul de constituire a *Ligii Poporului* (3/16 aprilie 1918) prevedea: „Reforma agrară, cu trecerea pământurilor expropriate astăzi numai în principiu, în stăpânirea efectivă și imediată a sătenilor prin mijlocirea obștilor sătești". În *Manifestul* Ligii Poporului din 23 decembrie 1918/5 ianuarie 1919 se cerea: „Înfăptuirea neîntârziată a împroprietăririi țăranilor, pe baza Constituției modificate în 1917, lărgind-o la nevoie pentru ca toate familiile rurale să aibă o proprietate

[1] Vezi programele partidelor politice în: *Documente privind istoria României între anii 1918–1944*, cap. III (Viața politică internă).

de cel puțin 5 hectare. Înscrierea în Constituție a dreptului *permanent* de expropriere de către stat în viitor a tot ce ar trece, fie prin moștenire, fie prin cumpărături sau altă cale, peste 500 ha în stăpânirea unui același proprietar, precum și a oricărei parcele de pământ sub 2,5 ha. Exproprierile realizate pe această cale vor fi îndrumate spre socializarea pământului, chestiune a cărei dezlegare practică va fi studiată în toate amănuntele ei. Adoptarea principiului că pământul aparține celor care îl muncesc". Se mai prevedea: statul să preia asupra sa plata dobânzilor, țăranii plătind numai suma inițial stabilită ca răscumpărare; termenul de plată să fie de 20 de ani, scăzându-se suma celor care plătesc în termen mai scurt; cei care achită integral plata în momentul exproprierii să aibă o reducere de 50% din preț. Procesul-verbal de constituire a *Partidului Țărănesc*, la 5/18 decembrie 1918, stabilea, între obiectivele programatice: „1) Intrarea tuturor moșiilor în mâinile țăranilor care-l muncesc, pe prețuri care să le înlesnească, iar nu să le îngreuneze înstărirea lor; 2) Restabilirea vechilor drepturi ale țăranilor la pământ și islazuri; 3) Subsolul — proprietatea statului; adică toate minele de orice fel, cărbuni, sare, păcură, să fie ale statului". În *Declarația de principii* a Partidului Țărănesc, din octombrie 1919, se cerea „Înscrierea în Constituție a principiului de expropriere *fără nici o mărginire* și folosirea exproprierii pentru împroprietărirea sătenilor, în scopul ca întregul pămînt al țării să ajungă în stăpânirea numai a celor care îl muncesc". Pentru ușurarea țărănimii, se cerea ca statul să preia asupra sa o jumătate din prețul de răscumpărare datorat moșierilor. Programul electoral al *Partidului Socialist*, difuzat în mai 1919, prevedea: „Exproprierea totală a solului, lăsând micului proprietar numai atât cât poate munci cu familia sa. Darea în exploatare la obștii formate din cei fără pământ sau cu pământ până la 2 ha și ridicarea productivității prin punerea la îndemână de către stat a mijloacelor tehnice, îngrășăminte etc. Se exceptează islazurile".

Agitația în legătură cu reforma agrară a trezit din „amorțire" lumea satelor, profund interesată în găsirea unei formule cât mai convenabile pentru ea. În 1918 s-a trecut la exproprierea moșiilor mai mari de 100 ha, iar în 1920 la împroprietărirea țăranilor; reforma agrară a fost legiferată în 1921 și a fost cea mai cuprinzătoare din Europa acelei perioade. Circa 6,6 milioane de hectare au fost expropriate (la nivelul întregii țări), dintre care 4,5 milioane au fost împărțite țăranilor, celelalte devenind islazuri comunale, ferme model etc. Această uriașă translație de proprietate a avut efecte sociale și politice considerabile. Pozițiile moșierimii s-au diminuat, Partidul Conservator a dispărut de pe scena politică, s-a afirmat țăranul mic proprietar de pământ și s-au impus partidele agrariene, în special Partidul Țărănesc și Partidul Național-Țărănesc.

După 1918, ritmul vieții umane s-a accelerat, psihologiile s-au modificat, valorile au cunoscut un proces de reașezare, iar sentimentul că statul național unitar trebuia să evolueze pe noi coordonate, superioare, era unanim. Preocupările pentru viitorul țării nu se mai limitau la nivelul cercurilor conducătoare, ci au devenit expresie a cotidianului.

4. Majoritari și minoritari[1]

Conferința păcii de la Paris, întrunită după primul război mondial, a pus la baza deciziilor sale principiul naționalităților. Dar, ca urmare a unei îndelungate evoluții istorice, nici un stat nu era „pur" din punct de vedere etnic, fiecare având, în proporții mai mari sau mai mici, minorități naționale.

Potrivit recensământului din 1930, în România ***structura națională a populației*** era următoarea[2]:

Naționalitatea	Total %	Pe medii de locuire %	
		Urban	Rural
Români	71,9	58,6	75,3
Maghiari	7,9	11,2	7,1
Germani	4,1	5,3	3,8
Evrei	4,0	13,6	1,6
Ruteni, ucraineni	3,2	1,5	3,7
Ruși	2,3	3,4	2,0
Bulgari	2,0	1,2	2,2
Turci, tătari	1,0	0,8	0,1
Găgăuzi	0,6	0,3	0,7
Cehi, slovaci	0,3	0,2	0,3
Poloni	0,3	0,7	0,2
Sârbi, croați, sloveni	0,3	0,3	0,3
Greci	0,1	0,6	–
Alții și nedeclarați	2,0	2,3	2,7

Datorită politicii promovate de regimurile de la Budapesta, Viena și Sankt Petersburg, cele mai multe orașe din Transilvania, Bucovina și Basarabia — între care Cluj, Cernăuți și Chișinău — erau locuite în proporție de peste 50% de minorități naționale (unguri, germani, ruși, evrei etc.). Această structură etnică nu s-a modificat esențial până în 1940.

Odată cu ratificarea, prin decretele regale din 1918, a actelor de Unire, toți locuitorii Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei au devenit, de fapt, *cetățeni români*. În vechiul Regat numai evreii erau discriminați, în sensul că, potrivit articolului 7 al Constituției, aceștia puteau primi cetățenia română în urma unor cereri individuale. La 30 decembrie 1918 a fost publicat decretul-lege prin care „locuitorii Regatului, majori, fără deosebire

[1] Vezi, pe larg, volumele de documente: *Minoritățile naționale din România*, 1. *1918–1925* (coordonatori: Ioan Scurtu, Liviu Boar); 2. *1925–1931* (coordonatori: Ioan Scurtu, Ioan Dordea); 3. *1931–1938* (coordonator Ioan Scurtu), București, 1995, 1996, 1999.

[2] *Enciclopedia României*, 1, p. 148.

de religie și care nu s-au bucurat de plenitudinea drepturilor de cetățenie, vor putea dobândi exercițiul acestor drepturi când vor dovedi, după formele legii de față, că sunt născuți în țară și că nu au fost supuși unui stat străin". Apoi, în ziua de 28 mai 1919 a fost adoptat decretul-lege care, la articolul 1, prevedea: „Locuitorii evrei ai vechiului Regat, majori născuți în țară sau întâmplător în străinătate, din părinți așezați în țară, care n-au fost supușii unui stat străin, sunt cetățeni români și se vor bucura de toate drepturile cetățenești, dacă manifestă această voință, făcând declarația că ei sunt născuți în România și că nu s-au bucurat de nici o protecție străină"[1].

Tratatul privind minoritățile a fost semnat la Conferința de pace după ce România recunoscuse calitatea de cetățeni români pentru membrii minorităților naționale de pe teritoriul său. Obiectivele delegației române — și în special ale lui Ion I.C. Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri — vizau în principal statutul discriminatoriu la care era supusă România. Astfel, în ședința din 31 mai 1919 el declara: „România este gata să accepte orice dispoziție pe care statele care fac parte din Liga Națiunilor ar admite-o pe propriul lor teritoriu în această privință. În alte condiții, România nu ar admite în nici un caz intervenția guvernelor străine în aplicarea legilor sale interne"[2]. Obiecțiile sale nu au fost luate în seamă, iar la 9 decembrie 1919, guvernul Vaida-Voevod a semnat Tratatul minorităților impus de Marile Puteri Aliate și Asociate. În preambulul acestuia se consemna faptul că „România, din propria voință, dorește a da garanții sigure de libertate și de dreptate, atât locuitorilor din vechiul Regat al României, cât și celor din teritoriile de curând transferate, fără deosebire de rasă, limbă sau religie"[3]. Prin acest tratat, România accepta ca aceste garanții să fie verificate de Consiliul Societății Națiunilor.

Întreaga *legislație adoptată* — legea electorală din 1918, legea agrară din 1921, Constituția din 1923, legea administrativă din 1925, legile privind învățământul din 1924–1928, legea pentru regimul general al cultelor din 1925 etc. — au avut la bază principiul nediscriminării pe criterii etnice. Astfel, Constituția din 1923[4] prevedea la articolul 5: „Românii, fără deosebire de origine etnică, de limbă sau de religie, se bucură de libertatea conștiinței, de libertatea învățământului, de libertatea presei, de libertatea întrunirilor, de libertatea de asociație și toate libertățile și drepturile stabilite prin legi". Iar articolul 7 stabilea: „Deosebirea de credințe religioase și confesiuni, de origine etnică și de limbă, nu constituie în România o piedică pentru a dobândi drepturile civile și politice și a le exercita". Legea pentru învățământul primar din 1924[5] prevedea: „Învățământul primar în școalele statului se predă în limba română. În comunele cu populație de altă limbă decât limba română, Ministerul Instrucțiunii Publice va înființa școli primare cu limba de predare a populației respective, în aceeași proporție ca și

[1] C. Hamangiu, *Codul general al României*, 9–10, p. 71–72.

[2] Ioan Scurtu, *România și Marile Puteri (1918–1933)*, București, 1999, p. 55.

[3] „Monitorul oficial", nr. 140 din 26 septembrie 1920.

[4] *Ibidem*, nr. 282 din 29 martie 1923.

[5] *Ibidem*, nr. 161 din 26 iulie 1924.

Adevărul
INTRE MIZERIE ŞI COMUNISM
ENRICO FERRI în româneşte

Fig. 31 Ziarul „Adevărul".

Dimineaţa
Noul guvern Tătărescu
Din cine se compune cabinetul

Fig. 32 Ziarul „Dimineaţa".

comunele româneşti. În aceste şcoli studiul limbii române va fi însă obligatoriu în numărul de ore stabilit prin regulament". Una dintre condiţiile de numire a personalului didactic era aceea „să ştie româneşte". Legea stabilea că învăţătorii de altă limbă, care funcţionau în şcolile de stat, „vor fi instruiţi la cursuri pentru învăţarea limbii române, a istoriei şi geografiei României, a instrucţiunii civice şi a practicii pedagogice".

În 1918, când Basarabia, Bucovina şi Transilvania s-au unit cu România, *situaţia minorităţilor era diferită*; chiar în rândul aceleiaşi comunităţi etnice existau serioase diferenţieri. Tradiţiile istorice, culturale şi religioase şi-au pus amprenta asupra fiecărei minorităţi naţionale. Astfel, saşii din Transilvania, şvabii din Banat, germanii din Basarabia şi din Bucovina erau obişnuiţi cu situaţia de minoritate naţională, iar statutul lor după 1918 nu le-a creat probleme deosebite; din contră, saşii şi şvabii declarau că se simt mult mai bine, se bucură de mult mai multe drepturi şi libertăţi, comparativ cu perioada anterioară, când făcuseră parte din Regatul Ungariei, respectiv Austria sau Rusia.

Situaţia evreilor era complexă. În timp ce evreii din vechiul Regat erau integraţi culturii române, cei din Basarabia aparţineau culturii ruse, cei din Bucovina culturii germane (austriece), iar cei din Transilvania, culturii maghiare. Este semnificativ faptul că unul dintre cele mai răspândite ziare maghiare din Transilvania, editat la Cluj, era „Uj Kelet", condus de evreul Ernest Marton, în timp ce „Adevărul" şi „Dimineaţa" din Bucureşti erau proprietatea grupului evreiesc condus de S. Pauker şi Emil Socor.

Maghiarii din România s-au aflat într-o situaţie psihologică extrem de dificilă. Obişnuiţi de secole să fie o naţiune dominantă, având o aristocraţie „de sânge" obişnuită să-i dispreţuiască pe români (numiţi „vlahi puturoşi"), maghiarii au devenit, în 1918, minoritari în cadrul statului român.

Beneficiind de drepturile şi libertăţile democratice prevăzute de legislaţia României, cetăţenii români aparţinând minorităţilor naţionale şi-au putut organiza o ***viaţă comunitară proprie.*** Astfel, în septembrie 1919 s-a creat Uniunea Germanilor din România, al cărei exponent politic era Partidul German. În decembrie 1922 a luat fiinţă Partidul Maghiar, iar în februarie 1923, Uniunea Evreilor Pământeni (care exista din 1909) şi-a luat numele

de Uniunea Evreilor din România; în 1931 s-a creat Partidul Evreiesc din România, care nu s-a bucurat de o largă susţinere din partea acestei minorităţi.

Tactica adoptată de aceste organizaţii a fost diferită. Partidul German s-a prezentat în cartel electoral cu guvernul (indiferent de coloratura sa politică) în opt din cele zece alegeri parlamentare din perioada interbelică. Uniunea Evreilor Români a încheiat înţelegeri electorale cu Partidul Naţional-Liberal şi cu Partidul Naţional-Ţărănesc, prezentând candidaţi pe listele acestora. Partidul Maghiar a depus de fiecare dată liste proprii, exceptând anul 1927 când a făcut cartel cu Partidul German. Tactica electorală s-a reflectat şi în atitudinea faţă de politica oficialităţilor române. Partidul German urmărea să obţină satisfacerea revendicărilor specifice prin intermediul guvernului. O atitudine oarecum similară a adoptat Uniunea Evreilor din România, care, pe lângă intervenţiile la autorităţile române, a apelat şi la sprijinul comunităţilor evreieşti internaţionale. Partidul Maghiar a avut o atitudine critică şi chiar ostilă guvernelor României; acesta a adoptat tactica adresării de memorii către Societatea Naţiunilor. În primul deceniu interbelic, asemenea reclamaţii aveau o mare credibilitate la Consiliul Societăţii Naţiunilor, care trimitea în România „experţi" pentru a cerceta pe teren valabilitatea plângerilor ce i se adresau, iar guvernul român era solicitat să prezinte în scris răspunsuri privind politica faţă de minorităţi. Dintre multele reclamaţii adresate Societăţii Naţiunilor se detaşează cele ale „optanţilor" unguri. Era vorba despre 367 de moşieri maghiari din Transilvania cu mai mult de 50 de iugăre, care optaseră pentru cetăţenia maghiară, dar au fost expropriaţi de statul român pe baza legii pentru reforma agrară din 1921. Aceştia s-au plâns la Societatea Naţiunilor, iar guvernul maghiar i-a sprijinit cu fermitate, susţinând că statul român a încălcat tratatul minorităţilor. În timp ce guvernele Cehoslovaciei şi Iugoslaviei, confruntate cu o problemă similară, au declarat că reforma agrară constituia o problemă internă, asupra căreia nu au admis nici un fel de discuţii, oficialităţile de la Bucureşti au intrat în tratative cu delegaţii optanţilor. Reprezentantul României în procesul cu optanţii a fost Nicolae Titulescu[1]. Acesta susţinea că statul român a procedat corect: reforma agrară privea întreaga ţară şi nu doar Transilvania; au fost expropriaţi toţi cei ce aveau peste 100 ha de teren arabil, indiferent de naţionalitate; pe baza acestei legi, au fost împroprietăriţi ţăranii care aveau mai puţin de 5 ha, între care şi peste 46 000 de maghiari, 25 000 de germani, 35 000 de ruşi, 13 000 de bulgari etc. În total au fost împroprietăriţi peste 200 000 de ţărani aparţinând minorităţilor naţionale[2].

Procesul optanţilor a durat aproape zece ani, iar când Conferinţa de la Haga a decis, în 1932, ca optanţii să fie despăgubiţi şi din cota parte pe care guvernul Ungariei o datora

---

[1] Vezi, pe larg, Constantin Cutcutache, *Un mare conflict internaţional. Optanţii unguri ai Transilvaniei şi reforma agrară din România*, Bucureşti, 1931; Ioan Saizu, *Procesul optanţilor*, în *Titulescu şi strategia păcii*, coord. Gh. Buzatu, Iaşi, 1982, p. 168–192.

[2] Gh. Ionescu-Şişeşti, N. Cornătzeanu, *La réforme agraire en Roumanie et ses conséquences*, Bucureşti, 1937, p. 37.

ca reparaţie de război României, agitaţia acestora a încetat subit, ceea ce arată că, în fapt, nu era vorba despre o chestiune financiară, ci de una politică. Treptat, tactica trimiterii de memorii la Societatea Naţiunilor şi-a pierdut din eficienţă, deoarece „experţii" trimişi să analizeze situaţia concretă au ajuns la concluzia că cele mai multe reclamaţii nu erau întemeiate. De exemplu, în anii 1930–1935, Partidul Maghiar a adresat Societăţii Naţiunilor un număr de 204 petiţii, dintre care doar 73 au fost declarate admisibile[1].

În general, oficialităţile române a adoptat o atitudine pozitivă faţă de minorităţi, pentru ca acestea să se acomodeze cu noua situaţie şi să se integreze în statul român. Unele legi favorizau în mod vădit minorităţile. Astfel, legea electorală din 1926 prevedea că dacă o grupare politică obţinea peste 51% din totalul voturilor dintr-o circumscripţie, câştiga toate mandatele din respectiva circumscripţie; această prevedere favoriza în mod evident Partidul Maghiar, care obţinea, de regulă, majoritatea absolută în judeţele Ciuc, Odorhei şi Mureş, realizând astfel un număr mai mare de mandate, comparativ cu alte partide. De exemplu, în alegerile parlamentare din 1926, Partidul Maghiar a înregistrat 6,08% din totalul voturilor pe ţară, obţinând 16 mandate, mai mult decât Partidul Naţional-Liberal căruia, cu un procent de 6,55% din voturi, i s-au repartizat 13 mandate; în alegerile din 1932, Partidul Maghiar cu 4,75% din voturi a primit 14 mandate, în timp ce Partidului Ţărănesc (Lupu) cu 5,72% i-au revenit 12 mandate, iar Liga Apărării Naţional-Creştine cu 5,32% a obţinut 11 mandate.

Reprezentanţii minorităţilor au deţinut şi importante funcţii executive. În perioada aprilie 1931–octombrie 1932 a funcţionat un Subsecretariat de Stat pentru Minorităţi, în fruntea căruia s-a aflat Rudolf Brandsch, fruntaş al Partidului German din România. Pe parcursul întregii perioade interbelice, în consiliile comunale şi judeţene din zonele în care locuiau minorităţi naţionale au fost aleşi reprezentanţi ai acestora; de asemenea, în fruntea unor mari oraşe — Sibiu, Braşov, Bistriţa, Târgu Mureş, Cernăuţi etc. — au fost aleşi, pentru lungi perioade de timp, primari aparţinând minorităţii germane, maghiare etc.

Situaţia materială a minorităţilor naţionale a fost în bună parte similară cu cea a românilor. Existau şi în sânul lor oameni foarte bogaţi (proprietari de bănci, fabrici, păduri, moşii etc.), oameni cu o condiţie materială medie şi mulţi cu o existenţă precară. În afacerile economice nu se făceau deosebiri pe criterii etnice, astfel că în numeroase consilii de administraţie colaborau, în deplină înţelegere, români, maghiari, evrei, germani etc. În acelaşi timp, în ateliere şi fabrici lucrau cetăţeni români de diferite naţionalităţi, preocupaţi să-şi câştige pâinea zilnică. În sate, la munca pământului — la arat, semănat, cules — participau ţăranii localităţii rspective, fără a se împărţi pe criterii etnice. Căsătoriile mixte erau un fenomen obişnuit, fapt ce arată că, dincolo de agitaţiile unor lideri politici, viaţa curgea în albia ei firească.

[1] Arh.MAE, fond Geneva, vol. 97, doc. 40.

Politica economică a guvernelor României s-a caracterizat, mai ales în primul deceniu interbelic, prin aplicarea doctrinei liberale sintetizate în formula „prin noi înşine", urmărindu-se stimularea industriei naţionale. De asemenea, a existat preocuparea pentru protejarea muncii naţionale, concurată de afluenţa unor lucrători din Germania, Cehoslovacia, Italia, Austria. Legea pentru utilizarea personalului românesc în întreprinderi, adoptată în 1934, stabilea că „întreprinderile economice, comerciale şi civile de tot felul sunt obligate să aibă personal român" în proporţie de cel puţin 80% şi cel puţin 50% din membrii consiliului de administraţie, comitetele de direcţie şi al cenzorilor, precum şi preşedintele consiliului de administraţie să fie români. Legea se referea la cetăţenii români, indiferent de naţionalitate, iar restricţiile vizau cetăţenii străini. Articolul 11 al acestei legi prevedea: „Admisibilitatea străinilor în ţară se va face după normele stabilite de legea pentru protecţia muncii indigene din 1923 şi legea migraţiilor care rămân în vigoare"[1]. În realitate această lege nu s-a aplicat, deoarece patronii nu puteau renunţa la o forţă de muncă pregătită, pentru a satisface anumite deziderate guvernamentale.

Simpla deplasare prin oraşele Basarabiei, Bucovinei, Transilvaniei şi chiar ale vechiului Regat, evidenţia faptul că, în majoritatea lor, firmele magazinelor, atelierelor, fabricilor, băncilor nu erau româneşti. Mult discutata naţionalizare a economiei nu s-a putut realiza, deoarece etnicii români nu dispuneau de finanţele necesare pentru a-i concura cu succes pe minoritari. La sfârşitul perioadei interbelice, în 1938, firmele individuale — industriale şi comerciale — se aflau în majoritatea lor în proprietatea minorităţilor naţionale. Românii, care aveau o pondere de 71,9% din populaţie, deţineau 48,49% din totalul firmelor individuale, iar minorităţile naţionale, cu o pondere de 18,1% din populaţie posedau 51,51% din aceste firme; semnificativ este faptul că evreii (cu o pondere de 4,0% din totalul populaţiei) erau proprietarii a 31,14% din totalul firmelor individuale din România.

Pe provincii istorice, situaţia se prezenta astfel[2]:

Provincia	**Româneşti %**	**Evreieşti %**
Oltenia	92,55	3,72
Muntenia	76,95	14,91
Dobrogea	47,09	5,24
Moldova	40,65	56,12
Basarabia	17,61	63,17
Bucovina	14,65	77,01
Transilvania	36,15	26,78
Banat	47,36	19,69
Crişana	21,22	28,40

O analiză mai detaliată arată că majoritatea firmelor româneşti îşi desfăşurau activitatea în sate şi la periferia oraşelor, având ca principal obiect de activitate cârciuma şi băcănia,

[1] „Monitorul oficial", nr. 161 din 16 iulie 1934.
[2] *Enciclopedia României*, 4. *Economia naţională*, Bucureşti [1943], p. 360.

în timp ce aproape întregul mare comerț de la orașe se afla în mâna cetățenilor români aparținând minorităților naționale. În volumul rezervat economiei naționale, *Enciclopedia României*, după ce prezinta numeroase date statistice, conchidea: „avem o industrie cu capital în majoritate străin, cu o conducere tehnică, comercială și administrativă minoritară aproape în totalitatea ei și cu un personal muncitoresc, în vechiul Regat în majoritate român, iar în noile teritorii minoritar"[1]. Referindu-se la această realitate, Mihail Manoilescu aprecia în 1942: „În cei douăzeci de ani de la Unire încoace, burghezia românească — și mai ales cea liberală — a creat în țară o atmosferă xenofobă, agitând zgomotos naționalismul economic, dar realizând în fapt foarte puțin"[2].

Accesul minorităților naționale la ***învățământ și cultură*** era asigurat. Dincolo de disputele politice se află date concrete. Astfel, în anul școlar 1936/1937[3] grădinițele erau frecventate de 6 640 copii unguri, 4 943 germani, 6 035 evrei. La școlile primare erau înscriși 76 430 elevi unguri, 57 914 germani, 45 614 evrei. În școlile secundare se aflau 13 729 unguri, 10 058 germani, 27 863 evrei. În universități erau înscriși 917 studenți unguri, 553 germani, 3 317 evrei. Aceste cifre demonstrează realitatea că minorităților naționale nu li s-au pus piedici în frecventarea diverselor forme de învățământ. Datele statistice arată că studenții români reprezentau 1,5% în raport cu copiii români înscriși la școala primară, în timp ce, spre exemplu, studenții evrei contribuiau cu o pondere de 7,6% în raport cu copiii acestei minorități înscriși la școala primară. Desigur, această situație se datora mentalităților fiecărei etnii, precum și condițiilor materiale, întrucât taxele în învățământul superior erau foarte ridicate.

Presa a fost un domeniu în care minoritățile s-au manifestat plenar. În cei 22 de ani ai perioadei interbelice s-au tipărit în România circa 9 000 de titluri de lucrări în limba maghiară, depășind cu mult tot ceea ce publicaseră etnicii unguri din Transilvania între 1867 și 1918. În 1934 apăreau 273 periodice în limba maghiară, 170 în germană, 27 în idiș, 13 în ucraineană, 5 în armeană, 2 în turcă, 2 în sârbă. De asemenea, apăreau publicații bilingve: 9 în română și maghiară, 6 în română și germană, 6 în română și rusă, 1 în română și idiș, 1 în maghiară și germană; existau și 27 de publicații trilingve (româno-maghiaro-germană)[4]. Presa, atât de numeroasă și diversificată, a constituit o expresie a libertății cuvântului, a regimului democratic, de care au beneficiat cetățenii români, indiferent de origine etnică.

Știința, cultura și arta din România s-au dezvoltat și prin contribuția cetățenilor români aparținând minorităților naționale. Astfel, în domeniul literaturii s-au remarcat B. Fundoianu (B. Fondane), Tristan Tzara, Mihail Sebastian, I. Peltz; în istoria teatrului Ioan Massoff. În arte s-au afirmat personalități precum Iosif Iser, J.Al. Steriadi, J. Perahim

[1] *Ibidem*, 3. *Economia națională. Cadre și producție*, București [1939], p. 1124.
[2] Mihail Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, p. 262.
[3] *Anuarul statistic al României*, 1937 și 1938 (Capitolul *Educația națională*).
[4] Nicolae Dascălu, *La presse des minorités nationales dans la Roumanie d'entre le deux guerres mondiales (1919–1939). Analyse statistique*, in RRH 20, 1981, 1, p. 111–130.

(pictură); la realizarea Arcului de Triumf din București, inaugurat în 1936, au contribuit Fr. Storck și O. Späthe. Școala românească de medicină era ilustrată de savanți precum: Fr. Iosif Rainer, Arthur Kreindler; cea de matematică de Octav Mayer, Alexandru Myller, Simion Sanielevici. În domeniul istoriei s-au remarcat: Ferenczi Sandor, Gustav Gündisch; în cel al tehnicii Hermann Oberth, Lazăr Edeleanu etc. Era un fapt obișnuit ca la catedrele universitare, la manifestările științifice, la expozițiile de pictură, sculptură, grafică etc. să fie prezenți cetățeni români de diferite naționalități. În spectacolele de teatru, operă, revistă participau artiști români, evrei, germani, ruși etc.

În România, ca și în alte state europene, s-au dezvoltat, după primul război mondial, ***curente extremiste**, de stânga și de dreapta*, care au promovat fie internaționalismul, fie naționalismul. În timp ce internaționaliștii puneau un accent exagerat pe rolul minorităților naționale, naționaliștii șovini vizau marginalizarea și chiar excluderea minorităților naționale din viața publică. Partidul Comunist din România — care exprima *extrema stângă*, internaționalistă și antinațională — era dominat de minoritățile naționale. Potrivit datelor statistice, în 1933, P.C.R. avea 1 665 membri, dintre care 440 maghiari, 375 români, 300 evrei, 140 bulgari, 100 ruși, 70 ucraineni, 70 „moldoveni", 170 diverse naționalități[1]. Aceste cifre arată că, deși românii constituiau 72% din populația țării, ei aveau o pondere de numai 26% în Partidul Comunist din România. Acest partid milita nu numai pentru lichidarea regimului democratic și instaurarea dictaturii proletariatului, dar și pentru desprinderea Basarabiei, Transilvaniei, Bucovinei și Dobrogei din cadrul statului român, obiectiv urmărit și de unii „radicali" ai minorităților naționale. De aceea, el a fost scos în afara legii în anul 1924.

Ca o replică la extremismul de stânga a apărut *extremismul de dreapta*, care viza desființarea instituțiilor democratice, instaurarea unui regim autoritar și aplicarea sloganului „România românilor". Cele mai importante organizații naționaliste, de extremă dreaptă, au fost Liga Apărării Național-Creștine, creată în 1923 de A.C. Cuza, și Legiunea Arhanghelul Mihail, înființată de Corneliu Zelea Codreanu, în 1927. Ulterior, Legiunea Arhanghelul Mihail și-a creat o „secție politică", numită Garda de Fier; în alegerile parlamentare din 1927–1932 s-a prezentat sub denumirea „Gruparea Corneliu Zelea Codreanu", iar în 1937 sub cea de partidul Totul pentru Țară. În 1935, Liga Apărării Național-Creștine a fuzionat cu Partidul Național-Agrar, condus de Octavian Goga, luând astfel naștere Partidul Național-Creștin. În România, naționalismul era cel mai adesea identic cu antisemitismul. Șeful Legiunii Arhanghelul Mihail (Garda de Fier) scria: „Democrația sfărâmă unitatea neamului românesc, împărțindu-l în partide, învrăjbindu-l și expunându-l dezbinat în fața blocului unit al puterii iudaice... Democrația este în slujba marii finanțe. Din cauza sistemului costisitor și a concurenței dintre diferitele

[1] ANIC, fond C.C. al P.C.R., 1, nr. inv. 8, dosar 118, f. 8–10.

grupări, democrația cere să fie alimentată cu mulți bani. Ca o consecință firească ajunge sluga marii finanțe internaționale jidănești, care o subjugă, plătind-o"[1].

Influența electorală a organizațiilor extremiste, naționaliste românești a fost relativ scăzută, abia în 1937 ele reușind să câștige aproape un sfert din totalul alegătorilor din România, după cum rezultă din rezultatele înregistrate[2]:

Anul desfășurării alegerilor parlamentare	Organizația	% din totalul voturilor
1926	LANC	4,76
1927	LANC	1,90
	Gruparea C.Z. Codrenu	0,39
1928	LANC	1,14
	Gruparea C.Z.Codreanu	Nu s-a prezentat
1931	LANC	4,75
	Gruparea C.Z.Codreanu	1,05
1932	LANC	5,32
	Gruparea C.Z.Codreanu	2,37
1933	LANC	4,47
	Gruparea C.Z.Codreanu (Garda de Fier)	Nu s-a prezentat, fiind dizolvată
1937	Partidul Național-Creștin	9,15
	Totul pentru Țară	15,58

Extremismul politic se manifesta și în rândul minorităților naționale. O puternică ascensiune a cunoscut curentul național-socialist în rândul germanilor din România, devenind precumpănitor în Partidul German, începând din 1936. Criticarea democrației, promovarea ideii că germanii (arieni) sunt o rasă superioară, organizarea de formațiuni paramilitare au devenit coordonate esențiale în activitatea comunității germanilor din România. Guvernul de la Berlin sprijinea deschis organizațiile hitleriste din România, care blamau democrația și proslăveau regimul dictatorial. În rândul minorității maghiare aveau rădăcini puternice ideile horthyste întemeiate pe „aristocrația de sânge" și pe „rolul civilizator" al maghiarimii în această zonă a Europei. Materialele de propagandă editate de guvernul Ungariei erau răspândite în România de „radicalii" din Partidul Maghiar, inclusiv de o seamă de preoți protestanți și romano-catolici. În rândul minorității evreiești existau adepți ai „rolului mesianic" al evreilor, care ar fi un popor „ales" de Dumnezeu.

Confruntările de idei au degenerat nu o dată în acte de violență. Astfel, cu prilejul Congresului Asociației Studenților Români Creștini, desfășurat la Oradea în decembrie

[1] Corneliu Zelea-Codreanu, *Pentru legionari*, Sibiu, p. 412–414.

[2] Ioan Scurtu, *Political parties in Romania after Parlamentary Election (1919–1937)*, în AIIAI 17, 1980, p. 63–90.

1927, de la un incident minor — refuzul unui proprietar de hotel evreu de a găzdui participanți la Congres — s-a ajuns la încăierări de stradă, la molestarea unui mare număr de evrei, distrugerea locuințelor acestora, profanarea unor sinagogi, fapt ce a impus intervenția armatei. Guvernele României nu au reușit întotdeauna să asigure respectarea ordinei și liniștii publice, a drepturilor și libertăților democratice pentru toți cetățenii țării, indiferent de naționalitate. Unele măsuri adoptate s-au dovedit ineficiente. Astfel, Legiunea Arhanghelul Mihail — Garda de Fier a fost dizolvată de mai multe ori (1931, 1932, 1933), dar de fiecare dată aceasta și-a reluat activitatea legală, iar după 1934 a dobândit o reală influență politică. Mai ales după 1933, s-au înființat formațiuni paramilitare germane, care organizau defilări și marșuri, arborând steagul cu zvastica hitleristă. În multe localități din Transilvania se țineau adunări, la care cetățenii români de etnie maghiară erau incitați împotriva „dictatului" de la Trianon și se cerea „dreptate" pentru Ungaria. Pe de altă parte, în România anilor 1935–1936 devenise o practică destul de largă arderea pe rug a presei „evreiești", a cărților unor „jidoviți", între care Mihail Sadoveanu, împiedicarea evreilor de a participa la cursurile universitare, la alegerile pentru barourile de avocați. Deși cunoșteau aceste realități, autoritățile române nu interveneau sau o făceau fără convingere, astfel că extremismul politic s-a extins. În fond, eșecul regimului democratic, înregistrat la sfârșitul anului 1937 și începutul lui 1938, s-a datorat și manierei în care guvernanții au tratat problema minorităților, îngăduind încălcarea legilor existente și a drepturilor cetățenești.

Guvernul *Octavian Goga*, instalat la 28 decembrie 1937 a luat primele **măsuri cu caracter antisemit** pe linie de stat. Astfel, la 30 decembrie a suprimat ziarele „Adevărul", „Dimineața" și „Lupta", a retras permisele de circulație gratuită pe căile ferate pentru ziariștii evrei. La 22 ianuarie 1938 a publicat decretul-lege pentru revizuirea cetățeniei acordată evreilor după 1918[1]; în termen de 30 de zile primarii comunelor urmau să alcătuiască liste cu evreii din localitatea respectivă, iar după 20 de zile de la afișarea acestor liste evreii erau datori să aducă actele doveditoare privind obținerea cetățeniei române. Decretul nu s-a aplicat, deoarece guvernul Goga a fost demis la 10 februarie 1938.

Problema minorităților naționale nu a fost doar una internă, ci și una externă, internațională. Unele state au urmărit ***utilizarea chestiunii minorităților naționale*** *ca pretext și factor de presiune pentru revizuirea tratatelor și a granițelor*. Pe această linie s-a înscris politica guvernului Ungariei față de minorități și atitudinea unor lideri ai Partidului Maghiar din România. Referindu-se la agitația guvernului de la Budapesta în legătură cu „optanții" unguri, N. Iorga scria în 1928: „Ungariei îi trebuie, pentru situația interioară și pentru străinătate, un mijloc continuu de agitație. Cavalerilor medievali le trebuie un cal de lemn. De ce să ne silim noi a crede că e un bidiviu în carne și oase? De ce să ajutăm unei reclame care e contra noastră ? Chiar știind că nu se va ajunge la nici un

[1] „Monitorul oficial", nr. 21 din 22 ianuarie 1938.

rezultat, Ungaria va flutura în vânt această zdreanță până ce, ruptă în bucăți, se va găsi o alta"[1]. În fapt, procesul optanților a fost un mijloc de propagandă al Ungariei, îndreptat contra tratatului de la Trianon.

După 1920, guvernul Ungariei a desfășurat o excepțională propagandă în Marea Britanie, Franța, Italia, Germania și în alte țări europene, precum și în S.U.A. împotriva tratatului de la Trianon, prezentând în cele mai sumbre culori situația minorității maghiare din România, Iugoslavia și Cehoslovacia. În aceeași acțiune au fost antrenați și cetățeni români de etnie maghiară, care preluau materiale cu caracter revizionist — manuale școlare, hărți, broșuri de propagandă — editate în Ungaria, și le răspândeau în rândul populației maghiare din Transilvania. Referindu-se la liderii Partidului Maghiar care adresau plângeri Societății Națiunilor, cunoscutul diplomat Nicolae Titulescu punea în discuție sistemul în sine. În ședința Adunării Deputaților din 3 decembrie 1935, el se adresa astfel președintelui Partidului Maghiar: „Orice nedreptate făcută unui român se aduce în fața instanțelor românești, în fața organelor administrative românești. Dumneavoastră, care spuneți că nu pretindeți privilegii, vă duceți, pentru cea mai mică nedreptate, la acea instituție de rezonanță, la acel extraordinar amplificator, care este Societatea Națiunilor și faceți dintr-un lucru de nimic o acuzație de ordin general, împotriva unui neam, care nu are decât un singur păcat: acela de a nu-și fi câștigat unitatea națională decât de 17 ani... Sistemul dumneavoastră este simplu de ghicit... Dumneavoastră nu credeți în egalitate cu noi, aveți boala persistenței imaginii pe retină și credeți că Ungaria milenară va reînvia... Minoritățile nu au avut și nu vor avea un apărător mai cald în drepturile lor de egalitate decât pe mine, cu condițiunea ca inima mea să-mi spună: minoritarul care îmi vorbește, chiar dacă graiul lui nu este curat românesc, simte românește. Dar dacă este vorba ca prin minorități să ajungem la revizuire, vă repetăm: «Nu, niciodată, nici revizuire, nici exagerații în virtutea unui tratat, care nu a avut niciodată sensul pe care pretențiile dumneavoastră de națiune dominatoare le-a dat în trecut și se dă și astăzi»"[2]. Desigur, asemenea luări de poziții își aveau importanța lor în descifrarea unui anumit mecanism, care viza ca, prin ridicarea problemei minorităților, să se ajungă la revizuirea granițelor.

În general, guvernanții români nu s-au preocupat de o sistematică și continuă **propagandă în străinătate**. Cercurile politice responsabile — atât cele de la guvern, cât și cele din opoziție — s-au hrănit cu iluzia că dreptatea cauzei românești este „eternă", că hotărârile de Unire din 1918, adoptate în chip democratic, fiind confirmate prin tratate internaționale nu mai au nevoie de o susținere prin propagandă externă. Exista chiar ideea că fac propagandă cei care nu au dreptate, iar România nu avea nevoie să cheltuie bani într-o asemenea acțiune. Franța și Marea Britanie erau considerate „garantul" menținerii păcii și *statu-quo*-ului teritorial, iar politica de prietenie cu aceste două mari puteri punea România la adăpost de orice tentative revizioniste. Unul dintre puținii lideri

[1] „Neamul românesc" din 15 iunie 1928.
[2] DAD, nr. 7, ședința din 3 decembrie 1935, p. 93.

politici români care a sesizat carențele din acest domeniu a fost Nicolae Iorga care, călătorind mult în străinătate, a putut cunoaște direct care era imaginea României. El aprecia că „apărarea noastră în străinătate" era absolut ineficientă; constata că atașații de presă de pe lângă legațiile României erau un fel de bursieri care nu știau când suntem atacați și de către cine și ca atare cu ce mijloace aceștia puteau fi contracarați; ziarele nu aveau, de regulă, corespondenți în străinătate — deși mulți studenți răspândiți în diverse țări europene ar fi putut îndeplini cu folos această misiune; cartea românească (tradusă în limbi de circulație internațională) nu se afla în marile librării ale lumii.

Pe de altă parte, cei mai mulți dintre liderii politici români nu numai că nu erau preocupați de imaginea țării în străinătate, dar contribuiau — chiar fără voia lor — la deteriorarea acesteia. Este un fapt că, de fiecare dată, campania de răsturnare a guvernului României începea în străinătate; liderii partidelor din opoziție făceau declarații fulminante, afirmând că guvernul de la București, care promova o politică dictatorială, era urât de cetățeni, că țara se afla în preajma războiului civil și că, pentru „liniștea Europei", acel guvern trebuia înlăturat fără întârziere. Astfel, s-a creat imaginea unui stat nesigur, măcinat de grave conflicte interne. Această imagine era „îngroșată" de unii reprezentanți ai minorităților naționale și de statele revizioniste, mai ales de Ungaria, de organizații internaționale, care acreditau ideea că statul român promova o politică ostilă față de minorități. Spre sfârșitul perioadei interbelice, această imagine a României devenise un clișeu puternic mediatizat de cercurile interesate. Nicolae Titulescu era profund îngrijorat de perspectivele tot mai sumbre pentru statul român; el scria în 1937: „chestiunea minorităților poate dezintegra națiunea română, pentru că minoritățile, cu numai câteva excepții, acționează sub îndrumarea statelor de care sunt unite prin legături rasiale. Cel care stă cu ochii ațintiți spre Budapesta, Viena, Berlin și Moscova nu este, după părerea mea, român... Sunt preocupat de posibilitatea de a avea o minoritate care să nu fie asimilată României actuale și care să acționeze în interiorul țării în conformitate cu sugestiile ce îi vin din afară pentru a distruge statul care o protejează. Înțeleg întrutotul că minoritățile trebuie tratate cât se poate de bine, dar privesc problema lor ca pe o problemă internă a României. Înțeleg, de asemena, că membrii minorităților trebuie să ajungă la o înțelegere cu guvernul român, pentru a obține cele mai bune condiții de viață posibile. Nu înțeleg de ce chestiunea minorităților trebuie să devină o problemă internațională, trecând dincolo de limitele tratatului minorităților. Nu pot accepta ca, în prezent, statele străine să fie atât de îndrăznețe încât să-și închipuie că minoritățile pot deveni obiectul unor negocieri internaționale". Marele diplomat român scria în acel an 1937: „După părerea mea, această politică a unor state din Europa centrală și răsăriteană este o politică ce înaintează pe etape: astăzi, minoritățile — față de care este ușor să câștigi simpatia altora; mâine — revizuirea. Repet, discutarea chestiunii minorităților cu Ungaria este echivalentă cu a umbla legați la ochi, cu dinamita care va arunca în aer statul român... Opinia publică din România nu trebuie indusă în eroare, spunându-i-se că dacă astăzi chestiunea minorităților ar fi reglemnetată printr-un acord cu Ungaria, revizuirea frontierelor, în

conecinţă, nu se va mai ridica. Acest lucru nu este adevărat şi, în interiorul României, trebuie să se facă pe deplin lumină asupra acestui subiect"[1].

Realitatea istorică arată că problema minorităţilor a constituit un factor important în propaganda revizionistă şi a fost invocată pentru sfărâmarea statului român făurit în 1918. Nota ultimativă sovietică din 26 iunie 1940 se afirma că Basarabia era „populată în principal din ucraineni", iar locuitorii din nordul Bucovinei erau legaţi de Ucraina „prin comunitatea soartei istorice, cât şi prin comunitatea de limbă şi compoziţiune naţională"[2]. La rândul său, Adolf Hitler, în scrisoarea adresată regelui Carol al II-lea la 17 iulie 1940, îi cerea o înţelegere de bună credinţă cu Ungaria şi Bulgaria, deoarece, după război, România a dobândit teritorii pe care „nu le mai poate păstra mult timp din punctul de vedere al politicii de faţă. Alta ar fi fost situaţia dacă România ar fi reuşit să realizeze asimilarea internă a acestor teritorii din punct de vedere etnic şi politic sau dacă slăbiciunea militară a ţărilor vecine ar fi rămas permanentă". El cerea regelui să „înapoieze teritoriile pe care le-a dobândit", ameninţând că orice „manevre tactice" nu puteau duce decât la „distrugerea României"[3]. Desigur că hotărâtoare în prăbuşirea graniţelor ţării în 1940 nu a fost propaganda revizionistă desfăşurată de unele ţări şi nici problematica minorităţilor. Factorii esenţiali au constat în schimbarea raportului de forţe dintre marii actori ai vieţii internaţionale, care au folosit problema minorităţilor pentru atingerea propriilor interese.

Experienţa perioadei interbelice arată că problema minorităţilor naţionale a fost **complexă şi contradictorie**. Au existat o seamă de aspecte pozitive privind legislaţia, spiritul de toleranţă al românilor, conlucrarea cetăţenilor români, indiferent de origine etnică, participarea minorităţilor la activităţile economice, politice, culturale ceea ce s-a reflectat în progresele înregistrate de România după 1918.

În acelaşi timp, s-au înregistrat unele deficienţe în funcţionarea regimului democratic, care au alimentat extremismul politic, au amplificat stările de tensiune, atât în rândul populaţiei majoritare, cât şi a etniilor minoritare; guvernanţii nu au intervenit întotdeauna şi eficient pentru a asigura respectarea legilor, a drepturilor şi libertăţilor democratice pentru toţi cetăţenii României. Statele revizioniste — Uniunea Sovietică, Ungaria, Bulgaria — au folosit problema minorităţilor pentru a justifica politica lor revizionistă vizând dezmembrarea României. Lipsa unei propagande externe active şi de amploare a creat statului român o imagine negativă pe plan internaţional. Evenimentele tragice din vara anului 1940 au demonstrat că revizuirea graniţelor nu numai că nu a fost o soluţie pozitivă, ci, din contră, a amplificat şi mai mult stările de tensiune în această zonă a Europei, iar victime au fost popoarele: român, ucrainean, rus, maghiar, evreu, bulgar etc.

---

[1] Nicolae Titulescu, *Politica externă a României*. Ediţie îngrijită de George G. Potra, Constantin Turcu, Ion M. Oprea, Bucureşti, 1994, p. 300.

[2] Ioan Scurtu, *România şi Marile Puteri (1933–1940). Documente*, Bucureşti, 2001, p. 159.

[3] *Ibidem*, p. 170–171.

BIBLIOGRAFIE

BERSTEIN, Serge, MILZA, Pierre, *Istoria Europei*, 4, Iaşi, 1998.

BOLD, Emilian, *De la Versailles la Lausanne (1919–1932). Activitatea diplomaţiei române în problema reparaţiilor de război*, Iaşi, 1976.

– *Diplomaţia de conferinţe*, Iaşi, 1991.

BOLDUR, Alexandru, *Istoria Basarabiei*, Bucureşti, 1992.

– *Imperialismul sovietic şi România*. Ediţie Ion Alexandrescu, Bucureşti, 2000.

BOTORAN, C., CALAFETEANU, I., CAMPUS, E., MOISUC, V., *România şi Conferinţa de Pace de la* Paris *(1918–1920)*, Cluj-Napoca, 1983.

BRĂTIANU, Gheorghe I., *Acţiunea politică şi militară a României din 1919 în lumina corespondenţei diplomatice a lui I.I.C. Brătianu*, Bucureşti, 1939.

– *La Bessarabie. Droits nationaux et historiques*, Bucureşti, 1943.

Ce qui passa réellement à Paris en 1918–1919, Paris, 1923;

CIOBANU, Ştefan, *Basarabia. Populaţia. Istoria. Cultura*, Chişinău, 1992.

CLARK, Charles Upson, *România unită*, Bucureşti, 2001.

Desăvârşirea unităţii naţional-statale a poporului român. Recunoaşterea ei internaţională. 1918. Documente interne şi externe august 1918 — iunie 1919, 3, Bucureşti, 1986.

DOBRINESCU, V.Fl., *România şi sistemul tratatelor de pace de la* Paris *(1919–1923)*, Iaşi, 1993.

– *România şi Ungaria de la Trianon la* Paris *(1920–1947). Bătălia diplomatică pentru Transilvania*, Bucureşti, 1996.

– *The Diplomatic Struggle over Bassarabia*, Iaşi, 1996.

DOBRINESCU, V.Fl., TOMPEA, D., *România la Conferinţele de Pace (Paris: 1919–1920; 1946–1947)*, Focşani, 1996.

DRĂGHICESCU, Dumitru, *Marea Unire a românilor cu românii: 1918. Banatul şi Transilvania; Bucovina şi Basarabia*. Ediţie îngrijită şi prefaţată de Virgiliu Constantinescu-Galiceni, Bucureşti, 2001.

DUROSELLE, Jean-Baptiste, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Paris, 1971.

EASTERMAN, A. L., *King Carol, Hitler and Lupescu*, Londra, 1942.

ENCIU, Nicolae, *Basarabia între anii 1918–1940. Evoluţie demografică şi economică*, Chişinău, 1998.

GAROFLID, C., *Păreri economice şi financiare*, Bucureşti, 1926.

GLATZ, Ferenc, *Minorities in East-Central Europe*, Budapesta, 1993.

GUSTI, Dimitrie, ORGHIDAN, Constantin, VULCĂNESCU, Mircea, BOTTA, Dan, eds., *Enciclopedia României*, 1–4, Bucureşti, 1938–1943; 1. *Statul*, 1938; 2. *Ţara Românească*,

Capitolul III

EVOLUȚIA ECONOMIEI NAȚIONALE

1. Cadrul general al dezvoltării

Încheierea operațiunilor militare ale primei conflagrații mondiale și suita celor trei acte de unire din 1918, încununate prin Marea Unire de la 1 Decembrie, reprezentau și, totodată, creau pentru România începutul unei epoci noi în dezvoltarea sa istorică. Cei 22 de ani care vor urma constituie perioada distinctă de existență a României interbelice întregite sub raport statal.

Condițiile generale ale dezvoltării României, sub toate aspectele, implicit sub raport economic, vor purta amprenta acestor două împrejurări decisive: 1) bilanțul primului război mondial, cu întreaga povară a consecințelor lui imediate, dar și cu schimbările majore pe care le-a prilejuit sau le-a declanșat pentru o lungă perioadă următoare și 2) înfăptuirea statului național unitar și întregit, în cuprinsul căruia evoluția economică a dispus de resurse și posibilități mult mai însemnate, iar politica economică s-a acomodat în chip corespunzător acestei situații net superioare celei din România veche.

Sfârșitul războiului lăsa moștenire, în toate țările beligerante, dar mai ales în cele pe al căror teritoriu s-au desfășurat acțiuni militare, o multitudine de consecințe dureroase și adânci: pierderi de vieți omenești, de dimensiuni variabile de la țară la țară, dar creind peste tot „goluri" demografice cu impact multiplu, invalizi, orfani și văduve, afectați în feluri diferite, dar profunde, de ostilitățile abia încheiate, distrugeri materiale de proporții ale așezărilor urbane și rurale, locuințelor, terenurilor, căilor de comunicații și întreprinderilor de tot felul, reducerii masive a șeptelului — solicitat la maximum atât de armatele proprii, cât și de cele de (eventuală) ocupație inamică —, potențial de producție diminuat și producții mult mai mici în industrie și în agricultură, inflații monetare în creștere și prețuri în expansiune, față de care salariile țineau piept cu greu, utilaje uzate și stocuri de rezervă reduse sau absente, pierderi din patrimoniul național și datorii de război, deficite bugetare pe care starea economică proastă nu promitea a le elimina curând etc. În acest context, dificil pentru majoritatea populației, existau însă și elemente, puține ca număr, care se îmbogățeau prin specularea lipsurilor și neajunsurilor de tot felul, tot așa cum existaseră, în epoca imediat anterioară, îmbogățiți de pe urma războiului. Adăugând și starea de dezorganizare a diverselor instituții, dereglările cu care ele ieșiseră

din război, toate acestea generau şi o stare de tensiune şi conflict social care, în mod inerent, întârzia procesul de revenire la normal, inclusiv în plan economic.

Dar primul război mondial a avut, în afară de urmările pe termen scurt — oricât de dramatice —, şi un şir de consecinţe cu bătaie lungă, al căror impact se va resimţi în tot intervalul interbelic şi chiar după aceea. Unele dintre ele, cum sunt pierderile de vieţi omeneşti sau distrugerile de valori cultural-artistice, rămân imposibil de evaluat.

Este însă cert că războiul a fost cauza unei accelerări a schimbărilor. Ritmurile de evoluţie devin mai rapide, mai „nervoase", comparativ cu deceniile anterioare primului război mondial. În cele două decenii interbelice au fost parcurse diferite faze conjuncturale. În acelaşi timp, salturile şi inegalităţile în dezvoltare sunt mai frecvente, iar relaţia dintre economic şi politic devine, parcă, mai strânsă şi mai complexă, jucând alternativ când rolul de cauză, când rolul de efect.

O altă consecinţă a războiului a constat în creşterea rolului statelor (guvernelor) în viaţa economică, spre deosebire de anii antebelici, caracterizaţi, în genere, prin orientări de tip liberal. După un prim deceniu, în care s-a mai sperat în revenirea la „frumoasele vremuri" din „la belle époque", odată cu declanşarea marii crize din 1929 metodele dirijismului etatist câştigă preponderenţă aproape absolută nu numai în statele cu regimuri totalitare, ci şi în cele tradiţional democratice.

Marile schimbări geopolitice generate de război au avut în centrul lor prăbuşirea celor patru imperii: austro-ungar, german, otoman şi rus, cu menţiunea că acesta din urmă, sub forma organizării de tip sovietic, şi-a conservat structurile imperiale. Impactul economic al acestor schimbări a fost, de asemenea, considerabil.

Războiul mondial a schimbat, totodată, raportul de forţe dintre Europa şi America. Dacă înainte de 1914 America — şi în special Statele Unite — era în poziţie debitoare faţă de vechiul continent, iar balanţa ei comercială cu principalele puteri europene era, în general, deficitară, după încheierea războiului, ca urmare a livrărilor de mărfuri şi a împrumuturilor acordate ţărilor europene beligerante, centrul financiar al lumii se mută — spre mijlocul deceniului al treilea — din Europa în America. Şi aceasta după mai multe secole de preponderenţă europeană necontenită.

O altă mutaţie, produsă în timpul şi din cauza războiului, a constat în modificarea echilibrului agricol mondial. Paralizate de desfăşurarea războiului, cu mase mari de oameni aflate sub arme, puterile europene şi-au văzut producţia agricolă considerabil redusă, fiind nevoite să importe din cele două Americi, unde cererea excepţională generată de război a dus la creşterea mult peste normal a suprafeţelor cultivate. Marile dificultăţi alimentare imediat postbelice au menţinut, o vreme, această conjunctură. După aceea însă, ţările europene şi-au refăcut treptat agricultura, în timp ce ţările transoceanice şi-au menţinut suprafeţele agricole cultivabile, astfel încât piaţa mondială se confrunta cu o supraproducţie agricolă crescândă. Această ruptură în echilibrul agricol mondial, existent până la război, a fost una dintre cauzele principale ale noii crize agrare mondiale ce se va declanşa din a doua jumătate a anului 1928. Pentru ţările din estul Europei — furnizorii

agricoli tradiţionali ai ţărilor din centrul şi vestul continentului — oferta abundentă şi ieftină de peste ocean va pune şi problema „recuceririi" pieţelor lor agricole din trecut.

Eliminarea Rusiei din concertul european, după octombrie 1917, îmbogăţirea unor ţări neutre (Elveţia, Suedia ş.a.), modificarea raporturilor dintre metropole şi colonii, ca urmare a pierderii temporare a legăturilor dintre ele şi a participării trupelor din unele colonii la războiul purtat de metropole, schimbări ştiinţifico-tehnice accelerate de război — sunt alte consecinţe resimţite într-o lungă perioadă următoare de către economia şi politica mondială. În fine, primul război mondial a adus cu sine şi profunde schimbări în mentalităţi. „După război, raporturile sociale nu mai sunt aceleaşi, vechile ierarhii sunt contestate, fie că se merge spre o democratizare sporită a societăţilor, fie spre noi forme de inegalitate"[1]. Pe plan economic are loc, de asemenea, o răsturnare a valorilor, astfel încât, după cum scria J.M. Keynes, după un secol în care abstinenţa, economisirea erau o virtute, războiul permisese tuturor să descopere posibilitatea de a consuma, respectiv, chiar de a face risipă. Guvernele au învăţat şi ele multe în aceste privinţe[2].

Primul război mondial constituie, astfel, din toate punctele de vedere, un moment esenţial în evoluţia economică a lumii. Iar în acest cadru general nou se va înscrie, ca o parte componentă, şi evoluţia interbelică a societăţii româneşti.

Fazele conjuncturale parcurse de economia românească în cele două decenii interbelice au fost următoarele: 1) perioada de refacere postbelică, situată înspre sfârşitul războiului şi anii 1923–1924; 2) perioada de avânt economic dintre 1924–prima jumătate a anului 1929; 3) perioada marii crize economice, atât mondiale, cât şi româneşti, dintre 1929 şi 1933 şi 4) perioada de redresare şi nou avânt economic, dar pe fundalul înrăutăţirii treptate a situaţiei internaţionale, înscrisă în intervalul 1934–1938. Aceste faze, caracteristice atât economiei româneşti, cât şi mediului economic internaţional, în special european, de care România era mai strâns legată, şi-au pus amprenta — cu tot ce aveau pozitiv sau negativ — pe ramurile economiei româneşti, imprimându-i, totodată, şi linia generală de evoluţie. În configurarea lor s-au inclus, desigur, particularităţile proprii ale realităţii economico-sociale autohtone.

Privită însă în ansamblu — dincolo de imperfecţiuni şi lipsuri inerente oricărei societăţi vii, dinamice — dezvoltarea României în cele două decenii de după Marea Unire din 1918, în bună parte şi sub imboldul stimulativ al acestui eveniment crucial din istoria noastră, a înregistrat succese incontestabile şi un mers ascendent, atingând în 1938 nivelul său cel mai înalt în raport cu toate perioadele anterioare. Iar dacă „timpul istoric" ce i-a stat la dispoziţie ar fi fost mai lung, dacă „intemperiile" politico-diplomatice din perioada următoare nu i-ar fi adus grave sfâşieri şi ştirbiri — situate dincolo de forţa şi capacitatea ei de a le contracara — România ar fi înregistrat rezultate şi mai grăitoare.

[1] P. Guillaume, P. Delfaud, *Nouvelle histoire économique*, 2, *Le XX*e *siècle*, Paris, 1976, p. 9.
[2] *Ibidem*.

2. Unificarea economiei naţionale într-un singur organism

Prin Unirea din 1918 cu statul român existent a provinciilor istorice româneşti aflate până atunci sub stăpâniri străine — şi anume a Transilvaniei, Banatului, Basarabiei şi Bucovinei — dezvoltarea istorică a poporului român a intrat într-o etapă nouă a construcţiei sale statale.

Naţiunea română apărea astfel, faţă de sine şi pe harta geopolitică a lumii, ca o comunitate etnică, teritorială, economico-socială, lingvistică şi cultural-spirituală unificată şi definitiv constituită în statul său naţional unitar. Consolidarea unificării statal-naţionale necesita, în anii de după Unire, declanşarea unor procese şi acţiuni cu caracter administrativ-organizatoric, instituţional-legislativ, economic, cultural etc., în scopul integrării totalităţii patrimoniului existent acum într-un organism funcţional unitar al ţării, în vederea fortificării resurselor materiale şi umane în interesul naţiunii.

Provinciile româneşti unite în 1918 au suportat, până atunci, consecinţele restrictive ale administraţiei, ale legislaţiei, ale factorilor economici şi politici ai imperiilor stăpânitoare, care urmăreau nu numai gestionarea în interesul dominaţiei lor, dar şi racordarea şi subordonarea economică a provinciilor româneşti intereselor imperiilor austro-ungar şi rus.

După integrarea acestor teritorii româneşti în statul român s-a impus, în chip firesc, înlăturarea rânduielilor fostei stăpâniri, introducerea şi extinderea în noile provincii a regimului instituţional şi legislativ românesc, destinat să creeze un cadru favorabil şi eficient tuturor întreprinzătorilor şi producătorilor, unităţilor economice, proceselor de producţie şi schimb, dezvoltării ample şi neîngrădite a pieţii naţionale.

Procesul de integrare a componentelor economiei naţionale într-un mecanism unic, organic şi funcţional, poate fi analizat sub un dublu aspect: economico-social şi organizatoric-instituţional.

Primul aspect a vizat asamblararea factorilor şi condiţiilor de producţie şi schimb din toate provinciile României, ale ramurilor şi întreprinderilor de extracţie, de prelucrare, de transport şi circulaţie în sistemul noii diviziuni a muncii sociale din cuprinsul economiei naţionale, modificarea şi adaptarea producţiei şi consumului la amplitudinea şi necesităţile noilor dimensiuni cantitative şi calitative ale reproducţiei sociale, a noii pieţe lărgite, naţionale.

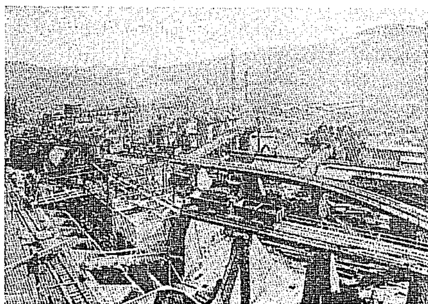

Fig. 33 Uzinele Reşiţa.

Integrarea economică a însemnat, totodată, reaşezarea şi

reorientarea economiei teritoriilor unite la necesităţile şi posibilităţile pieţei naţionale mărite de peste două ori, articularea şi conjugarea activităţii întreprinderilor şi ramurilor noilor provincii cu cele din Vechiul Regat, restructurarea transporturilor şi comunicaţiilor, a legăturilor şi a circulaţiei bunurilor economice în conformitate cu noile structuri şi dimensiuni ale resurselor naturale ale ţării, de producţie industrială şi agricolă, a capacităţilor de transport şi comunicaţie, ale forţei de muncă etc.

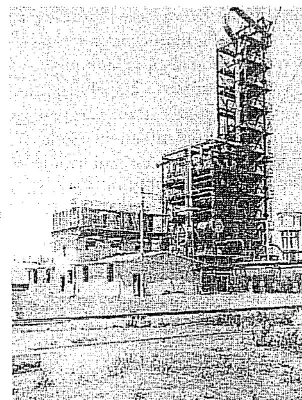

Fig. 34 Instalaţie de prelucrare a petrolului.

Este esenţial de observat, totodată, că procesul de integrare a organismului unificat al economiei naţionale, deşi înfăptuit într-un cadru politic instabil şi frământat al primilor ani postbelici, s-a desfăşurat fără crize şi dezechilibre majore, fără obstacole importante. Aceasta s-a datorat premiselor economice ale Unirii din 1918, legăturilor multiple statornicite de multe secole şi dezvoltate ascendent între Ţările Române, peste frontierele care le despărţeau, caracterului complementar al economiilor provinciilor româneşti, diviziunii sociale a muncii, ţesută în decursul vremurilor pe toată întinderea spaţiului naţional.

Integrarea patrimoniului economic naţional cu resursele materiale şi umane, cu capacităţile tehnice productive ale teritoriilor româneşti foste sub stăpânire străină, a mărit şi diversificat potenţialul de producţie al noii Românii a asigurat în multe domenii de activitate economică posibilităţi sporite de satisfacere a producţiei şi reproducţiei sociale cu resurse energetice şi de materii prime autohtone, precum şi o piaţă naţională mai largă pentru vânzarea şi cumpărarea produselor.

La sfârşitul deceniului al doilea, România se prezenta cu un patrimoniu de resurse umane şi materiale, de forţe de producţie, transport şi schimb sporit de 2,2 — 2,5 ori în comparaţie cu statul român antebelic. Datele de mai jos confirmă constatarea:

Sporul de suprafaţă, populaţie şi căi ferate în România în 1919[1]

	România întregită	**România de dinainte de 1918**	**Spor %**
Populaţia, mii locuitori	14 670	7 222	203
Suprafaţa, km²	295 049	137 903	213
Lungimea căilor ferate, km	10 583	4 155	255

[1] *Anuarul statistic al României. 1915–1919*, Bucureşti, 1923; *Buletinul statistic al României. 1919–1922*.

Prin unirea tuturor teritoriilor românești în statul unitar nu s-a modificat în chip decisiv configurația economico-socială a țării, dar s-au creat condiții pentru dezvoltarea, într-un ritm mai rapid, a industriei. România a rămas preponderent agrară, agricultura constituind sursa principală a produsului social și ramura în care lucra circa 80% din populația activă a țării. Ca atare, pământul și structura lui după folosință aveau o importanță covârșitoare în producerea bunurilor materiale.

Prin mărirea teritoriului național au crescut toate suprafețele, în proporții însă diferite. Faptul esențial rezidă în aceea că, global, structura după folosință nu s-a modificat substanțial în ceea ce privește categoriile principale de teren agricol și arabil.

Sporul suprafețelor, pe categorii de teren, în România, în anii 1919–1924 față de anii 1911–1915[1]

Mii ha

Perioada	Total	Suprafața agricolă			Suprafața neagricolă	
		Arabilă	Fânețe și pășuni	Vii și livezi	Forestieră	Alta, nefolosită
Media anilor 1911/1915	13 401	6 116	1 571	163	2 892	2 656
Media anilor 1919/1924	29 505	10 922	4 247	459	7 249	6 628
Spor %	220	179	270	282	251	250

Sub unghiul de vedere al disponibilităților pe locuitor, modificările în structura suprafețelor după modul de folosință au fost minime, resursele generate de acestea rămânând aproximativ constante pentru economia națională.

Potențialul industrial a suferit modificări cantitative și calitative structurale. În Vechiul Regat industria extractivă era reprezentată, în principal, prin industria petrolului, a sării și cărbunilor, în timp ce în Transilvania și Banat lipsea petrolul, dar ele aveau importante zăcăminte de cărbuni, minereuri feroase și neferoase complexe și surse de gaz metan. Pe aceste resurse naturale s-au întemeiat și aici ramuri de industrie extractivă, siderurgică și metalurgică.

Ancheta industrială din anul 1920 asupra situației din anul 1919 furnizează date privind sporul de potențial al industriei mari prelucrătoare înregistrat în urma Unirii din anul 1918.

[1] Victor Axenciuc, *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice. 1859–1947*, vol. II. *Agricultura*, București, 1996.

Industria prelucrătoare, după indicatorii principali, în anul 1919[1]

Indicatori	Provinciile statului român antebelic	România întregită	Spor %
Întreprinderi, număr	1 114	2 747	247
Forță motrice, c.p.	189 776	375 011	198
Valoarea producției mil. lei	6 190	11 712	189

Capacitatea industriei prelucrătoare a României întregite, după principalii indicatori, a reprezentat 190–250% față de aceea a provinciilor României antebelice.

Contribuția cea mai însemnată a noilor provincii au adus-o industria metalurgică, industria lemnului, ramura chimică, industria materialelor de construcții etc. Sub media sporului general al industriei prelucrătoare s-au aflat ramurile hârtiei, pielăriei și textile.

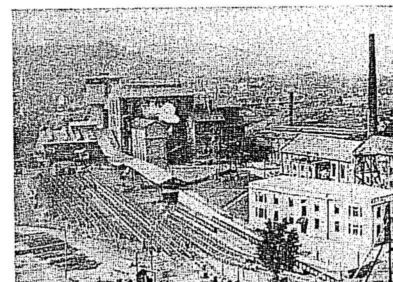

Fig. 35 Lupeni, Mina și spălătoria de cărbuni.

Concomitent cu întregirea organismului economic național cu noi domenii, ramuri și subramuri, s-au ameliorat și legăturile de aprovizionare dintre producție și consum, dintre unele ramuri producătoare și consumatoare; s-au completat structurile unor ramuri industriale, asigurându-se acoperirea pieții naționale cu producție internă.

Resurse energetice suplimentare, debitate de industria petrolieră din Muntenia se canalizau acum liber și relativ ieftin înspre întreprinderile consumatoare din celelalte provincii deficitare în petrol; industria

Fig. 36 Exploatare minieră la Baia Sprie.

[1] *Ancheta industrială din anul 1920*, București, 1921; N. Arcadian, *Industrializarea României*, București, 1936.

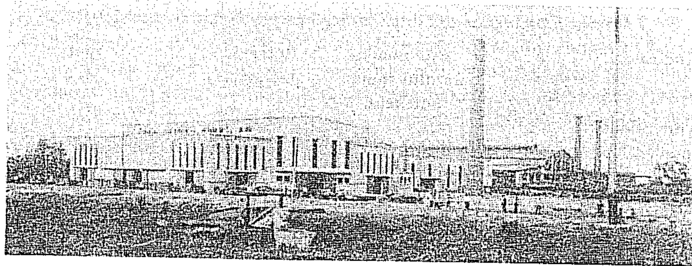

Fig. 37 Uzinele Titan-Nădrag-Călan.

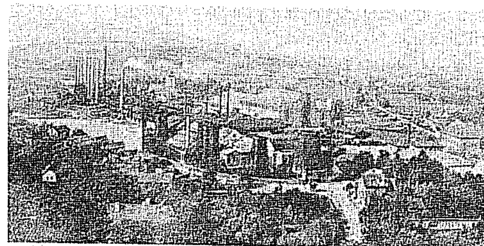

Fig. 38 Uzinele de la Hunedoara.

carboniferă a Transilvaniei și-a găsit debușeu complet în cadrul pieții naționale; producția centrelor siderurgice și metalurgice transilvănene și bănățene se desfăcea în interiorul țării; surplusul de cereale din zonele de la sud și est de Carpați și din Basarabia asigura necesitățile sporite din zonele de deal și de munte ale Transilvaniei și ale Bucovinei.

Pentru studierea problemelor producției industriale și a pieței naționale întregite este importantă prezentarea contribuției prin câtiva indicatori principali, a provinciilor unite în 1918.

Industria prelucrătoare, după indicatorii principali, pe provincii, în 1919[1]

	Capital investit		Forță motrice		Personal	
	Mil. lei	%	Mii CP	%	Mii	%
România, total	2837,4	100	481,1	100	157,3	100
Statul român antebelic	1406,3	49,6	189,8	39,5	63,4	40,3
Transilvania	811,4	28,6	194,4	40,4	52,2	33,2
Banatul	237,1	8,3	70,1	14,6	29,3	18,6
Bucovina	198,3	7,0	14,9	3,0	7,2	4,6
Basarabia	184,3	6,5	11,9	2,5	5,2	3,3

[1] Calculat după N. Arcadian, *op. cit.*, p. 148–159.

Capacitatea industrială a diferitelor provincii ale României, după cum reiese din tabel, era diferită; pe primul loc se situau provinciile României antebelice, urmate de Transilvania, Banat, Bucovina, Basarabia, ultima având cea mai slabă înzestrare industrială.

Ca o consecință majoră a îmbogățirii structurii industriale prin unificarea statală și prin dezvoltarea ulterioară, o parte din producția-marfă destinată înainte exportului asigura consumul productiv și individual intern. Sporea astfel gradul de autonomie a producției naționale în unele domenii și de independență a unor ramuri corespunzătore. Se asigura aprovizionarea acestora cu diferite materii prime și semifabricate, cu bunuri de consum mai variate din producția internă. Cu toate că structura industrială, ca urmare a stadiului primar al industrializării, era deficitară în ramurile vitale — constructoare de mașini, utilaje și instalații — se creau, totuși, premisele unei producții sociale mai integrate și mai complexe. Imperativul strategic al integrării organismului unitar, nou constituit al economiei naționale conducea producția națională pe calea industrializării în faza ei superioară.

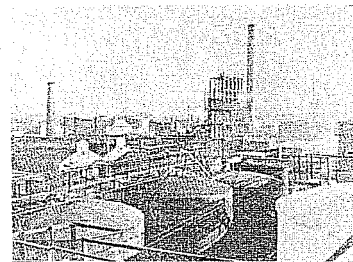

Fig. 39 Ploiești, Rafinăria „Vega".

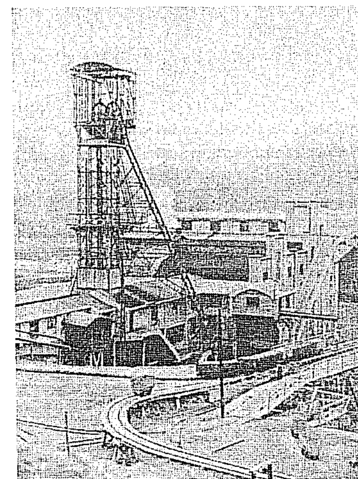

Fig. 40 Petroșani, Puț de extracție a cărbunelui.

Zăcămintele de minereuri feroase și neferoase, împreună cu sursele de combustibili — petrol, cărbuni, gaze naturale — constituiau o posibilitate reală de dezvoltare a unor ramuri noi, moderne, menite să propulseze procesul de industrializare și progresul economic al țării. Existau condiții naturale pentru lărgirea industriilor energetice, siderurgice, metalurgice și constructorare de mașini, a ramurilor chimică și electrotehnică etc., pentru dezvoltarea și modernizarea bazei tehnice materiale a țării.

În perimetrul asamblării și articulării noilor provincii în economia națională unificată se înscrie, cu importanță majoră, ***sistemul transporturilor și comunicațiilor***. Aparatul

Fig. 41 Sibiu, Uzina electrică.

de transport și comunicație — condiție indispensabilă a înfăptuirii reproducției materiale — căile ferate, drumurile, instalațile de telegraf, telefon, organizarea poștală etc. — care se conectaseră la circuitul general al țării, a primit o administrație și coordonare unificată.

Transformări majore cunoaște, de asemenea, ***sistemul monetar și cel bancar***; se înfăptuiește în anul 1920 retragerea din circulație a monedelor străine, provenite din teritoriile unite la România, înlocuindu-se cu monedă națională — leul; Banca Națională a României își extinde prerogativele la emisiunea și circulația monetară asupra întregului teritoriu național.

Procesul de integrare a forțelor de producție a însemnat și modificări în orientarea și funcționarea capitalului. În primul rând capitalul românesc din Transilvania se orientează spre piața națională bancară și începe să se alimenteze cu mijloace de credit de la Banca Națională a României și de la alte bănci din București; el intră însă, totodată, în concurență cu acestea și mai ales cu marele capital bancar-industrial autohton interesat să-și extindă penetrația în economia Transilvaniei. Dar interesele economice conduc la întrepătrunderea celor două grupări care formează ulterior platforma capitalului național, cu atitudini însă diferite față de capitalul străin.

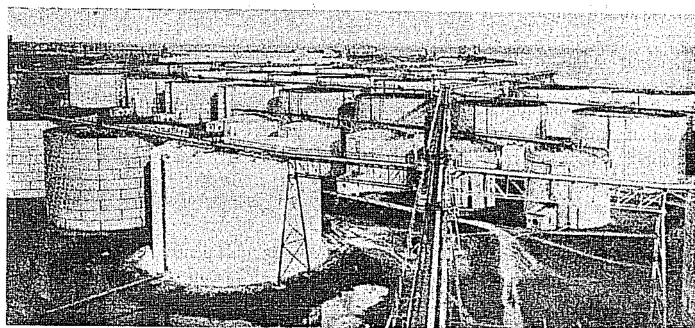

Fig. 42 Rezervoare de petrol în portul Constanța.

La rândul său, capitalul maghiar și german transilvănean, cu gravitație antebelică spre centrele financiare ale fostului imperiu austro-ungar — Viena, Budapesta — manifesta o tendință de desprindere treptată de acestea, de orientare către centrele interne de finanțare.

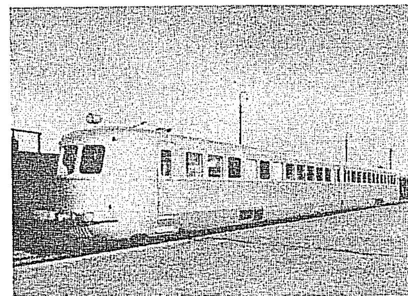

Fig. 43 Tren aerodinamic construit în Uzinele „Malaxa".

Capitalul autohton, după Unire, aspira la dobândirea unor poziții prioritare în economia țării, ceea ce s-a manifestat printr-un șir de măsuri legislative și economice menite să-i întărească pozițiile și să-i realizeze aspirațiile. Aceasta a dus la o confruntare cu companiile străine interesate în industria petrolieră, în sistemul bancar și în alte ramuri.

Diferite grupări ale capitalului au constituit organizații profesionale, de ramură și generale pe întreg cuprinsul țării, cum au fost: Uniunea Generală a Industriașilor din România, Uniunea Industriilor Miniere și Metalurgice, Asociația Producătorilor de Petrol din România etc.; de asemenea, marii producători din unele ramuri și subramuri au constituit asociații pentru producerea sau desfacerea produselor sub forma sindicatelor și cartelurilor monopoliste.

Al doilea aspect al procesului de integrare, care a urmat după Unirea din 1918, se referă la crearea cadrului legislativ și instituțional la dimensiunile întregii țări. În provinciile unite cu România, a fost abrogată legislația străină și au fost desființate instituțiile politico-administrative, care asiguraseră dependența și subordonarea povinciilor românești fostelor imperii, instituindu-se autoritatea suverană a statului român.

3. Progresul industrial al României într-o nouă fază

Evoluția economiei românești în perioada interbelică s-a întemeiat pe o multitudine de condiții complet noi și diferite de perioada antebelică, atât în plan intern, cât și în plan extern.

În primul deceniu postbelic întreaga Europă, inclusiv România, a trebuit să se adapteze la noile condiții geopolitice, de refacere a economiilor distruse, iar apoi de dezvoltare și de consolidare. Țările ieșite slăbite din război au depășit marea inflație postbelică, realizând stabilizări monetare și financiare până la sfârșitul anilor '20. Statele naționale noi și cele întregite acționau pentru constituirea propriilor organisme economice independente. Pe continent s-a instituit un climat de conlucrare, de colaborare, de la cea economică la cea cultural-spirituală, generând speranțe de unitate europeană și consolidare a păcii.

În acest curs al evoluţiei se înscria şi România, cu toate dificultăţile pe care le avea de suportat, între altele din cauza nerestituirii tezaurului rămas la Moscova, cât şi a repetatelor amânări în ce priveşte reglementarea problemei despăgubirilor de război (a „reparaţiilor"). Aceste probleme, nerezolvate, respectiv amânate, o lipseau de o parte din resursele ce ar fi putut contribui la o mai rapidă înfăptuire a procesului de refacere şi la o mai susţinută dezvoltare.

La sfârşitul deceniului al treilea a izbucnit însă cea mai gravă criză economică mondială, cu adânci consecinţe în viaţa materială, socială şi politică. Ţările lumii au intrat — în măsură variabilă — de la finele anului 1929 într-o perioadă de mari dificultăţi economice, care au fost depăşite abia în 1932–1933, urmată de perioada de redresare sau avânt până în 1938–1939. Dar anii de criză economică, chiar după depăşirea lor, au lăsat urme adânci asupra mersului dezvoltării, cât şi în domeniul politicilor economice promovate de statele lumii în perioada următoare.

Intervalul interbelic, dar în special deceniul al patrulea, a cunoscut fenomene şi procese economice de anvergură mondială şi fără precedent, puternic manifestate şi în Europa: creşterea intervenţiei statului în viaţa economică, extinderea protecţionismului industrial şi a măsurilor drastice de limitare a importului; practicarea protecţionismului agricol de către unele ţări industriale; suspendarea convertibilităţii şi devalorizarea principalelor monede naţionale cu putere internaţională — lira engleză, dolarul american, francul elveţian etc.; s-a produs gruparea ţărilor pe zone valutare cu monede puternice, libere, pe de o parte, şi cu monede slabe, supuse inflaţiei, pe de altă parte. Piedicile comerciale şi valutare în calea schimburilor interstatale au condus la apariţia şi practicarea autarhiei, a politicii comerciale a clearingului. Pentru prima oară în istoria comerţului internaţional a avut loc restrângerea pieţii mondiale în condiţii de pace.

Drept consecinţă a acestora, cu deosebire în Europa, s-a constituit blocul statelor industriale şi blocul statelor agrare, înultimul intrând şi România. Fiecare bloc promova măsuri severe de apărare externă a intereselor proprii.

Ţările agrare slab dezvoltate, îndatorate celor industriale peste posibilităţile capacităţilor lor de plată, acuzau stări de insolvabilitate, din cauza scăderii catastrofale cu 40–50% a preţurilor produselor de export, agricole şi de extracţie; ele reduc substanţial importul produselor fabricate din ţările industriale prin impunerea de măsuri vamale drastice, tarife ridicate, contingentări în vederea dobândirii de excedente ale balanţei comerciale, destinate achitării anuităţilor externe. Totodată, în condiţiile scăderii puternice a preţurilor mondiale ale produselor extractive şi agricole, în acelaşi scop al obţinerii excedentelor, ele au forţat exportul de materii prime şi agroalimentare prin stimulente şi subvenţii.

Consecinţa a fost, pe de o parte, pentru ţările agrare, creşterea însemnată, sub protecţia restricţiilor vamale, a preţurilor fabricatelor industriale pe piaţa internă, ceea ce a atras investiţii mai mari în industrie, a accelerat cursul de industrializare a acestora, sprijinit substanţial de politica statală.

Fig. 44 Moreni, Sonde petroliere.

Pe de altă parte, ţările industriale europene, care constituiau anterior piaţa largă pentru produsele agroalimentare ale ţărilor agrare, au introdus un protecţionism agricol ridicat în scopul apărării producţiei agricole proprii de concurenţa externă, pentru dezvoltarea agriculturii şi asigurarea în măsură sporită a securităţii alimentare prin resurse proprii. În literatura vremii această politică a fost numită politică de „agrarizare a ţărilor-industriale"[1].

Politicile economice diferite ale acestor grupe de ţări au avut însă un rezultat comun: apariţia unui tip nou de dezvoltare, bazat pe autarhie economică.

Evoluţia economică a continentului se articula însă şi cu tendinţele de înarmare şi militarizare a blocului statelor revizioniste, cu procesul de industrializare forţată a U.R.S.S., susţinut de un masiv import de maşini şi utilaje de pe piaţa mondială şi un export de dumping de materii prime şi produse agrare pentru plata lor.

Ţară preponderent agrară, slabă şi de productivitate scăzută, România a suportat greu şi cu mari sacrificii efectele puternice ale proceselor economiei europene şi ale politicii ţărilor industriale, înregistrând considerabile evaziuni de capitaluri şi pierderi din raporturile economice externe.

Politica economică a României nu putea interveni în evoluţia tendinţelor europene; ca atare, ea s-a constituit mai ales din măsuri de contracarare a influenţelor păgubitoare externe, de apărare a economiei naţionale şi de diminuare a exodului de venit naţional

[1] *Enciclopedia României*, 4, Bucureşti [1943].

rezultat din foarfeca prețurilor de import-export, din plata anuităților datoriei externe etc.

În aceste împrejurări economice externe, care determinau cursul celor interne, dezvoltarea industrială s-a aflat sub semnul intervenției puternice a statului, ce a atins în ultimii ani de pace (1939 și 1940) apogeul prin politica generalizată de control și dirijare a economiei naționale.

Caracteristica esențială a creșterii industriale, cu precădere în deceniul patru, a constat în faptul că ea s-a întemeiat nu pe expansiunea generală a pieții interne, pe lărgirea capacității de cumpărare a populației, ci pe reducerea substanțială a importului, până la jumătatea nivelului anterior crizei și substituirea acesteia cu producția intens solicitată a industriei indigene.

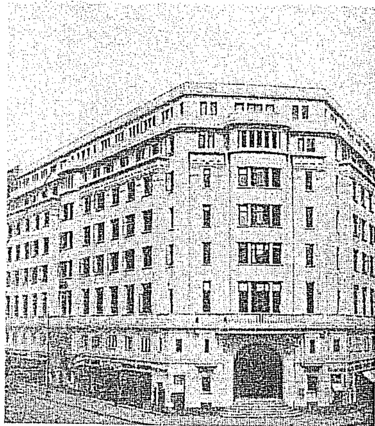

Fig. 45 București, Palatul Creditul Funciar Urban.

Pe de altă parte, a contat în favorizarea unor ramuri — metalurgie, prelucrătoare, textile, pielărie etc. — trecerea comenzilor de stat de la furnizorii externi la cei interni, angajarea unor mari întreprinderi autohtone în executarea lor la prețuri mai ridicate, iar către sfârșitul perioadei contractarea unor comenzi substanțiale ale statului pentru apărarea națională.

Importanță majoră a avut, totodată, amplificarea investițiilor interne. Ele au crescut atât pe baza acumulărilor de profituri, a finanțării sporite acordate de Banca Națională a României, cât și a plasamentelor unor capitaluri străine care nu au putut emigra din țară după introducerea restricțiilor din 1932. Creditele acordate de B.N.R. industriei au ajuns să ocupe — în 1938 — 56% din totalul împrumuturilor (față de 32% în 1932).

Politica de sprijinire a industriei, pe care statul o voia mai dezvoltată și diversificată în scopul măririi producției interne și reducerii importului de fabricate, pentru obținerea de excedente ale balanței comerciale și asigurarea plății datoriilor externe, a antrenat o legislație bogată și variată de favorizarea susținută a industrializării. Au sporit taxele vamale la importul fabricatelor industriale; s-au introdus contingentări, limitări și condiționări la import, cuprinzând până la 90% din produsele finite; s-au acordat avantaje speciale unor întreprinderi; de pildă, interzicerea oricărui import și scutiri de impozite, taxe pe timp de 2–3 ani etc., în favoarea uzinelor care produceau unele bunuri industriale ce nu se fabricaseră până atunci în țară (măsură adoptată în 1936).

Creșterea cantitativă și calitativă a industriei se exprimă cel mai bine în date relevante din momentele principale ale perioadei interbelice: anul 1923, început al avântului după perioada de refacere; anul 1929, care desparte avântul postbelic de criza economică din anul 1929–1933; anul 1934, anul de început al noului avânt industrial; și 1938–1939, anii de vârf ai dezvoltării din deceniile trei și patru.

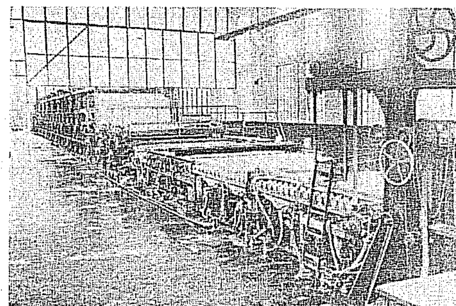

Fig. 46 Bacău, Fabrica de Hârtie „Letea" — mașina nr. 7.

Fenomentul menționat, de creștere, îl punea în evidență, în primul rând, sporirea capitalului și a investițiilor societăților industriale, formă sub care funcționa cea mai mare parte a întreprinderilor industriale în anii 1920–1938. Datele din tabelul următor sunt, în această privință, semnificative:

Evoluția conturilor de capital și investiții industriale[1]

Miliarde lei

Anii	Activ	Capital propriu	Capital împrumutat	Total investiții	Beneficii anuale
1925	61,2	25,2	29,5	39,4	2,6
1929	107,5	50,6	46,7	74,1	2,7
1934	108,3	59,4	38,9	73,9	1,8
1938	162,5	108,8	44,6	109,0	4,6

Evoluția valorii activității economice trebuie să țină seamă și de variațiile monetare din perioadă[2].

[1] *Calculat după statistica societăților pe acțiuni, 1926–1934 și Statistica societăților anonime*, 1939.

[2] În perioada interbelică, moneda națională — leul — a cunoscut însemnate fluctuații, ceea ce a influențat asupra mărimii reale a valorilor exprimate în lei. În comparație cu perioada antebelică, când moneda era reprezentată de aur — 1 leu = 0,3226 gr. aur —, în anii postbelici, ca urmare a inflației, gradul de depreciere a evoluat astfel: 1913 = 1; 1920= 1/10,6; 1926 = 1/42,5; 1927 = 1/32,3; 1929 = 1/32,3; stabilizarea monetară din anul 1929 reduce conținutul aur al leului la 0,010 gr, respectiv devalorizează de drept moneda națională de 32,3 ori față de valoarea ei din 1913. După 1934 apare din nou procesul inflaționist, astfel că în 1936 Banca Națională devalorizează moneda cu 38%, inflația continuând însă și în anii următori.

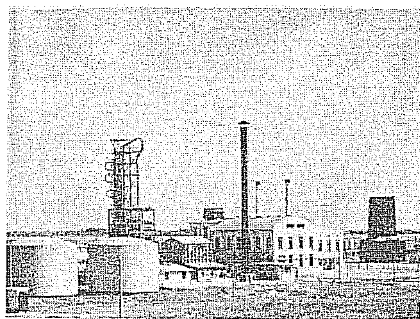

Fig. 47 Brazi, Rafinăria „Creditul Minier".

În datele tabelului se remarcă o creștere a tuturor conturilor în întreaga perioadă, din care cea mai importantă a fost în anii 1934–1938; investițiile au sporit pe seama acumulării, a măririi capitalului propriu și reducerii relative a finanțării prin credite.

Capacitățile de producție amplificate au putut crea o masă sporită de mărfuri. ***Producția industrială*** a evoluat în creștere, așa cum se constată din expresia sintetică a indicilor de volum.

Dinamica producției industriale, pe sectoare[1]

1929 = 100

Anii	**Total industrie**	**Industria extractivă**	**Industria prelucrătoare**	**Industria electrică**
1925	74,5	60,6	78,4	61,4
1929	100,0	100,0	100,0	100,0
1934	123,3	148,0	118,1	131,7
1936	133,4	156,9	125,6	167,9
1938	141,2	131,5	136,3	201,4

S-a evidențiat un ritm alert al industriei electrice, urmată de ramurile prelucrătoare. Producția industriei extractive, influențată de extracția de petrol, a atins nivelul cel mai ridicat în 1936, după care a descrescut, însă ritmul industriei electrice și prelucrătoare compensa scăderea. De notat că redresarea, după diminuarea activității din anii de criză, a început mai devreme, cu anul 1933, ceea ce-l înscria în indicele general cu depășirea nivelului anterior crizei.

Imaginea mai precisă, dar și mai diversificată a evoluției producției industriale se exprimă în cantitatea unora din cele mai importante produse obținute între anii 1925 și 1938.

Evoluția principalelor produse ale industriei mecanizate românești punea în evidență tendința de creștere a majorității lor și realizarea nivelurilor de producție cele mai ridicate în 1938 după scăderea din anii crizei economice.

[1] Victor Axenciuc, *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice, 1859–1947*, vol. 1, *Industria*, București, 1992, p. 585.

Producția unor bunuri industriale reprezentative

Produse	**1925**	**1929**	**1934**	**1938**
A. Produse ale industriei extractive:				
țiței — mii tone	2 317	4 837	8 466	6 594
cărbuni — mii tone	2 929	3 046	1 852	2 396
gaze naturale — mii m³	370	807	1 814	1 860
aur — kg	1 245	2 213	3 468	4 912
B. Produse ale industriei prelucrătoare:				
fire de lână — tone	1 960	2 976	5 472	7 344
fire de bumbac — tone	1 776	3 036	4 860	16 524
țesături de bumbac — tone	3 744	14 904	19 608	21 096
țesături de lână — tone	3 336	4 980	5 892	5 484
piei tăbăcite (groase și subțiri) — tone	4 616	6 042	10 704	9 108
uleiuri comestibile — tone	11 172	21 228	37 056	44 000
zahăr — mii tone	110,4	89,5	98,3	142,7
paste făinoase — tone	4 436	6 120	3 100	6 300
cherestea — mii m³	3 160	2 472	1 742	2 220
placaje — tone	2 400	3 840	5 040	12 480
hârtie — mii tone	30	42	48	60
ciment — mii tone	224	307	318	511
laminate — mii tone	94	194	186	233
oțel — mii tone	101	161	171	264
mașini și unelte — tone	—	7 752	7 896	13 438
acid sulfuric	8 800	27 168	39 036	45 240
produse sodice	31 948	33 780	29 664	42 624
C. Energie electrică — mil kw	350	570	751	1 148

Pe fondul creșterii generale, industriile prelucrătoare și-au sporit greutatea specifică în total față de cele extractive, ajungând la 88,9%, dintre care ramurile în ascensiune erau textilă, metalurgică, chimică etc.

Cele patru ramuri principale de industrie grea prelucrătoare: metalurgică, electrotehnică, chimică și a materialelor de construcție, în 1938, ocupau 37% din valoarea producției, față de 32,5% în 1929. Ponderea prioritară însă o dețineau în continuare industriile ușoare, între care cea textilă înregistra cea mai puternică creștere; în 1938 această grupă de ramuri — cu alimentară în frunte — reprezenta peste 52% din totalul valorii producției. Creșterile cantitative, precum și modificările structurale ale industriei

au fost însoțite de evoluții specifice ale indicilor de calitate, a căror corelație pune în evidență eficiența activității industriale, puternic bulversată de criza din anii 1929–1933.

Structura industriei pe ramuri, după valoarea producției[1]

Procente

Ramura	1925	1929	1934	1938
Total	100	100	100	100
Extractivă	16,5	17,3	12,4	11,1
Prelucrătoare, din care:	83,5	82,7	87,6	88,9
alimentară	19,0	22,7	22,3	20,0
textilă	10,5	12,4	17,5	18,9
pielărie	4,6	3,8	4,1	4,4
lemnului	9,7	7,9	4,0	4,6
hârtie și arte grafice	2,7	3,6	4,8	4,0
metalurgică	11,2	12,4	13,5	14,6
electrotehnică	0,1	0,3	0,2	0,9
chimică, inclusiv rafinării de petrol	22,9	16,2	17,8	18,2
materiale de construcții	1,8	3,3	3,4	3,3

Dinamica indicilor de personal, salarii și valoarea producției în industria prelucrătoare[2]

Pe un agent

Anii	Personal	Producția fizică	Valoarea producției	Salarii	Salariu	Valoarea producției
1927	107,2	90,1	105,2	94,1	88,4	98,8
1929	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1934	104,8	118,1	74,5	73,1	70,6	72,0
1938	144,4	136,3	123,3	107,5	74,8	85,7

Expansiunea producției, sub raport cantitativ, a sporit în intervalul 1927–1938, cu toată criza economică, cu 46,2 procente, iar personalul, în scădere până în 1932, a depășit creșterea producției, relevând dezvoltarea ei extensivă. Valoarea producției pe un agent după 1929 se situa la nivel mai ridicat decât indicele salariului, sugerând ieftinirea, pe unitate de producție, a forței de muncă. Din aceste raporturi rezulta ieftinirea costurilor de producție și sporirea acumulărilor, ceea ce confirma alimentarea creșterii industriale.

Activitatea industriei denota, totodată, intensificarea procesului de concentrare a muncii și a capitalului și o etapă superioară de prosperitate a monopolurilor de producție și vânzare.

[1] Calculat după *Anuarul statistic al României, 1925–1940.*

[2] Calculat după *Anuarul statistic al României, 1928–1940.*

Deși dimensiunea medie a întreprinderilor industriale în România era mult inferioară celei din țările industrializate, evoluția procesului de concentrare a fost rapidă și în consens cu tendințele generale de pe plan mondial.

Concentrarea muncitorilor în industria prelucrătoare[1]

Ponderi %

Grupa de personal	1927–1928 întreprinderi	1927–1928 muncitori	1938 întreprinderi	1938 muncitori
Până la 50	78,0	24,6	72,1	13,0
51–200	16,6	26,9	18,9	23,0
201–500	3,9	20,0	5,5	21,5
Peste 500	1,5	28,5	3,5	41,5

Deplasarea cea mai evidentă a avut loc la grupele extreme; cea a micilor întreprinderi a pierdut aproape jumătate din pondere, în timp ce grupa marilor întreprinderi, cu peste 500 de muncitori, utiliza peste 40% din totalul muncii salariare, iar împreună cu grupa de 201–500 muncitori, a devenit dominantă în industrie — 63%.

Deceniul patru s-a remarcat nu numai prin concentrarea capitalului industrial, dar și printr-o nouă fază a dezvoltării înțelegerilor de monopol și o nouă atitudine a statului față de ele. În anul 1937 o lege specială legaliza funcționarea cartelurilor industriale, punându-le, totodată, în evidența și sub controlul Ministerului Industriei și Comerțului. După statistica acestui minister, înțelegerile industriale — aproape 100 — controlau 46% din capitalul investit și 23% din producția industriei prelucrătoare[2].

Proliferarea înțelegerilor industriale a fost favorizată de politica intens protecționistă, de încurajările speciale acordate de stat; multe ramuri și subramuri erau

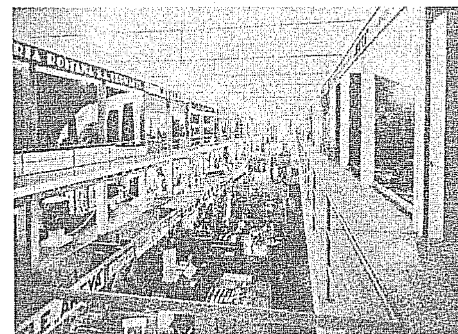

Fig. 48 Pavilionul industriei textile la Expoziția din 1934.

[1] După lucrarea *Situația clasei muncitoare din România 1940–1944* (coord. N.N. Constantinescu), București, 1966, p. 177, 297.

[2] Mai detaliat, studiul lui N. Arcadian, în „Correspondance économique roumaine", nr. 3, 1938.

dominate și reprezentate de cinci–zece mari întreprinderi, care puteau furniza cantitatea de produse necesară pieții interne: produse metalurgice, zahăr, hârtie, uleiuri vegetale, ciment, sticlă, țesătură de lână, bere etc., la care se adaugau produse ale monopolului de stat: tutun, sare, chibrituri, timbre, explozivi etc.

Piața internă se prezenta limitată, așa cum se poate constata din tabelul următor, având consumuri dintre cele mai reduse din Europa.

Consumul pe locuitor al unor produse din România (kg)[1]

Anii / Produse	1913	1937
Zahăr	4,6	5,3
Produse de lână	0,4	0,5
Produse de bumbac	2,3	2,2
Produse de piele	0,7	0,5
Celuloză și hârtie	1,4	3,2
Benzină	4,2	5,1
Tablă fier	7,6	4,0
Sodă caustică	0,5	0,4

În același timp, piața internă era îngrădită împotriva concurenței externe prin taxe vamale ridicate și măsuri de contingentare. Ca urmare, prețurile de vânzare interne se situau la un nivel mult mai ridicat decât pe piața europeană. De aici și faptul că rata profitului societăților industriale românești depășea de 2–3 ori pe aceea a întreprinderilor occidentale.

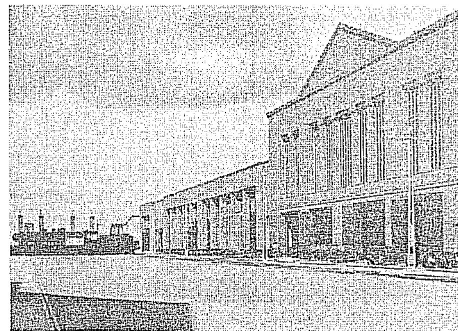

Fig. 49 București, Uzinele „Malaxa".

Pe de altă parte, concurența slabă și prețurile de vânzare ridicate împiedicau lărgirea pieții interne, nu stimulau reducerea prețului de cost și ameliorarea calității produselor, ceea ce făcea ca multe din produse să fie necompetitive pe piața externă. Nici un produs industrial sub monopol nu a putut fi exportat din cauza

[1] După V.N. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, 1940, p. 186–187.

costului ridicat. Aceasta în situația când capacitățile de producție erau folosite în proporție scăzută, de 30–60%[1].

Industria mare a dobândit și o situație avansată în producția materială a țării. Edificator în acest sens este evoluția raportului dintre industrie și agricultură, după valoarea producției, în totalul producției celor două sectoare.

Anii	Producția agricolă	Producția industrială
1925	68,2	31,8
1929	63,2	36,8
1934	53,4	46,6
1938	51,4	48,4

Aceste date arată că, în perioada interbelică, s-a înregistrat o apropiere a valorii producției industriale de cea a producției agricole, fapt ce demonstrează o evoluție pozitivă a industriei și mai slabă a agriculturii.

Tendințele de sens contrar a valorii producției celor două sectoare s-au datorat, în primul rând, dezvoltării susținute a industriei, dar și trenării agriculturii, evoluției prețurilor în defavoarea celor agricole.

Deși masa producătorilor agricoli era covârșitor mai mare decât a producătorilor industriali, productivitatea mult mai mare în industrie și considerabil mai scăzută în agricultură determinau apropierea mărimii valorii producției celor două sectoare spre anul 1938 din sensuri inverse. Dar valoarea producției celor două sectoare pe locuitor activ și pe un agent producător apare edificatoare pentru aprecierea importanței și funcției lor în progresul economic al țării.

Valoarea producției agricole și a producției industriale pe locuitor activ și pe agent producător

Mii lei

Anii	Valoarea producției agricole		Valoarea producției industriale	
	Pe un locuitor activ	Pe un producător agricol[2]	Pe un locuitor activ	Pe un producător industrial
1925	12,5	15,9	5,8	184,4
1929	12,3	15,7	7,2	254,5
1934	5,6	7,1	4,9	199,1
1938	8,2	10,4	7,6	239,3

[1] Astfel, în 1938, în industria lânii se utiliza 35% din capacitățile de producție; a bumbacului, 51%; a pielăriei, 56%; a lemnului, 44%; a zahărului, 40%; a hârtiei, 74%; a cimentului, 65%; a coloranților, 25%; a acizilor, 53% etc.

[2] Se are în vedere un locuitor agricol activ.

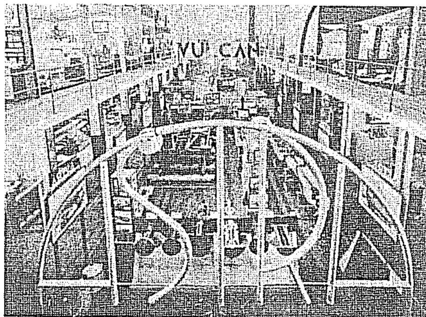

Fig. 50 Pavilionul industriei metalurgice la Expoziția din 1934.

Valoarea producției pe locuitor, trecând prin reducerile provocate de criză, manifestă tendințe contrare: de micșorare în agricultură și de creștere în industrie, în 1938 ajungându-se la mărimi apropiate. Decalajul mare se vede din mărimea valorii producției pe agent producător. În agricultură, unui producător agricol îi revenea în 1938 o valoare brută de peste zece ori mai mică decât valoarea producției dată de o persoană ocupată în industrie.

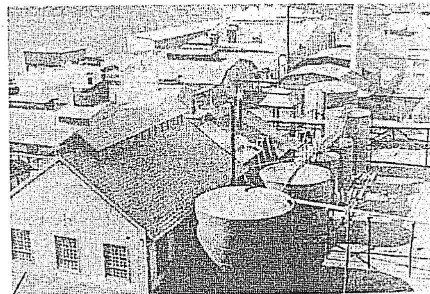
Raportul dintre cele două mărimi de valori avea pentru România semnificația eficienței mult mai ridicate a muncii industriale și mult mai scăzute a activității agricole, a înapoierii factorilor de producție din agricultură. Prin acest decalaj se exprima, în ultimă instanță, discrepanțele economico-sociale dintre industrie și agricultură, dintre oraș și sat, în general dintre situația economică a populației urbane și a celei rurale.

În concluzie, în cele două decenii interbelice, industria națională a înregistrat dezvoltarea cea mai însemnată dintre toate sectoarele economiei naționale. Ea a realizat, după înfăptuirea refacerii, un ritm mediu anual de creștere de 5,2%, și-a dublat patrimoniul de investiții, și-a modificat structura spre ramurile producătoare de mijloace de producție; s-a diversificat producția bunurilor îndeosebi de consum; a sporit semnificativ capacitatea de acoperire a pieții interne cu produse manufacturate (de la 40% din necesarul consumului intern în 1924 la 82% în anul 1938). Procesul de industrializare, deși avansa remarcabil, parcursese și încheiase prima sa fază, de întemeiere a ramurilor alimentare și ușoare, ale căror produse asigurau aproape complet cerințele interne. Deși se dezvoltau ramurile siderurgică, metalurgică, electrotehnică, necesitățile de instalații și mașini ale țării se acopereau doar în proporție de 15–20%; industria națională era încă departe de a putea produce mașini industriale, agricole, unelte de tehnicitate ridicată pentru înzestrarea proprie și a celorlalte domenii. Lipseau ramuri dezvoltate pentru construcția mașinilor, utilajelor și instalațiilor moderne. Ca urmare, România importa cca 80% din aceste produse vitale pentru progresul său tehnico-economic, ceea ce crea o dependență importantă față de furnizorii externi. Totuși, nu poate fi subestimat faptul că România a început să producă unele mașini și utilaje la nivelul tehnicii europene, între care avioanele I.A.R. și locomotivele „Malaxa".

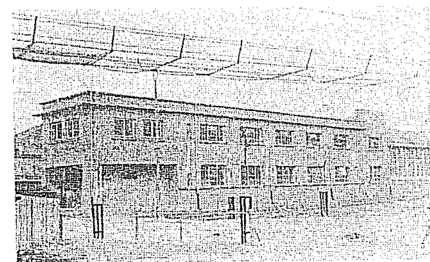
După întregirea statului român în 1918, sectorul ***transporturilor și comunicațiilor*** a cunoscut aceleași două procese inerente — refacerea postbelică și integrarea rețelelor

și mijloacelor într-un singur sistem unitar național.

Poziția și rolul cel mai important în sistemul transporturilor și comunicațiilor aparțineau căilor ferate. Regia Căilor Ferate Române cuprindea, ca proprietate și gestiune de stat, aproape totalitatea drumurilor de fier din țară. De asemenea, statului îi aparțineau și ramura de telegrafie, telefonie, poștă și radio, precum și compania de aviație civilă, societățile de navigație fluvială și maritimă.

Fig. 51 Baia Mare, Fabrica de acid sulfuric și produse chimice „Phönix".

Rețeaua de circa 11 000 km s-a completat cu încă 400 km de cale ferată. Numărul vagoanelor de marfă a oscilat în jurul a 45 000, iar al celor de călători a sporit de la 2 650 în 1925 la 3 125 în 1938. În schimb, a crescut substanțial numărul mărfurilor transportate pentru același interval — 1925–1938 — de la 2 890 milioane tone/km la 6 031 milioane tone/km.

Fig. 52 Fieni, Fabrica de becuri „Electrostar".

Regia Căilor Ferate Române reprezenta, totodată, și un mijloc de stimulare a industriei naționale, întreprinderile ce beneficiau de legea de încurajare a industriei având o reducere generală de 40–50% a tarifelor de transport de mărfuri. Multă vreme bugetul C.F.R. s-a încheiat cu deficite. Investiții noi s-au făcut puține. Tracțiunea se baza pe locomotive cu abur, ca și în celelalte țări ale Europei, iar în rețeaua de cale ferată a început dublarea unor tronsoane. Un element de noutate l-au constituit — în deceniul al patrulea — introducerea în circulație a unor automotoare, precum și a vagoanelor frigorifice pentru transportul mărfurilor perisabile. În câteva mari întreprinderi — din București, Brașov, Reșița și Arad — se construiau locomotive și vagoane (de călători, marfă, cisterne).

Transporturile auto de mărfuri și călători iau o extindere însemnată în deceniile trei și patru. Autovehiculele înregistrate, de toate categoriile, au sporit de la 16 000 în 1926

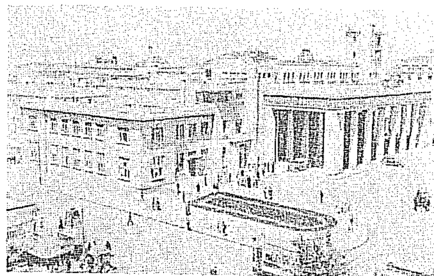

Fig. 53 București, Gara de Nord.

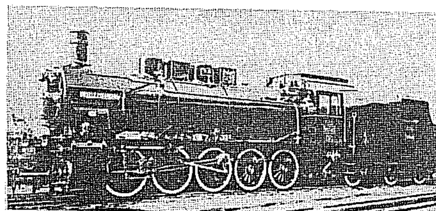

Fig. 54 Locomotiva „Regele Ferdinand", construită la Uzinele de la Reșița (1923).

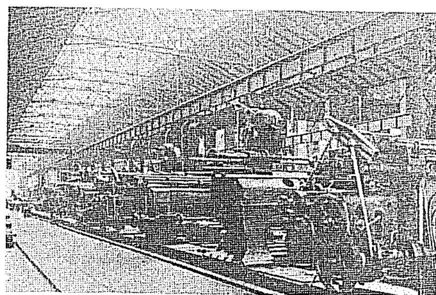

Fig. 55 București, Uzinele „Malaxa". Mașina de prelucrat longeroane de locomotive.

la peste 41 000 în 1938. Regia C.F.R. a dobândit concesiunea transportului auto de mărfuri și călători pe principalele șosele ale țării. Acest tip de transport era însă frânat de starea șoselelor; dintr-o rețea de peste 100 000 km de drumuri, doar 54% erau pietruite, din care abia 200 km modernizate, asfaltate.

Aviația civilă — în formă instituționalizată — și-a făcut debutul în România în anul 1920 prin inaugurarea liniilor aeriene permanente între București și Paris (prin Viena și Praga) și între București — Istanbul. În 1938 funcționau 15 linii interne și internaționale cu 30 aparate de zbor, care au transportat 12 000 de pasageri.

Transportul fluvial și maritim avea condiții favorabile de dezvoltare în România, cu porturi mari la fluviul Dunărea și la Marea Neagră. Cea mai mare parte a exportului și importului de mărfuri al țării se realiza pe calea apei, cu nave ale companiilor străine. Statul român și câteva societăți românești transportau circa 14% din volumul de mărfuri vehiculat pe această cale. Porturile Constanța (la Marea Neagră), Brăila, Galați, Tulcea etc. (la Dunăre) s-au modernizat în această perioadă.

Același proces de dezvoltare l-a înregistrat întreprinderea de telegrafie, telefonie și poștă. În majoritatea orașelor țării s-a introdus serviciul telefonic public, iar toate centrele rurale au fost legate prin rețeaua telefonică.

Radiodifuziunea publică s-a introdus în anul 1926, iar de la 1 noiembrie 1928 a început să funcționeze postul național de radio. Până în 1938 s-au instalat patru posturi de emisiune, având circa 300 000 de abonați.

În strânsă legătură cu activitatea industriei și transporturilor s-a creat și s-a dezvoltat un sistem larg de pregătire a personalului tehnico-economic, de la școli profesionale post-elementare până la facultăți tehnice. Licee și gimnazii industriale și comerciale, pe diferite profiluri, funcționau în toate orașele capitale de județ. În marile orașe, centre de provincii și capitală — București, Cluj, Iași, Timișoara, Craiova, Cernăuți, Chișinău etc. — ființau institute și facultăți tehnice în care erau pregătiți anual câteva mii de studenți. Învățământul industrial de toate gradele asigura în anii interbelici pregătirea cadrelor necesare dezvoltării industriei naționale.

Fig. 56 Șoseaua Sibiu-Făgăraș.

Fig. 57 Albița, Pod de beton armat peste Prut.

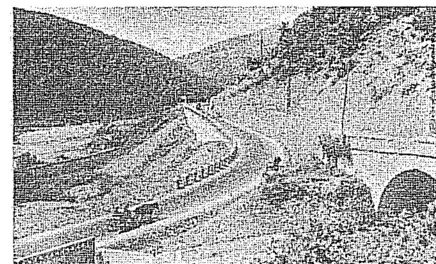

Fig. 58 Șoseaua spre Sinaia.

4. Agricultura sub semnul transformărilor sociale

Încheierea primului război mondial şi înfăptuirea statului naţional unitar deschideau în faţa României o nouă etapă în evoluţia ei social-economică şi politică, posibilitatea, dar şi nevoia imperioasă a unor profunde transformări. Între acestea, cele din domeniul agrar aveau o însemnătate de prim rang, dată fiind marea pondere a agriculturii în cadrul economiei naţionale şi a populaţiei rurale în ansamblul populaţiei ţării. Ca urmare, acest domeniu esenţial al vieţii economice a fost confruntat în primii ani postbelici cu două preocupări majore: refacerea de pe urma efectelor distructive lăsate de război şi realizarea unui nou regim al proprietăţii, destinat să asigure o mai echilibrată repartiţie a ei între categoriile sociale interesate.

La fel ca în toate ţările al căror teritoriu fusese teatru de operaţiuni militare, România se resimţea din plin de pe urma războiului abia încheiat. Numeroase gospodării agricole fuseseră distruse sau avariate, şeptelul — ca urmare a rechiziţiilor — se redusese în 1919 la abia 59% faţă de nivelul antebelic[1], inventarul mort era micşorat sau uzat. Dar, mai ales, agricultura înregistra un număr insuficient al braţelor de muncă, deoarece numeroşi ţărani muriseră în război, iar alţii erau invalizi de diferite grade. Se adăuga şi epuizarea rezervelor provocată de anii de război, de jaful inamic în teritoriile din sudul ţării — teritorii ce se aflaseră aproape doi ani sub ocupaţie —, precum şi dezorganizarea ce se manifesta în ramurile care trebuiau s-o deservească (transporturi, comunicaţii, credit ş.a.). Ca urmare, noile posibilităţi şi creşterea de potenţial rezultate din crearea statului naţional unitar n-au putut fi imediat puse în valoare. În anul agricol 1919–1920 suprafaţa însămânţată a fost de numai 8 304 084 ha faţă de 13 692 058 ha, cât fusese în medie în anii 1911–1915 la scara teritoriului postbelic al ţării[2]. În aceste condiţii, producţia anului agricol 1919–1920 la cinci cereale principale (grâu, porumb, secară, orz, ovăz) s-a situat, pe întreaga ţară, la 65,9% faţă de producţia anuală medie din perioada 1911–1915[3]. Nu este deci surprinzător nici faptul că, drept urmare, în anul 1919, România a fost nevoită să importe 220 149 tone de cereale.

Pe de altă parte, încheierea războiului aducea din nou la ordinea zilei — nu numai în România, ci şi pe o arie largă din centrul şi răsăritul Europei — problema necesităţii unor profunde restructurări în domeniul relaţiilor agrare, ceea ce s-a şi concretizat în efectuarea unui întreg lanţ de ***reforme agrare***, cu grade de „incizie" diferite, dar generate de aceeaşi nevoie a înlăturării perimatului sistem al agriculturii latifundiare[4]. Procesul de refacere postbelică era, de asemenea, stimulat prin împroprietărirea ţăranilor. În fine,

[1] *Animalele domestice în România. Statistica pe anul 1921*, Bucureşti, p. 30–34.
[2] *Analele statistice şi economice*, nr. 3–4 (martie–aprilie) 1923, p. 55.
[3] *Ibidem*, p. 58 (procentul calculat de noi).
[4] Pentru contextul internaţional al problemei, vezi Costin Murgescu, Damian Hurezeanu, *Les réformes agraires en Europe après la première guerre mondiale*, în *XVe Congrès International des sciences historiques, Bucarest, 10–17 août 1980. Rapports II. Section chronologique*, Bucureşti, 1980, p. 669–689; vezi şi textul românesc în RdI 33, 1980, 11, p. 2047–2069.

dacă reformele agrare din Germania, Austria şi Ungaria „se înfăţişează ca o ajustare a regimurilor agrare existente, ca o continuare a politicii de colonizare internă antebelice"[1], în ţări ca Polonia, Iugoslavia, Cehoslovacia, Lituania, Estonia, Letonia, ca şi în România „reformele agrare au fost direct influenţate de ambianţa revoluţionară"[2]. Această ambianţă era reprezentată mai cu seamă — deşi nu exclusiv — de izbucnirea revoluţiei ruse din februarie 1917, care a înlăturat regimul ţarist şi apoi de revoluţia bolşevică din octombrie 1917. În ceea ce priveşte România mai trebuie subliniat faptul că întreaga rezistenţă naţională din anii războiului s-a bazat în special pe ţărănime, care constituia grosul armatei. Spiritul ei de sacrificiu şi eroismul ei se cereau acum răsplătite.

Alături de factorii de accelerare antrenaţi cu sine de evenimentele survenite în timpul sau din cauza războiului, problema agrară în România avea însă şi un contencios mai vechi, atât în vechiul Regat, cât şi în Basarabia, Bucovina şi Transilvania, provincii istorice care în cursul anului 1918 au realizat mult dorita unire cu ţara[3].

Toţi aceşti factori au determinat ca încă în timpul războiului problema unei largi reforme agrare să revină în actualitate. Astfel, în iulie 1917 a fost modificată Constituţia, introducându-se principiul „exproprierii pentru cauză de utilitate publică".

Actele solemne de unire cu Ţara ale Basarabiei şi Transilvaniei conţineau şi referiri exprese la reforma agrară. După încetarea ostilităţilor de la 11 noiembrie 1918 au urmat mai multe decrete şi legi privind problema agrară. Legile definitive de reformă agrară au fost adoptate la 13 martie 1920 (pentru Basarabia); la 17 iulie 1921 (pentru Oltenia, Muntenia, Moldova şi Dobrogea); la 30 iulie 1921 (pentru Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, precum şi pentru Bucovina).

Faptul că s-au elaborat mai multe legi de reformă agrară, pe mari regiuni istorice, era determinat de necesitatea de a se ţine seama de unele particularităţi, acumulate în timp, ale relaţiilor de proprietate. Principiile lor călăuzitoare erau însă, în esenţă, identice.

Prin reforma agrară — privită la scara întregii ţări — au fost împroprietăriţi un mare număr de ţărani. Spre sfârşitul perioadei interbelice, în 1937, situaţia era următoarea[4]:

–	Ţărani împroprietăriţi	1 393 353
–	Ţărani rămaşi neîmproprietăriţi	612 124
–	Total îndreptăţiţi la împroprietărire	2 005 477
–	% celor împroprietăriţi	69,47

[1] Vezi *Nouvelles législations agraires en Europe Centrale*, în „Revue Internationale du travail" 4, 1922, 3.
[2] V.N. Madgearu, *Revoluţia agrară şi evoluţia clasei ţărăneşti*, în *Agrarianism, capitalism, imperialism*, Bucureşti, 1936, p. 38.
[3] Vezi, pe larg, problema la D. Sandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, Bucureşti, 1975, p. 17–41; vezi şi *Relaţii agrare şi mişcări ţărăneşti în România. 1908–1921*, Bucureşti, 1967, p. 15–287.
[4] *Relaţii agrare şi mişcări ţărăneşti în România. 1908–1921*, p. 558.

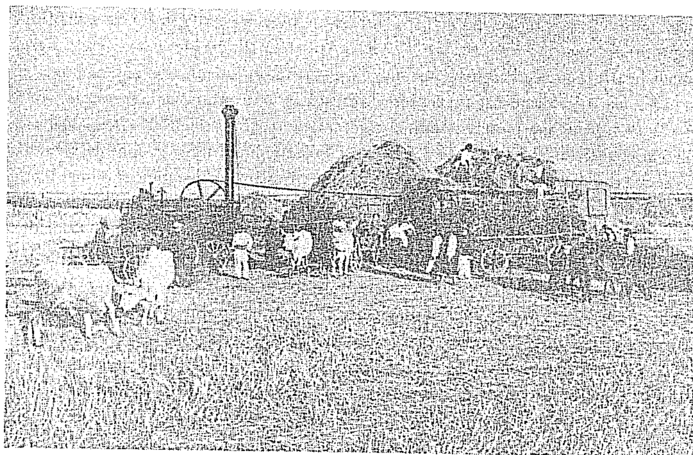

Fig. 65 Treieratul grâului la Gliganu de Jos, jud. Argeș.

Rezultă deci că, față de numărul celor îndreptățiți procentul împroprietăriților a reprezentat, în medie, două treimi din total.

În ceea ce privește suprafața expropriată în scopul atribuirii ei către țărani, pentru aceiași ani se prezintă astfel în 1937:

Terenuri expropriate (în hectare)[1]

Categorii de folosință	
Pământ cultivabil	3 923 006,68
Islazuri	1 086 649,92
Păduri	691 647, 18
Neproductive	67 321,84
Diverse	36 212, 21
Total	5 804 837, 83

Suprafața totală expropriată — care oscila în jurul a 6 milioane ha — echivala cu două treimi din suprafața moșiilor mai mari de 100 ha existente înainte de reformă[2].

[1] *Ibidem*, p. 559.
[2] *Ibidem*, p. 563.

Fig. 66 Turmă de oi la păscut în Munții Cibinului.

În urma reformei agrare țăranii au obținut deci o mai bună înzestrare cu teren arabil, ceea ce le-a permis să-și îmbunătățească traiul și să-și reducă considerabil dependența față de marea proprietate. În ce privește aceasta din urmă, legile din 1921 au marcat dispariția latifundiilor, adică a moșiilor cu mii de hectare cultivabile.

Legea din 24 septembrie 1920 — ale cărei prevederi, completate cu câteva noi articole, s-au încorporat în legile definitive de reformă agrară din 1921 — hotăra înființarea de izlazuri comunale. Legea de reformă agrară pentru Transilvania prevedea exproprieri ale pădurilor și înființarea de păduri comunale. Pentru restul țării, s-a dat, în iulie 1924, o lege de expropriere a pădurilor, dar nici un guvern n-a putut să-și asume responsabilitatea aplicării ei până la capăt[1].

În 1927 suprafața totală a pădurilor țării era de 7 281 207 ha; din acestea fuseseră distribuite sau reținute spre a fi distribuite ca păduri comunale 896 301,30 ha, adică 12,3%. Gh. Ionescu-Șișești, eminent agronom și economist agrar, arăta că după reforma agrară din 1921 marii proprietari „au conservat cea mai mare parte din terenurile ocupate de păduri, vii, plantații, cum și terenurile inundabile din lunca Dunării“[2].

[1] *Enciclopedia României*, 3, București, 1939, p. 165. În lucrare se mai adaugă următoarele: „Menținerea chestiunii pe ordinea de zi a demagogiei politice românești a adus, totuși, incalculabile prejudicii economiei noastre forestiere. Mulți proprietari de păduri, de teama unei eventuale exproprieri, nu numai că n-au mai fost îndemnați să-și cultive pădurile cum se cade, dar au căutat să lichideze cât mai rapid și prin orice mijloace, rezervele lor de lemn“ (*Ibidem*, p. 165–166).
[2] *Ibidem*, p. 300.

Reforma agrară din 1921 a contribuit la consolidarea și la extinderea sferei de cuprindere a proprietății țărănești. Această vădită democratizare a accesului la proprietate a dus și la consolidarea statului național întregit în hotarele lui firești în 1918. În același sens a acționat și faptul că reforma agrară din România „n-a făcut deosebire între țărani din punct de vedere etnic"[1]. Aceasta se poate constata din următoarele date referitoare la anul 1937[2]:

Zona	Numărul de țărani împroprietăriți	Din care țărani minoritari	% minoritari față de total împroprietăriți
În Transilvania	357 016	82 640	23,14
În Basarabia	310 583	94 480	30,42
În Bucovina	76 911	24 045	31,26
Total	744 510	201 165[3]	27,01

În evoluția sa ulterioară, distribuirea proprietății asupra pământului, așa cum a rezultat din procesul aplicării reformei agrare, a suferit modificări, provocate de un întreg ansamblu de fenomene și împrejurări caracteristice pentru economia României interbelice. La mijlocul deceniului al patrulea tabloul ei global este înfățișat în tabelul de la pagina următoare.

Concentrând aceste date pe grupe mari de exploatări, rezultă următoarea distribuție caracteristică:

Categoria de exploatări	Procentul deținut din:		
	Numărul exploatărilor	Suprafața totală	Suprafața însămânțată
Sub 10 ha	92,0	48,0	60,0
10–50 ha	7,2	19,8	21,2
50–100 ha	0,4	4,5	4,2
Peste 100 ha	0,4	27,7	14,6

Este de observat că în timp ce la exploatările sub 10 ha media suprafeței deținute era de 3,14 ha, la cele între 100 și 500 ha se ridica la 220,5 ha, iar la cele cu peste 500 ha reprezenta 1 250 ha. Aceasta arată că, desființând latifundiile (moșii cu mii de hectare), reforma agrară a conservat destule moșii cu sute de hectare. Pe de altă parte, examinând datele de la celălalt pol, se constată că, în afară de 600 000–800 000 de locuitori rurali

[1] G. Ionescu-Șișești, N. Cornățianu, *La réforme agraire en Roumanie et ses conséquences*, București, 1937, p. 37.

[2] Datele de bază, în *Ibidem*, p. 37. Procentele sunt calculate de noi.

[3] Rectificat față de sursă, unde acest total este trecut 206 165.

ce n-au fost împroprietăriți, era foarte mare numărul acelora care aveau pământ sub 3 ha sau chiar sub 1 ha.

Repartizarea terenurilor agricole pe categorii, după întinderea exploatării[1]

Categoriile de exploatări	Exploatările		Suprafața totală		Suprafața însămânțată	
	Numărul	%	hectare	%	hectare	%
Total	3 280 000	100	19 750 000	100	12 850 000	100
Sub 5 ha	2 460 000	74,9	5 535 000	28,0	4 600 000	35,8
Din care:						
Sub 1 ha	610 000	18,6	320 000	1,6	275 000	2,1
1–3 ha	1 100 000	33,5	2 200 000	11,1	1 850 000	14,4
3–5 ha	750 000	22,8	3 015 000	15,3	2 475 000	19,3
5–10 ha	560 000	17,1	3 955 000	20,0	3 110 000	24,2
10–20 ha	180 000	5,5	2 360 000	12,0	1 715 000	13,3
20–50 ha	55 000	1,7	1 535 000	7,8	1 015 000	7,9
50–100 ha	12 800	0,4	895 000	4,5	540 000	4,2
100–500 ha	9 500	0,3	2 095 000	10,6	920 000	7,2
Din care:						
100–200 ha	5 500	0,2	780 000	4,0	400 000	3,1
200–500 ha	4 000	0,1	1 315 000	6,6	520 000	4,1
Peste 500 ha	2 700	0,1	3 375 000	17,1	950 000	7,4

Absorbirea surplusului relativ mare de brațe rurale în alte activități, în special în industrie, va constitui o preocupare importantă în România interbelică, iar fărâmițarea proprietății, prin succesiune și ca efect al creșterii populației, fragmentarea ei în loturi mici ridicau problema combaterii parcelării prin comasare și prin diverse forme de asociere[2].

Pe acest fundal de raporturi sociale de proprietate, reașezate prin reforma agrară din 1921, a evoluat și producția agricolă a României interbelice. În primii ani postbelici aceasta s-a resimțit, simultan, de urmările războiului, ca și de efectele de „transfer" pe care — ca orice restructurare de asemenea anvergură — le-a avut reforma agrară. Aceste efecte au fost însă depășite relativ rapid. Mai mult încă — după aprecierea profesorilor

[1] *Anuarul statistic al României. 1935 și 1936*, p. 181; *Ibidem*, 1939 și 1940, p. 403. Vezi și *Enciclopedia României*, 3, p. 304, unde se precizează că întinderea totală de 19 750 000 ha cuprinde „suprafețele arabile, pășunile și pădurile aflate în proprietate particulară. Suprafețele intrate în proprietatea comunelor (islazuri, terenuri pentru târguri etc.) sau a diferitelor instituții de stat (rezerve, locuri cu destinație specială), comunități civile sau religioase etc. nu sunt luate în considerare".

[2] Vezi G. Ionescu-Șișești, N. Cornățianu, *op. cit.*, p. 88.

Gh. Ionescu-Șișești și N. Cornățeanu, cunoscători avizați ai problemei — reforma agrară a salvat producția agricolă și a evitat prăbușirea economică a României, „pentru că numai oferind țăranilor pământul, la posesia căruia ei aspiraseră atâta vreme, s-a putut obține de la ei imensul efort pe care aceștia l-au depus pentru a o aduce la randament deplin"[1]. După depășirea acestei faze, producția agricolă a avut a se confrunta cu urmările conjuncturii nefavorabile privind prețurile, generate de criza agrară mondială dintre 1928 și 1939.

Semnificativă pentru ***structura producției agricole*** este, în primul rând, evoluția suprafețelor ocupate de principalele culturi[2]:

Repartizarea suprafețelor cultivate pe întreaga țară și ponderea lor în anii 1921–1938 (în mii ha și % din total)

Anul sau perioada	Total anual sau media anuală	%	Cereale	%	Plante alimentare	%	Plante industriale	%	Fânețe cultivate	%
1921–1925	10 858	100	9 772	90,0	374	3,4	246	2,3	464	4,3
1926–1930	12 272	100	10 822	88,2	421	3,4	389	3,2	640	5,2
1931–1935	12 759	100	11 176	87,6	477	3,7	379	3,0	727	5,7
1936	13 417	100	11 609	86,5	532	4,0	493	3,7	783	5,8
1937	13 290	100	11 513	86,6	526	4,0	509	3,8	742	5,6
1938	13 103	100	11 387	86,9	494	3,8	488	3,7	734	5,6

După cum se observă, cerealele au ocupat ponderea cea mai mare a suprafețelor arabile, unele progrese înregistrându-se la cultura plantelor tehnice și a fânețelor cultivate.

În ceea ce privește producția agricolă vegetală, ponderea decisivă o ocupau, desigur, cerealele. Statistica relevă un mers extrem de oscilatoriu de la un an la altul, cu creșteri și scăderi, determinate, în principal, de influența condițiilor climatice[3].

Semnificativă pentru starea agriculturii românești este, de asemenea, structura valorică a producției agricole[4]:

[1] *Ibidem*, p. 45.
[2] Tabel alcătuit după *Enciclopedia României*, 3, p. 1064.
[3] Victor Axenciuc, *Economia națională în prima jumătate a secolului XX*, în *Economia României. Secolul XX*, p. 138. Pentru intervalul 1920–1924, mediile anuale și ponderile au fost calculate de noi după *Enciclopedia României*, 3, p. 1067.
[4] Victor Axenciuc, *op. cit.*, p. 141.

Media anilor	Cereale	Culturi industriale	Culturi alimentare	Culturi de nutrețuri	Vii	Pruni	Produse animaliere
1925–1929	48,2	3,4	7,2	10,8	7,1	2,0	21,3
1934–1938	46,1	4,1	7,3	11,9	4,5	1,2	24,9

Aceste date pun în evidență faptul că, deși își păstra, per total, structura de producție tradițională, agricultura românească manifesta și discrete tendințe de orientare spre unele activități cu caracter ceva mai intensiv, cum erau culturile de nutrețuri și, legat de ele, dezvoltarea producției animaliere. Anii mai dificili din punct de vedere economic puneau însă sub semnul întrebării această orientare, făceau să „recidiveze" vechile structuri de producție. Aceasta se poate constata și din următoarele date, calculate în prețuri constante din 1921–1929. Ele măsoară, astfel, și raportul real de mărime dintre producția vegetală și animală[1]:

Anul	Ponderea producției vegetale	Ponderea producției animale
1919	84,0	16,0
1920	81,8	18,2
1925	79,4	20,6
1929	81,8	18,2
1932	81,7	18,3
1934	87,5	21,5
1938	82,0	18,0
1939	82,7	17,3

O influență puternică asupra agriculturii României — ca și asupra întregii agriculturi mondiale — a avut criza agrară ce s-a declanșat în a doua jumătate a anului 1928 și a durat până la începutul celui de-al doilea război mondial. Ca peste tot, această criză s-a manifestat și în România prin creșterea stocurilor de produse agricole neperisabile și prin scăderea considerabilă a prețurilor la toate produsele agricole, din toate sectoarele agriculturii: producția cerealieră, plante tehnice, pomicultura, viticultura, zootehnia etc. Impactul ei a fost cu atât mai mare cu cât în mediul rural lucra peste 75% din populația țării, iar agricultura (plus silvicultura) dădeau 49,4% din venitul național, în 1929. În intervalul 1929–1933, când s-a împletit cu criza industrială, acuitatea ei a fost deosebită. Efectele ei s-au transmis în toate celelalte ramuri ale economiei naționale.

[1] Calculate după *Ibidem*, p. 227.

Reprezentativă este ***evoluția prețurilor*** celor cinci cereale principale (grâu, porumb, orz, ovăz, secară) pe piața internă[1]:

Față de anul 1928 (=100), prețurile au scăzut, în cursul crizei, la mai puțin de o treime la grâu (30,1) și secară (32,2), la mai puțin de un sfert la orz (23,1) și ovăz (24,2) și sub o cincime (19,1) la porumb[2]. Cum însă acestea sunt medii, în „practica" desfacerii pe piață se înregistrau, uneori, niveluri și mai joase[3]. Privită global, valoarea producției la toate cele cinci cereale principale reprezenta 35,6% în 1932 și 38,4% în 1933 față de 1928, în condițiile în care — în intervalul 1929–1933 — producția lor medie crescuse cu aproape 29%[4].

La animale și produse animaliere scăderile de preț au fost ceva mai mici decât la cereale, însă tot de proporții mari: față de anul de bază, ele au scăzut, la carne la 44,5% (în 1933) și la 42,1% (în 1934); la piei de vite mari la 33,9% (în 1933); la piei de vite mici — la 28,2% (în 1932) și 34,6% (în 1933), iar la lână brută — la 58,6% (în 1933)[5].

O anumită redresare a prețurilor agricole a survenit apoi în intervalul 1934–1937, pentru ca semestrul II din 1937 și anul 1938 să marcheze un nou recul, premergător declanșării celui de-al doilea război mondial, care va modifica radical și conjunctura agricolă internațională.

Masivele scăderi de prețuri au provocat economiei naționale însemnate pierderi, care s-au repercutat, în grade diferite, asupra tuturor categoriilor de producători. De aici, reducerea capacității de plată a impozitelor — cu scăderile aferente de venituri atât ale statului, cât și ale organelor administrative locale —, dificultăți nenumărate în relațiile dintre debitorii agricoli și creditorii lor (bănci, cooperative de credit, cămătari), scăderi ale „intrărilor" din comerțul exterior și, ca urmare, reducerea posibilităților de import, ca și a resurselor trebuitoare pentru plata datoriilor externe, slăbirea poziției leului în raport cu valutele străine etc. În genere, România, ca țară preponderent agrară, plătea un greu tribut acestui profil tradițional al său, încât nu e de mirare că experiența dură a crizei agrare a fost unul din factorii care au condus la fortificarea curentului industrializant — cu serioase antecedente încă din veacul trecut — în scurtul răgaz dintre 1933 și declanșarea celei de-a doua conflagrații mondiale.

Reducerea puterii de cumpărare a agricultorilor a fost însă generată nu numai de evoluția prețurilor agricole, ci și de raportul acestora cu prețurile produselor industriale, raport dezavantajos celor dintâi și numit „foarfeca prețurilor". În România, acest raport a evoluat astfel[6]:

[1] Vasile Bozga, *Criza agrară în România dintre cele două războaie mondiale*, București, 1975, p. 112. Sursa statistică de bază (B.N.R., „Bulletin d'information et de documentation") precizează că acestea sunt, de fapt, „prețuri Brăila", adică prețuri înregistrate la bursa din Brăila.

[2] V. Bozga, *op. cit.*, p. 113; cf. și *Enciclopedia României*, 4, p. 944.

[3] Cf. V. Bozga, *op. cit.*, p. 114–115 și anexa XIII.

[4] *Ibidem*, p. 116 și 108.

[5] Cf. *Enciclopedia României*, 4, p. 946–947.

[6] Reprodus după Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, p. 80.

(1929 = 100)

	Indicele prețurilor produselor agricole	**Indicele prețurilor produselor industriale folosite de agricultori**	**Raport**
1913	3,09	2,60	118,8
1929	100,0	100,0	100,0
1934	44,1	82,6	53,4
1937	64,6	101,8	63,9
1938	67,1	99,2	67,6

Cauzele generatoare ale „foarfecii prețurilor" în dauna agriculturii au fost numeroase. Dintre ele se detașează: gradul superior de organizare a industriei (față de risipirea în teritoriu a producătorilor agricoli), existența în industrie a unor coaliții de interese (unele de tip monopolist), care — beneficiind și de tradiționala protecție din partea statului — reușeau să se opună mai eficace tendinței de scădere a prețurilor la fabricatele lor, gradul mai mare de prelucrare a produsului industrial, posibilitatea industriei de a sista temporar producția, abuzul etc. Ca principal factor extern acționa presiunea implacabilă a uriașei supraproducții agricole mondiale.

Efectele concrete erau dificile pentru producătorul agricol, mai ales pentru țăran. Comparând între ele cantitățile de produse agricole ce trebuiau date pentru cumpărarea a 25 de produse industriale „de mare consum sătesc" în 1913 și în ianuarie 1940, rezultă că la această ultimă dată era necesar să se dea mai multe produse agricole în următoarele proporții[1]:

Produsul	**Cantitatea**
– grâu	de 2,78 ori
– porumb	de 2,36 ori
– orz	de 2,86 ori
– secară	de 2,28 ori
– carne de vacă	de 4,17 ori
– ouă	de 1,93 ori
– lapte	de 3,87 ori
– păsări (găini)	de 2,26 ori

Același puternic decalaj se făcea simțit și atunci când era vorba de procurarea de mașini agricole. Pentru a le achiziționa, agricultorul a trebuit să dea[2]:

[1] Date calculate după „Buletinul informativ al Ministerului Agriculturii și Domeniilor", 1941, nr. 11, p. 281; cf. Și V. Bozga, *op. cit.*, p. 131–132 și anexa XV.

[2] G. Ionescu-Șișești, *Pentru ce nu progresează agricultura*, în „Buletinul informativ al Ministerului Agriculturii și Domeniilor" 11, 1940, 6, p. 618.

Produsul industrial	**Grâu (kg)**	
	În 1913	**În 1940**
plug „Sackt"	470	837
secerătoare	1 470	6 000
secerătoare-legătoare	2 900	15 000
garnitură de treierat	8 vagoane	11 vagoane

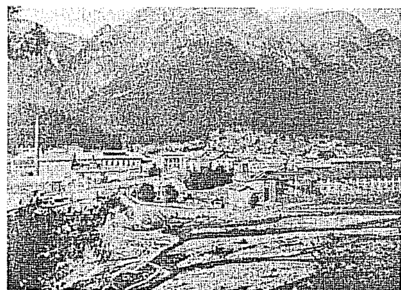

Fig. 67 Bușteni, Fabrica de hârtie.

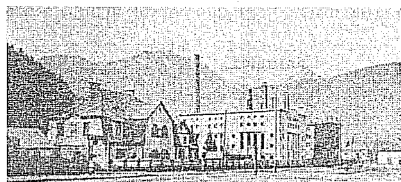

Fig. 68 Azuga, Fabrica de bere.

Efectele acestor decalaje erau evidente: o exploatare sporită a producătorului agricol de către industrie, un acces mai dificil al celor din mediul rural la produse industriale de uz casnic sau de consum personal, precum și achiziționarea mult mai scumpă a mașinilor agricole sau nerentabilitatea folosirii lor, în condițiile existenței unei „suprapopulații rurale", adică a unui numeros contingent de țărani săraci și lucrători agricoli ce-și ofereau ieftin munca. Aceste efecte, alături de multe altele, au fost examinate de o întreagă literatură economică și sociologică, în căutare de remedii pentru problemele ce frământau „lumea satului", lume preponderentă numeric, dar dezavantajată din punct de vedere economic. Chestiunea era importantă, întrucât în România ramurile industriale bazate pe materii prime agricole aveau o pondere ridicată în totalul producției industriale: industria morăritului, a spirtului, a berii, zahărului, uleiurilor vegetale, industria textilă, a pielăriei etc. Pe de altă parte, de cererea solvabilă a lumii rurale — preponderentă numeric — depindeau, în ultimă instanță, amploarea și perspectivele dezvoltării tuturor acestor ramuri și subramuri industriale, ca și a altora încă, producătoare de unelte, mașini agricole, materiale de construcție sau alte mărfuri cu destinație productivă.

La o privire de ansamblu asupra celor două decenii interbelice se constată că problema agrară în acest interval a avut, succesiv, în centrul ei, preocupările legate de punerea în aplicare a reformei din 1921, aplicare ce a presupus — în chip firesc — înfruntare de

interese între foștii mari proprietari și țăranii ce voiau să-și valorifice integral drepturile conferite de lege; această problematică a dominat, în special, primul deceniu postbelic, interferându-se cu străduințele refacerii economice[1]. O dată cu declanșarea crizei agrare, preocuparea principală a devenit, pentru multe gospodării țărănești, aceea de supraviețuire economică, de rezistență în lupta de concurență cu producătorii care realizaseră o producție mai abundentă și mai ieftină, cum erau cei din S.U.A. și Canada. În același timp, gospodăria agricolă — atât cea mare, cât mai ales cea mică — a trebuit, în condițiile unor dramatice scăderi de venituri, să se confrunte cu exigențele decurgând din plata impozitelor, a ratelor și a dobânzilor la credite, cu alte nevoi gospodărești sau de consum personal — toate dificil de acoperit în contextul conjuncturii de prețuri scăzute care s-a prelungit peste un deceniu. A fost nevoie de intervenția politicii de stat pentru ca un număr însemnat de gospodării mici și mijlocii să fie salvate de la faliment economic și dispariție. „Conversiunea datoriilor agricole", inițiată în 1932 și finalizată juridic în 1934, a jucat, din acest punct de vedere, rolul principal[2]. Datoriile țăranilor au fost reduse cu 50%, iar cealaltă jumătate a fost eșalonată pe o perioadă de 17 ani, cu o dobândă de 3%. În aceste împrejurări a devenit însă inevitabilă o anumită „eroziune" în timp a rezultatelor reformei agrare din 1921[3]. Parcelarea prin succesiune, fărâmițarea proprietății țărănești, rămâneau probleme la ordinea zilei, iar tranziția spre o agricultură eficientă, intensivă — o preocupare și o speranță de viitor.

5. Dezvoltarea sectoarelor de circulație și de schimb

Lărgirea pieței interne a fost o consecință importantă a întregirii statale românești. Legăturile economice, generate de diviziunea naturală, ca și de cea socială a muncii erau vechi între provinciile istorice românești, îmbrăcând forme dintre cele mai diverse. După Marea Unire din 1918, aceste legături au putut să se desfășoare în toată plenitudinea lor, nemaifiind stânjenite de piedicile artificiale reprezentate de stăpânirile străine, de granițele politice care fragmentaseră unitatea firească a spațiului etnic românesc.

Desăvârșirea procesului de constituire a pieții naționale a fost astfel consacrată printr-o organizare de stat unitară. Într-un timp istoricește scurt, a avut loc un vast proces de integrare, în cuprinsul căruia se pot distinge: o integrare tehnico-economică, o integrare socială a capitalurilor și o instituționalizare a organismului unitar al economiei naționale[4]. Acesta se baza, sub toate cele trei aspecte menționate, pe complementaritățile existente

[1] Vezi *Relații agrare și mișcări țărănești în România. 1908–1921*; D. Șandru, *op. cit.*; G. Ionescu-Șișești, N. Cornățeanu, *op.cit.*

[2] Cf. V. Bozga, *op. cit.*, p. 149–170.

[3] *Relații agrare și mișcări țărănești în România. 1908–192*, p. 584.

[4] Cf. Victor Axenciuc, *Unificarea organismului economiei naționale și refacerea economică postbelică a României*, în RdI 30, 1977, 5, p. 933–935.

din vechime între diverse zone istorice ale țării. Sistemul diviziunii sociale a muncii, legăturile din interiorul ramurilor și subramurilor, relațiile de aprovizionare și desfacere, punerea în valoare a resurselor mai bogate ale statului întregit, legăturile de credit etc. s-au restructurat și s-au întărit la scară națională. Transporturile și comunicațiile au avut o contribuție majoră la acest proces. Înlăturarea diferitelor restricții și impedimente permitea ca fluxul legăturilor să se desfășoare nestânjenit, ca inițiativa națională să fie descătușată, piața internă extinzându-se pe întreg teritoriul național. Unificarea monetară, ca și cea financiar-fiscală, s-au produs relativ rapid, iar Banca Națională a României și-a extins, în chip firesc, activitatea la scara întregii țări. Instituționalizarea, adică consemnarea legislativă a integrării și sudării organismului economiei naționale[1], s-a făcut, de de o parte, sub semnul unor deschideri democratice, iar de pe altă parte cu viteze diferite, în funcție de domeniu, astfel încât o seamă de aspecte ce țineau de tradiția locală să nu fie bruscate, să fie treptat încadrate în noul ansamblu al țării întregite[2].

Prin toate aceste acțiuni s-a căutat să se asigure o eficiență cât mai mare muncii sociale, o fructificare cât mai bună a resurselor materiale, financiare și umane de care dispunea țara întregită. Ca în orice economie modernă, concurențială, n-au lipsit rivalitățile economice și disputele politice între diferitele grupuri de interese.

În ansamblu, ***piața internă*** a înregistrat atât o însemnată creștere cantitativă, cât și restructurări calitative. În afară de formele existente din perioada precedentă, de comerț stabil în mediul urban și rural, reforma agrară din 1921 a dus și la o proliferare a târgurilor săptămânale și a celor periodice, atât unele, cât și celelalte dublându-și, aproximativ, numărul[3]. Au sporit, de asemenea, tranzacțiile la bursele de mărfuri — reorganizate prin legea din 13 august 1929 — ca și numărul acestor burse. În anul 1936 funcționau în România 18 burse de mărfuri în următoarele orașe: Arad, București, Bălți, Botoșani, Brăila, Călărași, Cernăuți, Chișinău, Cluj, Constanța, Craiova, Focșani, Galați, Iași, Ismail, Oradea, Ploiești și Timișoara[4]. Între 1929 și 1936 volumul tranzacțiilor la aceste burse a crescut de la 1,3 la 5,9 miliarde lei. Cu toate acestea, specialiștii apreciau că „volumul tranzacțiilor la aceste burse este încă anemic", o mare parte din mărfuri, în special cereale, fiind desfăcute prin tranzacții directe între producători și cumpărători. Se remarca, de asemenea, că deși România era o țară bogată în petrol, nu exista o bursă a produselor petroliere[5]. În ce privește bursa de valori, în București volumul tranzacțiilor a crescut de la 2,8 miliarde lei în 1925 la 5,5 miliarde lei în 1928, pentru ca în 1939 să ajungă la 7,8 miliarde lei[6].

[1] *Ibidem*, p. 935.
[2] Vezi, spre exemplu, *Enciclopedia României*, 4, p. 339–341.
[3] Cf. Gh. Dobre, *Aspecte principale ale circulației și schimbului*, în *Economia României. Secolul XX*, București, 1991, p. 178.
[4] *Enciclopedia României*, 4, p. 422.
[5] *Ibidem*, p. 423.
[6] *Ibidem*, p. 526, 528.

Creșterea populației active din ramurile neagricole ale economiei a contribuit, de asemenea, în mod substanțial la dezvoltarea pieții interne, sporind simțitor numărul celor ce se angajau să lucreze ca salariați sau, în orice caz, în afara modalităților tradiționale:

Fig. 69 București, Clădirea Bursei.

Un indiciu grăitor al creșterii pieții interne a fost și sporirea mijloacelor circulației bănești și a celor de credit[1] care, deși afectate în unele perioade de seismele economice generate de urmările războiului prim mondial, iar apoi de cele ale marii crize dintre 1929 și 1933, atestă un mers ascendent al tranzacțiilor.

Procesul de formare a prețurilor, „jocul" lor, nu se desfășura în întregime liber, ci era — în măsură crescândă — influențat de interesele de natură fiscală și protecționistă ale statului, precum și de ascensiunea treptată a monopolurilor în unele ramuri ale vieții economice[2]. La toate acestea se adăuga, desigur, și influența conjuncturii economice internaționale.

Comerțul exterior al României interbelice a evoluat în strânsă legătură cu necesitățile de ordin valutar-financiar ale statului, reflectând structura economică a țării și fazele parcurse de conjunctura economiei internaționale. Într-o primă perioadă, de câțiva ani după război, comerțul exterior a trebuit să parcurgă o epocă de refacere, precum și de integrare a provinciilor istorice unite cu patria-mamă în ansamblul unitar al acesteia. Atingerea unei situații de echilibru, caracteristică anilor 1926–1929, a fost de scurtă durată, fiind întreruptă de criza economică mondială dintre 1929 și 1933, iar noua redresare a fost mult grevată de continuarea crizei agrare până în 1939, precum și de deteriorarea crescândă a cadrului politic internațional, care a „prefațat" drumul spre fatidicul an 1939.

Evoluția cantitativă și valorică a importului și exportului românesc între 1919 și 1939 arată că în timp ce importul a depășit rareori un milion de tone (și aceasta numai în

[1] Vezi Gh. Dobre, *op. cit.*, p. 191, 194; Vezi și Costin C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, 2, București, 1967; M. Maievschi, *Contribuții la istoria finanțelor publice ale României (1914–1944)*, București, 1957, anexa IX.
[2] Cf. Virgil N. Madgearu, *op. cit.*, p. 178–189.

Fig. 70 Bancnotă de 100 lei emisă de Banca Națională în 1930.

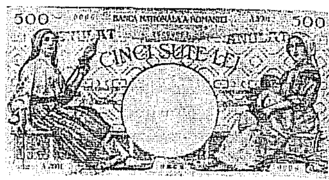

Fig. 71 Bancnotă de 500 lei emisă de Banca Națională în 1934.

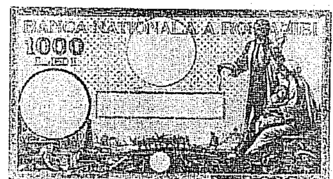

Fig. 72 Bancnotă de 1000 lei emisă de Banca Națională în 1934.

Fig. 73 Bancnotă de 5000 lei emisă de Banca Națională în 1931.

anii 1927 și 1929), exportul — în anii normali — s-a mișcat între 5 și 9 milioane tone (numai în 1931 și 1936 trecând de 10 milioane tone)[1]. Din punct de vedere valoric, atât importul, cât și exportul au atins un maximum în anul 1926. Balanța comercială activă a avut un rol important în multiplicarea resurselor financiare prin care s-a asigurat dezvoltarea și modernizarea economiei naționale.

Informații grăitoare sunt apoi cele referitoare la structura exportului, după proveniența produselor.

Dacă până în 1931 rolul principal în realizarea (cantitativă și valorică) a exportului revenea regnului vegetal și animal, după această dată pe primul loc a trecut regnul mineral, în special prin livrările de petrol și produse petroliere. La import pe prim plan se situa importul de textile, urmat de cel de „fier și lucrări din fier".

Un alt element definitoriu l-a constituit prețurile la produsele importate și exportate, precum și raporturile dintre ele.

[1] Cf. *Enciclopedia României*, 4, p. 1007.

Ponderea produselor la export, după regnul de proveniență[1]
(cantități și valori, în procente față de total export)

Anii	**Regnul vegetal și animal**		**Regnul mineral**	
	cantități	**valori**	**cantități**	**valori**
1922	85,1	79,9	14,4	20,1
1929	56,8	64,9	42,8	34,2
1934	24,9	45,9	75,0	53,6
1938	36,9	55,4	63,0	44,1

Prețurile medii ale tonei de produse importate și exportate din România, dinamica lor (%) și raportul dintre ele între 1926 și 1940[2]

Anii	**Prețul mediu al tonei de produse importate**		**Prețul mediu al tonei de produse exportate**		**Prețul tonei importate față de prețul tonei exportate = 100 (în fiecare an)**
	Lei	**%**	**Lei**	**%**	
1926	40 236	121,2	6 266	136,2	643,3
1929	26 886	81,0	4 099	89,3	655,9
1934	20 772	62,6	1 542	33,6	1 347,1
1938	22 871	68,9	2 906	63,3	787,0
1940	52 508	158,1	6 844	149,0	767,2

Deși a înregistrat — cum era firesc, în contextul dat — reduceri însemnate, valoarea tonei de produse importate, chiar luată în medie, s-a menținut la o cotă ridicată. În felul acesta funcționa pe plan internațional „foarfeca prețurilor", decalajul dintre prețurile industriale și agricole provocând României — ca și altor țări cu structură economică similară — considerabile pierderi valorice și de substanță economică. Referindu-se la acest fenomen, N. Georgescu-Roengen arăta că „economia românească începe odată cu declanșarea crizei mondiale să piardă anual între 12 și 25 miliarde lei stabilizați. Pierderea totală datorită agravării poziției foarfecelui agricol în perioada 1930–1938 însumează nu mai puțin de 159 miliarde lei stabilizați"[3].

[1] Calculat de noi după *Anuarul statistic al României. 1939 și 1940*, p. 586–593. Vezi și V. Bozga, *op. cit.*, p. 171.

[2] Tabel alcătuit de noi pe baza datelor din *Enciclopedia României*, 4, p. 1007. Vezi și V. Bozga, *op. cit.*, p. 175.

[3] *Enciclopedia României*, 4, p. 488.

Politica economică în acest domeniu a căutat în permanență să găsească resurse cu ajutorul cărora să facă față deficitului balanței de plăți, deficit pe care soldul balanței comerciale — excedentar în cei mai mulți ani — nu reușea să-l acopere. Privită în durata celor două decenii interbelice, politica comercială externă a României a urmat, mai întâi, o linie de taxe ridicate la export, continuată până în 1927. Prin aceasta s-au vizat mai multe obiective: a) menținerea în țară a unor cantități suficiente de produse agricole, cu prețuri nu prea mari, astfel încât să fie evitate convulsii sociale provocate de o eventuală penurie (amintirea lipsurilor din vremea războiului recent încheiat jucând și ea un rol); b) favorizarea refacerii și dezvoltării industriei, prin influența pe care produse agricole mai ieftine o puteau avea asupra salariilor; c) obținerea, ca produs al taxelor de export, a unor venituri suplimentare la bugetul statului.

Din 1926–1927, sub presiunea conjuncturii internaționale a prețurilor agricole — care au început să scadă, ca efect combinat al refacerii agriculturii europene și a supraofertei transoceanice, lărgită mult peste normal în timpul războiului și la începutul redresării postbelice — taxele de export au fost reduse treptat, spre a fi desființate în 1931. În acest fel, statul român venea în sprijinul exportatorilor, care făceau tot mai greu față competiției — de costuri și de prețuri — cu produsele agricole din cele două Americi și din Australia.

În anul 1931, statul român a inaugurat o politică de „valorificare a produselor agricole", care a fost dusă ca atare — sub diverse forme — până în 1939[1]. În esență, au fost adoptate diverse modalități de subvenționare a exportului — mai ales de produse agricole — astfel încât acestea să poată traversa barierele tarifare tot mai ridicate de care se izbeau pe piețele Europei occidentale, iar apoi să poată trece de impedimentul limitărilor cantitative (al contingentărilor) la care erau supuse pe aceleași piețe. În plus, din motive de „legitimă apărare" economică, statul român a fost nevoit să introducă, la rândul său, diverse restricții la import (control valutar al schimbului cu străinătatea, contingentarea importului etc.), deoarece numai astfel izbutea să economisească valuta ce venea ca produs al propriului export; din această valută el trebuia să facă față plăților scadente ale datoriei externe și să asigure efectuarea importurilor strict necesare. Întregul efort a fost suportat, în ultimă analiză, de către consumatorul/contribuabilul român, soldându-se și cu deteriorarea graduală a circulației bănești, al cărei volum, între 1931 și 1940 a ajuns să se dubleze.

Sistemul bancar și de credit din România a cunoscut importante schimbări, pe fondul structurii de bază moștenite din perioada precedentă. Ca urmare a unirii cu patria-mamă a provinciilor istorice românești aflate anterior sub stăpâniri străine, numărul băncilor a sporit, organismul bancar adăugându-și și integrându-și — în cadrul unui proces firesc — rețelele bancare din acele teritorii. Pe de altă parte, la tipurile de bănci existente s-au adăugat și altele noi, necesitate de ducerea la bun sfârșit a procesului de constituire a sistemului bancar, precum și de noile exigențe ivite pe parcursul modernizării

[1] *Ibidem*, p. 479. Vezi și I.I. Tatos, *Valorificarea produselor agricole. 1919–1939*, București, 1946, p. 8; Virgil N. Madgearu, *op. cit.*, p. 244–250.

vieții economice. La fel ca și în celelalte domenii, mersul lin al evoluției, caracteristic perioadei de până la primul război mondial, a cedat locul unei epoci marcate de brusțe și rapide schimbări sau marcată de „brutalitatea evoluției conjuncturale"[1].

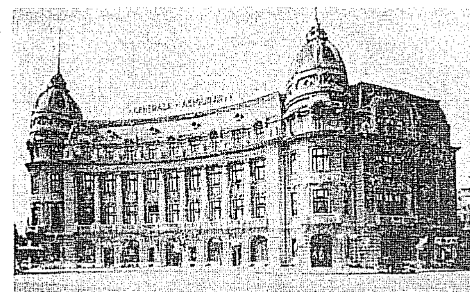

Fig. 74 București, Palatul Companiei de Asigurări „Generala".

Privită global, evoluția numerică a băncilor și a capitalului lor a cunoscut două faze: una de creștere, până în 1931, urmată de una de scădere, după 1931 până la finele intervalului.

Numărul băncilor, totalul activelor și mărimea capitalului social între 1919 și 1939[2]

Anul	**Numărul băncilor**	**Total active (în milioane lei)**	**Capitalul social (în milioane lei)**
1919	486	-	711,3
1929	1 097	122 835	11 180,7
1934	873	82 071	9 514,6
1939	491[3]	136 079	8 391,4

Sub presiunea crizei economice din 1929–1933, ca și a prăbușirii prețurilor agricole, a fost necesară adoptarea unor măsuri în domeniul bancar, destinate să dezamorseze conflictele dintre creditori și debitori și să salvgardeze ordinea publică. Acestor scopuri le-a servit suita de măsuri pentru conversiunea datoriilor agricole (adoptate între 1932 și 1934). De asemenea, la începutul anului 1934 a fost adoptată și o lege „pentru organizarea și reglementarea comerțului de bancă", ce-și propunea să introducă mai multă ordine în acest domeniu și să raționalizeze aparatul bancar, prin eliminarea unităților neviabile. Ca urmare, numărul băncilor a mers în scădere în perioada ce a urmat, consolidându-se, în schimb, rolul jucat de marile bănci, în frunte cu Banca Națională.

[1] P. Guillaume, P. Delfaud, *op. cit.*, p. 416.

[2] Vezi *Enciclopedia României*, 4, p. 565 și 1023; *Statistica societăților anonime din România*, 20, București, 1938, și 22, București, 1940; Victor Axenciuc, *Economia națională în prima jumătate a secolului XX*, în *Economia României. Secolul XX*, p. 310.

[3] Date incomplete.

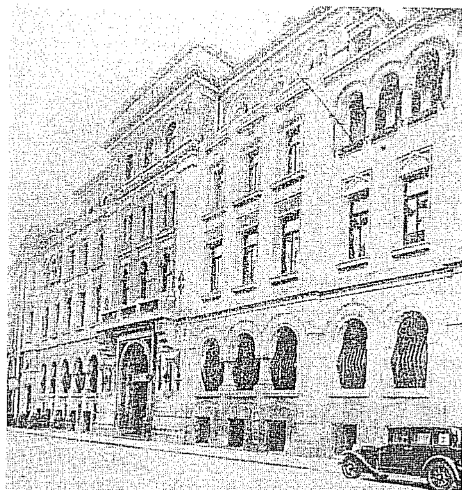

Fig. 75 Bucureşti, Banca „Marmorosch, Blank".

„Consiliul Superior Bancar", creat prin aceeaşi lege, acorda autorizaţie de funcţionare oricărei bănci.

În perioada de după 1918 s-a făcut remarcată şi o prezenţă mai însemnată a capitalului străin în viaţa bancară, pe fondul unor redistribuiri de poziţii care veneau în avantajul capitalului ce provenea din ţările Antantei, învingătoare în primul război mondial.

Marile direcţii de utilizare a capitalurilor au fost următoarele: refacerea economică postbelică, susţinerea reformei agrare, dezvoltarea mai susţinută a industriei, realizarea stabilizării monetare din 1929.

S-a înregistrat şi o creştere de ansamblu a rolului băncilor şi, îndeosebi, a marilor bănci, mai ales după ieşirea economiei româneşti de sub impactul crizei din 1929–1933. Astfel, dacă în 1930 băncile mari (cu un capital de peste 60 milioane lei) deţineau 39,71% din totalul bilanţului băncilor, în 1939 ponderea lor în acest total se ridicase la 66,66%, iar în 1940 la 72,95%. În 1940 numărul acestor bănci — care alcătuiau aşa-numita „mare finanţă" — se redusese la 18 unităţi.

Modificări au survenit în statutul Băncii Naţionale a României. Statul român şi-a reluat, în anul 1925, participarea la capitalul acesteia, participare abandonată (temporar) în 1900. Banca Naţională a României a redevenit, astfel, o bancă mixtă. Totodată, alături de funcţiunile ei tradiţionale, Banca Naţională a României a fost învestită — din 1931 — cu atribuţii de control valutar al schimburilor cu străinătatea, în mecanismul politicii de contingentare a importului, precum şi pe linia exercitării politicii de asanare a creditului în cadrul Consiliului Superior Bancar (înfiinţat în 1935). Aceeaşi creştere de rol se vădea şi în participarea Băncii Naţionale, alături de stat, la înfiinţarea unor instituţii de credit specializat.

Au luat fiinţă noi instituţii de credit specializat, procedându-se, totodată, la reorganizarea altora mai vechi. Astfel, în cadrul Creditului Funciar Rural (înfiinţat în 1873) a fost creată — alături de secţia funciară — şi o secţie bancară, care acorda marilor

proprietari credite pe gaj de recolte, precum şi diverse subvenţii. A fost reorganizată Casa Rurală (înfiinţată în 1908), prin noile legi din 1930 şi 1939, precum şi Casele judeţene de împrumut pe gaj (existente din 1915), destinate — ambele — micilor agricultori. Au fost create, de asemenea, alte două instituţii noi: *Creditul Agricol Ipotecar al României* (în 1931) şi *Institutul Naţional de Credit Agricol* (în 1937), acesta din urmă transformat în 1939 în *Banca pentru Industrializarea şi Valorificarea Produselor Agricole*. Cu toate acestea, creditul pentru agricultură rămânea insuficient în raport cu necesităţile. „Aşezămintele de credit agricol — se menţiona în *Enciclopedia României* — au satisfăcut parţial marea şi mijlocia proprietate, însă au lăsat nesoluţionată arzătoarea problemă economică şi socială a creditului ţărănesc"[1].

Mult mai însemnate, prin amploarea mijloacelor puse la dispoziţie, au fost cele două instituţii specializate de credit industrial: Societatea Naţională de Credit Industrial, înfiinţată în 1923, prin acţiunea conjugată a statului (Ministerul de Finanţe, Ministerul Industriei) şi a Băncii Naţionale a României[2], precum şi Banca Întreprinderilor Aurifere şi Miniere, care a funcţionat între 1937 şi 1942[3]. Din totalul creditelor, celor două instituţii de credit industrial le revenea, la finele anului 1941, 54,3%.

Alte instituţii de credit specializat, destinate funcţionarilor şi meşteşugarilor, aveau o pondere mult mai mică.

6. Bilanţul dezvoltării economice. Poziţia României în economia europeană

Perioada interbelică, în care România a înregistrat progrese incontestabile, a fost scurtă pentru a produce transformări radicale, mai ales dacă avem în vedere că din cele două decenii, doar cca 10 ani au reprezentat o creştere peste nivelul antebelic, restul de 10 ani au fost ocupaţi de refacerea postbelică — 1919–1924 şi de criza economică prelungită — 1929–1933. Procesele de modernizare economico-socială, de industrializare s-au manifestat la scară restrânsă, în principal la nivel urban unde locuia doar o cincime din populaţia ţării.

Societatea românească în evoluţia sa ascendentă pe calea economiei de piaţă se afla încă în etapa adâncirii polarizării economice şi sociale, a bogăţiei şi sărăciei; era departe încă de etapa istorică a predominării civilizaţiei industriale, a diminuării discrepanţelor, a amplificării şi preponderenţei claselor mijlocii în viaţa economică.

România, la borna anului 1938, se afla pe traseul evoluţiei între societatea agrară tradiţională, întârziată şi cea economiceşte dezvoltată, industrializată şi urbanizată a cărei edificare necesita eforturi de învestiţii de zeci de ori mai mari decât până atunci şi timp

[1] *Enciclopedia României*, 4, p. 616.
[2] *Ibidem*, p. 605.
[3] *Ibidem*, p. 608.

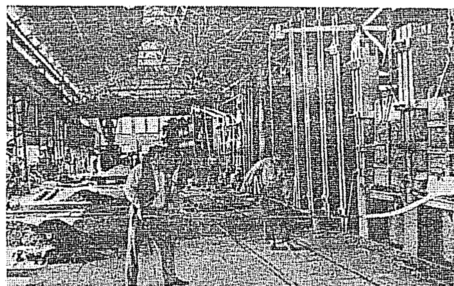

Fig. 76 Uzinele Titan-Nădrag-Călan. Hala oţelăriei „Ferdinand".

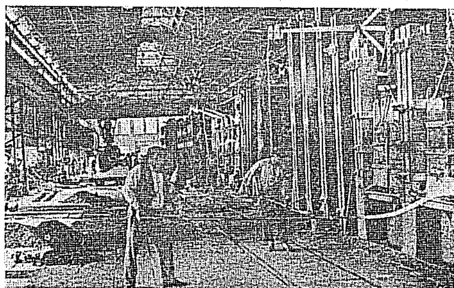

Fig. 77 Câmpia Turzii. Industria sârmei.

de recuperare de multe decenii.

În toată perioada modernă România a evoluat pe un mod de creştere complementar cu ţările industriale, ca toate statele agrare, cu foarte slabe şanse de apropiere de nivelul lor; era un mod de creştere dependentă şi periferică, cu posibilităţi reduse de schimbare structurală chiar pe termen secular. Ca atare, România a constituit mai ales o piaţă de desfacere a produselor fabricate, înalt competitive, ale producătorilor externi, o sferă de plasament a capitalurilor eficiente externe, o sursă, pentru pieţele externe, de materii prime agricole şi extractive şi de combustibil pe care le ofereau condiţiile sale naturale. În acest sens ţara noastră se situa pe primele locuri în exportul european de porumb, de grâu, de orz, de seminţe şi ulei de floarea soarelui şi îndeosebi de produse petroliere. România însă nu reprezenta, cum se afimă nejustificat, «grânarul Europei»; în perioada 1934–1938, Europa producea, în medie 125– 130 mil. tone de cereale, şi mai importa anual, pentru asigurarea consumului, încă 35–40 mil. tone[1]; la rândul său agricultura românească producea, în medie 11,5 mil. tone de cereale, respectiv 9,2% din producţia continentului, dar exporta, în medie cca 2 mil. tone, această cantitate constituind 5% din importul şi 1,2% din consumul de cereale al Europei; cu asemenea export este clar că România nu putea să fie grânarul Europei.

[1] Calculat după Annuaire Inernational de Statistique Agricole, 1934–1942, Rome.

Examinarea economiei româneşti până la 1938 arată o disparitate considerabilă între potenţialul de resurse naturale şi umane, pe primele locuri în Europa, şi nivelul şi gradul redus de valorificare a lui. Decalaje însemnate, comparativ, existau în productivitatea muncii, care exprimată în dolari se prezenta astfel[1]:

	În industrie 1938	**În agricultură 1934–1938**
România	290	80
Franţa	580	280
Germania	790	290
Polonia	400	130
Bulgaria	300	110

În raport cu ţările industriale, în România un lucrător producea de 2–3 ori mai puţine bunuri în industrie şi de 3–7 ori mai puţine în agricultură.

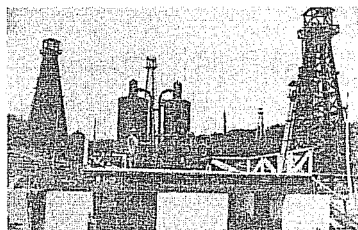
Aceasta se datora şi faptului că producţia mecanizată, deşi făcuse progrese, valoarea ei pe locuitor, în România era dintre cele mai reduse din Europa; astfel, în Anglia reprezenta 140 dolari, în Germania 132 dolari, în Franţa 76 dolari, dar numai 21 dolari în Polonia şi 12 dolari în România[2].

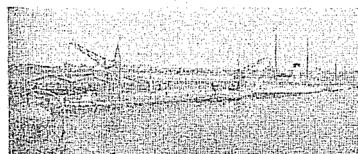
În expresie sintetică, venitul naţional pe locuitor, indicator folosit atunci, constituia măsura nivelului de dezvoltare economică a unei ţări. În anul 1938, pe locuitor, Anglia producea valori de 378 dolari, Germania de 337 dolari, Franţa de 236 dolari, Austria de 176 dolari, Polonia de 104 dolari, Grecia de 80 dolari, România de 76 dolari, Bulgaria de 68 dolari[3]. Potrivit altor surse, venitul naţional pe cap de locuitor era în România de 100 sau chiar de 110 dolari US. Venitul naţional în România apărea scăzut şi datorită faptului că potenţialul de producţie al ţării era redus. Avuţia naţională, încorporată în active reproductibile moderne-construcţii, echipamente, mijloace de transport şi circulaţie, bunuri de consum durabile, etc. s-a format în România în perioada recentă, în ultimele opt decenii — 1860–1940 —, în timp ce ţările occidentale industrializate au parcurs 2–4 secole de dezvoltare şi acumulare modernă. În 1938 avuţia naţională menţionată, pe locuitor, se ridica la 357[4] dolari ceea ce marca şi sub acest aspect distanţa ţării noastre faţă de statele dezvoltate.

Comparativ cu alte ţări[5], la unele din cele mai importante produse consumul pe locuitor în România se prezenta astfel, în kg:

[1] Economic Survey of Europe in 1948, 1949, p. 225.
[2] Ingvar Swinnilson, Growth and Stagnation in the European Economy, Genève, 1954, p. 306.
[3] Victor Axenciuc, Introducere în istoria economică a României, Bucureşti, 1997, p. 402.
[4] Victor Axenciuc, Avuţia naţională a României, cercetări istorice comparate. 1860–1939, Bucureşti, 2000, p. 313.
[5] Gh. Dobre, Economia României în context european, 1938, Bucureşti, 1996. Economic Survey of Europe in 1948, Genève, 1949.

	Oţel	Electricitate kwh	Ciment	Textile	Cereale	Carne	Zahăr
România	22	58	27	2,6	202	18	5
Germania	263	808	215	8,2	113	51	24
Franţa	132	500	91	7	121	52	24
Cehoslovacia	95	263	90	5	130	33	24
Polonia	30	115	48	2,8	134	26	9

Fig. 78 Schela de extracţie Pâscov-Moreni.

Fig. 79 Portul Constanţa.

La produsele industriale populaţia României consuma de 6–12 ori mai puţin iar la cele alimentare, cu excepţia cerealelor unde avea cel mai mare consum, de 3–5 ori mai puţin decât ţările dezvoltate, ceea ce atesta un nivel de trai redus, corespunzător veniturilor sale la fel de scăzute. În anul 1938, după statistica asigurărilor sociale, 66% din cei 1060 mii asiguraţi primeau salarii lunare între 600–2475 lei, ceea ce la cursul oficial, cu primă, al dolarului, de 140 lei, reprezenta între 4 şi 18 dolari lunar. Pentru o estimare concretă menţionăm că 1 kg de pâine costa 8,70 lei, 1 kg carne de porc 30 lei, 1 kg brânză 39,50, 1 litru de ulei 34,40 lei, 1 pereche pantofi 600 lei, 1 kwh 12 lei[1].

În consecinţă, cu toate progresele incontestabile de dezvoltare şi modernizare obţinute, de recuperare a unei părţi importante din retardarea sa seculară, economia românească, în perioada interbelică, se plasa încă pe ultimele locuri pe scara dezvoltării continentului nostru, pe aceleaşi pe care le ocupa la sfârşitul secolului XIX şi pe care se va situa şi la sfârşitul secolului XX.

Deşi anul 1938 constituie anul de vârf al dezvoltării economice a României în sistemul social capitalist din secolul XX, din argumentele de mai sus reiese că supraestimarea acestei dezvoltări şi fetişizarea nivelului său ne depărtează de realitatea istorică.

Perioada următoare, a rapturilor teritoriale şi a războiului al doilea mondial, va provoca economiei româneşti mari solicitări, grave pagube şi distrugeri care îi vor reduce, până la încheierea păcii, la jumătate potenţialul şi capacităţile de producţie.

[1] Anuarul statistic al României, 1939 şi 1940, p. 632.

Capitolul IV

SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ[1]

După 1918, societatea românească a devenit mult mai complexă, ca urmare a unirii provinciilor istorice cu patria-mamă, a mutaţiilor survenite în structura economiei naţionale, a accelerării procesului de modernizare şi dezvoltare a statului şi instituţiilor sale. Viaţa românilor a evoluat între tradiţionalism şi modernitate. În general, satul a rămas un mediu tradiţional, conservator, în timp ce oraşul a fost mult mai receptiv la modernitate, la nou.

1. Populaţia şi mediul de locuire

Recensământul din 1930 indică următoarele date statistice privind mediul de locuire[2]:

Teritoriul	Urban	%	Rural	%
România	3 632 178	20,2	14 420 718	79,8
Oltenia	198 197	13,0	1 321 192	87,0
Muntenia	1 093 133	27,1	2 935 170	72,9
Dobrogea	193 380	23,8	617 952	16,2
Moldova	591 436	24,3	1 836 062	75,7
Basarabia	370 109	12,9	2 493 300	87,1
Bucovina	226 925	26,6	626 599	73,4
Transilvania	515 679	14,1	2 701 998	83,9
Banat	168 529	17,8	772 992	82,2
Crişana şi Maramureş	274 790	19,9	1 115 453	80,1

[1] Vezi, pe larg, Ioan Scurtu, *Viaţa cotidiană a românilor în perioada interbelică*, Bucureşti, 2001.
[2] Sabin Mănuilă, Mitu Georgescu, *Populaţia României*, în *Enciclopedia României*, I, Bucureşti, 1938, p. 136–137.

Aceste date concrete arată că circa 20% din populația României locuia în orașe, iar 80% în sate. Provincia cu cea mai numeroasă populație urbană era Muntenia (cu capitala țării), în timp ce Basarabia era cea mai „ruralizată" zonă a României.

Satul, sau comuna rurală, era o comunitate umană de mici dimensiuni. La recensământul din 1930, România avea 15 200 de sate, cu un număr mediu de 949 de locuitori. Mărimea satelor varia de la o provincie istorică la alta[1].

Provincia	**Nr. mediu de locuitori**
Oltenia	661
Muntenia	874
Dobrogea	852
Moldova	646
Basarabia	1382
Bucovina	1838
Transilvania	1429
Banat	1315
Crișana-Maramureș	1224

După cum se observă, satele cele mai mici se aflau în Oltenia, iar cele mai mari în Bucovina. Principalele clădiri ale satului românesc erau: primăria, biserica, școala, postul de jandarmi, cârciuma, uneori dispensarul și căminul cultural. Cele mai multe localuri publice construite în perioada interbelică erau școlile. Un rol deosebit în stimularea construcției de școli l-a avut dr. Constantin Angelescu, ministrul Instrucțiunii Publice în anii 1922–1926, 1927–1928 și 1933–1937, care a reușit să stimuleze inițiativele locale, să antreneze populația (în special părinții elevilor, care s-au organizat în comitete școlare) în această activitate de interes public. El a instituit medalia „Răsplata Muncii pentru Construcții Școlare", pe care au primit-o mulți învățători, profesori, preoți, primari și chiar țărani obișnuiți. Dacă în anul școlar 1918/1919 în România existau 8 081 de școli, în anul 1937/1938

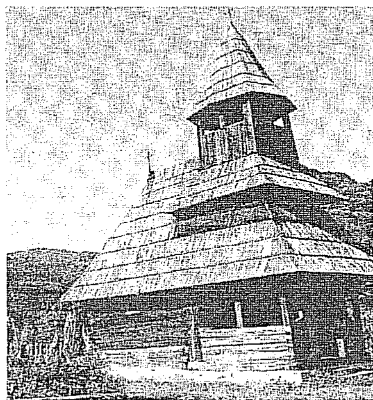

Fig. 80 Biserică de lemn din Maramureș.

[1] *Ibidem*, p. 135.

numărul acestora a ajuns la 17 385, dintre care circa două treimi erau construite în comune rurale[1].

Străzile sau ulițele erau, de regulă, înguste și neîngrijite. În anii 1930–1940 s-a desfășurat o campanie vizând săparea de șanțuri prin care să se scurgă apa, plantarea de pomi pe marginea străzilor, construirea de podețe în fața porților, dar rezultatele — mai ales în vechiul Regat și Basarabia — au fost modeste. În multe sate din Transilvania și Banat strada principală era pietruită. De asemenea, în aceste provincii locuințele erau construite la stradă, în timp ce în vechiul Regat ele erau amplasate la o anumită distanță de artera pe care circulau carele și vitele.

Iluminatul public era o excepție, iar serviciile de salubritate lipseau cu desăvârșire. Odată cu lăsatul serii, peste satele românești se întindea liniștea și întunericul. Satul se înviora dimineața, înainte de răsăritul soarelui.

Orașul constituia un mediu de locuire mult mai dinamic și complex. În cifre absolute, populația urbană a crescut în anii 1918–1940, ca urmare a accelerării procesului de modernizare a societății, dezvoltării industriei, comerțului, învățământului liceal și superior, migrației de la sat la oraș.

Cifra medie de *locuitori* ai unui oraș din România era de 21 117, după cum rezultă din următoarele date concrete[2]:

Provincia	**Nr. mediu de locuitori**
Oltenia	12 387
Muntenia	39 040
Dobrogea	10 743
Moldova	20 394
Basarabia	21 771
Bucovina	15 128
Transilvania	15 167
Banat	24 075
Crișana-Maramureș	34 349

Cele mai mici orașe se aflau în Oltenia, iar cele mai mari în Crișana și Maramureș. Viața cotidiană a orășenilor era organizată și dirijată de Primărie, în organigrama căreia se aflau mai multe oficii (servicii): Oficiul Sanitar, Oficiul Jurist-Consult, Oficiul Ingineresc, Oficiul de Accize, Perceptoratul Orășenesc, Oficiul Stării Civile, Contabilitatea Orășenească, Oficiul Tehnic, Oficiul Edil Orășenesc, Oficiul Curățeniei Străzilor, Grădinăria Orașului, Șendria Orfanală Orășenească, Judecătoria Comunală, Spitalul de Infirmi, Arhiva Orașului, Muzica Orășenească, Uzina de Apă, Uzina de Canalizare, Uzina

[1] Dr. C. Angelescu, *Evoluția învățământului primar și secundar în ultimii 20 de ani*, București [1937], p. 19.

[2] *Ibidem*.

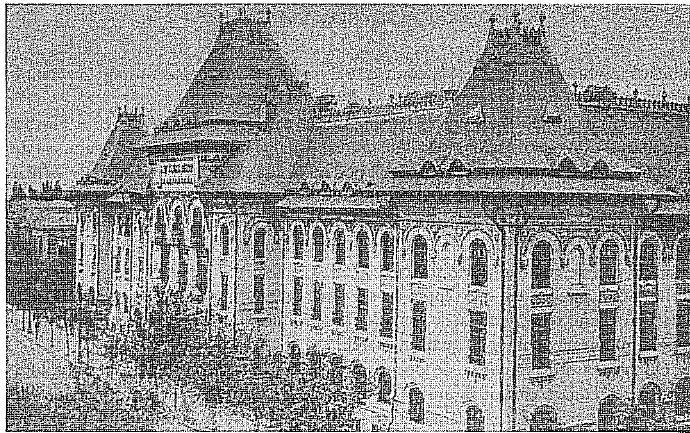

Fig. 81 București, Ministerul Lucrărilor Publice.

Fig. 82 Botoșani, Muzeul de Istorie.

de Gaz, Registratura, Expediție și Registrul de Înaintare. Fiecare serviciu acoperea un sector important al vieții cotidiene, iar prin întreprinderile de apă, electricitate, canalizare, gaz, administrate de Primărie, se asigurau condițiile indispensabile unei civilizații moderne.

Fig. 83 Oradea, Monumentul regelui Ferdinand.

Clădirile reprezentative ale orașului erau: prefectura (în reședințele de județ), primăria, liceul, judecătoria și/sau tribunalul, bisericile-catedrale, la care se adăugau cinematografele, teatrul (uneori), monumente istorice (turnuri, ziduri de cetăți), muzeul, arhivele statului, libräria etc. Aproape fiecare oraș avea una sau mai multe bănci.

Existau edificii publice, clădiri pentru gospodării colective (cazărmi, internate, închisori, aziluri de bătrâni, colonii etc.); cele mai multe construcții aparțineau gospodăriilor individuale (familiale). Potivit recensământului din 1930, în capitala României și în principalele orașe ale provinciilor istorice situația se prezenta astfel:

Orașul	**Nr. locuitori**	**Nr. gospodăriilor individuale**	**Nr. gospodăriilor colective**
București	639 040	158 007	2 508
Cluj	100 844	24 320	395
Chișinău	114 896	26 792	104
Cernăuți	112 427	25 896	260
Timișoara	91 580	25 006	129

Unele gospodării colective aveau mai multe clădiri, dar existau și situații când în aceeași clădire se aflau mai multe gospodării colective. Această realitate este dovedită de datele statistice:

Orașul	**Nr. populației din gospodăriile colective**	**Nr. clădirilor**
București	43 112	70 507
Cluj	11 063	10 502
Chișinău	10 390	10 194
Cernăuți	12 731	10 611
Timișoara	8 358	7 960

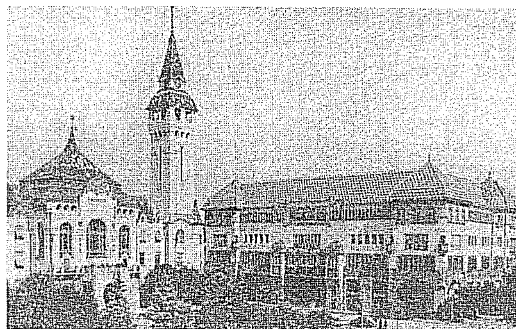

Fig. 84 Târgu Mureş, Primăria şi Palatul Culturii.

Fig. 85 Dorohoi, Primăria.

În oraşele României predominau clădirile cu parter. Spre exemplu, în 1921, în cele 27 oraşe din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş clădirile cu parter ocupau 96% din totalul acestora. În Cluj existau numai trei clădiri cu patru etaje. Marile clădiri — cu şapte-opt etaje — s-au construit în Bucureşti, pe principalele bulevarde: Brătianu, Elisabeta, Calea Victoriei[1]. O adevărată senzaţie a trezit Palatul Telefoanelor, clădire

[1] Vezi, pe larg, Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*. Ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1979, p. 167–172.

Fig. 86 Bucureşti. Bulevardul Elisabeta.

Fig. 87 Bucureşti, Calea Victoriei.

realizată în stil american. În perioada interbelică s-au ridicat edificii moderne, între care Palatul Regal din Calea Victoriei, Banca Marmorosch-Blank, Banca Chrissoveloni, Palatul Patriarhiei, Şcoala Superioară de Război, Consiliul de Miniştri, Ministerul de Interne (ultimele două se vor termina după război), Şcoala Superioară de Agricultură (astăzi Universitatea Agronomică), Facultatea de Drept, Institutul de Istorie Universală (astăzi „N. Iorga“), liceele „Mihai Viteazul“, „D. Cantemir“, „Spiru Haret“, „Sf. Sava“. În aproape toate judeţele s-au construit şcoli normale, palate administrative, tribunale, biblioteci,

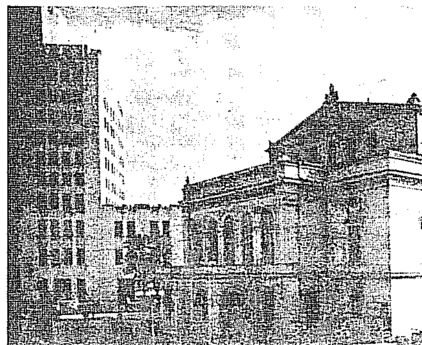

Fig. 88 București, Teatrul Național și Palatul Societății Telefoanelor.

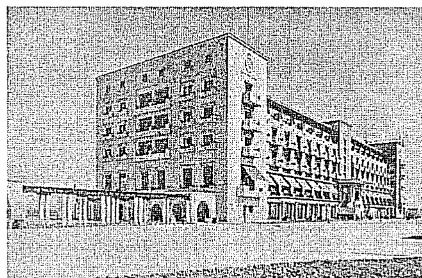

Fig. 89 Mamaia, Hotelul „Rex".

teatre, biserici etc. Între acestea, extinderea clădirii Universității din Iași, Biblioteca Centrală Universitară din Iași, Teatrul Național din Timișoara, Hotelul „Aro" din Brașov, Hotelul „Rex" din Mamaia, bisericile-catedrală din Alba Iulia, Cluj, Timișoara, Târgoviște etc.

Vintilă Mihăilescu aprecia că așezările urbane aveau patru *zone funcționale*: zona centrală, zona mahalalelor, zona industrială și zona agricolă[2]. În zona centrală existau case înghesuite, înalte și bine îngrijite. Cea a mahalalelor avea case joase, curți și grădini. În zona industrială se aflau fabrici și antrepozite; aici s-au construit case pentru muncitori, dar și unele vile ale personalului tehnic superior. Zona agricolă aparținea atât persoanelor particulare, cât și primăriei; de exemplu, Brașovul avea o suprafață de 99 ha intravilan, 8 900 ha pădure și 1 400 ha terenuri arabile; orașul Chișinău dispunea de 8 600 ha teren arabil. Delimitările zonale nu erau foarte stricte; existau situații când alături de un bloc de patru-cinci etaje se aflau case din chirpici, în curtea cărora gospodinele întindeau rufele pe o frânghie înnodată și sprijinită de prăjini noduroase și înnădite.

Confortul vieții urbane era conferit de existența rețelei de apă curentă, străzile asfaltate, iluminatul public, serviciile de salubritate, transportul în comun etc. După 1918 se constată o accelerare a procesului de modernizare a orașelor. Spre exemplu, în București rețeaua de apă a crescut de la 332 km în 1923 la 665 km în 1938; rețeaua de canalizare s-a extins de la 287 la 581 km, cuprinzând aproape 87% din totalul străzilor. Totuși, în

[1] Vintilă Mihăilescu, *Orașul ca fenomen antropogeografic*, București, 1941, p. 29–32.

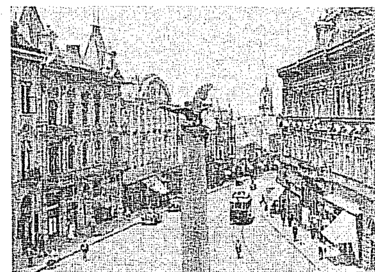

Fig. 90 Stradă în Cernăuți.

„mahalale" canalizarea era deficitară; 96% din locuințele acestei zone aveau latrine, care se curățau prin vidanjare. Ancheta sanitară realizată în 1938 a stabilit că din 176 de orașe, 74 erau lipsite de alimentare cu apă curentă, iar 123 nu erau canalizate[1].

Pavarea străzilor a cunoscut, de asemenea, o extindere; în București sporul a fost de la 450 km la 670 km, ajungându-se la 80% din totalul străzilor recunoscute ca atare. Cele din mahalale nu intrau în evidența primăriei. De regulă, centrul orașului era pavat cu piatră din granit, iar zona mediană, cu bolovani de râu. În orașele mici erau pavate două-trei străzi, celelalte fiind desfundate.

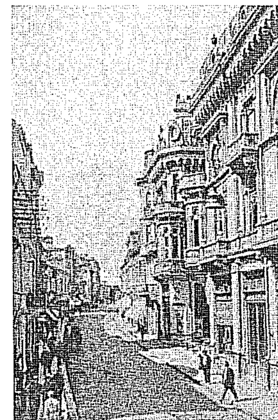

Fig. 91 Strada Unirii din Craiova.

Iluminatul public se realiza cu gaz aerian, iar spre sfârșitul perioadei interbelice se folosea becul electric. În București și în câteva alte orașe s-a introdus, din 1926, iluminatul cu reflectoare a fațadelor unor clădiri publice, statui, fântâni, pentru a putea fi admirate și în timpul nopții. Zonele periferice nu au beneficiat de iluminatul public. Chiar în București, la sfârșitul perioadei interbelice, din cei 670 km de străzi, numai pe 371 km era lumină electrică; o situație similară se înregistra și în celelalte orașe. De exemplu, în Chișinău existau 114 străzi luminate și 165 neluminate.

Salubritatea orașelor era o problemă importantă pentru asigurarea unei vieți normale în aceste aglomerări umane. De regulă, orașele aveau servicii de salubritate care se ocupau de curățarea străzilor; ele acordau atenție zonelor centrale, unde se mătura și se ridica gunoiul în fiecare zi; în celelalte, aceste operațiuni se desfășurau la două-trei zile sau săptămânal. Transportul gunoaielor se făcea cu camioane în orașele mai mari și cu căruța în cele mici. Zonele periferice se aflau în grija cetățenilor, care nu manifestau o preocupare specială pentru curățenie.

[1] Vezi, pe larg, Ministerul Sănătății, *Probleme și realizări*, 1, București, 1939.

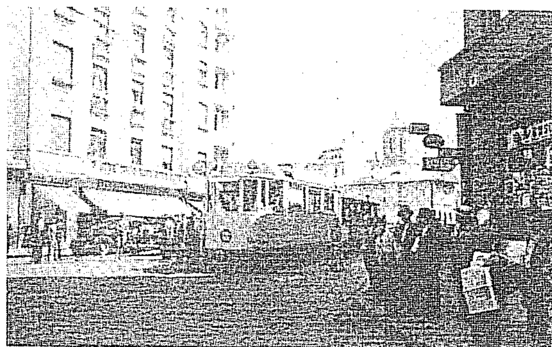

Fig. 92 Tramvai în București.

Fig. 93 Cernăuți, Piața Unirii.

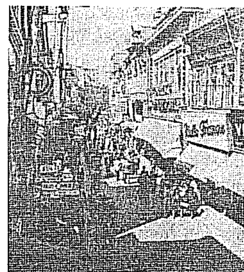

Fig. 94 București, Strada Lipscani.

Transportul public a cunoscut o dezvoltare și o modernizare semnificativă. În peisajul cotidian al marilor orașe a intrat tramvaiul electric, care a înlocuit, spre sfârșitul primului deceniu interbelic, tramvaiul tras de cai. S-au introdus troleibuse, mai întâi în Timișoara, în 1921, iar din 1929 și în București. Un alt mijloc care și-a făcut prezența în transportul public a fost autobuzul. Totuși, birja (trăsura) a rămas în mai multe orașe, mai ales în cele mici, un important mijloc de transport. Deși prețul practicat era de 5–6 ori mai mare comparativ cu tramvaiul sau autobuzul, birja venea la poartă, indiferent de oră, ducea clientul unde dorea, comodități pe care nu le puteau oferi mijloacele mecanice, care circulau pe anumite linii și la intervale de timp bine precizate.

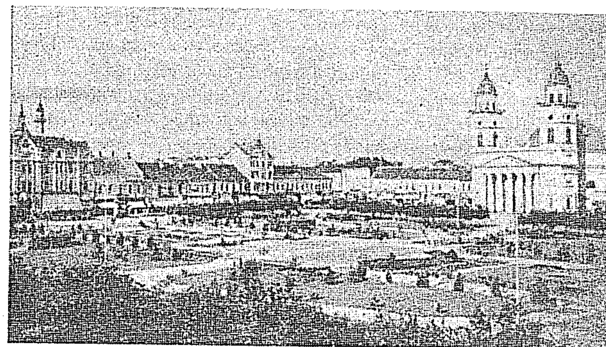

Fig. 95 Satu Mare, Piața principală.

Strada, în zona centrală a orașului, oferea un adevărat spectacol, mai ales că s-au introdus firme luminoase, dintre care cele mai atrăgătoare: „Luvru", „Postăvăria", „Lafayette", „La cronometrul precis", „La briciul lui Cuza", „Vițelul de aur", „Cerbul înfuriat", „Doi porumbei", „Vadul Concordiei", „La băieții veseli", „La calul alb" etc. Scriitoarea britanică Olivia Manning era contrariată de eleganța vitrinelor din centrul Bucureștilor: „În vitrinele strălucitoare se vedeau mănuși și mici bijuterii franțuzești, îmbrăcăminte englezească din cașmir și pielărie italienească, cu etichete ciudate, ca: pulover chic, golf și five-o'clock. Magazinele erau deschise până noaptea târziu".

Vânzătorii ambulanți ofereau și ei un spectacol aparte, amuzându-i pe unii, supărându-i pe alții, prin reclama pe care o făceau mărfii (halva, bragă, bomboane, covrigi, merdenele etc.).

Fiecare oraș avea un parc sau o grădină publică unde, în zilele de sărbătoare, se organizau diferite concursuri și petreceri. Prin grija primăriilor s-au amenajat sere, alei, straturi cu flori, lacuri, iar unii întreprinzători particulari au deschis restaurante. În anii 1930–1935 s-au amenajat parcurile Snagov și Băneasa, au fost asanate lacurile din jurul Capitalei (Băneasa, Herestrău, Tei), care au devenit locuri de recreiere și agrement, mai ales pentru protipendada bucureșteană.

2. Ocupațiile, condițiile de muncă

Potrivit recensământului din 1930, paleta ***ocupațiilor*** (sau clasa de profesiuni) în România era următoarea[1]:

[1] *Enciclopedia României*, 3. *Economia națională*, București, 1939, p. 46.

Clasa de profesiuni	urban%	rural%
Exploatarea solului	4,4	95,6
Industrie	56,2	43,8
Comerţ-credit	66,3	37,7
Transport	65,9	34,1
Instituţii publice	67,6	32,4
Sănătate publică, sport, divertisment	74,5	25,5
Alte categorii şi nedeclaraţi	66,0	34,0

Aceste date statistice arată că majoritatea covârşitoare a românilor se ocupa cu agricultura; se remarcă, în acelaşi timp, creşterea ponderii lucrătorilor din industrie, ca urmare a intensificării procesului de modernizare a economiei naţionale. Mica industrie a cunoscut o dezvoltare şi în mediul rural, prin crearea unor ateliere, fabrici, în care se prelucrau produsele agricole (floarea-soarelui, in, cânepă, lână, piei, fructe etc.). La oraş, paleta ocupaţiilor era mult mai largă, iar specializarea avea un rol important în obţinerea unor venituri cât mai mari.

La sate, ocupaţiile şi condiţiile de muncă au fost puternic marcate de reforma agrară înfăptuită la sfârşitul primului război mondial. Potrivit datelor statistice — consemnate la 1 ianuarie 1934[1] — au fost expropriate 6 125 789 ha, dintre care: 3 464 082 ha au fost distribuite în loturi individuale la 1 478 663 familii de ţărani, 1 116 614 ha au devenit islazuri comunale, iar 64 769 ha s-au distribuit pentru înfiinţarea vetrelor de sat, 128 312 ha ca loturi de colonizare, 856 206 ha păduri comunale, 74 554 ha embaticuri ha.

Prin aplicarea reformei agrare au fost împroprietăriţi circa 2/3 din totalul celor îndreptăţiţi; lotul mediu de împroprietărire a fost de 2,8 ha. S-a realizat o masivă redistribuire a proprietăţii agrare, consemnată de recensământul din 1930:

Întinderea exploatării agricole în ha	Total exploataţii agricole %	Suprafaţa totală %
0–5	74,95	28,02
5–10	17,10	20,04
10–20	5,50	11,95
20–50	1,70	7,77
50–100	0,37	4,53
100–200	0,17	3,95
200–500	0,13	6,66
Peste 500	0,8	17,08

[1] *Ibidem*, p. 305.

Reforma agrară a avut un caracter social — urmărind satisfacerea dorinţei de pământ a unui număr cât mai mare de ţărani, unul naţional — pentru o anumită uniformizare a distribuţiei proprietăţii agrare pe întreg teritoriul României, unul politic — pentru câştigarea electoratului de către partidele aflate în dispută, dar nu şi un caracter economic. Drept urmare, predominante au devenit proprietăţile mai mici de 5 ha, care — potrivit specialiştilor vremii — nu erau viabile din punct de vedere economic; peste 50% din totalul gospodăriilor din această categorie aveau mai puţin de 3 ha. În ceea ce priveşte exploataţiile (gospodăriile) cu mai puţin de 5 ha, situaţia se prezenta astfel:

Întinderea exploataţiei agricole	Total exploataţii agricole %	Suprafaţa totală %
Sub 1 ha	18,6	1,6
1–3 ha	33,5	11,1
3–5 ha	22,8	15,3

Situaţia nu s-a schimbat esenţial de-a lungul perioadei interbelice. În 1941, gospodăriile agricole cu proprietăţi de până la 5 ha reprezentau 76,7%, iar suprafaţa totală deţinută de acestea era de 32,1%.

Conform recensământului din 1941, repartiţia proprietăţii agrare era următoarea[1]:

Întinderea exploataţiei agricole în ha	Nr. proprietăţilor agricole %	Suprafaţa % din total
Sub 1 ha	23,2	2,2
1–3	35,1	15,0
3–5	18,4	16,1
5–10	16,9	26,0
10–20	4,5	12,9
20–50	1,4	8,5
50–100	0,2	3,0
100–200	1,0	3,3
200–500	0,1	5,0
Peste 500 ha	0,0	8,0

Curând după 1921 s-a înregistrat fenomenul înstrăinării loturilor primite prin reforma agrară; acest proces a fost puternic stimulat de legea pentru libera circulaţie a terenurilor dobândite prin legile de împroprietărire („legea Mihalache"), din august 1929. Numărul mare al ţăranilor care şi-au pierdut pământul şi mai ales fărâmiţarea excesivă a loturilor au constituit probleme grele pentru satul românesc, care s-au reflectat şi în condiţiile

[1] Victor Axenciuc, *Evoluţia economică a României. Cercetări istorico-statistice*, vol. II. *Agricultura*, Bucureşti, 1996, p. 195.

Fig. 96 Secui la cosit.

de muncă, ponderea cea mai mare ocupându-l efortul fizic.

Situația țărănimii a fost afectată și de obligațiile impuse pentru achitarea pământului primit prin reforma agrară, de creșterea taxelor și impozitelor, de scăderea prețurilor la produsele agricole. Neputându-și procura unelte moderne și mașini, practicând o agricultură pe loturi mici, cu mijloace rudimentare, țărănimea n-a putut asigura creșterea producției la hectar. Din contră, s-a înregistrat, mai ales în primii ani de după reforma agrară, o scădere a productivității muncii. În timpul sezonului agricol — care începea primăvara devreme și se încheia toamna târziu — participau la muncă toți membrii familiei (inclusiv copiii de

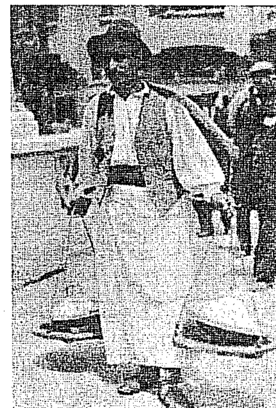

Fig. 97 Strângerea recoltei la Gliganu de Jos, jud. Argeș.

6–7 ani). Potrivit tradiției, țăranii se sculau dis-de-dimineață, astfel ca la revărsatul zorilor ei să fie pe ogor. Se muncea până seara, aproape de asfințitul soarelui, cu o pauză, la masa de prânz. Circa 40% din totalul țăranilor nu aveau animale de tracțiune, astfel că aceștia făceau apel la cei înstăriți pentru arat, aducerea recoltei de pe câmp, a lemnelor de foc din pădure, transportul unor produse la oraș etc. De regulă, între „părți" se stabilea o înțelegere nescrisă: 4–5 zile de lucru cu brațele pentru una cu carul sau cu plugul.

Fig. 98 București, Olteni cu miei tăiați lângă Piața Unirii, pe la 1930.

Viața economică precară a determinat pe unii țărani să-și părăsească satul în căutare de lucru la oraș. Dar orașul nu a putut absorbi decât o mică parte din forța de muncă disponibilă, astfel că — în toată perioada interbelică — în România a existat o suprapopulație rurală, o mână de lucru foarte ieftină, folosită parțial și în condiții dintre cele mai grele.

Moșierul — care înainte de 1918 fusese o prezență dominatoare în satul românesc — aproape că a dispărut din lumea rurală. El și-a păstrat cele 100 ha prevăzute prin lege (în funcție de zonă putea avea până la 500 ha) și conacul, pe care-l vizita din când în când, mai ales vara. Un element esențial îl constituie faptul că unii moșieri și-au investit sumele primite ca despăgubire în întreprinderi industriale și în bănci, intrând în rândurile marii burghezii industriale și bancare. Unii dintre ei au abandonat cu totul agricultura. În perioada interbelică și-au cumpărat moșii diferiți comercianți, industriași, bancheri, avocați, oameni politici. Aceștia continuau să locuiască în oraș și își arendau pământul. A avea moșie însemna un venit, dar și un *blazon*, un titlu de mândrie.

Fig. 99 Iaurgiu în București, la începutul anilor '30.

După reforma agrară, existau circa 10 000 de mari proprietari (dintre cei vechi), la care se adăugau 1 500 de agronomi, 635 medici veterinari, 950 ingineri publici. Unii dintre aceștia au organizat ferme moderne, de înaltă productivitate. Condițiile de muncă pe aceste ferme erau mult mai bune comparativ cu cele de pe micile gospodării țărănești. Fermierii au fost sprijiniți

prin politica de stat, mai ales în privința importului de mașini și unelte agricole (prin credite, reduceri de taxe vamale). În 1937, producția internă de unelte agricole era de 3 ori mai mare decât în 1927; importul de mașini agricole era cu 20% mai mare în 1938 față de 1934. În anul 1937 a fost adoptată legea pentru încurajarea și îndrumarea agriculturii, industrializarea și valorificarea plantelor textile, care viza creșterea productivității muncii și a gradului de prelucrare a produselor finite. Existența unei suprapopulații rurale, a forței de muncă foarte ieftină a constituit o frână în calea modernizării agriculturii. Datele statistice arată că în România existau peste 12 000 exploatații agricole cu peste 100 ha, dar nici jumătate din ele nu foloseau tracțiunea mecanică. În 1938, România avea doar 5 000 de tractoare, la o suprafață arabilă de aproape 14 milioane ha.

În sate existau și unii meșteri (croitori, cojocari, fierari etc.); aceștia aveau și pământ pe care-l munceau cu țăranii, care apelau la serviciile lor. Învățătorii și preoții făceau parte dintre fruntașii satelor; de regulă, ei aveau pământ arabil peste media celorlalți cetățeni; ei primeau și salarii de la stat, care le rotunjeau veniturile. Condiția lor era apreciată de consăteni, astfel că mulți aspirau să-și dea copiii la școli pentru a ajunge și ei „cărturari" și a duce o viață mai bună.

Orașul era un mediu mult mai complex. În 1935, populația activă a orașelor României era de 1 823 500 persoane, repartizate astfel[1]:

Categoria	Nr. persoane	%
Liber profesioniști	25 100	1,4
Ucenici	69 300	3,8
Proprietari și rentieri pensionari	128 100	7,0
Servitori	172 400	9,5
Membri de familie auxiliari	195 600	10,7
Alte profesii	316 800	17,4
Persoane lucrând pe cont propriu (patroni)	327 200	17,9
Salariați	589 000	32,3

În același an, populația întreținută se ridica la 1 808 300 persoane.

Aceste cifre arată că personalul angajat în diferite activități publice sau private era relativ mic, o pondere foarte mare având-o populația întreținută și membrii de familie (circa 2 milioane persoane). O parte relativ importantă din aceste categorii se ocupa cu agricultura și creșterea vitelor, mai ales în orașele mici.

Gama ocupațiilor era foarte largă; datele statistice arată că 65,1% dintre orășeni erau angajați în industrie, 28,3% în comerț și 3,4% în instituții de credit. Întreprinderile românești erau de mici dimensiuni; cele care lucrau cu până la 5 persoane aveau o pondere

[1] *Enciclopedia României*, 1, p. 156.

de 49,6%, în timp ce întreprinderile cu peste 500 salariați reprezentau doar 12,4% din totalul acestora.

Pe ramuri industriale, comerț și servicii, populația ocupată era repartizată astfel (în 1930)[1]:

Ramura	Nr. de persoane
Industria alimentară	121 798
Industria manufacturieră și de confecții	114 709
Comerț alimentar	114 002
Industria metalurgică	101 264
Industria lemnului	94 301
Industria extractivă	53 288
Industria textilă	40 456
Industria construcțiilor	32 993
Industria chimică	24 283
Industria tiparului (arte grafice)	17 588
Energie electrică, gaz, apă	9 012
Industria hârtiei	6 266
Alte industrii	785

După cum se observă, ponderea cea mai mare o avea populația ocupată în industriile alimentară, manufacturieră, de confecții, precum și în comerțul alimentar. La o anumită distanță se aflau cei din industria metalurgică și a lemnului, după care urmau: exploatarea subsolului, industria textilă, a construcțiilor și chimică.

Aceste cifre au cunoscut, după 1930, anumite modificări, în sensul creșterii numărului de persoane ocupate în industria metalurgică (în cadrul căreia era inclusă industria constructoare de mașini și cea de armament). Afirmarea industriei în ansamblul economiei naționale a avut consecințe benefice asupra întregii societăți românești. Mihail Manoilescu scria: „Industria nu este numai cheia bogăției statelor moderne, dar este, în același timp și o mare școală a popoarelor. Nu poate să se ridice spre formule sociale superioare poporul care n-a făcut școala industriei... Numai industria întreține acea multiplicitate de specialități tehnice și științifice, care constituie frumusețea culturii moderne... Industria dezvoltă calități omenești variate și surprinzător de noi; ea trezește în fiecare om însușiri latente nebănuite, încât constituie cel mai bun mijloc de a potențializa ființa omenească, ridicând-o spre îndemnare, spre iscusință și spre înălțimi de gândire"[2].

În perioada interbelică a crescut nivelul de pregătire profesională a muncitorilor. Conform recensământului din 1930, muncitorii calificați dețineau o pondere de 38,1% din totalul forței de muncă ocupată în industrie (procentul cel mai ridicat se înregistra

[1] *Ibidem*, 3, p. 58.
[2] Mihail Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, București [1942], p. 136–137.

în industria metalurgică — 63,9%). Un rol important privind ridicarea calificării şi exercitarea meseriilor l-a avut legea din aprilie 1936.

Condiţiile de muncă au cunoscut o ameliorare, comparativ cu perioada anterioară războiului mondial. România a fost membru fondator al Organizaţiei Internaţionale a Muncii, creată în 1919, şi a adoptat o legislaţie în favoarea lucrătorilor; în 1925 s-a legiferat repausul duminical şi al sărbătorilor legale; în 1927 s-au creat Camerele de Muncă, având misiunea de a „reprezenta şi ocroti munca industrială şi comercială"[1]. În 1928 s-a introdus ziua de lucru de 8 ore şi s-au stabilit norme clare pentru ocrotirea muncii minorilor şi femeilor; în 1929 s-a generalizat contractul colectiv de muncă; în acelaşi an s-a instituit ajutorul de şomaj. Regimul muncii diferea de la o întreprindere la alta. Întreprinderile mici erau insalubre, lipsite de condiţii igienico-sanitare. Marile întreprinderi — I.A.R. (Braşov), Malaxa (Bucureşti), Uzinele şi Domeniile Reşiţa, Schell (Braşov) etc. — asigurau condiţii bune: utilaje moderne, ventilatoare, garderobă, sală de baie, cantină.

De regulă, între patronat şi lucrători se încheiau contracte colective de muncă. Pentru încheierea contractelor şi impunerea respectării lor, muncitorii au recurs la acţiuni multiple, inclusiv greve. Mişcările sociale au cunoscut o intensitate deosebită în perioadele de criză economică (1918–1920 şi 1929–1933). Între acestea se detaşează grevele muncitorilor tipografi din Bucureşti, reprimate sângeros de guvernul liberal la 13/26 decembrie 1918; greva generală din octombie 1920, înfrântă de guvernul Averescu; greva minerilor de la Lupeni, din august 1929, grevele petroliştilor din Valea Prahovei; cele ale ceferiştilor din Bucureşti (ianuarie-februarie 1933) — înăbuşite în sânge de naţional-ţărănişti. În perioada interbelică, cel puţin 50 de muncitori grevişti au fost ucişi în confruntarea cu forţele de ordine. Şi în perioadele mai calme s-au înregistrat numeroase conflicte între lucrători şi patronat[2]. Astfel, în anii 1922–1928 au fost declarate 3 329 conflicte colective de muncă, la care au participat aproape 500 000 de salariaţi, dintre care 365 greve, cuprinzând 100 000 de muncitori. În perioada 1934–1937 au avut loc 306 greve, care au afectat 1 708 întreprinderi, cu participarea a 45 810 salariaţi; la acestea se adaugă 843 conflicte latente, din 4 236 întreprinderi şi la care au luat parte aproximativ 221 000 salariaţi. Majoritatea acestor greve s-au încheiat cu satisfacerea totală sau parţială a revendicărilor muncitorilor. În aceeaşi perioadă s-au semnat peste 1 500 contracte colective, în urma cărora s-a recunoscut dreptul muncitorilor la concedii plătite, repausul duminical, protecţia muncii, asigurări sociale.

O caracteristică a perioadei interbelice o constituie angajarea în activităţi industriale a femeilor, în industria textilă procentul acestora ajungând la 35–40% din totalul lucrătorilor.

Şomajul a afectat o parte a forţei de muncă; numărul cel mai mare de şomeri — din toate categoriile socio-profesionale — s-a înregistrat în 1932, ridicându-se la circa 300 000;

[1] „Monitorul oficial", nr. 83 din 14 aprilie 1927.

[2] *Anuarul statistic al României, 1937 şi 1938*, Bucureşti, 1939 (capitolul *Munca*).

în perioadele de avânt economic numărul lor era extrem de mic; de exemplu, în 1937 erau 22 247 şomeri.

Muncitorimea a contribuit, prin efortul său, la procesul de modernizare a României, la realizarea unor produse de calitate, competitive pe piaţa internaţională, la asigurarea a circa 80% din necesarul de produse industriale solicitate pe piaţa internă.

Burghezia a cunoscut în perioada interbelică o adevărată înflorire. Ea a beneficiat cel mai mult de politica guvernamentală, vizând dezvoltarea industriei naţionale, precum şi a celorlalte ramuri de activitate economică. Această categorie socială a obţinut credite pe termen lung şi cu dobânzi mici, scutiri de taxe vamale pentru achiziţionarea de maşini şi utilaje moderne, cumpărarea de către stat a unei părţi a mărfurilor realizate în întreprinderile particulare (mai ales a celor care interesau apărarea naţională).

Ponderea numerică a burgheziei nu este pe deplin clarificată. Mihail Manoilescu făcea următoarea evaluare[1]:

Categoria	Nr. persoane
Mari industriaşi	3 000
Mari comercianţi	2 000
Bancheri	1 500
Agricultori mari (moşieri)	10 000
Ingineri particulari	3 000
Economişti particulari	1 500
Rentieri proveniţi de la categoriile 1–6	15 000

Potrivit acestor date, în România existau 22 500 de burghezi, care reprezentau 0,12% din totalul populaţiei. Mai erau 101 000 pseudoburghezi, pe care Manoilescu îi clasifica astfel[2] (vezi tabelul de pe pagina următoare):

După aprecierea lui Manoilescu, acest număr (123 500 burghezi şi pseudoburghezi) la o populaţie de peste 18 milioane de locuitori era surprinzător de mic. Dacă se considera că o familie burgheză avea patru membri, rezulta că această clasă din România se ridica la 500 000 de oameni. Circa 80% din totalul bugheziei trăia din bugetul statului, astfel că între stat şi burghezie s-a realizat o interdependenţă. Exista o burghezie tradiţională, constituită în secolul al XIX-lea — provenind din familiile Assan, Costinescu, Alexandrescu, Ştirbey etc. —, dar cei mai mulţi burghezi erau de prima generaţie. Cel mai mare burghez român — judecând după avere — era Carol al II-lea care, pe lângă moşii, deţinea acţiuni la numeroase întreprinderi industriale şi bănci. Unul dintre cei mai bogaţi oameni din România era Nicolae Malaxa, proprietarul întreprinderilor „Malaxa" din Bucureşti, la care în 1938 comenzile de stat aveau o pondere de 98%. Max Auschnitt deţinea majoritatea acţiunilor la Uzinele şi Domeniile Reşiţa. Ion Gigurtu

[1] Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 109–110.

[2] *Ibidem*, p. 109–110.

Categoria	Nr. persoane		
	Total	În bugetul de stat	Liber profesioniști
Ingineri funcționari publici	4 000	4 000	–
Economiști funcționari publici	4 000	4 000	–
Avocați	14 000	500	13 500
Medici	6 000	3 500	2 500
Universitari	2 500	2 500	–
Profesori secundari	10 000	10 000	–
Funcționari înalți administrativi	6 000	6 000	–
Magistrați	3 000	3 000	–
Ofițeri	19 500	19 500	–
Scriitori, ziariști, artiști (particulari)	1 000	–	1 000
Diverși	5 000	2 000	3000
Pensionari, rentieri	26 000	23 000	3 000

conducea Grupul Mica — societate ce exploata bogățiile aurifere și metale neferoase din România. Între marii capitaliști se aflau: C. Argetoianu, Ernest Baliff, Ion Bujoiu, Nicolae J. Chrissoveloni, Oscar Kaufman, Ernest Urdăreanu, Nicolae Mociorniță ș.a. Profiturile obținute de marii capitaliști erau considerabile. Astfel, Malaxa obținea (în funcție de categoria comenzilor făcute de stat) profituri de 300–1 000%. De regulă, marea burghezie se implica nemijlocit în activitățile economice, munca ei în birou era destul de limitată în timp. Evident, biroul unui mare industriaș sau bancher — precum Malaxa sau Auschnitt — impresiona prin eleganță și bun gust.

Burghezia a avut un rol hotărâtor în evoluția României după 1918, în dezvoltarea economiei și societății, a învățământului, științei și culturii. Asigurând conducerea politică a țării, burghezia a contribuit la consolidarea statului național unitar, la creșterea prestigiului României pe arena internațională.

Funcționarii au cunoscut o spectaculoasă creștere numerică după 1918, ca urmare a modernizării aparatului de stat și a necesităților resimțite de noile provincii, mai ales de Basarabia, de a avea oameni pricepuți, care să muncească și să aplice legislația în vigoare. Statutul funcționarilor publici, votat de Parlament în iunie 1923, a intrat în vigoare la 1 ianuarie 1924. Conform statutului, funcționarii erau acei cetățeni „care îndeplinesc un serviciu public permanent (civil sau ecleziastic) la stat, județ, comună sau la

instituțiunile al căror buget este supus aprobării Parlamentului, guvernului sau consiliilor județene și comunale". Statutul prevedea un sistem unitar de încadrare și promovare; funcționarii se bucurau de inamovibilitate, aveau un program de 7 ore pe zi; nu puteau să declare grevă, nici să ia hotărâri cu caracter politic. Ei aveau drept de vot, dar nu puteau fi aleși decât dacă demisionau din funcție. Condițiile de muncă erau bune; aveau birouri cu lumină electrică, încălzire, aveau acces la grupuri sanitare etc.

Neexistând o evaluare corectă a necesităților, la câțiva ani după Unire s-a constatat că numărul funcționarilor era prea mare. Prin jurnalul Consiliului de Miniștri din 1 aprilie 1927 se hotăra reducerea numărului de funcționari cu 25%; reducerea urma să se facă treptat, pe măsură ce se iveau vacanțe, prin demisii, deces sau destituire; se preconiza renunțarea la funcționarii diurniști. Deși toate partidele cereau reducerea numărului funcționarilor publici, în fapt, atunci când ajungeau la guvernare, căutau să-și plaseze un număr cât mai mare de partizani politici sau rude ale liderilor în posturi cât mai bine retribuite. Atunci când s-a ajuns în impas, guvernul național-țărănist a decis, în mai 1933, crearea așa-numitului *cadru disponibil*, în care erau trecuți funcționarii fără slujbă, dar care primeau 50% din salariul de bază. Numărul funcționarilor pe ministere în 1934/1935 era următorul[1]:

Ministerul	Nr. de funcționari
Instrucțiunii Publice, Cultelor și Artelor	80 181
Lucrărilor Publice și Comunicațiilor	43 582
Apărării Naționale	34 989
De Interne	30 812
De Finanțe	22 765
De Justiție	13 689
Agriculturii și Domeniilor	12 076
Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale	7 765
Industriei și Comerțului	1 682
Afacerilor Străine	437
Consiliul de Miniștri	43

Conform recensământului din 1930, în întreprinderile industriale și comerciale lucrau 75 593 funcționari de birou și comerciali, iar în întreprinderile de transport un număr de 38 235 funcționari. O statistică din 1932 indică existența a 92 263 funcționari la regiile și casele autonome. Adunate, aceste cifre dau 490 202 funcționari, la care se adaugă cei ai județelor și comunelor, ajungându-se la circa 600 000 de persoane.

[1] *Anuarul statistic al României, 1937 și 1938*, p. 29.

Cei 248 021 funcţionari erau repartizaţi astfel:

Categoria	Număr
Personal administrativ	52 242
Personal de specialitate	105 213
Personal auxiliar şi inferior	48 838
Personal de intendenţă şi serviciu	41 728

Funcţionarii publici au asigurat desfăşurarea activităţii aparatului de stat şi a instituţiilor publice, aplicarea legilor în vigoare. Unii dintre ei considerau că nu se află în slujba cetăţenilor şi de aceea aveau o atitudine arogantă, sfidătoare faţă de cei care se prezentau la ghişeu; pentru rezolvarea unei cereri, nu puţini funcţionari — mai ales dintre cei inferiori — percepeau diferite comisioane sau „cadouri". Chiar şi funcţionarii superiori — directori, miniştri — primeau anumite atenţii, care puteau fi un pachet de acţiuni la o mare întreprindere industrială, sau chiar „graţiile" unei femei, interesată în rezolvarea pozitivă a cererii soţului sau amantului ei (obţinerea permisului de export pentru un anumit produs, o substanţială comandă de stat etc.).

Intelectualitatea era puţin numeroasă în România. Luând în calcul pe cei care aveau mai multe studii decât şcoala primară, situaţia se prezenta astfel, în 1930:

Gradul de instrucţie	Număr de persoane	% din populaţie
Secundară	705 108	8,6
Profesională	262 231	3,2
Universitară	90 653	1,1
Alte şcoli superioare	42 354	0,5

În statisticile vremii, unele categorii de intelectuali erau cuprinşi în rubricile consacrate funcţionarilor sau burgheziei. Cei mai mulţi dintre intelectuali erau învăţătorii şi profesorii; aceştia au contribuit la ridicarea nivelului de instrucţie publică a cetăţenilor, la dezvoltarea ştiinţei şi culturii. În memoria contemporanilor au rămas mari dascăli, profesori universitari, precum: Nicolae Iorga, Vasile Pârvan, Nae Ionescu, Dimitrie Gusti, Constantin Rădulescu-Motru, Paul Bujor, Mihai Ralea, Onisifor Ghibu, Dimitrie Pompeiu, Elie Carafoli, dar şi profesori de liceu, ca: Eugen Lovinescu, Şerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Ştefan Zeletin ş.a. O categorie importantă şi adesea spectaculoasă de intelectuali era formată din artişti, scriitori, ziarişti, cei mai mulţi bucurându-se de o mare popularitate şi influenţă. Între aceştia: George Enescu, Constantin Tănase, George Vraca, Ion Manolescu, Maria Filotti, Maria Tănase, Mihail Sadoveanu, Liviu Rebreanu, Camil Petrescu, Pamfil Şeicaru, Stelian Popescu ş.a.

Condiţiile de muncă ale intelectualilor erau bune; mulţi aveau asigurat un confort deosebit, atât la domiciliu, cât şi la Universitate, liceu, şcoală generală, ziar etc. Intelectualii se bucurau de o consideraţie socială deosebită şi aveau un statut cu adevărat remarcabil, recunoscut ca atare de toţi cetăţenii României.

Dacă înainte de 1918, România avea circa 5 000 de **studenţi**[1], după Marea Unire numărul lor a crescut considerabil. În anul universitar 1935/1936 existau 38 126 studenţi, la circa 19 milioane de locuitori. Comparativ cu alte ţări, situaţia se prezenta astfel[2]:

Ţara	% din populaţie
România	0,14
Cehoslovacia	0,22
Ungaria	0,19
Bulgaria	0,16
Polonia	0,15
Franţa	0,20

Cei mai mulţi studenţi (peste 40%) urmau facultăţile de Drept, în timp ce învăţământul tehnic şi agronomic era frecventat de circa 10% din totalul acestora. *Enciclopedia României*, publicată în 1938, aprecia că „orientarea studenţilor spre diferite facultăţi se face în dezacord cu interesele sociale şi naţionale ale statului", deoarece într-o ţară cu o structură agrară şi care cunoştea un intens proces de industrializare, tinerii se îndreptau mai ales spre ştiinţele juridice. De regulă, un student urma simultan două-trei facultăţi, dar existau şi situaţii când un tânăr era înscris la şase-şapte facultăţi. Dintre cei înscrişi, doar 10% îşi încheiau studiile în termenul prevăzut de planul de învăţământ (de regulă, 4 ani). Pe facultăţi, situaţia se prezenţa astfel[3]:

Facultatea	% absolvenţi din înscrişi
Medicină Veterinară	14,0
Medicină	12,4
Farmacie	10,2
Litere	9,0
Ştiinţe	7,2
Drept	7,1
Teologie	5,9

[1] Gh. Iacob, *Modernizare — europenism*, 1. *Ritmul şi strategia modernizării*, Iaşi, 1995, p. 68.
[2] *Enciclopedia României*, 1, p. 479.
[3] *Ibidem*, p. 480.

Studenții plăteau diferite taxe: de înscriere, de frecvență, de bibliotecă, de examen, de licență, de construcție (când era cazul). Aceste taxe variau de la o facultate la alta, dar ele se ridicau la 2–3 salarii lunare medii, constituind o mare povară pentru mulți tineri (mai ales fii de țărani). De burse beneficiau doar 4–7% din totalul studenților (în funcție de profilul facultăților — mai multe în cele cu profil economic și tehnic, mai puține la Drept și Litere).

Statul oferea condiții bune de studiu — săli de clasă, amfiteatre, biblioteci, laboratoare — dar lipsa mijloacelor financiare îi determina pe mulți studenți să-și găsească surse proprii de venit. Cercetările sociologice au arătat că, pentru a-și câștiga existența, numeroși studenți (circa 60%) aveau servicii (pe la diferite ministere și regii), acordau meditații etc.

Alături de aceste categorii socio-profesionale existau și altele: servitori, lucrători la ecarisaj, prostituate etc. Paleta ocupațiilor în România era extrem de largă, iar condițiile de muncă variau de la o categorie socio-profesională la alta.

3. Veniturile și cheltuielile

Cetățenii României aveau venituri extrem de diferențiate, în funcție de avere, profesie, situație financiară, conjunctură economică sau socială.

La *sate*, situația materială a țărănimii a fost profund marcată de înfăptuirea reformei agrare. Veniturile țăranilor împroprietăriți au crescut, dar ele nu le-au putut asigura o viață confortabilă. Gospodăriile țărănești, în covârșitoarea lor majoritate, nu erau rentabile din punct de vedere economic, datorită lotului prea mic de pământ pe care-l aveau și procesului de fărâmițare a acestuia, mai ales prin moștenire. O soluție putea fi comasarea proprietății și asocierea țăranilor în cooperative, dar în România nu s-a putut dezvolta o adevărată cooperație sătească. Pe de o parte, datorită stării de spirit a țăranului român, individualist și suspicios la orice asociație i se oferea; pe de altă parte, din cauza atitudinii partidelor politice, care au urmărit să facă din cooperativele și băncile populare instrumente de influențare politică a țărănimii.

Neavând unelte și mașini, practicând o agricultură rudimentară, veniturile țărănimii erau extrem de reduse. Producția la ha a rămas, în România, printre cele mai scăzute din Europa.

Faptul că industria și serviciile nu puteau absorbi numărul mare de brațe de muncă disponibile din lumea satului a creat o suprapopulație rurală, cu efecte negative asupra procesului de modernizare a agriculturii. Pe de altă parte, o anumită inerție și un conservatorism specific au făcut ca prea puțini țărani să se angreneze în activități aducătoare de venituri suplimentare (în ateliere mici, în întreprinderi de prelucrare a produselor agricole, servicii etc.). Este un fapt că țărănimea a fost principala masă a contribuabililor la bugetul de stat, prin sistemul impozitelor și taxelor. S-a ajuns, în anii crizei economice, la execuții silite — primarul, perceptorul și jandarmul confiscând bunurile țăranilor datornici, pe care le vindeau apoi la licitație publică.

Un aspect care a influențat viața țăranului român a fost „foarfeca prețurilor", adică scăderea prețurilor la produsele agricole și urcarea la cele industriale. Pentru a-și reface gospodăriile distruse în timpul războiului, a cumpăra unelte și vite, pentru a-și plăti pământul primit prin reforma agrară, numeroși țărani au fost nevoiți să se împrumute la cămătari și bănci, iar curând a apărut grava problemă a datoriilor agricole. Pentru a-și plăti datoriile, mulți țărani și-au vândut pământul cu care au fost împroprietăriți. La sate s-a creat o puternică tensiune socială, astfel că în 1931–1934, problema conversiunii datoriilor agricole s-a aflat în centrul atenției partidelor politice și a guvernelor. Situația s-a reglementat prin legea pentru conversiunea datoriilor agricole din aprilie 1934, de care au beneficiat 2,5 milioane gospodării țărănești, adică 59% din totalul acestora.

În fiecare sat erau 10–15 țărani înstăriți, care-și puteau dezvolta gospodăriile, unii dintre ei cumpărând unelte și chiar mașini (semănători, batoze etc.), având moară, presă de ulei, prăvălie sau cârciumă. De asemenea, învățătorul, preotul, notarul, jandarmul aveau salariu, care completa veniturile obținute din agricultură. Existau și unii fermieri, care practicau o agricultură modernă și rentabilă[1]. Spre exemplu, prințul C. Basarab-Brâncoveanu avea 500 ha cultivabile, 371 ha pășune și 3 481 ha neexpropriabile (păduri, bălți etc.) în județele Olt, Ilfov, Dolj și Romanați. La Brâncoveni (jud. Romanați) avea pepiniere de viță de vie americană, livezi cu pomi fructiferi, grădini de trandafiri altoiți, o stație de selecționare mecanică a semințe de lucernă. Prințul punea la dispoziția celor interesați grâu selecționat pentru sământă, mazăre, rapiță, sământă de lucernă, viță de vie altoită, pomi și puieți de pomi. Un alt mare proprietar, C. Sescioreanu, avea o moșie de 350 ha în județul Dolj, unde creștea porci, tauri, vaci și berbeci de rasă. Proprietarul avea două secerători-legători, șase semănători, două cositoare, patru pluguri cu două brăzdare și șase pluguri cu un brazdar. Constantin Garoflid, ministru în anii 1920–1921, avea, după reforma agrară, 500 ha arabile, după care a cumpărat noi terenuri, ajungând la 2 424 ha; el a organizat o fermă de berbecuți, s-a dotat cu cinci tractoare, 25 semănători și alte mașini agricole. Produsele realizate în asemenea ferme aveau o calitate superioară și se vindeau mai ales pe piața vest-europeană, proprietarii obținând venituri frumoase. Ele erau însă o excepție în agricultura românească.

Țăranii erau extrem de grijulii atunci când era vorba de cheltuieli, deoarece veniturile lor erau mici. Totuși, o analiză întreprinsă de echipele studențești în anul 1938 arată că de la prăvălia și de la cârciuma din sat principalele produse cumpărate de țărani erau băuturile alcoolice, pe locul următor aflându-se tutunul și chibriturile, apoi articolele de fierărie. Rechizitele școlare ocupau unul dintre ultimele locuri. Cel mai adesea mărfurile se cumpărau în schimbul unor produse (grâu, porumb, cartofi, ouă, găini etc.).

În 1934 se înregistrau următoarele prețuri medii (în București)[2]:

[1] Vezi, pe larg, Dumitru Șandru, *Satul românesc între anii 1918 și 1944*, Iași, 1996 (capitolul: *Exploatările agricole după reforma agrară*).

[2] Gh. Iacob, *op. cit.*, p. 204–205.

Produsul	Unitatea de măsură	Lei
porumb	kg	2,13
grâu	kg	4,52
ovăz	kg	2,63
orz	kg	1,93
cartofi	kg	3,10
găină	buc.	40,90
ou	buc.	1,54
brânză de burduf	kg	53,75
făină de grâu, cal. 000	kg	10,00
pâine albă	kg	7,75
pâine neagră	kg	5,55
măsline	kg	33,90
ulei de floarea-soarelui	l	25,75
unt proaspăt	kg	65,10
carne de porc, cal. I	kg	28,40
carne de vacă, cal. I	kg	17,50
lapte dulce	l	8,25
petrol lampant	l	4,65
săpun de toaletă	buc.	18,00
pantofi bărbătești	per.	530,00
pantofi damă	per.	430,00
lemne fag	1 000 kg	712,00

Aceste prețuri nu s-au schimbat prea mult până la sfârșitul perioadei interbelice. De exemplu, în 1938, laptele se vindea cu 5,40 lei l, carnea de vacă cu 22,50 lei, carnea de porc — 29,90 lei, brânza de burduf — 54,20 lei, oul proaspăt — 1,73 lei, pâinea albă — 8,70 lei, pâinea neagră — 7,20 lei, măslinele — 48,95 lei, uleiul de floarea-soarelui — 34,40 lei, pantofi bărbătești — 605 lei, pantofi damă — 559 lei, petrol lampant — 3,90 lei.

Cercetările sociologice au arătat că aproape toate produsele obținute de țărani pe parcursul unui an erau cheltuite pentru achitarea taxelor și impozitelor, precum și pentru asigurarea unui minim de existență cotidiană. Prin mari eforturi și economii, unii dintre ei reușeau să-și dezvolte gospodăria, să-și procure uneltele necesare muncilor agricole, să facă din unele momente ale existenței — naștere, botez, nuntă, moarte — prilejuri de trăire intensă, spirituală și materială, pentru întreaga comunitate.

Câștigurile **la oraș** erau mult mai diferențiate. *Lucrătorii industriali* desfășurau o muncă rentabilă. Datele statistice arată că în România valoarea producției industriale reprezenta 50% din valoarea producției agricole, în condițiile în care în industrie lucra 10,2%, iar în agricultură 79% din populație. Pentru lucrători, principala sursă de venit o constituiau salariile. În 1938, salariile medii pe ramuri de producție erau următoarele[1]:

[1] *Anuarul statistic al României, 1939 și 1940*, p. 345.

Ramura	Salariul în lei
Industria extractivă	2 361
Industria alimentară	2 118
Industria artelor grafice	2 005
Transport și depozitare	2 000
Profesiuni comerciale	1 974
Industria pielăriei și blănăriei	1 949
Industria varului, ceramicii și sticlei	1 906
Industria textilă	1 904
Industria chimică	1 861
Industria metalurgică și mecanică	1 799
Industria lemnului și mobilei	1 771
Industria construcțiilor	1 752
Industria încălțămintei și toaletei	1 717
Profesiuni agricole	1 680
Industria artă și precizie	1 600

Salariile cele mai mari se înregistrau în industria modernă, cu o productivitate ridicată, precum și în cele în care munca era mai grea. De regulă, femeile și copiii primeau un salariu mai mic decât bărbații, pentru aceeași muncă prestată.

În primii ani de după război, la salariile de bază se adăugau sporuri pentru chirie, îmbrăcăminte, scumpete, deplasare, alocații pentru copii. Mulți orășeni aveau un lot de pământ, practicând agricultura, legumicultura, creșterea vitelor. Aproape în fiecare gospodărie se creșteau păsări și porci pentru consumul propriu, uneori chiar pentru vânzare la piață.

Veniturile *patronilor* depindeau de mărimea și rentabilitateea întreprinderii pe care o aveau. Micii patroni câștigau puțin, iar cheltuielile pentru modernizarea întreprinderii erau prea mari pentru a se încumeta să le facă. Pentru ei, plata impozitelor devenea adesea o problemă, mulți fiind nevoiți să-și închidă atelierul, după câțiva ani de la înființarea lui.

Marea burghezie obținea venituri considerabile ca urmare a producției realizate, dar și, nu o dată, a manevrelor prin care erau cointeresați guvernanții să-i acorde anumite facilități. Spre exemplu, directorii de la societățile „Lupeni"și „Petroșani" aveau salarii între 500 000 și 2 milioane lei pe an (adică între 45 100 și 166 000 lei pe lună). Aceste sume, de-a dreptul fabuloase, s-au aflat la baza deciziei guvernelor de a proceda la reorganizarea regiilor autonome, pentru a-și putea plasa oamenii din propriile partide în funcțiile de director. Relațiile personale aveau adesea un rol important în obținerea unor venituri cât mai mari. În memoriile sale, C. Argetoianu scria despre Nicolae Malaxa: „Inginer obscur, a început cu nimic și fără protecție, nici însușiri bătătoare la ochi, numai prin puterea lui de muncă și mai ales prin arta lui de a se învârti a ajuns într-un deceniu și ceva în fruntea industriei și a oamenilor noștri de afaceri. Știa din experiența lui și a

altora că în ţara românească totul se cumpără şi că în materie de şperţ trebuie să dai la timp şi gros. Îndată ce a putut, şi-a constituit *un fond de rulment al corupţiei* (subl. aut.) pe care l-a manevrat cu discreţie şi dibăcie"[1].

În fruntea celor care şi-au sporit veniturile profitând de poziţia politică pe care o ocupa s-a aflat regele Carol al II-lea. În iunie 1930, la urcarea pe tron, suveranul avea 70,3 milioane lei sub formă de acţiuni, titluri şi depozite la diferite bănci şi întreprinderi industriale (Banca Generală a Ţării Româneşti, Banca de Credit Român, Uzinele şi Domeniile Reşiţa, Fabrica de hârtie „Buşteni", Fabrica de hârtie „Letea", Societatea de ciment „I.G. Cantacuzino", Fabrica de bere „Azuga" etc.). Prin diferite manevre, Carol al II-lea şi-a sporit an de an veniturile, devenind unul dintre cei mai bogaţi oameni din Europa. După ce regele a fost nevoit să abdice, în septembrie 1940, s-a constituit, din ordinul generalului Antonescu, o comisie de anchetă privind „fraudele din avutul public" săvârşite de fostul suveran. După întinse cercetări, instanţa specială de judecată de pe lângă Curtea de Casaţie, prin decizia nr. 1 din 26 noiembrie 1941, l-a obligat pe Carol al II-lea să restituie statului proprietăţile dobândite pe căi ilegale. De asemenea, fostul rege trebuia să plătească statului român despăgubiri în valoare de 1 161 762 359 lei[2]. Este de înţeles că statul n-a primit niciodată această sumă.

Veniturile **funcţionarilor publici** depindeau de alocaţiile bugetare. Anul bugetar începea la 1 aprilie; în 1938/1939 cheltuielile bugetare au fost repartizate astfel[3]:

Cheltuieli	%
I. Social-economice	59,4
1. Acţiuni economice	25,0
2. Educaţie	17,8
3. Datorie publică	12,0
4. Acţiuni sociale	4,0
5. Lucrări publice	0,6
II. Administrativ-militare	40,6
1. Apărarea naţională	25,1
2. Externe	1,1
3. Interne	6,9
4. Justiţie	4,0
5. Culte şi arte	3,3
6. Administraţie general-guvernamentală	0,2
TOTAL	100

[1] Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, 9. Ediţie şi indice de Stelian Neagoe, Bucureşti, 1997, p. 73.
[2] Vezi documentul în ANIC, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 721/1941.
[3] Gh. Iacob, *op. cit.*, p. 136.

După cum se observă, cheltuielile pentru educaţie reprezentau 17,8% din bugetul statului, în timp ce cheltuielile de administraţie general-guvernamentală aveau o pondere de numai 0,2%. Datorită situaţiei internaţionale tot mai grave, pentru apărarea naţională în exerciţiul 1938/1939 s-a alocat 25,1% din bugetul României.

În 1927 s-a adoptat, din iniţiativa lui Mihail Manoilescu, subsecretar de stat la Ministerul de Finanţe, „legea armonizării retribuţiilor bugetare", ale cărei principii — calitatea şi importanţa socială a muncii — s-au menţinut până în 1948.

Salariile funcţionarilor publici erau extrem de diversificate, întinzându-se pe o scară care începea cu mai multe zeci de mii şi ajungea până spre 2000 lei. În iunie 1940 se înregistra situaţia prezentată în tabelul din pagina următoare[1].

Lista civilă a regelui Carol al II-lea, stabilită în iunie 1930, era de 40 milioane lei, adică de 3 333 333 lei pe lună, iar cea a principelui Mihai de 7 milioane, respectiv 583 333 lei lunar. Regina Maria beneficia de 20 milioane, iar principesa Elena de 7 milioane lei[2].

Desigur, numărul celor cu salarii foarte mari era redus; spre exemplu, în administraţia centrală existau 54 persoane (0,12% din total) care aveau salarii mai mari de 25 000 lei, în timp ce 77,44% primeau salarii sub 5 000 lei. Evident că aceste diferenţe se reflectau în nivelul de trai, în viaţa cotidiană a categoriilor repective. De regulă, funcţionarii superiori aveau, pe lângă salarii, şi alte surse de venituri (acţiuni la întreprinderi industriale şi bănci, moşii etc.).

În urma unor analize sociologice s-a constatat că în 1937 **cheltuielile orăşenilor** erau repartizate astfel[3]:

Provincia	Alimente	Îmbrăcăminte, încălţăminte	Lumină apă, combustibil	Transport	Chirie	Diverse
Transilvania	40,9	14,8	8,5	19,6	19,6	13,7
Bucovina	40,9	15,7	9,2	17,6	17,6	14,4
Vechiul Regat	41,0	15,4	10,1	2,4	15,7	15,4
Basarabia	39,5	15,8	13,4	1,6	15,7	14,0

După cum se observă, orăşenii cheltuiau cel mai mult pentru hrană. Ponderea mai redusă a acestor cheltuieli în Basarabia se datora faptului că mulţi dintre orăşenii provinciei se ocupau cu agricultura, procurându-şi sursele de hrană din propria gospodărie. În

[1] „Monitorul oficial", nr. 131 din 8 iunie 1940.
[2] DAD, nr. 75, şedinţa din 18 iunie 1930, p. 3 885.
[3] N. Georgescu-Roegen, *Costul vieţii în oraşele româneşti*, în „Sociologie românească", nr. 7–8 din iulie-august 1937.

Funcția	Salariul lunar în lei
Președintele Consiliului de Miniștri	60 000
Ministru	54 000
Subsecretar de stat	38 500
Ambasador	42 500
Prefectul Poliției Capitalei	28 000
General de corp de armată	53 500
General de divizie	35 000
Colonel	23 000
Prim-președintele Înaltei Curți de Casație și Justiție	55 000
Patriarh	55 000
Mitropolit	42 500
Preot licențiat în teologie	5 500
Profesor universitar	17 000
Asistent universitar	8 000
Medicul șef al Capitalei	18 000
Medic primar județ	12 000
Farmacist	7 000
Prefect	19 500
Primar	21 750
Medic de circumscripție urbană	10 000
Medic de circumscripție rurală	11 000
Medic primar de spital	10 000
Soră de ocrotire	4 500
Soră de caritate	2 250
Moașă de spital	2 500
Infirmieră	1 680
Inginer chimist	7 360
Inspector școlar județean	10 500
Învățător definitiv	4 100
Profesor secundar definitiv	8 990
Comisar de poliție	5 920
Sergent de poliție	1 520–3 120
Director de poștă	19 500
Oficiant de poștă	5 950–7 360
Factor poștal	2 700–3 760
Arhivar principal, cl. I	15 000
Bibliotecar	7 500
Dactilograf principal, cl. I	6 500
Om de serviciu, portar	2 250

România interbelică nu s-a murit de foame, dar cheltuielile proprii pentru cultură și servicii, mai ales în mediul rural, erau extrem de mici, fapt ce arată că societatea cunoștea o evoluție, adesea contradictorie, cu un ritm mai accelerat la oraș și unul mai lent în lumea satului, dar direcția era aceeași: spre o civilizație cu adevărat modernă.

4. Familia

Întemeierea unei familii începea odată cu ***căsătoria***. Românii erau familiști convinși. Căsătoria se încheia, de regulă, în cadrul aceluiași grup social, definit prin avere (dotă sau zestre), statut moral, studii. Ofițerii nu se puteau căsători decât cu fete înstărite; un ordin al ministrului de Război din 1927 stabilea că ofițerii (de la sublocotenent la maior) se puteau căsători numai cu fete care aveau o dotă de peste un milion de lei. Legea pentru căsătoria militarilor, din 9 aprilie 1931, prevedea că militarii se puteau căsători numai cu consimțământul scris dat de autoritatea militară superioară, după ce au împlinit 25 de ani; pentru obținerea acestuia, ofițerii urmau să justifice vârsta pe care o aveau, dota miresei și averea personală (de cel puțin 40 0000 lei anual în cazul ofițerilor superiori și generalilor, de 6 000 lei anual al viitoarelor soții de militari cu grade inferioare); se adăugau garanțiile de moralitate și onorabilitate pe care mireasa trebuia să le probeze; certificatul de onorabilitate era dat de cinci capi de familie din localitatea de domiciliu a miresei, iar onorabilitatea acesteia trebuia confirmată de primar și de șeful poliției locale; de asemenea, părinții miresei erau datori să prezinte un certificat de onorabilitate. Restricții existau și pentru preoții ortodocși, care aveau nevoie de aprobarea episcopiei pentru a se căsători (tot cu fete de familie bună și onorabilă).

De regulă, fetele de la țară se căsătoreau la 14–15 ani; același obicei era și în mahalalele orașelor. În familiile burgheze, fetele se căsătoreau după terminarea pensionului (17–18 ani) sau a facultății (21–22 ani). Băieții de la țară se căsătoreau, de regulă, înainte de a pleca să-și satisfacă stagiul militar (21 ani), astfel că la „liberare" aveau deja 1–2 copii. Mai întâi se întâlneau părinții, care stabileau zestrea pentru viitorii soți, apoi urma logodna, care dura 1–2 luni. Dacă acordul era deplin, tinerii se cununau civil, apoi religios. Nunta era un adevărat spectacol. La țară și în mahalaua orașelor, aceasta dura trei zile, în timp ce în „lumea bună" se încheia într-o singură zi.

Darul de nuntă îi ajuta pe tinerii căsătoriți în viața de familie. La țară, darul consta înainte de toate în pământ, dar și în cereale (grâu, porumb), vite (cai, viței, oi), păsări (găini, rațe) etc. Mireasa venea cu „lada de zestre", unde avea plapumă, perine, cuverturi etc. De regulă, mirele avea casa „ridicată", pe care urma să o termine împreună cu tânăra soție; ei erau ajutați de rudele apropiate și de vecini. La oraș, darul de nuntă consta în bani, mobilier, veselă, obiecte de artă etc.

Familia românească tradițională era de tip *lăstar*: pe măsură ce feciorii creșteau și le venea vremea căsătoriei, ei plecau din casa părintească; pe cel proaspăt căsătorit, tatăl îl înzestra cu un lot de pământ și, împreună cu ceilalți membri ai familiei, îl ajuta să-și

Fig. 100 Tineri logodiți.

Fig. 101 Tineri căsătoriți.

construiască o casă nouă. În casa bătrânească rămânea cel mai mic dintre feciori, care o moștenea, cu obligația de a-i întreține pe bătrâni până la moarte și de a le face apoi slujbele bisericești și pomenile, potrivit tradiției din localitatea respectivă.

Natalitatea în România era extrem de ridicată, mai ales în mediul rural. Dar și mortalitatea, mai ales cea infantilă, făcea adevărate ravagii. Comparativ cu alte state europene la o mie de locuitori, situația era următoarea[1]:

Țara	Natalitatea	Mortalitatea	Mortalitatea infantilă (sub 1 an)
România	33,4	20,5	17,4
Iugoslavia	32,4	18,5	16,7
Grecia	29,8	17,5	12,9
Bulgaria	27.4	15,6	14,4
Polonia	22,5	14,5	12,8
Ungaria	20,1	15,8	13,6
Cehoslovacia	16,8	13,8	12,7
Olanda	21,4	8,9	3,9

[1] *Enciclopedia României*, I, p. 159.

După cum se observă, în România rata natalității era foarte mare, depășind-o pe cea a țărilor din jur și fiind cu 12% mai mare decât în Olanda; dar și la mortalitate, mai ales la cea infantilă, România deținea un adevărat record european.

În sate, femeile nășteau „câți copii dădea Dumnezeu"; ele nu cunoșteau anticoncepționalele, iar întreruperea de sarcină era considerată un mare păcat. Asistența la naștere era asigurată de moașa comunei, de regulă o femeie mai în vârstă, fără pregătire medicală. O statistică din 1935 arăta următoarea situație (în procente)[1]:

Nașteri la spital	Nașteri acasă				
	cu medic	cu moașă diplomată (calificată)	cu moașă fără diplomă	fără asistență	nespecificat
0,1	0,8	35,2	58,8	4,9	0,2

Așadar, mai puțin de 1% dintre femeile de la țară nășteau la spital și cu medic, în timp ce aproape 5% nășteau fără nici o asistență medicală.

Copiii de la țară creșteau „singuri", neexistând o preocupare specială pentru educația lor. În timpul muncilor agricole, copilul mai mic de un an era luat pe câmp, unde mama îi dădea să sugă de trei-patru ori pe zi. Cei de 2–5 ani erau lăsați acasă, în grija fraților sau surorilor mai mari.

În oraș, femeile de bună condiție nășteau la spital, sub supravegherea medicului. Cele de la mahala erau asistate de moașe improvizate. În procente, situația se prezenta în 1935 astfel[2]:

Nașteri la spital	Nașteri acasă				
	cu medic	cu moașă diplomată (calificată)	cu moașă fără diplomă	fără asistență	nespecificat
15,9	2,5	57,8	19,1	4,2	0,5

Ponderea cea mai mare o aveau nașterile cu moașă diplomată, în timp ce nașterile fără asistență (ale femeilor din mahala) erau aproape egale cu cele din mediul rural.

Botezul era un eveniment, atât la țară, cât și la oraș. De regulă, copilul era botezat de nașii care i-au cununat părinții. Ceremonia se desfășura la biserică, după care urma masa acasă sau la un local public, cu participarea rudelor apropiate.

Viața de familie era puternic influențată de mediul de locuire și de condițiile materiale. La sate, viața curgea relativ simplu, după calendarul muncilor agricole. În zilele de sărbătoare, soțul și soția mergeau la biserică. La întoarcerea acasă, bărbatul rămânea la

[1] Ing. I. Measnicov, *Asistența medicală*, în „Sociologie românească", nr. 6 din iunie 1936.
[2] *Ibidem*.

cârciumă, pentru a sta de vorbă cu oamenii din sat, iar femeia se ducea acasă pentru a avea grijă de gospodărie. În familie exista o „diviziune a muncii"; bărbatul se ocupa de treburile din curte (îngrijirea vitelor, tăiatul lemnelor, diverse reparații), iar femeia de cele din interior (bucătărie, spălatul rufelor, tors, împletit, țesut etc.). Vara, în zonele agricole, toți cei valizi (inclusiv copiii de 6–7 ani) mergeau la muncă pe ogor, de unde se întorceau pe înserate.

În oraș, viața de familie era mai diversificată. În „familiile bune" soțul pleca la serviciu, de unde se întorcea pe la orele 15–16, pentru a lua masa împreună cu familia. Doamna se scula mai târziu (pe la 9^{30}–10) și, după ce servea ceaiul, făcea o plimbare prin oraș (cel mai adesea pe la magazinele de modă). Copiii mici erau crescuți de doică, iar cei mari de „nemțoaică", al cărei rol era, pe lângă cel de a le face educație, și acela de a-i învăța o limbă străină. În familiile de muncitori, de regulă, numai soțul avea serviciu, în timp ce soția se ocupa de gospodărie și de copii.

Fidelitatea era o virtute, căsătoria fiind considerată de români o instituție sacră. La sate, infidelitatea feminină era aspru sancționată, astfel că persoana în cauză era nevoită să părăsească localitatea. Infidelitatea bărbaților era tolerată, iar concubinajul cu o femeie văduvă nu genera prea multe discuții.

La oraș exista mai multă „libertate" din partea soților. În lumea artiștilor și scriitorilor, dar și a politicienilor, infidelitatea era un fapt aproape obișnuit. A fi amanta unui „domn ministru" era chiar o „virtute", deoarece astfel se deschideau anumite uși și se obțineau — pentru soț, rude, amant — posturi în aparatul administrativ sau înlesniri în domeniul economic (credite, permise de export etc.). Existau și infidelități „dezinteresate". Celebru a devenit principele Carol, care, în 1925, și-a părăsit soția și copilul (principesa Elena și principele Mihai), pentru a trăi alături de o femeie cu o moralitate dubioasă (Elena Lupescu). Unele soții de ofițeri se „plictiseau" stând mereu acasă și de aceea trăiau cu ordonanța sau cu vreun student care le medita copiii.

În mediile modeste, fidelitatea soților era mult mai mare. Bărbatul își trata nevasta ca pe un bun personal, iar cel care atenta la „onoarea lui" putea sfârși tragic.

Divorțurile au crescut, comparativ cu perioada antebelică. În anul 1936 s-au înregistrat 176 790 divorțuri, dintre care 141 067 în mediul rural și 35 723 în cel urban. Circa 70% dintre divorțuri[1] se înregistru în primii cinci ani de căsătorie, când soții ajungeau la concluzia că nu puteau alcătui o familie temeinică. Existența copiilor contribuia la sudarea relațiilor dintre soț și soție, orizontul vieții lor căpătând noi dimensiuni.

5. Locuința, îmbrăcămintea, moda

Locuința — spațiul privat al unei familii sau al unei persoane — constituia un element esențial al vieții cotidiene. Distrugerile din timpul primului război mondial, creșterea

[1] *Anuarul statistic al României, 1937 și 1938*, p. 110.

demografică, precum și migrația forței de muncă de la sat spre oraș au impus construirea unui mare număr de locuințe.

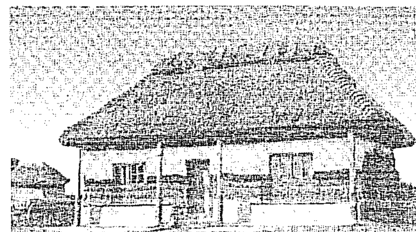

Fig. 102 Casă din Varnița (Tighina).

La **sate** o locuință adăpostea, de regulă, o familie, dar nu erau puține cazurile când în aceeași casă locuiau bunicii și copiii căsătoriți. În 1930, cele 14 420 718 persoane care trăiau la țară locuiau în 3 232 434 clădiri, ceea ce însemna o medie de 4,5 suflete într-o clădire[1].

Calitatea acestora era foarte diferită. De regulă, în Transilvania și Bucovina casele erau din piatră și din cărămidă, la munte din lemn, iar în multe zone din vechiul Regat și Basarabia, din chirpici sau paiantă. Unele erau acoperite cu țiglă (mai ales în Ardeal), altele cu șindrilă (draniță) — în Moldova, cu paie (Oltenia) sau stuf (Dobrogea). Statistica locuințelor, făcută din inițiativa Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale în 1929 — singura la nivelul țării în perioada interbelică — a găsit în mediul rural următoarea situație în privința locuințelor: din cele 3 078 830 imobile rurale, 774 594 erau construite din cărămidă, 169 881 din piatră, 1 022 566 din bârne lipite cu pământ, restul din chirpici; 887 613 aveau podele de lemn, iar la 2 188 287 pardoseala era din pământ lipit cu bălegar; un număr de 663 800 locuințe aveau o singură încăpere, cu ferestre fixe; 388 169 case erau acoperite cu paie, 456 251 cu stuf, 901 982 cu șindrilă, 760 239 cu tablă, 572 251 cu țiglă[2]. În unele zone, mai ales în Bucovina, casele erau frumos decorate cu crestături în lemn și cu vopsele atrăgătoare (roșu, albastru, roz, verde); nu lipseau decorațiunile exterioare (reprezentând păsări, flori, animale etc.).

Deși o casă avea două-trei camere, toți membrii familiei trăiau doar într-una; nu erau puține cazurile când — mai ales iarna — în această cameră erau găzduiți și vițelul, mielul sau chiar purceii abia născuți; de regulă, cloștile aveau amenajat cuibarul sub pat. Ferestrele nu se deschideau, pentru a nu intra frigul; pe sobă se uscau obielele și încălțămintea; gunoiul se strângea în spatele ușii și era „dus afară" la două-trei zile. Mobilierul consta din unul sau două paturi, două-trei scaune, eventual și o măsuță[3]. În tindă, aflată de obicei între camera „de zi" și cea „de curat", se afla vatra, pe care se gătea în ceaune de tuci sau oale de pământ. În camera „de curat" se aflau lada de zestre, patul acoperit de velnițe țesute în casă, pe care erau așezate perine mari și mici, masa cu fața de masă de in sau borangic, scaunele pentru musafiri. Această cameră era deschisă la momente

[1] *Enciclopedia României*, 1, p. 135.
[2] Gh. Iacob, *op. cit.*, p. 159.
[3] Vezi, pe larg, Georgeta Stoica, *Interiorul locuinței române*, București, 1973.

deosebite: nuntă, botez, înmormântare, sau atunci când venea preotul cu Ajunul Crăciunului, de Bobotează sau de Paști. Iluminatul locuințelor se făcea cu lumânări din ceară sau seu de oaie; familiile mai înstărite aveau lămpi cu petrol. Curentul electric era aproape necunoscut în mediul rural. Pentru încălzit se foloseau lemne (în zonele de deal și de munte), coceni, paie, tizic (în cele de câmpie), mangan (în Valea Jiului), gaz de sondă (în Valea Prahovei); în câteva localități din Transilvania se utiliza gazul metan. Iarna, soba se încălzea puternic seara, ajungându-se la o temperatură de 36–40° C, dar în cursul nopții camera se răcea până la 6–10° C. Evident că asemenea oscilații aveau consecințe grave asupra stării de sănătate a țăranilor.

În aproape fiecare sat era și câte un conac, aparținând moșierului sau altei persoane înstărite din oraș, care venea aici din când în când pentru odihnă sau creație. Între conacele renumite, se remarca cel de la Florica (jud. Argeș), aparținând familiei Brătianu, de la Butoești (jud. Gorj), proprietatea lui Constantin Rădulescu-Motru, de la Valea Mare (jud. Argeș) construit de Liviu Rebreanu, de la Vînători (jud.Neamț), unde se retrăgea Mihail Sadoveanu sau de la Breasta (jud. Dolj) a lui Constantin Argetoianu etc.

La orașe, locuințele erau mai diversificate. Cei 3 632 178 locuitori din mediul urban trăiau în 560 558 clădiri. În Transilvania și Bucovina o clădire revenea la 7,2 persoane, în vechiul Regat la 6,1, iar în Basarabia la 6,8. Cea mai mare aglomerație era în București — 9,8 locuitori într-o clădire[1].

Dimensiunile și calitatea locuințelor depindeau de starea materială și de nivelul intelectual al proprietarului[2]. *Marea burghezie* avea, de regulă, locuința în centrul orașului. Potrivit *Enciclopediei României*, marea burghezie era compusă din boieri, din statul major al partidelor politice, din conducătorii culturali (profesori universitari, academicieni, scriitori, artiști cu reputație), diplomați, ofițeri superiori, conducători de mari administrații de stat, secretari generali, liber-profesioniști cu mare reputație: avocați, medici, arhitecți, din conducători economici.

O asemenea locuință beneficia de toate elementele confortului urban, era amenajată și decorată în interior sub influența curentelor europene, supunându-se fluctuațiilor modei. Acest tip de locuință se regăsea în micile și marile palate aflate pe unul din bulevardele centrale, în vilele din cartierele aristocratice sau de-a lungul străzilor din imediata vecinătate a centrului. Cele mai multe fuseseră construite înainte de 1918; ele aveau camere înalte, încărcate cu mobilier de bună calitate, realizat în ateliere occidentale, covoare scumpe de proveniență străină — de la cele orientale până la cele franceze, italiene sau germane — cu perdele și draperii grele din catifea verde, maron sau de culoarea vișinei, adesea cumpărate din țări europene sau asiatice. Plafonul era realizat din lemn sculptat sau acoperit de picturi. Deși era alcătuit din piese extrem de scumpe și cu reale valențe estetice, interiorul acestui tip de locuință crea o atmosferă încărcată, greoaie și întunecoasă.

[1] *Enciclopedia României*, 1, p. 136.
[2] Vezi, pe larg, Vintilă Mihăilescu, *op. cit.*

Noile case-vile construite în perioada interbelică aveau camere mai puțin înalte și erau luminoase; s-a renunțat la draperiile de catifea și au fost eliminate piesele greoaie de mobilier; culoarea tapetului era rozul sau albastrul deschis, pentru a mări senzația de lumină.

Locuințele marii burghezii (în accepția autorilor *Enciclopediei României*) beneficiau de canalizare, apă curentă, încălzire centrală sau cu sobe de teracotă, crematoriu pentru gunoi, radio, telefon și alte asemenea comodități. Una dintre cele mai reprezentative locuințe de acest fel se afla pe strada Știrbei Vodă din București (la intrarea în Cișmigiu): avea două apartamente, unul la parter și celălalt la etaj; la parter era un hol mare, în jurul căruia se aflau: salonul cu sera (sau grădina de iarnă), biroul cu biblioteca, un salonaș, sala de mese cu oficiu, un dormitor mare, baia. Scara principală urca la etaj; aici se găsea un apartament, având aceeași grupare în jurul holului, cu excepția salonului mare. Scara de serviciu ducea în curtea de serviciu și la subsol; acesta cuprindea bucătăria, pivnițele și depozitele de combustibil. La înălțimea terasei s-a amenajat o sufragerie de vară și un fumoar. Intrarea secundară ducea spre curtea de serviciu, unde se aflau garajul, spălătoria și camerele pentru personalul de serviciu. Alături de salonul mare, frumos decorat, biblioteca era mândria proprietarului: cărțile

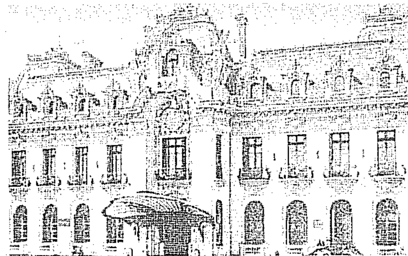

Fig. 103 București, „Casa cu lei" — Palatul Cantacuzino.

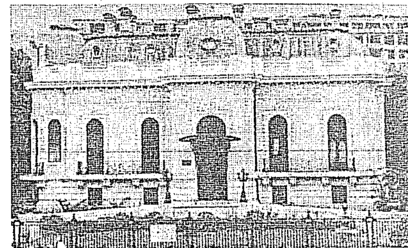

Fig. 104 București, Casa Assan.

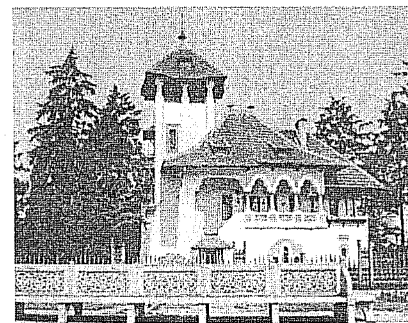

Fig. 105 București, Vila Minovici.

erau legate în piele, așezate cu multă grijă, după dimensiuni și conținut. În asemenea locuințe, eticheta se afla la mare cinste, iar invitații erau datori să se conformeze fără nici o abatere unor reguli specifice lumii mondene.

O parte din marea burghezie locuia în apartamente la bloc. Un asemenea apartament avea, de regulă, două-trei camere, bucătărie, baie, unul sau două holuri. Mobila era simplă, perdelele subțiri și transparente, camerele luminoase, ceea ce dădea impresia de spațiu. Proprietarul unui astfel de apartament avea la dispoziție radioul, telefonul, frigiderul și alte asemenea comodități ale vieții moderne.

Negustorii *en gros*, proprietarii de ateliere mari și alți oameni bogați aveau case cu mai multe încăperi, uneori cu 15–20 camere. Dacă imobilul avea etaj, camerele de sus se foloseau ca locuință, iar cele de la parter ca prăvălii sau depozite de mărfuri. Dacă nu avea etaj, camerele de locuit se aflau în spatele încăperilor pentru prăvălie sau atelier, acestea situându-se întotdeauna la stradă, iar depozitele în „fundul curții".

Burghezia mijlocie — formată din ofițeri inferiori, funcționari superiori din instituțiile de stat, funcționari din întreprinderile particulare, liber-profesioniști de rând, membrii corpului profesoral și ai corpului medical, comercianți cu bună stare și meșteșugari de frunte — locuiau, de regulă, în zona mediană a orașului. Locuințele aveau canalizare, baie, apă curentă, lumină electrică. O parte a acestei burghezii beneficia de telefon și frigider. Cel mai adesea, locuințele burgheziei mijlocii erau destul de încărcate, imitând pe cele ale aristocrației. Nelipsite erau ceasul de perete (pendula), oglinda, lampa de masă, aplicele, lustra de metal nichelat sau din alamă bătută cu sticlă mată cu un singur abajur, perdelele cu plasă rară și franjuri în partea de jos, vasele Gallé și Daum, obiectele de argint cizelat. Camera principală era destinată servirii mesei de prânz, având un rol important în reunirea familiei. În dormitor se afla mobilier din lemn masiv; patul avea tăblii în față și în spate, bogat ornamentate; dulapul (șifonierul) era cu două sau trei uși, iar pe una dintre ele se afla o oglindă.

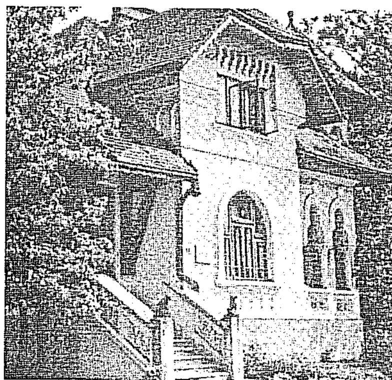

Fig. 106 Iași. Casa lui Mihai Codreanu — „Vila Sonet".

Locuințele micilor comercianți, meseriași, lucrători erau case cu parter, având două-trei camere, bucătărie, holuri și diverse dependințe. De regulă, erau construite din materiale ieftine (chirpici, paiantă), nu dispuneau de lumină electrică, apă curentă, de canalizare. Mobila era foarte simplă, fără valori estetice: pat de lemn sau de metal, masă de bucătărie, scaune, dulap (șifonierul) pentru haine, făcut din lemn (mai ales de brad). Aceste locuințe, aflate la periferia orașului, contrastau puternic cu cele amplasate în zona centrală. Ele erau încălzite cu lemne, rumeguș, paie, iar iluminatul se realiza cu lumânări sau cu lampa cu gaz.

Creșterea populației și nivelul scăzut al veniturilor unei părți a acesteia au făcut ca mulți orășeni să nu-și poată construi o casă și de aceea locuiau cu chirie. Valorile pe care le atingeau aceste chirii se ridicau la sume mari, care cu greu puteau fi plătite de populația săracă. În cartierele mărginașe ale Bucureștilor, dar și în orașele Constanța, Cluj, Cernăuți, Iași, Chișinău sau Timișoara, valoarea chiriei pe o cameră și bucătărie varia între 700 și 2 500 lei lunar, în funcție de cartier, iar închirierea unui apartament modest cu trei camere și dependințe în zona mediană costa 2 500–3 500 lei pe lună. Statul a promovat o politică de protecție a chiriașilor, astfel că s-a adoptat practica prelungirii contractelor de închiriere, cu anumite sporuri determinate de inflație. S-a creat un cerc vicios: pe de o parte chiriașul nu avea bani să-și cumpere locuința, iar pe de alta proprietarul obținea o chirie prea mică pentru a putea investi în construcția altei case.

Au existat mai multe legi privind stimularea construcției de locuințe ieftine (având până la cinci camere și 250 m pătrați) sau populare (cu trei camere de locuit, bucătărie, sufragerie, baie, pivniță, pod, șopron pentru combustibil, cu o suprafață de 150 m pătrați). Cei care se angajau să-și construiască asemenea locuințe erau scutiți de impozit pe timp de 10 ani, beneficiau de reducere de taxe pentru transportul materialelor, primeau facilități la cumpărarea de terenuri. S-a înființat Casa Construcțiilor de Locuințe, care acorda împrumuturi pe 20–30 de ani, cu o dobândă de 1–2% pe an; în București, construcțiile se efectuau prin Societatea Comunală de Locuințe Ieftine, creată încă din 1910. O locuință costa între 180 000 și 400 000 lei, suma fiind plătibilă în rate lunare de 900–1 800 lei timp de 20 de ani, potrivit legii din 1930[1]. Evident, erau puțini cei care-și puteau permite un asemenea efort financiar. Din fonduri proprii sau din împrumuturi, în intervalul 1918–1938 au fost construite în Capitală doar 16 400 locuințe; în Cluj — 3 300; în Cernăuți — 1 800; în Timișoara — 3 200; în Chișinău — 300. Criza locuințelor a fost o caracteristică a marilor orașe din România, ca și din alte state europene. Pentru a-și stabiliza forța de muncă, unele întreprinderi, regii, societăți, ministere au procedat la construirea de locuințe, care erau închiriate sau chiar vândute salariaților proprii, la prețuri relativ mici. Un rol extrem de activ l-a avut conducerea Căilor Ferate Române, care a construit adevărate cartiere de locuințe în principalele centre feroviare.

Pentru cei cu venituri mari s-au construit blocuri și vile luxoase. În București, s-a extins cartierul Cotroceni și a apărut cartierul Dacia, cu locuințe (vile) ce rivalizau, prin lux și confort, cu cele din zona centrală. De asemenea, s-au construit locuințe ieftine (muncitorești) în cartierele Vatra Luminoasă, Lacul Tei, Drumul Sării.

Conform legii, fiecare oraș trebuia să aibă un plan de sistematizare, dar în fapt cel mai adesea s-a construit la voia întâmplării, cu deosebire în zonele periferice. Tehnicienii primăriilor nu și-au dat silința să întocmească planuri temeinice, astfel că din cele 81

[1] *Enciclopedia României*, 3, p. 85.

Fig. 107 Țăranca din împrejurimile Sibiului.

Fig. 108 Port săsesc de sărbătoare.

Fig. 109 Țărănci din Cornești (jud. Lăpușna).

Fig. 110 Țăranca din Runcu (jud. Gorj).

proiecte de alinieri și deschideri de străzi, trimise în anii 1923–1926 la Consiliul Superior Tehnic din cadrul Ministerului de Interne (care se ocupa de administrația locală), au fost avizate doar șapte, iar din 38 de proiecte de sistematizare s-au aprobat numai două. Până la sfârșitul perioadei interbelice nici măcar 10% din totalul orașelor României nu aveau planuri de sistematizare, așa cum prevedea legea.

De această situație au profitat multe persoane, mai ales cele care se mutau de la sat în oraș. A apărut fenomenul locuințelor „instantanee", ridicate în câteva zile în mare grabă, mai ales în preajma și în timpul sărbătorilor religioase, perioadă când oficialitățile nu vizitau zonele respective. Graba cu care se ridicau aceaste locuințe se datora lipsei autorizațiilor de construcție. Ele se caracterizau prin calitatea inferioară a materialelor folosite: lemn, pământ, rogojini bulgărite cu pământ, chirpici, vălătuci, paiantă pentru pereți, șindrilă sau stuf pentru acoperiș. Autoritățile acceptau faptul împlinit, astfel că numai în București existau, în 1938, peste 20 000 de asemenea locuințe.

Îmbrăcămintea la sate se confecționa, de regulă, în gospodărie: cămăși și indispensabili din in sau cânepă, pantaloni din postav de lână, căciulă de piele de miel, opinci din piele de porc sau de vițel, cojoc din blană de oaie etc.

În zonele de munte se purta, în mod obișnuit, costumul național (opinci, ițari, cămașă brodată). Și în celelalte zone bătrânii au rămas consecvenți portului tradițional. Tinerii au început să-și cumpere haine „nemțești" (pantaloni și veston), bocanci, pălărie. Fetele s-au arătat receptive la moda de la oraș, începând să poarte sandale, fustă de stofă, rochie de stambă înflorată, să-și scurteze părul, și chiar să se dea cu ruj pe buze, spre indignarea bătrânilor și mai ales a bătrânelor. În general, portul și moda la sate au oscilat între tradiționalism și modernitate. Învățătorii, preoții, notarul, medicul se îmbrăcau ca la oraș, cu haine „nemțești".

La oraș, oamenii din „lumea bună" își comandau haine la croitor sau le cumpărau „de-a gata" de la magazinele de modă[1]. Bărbații purtau ghete de lac, pantaloni cu manșetă, haină la doi sau trei nasturi, pălărie; cămăși albe, care la manșetă se încheiau cu butoni (de aur sau de argint); cravata cu picățele era prinsă cu un ac încrustat cu pietre prețioase. Ceasul de buzunar cu lanț de aur sau de argint și bastonul cu cap de fildeș erau accesorii nelipsite la orice bărbat „serios". La festivitățile deosebite, domnii se îmbrăcau în smoching. Unii bărbați extravaganți — mai ales tineri, actori, scriitori — purtau cămăși colorate, haine în carouri, pantofi roșii sau galbeni, lavalieră, pălărie albă a la Maurice Chevalier. Briantina (uleiul de păr) era nelipsită, iar cei care purtau barbă aveau întotdeauna un pieptem de argint sau os, pe care-l foloseau uneori ostentativ, pentru ca cei din jur să observe calitatea acestuia. În casă, purtau halate lungi, viu colorate, iar în picioare papuci comozi, din piele de porc sau de vițel.

Femeile s-au arătat mult mai preocupate de modă, comparativ cu bărbații. Doamnele mai în vârstă au rămas la moda antebelică: pantofi de culoare închisă, rochii lungi „până la pământ" cu dantele; bluze închise la gât, pălării cu boruri mari și bogat ornamentate.

[1] Unele detalii la Cecilia Caragea, *Istoria vestimentației europene*, București, 1999 (cap. III și IV).

Fig. 111 Modă feminină.

Fig. 112 Doamne din „lumea bună".

Cerceii mari, inelele și brățările de aur erau nelipsite. Femeile de vârstă medie s-au dovedit extrem de receptive la moda europeană (mai ales de la Paris). Ele frecventau aproape zilnic magazinele de modă, de unde își cumpărau pantofi de culoare deschisă, rochii „trei sferturi" în culori vii, pălării cu boruri mai mici. Iarna se folosea manșonul din blană de vulpe (maron sau argintie), pentru ca mâinile să fie protejate de ger. Tinerele fete nonconformiste purtau pantofi în culori vii sau sandale, fuste până la genunchi, bluze „en coeur" sau chimono, părul tuns scurt (a la garçon), pălăriuță sau chiar șapcă. Ele nu ezitau să meargă iarna la patinaj sau la schi, îmbrăcându-se cu pantaloni bufanți și cu șubă, iar vara să petreacă 10–12 zile la mare, unde purtau costume din două piese (lăsând o parte a corpului descoperită). Ele erau adesea ținta ironiilor din partea doamnelor în vârstă, care constatau lipsa de feminitate, de grație și de eleganță a domnișoarelor „de astăzi". La domiciliu, femeile purtau capot de casă, lung, înflorat, de mătase. Pudra, rujul, rimelul, parfumul făceau parte din recuzita zilnică a oricărei femei din lumea bună.

Mulți dintre cei care locuiau în zonele periferice ale orașului purtau haine vechi, cumpărate de la târg (renumit era târgul „Taica Lazăr" din București), salopete sau haine confecționate în casă. Doar la evenimente deosebite și la sărbători se îmbrăcau cu haine bune, ținute cu grijă la păstrare în șifonier.

Unele categorii de cetățeni — ofițeri, lucrători la C.F.R., preoți, elevi etc. — purtau uniforme care, de regulă, se vindeau la prețuri mai mici decât cele din magazinele obișnuite.

6. Alimentația, igiena, sănătatea

România era o țară bogată, cu pământ roditor, care oferea locuitorilor săi largi posibilități pentru o alimentație variată. Cu toate acestea, **alimentația țăranului** român

a fost, în general, deficitară. Aproape pretutindeni în România, porumbul constituia baza alimentației țăranului. Porumbul intra în hrana locuitorilor din vechiul Regat în proporție de 70–90% din totalul produselor cerealiere consumate; aici, mămăliga se consuma în fiecare zi și cu toate alimentele, chiar cu legume verzi și murate, cu fructe, cu ciorbe, devenind un aliment de necesitate, care domina rația din punct de vedere caloric. În Transilvania, Banat și Bucovina, porumbul era mai redus în structura alimentației, situându-se la un nivel de circa 50%.

Pornind de la cercetarea făcută de echipele studențești în vara anului 1938, pe baza formularului de familie și calculând unitățile de consumație în funcție de coeficienții propuși de Comitetul de Experți ai Societății Națiunilor, dr. D.C. Georgescu a ajuns la următoarele rezultate privind ponderea proteinelor de origine animală, pe zone geografice:

Provincia	%
Banat	35,2
Bucovina	31,9
Transilvania	31,2
Oltenia	25,2
Basarabia	23,0

Cercetând 60 de sate românești reprezentative, Dimitrie Gusti aprecia că, deși în marea majoritate a cazurilor alimentația era mulțumitoare din punctul de vedere al cantității alimentelor brute, ea era viciată prin consumul excesiv de porumb și prin cel redus de alimente de proveniență animală și de alimente proaspete (48% din gospodării nu aveau vacă cu lapte). Cel mai vădit neajuns al alimentației era însă repartiția inegală în timpul unui an a proteinelor, familia țărănească trecând prin perioade de bună alimentație (iarna) și subnutriție (vara); cu alte cuvinte, în timpul muncilor agricole, alimentația era cea mai proastă.

Faptul că mămăliga era nelipsită din alimentația zilnică, influența metabolismul; porumbul, prin el însuși, este un aliment incomplet, deoarece îi lipsesc acizii aminizați, esențiali unei bune nutriții, ca triptofanul și lisina, vitaminele necesare creșterii, ca și cele pentru combaterea rahitismului și xeroftalminei. Abuzul de porumb, consumat uneori stricat, a avut ca urmare izbucnirea repetată a epidemiei de pelagră, considerată o boală deosebit de gravă (care se manifesta prin erupții, tulburări nervoase), ce producea numeroase victime în România. Deși creșteau păsări și porci, țăranii din vechiul Regat și Basarabia mâncau carne foarte rar, mai mult cu prilejul sărbătorilor (duminica, de hramul bisericii) și după Crăciun (când tăiau porcul). Cei din Transilvania consumau mai ales carne de porc, inclusiv în timpul verii (pita și slana fiind alimentele lor de bază). Religios, țăranul ținea toate posturile, care, însumate, se întindeau pe mai mult de jumătate din zilele anului.

Condiţiile în care se servea masa erau adesea neigienice; în timpul lucrului la câmp, se aşeza un prosop (ştergar) pe pământ, peste care se punea mămăliga şi castronul pentru ciorbă. Acasă, mâncarea se servea la masă, tot dintr-un castron pentru toată familia, în care fiecare băga propria-i lingură de lemn; furculiţa era un obiect cvasinecunoscut.

Fruntaşii satelor — învăţători, preoţi etc. — aveau un consum alimentar echilibrat pe anotimpuri, corespunzător din punctul de vedere al structurii (proteine, glucide etc.), serveau masa în condiţii civilizate.

La cârciumile din sat — foarte frecventate de ţărani — se vindeau băuturi alcoolice şi ţigări; rareori se serveau mici, cârnaţi sau alte produse alimentare.

La oraş, o parte din alimente se cumpărau de la piaţă sau de la magazine, iar o alta se procura în gospodăria proprie (mai ales în zonele periferice, cu pronunţat caracter agricol). Elitele economice, politice, intelectuale serveau masa în familie, dar şi la restaurant.

La sfârşitul războiului a existat o criză alimentară, dar din 1920–1921 situaţia s-a redresat. Aproape fiecare oraş avea o hală şi o piaţă mare, unde se aduceau mărfuri din belşug. Foarte răspândit era obiceiul ca producătorii să-şi vândă marfa pe stradă, în drum spre piaţă. În Bucureşti erau renumiţi oltenii, care veneau cu cobiliţa în spate sau cu coşul pe cap (mai ales femeile), oferind doamnelor produse proaspete (lapte, brânză, iaurt, ouă). Existau şi un fel de abonamente, în sensul că o gospodină de la oraş cumpăra numai de la un producător, în care avea deplină încredere că îi aduce marfă proaspătă, de cea mai bună calitate şi la un preţ rezonabil.

În fiecare oraş existau birturi, bodegi şi restaurante de mai multe categorii. Clienţii îşi respectau rangul, erau cunoscuţi şi trataţi ca atare. În restaurantele de lux, unde venea elita urbei, se serveau mâncăruri alese şi băuturi fine, atmosfera era liniştită, muzica discretă (de *caffé concert*); seara se dansa (mai ales tango, vals şi boston). Atunci când participau personalităţi deosebite, meniul era adecvat rangului. De exemplu, la 6 martie 1938, Carol al II-lea a oferit o masă în onoarea membrilor guvernului Miron Cristea, la care s-au servit: caviar proaspăt, ouă prăjite la capac, nisetru de Dunăre, sos picant, file de viţel şi de curcan, salată de legume, salată verde, îngheţată, cornuleţe cu cremă, fructe, cafea, vin (de Dealul Mare şi de Nicoreşti), şampanie, lichioruri[1].

Restaurantele obişnuite ofereau 10–12 feluri de mâncare, băuturi diverse, cafea. Preţurile erau rezonabile. În 1938, o porţie de supă costa 10–12 lei, o friptură de porc 18–20 lei, o salată de roşii 8–10 lei, un litru de vin de masă 16–20 lei, o cafea mare 8 lei.

Igiena pentru marea masă a populaţiei care trăia la ţară lăsa de dorit. În primul rând, camera de locuit avea, de regulă, ferestre fixe (bătute în cuie) şi se aerisea o dată pe zi (dimineaţa). Curăţenia generală se făcea cam o dată pe an (de Paşti). Masa se servea de întreaga familie din acelaşi vas, deseori cu mâna. Ţăranii făceau baie în copaie sau ciubăr, la intervale mari (două-trei săptămâni şi chiar mai rar). O anchetă din 1929 arăta că din cele 3 078 820 locuinţe, numai 1 430 257 aveau latrine (closete).

[1] ANIC, fond Miron Cristea, dosar 13, f. 1–3.

Asistenţa medicală a constituit o preocupare constantă a guvernelor României. Legea sanitară şi de ocrotire din iulie 1930 a completat legea similară din 1910; ea avea la bază concepţia potrivit căreia trebuia realizată o cooperare strânsă între toate serviciile sanitare şi de ocrotire. Facultăţile de medicină erau renumite prin calitatea profesorilor, astfel că au pregătit specialişti cu o înaltă calificare. Totuşi, rezultatele concrete privind starea de sănătate a populaţiei au fost modeste. Spre sfârşitul perioadei interbelice existau circa 1 500 medici rurali, care trebuiau să asiste o populaţie sătească de 15,5 milioane de locuitori, un medic revenind în medie la peste 17 000 de săteni[1]. În acelaşi timp, în Germania un medic revenea la 2 317 locuitori rurali, iar în Italia la 3 000 locuitori rurali; deoarece, de regulă, medicul era chemat atunci când bolnavul era într-o stare critică, prezenţa lui era asimilată cu apropierea morţii. De aceea, mulţi ţărani spuneau: „Mai bine să ne ia Dumnezeu, decât să ajungem pe mâna doctorului"; ei nu aveau idee despre microbi şi nu-şi puteau explica de ce bolile erau molipsitoare; a locui în aceeaşi cameră cu cel bolnav de plămâni şi a-i da ajutor era pentru ei o chestiune firească.

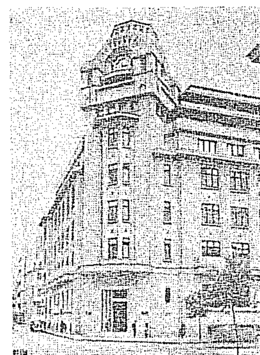

Fig. 113 Bucureşti, Palatul Casei Centrale a Asigurărilor Sociale.

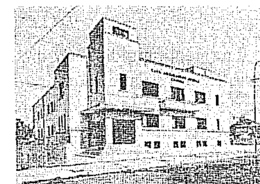

Fig. 114 Câmpina, Casa Asigurărilor Sociale.

Mortalitatea atingea cote foarte ridicate, România deţinând recordul european la mortalitatea infantilă. În primele şapte zile de viaţă mortalitatea era dublă la ţară, faţă de cea înregistrată la oraş. Ţăranii foloseau diferite plante „de leac", pentru ceaiuri sau comprese, recurgeau la unele leacuri „băbeşti", descântece etc., unele dintre ele dând rezultate pozitive. Cele mai răspândite boli în mediul rural erau cele de plămâni şi de stomac. O statistică din 1935 consemna, procentual, bolile cauzatoare de moarte în satele României[2] (vezi tabelul de pe pagina următoare).

În mod firesc, starea de sănătate **în mediul urban** era mult mai bună. Orăşenii din zona centrală aveau locuinţe confortabile, cu apă curentă, duş, cadă de baie, se ocupau îndeaproape de igiena personală. Mulţi erau supravegheaţi de „medicul de familie", care prescria tratamentele necesare prevenirii îmbolnăvirilor. În caz de necesitate, mergeau

[1] Constantin C. Gheorghiu, *Asistenţa medicală în România*, în „Sociologie românească", nr. 2–3, 1937, p. 82.

[2] Ing. I. Measnicov, *op.cit.*, p. 166.

Grupa de vârstă	Tuberculoză	Pneumonie	Boli de inimă	Pelagră	Cancer
15–19 ani	44,6	17,8	2,7	0,5	0,2
20–24 ani	53,8	12,4	3,0	0,5	0,4
25–34 ani	45,2	13,2	4,5	1,0	1,3
35–44 ani	27,9	14,8	10,2	2,2	4,6
45–54 ani	16,2	15,6	15,5	3,2	7,0
55–64 ani	6,1	15,1	19,7	2,6	5,6

la spital, unde făceau analize complexe. Vara, mulți mergeau la „băi" (stațiuni climaterice) în țară sau în străinătate.

Cei din zona mediană frecventau o dată pe lună baia comunală, cu întreaga familie. În mahalale, situația era asemănătoare celei din sate, uneori chiar mai rea; aici medicul venea arareori, iar tratamentul prescris nu prea era urmat de pacienți, care credeau mai mult în „leacurile băbești".

7. Timpul liber

La sate, timpul liber era din belșug în perioada de iarnă, când nu se efectuau lucrări agricole. În celelalte anotimpuri, munca la câmp nu le oferea nici un răgaz. Zilele de sărbătoare erau respectate; cei mai mulți țărani mergeau duminica dimineața la biserică. După masă, se întâlneau în fața primăriei sau la cârciumă, unde discutau probleme privind viața satului, a județului și chiar a țării, despre partide și despre oamenii politici. În unele sate erau cămine culturale, pe scena cărora se prezentau spectacole susținute de elevi, de cetățenii talentați sau chiar de formațiuni artistice venite de la oraș. Tot aici, învățătorii, profesorii, medicul, preotul țineau conferințe, pe teme diverse, de cultură generală, igienă, sănătate, religie. Femeile se adunau pe șanț sau pe banca din fața porții, informându-se despre ce se mai întâmpla prin sat, despre activitățile casnice (modele de împletit sau de țesut, conservarea alimentelor etc.). De Paști și de Crăciun, finii își vizitau nașii, cărora le aduceau diverse cadouri (ouă roșii, pască, friptură de miel, cozonac, vin, rachiu, cârnați etc.); cu acest prilej, luau masa împreună. De Anul Nou, se desfășurau mari serbări folclorice, la care participa întregul sat. Nunțile și botezurile, precum și hramul bisericii erau, de asemenea, prilejuri de petrecere plăcută, în grupuri mari, a timpului liber.

Intelectualii satului, precum și unii țărani — mai ales cei implicați în politică — citeau ziarele pe care le cumpărau de la oraș, cam o dată pe săptămână, iar unii dintre ei ascultau emisiunile de radio (într-un sat, spre sfârșitul perioadei interbelice, existau două-trei aparate de radio).

La oraș, posibilitățile de petrecere a timpului liber erau mult mai variate. Pe lângă cele obișnuite — mersul la biserică, vizitele în familie — se adăugau altele specifice:

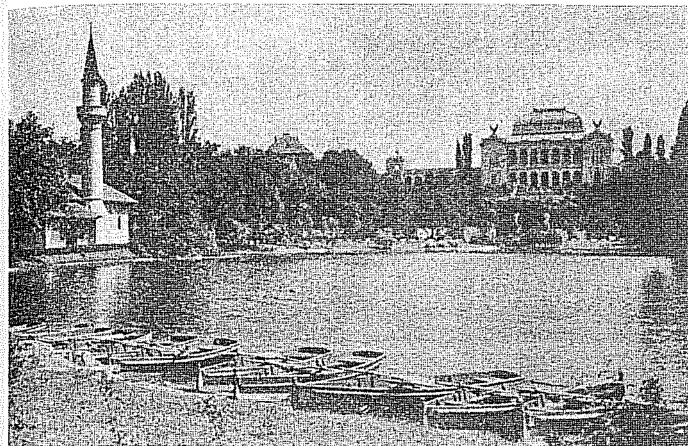

Fig. 115 București, Parcul „Carol".

plimbarea prin parc, urmărirea meciurilor de fotbal, a curselor de cai, a curselor de automobile. În Transilvania era destul de răspândit turismul montan, mai ales în rândul sașilor, care-și constituiseră mai multe organizații cu acest profil.

Existau și români pasionați de vânătoare și pescuit; între aceștia, scriitorul Mihail Sadoveanu, Constantin I.C. Brătianu, Constantin C. Giurescu, regele Carol al II-lea. Suveranul și-a notat, cu multe detalii, succesele obținute la vânătoare; el își avertiza cititorii: „Mulți poate vor critica această pasiune a mea pentru vânătoare. N-au dreptate, e atâta sănătate, atâta viață în această stare de aer, chiar numai câteva ceasuri. Când mă întorc, mă simt alt om, renăscut, înviorat, chiar dacă sunt obosit. Pentru mine e un izvor de sănătate și de energie"[1]. Femeile din „lumea bună" vizitau magazinele de modă, mergeau la coafor, la cofetărie, la diverse expoziții.

Fig. 116 Regele Carol al II-lea și Marele Voievod Mihai la vânătoare de iepuri.

[1] Carol al II-lea, Regele României, *Însemnări zilnice*, 1. Ediție de Viorica Moisuc și Nicolae Rauș, București, 1995, p. 27.

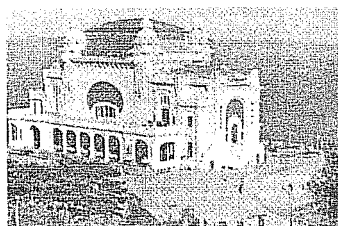

Fig. 117 Constanța, Cazinoul.

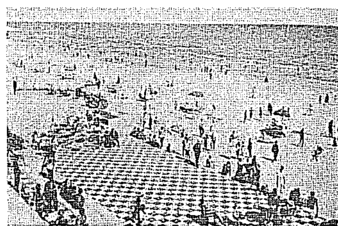

Fig. 118 Plaja din Mamaia.

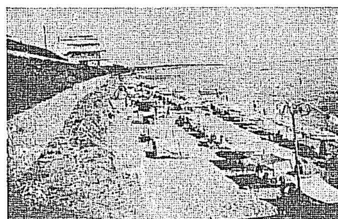

Fig. 119 Plaja de la Carmen Sylva (Eforie).

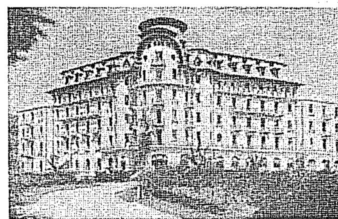

Fig. 120 Govora, Hotelul Băilor.

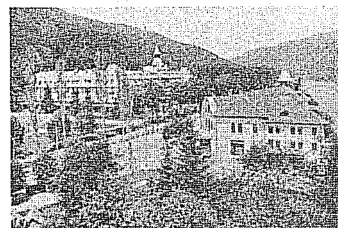

Fig. 121 Băile din Călimănești.

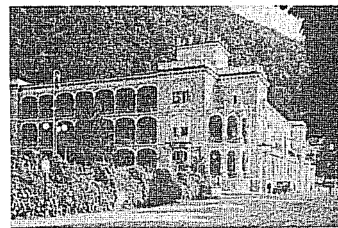

Fig. 122 Băile Herculane.

Pentru mulți intelectuali, vizionarea unui spectacol de teatru pe săptămână era practica obișnuită. Cinematografele erau frecventate de mulți orășeni, din diverse straturi sociale; de aceea, sălile de cinematograf erau împărțite pe categorii, iar prețul biletului era diferențiat.

Pentru o bună parte a intelectualilor, cititul ziarului era o practică obișnuită, mai ales dimineața, la cafea. De regulă, se citeau ziarele independente — „Universul", „Adevărul", „Curentul" — mai puțin cele de partid, care erau prea subiective și pline de cuvinte grele la adresa adversarilor politici.

În anii '30 ascultarea emisiunilor de radio devenise o practică pentru mulți români. În 1939 existau 315 523 aparate de radio[1]; se obișnuia ascultarea în comun a unor concerte și piese de teatru, astfel că aproximativ 2 milioane de români beneficiau de transmisiunile Societății Române de Radiodifuziune.

Cei cu stare materială mai bună își petreceau concediul de odihnă în străinătate, de regulă pe Coasta de Azur, în Franța. Unii orășeni frecventau stațiunile de odihnă din țară; spre exemplu, în 1937, stațiunea Călimănești a avut 4 789 oaspeți, Sovata — 3 942, Carmen Sylva (Eforie) — 10 903, Slănicul Moldovei — 8 535, Ocna Mureșului — 5 702[2]. La o populație de 19 milioane de locuitori, asemenea cifre sunt absolut modice.

Scriitorii și artiștii frecventau cafenelele, unde purtau discuții prelungite privind ultimele apariții editoriale, expoziții și spectacole. Renumite erau cafenelele „Capșa" și „Corso", de pe Calea Victoriei din București. Cafenele existau în toate orașele, unde se întâlnea elita intelectuală.

Unii orășeni își petreceau timpul liber în restaurante, unde luau masa, ascultau muzică, discutau diverse probleme la ordinea zilei. Erau restaurante de lux, frecventate de personalități marcante ale vieții politice și economice. În zonele periferice, cârciuma reprezenta un loc de întâlnire și petrecere dintre cele mai agreabile. Aici cântau renumiți lăutari și soliști vocali; adesea, distracția începea sâmbătă seara și se încheia duminica în zori.

Așadar, societatea românească din perioada interbelică era extrem de complexă și variată, un rol decisiv avându-l mediul de locuire, veniturile și mentalitățile. În linii esențiale, ea a evoluat dinspre tradiționalism spre modernitate.

---

[1] *Enciclopedia României*, 4, p. 170.

[2] *Ibidem*, p. 268–269.

Capitolul V

INSTITUȚIILE

1. Organizarea constituțională. Puterile statului

La baza organizării politico-statale a României moderne s-a aflat Constituția din 1866. De-a lungul anilor, aceasta a cunoscut unele modificări semnificative: în 1881 — când România a devenit Regat, în 1884 — când numărul colegiilor electorale s-a redus de la patru la trei, în 1917 — când s-a adoptat principiul votului universal și cel al reformei agrare.

După 1918 s-a simțit nevoia adoptării unei noi Constituții, ca urmare a unirii Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei, precum și a mutațiilor survenite în societatea românească după 1866. Toate forțele politice din țară au recunoscut necesitatea unei noi Constituții, disputele vizând doar unele elemente oarecum particulare și partidul îndreptățit să inițieze și să adopte un act de o asemenea importanță. Ea a fost votată în martie 1923, când la guvernare se afla Partidul Național-Liberal prezidat de Ion I. C. Brătianu.

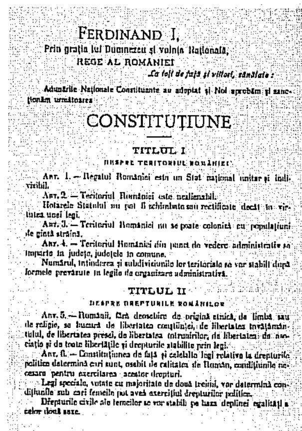
Constituția din 1923[1] consacra existența statului național unitar român și caracterul său indivizibil. Articolul 1 prevedea: „Regatul României este un Stat național unitar și indivizibil". Iar art. 2 avea următoare formulare: „Teritoriul României este nealienabil. Hotarele Statului nu pot fi schimbate sau rectificate decât în virtutea unei legi".

Erau prevăzute drepturile și libertățile cetățenești specifice unui stat democratic: „Românii, fără deosebire de origine etnică, de limbă sau de religie, se bucură de libertatea conștiinței, de libertatea învățământului, de libertatea presei, de libertatea întrunirilor, de libertatea de asociație și de toate drepturile și libertățile stabilite prin legi" (art. 5). În același spirit se preciza: „deosebirile de credințe religioase, de origine etnică și de limbă nu constituie în România o piedică spre a dobândi drepturile civile și politice și a le exercita" (art. 7).

Constituția garanta libertatea individuală a cetățenilor: inviolabilitatea domiciliului, libertatea conștiinței, libertatea de a comunica și publica ideile și opiniile prin viu grai,

---

[1] „Monitorul oficial", nr. 282 din 29 martie 1923.

FERDINAND I,
Prin grația lui Dumnezeu și voința Națională,
REGE AL ROMÂNIEI
La toți de față și viitori, sănătate:

Adunările Naționale Constituante au adoptat și Noi aprobăm și sancționăm următoarea

CONSTITUȚIUNE

TITLUL I
DESPRE TERITORIUL ROMÂNIEI

ART. 1. — Regatul României este un Stat național unitar și indivizibil.

ART. 2. — Teritoriul României este nealienabil.

Hotarele Statului nu pot fi schimbate sau rectificate decât în virtutea unei legi.

ART. 3. — Teritoriul României nu se poate coloniza cu populațiuni de gintă străină.

ART. 4. — Teritoriul României din punct de vedere administrativ se împarte în județe, județele în comune.

Numărul, întinderea și subdiviziunile lor teritoriale se vor stabili după formele prevăzute în legile de organizare administrativă.

TITLUL II
DESPRE DREPTURILE ROMÂNILOR

ART. 5. — Românii, fără deosebire de origină etnică, de limbă sau de religie, se bucură de libertatea conștiinței, de libertatea învățământului, de libertatea presei, de libertatea întrunirilor, de libertatea de asociație și de toate libertățile și drepturile stabilite prin legi.

ART. 6. — Constituțiunea de față și celelalte legi relative la drepturile politice determină cari sunt, osebit de calitatea de Român, condițiunile necesare pentru exercitarea acestor drepturi.

Legi speciale, votate cu majoritate de două treimi, vor determina condițiunile sub cari femeile pot avea exercițiul drepturilor politice.

Drepturile civile ale femeilor se vor stabili pe baza deplinei egalități a celor două sexe.

SENATUL ROMÂNIEI

Promulgăm această Constituțiune și ordonăm ca ea să fie învestită cu sigiliul Statului și publicată prin *Monitorul Oficial*.
Dat în București, la 28 Martie 1923

Fig. 123 Constituția din 1923 cu semnăturile regelui Ferdinand și ale altor personalități.

prin scris și prin presă, libertatea muncii, secretul scrisorilor, telegramelor și convorbirilor telefonice etc.

În Constituție erau înscrise articole referitoare la proprietate. Spre deosebire de Constituția din 1866, care prevedea că proprietatea de orice natură, precum și toate creanțele asupra statului „sunt sacre și inviolabile" (art. 19), noua lege fundamentală stabilea: „Proprietatea de orice natură, precum și creanțele asupra statului sunt garantate" (art. 17). Cu alte cuvinte se renunța la principiul proprietății „sacre". O prevedere nouă față de Constituția din 1866 era inclusă în art. 19: „Zăcămintele miniere, precum și bogățiile de orice natură ale subsolului sunt proprietatea statului". Se menționa că o „lege specială a minelor va determina normele și condițiile de punere în valoare a acestor bunuri". Totodată, Constituția prevedea să spațiul atmosferic, căile de comunicație, apele navigabile și flotabile „sunt de domeniul public". Statul putea interveni, prin legi, în raporturile dintre factorii de producție (patron și lucrători) „pentru a preveni conflictele economice sau sociale".

Constituția din 1923, care de fapt prelua textul legii fundamentale din 1866, prevedea, la art. 33: „Toate puterile statului emană de la națiune, care nu le poate exercita decât numai prin delegațiune și după principiile și regulile așezate în Constituțiunea de față". Ea avea la bază principiul separării puterilor în stat: puterea legislativă, puterea executivă și puterea judecătorească.

Parlamentul. După 1918 s-a menținut Parlamentul bicameral, dar au survenit importante modificări în privința modului de alegere a acestuia, ca urmare a introducerii votului universal. Constituția din 1923 prevedea: „Puterea legislativă se exercită în colectiv de rege și Reprezentațiunea națională. Reprezentațiunea națională se împarte în două Adunări: Senatul și Adunarea Deputaților" (art. 34). Se făcea precizarea că „membrii Adunărilor reprezintă națiunea" (art. 42), fapt ce le conferea calitatea de exponenți ai puterilor statului. Adunarea Deputaților se compunea din deputați aleși de cetățenii români majori, prin vot universal, egal, direct, obligatoriu și secret pe baza reprezentării minorităților.

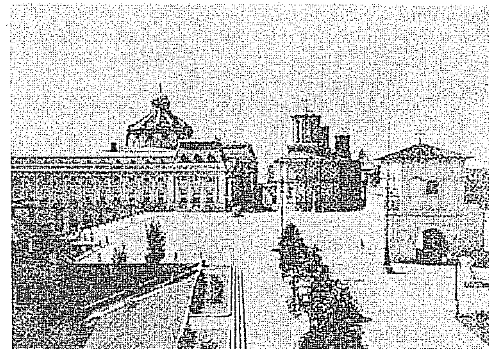

Fig. 124 București. În stânga, Camera Deputaților.

Legislația electorală prevedea că dreptul de vot, ca și drepturile politice în general, era acordat numai pentru bărbații majori (de la 21 de ani în sus). În privința femeilor, se stabilea că „legi speciale, votate cu majoritate de două treimi, vor determina condițiunile sub care femeile pot avea exercițiul drepturilor politice". Drepturile civile ale femeilor se stabileau pe baza deplinei egalități a celor două sexe.

Pentru a fi eligibil în Adunarea Deputaților, potrivit Constituției din 1923, se cerea: a fi cetățean român, a avea exercițiul drepturilor civile și politice, a avea vârsta de 25 de ani împliniți, a avea domiciliul în România. Senatul se compunea din senatori aleși și senatori de drept. Prima categorie era aleasă de cetățenii români care aveau vârsta de 40 de ani împliniți, precum și de membrii consiliilor județene și de membrii consiliilor comunale și urbane (câte unul de fiecare județ), de membrii Camerelor de Comerț, de Industrie, de Muncă și de Agricultură — câte unul din fiecare circumscripție și pentru fiecare categorie; de fiecare Universitate — câte un senator, ales prin votul profesorilor.

Erau membri de drept ai Senatului, în virtutea înaltei situații deținute în stat și în biserică: moștenitorul tronului de la vârsta de 18 ani împliniți, el având drept de vot deliberativ de la vârsta de 25 de ani împliniți; mitropoliții țării, episcopii eparhioți ai Bisericii Ortodoxe Române și Greco-catolice; capii confesiunilor recunoscute de stat, câte unul de fiecare confesiune, dacă au fost aleși sau numiți conform legilor țării și reprezintă un număr de peste 200 000 de credincioși, precum și reprezentantul superior religios al musulmanilor din Regat; președintele Academiei Române. Mandatul acestor

senatori înceta odată cu calitatea sau demnitatea ce le atribuia dreptul. Deveneau senatori de drept: foștii președinți ai Consiliului de Miniștri, dacă aveau o vechime de patru ani în această funcție; foștii miniștri având o vechime de cel puțin șase ani; foștii președinți ai Corpurilor legislative, care au exercitat această activitate cel puțin în cursul a opt sesiuni ordinare; foștii senatori și deputați aleși în cel puțin zece legislaturi independent de durata lor; foștii prim-președinți ai Înaltei Curți de Casație și Justiție, care au ocupat această funcție sau pe cea de președinte la Casație cinci ani; generalii în rezervă și în retragere; cei care au exercitat comanda unei armate în fața inamicului, ca titular, timp de cel puțin trei luni; cei care au îndeplinit funcția de șef al Marelui Stat Major sau de inspector general de armată (comandant de armată), în timp de pace, cel puțin patru ani; foștii președinți ai Adunărilor Naționale de la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia, care au declarat Unirea cu România.

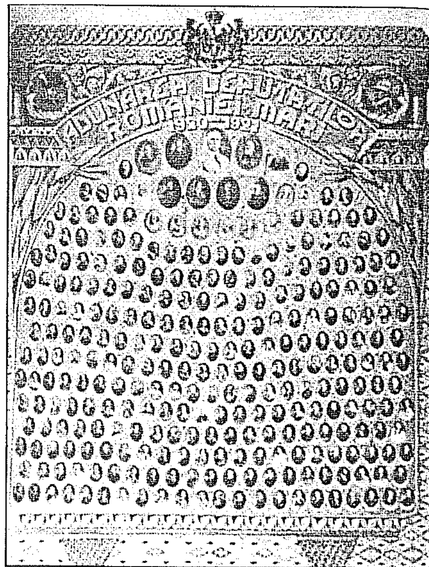

Fig. 125 Membrii Adunării Deputaților (1920–1921).

Creșterea numărului senatorilor de drept a făcut ca interesul partidelor politice pentru acest corp legiuitor să fie scăzut. Înființat ca un „corp ponderator" față de Adunarea Deputaților, „maturul corp" și-a pierdut cu timpul acest rol. În perioada interbelică Senatul a devenit tot mai mult un for reprezentativ, de consacrare parlamentară a celor care au ocupat sau dețineau o anumită demnitate publică sau reprezentau anumite domenii de activitate (industrie, agricultură, comerț, camere de muncă). De aceea și lupta electorală s-a desfășurat, în principal, pentru obținerea unui număr cât mai mare de locuri în Adunarea Deputaților, care era o oglindă fidelă a rezultatelor înregistrate la urne. Durata mandatului, atât al deputaților, cât și al senatorilor, era de 4 ani.

Legea electorală din 27 martie 1926[1] a sporit numărul senatorilor de drept, adăugând și pe președintele Consiliului Dirigent din Ardeal, înființat pe baza hotărârii de la Alba

[1] „Monitorul oficial", nr. 71 din 27 martie 1926.

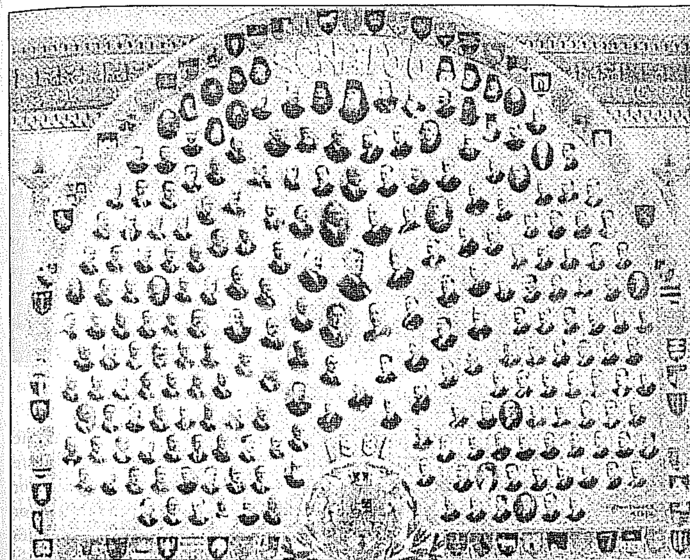

Fig. 126 Membrii Senatului (1931).

Iulia din 2 decembrie 1918. Elementele noi introduse de această lege se refereau la centralizarea rezultatelor și repartiția mandatelor. Dacă până atunci acestea se centralizau la nivel de județ, fiind proclamați aleși candidații care au întrunit cel mai mare număr de voturi, noua lege stabilea că voturile se centralizează la nivelul țării și apoi se calculează procentul obținut de fiecare grupare în parte față de numărul total al votanților pe întreaga țară; gruparea care obținea cel mai mare număr de voturi, dar cel puțin un procent de 40% față de celelalte grupări, era declarată grupare majoritară, iar celelalte grupări minoritare; gruparea majoritară obținea 50% din mandate, cealaltă jumătate împărțindu-se între toate grupările care obținuseră peste 2% din totalul voturilor pe țară.

Inițiativa legislativă aparținea executivului (regelui, prin intermediul guvernului) și parlamentarilor. Proiectul de lege se discuta în comisia de specialitate, apoi în comisiile reunite, după care se depunea în plen. Aici se vota luarea în considerare a proiectului, apoi urma discuția și votarea pe articole; dezbaterea se încheia prin votul general, care putea fi prin ridicare și ședere, prin viu grai (nominal) sau prin scrutin secret (cu bile).

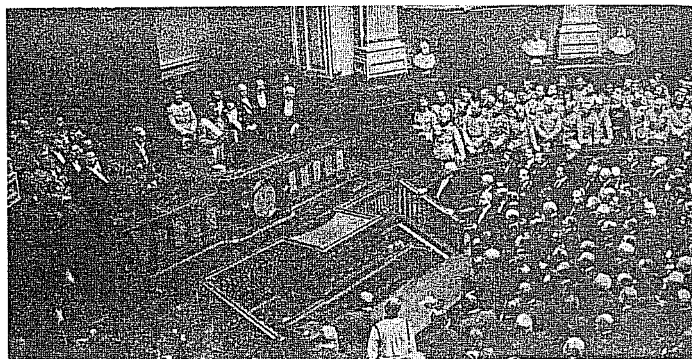

Fig. 127 Regele Ferdinand citind Mesajul de deschidere a Parlamentului.

Parlamentul avea drept de control asupra puterii executive. Potrivit Constituției, fiecare membru al Adunării avea dreptul de a adresa miniștrilor întrebări și interpelări, la care aceștia erau obligați să răspundă; fiecare Adunare avea dreptul de a trimite miniștrilor petițiile ce-i erau adresate de cetățeni; miniștrii erau datori să dea explicații asupra acestor petiții ori de câte ori Adunarea o cerea. Dacă parlamentarii nu erau mulțumiți de activitatea guvernului sau a unor miniștri puteau depune moțiune de cenzură; adoptarea acesteia atrăgea după sine demisia celor puși în cauză.

Deputații și senatorii se bucurau de imunitate parlamentară: „Nici unul din membrii uneia sau celeilalte Adunări nu poate fi urmărit sau prigonit pentru opiniile și voturile emise de dânsul în cursul exercițiului mandatului său" (art. 54). Un alt articol din Constituție prevedea: „Nici un membu al uneia sau celeilalte Adunări nu poate, în timpul sesiunii, să fie nici urmărit, nici arestat, în materie de represiune, decât cu autorizarea Adunării din care face parte, afară de cazul de flagrant delict. Dacă ar fi aresat preventiv sau urmărit în timpul când sesiunea era închisă, urmărirea sau arestarea trebuiesc supuse aprobării Adunării din care face parte, îndată după deschiderea sesiunii Corpurilor legiuitoare. Detenția sau urmărirea unui membru al uneia sau celeilalte Adunări este suspendată în timpul sesiunii, dacă Adunarea o cere" (art. 55).

Guvernul. Conducerea treburilor curente ale statului era asigurată de guvern, care reprezenta puterea executivă. Constituția din 1923 prevedea la articolul 92: „Guvernul exercită puterea executivă în numele regelui". Modul de alcătuire a guvernului nu era foarte clar stabilit prin Constituție. Legea fundamentală prevedea că „Miniștrii întruniți alcătuiesc Consiliul de Miniștri, care este prezidat, cu titlul de președinte al Consiliului de Miniștri, de acela care a fost însărcinat de rege cu formarea guvernului". În legătură

cu persoana pe care regele o putea desemna pentru constituirea guvernului nu existau decât două interdicții: „Nu poate fi ministru decât cel care este român sau cel puțin care a dobândit naturalizarea" (art. 94); „Nici un membru al familiei regale nu poate fi ministru" (art. 95).

De regulă, regele încredința unei persoane mandatul de a forma guvernul, iar aceasta alcătuia lista miniștrilor pe care o prezenta suveranului pentru a o aproba prin decret. Faptul că regele era „capul puterii armate", iar militarii nu aveau dreptul să facă politică, a creat obiceiul ca suveranul să-l propună pe ministrul Apărării Naționale.

Legea pentru organizarea ministerelor a fost publicată abia la 2 august 1929[1]. Aceasta stabilea că „regele desemnează persoana însărcinată cu formarea guvernului. Decretul de numire a președintelui Consiliului se contrasemnează de președintele de Consiliu demisionat sau revocat; el poate fi contrasemnat și de noul președinte de Consiliu". Decretul de numire a miniștrilor era contrasemnat de președintele Consiliului. Primul ministru și miniștrii intrau în funcțiune după depunerea următorului jurământ în fața regelui: „Jur să respect Constituțiunea și legile țării, să apăr drepturile ei și să păstrez secretele de stat" (art. 3).

Serviciile statului erau grupate pe ministere, iar ministrul era șeful administrației ministerului său. Erau stabilite prin lege zece ministere, și anume: Ministerul de Interne, Ministerul de Externe, Ministerul de Finanțe, Ministerul de Justiție, Ministerul Instucțiunii Publice și al Cultelor, Ministerul Armatei, Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Ministerul Industriei și Comerțului, Ministerul Muncii, Ministerul Sănătății și Ocrotirii Sociale. Se preciza că ministerele și subsecretariatele de stat nu se puteau înființa și desființa decât prin lege; numărul subsecretariatelor de stat nu putea depăși numărul ministerelor; repartizarea lor pe ministere se făcea prin decret regal. Potrivit art. 28, „Președintele Consiliului de Miniștri este șeful guvernului". Legea stabilea atribuțiile fiecărui minister în parte, precum și structura acestora. Ulterior, prin decrete regale, s-au înființat noi ministere, iar altele s-au scindat; de asemenea, s-au instituit noi funcții: vicepreședintele Consiliului de Miniștri (în octombrie 1932) și miniștri de stat (din octombrie 1930). În fapt, s-a ajuns, după numai doi ani de la adoptarea legii din 2 august 1929, la o dublare a numărului de miniștri și secretari de stat.

Justiția. Cea de-a treia ramură a puterii de stat era justiția. Potrivit art. 40 din Constituție, „Puterea judecătorească se exercită de organele ei. Hotărârile ei se pronunță în virtutea legii și se execută în numele regelui". Pentru întregul stat exista o singură Curte de Casație și Justiție; aceasta avea drept să judece constituționalitatea legilor și să le declare inaplicabile pe cele care erau contrare Constituției. Judecătorii erau inamovibili, Constituția precizând că: „cel vătămat în drepturile sale, fie printr-un act administrativ de autoritate, fie printr-un act de gestiune făcut în căutarea legilor și a regulamentelor, fie prin rea-voință a autorităților administrative de a rezolva cererea privitoare la un drept,

[1] *Ibidem*, nr. 169 din 2 august 1929.

Fig. 128 București, Palatul de Justiție.

poate face cerere la instanțele judecătorești pentru recunoașterea dreptului său. Organele puterii judiciare judecă dacă actul este ilegal, îl pot anula sau pot pronunța daune civile până la data restabilirii dreptului vătămat, având și căderea de a judeca și cererea de despăgubire, fie contra autorităților administrative, chemate în judecată, fie contra funcționarului vinovat" (art. 107).

În iunie 1924 a fost adoptată legea pentru organizarea judecătorească. Conform acestei legi, organele puterii judecătorești erau următoarele[1]: 1) Judecătoriile; 2) Tribunalele; 3) Curțile de Apel; 4) Curțile de Jurați; 5) Înalta Curte de Casație. Se prevedea că judecătoriile erau de trei categorii: urbane, rurale și mixte. Judecata se făcea la reședința judecătoriei.

În fiecare capitală de județ funcționa un tribunal cu una sau mai multe secțiuni: fiecare secțiune avea câte un președinte, cel puțin doi judecători de ședință, unul sau doi supleanți, precum și grefieri, ajutori de grefieri și impiegați. Pe lângă judecătorii de ședință, fiecare tribunal avea judecători cu însărcinări speciale (de instrucție, sindic, pentru tutele, pentru infracțiunile minorilor). Pe lângă tribunalele din Tulcea, Constanța, Silistra și Durostor funcționa câte un „cadiat", care judeca după legile și uzurile musulmne afacerile civile dintre mahomedani, privitoare la organizarea familiei, puterea părintească, divorț, căsătorie, succesiuni. Pe lângă fiecare tribunal din țară funcționa o Curte de Jurați, care judeca afaceri criminale, delicte politice și de presă. Legea stabilea că în România funcționau 12 Curți de Apel, la: București, Brașov, Cluj, Oradea, Timișoara, Târgu Mureș, Constanța, Craiova, Galați, Iași, Chișinău și Cernăuți. Fiecare Curte de Apel avea una sau mai multe secțiuni; fiecare secțiune avea un președinte și cinci până la șapte consilieri.

[1] *Enciclopedia României*, I, p. 343–347.

Ministerul Public sau Parchetul avea următoarea componență: la Înalta Curte de Casație: un procuror general și șase procurori; la Curțile de Apel: un procuror general și un număr de procurori prevăzuți de fiecare Curte; la tribunale: un procuror cap de parchet și un substitut. Procurorul general al Curții de Casație avea dreptul să atace în recurs toate actele judecătorești contrare legii.

Consiliul Suprem al Magistraturii era compus din: colegiul prezidențial al Înaltei Curți de Casație; primii președinți ai Curților de Apel sau președintele (unde exista o singură secție); inspectorii judecătorești; ministrul de Justiție sau delegatul său. Consiliul își dădea avizul asupra confirmărilor, numirilor și înaintărilor în funcție a magistraților; asupra altor chestiuni puse de ministrul de Justiție; a validării examenelor de magistrat; confirmării celor propuși să fie inamovibili etc.

Legea prevedea că magistrații nu puteau ocupa o altă funcție publică, nu puteau fi aleși în parlament sau în consiliile comunale și județene, nu puteau să fie administratori sau cenzori în societățile comerciale. Se excepta calitatea de profesor la Facultatea de Drept sau la o școală superioară din orașul de reședință al magistratului.

Regele. După 1918, România a continuat să fie un stat cu regim monarhic-constituțional. În sistemul politic al țării, regele ocupa un loc central. Potrivit legii fundamentale din 1923, „Puterile constituționale ale regelui sunt ereditare în linie coborâtoare directă și legitimă a Majestății Sale Regelui Carol I de Hohenzollern Sigmaringen, din bărbat în bărbat prin ordinul de primogenitură și cu exclusiunea perpetuă a femeilor și coborâtorilor lor" (art. 77)[1].

La urcarea pe tron, regele depunea în fața Parlamentului următorul jurământ: „Jur a păzi Constituțiunea și legile poporului român, a menține drepturile lui naționale și integritatea teritoriului" (art. 82). Articolul 88 din Constituție stabilea prerogativele suveranului: „Regele numește și revocă pe miniștrii săi. El sancționează și promulgă legile. El poate refuza sancțiunea sa. El are dreptul de amnistie în materie politică. Are dreptul de a ierta sau micșora pedepsele în materii criminale, afară de ceea ce se statornicește în privința miniștrilor. El nu poate suspenda cursul urmăririi sau al judecății, nici a interveni prin nici un mod în administrația justiției. El numește sau confirmă în funcțiunile publice potrivit legilor. El nu poate crea o nouă funcțiune fără lege specială. El face regulamente necesare pentru executarea legilor, fără să poată vreodată modifica sau suspenda legile și nu poate scuti pe nimeni de executarea lor. El este capul puterii armate. El conferă gradele militare în conformitate cu legea. El va conferi decorațiunile române conform unei anumite legi. El are dreptul de a bate monedă conform unei legi speciale. El încheie cu statele străine convențiunile necesare pentru comerț, navigațiune și alte asemenea; însă pentru ca aceste acte să aibă autoritate îndatoritoare, trebuie mai întâi a fi supuse puterii legislative și aprobate de ea".

[1] „Monitorul oficial", nr. 282 din 29 martie 1923.

Articolul 90 preciza că „Regele deschide sesiunea prin un Mesaj", la care Adunarea și Senatul adoptă răspunsurile la Mesaj. Regele pronunța închiderea sesiunii, putea convoca Parlamentul în sesiune extraordinară. Deosebit de importante erau următoarele prevederi: „El [regele — n.n.] are dreptul de a dizolva ambele Adunări deodată sau numai una din ele. Actul de dizolvare trebuie să conțină convocarea alegătorilor până în două luni de zile și a Adunărilor până în trei luni. Regele poate amâna Adunările; oricum, amânarea nu poate depăși termenul de o lună, nici a fi reînnoită în aceeași sesiune fără consimțământul Adunărilor".

Articolul 34 stipula că „Puterea legislativă se exercită colectiv de către Rege și Reprezentanțiunea națională", alcătuită din două Adunări. Potrivit art. 35, „inițiativa legilor este dată fiecăreia din cele trei ramuri ale puterii legislative". Articolul 39 glăsuia: „Puterea executivă este încredințată Regelui, care o exercită în mod regulat prin Constituțiune", iar la art. 92 se preciza: „Guvernul exercită puterea executivă în numele Regelui, în modul stabilit prin Constituțiune". La art. 40 citim: „Puterea judecătorească se exercită de organele ei. Hotărârile lor se pronunță în virtutea legii și se execută în numele Regelui". Conform art. 87, „Persoana Regelui este inviolabilă. Miniștrii lui sunt răspunzători. Nici un act al Regelui nu poate avea tărie dacă nu va fi contrasemnat de un ministru, care prin aceasta chiar devine răspunzător de acel act". În Constituție se făcea precizarea că: „În nici un caz ordinul verbal sau în scris al Regelui nu poate apăra pe ministru de răspundere" (art. 97). De asemenea, la articolul 98 se spunea: „Fiecare din ambele Adunări, precum și Regele au dreptul de a cere urmărirea miniștrilor și a-i trimite înaintea Înaltei Curți de Casație și Justiție, care singură, în secțiuni unite, este în drept a-i judeca".

Regele avea inițiativa, alături de Adunările legiuitoare, de a revizui Constituția în total sau în parte (art. 129), iar revizuirea se făcea de Adunări „în acord cu Regele" (art. 130).

Legea fundamentală avea la bază principiul potrivit căruia „regele domnește, dar nu guvernează", însă prevederile concrete erau susceptibile de interpretări diferite. În fond, nu exista ramură a activității de stat în care monarhul să nu fie implicat.

Regele României era, din 1914, Ferdinand I, iar moștenitor — fiul său mai mare, principele Carol. În 1918, 1919 și 1925 principele Carol a renunțat la calitatea sa. La 31 decembrie 1925, Consiliul de Coroană a acceptat renunțarea lui Carol. În ziua de 4 ianuarie 1926, Adunarea Națională Constituantă a primit renunțarea lui Carol și a proclamat ca succesor pe Mihai; deoarece acesta era minor, s-a hotărât instituirea unei Regențe. S-a apelat la art. 83 din Constituție, care prevedea: „Regele, în viață fiind, poate numi o Regență, compusă din trei persoane, care, după moartea Regelui, să exercite puterile regale în timpul minorității succesorului Tronului. Această numire se va face cu primirea Reprezentațiunii naționale". Regența exercita, totodată, și tutela asupra „succesorului Tronului în timpul minorității lui".

La 20 iulie 1927 a încetat din viață regele Ferdinand, astfel că a intrat în funcțiune Regența, deoarece Mihai I era minor (avea doar 6 ani). După trei ani, în ziua de 6 iunie 1930, principele Carol a sosit în țară. Peste două zile, la 8 iunie, Parlamentul a anulat

Fig. 129 Regele Carol al II-lea.

legile din 4 iulie 1926, astfel că primul fiu al lui Ferdinand a devenit rege sub numele de Carol al II-lea. Fostul suveran a devenit moștenitorul tronului și a primit titlul de „Mare Voievod de Alba Iulia".

Obiectivul central al lui Carol al II-lea a fost creșterea rolului monarhiei în viața de stat, drept care a acționat pentru dezagregarea sistemului politic existent, în care partidele politice dominau scena politică.

Acest obiectiv a fost atins la 10 februarie 1938, când — într-o atmosferă politică extrem de tensionată — a recurs la o lovitură de stat, impunând apoi, la 27 februarie 1938, o nouă Constituție, prin care prerogativele suveranului erau mult sporite. Regele era „capul statului" (art. 30) și, în această calitate, devenea organul prin care națiunea, titulara suveranității, își exercita toate puterile. Guvernul era numit de rege și răspundea numai în fața sa; regele putea refuza sancțiunea (semnarea) legilor, fără nici un fel de explicații; în timpul cât Parlamentul era dizolvat și în intervalul dintre sesiuni, regele putea da decrete cu putere de lege. Totuși, în Constituția din 1938 s-a menținut principiul potrivit căruia persoana regelui „este inviolabilă. Miniștrii săi sunt răspunzători". Regimul instaurat la 10 februarie 1938 — de autoritate monarhică — a durat până la 6 septembrie 1940, când Carol al II-lea a fost silit să abdice. La tron a revenit fiul său, Mihai, dar principalele prerogative regale fuseseră preluate — încă de la 5 septembrie — de generalul Ion Antonescu, devenit „conducătorul statului".

2. Armata

Constituția din 1923 avea un titlu special, intitulat „Despre puterea armată". Sensul nu era acela că armata ar constitui o putere în exercitarea funcțiilor publice, deoarece militarii nu puteau participa la viața politică. Ei nu puteau alege (nu aveau drept de vot) și nu puteau fi aleși în Parlament sau în alte instituții cu caracter politic. Cei care s-au

angajat în viața politică au demisionat mai întâi din armată, trecând în rezervă sau în retragere. Dar armata în sine era o putere, adică o forță menită să apere integritatea teritorială a României. Constituția prevedea: „Tot românul, fără deosebire de origine etnică, de limbă sau religie, face parte din unul din elementele puterii armate conform legilor speciale".

După anul 1918, apărarea țării a dobândit noi dimensiuni, grație unor factori cum sunt: noua configurație politico-statală din Centrul și Sud-Estul Europei; încheierea procesului de unificare statală; schimbarea statutului geopolitic și economic al României; experiența primei conflagrații mondiale etc.

Unirea Basarabiei, Bucovinei, Transilvaniei și Banatului a determinat sporirea suprafeței, populației și a potențialului economic, România devenind un stat mijlociu, o putere regională. În mod firesc a sporit și potențialul militar al țării. Astfel, potrivit calculelor specialiștilor, efectivul mobilizabil, după anul 1918, s-a ridicat la 3,4–3,5 milioane de persoane, aproape dublu față de perioada antebelică[1]. După anul 1918, România și-a schimbat și statutul geopolitic și geostrategic, devenind un actor important al Europei Centrale și de Sud-Est. Structura vecinătăților reflecta din plin acest lucru. După 1918, vecinii României, cu excepția Uniunii Sovietice și Poloniei, erau țări mici, cu un potențial asemănător sau chiar mai redus, ceea ce asigura din punct de vedere teoretic un raport de forțe convenabil. Lungimea frontierelor era de 3 400,3 km, dintre care circa 2/3 naturale. Chiar dacă acestea nu mai aveau importanța de altădată, ele reprezentau obstacole importante pentru orice agresor, fluviul Dunărea, precum și Nistrul având o valoare strategică. Raportul dintre lungimea frontierelor și suprafața ce o închid era, după aprecierea experților militari, favorabil. Pentru 1 km de hotar revenea o suprafață de 86,77 km^2, fapt care permitea mobilizarea unor resurse suficiente pentru apărare[2].

Teritoriul național, relativ oval, cu axa mare pe direcția Est-Vest de 650 km, iar axa mică, Nord-Sud, de 550 km se apropia de un cerc, formă care, facilitând manevrele, asigura condițiile propice pentru edificarea unui sistem defensiv puternic. Analizele specialiștilor militari evidențiau faptul că nici un segment de frontieră nu era sigur, dar cel mai probabil România putea să fie atacată din trei direcții, Est, Vest și Sud. De altfel, configurația geografică teritorială a impus împărțirea teritoriului național de către autoritățile militare și teoreticienii militari, în ipotetice teatre de operații sau „fronturi", cum le găsim în terminologia epocii. Astfel, între Carpații Orientali și Nistru funcționau Frontul de Est, între Carpații Meridionali și Dunăre, Frontul de Sud, iar între Carpații Occidentali și frontiera de Vest, Frontul de Vest. Podișul intracarpatic era zona centrală, reduitul strategic al țării, unde se concentrau, de regulă, rezervele Marelui Cartier General[3].

[1] *Enciclopedia României*, I, p. 699.

[2] Colonel Constantin Atanasescu, *Frontierele României. Studiu geografic, istoric, politic și militar*, Sibiu, 1932, p. 5.

[3] Pamfil Georgian, *Considerațiuni generale asupra geografiei militare*, București, 1939, p. 3–4.

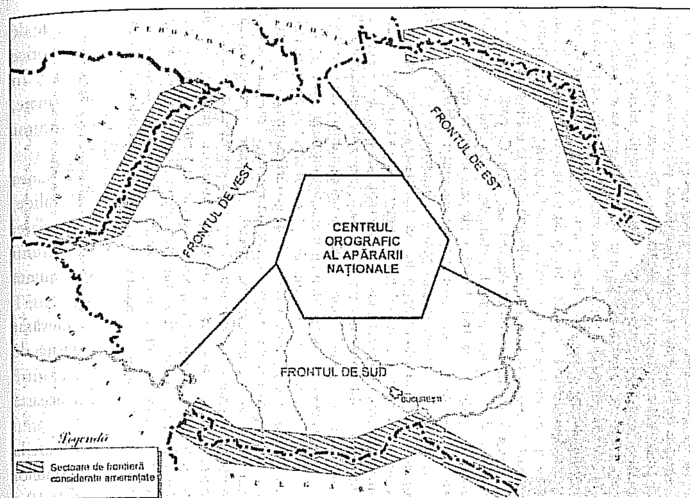

Fig. 130 Teatrele de operații și sectoarele de frontieră amenințate.

Teatrele de operații astfel organizate interziceau și cele trei direcții strategice pe care statul român putea fi atacat cel mai probabil — Est, Vest și Sud. Posibilitatea unui atac din trei direcții divergente a creat o situație dificilă pentru specialiștii militari români, cunoscută în literatura de specialitate a timpului sub numele de „problemul strategic românesc". Acest fapt a sporit dificultățile planificării efortului de apărare, deoarece evoluția evenimentelor putea să impună României apărarea pe o direcție, pe două sau pe trei, simultan sau succesiv.

O altă coordonată a evoluției sistemului militar românesc interbelic a fost dată de aplicarea principiului „națiunii armate", impus de prima conflagrație mondială. „În forma lui modernă — se sublinia într-un studiu al Marelui Stat Major din primii ani postbelici — războiul nu va mai putea fi dus numai de armată; ea va pune la contribuție spontan, continuu și total, cu sau fără voința poporului, totalitatea mijloacelor unei națiuni și, ca urmare, cu cât aceasta va fi mai din timp și mai complex pregătită să se apere, cu atât izbânda se va obține mai repede, cu mai puține sacrificii în vieți și bani — și cu mai mari rezultate"[1]. La rândul său, generalul Nicolae Alevra aprecia că principiul națiunii armate înseamnă „coordonarea din vreme, cu adâncă pricepere și destoinicie, a tuturor

[1] AMR, fond 948, dosar 28, f. 509.

forțelor națiunii în vederea colaborării lor viitoare, crearea unei industrii naționale de apărare, punerea țării să lupte cu mijloacele ei proprii în orice situație politică și cu orice vrăjmaș. Războiul de mâine va fi în special un război de materiale și de uzură"[1]. În *Enciclopedia României* se arăta: „Astăzi se trăiește concepția generală a națiunii armate, confirmată prin faptul că războaiele moderne reclamă punerea în funcțiune a tuturor forțelor și a tuturor mijloacelor de care dispune o țară"[2].

Conceptul „națiunii armate" analizat de teoreticienii militari ai epocii presupunea realizarea multor elemente: pregătirea militară a întregii populații masculine valide; echiparea operativă a teritoriului național; dezvoltarea infrastructurii rutiere și feroviare; crearea unei industrii de apărare, capabilă să asigure producerea în țară a armamentului și tehnicii de luptă etc.[3] Dar coloana vertebrală, osatura acestei concepții era reprezentată de armată.

Constituirea unui organism militar bine dotat și instruit, în stare să fie un adevărat scut de apărare a integrității teritoriale, a reprezentat o opțiune larg împărtășită de Parlament, partidele politice, opinia publică în general[4]. A existat însă un decalaj între declarațiile publice despre necesitatea întăririi armatei și măsurile efective luate în această direcție.

În primii ani postbelici s-au luat măsuri pentru redimensionarea forțelor militare la scara țării întregite, trecerea lor de la starea de război la cea de pace, aplicarea învățămintelor reieșite din desfășurarea primei conflagrații mondiale etc. Astfel, în luna iunie 1919 a fost creat Consiliul Superior al Armatei, „organul permanent pentru organizarea, pregătirea de război și conducerea operativă a armatei"[5]. El era format din experți și teoreticieni militari și avea sarcina de a identifica modalitățile și mijloacele prin care să se pună de acord organizarea armatei române cu „noile mijloace de luptă apărute, cu exigențele câmpului de luptă modern".

În vara aceluiași an s-au înființat trei inspectorate de armată[6]. Potrivit regulamentului de funcționare, adoptat în luna septembrie 1922, inspectoratele funcționau sub directa autoritate a regelui și a ministrului de resort, inspectorii fiind destinați să comande armate în timp de război. La pace, inspectorii de armată supravegheau pregătirea de luptă a

---

[1] General Nicolae Alevra, *Organizarea armatei după război*, București, 1930, p. 3.

[2] *Enciclopedia României*, 1, p. 698.

[3] Vezi Petre Otu, Teofil Oroian, Ion Emil, *Personalități ale gândirii militare românești*, 1–2, București, 1997, 2001.

[4] *Apărarea națională și Parlamentul României*, 2, București, 1994; Petre Otu, *Apărarea națională în dezbaterile parlamentare din perioada 1934–1937*, în „Revista de istorie militară", 4, 1994, 4, p. 17–22.

[5] „Monitorul oastei", partea regulamentară, nr. 26 din 26 iunie 1919, p. 206.

[6] *Ibidem*, p. 207. Cele trei inspectorate realizau următoarea grupare: Inspectoratul I, cu reședința la București, cuprindea circumscripțiile teritoriale ale corpurilor 1, 2 și 5 armată; Inspectoratul II, aflat la Iași, își exercita autoritatea asupra corpurilor 3 și 4; Inspectoratul III, la Sibiu, avea în subordine corpurile 6 și 7. În 1922, numărul inspectoratelor a fost ridicat la cinci, adăugându-se inspectoratele generale ale marinei și aeronauticii.

comandamentelor și trupelor din regiunea de responsabilitate, elaborau planurile de operație ale structurilor subordonate și conduceau aplicațiile și manevrele lor[1].

Tot în anul 1919, a fost înființat Comandamentul Trupelor de Comunicații, subordonat Inspectoratului Tehnic al Geniului, care avea în subordine o brigadă de căi ferate și pontonieri și una de specialități (tracțiune automobilă, proiectoare, telefonie, telegrafie, hidrologie, fotografie etc.)[2]. În iunie 1920, ca o expresie a adâncirii caracterului tehnic al structurilor militare, s-a creat Direcția 11 Tehnică și Comitetul Tehnic al Materialelor de Război[3].

Între timp, după campania împotriva Republicii Ungare a Sfaturilor, a început demobilizarea armatei române. La 18 martie 1920, Marele Cartier General a fost desființat, rămânând active, până la 1 aprilie 1921, Comandamentul Trupelor de Vest (pentru Transilvania) și Comandamentul Trupelor de Est (pentru Basarabia).

Un moment extrem de important în configurarea fizionomiei organismului militar l-a reprezentat adoptarea Constituției de către Parlamentul român, la 26–27 martie 1923[4]. Titlul V al legii fundamentale se referea la organizarea Puterii armate. Șeful statului (regele) era „capul puterii armate", el conferind gradele militare. Articolul 122 stabilea înființarea unui Consiliu Superior al Apărării Țării, care avea drept sarcină să se îngrijească „de măsurile necesare pentru organizarea apărării naționale". Constituția stipula că toți cetățenii români, fără deosebire de origine etnică, limbă sau religie, fac parte din unul din elementele puterii armate care, la rândul ei, se compunea din armata activă, rezerva și milițiile.

Pe baza prevederilor constituționale, Parlamentul a adoptat, la 14 martie 1924, legea pentru înființarea Consiliului Superior al Apărării Țării, cu misiunea de a examina și soluționa toate chestiunile relative la apărarea națională[5]. Noul organism politico-militar avea ca președinte pe primul ministru, iar ca membri pe titularii departamentelor: Apărării Naționale, Interne, Externe, Finanțe, Lucrărilor Publice, Industriei și Comerțului, Agriculturii și Domeniilor, Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale. Șeful Marelui Stat Major era secretarul consiliului; Consiliul Superior al Armatei avea rol consultativ. Legea mai stipula că pe lângă Consiliul Superior al Apărării Țării funcționa un secretariat permanent, condus de un ofițer numit prin decret regal. Secretariatul se găsea în organigrama Marelui Stat Major. Hotărârile Consiliului erau obligatorii și angajau, după confirmarea de către guvern, răspunderea titularului ministerului respectiv.

Crearea acestui organism a reprezentat un pas important în exercitarea actului de conducere a forțelor armate, dar el nu a fost scutit de unele lacune. În primul rând, compunerea lui se confunda în mare măsură cu guvernul, lipsind doar câțiva miniștri — Instrucțiunii Publice, Culte, Justiție. În al doilea rând, activitatea Consiliului nu a

---

[1] „Monitorul oficial", nr., 123 din 6 septembrie 1922.

[2] „Monitorul oastei", partea regulamentară, nr. 50 din 7 noiembrie 1919.

[3] *Ibidem*, partea oficială, nr. 39 din 21 iulie 1920.

[4] „Monitorul oficial", nr. 282 din 29 martie 1923.

[5] *Ibidem*, nr. 57 din 14 martie 1924.

avut o continuitate firească datorită deselor remanieri guvernamentale şi schimbări de guvern, fapt care a dus la abandonarea multor proiecte. În al treilea rând, deşi armata constituia elementul principal al apărării ţării, ea nu era reprezentată în Consiliu decât de titularul departamentului, care putea fi o persoană civilă[1]. În pofida acestor disfuncţionalităţi, Consiliul Superior al Apărării Ţării a avut un rol pozitiv, el adoptând, cu deosebire în deceniul al patrulea, o serie de măsuri pentru întărirea capacităţii de apărare.

Pe baza prevederilor constituţionale, Parlamentul a adoptat, la 23 iunie 1924, Legea relativă la organizarea armatei, document care a stat la baza sistemului militar românesc interbelic. Potrivit actului normativ, serviciul militar era obligatoriu pentru toţi cetăţenii ţării de sex masculin, începând cu 21 de ani. El avea o durată de 29 de ani, împărţită în trei mari etape — activitate; rezervă; miliţie[2]. Militarii până la vârsta de 41 de ani, respectiv cei aflaţi sub arme, completare şi rezervă, formau armata activă, ce acţiona pe front. Miliţiile erau destinate în timp de pace să asigure ordinea publică în ţară, iar în timp de război aveau misiunea să facă siguranţa spatelui armatei de operaţii:

Obligaţii militare	Arme	Aviaţie, Grăniceri, Marină, Jandarmi	Celelalte arme
În activitate (5 ani)	Sub arme	3 ani	2 ani
	În completare	2 ani	3 ani
În rezervă		15 ani	
În Miliţie		9 ani	
TOTAL		29 de ani	

Teritoriul naţional a fost împărţit în şapte regiuni militare, corespunzătoare corpurilor de armată. În regiunea de competenţă a corpurilor de armată s-au delimitat clar atribuţiile între structurile operative şi cele teritoriale, ultimele având misiunea de a realiza, în timp de pace, recrutarea, mobilizarea şi rechiziţiile. În subordinea comandamentelor teritoriale se aflau cercurile de recrutare, ce îşi extindeau componentele la nivelul fiecărui judeţ.

Potrivit acestei legi, armata română avea o structură complexă, cuprinzând comandamente, unităţi, formaţiuni, servicii etc. Această organizare a avut drept idee centrală constituirea unei armate numeroasă, bazată îndeosebi pe mari unităţi de infanterie, pentru a interzice direcţiile ameninţate, în special cele de Est, Vest şi Sud. Legea din 1924 a încheiat o primă etapă în evoluţia armatei române, marcată de eforturi însemnate pentru a adapta măsurile militare la scara ţării întregite şi a fructifica cât mai eficient experienţa primului război mondial.

[1] General Nicolae Alevra, *op. cit.*, p. 7–9.

[2] *Istoria militară a poporului român*, 6, Bucureşti, 1989, p. 140.

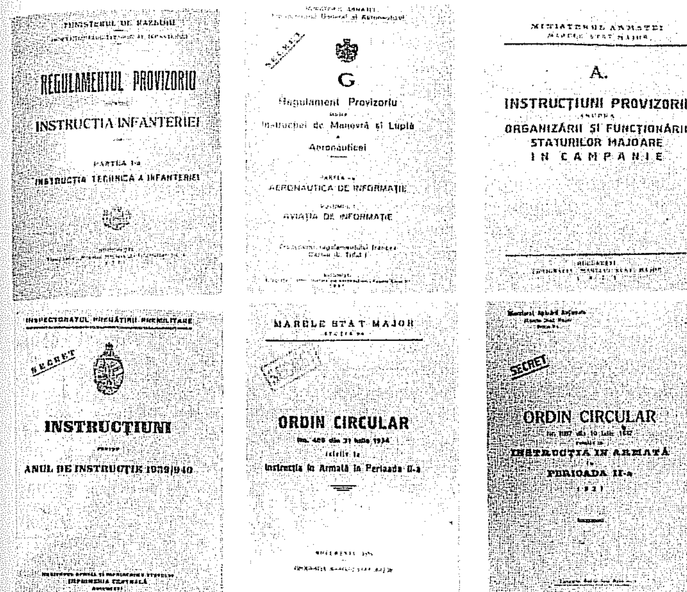

Fig. 131 Instrucţiuni şi regulamente militare.

Adaptarea structurilor militare la noul statut teritorial al ţării a reprezentat punctul de plecare al unui proces de modernizare, care trebuia să facă din armata română un instrument capabil să descurajeze şi să respingă orice agresiune împotriva României. Din păcate, acest proces a fost destul de lent, iar măsurile luate au fost departe de a răspunde necesităţilor mari reclamate de realizarea unui sistem eficient al apărării naţionale.

Cele mai multe iniţiative s-au concentrat în domeniul legislativ şi al structurilor organizatorice, unde s-a încercat să se ţină pasul cu progresul înregistrat pe plan mondial. Astfel, la 13 mai 1930 şi 4 mai 1932 au fost promulgate noi legi de organizare a armatei[1]. Aceste două acte normative nu modificau substanţial prevederile legii din 1924, dar puneau, mai ales cea din 1932, un mai mare accent pe genurile de arme tehnice (transmisiuni, pionieri, pontonieri, tracţiune automobilă etc.). S-a preconizat, între altele,

[1] „Monitorul oficial", nr. 103 din 13 mai 1930; *Ibidem*, nr. 102 din 4 mai 1932.

crearea unei brigăzi de transmisiuni, pionieri și comunicații, precum și a uneia de tancuri (care de luptă în terminologia epocii). Ultima s-a înființat abia în octombrie 1939.

Aviația, armă apărută în timpul primului război mondial, s-a dezvoltat exploziv în perioada interbelică, fapt ce a impus și clarificări teoretice. Pe plan internațional s-a declanșat o dispută aprinsă în ceea ce privește rolul și perspectivele acestui nou mijloc de luptă. Au apărut teorii interesante, cum ar fi cea a italianului Giulio Douhet, care aprecia că aviația, într-un viitor război, va avea rolul hotărâtor în obținerea victoriei. Ca urmare, autoritățile militare române, impulsionate și de o vie dezbatere în rândul opiniei publice, au întreprins unele măsuri pentru dezvoltarea aviației militare. La 1 mai 1931 a intrat în vigoare legea privind constituirea „Fondului Național al Aviației", prin care se urmărea asigurarea de fonduri pentru achiziționarea de avioane și armament. În zilele de 18–19 aprilie 1932, Senatul și Camera Deputaților au adoptat Legea privind organizarea Aeronauticii[1] și înființarea Subsecretariatului de Stat al Aerului[2] publicată la 5 iunie în Monitorul oficial.

LEGE

pentru organizarea aeronauticei și înființarea subsecretariatului de stat al aerului

DIN 5 IUNIE 1932 *)

PARTEA I

Subsecretariatul de Stat al Aerului

Organizarea

I. Se înființează pe lângă Ministerul armatei un Subsecretariat de Stat al Aerului, al cărui scop este să întrunească, să conducă și să administreze, în mod unitar, toate mijloacele aeriene naționale, mijloacele de apărare contra aeronavelor și de protecție a navigației aeriene de pe teritoriul național, mijloacele terestre cari ajută la buna funcționare și întreținere a materialelor necesare Aeronauticei,

Fig. 132 Lege pentru organizarea Aeronauticii și înființarea Subsecretariatului de Stat al Aerului.

Potrivit acestui document, în cadrul Ministerului Apărării Naționale se înființa un Subsecretariat de Stat al Aerului, care avea scopul să conducă și să administreze, în mod unitar, toate mijloacele aeriene și antiaeriene. El avea în subordine aeronautica militară, aviația civilă, Institutul Meteorologic Central, Direcția Tehnică, Direcția Aeronautică, Serviciul Administrativ, Serviciul Sanitar. Legea era apreciată ca un pas înainte pe calea dezvoltării acestei arme, dar efectele ei au constat mai mult în sporirea lanțului birocratic, prin crearea de numeroase comandamente, direcții, servicii și birouri.

Cât privește marina română, compusă din două mari unități operative — Divizia de Mare și Divizia de Dunăre — a avut alocate fonduri mici, astfel că programele din această perioadă, în special cel din 1929 (al șaselea document de acest gen din istoria marinei) nu au fost transpuse în practică[3].

[1] Aeronautica avea în componență aviația și apărarea antiaeriană.
[2] Virgil I. Slăvescu, *Drum nou în aeronautica română*, București, 1932.
[3] Ion Ionescu, Georgeta Borandă, Marian Moșneagu, *Noi contribuții la istoria marinei militare române*, Constanța, 2001, p. 46.

Materializând concepția „națiunii armate", Parlamentul a adoptat, în aprilie 1933, legea asupra organizării națiunii și teritoriului pentru timp de război, care sintetiza, într-o manieră specifică, principalele idei ale timpului[1]. Potrivit actului normativ, susținerea efortului de apărare presupunea: organizarea forțelor militare; orientarea opiniei publice; dezvoltarea industriei, agriculturii și comerțului în legătură cu nevoile apărării naționale; organizarea și dezvoltarea tuturor mijloacelor de comunicații și transport; pregătirea preregimentară a tinerilor de la vârsta de 19 ani la 21 de ani; organizarea defensivă a teritoriului[2]. Deși programul era deosebit de ambițios, puține dintre deziderate au fost puse în practică. Dintre măsurile luate se remarcă organizarea pregătirii premilitare (preregimentare) a tinerilor de 18, 19 și 20 ani[3]. Potrivit legii adoptate de Parlament, în 1934, durata pregătirii era fixată la 40–50 de ședințe anual, desfășurate, de regulă, în zilele de sărbătoare, la care se adăuga o concentrare anuală de 4–7 zile.

Activitatea era organizată de Inspectoratul Pregătirii Paramilitare, organism subordonat Inspectoratului General al Comandamentelor Teritoriale. În fiecare județ s-au creat subinspectorate, iar în plase și comune centre, respectiv, subcentre de pregătire. Personalul instructor provenea din rândul ofițerilor și subofițerilor activi și de rezervă, iar programul de pregătire era de așa manieră alcătuit încât să-l familiarizeze pe tânăr cu problematica serviciului militar activ.

Cât privește celelalte direcții de pregătire a națiunii pentru timp de război, stipulate în actul normativ, ele s-au oprit la nivelul unor proiecte elaborate de diferite structuri militare.

Către sfârșitul primei jumătăți a deceniului al patrulea, situația armatei române era departe de a fi mulțumitoare. Dacă pe plan legislativ și al structurilor organizatorice s-au adoptat o serie de măsuri pozitive, în alte domenii stările de lucruri erau îngrijorătoare. Armamentul și muniția aflate în dotarea armatei române erau, în bună măsură, uzate fizic și moral. În plus, exista o mare varietate de modele, eforturile și măsurile întreprinse pentru unificarea lor soldându-se cu rezultate mediocre. Astfel, se aflau în dotarea trupelor de uscat patru tipuri de arme pentru infanterie, patru modele de tunuri de câmp, șase de obuziere, trei de tunuri de asediu, două de tunuri de munte etc. Cu o situație asemănătoare se confrunta și aeronautica, unde se puteau întâlni 25 de tipuri de avioane și peste 15 de motoare. Într-un memoriu semnat de generalul V. Hentzescu privind starea și perspectivele aeronauticii se aprecia că ea seamănă „cu un muzeu demn de a rivaliza cu o expoziție perfect organizată"[4].

Starea echipării unităților și marilor unități era și ea precară, lipsurile situându-se în proporție de 25–75% pentru micul echipament; 40–50% pentru îmbrăcăminte; 25–60%

[1] „Monitorul oficial", nr. 29 din 27 aprilie 1933.
[2] *Ibidem*.
[3] Legea nr. 83 pentru pregătirea paramilitară a tineretului, în „Monitorul oficial", nr. 107 din 11 mai 1934.
[4] ANIC, fond Casa Regală — Carol II, dosar 71/1932, f. 7.

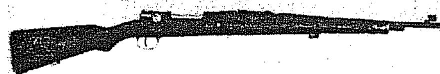

Fig. 133 Pușcă mitralieră ZB, model 1924, calibru 7,92 mm.

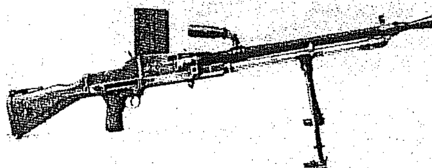

Fig. 134 Pușcă mitralieră ZB, model 1930, calibru 7,92 mm.

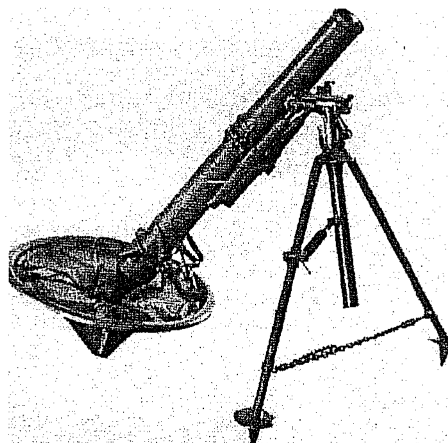

Fig. 135 Aruncător Brandt, model 1935, calibru 81, 2 mm.

pentru marele echipament; 8–37% obiecte de cazarmament[2]. În aceeași parametri se găsea și cazarea trupei, clădirile existente fiind lipsite de multe din dotările strict necesare.

Aceste lipsuri s-au răsfrânt negativ asupra pregătirii cadrelor și instruirii trupelor. Existau deficite însemnate la ofițerii inferiori, în special la infanterie și artilerie, iar concentrările celor de rezervă se efectuau în mică măsură datorită resurselor financiare insuficiente. În 1938–1939 s-au făcut masive concentrări, România pregătindu-și armata în contextul deteriorării grave a situației internaționale, care a dus la declanșarea celui de-al doilea război mondial.

În timpul crizei economice din anii 1929–1933 situația materială a corpului de cadre s-a agravat, ceea ce a afectat starea de spirit. Divizia 17 infanterie raporta Marelui Stat Major, la 20 ianuarie 1931, că „din cauza curbei de sacrificiu și a neachitării la timp a soldelor, ofițerii sunt foarte nemulțumiți"[1].

O altă mare unitate, Divizia 2 vânători de munte, releva, la 20 august 1931, marile greutăți prin care trecea: „Furnizorii neachitați

[1] *Ibidem*, fond Constantin Ștefănescu-Amza, dosar 11, f. 2–21.
[2] AMR, fond Divizia 17 infanterie, dosar 34, f. 23.

refuză să mai aprovizioneze armata, negăsind nici ei credite pe piață"[1]. La 10 ianuarie 1932, cele mai multe corpuri de armată anunțau ministerul de resort că ofițerii și subofițerii nu primiseră soldele pe ultimele trei luni ale anului precedent, fapt ce a produs o adâncă nemulțumire.

Din cauza fondurilor insuficiente alocate instruirea trupei era precară. S-a recurs constant și masiv la procedeul „concediilor bugetare"; procentul celor neinstruiți ajungând la 30% sau chiar la 50%, așa cum s-a întâmplat în anul 1932, când criza economică a atins apogeul.

Și industria de apărare era la începuturile ei. În 1925 s-au înființat Industria Aeronautică Română (IAR), specializate în producția de avioane, iar în 1925, Uzinele Copșa Mică — Cugir, destinate fabricării armamentului și muniției de infanterie. De asemenea, s-au înființat și dezvoltat uzinele „Malaxa", „Astra", „Uzinele de Fier și Domeniile Reșița S.A.", „Societatea Titan — Nădrag — Călan", „Voina", „Concordia" etc. La început, ele se confruntau cu multe greutăți, deoarece guvernele au optat pentru achiziționarea armamentului din străinătate; la mijloc se aflau și interese personale și de grup, dovadă și afacerile generate de importul de armament — „Fokker", „Ferochimica", „Škoda" etc. Din 1938, odată cu înființarea Ministerului Înzestrării Armatei, s-a desfășurat un amplu program de înzestrare a armatei, uzinele românești primind comenzi masive din partea statului.

Bugetul armatei era votat de parlamentari odată cu adoptarea bugetului general al statului. Sumele alocate organismului militar și ponderea lor în bugetul țării se prezintă astfel[2]:

Anul	**Bugetul ordinar al armatei (lei)**	**Bugetul general al statului (lei)**	**Ponderea bugetului armatei**
1923	3 117 619 465	19 565 729 767	15,93%
1929	7 930 500 000	55 969 755 000	14,17%
1933/1934	5 975 000 000	23 437 573 454	23,5%
1938/1939	6 653 000 000	30 549 900 000	21,77%

În perioada 1920–1932, media sumelor alocate armatei din bugetul general al statului a fost de 13,79%, cu mult în urma altor țări europene, cum ar fi: Polonia — 33,7%; Italia — 29,3%; Franța — 26%; Bulgaria — 23%; Iugoslavia — 22,7%; Cehoslovacia — 18,2%[3].

Dincolo însă de nivelul redus al alocațiilor bugetare, repartiția fondurilor a reprezentat o altă problemă sensibilă. În general, sumele alocate se împărțeau în cheltuieli pentru

[1] *Ibidem*, fond Divizia 2 vânători munte, dosar 8/1931, f. 489.
[2] *Istoria militară a poporului român*, 6, p. 172; *Apărarea națională și Parlamentul României*, p. 86.
[3] *Istoria militară a poporului român*, 6, p. 173.

întreținere și cheltuieli pentru înzestrare. Cele mai multe mergeau la întreținere, procentele pentru înzestrare fiind foarte mici. De exemplu, în 1921 numai 1,40% din sumele alocate erau destinate pentru dotare. Zece ani mai târziu, procentul pe hârtie a ajuns la 15%, dar în realitate achizițiile de armament au fost sistate datorită marilor greutăți economice.

Către jumătatea deceniului al patrulea starea de nepregătire a armatei a început să îngrijoreze clasa politică românească și segmente importante ale opiniei publice. În condițiile înrăutățirii considerabile a climatului internațional, România risca să devină victima sigură a tendințelor revizioniste și revanșarde. Prin urmare, pregătirile militare s-au accentuat, apărarea țării devenind un domeniu prioritar al activității guvernamentale.

A fost reorganizată administrația militară centrală, la 14 noiembrie 1936 creându-se Ministerul Aerului și Marinei, prin contopirea Subsecretariatului de Stat al Aerului cu Inspectoratul General al Marinei[1]. Necesitatea îmbunătățirii dotării armatei române a impus constituirea, prin decretul-lege din 27 mai 1937, a „delegației interministeriale pentru înzestrarea armatei". Acest organism era condus de primul ministru și avea în componență pe miniștrii Apărării Naționale, Finanțelor, Aerului și Marinei, Industriei și Comerțului. Următorul pas l-a reprezentat înființarea, în octombrie 1938, a Ministerului Înzestrării Armatei[2]. Întrucât existau mai multe departamente care se ocupau de apărarea țării, s-a creat Comitetul de Coordonare a Apărării Țării, compus din premier, miniștrii Apărării Naționale, Aerului și Marinei, Înzestrării Armatei și șeful Marelui Stat Major. Hotărârile Comitetului erau aduse la îndeplinire de Marele Stat Major. Existența a trei departamente în domeniul administrației centrale militare, justificată de inițiatori drept o soluție care să impulsioneze dezvoltarea categoriilor de forțe armate nu a dat rezultatul scontat, sporind aparatul birocratic și îngreunând actul de conducere.

Alături de Fondul Național al Aviației, în noiembrie 1934, s-a constituit Fondul Apărării Naționale. El urma să fie alimentat în principal din resurse extrabugetare și era destinat finanțării procesului de înzestrare al armatei. La 24 septembrie 1938 s-a adoptat legea pentru înființarea Fondului Național al Marinei, care era destinat finanțării lucrărilor maritime ca: poduri, baze navale, canale, apărarea coastelor, cumpărări de nave etc.

La 27 aprilie 1935, Consiliul Superior al Apărării Țării a aprobat planul general de apărare al țării, eșalonat pe zece ani, suma totală ridicându-se la 28 971 957 907 lei.

La 5 martie 1937, Consiliul Superior al Apărării Țării a avizat proiectul „organizarea permanentă defensivă a Frontului de Vest", pe baza căruia s-au desfășurat lucrările de fortificare a graniței de Vest. În principal s-a avut în vedere închiderea celor două „porți" — Mureșul și Someșul —, prin construirea de puncte și centre de rezistență, șanțuri antitanc, rețele de sârmă ghimpată etc. Opțiunea pentru fortificarea graniței de Vest s-a conturat, după stabilirea relațiilor diplomatice între România și U.R.S.S., în iunie 1934, pe fondul apropierii dintre Moscova, Paris și Praga. În mai 1935, Franța și Cehoslovacia au încheiat tratate de asistență mutuală cu Uniunea Sovietică, țara care,

[1] „Monitorul oficial", nr. 266 din 14 noiembrie 1936.
[2] *Ibidem*, nr. 252 din 30 octombrie 1938.

în plus, își manifesta disponibilitatea de a acționa pentru crearea unui sistem al securității colective în Europa. În consecință, diplomația românească a apreciat că Uniunea Sovietică nu mai reprezenta un pericol pentru România. Marele Stat Major s-a conformat acestei orientări, hotărând să-și direcționeze forțele și mijloacele spre apărarea frontierei de Vest. În fond, diplomația românească n-a sesizat jocul dublu al Moscovei, care vedea în securitatea colectivă doar o modalitate de atingere a intereselor sale de expansiune spre Vest. Consecința directă a fost că frontiera pe Nistru a rămas neacoperită. În 1940 prima lovitură a venit din partea Uniunii Sovietice, ultimatumul sovietic găsind armata română fără fortificațiile necesare în partea de Est a țării.

În domeniul structurilor organizatorice, modificările au fost reduse. La 1 aprilie 1933 s-a înființat Divizia de Gardă, în 1936, din cele două divizii de vânători de munte s-au format trei brigăzi independente (o a patra a fost creată în 1939)[1]. Concomitent, numărul diviziilor de cavalerie s-a redus în 1936 de la patru la trei, iar în structura lor s-au introdus elemente motorizate.

În vara anului 1939, în circumstanțele agravării situației politice și militare din Europa, în schema de organizare a cavaleriei s-au adus anumite corective. Într-un document militar din iulie 1939 se arată că: „Necesități de ordin operativ în legătură cu realizarea unei acoperiri mai puternice și a unei mobilizări mai rapide impun a se da cavaleriei o nouă organizare"[2]. Prin urmare, s-a reînființat Divizia 4 cavalerie, cu reședința la Cluj, iar în toamna anului 1939 s-a constituit Corpul de cavalerie, care subordona cele patru unități de acest gen.

Aeronautica a avut o evoluție sinuoasă, cadrul organizatoric prea larg trebuind adaptat la realități. În anii 1934–1935 au fost desființate cele două comandamente de divizie aeriană, iar în 1936, aeronautica a fost organizată pe trei regiuni aeriene cu sediile la Cluj, Iași și București. De asemenea, mai funcționau Subregiunea batalionului maritim Constanța, Comandamentul Apărării contra Aeronavelor și Comandamentul Apărării Antiaeriene a Teritoriului.

Cât privește marina, autoritățile de profil au elaborat, în anii 1936 și 1939, două noi programe navale, dar puține din prevederile lor au fost materializate. Se remarcă intrarea în dotarea forțelor martitime, în 1936, a primului submarin „Delfinul", construit la șantierele navale italiene și a navei-școală „Mircea", construită la șantierul din Hamburg și care a sosit la Constanța la 17 mai 1939[3].

În a doua jumătate a deceniului al patrulea, armata română a parcurs un ritm vioi de dezvoltare, dar lipsurile acumulate pe parcurs au fost doar parțial lichidate. În preajma izbucnirii celui de-al doilea război mondial, potențialul mobilizabil al țării era estimat la aproape 3,5 milioane de persoane, dar în documentele de mobilizare erau înscriși 1 550 000 de oameni. Concluzia Marelui Stat Major era următoarea: „Există forțe umane.

[1] Colonel Gheorghe Suman, colonel Vasile Pricop, *Istoria vânătorilor de munte*, București, 1998, p. 78–80.
[2] Apud *Istoria cavaleriei române*, București, 1998, p. 213.
[3] Ion Ionescu, Georgeta Borandă, Marian Moșneagu, *op. cit.*, p. 99–100, 104–106.

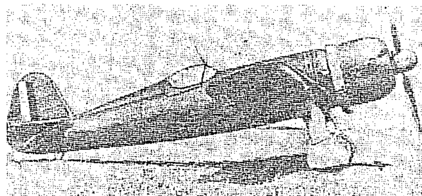

Fig. 136 Avion de vânătoare IAR 80.

Deocamdată, lipsa de materiale de război limitează numărul de mari unități ce putem mobiliza, cu toate că nevoile operative ar impune o majorare a prevederilor actualului plan de mobilizare"[1].

În 1939, România putea mobiliza patru armate; 11 corpuri de armată; 42 de mari unități de diferite tipuri (infanterie, cavalerie, munte, gardă), dintre care 32 active și 10 de rezervă, alte unități și formațiuni. Pentru acestea armamentul portativ (arme, carabine, puști mitraliere) era asigurat în proporție de 98%, iar la mitraliere procentul ajungea la 70%. Mari neajunsuri existau la armamentul de artilerie, în special la cel antiaerian și antitanc. De exemplu, din cele 25 de baterii de tunuri antiaeriene calibrul 75 mm, comandate la uzinele „Vickers", sosiseră în țară, până la începutul războiului, numai nouă baterii cu 54 de piese, iar din cele 300 de mitraliere „Hotchiss" de 25 mm nu fuseseră livrate nici una[2]. Dotarea oștirii era modestă în comparație cu standardele epocii și chiar cu potențialii adversari. În preajma declanșării celui de-al doilea război mondial armata română nu era pregătită să facă față unei ofensive declanșată pe trei direcții strategice — Est, Vest și Sud. Ea putea să se opună cu succes unei acțiuni declanșate fie din Vest, fie din Sud, fie din ambele concomitent. Evoluția evenimentelor din vara anului 1939, în primul rând pactul Ribbentrop — Molotov din 23 august 1939, au dus la izolarea politică și diplomatică a țării, la încercuirea sa operativ-strategică. În consecință, Marele Stat Major s-a văzut confruntat cu situația cea mai dificilă, greu de întrevăzut în deceniile anterioare, apărarea cu forțe proprii a granițelor țării. Acum a ieșit în evidență, cât se poate de clar, insuficienta pregătire a forțelor militare românești. Desigur, această situație își avea determinarea obiectivă în stadiul de dezvoltare a societății românești. Tot atât de adevărat este că factorul

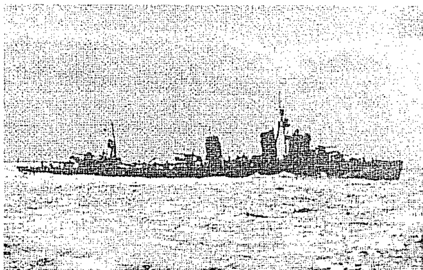

Fig. 137 Distrugătorul „Regina Maria".

[1] AMR, Fond 948, Secția 1, dosar 1604, f. 21.
[2] *Ibidem*, fond 5416, dosar 10/1939, f. 59–60.

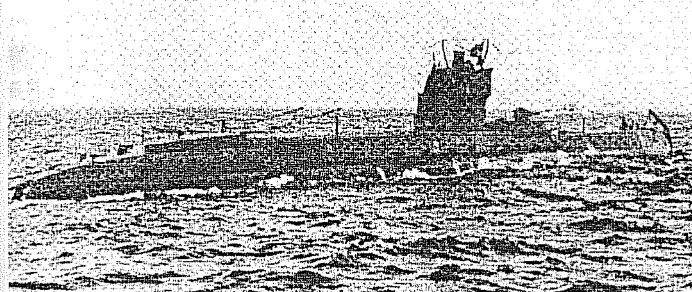

Fig. 138 Submarinul „Delfinul".

politic a neglijat ani în șir problemele reale ale armatei române. Timp de circa un deceniu și jumătate ea a fost obiectul declarațiilor celor mai frumoase, dar care nu au fost însoțite de măsuri efective. Abia la jumătatea deceniului al patrulea, când a devenit vizibilă criza sistemului politic european interbelic, s-a trecut la un ansamblu de acțiuni pentru întărirea capacității de apărare a țării, a armatei în primul rând. Demarajul târziu n-a putut decât să atenueze neajunsurile. De remarcat că în lunile iunie — august 1940, când România a fost mutilată prin rapturile teritoriale de către vecinii săi, atât clasa politică, cât și autoritățile militare au invocat drept argument în favoarea deciziilor de cedare, alături de inegalitatea raportului de forțe, tocmai nepregătirea armatei.

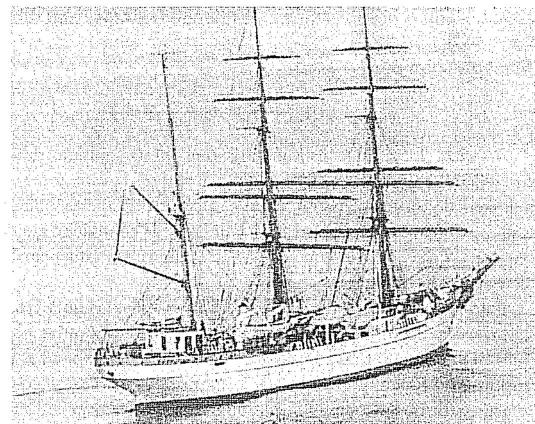
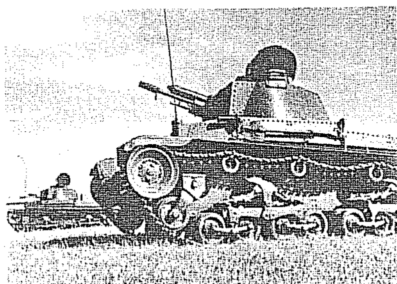
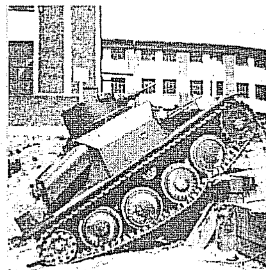

Fig. 139 Prima navă-școală „Mircea".

Examinând atent situația, se poate aprecia că

Fig. 140 Tanc ușor de însoțire „Škoda" R2 intrat în dotarea armatei române în 1937.

Fig. 141 Demonstrație cu tancul AH IV Praga, la uzinele CKD, în fața comisiei române, 1932

„problemul strategic românesc", ca să folosim terminologia epocii, în configurația lui din 1939–1940, nu putea avea o soluție militară. Amenințată pe trei direcții strategice, Est, Vest și Sud, România nu putea rezista cu armele nici chiar dacă planurile de întărire a armatei ar fi fost îndeplinite integral. Dar o armată puternică ar fi constituit un factor de descurajare a intențiilor revizionist-agresive la adresa României și, poate, un argument în plus pentru o altă decizie a autorităților din acel moment.

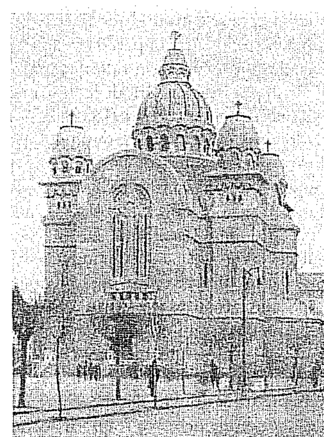
3. Biserica și școala

Biserica. Deși nu constituia o putere în stat, Biserica a exercitat o influență considerabilă asupra românilor, fiind o instituție la care aproape fiecare locuitor — indiferent de sex, vârstă, naționalitate — făcea apel. Nașterea, botezul, căsătoria, moartea erau evenimente în care Biserica — indiferent de confesiune sau de rit — era profund implicată. Foarte importante erau slujbele, zilnice sau săptămânale, sfaturile pe care le dădeau preoții enoriașilor.

Potrivit Constituției, în România libertatea de conștiință era „absolută". Articolul 22 prevedea: „ Statul garantează tuturor cultelor o deopotrivă libertate și protecțiune, întrucât exercițiul lor nu aduce atingere ordinei publice, bunelor moravuri și legilor de organizare ale statului. Biserica creștină ortodoxă și cea greco-catolică sunt biserici românești. Biserica ortodoxă română, fiind religia marei majorități a românilor, este biserica dominantă în statul român; iar cea greco-catolică are întâietatea față de celelalte culte".

În mai 1928 a fost adoptată legea pentru regimul general al cultelor, care (la art. 21) stabilea că pe lângă Biserica ortodoxă în România existau și alte culte religioase: a) cultul

român greco-catolic (unit); b) cultul catolic (de rit latin, greco-rutean și armean); c) cultul reformat (calvin); d) cultul evanghelic-luteran; e) cultul unitarian; f) cultul armeano-gregorian; g) cultul mozaic; h) cultul mahomedan.

Fig. 142 Târgu Mureș, Catedrala ortodoxă.

Biserica Ortodoxă Română se conducea după legea și statutul de organizare din mai 1925, care prevedea alegerea ierarhilor de un colegiu electoral, format din membrii Sfântului Sinod și ai Congresului Național Bisericesc (format din câte un cleric și doi mireni din fiecare eparhie), precum și din membrii adunării eparhiale a eparhiei vacante și câțiva demnitari de stat. Investirea se săvârșea în cadrul unei ceremonii religioase, după care înalții ierarhi erau confirmați prin decret regal. Potrivit legii, în România existau cinci mitropolii: 1) Mitropolia Ungrovlahiei; 2) Mitropolia Moldovei și Sucevei; 3) Mitropolia Ardealului, Banatului, Crișanei și Maramureșului; 4) Mitropolia Bucovinei; 5) Mitropolia Basarabiei. Din 1922 funcționa și un episcopat al armatei și clerului militar.

Potrivit recensământului din 1930, ortodocșii reprezentau 72,6% din populația României; în acel an Biserica Ortodoxă Română dispunea de 8 279 biserici cu 8 257 preoți și diaconi și 8 279 cântăreți, de 75 de mănăstiri și schituri, cu 2 842 persoane. Pentru formarea clerului ortodox funcționau zece seminarii teologice, trei facultăți de teologie și cinci academii teologice[1].

La 17/30 decembrie 1919 a avut loc o sesiune extraordinară a Sfântului Sinod și a Consistoriului Superior Bisericesc la care au participat ierarhii din vechiul Regat și din provinciile unite, care au adoptat o declarație, în care se preciza: „Unirea națiunii române — cea din 1918 — să se extindă și asupra sfintei noastre biserici strămoșești, așa ca Biserica Ortodoxă a Basarabiei, a Bucovinei, a Ardealului, a Banatului, a Crișanei și cea din părțile ungurene să alcătuiască o singură Biserică Autocefală Ortodoxă Națională Română, a cărei autoritate supremă este Sfântul Sinod al Sfintei Biserici Ortodoxe Autocefale a României întregite"[1]. A doua zi, la 18/31 decembrie 1919, în funcția de mitropolit primat al României a fost ales Miron Elie Cristea, episcop de Caransebeș, înscăunat la 1 ianuarie

[1] *Enciclopedia României*, I, p. 422.

[2] Pr. Nicolae Șerbănescu, *Înființarea Patriarhiei românești (1925)*, în „Biserica Ortodoxă Română", 1985, 11–12.

1920. Legea și statutul de organizare a Bisericii Ortodoxe Române au fost promulgate la 6 mai 1925. Între timp, la 4 februarie 1925, Sfântul Sinod a decis înființarea Patriarhiei Ortodoxe Române, prin ridicarea mitropolitului primat la rangul de patriarh.

Înălțarea Bisericii Ortodoxe Române la rangul de Patriarhie a răspuns unor necesități externe și interne. După 1918, Biserica Ortodoxă Română avea cel mai mare număr de credincioși, după cea rusă, din lume. Situația Bisericii din Rusia era extrem de precară după preluarea puterii de către bolșevici, care au promovat o politică ostilă oricărei religii; numeroși ierarhi, în frunte cu patriarhul Tihon, au fost arestați. Ca urmare a războiului dintre Grecia și Turcia, situația Ortodoxiei s-a deteriorat, patriarhul ecumenic de la Constantinopol (Istanbul) fiind de două ori expulzat. La rândul ei, Biserica Ortodoxă Bulgară era considerată necanonică, datorită faptului că în 1872 își proclamase autocefalia, fără a cere aprobarea Patriarhiei ecumenice. Pe plan intern, se înregistraseră mutații importante, ca urmare a situației bisericilor ortodoxe, care până în 1918 depinseseră de alte structuri ierarhice. Ideea Patriarhiei Române s-a conturat după obținerea independenței de stat a României în 1878, unul dintre cei mai hotărâți susținători ai acestui proiect fiind Nicolae Iorga, care aprecia că Biserica Ortodoxă Română putea râvni cu îndreptățire la titlul de conducătoare a creștinismului oriental. După Marea Unire s-au creat condițiile necesare realizării acestui deziderat; inițiativa a aparținut clericilor din Transilvania și Basarabia.

În timpul tratativelor turco-grecești desfășurate la Lausanne, în 1923, guvernul român a intervenit pe lângă cel de la Ankara, solicitând permisiunea ca Eparhia Ecumenică să funcționeze în continuare la Constantinopol (Istanbul). Turcia a acceptat, declarând că „pune mare preț pe relația cu România și deci va ceda în problema Patriarhatului". Patriarhul Meletios al IV-lea a mulțumit mitropolitului-primat Miron Cristea și primului ministru Ion I.C. Brătianu pentru rolul pe care l-au avut în menținerea Eparhiei Ecumenice la Constantinopol. În 1923, Miron Cristea a sfințit biserica românească din Sofia, act ce marca o „reintegrare" a Bisericii Ortodoxe din Bulgaria în familia ortodoxismului. Cu acel prilej, mitropolitul Ștefan al Sofiei a mulțumit Bisericii Ortodoxe Române, pe care o considera „centrul ortodoxismului"[1].

Pentru anul 1925 era proiectat un Sinod panortodox la Ierusalim, în vederea aniversării a 1600 de ani de la primul sinod ecumenic. Având în vedere situația de fapt a Bisericii Ortodoxe Române, atât pe plan intern, cât și internațional, s-a decis ridicarea acesteia la treapta de Patriarhie. În septembrie 1924, Damaianos, patriarhul Ierusalimului, a făcut o vizită în România, prilej cu care a remis regelui Ferdinand cele mai înalte însemne ale Ordinului Sfântului Mormânt și titlul de protector al Sfântului Mormânt; de asemenea, patriarhul Damaianos a solicitat suveranului României ajutor pentru întreținerea Locurilor Sfinte, deoarece Mormântul Sfânt aparține ortodoxiei și el trebuie păstrat.

În ziua de 4 februarie 1925 s-a întrunit Sfântul Sinod, care a adoptat propunerea ca „Mitropolia Ungrovlahiei, cu scaunul mitropolitan la București, să fie ridicată la rangul de Patriarhie, iar mitropolitul Ungrovlahiei, ca primat al României, care de drept e și

[1] ANIC, fond Miron Cristea, dosar 33/1924, f. 110.

președinte al Sfântului nostru Sinod, să poarte titlul de patriarh al Biserixcii Ortodoxe Naționale Române, cu reședința în București"[1].

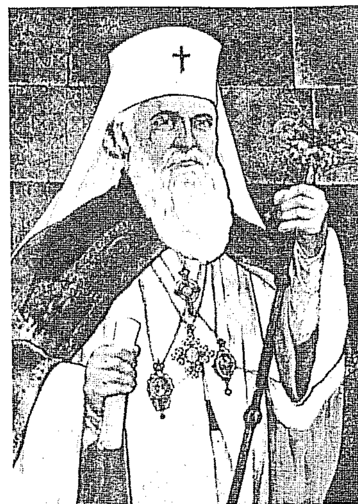

Fig. 143 Patriarhul Miron Cristea.

Legea pentru înființarea Patriarhiei, la 25 februarie 1925, a fost urmată de ample pregătiri pentru ceremonia de învestitură a primului patriarh român. Ceremonia de învestitură și înscăunare a patriarhului Miron Cristea s-a desfășurat în ziua de 1 noiembrie 1925.

După moartea lui Miron Cristea, la 6 martie 1939, a fost ales patriarh Nicodim Munteanu, înscăunat la 5 iulie 1939. El a exercitat această înaltă demnitate până la 27 februarie 1948, când a încetat din viață; în locul rămas vacant a fost ales, la 24 mai 1948, Justinian Marina (învestit și înscăunat la 6 iunie 1948).

Unitatea de conducere a Bisericii ortodoxe era asigurată de organele centrale: Sfântul Sinod pentru problemele spirituale și canonice, alcătuit de toți mitropoliții, episcopii și arhiereii-vicari în funcțiune; Congresul Național Bisericesc pentru chestiuni religioase, culturale, fundaționale și epitropești, compus din câte șase reprezentanți (doi clerici și patru mireni) de fiecare eparhie și din toți membrii Sfântului Sinod; Consiliul Cultural Bisericesc — ca organ executiv al Sfântului Sinod și al Congresului Național Bisericesc, format din câte trei reprezentanți ai fiecărei mitropolii (un cleric și doi mireni).

Jurisdicția Bisericii Ortodoxe Române se întindea și în afara granițelor țării, asupra comunităților de ortodocși români din Paris, Viena, Sofia și Ierusalim, unde exista câte o biserică întreținută materialicește de statul român. În anul 1935 s-a înființat un episcopat ortodox român pentru comunitățile ortodoxe române din America.

Biserica greco-catolică și-a păstrat organizarea stabilită înainte de 1918. În anul 1927 s-a semnat Concordatul dintre Vatican și statul român. Încheierea acestuia a avut loc în contextul agravării bolii regelui Ferdinand, care fusese excomunicat de papă, deoarece își botezase copiii în religia ortodoxă; prin semnarea Concordatului, papa l-a iertat pe regele Ferdinand, care a murit cu conștiința împăcată, în iulie 1927. Discuțiile în

[1] Tit Simedrea, *Patriarhia Românească. Acte și documente*, București, 1926, p. 23.

Parlament asupra Concordatului au durat doi ani, întâmpinând o puternică rezistență din partea reprezentanților Bisericii ortodoxe, care apreciau că acesta era — potrivit declarațiilor lui Nicolae Bălan, mitropolitul Ardealului — „anticonstituțional, antipatriotic și tulburător al păcii confesionale"[1]. El considera că prin Concordat se legaliza egalitatea cultelor, creindu-se o situație privilegiată cultului catolic și celui greco-catolic.

Concordatul, ratificat de Parlament în mai 1929, acorda Bisericii catolice și greco-catolice deplina libertate de a comunica direct cu Vaticanul; episcopii erau numiți de papă, din rândul cetățenilor români; înainte de a-și lua postul în primire ei erau datori să depună jurământ de credință față de rege, de Constituție și de legile României; episcopii numeau preoții după care comunicau decizia luată Ministerului Cultelor, care le asigura plata salariilor; nici o parte a României nu putea depinde de un scaun aflat în afara hotarelor statului și nici o dioceză românească nu se putea întinde dincolo de hotarele statului.

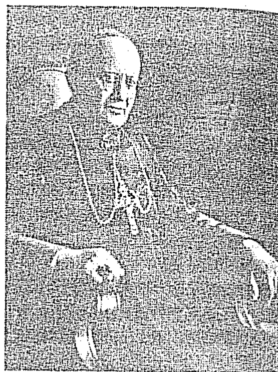

Fig. 144 Dr. Alexandru Rusu.

Fig. 145 Dr. Iuliu Hossu.

În fruntea Bisericii greco-catolice s-au aflat personalități de marcă. Mitropolia Blajului era condusă de Victor Mihali, care a decedat în ianuarie 1918. Locul său a fost ocupat de Ioan Suciu (1919–1936), apoi de Alexandru Nicolescu (1936–1941), Valeriu Traian Frențiu (1941–1946), Ioan Suciu (1946–1948). În fruntea Episcopiei de Oradea s-au aflat Dimitrie Radu până la decesul său, în 1920; i-a urmat, în calitate de vicar capitular, Florin Stan, până în 1922, când a fost numit Valeriu Traian Frențiu (1922–1948).

Episcopia Gherlei a fost condusă de Iuliu Hossu (1917–1948), Episcopia Lugojului de Valeriu Traian Frențiu (1913–1922), Alexandru Nicolescu (1922–1935), Ioan Bălan (1936–1948). În 1930 s-a înființat Episcopia de Baia Mare, condusă de Alexandru Rusu (1930–1948).

[1] Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, București, 2000, p. 432.

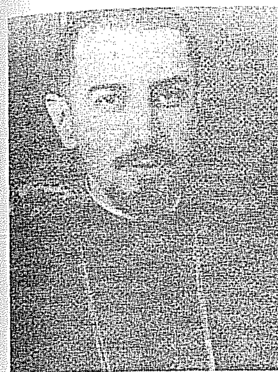

Fig. 146 Dr. Ioan Suciu.

La recensământul din 1930 s-a constatat că 7,9% din populația României era de religie greco-catolică, dispunând de 1 725 de biserici cu 1 594 preoți, precum și de circa 150 canonici, protoerei și funcționari administrativi pe lângă centrul mitropolitan și centrele episcopale; de asemenea, existau trei academii teologice[1].

În perioada interbelică au avut loc mai multe discuții privind unificarea celor două biserici românești — ortodoxă și greco-catolică —, dar ele nu s-au încheiat cu rezultate pozitive; perioadele de înțelegere și colaborare au alternat cu cele tensionate, astfel că până în vara anului 1940 cele două culte s-au menținut pe pozițiile inițiale.

Biserica romano-catolică avea, până în 1918, o arhiepiscopie la București și o episcopie la Iași. După semnarea Concordatului între România și

Fig. 147 7 martie 1938, Primul sinod protopopesc al districtului greco-catolic al Bucureștilor și Vechiului Regat.

[1] *Enciclopedia României*, I, p. 425.

Vatican, cultul catolic avea următoarea organizare: a) pentru ritul latin: Arhiepiscopia-Mitropolie cu sediul în București, având patru episcopii sufragane: 1) Episcopia de la Alba Iulia; 2) Episcopia de la Timișoara; 3) Episcopia de la Satu Mare și Oradea; 4) Episcopia de la Iași. Pentru ritul armean — o episcopie cu sediul la Gherla. Pentru greco-ruteni — o administrație specială afiliată Episcopiei româno-unite a Maramureșului. Potrivit Concordatului, comunicația episcopilor, clerului și poporului catolic cu papa era absolut liberă; pentru întreținerea clerului catolic s-a constituit un „patrimoniu sacru", interdiocezian; statul român suplinea necesitățile materiale ale clerului catolic (în bugetul pe 1936/1937 a fost prevăzută suma de 29,4 milioane lei)[1].

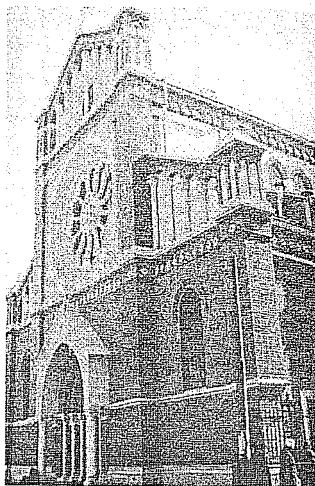

Fig. 148 București, Catedrala Sf. Iosif.

La recensământul din 1930, Arhiepiscopia Bucureștilor avea 29 biserici, 11 capele, 26 parohii, șapte stațiuni principale, 27 secundare, o școală primară, un seminar teologic mic și unul mare, șase internate conduse de călugărițe, orfelinate și un spital, 32 reuniuni de pietate și o asociație a catolicilor. Episcopia Iașilor avea 38 parohii, 251 stațiuni, 148 biserici, zece capele, zece mănăstiri de călugări franciscani, patru mănăstiri de călugărițe, două seminarii, două școli superioare, șase școli primare, două tipografii. Episcopia Alba Iulia avea un institut, un liceu, un seminar teologic, șapte gimnazii, două școli normale, un orfelinat, un cămin studențesc, un institut al ursulinelor, 352 parohii. Episcopia Timișoarei era înregistrată cu 160 parohii, 717 stațiuni, un seminar mare și unul mic, șapte mănăstiri de călugări, 21 mănăstiri de călugărițe. În Episcopia Satului Mare și Oradea se aflau: 93 parohii, 1000 stațiuni, un liceu de fete, o școală normală de fete, patru internate pentru elevi și eleve de curs secundar, două seminarii teologice, nouă mănăstiri de călugări și 31 mănăstiri de călugărițe[2].

Cultul reformat (calvin) avea aderenți în rândul a 3,9% din populația României. Credincioșii reformați erau grupați în 828 parohii, care, la rândul lor, erau constituite în 25 de protopopiate, cu 836 preoți și capelani. Pentru pregătirea clerului reformat exista un institut teologic la Cluj.

[1] *Ibidem*, p. 428.

[2] *Ibidem*, p. 432.

Cultul evanghelic-luteran, practicat de 2,2% din populația României, avea o episcopie la Sibiu, căreia i s-au alăturat, în 1920, și cele 25 parohii luterane din vechiul Regat. Conform statutului organic din aprilie 1927, Biserica evanghelico-luterană s-a organizat pe trei gradații: 1) biserica locală; 2) biserica districtuală; 3) biserica generală. Conducătorul și reprezentantul bisericii generale era episcopul, cu reședința la Sibiu, sub președinția căruia se aflau Consistoriul regnicolar și Congresul bisericesc general. Luteranii de limbă maghiară și-au constituit o Superintendență la Arad, cu 24 parohii și 24 preoți și capelani. Episcopia evanghelico-luterană de la Sibiu avea 500 comunități, constituite în 308 parohii, grupate în 14 decanate, având în total 258 preoți și capelani[1]. Pentru formarea clericului evanghelic-luteran funcționa un seminar teologic la Sibiu.

Cultul unitarian, care era adoptat de 0,4% dintre cetățenii români, era organizat în: a) canuna bisericească (parohia), având ca organe constituite: adunarea parohială, consiliul germinal (numit și presbiteriu sau consistoriu domestic), scaunul școlar și judecătoria disciplinară; b) protopopiatul sau adunarea protopresbiterială, judecătoria disciplinară, comisia școlară, scaunul de instrucție; c) eparhia, cu consiliul superior eparhial, consiliul superior sinodal și consiliul reprezentativ eparhial. Biserica unitariană avea în fruntea ei un episcop, cu sediul la Cluj; tot aici funcționa și un Institut Teologic (Academie) pentru pregătirea clerului unitarian.

Cultul armeano-gregorian număra aproximativ 50 000 de credincioși. Potrivit legii din iulie 1931, avea un Episcopat cu sediul la București. Organele centrale ale eparhiei erau: a) adunarea delegaților eparhiali; b) consiliul eparhial și comitetele eparhiale; c) cenzorii eparhiali. Comunitățile religioase armeano-gregoriene se numeau parohii; toate parohiile la un loc alcătuiau eparhia.

Cultul mozaic — practicat de 4,2% dintre locuitorii României — era organizat pe comunități. Acestea aveau în supravegherea lor sinagogile, casele de rugăciune și personalul de cult. La recensământul din 1930 au fost înregistrate 922 sinagogi și case de rugăciuni, precum și 731 rabini. În 1927 s-a înființat la București Seminarul Teologic ieșivot pentru formarea personalului cultic[2].

Comunitățile evreiești din România nu erau unitare; unele erau de rit spaniol (sefard), altele de rit ortodox, altele de rit reformat.

Cultul mahomedan — adoptat de 1% dintre cetățenii români — era mai răspândit în Dobrogea. Comunitățile musulmane erau constituite în patru muftiate, la: Caliacra, Durostor, Tulcea și Constanța. Mai existau comunități musulmane la București și pe insula Ada-Kaleh. La Medgidia exista un seminar musulman. Pe lângă moschei, funcționau 221 hatipi, 64 imami și 12 muezini[3].

Pe lângă aceste culte, în România mai existau „asociațiuni religioase" (secte), între care: Asociația Religioasă Baptistă cu 35 comunitați baptiste române cu 1 672 case de

[1] *Ibidem*, p. 433.

[2] *Ibidem*, p. 439.

[3] *Ibidem*, p. 440.

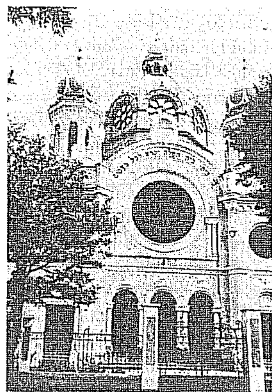

Fig. 149 Sinagoga din Târgu Mureș.

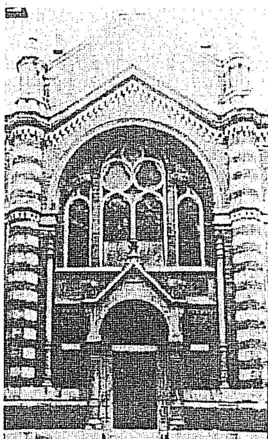

Fig. 150 Sinagoga din Brașov.

Fig.151 Dr. I.J. Niemirower, rabin șef al Bucureștilor și rabin al României întregite.

rugăciuni, 55 comunități baptiste germane cu 1 141 case de rugăciune și 15 comunități baptiste maghiare cu 300 case de rugăciune; Asociația Religioasă Adventistă de ziua a șaptea, cu 520 case de rugăciune, Asociația Religioasă a Lipovenilor, condusă de un episcop cu reședința la Fântâna Albă (Bucovina)[1].

Statul a sprijinit activitatea cultelor religioase prin alocarea unor sume de la buget. De asemenea, potrivit Constituției, erau senatori de drept: mitropoliții țării, episcopii eparhioți ai Bisericilor ortodoxe și greco-catolice române; capii confesiunilor recunoscute de stat, câte unul de fiecare confesiune dacă reprezentau peste 200 000 de credincioși; reprezentantul superior religios al musulmanilor din Regat (art. 72).

După 1918 s-au construit mai multe lăcașuri de cult, devenite monumente istorice și de artă: Palatul

[1] *Ibidem*, p. 441.

Patriarhal din București, Catedrala din Alba Iulia, Catedrala Mitropolitană din Timișoara, Catedrala ortodoxă din Cluj, Biserica Madona Dudu din Craiova, Biserica Sf. Silvestru din București, Biserica Precista din Piatra Neamț, Biserica Sf. Împărați Constantin și Elena din Hunedoara, Catedrala din Orăștie, Biserica Sf. Gheorghe din Buzău etc.

Școala. Alături de biserică, școala era o instituție cu un larg impact asupra întregii societăți.

Constituția din martie 1923 prevedea: „Învățământul este liber în condițiile stabilite prin legile speciale și întrucât nu va fi contrar bunelor moravuri și ordinei publice. Învățământul primar este obligator. În școlile statului acest învățământ se va da gratuit. Statul, județele și comunele vor da ajutoare și înlesniri elevilor lipsiți de mijloace, în toate gradele învățământului, în măsura și modalitățile prevăzute de lege" (art. 24). Pe această bază s-a adoptat legislația privind învățământul de toate gradele.

Legea învățământului primar al statului și învățământul primar-normal, din 26 iulie 1924, preciza că învățământul primar cuprindea: 1) școala de copii mici (grădinițele de copii); 2) școala primară; 3) școlile și cursurile de adulți; 4) școlile și clasele speciale pentru copii debili și anormali educabili. Învățământul primar se preda în școlile statului (școli publice), în școlile sau institutele particulare autorizate de stat și în familie. Îndrumarea și supravegherea generală a învățământului primar se aflau în sarcina statului, care le exercita prin Ministerul Instrucțiunii. Acesta aproba programele școlare, pe baza cărora se elaborau manualele, asigura numirea și plata personalului didactic. Se prevedea că învățământul primar era obligatoriu, gratuit și unitar pe tot cuprinsul țării. Prin lege se stabileau materiile din primele patru clase; acestea erau: 1) Instrucțiunea religioasă și morală; 2) Limba română: citire, scriere, exerciții gramaticale; 3) Aritmetica practică și noțiuni elementare de geometrie; 4) Noțiuni de istoria românilor, de geografie și de drept civic; 5) Noțiuni de igienă; 6) Desen, cânt, educație fizică; 7) Lucrul manual și lucrări practice agricole (la sate) cu băieții și lucrul manual de mână și gospodăria cu fetele. După absolvirea a patru clase primare, urma un nou ciclu de trei clase. Potrivit legii, în acest ciclu se întărea, se continua și se recompleta cultura generală din cele dintâi patru clase, dându-se în același timp o deosebită dezvoltare învățământului practic utilitar; se avea în vedere una dintre ramurile de activitate practică: agricultura și anexele ei; meserie și comerț, ținând seama de cerințele regionale. La sfârșitul celor șapte clase se organiza un examen final, în urma căruia se elibera certificatul de absolvire. Cadrele didactice pentru învățământul primar proveneau din rândul absolvenților școlilor normale, care promovaseră examenul de capacitate.

Legea privind învățământul secundar, promulgată la 15 mai 1928, stabilea că acesta era al doilea grad de învățământ, cuprinzând: 1) învățământul secundar teoretic; 2) învățământul normal; 3) seminariile teologice; 4) învățământul industrial; 5) învățământul comercial; 6) învățământul agricol; 7) învățământul militar. În oricare din aceste categorii de învățământ puteau fi admiși elevii care au terminat clasa a IV-a primară (ciclul I al învățământului primar).

Învățământul secundar teoretic avea menirea de a da elevilor elementele esențiale ale unei culturi generale, pregătindu-i pentru a putea urma învățământul superior. Învățământul secundar era organizat în două trepte: gimnaziul și liceul, fiecare cu patru ani de studiu. Învățământul normal avea rolul de a pregăti personalul didactic pentru școlile de copii mici și pentru școlile primare; cursurile durau opt ani (în primii patru ani se forma o cultură corespunzătoare gimnaziului, iar în ultimii patru ani se punea accentul pe pregătirea profesională). În seminariile teologice se primeau absolvenți ai ciclului I de școală primară; ele asigurau elevilor o pregătire generală și teologică. Liceele militare aveau o durată de opt ani, ca și liceele obișnuite, un accent special fiind pus pe pregătirea de specialitate. Legea din 1928 stabilea principiile de bază pentru învățământul industrial, comercial și agricol.

Învățământul industrial s-a organizat pe baza unei noi legi, din 30 aprilie 1936, și se preda în gimnazii industriale și licee industriale, fiecare de câte patru ani, precum și în școli speciale industriale, cu durata de doi ani. Prin legea din 1 aprilie 1936 s-a organizat învățământul comercial, în gimnazii și licee comerciale, fiecare cu durata a patru ani. Învățământul agricol cuprindea: învățământul școlar propriu-zis (general); școli agricole, de ucenici agricoli ș.a. La absolvirea școlii secundare se elibera un „certificat de studii liceale"; cei care doreau sa continue studiile în învățământul superior susțineau examenul de bacalaureat, în urma căruia obțineau „diploma de bacalaureat".

Legislația privind învățământul superior a cunoscut un proces de legiferare mai îndelungat. Prin decrete regale, Universitatea maghiară din Cluj și Universitatea germană din Cernăuți s-au transformat, începând cu 1 octombrie 1919, în universități românești. Potrivit decretului, salariile, gradațiile și indemnizațiile profesorilor și funcționarilor de la aceste universități erau aceleași cu cele ale profesorilor și funcționarilor de la universitățile din București și Iași. Cursurile Universității din Cluj s-au inaugurat în ziua de 1 februarie 1920, în prezența regelui Ferdinand, care a apreciat că nicăieri „nu s-a simțit mai nemilos pumnul stăpânirii trecute pe sufletul românimii, ca în Clujul unguresc cu universitatea lui". Cu acest prilej, suveranul a adus un prinos de recunoștință eroilor neamului, începând cu Mihai Viteazul, „izbăvitorul dintru început", și terminând cu cei care s-au jertfit în războiul pentru întregirea patriei. Regele Ferdinand a dăruit un fond de 400 000 lei, a căror dobândă să fie utilizată pentru înființarea, pe lânga Universitatea din Cluj, a unui institut pentru studierea istoriei românilor, „atât de vitreg tratată sub stapânirea trecută". Universitatea din Cernăuți și-a deschis cursurile în ziua de 24 octombrie 1920; a participat, de asemenea, regele Ferdinand, însoțit de regina Maria și de principele moștenitor Carol. În cuvântul său, regele a spus: „Trecutul aparține istoriei, să îndreptăm deci privirile noastre cu încredere spre viitor". Ca un „semn de dragoste pentru tinerimea universitară", el a dăruit suma de 200 000 lei „pentru a servi ca prim fond pentru ajutorarea culturală" a studenților merituoși de la toate facultățile acestei universitați, „după cum Senatul universitar va chibzui, mai bine".

Alături de universitați au apărut și s-au dezvoltat instituții de învățământ superior tehnic și economic: Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale din Cluj (1920),

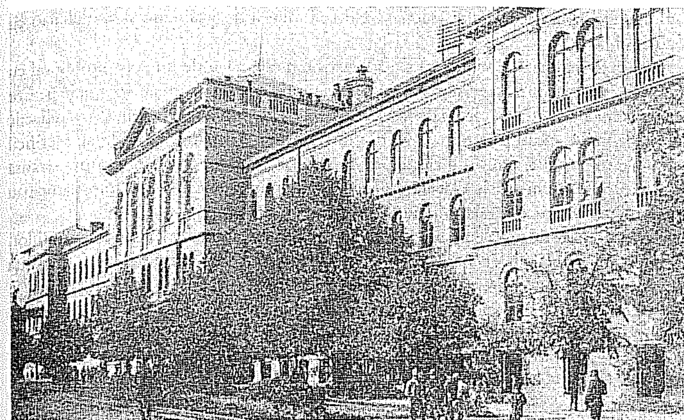

Fig. 152 Cluj, Universitatea.

Școala Politehnică din Timișoara (1920), Academia de Studii Agricole din Cluj (1929), Facultatea de Agricultură din Chișinău (1933) etc.

Legea pentru organizarea învățământului universitar, adoptată în aprilie 1932, preciza că învățământul universitar se preda în: 1) Universitatea din București; 2) Universitatea din Iași; 3) Universitatea din Cluj; 4) Universitatea din Cernăuți. Facultatea de Drept din Oradea depindea — din punctul de vedere al numirii profesorilor și al formelor legale pentru care era necesară intervenția Senatului universitar — de Universitatea din București. Legea preciza că „universitățile sunt instituțiuni de stat autonome, în ceea ce privește organizarea studiilor și conducerea". Universitatea era condusă de rector, iar facultățile — de decani. Rectorul era ajutat de Senatul Universității, alcătuit din: rector, decanii facultăților și câte un delegat al fiecărei facultăți, ales pe timp de doi ani de consiliul facultății, dintre profesorii titulari. Decanul era ajutat de consiliul facultății, format din toți profesorii titulari și profesorii agregați ai acesteia.

Alături de universități funcționau și alte instituții de învățământ superior: Școlile Politehnice (București și Timișoara), Academia de Arhitectură (București), Academia de Arte Frumoase (București și Iași), Academii de Muzică și Artă Dramatică (București, Iași, Cluj, Cernăuți), Institutul de Educație Fizică (București), Academii Agronomice (București și Cluj), Școala Superioară de Război.

În școlile superioare erau admiși numai tinerii care absolviseră bacalaureatul. Studenții puteau fi supuși la următoarele taxe: de înscriere, de bibliotecă, de examen, doctorat,

diplomă, de laborator, de construcție. Studiile durau între 3 și 6 ani și se încheiau cu examenul de licență.

Școala românească a beneficiat de o legislație modernă și de un corp profesoral cu o temeinică pregătire de specialitate. Învățătorul și profesorii constituiau un model pentru cetățenii din localitățile în care-și desfășurau activitatea. Dorința de a deveni cadru didactic anima pe foarte mulți tineri, mai ales din mediul rural, iar părinții lor făceau sacrificii materiale importante pentru a-i întreține în licee și facultăți. Exista o legătură strânsă între școală și comunitatea locală, atât prin elevi, cât și prin cei mai în vârstă, care participau la diferite activități culturale inițiate de învățători și profesori.

Au fost o serie de probleme privind frecvența, promovabilitatea, încheierea studiilor. Ele erau, în principal, de natură materială (financiară), dar țineau și de o anumită mentalitate, conservatoare, mai ales în mediul rural.

În ansamblul ei, școala era o instituție importantă a statului român, cu o influență considerabilă asupra tineretului, precum și a tuturor cetățenilor României.

Capitolul VI

„DECADA BRĂTIENISTĂ" (DECEMBRIE 1918 — NOIEMBRIE 1928)

1. Evoluția partidelor politice

Primul deceniu interbelic s-a caracterizat prin mutații profunde în viața partidelor politice; unele dintre ele nu au putut supraviețui efervescenței politice de la sfârșitul războiului mondial, altele au traversat o perioadă dificilă, dar s-au menținut la suprafața vieții publice; în același timp, au apărut noi partide, unele dobândind rapid o largă popularitate, în timp ce altele s-au impus cu greu, dar ferm pe scena politică a României.

În noua atmosferă politică de după Marea Unire, partidele conservatoare — aflate în criză încă din primul deceniu al secolului XX — au intrat într-un rapid proces de dezagregare. La sfârșitul primului război mondial existau două partide conservatoare: Partidul Conservator și Partidul Conservator-Naționalist.

Partidul Conservator, condus de Alexandru Marghiloman, avea printre lideri pe: Nicolae D. Ghica-Comănești, Ion Mitilineu, generalul Constantin Hârjeu, Constantin C. Arion, Andrei Corteanu, Constantin Rădulescu-Motru. Organul central de presă era ziarul „Steagul". La 1/14 decembrie 1918, Partidul Conservator și-a luat numele de ***Partidul Conservator-Progresist,*** anuțând și un nou program[1], în speranța că va izbuti să se mențină la suprafața vieții politice. Conform programului publicat la 3/18 decembrie 1918, partidul preconiza: înfăptuira reformei agrare, introducerea votului plural pentru cetățenii care aveau cel puțin doi copii, întărirea rolului Senatului, pentru a servi ca „moderator în caz de conflicte între Cameră și puterea executivă", asigurări sociale, participarea muncitorilor la beneficii, impozit progresiv pe venit ș.a. Deși marca un pas înainte pe calea înțelegerii necesităților istorice, comparativ cu perioada antebelică, programul era departe de a satisface deziderate cele mai arzătoare ale cetățenilor. În plus, aceștia nu puteau uita activitatea anterioară a conservatorilor, atitudinea liderilor partidului în timpul războiului, când au rămas în teritoriul ocupat și activitatea guvernului Marghiloman

[1] *Istoria românilor între anii 1918–1940. Documente și materiale* (coordonator Ioan Scurtu), București, 2001, p. 48–49.

(martie–noiembrie 1918), în timpul căruia a fost semnată pacea de la București (7 mai 1918).

Partidul Conservator-Progresist nu a obținut nici măcar un mandat în alegerile parlamentare din 1922, fiind practic scos din viața politică. Reforma agrară i-a distrus baza economico-socială, iar prin reforma electorală voturile celor câtorva mii de moșieri au fost „înecate" în masa voturilor provenite, în covârșitoare majoritate, de la țărănime. Formal, partidul a existat până la moartea lui Alexandru Marghiloman, în mai 1925, când cei câțiva partizani ce-i rămăseseră devotați s-au înscris peste o lună, în iunie 1925, în Partidul Poporului.

Partidul Conservator-Democrat, înființat în 1908 sub conducerea lui Take Ionescu, a fuzionat, în octombrie 1916, cu gruparea lui Nicolae Filipescu, luându-și numele de *Partidul Conservator-Naționalist.* Printre fruntașii săi se numărau: Mihai Cantacuzino, Constantin Cantacuzino-Pașcanu, Gheorghe Gh. Mironescu, Dimitrie Greceanu, Constantin Xeni, Grigore Filipescu, Nicolae Titulescu. Avea ca organ central de presă ziarul „Românimea". Partidul reprezenta, în esență, interesele unor grupări ale burgheziei și intelectualității, precum și ale acelei părți a moșierimii care se orienta spre formele moderne, capitaliste, de cultivare a pământului și investirea profiturilor în întreprinderi industriale și în bănci.

Partidul Conservator-Naționalist și-a luat numele de ***Partidul Democrat,*** la 19 octombrie 1919, adoptând și un nou program[1], în care figurau: aplicarea votului universal, descentralizarea administrativă, impozit progresiv pe venit, înfăptuirea reformei agrare, prin distribuirea pământului la țărani cu „plata dreaptă a celor expropriați", ziua de lucru de 8 ore, protecția muncii femeilor și copiilor, participarea muncitorilor la beneficii, revizuirea statutului Băncii Naționale pentru scoaterea ei de sub dominația Partidului Național-Liberal, realizarea unui sistem de alianțe între România, Cehoslovacia, Polonia, Iugoslavia și Grecia, care să garanteze pacea în această parte a Europei.

Într-o perioadă de mare efervescență politică, menținerea organizării partidului pe cluburi, neglijarea corpului electoral au exercitat o înrâurire negativă asupra Partidului Democrat. În alegerile parlamentare din 1919 s-a abținut, iar în cele din mai-iunie 1920 a participat în cartel cu Partidul Poporului, aflat la putere, obținând 18 mandate. Pe baza unei înțelegeri prealabile, în iunie 1920, în guvernul Alexandru Averescu au intrat și trei lideri ai Partidului Democrat: Take Ionescu (Externe), Nicolae Titulescu (Finanțe) și Dimitrie Greceanu (Justiție). Aceștia au desfășurat o activitate pozitivă, de numele lui Take Ionescu fiind legată întemeierea Micii Înțelegeri, iar de cel al lui Nicolae Titulescu întocmirea primului buget al României întregite și reforma financiară din iulie 1921, care preconiza, în principal, introducerea impozitului progresiv pe venit.

Politica externă promovată de Take Ionescu a fost sprijinită de întregul partid, dar politica financiară inițiată de Nicolae Titulescu a provocat vii critici în rândurile

[1] „Românimea", din 22 octombrie 1919.

conservatorilor-democrați. De altfel, Nicolae Titulescu se va detașa tot mai mult de partid, sfârșind prin a nu mai participa la activitatea acestuia. La rândul său, Take Ionescu a căzut victimă manevrelor urzite din umbră de marele său rival politic, Ion I.C. Brătianu. Urmând sugestia regelui, la 13 decembrie 1921, el a demisionat din guvern, silindu-l pe Alexandru Averescu să-și depună mandatul peste două zile. La 17 decembrie, Take Ionescu a fost numit președinte al Consiliului de Miniștri, dar nu s-a menținut decât până la 17 ianuarie 1922, când a primit vot de blam din partea Parlamentului. Astfel, se punea capăt ultimului guvern conservator din istoria României; câteva luni mai târziu, în iunie 1922, Take Ionescu înceta din viață, lăsând în urma lui un partid aflat în plin proces de destrămare. În noiembrie 1922, Partidul Democrat a fuzionat cu Partidul Național, pe baza programului acestuia din urmă.

Ștefan Zeletin aprecia — pe drept cuvânt — că reforma agrară și cea electorală au șters din „cartea vieții" Partidul Conservator[1]. În perioada imediat următoare primului război mondial, sistemul rotativei guvernamentale — care funcționase timp de șase decenii — s-a prăbușit. Vechea dispută dintre liberali și conservatori s-a soldat cu o categorică victorie a liberalilor, care și-au consolidat poziția de principală forță politică în România.

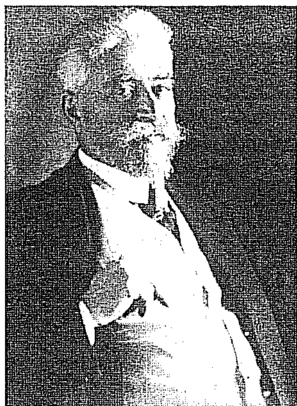
Partidul Național-Liberal era, în esență, exponentul burgheziei industriale și bancare, a cărei putere economică s-a întărit considerabil după primul război mondial. El stăpânea, în fapt, Banca Națională a României și alte instituții financiare, avea puternice poziții în majoritatea marilor întreprinderi industriale. Președintele partidului era Ion I. C. Brătianu, iar dintre fruntași se distingeau: Vintilă Brătianu (fratele său), Alexandru Constantinescu, Gheorghe Mârzescu, dr. Constantin Angelescu, Ion G. Duca, Ioan Th. Florescu. Organul central de presă al Partidului Național-Liberal era „Viitorul".

Acest partid avea o puternică bază economică, dispunând de un mănunchi de cadre temeinic pregătite, exercitând o influență covârșitoare asupra regelui Ferdinand, a reușit să se adapteze cu ușurință realităților postbelice, să fie promotorul unității statale și al reformelor agrară și electorală. Neavând, până la sfârșitul anului 1926, un rival pe măsură, Partidul Național-Liberal a dominat cu autoritate scena politică a României în primul deceniu interbelic.

Partidul Național-Liberal a lansat un *Manifest-program*[2], la 2 decembrie 1918, în care se pronunța pentru aplicarea reformei agrare și a celei electorale, descentralizarea administrativă, impozit progresiv pe venit, dezvoltarea învățământului, largi drepturi pentru muncitori (ziua de lucru de 8 ore, minimum de salariu, contracte colective de muncă, ocrotirea muncii femeilor și copiilor, asigurări sociale), îmbunătățirea situației funcționarilor ș.a. Cetățenii priveau însă cu neîncredere acest partid, care traversa o acută criză de popularitate, reflectată în alegerile parlamentare din noiembrie 1919, când, deși a beneficiat de sprijinul aparatului de stat, n-a obținut decât 103 din cele 568 mandate în Adunarea Deputaților, și în cele din mai-iunie 1920, când a câștigat doar 16 mandate

[1] Ștefan Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, București, 1991, p. 190.

[2] „Viitorul", din 2/15 decembrie 1918.

Fig. 153 Ion I. C. Brătianu.

din 369. Importante categorii sociale cu orientare de stânga, care înainte de război urmaseră Partidul Național-Liberal, s-au îndreptat spre noile partide, în special spre Liga Poporului și spre Partidul Țărănesc.

Liberalii au avut capacitatea de a se adapta noilor împrejurări, revizuindu-și în bună parte ideologia și programul, trecând la reorganizarea partidului în conformitate cu cerințele izvorâte din acordarea votului universal. Ion G. Duca, unul din teoreticienii partidului, afirma că „liberalismul reprezintă singura idee de progres, care nu înseamnă salturi și nici violențe, ci o mișcare organizată în cadrul proprietății individuale, realizată prin ordine, democrație, naționalism și armonie socială"[1].

Un *nou program*[2], adoptat la Congresul din 27 noiembrie 1921, preconiza: elaborarea unei noi Constituții, unificarea administrativă și legislativă, refacerea și dezvoltarea economică a țării, stabilizarea financiară, limitarea penetrației capitalului străin în economia României și aplicarea doctrinei „prin noi înșine", înlăturarea abuzurilor comise cu prilejul aplicării reformei agrare, dreptul țăranilor de a folosi pădurile pentru lemne de foc și construcții ușoare, impozit progresiv pe venit, îmbunătățirea situației clasei muncitoare (ziua de lucru de 8 ore, contract colectiv de muncă, participarea la beneficii etc.), dezvoltarea învățământului, lichidarea analfabetismului, egalitatea în drepturi pentru toți cetățenii, indiferent de naționalitate. În același timp, Partidul Național-Liberal se pronunța pentru „înfrățirea socială", declarându-se adversarul hotărât al mișcărilor revoluționare și făcând cunoscut că „va combate pe acei care urmăresc nimicirea organizației sociale" existente.

După ajungerea la putere, în ianuarie 1922, Partidul Național-Liberal a depus stăruitoare eforturi pentru a-și extinde organizația la scara întregii țări. În acest scop, în ianuarie 1923 a fuzionat cu Partidul Țărănesc din Basarabia, condus de Ion Inculeț și cu Partidul Democrat al Unirii din Bucovina, prezidat de Ion Nistor. De asemenea, a reușit să atragă în rândurile sale o serie de oameni politici din Transilvania și Banat, între care Alexandru Lapedatu, Aurel Cosma și Avram Imbroane. După o guvernare de patru ani, în martie 1926, Partidul Național-Liberal s-a retras de la putere; a revenit în

[1] I.G. Duca, *Doctrina liberală*, București, 1923, p. 5.

[2] *Programul Partidului Național-Liberal votat de Congresul general al partidului la 27 noiembrie 1921*, în „Viitorul" din 30 noiembrie 1921.

Fig. 154 A. C. Cuza și Nicolae Iorga.

iunie 1927, asigurând intrarea în funcțiune a Regenței.

Moartea lui Ion I.C. Brătianu, la 24 noiembrie 1927, a lăsat în conducerea Partidul Național-Liberal un imens gol. Șef al partidului a fost ales Vintilă Brătianu, care nu era înzestrat cu calități politice deosebite. După numai un an, la 3 noiembrie 1928, Partidul Național-Liberal a trebuit să se retragă de la putere.

Partidul Naționalist-Democrat, constituit în aprilie 1910 de Nicolae Iorga și Alexandru C. Cuza, reprezenta interesele unei părți a intelectualității cu convingeri democratice, precum și ale unor categorii ale micii burghezii rurale și urbane. În programul partidului erau înscrise deziderate, ca: exproprierea tuturor moșiilor mai mari de 100 ha, lărgirea dreptului de vot și asupra femeilor, descentralizarea administrativă, impozit progresiv pe venit, drepturi pentru muncitori similare celor din țările occidentale[1].

În 1920, între A.C. Cuza și N. Iorga s-a produs o ruptură. În timp ce primul promova o politică antisemită, N. Iorga punea un accent deosebit pe ridicarea nivelului de cultură a românilor și pe factorul moral. O coordonată esențială a activității lui Nicolae Iorga și a partidului său a constituit-o condamnarea fermă a celor care foloseau violența în viața politică; de aici și atitudinea sa hotărâtă împotriva legionarilor și, în special, a lui Corneliu Zelea Codreanu.

Partidul Naționalist-Democrat trăia în umbra personalității covârșitoare a lui Nicolae Iorga. Din Comitetul Executiv făceau parte admiratori ai marelui savant — precum Dimitrie Munteanu-Râmnic, Constantin Cihodariu, Nicolae Bușureanu — oameni care nu-și permiteau inițiative proprii, așteptând de fiecare dată cuvântul magistrului. Organul central de presă al partidului era „Neamul românesc", editat de Nicolae Iorga încă din 1906. Partidul Naționalist-Democrat a sprijinit guvernul „Blocului parlamentar" (1919–1920), prezidat de Alexandru Vaida-Voevod și a fost o importantă forță de opoziție în anii următori. În mai 1924, a fuzionat cu gruparea lui Constantin Argetoianu desprinsă

[1] „Neamul românesc" din 25 septembrie 1919.

din Partidul Poporului, luându-și numele de ***Partidul Naționalist al Poporului.*** În martie 1925 acesta a fuzionat cu Partidul Național prezidat de Iuliu Maniu. Neacceptând fuziunea Partidului Național cu Partidul Țărănesc, Nicolae Iorga a decis reînființarea vechiului său partid sub numele de ***Partidul Național*** (septembrie 1926)[1].

Chiar în timpul războiului mondial s-a constituit ***Liga Poporului,*** al cărei act de naștere a fost semnat la Iași, în ziua de 3/16 aprilie 1918. Această organizație, cu o structură socială eterogenă, își propunea să acționeze pentru „intrarea în viața constituțională, stabilirea răspunderilor pentru abuzurile și greșelile comise în conducerea țării", înfăptuirea reformei agrare și a celei electorale. Dintr-un document programatic din decembrie 1918[2] aflăm că Liga Poporului cerea: „așezarea organizației politice a României pe noi temelii democratice", împroprietărirea imediată a țăranilor pentru ca fiecare familie rurală să stăpânească cel puțin 5 ha teren arabil, înscrierea în Constituție a dreptului statului de a expropria moșiile mai mari de 500 ha și a oricărei parcele de pământ mai mici de 3,5 ha; descentralizarea administrativă pe baza autonomiei locale; impozit progresiv pe venit; crearea unui minister al muncii, care să se ocupe de rezolvarea problemelor muncitorești etc.

Noua organizație s-a afirmat, într-o primă fază, pe terenul nemulțumirilor împotriva Partidului Național-Liberal, considerat a fi vinovat de toate greutățile prin care trecea România la sfârșitul războiului și mai ales de „pierderile inutile" din campania militară a anului 1916. Popularitatea generalului Averescu, remarcabil comandant de oști, de numele căruia era legată strălucita victorie obținută în vara anului 1917 la Mărăști, a avut un rol determinant în impunerea Ligii Poporului în viața politică a țării.

În conducerea organizației se aflau conservatori (între care Constantin Argetoianu, Constantin Garoflid, Matei Cantacuzino), generali (Gheorghe Văleanu, Gheorghe Cantacuzino-Grănicerul), precum și unii intelectuali (Petre P. Negulescu, Grigore Trancu-Iași). Organul de presă al Ligii Poporului era „Îndreptarea". În esență, Liga Poporului reprezenta interesele unei părți a burgheziei și moșierimii, fiind urmată de o bună parte a țărănimii, care-și punea mari speranțe în generalul Alexandru Averescu. În ziua de 13 martie 1920, Alexandru Averescu a devenit președintele Consiliului de Miniștri. La 17 aprilie 1920, Liga Poporului a fuzionat cu o grupare a Partidului Național Român (în frunte cu Octavian Goga), cu o fracțiune a Partidului Țaranesc din Basarabia (condusă de Sergiu Niță) și cu una bucovineană (reprezentată de Dori Popovici). Cu acel prilej, Liga Poporului și-a luat numele de ***Partidul Poporului***; aceasta a fost prima formațiune politică a României care și-a extins organizația la scara întregii țări.

Partidul Poporului a câștigat alegerile parlamentare din mai-iunie 1920, obținând 199 de mandate, din cele 368, în Adunarea Deputaților. Aflat la guvern (martie 1920–decembrie 1921), Partidul Poporului a realizat unele reforme esențiale, între care cea agrară, dar sentimentul public a fost acela că și-a onorat doar în parte programul afișat în opoziție. Cetățenii, deziluzionați, au părăsit în mare număr acest partid.

[1] Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX*, București, 1999, p. 171.
[2] *Manifestul Ligii Poporului în vederea alegerilor generale*, în „Îndreptarea" din 23 decembrie 1918.

În 1922–1923, partidul era măcinat de contradicțiile dintre Alexandru Averescu și Constantin Argetoianu. Apreciind că steaua generalului Averescu își pierduse strălucirea de altădată, Constantin Argetoianu s-a autoproclamat, la 15 decembrie 1923, președinte al Partidului Poporului. Dar Partidul Poporului însemna înainte de toate Alexandru Averescu, astfel că gruparea lui Constantin Argetoianu s-a grăbit să fuzioneze cu Partidul Naționalist-Democrat condus de Nicolae Iorga (mai 1924). La scurt timp, Alexandru Averescu a organizat o mare întrunire publică, în ziua de 3 iunie 1924, la Arenele Romane din București. Incitați de discursurile rostite, cei 50 000 de cetățeni și-au exprimat hotărârea de a merge la Palatul Regal pentru a cere demisia guvernului liberal și aducerea Partidului Poporului la putere. În aceste condiții a avut loc o întrevedere secretă între Alexandru Averescu și Ion I. C. Brătianu, care s-a încheiat cu un acord: președintele Partidul Național-Liberal va sprijini, „la momentul oportun", aducerea lui Averescu la putere, iar șeful Partidul Poporului va promova la guvern o politică de „continuitate". Apoi, Alexandru Averescu s-a deplasat la Arenele Romane, cerând mulțimii să se împrăștie în liniște, deoarece scopul urmărit „a fost atins"[1].

La 15 iunie 1925, Partidul Poporului a fuzionat cu resturile Partidului Conservator-Progresist, act ce a avut ca rezultat întărirea pozițiilor grupării moșierești în organizația condusă de generalul Averescu. Preocupat să „nu supere" pe Ion I.C. Brătianu, Alexandru Averescu a imprimat Partidului Poporului o linie de susținere a politicii guvernului liberal. La rândul său, Ion I.C. Brătianu a manevrat astfel încât, la 30 martie 1926, Alexandru Averescu a fost învestit de regele Ferdinand cu formarea noului cabinet. Alexandru Averescu și-a asigurat colaborarea la guvern a doi ardeleni, Vasile Goldiș și Ioan Lupaș, care au părăsit Partidul Național. În timpul guvernării s-a declanșat conflictul dintre principalul teoretician al Partidului Poporului, Mihail Manoilescu, subsecretar de stat, și Ion Lapedatu, ministru de Finanțe, „omul" liberalilor în guvern, în legătură cu orientarea politicii economice a cabinetului. Intervenind, Alexandru Averescu a cerut lui Ion Lapedatu să se înscrie în Partidul Poporului pentru a se supune disciplinei și liniei politice a partidului, dar acesta a preferat să-și dea demisia din guvern (în martie 1927). Se părea că Partidul Poporului își recăpătase independența față de liberali. Acest fapt a determinat gruparea V. Goldiș — I. Lupaș să se înscrie în Partidul Poporului, în martie 1927, iar o lună mai târziu, în aprilie, să adere la acest partid o altă grupare, desprinsă din Partidul Național-Țărănesc, în frunte cu Grigore Filipescu. Dar, prin intervenția lui Ion I.C. Brătianu, guvernul Alexandru Averescu a fost demis de regele Ferdinand la 4 iunie 1927, după care Partidul Poporului a intrat în derivă, nemaiputând reveni pe primul plan al vieții politice. În alegerile parlamentare din iulie 1927, acest partid n-a întrunit nici măcar 2% din totalul voturilor, astfel că, din partid politic de guvernământ, a ajuns în situația de a nu mai fi prezent în Adunarea Deputaților.

Partidul Țărănesc, constituit la 5/18 decembrie 1918 de un grup de învățători, preoți și țărani, în frunte cu Ion Mihalache, își propunea să acționeze pentru: împărțirea tuturor

[1] Alexandru Averescu, *Situația politică de azi*, București, f.a., p. 22.

moșiilor la țărani, înființarea de izlazuri și păduri comunale, introducerea impozitului progresiv pe venit, trecerea bogățiilor subsolului în proprietatea statului, legiferarea autonomiei comunale, înlocuirea jandarmeriei, autonomia bisericii față de stat, răspândirea științei de carte la sate, adoptarea unei legi pentru justificarea averii funcționarilor publici și a acelora făcute în timpul războiului[1]. Partidul era urmat de o mare parte a țărănimii, precum și de un număr însemnat de intelectuali, la care a aderat și o grupare a marii burghezii, ostilă liberalilor. Ca urmare a programului susținut și a activității politice desfășurate, Partidul Țărănesc a dobândit rapid o mare popularitate. În alegerile parlamentare din noiembrie 1919 acest partid a câștigat 61 de mandate, situându-se pe locul al doilea în vechiul Regat și pe locul al patrulea pe țară, fapt ce i-a permis să intre în guvernul Blocului parlamentar (decembrie 1919 — martie 1920) în cadrul căreia a desfășurat o activitate pozitivă.

În iulie 1921, s-a realizat fuziunea cu o grupare a Partidului Țărănesc din Basarabia, având în frunte pe Pantelimon Halippa, în octombrie 1921 s-a constituit organizația Partidul Țărănesc din Transilvania, Maramureș și Banat, iar în iunie 1922 s-a întemeiat organizația regională a Partidului Țărănesc din Bucovina. Astfel, partidul se extindea la scara întregii țări.

Conducerea Partidului Țărănesc era asigurată de Ion Mihalache (ales în 1925 președinte), Constantin Stere, Virgil Madgearu, dr. Nicolae Lupu, Grigore Iunian, Pantelimon Halippa, Teofil Sauciuc-Săveanu, Ion Răducanu. Organul central de presă al Partidului Țărănesc a fost „Țara nouă", până în 1921, și apoi „Aurora".

Proiectul de program, elaborat de Constantin Stere, principalul teoretician al partidului și adoptat în noiembrie 1921, cuprindea o sinteză a doctrinei țărăniste. În document se aprecia că „statul român nu poate fi decât un stat țărănesc, pentru că poporul român este un popor de țărani", nu numai din punct de vedere numeric, „dar și pentru că munca țărănească condiționează toată viața noastră economică și socială"[2]. Partidul Țărănesc a desfășurat o vie agitație politică în rândul țărănimii și o intensă activitate în Parlament, contribuind la sporirea stării de efervescență la sate, a participat prin amendamente la îmbunătățirea proiectului de lege agrară din 1921. În primii ani după adoptarea legii agrare, Partidul Țărănesc a susținut necesitatea adâncirii acesteia prin noi exproprieri; treptat însă, el s-a limitat la demascarea abuzurilor înfăptuite cu prilejul aplicării reformei agrare. Acest partid a condamnat reprimarea grevei generale din octombrie 1920 și arestarea delegaților la Congresul I al Partidului Comunist din România. Presa țărănistă, precum și unii fruntași ai acestui partid au luat atitudine împotriva procesului intentat comuniștilor (ianuarie–iunie 1922), cerând stingerea acestuia și amnistierea celor trimiși în fața instanței.

[1] *Procesul-verbal de constituire a Partidului Țărănesc*, în „Țara nouă" din 4/17 august 1919.
[2] *Documente privind istoria României între anii 1918–1944* (coordonator Ioan Scurtu), București, 1995, p. 306–307.

În alegerile parlamentare din martie 1922, Partidul Țărănesc a obținut 40 de mandate, situându-se pe locul al doilea pe țară, fiind principalul partid de opoziție față de guvernul liberal. El a condamnat cu hotărâre politica guvernului Ion I.C. Brătianu de sprijinire a marii burghezii industriale și financiare, precum și încălcarea unor drepturi și libertăți democratice. Totodată, Partidul Țărănesc a luat atitudine fermă împotriva L.A.N.C. și a altor organizații care promovau o politică diversionistă, antisemită.

În 1923–1924, liderii partidului au fost solicitați de P.C.R. să contribuie la realizarea unui „front unic al partidelor muncitorești de la orașe și sate pentru răsturnarea guvernului marii burghezii și pentru constituirea unui guvern muncitoresc-țărănesc"[1]. Dar aceștia au evitat să se angajeze pe calea colaborării politice cu comuniștii. Ei și-au îndreptat privirile spre Partidul Național; în urma tratativelor ce au avut loc între reprezentanții celor două partide, s-a ajuns, în iunie 1924, la un acord de fuziune în zece puncte. Deși Partidul Țărănesc făcuse importante concesii programatice, elementele conservatoare din Partidul Național au cerut eliminarea lui Constantin Stere din conducerea noului partid. Dincolo de pretextul invocat — atitudinea lui Constantin Stere din timpul războiului, când a colaborat cu ocupanții germani — se poate descifra faptul că acestea nu erau dispuse să accepte în conducerea partidului un om animat de idei de stânga. Nefiind pregătit să facă și sacrificii de persoane, Partidul Țărănesc a denunțat fuziunea.

Văzându-se înlăturați, în martie 1926, de la o succesiune la care aspiraseră cu îndreptățit temei, țărăniștii au hotărât să accepte propunerea de fuziune făcută de Partidul Național. Acordul, realizat în septembrie 1926, avea la bază cele zece puncte din iunie 1924, la care se adăuga sacrificarea lui C. Stere, care nu mai figura în organele permanente de conducere a noului partid. Fuziunea a fost ratificată la 10 octombrie 1926, când a luat ființă Partidul Național-Țărănesc.

Fig. 155 Pantelimon Halippa.

După 1918 în viața politică din România s-au integrat și partidele politice din Basarabia, Bucovina și Transilvania. ***Partidul Țărănesc din Basarabia***, creat la 23 august 1918, avea ca organ de presă „Cuvânt moldovenesc". Președintele acestui partid era Pantelimon Halippa. În programul său figurau: împărțirea tuturor moșiilor la țărani, egalitatea cetățenilor în fața legii, votul universal pentru bărbați și femei, îmbunătățirea situației materiale a muncitorilor (ziua de lucru de 8 ore, asigurări sociale etc.)[2]. În legătură cu tactica de urmat, în partid s-au manifestat tendințe divergente, privind partidul din

[1] „Socialismul" din 29 noiembrie 1923 și din 13 februarie 1924.
[2] „Cuvânt Moldovenesc", Chișinău, din 20 septembrie 1918.

Fig. 156 Ion Inculeț.

Fig. 157 Iuliu Maniu.

vechiul Regat cu care să fuzioneze. Rezultatul a fost că, în aprilie 1920 o grupare, în frunte cu Sergiu Niță, a fuzionat cu Liga Poporului, în iulie 1921 o alta, condusă de însuși președintele Pantelimon Halippa, a fuzionat cu Partidul Țărănesc, iar în ianuarie 1923, ultima grupare, cea a lui Ion Inculeț, a intrat în Partidul Național-Liberal.

Partidul Democrat al Unirii din Bucovina, întemeiat la 15 septembrie 1919, sub președinția lui Ion Nistor, avea ca obiectiv fundamental integrarea acestei provincii într-o Românie democratică. Partidul Democrat al Unirii din Bucovina a avut o evoluție similară cu cea a Partidului Țărănesc din Basarabia. În aprilie 1920, gruparea lui Dori Popovici a intrat în Partidul Poporului; în iunie 1922 gruparea lui Vasile Bodnărescu a aderat la Partidul Țărănesc, iar în ianuarie 1923 organizația condusă de Ion Nistor a fuzionat cu Partidul Național-Liberal[1].

Partidul Național Român s-a aflat în fruntea luptei românilor din Transilvania pentru apărarea ființei naționale, pentru unirea cu patria-mamă, bucurându-se de o mare aderență în rândurile tuturor categoriilor sociale. El a condus efectiv acțiunile ce au culminat cu Marea Adunare de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, care a proclamat unirea Transilvaniei cu România. Organul central de presă al Partidului Național Român se intitula „Patria" și apărea la Cluj. În fruntea partidului se aflau: Iuliu Maniu (președinte), Alexandru Vaida-Voevod, Ștefan Cicio-Pop, Mihai Popovici, Vasile Goldiș, Ioan Lupaș, Octavian Goga.

Partidul Național Român a avut programe elastice, care permiteau interpretări diferite. Imediat după Unire, acest partid și-a însușit ca document programatic *Rezoluția* de la Alba Iulia, iar în aprilie 1920 a adoptat un nou program[2], în care se preconiza: deplina libertate a alegerilor, asigurarea drepturilor și libertăților înscrise în Constituție, descentralizarea administrativă, unificarea învățământului pe întreg teritoriul României, o legislație a muncii similară celei existente în țările dezvoltate, înfăptuirea reformei agrare, înființarea de izlazuri

[1] Ioan Scurtu, *Istoria României în anii 1918–1940. Evoluția regimului politic de la democrație la dictatură*, București, 1996, p. 54.

[2] „Patria", Cluj, din 29 aprilie 1920.

și păduri comunale, dezvoltarea cooperației etc. În domeniul economic, cerea „egalitatea de tratament" pentru capitaliștii străini, ridicându-se împotriva politicii „prin noi înșine", promovată de liberali.

O activitate intensă a desfășurat în timpul Consiliului Dirigent (2 decembrie 1918–4 aprilie 1920) — organism însărcinat cu administrarea treburilor Transilvaniei până la întrunirea Adunării Constituante —, în fruntea căruia s-a aflat Iuliu Maniu. Consiliul Dirigent a fost ales de Marele Sfat Național, constituit la Alba Iulia în ziua de 2 decembie 1918, având atribuții legislative. Cele două organisme au luat măsuri pozitive pentru integrarea Transilvaniei în cadrul statului român, au inițiat legiferarea reformei agrare și a celei electorale.

Partidul Național Român a obținut majoritatea absolută a voturilor din Transilvania în alegerile parlamentare din noiembrie 1919, trimițându-și în primul Parlament al României unite un număr de 160 de deputați. Pe această bază, a participat la activitatea guvernului Blocului parlamentar prezidat de Alexandru Vaida-Voevod.

Serioase divergențe au apărut în legătură cu locul și rolul partidului după 1918. Astfel, o grupare, în frunte cu Octavian Goga, aprecia că rolul istoric al Partidul Național Român s-a încheiat la 1 decembrie 1918, și cerea fuziunea cu un partid din vechiul Regat, pentru a se pune astfel capăt regionalismului și a se realiza sudura politică între toate provinciile României. Cu această justificare teoretică, în aprilie 1920, gruparea lui Octavian Goga s-a înscris în Partidul Poporului, prezidat de generalul Alexandru Averescu. Gruparea majoritară, în frunte cu Iuliu Maniu, susținea că Partidul Național Român trebuia să-și

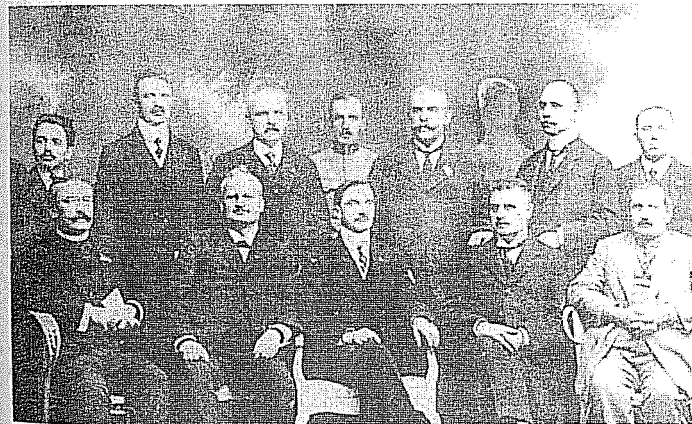

Fig. 158 Membrii Consiliului Dirigent.

menţină organizaţia existentă, urmând ca, în perspectivă, să fuzioneze cu alte partide, asigurându-se preponderenţa ardelenilor.

Iuliu Maniu a discutat problema fuziunii cu aproape toate partidele din vechiul Regat. În noiembrie 1922, Partidul Naţional Român a fuzionat cu Partidul Conservator-Democrat; în urma acestei fuziuni, s-a utilizat denumirea de ***Partidul Naţional***; sediul central s-a mutat de la Cluj la Bucureşti, iar în Comitetul Executiv au intrat mai mulţi conservatori (Mihai Cantacuzino, Gheorghe Gh. Mironescu, Pavel Brătăşanu, Stelian Popescu, Constantin Xeni ş.a.). În toamna anului 1921 s-au desfăşurat tratative între Ion I. C. Brătianu şi Iuliu Maniu în vederea realizării unui acord de colaborare la guvern şi, în perspectivă, a fuziunii Partidului Naţional-Liberal cu Partidul Naţional. Formal, tratativele au eşuat datorită neînţelegerilor privind împărţirea posturilor în Parlament, dar în fond chestiunea esenţială era preşedinţia partidului, la care nici Ion I.C.Brătianu, nici Iuliu Maniu nu s-au arătat dispuşi să renunţe.

În perioada guvernării liberale, Partidul Naţional a fost o importantă forţă de opoziţie. În această luptă, exagerările nu au lipsit. Pe această linie, se remarcă refuzul de a participa la festivităţile prilejuite de încoronarea regelui Ferdinand la Alba Iulia (15 octombrie 1922) şi contestarea vehementă a Constituţiei, imediat după promulgarea ei, la 29 martie 1923.

Iuliu Maniu a depus un mare efort pentru crearea unei forţe politice puternice, care să înfrângă dominaţia Partidului Naţional-Liberal. După îndelungate tratative, în iunie 1924, s-a ajuns la un acord de fuziune între Partidul Naţional şi Partidul Ţărănesc; dar acesta n-a fost dus până la capăt, deoarece conservatorii takişti s-au opus prezenţei lui Constantin Stere în conducerea noului partid. În ianuarie 1925, Iuliu Maniu a lansat un apel la fuziune către toate partidele din opoziţie pentru realizarea unei organizaţii capabile să se opună cu succes guvernului liberal. La acest apel a răspuns pozitiv numai Partidul Naţionalist al Poporului. Fuziunea celor două partide a fost ratificată în ziua de 8 martie 1925, ea însemnând, în fond, intrarea adepţilor lui Iorga şi Argetoianu în Partidul Naţional. Notabil este faptul că Nicolae Iorga a devenit preşedintele Partidului Naţional, alături de Iuliu Maniu[1].

Un an mai târziu, în martie 1926, Partidul Naţional a fost îndepărtat de la succesiunea guvernului, deşi în acel moment avea cel mai mare număr de deputaţi dintre toate partidele de opoziţie. Mai mult, Vasile Goldiş şi Ioan Lupaş au părăsit Partidul Naţional, intrând în guvernul Alexandru Averescu. În faţa acestei situaţii, Iuliu Maniu s-a îndreptat în mod ferm spre fuziunea cu Partidul Ţărănesc. Acest fapt l-a nemulţumit pe Nicolae Iorga, care a decis să-şi refacă propriul său partid. Pe de altă parte, Constantin Argetoianu a părăsit şi el Partidul Naţional pentru a se înscrie, în 1927, în Partidul Naţional-Liberal.

[1] *Ibidem*, din 10 martie 1925.

Fuziunea Partidului Naţional cu Partidul Ţărănesc s-a realizat la 10 octombrie 1926, când a luat fiinţă ***Partidul Naţional-Ţărănesc***. Programul acestui partid[1] cuprindea: garantarea drepturilor şi libertăţilor cetăţeneşti, responsabilitatea ministerială, reforma administrativă pe baza descentralizării şi a autonomiei locale, scoaterea justiţiei de sub influenţa factorilor politici; dezvoltarea învăţământului, îndeosebi a celui agricol, organizarea producţiei agricole, dezvoltarea cooperaţiei, acordarea de credite pentru ţărani, încurajarea industriei bazată pe izvoarele de energie ale ţării (cărbuni, gaz metan, căderi de apă), sprijinirea „industriei ţărăneşti", stimularea comerţului, stabilizarea monetară, echilibrarea bugetului, refacerea şi dezvoltarea transporturilor; recunoaşterea dreptului muncitorilor de a se organiza în sindicate, îmbunătăţirea stării de sănătate a populaţiei; o politică externă întemeiată pe „menţinerea şi executarea cinstită şi loială a tratatelor", stabilirea de relaţii normale cu toate statele vecine, inclusiv cu Uniunea Sovietică. Noul partid se întemeia pe principiul „solidarităţii naţionale", abandonând cu totul teza „luptei de clasă" susţinută de ţărănişti. Reţine atenţia faptul că Partidul Naţional-Ţărănesc cerea revizuirea doar pe cale administrativă a reformei agrare, pentru înlăturarea abuzurilor comise cu prilejul aplicării ei, ţărăniştii renunţând la ideea unei noi exproprieri; pe de altă parte, partidul se pronunţa pentru libera circulaţie a pământului „în scop de selecţionare naturală a cultivatorilor serioşi". Partidul Naţional-Ţărănesc preconiza unele măsuri antiliberale (ca reorganizarea Băncii Naţionale) şi avea o doctrină economică întemeiată pe lozinca „porţilor deschise". Noul partid îşi propunea să acorde atenţie prioritară agriculturii, pornind de la concepţia că România era, şi trebuia să rămână, o ţară agrară. Partidul Naţional-Ţărănesc era urmat de largi categorii sociale (burghezi, ţărani, intelectuali, muncitori), dornice să pună capăt dominaţiei politice a Partidului Naţional-Liberal şi să vadă înfăptuite promisiunile făcute de naţional-ţărănişti.

Partidul Naţional-Ţărănesc s-a dovedit a fi capabil să înfrunte cu succes dominaţia politică a Partidului Naţional-Liberal. Preşedintele Partidului Naţional-Ţărănesc era Iuliu Maniu, iar vicepreşedinţi: Ion Mihalache, dr. Nicolae Lupu, Alexandru Vaida-Voevod, Pavel Brătăşanu; funcţia de secretar general a fost ocupată de Virgil Madgearu, iar cea de casier de Mihai Popovici. Organul central de presă al partidului era ziarul „Dreptatea".

De la început, Partidul Naţional-Ţărănesc a avut de făcut faţă unor puternice frământări interne, generate de modul în care s-a înfăptuit fuziunea Partidului Naţional cu Partidul Ţărănesc, de tactica impusă partidului de conducerea sa, de modul în care Iuliu Maniu îşi exercita funcţia de preşedinte.

În februarie 1927, o grupare în frunte cu dr. Nicolae Lupu a părăsit Partidul Naţional-Ţărănesc, punând bazele ***Partidului Ţărănesc***, care-şi propunea să reia firul vechiului partid, întrerupt prin fuziunea cu Partidul Naţional. Programul Partidului Ţărănesc (dr. N. Lupu)[2] prevedea: îndreptarea „erorilor şi nedreptăţilor" comise cu prilejul

[1] *Principiile, programul şi statutul votate de Congresele extraordinare pentru ratificarea fuziunii partidelor Naţional şi Ţărănesc la 10 octombrie 1926*, Bucureşti, 1926.

[2] „Aurora" din 21 februarie 1927.

Fig. 159 Dr. Nicolae Lupu.

aplicării reformei agrare, extinderea cooperației atât la sate, cât și la orașe, acordarea de credite ieftine pentru țărani, legiferarea zilei de lucru de 8 ore, garantarea minimului de salariu etc. Conducerea acestui partid era asigurată de dr. Nicolae Lupu (președinte) și Dumitru P. Mazilu (secretar general). Organul central de presă al Partidului Țărănesc (dr. N. Lupu) era „Aurora". Curând, după întemeierea sa, acest partid s-a orientat spre colaborarea cu Partidul Național-Liberal, dr. Nicolae Lupu intrând în guvernele liberale din iunie 1927–noiembrie 1928.

O altă grupare, de această dată formată din vechi conservatori, în frunte cu Grigore Filipescu, a ieșit în aprilie 1927 din Partidul Național-Țărănesc pentru a trece în Partidul Poporului.

Aceste sciziuni n-au slăbit forța Partidului Național-Țărănesc, care a urmat o evoluție ascendentă. Din toamna anului 1927, Partidul Național-Țărănesc a pornit o vastă campanie de răsturnare a guvernului liberal, care se va încheia cu obținerea puterii politice în noiembrie 1928.

Partidul Social-Democrat din România și-a luat numele, încă din noiembrie 1918, de ***Partidul Socialist***, adoptând și un nou program, intitulat *Declarație de principii* [1]. Publicat la 9/22 decembrie 1918, documentul preciza că Partidul Socialist „este un partid de clasă care, inspirându-se de la ideile socialismului științific, urmărește desființarea exploatării muncii sub orice formă prin trecerea mijloacelor de producție și de schimb în stăpânirea societății", că luptă pentru cucerirea puterii politice și instaurarea dictaturii proletariatului „în vederea realizării idealului comunist". Din Comitetul Executiv al Partidului Socialist făceau parte: Ilie Moscovici, Gheorghe Cristescu, Ion C. Frimu ș.a. Organul central de presă al partidului era „Socialismul".

Alături de Partidul Socialist din vechiul Regat își desfășurau activitatea ***Partidul Social-Democrat din Transilvania și Banat, Partidul Social-Democrat din Bucovina***, diferite organizații social-democratice, socialiste și comuniste din Basarabia. Imediat după 1 decembrie 1918 s-a pornit pe calea unificării politice și organizatorice a mișcării socialiste. În februarie 1919, Comitetul Executiv al Partidului Socialist din vechiul Regat a publicat o declarație prin care „saluta cu bucurie dezrobirea națională a poporului român din provinciile subjugate până acum" și făcea apel la „toate forțele proletare și socialiste din Basarabia, Bucovina și Transilvania pentru unificarea lor"[2]. Stabilirea unui program politic

[1] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1916–1921*, București, 1966, p. 123–128.
[2] *Ibidem*, p. 166.

și electoral unic în mai 1919, constituirea Consiliului General în decembrie 1919 — care cuprindea reprezentanți ai tuturor partidelor socialiste regionale — și adoptarea Statutului Partidului Socialist în octombrie 1920 marchează principalele etape ale procesului de unificare.

Programul electoral adoptat în mai 1919[1] prevedea: votul universal pentru toți cetățenii, fără deosebire de religie, neam și sex de la 18 ani în sus; suprimarea Senatului; deplina egalitate a femeii cu bărbatul; libertatea presei; dreptul de întrunire și de organizare; descentralizarea administrativă cu autonomie județeană și comunală; învățământul obligatoriu și gratuit până la 18 ani; despărțirea bisericii de stat; recunoașterea sindicatelor ca reprezentante legale ale muncitorimii; impozit progresiv pe avere și pe moșteniri; exproprierea totală a solului, lăsându-se micului proprietar numai atât cât poate munci el și familia sa; pământul să fie dat în arendă la obști, formate din țărani fără pământ sau cu loturi mai mici de 2 ha; socializarea industriilor de stat și particulare, precum și a mijloacelor de transport și a instituțiilor de credit și de asigurare.

În 1919–1922 socialiștii au avut reprezentanți în Parlamentul României. Partidul Socialist s-a implicat în mișcările sociale din anii 1918–1920. Consiliul General al Partidului Socialist și al Sindicatelor, în memoriul înaintat guvernului, la 11 octombrie 1920[2], cerea respectarea dreptului de asociație, de întrunire și de presă, recunoașterea delegaților și consiliilor muncitorești, din toate întreprinderile; interzicerea direcțiilor de întreprindere de a se amesteca în chestiunile referitoare la organizarea muncitorilor și obligativitatea încadrării în serviciu a tuturor lucrătorilor concediați; suspendarea aplicării legii pentru reglementarea conflictelor colective de muncă ș.a. Greva generală, declanșată la 20 octombrie 1920, ca urmare a respingerii memoriului de către guvern, a cuprins toate sectoarele vieții economice, a afectat principalele capacități de producție. Intervenția guvernului, care a trecut la închiderea sediilor Partidului Socialist, suspendarea ziarelor muncitorești, arestarea conducătorilor partidului și ai sindicatelor, a unui mare număr de greviști, a făcut ca după o rezistență de câteva zile — în unele localități de câteva săptămâni — muncitorii să reia lucrul.

La sfârșitul războiului, în cadrul partidelor socialiste din Europa și de pe alte continente s-a dezbătut pe larg problema constituirii unei noi organizații, deoarece Internaționala a II-a dăduse faliment în 1914. Din inițiativa lui V.I. Lenin s-a întemeiat, la Moscova, în 1919, Internaționala a III-a, Comunistă. Dezbateri pe această temă au avut loc și în rândul socialiștilor români. În toamna anului 1920, o delegație a Partidului Socialist din România s-a deplasat în Rusia Sovietică, unde a discutat problema afilierii la Internaționala a III-a, Comunistă. Dicuțiile au fost contradictorii, socialiștii români formulând obiecții în legătură cu aprecierea Cominternului privind caracterul statului român, rolul lor în înfăptuirea Unirii din 1918, precum și cu obligativitatea respectării stricte a directivelor primite de la Moscova. După întoarcerea în țară a delegației, a fost

[1] *Ibidem*, p. 199–205.
[2] *Ibidem*, p. 509–513.

convocat Consiliul General al Partidului Socialist și al Sindicatelor, în zilele de 30 ianuarie–3 februarie 1921. Consiliul a aprobat cu majoritate de voturi moțiunea grupării de stânga, care cerea convocarea congresului general și așezarea partidului pe baza principiilor comuniste. Pusă în minoritate, gruparea de dreapta (social-democrată) s-a declarat în afara rândurilor Partidului Socialist. Pe de altă parte, gruparea de centru („socialiștii-unitari") a fost în principiu de acord cu transformarea Partidului Socialist în partid comunist, dar a manifestat rezerve față de afilierea la Internaționala a III-a. Această grupare a rămas în partid, însă a refuzat să facă parte din organele de conducere ale acestuia. Congresul general al Partidului Socialist a fost convocat pentru zilele de 8–14 mai 1921.

Disputele din interiorul Partidului Socialist din România erau similare celor înregistrate pe plan european și mondial, caracterizate prin delimitarea între grupările social-democrate și cele comuniste. Din inițiativa militanților care s-au retras în februarie 1921 din Partidul Socialist s-a constituit, în iunie 1921, ***Federația Partidelor Socialiste din România***. Aceasta era alcătuită din: Partidul Social-Democrat din Bucovina, Partidul Socialist din Banat, Partidul Socialist din Transilvania; în februarie 1922 a aderat la Federație și Partidul Socialist din România, creat de socialiștii centriști, care votaseră pentru afilierea cu rezerve la Internaționala a III-a. Aceste partide își păstrau independența organizatorică, organele proprii de conducere, fiind însă obligate să se călăuzească în activitatea lor după programul Federației Partidelor Socialiste.

Congresul general al Federației, care s-a desfășurat la 7–9 mai 1927, a hotărât organizarea unui singur partid, cu un program, un statut și o conducere proprie. Pe această bază, Federația s-a autodizolvat, constituindu-se ***Partidul Social-Democrat***, din conducerea căruia făceau parte: Ilie Moscovici, Constantin Titel-Petrescu, Lothar Rădăceanu, Ioan Flueraș, Iosif Jumanca ș.a. Organul central de presă al Partidului Social-Democrat era „Socialismul". În programul de acțiune al Partidului Social-Democrat[1], adoptat cu acel prilej, se arăta: „Bazat pe învățăturile socialismului științific, el urmărește ca ultim scop desființarea exploatării economice, a asupririi politice și naționale, precum și a înapoierii culturale sub orice formă, prin cucerirea puterii de stat, socializarea mijloacelor de producție, de transport și de schimb și transformarea statutului de clasă burghezo-capitalist în societate democratică socialistă". Apreciind că succesul revoluției în România nu era posibil decât după victoria acesteia în țările capitaliste dezvoltate, Partidul Social-Democrat respingea ideea dictaturii proletariatului și a căii violente de cucerire a puterii; el își propunea să educe masele în spiritul ideilor socialiste, să obțină satisfacerea unor revendicări economice, sociale și politice în cadrul orânduirii existente.

Conducerea Partidului Social-Democrat aprecia că democratizarea vieții politice reprezenta condiția esențială pentru desfășurarea cu succes a luptei de clasă și pentru educația politică și culturală a muncitorimii; realizarea acestui deziderat impunea în primul

---

[1] *Partidul Social-Democrat din România. Programul și Statutul*, București, 1927, p. 3–17.

rând înlăturarea liberalilor de la putere. În vederea atingerii acestui obiectiv, Partidul Social-Democrat a decis colaborarea cu Partidul Național-Țărănesc. Dezaprobând această tactică, în iunie 1928, o grupare — în frunte cu L. Ghelerter și Ștefan Voitec — a părăsit Partidul Social-Democrat, întemeind, în iulie 1928, ***Partidul Socialist al Muncitorilor din România***, având ca organ de presă gazeta „Proletarul".

Fig. 160 Lothar Rădăceanu.

Minoritățile naționale au avut posibilitatea să-și creeze organizații politice proprii. În perioada imediat următoare unirii Transilvaniei cu România, liderii ***minorității maghiare*** au adoptat o atitudine de „rezistență pasivă", nutrind speranța că la Conferința de pace de la Paris nu va fi ratificat actul de la 1 decembrie 1918. Totuși, unele organizații politice maghiare au participat la alegerile parlamentare din noiembrie 1919, obținând opt mandate în primul Parlament al României întregite. După semnarea Tratatului de la Trianon (4 iunie 1920), se constată un proces de activizare a intelectualității maghiare, care pornea de la ideea apărării drepturilor specifice în cadrul statului român. În ianuarie 1921 s-a constituit *Uniunea Maghiară*, care a desfășurat o activitate sporadică, limitată la unele tratative cu guvernul pentru a obține restrângerea reformei agrare în Transilvania, astfel încât moșierimea maghiară să-și mențină o parte cât mai mare din domeniile pe care le stăpânea. Nemulțumită de această atitudine, o altă grupare a înființat, în iunie 1921, *Partidul Popular Maghiar*. După o lună, în iunie 1921, cele două organizații au fuzionat sub numele de *Uniunea Maghiară*. Au mai fost și alte inițiative — între care crearea *Partidului Poporului Maghiar*, în august 1921, și a *Partidului Național Maghiar*, în februarie 1922. Momentul decisiv a fost decembrie 1922, când s-a constituuit ***Partidul Maghiar din România***. În programul[1] acestuia figurau: autonomia națională; acolo unde nu era posibilă autonomia teritorială să se acorde autonomie administrativă; libertatea,

Fig. 161 Dr. L. Ghelerter.

---

[1] *Minoritățile naționale din România. 1918–1925. Documente* (coordonatori IoanScurtu și Liviu Boar), București, 1995, p. 498–502.

egalitatea și autonomia cultelor; învățământ în limba maghiară încredințat bisericilor, dar subvenționat de stat; respectarea dreptului de întrunire și a libertății presei; vot universal, egal, secret și obligatoriu pentru bărbați și femei; asigurări sociale pentru muncitori, impozit progresiv pe venit ș.a. Președinte al partidului a fost ales baronul Jószika Sámuel. După moartea acestuia, în iunie 1923, a urmat Ugron István, care a demisionat în aprilie 1926, fiind înlocuit cu contele Bethlen György. Istoricul maghiar Bányai László aprecia: „Acești conducători au simbolizat, prin persoana lor, preponderența elementelor aristocratice conservatoare, care au imprimat o politică de castă în conducerea acestui partid“[1].

Partidul Maghiar a promovat o politică izolaționistă, refuzând să colaboreze cu partidele românești. A existat și o excepție: în 1923 a fost semnat „pactul de la Ciucea“ între Partidul Maghiar și Partidul Poporului, pe baza căruia, în aprilie 1926, cele două partide au încheiat un cartel electoral.

În alegerile parlamentare, Partidul Maghiar a obținut de fiecare dată mandate în Adunarea Deputaților: în 1922 — 3, în 1926 — 15, în 1927 — 8. Pe lângă o susținută activitate parlamentară, acest partid a organizat numeroase întruniri politice, a editat un număr mare de ziare și broșuri de propagandă. În mai multe rânduri, liderii partidului au adresat memorii către Societatea Națiunilor, cerând intervenția acestui for internațional, deoarece, scriau ei, în România nu se respectau drepturile minorităților naționale. În fapt, ei urmăreau să acrediteze ideea că există o „problemă“ a Transilvaniei, care nu fusese rezolvată echitabil prin Tratatul de la Trianon.

În Partidul Maghiar au existat numeroase frământări, care au culminat cu importante sciziuni. Astfel, în iunie 1927, o grupre a creat ***Partidul Popular Maghiar***, care s-a ridicat împotriva politicii izolaționiste și a acționat pentru colaborarea cu forțele democratice românești. De asemenea, contele Bánffy Miklós — fost ministru de Externe al Ungariei, stabilit în 1926 în Transilvania — a creat societatea literară *Erdélyi Helikon*, care milita pentru colaborarea dintre cetățenii români și maghiari. Totodată, se cuvine reliefată activitatea grupării din jurul revistei „Korunk“ (apărută în 1926), în favorea unei apropieri între români și maghiari, mai ales pe tărâm cultural.

Minoritatea germană din Transilvania a aderat de la început la actul Unirii acestei provincii cu România. Astfel, în cadrul adunării de la Mediaș, din 8 ianuarie 1919, sașii au adoptat o moțiune prin care se pronunțau „conform principiului de autodeterminare, pentru unirea Transilvaniei cu România“[2]. O decizie similară au luat și șvabii întruniți la Timișoara, în ziua de 10 august 1919.

Partidul German și ***Partidul Popular Șvăbesc*** s-au constituit în noiembrie 1919. În septembrie 1921 a avut loc congresul de unificare a organizațiilor politice și culturale germane de pe întreg teritoriul României, în cadrul *Uniunii Germanilor din România*; aceasta avea structuri teritoriale (regionale), în cadrul căreia un rol primordial îl ocupa

[1] Bányai László, *Pe făgașul tradițiilor frățești*, București, 1971, p. 145.
[2] „Mediascher Zeitung“ din 11 ianuarie 1919.

Consiliul Național Săsesc, cu sediul la Sibiu (constituit încă din 1867). Uniunea avea un organism parlamentar, care se intitula ***Partidul German din România***, având în frunte pe Rudolf Brandsh și Hans Otto Roth. Ultimul preciza în 1925 că: „Organizațiile comunale și cercuale, cât și Consiliul Național Săsesc sunt unități organice ale Partidului German din România, fiind dirijate de el“[1].

Fig. 162 Wilhelm Filderman.

Principala formă de activitate politică a Partidului German a constituit-o participarea la alegeri și la viața parlamentară, el prezentându-se, de regulă, în cartel cu partidul de la guvern. De asemenea, acest partid edita o presă proprie, lucrări în limba germană, cu conținut literar și politic, promovând interesele grupării pe care o reprezenta.

Evreii erau organizați în *Uniunea Evreilor Pământeni*, care, în 1923, și-a luat numele de ***Uniunea Evreilor din România***, având ca președinte pe dr. Wilhelm Filderman și ca organ de presă „Curierul israelit“. Această organizație cultiva tradițiile culturale și religioase ale evreilor. Un mare număr de evrei preferau să activeze în cadrul partidelor românești, prin intermediul cărora își puteau satisface mai bine interesele politice, economice și culturale.

Și alte minorități naționale — ucrainenii, bulgarii, turcii, sârbii — și-au constituit organizații proprii, dar fără a se putea impune pe scena politică a României.

În România, ca și în alte state, s-au înființat partide de extrema stângă și de extrema dreaptă, care-și propuneau să lichideze sistemul democratic, parlamentar-constituțional. *Extrema stângă era reprezentată de* ***Partidul Comunist din România***. În cursul anului 1918 s-au înființat partide comuniste în Germania, Austria, Finlanda, Polonia, Ungaria, Lituania, Argentina, Mexic; în 1919 în Bulgaria, Iugoslavia, Norvegia, Olanda; în 1920 în Franța, Grecia, Turcia, Danemarca, Spania, Iran, Indonezia; în 1921 în Marea Britanie, Portugalia, Belgia, Italia, Cehoslovacia, Suedia, China, Mongolia. Toate partidele nou create au aderat la Internaționala a III-a, devenind secții ale acesteia.

Congresul Partidului Socialist, desfășurat în zilele de 8–12 mai 1921 — la care au participat delegați din 29 de secțiuni, care dispuneau de 540 de mandate reprezentând 45 086 de membri — a hotărât afilierea partidului la Internaționala a III-a. Un număr de 428 de mandate au fost pentru afilierea necondiționată, acceptând, în bloc, cele 21 de condiții puse de Internaționala Comunistă, iar 111 pentru afilierea cu rezerve[2]. Acest

[1] *Minoritățile naționale din România. 1918–1925. Documente*, p. 749.
[2] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1916–1921*, p. 724–726.

Fig. 163 Gheorghe Cristescu.

act marca transformarea Partidului Socialist în Partidul Comunist din România. Delegații care au votat pentru afilierea fără rezerve (51 din cei 77) au fost arestați din ordinul guvernului, astfel încât Congresul nu și-a putut încheia lucrările. Între 23 ianuarie și 4 iunie 1922 s-a desfășurat „procesul din Dealul Spirii" intentat delegaților la Congresul din mai 1921 și altor militanți comuniști. Deoarece procesul a generat vii frământări politice, regele a semnat, la 4 iunie 1922, un decret de amnistie, pe baza căruia au fost eliberați 213 din cei 271 arestați.

În zilele de 3–4 octombrie 1922, s-a desfășurat la Ploiești cel de-al II-lea Congres al P.C.R.; acesta a ales Comitetul Central, precum și secretarul (general) în persoana lui Gheorghe Cristescu. Congresul a adoptat Statutul partidului[1], care prevedea: „*Art. 1.* Partidul Comunist din România este o secțiune a Internaționalei Comuniste. El nu are alte scopuri decât acelea ale Internaționalei căreia îi aparține. *Art. 2.* Tezele și hotărârile de orice fel ale Internaționalei a III-a, Comuniste sunt obligatorii pentru toți membrii și toate comitetele, comisiunile, grupele etc. ale Partidului Comunist din România". Era pentru prima dată în istoria țării când un partid politic îndeplinea rolul de secție a unei organizații internaționale, ale cărei hotărâri se obliga să le execute. Situația nu era specifică românilor, deoarece toate partidele comuniste din acea vreme aveau același statut. Pentru România problema avea un caracter agravant, deoarece Rusia (Uniunea) Sovietică nu recunoștea integritatea statului român, respectiv legitimitatea unirii Basarabiei. Totuși, în 1921–1922 era greu de prevăzut care vor fi relațiile cu Internaționala a III-a și cu Federația Comunistă Balcanică. Exista tradiția afilierii la Internaționala I și a II-a, care prilejuise un contact și un schimb de experiență între toate partidele socialiste, muncitorești, astfel încât mulți comuniști credeau că și Internaționala a III-a va merge pe aceeași linie, deși condițiile de afiliere stabilite de V.I. Lenin erau foarte stricte.

În decembrie 1923, Federația Comunistă Balcanică (organism care reunea partidele din această zonă geografică afiliate la Internaționala a III-a) a adoptat o rezoluție care stabilea pentru Partidul Comunist din România sarcina de a lupta pentru despărțirea de stat a unor provincii ale statului român (Basarabia, Dobrogea, Transilvania). Înscrierea acestei lozinci în programul P.C.R. i-a creat o situație foarte dificilă, situându-l pe poziții antinaționale, cu consecințe grave pentru însăși credibilitatea sa.

În timpul tratativelor dintre reprezentanții României și ai Uniunii Sovietice, desfășurate la Viena (28 martie–2 aprilie 1924), Partidul Comunist din România s-a plasat de partea

[1] „Socialismul" din 15 octombrie 1922.

delegației sovietice, care nu recunoștea legitimitatea hotărârii Sfatului Țării din 27 martie/9 aprilie 1918, cerând organizarea unui plebiscit în Basarabia. În acest context, guvernul Brătianu a luat măsuri de împiedicare a activității comuniștilor; la 5 aprilie 1924 a apărut Ordonanța Corpului 2 Armată, pe baza căreia s-a trecut la efectuarea de percheziții la sediile Partidului Comunist, la domiciliul unor militanți, la redacțiile ziarelor comuniste. În zilele următoare a fost suspendată presa comunistă, iar localurile P.C.R. și ale organizațiilor conduse de acesta au fost sigilate; la 23 iulie 1924 au fost publicate două ordonanțe ale Corpului 2 Armată, prin care se decidea dizolvarea Partidului Comunist din România și a altor organizații aflate sub influența sa.

În august 1924 a avut loc la Viena cel de-al III-lea Congres al Partidului Comunist din România, care a desemnat în funcția de secretar (general) pe Elek Köblös. De altfel, până în 1944 în fruntea P.C.R.[1] vor fi numiți numai cetățeni români aparținând minorităților naționale (Elek Köblös, Boris Ștefanov, Ștefan Foriș), sau cetățeni străini (Vitali Holostenko — ucrainean, Aleksander Daneliuc Ștefanski — polonez), considerându-se că românii nu erau suficient de revoluționari și aveau înclinații naționaliste.

Rebeliunea de la Tatar-Bunar, organizată de Internaționala Comunistă, în septembrie 1924, a grăbit decizia guvernului român de a scoate P.C.R. în afara legii. Prin „legea Mârzescu", adoptată în decembrie 1924, activitatea P.C.R. era interzisă. Și în alte state s-a procedat la scoaterea partidelor comuniste în afara legii: Iugoslavia (1920), Bulgaria (1924), Finlanda (1925), Italia (1926), Japonia (1925), Austria (1927), Ungaria (1928), Portugalia (1932), Germania (1933) ș.a. Potrivit directivelor Cominternului, s-a cerut partidelor dizolvate să împletească activitatea ilegală cu cea legală.

În toamna anului 1925 a fost înființat Blocul Muncitoresc-Țărănesc (B.M.Ț.), organizație legală, aflată sub conducerea Partidului Comunist. Considerând că Partidul Național-Liberal era reacționar, apărând interesele „oligarhiei", comuniștii au acționat pentru realizarea unei colaborări — pe o platformă democratică, antiliberală — cu unele partide burgheze și, în special, cu Partidul Țărănesc. Cu prilejul alegerilor comunale din februarie 1926 s-a realizat un cartel electoral între Blocul Muncitoresc-Țărănesc, Partidul Socialist, Sindicatele Unite, Partidul Țărănesc, Partidul Național și Partidul Poporului. Pe această bază, în consiliile orășenești și comunale au fost aleși aproape 200 de comuniști, socialiști și social-democrați. Cominternul a criticat poziția Partidului Comunist din România, afirmând că participarea în alegerile comunale alături de „partidele burgheze a fost cea mai gravă greșeală politică, căreia i se cuvine cea mai severă condamnare"[2]. Acuzat de oportunism, fostul secretar general Gheorghe Cristescu a fost exclus din Partidul Comunist din România.

[1] Marin C. Stănescu, *Moscova, Cominternul, Filiera Comunistă Balcanică și România (1919–1944)*, București, 1994.

[2] *Executiva Internaționalei Comuniste către P.C.R.*, în „Lupta de clasă", nr. 1 din iunie 1926.

Peste doi ani, în iunie 1928, Cominternul a convocat la Harkov, în Ucraina, o conferință, care a fost declarată Congresul al IV-lea al P.C.R. Cu acest prilej au fost impuse rezoluții privind autodeterminarea până la despărțirea de statul român a Basarabiei, Bucovinei, Transilvaniei și Dobrogei. Se mai cerea naționalizarea pământului, inclusiv a celui aparținând țărănimii. Erau etichetate ca reacționare, „fasciste", Partidul Național (N. Iorga) și Partidul Țărănesc (dr. N. Lupu), iar Partidul Social-Democrat era calificat ca fiind „social-fascist". Întreaga conducere a P.C.R. a fost blamată; în funcția de secretar (general) al partidului a fost desemnat Vitali Holostenko (Barbu), membru al P.C.(b) din R.S.S.Ucraineană[1].

Și în România, ca o replică la extremismul de stânga, a apărut *extremismul de dreapta*. În 1919–1920 s-au înființat mai multe organizații, care se declarau fasciste, dar n-au reușit să dobândească o influență politică semnificativă. Extremismul de dreapta a fost germinat de ***Liga Apărării Național-Creștine*** (L.A.N.C.), înființată de A.C. Cuza, la 4 martie 1923. În programul[2] acestei organizații figurau: „apărarea monarhiei constituționale", combaterea „curentelor cu caracter de luptă de clasă", „eliminarea completă" a evreilor din România, „educație națională și creștină", „creșterea rolului bisericii ortodoxe în viața statului" ș.a. Treptat, L.A.N.C. a început să se declare împotriva partidelor politice, pentru diminuarea poziției Parlamentului și creșterea rolului monarhiei în viața de stat. L.A.N.C. nu avea o concepție clară privind organizarea statului român, iar baza sa teoretică era fragilă. Eșafodajul ideologiei cuziste se întemeia pe antisemitism. A.C. Cuza aprecia că L.A.N.C. avea menirea să creeze un curent de opinie pentru „rezolvarea problemei evreiești" — în sensul excluderii acestora din viața economică, socială și politică a României. L.A.N.C. și-a creat o organizare paramilitară: „lăncierii"; aceștia purtau uniforme albastre, umblau înarmați și recurgeau adesea la acte de violență, mai ales împotriva evreilor. Organul central de presă al L.A.N.C. era „Apărarea națională", iar printre fruntași, alături de A.C. Cuza, se numărau: Gheorghe A. Cuza, Ion Zelea Codreanu, Corneliu Zelea Codreanu ș.a.

Fig. 164 A. C. Cuza.

În alegerile parlamentare din mai 1926, L.A.N.C. a obținut 4,76% din totalul voturilor și 10 locuri în Adunarea Deputaților. Dar, L.A.N.C. a fost marcată de conflictul dintre A.C. Cuza și principalul său discipol, Corneliu Zelea Codreanu. Acesta aprecia că metodele preconizate de „președintele suprem" erau ineficiente și se pronunța pentru acțiuni energice în spirit

[1] M.C. Stănescu, *Mișcarea muncitorească din România în anii 1924–1928*, București, 1982, p. 173–174.
[2] *Liga Apărării Național-Creștine. Programul, Statutul și Regulamentul*, Câmpulung-Muscel, 1926.

naționalist, pentru promovarea tineretului în conducerea statului român. Corneliu Zelea Codreanu l-a împușcat, în octombrie 1924, pe Constantin Manciu, prefectul Poliției din Iași — cu care avea vechi conflicte —, act ce a provocat stupoare în rândul oamenilor politici[1]. Acest act a suscitat vii controverse, nu numai politice, dar și istoriografice. În fapt, era vorba despre un lung conflict între prefectul Poliției, Constantin Manciu (numit în această funcție în septembrie 1923) și tinerii naționaliști conduși de Corneliu Zelea Codreanu. Hotărât să apere ordinea „cu orice preț", prefectul a recurs la numeroase măsuri ilegale (arestări, loviri, schingiuiri) împotriva tinerilor. Încercând să justifice asasinatul, Corneliu Zelea Codreanu scria în cartea sa *Pentru legionari*, apărută în 1936: „De acum însă umblu cu revolverul la mine. Și la cea dintâi, cea mai mică provocare, trag; de la această hotărâre nu mă va mai clinti nimeni"[2]. Informat despre starea de tensiune din oraș, ministrul de Interne a ordonat o anchetă, în urma căreia s-a apreciat că Manciu nu mai putea rămâne prefect și trebuia să părăsească Iașii. Însă, contrar așteptărilor, el a fost decorat, devenind „Comandor al Coroanei", iar subalternii săi au fost fie decorați, fie au primit gratificațiile de merit. La rândul său, Serviciul Special de Siguranță din Iași informa, la 28 iunie 1924, că, într-o adunare secretă a studenților, condusă de Corneliu Zelea Codreanu, s-a hotărât „condamnarea la moarte" a lui Manciu[3]. Codreanu a reușit să facă rost de planul casei lui Manciu, pe care-l purta la el pentru orice eventualitate. „Ziua fatală", cum a numit-o Codreanu, s-a ivit la 25 octombrie 1924, în timpul procesului intentat de un tânăr lui C. Manciu. La acest proces, Codreanu s-a prezentat în calitate de avocat al părții vătămate. În timpul dezbaterilor, între Codreanu și Manciu s-a produs o altercație verbală. La sfârșitul ședinței, Codreanu l-a împușcat pe prefectul Poliției, punând astfel capăt conflictului. Expertiza medico-legală, efectuată la 25 octombrie la morga din Iași, a constatat că Manciu a fost împușcat în cap, că „Proiectilul a străbătut complet creierul de la stânga la dreapta" și că „după orificiul de intrare a proiectilului, se vede că victima, în momentul când ucigașul a descărcat focul de armă, nu se găsea cu fața spre acesta, ci lovitura a fost dată pe la spate"[4]. Codreanu a fost arestat și acuzat de „omucidere cu voință și intenție".

Fig. 165 Corneliu Zelea Codreanu.

[1] Ioan Scurtu, Cristian Troncotă, Natalia Tampa, Dragoș Zamfirescu, Ion Bucur, *Totalitarismul de dreapta în România. Origini, manifestări, evoluție. 1919–1927*, București, 1996, p. 440–481.
[2] Corneliu Zelea-Codreanu, *Pentru legionari*, Sibiu, 1936, p. 210.
[3] Ioan Scurtu, Cristian Troncotă, Natalia Tampa, Dragoș Zamfirescu, Ion Bucur, *op. cit.*, p. 427.
[4] „Arhivele totalitarismului", an II, 3, 1994, p. 138.

Procesul lui Corneliu Zelea Codreanu a început la Focșani, în ziua de 15 martie 1925, dar, datorită manifestațiilor de simpatie organizate de studenți — care se soldau adesea cu devastarea unor locuințe și prăvălii evreiești — acesta a fost mutat la Turnu Severin. Și aici s-au desfășurat ample acțiuni de solidaritate cu Codreanu, fapt ce a influențat decizia justiției, care a hotărât achitarea inculpatului. Presa relata că la pronunțarea verdictului, în ziua de 26 mai 1925, „Jurații purtau zvastica și tricolorul pe piept, iar Codreanu a primit jerbe de flori din partea juraților din Putna și a negustorilor din Focșani, precum și a publicului"[1]. În drumul de întoarcere spre Iași, lui Codreanu i s-au adus omagii în toate stațiile, care erau împodobite cu flori; el era însoțit de logodnica sa și de mai mulți studenți. De pildă, în gara Buzău, Codreanu a fost purtat pe brațe de studenți, de elevii liceului și ai școlii comerciale din oraș. Manifestația a durat o jumătate de oră și a fost însoțită de strigăte antisemite și de distrugerea afișelor ziarelor „Dimineața", „Adevărul", „Lupta", aflate pe peronul gării.

Corneliu Zelea Codreanu a înființat, la 24 iulie 1927, organizația ***Legiunea Arhanghelul Mihail.*** Membrii acesteia își ziceau legionari, purtau uniforme de culoare verde și umblau înarmați. Șeful Legiunii, Corneliu Zelea Codreanu, s-a autointitulat „căpitan". Prezentându-se în alegerile parlamentare din iulie 1927, sub numele de „Gruparea Corneliu Zelea Codreanu", Legiunea a obținut abia 0,39% din totalul voturilor pe țară, ceea ce arată că nu se bucura de influență politică. La rândul său, L.A.N.C. a câștigat doar 1,90% din totalul voturilor, astfel că nu a mai putut intra în Adunarea Deputaților.

Fig. 166 Alexandru Marghiloman.

2. Activitatea guvernamentală și parlamentară

În România — ca și în cele mai multe state europene — perioada imediat următoare primului război mondial, s-a caracterizat prin instabilitate guvernamentală, generată de modificările ce aveau loc în viața economică și socială, de noua stare de spirit a cetățenilor, de reformele democratice, precum și de unele cauze externe.

Guvernele României au avut de rezolvat probleme complexe: organizarea statului național unitar, integrarea provinciilor unite în 1918 în cadrul statului român, refacerea și dezvoltarea economică, încheierea tratatelor de pace, trasarea principalelor jaloane ale politicii externe a României în noua situație internațională.

[1] „Universul" din 28 mai 1925.

La 24 octombrie (stil vechi) 1918, guvernul prezidat de Alexandru Marghiloman a fost înlocuit cu unul alcătuit din militari și tehnicieni, în frunte cu generalul ***Constantin Coandă.*** Acest guvern a luat măsuri de lichidare a regimului de ocupație, a reintrodus administrația românească în teritoriul vremelnic ocupat, a dat publicității, la 16 noiembrie 1918, decretul-lege privind reforma electorală.

A urmat un cabinet condus de *Ion I.C. Brătianu* (29 noiembrie 1918 (stil vechi) – 27 septembrie 1919 (stil nou)). Curând după constituirea acestuia, la 13/26 decembrie, a apărut decretul-lege prin care se ratifica unirea Transilvaniei cu România, iar la 19 decembrie 1918/1 ianuarie 1919 cel privind ratificarea unirii Bucovinei cu România.

Partidul Național-Liberal a căutat să aplice doctrina economică „prin noi înșine". Prin decizii ministeriale s-a stabilit ca bunurile aparținând supușilor statelor cu care România se afla în stare de război să treacă în administrarea, conservarea și folosirea deplină a statului român. Ele erau vândute la licitație publică, astfel încât cetățenii români, cei mai mulți înregimentați în Partidul Național-Liberal — care dispuneau de importante resurse financiare — au reușit să preia o mare parte dintre aceste bunuri.

Pentru a curma mișcările sociale, a căror amploare era în creștere, guvernul a recurs la forța militară; în urma acțiunii din 13/26 decembrie 1918 împotriva manifestanților, în Piața Teatrului Național din București, s-au înregistrat, potrivit datelor oficiale comunicate a doua zi, șase morți și 15 răniți[1]. Ordonanța comisarului regal din 25 ianuarie 1919 preciza că, în urma intervenției armatei, s-au înregistrat 16 morți. Guvernul a arestat un mare număr de militanți socialiști, a militarizat întreprinderile, a închis sediile organizațiilor muncitorești, iar starea de asediu și cenzura au fost înăsprite. Sub puternica presiune a forțelor de stânga, Ministerul de Interne a fost nevoit să admită, în ianuarie 1919, redeschiderea sediilor Partidului Socialist și ale sindicatelor, să permită reapariția ziarului „Socialismul", să recunoască, în practică, dreptul de întrunire.

Guvernul prezidat de Ion I.C. Brătianu a trecut la înfăptuirea reformei agrare, înscrisă în Constituție încă din vara anului 1917. Astfel, la 15/28 decembrie 1918, regele a semnat decretul-lege pentru exproprierea marilor proprietăți rurale din vechiul Regat. Se declarau expropriate în întregime: terenurile arabile ale Coroanei, Casei Rurale, persoanelor morale publice și private, instituțiilor de mână moartă, fundațiilor, precum și cele aparținând supușilor statelor străine sau absenteiștilor. De asemenea, se expropriau două milioane hectare din proprietățile particulare, după o scară progresivă în baza căreia se lăsa fiecărui moșier un minimum intangibil între 100 și 500 ha. Decretul-lege din 16/29 decembrie 1918 stabilea condițiile concrete de expropriere. Pământul expropriat era arendat obștilor sătești, alcătuite din țărani, care aveau mai puțin de 5 ha. Obștiile plăteau Casei Centrale a Cooperației și Împroprietăririi o arendă, iar aceasta achita proprietarilor suma cuvenită ca răscumpărare. Astfel, statul asigura plata arenzii către moșieri, scutindu-i pe aceștia să mai trateze direct cu țăranii.

[1] „Viitorul" din 15/28 decembrie 1918.

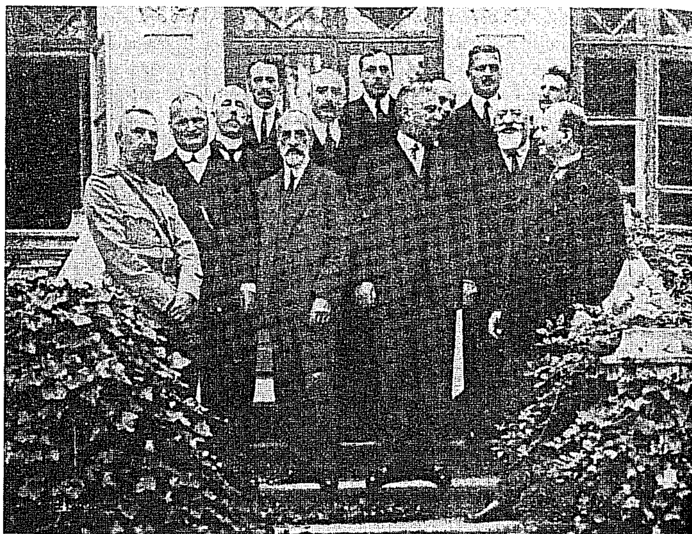

Fig. 167 Ion I. C. Brătianu și membrii primului guvern al României întregite.

La 4 ianuarie 1919 a fost publicat decretul-lege pentru reforma agrară în Basarabia, care fusese elaborat și adoptat de Sfatul Țării; acesta prevedea exproprierea moșiilor mai mari de 100 ha (în unele cazuri se putea ajunge până la 25 ha). În ziua de 12 septembrie a apărut decretul-lege pentru reforma agrară în Transilvania, elaborat de Consiliul Dirigent și votat de Marele Sfat Național, la 12 august 1919; se expropriau în întregime: proprietățile supușilor străini, ale persoanelor morale, publice și particulare, care domiciliau în afara granițelor României, precum și terenurile care prezentau un interes deosebit pentru știință. Exproprierea parțială viza proprietățile mai mari de 50–100 iugăre (potrivit unei scări progresive); pământul era dat în folosință țăranilor, care plăteau o arendă anuală. În ziua de 7 septembrie 1919 a apărut decretul-lege pentru reforma agrară în Bucovina, potrivit căreia se expropriau în întregime proprietățile cetățenilor străini, ale instituțiilor de mână moartă, ale absenteiștilor, ale curanzilor și interzișilor. Proprietățile particulare se expropriau potrivit unei scări progresive, cuprinse între 100 și 250 ha (în cazul în care proprietarul nu era agricultor, nu se lăsau decât 4 ha). Simultan cu exproprierea moșiilor se trecea la împroprietărirea țăranilor.

Plecarea lui Ion I.C. Brătianu de la putere s-a datorat unor cauze externe. Refuzând să semneze Tratatul de pace cu Austria — care conținea unele clauze ce afectau suveranitatea României — și supus unor puternice presiuni din partea Consiliului Suprem al Conferinței de la Paris, în ziua de 12 septembrie 1919, el a demisionat.

Fig. 168 Generalul Arthur Văitoianu.

Guvernul prezidat de generalul ***Arthur Văitoianu*** (27 septembrie — 28 noiembrie 1919) organizat primele alegeri parlamentare pe baza votului universal din istoria României. Deoarece nici un partid politic nu a obținut majoritatea mandatelor, iar noile partide „se simțeau — după aprecierea lui N. Iorga — observate și pândite din umbră de liberalii furioși de neprevăzutul rezultat al alegerilor"[1], formula unui guvern de coaliție s-a impus cu necesitate. La 25 noiembrie s-a întemeiat Blocul parlamentar (alcătuit din reprezentanții Partidului Național Român din Transilvania, Partidului Țărănesc din vechiul Regat, Partidului Țărănesc din Basarabia, Partidului

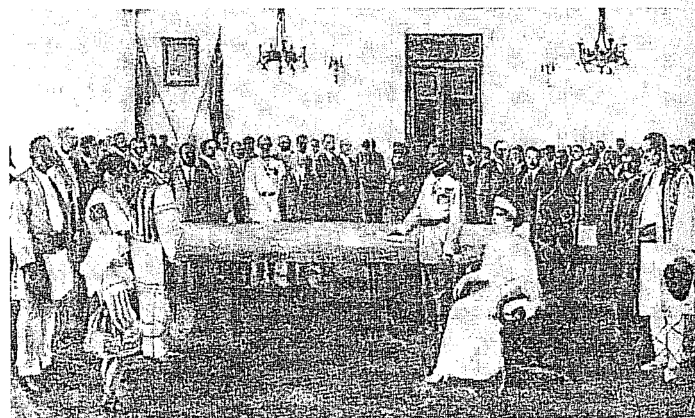

Fig. 169 Ateneul Român. Ședința de deschidere a primului Parlament al României întregite (20 noiembrie 1919).

[1] N. Iorga, *Istoria contemporană de la 1904 la 1930. Supt trei regi.* Ediție Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, București, 1999, p. 283.

Fig. 170 Alexandru Vaida-Voevod.

Naționalist-Democrat, Partidului Democrat al Unirii din Bucovina și gruparea independentă a dr. Nicolae Lupu). Pe această bază s-a constituit guvernul Blocului parlamentar, prezidat de ***Alexandru Vaida-Voevod*** (1 decembrie 1919 — 13 martie 1920). Încă de la începutul existenței sale, guvernul a fost implicat în rezolvarea unor probleme ivite în sânul familiei regale. Principele Carol renunțase la calitatea sa de moștenitor al tronului și se căsătorise, la 31 august 1918, cu Ioana Maria Valentina (Zizi) Lambrino, fără încuviințarea regelui Ferdinand. În ziua de 8 ianuarie 1919, Tribunalul de Ilfov a anulat această căsătorie, deoarece nu se făcuseră publicațiile și chemările cerute de legislația în vigoare. La 1 august 1919, Carol a renunțat din nou la calitatea de moștenitor al tronului, declarând în scris că recunoaște ca fiind al său copilul pe care-l va naște Zizi Lambrino. Aceasta a dat viață unui băiat, la 8 ianuarie 1920, care a fost botezat Mircea Grigore Lambrino[1]. În urma unor mari insistențe

Fig. 171 Regele Ferdinand și Regina Maria participă în Basarabia la festivitatea premergătoare împroprietăririi țăranilor.

[1] *Pruncul prințului Carol înscris la Ofițerul stării civile*, în „Universul" din 14 ianuarie 1920.

din partea regelui și a reginei, precum și a primului ministru Alexandru Vaida-Voevod și a lui Nicolae Iorga, președintele Adunării Deputaților, principele Carol a declarat „nulă și neavenită" scrisoarea din 1 august 1919 și a plecat, la 21 februarie 1920, într-o lungă „excursie de studii" în jurul globului.

Dintre actele memorabile adoptate în timpul guvernului Vaida-Voevod se remarcă legile din 29 decembrie 1919, prin care Parlamentul ratifica unirea Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei cu România. Adoptate prin aclamații, aceste legi au fost primite cu deosebită satisfacție de opinia publică din România.

O preocupre fundamentală a fost adoptarea legilor pentru reforma agrară. La 10 martie 1920 a fost votată legea pentru reforma agrară în Basarabia[1], în forma propusă de Sfatul Țării încă din 1918 și publicată sub formă de decret-lege în ianuarie 1919. La 6 martie, guvernul a aprobat un proiect de lege agrară pentru vechiul Regat, elaborat de ministrul Ion Mihalache, prin care se extindea suprafața expropriată, se reducea prețul de răscumpărare și se stabilea distribuirea imediată a pământului în loturi individuale la țărani. Regele a cerut ca exproprierea să fie oprită la formula înscrisă în Constituție, pe care el o acceptase în 1917. De aceea, a refuzat să semneze mesajul de trimitere a proiectului elaborat de Ion Mihalache în dezbaterea Parlamentului.

Guvernul Blocului parlamentar a acționat pentru detensionarea vieții politice și sociale. La 14 ianuarie 1920 a fost ridicată starea de asediu și cenzura de pe teritoriul vechiului Regat; de asemenea, guvernul a retras armata din întreprinderi, a aplanat mai multe conflicte sociale prin satisfacerea revendicărilor muncitorimii. Ministrul de Interne, dr. Nicolae Lupu, a elaborat un proiect de lege privind reorganizarea Jandarmeriei, pe baza căreia se reducea numărul jandarmilor și se diminuau atribuțiile acestora; un alt proiect de lege preconiza închirierea obligatorie a spațiului locativ disponibil, pentru a se diminua criza de locuințe, deosebit de acută în acea perioadă, ca urmare a distrugerilor provocate de război.

Măsurile inițiate de ministrul Agriculturii și Domeniilor, în special proiectul legii agrare, precum și de cel de Interne au fost aspru criticate de liberali și de conservatori, iar regele Ferdinand le privea cu îngrijorare. În acest context, s-a ajuns la un acord secret între Ion I.C. Brătianu și Alexandru Averescu, potrivit căruia primul promitea să intervină pe lângă rege pentru a-l chema la putere pe general, iar acesta se angaja să restabilească ordinea în țară, să realizeze reforma agrară în limitele stabilite de Constituanta de la Iași, să renunțe la „răspunderile" pentru pierderile „inutile" din timpul războiului. Pe această bază, la 13 martie 1920, guvernul Blocului parlamentar a fost demis, iar Averescu a fost numit în funcția de președinte al Consiliului de Miniștri.

Guvernul ***Alexandru Averescu*** (13 martie 1920 — 13 decembrie 1921) a câștigat fără dificultate alegerile parlmentare din mai-iunie 1920, beneficiind de starea de spirit a populației, care-și punea mari speranțe în general.

[1] „Monitorul oficial", nr. 258 din 13 martie 1920.

PATRIA

Predarea guvernării

Transilvaniei, Banatului, Crișanei, Sătmarului și Maramureșului guvernului Regal din București

MANIFEST

Fig. 172 Manifestul Consiliului Dirigent prin care anunța încetarea activității sale.

Guvernul a acționat pentru consolidarea statului național. În acest spirit, prin decretul-lege din aprilie 1920, a desființat Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Secretariatele de Serviciu din Bucovina și Directoratele din Basarabia, asigurând o mai bună funcționalitate aparatului de stat.

Același obiectiv a fost urmărit și prin politica economică. În toamna anului 1920 s-a realizat unificarea monetară — prin retragerea din circulație a leilor emiși de ocupanții germani în timpul războiului, a coroanelor și rublelor. În iulie 1921 a fost adoptată reforma financiară elaborată de Nicolae Titulescu[1]; izvorâtă din necesități naționale, economice, sociale și politice, reforma preconiza un sistem unitar de impozite pe întreg teritoriul României (până atunci erau patru sisteme diferite, pentru vechiul Regat, Basarabia, Bucovina și Transilvania), stabilea obligațiile fiscale în funcție de mărimea și izvorul veniturilor. Legea prevedea un minim de venit neimpozabil, proteja veniturile obținute prin muncă și lovea în cele dobândite ilicit în timpul războiului (impozitul ajungând, în unele cazuri, până la 80% din venit). Întâmpinând opoziția îndârjită a liberalilor, reforma financiară elaborată de Nicolae Titulescu n-a putut fi aplicată, dar principiile ei — în primul rând cel al impozitului progresiv pe venit — au influențat întreaga legislație financiară în perioada interbelică.

Reforma agrară s-a aflat în centrul atenției guvernului. În septembrie 1920 a fost promulgată legea izlazurilor comunale. Suprafața expropriată pentru asemenea izlazuri nu intra în cele două milioane de hectare prevăzute în 1917 în Constituție. În septembrie 1920, guvernul a trecut la împărțirea terenului arabil expropriat în loturi individuale la săteni. La 17 iulie 1921 a fost promulgată legea pentru reforma agrară din Oltenia, Muntenia, Moldova și Dobrogea[2], la 30 iulie legea pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, și legea pentru reforma agrară în Bucovina[3]. Aceste legi sintetizau actele legislative în materie agrară adoptate în anii 1917–1920. În esență, ele aveau un caracter unitar, menținând totuși unele elemente particulare pentru fiecare provincie. Loturile ce se atribuiau țăranilor aveau următoarele dimensiuni: în vechiul Regat — loturi de completare până la 5 ha, loturi întregi de 5 ha și loturi de colonizare de 7, 10, 25 și 50 ha; în Transilvania — loturi de completare până la 7 iugăre, loturi

[1] *Ibidem*, nr. 95 din 1 august 1921.
[2] *Ibidem*, nr. 82 din 17 iulie 1921.
[3] *Ibidem*, nr. 93 din 30 iulie 1921.

întregi de 7 iugăre, loturi de colonizare de până la 16 iugăre; în Bucovina — loturi de completare până la 5 ha, loturi întregi de 4 ha și loturi de colonizare de 6–8 ha. Prețul de răscumpărare era egal cu prețul regional de arendă înmulțit cu 40 în vechiul Regat și cu 20 în restul țării. Toate legile prevedeau că lotul primit nu putea fi vândut, ipotecat sau amanetat sub nici o formă până la stingerea completă a datoriei de răscumpărare. Reforma a exercitat o influență pozitivă asupra întregii societăți, a ameliorat situația unei mari părți a țărănimii, a dat o lovitură puternică moșierimii, slăbindu-i puterea economică și reducându-i rolul în viața politică și socială a României.

Guvernul Averescu a acționat pentru restabilirea ordinii sociale. În acest scop, a îmbinat politica de represiune cu cea a concesiilor. Încă din primele zile ale existenței sale, guvernul a introdus starea de asediu și cenzura, a trecut la militarizarea unor întreprinderi. Pe de altă parte, la 29 martie 1920 a fost înființat Ministerul Muncii și Ocrotirilor Sociale, care avea misiunea de a asigura „echilibrul social", prin rezolvarea problemelor care se iveau între lucrători și patroni. În ziua de 5 septembrie 1920 a fost promulgată legea pentru reglementarea conflictelor colective de muncă[1], cunoscută sub numele de „legea Trancu-Iași", după numele ministrului Muncii și Ocrotirilor Sociale din acel timp. Prin această lege se interziceau grevele cu caracter politic și se introducea arbitrajul obligatoriu în cazul conflictului între muncitori și patroni în întreprinderile „de utilitate publică" (de distribuție a apei, transport, sonde și distilerii de petrol, uzine de gaz și electricitate, mori, abatoare ș.a.); în cazul în care reprezentanții muncitorilor și patronatului nu ajungeau la un acord, hotărârea era luată de președinte (care era reprezentant al statului).

Totuși, grevele au continuat, ajungându-se, în octombrie 1920, la greva generală, inițiată de Partidul Socialist. Guvernul a procedat la suspendarea ziarului „Socialismul", închiderea sediilor Partidului Socialist și ale sindicatelor, arestarea unor militanți socialiști.

Câteva luni mai târziu, la 26 mai 1921, a fost promulgată legea privind sindicatele profesionale, potrivit căreia erau autorizate să funcționeze sindicatele care-și propuneau să se îngrijească de situația economică și culturală a membrilor lor. Pe această bază s-a dezvoltat o puternică mișcare sindicală, care a avut un rol important în promovarea intereselor lucrătorilor și mai ales în încheierea contractelor colective de muncă.

Deși a aprobat ținerea Congresului Partidului Socialist începând cu ziua de 8 mai, precum și ordinea de zi propusă, ministrul de Interne C. Argetoianu, a arestat, la 12 mai 1921, majoritatea delegaților, adică pe cei care votaseră pentru afilierea fără rezerve la Internaționala a III-a, Comunistă.

Socotindu-se stăpân pe situație, generalul Averescu a decis să iasă de sub tutela lui Ion I.C. Brătianu, promovând o politică în interesul clientelei sale politice. În mod concret, guvernul a inițiat, în iulie 1921, un proiect de lege vizând naționalizarea Societății „Reșița", prin care se urmărea sporirea membrilor consiliului de administrație și a acțiunilor deținute de cetățenii români. Acest fapt a nemulțumit adânc pe liberali, care nu acceptau să „piardă din mâini" o asemenea întreprindere și au declanșat campania de răsturnare

[1] *Ibidem*, nr. 122 din 5 septembrie 1920.

a guvernului. În fața acestei situații, generalul Averescu a anunțat că mai avea un punct din programul său de îndeplinit: „Răspunderile". Era însă prea târziu.

După un an de guvernare, popularitatea generalului Averescu se risipise, deoarece acesta nu a satisfăcut speranțele pe care cetățenii le puseseră în el. Prin reforma agrară nu se atribuiau fiecărei familii de țărani 5 ha de pământ, așa cum promisese generalul, cinstea și legalitatea promisă au fost întinate de afacerile pe seama statului, la care mai mulți guvernanți au recurs; tragerea la răspundere a celor vinovați de pierderile inutile din timpul războiului fusese dată uitării. Ion I.C. Brătianu aprecia că se apropia momentul ca liberalii să vină la putere. El a ținut să alimenteze suspiciunea pe care regele o avea față de generalul Averescu, pe care-l considera prea distant și autoritar.

La rândul său, Averescu a căutat să rezolve într-o manieră convenabilă suveranului problemele create de principele Carol și să pună capăt relațiilor lui cu Zizi Lambrino. Aceasta a fost supusă unor puternice presiuni și nevoită să părăsească țara împreună cu fiul ei, în schimbul unei substanțiale pensii viagere. Potrivit convenției dintre Administrația Casei Regale și Banca Generală a Țării Românești, semnată la 2 iulie 1920[1], Zizi Lambrino primea o sumă egală cu 2 200 000 franci francezi, începând cu 1 iunie 1920; pentru „cheltuielile din trecut"; ea primea, odată pentru totdeauna, suma de 500 000 lei. În schimb, Zizi Lambrino se obliga să nu facă nici un demers, publicație și „nici un alt act vexatoriu sau dăunător pentru vreunul din membrii familiei regale, oricare ar fi el". De asemenea, ea a fost obligată să predea toate scrisorile primite de la Carol, în schimbul sumei de 50 000 de franci francezi.

După încheierea excursiei, începută în februarie 1920, Carol nu s-a întors imediat în țară, ci a rămas în Elveția unde, prin grija reginei Maria, se afla principesa Elena, împreună cu tatăl ei, regele Constantin al Greciei. Principesa era în căutarea unui soț (avea 24 de ani), astfel că a acceptat propunerea lui Carol. După câteva luni, la 10 martie 1921, s-a oficiat căsătoria lui Carol cu Elena. În ziua de 25 octombrie 1921, Elena l-a născut pe principele Mihai.

Pentru a câștiga bunăvoința regelui, Averescu a propus ca guvernul să organizeze serbările încoronării, în toamna anului 1921. Dar Ferdinand a evitat să dea curs acestei sugestii, afirmând că nu erau gata costumele regale, al său și al reginei Maria, comandate în străinătate. Pe de altă parte, în mesajul de deschidere a noii sesiuni parlamentare, suveranul a introdus — la sugestia lui Ion I.C. Brătianu — o frază prin care aprecia: „Timpurile sunt atât de grele, încât țara are nevoie de concursul oamenilor de bine din toate partidele"[2], ceea ce însemna că generalul Averescu nu putea face față singur situației.

La sugestia lui Ion I.C. Brătianu, regele Ferdinand i-a cerut lui Take Ionescu, ministrul de Externe, să-și dea demisia din guvern, promițându-i funcția de președinte al Consiliului de Miniștri. Acesta a demisionat la 13 decembrie, provocând o criză de guvern. Înțelegând că gestul lui Take Ionescu era făcut din „Înalt Ordin", Averescu și-a depus mandatul.

[1] ANIC, fond Casa Regală. Regele Carol II. Arhiva personală, dosar 23/1919–1927, f. 1–3.
[2] DAD, nr. 1, ședința din 28 noiembrie 1921, p. 1.

S-a format un guvern condus de ***Take Ionescu*** (17 decembrie 1921 — 17 ianuarie 1922). Noul șef al guvernului, care — potrivit afirmației lui Nicolae Iorga — „simțea în spatele său dogoritoarea patimă de stăpânire a lui Ion Brătianu"[1], a depus stăruitoare eforturi pe lângă șefii de partide pentru a le câștiga încrederea. Demersurile sale au eșuat, astfel că la 17 ianuarie 1922, guvernul a primit vot de blam din partea Parlamentului și a trebuit să se retragă. Acesta a rămas singurul caz din viața politică interbelică în care Corpurile legiuitoare au determinat, prin votul lor, căderea unui guvern.

Fig. 172 Take Ionescu.

Guvernul prezidat de ***Ion I.C. Brătianu*** (19 ianuarie 1922 — 27 martie 1926) a organizat, în martie, alegeri pentru Adunarea Națională Constituantă. Partidul Național-Liberal a obținut 222 de mandate, care-i asigurau posibilitatea adoptării unei noi legi fundamentale. Partidele din opoziție au contestat vehement rezultatul alegerilor și au solicitat regelui anularea lor; în fața refuzului suveranului, Partidul Țărănesc și Partidul Național au declarat că nu recunosc legitimitatea Parlamentului, „ales prin furt și fraudă"[2].

Pentru a demonstra că se bucură de încrederea regelui, guvernul a anunțat încoronarea regelui Ferdinand la Alba Iulia, în ziua de 15 octombrie 1922. Cu acest prilej, la coroana de oțel a lui Carol I s-au adăugat însemnele Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei. Festivitățile de încoronare s-au desfășurat în Alba Iulia și apoi la București, în prezența a numeroși oameni politici străini și români, cu participarea mai multor zeci de mii de persoane. Deși au fost invitați în mod special de suveran, Iuliu Maniu și Ion Mihalache au refuzat să participe la serbările încoronării, afirmând că acestea au fost coborâte „la rolul unor simple manifestații de partid"[3].

În urma unor tensionate dezbateri parlamentare — în timpul cărora naționalii și țărăniștii au căutat să împiedice desfășurarea lucrărilor Adunării Deputaților și ale Senatului — a fost adoptată o nouă Constituție, publicată în „Monitorul oficial" la 29 martie 1923. Noua lege fundamentală a fost contestată vehement de principalele partide de opoziție. Într-o declarație comună a Partidului Național și Partidului Țărănesc se preciza că cele două partide, „luând act de încercarea Adunării ieșită din lovitură de stat, furt și fraudă, de a uzurpa drepturile fundamentale ale națiunii, singur chemată să-și dea pactul fundamental declară: Consideră acest act abuziv, ca o emanație a concepției absolutiste

[1] N. Iorga, *O viață de om. Așa cum a fost*, 3, București, 1934, p. 71.
[2] „Dimineața" din 12 martie 1922; „Aurora" din 5 martie 1922.
[3] „Patria", Cluj, din 120 septembrie 1922; „Aurora" din 14 octombrie 1922.

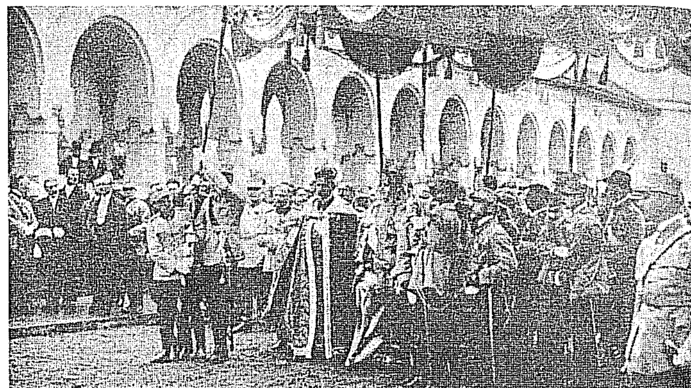

Fig. 174 Alba Iulia, Încoronarea regelui Ferdinand şi a reginei Maria, 15 octombrie 1922.

a puterii executive, fără consultarea voinţei naţionale. Actualele Adunări, cu toate că întreaga opoziţie le-a contestat orice îndreptăţire de a da ţării Constituţia şi întreaga naţiune şi-a ridicat glasul de protest, excluzând samavolnic o mare parte din deputaţii cu adevărat ai naţiunii, declarând starea de asediu şi suprimând libertăţile cetăţeneşti, au discutat şi votat un pretins pact fundamental sub protecţia forţei brutale a mitralierelor şi baionetelor. Farsa discuţiilor din incinta Camerei a dovedit că azi guvernul, împreună cu Adunările numite de el, sunt complet izolate de conştiinţa vie şi cinstită a naţiunii. Pentru ca cinismul să nu aibă nici o limită, guvernul actual, călcându-şi jurământul său, se pune numai sub scutul baionetelor. Partidul Naţional şi Partidul Ţărănesc ridică din nou glasul lor de protest în faţa ţării şi, pătrunse de misiunea încredinţată lor de ţară, de a apăra cu toată hotărârea drepturile naţiunii, consideră această Constituţie fără putere de a lega voinţa cetăţenilor, fără putere de lege şi de drept nulă. Ceea ce s-a născut la adăpostul baionetelor nu va putea trăi decât prin baionete"[1].

În fapt, Constituţia răspundea unei necesităţi naţionale şi politice, fiind una dintre cele mai democratice legi fundamentale din Europa acelei perioade. Naţionalii şi ţărăniştii, atât de intransigenţi în 1923, nu numai că o vor accepta, dar vor şi guverna pe baza ei.

Liberalii au adoptat legile de unificare, cea mai importantă fiind legea administrativă din 14 iulie 1925, care avea la bază „păstrarea caracterului naţional unitar al ţării şi, înlăuntrul acestui principiu, aplicarea descentralizării administrative"[2]. Legea stabilea că

[1] DAD, nr. 61, şedinţa din 29 martie 1923, p. 1772.
[2] *Ibidem*, nr. 153, şedinţa din 10 iunie 1925, p. 4084.

teritoriul României se împărţea, din punct de vedere administrativ, în judeţe şi comune. Comunele puteau fi rurale (cuprinzând mai multe sate) şi urbane. Pentru înlesnirea controlului, supravegherea aplicării legilor şi buna îndrumare a administraţiei, judeţele se împărţeau în circumscripţii numite plăşi, cuprinzând mai multe comune. Conducerea comunelor şi judeţelor era asigurată de consilii alese prin vot universal, egal, direct, secret şi obligatoriu de cetăţenii români majori. În fruntea consiliului comunal se afla primarul. Reprezentantul guvernului în judeţ era prefectul, numit prin decret regal, la propunerea ministrului de Interne. Legea a pus capăt provizoratului care domnea în administraţie după 1918, a prevăzut norme unitare de organizare teritorială a statului român, a lărgit dreptul cetăţenilor de a participa la conducerea treburilor locale.

În aceeaşi categorie se înscrie legea electorală din 27 martie 1926[1], care stabilea un mod unitar de organizare, desfăşurare şi înregistrare a rezultatelor alegerilor parlamentare. Pornind de la concepţia potrivit căreia Adunările Legiuitoare trebuiau astfel întocmite încât acţiunea guvernamentală să nu poată fi stânjenită „de o minoritate turbulentă sau prea divizată", legea introducea „prima majoritară". Această lege avea menirea de a evita o fărâmiţare excesivă a spectrului politic, încurajând fuziunile şi alianţele între partidele politice.

Prin legile privind învăţământul, organizarea judecătorească şi altele, liberalii au contribuit la consolidarea statului naţional unitar şi la modernizarea societăţii româneşti.

O preocupare importantă a vizat organizarea Bisericii Ortodoxe Române. Legea privind înfiinţarea Patriarhiei a fost adoptată la 27 februarie 1925, iar ceremonia de învestitură s-a desfăşurat la Palatul regal din Bucureşti, în ziua de 1 noiembrie 1925. Cu acel prilej, ministrul Cultelor, Alexandru Lapedatu, a citit decretul regal de învestitură ca patriarh al lui Miron Cristea, apoi i-a înmânat — în numele suveranului — cârja patriarhală, spunându-i: „Îţi înmânez cârja patriarhală şi îţi urez să păstoreşti în pace pe dreptcredincioşii tăi". Cu acest prilej, regele, adresându-se lui Miron Cristea, a spus: „Pe cât de fericit eram când ai fost chemat de peste Munţii liberaţi prin vitejia ostaşilor români la păstorirea Ungro-Vlahiei, pe atât de fericit sunt astăzi când îţi încredinţez cârja de patriarh al Bisericii Ortodoxe Române"[2].

Guvernul Brătianu a acordat o deosebită atenţie refacerii şi dezvoltării economiei naţionale. Potrivit doctrinei liberale „prin noi înşine", guvernul a introdus în Constituţie un articol care stabilea că zăcămintele miniere, precum şi bogăţiile de orice natură ale subsolului sunt proprietatea statului. Promotorul politicii „prin noi înşine" a fost ministrul de Finanţe Vintilă Brătianu, care a iniţiat o serie de acte legislative, din rândul cărora se remarcă legea privind comercializarea şi controlul întreprinderilor economice ale statului (7 iunie 1924), legea energiei (4 iulie 1924) şi mai ales legea minelor (4 iulie 1924). Aceste legi cuprindeau articole speciale prin care se favorizau capitalul,

[1] „Monitorul oficial", nr. 71 din 27 martie 1926.
[2] ANIC, fond Miron Cristea, dosar 8, f. 26.

munca și inițiativa românească, se puneau stavile în calea penetrației capitalului străin: acțiunile erau nominative, 2/3 din membrii consiliilor de administrație și ai comitetelor de direcție, precum și președintele consiliului de administrație și directorul general erau cetățeni români, capitalul românesc trebuia să aibă o participare de cel puțin 60%, față de cel mult 40% capital străin. Insuficiența capitalului românesc, presiunea puternică a capitaliștilor străini, agitația permanentă a partidelor politice din opoziție, ca și inconsecvențele dovedite de conducerea Partidului Național-Liberal (care în decembrie 1925 a modificat legea minelor, scăzând cota de participare a capitalului românesc la 51%) au făcut dificilă aplicarea acestor legi, iar rezultatele nu au fost integral cele scontate. A fost adoptat un regim vamal protecționist, prin care se urmărea apărarea economiei românești (în special a industriei) de concurența străină.

Guvernul a creat Societatea Națională de Credit Industrial (1923), a autorizat și sprijinit înființarea unor mari întreprinderi industriale moderne. În timpul acestei guvernări s-au pus bazele Uzinelor Malaxa din București și Industriei Aeronautice Române (IAR) din Brașov, care au devenit unele dintre cele mai mari și performante din Europa.

Liberalii au trecut pe scară largă la aplicarea reformei agrare, care a fost declarată încheiată în martie 1926. Au fost comise numeroase abuzuri, mai ales prin scoaterea de sub efectele legii a unor moșii — aparținând îndeosebi membrilor Partidului Național-Liberal. La 1 iulie 1924 a fost adoptată legea privind exproprierea unor păduri pentru satisfacerea trebuințelor de lemne de foc și de construcție ale populației rurale.

În domeniul financiar, guvernul a urmărit echilibrarea bugetului, oprirea inflației, consolidarea monedei naționale și pregătirea stabilizării leului. Rezultatele au fost în general pozitive, dar procesul inflaționist nu a putut fi oprit decât în 1925, când s-a trecut la o politică extrem de restrictivă în privința emisiunii monetare.

Politica socială s-a materializat în modificarea legii pentru reglementarea conflictelor de muncă, la 14 aprilie 1922[1], extinzându-se rețeaua întreprinderilor în care se aplica arbitrajul obligatoriu, orice încetare colectivă de lucru fiind interzisă. Prin legea pentru reglementarea repausului duminical și a sărbătorilor legale (18 iunie 1925)[2] se stabilea — pentru prima dată în România — obligația întreprinderilor de a acorda salariaților, în fiecare săptămână, un repaus continuu de 24 de ore (de regulă duminica).

Guvernul a fost confruntat cu mai multe situații delicate, provocate de forțele extremiste. În septembrie 1924, lumea românească a fost zguduită de așa-numita „răscoală" de la Tatar-Bunar. Această acțiune făcea parte dintr-un plan mai larg, adoptat de Comintern, care urmărea declanșarea unei revoluții în această zonă a Europei, de la Marea Baltică la Marea Neagră. În ziua de 12 septembrie un grup de 27 de persoane mascate a trecut Nistrul și a ocupat localitatea Nicolaevka, din județul Ismail. Atacatorii au tăiat liniile telefonice și telegrafice, au pătruns în primărie, unde l-au împușcat pe primar și

[1] „Monitorul oficial", nr. 11 din 14 aprilie 1922.

[2] *Ibidem*, nr. 131 din 18 iunie 1922.

au dat foc clădirii. De asemenea, au omorât doi jandarmi. De aici, s-au răspândit în mai multe comune, reușind să atragă de partea lor mai mulți cetățeni, aparținând mai ales minorităților naționale. Grupul de șoc a ocupat localitatea Tatar-Bunar, unde a proclamat, la 15 septembrie, Republica Sovietică Moldovenească. În noaptea de 17 septembrie a intervenit armata, care a arestat 489 de persoane, dintre care doar 9 erau români. Este semnificativ faptul că la puțin timp după aceste evenimente, guvernul de la Moscova a decis crearea Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești în cadrul Ucrainei (12 octombrie 1924), vădindu-și astfel intenția de a anexa Basarabia. Celor arestați li s-a intentat un proces, judecat în perioada 24 august–2 decembrie 1925; au fost condamnate, pe diferite termene, 85 de persoane, între care nu se afla nici un român.

În luna octombrie 1924 s-a petrecut un alt eveniment tragic, consumat la Iași: asasinarea prefectului Constantin Manciu. Acest act a fost viu comentat în presă, precum și în Parlament, ca urmare a unei interpelări adresate de Paul Bujor. Răspunzând acestei interpelări, Ion I.C. Brătianu a declarat: „Constat că nu poate fi decât unanimitate întru înfierarea unor asemenea atentate odioase, crime, care constituie chiar o crimă contra societății și statului român". El a ținut să precizeze că „întrucât legile actuale nu ar fi suficiente, guvernul este hotărât să ceară Parlamentului încuviințarea măsurilor legale ca răspunderile să fie efective"[1]. Într-adevăr, peste câteva zile guvernul a venit cu proiectul legii pentru reprimarea unor infracțiuni contra liniștii publice („legea Mârzescu"). Deși a fost adoptată sub impresia asasinatului de la Iași, în fapt, această lege a încheiat procesul de dizolvare a P.C.R.

În decembrie 1925, a reizbucnit criza dinastică, generată de o nouă renunțare a lui Carol, fiul cel mai mare al regelui Ferdinand, la prerogativele sale de moștenitor al tronului. Motivele au fost atât de ordin personal (relațiile sentimentale ale principelui Carol), cât și politic. El nu vedea cu ochi buni situația în care se afla regele Ferdinand și era hotărât să acționeze pentru creșterea rolului monarhiei în viața de stat. Carol își exprimase în repetate rânduri opinia că trebuia făcută „curățenie la Palat" pentru a se înlătura influența ocultă a lui Barbu Știrbey și a reginei Maria și, mai ales, pentru a „elibera" Coroana de sub „dominația" lui Ion I.C. Brătianu. În măsura în care, prin atitudinea sa, principele Carol urmărea să lovească în Partidul Național-Liberal, el s-a bucurat de simpatia și chiar de sprijinul unor partide din opoziție, în special al Partidului Național și al Partidului Țărănesc. Politician abil, Ion I.C. Brătianu a sesizat pericolul pe care-l prezenta pentru Partidul Național-Liberal constituirea unui mare partid politic care să se bucure de sprijinul lui Carol. De aceea, el a acționat pentru torpilarea tratativelor de fuziune între Partidul Național și Partidul Țărănesc, aflate în 1924 la ordinea zilei și pentru lichidarea din fașă a veleităților de dominație ale principelui Carol. Foarte curând, conflictele dintre Ion I.C. Brătianu și Carol au depășit cadrul Curții Regale, devenind de notorietate publică.

Principele, prin atitudinea sa, a nemulțumit profund și pe regina Maria. Sub domnia regelui Ferdinand ea avea un rol politic major, influențând sau participând direct la luarea

[1] DAD, nr. 4, ședința din 28 octombrie 1924, p. 19

unor decizii importante pentru statul român. Regina constata cu îngrijorare că fiul ei urmărea s-o anihileze din punct de vedere politic; pentru ea era limpede că sub regele Carol al II-lea o aștepta soarta de regină-mamă sau regină-văduvă, despuiată de onorurile și avantajele puterii.

Repetatele sale eșecuri de a face „ordine" la Palat și de a juca un rol politic activ i-au creat principelui convingerea că era sabotat în acțiunile sale. La problemele de ordin politic se adăugau cele personale, ale vieții intime. Principesa Elena nu se putea acomoda cu stilul soțului său. Insatisfacțiile îi creau lui Carol o stare de agitație și nervozitate, care-l făceau tot mai greu de suportat la Curte. Pe acest fond s-a petrecut un eveniment care avea să marcheze decisiv viața lui Carol și, în bună măsură, viața politică a României: întâlnirea cu Elena Lupescu, la 14 februarie 1925. Din acea zi, relația dintre ei a devenit de notorietate publică.

Pentru a-l despărți de Elena Lupescu, regele Ferdinand și regina Maria au decis să-l trimită pe Carol să reprezinte familia domnitoare a României la funeraliile reginei-mamă Alexandra a Marii Britanii, decedată la 20 noiembrie 1925. Dar, de la Londra, principele a plecat la Paris, unde s-a întâlnit cu Elena Lupescu, după care au plecat împreună în Italia. De la Veneția, principele Carol a adresat regelui Ferdinand, în ziua de 12 decembrie 1925, o scrisoare, prin care-l anunța că renunță la toate drepturile sale de principe moștenitor al României[1]. Astfel, pentru a treia oară în decurs de șapte ani, Carol renunța la obligațiile ce-i reveneau în calitate de moștenitor al Coroanei, punând monarhia într-o situație extrem de dificilă. Ferdinand, profund nemulțumit de această atitudine, l-a trimis pe Constantin Hiott, ministrul Palatului, în Italia, cu misiunea de a-l aduce imediat pe Carol în țară sau de a obține din partea acestuia o nouă scrisoare de renunțare. Principele a preferat să trimită regelui, la 28 decembrie, scrisoarea de renunțare la prerogativele sale de moștenitor al tronului, precum și la drepturile ce-i reveneau asupra fiului său Mihai.

Consiliul de Coroană, desfășurat în ziua de 31 decembrie 1925, a acceptat propunerea regelui Ferdinand de a primi cererea lui Carol. Reprezentanța Națională, întrunită la 4 ianuarie 1926, a adoptat legile[2] prin care se lua act de solicitarea lui Carol de a renunța la prerogativele sale; moștenitorul tronului era proclamat principele Mihai, fiul lui Carol; se instituia o Regență — alcătuită din principele Nicolae, patriarhul Miron Cristea și juristul Gheorghe Buzdugan —, care să exercite prerogativele suveranului în eventualitatea că Mihai ar ajunge rege înainte de vârsta majoratului (18 ani); Statutul Casei Regale era modificat, precizându-se că cel care renunța la calitatea de moștenitor al Coroanei nu mai făcea parte din familia domnitoare. Principalele partide din opoziție — Național și Țărănesc — nu au participt la vot, afirmând că instituirea Regenței nu era necesară, deoarece se crea o „autoritate latentă", paralelă cu cea legală, a regelui Ferdinand.

[1] ANIC, fond Casa Regală, Principele Carol, dosar 2/1925, f. 146–147.
[2] DAD, nr. 41, ședința din 4 ianuarie 1926.

Viața a demonstrat că actul de la 4 ianuarie a marcat o serioasă dereglare a mecanismului de conducere a țării, punea într-o situație delicată însăși instituția monarhică. El a provocat vii frământări în viața politică, a determinat importante regrupări de forțe, care s-au răsfrânt asupra evoluției regimului politic din România.

Mulțumit de situația creată, guvernul liberal a declarat „închise" discuțiile privind actul de la 4 ianuarie 1926, susținând că oricine încerca să facă agitație pe această temă urmărea să lovească în ordinea constituțională a statului român. Pentru a exercita un control deplin asupra presei, guvernul a introdus o severă cenzură. Totodată, a cerut legațiilor României să informeze guvernele și opinia publică internațională că principele Carol a renunțat de bunăvoie, din motive personale, la prerogativele sale și că noua ordine dinastică stabilită la 4 ianuarie avea un caracter definitiv.

Deoarece Carol nu mai făcea parte din rândul membrilor familiei domnitoare, devenind o persoană particulară, regele a hotărât ca el să poarte numele de Carol Caraiman, în amintirea locului unde s-a născut. Pentru a-i facilita șederea în străinătate, la 11 februarie 1926, i s-a eliberat un pașaport diplomatic pe numele Carol Caraiman[1].

Împlinindu-se patru ani de existență a Parlamentului, Ion I. C. Brătianu a decis să se retragă de la guvernare. În discursul rostit la 27 martie 1926 în fața majorității parlamentare, el a spus: „Am socotit că este bine să ne retragem, pentru ca să arătăm tuturor că opera pe care am îndeplinit-o n-are nevoie de prezența noastră la guvern pentru a se impune oricui ar avea simțul răspunderilor, ca temeiul trainic al organizării statului"[2]. Consemnând acest eveniment, Nicolae Iorga scria: „Astfel, Ion Brătianu se retrase, după ce mersese unde voise și întărise astfel declarația sa mândră că Partidul Liberal, adică el, stăpânul absolut al acestui partid, vine la putere și pleacă de la putere când îi place"[3].

Succesiunea trebuia să revină Partidului Național sau Partidului Țărănesc, care se bucurau de o reală popularitate. Dar regele Ferdinand nu-și putea exercita principala sa menire, aceea de a fi arbitru între partide, el fiind dominat de Ion I.C. Brătianu. La sugestia acestuia, regele a încredințat mandatul generalului Alexandru Averescu, președintele Partidului Poporului, cu care Brătianu încheiase o înțelegere încă din iunie 1924.

Guvernul ***Alexandru Averescu*** (30 martie 1926 — 4 iunie 1927) a fost cel dintâi beneficiar al legii electorale din 27 martie 1926, pe baza căreia — în urma alegerilor generale din mai 1926 — și-a creat o confortabilă majoritate parlamentară. Guvernul a luat unele măsuri cu caracter economic — între care reorganizarea conducerii C.F.R. și stabilirea unui nou tarif vamal.

Din inițiativa guvernului s-a adoptat legea pentru împroprietărirea fără plată a ofițerilor decorați cu Ordinul „Mihai Viteazul" cu loturi individuale de 25 jugăre în Ardeal sau 25 ha în restul țării, „de preferință pe frontieră"; loturile erau inalienabile și indivizibile; posesorul lotului îl putea lăsa moștenire unuia dintre fii, soției sau descendenților lor;

[1] ANIC, fond Casa Regală. Carol Caraiman, dosar 5/1927, f. 298.
[2] DS, nr. 30, ședința din 27 martie 1926, p. 832.
[3] N. Iorga, *Istoria Românilor*, 10, București, 1939, p. 452–453.

decorații cu Ordinul „Mihai Viteazul" puteau călători gratuit, cu clasa I, pe C.F.R., pe vasele fluviale și maritime românești[1].

În plan social se remarcă politica de sporire a impozitelor pe toate categoriile de venituri, cel mai mult fiind afectate cele din agricultură, care au crescut de trei ori. În aprilie 1927 a fost adoptată legea Camerelor de Muncă[2]. Potrivit art. 1, acestea „sunt organe de reprezentare și ocrotire a muncii industriale și comerciale". Ele aveau menirea să îndrume și să colaboreze strâns cu Serviciul de Inspecția Muncii, care funcționa în toate localitățile urbane și îndeosebi în centrele muncitorești în vederea „respectării legislației, normelor și regulamentelor privind raporturile dintre muncă și capital"; de asemenea, aveau sarcina să apere și să susțină drepturile salariaților din industrie și comerț pentru neplata salariilor sau pentru concedii. Pe aceeași linie se înscrie legea pentru organizarea Serviciului de Inspecția Muncii (martie 1927).

Din inițiativa lui Mihail Manoilescu s-a adoptat legea armonizării retribuțiilor bugetarilor, prin care se stabilea o „grilă" de salarizare a funcționarilor publici, în funcție de importanța muncii și de pregătirea lor profesională. Legea prevedea 36 de tipuri de salarii și clase, cuprinzând pe toți bugetarii, inițiatorul ei apreciind că se realiza „o operă de dreptate, punând capăt anomaliei ca funcționari identici de la ministere diferite să fie plătiți cu lefuri diferite și suprimând ierarhizarea arbitrară după norocul și îndrăzneala fiecărei categorii de funcționari"[3]. Cu acest prilej s-a făcut și o evaluare a necesarului de funcționari publici și s-a constatat că numărul lor era mult prea mare, drept care s-a decis reducerea lor cu 25% prin pensionare și prin desființarea unor posturi.

În octombrie 1926 s-a aflat că regele Ferdinand era grav bolnav (suferea de cancer), fapt ce a generat o vie îngrijorare în rândul oamenilor politici. La 24 ianuarie 1927, Ion Mihalache, vicepreședinte al Partidului Național-Țărănesc, a declarat: „Credem că interesul țării este garantat prin întronarea principiului de monarhie constituțională. Socotim că acest principiu este mai bine asigurat prin revenirea prințului Carol, decât printr-o Regență de 13 ani, care de fapt pune un partid politic pe tron, cu atribuții de monarh, dar fără răspunderea morală a monarhului". După opinia sa, „la 4 ianuarie s-a făcut un act în baza unui acord între Coroană și țară — tot așa pe baza unui acord între Coroană și țară se poate reveni"[4]. Partidul la care făcea referire Ion Mihalache era Partidul Național-Liberal, iar declarația sa l-a iritat profund pe Ion I.C. Brătianu.

Pe de altă parte, în primăvara anului 1927, Alexandru Averescu se considera stăpân pe situație și a început să se detașeze tot mai mult de liberali, atât în privința politicii economice, cât și a atitudinii față de actul de la 4 ianuarie 1926. În martie 1927, Ioan Lapedatu — „omul liberalilor" — a fost nevoit să demisioneze din fruntea Ministerului de Finanțe, ca urmare a unor neînțelegeri cu Mihail Manoilescu, subsecretar de stat la

[1] „Monitorul oficial", nr. 105 din 12 mai 1927.
[2] *Ibidem*, nr. 83 din 14 aprilie 1927.
[3] Mihail Manoilescu, *Memorii*, I. Ediție Valeriu Dinu, București, 1993, p. 87.
[4] „Cuvântul" din 27 ianuarie 1927.

același departament. La rândul său, generalul Alexandru Averescu a făcut tatonări pe lângă principele Carol, sugerându-i că ar fi bine să revină asupra deciziei sale de renunțare la calitatea de moștenitor al Coroanei, să se despartă de Elena Lupescu și să vină în țară. Ion I.C. Brătianu a aflat despre aceste acțiuni și i-a atras atenția primului ministru că se abătuse de la programul stabilit împreună în 1924. Alexandru Averescu i-a cerut să-l lase să guverneze așa cum credea el, în conformitate cu programul Partidului Poporului. Vexat de acest răspuns, președintele Partidului Național-Liberal a replicat: „Va să zică, după ce te-am adus la guvern, acum vrei să te ridici și să mă domini?" Și a conchis: „Nu mai am încredere în dumneata"[1]. Cu aceasta, soarta cabinetului era pecetluită. La 4 iunie 1927, Alexandru Averescu a fost nevoit să-și prezinte demisia.

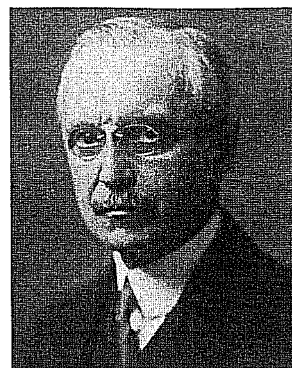

Fig. 175 Barbu Știrbey.

În aceeși zi, regele Ferdinand l-a numit în funcția de președinte al Consiliului de Miniștri pe Barbu Știrbey, cumnatul lui Ion I.C. Brătianu și amantul reginei Maria. El a reușit să obțină concursul Partidului Național-Liberal, Partidului Național-Țărănesc, Partidului Țărănesc-dr. Lupu, precum și al unor independenți.

Guvernul ***Barbu Știrbey*** (4–20 iunie 1927) a primit din partea regelui decretul de dizolvare a Parlamentului și de organizare a unor noi alegeri generale. Printr-un manifest, semnat de toți miniștrii, guvernul se angaja să urmeze întrutotul cele hotărâte la 4 ianuarie 1926 în problema succesiunii la tron. Astfel, printr-o manevră abilă, Ion I.C. Brătianu i-a adus pe național-țărăniști în situația de a recunoaște actul de la 4 ianuarie 1926, pe care până atunci îl contestaseră. Din acel moment, președintele Partidului Național-Liberal a început manevrele vizând înlăturarea guvernului Știrbey pentru a lua el însuși frâiele puterii. Această decizie a fost precipitată de agravarea stării de sănătate a regelui.

Campania electorală se desfășura într-o atmosferă tensionată, principalele forțe care se confruntau fiind Partidul Național-Liberal și Partidul Național-Țărănesc, ambele făcând parte din guvern. Alcătuit din miniștri „care se urau între ei" și care — așa cum observa N. Iorga — „n-aveau nici un sentiment și nici o stimă pentru un conducător răsărit prin surprindere"[2], guvernul nu s-a putut menține decât 15 zile.

Imediat s-a constituit un *guvern prezidat de **Ion I.C. Brătianu*** (22 iunie–24 noiembrie 1927). Acesta era alcătuit din fruntași ai Partidului Național-Liberal, precum și din câțiva independenți și dr. N. Lupu, președintele Partidului Țărănesc. Preocuparea de căpetenie

[1] Alexandru Averescu, *Uzurparea de la 4 iunie 1927*, București, f.a., p. 11.
[2] N. Iorga, *O viață de om. Așa cum a fost*. Ediție Valeriu și Sanda Râpeanu, București, 1972, p. 693.

a guvernului a fost câștigarea alegerilor parlamentare și asigurarea intrării în funcțiune a Regenței după moartea regelui Ferdinand. După o campanie electorală presărată cu numeroase abuzuri și ilegalități, Partidul Național-Liberal a obținut 61,6% din totalul voturilor, în timp ce Partidul Național-Țărănesc se situa pe locul al doilea cu 22%[1]. Parlamentul a fost convocat pentru ziua de 17 iulie, în loc de 27 iulie, cum se anunțase inițial. Validarea mandatelor s-a făcut într-un ritm alert, astfel că în seara zilei de 19 iulie, Parlamentul a fost legat constituit. Peste câteva ore s-a anunțat că regele Ferdinand a încetat din viață, la 20 iulie, ora 2,15.

Fig. 176 Guvernul Ion I. C. Brătianu, 1927.

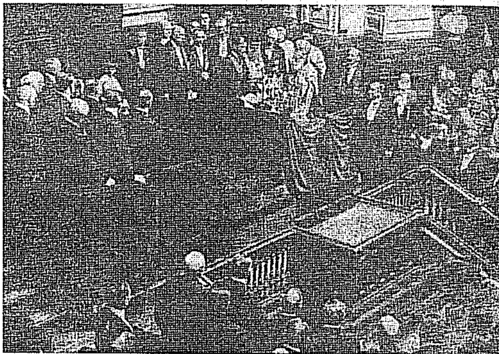

Fig. 177 Jurământul Regenței, 1927.

În aceeași zi, 20 iulie, principele Mihai a devenit regele României, atribuțiile monarhului fiind exercitate de Regență. Odată cu instalarea Regenței începea o etapă nouă în istoria monarhiei din România, care era pusă într-o situație dintre cele mai precare. În acel moment, pentru toată lumea era limpede că instituția monarhică se afla sub tutela lui Ion I.C. Brătianu, președintele Partidului Național-Liberal și al Consiliului de Miniștri. Patriarhul Miron Cristea și Gheorghe Buzdugan — care-și datorau înalta demnitate de regenți lui Ion I.C. Brătianu — erau covârșiți de personalitatea acestuia. Principele Nicolae,

[1] „Monitorul oficial", din 153 din 14 iulie 1927.

care nu avea nici o vocație pentru politică și accepta sarcinile de regent ca o povară de care s-ar fi debarasat cu bucurie, recunoștea și el autoritatea deplină a lui Ion I.C. Brătianu. Într-un anumit sens, acesta a fost momentul când dominația președintelui Partidului Național-Liberal a ajuns la zenit.

Fig. 178 Gheorghe Buzdugan.

În timpul vieții regelui, partidele din opoziție au evitat să-l acuze deschis pe suveran că era înfeudat liberalilor; acum însă criticile la adresa Regenței — care întruchipa instituția monarhică — au devenit directe. Acest fapt a ieșit în evidență în ședința Corpurilor legiuitoare din 25 iulie 1927, când Iuliu Maniu a declarat că Regența a fost alcătuită „fără concursul liber exprimat al națiunii", adică al național-țărăniștilor. Totodată, el a afirmat că Regența, care exista în fapt, avea obligația să asigure respectarea strictă a legalității și a drepturilor cetățenești, în primul rând să dizolve Parlamentul izvorât din „violență și fraudă", pentru a se organiza alegeri libere[1].

Urmărind evoluția evenimentelor din țară și întrezărind șanse reale de a deveni rege, fostul principe a socotit că sosise momentul să revendice tronul. La 31 iulie 1927 el a făcut o declarație ziarului parizian „Le Matin", în care ținea să precizeze că, „pentru un motiv de demnitate", a fost „silit de împrejurări grave de către persoane și prin mijloace asupra cărora cred de cuviință să mă abțin de a da astăzi lămuriri", să renunțe la prerogativele sale de moștenitor al Coroanei. Carol susținea că „legendele de ordin sentimental" care au fost răspândite „nu au nici o legătură cu hotărârea mea". Era prima declarație publică în care fostul principe își exprima dorința de a reveni în țară pentru a ocupa tronul. Guvernul a interzis publicarea ei în presa românească și a confiscat ziarele străine venite în România, în care era cuprinsă declarația lui Carol. Totodată, a fost dat publicității un comunicat — numai pentru presa străină — în care se afirma că declarațiile fostului principe „n-au avut nici un răsunet" în țară.

La 20 august 1927, ministrul de Interne, I.G. Duca, a semnat, la sugestia lui Ion I.C. Brătianu, documentul intitulat *Instrucțiuni permanente în vederea unei eventuale reîntoarceri clandestine în țară a fostului principe Carol*[2]. Documentul avea în vedere diferitele ipostaze în care Carol s-ar putea întoarce în România și modul în care organele Ministerului de Interne trebuiau să acționeze. Astfel, dacă fostul principe era identificat la graniță, autoritățile erau obligate să-i interzică intrarea în țară, iar dacă era depistat în interiorul statului trebuia imediat arestat și expediat — sub o severă pază — la București. *Instrucțiunile* prevedeau că, în eventualitatea că acesta ar opune rezistență, trebuia arestat

[1] DAD, nr. 6, ședința din 25 iulie 1927, p. 128.
[2] ANIC, fond Casa Regală. Carol Caraiman, dosar 5/1927, f. 186.

cu forța, iar la nevoie „se va face uz de armă până la sfărâmarea completă a rezistenței". Cu alte cuvinte, în caz extrem, Carol putea fi împușcat.

După moartea regelui Ferdinand, la Paris și în țară s-a constituit un grup de susținători ai lui Carol — numiți „carliști" — care-și propunea să creeze un curent de opinie în favoarea fostului principe. Ei căutau să speculeze nemulțumirea populației împotriva liberalilor, să le inoculeze ideea că fostul principe n-a plecat de bună voie din țară, ci silit de Ion I.C. Brătianu, că el era singurul în măsură să pună capăt dominației Partidului Național-Liberal.

Guvernul era ferm hotărât să curme activitatea carliștilor printr-un act energic și răsunător. Astfel, a apărut „cazul Manoilescu". Fostul subsecretar de stat, Mihail Manoilescu, s-a deplasat în ziua de 9 octombrie 1927 la Paris, ducând cu el o scrisoare a lui Nicolae Iorga prin care Carol era rugat să confirme în scris autenticitatea declarației sale din 31 iulie 1927. După discuții cu fostul principe, la 21 octombrie, Mihail Manoilescu pleca spre țară, aducând cu sine scrisori pe care Carol le adresa unor șefi de partide: Nicolae Iorga, Ion I.C. Brătianu, Iuliu Maniu și Alexandru Averescu. Prin aceste scrisori, cu conținut identic, aceștia erau informați că declarațiile din 31 iulie erau autentice.

La Episcopia Bihorului, punctul de frontieră, Mihail Manoilescu a fost supus unei severe percheziții, în urma căreia i s-au confiscat cele patru scrisori și alte documente „compromițătoare". Pe această bază, guvernul a dispus arestarea sa în gara Timiș, aflată în zona stării de asediu. Câteva ore mai târziu, în dimineața zilei de 24 octombrie, Consiliul de Miniștri a dat publicității un comunicat în care se afirma că Mihail Manoilescu, „încercând să facă pe agentul de transmitere a celor care uneltesc tulburarea ordinei constituționale a statului, guvernul a dispus arestarea lui și trimiterea lui în judecata Curții Marțiale"[1].

Procesul a căpătat rapid o tentă politică; toți liderii partidelor din opoziție s-au prezentat ca martori, susținând că Manoilescu era nevinovat. Iuliu Maniu a declarat că principele Carol putea intra în Regență, deoarece nu renunțase la cetățenia română. În ziua de 14 noiembrie, completul de judecată a decis achitarea lui Manoilescu, act ce a reprezentat o încurajare pentru carliști și o înfrângere pentru guvernul Brătianu[2].

3. „Campania de răsturnare" a liberalilor desfășurată de Partidul Național-Țărănesc

La 4 noiembrie 1927, Partidul Național-Țărănesc a anunțat organizarea primului său congres general în ziua de 20 noiembrie 1927, la Alba Iulia; acesta era conceput sub forma unei mari adunări populare menite să demonstreze forța partidului, pentru a determina Regența să demită guvernul liberal și să-l cheme pe Iuliu Maniu la putere.

[1] *D. Manoilescu a fost depus astăzi la Jilava*, în „Viitorul" din 26 octombrie 1927.
[2] *Partidele politice și achitarea domnului Manoilescu*, în „Adevărul" din 19 noiembrie 1927.

Guvernul a interzis ținerea Congresului la Alba Iulia sub motiv ca Partidul Național-Țărănesc avea o „atitudine echivocă în problema constituțională", cerând liderilor acestui partid să declare public că recunosc legalitatea actului de la 4 ianuarie 1926 și să aleagă o altă localitate pentru acțiunea lor politică. În replică, național-țărăniștii au decis organizarea „rezistenței cetățenești", adică nesupunerea la ordinele autorităților, pe care le considerau a fi ilegale[1].

Starea de tensiune din țară creștea de la o zi la alta, când a căzut, ca un trăsnet, vestea morții lui Ion I.C. Brătianu, în ziua de 24 noiembrie. Nicolae Iorga avea să aprecieze: „În zorii întunecatei zile de iarnă, la 24 noiembrie din acest an tragic, se sfârșea o dominație fără pereche ca autoritate în lunga serie a cabinetelor ministeriale din epoca intitulată constituțională"[2]. Prin activitatea sa, Ion I.C. Brătianu a adus o contribuție esențială la făurirea și consolidarea statului național unitar român, la înfăptuirea unor reforme fundamentale pentru evoluția democratică a țării. În același timp, conștient de valoarea sa, Ion I.C. Brătianu a condus într-o manieră fermă atât Partidul Național-Liberal, cât și guvernele în fruntea cărora s-a aflat. Imediat ce a aflat de moartea lui Ion I.C. Brătianu, Regența l-a numit în funcția de președinte al Consiliului de Miniștri pe fratele acestuia, Vintilă.

Guvernul ***Vintilă Brătianu*** (24 noiembie 1927 — 3 noiembrie 1928) și-a concentrat eforturile spre realizarea stabilizării monetare, combaterea curentului „carlist" și stăvilirea ofensivei Partidului Național-Țărănesc către putere. În timpul acestui guvern s-a adoptat legea pentru ocrotirea muncii minorilor și femeilor și pentru durata muncii, elaborată de Partidul Țărănesc (dr. N. Lupu) și prezentată în Parlament de președintele acestui partid, care ocupa funcția de ministru al Muncii și Ocrotirii Sociale. Această lege, promulgată la 13 aprilie 1928, interzicea munca copiilor sub 14 ani, acorda femeilor concediu de naștere plătit de 12 săptămâni, interzicea concedierea gravidelor. De asemenea, prin această lege se introducea ziua de lucru de 8 ore, împlinindu-se astfel un vechi deziderat al tuturor forțelor democratice din România.

Deoarece procesul inflaționist continua să avanseze, Vintilă Brătianu a renunțat la ideea revalorizării leului, optând pentru stabilizarea monetară cu ajutorul unui mare împrumut extern. Dar mai mulți lideri național-țărăniști s-au deplasat în Franța, Marea Britanie, Germania și Cehoslovacia, unde au dat interviuri și au făcut declarații potrivit cărora guvernul liberal se găsea în pragul falimentului, menținându-se numai prin terorizarea populației, iar venirea Partidului Național-Țărănesc la putere era iminentă. Ei țineau să precizeze de la tribuna Adunării Deputaților că guvernul național-țărănesc nu va recunoaște actele semnate de cabinetul condus de Vintilă Brătianu[3]. De asemenea, în discuțiile cu exponenții diferitelor bănci occidentale, național-țărăniștii făceau cunoscut că partidul lor va promova politica „porților deschise", oferind astfel capitaliștilor străini posibilitatea de a pătrunde nestingheriți în economia românească. În declarațiile făcute

[1] „Dreptatea" din 16 noiembrie 1927.
[2] N. Iorga, *Istoria Românilor*, 10, p. 455.
[3] DAD, nr. 40, ședința din 27 ianuarie 1928, p. 1086.

Fig. 179 Vintilă I. C. Brătianu, tânăr.

ziarului englez „Manchester Guardian", Virgil Madgearu, secretarul general al Partidului Național-Țărănesc, susținea: „Noi credem că România, înainte de a căuta un împrumut, trebuie să-și restabilească creditul. Și aceasta nu se poate face decât prin adoptarea unui program economic și financiar potrivit structurii agricole a țării și inspirat din vederile experților Ligii Națiunilor și prin realizarea unui regim politic constituțional, care va fi o garanție de stabilitate". Un asemenea program și un asemenea regim, preciza el, puteau fi asigurate numai de Partidul Național-Țărănesc.

Imaginea externă a guvernului liberal a fost grav deteriorată de incidentele înregistrate cu prilejul Congresului Asociației Naționale a Studenților Creștini, desfășurat la Oradea, în zilele de 4–6 decembrie 1927[1]. O parte a presei independente, precum și cea naționalist-țărănistă, au desfășurat o vie campanie împotriva guvernului liberal, care a aprobat desfășurarea Congresului într-un oraș aflat în apropierea graniței cu Ungaria și care avea o populație minoritară numeroasă. În timpul Congresului s-a creat o stare de tensiune, care a degenerat în acte de violență: refuzul unui evreu, proprietar de hotel, de a accepta cazarea unor studenți a fost scânteia care a dus la acte de vandalism în centrul orașului, unde au fost devastate mai multe magazine evreiești. Au intervenit poliția, jandarmii și pompierii pentru a restabili ordinea, iar peste 20 de studenți au fost arestați. Acte similare s-au înregistrat, după Congres, la Cluj și în alte localități. Evenimentele de la Oradea au suscitat ample discuții și luări de atitudine, inclusiv de la tribuna Parlamentului. Răspunzând unei interpelări adresate de Wilhelm Filderman în legătură cu Congresul studențesc de la Oradea, ministrul de Interne I.G. Duca a reiterat opoziția categorică a guvernului față de orice act de agresiune și hotărârea sa de a pedepsi pe cei vinovați. Ministrul a declarat că nu trebuia asociată întreaga studențime la acele „acte reprobabile, pentru care nu avem destule cuvinte de înfierare". Studenților arestați li s-a intentat un proces, în urma căruia nouă dintre aceștia au fost condamnați de Consiliul de Război pentru „devastări constituite în bandă". Incidentele create în relațiile dintre evrei și unii studenți sau alți creștini au fost exacerbate, presa căutând să le imprime o notă dramatică și generalizatoare. În timp ce presa antisemită (mai ales „Apărarea națională" și „Pământ strămoșesc") dădea o mare extindere unor incidente în care evreii au admonestat pe creștini, alte organe de presă — îndeosebi „Dimineața" și „Adevărul" — au căutat să acrediteze ideea că studențimea română, în ansamblul ei, era antisemită. Presa evreiască internațională — mai ales cea americană

[1] ANIC, fond Ministerul Justiției, dosar 71/1927, p. 162–195.

— a acordat o atenție extraordinară evenimentelor de la Oradea, prezentând o imagine apocaliptică asupra violențelor la care erau supuși evreii din România. În ultimă instanță, incidentele de la Oradea au fost speculate de opoziție pentru a cere demisia guvernului liberal, condus de Vintilă Brătianu, care nu mai putea face față situației explozive din țară.

La începutul lunii decembrie 1927, Partidul Național-Țărănesc a declanșat campania de răsturnare a guvernului liberal, la care s-a asociat — începând din 29 ianuarie 1928 — și Partidul Social-Democrat. Au fost organizate întruniri antiguvernamentale în sate, comune, orașe, județe, fiind mobilizați să participe zeci de mii de oameni. În ziua de 18 martie 1928 a avut loc o mare adunare la București, la care s-a adoptat o rezoluție în care se cerea: „Guvernul să părăsească puterea. Regența să încredințeze puterea domnului Iuliu Maniu fără amânare"[1]. Dar regenții au apreciat că la guvernare nu se ajunge „sub presiunea străzii", declarând că vor lua o decizie „la momentul oportun".

În fața acestui refuz, Partidul Național-Țărănesc a decis organizarea „unei mari adunări naționale" la Alba Iulia, precum și retragerea deputaților și senatorilor săi din Parlament. În manifestul din 30 aprilie 1928, adresat poporului român, semnat de întregul Comitet de Direcție al Partidului Național-Țărănesc, în frunte cu Iuliu Maniu, se afirma că lupta pe care o ducea acest partid „nu se mărginește la o simplă discuție asupra problemelor politicii curente. Ea este în realitate continuarea străduințelor seculare ale neamului românesc pentru dezrobire și unire". Exagerându-se într-o manieră politicianistă aspectele negative din societatea românească și urmărind să creeze un sentiment de ură împotriva guvernului liberal, în manifest se scria: „De zece ani trăim sub un regim de opresiune și exploatare, în care jandarmeria, starea de asediu, cenzura și nesocotirea desăvârșită a tuturor legilor a constituit singurul mijloc de a menține dominația guvernelor liberale fățișe sau camuflate". Documentul considera că „un asemenea regim politic, vinovat de atâtea grele păcate, nu se mai poate prelungi o singură zi fără a primejdui existența însăși a statului român". În încheiere „Partidul Național-Țărănesc face apel la națiune pentru ca în ziua de 6 mai, în adunările simultane din toate centrele importante ale țării și mai cu seamă la Alba Iulia, să i se încredințeze în mod solemn și categoric mandatul expres de a duce la realizarea imediată a emancipării sale politice, sociale și economice, în condițiunile și cu mijloacele pe care le va socoti potrivite. Onoarea națională și respectul ce trebuiesc să-l avem față de jertfele înaintașilor noștri ne obligă să contribuim cu toții la înlăturarea cu un ceas mai devreme a primejdioasei cârmuiri liberale"[2].

În preajma adunării s-a răspândit zvonul că la 6 mai se va înregistra o „surpriză senzațională". Zvonul nu era lipsit de temei. Liderii național-țărăniști au luat, în secret, legătura cu principele Carol, convenindu-se ca în ziua de 6 mai acesta să aterizeze pe platoul de lângă Alba Iulia, urmând ca la 10 mai să fie proclamat regele României. Conform celor stabilite, în ziua de 21 aprilie, Carol a plecat de la Paris la Bruxelles și de aici la Londra, unde a ajuns la 28 aprilie. La cererea ministrului de Interne I.G. Duca,

[1] „Dreptatea" din 21 martie 1928.
[2] *Ibidem* din 30 aprilie 1928.

legațiile României din Franța, Belgia, Olanda, Germania și Marea Britanie au urmărit îndeaproape activitatea lui Carol. Sesizat de Laptev, însărcinatul cu afaceri al României la Londra, guvernul englez a hotărât să-i interzică lui Carol orice activitate politică pe pământul Marii Britanii și, mai ales, să împiedice o eventuală încercare de a pleca cu avionul spre România. Carol a făcut declarații presei engleze și a lansat un manifest către „Poporul României Mari", prin care-și exprima hotărârea de a ocupa tronul părintesc, elogiind, totodată, Partidul Național-Țărănesc, care avea „un program sănătos și cu speranță de reușită"[1]. Simpatia deschisă a fostului principe pentru Partidul Național-Țărănesc era generată de dorința sa de a profita de popularitatea acestui partid, precum și de a dobândi încrederea bancherilor străini, care susțineau venirea național-țărăniștilor la putere pentru a pune în practică politica „porților deschise".

Guvernul Brătianu a aflat despre acțiunile lui Carol și a intervenit prompt la Londra, astfel că în dimineața zilei de 6 mai autoritățile engleze au interzis decolarea avionului care urma să-l aducă pe principe în România. „Surpriza senzațională" nu s-a produs. Nu s-au adeverit nici relatările din presa internațională (mai ales engleză și americană) potrivit cărora la Alba Iulia se va proclama „autonomia Transilvaniei" sau că manifestanții vor porni un „marș asupra Bucureștilor", pentru a răsturna guvernul liberal; nu au lipsit, din presa internațională, relatări despre „lupte sângeroase" desfășurate în București și în alte orașe din țară[2].

La adunarea de la Alba Iulia din 6 mai 1928 au participat peste 100 000 de cetățeni, din toate județele țării, între care 2 000 mineri din Valea Jiului, precum și câteva sute de unguri mobilizați de Partidul Popular Maghiar. Mai întâi s-a desfășurat, în sala Teatrului din localitate, Congresul general al Partidului Național-Țărănesc, care a adoptat o moțiune, în care se arăta: „Congresul de la Alba Iulia afirmă neclintită Unirea așa cum a fost ea făcută prin hotărârile din Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia și prin jertfa celor 800 000 morți căzuți. Poporul românesc se declară hotărât să apere până la ultima picătură de sânge Unirea, care e veșnică". În continuare, documentul făcea o aspră critică guvernului liberal, pe care-l declara „dușman al poporului", apreciind că națiunea se găsea „în legitimă apărare și îndreptățită la folosirea oricăror mijloace pentru înlăturarea acestui regim". Adunarea contesta dreptul guvernului „de a se rosti în numele țării, îndeosebi tăgăduiește dreptul de a arunca noi sarcini asupra națiunii, de a contacta împrumuturi făcute în condițiuni oneroase cu scopul de a amăgi națiunea" și „pretindea" Regenței demiterea imediată a acestuia și instalarea unui guvern național-țărănist prezidat de Iuliu Maniu.

Apoi, participanții la Congres s-au deplasat pe „Câmpul lui Horea", unde au ținut discursuri în spiritul acestei moțiuni. În încheiere, preoții au luat jurământul participanților: „Jurăm pe bunul Dumnezeu să nu încetăm lupta pentru răsturnarea acestui guvern, numit printr-un decret stors mișelește regelui Ferdinand pe patul de moarte.

[1] ANIC, fond Casa Regală. Carol Caraiman, dosar 6/1928, f. 4.

[2] *Ibidem*, fond Ministerul Propagandei Naționale, dosar 44, f. 42–116.

Jurăm să creem o Românie nouă, liberă, mamă ocrotitoare pentru toți fiii țării"[1]. În ziua de 9 mai, moțiunea a fost prezentată Regenței, care și-a rezervat un timp de „reflecție".

La 7 iunie 1928, principesa Elena, mama regelui Mihai, a adresat primului președinte al Curții de Apel din București o cerere prin care solicita desfacerea căsătoriei sale cu principele Carol, deoarece acesta o părăsise și locuia în străinătate, „unde duce în mod public o viață absolut ireconciliabilă cu demnitatea căsătoriei"[2]. Sentința de divorț a fost pronunțată la 21 iulie 1928[3].

Guvernul prezidat de Vintilă Brătianu avea o situație din ce în ce mai grea: nemulțumirea cetățenilor era în creștere, situația financiară a țării se înrăutățea din zi în zi, iar bancherii străini refuzau să-i acorde împrumutul solicitat în vederea stabilizării monetare, presiunea național-țărăniștilor devenise de-a dreptul insuportabilă; în lupta pentru răsturnarea guvernului erau angajate aproape toate partidele politice. Campania antiliberală era susținută de o covârșitoare majoritate a organelor de presă, inclusiv cotidiene de mare tiraj, precum: „Dimineața", „Adevărul" și „Curentul".

Dându-și seama că nu mai putea face față presiunilor la care era supus, Vintilă Brătianu a decis, în ziua de 3 noiembrie 1928, să-și prezinte demisia. El justifica acest act prin dorința de a facilita constituirea unui guvern național „în care să se concentreze energiile și puterile de viață politică românească, pentru ca astfel, cu puteri unite, să se poată duce la bun sfîrșit, marea operă a consolidării statului român"[4]. Organul central de presă al Partidului Național-Liberal, „Viitorul", aprecia că demisia constituia „o lecție politică".

Se încheia astfel „decada brătienistă", în timpul căreia România a realizat importante progrese, atât în domeniul economic, cât și în cele politic, administrativ, cultural etc. Producția industrială era de 2,5 ori mai mare în 1928 comparativ cu anul 1922, România avea o Constituție democratică, statul național unitar beneficia de o legislație modernă, învățământul, știința și cultura se aflau în plin avânt. Țara avea alianțe externe cu mai multe state, era o prezență notabilă la Societatea Națiunilor, participa activ la viața internațională.

Cu toate acestea, prea lunga și adesea autoritara guvernare liberală a generat o puternică stare de nemulțumire în rândul populației, care aprecia că au fost favorizate anumite cercuri industrial-bancare și oligarhice. De aceea, vestea demisiei guvernului Vintilă Brătianu a fost primită cu satisfacție de opinia publică. Făcându-se ecoul acestei stări de spirit, ziarul național-țărănist „Dreptatea" scria: „Masele vor un guvern Iuliu Maniu, ca o antiteză a guvernelor liberalo-averescane. Masele nu vor continuitate, ci rupere cu trecutul. Vor un program nou, metode noi, oameni noi"[5].

[1] „Dreptatea" din 9 mai 1928.

[2] „Monitorul oficial", nr. 123 din 8 iunie 1928.

[3] *Ibidem*, nr. 144 din 24 iulie 1928.

[4] *Retragerea guvernului liberal — o lecție politică*, în „Viitorul" din 6 noiembrie 1928.

[5] *Țara vrea guvern Maniu*, în „Dreptatea" din 8 noiembrie 1928.

Capitolul VII

EVOLUȚIA VIEȚII POLITICE ÎN PERIOADA NOIEMBRIE 1928 — NOIEMBRIE 1933

1. Prima guvernare național-țărănistă

După demisia lui Vintilă Brătianu, Regența a încredințat, la 7 noiembrie 1928, mandatul lui Nicolae Titulescu cu misiunea de a alcătui un guvern de „uniune națională". Acesta a cerut șefilor principalelor partide să răspundă dacă erau de acord să-și dea concursul la constituirea unui guvern care să lucreze cu Parlamentul existent pentru perfectarea împrumutului extern și realizarea stabilizării monetare. Au răspuns afirmativ: Vintilă Brătianu, Alexandru Averescu, N. Iorga și dr. N. Lupu; un singur om politic s-a declarat contra: Iuliu Maniu. Atunci, Titulescu a propus o nouă formulă: un guvern care să lucreze pentru perfectarea împrumutului extern și realizarea stabilizării monetare, simultan cu organizarea de noi alegeri parlamentare. Iuliu Maniu s-a declarat de acord, dar ceilalți șefi de partide au fost contra. Astfel, formula cabinetului de uniune națională a eșuat, Nicolae Titulescu fiind nevoit să-și depună mandatul. În fond, cheia rezolvării crizei de guvern se găsea în mâinile lui Iuliu Maniu, iar președintele Partidului Național-Țărănesc nu era dispus să facă nici un compromis. Înțelegând această realitate, la 8 noiembrie, Regența l-a însărcinat cu constituirea unui nou guvern, fără a-i pune vreo condiție.

Liderul național-țărănist nu a considerat util să ia în considerație vreo sugestie din partea Regenței în legătură cu alcătuirea cabinetului său. N. Iorga nota că principele Nicolae era indignat față de „rezistența d-lui Maniu la orice propunere care n-ar cuprinde dominația lui absolută fără nici o condiție și fără nici o rezervă, ca un biruitor care nu e dispus să discute și să facă tranzacție cu nimeni"[1]. Iar patriarhul Miron Cristea scria că, în timpul discuției, Iuliu Maniu accentua mereu cuvintele „masele, democrația, vocea poporului"; atunci „l-am chemat la mine și i-am ținut o lecție aspră, date fiind relațiile noastre de colegi la Universitate. I-am făcut aspre imputări pentru ținuta lui arogantă, care are o singură posibilitate categorică, bazat pe masele cărora li s-au făcut promisiuni fără rost"[2].

---

[1] N. Iorga, *O viață de om. Așa cum a fost*, p. 709.

[2] Elie Miron Cristea, *Note ascunse. Însemnări personale (1895–1937)*. Ediție Maria și Pamfil Bilțiu, Cluj-Napoca, 1999, p. 111.

Guvernul prezidat de Iuliu Maniu a depus jurământul la 10 noiembrie 1928. În aceeași zi s-a anunțat dizolvarea Parlamentului și organizarea alegerilor parlamentare pentru Adunarea Deputaților la 12 decembrie, iar pentru Senat la 15–19 decembrie.

Comentând venirea național-țărăniștilor la putere, ziarul „Dreptatea" scria: „Ziua de 10 noiembrie 1928 este o mare dată în istoria politică a României. Vremea în care libertățile și drepturile poporului românesc înscrise în legile țării nu mai sunt literă moartă a sosit". La rândul lor, fruntașii Partidului Social-Democrat apreciau: „Pentru prima oară în istoria politică a României, acțiunea maselor populare de la orașe și sate a triumfat asupra oligarhiei. Drumul pentru dezvoltarea democratică, pentru asigurarea unui regim de libertăți cetățenești, pentru refacerea din temelii a vieții noastre de stat e deschis"[1]. Presa independentă — aproape în totalitate — a salutat cu entuziasm constituirea guvernului prezidat de Iuliu Maniu. Redacția ziarului „Cuvântul", în frunte cu Nae Ionescu, trăia „euforia victoriei". Aceeași convingere avea și ziarul „Curentul", aflat sub direcția lui Pamfil Șeicaru, care scria la 11 noiembrie 1928: „Un eveniment epocal s-a întâmplat în România. Regența a încredințat d-lui Iuliu Maniu misiunea să constituie noul guvern (fără nici o restricție nici personală, nici obiectivă), adică lăsând deplina libertate noului președinte de Consiliu să-și fixeze colaborarea și orientările. Astfel, de la întronarea regimului constituțional, pentru întâia oară în țara aceasta Constituția este aplicată în schimbarea guvernelor... Astăzi începe o eră constituțională cinstită în România politică modernă. Astăzi se îngroapă epoca de ipocrizie, falsitate și arbitrariu, care a oglindit spoiala noastră în viața politică, transformând-o într-o caricatură odioasă unde minciuna se împletea cu bunul plac".

Populația a primit cu entuziasm vestea formării guvernului Maniu. În noaptea de 10 spre 11 noiembrie au avut loc mari manifestații de bucurie în toate orașele și chiar în multe sate din România. Dr. N. Lupu relata, că în București „Mulțimea entuziastă se plimba pe străzi în sunet de fanfare, iar eu mă furișam pe la colțuri de stradă, să nu mă întâlnesc cu acea mulțime, cu toate că în sufletul meu aveam o bucurie, enorma satisfacție că în sfârșit ideea democratică a triumfat"[2]. În mai multe localități, oamenii au început să-și facă singuri dreptate. Astfel, țăranii din Albești (Târnava Mare) au dezarmat și bătut pe șeful postului de jandarmi, cei din Spanțov (Ilfov) au ocupat cu forța primăria și au alungat primarul și consilierii comunali; mai mulți locuitori din Trăznea (Sălaj) au venit în capitala județului unde au distrus registrele cu impozite; aderenții Partidului Național-Țărănesc din Pașcani au ocupat Primăria orașului și au înlăturat vechiul consiliu comunal, iar cei din Rădăuți au spart geamurile caselor unor demnitari liberali.

Majoritatea partidelor politice au privit cu vădită îngrijorare instalarea Partidului Național-Țărănesc la putere. Astfel, Partidul Național-Liberal afirma: „În fața încercărilor de a lovi în așezămintele fundamentale ale statului, vom face zid de rezistență și apărare". Partidul Național condus de N. Iorga și Partidul Poporului, prezidat de Al. Averescu apreciau că „România începe în acest moment una dintre cele mai riscante

[1] „Socialismul" din 27 noiembrie 1928.

[2] DAD, nr. 19, ședința din 12 decembrie 1930, p. 276.

REZULTATUL ALEGERILOR PENTRU ADUNAREA DEPUTAȚILOR DIN ANII 1928, 1931 și 1933 TOTAL GENERAL PE ȚARĂ

1928 — TOTALUL ALEGĂTORILOR INSCRIȘI 3.671.352

1931 — TOTALUL ALEGĂTORILOR INSCRIȘI 4.038.464

1933 — TOTALUL ALEGĂTORILOR INSCRIȘI 4.380.354

Fig. 179 bis Rezultatul alegerilor pentru Adunarea Deputaților din anii 1928, 1931 și 1933.

experiențe" și că, „față de valurile tulburi răscolite de o propagandă fără răspundere, țara are nevoie de oameni în stare a-i garanta liniștea și pașnica dezvoltare cu viața lor întreagă" — aceștia fiind Nicolae Iorga și Alexandru Averescu.

În vederea alegerilor parlamentare, Partidul Național-Țărănesc a încheiat carteluri electorale cu Partidul Social-Democrat, Partidul German, Partidul Popular Maghiar și a înscris pe listele sale mai mulți ziariști care susțineau cu frenezie noul guvern. Campania electorală s-a desfășurat pe fondul unei adevărate „psihoze colective", masele de cetățeni fiind convinse că, odată cu venirea național-țărăniștilor la putere, în istoria României va începea o „eră nouă". Este semnificativ faptul că cele mai multe acte de violență nu au fost săvârșite de aparatul de stat, cum se întâmpla de obicei, ci de cetățenii de rând, care nu acceptau ca în localitățile lor să vină și să facă promisiuni reprezentanții partidelor din opoziție, deoarece apreciau că acum la putere se afla partidul lor, care va schimba fața României și va aduce bunăstarea mult dorită. Alegerile s-au încheiat cu o uriașă victorie a Partidului Național-Țărănesc, care a obținut 77,76% din totalul voturilor și 348 mandate în Adunarea Deputaților; pe locul următor s-a clasat Partidului Național-Liberal cu 6,55% din voturi și 13 locuri în Parlament. Au mai obținut mandate Partidul Maghiar (13), Partidul Țărănesc-Lupu (5), Partidul Poporului și Partidul Național, care s-au prezentat pe liste comune (5)[1].

[1] „Monitorul oficial", nr. 283 din 19 decembrie 1928.

O preocupare esențială a noului guvern a constituit-o *reorganizarea aparatului de stat.* La 3 august 1929 a fost promulgată o nouă lege privind organizarea administrativă a României[1], pe baza căreia s-au creat șapte noi unități teritoriale, numite Directorate Ministeriale, cu sediile la București, Chișinău, Iași, Cernăuți, Cluj, Timișoara și Craiova; ele aveau misiunea de a controla și îndruma activitatea serviciilor statului din raza lor de activitate (cu excepția serviciilor centrale ale ministerelor Apărării Naționale, Justiției și Afacerilor Străine). Legea prevedea creșterea atribuțiilor organelor administrative locale, menținând, totodată, funcția de control a Ministerului de Interne (care putea revizui hotărârile luate de consiliile comunale sau județene). Această lege a suscitat vii controverse în cadrul Partidului Național-Țărănesc și a fost constestată vehement de întreaga opoziție care s-a retras din Parlament. În ultimă instanță, legea a dus la o creștere vertiginoasă a aparatului birocratic și la obținerea unor slujbe bine retribuite de către mulți național-țărăniști.

Fig. 180 Aprilie 1929. Președintele Consiliului de Miniștri Iuliu Maniu, generalul Henri Mathias Berthelot și subsecretarul de stat Ion Lugoșianu.

În martie 1929 a fost adoptată legea referitoare la reorganizarea jandarmeriei, prin care se asigura o mai bună pregătire profesională a jandarmilor, urmărindu-se înlăturarea diletantismului și a abuzurilor acestora, o activitate mai eficientă vizând apărarea ordinii de stat. Legea pentru reorganizarea poliției generale, din iulie 1929, prevedea organizarea acesteia pe categorii de activități (administrativă, judiciară, siguranță) pentru a rezolva mai operativ și în bune condițiuni misiunile ce-i reveneau.

Prin decretele din 13 mai și 11 iunie 1929, precum și prin legea pentru amnistie din 6 iunie 1929 erau grațiate infracțiunile cu caracter militar și de drept comun, precum și unele de natură politică. La 30 iunie 1929 s-a publicat legea pentru reorganizarea penitenciarelor și institutelor de prevenție, pe baza căreia se recunoștea regimul preferențial pentru deținuții politici, act ce marca o îmbunătățire a condițiilor lor de existență.

Legea pentru organizarea armatei, adoptată în mai 1930, stabilea perfecționarea pregătirii militare în raport cu evoluția tehnicii de luptă și cu schimbările produse în arta militară după primul război mondial.

[1] *Ibidem*, nr. 170 din 3 august 1929.

Politica economică s-a bazat pe concepția „porților deschise" în fața capitaliștilor străini. Național-țărăniștii au obținut imediat după venirea lor la putere un masiv împrumut extern, pe baza căruia au adoptat legea pentru stabilizarea monetară din 7 februarie 1929. Leul a fost stabilizat la un curs de 32 de ori mai mic decât valoarea sa din 1890, punându-se astfel capăt inflației ce a caracterizat finanțele României după primul război mondial. Din inițiativa guvernului s-au reorganizat regiile autonome și s-au înființat altele noi. Acestea cuprindeau C.F.R., P.T.T. (Poșta, Telegraful, Telefonul), porturile și căile de comunicație pe apă, conductele de petrol și gaz metan, pescăriile ș.a. Cu acest prilej, în consiliile de administrație au intrat mai mulți fruntași ai Partidului Național-Țărănesc. N. Iorga constata, cu deplin temei, că național-țărăniștii nu se deosebeau de predecesorii lor, și că, în fapt, „un grup de materialiști urmase altuia, că, schimbându-se numai personalul, piesa era în fond aceeași, și aceeași căpătuială pe seama statului"[1].

Guvernul a inițiat modificarea legislației economice adoptate de liberali, inclusiv legea minelor, înlăturând toate restricțiile puse în calea capitalului străin; a adoptat un nou tarif vamal, care desființa protecționismul practicat de cabinetele liberale. De asemenea, s-au concesionat unele bunuri și activități ale statului român și a fost instituit un control al unor cercuri financiare străine asupra economiei naționale. Astfel, cu ocazia împrumutului din februarie 1929, guvernul a acceptat numirea unui consilier străin pe lângă Banca Națională a României, care să colaboreze la acțiunea de stabilizare monetară. Ulterior au venit și alți consilieri, care au fost plasați în diferite instituții și întreprinderi cu caracter economic. În februarie 1929 a concesionat unei firme suedeze fabricarea și distribuirea chibriturilor pe o perioadă de 30 de ani; aceasta a închis unele fabrici, a concediat muncitorii și a dublat prețul chibriturilor. În iunie 1930 s-au concesionat unei societăți americane telefoanele pe timp de 20 de ani.

Politica „porților deschise" a avut rezultate contradictorii. Pe de o parte, s-a realizat modernizarea rapidă a unor sectoare și domenii importante pentru viața economică și socială. Spre exemplu, Palatul Telefoanelor din București, construit de o firmă americană și dotat cu cea mai înaltă tehnologie existentă pe plan mondial; a început o amplă activitate de construire a unor șosele naționale, moderne, la nivel european. Pe de altă parte, ca urmare a acestei politici, datoria externă a crescut vertiginos, în scurtă vreme România devenind insolvabilă.

Criza economică mondială, declanșată în 1929, a afectat grav și România, mai ales datorită scăderii catastrofale a prețului la cereale — principalul produs de export al țării — și a blocajelor din industrie și din sistemul financiar, care a dus la închiderea temporară și chiar la falimentul unor întreprinderi și bănci.

Pe ***plan social*** se remarcă legea privind libera circulație a terenurilor dobândite prin legile de împroprietărire („legea Mihalache" — după numele ministrului care a inițiat-o)

[1] N. Iorga, *Istoria contemporană de la 1904 la 1930. Supt trei regi*, p. 283.

din august 1929[1], care anula inalienabilitatea loturilor primite, ca urmare a aplicării reformei agrare din 1921, acestea putând fi vândute „fără nici o formalitate"; pentru a se evita refacerea proprietăților moșierești, legea prevedea că cumpărătorul nu putea avea — împreună cu terenul propriu — mai mult de 25 ha. Noua lege oficializa vânzările făcute în anii precedenți, fapt ce a consemnat importante deplasări în structura proprietății agrare, care au avut ca efect o puternică diferențiere socială în rândul țărănimii; numărul celor fără pământ a crescut vertiginos, ajungând în 1930 la circa un milion de persoane. Pe de altă parte, a sporit ponderea gospodăriilor viabile din punct de vedere economic, care puteau să practice o agricultură modernă. Din inițiativa guvernului au fost luate măsuri privind organizarea creditului agricol, a Casei Rurale, a cooperației etc., pozitive în esența lor, dar care, în condițiile crizei economice, nu au putut da rezultatele scontate.

Dintre legile referitoare la muncitorime, se remarcă cea din aprilie 1929 asupra contractelor colective de muncă; legea stabilea norme privind reglementarea relațiilor dintre patronii și salariații din industrie și comerț, durata zilei de muncă, dreptul la concediul de odihnă, dreptul la preaviz în caz de concediere. De asemenea, a reținut atenția legea pentru protecția muncii indigene (aprilie 1930) prin care se puneau stavile în calea afluenței muncitorilor străini spre România, urmărindu-se limitarea numărului de șomeri din rândul cetățenilor români (la începutul anului 1930 existau 29 000 salariați străini, dintre care 5 000 fără forme legale). În ianuarie 1929 s-a legiferat ajutorul de șomaj, dar acesta avea mai mult un caracter simbolic.

Pentru echilibrarea bugetului, încă din primele luni de la instalare, guvernul a introdus noi impozite, directe și indirecte, taxe pe produse de larg consum, care au lovit în nivelul de trai al cetățenilor. O asemenea politică venea în contradicție flagrantă cu atitudinea Partidului Național-Țărănesc din anii opoziției, când a promis reducerea fiscalității și îmbunătățirea situației materiale a populației. Pentru încasarea impozitelor și datoriilor, guvernul și o serie de bănci au trecut la „execuțiile silite", adică la confiscarea și vinderea bunurilor din gospodăria datornicilor, acțiune ce a creat o puternică stare de nemulțumire, mai ales la sate.

Pe fondul accentuării crizei economice s-a înregistrat o deteriorare rapidă a nivelului de trai al populației. În aceste condiții au crescut conflictele sociale. În vara anului 1929 guvernul a fost confruntat cu prima acțiune muncitorească de amploare, desfășurată în Valea Jiului. Aici, încă din 1928, s-a creat o stare de tensiune în legătură cu încheierea unui nou contract colectiv de muncă. Muncitorii cereau: respectarea zilei de lucru de 8 ore, mărirea salariilor cu circa 20% și plata lor regulată, încetarea concedierilor și reprimirea la lucru a muncitorilor șomeri, abolirea sistemului amenzilor, încetarea admonestării lucrătorilor de către administrație și respectarea demnității oamenilor, măsuri de protecție a muncii ș.a. Guvernul — deși fusese sesizat prin articole din presă, precum și de interpelările unor parlamentari, inclusiv național-țărăniști[2] — nu s-a implicat pentru

[1] „Monitorul oficial", nr. 183 din 20 august 1929.
[2] DAD, nr. 62, ședința din 16 aprilie 1929, p. 2276.

dezamorsarea situației de criză. După mai multe luni de tratative infructuoase cu administrația minelor, muncitorii au declarat grevă. Aceasta s-a declanșat în ziua de 5 august 1929 la Lupeni, punctul culminant fiind ocuparea centralei electrice. Autoritățile locale au intervenit, recurgând la forța armată. Au căzut uciși de gloanțe 22 de muncitori, iar 58 au fost grav răniți[1]. După represiune s-a creat o comisie de anchetă, care a confirmat că minerii lucrau în condiții foarte grele; în ședința din 16 august 1929, guvernul a hotărât suspendarea din funcție a prefectului, prim-procurorului și primului judecător din județul Hunedoara; de asemenea, a decis punerea comandanților celor două regimente care s-au implicat în evenimentele de la Lupeni la dispoziția comandamentelor militare respective.

Conflictele sociale s-au amplificat, în perioada următoare având loc greve și manifestații în numeroase orașe. Între acestea și manifestația văduvelor, orfanilor și invalizilor de război, desfășurată în București, la 11 aprilie 1930; aceștia au ținut un congres în sala „Dacia", după care au vrut să manifesteze în fața Palatului Regal din Calea Victoriei, dar au fost opriți în dreptul Cercului Militar de armată și de pompieri (care au folosit jeturi de apă); ziarul „Adevărul" din 13 aprilie consemna că, după împrăștierea manifestanților, „strada era acoperită de bețe, cârje, resturi de îmbrăcăminte, drapele rupte, bucăți de piatră, cărămidă etc. Au fost adunați 12 inși răniți". Deplângând situația creată, Iuliu Maniu ținea totuși să afirme că „guvernul și armata și-au făcut datoria și și-o vor face față de oricine".

Pe măsură ce, prin politica promovată la guvern, Partidul Național-Țărănesc își pierdea popularitatea, o bună parte a opiniei publice a început să-și lege speranțele de revenirea pe tron a principelui Carol. După ce în anii de opoziție au folosit agitația procarlistă pentru a lovi în Partidul Național-Liberal, odată ajunși la putere, național-țărăniștii și-au nuanțat poziția față de criza dinastică. În fapt, Iuliu Maniu urmărea să influențeze, în interesul guvernului său, activitatea Regenței. Profitând de moartea lui Gheorghe Buzdugan în octombrie 1929, Iuliu Maniu a acționat pentru alegerea ca regent a lui Constantin Sărățeanu, om politic obscur, dar rudă cu Mihai Popovici, unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai primului ministru. Alegerea lui Sărățeanu în Regență a contribuit la compromiterea acestei instituții, care apărea, în ochii opiniei publice, ca o anexă a guvernului.

La **compromiterea Regenței** a contribuit și principele Nicolae. Acesta o cunoscuse în 1928 pe Ioana Săveanu (care apoi și-a luat numele de Ioana Dolete), cu care dorea să se căsătorească, dar atâta timp cât făcea parte din Regență era dator să respecte Statutul familiei domnitoare. Patriarhul Miron Cristea îi mărturisea lui N. Iorga: „Regența nu merge pentru că nu are cap. Prințul își fumează țigările, Sărățeanu cercetează cărțile, iar eu, un preot, nu pot decât să încerc a împăca"[2].

Susținătorii principelui Carol — „carliștii" cum se numeau — acreditau ideea că numai prin urcarea acestuia pe tron țara putea fi salvată din criza în care se afla, se puteau reinstaura ordinea publică și autoritatea instituțiilor statului, în primul rând a armatei,

[1] M.C. Stănescu, M. Silvan, *Lupeni ieri și azi*, București, 1983, p. 104–105.
[2] N. Iorga, *Memorii*, 4, p. 373.

Fig. 181 Principele Nicolae.

care simțea lipsa comandantului ei suprem. Nae Ionescu, profund dezamăgit de guvernarea național-țărănistă, a îmbrățișat carlismul. El avea să explice: „Guvernarea d-lui Maniu trebuia să fie un început de regim: «Noul curs», pe care toată țara îl dorea și pentru care atâția ne înhămaserăm la carul d-lui Maniu. Și în loc de noul curs, am avut o guvernare care s-a târât de pe o zi pe alta, izbită la fiecare cotitură de drum, amenințând la fiecare pas să sucombe sub o nouă dificultate"[1]. O bună parte a presei a început să pună sub semnul întrebării legitimitatea actului de la 4 ianuarie 1926, iar carliștii difuzau manifeste prin care cereau „Să vină salvatorul!"

Apreciind că problema succesiunii dinastice era „închisă", Ministerul de Interne a decis să confiște atât ziarele care-l denigrau, cât și cele care-l elogiau pe principele Carol. Răspunzând unor interpelări privind aceste confiscări, Iuliu Maniu afirma că libertatea presei „este cel mai mare bun al omenirii. Partidul Național-Țărănesc și guvernul care îl reprezintă este aderentul acestui mare bun al omenirii și nu vrea, prin nici o măsură, să mărginească libertatea presei sau să o facă iluzorie"[2]. Referindu-se la practica vechilor guverne pe care partidul său a criticat-o, Iuliu Maniu menționa că acestea confiscau ziarele din tipografie, comițând o gravă ilegalitate, deoarece nu permiteau tipărirea anumitor articole, în timp ce guvernul pe care-l prezida le confisca de la chioșcuri și de la vânzătorii ambulanți, adică după ce ziariștii și-au tipărit punctele de vedere, fiind astfel asigurată libertatea presei.

Deoarece criticile la adresa guvernului se înteţeau, național-țărăniștii apreciau că acestea nu erau adevărate, ci făceau parte dintr-un plan al opoziției menit să creeze o atmosferă de panică și nesiguranță în rândul cetățenilor, să discrediteze imaginea României în Europa. În consecință, ei au adoptat, la 21 martie 1930, un proiect de lege „pentru apărarea liniștei și creditului țării", care prevedea: „Se vor pedepsi cu închisoarea corecțională de la 3 luni la doi ani, toți acei care vor fi răspândit în public prin publicațiuni, broșuri, ziare, circulări, afișe, sau vor fi colportat prin viu grai, fapte neadevărate de natură a produce panică, sau de a tulbura siguranța, ordinea publică sau liniștea cetățenilor". Legea a provocat o vie nemulțumire a tuturor forțelor democratice, inclusiv a unor membri ai Partidului Național-Țărănesc. Un număr de 45 foști miniștri și parlamentari liberali au dat publicității o declarație în care se spunea: „Nu vom respecta, nu ne vom supune și vom cere tuturor cetățenilor, să nu se supună legii împotriva așa-zisului alarmism, această

[1] Nae Ionescu, *Iuliu Maniu — om politic*, în „Cuvântul" din 19 iulie 1930.
[2] DAD, nr. 40, ședința din 26 martie 1930, p. 1373.

lege fiind făurită cu încălcarea prevederilor precise ale Constituției și făcută numai în scopul de a încătușa libertățile publice pentru ca un guvern abuziv și tiranic să se poată menține la putere și pentru ca acțiunile de anarhizare a țării să se poată dezlănțui sub toleranța și cu vădita complicitate a regimului actual. Vom aduce în fața opiniei publice și în fața justiției orice încercare de a se aplica o lege care calcă pactul nostru fundamental și constituie o primejdioasă tentativă dictatorială"[1].

Cei mai mulți lideri politici se pronunțau pentru venirea lui Carol pe tron. Astfel, N. Iorga, dr. N. Lupu, A.C. Cuza se declarau — mai mult sau mai puțin deschis — pentru restaurația monarhică. Foarte categoric a devenit Alexandru Averescu: în ziua de 23 martie 1930, el declara la tribuna Congresului Partidului Poporului: „Nu mai pot avea încredere în hotărârile Regenței, pentru că am făcut urâta experiență că a vorbi cu trei persoane înseamnă a vorbi în văzduh... Eu, personal cel puțin, consider că este o umilință fără folos de a mai bate la o ușă pe care am găsit-o, în mai multe împrejurări serioase, zăvorâtă. Din propria mea pornire însă nu am de cerut nimic Regenței, nici măcar de propus"[2]. Un delegat, reprezentând județul Dâmbovița, a făcut apel la principele Carol, cerându-i să vină pentru a salva țara, iar în sală mai mulți participanți au scandat: „Să vină principele Carol". Era pentru prima dată când la un congres general al unui partid politic din România se făcea apel deschis la fostul principe, iar Regența era declarată o instituție falimentară. Generalul Alexandru Averescu a acceptat să aibă o întrevedere cu fostul principe la Bellinzona (Elveția) în ziua de 25 aprilie 1930. Cu acest prilej, Averescu a fost de acord cu revenirea lui Carol în țară, cerându-i două condiții: să reia căsătoria cu principesa Elena și să se despartă de Elena Lupescu. În cazul în care Carol era de acord, Averescu se obliga să pregătească atmosfera pentru întoarcerea acestuia în România. Revenit în țară, Averescu a adresat o circulară confidențială către toate organizațiile județene ale Partidului Poporului, prin care le cerea să-și exprime, în scris, poziția față de criza dinastică. Rezultatul a fost surprinzător: toate organizațiile partidului s-au pronunțat pentru întoarcerea lui Carol în țară[3].

Singurul partid care rămăsese ferm pe linia apărării actului de la 4 ianuarie 1926 era cel Național-Liberal; dar și aici intransigența lui Vintilă Brătianu, secondat de I.G. Duca, nu era împărtășită de o bună parte a fruntașilor liberali, unii (Ioan Th. Florescu, Alexandru Mavrodi) pronunțându-se deschis pentru revenirea lui Carol.

Foarte importantă este atitudinea armatei, deoarece, conform Constituției, regele era „capul puterii armate". În mod cert, ofițerii doreau un comandant, pentru că nici patriarhul, nici Sărățeanu, nici principele nu aveau alură de șef al oștirii. De altfel, principele Nicolae a vizitat mai multe regimente și în cadrul discuțiilor confidențiale cu ofițerii se declara pentru întoarcerea lui Carol.

[1] „Viitorul" din 4 aprilie 1930.
[2] „Adevărul" din 25 martie1930.
[3] „Îndreptarea" din 6 și 7 martie 1932.

2. „Restaurația" de la 8 iunie 1930 și consecințele imediate ale acestui act

Cunoscând situația din România, principele Carol a decis să profite de criza generală, de nemulțumirea unei mari părți a populației față de activitatea guvernului Maniu, de disensiunile dintre partidele politice, pentru a-l înlătura pe regele minor și a urca el pe tron. Principele a decis să forțeze destinul, venind inopinat în țară și punând astfel factorii politici în fața faptului împlinit. El a fost ajutat de câțiva susținători, între care locotenent-colonelul Nicolae Tătăranu (atașatul militar al României în Franța), Puiu Dumitrescu, Nicolae Gatoski (secretari particulari), locotenent-colonelul Victor Precup, maiorul Ion Nicoară, colonelul Dahinten și căpitanul Cristescu de la Grupul 2 Aviație din Cluj, coloneii Paul Teodorescu și Gabriel Marinescu, comandanții regimentelor 2 și 9 din București.

În ziua de 5 iunie, principele a plecat cu automobilul de la Paris la München, de unde, în dimineața zilei de 6 iunie 1930, a expediat următoarea telegramă amicilor săi din țară: „Sosesc cu întreaga familie. Gică". Având asupra sa un pașaport fals, pe numele de Eugène Nicolas, de profesie șofer[1], fostul principe s-a îmbarcat în avionul închiriat de locotenent-colonelul Nicolae Tătăranu. Datorită unor defecțiuni tehnice, avionul nu a putut ajunge în termenul planificat în Capitală, astfel încât Carol a fost așteptat în zadar pe platoul de la Cotroceni de cei câțiva inițiați. Avionul a aterizat pe aeroportul Băneasa, care avea instalație pentru iluminatul pistei, la ora 22,05. Comandantul aeroportului, maiorul aviator Alexandru Cantacuzino-Pașcanu, l-a condus pe Carol la cazărmile regimentelor 2 și 9 vânători, pentru a-l pune în contact cu coloneii Paul Teodorescu și Gabriel Marinescu. După o scurtă vizită făcută la aceste unități militare, care l-au luat „sub protecția" lor, Carol s-a îndreptat spre palatul Cotroceni. Aici a fost întâmpinat de principele Nicolae, care l-a îmbrățișat cu bucurie[2].

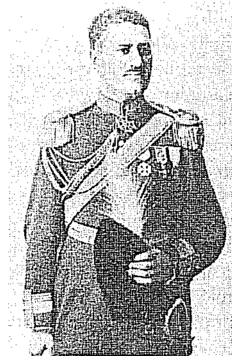

Fig. 182 Paul Teodorescu, unul dintre susținătorii reîntoarcerii lui Carol al II-lea pe tron (în grad de general).

A urmat o noapte albă la Cotroceni — cea din 6 spre 7 iunie 1930 — hotărâtoare pentru destinul lui Carol și, într-o bună măsură, pentru evoluția vieții politice din România timp de un deceniu.

În fond, reușita sau eșecul aventurii lui Carol — pentru că o aventură a fost — depindea în întregime de guvernul prezidat de Iuliu Maniu. În acel moment, guvernul era obligat să-și onoreze jurământul de credință față de regele

[1] ANIC, fond Casa Regală. Carol II. Arhiva personală, dosar 18/1930, f. 1.

[2] *A.S.R. principele Carol a sosit aseară în capitală*, în „Cuvântul" din 8 iunie 1930.

Mihai I și față de Regență, era dator să respecte legile țării, inclusiv pe cele din 4 ianuarie 1926. El avea la dispoziție forța materială necesară pentru a impune lui Carol să-și respecte angajamentul luat în decembrie 1925, de a nu se întoarce în țară timp de 10 ani, iar după această dată, numai dacă va fi chemat de rege. Dar guvernul și în primul rând șeful acestuia, Iuliu Maniu, s-a angajat pe linia concesiilor, a recunoașterii faptului împlinit, sperând că-l va putea determina pe Carol, chiar și în ceasul al 12-lea, să-și respecte angajamentele ce făcuseră obiectul negocierilor anterioare. Președintele Consiliului de Miniștri a acceptat invitația lui Carol de a veni la Cotroceni, recunoscând prin chiar acest fapt ca legală reîntoarcerea lui Carol.

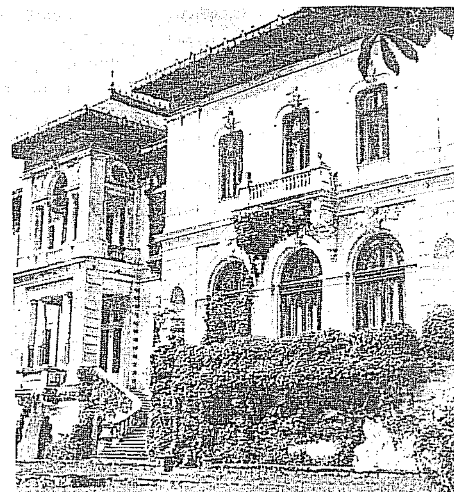

Fig. 183 Palatul Cotroceni.

Discuția dintre șeful guvernului și pretendentul la tron[1], a cunoscut momente de maximă intensitate, fiecare interlocutor urmărind să încline în mod decisiv balanța de partea sa. Zaharia Boilă menționa că Iuliu Maniu a ținut să declare că, personal, nu se putea angaja să acționeze pentru detronarea regelui Mihai, căruia i-a jurat credință, dar că optează pentru o soluție care „necesită două condițiuni fundamentale". Prima, „de ordin formal", era aceea ca unul dintre regenți, „probabil" Sărățeanu, să demisioneze, iar în locul său să fie ales Carol; într-o următoare etapă, guvernul urma să propună abrogarea actului de la 4 ianuarie 1926 și astfel tronul revenea fiului mai mare al regelui Ferdinand. A doua condiție era „de fond": „un obligament al Alteței Voastre de a reface căsătoria cu principesa Elena, de a vă despărți de doamna Lupescu, adică de a nu permite reîntoarcerea ei în țară, cu un cuvânt de a nu continua în nici un chip raporturile de până acuma". Tenacitatea și mai ales argumentele lui Iuliu Maniu l-au indispus pe Carol, care a trebuit să depună mari eforturi pentru a-și frâna accesul de furie ce-l cuprinsese. Dându-și seama că avea o situație incertă, că „domnul prezident" putea să facă uz de

[1] Zaharia Boilă, *Memorii*, în ANIC (Arhiva Istorică a B.A.R., fond XVI, f. 157–165).

legile în vigoare și să ceară expedierea lui peste graniță, Carol s-a mărginit să declare că, deși vede „altfel situația", era gata să primească formula, „bineînțeles în principiu". Iuliu Maniu părăsea palatul Cotroceni fără a fi obținut de la Carol angajamentele cerute. La rândul său, Carol s-a convins că șeful guvernului nu era decis să ia măsuri energice împotriva sa, că acceptase venirea lui în țară ca un fapt împlinit. De aceea, a hotărât să invite la Cotroceni un număr cât mai mare de persoane, pentru a profita de divergențele din sânul partidelor politice.

În noaptea de 6/7 iunie 1930, prin fața fostului principe, acum pretendent la tron, s-au perindat oameni politici, ziariști și ofițeri, unii invitați, alții veniți din proprie inițiativă, pentru a depune „mărturie de credință" față de cel ce avea să devină regele României. Din Partidul Național-Țărănesc au venit Ion Mihalache, Grigore Iunian (invitați) și Aurel Leucuția (din proprie inițiativă), cunoscuți adepți ai „restaurației". Prin primirea la Cotroceni a acestor lideri, Carol ținea să sublinieze, din primele ore ale sosirii sale în țară, că „Maniu nu-i totul în Partidul Național-Țărănesc și că mai sunt și alții". Aceștia n-au dat nici o importanță problemei „morale", ridicate de Iuliu Maniu. Pentru ei prezenta interes numai latura juridică, modalitatea în care Carol putea fi proclamat rege. Pornind de la teza constituțională potrivit căreia puterea emană de la națiune, iar națiunea era reprezentată de Parlament, Grigore Iunian a arătat că acesta putea anula actul de la 4 ianuarie 1926 și să-l proclame rege pe Carol.

Invitat la Cotroceni, generalul Averescu a înțeles — după discuția cu Carol — că acesta ar fi dispus să accepte alegerea sa în Regență. Nicolae Iorga a aflat abia spre 5 dimineață despre venirea lui Carol: „Sunt trezit la ceasurile 5 de Dumitrescu, secretarul prințului Carol, și de Cădere, secretarul de la Justiție. Îmi anunță sosirea cu avionul a prințului. E la Cotroceni. A fost primit de prințul Nicolae, care l-a îmbrățișat. Două regimente i-au dat onorurile. Mă cheamă. Arăt că trebuie să știu despre ce e vorba"[1]. Într-o lucrare apărută în 1932, Nicolae Iorga completează: „Când, acum doi ani, mi-a anunțat în faptul zilei sosirea prințului Carol, am întrebat în ce calitate și cu ce gând vine. Față de situația creată, față de jurământul luat de armată și de funcționari copilului regal, credeam că o atitudine se impune: aceea ca tatăl să intre în Regență pentru a apăra tronul fiului său"[2]. Acest punct de vedere a fost expus și lui Carol în audiența de la Cotroceni. Carol a mai primit în noaptea de 6/7 iunie 1930 pe: generalul Constantin Presan, Octavian Goga, dr. Nicolae Lupu și Nae Ionescu — care s-au pronunțat pentru anularea actului de la 4 ianuarie și proclamarea principelui ca rege al României.

Deoarece era de așteptat ca Partidul Național-Liberal să aibă o atitudine ostilă, Carol a recurs la o manevră, urmărind să lovească în acest partid și, în același timp, să aibă de partea sa un membru al familiei Brătianu: a chemat în audiență pe Gheorghe Brătianu, membru în Comitetul Executiv al acestui partid și președintele organizațiilor liberale din Moldova. Acesta s-a prezentat la Cotroceni, unde Carol a susținut necesitatea ca

[1] N. Iorga, *Memorii*, 6, p. 1.
[2] Idem, *Doi ani de restaurație*, Vălenii de Munte, 1932, p. 3.

toate partidele să se strângă în jurul tronului; de asemenea, el și-a exprimat dorința de a conlucra cu Partidul Național-Liberal, iar dacă nu era posibil să se realizeze acest obiectiv cu întregul partid, atunci să aibă cel puțin sprijinul tineretului liberal. Carol a arătat lui Gheorghe Brătianu că dacă Partidul Național-Liberal refuză această colaborare, regele riscă să devină prizonierul Partidului Național-Țărănesc. În încheiere, Carol l-a încredințat că îndată ce va fi proclamat rege va cere formarea unui guvern de concentrare, în care ar dori să-l includă și pe Gheorghe Brătianu. Reprezentantul „tinerilor liberali" s-a declarat de acord cu anularea actului de la 4 ianuarie și urcarea lui Carol la tron, exprimându-și speranța că va putea determina Partidul Național-Liberal să meargă pe făgașul colaborării cu noul monarh. Ca urmare a acestei atitudini, Vintilă Brătianu a decis ca Gh. Brătianu să fie exclus din Partidul Național-Liberal. În dimineața zilei de 7 iunie, Comitetul Executiv al acestui partid a analizat situația creată prin revenirea lui Carol. Cu acest prilej s-au ținut discursuri foarte dure la adresa lui Carol. Pentru a-și dovedi devotamentul față de Vintilă Brătianu — care era suspicios și temător că urmărea să-l înlăture de la șefia partidului — I.G. Duca a făcut declarații tranșante: „Fapta de astă-noapte este cea mai primejdioasă aventură... La o primejdioasă aventură nu pot să iau parte, refuz să mă duc, chiar dacă viața mea politică ar lua sfârșit astăzi"[1]. Potrivit unor surse, el ar fi declarat că preferă „să i se taie mâna, decât să o întindă aventurierului"[2].

Majoritatea ziarelor apărute în primele ore ale dimineții de 7 iunie anunțau pe prima pagină, cu litere groase, vestea revenirii lui Carol. „Cuvântul" saluta evenimentul cu apelativul: „Trăiască salvatorul României Mari !" Președintele Consiliului de Miniștri continua să susțină alegerea lui Carol în Regență și l-a delegat pe Aurel Leucuția să facă o nouă vizită la Cotroceni pentru a vedea dacă fostul principe acceptă această propunere. Dar Carol — care era înconjurat de un cerc larg de sprijinitori — a declarat limpede că dorește să fie proclamat rege. În acel moment, el și-a dat seama că, practic, întregul său plan se năruise.

Constatând că majoritatea miniștrilor erau pentru restaurația dinastică, Iuliu Maniu și-a dat demisia din fruntea guvernului, propunându-l în locul său pe Ion Mihalache, dar acesta a refuzat pentru a nu se afișa public în divergență cu „domnul prezident".

Guvernul Gh.Gh. Mironescu (7–8 iunie 1930) avea misiunea de a prezida actul restaurației monarhice. Întrunit la 8 iunie, Parlamentul a decis anularea actului de la 4 ianuarie 1926. La propunerea lui Grigore Iunian, Adunarea Deputaților și Senatul au adoptat proiectul de lege prin care se declarau anulate legile din 4 ianuarie 1926. În consecință, pe temeiul art. 77 și 79 din Constituție, Reprezentanța Națională constata că succesiunea tronului României se cuvine de drept Alteței Sale Regale principele Carol, coborâtor direct și legitim în ordine de primogenitură bărbătească a regelui Ferdinand I"[3].

[1] „Viitorul" din 8 iunie 1930.
[2] N. Iorga, *Supt trei regi*, p. 377.
[3] „Monitorul oficial", nr. 124 din 8 iunie 1930.

Fig. 184 8 iunie 1930. Carol al II-lea și principele Nicolae în drum spre Parlament.

Toți cei care au luat cuvântul[1] au susținut proiectul de lege, declarând că „se închină" în fața noului rege, sau exprimându-și „via bucurie" pentru restabilirea succesiunii dinastice. Iuliu Maniu a declarat că majoritatea parlamentară național-țărănistă primește propunerea „și se alătură cu însuflețire ca Reprezentanța Națională să declare de moștenitor al tronului pe Alteța Sa Regală principele Carol". Câteva zile mai târziu, el avea să întărească această declarație, subliniind „schimbarea fericită" care s-a produs. Printr-o altă lege, fostul rege a devenit moștenitor al tronului, primind titlul de „Mare Voievod de Alba Iulia", pe care N. Iorga l-a contestat în cuvântul său, considerându-l „nepotrivit și ridicol". Cu acest prilej, marele istoric a apreciat: „Astăzi amurgul se lasă asupra vieții de partid" și a sfătuit pe „prietenii" regelui să ajute cu un sfat, dar să nu ceară răsplată pentru atitudinea lor de după 1925.

Fig. 185 Mihai, Mare Voievod de Alba Iulia.

Noul rege a depus jurământul, după care a rostit un discurs, în care a precizat că nu venea cu gânduri de răzbunare, că a șters din inima sa „și cea din urmă umbră de mâhnire", dar a menționat că „pribegia" i-a fost „silită" de acei care „au încercat prin acțiunea lor nechibzuită să rupă legătura indisolubilă dintre mine și tot ce simte românește". Regele și-a exprimat hotărârea de a strânge „într-un mănunchi pe toți cei care au voința și puterea de a colabora pentru propășirea patriei" și a chemat pe toți românii „fără deosebire de opinie politică", să se strângă în jurul tronului. Acest apel, de a se pune capăt luptei dintre partide, a fost bine receptat de opinia publică, animată de speranța că noul rege va da mai multă stabilitate și siguranță societății românești.

Conform uzanțelor, guvernul Gh.Gh. Mironescu și-a prezentat demisia pentru a oferi regelui posibilitatea de

[1] „Dezbaterile Corpurilor Legiuitoare întrunite într-o singură Adunare ca Reprezentațiune Națională", nr. 42, ședința din 8 iunie 1930.

a-și exercita prerogativa constituțională referitoare la numirea miniștrilor. Carol al II-lea l-a solicitat pe Iuliu Maniu să constituie noul guvern, dar acesta a declinat oferta, afirmând că era obosit și simțea nevoia unui „repaus de câteva luni". În fapt, Maniu dorea să vadă care erau adevăratele intenții ale suveranului și mai ales să-l aducă pe noul rege în situația de a înțelege că Partidul Național-Țărănesc era factorul decisiv al vieții politice. Refuzul lui Maniu a convenit lui Carol al II-lea, care a încredințat mandatul generalului Constantin Presan, cu misiunea de a forma un guvern de uniune națională. Discuțiile generalului cu liderii politici nu au putut depăși faza expunerii intențiilor, deoarece Iuliu Maniu a declarat public și fără echivoc: „De la sine înțeles că acest guvern va avea misiunea de a rezolva unele probleme urgente de guvernare într-un timp relativ limitat și, în tot cazul, neatingând înfăptuirile de până acum și necontrazicând întru nimic principiile fundamentale ale Partidului

Fig. 186 Regele Carol al II-lea.

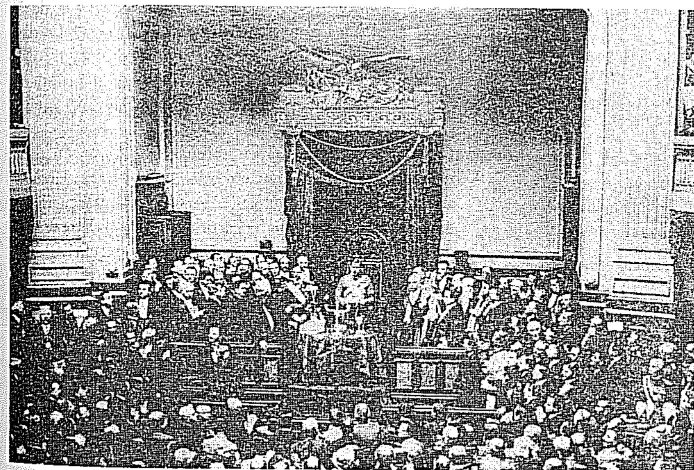

Fig. 187 8 iunie 1930. Regele Carol al II-lea depunând jurământul în Parlament.

Fig. 188 Membrii guvernului național-țărănesc prezidat de Iuliu Maniu, după depunerea jurământului.

Național-Țărănesc"[1]. În acest caz era vorba de un guvern controlat de național-țărăniști, ceea ce, în mod evident, generalul Presan nu a putut admite, astfel că și-a depus mandatul. Regele s-a văzut nevoit să apeleze din nou la Iuliu Maniu, care a acceptat să formeze un guvern național-țărănist.

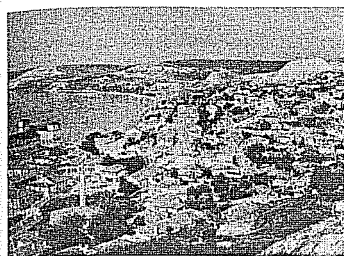
Guvernul Iuliu Maniu (13 iunie — 8 octombrie 1930) marca, în fapt, continuarea guvernărilor național-țărăniste, începute în noiembrie 1928. Sentimentul general era acela că președintele Partidului Național-Țărănesc a ieșit victorios în confruntarea cu regele. Ziarul „Aurora" scria în 19 iunie: „Guvernul actual este guvernul d-lui Iuliu Maniu. Al d-sale și numai al d-sale. Nu este guvernul regelui, fiindcă regele a dorit guvern de concentrare, care nu s-a putut realiza". O idee similară exprima și N. Iorga: „Învingătorul e d. Iuliu Maniu, șeful Partidului Național-Țărănesc ... Voința sa de fier a izbutit. Ceea ce a vrut, se împlinește. A învins pe rege. Ave Cezar!"[2]

Fig. 189 Iuliu Maniu, președinte al Consiliului de Miniștri, împreună cu Gh.Gh. Mironescu, ministrul Afacerilor Străine.

Totuși, regele a „marcat" puncte importante în confruntarea cu Iuliu Maniu: a reușit să obțină includerea în guvern a lui Mihail Manoilescu, vechi și înflăcărat „carlist", înscris de puțină vreme în Partidul Național-Țărănesc și mai ales contrasemnarea de către șeful executivului a decretelor regale privind: instituirea funcției de secretar particular al suveranului și numirea în această demnitate a lui Constantin (Puiu) Dumitrescu; numirea generalului Constantin Ilasievici în funcția de mareșal al Palatului (în locul lui Constantin Hiott); numirea colonelului Gabriel Marinescu în funcția de prefect al Poliției Capitalei (în locul generalului Eracle Nicoleanu). De asemenea, Iuliu Maniu a acceptat, iar Parlamentul a aprobat, ca mama Marelui Voievod de Alba Iulia să aibă titlul de „Majestatea Sa", dar

[1] *În jurul crizei ministeriale*, în „Dreptatea" din 13 iunie 1930.
[2] „Neamul românesc" din 15 iunie 1930.

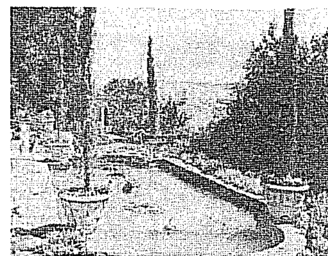

Fig. 190 Balcic, locul de recreere a reginei Maria.

nu de regină; a aprobat lista civilă de 40 de milioane lei pentru Carol al II-lea, 20 de milioane pentru regina Maria și câte 7 milioane pentru M.S. Elena și pentru Marele Voievod. În calitate de șef al Casei Regale, Carol al II-lea a stabilit ca domiciliul reginei Maria să fie la Balcic și nu în București, precizând că aceasta nu va desfășura nici un fel de activități politice.

Căutând să arate prețuirea pe care o acorda armatei, regele a sugerat alcătuirea unui proiect de lege privind instituirea demnității de „mareșal al României", care a fost adoptat la 14 iunie 1930. Pe această bază, generalii Alexandru Averescu și Constantin Presan au fost înălțați la gradul de mareșal; aceștia luau parte la ședințele Consiliului Superior al Apărării Țării, „la care vor fi invitați de M. Sa regele"[1].

Fig. 191 27 septembrie 1930. Ceremonia ridicării la gradul de mareșal a generalilor Constantin Presan și Alexandru Averescu.

Singurul partid care se afla într-o situație încordată cu noul rege era Partidul Național-Liberal. Cel mai intransigent era Vintilă Brătianu, care în ședința Comitetului Executiv al acestui partid, din 8 iunie 1930, a declarat: „Oricine va analiza evenimentele, trecând peste manifestația de stradă care nu interesează, s-a putut convinge că «restaurația» nu s-a făcut cu participarea poporului

[1] „Monitorul oficial", nr. 134 din 17 iunie 1930.

Fig. 192 Gheorghe I. Brătianu.

român. E o simplă încercare de aventură, fără durată mare"[1]. În *Manifestul către țară* adoptat cu acest prilej se arăta: „Față de lovitura de stat care a răsturnat ordinea constituțională statornicită de regele întregitor de neam, Partidul Național-Liberal declară că nu se solidarizează cu actele săvârșite. Motivele care au determinat grava și dureroasa hotărâre a regelui Ferdinand nu au încetat a exista [...] ne aflăm în fața unei aventuri primejdioase pentru interesele generale ale țării și compromițătoare pentru însuși principiul monarhic"[2]. Această atitudine de „rezistență" n-a avut însă un caracter activ, liberalii nevenind în ziua de 8 iunie 1930 în Parlament pentru a-și exprima punctul de vedere. Ei s-au situat pe poziția nerecunoașterii faptului împlinit, fără a iniția vreo acțiune concretă în vederea schimbării cursului evenimentelor.

Exclus din partid, Gheorghe (George) Brătianu a convocat, pentru 15 iunie, Congresul general al Partidului Național-Liberal. Cu acest prilej, el a fost ales președintele Partidului Național-Liberal, act ce marca scindarea unuia dintre partidele istorice. Carol al II-lea privea cu multă simpatie acțiunea lui Gh. Brătianu. Ziarul „Mișcarea" — organul central de presă al Partidului Național-Liberal georgist — afirma la 26 iunie că „suveranul s-a interesat de acțiunea pe care o desăvârșește, cu cercuri tot mai largi, șeful nostru"; în luna iulie Gh. Brătianu a fost primit de Carol al II-lea de trei ori; de asemenea, în cadrul întrunirilor organizate de georgiști se trimiteau telegrame de omagiu către rege, la care acesta răspundea cu satisfacție și îndemnuri de reușită.

Situația lui Vintilă Brătianu devenea tot mai dificilă. Pe de o parte, tinerii liberali cereau primenirea programului și ideologiei, democratizarea organizației partidului; pe de altă parte, exponenții marii burghezii industriale și bancare își exprimau temerea că noul rege va adopta măsuri împotriva instituțiilor economice liberale; ei nu puteau omite faptul că printre cei chemați în audiență de Carol al II-lea s-a numărat Dimitrie Burileanu, guvernatorul Băncii Naționale. Într-o declarație de presă făcută la 24 iunie, Gh. Tătărescu adopta un ton mai moderat: „Atitudinea de ieri o cunoașteți: desolidarizare pentru actele săvârșite și espectativă. A fi adoptat o altă poziție ar fi însemnat un acces de lașitate colectivă, în urma căruia suveranul însuși ne-ar fi privit cu dezgust și am fi oferit țării cea mai monstruoasă schimbare la față înregistrată în analele noastre politice". El aprecia că ziua de 8 iunie a închis un ciclu istoric și a deschis un altul: „Ne-am închinat în fața puterii

[1] „Viitorul" din 10 iunie 1930.
[2] *Ibidem.*

faptelor și am recunoscut noua ordine instituită, adoptând atitudinea de așteptare". Declarația noului rege că respectă Constituția și constituirea unui guvern pe temei parlamentar reprezentau fapte care deschideau „perspective noi și conducerea partidului le va lua, la timp, în serioasă considerare pentru a conforma atitudinea partidului în fața acestor perspective"[1].

Presat de principalii săi colaboratori, dar și de noua realitate constituțională, Vintilă Brătianu a trebuit să ceară audiență la regele Carol al II-lea, care i-a fost acordată în ziua de 9 iulie 1930. Comentând acest moment, ziarul „Universul" scria în 12 iulie: „Audiența pe care d. Vintilă Brătianu a avut-o la M.S. regele înseamnă reluarea raporturilor normale între Partidul Național-Liberal și Coroană". Peste o săptămână, la 15 iulie, a fost primit în audiență și I.G. Duca, act ce sublinia normalizarea relațiilor dintre principalul partid de opoziție și Carol al II-lea. Într-o circulară către organizațiile județene ale partidului se arăta că acesta „a reluat legăturile cu Coroana" și era gata să contribuie, cu toate forțele, la scoaterea țării din impasul în care se afla, „dând tot concursul său unei vieți normale de stat"[2].

În ziua de 12 august 1930 a venit în țară Elena Lupescu, fiind găzduită de regele Carol al II-lea la castelul Peleș din Sinaia. Aflând, Iuliu Maniu s-a prezentat imediat în audiență, depunându-și demisia, deoarece suveranul nu-și ținuse angajamentul de a se împăca cu fosta sa soție și, în plus, o adusese pe Elena Lupescu în țară. Carol a afirmat că problema refacerii căsătoriei avea un caracter strict personal și a negat cu străşnicie faptul că Elena Lupescu ar fi venit în România. Dar președintele Consiliului de Miniștri și-a susținut cu hotărâre punctul de vedere și a cerut regelui să aprobe demiterea lui Manoilescu din guvern, „despre care știu în mod neîndoios că a adus-o în țară pe doamna Lupescu, fără știrea și aprobarea mea. Vă spun și ziua și cum a fost trecută peste frontieră, sustrăgându-se de la controlul organelor de Siguranță și de vamă. Eu nu vreau să prezidez un guvern din care face parte d. Mihail Manoilescu". Drept răspuns, Carol a susținut că nu există nici un motiv pentru înlocuirea lui Manoilescu, la care Iuliu Maniu a replicat că „spiritul constituțional" impune ca atunci când președintele Consiliului de Miniștri cere înlocuirea unui membru al guvernului, regele să aprobe această propunere. Continuându-și argumentarea, Maniu a declarat că el nu avea nici o încredere în Gabriel Marinescu, prefectul Poliției Capitalei, conchizând că suveranul era predispus „de a domni absolutist". În consecință, a cerut să i se aprobe demisia. Regele însă a refuzat să i-o primească, cerându-i câtva timp „să se familiarizeze cu concepțiile" primului său sfetnic[3].

După sosirea Elenei Lupescu s-a constituit ***camarila regală,*** care va juca un rol important în politica României, timp de un deceniu. Principala figură a camarilei era chiar „Duduia" (Elena Lupescu); aceasta a avut inteligența necesară de a nu se crampona — ca Zizi Lambrino — de apartenența legală la familia domnitoare; ea a știut să manevreze în așa

[1] *Ibidem* din 26 iunie 1930.
[2] *Partidul Național-Liberal și Coroana*, în „Universul" din 13 iulie 1930.
[3] Zaharia Boilă, *op. cit.*, f. 186–187.

Fig. 193 Aristide Blank.

fel încât să-l sugestioneze pe rege că oricine era împotriva ei era și împotriva lui, și ca atare trebuia înlăturat și chiar distrus; a avut abilitatea de a nu se lăsa prinsă în mrejele anumitor prietenii, dispensându-se fără nici o urmă de regret de oricine i se părea că ar încerca să-i submineze pozițiile; a știut să profite de dereglarea sexuală a lui Carol pentru a-și impune propria voință. Deși acționa din umbră, Elena Lupescu a reușit să eclipseze numeroși oameni politici cu experiență. Carol îi satisfăcea toate capriciile, „Duduia" devenind cea mai influentă și mai bogată femeie din România. De asemenea, rudele acesteia au beneficiat din plin de favorurile regale. Astfel, una dintre primele acțiuni ale lui Carol al II-lea a fost introducerea unor noi uniforme pentru armata română care puteau fi procurate de la un singur furnizor — avocatul Dumbrăveanu, vărul Elenei Lupescu, iar construcția noului Palat regal din Calea Victoriei a fost încredințată tot unei rude apropiate a acesteia.

Al doilea om al camarilei era Constantin (Puiu) Dumitrescu, secretarul particular al regelui; acesta primea și expedia corespondența, era purtătorul de cuvânt al suveranului în relațiile cu oamenii politici. Lipsit de scrupule, Puiu Dumitrescu nu a ezitat să ceară și să obțină de la Carol al II-lea numirea tatălui său, generalul Constantin Dumitrescu — șeful Cercului de recrutare de la Constanța — în funcția de inspector general al jandarmeriei din România. Personajul cu cea mai largă platformă politică din camarila regală era Mihail Manoilescu, fost subsecretar de stat și ministru, aureolat cu titlul de „Martir al luptei pentru Restaurație"; el a fost inclus în toate guvernele din perioada 1930–1931 în calitate de „om al regelui". Deși nu făcea parte propriu-zis din camarilă, nu o frecventa pe Elena Lupescu, profesorul Nae Ionescu era unul din apropiații sfetnici ai regelui Carol al II-lea; el spera să devină „ideologul noului regim" și purta lungi conversații cu suveranul, sugerându-i căi și metode de acțiune. Felix Wieder și soția sa erau nelipsiți din cercul Elenei Lupescu; bogat, manierat și docil, Wieder a influențat din umbră multe dintre deciziile regelui Carol al II-lea. „Finanțistul" camarilei era Aristide Blank, care căpătase încrederea lui Carol ca urmare a largului sprijin material pe care i-l acordase în anii exilului; el a făcut masive daruri Elenei Lupescu — între care și suma de 11 milioane de lei cu care aceasta a cumpărat, pe numele soției generalului C. Dumitrescu, casa din Aleea Vulpache, devenită centrul intrigilor politice din România; în februarie 1934, Elena Lupescu a intrat și legal în posesia acestui imobil, fără a mai avea nevoie de intermediar.

Puiu Dumitrescu a beneficiat și el din plin de fondurile oferite de Blank. Se adaugă faptul că atât regele cât și Aristide Blank erau „victimele" unei imaginații hipertrofiate și ale „unor anomalii de ordin sexual", astfel încât aveau în permanență un subiect favorit

de discuție. Nicolae Tabacovici a dovedit o capacitate extraordinară de adaptare la toate capriciile lui Carol al II-lea și ale Elenei Lupescu, prin grația cărora a devenit președintele Consiliului de administrație și director economic al C.F.R. Un alt membru de bază al camarilei era Alexandru Mavrodi, fost director al ziarului liberal „Viitorul", prețuit de Carol și de Elena Lupescu pentru informațiile pe care le putea oferi despre „bătrânii liberali".

Alcătuită din oameni politici de o coloratură diversă, care nu puteau spera la o ascensiune rapidă în cadrele partidelor politice, din afaceriști veroși, animați de o adâncă sete de dominație și de îmbogățire, camarila regală urmărea să conducă din umbră întreaga viață politică și economică a României; în acest scop, a acționat cu perseverență pentru creșterea rolului monarhiei în viața de stat, pentru discreditarea regimului parlamentar-constituțional existent, pentru măcinarea principalelor partide politice, sprijinind deschis oameni politici și grupări pro-dictatoriale. Treptat, camarila a reușit să se interpună între rege și partidele politice, să-l influențeze pe suveran în sensul intereselor ei, să contribuie la luarea unor decizii care contraveneau normelor regimului parlamentar-constituțional.

După 8 iunie 1930, presa internațională se ocupa pe larg de viața sentimentală a regelui României, precum și de atitudinea lui politică atribuindu-i intenții dictatoriale; de aceea, la 12 septembrie 1930, Grigore Gafencu, subsecretar de stat la Ministerul Afacerilor Străine, a trimis o telegramă cifrată tuturor atașaților de presă români în care se dădeau instrucțiuni de contracarare a acestei propagande ostile, cerându-le să creeze o imagine pozitivă regelui Carol al II-lea[1].

În primele luni după restaurație, Iuliu Maniu a insistat pentru „încoronarea" lui Carol al II-lea la Alba Iulia, ca „rege al tuturor românilor"; prin această acțiune, liderul național-țărănist urmărea, în principal, încoronarea nu numai a lui Carol, ci și a M.S. Elena, ceea ce ar fi însemnat recunoașterea ei ca regină și, în consecință, îndepărtarea Elenei Lupescu, adică a principalului personaj al camarilei. Șansele de realizare a acestui deziderat erau minime. Pe de o parte, mama Marelui Voievod de Alba Iulia a refuzat să accepte titlul de Majestatea Sa, păstrându-l pe cel de principesă; în același timp, a refuzat să ia în considerare o eventuală cerere de renunțare la acțiunea de divorț din 1928, apreciind că nu-și putea relua viața conjugală alături de fostul ei soț. Pe de altă parte, regele sublinia că el nu a avut inițiativa divorțului și că nimeni nu-i putea impune refacerea căsătoriei. Deoarece regele nu

Fig. 194 Carol al II-lea și principesa Elena în 1930.

[1] ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale. Presa Externă, dosar 289, f. 1–2.

se arăta interesat de organizarea încoronării sale la Alba Iulia, președintele Consiliului de Miniștri, Maniu, a decis să forțeze nota, prezentându-și demisia în ziua de 8 octombrie. Comentând acest act, N. Iorga scria că el marca „o ciocnire între voința regelui și aceea, care nu cunoaște margini, a președintelui de Consiliu"[1]. Iuliu Maniu a invocat în fața presei un motiv personal, și anume că se simțea obosit, cu sănătatea zdruncinată, astfel încât avea nevoie de un concediu de odihnă. Ascunzând adevărul, Iuliu Maniu a declarat în ședința Comitetului de Direcție al Partidului Național-Țărănesc că „se constată un acord perfect între partid și Coroană, cât și în sânul partidului. Majestatea Sa regele vrea să domnească într-un spirit constituțional și aprobă programul de guvernământ al partidului"[2]. Pamfil Șeicaru aprecia, cu deplin temei, că octombrie 1930 „a fost un moment decisiv, când se putea impune regelui cămașa de forță a simțului de răspundere, ceea ce implica și teama de reacția spiritului public. Personal, desigur, Iuliu Maniu a apărut ca un om politic de o pilduitoare rigiditate morală, dar Partidul Național-Țărănesc, prin faptul că nu s-a solidarizat cu șeful lui, a dat dovadă că era gata la toate tranzacțiile. Pe de altă parte, este adevărat că Iuliu Maniu n-a cerut partidului să treacă în opoziție, și zadarnic se va căuta în presă o declarație prin care să fi explicat cauzele demisiei, pentru a solidariza opinia publică cu atitudinea lui"[3].

La sugestia lui Nae Ionescu, mandatul a fost încredințat lui Gh.Gh. Mironescu, politician care părea ușor de manevrat. ***Guvernul Gh.Gh. Mironescu*** (10 octombrie 1930 — 4 aprilie 1931) avea în rândurile sale pe Mihail Manoilescu, Grigore Iunian și Emil Hațieganu, cunoscuți carliști. Autoritatea lui Mironescu în Partidul Național-Țărănesc era minimă, iar capacitatea lui politică era pusă sub semnul întrebării de mulți militanți ai acestui partid.

Guvernul a luat unele măsuri pentru limitarea efectelor crizei, între care: desființarea a cinci subsecretariate de stat; dreptul unui funcționar de a primi numai un singur salariu, chiar dacă acesta ocupa mai multe funcții; reducerea personalului legațiilor României în diverse capitale. Prin politica desfășurată, guvernul Gh. Gh. Mironescu a căutat să arunce greutățile crizei pe seama populației, care devenea tot mai nemulțumită. Pe acest fond, Carol al II-lea a declarat public că renunță să se încoroneze la Alba Iulia; într-un interviu acordat ziarului „Daily Mail" din 4 decembrie 1930 el a spus: „Față de marile probleme de ordin cu totul urgent ale României, încoronarea nu poate fi o chestiune de actualitate, cu atât mai mult cu cât această solemnitate implică mari cheltuieli, care nu se pot face în timpurile de față, când se cere și statului, ca și fiecărui cetățean în parte, mari economii"[4].

[1] N. Iorga, *Doi ani de restaurație*, p. 22.
[2] *Ședința Comitetului de Direcție al Partidului Național-Țărănesc*, în „Dreptatea" din 11 octombrie 1930.
[3] Pamfil Șeicaru, *Istoria partidelor Național, Țărănist și Național-Țărănist*. Îngrijire, note, postfață Victor Frunză, București, 2000, p. 332.
[4] *Un interviu al M. S. Regelui*, în „Dreptatea" din 9 decembrie 1930.

A fost contractat un nou împrumut extern, la 10 februarie 1931, numit „de dezvoltare", în valoare de 1,3 miliarde franci francezi, cu o dobândă de 10,23%, una dintre cele mai ridicate ale timpului. Statul român a primit efectiv mai puțin de jumătate din această sumă; la împrumut a contribuit și o societate suedeză, care a obținut concesiunea construcției unor șosele; activitatea acestei societăți a suscitat vii dispute, dar ea a contribuit la modernizarea principalelor drumuri naționale din România.

Situația economică a avut efecte tot mai grave pe plan social. Țărănimea nu-și putea vinde produsele, sau le vindea la prețuri extrem de mici, pentru a-și procura sumele necesare achitării ratelor pentru pământul primit prin reforma agrară și împrumuturilor contractate în anii '20, pentru impozite, taxe etc. Cum nu aveau bani suficienți, foarte mulți țărani se împrumutaseră la cămătari și bănci, care percepeau dobânzi „balcanice" (15–20%). Încă din 1929 s-a înființat Liga Contra Cametei, iar în iunie 1930 a fost depus în Parlament un proiect de lege pentru suspendarea execuțiilor silite, dar — la sugestia guvernului — el nu a fost adus în plenul Adunării Deputaților. Apreciind că situația devenise explozivă la sate, guvernul Mironescu a inițiat un proiect de lege contra cametei, care prevedea că dobânda legală nu putea depăși cu mai mult de 2% pe cea a Băncii Naționale; proiectul a fost adoptat la 12 aprilie. Deși curentul în favoarea unei conversiuni a datoriilor agricole era destul de puternic, inclusiv în cadrul Partidului Național-Țărănesc, guvernul a refuzat să abordeze această problemă, deoarece ar fi implicat importante fonduri bugetare. Pentru micșorarea cheltuielilor statului, guvernul a introdus, de la 1 ianuarie 1931, prima „curbă de sacrificiu", prin care salariile erau diminuate cu 10–15%; totodată s-a sistat acordarea de gradații, iar avansările nu erau însoțite de sporul corespunzător al salariilor.

În 1930–1931 s-au înregistrat importante ***frământări și regrupări în rândul partidelor politice.*** Astfel, în ***Partidul Național-Țărănesc*** s-a creat o stare de nemulțumire față de activitatea guvernelor, care abandonaseră programul din anii de opoziție. În fruntea nemulțumiților se afla Constantin Stere, care n-a ezitat să-l critice, în repetate rânduri, pe Iuliu Maniu. La rândul său, Maniu dorea să scape de acest „om incomod prin strivitoarea lui superioritate, prin prestigiul, prin trecutul lui politic, prin intransigența convingerilor"[1]. Momentul ales de „domnul prezident" a fost cel al aniversării unirii Basarabiei cu România, la 27 martie 1930, la care Stere a trebuit să participe, ca urmare a solicitării exprese a lui Maniu. Atunci când oratorul — Nicolae Costăchescu, președintele Adunării Deputaților — a pronunțat numele lui C. Stere, ca unul din făuritorii Unirii, trei generali — Petala, Rudeanu și Angelescu — au părăsit ostentativ sala. Ulterior, ei au declarat că nu puteau accepta să fie elogiat „trădătorul" C. Stere, care în timpul războiului rămăsese în teritoriul ocupat și colaborase cu inamicul. Ministrul de Război, Henri Cihoski, s-a solidarizat cu generalii, prezentându-și demisia. Iuliu Maniu a convocat Biroul Partidului Național-Țărănesc, la care a participat și C. Stere. Președintele

[1] Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, p. 382.

Fig. 195 Constantin Stere.

Consiliului de Miniștri a apreciat că soluția rezolvării crizei era demisia guvernului. Pentru a nu fi acuzat că a provocat plecarea național-țărăniștilor de la putere, C. Stere și-a oferit demisia din partid, pe care Maniu a primit-o imediat. În demisia prezentată la 4 aprilie 1930, C. Stere evoca eforturile pe care le-a depus pentru a ajuta conducerea partidului să nu „meargă pe căi rătăcite", dar că, „din nenorocire", a constatat „abateri succesive de la principii și o serie de măsuri și acte necompatibile cu metodele de guvernare democratică și parlamentară, ca și cu ideologia noastră", fapt ce a creat în jurul partidului „o atmosferă destul de neprielnică"[1]. Încercările lui Stere de a obține convocarea congresului general al Partidului Național-Țărănesc (care, conform Statutului, trebuia să se țină anual) au eșuat, astfel că, după multe ezitări, va porni pe calea constituirii unei noi organizații politice, numită ***Partidul Țărănesc-Democrat.*** Întemeiat la 6 mai 1931, acesta își propunea să reia firul activității Partidului Țărănesc[2], întrerupt ca urmare a fuziunii cu Partidul Național, în octombrie 1926.

Partidul Național-Liberal era uzat după lunga perioadă de guvernare din deceniul 1918–1928 și se bucura de susținerea unei mici părți a electoratului. Problema esențială pentru acest partid era relansarea ideologiei și a programului, refacerea și consolidarea organizatorică. În legătură cu aceste aspecte au apărut deosebiri de vederi între „bătrâni", care cerea menținerea partidului pe vechea linie, și „tineri", care se pronunțau pentru o primenire din temelie a organizației. Principalul obstacol în calea dezvoltării partidului era considerat Vintilă Brătianu, care apărea ca un președinte provizoriu, impus datorită morții fulgerătoare a lui Ion I.C. Brătianu. Tendințele centrifuge au început să se manifeste tot mai puternic. Ioan (Jean) Th. Florescu, fost ministru de Justiție, compara partidul cu o casă în care locatarii respirau un aer îmbâcsit, și cerea să se „deschidă ferestrele" pentru a intra aer proaspăt și curat. În noiembrie 1929 el a constituit gruparea disidentă „*Omul Liber*", scoțând și un ziar cu acest nume. Florescu își propunea să renoveze partidul din interior, drept care nu a părăsit organizația acestuia. În luările sale de cuvânt, el susținea că partidul nu trebuia să fie expresia unei familii (aluzie la Brătieni), ci a tuturor celor capabili să scoată țara din criza economică în care se zbătea. La 12 noiembrie 1931, Ioan Th. Florescu a creat ***Partidul Liberal-Democrat,*** care însă nu s-a putut impune în viața politică a României.

[1] C. Stere, *Preludii. Partidul Național-Țărănesc și „cazul Stere"*, București, 1930, p. 254–255.
[2] *Proiectul de program al Partidului Țărănesc-Democrat*, în „Zările" din 17 aprilie 1932.

Fig. 196 I.G. Duca.

După o intensă activitate de elaborare — în timpul căreia s-a remarcat I.G. Duca — a fost adoptat un nou program, în mai 1930[1], în care se afirma că Partidul Național-Liberal rămânea „credincios ideilor naționale, democratice, de ordine, de dreptate și de înfrățire socială ce stau la baza doctrinei și activității lui". Documentul socotea că regimul parlamentar era „singura garanție serioasă de propășire a societății moderne", preconiza descentralizarea administrativă și descongestionarea serviciilor publice, dezvoltarea economică a țării, în special a industriei, realizarea echilibrului bugetar, consolidarea micii proprietăți rurale, acordarea de credite ieftine pentru țărani, dezvoltarea cooperației, îmbunătățirea condițiilor materiale ale muncitorilor, funcționarilor etc.

O importantă sciziune s-a produs peste o lună, în iunie 1930, când Gh. Brătianu a creat un nou ***Partid Național-Liberal.*** Într-un *Apel către țară*[2], semnat de Gh. Brătianu, acest partid se declara „profund dinastic" și cerea „înnoirea morală a țării", instituirea unui regim sever de economii, revizuirea averii funcționarilor publici, reducerea taxelor și impozitelor, reglementarea datoriilor agricole prin eșalonarea lor pe o perioadă de 20 de ani ș.a. Printre fruntașii acestui partid se aflau: Atta Constantinescu, Constantin Banu, Constantin C. Giurescu, Mihai Antonescu, iar organul central de presă era ziarul „Mișcarea".

La 22 decembrie 1930 a încetat din viață Vintilă Brătianu, conducerea Partidului Național-Liberal revenind lui I.G. Duca. În discursul rostit cu prilejul alegerii sale — la 28 decembrie 1930 — I.G. Duca a spus: „Partidul Național-Liberal stă cu hotărâre astăzi ca întotdeauna în slujba țării și în slujba Coroanei... Partidul Național-Liberal stă în slujba Coroanei cu devotamentul lui întreg și cu lealitatea cea mai desăvârșită. Călăuzit de aceste sentimente, el înțelege să ajute din toate puterile lui pe M.S. Carol al II-lea în greaua și înalta sa misiune"[3]. I.G. Duca a căutat să dea vigoare Partidului Național-Liberal printr-o temeinică organizare, prin promovarea în funcții de conducere a unor cadre tinere, printr-o mai mare elasticitate politică, astfel încât să dobândească atât încrederea electoratului, cât și a regelui.

Congresul general al Partidului Național-Liberal, întrunit la 22 februarie 1931, a adoptat o moțiune prin care aprecia că acest partid, „reprezentând opoziția parlamentară cea mai numeroasă, exprimând încrederea și voința țării manifestată în consultările

[1] „Viitorul" din 6 mai 1930.
[2] „Mișcarea" din 22 iunie 1930.
[3] „Universul" din 30 decembrie 1930.

electorale și având conștiința înaltelor sale îndatoriri, este îndrituit și în măsură să ia întreaga răspundere a situației, aducând, prin aplicarea programului său, soluțiile cerute de nevoile țării". Congresul însărcina pe I.G. Duca „să prezinte M.S. regelui expresiunea simțămintelor de credință și devotament ale întregului partid și să aducă totodată la înalta sa cunoștință cuprinsul acestei moțiuni"[1].

Partidul Poporului a trecut și el prin mari convulsiuni interne. În februarie 1929, Constantin Garoflid a părăsit acest partid și a întemeiat ***Liga Agrară***, organizație politico-profesională, care-și propunea să promoveze interesele marilor proprietari agricoli. La rândul său, Grigore Filipescu l-a părăsit pe Alexandru Averescu și a înființat, în iunie 1929, ***Liga „Vlad Țepeș"***, care preconiza stârpirea abuzurilor și a jafului bunurilor publice, folosind metodele cunoscutului Voievod. La 10 martie 1932, Liga „Vlad Țepeș" s-a transformat în ***Partidul Conservator***, al cărui principal obiectiv era lupta împotriva conversiunii datoriilor agricole[2].

Partidul Social-Democrat a colaborat cu Partidului Național-Țărănesc, în 1928, dar treptat a adoptat o atitudine critică față de politica promovată de guvernul prezidat de Iuliu Maniu, pe care-l acuza că a abandonat programul din anii de opoziție.

Partidul Comunist din România se afla într-o situație dificilă, îndeosebi ca urmare a impunerii de către Comintern a unei linii politice antinaționale și a promovării în conducere a unor elemente străine de poporul român. După 1928, în cadrul Partidului Comunist din România s-a desfășurat o luptă între fracțiunea Vitali Holostenko (Barbu) și cea a lui Marcel Pauker (Luximin), fiecare pretinzând că reprezintă adevărata conducere a acestui partid. Printr-o decizie a Cominternului cei doi au fost destituiți și sancționați, fiind numită o conducere provizorie, care să pregătească un nou congres al partidului.

Eșecul guvernării național-țărăniste, efectele devastatoare ale crizei economice, ascensiunea forțelor de extrema dreaptă pe plan european au generat și în România o reacție tot mai puternică împotriva regimului democratic, a partidelor politice și a „bătrânilor" politicieni. Noua stare de spirit era reflectată de unele luări de atitudine foarte intransigente. Astfel, trei tineri — Sorin Pavel, Ion Nestor și Petre Marcu-Balș [Petre Pandrea] — au publicat în septembrie 1929, *Manifestul Crinului Alb*, în care afirmau: „Ne tutelează și ne boscorodește o generație în care nimeni n-a gândit cu adevărat. În capul lor domnește golul, un gol etern și iritant, mascat de o vitrină de împrumut și împrejmuit de colbul vechimii, al neaerisirii din casele părăsite". Pe acești bătrâni, cei tineri aveau menirea să-i scoată din „extazul porcin" și să-i cheme în fața „tribunalului grijii de onoarea națională"[3]. Manifestul a generat vii controverse, fiind respins de intelectualii cu vederi democratice, precum și de liderii politici.

Pe acest fond, începea să se impună în viața politică ***Legiunea Arhanghelul Mihail***, care în 1929 a organizat mai multe marșuri de propagandă în diferite zone ale țării. Pentru

[1] „Viitorul" din 24 februarie 1930.
[2] „Epoca" din 22 martie 1932.
[3] „Gândirea", nr. 8–9, din septembrie 1929.

atragerea unui număr cât mai mare de tineri, Codreanu a decis în aprilie 1930 înființarea unei organizații politice, numită ***Garda de Fier***. Horia Sima avea să aprecieze că această inițiativă nu a avut „rezonanța dorită", astfel că, „redusă la legionari, Garda de Fier nu se distingea de Legiunea Arhanghelul Mihail. Cele două organizații sfârșiseră prin a se suprapune, Garda de Fier nefiind decât o altă denumire a Mișcării"[1].

Garda de Fier a anunțat, în decembrie 1930, un program politic[2] care conținea o virulentă critică la adresa situației economice, sociale și politice din România. În document se propuneau unele soluții, precum: ștergerea datoriilor făcute la cămătari și bănci, cărora li s-au aplicat dobânzi mai mari decât permitea „legea morală", stârpirea hoției și introducerea cinstei și respectului în averea țării și a oricărui particular; „afirmarea unei ferme politici agrare ca bază a întregii economii naționale"; crearea unui Parlament corporativ; „asigurarea existenței muncitorului român și a familiei sale" etc. Dezideratele erau confuze și eclectice, multe fiind preluate din programele altor partide.

În iulie 1930, tânărul macedonean George Beza a încercat să-l ucidă pe Constantin Angelescu (subsecretar de stat la Ministerul de Interne) pe care-l considera vinovat pentru atitudinea dură luată de guvern față de coloniștii macedoneni din Cadrilater, după ce — în anii opoziției — Partidul Național-Țărănesc promisese că-i va sprijini pe acești români, care-și părăsiseră locurile natale pentru a se stabili în România. Atentatul nu a reușit, iar autorul, împreună cu alți macedoneni, a fost arestat. Deși Beza nu era membru al Legiunii Arhanghelul Mihail, autoritățile au decis arestarea lui Corneliu Zelea Codreanu, deoarece atentatorul intenționase să publice în ziarul „Epoca", la care lucra în calitate de redactor, un articol elogios despre Garda de Fier. După o lună și jumătate, Codreanu a fost eliberat, dar în timpul detenției la Văcărești între „căpitan" și grupurile de tineri macedoneni aflați în arest s-a stabilit o relație foarte strânsă, fapt ce i-a determinat să se înscrie în Mișcarea Legionară. Tot în iulie 1930 a avut loc în Borșa (Maramureș) un mare incendiu care a mistuit peste o sută de case, cele mai multe aparținând evreilor din localitate. Din nou au fost acuzați legionarii, mai mulți membri și simpatizanți ai Legiunii au fost arestați, dar după un lung proces, justiția i-a achitat. În decembrie același an, elevul Constantin Dumitrescu-Zăpadă, membru al Legiunii Arhanghelul Mihail, a încercat să-l împuște pe Emil Socor, directorul ziarului „Adevărul", care publicase numeroase articole împotriva legionarilor. Atentatul nu a reușit, dar actul său a fost folosit de guvern pentru a trece la dizolvarea Legiunii Arhanghelul Mihail — Garda de Fier. La 2 ianuarie 1931, Consiliul de Miniștri a hotărât interzicerea acestei organizații[3], deoarece urmărea schimbarea prin violență a formei de guvernământ; Ministerul de Interne, în fruntea căruia se afla Ion Mihalache, a fost împuternicit să închidă sediile, să ridice arhiva și să-i aresteze pe conducători. Trimiși în fața instanței, fruntașii legionari au fost achitați.

[1] Horia Sima, *Istoria Mișcării Legionare*, Timișoara, 1994, p. 51.
[2] *Legiunea Arhanghelul Mihail — Garda de Fier. Programul și caracterul general*, Cluj, 1931.
[3] Ioan Scurtu, Cristian Troncotă, Natalia Tampa, Dana Beldiman, *Ideologie și formațiuni de dreapta în România*, 2 *(25 iunie 1927–2 ianuarie 1931)*, București, 2000, p. 294–295.

La sfârșitul anului 1930 și începutul lui 1931, camarila regală a dezlănțuit un puternic atac împotriva partidelor politice. Semnalul a fost dat de un interviu al lui C. Argetoianu, publicat în ziarul „Universul" din 30 noiembrie 1930. Răspunzând la mai multe întrebări, C. Argetoianu declara: „Vechiul organism de stat trebuie nu numai îmbrăcat în țoale noi, dar și toate obiceiurile noastre trebuie primenite". După ce se ridica împotriva „figurației de carton a unui trecut romantic" și aprecia că ideologiile „nu mai pot fi astăzi izvor de energie", el cerea adoptarea unui „ritm nou" în conducerea statului, întemeiat pe o „autoritate neștirbită", pe „disciplină morală și fizică". Cel ce putea întrona acest „ritm nou" era, după opinia sa, regele Carol al II-lea, în care vedea „chezășia unui viitor mai bun și a realizării menirii noastre ca popor". Pentru înfăptuirea acestuia, suveranul trebuia „scutit de alte preocupări", cum ar fi cele privind situația familială, precizând că divorțul inițiat de principesa Elena „este și rămâne definitiv", iar cei care discută această problemă „fac rău țării și bine nimănui". Textul interviului a fost „redactat punct cu punct în colaborare cu Majestatea Sa" — avea să mărturisească C. Argetoianu.

Principalul teoretician al „ritmului nou", Nae Ionescu — „îndrăzneț, insinuant și autoritar", cum îl caracteriza Grigore Gafencu — dezvolta în „Cuvântul" teoria sa, însușită de rege, potrivit căreia guvernul era instrumentul de execuție a unui program, care trebuia să fie al țării și nu al unui partid. Socotind că erau întrunite condițiile pentru instaurarea unui guvern personal, peste capul partidelor politice, regele a hotărât să acționeze. „Omul său"– Mihail Manoilescu — și-a dat demisia din guvern la sfârșitul lunii martie 1931, sub motiv că Adunarea Deputaților respinsese proiectul de lege inițiat de el, privind înființarea unei societăți pentru exploatarea gazului metan. Deși Parlamentul a revenit asupra deciziei inițiale și a adoptat proiectul de lege, Manoilescu și-a menținut demisia. Înțelegând că actul acestuia era sugerat din „Înalt ordin", Gh.Gh. Mironescu a prezentat demisia guvernului la 4 aprilie 1931.

Sfârșitul guvernării național-țărăniștilor a fost primită cu satisfacție de opinia publică, profund nemulțumită de politica promovată de aceștia în cei aproape doi ani și jumătate. Ajuns la putere în noiembrie 1928, în urma unei vaste campanii opoziționiste, la care reușise să angreneze mase mari de oameni, Partidul Național-Țărănesc părăsea acum guvernul în mijlocul unui oprobiu general.

3. Perioada guvernului de „uniune națională" (aprilie 1931–mai 1932)

După demisia lui Gh.Gh. Mironescu a urmat o lungă criză de guvern, care a demonstrat cât de divizată era clasa politică în România. Regele a încredințat mandatul lui N. Titulescu, ministrul României la Londra. Acesta a avut discuții cu I.G. Duca, Iuliu Maniu, Gh. Brătianu, dr. N. Lupu, O. Goga (din împuternicirea lui Al. Averescu), fără a putea obține acordul acestora pentru guvernul de „uniune națională". După zece zile de criză guvernamentală, Carol al II-lea a chemat la 14 aprilie pe șefii partidelor

politice într-o audiență colectivă, adresându-li-se pe un ton energic, ultimativ: „De când m-am urcat pe tronul glorioșilor regi Carol I și Ferdinand I, am fost condus de gândul de a strânge într-un mănunchi forțele vii ale țării. Astăzi am găsit că a sunat ceasul ca această dorință să se îndeplinească". El a cerut ca „până mâine seară înțelegerea între partide să fie desăvârșită, așa ca acest guvern ce-l doresc din tot sufletul și din adâncul conștiinței mele să se poată înfăptui chiar în acea zi. Dacă, din păcate, guvernul de uniune națională nu se va înfăptui, eu unul nu voi purta nici o răspundere, având conștiința că am făcut toate sforțările ce le poate face un suveran în această împrejurare". Când dr. N. Lupu a întrebat care va fi programul economic al acestui guvern, suveranul a replicat tăios: „Sunt sătul de programe"[1]. Se părea că lovitura de stat era iminentă, când a parvenit știrea că, la 16 aprilie, regele Alfons al XIII-lea al Spaniei a abdicat; acest fapt l-a determinat pe Carol al II-lea să-și tempereze elanul; el a prelungit mandatul acordat lui N. Titulescu. Comentând această decizie, dr. N. Lupu observa că „însărcinarea d-lui Titulescu se transformă în basmul cu cocoșul roșu care compromite situația țării și expune prestigiul Coroanei", în timp ce Alexandru Averescu, făcând o subtilă aluzie la manevrele regelui, afirma că se juca „o comedie de prost gust", care „n-are nimic a face cu România". La rândul său, Gh.A. Cuza — fruntaș al L.A.N.C. — arunca vina asupra partidelor politice, apreciind că cele 13 zile de criză guvernamentală „au însemnat o pagină rușinoasă, cea mai rușinoasă din viața partidelor noastre politice"[2].

N. Titulescu a încercat să constituie un guvern de concentrare alcătuit numai cu participarea Partidului Național-Țărănesc și a Partidului Național-Liberal; dar, în timp ce I.G. Duca cerea dizolvarea Parlamentului, dominat de național-țărăniști, pedepsirea abuzurilor precedentului guvern, depunerea de liste separate în alegeri, Iuliu Maniu declara că nu acceptă dizolvarea Corpurilor legiuitoare. Eșuând în această încercare, N. Titulescu a avansat propunerea realizării unui guvern de tehnicieni, care să lucreze cu Parlamentul existent pentru adoptarea unor legi urgente. El elaborase deja lista noului guvern, în care N. Iorga avea funcția de vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, iar presa anunța că în câteva ore acesta va depune jurământul. În ultimul moment însă,

Fig. 197 Aprilie 1931. I.G. Duca, Iuliu Maniu și Nicolae Titulescu.

[1] *Suveranul vorbește șefilor de partide*, în „Neamul românesc" din 16 aprilie 1931.
[2] „Apărarea națională" din 17 aprilie 1931.

Fig. 198 Constantin Argetoianu și Nicolae Iorga.

regele a cerut numirea lui C. Argetoianu în fruntea Ministerului de Interne, ceea ce Iuliu Maniu n-a acceptat, deoarece își dădea seama că deținerea celui mai important minister de către un „om al regelui", ostil sistemului partidist, ar fi imprimat cabinetului o orientare pe care șeful național-țărăniștilor o combătea cu hotărâre. Mai ales că, era limpede, ministrul de Interne trebuia să joace un rol decisiv în organizarea și desfășurarea alegerilor parlamentare. În această stare de confuzie, la 18 aprilie, Carol al II-lea l-a chemat pe N. Iorga și i-a încredințat mandatul de a prezida noul guvern.

Guvernul de „uniune națională" prezidat de Nicolae Iorga (18 aprilie 1931–31 mai 1932), se deosebea radical de toate cabinetele anterioare prin faptul că nu aparținea unui partid, membrii lui fuseseră desemnați de rege, iar președintele Consiliului de Miniștri era limitat în acțiunea sa de prim-ministru. În acel moment, N. Iorga nu a dat nici o semnificație gestului regelui, care i-a înmânat — într-o carte pe care i-a oferit-o cadou — lista guvernului: „Aceea sau oricare alta, îmi era indiferent", avea să mărturisească președintele Consiliului de Miniștri, pentru că esențial era următorul fapt: „Nu era vorba, ca într-un guvern al meu, cu oamenii mei, care să mă cunoască, să mă stimeze și să mă iubească, de a avea o inițiativă în toate ministerele, ci numai de a încerca sfaturi prietenești, pe care le primește cine vrea"[1]. Cu un alt prilej, N. Iorga a mărturisit că nu a avut dreptul „să se amestece" în activitatea ministerelor de Interne și Finanțe, și că i-a fost închisă intrarea în Legația României de la Paris.

Factorul decisiv era regele, care la ceremonia depunerii jurământului de către noii miniștri a apreciat că aceștia „s-au descătușat" de apartenența la partidele politice și că „dezlegați de orice interes, în afară de cel al binelui țării, sunt sigur că veți lucra așa încât să corespundeți așteptărilor tuturor"[2]. Răspunzând, N. Iorga declara: „Vom face tot ce putem ca să răspundem încrederii Majestății Voastre... La vârsta mea omul nu mai e dominat de nici o ambiție deșartă, ci numai de dorința de a face bine și de a isprăvi frumos... Astfel sper că Majestății Voastre nu-i va părea rău de momentul când a crezut în noi"[3]. Un contemporan sesiza că guvernul N. Iorga „constituie replica pe care regele

[1] N. Iorga, *Doi ani de restaurație*, p. 44.

[2] *Solemnitatea depunerii jurământului*, în „Neamul românesc" din 20 aprilie 1931.

[3] *Ibidem*.

o dădea partidelor politice care nu au înțeles să răspundă la apelurile ce li s-au adresat și era în același timp o lecție pentru ele, arătându-le că țara se poate conduce la nevoie și cu un guvern în afara partidelor"[1].

Potrivit practicii timpului, Parlamentul a fost dizolvat; noile alegeri erau fixate pentru 1 iunie la Adunarea Deputaților și 4–6 iunie pentru Senat. Câștigarea alegerilor de către guvern constituia o problemă extrem de dificilă, deoarece el era îndreptat împotriva partidelor politice, adică a acelor forțe care aveau contact cu electoratul. Din inițiativa lui N. Iorga, guvernul de uniune națională a încheiat carteluri electorale cu mai multe organizații profesionale, unele apărute ad-hoc, care reprezentau segmente ale populației: Sfatul Negustoresc, Uniunea Micilor Industriași, Federația Funcționarilor Publici, Asociația Invalizilor, Orfanilor și Văduvelor de Război (IOVR), Asociația Vânătorilor, Asociația Viticultorilor etc. De asemenea, a semnat carteluri electorale cu Liga Agrară (Garoflid), Liga „Vlad Țepeș" (Grigore Filipescu) și Partidul German. Dar toate acestea erau insuficiente. La sugestia regelui, C. Argetoianu a purtat discuții cu I.G. Duca, ajungându-se la acordul ca Partidul Național-Liberal să candideze pe listele Uniunii Naționale, urmând să primească 80 de locuri în Adunarea Deputaților și 20 în Senat.

Hotărârea lui I.G. Duca a suscitat vii discuții și controverse, de la aprecierea că a fost un act de mare inteligență politică, la acuzația că a abandonat steagul Partidului Național-Liberal. În *Manifestul către țară* difuzat de Gh. Brătianu se afirma: „Alții, care totuși își mai zic liberali, au primit pomana pe care le-a hărăzit-o guvernul. Ei și-au azvârlit steagul, și-au părăsit semnul și și-au renegat ființa. O conducere întreagă i-a adus în starea aceasta de rușine și de umilință. Sufletul acelora care se resemnează dintr-un simțământ de indisciplină rău înțeleasă e plin de amărăciune. Atâtea decenii de luptă și de izbândă sunt astăzi întunecate prin această părăsire a unei mari tradiții de mândrie și demnitate. În fața acestei dezertări de la datorie a unei conduceri învinse fără a fi luptat, noi stăm neclintiți, străjeri ai neamului, ai cinstei și ai demnității Partidului Național-Liberal. Dăm lupta cu bărbăție și cu încredere. Trecând peste interesele personale și chiar de partid, voim să primim, fără a ne dezonora, botezul alegerilor generale"[2]. În fapt, I.G. Duca a urmărit să limiteze spărtura produsă prin sciziunea lui Gh. Brătianu (care apărea ca „omul regelui"), să impună partidul său în centrul atenției publice și să-l apropie de putere și de suveran (care trebuia îmbunat după atitudinile foarte dure ale lui Duca din 1927 și 1930).

Uniunea Națională și-a bazat campania electorală pe evidențierea marilor greutăți prin care trecea țara, pe critica vehementă la adresa partidelor politice, acuzate că ele și numai ele purtau răspunderea situației dezastruoase a statului, pe promisiunea că va „îndrepta" situația existentă. Manifestele Uniunii Naționale aveau imprimate chipul regelui, pentru a sublinia și mai mult că acesta era alături de guvern, interesat în obținerea victoriei electorale. Partidul Național-Țărănesc își axa campania electorală pe

[1] M. I. Costian, *Carol II și partidele politice*, București, 1932, p. 83.

[2] „Mișcarea" din 13 mai 1931.

evidențierea înfăptuirilor din timpul guvernării sale și pe promisiuni dintre cele mai atrăgătoare, alegătorii întrebându-se, cu drept cuvânt, de ce nu le-a realizat atunci când se afla la putere. În timpul campaniei electorale s-au înființat două noi partide politice: Partidul Țărănesc-Democrat condus de C. Stere (la 6 mai 1931), care avea la bază programul Partidului Țărănesc din 1921 și Partidul Evreiesc (la 4 mai 1931), condus de Theodor Fischer, care urmărea ca această minoritate să aibă o reprezentare parlamentară distinctă și cât mai largă.

Uniunea Națională a obținut o victorie „muncită"[1]: 47,49% din totalul voturilor; Partidul Național-Țărănesc a înregistrat 14,49%, Partidul Național-Liberal (Gh. Brătianu) — 5,93%, Partidul Poporului — 4,82%, Partidul Maghiar — 4,75%, LANC — 3,89%, Partidul Țărănesc (Lupu) — 3,44%, Partidul Social-Democrat — 3,25%, Partidul Țărănesc-Democrat în cartel cu Liga Contra Cametei — 2,75%, Blocul Muncitoresc-Țărănesc — 2,52%, Partidul Evreiesc — 2,19%. Așadar, nu mai puțin de 11 liste ale grupărilor politice au întrunit peste 2% din totalul voturilor. Între acestea și două formațiuni extremiste: de dreapta (LANC) și de stânga (Blocul Muncitoresc-Țărănesc). Gruparea Corneliu Zelea Codreanu a înregistrat doar 1,05% din voturi, dar într-o alegere parțială desfășurată în județul Neamț, în august 1931, „căpitanul" a ieșit învingător, devenind deputat. Este de remarcat faptul că în timp ce parlamentarii aleși pe listele Blocului Muncitoresc-Țărănesc au fost invalidați, mandatul lui Corneliu Zelea Codreanu a fost considerat valabil.

Activitatea guvernamentală a fost dominată de problemele economice și, mai ales, de presiunile capitaliștilor străini, care cereau achitarea în termen a cuponului datoriei externe. În acest scop, guvernul a recurs la forțarea exportului, introducând, în iulie 1931, primele de export (10 000 lei pentru vagonul de grâu și 13 000 lei pentru vagonul de făină), care se acopereau din timbrul asupra pâinii plătit de masa cumpărătorilor[2]. Urmărind diminuarea deficitului bugetar, cabinetul a aplicat cea de a doua „curbă de sacrificiu" (ianuarie 1932), reducând salariile cu 10–15%, n-a achitat timp de câteva luni salariile unor categorii de funcționari și intelectuali (între care învățători). Aceste măsuri, care loveau în nivelul de trai al populației, au determinat amplificarea frământărilor sociale. Aproape că nu exista săptămână în care să nu se desfășoare o acțiune de protest împotriva politicii guvernamentale.

Tot mai multe întreprinderi își închideau porțile. Unul dintre cele mai dramatice momente a fost prăbușirea Băncii Marmorosch, Blank, în octombrie 1931. Carol al II-lea a intervenit pentru salvarea prietenului său Aristide Blank, dar Mihail Manoilescu — guvernatorul Băncii Naționale — nu a angajat banca centrală într-o acțiune pe care o considera ilegală. După prăbușirea băncii sale, poziția lui Aristide Blank s-a diminuat la Palat, pe primul plan trecând marii industriași Nicolae Malaxa și Max Auschnitt, care

[1] „Monitorul oficial", nr. 134 din 10 iunie 1931.

[2] *Ibidem*, nr. 167 din 22 iulie 1931.

au devenit oameni de bază ai camarilei regale. La rândul său, Mihail Manoilescu a devenit o *persona non grata* pentru Carol al II-lea.

În fața creșterii valului de frământări țărănești, guvernul a inițiat legea pentru conversiunea datoriilor agricole (aprilie 1932), care prevedea că datoriile țăranilor ce aveau mai puțin de 10 hectare se reduceau cu 50%, restul fiind eșalonat pe o perioadă de 30 de ani, cu dobândă de 4% pe an[1]. Această lege — care a fost bine primită de masa țărănimii — a provocat reacția negativă a bancherilor străini, deoarece datoriile de care țăranii erau scutiți urmau a fi achitate băncilor din bugetul statului. Astfel, capacitatea României de a plăti datoria externă scădea, ceea ce bancherii occidentali nu puteau accepta.

Fig. 199 Regele Carol al II-lea și Mihail Manoilescu.

Din inițiativa lui Nicolae Iorga au fost adoptate legile privind învățământul secundar și învățământul superior, dar, în condițiile crizei, ele nu și-au putut produce decât în parte efectele pozitive.

Guvernul a organizat, pentru prima dată în România, festivitățile restaurației, la 8 iunie 1931, devenită sărbătoare națională. De asemenea, s-a implicat în rezolvarea unor probleme ale familiei domnitoare. Între Carol al II-lea și fosta sa soție, principesa Elena se crease o stare de tensiune, receptată și de opinia publică. Sub egida guvernului Iorga, la 17 februarie 1932, s-a încheiat un acord între Carol și Elena, potrivit căruia aceasta se obliga să nu stea mai mult de patru luni în România, putând lua pe Marele Voievod Mihai încă două luni pe an cu ea în străinătate. Acordul prevedea asigurarea unui „trai corespunzător" situației de mamă a principelui moștenitor, regele trebuind să-i verse anual o rentă de 7 200 000 de lei (din lista civilă achitată de statul român). Elena se angaja să înceteze orice acțiune de defăimare a regelui, atât prin organele de presă din străinătate, cât și în sânul familiilor domnitoare înrudite sau împrietenite cu dânsa; ea se mai angaja să-și stabilească domiciliul în Florența, unde urma să-și cumpere o casă; pentru cumpărarea acelei case și pentru spesele de instalare, regele se obliga să verse, odată pentru totdeauna, suma de 30 000 000 lei; principesa ceda regelui vila ei de la Mamaia și ferma de la Crevedia. Carol i-a cerut ministrului de Finanțe, C. Argetoianu, „să găsească o soluție", adică să plătească statul angajamentele financiare luate de suveran. În consecință, au fost luate 27 de milioane lei din fondul timbrului de aviație, cu care guvernul a cumpărat vila de la Mamaia și 3 milioane din fondul de încurajare a agriculturii pentru achitarea fermei de la Crevedia;

[1] *Ibidem*, nr. 93 din 19 aprilie 1932.

până la urmă, ferma a fost vândută generalului Condeescu, astfel că guvernul a suportat „numai" 28 din cele 30 de milioane de lei[1]. Asemenea deturnări de fonduri se operau în vreme ce Carol al II-lea ținea discursuri despre necesitatea reducerii cheltuielilor publice și realizarea de economii bugetare, despre imperativul modernizării armatei și a dotării ei cu avioane (pentru procurarea sumelor necesare s-a introdus „timbrul de aviație"), precum și despre grija regească pentru dezvoltarea agriculturii, culturii naționale etc.

Guvernul a trebuit să găsească fondurile necesare pentru organizarea cu mult fast a căsătoriei principesei Ileana cu prințul Anton de Habsburg, la 26 iulie 1931. Regele Carol al II-lea a ales chiar el darul de nuntă, un „splendid colan de briliante" în valoare de 2,8 milioane lei. N. Iorga, în naivitatea sa, a întrebat pe ministrul de Finanțe „de unde furăm noi banii ăștia", dar aflând că respectivul „obiect" fusese ales de rege, n-a mai comentat[2]. Cu același prilej, Mihail Manoilescu a oferit, în numele Băncii Naționale a României, un milion de lei în acțiuni, „materializate într-o chitanță de depozit minusculă, scrisă artistic și prezentată — pentru a voala aspectul prea financiar al darului — într-o casetă de aur masiv, splendid cizelată"[3].

Principele Nicolae a decis să-și oficializeze legăturile cu Ioana Dolete, astfel că în noiembrie 1931, cei doi s-au căsătorit în localitatea Tohani (Buzău). Deoarece art. 13 din Statutul Casei Regale prevedea că un membru al familiei domnitoare nu se poate căsători fără consimțământul regelui, în decembrie 1931 Tribunalul de Ilfov a anulat această căsătorie. De asemenea, Carol al II-lea, de comun acord cu guvernul, a decis ca principele Nicolae să se stabilească în străinătate, primind în schimb o sumă inițială de 500 000 lei, iar apoi câte 50 000 de franci pe lună[4]. Banii au fost plătiți din bugetul statului, deoarece regele a declarat că nu are de unde să dea aceste sume. Dar, în aprilie 1932, Nicolae s-a întors pe neașteptate în țară. După violente discuții între Carol al II-lea și Nicolae, s-a ajuns la un nou aranjament — și anume ca principele să plece în străinătate pentru „a-și căuta sănătatea", timp de un an, fără a avea vreo calitate oficială și neputându-se prezenta drept căsătorit cu Dolete, primind, în continuare, sumele de bani stabilite.

Partidele politice erau, în continuare, frământate de puternice disensiuni interne. Cea mai importantă sciziune s-a produs în ***Partidul Poporului.*** În martie 1932, o masivă grupare condusă de Octavian Goga, a anunțat despărțirea de mareșalul Averescu, iar la 10 aprilie 1932 s-a constituit în ***Partidul Național-Agrar.*** Printre fruntașii noului partid se aflau: Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, Ion Petrovici, iar organul central de presă al acestuia era „Țara noastră". Întemeierea Partidului Național-Agrar era strâns legată de manevrele lui Carol al II-lea pentru divizarea și compromiterea partidelor, atragerea de partea sa a unor

[1] Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, 9. Ediție Stelian Neagoe, București, 1997, p. 361–362.
[2] *Ibidem*, p. 367.
[3] Mihail Manoilescu, *Memorii*, 2. Ediție Valeriu Dinu, București, 1993, p. 270.
[4] Constantin Argetoianu, *op.cit.*, p. 399.

personalități care se bucurau de influență politică. În programul[1] acestui partid figurau puncte ca: primenirea vieții politice, creșterea rolului monarhiei în viața de stat, o nouă reformă administrativă în scopul întăririi „elementului etnic românesc", noi drepturi politice pentru femei, dezvoltarea agriculturii, îndeosebi a unor ramuri ca: pomicultura, viticultura, sericicultura, dezvoltarea industriei pentru valorificarea materiilor prime existente în țară, o politică economică întemeiată pe doctrina „porților deschise", dezvoltarea cooperației, consolidarea micii proprietăți țărănești, ieftinirea articolelor de primă necesitate, „satisfacerea revendicărilor legitime ale muncitorilor", dezvoltarea învățământului, o politică externă întemeiată pe respectarea tratatelor existente și pe creșterea rolului Societății Națiunilor în viața internațională.

Un moment important în viața ***Partidului Comunist din România*** l-a constituit Congresul al V-lea al acestui partid, desfășurat în zilele de 3–24 decembrie 1931, lângă Moscova. Congresul a apreciat că România se afla în fața desăvârșirii revoluției burghezo-democratice, al cărei țel îl constituia înlăturarea de la putere a burgheziei și moșierimii și instaurarea puterii politice a proletariatului și țărănimii, rolul de hegemon revenind în revoluție clasei muncitoare. Congresul a menținut vechile aprecieri în problema națională și caracterizările asupra Partidului Social-Democrat (specifice mișcării comuniste internaționale din acea perioadă), socotit a fi „social-fascist", precum și a unor partide burghezo-democratice — precum Partidul Țărănesc (N. Lupu), Partidul Național (Nicolae Iorga), Partidul Național-Țărănesc —, considerate a fi fasciste sau fascizante. În funcția de secretar general al Partidului Comunist din România a fost ales (de fapt numit la indicația organelor Cominternului) Alexandru Danieliuk Ștefanski (Gorn), membru al Partidului Comunist din Polonia. Datele statistice arată situația delegaților la Congresul al V-lea al P.C.R.: din cei 24 de delegați cu vot deliberativ, 9 erau români, 4 maghiari, 6 evrei, 2 bulgari, 3 ucraineni. În privința studiilor: 20 aveau școala primară, 2 liceul și 2 universitatea. Structura pe sexe: 22 bărbați și două femei. Situația familială: 12 căsătoriți, 12 necăsătoriți. Vârsta medie a delegaților era de 30 de ani[2].

În primăvara anului 1932 guvernul Iorga făcea tot mai greu față situației grele în care se afla România ca urmare a crizei economice. Partidele politice, după o perioadă de expectativă, au dezlănțuit o puternică acțiune împotriva guvernului, la începutul anului 1932. Pe de altă parte, consilierul Charles Rist a publicat la 26 mai un amplu raport, prin care acuza guvernul român de incapacitate și cerea noi măsuri pentru asigurarea plății datoriilor externe: reducerea cheltuielilor bugetare prin concedieri de personal, scăderi de salarii, introducerea de noi taxe și impozite; totodată, el sugera încheierea unui acord cu Societatea Națiunilor pentru obținerea „concursului tehnic" în vederea redresării financiare. În fața acestei situații politice, N. Iorga a avut o discuție cu regele, arătând

[1] „Țara noastră" din 13 aprilie 1932.
[2] ANIC, fond C.C. al P.C.R., 1, dosar 4, f. 17; Marin C. Stănescu, *Moscova, Cominternul, filiera Comunistă balcanică și România (1919–1944)*, p. 112–114.

imposibilitatea rezolvării problemelor economice de către „un guvern care nu se reazimă pe un puternic partid"[1], drept care și-a prezentat demisia.

Falimentul guvernului de „uniune națională" demonstra că tentativa lui Carol al II-lea de a conduce peste capul partidelor politice a eșuat. Regele și-a dat seama că, pentru a reuși în planurile sale, trebuia să dea dovadă de mai mult tact și răbdare. De aceea, avea să pornească la o muncă perseverentă și de lungă durată, vizând măcinarea principalelor partide, atragerea de partea sa a unui număr cât mai mare de oameni politici, crearea unei atmosfere propice instaurării unui regim autoritar.

4. Viața politică în timpul celei de-a doua guvernări național-țărăniste (iunie 1932 — noiembrie 1933)

Căutând să mascheze eșecul guvernării „peste partide", Carol al II-lea a inițiat un cabinet „de alegeri". În acest scop, s-a format ***guvernul condus de Alexandru Vaida-Voevod*** (6 iunie–10 august 1932), care în fond, aparținea Partidului Național-Țărănesc. Alegerile parlamentare din 17 iulie 1932 au fost câștigate cu multă dificultate de național-țărăniști, care au obținut 40,30% din totalul voturilor, pe locurile următoare clasându-se Partidul Național-Liberal — 13,63%, Partidul Național-Liberal (Gh. Brătianu) — 6,53%, Partidul Țărănesc (Lupu) — 5,72% etc. Listele Uniunii Naționale au înregistrat abia 2,28% din voturile exprimate. Pentru prima dată, Gruparea Corneliu Zelea Codreanu a depășit pragul electoral, obținând 2,37% din totalul voturilor[2].

După alegeri, ***Alexandru Vaida-Voevod*** a alcătuit un cabinet „de partid" (11 august–17 octombrie 1932). Acesta a luat măsuri de achitare a salariilor și pensiilor, folosind rezervele Băncii Naționale și unele sume destinate investițiilor. În scopul redresării situației financiare a țării, prin legea din 2 octombrie 1932, s-a introdus controlul schimburilor cu străinătatea sub forma monopolului comerțului cu devize acordat Băncii Naționale. În baza acestui monopol, devizele obținute din exporturile de mărfuri trebuiau cedate în mod obligatoriu Băncii Naționale. Pe de altă parte, sub presiunea capitaliștilor străini, guvernul a cerut „colaborarea tehnică" a Societății Națiunilor, începând tratative în vederea realizării unui acord. Întrucât Curtea de Casație a declarat legea de conversiune a datoriilor agricole adoptată în timpul guvernului Iorga ca neconstituțională (apreciind că se atingea dreptul de proprietate), a fost elaborat un nou proiect de lege, care a suscitat vii discuții în sânul Partidului Național-Țărănesc. Aceste activități erau în plină desfășurare când, în urma unui conflict cu Nicolae Titulescu, ministrul României la Londra, Alexandru Vaida-Voevod a demisionat.

S-a constituit un ***guvern prezidat de Iuliu Maniu*** (20 octombrie 1932–12 ianuarie 1933) în timpul căruia a fost adoptată, la 26 octombrie, legea pentru conversiunea

[1] N. Iorga, *Memorii*, 6, p. 408–410.

[2] „Monitorul oficial", nr. 173 din 26 iulie 1932.

datoriilor agricole, care stabilea un termen de 18 luni, în timpul căruia debitorii trebuiau să se înțeleagă cu creditorii asupra sumelor ce urmau a fi plătite. La 1 noiembrie 1932, Iuliu Maniu a girat un nou acord între Carol al II-lea și principesa Elena, care-l completa pe cel încheiat la 17 februarie 1932, prevăzând că mama Marelui Voievod de Alba Iulia putea sta în țară timp de șase luni pe an, iar lista civilă, în valoare de 7 milioane lei, îi era plătită direct de Ministerul de Finanțe și nu prin intermediul Casei Regale[1]. Astfel s-a prăbușit speranța lui Maniu că va reuși să obțină încoronarea regelui Carol al II-lea și a principesei Elena la Alba Iulia. La sfârșitul anului 1932, presiunea bancherilor străini pentru a determina guvernul să semneze planul de colaborare tehnică cu Societatea Națiunilor (Planul de la Geneva) s-a intensificat, aceștia urmând să obțină controlul asupra finanțelor României și să se asigure rambursarea datoriilor contractate de statul român. Iuliu Maniu dorea să evite încheierea unui asemenea plan și a tergiversat finalizarea negocierilor, căutând o soluție de a părăsi conducerea guvernului.

Fig. 200 Președintele Consiliului de Miniștri, Iuliu Maniu, împreună cu unii membri ai Cabinetului: Ion Mihalache, Voicu Nițescu, generalul Nicolae Samsonovici, Eduard Mirto.

Prilejul s-a ivit la începutul lunii ianuarie 1933, ca urmare a unui conflict între ministrul de Interne Ion Mihalache și doi dintre subordonații săi: colonelul Gabriel Marinescu, prefectul Poliției Capitalei, și generalul Constantin Dumitrescu, comandantul Jandarmeriei, membri ai camarilei regale. Ministrul a elaborat decretul pentru demiterea celor doi înalți funcționari, dar regele a refuzat să-l semneze. În fața acestei situații, Ion Mihalache și-a dat demisia, pe care Carol al II-lea a acceptat-o. În semn de solidaritate cu ministrul său de Interne, Maniu a depus demisia guvernului, la 12 ianuarie 1933, iar regele a primit-o.

S-a constituit un nou ***guvern național-țărănesc condus de Alexandru Vaida-Voevod*** (14 ianuarie — 9 noiembrie 1933). Acceptarea de către Alexandru Vaida-Voevod a funcției oferite de Carol al II-lea a nemulțumit adânc pe Iuliu Maniu, acest act marcând „ruptura sufletească" dintre cei doi lideri național-țărăniști. Noul președinte al Consiliului de

[1] Armand Călinescu, *Însemnări politice. 1916–1939*. Ediție de Al. Gh. Savu, București, 1990, p. 114.

Miniștri a minimalizat conflictul de la Ministerul de Interne, menținând în funcție pe Gabriel Marinescu și pe Constantin Dumitrescu.

Negocierile de la Geneva au continuat să se desfășoare într-o atmosferă încordată. În timp ce reprezentanții guvernului român urmăreau încheierea unui plan de redresare economică a țării, pentru obținerea de venituri cu care să achite datoria externă, delegații Comitetului financiar al Societății Națiunilor cereau adoptarea unor noi măsuri de austeritate, diminuarea cheltuielilor bugetare, impunerea de noi impozite și taxe pentru obținerea imediată a sumelor necesare pentru plata în termen a cuponului. Până la urmă, la 28 ianuarie 1933, guvernul a semnat „Planul de la Geneva", în baza căruia orientarea și aplicarea politicii bugetare, fiscale și monetare în România erau puse sub controlul „experților" străini. Votat de Parlament la 12 aprilie 1933, „Planul de la Geneva" a fost criticat de toate partidele din opoziție, precum și de mai mulți fruntași național-țărăniști (inclusiv Iuliu Maniu și Ion Mihalache) — care apreciau că erau grav afectate suveranitatea și demnitatea României. În aceste condiții, guvernul a tergiversat aplicarea „Planului de la Geneva", care avea să fie denunțat oficial în mai 1934, pe fondul ieșirii din criza economică și a relansării producției.

După numai câteva săptămâni de la semnarea „Planului de la Geneva", guvernul Vaida-Voevod — sub presiunea realităților din țară și luând act de politica promovată de celelalte state europene — a abandonat politica „porților deschise", înscrisă în programul Partidului Național-Țărănesc și a trecut la aplicarea unei politici de protejare a economiei naționale, mergând până la suspendarea plății cuponului datoriei externe, în august 1933.

La această reorientare a contribuit și convingerea guvernanților că politica de pauperizare a populației, impusă de controlorii străini, nu mai putea fi continuată. Evenimentele din ianuarie-februarie 1933 au demonstrat că măsurile de austeritate aveau o limită a suportabilității: la 1 ianuarie s-a anunțat cea de a treia „curbă de sacrificiu", prin care salariile și pensiile se reduceau cu 10–12%[1]. Rezultatul a fost amplificarea acțiunilor de protest, la care au participat muncitori, intelectuali, funcționari, invalizi, văduve de război etc. O deosebită amploare au luat mișcările ceferiștilor și petroliștilor. În ianuarie 1933, petroliștii din Valea Prahovei au reușit să impună administrației marilor rafinării satisfacerea revendicărilor cerute. La rândul lor, ceferiștii din mai multe orașe au intrat în grevă. Ministrul Industriei, Comerțului, Lucrărilor Publice și Comunicațiilor, Eduard Mirto, a acceptat să poarte tratative cu reprezentanții muncitorilor de la Atelierele C.F.R. „Grivița" din București, promițându-le: majorarea salariilor cu 15–20%, sistarea concedierilor, încetarea sistemului trecerii muncitorilor la categorii de calificare inferioară, acordarea unei indemnizații de chirie, ajutor medical în caz de necesitate. Greviștii au ocupat curtea atelierelor, așteptând satisfacerea promisiunilor guvernamentale.

Apreciind că aceste mișcări erau conduse de comuniști, care urmăreau destabilizarea situației din România, la propunerea guvernului, majoritatea parlamentară național-țărănistă a votat, la 3 februarie 1933, legea prin care se instituia starea de asediu

[1] „Dreptatea" din 19 ianuarie 1933.

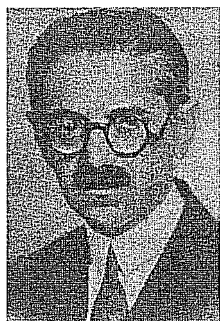
și cenzura pe o perioadă de 6 luni în principalele centre muncitorești[1]. Pe baza acestei legi, la 16 februarie, guvernul, prin Armand Călinescu, subsecretar de stat la Ministerul de Interne, a organizat evacuarea atelierelor „Grivița", recurgând la forțele militare[2]. Ministrul de Interne, Gh.Gh. Mironescu, declara în Parlament că în cursul acestei operațiuni s-au înregistrat trei morți, 16 răniți grav și mulți alți răniți, toți din rândurile muncitorilor și că au fost arestați 2000 de greviști. Împotriva represiunii s-au pronunțat Partidul Social-Democrat, Partidul Țărănesc (dr. N. Lupu) și Partidul Radical-Țărănesc, în timp ce reprezentanții celorlalte partide au aprobat acțiunea militară, aruncând însă întreaga răspundere pe seama guvernului național-țărănesc, care în campania electorală a făcut promisiuni nerealizabile și, pe de altă parte, nu a luat din timp măsuri împotriva curentelor revoluționare[3]. Propunerea dr. N. Lupu de a se constitui o comisie de anchetă parlamentară privind evenimentele de la „Grivița" a fost respinsă de deputații național-țărăniști.

În scopul atenuării tensiunii sociale existente la sate, a fost adoptată, la 12 aprilie 1933, legea pentru reglementarea datoriilor agricole și urbane, care stabilea un moratoriu de 5 ani pentru proprietarii datornici. Nici această lege nu a rezolvat grava problemă a datoriilor agricole, astfel că Partidul Național-Țărănesc nu și-a onorat promisiunile vizând îmbunătățirea situației țărănimii.

Cea de-a doua etapă a guvernărilor național-țărăniste a fost zguduită de „afacerea Škoda", una dintre cele mai comentate afaceri din perioada interbelică. În martie 1930 se încheiase un contract cu uzina cehoslovacă „Škoda" pentru achiziționarea de puști-mitralieră și tunuri. În martie 1933, dr. N. Lupu a ridicat de la tribuna Adunării Deputaților problema acestui contract[4]; la interpelarea lui s-au asociat reprezentanții tuturor partidelor politice din opoziție, care afirmau că cei însărcinați cu perfectarea contractului au respins oferte avantajoase și au acceptat prețuri de vânzare mai mari, primind în schimb comisioane ridicate din partea firmei respective. „Afacerea Škoda" a fost folosită de camarila regală, care urmărea compromiterea lui Iuliu Maniu, deoarece acesta prezidase guvernul ce semnase respectivul contract. Pe de altă parte, cu acest prilej s-a aflat că Bruno Seletzki, reprezentantul firmei „Škoda" la București, procurase, pe căi ilegale, acte care interesau apărarea națională a României. Trimis în fața instanței, el a fost condamnat la cinci ani închisoare și expulzat din România. „Afacerea Škoda" a generat o atmosferă nefavorabilă în jurul Partidului Național-Țărănesc, care era frământat de puternice crize interne.

Politica guvernamentală a generat vii nemulțumiri în rândul ***Partidului Național-Țărănesc***. Vicepreședintele Grigore Iunian a decis să părăsească acest partid.

[1] DAD, nr. 32, ședința din 3 februarie 1933, p. 939–945.
[2] Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 147–148.
[3] DAD, nr. 41, ședința din 16 februarie 1933, p. 1120–1230.
[4] *Afacerea Škoda. Lupta dusă de dl. Dr. N. Lupu, președintele Partidului Țărănesc, pentru apărarea cinstei și intereselor țării românești*, București, 1933.

Fig. 201 Grigore Iunian.

El a semnat scrisoarea de demisie pe care a înaintat-o lui Iuliu Maniu la 10 octombrie 1932. Apoi, la 20 noiembrie a anunțat crearea ***Partidului Țărănesc-Radical*** „pe temeiul programului pe care a fost alcătuit pe vremuri Partidul Național-Țărănesc și pe care astăzi partidul acesta l-a trădat și l-a părăsit"[1]. Grigore Iunian a fost urmat de Tudor Ionescu, Radu Olteanu, Ion Codreanu și alți fruntași național-țărăniști. Noul partid își propunea să reînchege „forța vie" a fostului Partid Țărănesc. Desfășurând o amplă agitație politică, Partidul Țărănesc-Radical și-a creat organizații în 50 din cele 71 județe ale României. Cu sau fără voia sa, Iunian făcea jocul lui Carol al II-lea, care urmărea slăbirea marilor partide democratice; după sciziunea din iunie 1930 în Partidul Național-Liberal, acum era afectat și Partidul Național-Țărănesc de o acțiune similară. Faptul că ziarul „Cuvântul", editat de Nae Ionescu — om de încredere al lui Carol al II-lea — a relatat pe larg și cu multă simpatie acțiunea lui Iunian a întărit opinia că acesta era încurajat de camarilă, mai ales că atacurile noului lider de partid se îndreptau cu precădere împotriva lui Iuliu Maniu.

Grigore Iunian era cel de-al treilea țărănist de marcă (după dr. N. Lupu și C. Stere) care părăsea Partidul Național-Țărănesc. Programul Partidului Țărănesc-Radical prevedea: naționalizarea tuturor bogățiilor subsolului, reorganizarea Băncii Naționale, măsuri împotriva cartelurilor și monopolurilor capitaliste, a dobânzilor impuse de bănci, a șomajului, respingerea imixtiunii băncilor străine în economia României, instituirea unui sistem de impozite mai echitabil, respectarea drepturilor și libertăților democratice, garantarea corectitudinii alegerilor parlamentare, descentralizarea administrativă.

Noul partid avea o bază economică eterogenă; el a exprimat în principal, interesele țărănimii sărace și mijlocașe, a unei părți a intelectualității democratice și a burgheziei orășenești. La 13 februarie 1933, Partidul Țărănesc-Radical a fuzionat cu Partidul Țărănesc-Democrat, sub numele de **Partidul Radical-Țărănesc**. Președinte era Grigore Iunian, iar printre fruntași se numărau: Tudor Ionescu, Radu Olteanu, Alexandru Mâță, Constantin Leancă, Ion Codreanu. Partidul Radical-Țărănesc și-a concentrat eforturile în direcția obținerii unei largi conversiuni a datoriilor agricole, cerând devalorizarea controlată a leului pentru a ușura astfel achitarea datoriilor de către țărani; de asemenea, a criticat acceptarea controlului străin asupra economiei naționale, cerând respectarea demnității statului român și a propus suspendarea imediată a plății datoriei externe.

La sfârșitul anului 1932 și începutul lui 1933 au apărut puternice divergențe între Iuliu Maniu și Alexandru Vaida-Voevod; în timp ce primul era adeptul principiului

[1] „Cuvântul" din 22 noiembrie 1932.

potrivit căruia „regele domnește, dar nu guvernează", cel de al doilea era dispus să accepte amestecul lui Carol al II-lea și a camarilei sale în activitatea guvernamentală. În urma diferendului din ianuarie 1933, Iuliu Maniu a demisionat din fruntea guvernului, iar Alexandru Vaida-Voevod a acceptat funcția de președinte al Consiliului de Miniștri, spre indignarea președintelui Partidului Național-Țărănesc. Peste trei luni, în mod ostentativ, Iuliu Maniu și-a dat demisia de la șefia partidului, post pe care l-a preluat, în ziua de 6 mai 1933, Alexandru Vaida-Voevod[1].

Procesul de proliferare a partidelor politice a continuat. La 21 ianuarie 1933 a luat ființă ***Frontul Plugarilor*** în fruntea căruia avea să fie ales, în noiembrie același an, dr. Petru Groza, care făcuse parte din guvernele Averescu, în 1921 și 1926–1927. Inițial, această organizație milita pentru extinderea conversiunii datoriilor agricole, dar, treptat, s-a implicat în marile probleme ale țării.

Partidele minorităților naționale au cunoscut și ele o viață agitată. ***Partidul Maghiar*** a fost puternic marcat de lupta dintre gruparea conservatoare aflată la conducere și unii lideri cu vederi democratice. În iunie 1933 s-a constituit ***Opoziția Partidului Maghiar***, care se pronunța pentru anularea datoriilor țărănimii către cămătari și bănci, ștergerea taxelor și amenzilor nedrepte, susținerea de către stat a școlilor în limba maghiară, angajarea salariaților în întreprinderile de stat fără nici o îngrădire, sprijinirea de către stat a asociațiilor culturale maghiare ș.a. Ea a scos și o gazetă săptămânală „Népakart" („Voința Poporului"), în care demasca activitatea „reacționară" a Partidului Maghiar și milita pentru colaborare cu forțele democratice românești.

Partidul German a început să fie confruntat cu ascensiunea curentelor de nuanță hitleristă. Astfel, în septembrie 1932, Fritz Fabricius, fost căpitan în armata austro-ungară, a transformat o organizație mai veche în ***Mișcarea Național-Socialistă de Întrajutorare a Germanilor din România*** (N.S.D.R.), care se inspira din ideologia nazistă.

Liderii Partidului German au continuat să promoveze o politică de colaborare cu partidul aflat la putere. În perioada aprilie 1931–octombrie 1932, Rudolf Brandsch a ocupat funcția de subsecretar de stat la Președinția Consiliului de Miniștri pentru minoritățile naționale.

Uniunea Evreilor din România a cunoscut și ea importante disensiuni interne, generate de activitatea ***Partidului Evreiesc***, aflat sub conducerea lui Theodor Fischer, care în alegerile parlamentare din 1932 a câștigat 2,26% din voturi, iar în 1933 a obținut 1,29%.

După plecarea de la guvern, Nicolae Iorga a decis să-și refacă partidul sub denumirea inițială, din 1910, și anume ***Partidul Naționalist-Democrat***. Această hotărâre a fost adoptată în septembrie 1932, iar partidul și liderul său s-au consacrat acțiunii de educație morală, politică și culturală a poporului român. În același timp, Partidul Naționalist-Democrat și mai ales N. Iorga au desfășurat o energică luptă împotriva Gărzii de Fier și hitlerismului, pentru apărarea independenței și integrității teritoriale a României.

[1] „Dreptatea" din 8 mai 1933.

La rândul său, C. Argetoianu a constituit, la 8 iunie 1932, ***Uniunea Agrară***, care milita pentru realizarea unei largi conversiuni a datoriilor agricole, pentru detensionarea conflictelor sociale și însănătoșirea finanțelor publice.

Partidul Social-Democrat a trecut și el prin grave convulsiuni interne. După sciziunea produsă în 1928 a urmat desprinderea, în februarie 1933, a unei grupări în frunte cu Constantin Popovici. Acesta a creat, în martie 1933, ***Partidul Socialist din România***, în conducerea căruia se mai aflau: Nicolae Moscăuțeanu, Grigore Constantinescu ș.a. Partidul Socialist își propunea să acționeze pentru refacerea unității de acțiune a clasei muncitoare, iar organul său de presă purta un titlu semnificativ: „Unificarea Socialistă". Acest partid a fuzionat, în august 1933, cu Partidul Socialist Independent (nume pe care și l-a luat Partidul Socialist al Muncitorilor din România în septembrie 1931). Noua organizație — ***Partidul Socialist Unitar*** — avea ca președinte pe L. Ghelerter, iar ca secretari pe Ștefan Voitec și Constantin Popovici, propunându-și ca obiectiv fundamental „realizarea unității integrale a mișcării muncitorești"[1]. Fiecare dintre aceste partide și-a constituit organizații proprii de sindicat, de tineret și de femei.

Partidul Comunist din România s-a implicat în mișcările sociale din anii crizei economice, căutând să le dea o conotație politică. Conducătorilor mișcării greviste din ianuarie-februarie 1933, în total 108 persoane, li s-a intentat un proces, judecat la București în iulie-august 1933. Sentința a fost casată de Curtea Superioară de Justiție Militară, iar procesul s-a rejudecat la Craiova, în iunie-iulie 1934; de această dată sentințele au fost ceva mai moderate. Între cei condamnați s-au aflat Dumitru Petrescu, Constantin Doncea, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica. Structura națională a P.C.R. rămânea preponderent minoritară. O statistică din 1933 arăta că P.C.R. avea 1 665 de membri, dintre care: 600 muncitori, 455 țărani, 227 funcționari, 178 intelectuali, 95 meseriași, 110 alte categorii. Din punctul de vedere al originii etnice: 440 erau maghiari, 375 români, 300 evrei, 140 bulgari, 100 ruși, 70 ucraineni, 70 moldoveni, 170 diverse alte naționalități. În vechiul Regat erau 475 de membri, iar în provinciile unite erau 1 170 comuniști[2]. După cum se poate lesne observa, românii (inclusiv moldovenii) avea o pondere de numai 26% în structura națională a Partidului Comunist din România, deși ei constituiau 72% din populația României.

Extremismul de dreapta a început să câștige teren. Pe acest fond, ***Liga Apărării Național-Creștine*** și-a continuat agitația antisemită și antidemocratică. Încă din aprilie 1933, L.A.N.C. a stabilit contacte și a obținut sprijin din partea liderilor Germaniei. După o vizită efectuată în această țară, la invitația lui Hitler, în fruntea unei delegații a L.A.N.C., A.C. Cuza declara că Führerul „ne va trimite în curând o mare cantitate de materiale pentru informare și 10 autoturisme ce ni le-a promis ca donație din partea sa și a organizației hitleriste din Berlin". Cu acest prilej, mărturisea liderul cuzist, Hitler i-a dat toate „instrucțiunile necesare pentru organizarea batalioanelor de asalt" și „a jalonat

[1] „Unificarea socialistă" din 26 martie 1933.

[2] ANIC, fond C.C. al P.C.R., 1, dosar 4, f. 142.

proiectul ofensivei național-socialiste în Europa centrală". Führerul a cerut ca L.A.N.C. să întreprindă măsurile necesare pentru a îndepărta România de Franța și de a o orienta spre Germania, care îi va asigura integritatea teritorială. L.A.N.C. a reușit să reintre în Parlament (obținând opt mandate în 1931 și 11 mandate în 1932, dintr-un total de 389 locuri în Adunarea Deputaților)[1].

O reală ascensiune a înregistrat ***Garda de Fier***, care a devenit o forță politică parlamentară, prin câștigarea a 2,37% din totalul voturilor în 1932 (revenindu-i cinci mandate). Accentul era pus pe confruntarea directă cu adversarii și pe spiritul de jertfă al legionarilor. În mai 1933, s-a constituit prima „echipă a morții", alcătuită din tineri care erau gata să-și dea viața pentru biruința Mișcării Legionare. Garda de Fier a salutat instaurarea hitlerismului la putere în Germania, ca o victorie a spiritului naționalist împotriva democrației și a criticat tot mai energic Societatea Națiunilor. Organizația condusă de C.Z. Codreanu folosea în mod curent numele Mișcarea Legionară.

Principalul partid de opoziție a fost ***Partidul Național-Liberal***. După o muncă tenace, I.G. Duca a reușit să repună în funcțiune uriașul angrenaj al partidului, sprijinindu-se pe o pleiadă de tineri capabili și ambițioși. Pentru a căpăta încrederea deplină a suveranului, I.G. Duca, la sfatul lui Richard Franasovici, membru al camarilei regale, a mers la „Canossa", adică la vila din strada Vulpache, unde i-a prezentat omagii Elenei Lupescu. În iunie 1933, președintele Partidului Național-Liberal a făcut un turneu în țările occidentale unde — conform obiceiului românesc — a criticat guvernul național-țărănist condus de Vaida, afirmând că acesta promova o politică dezastruoasă pentru România și ostilă marilor puteri democratice. I.G. Duca a promis că, îndată ce va ajunge la putere, va asigura plata datoriilor externe ale României către băncile occidentale. De asemenea, președintele liberal a declarat că va menține în mod ferm orientarea politicii externe a României spre Franța și Marea Britanie; el s-a angajat să ia măsuri drastice împotriva Gărzii de Fier, suspectată că ar urmări antrenarea țării într-o alianță cu Germania.

În toamna anului 1933 situația din România devenea tot mai tensionată, fapt resimțit și de partidul de guvernământ. Se părea că prin debarcarea lui Iuliu Maniu de la șefia Partidul Național-Țărănesc, în mai 1933, camarila regală obținuse o victorie decisivă asupra temutului ei adversar. Dar alegerea lui Alexandru Vaida-Voevod a provocat noi nemulțumiri — atât în rândul grupării ardelene a Partidului Național-Țărănesc, îndeosebi printre „maniști", cât și în gruparea țărănistă, care se vedea înlăturată „perpetuu" de la conducerea partidului. Deși în scrisoarea de demisie Maniu se declarase un simplu „soldat credincios" al partidului, el nu a încetat să promoveze o linie politică proprie, al cărei obiectiv principal era crearea în sânul Partidului Național-Țărănesc a unui curent de opinie ostil politicii promovate de guvernul Al. Vaida-Voevod și camarilei regale.

Eșecul guvernării naționl-țărăniste era evident și pentru fruntașii partidului aflat la putere. În septembrie 1933, Zaharia Boilă — nepotul lui Iuliu Maniu — a tipărit în

[1] „Monitorul oficial", nr. 131 din 10 iunie 1931 și nr. 173 din 26 iulie 1932.

secret, la Târnăveni (Diciosânmartin), manifestul intitulat *A bătut ceasul*[1], pe care l-a distribuit unor lideri politici și ziariști, precum și pe străzile orașului Cluj. În acest document se putea citi: „În România obstacolul principal care se ridică de-a curmezișul în fața oricărei guvernări este practica aceea constituțională, prin care națiunea se despoaie de cârmuirea ei normală, căreia i se substituie o formațiune ocultă, fără răspundere, fără nici o competență și vocațiune și care se cheamă camarilă. Camarila pe care o conduce, în virtutea unor constelațiuni, a căror analizarea ne repugnă să o facem aici, o «doamnă» numită în limbajul comun: Lupeasca". Fără îndoială, manifestul era dovada unei intransigențe lăudabile față de camarilă, dar el avea câteva importante scăderi: în primul rând, era difuzat cu întârziere de câteva luni, deoarece normal ar fi fost să apară în ianuarie 1933, când s-a produs înlăturarea guvernului Maniu; în al doilea rând, el era o evidentă pledoarie *pro domo*, adică pentru familia Boilă, în special a lui Romulus Boilă, implicat în afacerea Škoda. Situația grea în care se afla țara se datora, în cea mai mare parte, politicii promovate de guvernele național-țărăniste, inclusiv celor conduse de Iuliu Maniu, astfel încât a arunca întreaga răspundere asupra camarilei era cu totul exagerat. Totuși, condițiile în care a fost tipărit și răspândit, dar mai ales prin atacul deschis la adresa camarilei, manifestul a avut un puternic ecou. Cu toată cenzura exercitată de guvern, presa a publicat largi extrase, iar ziarele de mare tiraj din Occident i-au acordat un spațiu apreciabil.

Sub influența lui Alexandru Vaida-Voevod, Biroul Partidului Național-Țărănesc a decis, la 6 septembrie, excluderea lui Zaharia Boilă — precum și a lui Aurel Leucuția și Ilie Lazăr, care colaboraseră la răspândirea manifestului — din Partidul Național-Țărănesc, sub motiv că „au înfrânt disciplina de partid și au comis acte dăunătoare partidului"[2]. Astfel, Vaida înțelegea să dea un avertisment lui Iuliu Maniu și să-și exprime, încă o dată, loialitatea față de Carol al II-lea.

Adepții lui Iuliu Maniu, întruniți în zilele de 14–15 septembrie la Sovata, au condamnat hotărârea Biroului Partidului Național-Țărănesc, pe care o considerau nulă, au criticat guvernul Vaida — făcându-l vinovat de situația pauperă a țării și au cerut întronarea unui regim constituțional nefalsificat. La 7 noiembrie, din inițiativa și sub direcția lui Zaharia Boilă, a apărut la Cluj ziarul „România nouă" — purtător de cuvânt al politicii lui Iuliu Maniu. Dar primul număr, într-un tiraj de 40 000 de exemplare, a fost confiscat din tipografie din ordinul guvernului Vaida. Conflictul dintre cele două grupări ardelene aparținând Partidului Național-Țărănesc — „vaidistă" și „manistă" — devenise extrem de acut.

Între timp, nemulțumirile grupării țărăniste împotriva politicii guvernului Vaida au început să răbufnească cu putere. La 10 septembrie 1933, în cadrul Congresului tineretului național-țărănist, desfășurat la Câmpulung (Muscel), Ion Mihalache s-a pronunțat pentru adoptarea unui nou program al partidului și revitalizarea ideologiei țărăniste. Între altele, el a spus: „Suveranul trebuie și în fapt, ca și după Constituție, lăsat realmente fără

[1] *A bătut ceasul*, Cluj, 1 septembrie 1933.
[2] *Sancțiunea*, în „Dreptatea" din 7 septembrie 1933.

răspunderea actului de guvernământ, nici direct, nici indirect... Responsabilitatea primului ministru implică mâna liberă în alcătuirea întregului cabinet, inclusiv ministrul de război, cu care răspunde de programul elaborat... și implică de asemenea mâna liberă asupra tuturor funcționarilor publici"[1]. Discursul lui I. Mihalache a fost analizat în ședința Comitetului Central Executiv al Partidului Național-Țărănesc din 5 octombrie 1933, care a acceptat „ca bază de discuție" directivele programatice și ideologice expuse, ceea ce însemna, de fapt, pregătirea terenului pentru trecerea partidului în opoziție.

Deși între gruparea „țărănistă" în frunte cu Ion Mihalache și cea „manistă" existau importante deosebiri privind programul și tactica de viitor, ele se situau pe o platformă comună: ostilitatea față de guvernul național-țărănesc prezidat de Alexandru Vaida-Voevod. De altfel, între cele două grupări s-a ajuns, la începutul lunii noiembrie 1933, la un acord privind boicotarea activității guvernului (pentru a-l sili pe Al. Vaida-Voevod să demisioneze), și alegerea lui I. Mihalache în fruntea Partidului Național-Țărănesc.

Pe acest fond, ***campania opoziției*** s-a amplificat. La 17 septembrie 1933 a fost dat publicității *Manifestul Partidului Național-Liberal către țară*[2], care, după ce descria situația dezastruoasă a României, oferea ca unică soluție răsturnarea guvernului Vaida-Voevod: „Patru ani de guvernare naționalist-țărănistă au reușit să sfarme toate puterile de rezistență ale vieții noastre economice și să facă dintr-o țară de ordine, o țară tulburată, cu porțile deschise tuturor curentelor de agitare și destrămare". Salvarea țării nu putea veni decât prin realizarea integrală a „politicii de apărare și refacere națională", pe care o propunea Partidul Național-Liberal. După ce prezenta evoluția istorică a românilor și eforturile pentru crearea și întregirea statului român, manifestul conchidea: „Acest patrimoniu e în primejdie. Pentru apărarea lui, el [Partidul Național-Liberal] face apel la toate conștiințele treze. Orice amânare, orice întârziere cu curmarea acestei guvernări care a adus destrămarea morală și prăbușirea materială a țării, poate avea urmări incalculabile pentru viața statului. De aceea, lupta pentru grabnica înlăturare a regimului național-țărănist va fi dusă fără răgaz și fără cruțare. Grave hotărâri vor fi la nevoie luate. Ele vor fi executate nu cu inimă ușoară, ci cu acea conștiință a marilor îndatoriri și cu sprijinul de voință al maselor, care manifestându-și de atâtea ori încrederea în Partidul Național-Liberal îi poruncesc azi să revendice răspunderea inițiativelor pentru scăparea țării și refacerea ei. Împlinind această poruncă în slujba Coroanei și în slujba intereselor permanente ale neamului, Partidul Național-Liberal cheamă azi țara la împlinirea datoriei".

Șansele de supraviețuire ale guvernului Vaida deveneau tot mai reduse, iar regele trebuia să găsească o soluție. Dar plaja de manevră a suveranului nu era prea largă. Cei de la care el spera, fie că-l dezamăgiseră, fie că încă nu se afirmaseră. Gh. Brătianu n-a fost ceea ce regele dorise — un instrument docil în manevrele sale politice; „tânărul" liberal nu avea stofă de curtezan, dispus să facă tranzacții; din contră, el era o fire orgolioasă și

[1] *Congresul tineretului național-țărănesc de la Câmpulung*, în „Dreptatea" din 13 septembrie 1933.
[2] „Viitorul" din 17 septembrie 1933.

înțelegea să-și exprime franc opiniile, să respingă punctele de vedere ale regelui, cu care nu era de acord și să vină cu soluții proprii. Octavian Goga era în plină ascensiune, dar încă departe de șansa de a deveni prim-ministru, iar Grigore Iunian — prin exigențele sale democratice — nu inspira suficientă încredere. Alexandru Averescu și dr. N. Lupu — prin atitudinile luate față de camarilă — nu puteau candida la șefia guvernului, mai ales că se aflau în fruntea unor partide mici. Experiența cu N. Iorga și cu C. Argetoianu era prea recentă, iar rezultatele ei nu-l puteau îndemna să-i readucă pe primul plan al scenei politice.

Încă din ianuarie 1933, Carol al II-lea și camarila sa au luat în calcul posibilitatea aducerii Partidului Național-Liberal la putere. Existau desigur unele obstacole majore în luarea acestei decizii regale: suveranul nu putea și nu voia să uite instrucțiunile date de I.G. Duca în calitate de ministru de Interne la 20 august 1927 și nici discursul rostit de acesta la 7 iunie 1930; el știa bine că I.G. Duca fusese principalul colaborator al lui Ion I.C. Brătianu, la a cărui școală politică se formase, astfel încât era convins că partidele constituiau elementul fundamental al vieții publice. De aceea era limpede că Duca nu putea accepta manevrele regelui vizând lichidarea sistemului partidist și instituirea unui regim de autoritate monarhică. Carol al II-lea mai știa că Partidul Național-Liberal era un partid puternic, dificil, dacă nu chiar imposibil de manevrat, că aici se găseau cei mai mulți dintre adversarii săi politici care, chiar dacă nu se manifestau fățiș, aveau capacitatea și tenacitatea necesară pentru a rezista presiunilor sale. La toate acestea se adăuga faptul că Partidul Național-Liberal era organizația politică cu cea mai solidă bază economică și dirija, practic, aproape întreaga rețea bancar-industrială a țării.

Împotriva aducerii lui Duca erau doi membri marcanți ai camarilei: Nae Ionescu și Nicolae Malaxa. Primul se temea că șeful Partidului Național-Liberal va lua măsuri împotriva curentului naționalist exprimat de Garda de Fier, față de care el manifesta o mare simpatie și în care își punea mari speranțe, în timp ce Malaxa gândea că marea burghezie liberală ar putea să se întărească și mai mult, periclitându-i pozițiile economice dobândite de el în ultimul timp cu sprijinul direct al suveranului.

Existau însă și factori care acționau în favoarea aducerii Partidului Național-Liberal la putere: acest partid se organizase temeinic în anii de opoziție, redevenise un partid viguros și — bazat pe realizările guvernărilor trecute — pretindea că era singurul în stare să rezolve multiplele probleme ale țării. Faptul că Partidul Național-Liberal și I.G. Duca personal aveau întinse relații în străinătate — inclusiv în cercurile guvernamentale de la Paris și Londra —, era un fapt demn de luat în seamă. În calitate de rege, Carol era interesat în inițierea unor acțiuni eficiente pentru redresarea economiei, pentru rezolvarea unor probleme presante și asigurarea stabilității în țară, iar Partidul Național-Liberal dispunea de cadrele și forța necesare îndeplinirii acestor obiective. De asemenea, Carol nu dorea să-și atragă ostilitatea marii burghezii liberale, ci urmărea un plan mult mai dibace, și anume cointeresarea acesteia în întreprinderile de stat și colaborarea ei cu monarhia.

Pentru aducerea lui I.G. Duca la guvern se pronunța și o parte a camarilei, în frunte cu Elena Lupescu. Rolul cel mai important în eliminarea neîncrederii în șeful Partidului Național-Liberal l-a avut Richard Franasovici și soția sa, care erau în relații foarte cordiale cu Elena Lupescu. De asemenea, o contribuție substanțială la promovarea „imaginii" lui I. G. Duca au adus Felix Wieder și Puiu Dumitrescu, intimi ai regelui Carol al II-lea.

Din ianuarie 1933, regele — constatând divergențele dintre Iuliu Maniu și Ion Mihalache pe de o parte, și Alexandru Vaida-Voevod de cealaltă parte — și-a format convingerea că Partidul Național-Țărănesc nu va mai putea sta la cârmă decât câteva luni. La rândul său, Puiu Dumitrescu i-a comunicat în iulie 1933 lui Duca intenția suveranului de a-i încredința șefia viitorului guvern. Tratativele între Carol și Duca au continuat în lunile următoare, ajungându-se până la stabilirea, de comun acord, a listei guvernului. Opțiunea regelui pentru un guvern Duca a devenit vizibilă la 27 septembrie, cu ocazia serbărilor prilejuite de împlinirea a 50 de ani de la construirea castelului Peleș. Regele Carol al II-lea, care avea un adevărat cult pentru unchiul său, Carol I, a dat acestor serbări o amploare deosebită. Castelul a fost renovat, s-au inaugurat statuile lui Carol I și reginei Elisabeta, s-a bătut o medalie comemorativă, s-a organizat o mare defilare militară, a fost organizată o masă „la iarbă verde" etc. Au participat personalități de marcă, între care regele Alexandru al Iugoslaviei, miniștrii de Externe ai statelor Micii Înțelegeri — Edvard Beneš, Bogoliub Jeftić și Nicolae Titulescu —, precum și liderii partidelor politice din România. Singurul om politic român cu care atât Edvard Beneš, cât și regele Alexandru s-au întreținut a fost I.G. Duca, ceea ce arăta limpede că regele Carol al II-lea le dezvăluise intențiile și că ei țineau să ia contact cu șeful guvernului de mâine.

La 3 octombrie 1933, a fost dat publicității *Programul de guvernare* al Partidului Național-Liberal[1], în care se promitea aplicarea regimului constituțional-parlamentar, prin respectarea prevederilor constituționale și eliminarea exceselor care au scăzut prestigiul Parlamentului; întărirea autorității de stat; „combaterea fără șovăire a tuturor curentelor sprijinite pe ura de clasă și de rasă, și care lăsate libere și uneori susținute de ajutor străin, ar putea primejdui unitatea statului, pacea socială și libertățile publice"; rezolvarea conversiunii datoriilor agricole, prin reducerea creanțelor, ținând seama de capacitatea de plată a debitorilor și de scăderea prețurilor bunurilor agricole. Mai erau prevăzute o serie de măsuri vizând simplificarea aparatului administrativ; desființarea instituțiilor parazitare, a regiilor autonome inutile, reducerea numărului Camerelor de Agricultură, al Camerelor de Industrie și Comerț, al Camerelor de Muncă. De asemenea, se pronunța pentru realizarea unor bugete echilibrate, pentru reducerea impozitelor la putința de plată a contribuabililor, pentru un regim de necruțătoare economii, pentru suprimarea cheltuielilor inutile. Partidul Național-Liberal era convins că reducerea impozitelor, paralel cu stimularea producției și cu susținerea rațională a prețurilor produselor agricole, nu va reduce, ci va spori veniturile statului; „plata datoriilor externe va fi executată în limita capacității de plată a țării", cu grija apărării creditului său în afară. În privința agriculturii se preconizau măsuri care să ducă la raționalizarea și sporirea cantitativă și calitativă a recoltelor, precum și la industrializarea producției agricole. Programul avea, de asemenea,

[1] „Viitorul" din 3 octombrie 1933.

în vedere degrevări fiscale, revizuiri de taxe și tarife, procurarea de semințe și reproducători, dezvoltarea învățământului agricol, valorificarea produselor agricole, organizarea comerțului extern, construirea de silozuri și abatoare, standardizarea și garantarea cerealelor, încurajarea viticulturii, pomiculturii și creșterii vitelor, sporirea industriilor agricole etc. Erau măsuri și prevederi întâlnite și în programele electorale din decembrie 1928, iunie 1931 și iulie 1932. Conform programului din octombrie 1933, cooperativele agricole de toate categoriile aveau rezervat un loc central în înfăptuirea întregii acțiuni de stat în problema agriculturii. Refacerea industriilor naționale și a comerțului românesc, distruse de „politica de nepricepere și de sistematică persecuție a guvernărilor național-țărăniste", urma să se realizeze prin aplicarea doctrinei economice „prin noi înșine". Pentru aceasta industria, comerțul și munca urmau să beneficieze de o „deosebită grijă și ocrotire", sistemul impunerilor multiple care împovărau industria și comerțul trebuia înlăturat. Bogățiile țării să fie puse în valoare pentru ca „statul nostru să rămână cât mai puțin tributarul industriilor străine". Pentru îndrumarea vieții economice se prevedea constituirea unui „Mare Consiliu Economic", compus din conducătorii asociațiilor industriale, comerciale, agricole. Programul P. N. L. preconiza o politică socială care „să asigure clasei muncitoare condițiile de viață cerute de năzuințele timpului", reorganizarea serviciilor de sănătate publică, acordându-se atenție asistenței medicale la sate; „promovarea dezvoltării culturale prin toate formele"; „întărirea prestigiului magistraturii și justiției"; „întărirea armatei față de care nu se va cruța nici o jertfă"; „continuarea politicii externe urmată de la război și până astăzi, de consolidare a păcii și menținerea tratatelor existente".

La ședința Comitetului Executiv al Partidului Național-Liberal din 1 octombrie 1933, I.G. Duca declara: „Guvernul actual, care constituie o permanentă primejdie prin incapacitatea lui organizatorică ca și prin descompunerea în care a ajuns, trebuie cât mai neîntârziat să fie înlăturat de la cârma țării". Delegația Permanentă a P.N.L. a decis la 28 octombrie 1933 ca parlamentarii liberali să nu mai participe la lucrările de legiferare, rămânând în Adunarea Deputaților și în Senat numai pentru a denunța „abuzurile, ilegalitățile și opera de distrugere și de primejduire săvârșite de regimul național-țărănesc"; totodată, Partidul Național-Liberal a proclamat „rezistență cetățenească" împotriva guvernului și a anunțat convocarea unei mari adunări în București în ziua de 15 noiembrie[1].

Guvernul național-țărănesc, prezidat de Al. Vaida-Voevod, a interzis demonstrația de stradă anunțată pentru 15 noiembrie, deoarece în acea zi urma să se deschidă noua sesiune a Parlamentului. Era o motivație politică, deoarece, în fapt, situația guvernului depindea de rege. Încă de la 23 martie, Alexandru Vaida-Voevod i-a spus lui Carol al II-lea: „Sire, când veți crede că nu pot face față situației, rog pe Măria-Voastră să-mi facă grația de a mă anunța din vreme, ca să nu plec cu sufletul acrit, ci cu pipa în colțul gurii și să zâmbesc pe față. Căci Măria-Voastră va mai avea, poate, nevoie de serviciile mele"[2]. Un asemenea moment se apropia, dar suveranul nu era dispus să-și dezvăluie

[1] „Viitorul" din 29 octombrie 1933.
[2] Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 154.

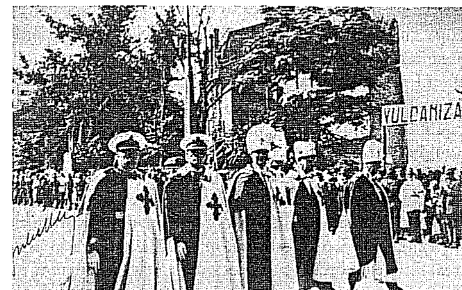

Fig. 202 1932. Cavaleri ai Ordinului „Mihai Viteazul".

gândurile. În ziua de 7 noiembrie, Vaida s-a deplasat la Sinaia pentru a prezenta regelui proiectul de Mesaj pentru deschiderea noii sesiuni parlamentare. Întrebat de ziariști dacă intenționează să depună demisia guvernului, Vaida a răspuns: „De ce să plecăm? Aș putea-o face numai în următoarele cazuri: Dacă aș fi bolnav — și nu sunt. Dacă n-aș avea încrederea Coroanei. Dacă n-aș avea încrederea Parlamentului. Dacă s-ar produce un eveniment extern care să reclame o schimbare majoră în regim. Ori toate acestea nu se întâmplă"[1]. În timpul discuției, Carol al II-lea i-a reproșat lui Vaida lipsa de solidaritate între membrii guvernului, faptul că acesta este dezavuat de partid, că președintele Consiliului de Miniștri nu putea domina mișcările anarhice din Partidul Național-Țărănesc, și nu era în stare să apere prestigiul Coroanei.

Înțelegând despre ce era vorba, Vaida a contestat aprecierile suveranului și a susținut că eventuala aducere a liberalilor la putere ar crea o proastă impresie, deoarece s-ar spune că „neamțul știe de frică" — aluzie la familia de Hohenzollern, căreia îi aparținea Carol al II-lea. După audiența la rege, Vaida a declarat ziariștilor: „Majestatea Sa mi-a spus unele noutăți interesante; la rândul meu, am adăugat și eu unele lucruri interesante"[2]. Întrebat dacă guvernul este stăpân pe situație, Vaida a răspuns: „Fluctuant nec mergetur" [Scârțâie, dar merge].

A doua zi, 8 noiembrie, de Sfinții Mihail și Gavriil, regele a oferit o masă pentru cavalerii Ordinului „Mihai Viteazul". La un moment dat, Carol al II-lea l-a luat pe Mihalache într-un colț și i-a spus: „Spune lui Vaida să nu tărăgăneze. Să-și dea demisia repede, repede!"[3]. În ședința Biroului Partidului Național-Țărănesc, Vaida a făcut o amplă expunere asupra situației politice și s-a referit la audiența avută la suveran, prilej cu care a constatat „că guvernul nu mai are încrederea factorului constituțional pentru a păși la o nouă sesiune legislativă". Ca urmare, el urma să-și prezinte în zilele următoare demisia. Soluția a fost acceptată de membrii Biroului. Semnificative erau argumentele lui Mihalache: „guvernul nu mai poate întârzia clarificarea situației politice, care nu se poate

[1] „Cuvântul" din 9 noiembrie 1933.
[2] *Ibidem.*
[3] Grigore Gafencu, *Însemnări politice*. Ediție Stelian Neagoe, București, 1991, p. 310.

realiza decât prin demisia cabinetului, insistând pentru retragerea în opoziție, întrucât după cinci ani de guvernare Partidul Național-Țărănesc are nevoie de o temeinică organizare și revizuire a programului său". În comunicatul dat publicității se arăta că Biroul Central al Partidului Național-Țărănesc „a încredințat pe d. președinte dr. Alexandru Vaida-Voevod să prezinte demisia cabinetului. În același timp, Biroul a examinat și situația ce se va crea imediat după demisie, insistându-se asupra necesității unui guvern de alegeri, care prin deplina libertate a conștiințelor să asigure cetățenilor țării o exprimare slobodă a voinței lor"[1]. În ziua de 9 noiembrie, Vaida a prezentat suveranului demisia guvernului, pe care acesta a acceptat-o. Vaida a ținut să-i amintească regelui o zicătoare germană: „Numai viteii cei proști își aleg singuri măcelarul"[2]. Aluzia îl viza pe I.G. Duca, cel care, în 1927, ceruse ca în eventualitatea sosirii lui Carol în țară, forțele de ordine să folosească armele, „indiferent care ar fi rezultatul".

Încheierea celei de-a doua serii de guvernări național-țărăniste n-a constituit o surpriză. Ziarul „România nouă", editat de Zaharia Boilă, scria la 10 noiembrie: „În realitate guvernul Vaida a căzut de mult. Exact în ziua în care a abandonat steagul și programul partidului. Partidul trebuia să plece în opoziție deodată cu șeful său d-nul Iuliu Maniu, în ziua când domnia sa a fost împiedicat să mai guverneze de forțe oculte, care se cheamă sub un nume colectiv: Camarila". La rândul său, Iuliu Maniu declara: „Știam că dacă nu se pune de la început piciorul în capul hidrei care s-a încuibat în jurul Palatului, încercarea lui de guvernare nu va reuși. Forțele oculte împiedică realizarea unei guvernări serioase". Maniu ținea să remarce faptul că în trei ani și câteva luni de la restaurație s-au perindat la cârma țării 9 guverne, că nici o criză n-a fost provocată de Parlament, ci de „forțe din jurul Palatului", astfel încât nu era vorba de o criză a parlamentarismului, „ci se pare că ne apropiem de o criză a regimului monarhic, ceea ce — ținea să sublinieze Iuliu Maniu — ar fi o mare nenorocire"[3]. Împotriva camarilei s-a declarat și M. Popovici, care a afirmat că nu a existat nici un conflict constituțional care să ducă la demisia guvernului, că aceasta s-a datorat faptului că între rege și națiune „s-au interpus oameni nechemați, care prin conspirații oculte au făcut să cadă acest guvern"[4]. Celelalte partide au primit „cu satisfacție" demisia lui Vaida și încheierea celei de-a doua guvernări național-țărăniste. În acest sens, ziarul „Viitorul" scria: „Un simțământ de ușurare străbate țara de la un capăt la altul. După cele petrecute la Sinaia și după declarațiile primului ministru, guvernul Vaida se consideră demisionat. Realitatea este una și inalterabilă: guvernul Vaida este virtual retras de la cârma țării. Ceea ce era normal să se întâmple s-a produs"[5].

Opinia publică nu mai era interesată de menținerea Partidului Național-Țărănesc la putere, deoarece acesta o dezamăgise încă din timpul primei sale guvernări, când s-a convins că promisiunile din opoziție au fost date uitării îndată ce a obținut guvernul.

---

[1] „Cuvântul" din 11 noiembrie 1933.
[2] C. Argetoianu, *op. cit.*, 10. Ediție Stelian Neagoe, București, 1997, p. 255.
[3] *Declarațiile d-lui Iuliu Maniu la Cluj*, în „Dreptatea" din 18 noiembrie 1933.
[4] *Consfătuirea majorităților parlamentare*, *Ibidem* din 17 noiembrie 1933.
[5] „Viitorul" din 9 noiembrie 1933.

Capitolul VIII

CONFRUNTĂRI POLITICE ÎN TIMPUL GUVERNĂRII LIBERALE (NOIEMBRIE 1933 — DECEMBRIE 1937)

1. Activitatea guvernamentală și parlamentară

După 1933 s-a înregistrat o puternică ascensiune a forțelor de extrema dreaptă în plan european, mai ales ca urmare a instaurării hitlerismului la putere în Germania. Faptul că în toate statele vecine — exceptând Cehoslovacia — existau regimuri dictatoriale de diferite nuanțe nu putea să nu se repercuteze și asupra situației din România. În acest context, trăsătura dominantă a vieții politice a fost confruntarea dintre forțele democratice și cele dictatoriale. Dar, și o tabără și cealaltă era extrem de mozaicată și contradictorie, astfel că nu s-a înregistrat o dispută clară și directă între ele, ci mai curând o continuă grupare și regrupare de forțe, uneori neașteptate.

După demisia guvernului național-țărănesc prezidat de Alexandru Vaida-Voevod, regele a avut consultări cu liderii politici, apoi l-a însărcinat pe I.G. Duca să constituie noul cabinet, sugerându-i să realizeze o colaborare cu Gh. Brătianu și cu O. Goga, față de care suveranul dorea să-și manifeste recunoștința pentru atitudinea lor politică de după 6 iunie 1930. Dar cei doi nu au acceptat cele câteva ministere oferite de I.G. Duca, deoarece aceasta ar fi însemnat anihilarea lor politică. În aceste condiții, s-a constituit un guvern alcătuit din membri ai Partidului Național-Liberal, la care se adăugau Nicolae Titulescu la Afaceri Străine și generalul Nicolae Uică la Apărarea Națională.

Guvernul I.G. Duca (14 noiembrie — 29 decembrie 1933) a fost primit cu ostilitate de toate partidele politice și în special de Garda de Fier. Acestea atacau guvernul pentru faptul că, în cadrul turneului său european din vara anului 1933, președintele Partidului Național-Liberal se angajase să urmeze cu fidelitate politica externă alături de Franța, Marea Britanie și Societatea Națiunilor, precum și să ia măsuri ferme împotriva forțelor care cereau apropierea de Germania, în primul rând a Mișcării Legionare. Guvernul Duca era privit de Iuliu Maniu ca un „făt al forțelor oculte"[1], adică al camarilei regale; Gh. Brătianu declara că I.G. Duca „s-a strecurat la putere în chip rușinos, cu ajutorul mijlocitorilor necinstiți, care au ridicat un zid între țară și rege"[2]; la rândul său, Nae

---

[1] „Dreptatea" din 18 noiembrie 1933.
[2] „Mișcarea" din 16 noiembrie 1933.

Ionescu afirma — în „Cuvântul" din 16 noiembrie 1933 — că guvernul Duca era „o adunare anacronică a unor personalităţi care, prin vârstă, prin trecutul şi prin capacitatea lor de a înţelege nu au nimic comun cu vremea" şi că s-a constituit „sub umbrela protecţiei false şi jignitoare a străinătăţii". Profund nemulţumit de aducerea lui Duca la putere, Nae Ionescu a rupt legăturile cu Carol al II-lea şi a devenit unul din susţinătorii lui Corneliu Zelea Codreanu.

Potrivit obiceiului, Corpurile legiuitoare au fost dizolvate prin decret regal, anunţându-se noi alegeri parlamentare pentru 20 decembrie la Adunarea Deputaţilor şi 22–29 decembrie la Senat. Desfăşurarea campaniei electorale a fost grav viciată de ciocnirile dintre legionari şi autorităţi, în urma cărora s-au înregistrat morţi şi răniţi. Corneliu Zelea Codreanu îşi propusese ca „fiecare judeţ să aibă în Parlament un legionar". Gruparea sa a depus liste în 68 din cele 71 judeţe ale României. Căpitanul era convins că noul guvern va recurge la măsuri represive, drept care a cerut legionarilor „să se înalţe gata de moarte", declarând că le acordă dreptul de a se apăra, fiind convins că „veţi şti să uzaţi de această dezlegare"[1].

Pe de altă parte, la 24 noiembrie 1933, „Viitorul" făcea cunoscută intenţia guvernului de a lua măsuri de înfrânare a curentelor „de ură şi aţâţare, reprimându-se fără şovăire toate încercările de dezordine şi de subminare a aşezămintelor fundamentale ale statului". Acelaşi ziar aprecia, câteva săptămâni mai târziu, că România nu putea ieşi din situaţia grea în care se afla „din cauza unei grupări care înţelegea să facă «politică» cu revolverul şi să-şi legitimeze existenţa prin terorizarea autorităţilor şi a cetăţenilor paşnici". Oficiosul liberal conchidea: „România nu poate fi lăsată pradă pârjolului anarhic dezlănţuit de Garda de Fier".

În fapt, guvernul exagera în mod vădit „pericolul" Mişcării Legionare, forţa şi capacitatea ei, pentru a putea justifica decizia de dizolvare a Gărzii de Fier. Legionarii urmăreau lichidarea regimului democratic, dar ei nu puteau influenţa decisiv evoluţia României, nu sperau într-o victorie electorală, care să le permită ajungerea la putere. Realitatea era că Franţa nu îngăduia ca în România să-şi desfăşoare activitatea o organizaţie care-şi exprima neîncrederea în viabilitatea alianţelor încheiate de statul român şi care aprecia că Societatea Naţiunilor nu putea apăra integritatea teritorială a ţării; faptul că legionarii se pronunţau pentru o eventuală apropiere de Germania, nu era acceptat de guvernul de la Paris.

Din iniţiativa lui I.G. Duca, sprijinit de ministrul de externe Nicolae Titulescu, la 9 decembrie 1933, a fost adoptat Jurnalul Consiliului de Miniştri, prin care Garda de Fier era scoasă în afara legii, deoarece aceasta urmărea instaurarea „unui regim social şi politic contrar celui statornicit atât prin Constituţie, cât şi prin tratatele de pace"[2]. A doua zi, guvernul a constatat că nici Legiunea Arhanghelul Mihail, nici Garda de Fier şi nici Gruparea Corneliu Zelea Codreanu (care se lansase în cursa electorală) nu erau

[1] „Pământ strămoşesc" din 1 martie 1933.

[2] „Monitorul oficial", nr. 286 din 9 bis decembrie 1933.

înscrise la Tribunal şi deci nu puteau fi dizolvate; de aceea, a adoptat un nou jurnal prin care preciza că hotărârea din 9 decembrie se aplică „şi Grupării Corneliu Zelea Codreanu".

Dizolvarea Gărzii de Fier în ultima zi de depunere a listelor de candidaţi a torpilat orice încercare a legionarilor de a participa la alegerile parlamentare sub o altă denumire sau pe lista altor partide. Acest act a fost urmat de arestarea mai multor fruntaşi ai Gărzii de Fier; Corneliu Zelea Codreanu nu a putut fi găsit, el fiind ascuns la o rudă a Elenei Lupescu, figura centrală a camarilei regale. Actul dizolvării Gărzii de Fier a fost primit cu ostilitate de forţele politice din opoziţie. Partidul Naţional-Ţărănesc declara că „Guvernul a luat o măsură gravă", Partidul Radical-Ţărănesc aprecia că dizolvarea „constituie o procedură abuzivă", iar L.A.N.C. protesta „cu ultima energie împotriva dizolvării Gărzii d-lui Codreanu". La rândul său, Nae Ionescu îl avertiza pe primul ministru că a „neglijat ceva: existenţa unui tineret care nu ştie ce-i teama. Şi care nu rabdă să fie pălmuit"[1].

Aşa cum era de aşteptat, alegerile parlamentare au fost câştigate de Partidul Naţional-Liberal, care a obţinut 52% din totalul voturilor. Pe locurile următoare s-au clasat Partidul Naţional-Ţărănesc (13,92%), Partidul Ţărănesc-Lupu (5,11%), Partidul Naţional-Liberal-Gh. Brătianu (4,96%), LANC (4,47%), Partidul Naţional-Agrar (4,09%), Partidul Maghiar (4,01%), Partidul Radical-Ţărănesc (2,78%) şi Uniunea Agrară (2,46%).

Presa şi liderii politici comentau pe larg rezultatul alegerilor, când s-a aflat că în ziua de 29 decembrie 1933, I.G. Duca a fost asasinat pe peronul gării din Sinaia, de trei legionari. Vestea uciderii preşedintelui Consiliului de Miniştri al României a provocat o vie emoţie atât în ţară, cât şi în străinătate. Ziarul „Viitorul" exprima, la 4 ianuarie 1934, punctul de vedere al Partidului Naţional-Liberal: „Preşedintele I.G. Duca a căzut victimă a unui vast complot din care fac parte toţi conducătorii grupării anarhice ce se intitulează Garda de Fier. Aceştia au înarmat mâna ucigaşilor şi le-au dat ordin de asasinat. Nu numai modul cum s-a făptuit asasinatul, nu numai declaraţiile unora din asasini şi armele ce au servit dovedesc asta, dar şi faptul că Corneliu Zelea Codreanu, capul ucigaşilor, se ascunde spre a nu cădea în mâna autorităţilor... Greşeala care s-a făcut prin îngăduinţa faţă de acei care la fiecare moment scoteau cuţitul şi revolverul, nu se va repeta. Dacă asasinul Corneliu Zelea Codreanu ar fi fost condamnat pentru omorul comis asupra prefectului Manciu, azi era la ocnă şi nu mai avea putinţa unui nou asasinat mai odios".

Codreanu nu s-a dezis niciodată de actul celor trei asasini, ci a căutat să-l explice: „Fenomenul cauzal al morţii lui Duca nu era complotul, ci faptul că guvernul Duca a recurs la provocări". Printr-o circulară difuzată la 24 decembrie 1933, Corneliu Zelea Codreanu afirma: „Am fost împiedicaţi prin violenţă de a întrebuinţa calea legală"[2]. Cei trei asasini au devenit eroi ai Mişcării Legionare, lor dedicându-li-se „Cântecul Nicadorilor", care era fredonat la toate festivităţile organizate de Garda de Fier.

[1] „Curentul" din 20 decembrie 1933.

[2] Horia Sima, *Istoria Mişcării Legionare*, Timişoara, 1994, p. 87.

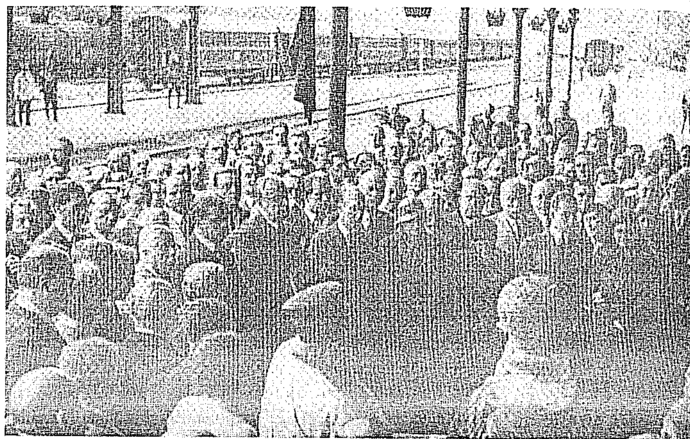

Fig. 203 Sinaia, 30 decembrie 1933. Adunare de doliu pe peronul gării, locul unde a fost asasinat primul ministru I.G. Duca.

Carol al II-lea a numit în fruntea ***guvernului pe dr. Constantin Angelescu***, cel mai vechi ministru în funcțiune. Acesta a introdus la 30 decembrie 1933 starea de asediu și cenzura, a arestat numeroase cadre legionare; de asemenea, guvernul a organizat funeralii naționale lui I.G. Duca. La 4 ianuarie 1934, regele a numit în fruntea Consiliului de Miniștri pe Gheorghe Tătărescu, unul dintre principalii exponenți ai „tinerilor" liberali. Această numire s-a făcut fără consultarea forurilor de conducere a Partidului Național-Liberal, fapt ce a generat grave și puternice nemulțumiri în tabăra „bătrânilor" liberali.

Actul asasinării lui I.G. Duca a determinat importante modificări în ***structura camarilei*** regale. Încă din decembrie 1933, Nae Ionescu s-a îndepărtat de cercurile Palatului, iar după asasinarea lui Duca a fost pentru câteva săptămâni ținut în arest, sub acuzația că a instigat la crimă. În ianuarie 1934, Nicolae Titulescu l-a învinuit pe Puiu Dumitrescu, secretarul particular al suveranului, că i-a sprijinit pe legionari, făcându-l indirect vinovat de uciderea lui I.G. Duca. Pe de altă parte, Puiu Dumitrescu intenționa să divorțeze, găsindu-și o amantă foarte frumoasă. Elena Lupescu a intuit pericolul ca o asemenea femeie să apară des în preajma regelui, drept care a cerut și ea înlăturarea lui Puiu Dumitrescu. În fața acestei duble presiuni — a lui Titulescu și a „Duduiei" — Carol a hotărât, în aprilie 1934, desființarea funcției de secretar particular, iar Puiu Dumitrescu a trebuit să părăsească în scurt timp țara. Tatăl său, generalul Constantin Dumitrescu, comandantul Jandarmeriei, a fost destituit, acuzat că a delapidat banii publici și arestat;

Fig. 204 Gheorghe Tătărescu.

la 18 mai 1935 a fost condamnat la 5 ani închisoare[1]; a murit în temniță, iar cererea lui Puiu Dumitrescu de a se face autopsia cadavrului a fost refuzată, fapt ce a alimentat ipoteza că generalul a fost otrăvit. Un caz particular a fost al colonelului Victor Precup — cel care organizase sosirea lui Carol în țară, la 6 iunie 1930. Revoltat de modul în care regele își exercita prerogativele, dar mai ales de amestecul „Duduiei" în viața politică, Precup a pus la cale un complot, vizând lichidarea fizică a lui Carol și a Elenei Lupescu în Vinerea Mare, din 8 aprilie 1934. Complotul a fost descoperit, iar Victor Precup a fost condamnat — în urma unei instrucțiuni sumare — la 10 ani temniță grea. Actul degradării militare a avut loc în curtea cazărmii Malmaison din București, prilej cu care cei condamnați „au strigat, fără ca nimeni să-i fi putut opri, cuvinte batjocoritoare și de afurisenie împotriva favoritei regale"[2]. În momentul degradării au fost aduși să asiste delegați ai tuturor unităților militare din țară și s-a remarcat că asistenții nu blamau pe condamnați așa cum li s-a sugerat.

Modificările din structura camarilei au vizat, în fond, eliminarea persoanelor care avuseseră un rol „istoric" în actul restaurației. Prin înlăturarea lor, au crescut puterea și influența Elenei Lupescu; aceasta nu mai putea fi concurată de nimeni, asigurându-și un adevărat monopol în calitate de „sfătuitoare" a regelui. Carol al II-lea era tot mai influențabil, Elena Lupescu devenind un personaj de cea mai mare importanță pentru evoluția generală a statului român. În cadrul camarilei o pondere tot mai mare o aveau marii industriași Nicolae Malaxa și Max Auschnitt, care nu erau interesați de treburile politice, ci de propriile lor afaceri, oferind regelui și Elenei Lupescu „atenții" consistente.

Guvernul Gheorghe Tătărescu (4 ianuarie 1934 — 17 noiembrie 1937) a promovat pe ***plan economic*** o politică de încurajare a industriei naționale prin practicarea unui protecționism vamal ridicat, acordarea de credite întreprinderilor nou înființate — mai ales din ramurile purtătoare ale progresului tehnic, prin comenzi făcute de stat. Din inițiativa guvernului au fost modificate legile economice adoptate de național-țărăniști, promovându-se, cu prioritate, interesele capitaliștilor autohtoni. Astfel, prin decretul-lege

---

[1] *Condamnarea generalului Dumitrescu*, în „Aurora" din 23 mai 1935.
[2] Grigore Gafencu, *Însemnări politice*, p. 323.

Fig. 205 Guvernul condus de Gheorghe Tătărescu.

din 31 iulie 1936 se încurajau întreprinderile care realizau produse nefabricate în țară, fapt care a dus la înființarea unor noi întreprinderi în industria tuburilor de oțel, în cea care realiza cabluri electrice, lămpi de radio, precum și aparatură optică, acustică, mecanică de precizie, instrumente de bord și busole de navigație, anvelope, coloranți ș.a. Pe linia creșterii intervenției statului în viața economică se înscrie decretul-lege din 10 mai 1937, prin care noile fabrici se puteau înființa numai cu avizul Ministerului Economiei Naționale, statul exercitând astfel o acțiune de îndrumare și control al investițiilor.

În timpul acestui guvern au fost întreprinse, pentru prima dată după 1918, acțiuni energice pentru înzestrarea armatei, în contextul creșterii forțelor revizioniste pe plan internațional. A contribuit la această reorientare și atitudinea generalului Ion Antonescu, numit, în noiembrie 1933, în funcția de subșef al Marelui Stat Major, girând funcția de șef al acestei instituții. Generalul a făcut o analiză detaliată a situației din armată, după care, în decembrie 1934, a înaintat președintelui Consiliului de Miniștri un memoriu în care afirma: „Putregaiul este așa de mare încât a mai rămâne în mijlocul lui însemnează a-mi lega și eu numele de un dezastru care este inevitabil dacă continuăm cu metodele de lucru actuale. Acei care au adus oștirea în halul actual nu pot s-o îndrepte și împiedică pe alții să o facă. Aceasta trebuie să o știe națiunea"[1]. Deși Antonescu a fost nevoit să demisioneze din funcția pe care o ocupa, guvernul a ținut seama de acest avertisment și a luat măsuri de îndreptare.

Pentru sprijinirea agriculturii s-a înființat Institutul Național de Credit Agricol, care oferea micilor producători împrumuturi pe termene lungi pentru procurarea de inventar agricol. În bugetul statului au fost înscrise sume speciale pentru ridicarea nivelului tehnic și calitativ al agriculturii. Au fost luate măsuri de modernizare a unor șosele, s-au construit unele porțiuni de cale ferată. Bugetul statului a fost echilibrat în exercițiul fiscal 1934/1935, după care a cunoscut importante excedente, ca urmare a dezvoltării economiei naționale și a sporirii impozitelor, îndeosebi a celor indirecte. Politica de credit a urmărit, în principal, dezvoltarea industriei; în 1936 marii industriași au primit 63% din totalul creditelor,

[1] DANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 15/1934, f. 246–247; „Timpul" din 18–20 septembrie 1940.

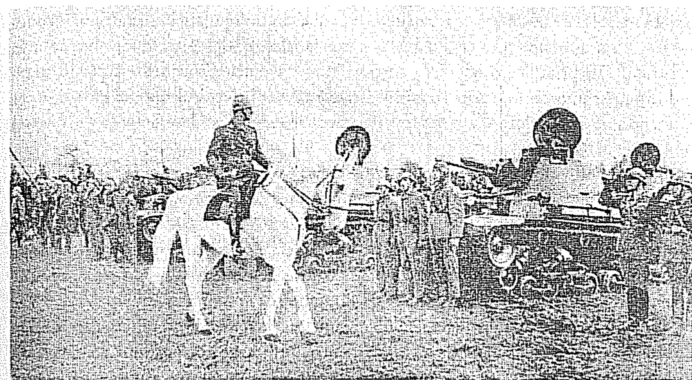

Fig. 206 Regele Carol al II-lea în inspecție la o unitate de tancuri.

comercianții 25%, iar agricultorii numai 3%. Modificări importante au survenit și în structura comerțului exterior, crescând ponderea produselor finite la export și a materiilor prime la import.

În timpul acestei guvernări s-a înregistrat o puternică dezvoltare a economiei naționale, astfel că, în 1937, valoarea produsului social era cu aproape 70%, iar venitul național cu circa 60% mai mari decât în 1932[1].

Pe ***plan social***, guvernul a sprijinit afirmarea unei grupări burgheze legată de stat, care acorda credite, făcea comenzi și cumpăra marfa. În fruntea acestei grupări se afla regele Carol al II-lea, iar dintre personalitățile reprezentative se remarcau Nicolae Malaxa, Max Auschnitt, Ion Bujoiu, Ion Gigurtu ș.a.

Concentrarea și centralizarea producției au atins cote nemaiîntâlnite până atunci. În domeniul industriei metalurgice s-au impus uzinele Reșița și Călan, iar în cel al industriei textile — întreprinderile Buhuși și Scherg (Brașov), în industria petrolieră — societățile Astra Română, Steaua Română, Româno-Americană, Concordia și Columbia. În 1937, industria cartelată reprezenta 46% din capitalul întregii industrii și 23% din valoarea producției industriale. Situația era foarte diferențiată: în unele ramuri — industria pielăriei, electrotehnică, ceramică — nu existau carteluri, iar în altele — ca în cea a lemnului și textilă — cartelarea era slabă (2–5%); cartelarea cea mai puternică exista în industria metalurgică — 90% din capital și 42% din valoarea producției.

În anii 1934–1938 s-a înregistrat un avânt economic cu consecințe pozitive asupra nivelului de trai al populației. Evident, principala beneficiară a fost burghezia, în timp

[1] „Anuarul statistic al României", 1939 și 1940, p. 476–493.

ce o bună parte a țărănimii — covârșitoarea majoritate a populației — continua să ducă o viață grea, așa cum rezultă din numeroasele analize sociologice întreprinse în acea perioadă. Disparitățile sociale s-au adâncit; potrivit datelor statistice, în 1938 marii industriași, comercianți, moșierii își însușeau 55,3% din venitul național, în timp ce muncitorilor și țăranilor — care reprezentau circa 90% din populația activă — le revenea o cotă de 44,7%[1].

Situația muncitorilor a cunoscut o ameliorare — numărul șomerilor s-a redus, au crescut salariile, viața a devenit mai bogată din punct de vedere material și spiritual; de aceea, nu s-au înregistrat conflicte sociale majore.

În anii 1934–1937 politica fiscală a afectat în special pe cei cu venituri modeste, care trăiau din salarii. Spre exemplu, în timp ce impozitele pe veniturile din comerț și industrie aveau o pondere de circa 17%, cel pe salarii reprezenta aproximativ 30%.

Din inițiativa guvernului au fost adoptate unele legi cu largi implicații social-politice. La 16 iulie 1934 a fost publicată legea pentru utilizarea personalului românesc în întreprinderi, generată de nevoia de a pune capăt afluenței de personal străin în România, care ocupa, în general, posturile cele mai bine retribuite. Conform legii, întreprinderile economice — industriale, comerciale și civile de tot felul — erau obligate să aibă salariați cetățeni români în proporție de 80% în fiecare categorie de personal[2]. În expunerea de motive se arăta că legi cu un conținut similar fuseseră adoptate și în alte state: Franța, Marea Britanie, Danemarca, Austria, Ungaria, Polonia, Iugoslavia, Cehoslovacia, Bulgaria. Deși a suscitat numeroase discuții — guvernul fiind acuzat că promovează o politică naționalistă și antisemită — în fapt, această lege a rămas mai mult pe hârtie, deoarece patronii nu au acceptat să se dispenseze de personalul calificat pe care îl aveau în întreprinderilor lor. La 30 aprilie 1936 s-a promulgat legea pentru pregătirea profesională și exercitarea meseriilor, care a stabilit norme vizând pregătirea temeinică a ucenicilor, ridicarea calificării profesionale a muncitorilor la nivelul cerut de sporirea gradului de complexitate a economiei naționale, îndeosebi a industriei[3].

Cea mai importantă lege privind țărănimea a fost promulgată în aprilie 1934, referitoare la conversiunea datoriilor agricole, în baza căreia datoriile se reduceau cu 50–70%, urmând ca restul să se achite eșalonat pe o perioadă de 17 ani, cu o dobândă de 3% pe an[4]. Băncile erau despăgubite de stat, care a preluat asupra sa toate sumele rezultate prin aplicarea legii. Prin această lege, țărănimea a fost scoasă de sub povara datoriilor agricole, care devenise insuportabilă. Dar condițiile ei de trai au continuat să fie afectate de politica fiscală, de nivelul scăzut al prețurilor la produsele agricole, de insuficiența inventarului agricol, de lipsa de pământ.

---

[1] Marcela Felicia Iovanelli, *Industria românească. 1934–1938*, București, 1975, p. 206–207.
[2] „Monitorul oficial", nr. 161 din 16 iulie 1934.
[3] *Ibidem*, nr. 99 din 30 aprilie 1936.
[4] *Ibidem*, nr. 80 din 4 aprilie 1934.

Politica internă a guvernului a urmărit crearea unui sistem de instrumente legislative care să-i permită controlul asupra situației din țară, lovind în adversarii politici. Multe dintre acestea se abăteau de la spiritul democratic al Constituției din 1923. Cele mai multe legi din acest domeniu au fost adoptate în 1934, când opinia publică trăia sub puternica impresie a asasinării lui I.G. Duca. Astfel, legea din 16 martie 1934 autoriza guvernul să declare „în caz de necesitate" starea de asediu generală sau parțială pe timp de 6 luni[1]; ea a fost prelungită succesiv, astfel că starea de asediu și cenzura au fost menținute în întreaga guvernare Tătărescu. Aceasta a fost mai curând o măsură de prevedere, deoarece s-a aplicat cu destulă larghețe, dar rămâne esențial faptul că guvernul a dispus de un instrument de presiune asupra adversarilor politici. El a folosit cenzura, mai ales pentru a nu permite atacurile împotriva camarilei regale și a unor măsuri economice luate de guvern.

Pentru evoluția regimului politic o importantă influență a avut legea pentru apărarea ordinii de stat, din 7 aprilie 1934, prin care Consiliul de Miniștri era împuternicit să decidă dizolvarea grupărilor politice care puneau în pericol „siguranța ordinii de stat sau a ordinii sociale"[2], sau care propovăduiau „distrugerea violentă a ordinii sociale". Astfel, executivul primea împuternicirea de a desființa organizațiile politice pe care le considera periculoase. Fruntașul național-țărănist Petre Andrei se adresa majorității parlamentare: „Dacă țineți la mecanismul vieții parlamentare democratice și constituționale, trebuie să dați partidelor și grupărilor garanția că nu sunt la discreția guvernului în orice moment"[3]. Evident, acest îndemn nu a fost ascultat. Pe aceeași linie se înscrie legea din 9 iulie 1934, prin care guvernul era autorizat ca, pe timpul vacanței Adunărilor legiuitoare, să procedeze la simplificarea și raționalizarea serviciilor și instituțiilor publice de ordin administrativ și de specialitate, să revizuiască toate bugetele administrațiilor centrale, să efectueze orice acțiuni de trezorerie. Pentru prima dată în istoria României, se instituia sistemul conducerii țării prin decrete-legi, fapt ce diminua rolul Parlamentului, ca for legislativ, precum și a funcției sale de control asupra guvernului, ceea ce contravenea spiritului Constituției din 1923. Pentru a arăta că respectă normele democratice, guvernul supunea aprobării Parlamentului decretele adoptate în timpul vacanței parlamentare. Dar metoda folosită, a depunerii lor în bloc, nu permitea dezbaterea fiecărui decret în parte, fapt ce l-a determinat pe Grigore Iunian să aprecieze că se va ajunge la compromiterea instituției parlamentare, „care se dovedește inutilă și costisitoare"[4].

La începutul guvernării sale, Gh. Tătărescu a fost preocupat de menținerea unor relații cât mai bune cu conducerea partidului său, declarând că nu se va abate de la programul acestuia. Carol al II-lea nu era mulțumit de atitudinea lui Tătărescu, astfel că a căutat o formulă de constituire a unui cabinet de „unitate națională" condus de mareșalul

---

[1] *Ibidem*, nr. 63 din 16 martie 1934.
[2] *Ibidem*, nr. 83 din 7 aprilie 1934.
[3] DAD, nr. 38, ședința din 4 aprilie 1934, p. 1662.
[4] *Ibidem*, nr. 15, ședința din 18 decembrie 1936, p. 420.

Fig. 207 București, 15 noiembrie 1934. Solemnitatea deschiderii Parlamentului.

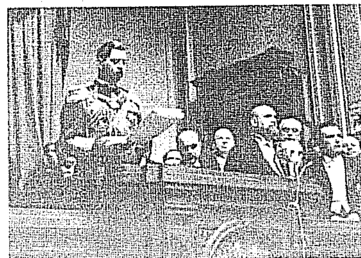

Fig. 208 București, 1935. Carol al II-lea dă citire Mesajului regal la deschiderea sesiunii Parlamentului.

Alexandru Averescu. Având în vedere atitudinea mareșalului din ultimii ani, când criticase în repetate rânduri camarila regală, opțiunea pare paradoxală, dar, de fapt, Carol al II-lea urmărea obiective politice precise: el știa că Averescu se bucura de un mare prestigiu în armată, dar Partidul Poporului nu mai reprezenta o reală forță politică, astfel că mareșalul nu putea spera să ajungă pe căile normale, parlamentare, la putere; de aceea, era de presupus că îi va surâde ideea de a deveni din nou prim-ministru cu ajutorul regelui. Dacă Averescu era prins în acest joc, se neutraliza unul dintre adversarii de marcă ai camarilei și se dădea o lovitură tuturor celor care își făcuseră din lupta împotriva acesteia și pentru apărarea regimului parlamentar-constituțional un obiectiv principal. Oportunismul lui Alexandru Averescu trebuia să arate că, în fond, această luptă nu era sinceră, ci urmărea doar dobândirea puterii, fie și pe ușa din dos.

Discuțiile au avut un caracter secret. Averescu a acceptat, la 5 februarie 1934, ideea constituirii unui nou guvern. Dar asupra obiectivelor și a componenței acestuia existau serioase deosebiri între suveran și mareșal, fiecare căutând să fie, în ultimă instanță, principalul beneficiar al schimbării ce se preconiza. Pentru a forța mâna regelui, la 11 mai 1934 ziarul „Îndreptarea" a publicat un comunicat prin care Partidul Poporului și Partidul Național-Liberal-Gh. Brătianu, luând în considerare „evenimentele politice din ultimul timp și posibilitatea unor împrejurări grave ce se pot ivi în viața noastră politică", se angajau să colaboreze strâns, în vederea adoptării unor hotărâri comune. Avându-se în vedere faptul că documentul fusese pregătit încă din octombrie 1933 și era îndreptat împotriva amestecului camarilei în viața publică, se poate lesne observa că, de fapt Averescu recurgea la un șantaj politic, mai ales că se vorbea de o eventuală aderare a lui Iuliu Maniu la acest acord. După îndelungi tatonări, la 19 mai Carol a trimis — prin Ion Pangal — o schiță de program[1], în care se preconiza: suveranul va prezida Consiliul de Miniștri; miniștrii vor fi răspunzători numai față de rege; reducerea numărului de membri ai Adunării Deputaților, care să aibă numai rolul de a vota proiectele de legi, iar nu și dreptul de a interpela și controla activitatea guvernului; sesiunile parlamentare să nu mai aibă un termen, ele urmând a fi convocate și închise prin decret regal. Totodată, Carol a cerut ca modificarea Constituției să se efectueze în momentul constituirii noului guvern. Dar Averescu nu înțelegea să fie un simplu executant, astfel că a întocmit și el un proiect de program în care se propunea modificarea Constituției pe cale parlamentară, iar guvernul să se sprijine pe un partid politic, adică pe Partidul Poporului. În acest spirit el a cerut includerea în guvern a unui număr mare de membri ai partidului său. După îndelungi tratative, atât Averescu, cât și regele au renunțat la ideea constituirii unui nou guvern. La 29 mai relațiile între cei doi au fost rupte. Câteva luni mai târziu, Al. Averescu avea să afirme că suveranul i-a „jucat o farsă" și că era „complet lipsit de caracter"[1]. În consecință, președintele Partidului Poporului și-a reluat campania împotriva camarilei.

[1] ANIC, fond Casa Regală, dosar 11/1934, f. 8.

Fig. 209 Mareșalul Alexandru Averescu.

Eșecul tentativei de instaurare a unui regim autoritar s-a datorat nu numai neînțelegerilor dintre Carol și Averescu, ci și altor cauze. Una dintre acestea — de o importanță deosebită — a fost intervenția ministrului Franței la București, care a transmis regelui îngrijorarea guvernului de la Paris față de o schimbare de regim în România. Se adăuga nemulțumirea manifestată de regele Alexandru al Iugoslaviei față de aducerea la putere a lui Alexandru Averescu, socotit de el „omul Italiei", cu care țara sa se afla în relații încordate. O puternică impresie a creat declarația președintelui Partidului Național-Țărănesc, Ion Mihalache, care după ce amintea că de la venirea lui Carol în țară au avut loc nouă schimbări de guverne, conchidea: „E imposibil să construiești ceva solid dacă oricând te poți trezi cu cărămida în cap... E necesar ca țara să-și recapete liniștea și guvernele să nu mai fie dărâmate prin nu știu încă ce forțe... N-am sfătui în nici un caz să se facă un guvern personal. Guvern personal a mai fost și guvernul Iorga care nu a reușit"[2].

Experiența eșuată, din mai 1934, l-a determinat pe regele Carol al II-lea să-și schimbe tactica, orientându-se ferm pe linia realizării obiectivelor sale prin intermediul lui

[1] *Ibidem*, dosar nr. 1/1935, f. 2.
[2] „Dreptatea" din 5 iunie 1934.

Fig. 210 Primul ministru Gheorghe Tătărescu.

Gh. Tătărescu. Acesta avea avantajul că se afla deja la putere, avea o anumită suprafață politică, era — cel puțin formal — sprijinit de un mare partid, era înzestrat cu reale calități de manevrier politic. Gh. Tătărescu dovedea un mare devotament față de Carol al II-lea. Se spunea că atunci când suveranul îi cerea un lucru care se putea realiza, răspundea: „S-a făcut, Majestate", iar când îi cerea ceva imposibil de înfăptuit, declara: „Se face, Majestate". Și făcea totul pentru a se ține de cuvânt. Văzând că nu găsea suficient sprijin în Partidul Național-Liberal, unde era mereu criticat de „bătrâni", Gh. Tătărescu, bazându-se pe încrederea regelui, a început să ocolească tot mai mult forurile conducătoare ale partidului, să apeleze tot mai puțin la Corpurile legiuitoare, aplicând pe scară largă sistemul decretelor-lege. În fapt, Gh. Tătărescu a transformat formula protocolară „Prea supusul și credinciosul servitor al Majestății Voastre" într-o realitate politică. Guvernarea sa a purtat amprenta unei concepții: „Se face, Majestate!"

Guvernul Tătărescu a avut o importantă contribuție la ***creșterea rolului monarhiei*** în viața de stat. Depășindu-și prerogativele ce-i erau acordate prin Constituție, Carol al II-lea a exercitat o influență dominatoare asupra guvernului. În fapt, toate măsurile vizând diminuarea rolului Parlamentului și sporirea puterii executivului au fost sugerate de Carol al II-lea și camarila sa. Semnificativă este atitudinea față de Garda de Fier. În decembrie 1933, guvernul și Partidul Național-Liberal declaraseră că asasinarea lui I.G. Duca era opera Gărzii de Fier, drept care au cerut pedepsirea exemplară nu numai a făptașilor, ci și a conducătorilor acestei organizații. Dar, după numai câteva luni, presa guvernamentală a abandonat acest subiect. Au fost eliberați cei care nu avuseseră o legătură directă cu actul din 29 decembrie — între care Nae Ionescu și Nichifor Crainic. Procesul a început la 17 martie 1934 și s-a desfășurat într-o atmosferă tensionată. Pe lista inculpaților figurau, alături de cei trei asasini, principalele căpetenii legionare: Corneliu Z. Codreanu — care se predase de bunăvoie autorităților, în ziua de 14 martie, și Gh. Cantacuzino-Grănicerul, acuzați de complot împotriva ordinii de guvernământ existente. În Ordonanța definitivă se arăta că asasinatul din 29 decembrie 1933 n-a fost actul individual al celor trei (Caranica, Belimace, Constantinescu), deoarece ei au executat o hotărâre luată de conducerea Gărzii de Fier, care, prin întreaga ei activitate, urmărea subminarea statului, instaurarea unui

regim dictatorial în România. Faptul că între acuzați se afla și generalul Gh. Cantacuzino-Grănicerul a impus ca în completul de judecată să fie incluși numai generali (Ignat, Costandache, Comănescu, Dona, Filip, Petrovicescu — ultimul, în calitate de comisar regal). Erau judecate 53 de persoane, care au propus 809 martori, între care se aflau toți liderii politici ai vremii. Aproape toți martorii au considerat actul dizolvării Gărzii de Fier ca ilegal, astfel că cei trei legionari au acționat pentru că au fost provocați. O profundă impresie a produs depoziția lui Alexandru Vaida-Voevod, fost președinte al Consiliului de Miniștri, care — potrivit relatării ziarului „Patria" din 31 martie 1934 — a spus: „Când a apărut mișcarea Arhanghelul Mihail, Garda de Fier mai târziu, nu m-am speriat, ci am căutat să-mi aliez acest tineret în mișcarea pe care am hotărât să o duc pentru pacificarea spiritelor și exterminarea curentelor extremiste și dizolvante". Vaida a afirmat că el însuși a contribuit la corectarea țelurilor Gărzii de Fier, făcând-o să renunțe la un antisemitism negativ, iar pe de altă parte îndreptând atenția organizației spre combaterea comunismului și a curentelor dizolvante: „D-sa se consideră ca părintele spiritual al Gărzii de Fier, ba mai mult, ca naș al acestei organizații. De aceea locul meu n-ar fi aici între martori, ci pe banca acuzaților". El a declarat că: „Regretă omorârea lui Duca, prin moartea căruia a dispărut un luminat conducător de stat și s-a dezechilibrat jocul forțelor politice". În jurnalul său politic, Armand Călinescu nota la 27 martie 1934: „Depun ca martor la Consiliul de Război în procesul Gărzii de Fier. Defavorabil. Arăt că este o mișcare periculoasă. Atmosferă favorabilă inculpaților. Spun aceasta lui Xeni, la Cameră. Mă cheamă Tătărescu, care îmi spune că a aflat despre opinia mea, dar «Să nu aveți nici o grijă. Mi-am luat toate precauțiile. M-am păcălit o dată la procesul Manoilescu»". În desfășurarea procesului s-a implicat însuși regele Carol al II-lea. În ziua de 30 martie, Călinescu scria: „Văd pe Xeni. El, Xeni, a fost întrebat de rege dacă cunoaște programul Gărzii de Fier. A enumerat într-un spirit aprobativ câteva puncte ca: desființarea partidelor, desființarea parlamentului etc. și apoi a spus că Codreanu are un admirabil spirit organizator. Xeni a plecat alarmat"[1]. Comisarul regal Petrovicescu a declarat că renunță la acuzațiile aduse generalului Cantacuzino, lui Corneliu Zelea Codreanu și celorlalți fruntași ai Gărzii de Fier, cerând achitarea lor, deoarece a ajuns la concluzia că singurii vinovați erau cei trei autori ai atentatului. Generalul Gh. Moruzi, prieten intim al regelui, a intrat în camera de deliberare a completului de judecată, iar la ieșire s-a adresat generalului Gh. Cantacuzino-Grănicerul: „Dragă Zizi, vei face Paștele acasă". Procesul s-a încheiat la 5 aprilie prin condamnarea la muncă silnică pe viață a lui Nicolae Constantinescu, Doru Belimace și Ion Caranica.

Unul din liderii Gărzii de Fier avea să afirme: „Noi, gardiștii, suntem profund recunoscători regelui că a supravegheat ca cercetările justiției militare să se facă în cea mai strictă legalitate. Am ieșit din închisoare cu două sentimente întărite: adânc devotament pentru rege și încrederea deplină în armată. Am vrea ca Majestatea Sa să

[1] Armand Călinescu, *Însemnări politice*, p. 216–217.

știe că tineretul din întreaga țară, care ascultă de lozinca Gărzii, îi stă necondiționat la dispoziție. Mai mult încă, toți suntem de părere să punem forța națională a tineretului la dispoziția suveranului, care s-o utilizeze cum va crede de cuviință"[1].

În ziua de 29 aprilie 1934 a avut loc o manifestație „studențească" în fața Palatului Regal, la care s-a strigat „Trăiască Garda", „Trăiască Codreanu", „Trăiască regele". Carol al II-lea a ieșit la balcon, salutându-i pe „studenți". Apoi, manifestanții — cu muzica Prefecturii Poliției în frunte — au mers la locuința lui Nae Ionescu și la cea a lui Gh. Cantacuzino-Grănicerul, unde se afla și Corneliu Zelea Codreanu, aclamându-i.

Deși legile restrictive adoptate în 1934 păreau să se refere la legionari, în fapt autoritățile nu au acționat cu hotărâre pentru aplicarea lor. Organele de ordine rămâneau pasive atunci când legionarii ardeau ziare și cărți despre care spuneau că propagă idei „iudeo-masonice", umblau în uniforme și organizau marșuri de propagandă prin sate, trimiteau scrisori de amenințare unor oameni politici. La sfârșitul anului 1935 și în 1936 devenise un spectacol cotidian arderea pe rug a unor ziare — „Adevărul", „Dimineața", „Lupta", „Zorile" —, a cărților semnate de Mihail Sadoveanu, amenințarea cu moartea a unor lideri politici democrați (N. Iorga, Virgil Madgearu, Nicolae Titulescu ș.a.). Alegerile pentru barourile de avocați s-au desfășurat la sfârșitul anului 1935 într-o atmosferă de mare tensiune, ca urmare a faptului că legionarii și cuziștii au interzis prin forță participarea avocaților evrei la ședințele respective. Acțiuni de acest fel au avut loc și cu prilejul alegerilor la alte organizații profesionale — ale medicilor, arhitecților, inginerilor etc. De fiecare dată autoritățile asistau impasibile la actele de violență ce se înregistrau în fața sălilor unde urmau să aibă loc alegerilor. Lucrețiu Pătrășcanu, referindu-se la alegerea de la baroul de Ilfov, desfășurată în ziua de 8 decembrie 1935, scria: „Nu a fost alegere de breaslă, ci una eminamente politică, atât prin mijloacele întrebuințate, cât și prin semnificația ei adevărată. În această alegere s-au ciocnit două concepții, nu profesionale, ci politice: concepția reprezentată de blocul național-creștin plus ramura fascizantă a Partidului Liberal și concepția reprezentată de un bloc nu al stângii propriu-zise, totuși cu un larg caracter democratic"[2]. Luând cuvântul în ședința Adunării Deputaților din 11 decembrie 1935, Grigore Iunian — care în alegerile pentru baroul de Ilfov întrunise 234 voturi, față de 992 obținute de Istrate Micescu, fruntaș al Partidului Național-Liberal — nu contesta desfășurarea propriu-zisă a alegerilor, ci atmosfera în care acestea au avut loc, arătând că în fața Palatului de Justiție s-au înregistrat incidente, provocate de reprezentanții unui „curent politic", respectiv de cuziști. El își exprima îngrijorarea în legătură cu „sâmburele de anarhie care se sădește în fiecare zi și sub diferite forme", cu „lipsa de autoritate" a forțelor de ordine. A.C. Cuza ținea să afirme că alegerea de la barou a reprezentat „triumful ideilor" sale. Este semnificativ faptul că, venind de la barou în Adunarea Deputaților, Istrate Micescu, ales în decembrie 1933

[1] ANIC, fond Casa Regală, dosar 19/1934, f. 18.

[2] Lucrețiu Pătrașcanu, *Texte social-politice (1921–1938)*. Ediție M. C. Stănescu și Gh. Neacșu, București, 1975, p. 215.

deputat pe listele Partidului Național-Liberal, nu s-a așezat alături de parlamentarii liberali, ci de cei aparținând Partidului Național-Creștin, organizație în care de altfel se va înscrie la sfârșitul anului 1937.

Această atitudine îngăduitoare a guvernului față de forțele extremiste, antisemite era sugerată de Carol al II-lea, care — urmărind să macine și să compromită marile partide democratice, să creeze un climat propice instaurării unui regim autoritar — a privit cu interes Mișcarea Legionară. Ministrul de Interne, Ion Inculeț și subsecretarul de stat la acest minister, Eugen Titeanu, nu numai că „au închis ochii" în fața ilegalităților și violențelor legionare, dar — potrivit unor informații — au și susținut material Garda de Fier, din fondurile rezervate pentru „Ordinea Publică".

Dar, treptat, acțiunile extremei drepte au ieșit de sub controlul guvernului și al regelui. În aprilie 1936, s-a desfășurat la Târgu Mureș congresul studenților legionari. Ion Mihalache, președintele Partidului Național-Țărănesc, avea să aprecieze — într-un memoriu adresat regelui — că acest congres „a fost ținut pe cheltuiala statului, cu trenurile statului, cu mese de la stat, cu primiri oficiale de la stat, cu muzici de stat; și acest stat este reprezentat prin guvernul Tătărescu"[1]. Legionarii adunați la Târgu Mureș au adresat critici virulente la adresa democrației și a partidelor politice, precum și a „forțelor oculte care întunecă Coroana regală". S-a subliniat necesitatea sacrificiului pentru salvarea țării și a românismului, au fost constituite „echipe ale morții", care au depus următorul jurământ: „Jur, cu prețul sângelui, că voi apăra onoarea și voi pedepsi pe trădători. Dacă voi da un pas înapoi, asupra mea să cadă blestemul neamului întreg. Așa să-mi ajute Dumnezeu"[2]. Aceste echipe aveau misiunea de a lichida adversarii politici, între aceștia numărându-se — oarecum surprinzător — doi membri de bază ai camarilei regale: Elena Lupescu și Gabriel Marinescu. La 5 noiembrie 1936, Corneliu Zelea Codreanu adresa regelui și oamenilor politici o scrisoare pe un ton ultimativ, prin care le cerea să declare că „răspund cu capul" pentru linia pe care o promovau în politica externă și care ducea România spre dezastru. El ținea să precizeze: „Nu există Mică Înțelegere, nici Înțelegere Balcanică. Cine crede în acestea dovedește că nu a înțeles nimic. Lupta se duce numai între bolșevism și statele naționale"[3].

În a doua jumătate a anului 1936, „căpitanul" a început o amplă acțiune de atragere în Mișcarea Legionară a unui număr cât mai mare de membri, îndeosebi din rândul ofițerilor și de consolidare a Gărzii de Fier. Aceste fapte demonstrau faptul că legionarii nu mai acceptau tutela regelui, ci urmăreau să-și impună propria lor linie politică în conducerea țării. La rândul său, Carol al II-lea a început să-și revizuiască atitudinea față de Garda de Fier. Imediat după Congresul de la Târgu Mureș, Eugen Titeanu a fost înlăturat din guvern, iar în august 1936, Ion Inculeț a fost înlocuit din fruntea Ministerului de Interne. Au fost luate unele măsuri de limitare a activității legionarilor, dar fără energie,

[1] ANIC, fond Casa Regală, dosar 37/1937, f. 1–4.

[2] *Ibidem*, fond Ministerul de Interne. Diverse, dosar 29/1936, f. 331.

[3] *Circularile Căpitanului. 1934–1937*, p. 81–82.

Fig. 211 Sinaia, Octombrie 1936. Carol al II-lea se întreține cu Gheorghe Tătărescu.

deoarece Carol al II-lea nu renunțase la speranța că va putea să dirijeze activitatea Gărzii de Fier.

Pe lângă influențarea activității guvernului, regele a urmărit să-și asigure o bază legală pentru creșterea rolului monarhiei în viața de stat. Încă din 1934 s-a vehiculat ideea modificării Constituției, inițiată de camarilă, în sensul creșterii puterilor monarhului și al diminuării rolului Parlamentului. Gheorghe Tătărescu a aderat la această idee, deși apărarea Constituției constituia obligația lui fundamentală. În contextul istoric de atunci, a opoziției forțelor democratice — mai ales a Partidului Național-Liberal și a Partidului Național-Țărănesc, dar și a Partidului Poporului, Partidului Național-Liberal (Gh. Brătianu), Partidului Conservator (Grigore Filipescu) —, legea fundamentală nu a fost modificată, deși aplicarea ei s-a făcut cu multe derogări din partea guvernului.

O altă metodă prin care regele și-a sporit influența politică a fost aceea a remanierilor guvernamentale, prin care au fost promovate în funcții ministeriale persoane în care avea deplină încredere și erau eliminate cele „nesigure". Cea mai spectaculoasă remaniere s-a produs la 29 august 1936, în urma căreia Nicolae Titulescu a fost înlăturat din fruntea Ministerului Afacerilor Străine. Acest fapt a fost rezultatul unui complex de factori, ținând atât de situația internațională, cât și de presiunea forțelor prodictatoriale din interior, de voința lui Carol al II-lea. Remanierea a avut ca rezultat o și mai mare dependență a guvernului față de orientările regelui, care și-a asumat rolul de a da directive privind politica externă a României; de asemenea, suveranul a scăpat de un colaborator incomod, cu ferme convingeri democratice, adversar al oricărui regim dictatorial.

Incomod pentru Carol al II-lea devenise și fratele său, ***principele Nicolae***. Revoltat de faptul că regele refuza să recunoască legalitatea căsătoriei sale cu Ioana Dolete — în timp ce el, suveranul țării, trăia cu Elena Lupescu, ale cărei sfaturi politice le urma cu fidelitate — principele Nicolae a decis să recurgă la un „șantaj politic": a intrat în legătură cu Garda de Fier, oferindu-i sprijin material. Elena Lupescu a sesizat pericolul și a stăruit pe lângă rege să-l înlăture urgent pe principele Nicolae din rândul familiei domnitoare și să-l expedieze peste graniță. Carol al II-lea a cerut lui Gh. Tătărescu, președintele Consiliului de Miniștri, să-i propună principelui Nicolae să plece într-o călătorie în străinătate, dar acesta a refuzat categoric. În fața acestei situații, șeful guvernului i-a adresat, la 2 martie 1937, o scrisoare în care afirma că ultimele acte și hotărâri ale principelui luau un aspect „îngrijorător"[1]. În document se aprecia că nu existau decât două soluții: „Sau Alteța Voastră Regală va hotărî să renunțe la legalizarea unui act pe care Majestatea Sa Regele și toate guvernele au refuzat să-l considere valabil și atunci se vor înlătura toate neajunsurile unor raporturi neclare; sau Alteța Voastră voiește să persevereze în echivocul în care trăiește azi, dar atunci renunță la toate drepturile și prerogativele pe care i le conferă calitatea de membru al Casei Domnitoare"[2]. Principele a răspuns la 9 martie 1937, afirmând: „Îmi rezerv dreptul de a hotărî într-o chestiune în care numai regele, conform legilor în vigoare, va trebui să se pronunțe, când mă voi adresa cu o cerere formulată conform prescripțiilor legale". După noi schimburi de scrisori între Gh. Tătărescu și principele Nicolae, la 9 aprilie 1937 regele a convocat Consiliul de Coroană, care s-a pronunțat pentru aplicarea art. 13 din Statutul Casei Regale, hotărând înlăturarea principelui Nicolae din rândul familiei domnitoare. Este de remarcat faptul că principelui Nicolae i s-a aplicat același articol ca și principelui Carol în decembrie 1925. Constantin Argetoianu scria în memoriile sale: „Am părăsit toți Palatul fără cel mai mic sentiment de emoție, scârbiți și obosiți. Făcând procesul lui Nicolae, nu făcusem noi oare și pe al lui Carol? Și lăsând la o parte textele, n-ar fi meritat oare și regele osânda pe care o lăsasem să cadă asupra capului prințului?"[3] La 10 aprilie, Carol al II-lea a semnat decretul prin care principele Nicolae era înlăturat din rândul familiei domnitoare. Un alt decret, din aceeași zi, stabilea că principele Nicolae înceta „de a mai face parte din cadrele armatei și în consecință, pierdea toate drepturile și prerogativele gradelor și funcțiilor avute în aeronautică și marină". Prin decizia din 16 aprilie, Carol al II-lea îl autoriza pe fratele său să poarte numele de Nicolae Brana.

În timp ce toate partidele politice au acceptat hotărârea Consiliului de Coroană, Garda de Fier a dat publicității, la 11 aprilie 1937, un comunicat-circulară în care critica „lichelismul primului ministru care vorbește de echivoc și prestigiul dinastiei, când admite prezența și amestecul în treburile statului a doamnei Lupescu. Adevărul este că de 6 ani

[1] Vezi ANIC, fond Casa Regală. Principele Nicolae. Arhiva personală, dosar I–4/1937.
[2] *Principele Nicolae nu mai face parte din familia domnitoare. Consiliul de Coroană*, în „Dreptatea" din 11 aprilie 1937.
[3] Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, 2. Ediție Stelian Neagoe, București, 1999, p. 182.

prințul Nicolae nu a vrut să se plece în fața d-nei Lupescu și n-a înțeles ca soția sa legitimă și româncă și creștină să devină sluga intrusei venetice... Țara freamătă de indignare și de neliniște. Nu e vorba de țara d-lui Tătărescu, compusă din poliție, agenți liberali și spioni; mai este și o altă țară în afară de aceasta"[1]. Documentul era semnat de Gh. Cantacuzino-Grănicerul, șeful partidului Totul pentru Țară.

Agitația politică a legionarilor pe această temă n-a avut ecou în opinia publică, astfel că actul înlăturării principelui Nicolae din rândul familiei domnitoare a fost acceptat fără prea multe discuții. Acest fapt a fost înțeles de însuși Nicolae, care la 15 aprilie a adresat regelui o scrisoare în care declara că a luat cunoștință de hotărârea Consiliului de Coroană și că înțelege să se supună urmărilor ei. „În executarea acestei Înalte hotărâri îmi iau obligațiunea, pe cuvânt de onoare, să îndeplinesc fără nici o abatere următoarele angajamente: 1. Să părăsesc țara în termen de 8 (opt) zile de la data prezentei declarații și să-mi stabilesc reședința pentru timp de cel puțin 1 (un) an în ... [în document se lăsa spațiu pentru a indica regele localitatea și țara]; 2. În timpul șederii mele în străinătate, cât și în timpul șederii mele în țară, nu mă voi deda la nici o manifestare publică de orice fel; nu voi întreține legături cu persoane politice din țară sau din străinătate; nu voi participa direct sau indirect la vreo acțiune politică; nu voi conferenția, nu voi scrie, nu voi inspira și nu voi acorda nici un interviu... 5. Voi primi permanent, anticipat, lunar, cu începere de la 1 aprilie 1937, suma de 500 000 (cinci sute mii lei) pe care guvernul țării o pune la dispoziția mea"[2]. Regele și guvernul au acceptat aceste condiții, iar principele Nicolae a plecat în Franța împreună cu soția sa Ioana.

După ce o anihilase din punct de vedere politic pe regina Maria și o determinase pe fosta sa soție Elena să părăsească România, acum prin stabilirea principelui Nicolae în străinătate, Carol al II-lea nu mai avea de întâmpinat nici o opoziție din rândul Casei Regale, dominația sa nemaifiind contestată de vreun membru al acesteia. În 1937, poziția lui Carol al II-lea era mai puternică decât oricând, nu numai în viața publică, dar și în cea particulară, unde numai Elena Lupescu ocupa locul de onoare.

2. Evoluția partidelor politice. Creșterea influenței forțelor ostile regimului democratic

După 1933, partidele politice au cunoscut o viață politică agitată, mai ales datorită confruntărilor dintre forțele democratice și cele prodictatoriale. Timp de patru ani scena politică a fost dominată de grupări și regrupări, sciziuni și fuziuni.

Partidul Național-Liberal, care a condus țara în perioada noiembrie 1933–decembrie 1937, și-a legat numele de realizările și minusurile politicii guvernamentale. Moartea lui I.G. Duca a constituit o grea lovitură pentru Partidul Național-Liberal, care, pentru

[1] ANIC, fond Casa Regală. Principale Nicolae, dosar 12/1937, f. 7.
[2] *Ibidem*, f. 1–4.

Fig. 212 Râmnicu Vâlcea. 1934. Fruntașii Partidului Național-Liberal la ceremonia dezvelirii bustului lui I.G. Duca.

a treia oară în ultimii 6 ani, își pierdea președintele. Până în decembrie 1933, nimeni nu se gândise la un succesor al lui I.G. Duca, aflat în plină maturitate politică și cu o autoritate de necontestat în partid. Situația s-a complicat prin numirea lui Gheorghe Tătărescu în fruntea guvernului. A fost un act de voință al regelui, deoarece el nu a așteptat alegerea unui nou șef al Partidului Național-Liberal, care, în mod normal, trebuia să devină președintele Consiliului de Miniștri. În ziua de 5 ianuarie 1934, în funcția de președinte al Partidului Național-Liberal a fost ales Constantin (Dinu) I.C. Brătianu[1]. În cuvântarea rostită cu acest prilej, noul președinte a spus: „La vârsta mea de 68 de ani nu era momentul să încep o nouă viață politică. Bucuros și de rândul acesta m-aș fi dat înapoi dacă aș crede că altul din partid poate întruni unanimitatea sufragiilor".

Cert este că între șeful guvernului (exponent al „tinerilor liberali") și cel al partidului (reprezentant al „bătrânilor liberali") au avut loc puternice fricțiuni și controverse, care au afectat Partidul Național-Liberal. „Bătrânii" (Constantin I.C. Brătianu, dr. Constantin Angelescu, Constantin Alimănișteanu, Alexandru Lapedatu, Constantin Xeni, Ion Manolescu-Strunga) se bazau pe capitalul privat și pe Banca Națională, erau pentru menținerea regimului democratic întemeiat pe Constituția din 1923, se declarau împotriva organizațiilor extremiste, precum și împotriva tendințelor autoritare ale regelui Carol al II-lea. Pe de altă parte, „tinerii" (Gheorghe Tătărescu, V.P. Sassu, Petre Bejan, Mircea Cancicov, Richard Franasovici) s-au integrat tot mai mult în noua grupare a marii burghezii, concentrată în jurul Băncii de Credit; interesele acestei grupări se împleteau

[1] Biblioteca Națională a României, Colecții speciale, fond St. Georges, pachet XLI, dosar 25, f. 26–30.

strâns cu cele ale regelui care, prin participații crescânde în industrie și bănci, a devenit unul din pilonii vieții economice. Nu o dată, guvernul Tătărescu a acționat împotriva liniei oficiale a partidului stabilită de „bătrânii" liberali, conducându-se după sugestiile primite din partea lui Carol al II-lea.

În timp ce Tătărescu afirma că se bazează pe programul partidului al cărui secretar era, Constantin I.C. Brătianu n-a ezitat să facă public declarații potrivit cărora nu înțelegea să-și angajeze răspunderea pentru unele acte ale guvernului, calificând drept periculoasă hotărârea acestuia de a menține starea de asediu și cenzura, precum și intenția de a modifica Constituția.

Gheorghe Tătărescu, sprijinit de rege, a efectuat succesive remanieri, prin care au fost introduși în guvern mai mulți „tineri liberali", mai întâi ca subsecretari de stat și apoi ca miniștri (Aurelian Bentoiu, Petre Bejan, Mircea Cancicov, Nicolae Caranfil, Radu Irimescu, Victor Iamandi); cea mai rapidă ascensiune a cunoscut-o Valer Pop, care abia înscris, în februarie 1934, în Partidul Național-Liberal, a ajuns ministru secretar de stat în octombrie 1934; acest fapt contravenea tradiției liberale, care impunea un îndelungat stagiu în partid și apoi intrarea în guvern. Pe de altă parte, au părăsit guvernul C. Xeni, Al. Lapedatu, Mircea Djuvara și alți apropiați ai lui C.I.C. Brătianu.

La sugestia regelui, Gh. Tătărescu a depus mari eforturi pentru a prelua șefia Partidului Național-Liberal, în timp ce Constantin I.C. Brătianu a căutat să obțină eliminarea unor „tineri" liberali din guvern. Deși s-a consumat multă energie, nici una dintre grupări n-a izbutit să-și impună dominația asupra celeilalte. Acest fapt s-a evidențiat la Congresul general al partidului din 9 iulie 1936. Cu acest prilej, dr. C. Angelescu a propus ratificarea alegerii lui Constantin I.C. Brătianu în funcția de președinte al partidului. Propunerea a fost adoptată în unanimitate. V.P. Sassu a prezentat raportul asupra modificărilor la statut; principala modificare viza art. 41 care, la atribuțiile Congresului, prevedea: „Alege, după propunerea președintelui, pe secretarul general al partidului. Secretarul general va înlocui pe președinte în lipsa acestuia". V.P. Sassu afirma că prin aceasta „asigurăm partidului nostru unitatea și continuitatea conducerii sale". Trecându-se la alegerea secretarului general, C.I.C. Brătianu a spus: „Partidul Național-Liberal ca să-și arate recunoștința sa pentru acela care a condus cu atâta însuflețire guvernul țării și ca o manifestare de încredere pentru d-l Gh. Tătărescu, arătându-i tot sprijinul ce este gata să i-l dea în viitor, ca și în trecut, vă rog să-l proclamați secretar general al Partidului Național-Liberal, cu însărcinarea să mă înlocuiască în lipsa mea". Apoi, adresându-se lui Gh. Tătărescu, C.I.C. Brătianu a afirmat: „Vei face, desigur, ca legătura între guvern și partid să fie din ce în ce mai strânsă și ca fiecare să poată aduce obolul său la munca pentru întărirea și prosperitatea României Mari la ale cărei destine prezidezi astăzi"[1]. Era o formă indirectă de subliniere a lipsei de coeziune între guvern și partid, între „tinerii"

---

[1] „Dimineața" din 9 iulie 1936.

și „bătrânii" liberali. Politicianismul — salvarea unității partidului „cu orice preț" — a dominat întregul Congres. Dar, dincolo de aparențe, ca urmare a noii prevederi statutare, C.I.C. Brătianu a trebuit să fie în permanență „sănătos" și să nu părăsească țara mai mult de două săptămâni, pentru a evita ca Tătărescu să-i ia locul.

În sânul Partidului Național-Liberal s-au desemnat și alte grupări, precum cea intitulată „Păreri libere" (Aurelian Bentoiu, H. Aznavorian), care urma aproape necondiționat linia politică trasată de rege și făcea presiuni asupra „bătrânilor". O altă grupare și-a luat numele „H", având în frunte pe Victor Iamandi, Petre Bejan, Petre Ghiață, și se pronunța pentru menținerea regimului democratic, împotriva încercărilor de revizuire a Constituției, era contra oricărui compromis cu Garda de Fier și a desfășurat o susținută campanie împotriva legionarilor; ea era însă categoric ostilă fuziunii cu Partidul Național-Liberal (Gheorghe Brătianu). Această fuziune era dorită de „bătrânii liberali" în scopul întăririi poziției familiei Brătianu în conducerea partidului și al creșterii rolului său în viața politică, inclusiv în apărarea regimului democratic, dar strădaniile lor au fost torpilate de Gheorghe Tătărescu și de Carol al II-lea.

Contradicțiile din sânul Partidului Național-Liberal s-au accentuat în cursul anului 1937, când „tinerii" liberali l-au instalat pe Valer Pop în funcția de președinte al organizației Partidului Național-Liberal din Transilvania, în locul lui Alexandru Lapedatu, care făcea parte din gruparea „bătrânilor" liberali. Pe de altă parte, aflând de insistențele lui C.I.C. Brătianu pentru fuziunea cu Gh. Brătianu, gruparea „H" (care făcea parte din rândul „tinerilor") a declarat că dacă se realiza fuziunea cu georgiștii, ea va părăsi partidul. Pentru a aplana disputa, Gh. Tătărescu s-a pronunțat în favoarea fuziunii cu partidul lui Gh. Brătianu, dar aceasta să se realizeze la guvern, iar nu în opoziție, ceea ce C.I.C. Brătianu nu a putut accepta.

La o privire, chiar și sumară, se putea observa că unul dintre cele mai mari partide democratice era măcinat de grave contradicții interne, devenea tot mai slab și ca atare incapabil să se opună forțelor dictatoriale. Mai mult, o grupare importantă a acestui partid — și anume aceea care deținea conducerea guvernului — se pusese în slujba planurilor autoritare ale regelui, abandonând tot mai mult regimul democratic parlamentar-constituțional.

Partidul Național-Țărănesc era principalul partid de opoziție. La 21 noiembrie 1933 în funcția de președinte al acestui partid a fost ales Ion Mihalache, act ce marca predominarea grupării țărăniste în conducerea Partidului Național-Țărănesc. Ajutat de o pleiadă de tineri cu o solidă pregătire intelectuală — între care Armand Călinescu, Mihai Ralea, Petre Andrei, Mihai Ghelmegeanu —, noul lider a depus o stăruitoare activitate pentru reașezarea partidului pe temeliile „țărănismului" și elaborarea unui nou program, cuprinzător și realist în vederea recâștigării încrederii electoratului.

La 11 martie 1934 s-a realizat fuziunea cu Partidul Țărănesc (dr. Nicolae Lupu); comentând acest act, dr. Nicolae Lupu spunea: „Ne întoarcem în casa noastră veche să

luptăm laolaltă cu frații noștri pentru democrație, împotriva tendințelor dictatoriale, împotriva aventurierilor care pândesc momentul prielnic pentru împlinirea ambițiilor lor"[1].

Viața internă a partidului a fost deosebit de agitată. Încă din ianuarie 1933 în cadrul „grupării ardelene" a Partidului Național-Țărănesc s-a produs o fisură, generată de atitudinea față de politica lui Carol al II-lea și de amestecul camarilei în treburile publice. În timp ce Al. Vaida-Voevod era foarte receptiv la sugestiile suveranului și nu acorda atenție camarilei, Iuliu Maniu și-a făcut un adevărat program politic din apărarea spiritului Constituției din 1923 (potrivit căruia „regele domnește, dar nu guvernează") și din combaterea Elenei Lupescu. El susținea că între națiune și rege s-a interpus „o hidră care nu mai trebuie să existe, ci trebuie înlăturată". În cadrul unei întruniri electorale din decembrie 1933, Iuliu Maniu, după ce aducea elogii lui Carol al II-lea — „Deștept, pregătit și cu nespusă bunăvoință pentru țară și pentru poporul său" —, revenea asupra problemei care-l preocupa în cel mai înalt grad: în jurul tronului se adunaseră persoane care „fac de nu există liniște și stabilitate în guvernarea țării". Ele trebuiau înlăturate, pentru că „nu este posibil ca unii oameni în țara aceasta să aibă datorii și răspunderi, iar alții să aibă puterea. Nu este posibil ca unii pe care națiunea îi desemnează să fie nevoiți a face ce cer alții, despre care națiunea nu știe nimic și care nu au nimic comun cu această națiune"[2].

Pe de altă parte, regele a sugerat readucerea în actualitate a „afacerii Škoda" cu scopul de a-l implica pe Iuliu Maniu. Încă de la 28 aprilie 1934 s-a constituit o comisie de anchetă parlamentară, care a efectuat ample cercetări. Iuliu Maniu s-a prezentat în fața acestei comisii și a respins categoric afirmațiile potrivit cărora ar fi vorba de o „afacere" Škoda, susținând că în fond se găsise un pretext pentru a lovi în el și în Partidul Național-Țărănesc[3]. Maniu declara: „Domnilor, nu știu cine putea avea interesul ca să încerce un asasinat moral contra unui fost prim-ministru al țării. Eu înțeleg: oamenii politici pot fi incomozi multor persoane, se întâmplă; înțeleg ca acești oameni să fie trimiși pe cealaltă lume, se întâmplă; se poate explica prin interesul de stat; dar ce interes de stat poate fi acela că, cu voie și cu fals, să pecetluiești rușinea pe seama unui stat, că a avut un prim-ministru care a fost un ticălos, aceasta n-o înțeleg". El a afirmat că s-a falsificat un proces-verbal și că cel care a comis acest act era col. Pomponiu, prim-comisar regal, că s-a intervenit pe lângă Seletzki pentru a face declarații în defavoarea șefului guvernului sub care s-a încheiat contractul cu firma Škoda. Fără îndoială, aluzia viza pe Carol al II-lea și camarila; de aceea Maniu ținea să avertizeze: „Pe mine nu reușesc să mă intimideze, eu de la calea mea nu mă abat, eu de la hotărârile mele nu mă schimb, eu ce cred că este bine pentru țară și pentru neam, asta fac". Deoarece cenzura interzisese publicarea integrală a declarațiilor făcute de Iuliu Maniu, eliminând cu totul atacurile împotriva Elenei Lupescu, președintele Partidului Conservator, Grigore Filipescu, a inițiat

[1] *Reîntregirea Partidului Național-Țărănesc*, în „Dreptatea" din 13 martie 1934.
[2] „Dreptatea" din 19 decembrie 1933.
[3] *Atitudinea dlui Iuliu Maniu în Comisia de anchetă parlamentară*, în „Dreptatea" din 29 iulie 1934.

organizarea, la 13 august 1934, a unui banchet în onoarea liderului național-țărănist. În discursul rostit în fața participanților la acest banchet, desfășurat în grădina restaurantului „Gib" din București, Grigore Filipescu l-a prezentat pe Iuliu Maniu ca pe un om demn, care nu se pleacă în fața presiunilor camarilei. La rândul său, Maniu a criticat-o pe Elena Lupescu, acuzând-o că încearcă să desființeze instituțiile fundamentale ale statului și să-i asasineze moral pe adversarii săi politici.

Fig. 213 Generalul Henri Cihoski.

După audierea a zeci de martori, adunarea de acte și documente, comisia parlamentară a ajuns la concluzia că prețurile la contractul cu firma Škoda au fost majorate în prejudiciul statului cu circa un miliard și jumătate, că interesele industriei naționale au fost neglijate, întrucât o treime din materialul comandat la firma respectivă se putea fabrica în țară, că nu au fost consultați factorii competenți asupra calității produselor. Potrivit aprecierilor comisiei, vina aparținea firmei Škoda și în special reprezentantului ei în România, Bruno Seletzki, precum și delegaților statului român, care nu s-au informat corespunzător, au manifestat superficialitate, au oferit un preț exagerat, au lovit în industria națională de armament. În stabilirea răspunderilor, comisia nu s-a pronunțat cu certitudine. O singură persoană a fost indicată — Romulus Boilă, care n-a putut justifica o parte a averii sale. De asemenea, comisia a ajuns la concluzia că colonelul pensionar Sică Georgescu a primit comisioane de la firma Škoda. După citirea raportului, s-a propus o moțiune de punere sub acuzare a generalului Henri Cihoski, ministrul de Război care a semnat contractul din 17 martie 1930, a lui Mihai Popovici, pentru că a cauzat întreruperea cercetărilor la sediul Casei Škoda în ziua de 10 martie 1933, a lui Romulus Boilă și a col. Georgescu pentru câștiguri ilicite[1]. Au urmat vii dezbateri după care, în ziua de 13 aprilie 1935, Adunarea Deputaților a decis să fie trimiși în judecată Romulus Boilă, colonelul Georgescu și generalul Henri Cihoski. În privința lui Mihai Popovici s-a votat doar efectuarea unui control al averii acestuia, acțiune care n-a putut dovedi însușirea unor bunuri pe cale ilicită. Până la urmă, în februarie 1936 toți cei implicați au fost achitați, astfel încât — deși s-a făcut o agitație nemaipomenită timp de doi ani de zile — afacerea Škoda n-a fost clarificată. Și aceasta pentru că nu a existat interesul necesar din partea celor care făcuseră din ea obiect de agitație politică. De vreme ce Iuliu Maniu n-a putut fi implicat și compromis, afacerea nu mai prezenta interes pentru Carol al II-lea și camarila sa. Regele și susținătorii lui și-au dat seama că stăruința prea mare

[1] DAD, nr. 64, ședința din 27 martie 1935, p. 2254–2255.

în dezvăluirea persoanelor care au încasat comisioane pe seama statului putea avea efect de bumerang, întorcându-se împotriva propriilor lor afaceri. La toate acestea trebuie adăugat faptul că agitația făcută a nemulțumit guvernul cehoslovac, întrucât se aducea un prejudiciu moral uzinelor Škoda. Pamfil Șeicaru scria că „Eduard Beneș a cerut, prin mijlocirea ministrului plenipotențiar Șeba, o întrevedere cu primul ministru George Tătărescu. Rezultatul a fost sosirea la București a directorului general al uzinelor Škoda, Fiala, care a convenit să adauge la comanda inițială câteva baterii de tun pentru a acoperi paguba suferită de statul român. Ministrul Cehoslovaciei la București a convins pe doctorul N. Lupu că deservea cauza democrației, dacă continua să agite chestia Škoda, și folosea uzinelor Krupp, care exploatau această nenorocită afacere"[1]. Guvernul Tătărescu a încheiat un nou contract cu uzinele Škoda, pe care Adunarea Deputaților l-a aprobat la 8 aprilie 1935 și care, de fapt, însemna refacerea contractului semnat de național-țărăniști.

O altă acțiune întreprinsă de camarila regală a vizat scindarea Partidului Național-Țărănesc și slăbirea influenței lui Iuliu Maniu, mai ales în Transilvania. Acțiunea a fost declanșată de V.V. Tilea, informator al regelui și apropiat al Elenei Lupescu, printr-un discurs rostit în ianuarie 1935 la Sibiu, în care a criticat în termeni energici pe Iuliu Maniu. Comitetul Central Executiv al Partidului Național-Țărănesc a dezaprobat, la 5 februarie, atitudinea lui V.V. Tilea. În același timp, I. Mihalache a atras atenția lui Iuliu Maniu că „este inelegant și neserios să se agite mereu chestia Duduiei și că Partidul Național-Țărănesc are altceva de făcut decât să se ocupe de istoricul restaurației și cu destinul anumitor persoane particulare"[2]. Stimulați de regele Carol al II-lea, „vaidiștii" erau decişi să treacă la ruperea partidului. Pentru a nu se despărți de Partidul Național-Țărănesc pe tema atitudinii față de camarilă, Vaida a căutat să dea o bază programatică acțiunii sale. În acest spirit a cerut ca programul partidului să cuprindă ideea naționalistă „numerus valahicus" (proporționalitatea în sens etnic în toate funcțiile publice, „valahii" urmând să aibă o pondere de 80%). Deoarece Comitetul Central Executiv nu a acceptat această propunere[3] Alexandru Vaida-Voevod a pornit într-un turneu de propagandă prin țară, în favoarea „valahismului", iar la 25 februarie a anunțat constituirea organizației ***Frontul Românesc.*** La 5 martie, Delegația Permanentă a dezavuat atitudinea lui Vaida, ca fiind în contradicție cu hotărârile Comitetului Central Executiv. Între timp, „vaidiștii" au încercat să preia conducerea unor organizații județene ale Partidului Național-Țărănesc, ridicându-se deschis împotriva hotărârilor conducerii centrale. În fața acestei situații, Delegația Permanentă, întrunită la 13–14 martie 1935, a hotărât să-l desărcineze pe Vaida din funcția de președinte al organizației Partidului Național-Țărănesc din Transilvania, act ce echivala cu excluderea lui din partid.

[1] Pamfil Șeicaru, *Istoria partidelor Național, Țărănist și Național-Țărănist*, îngrijire, note, postfață Victor Frunză, București, 2000, p. 381.

[2] „Dreptatea" din 7 februarie 1935.

[3] *Ibidem*, din 7 martie 1935.

Amestecul regelui și al camarilei este evidențiat de faptul că unul dintre liderii național-țărăniști, D.R. Ioanițescu, a fost îndemnat de însuși Gabriel Marinescu să părăsească Partidul Național-Țărănesc și să se alăture lui Vaida[1]. Între cei care s-au înscris în Frontul Românesc s-au aflat D.R. Ioanițescu, Aurel Vlad, Voicu Nițescu, Eduard Mirto, Emil Hațieganu, personalități politice bine cunoscute, foști miniștri și parlamentari. Dar întemeirea Frontului Românesc nu a modificat echilibrul forțelor politice din România. În fond, lozinca naționalistă lansată de Al. Vaida-Voevod figura, într-o formă sau alta, și în programul altor partide și organizații politice — LANC, Partidul Național-Agrar, Totul pentru Țară. Evident, trecerea deschisă a lui Vaida de partea forțelor naționaliste a creat o anumită impresie, deoarece el fusese în trei rânduri șef al guvernului României. Dar Alexandru Vaida-Voevod n-a reușit să creeze o organizație politică puternică, să atragă după sine majoritatea organizațiilor Partidului Național-Țărănesc din Transilvania pentru a-l izola pe Iuliu Maniu.

Rezultatul a fost oarecum invers, deoarece prin plecarea lui Vaida s-a creat un larg câmp de manevră pentru Iuliu Maniu, întrucât acesta nu mai avea de întâmpinat în sânul Partidului Național-Țărănesc o rezistență atât de înverșunată. Șeful organizației provinciale din Transilvania a devenit Mihai Popovici, colaborator apropiat al lui Iuliu Maniu. Modul în care s-a produs plecarea lui Vaida a oferit lui Maniu prilejul de a-l taxa pe acesta și pe adepții săi drept „slugi ale Coroanei".

În Congresul general al Partidului Național-Țărănesc desfășurat în zilele de 22–23 aprilie 1935 a fost dezbătut și aprobat noul program al partidului[2]. Spre deosebire de cel anterior, acest program recunoștea rolul industriei în dezvoltarea economiei naționale, renunțase la politica „porților deschise" și preconiza intervenția statului în dirijarea vieții economice. În program s-a introdus conceptul de „democrație dirijată", care însemna limitarea „abuzului de democrație", de pe urma căreia profitau forțele extremiste, prodictatoriale. Congresul a adoptat o rezoluție în care se arăta că Partidul Național-Țărănesc militează pentru „întărirea vieții naționale prin proclamarea primatului țărănimii". Se aprecia că țărănismul constituie „adevăratul naționalism, acela care se întemeiază pe forțele creatoare ale poporului românesc întărite prin încadrarea lor în statul românesc, eliberat de sub dominația coaliților de interese particulare. În mod implicit, țărănism înseamnă naționalism. O convingere adâncă, inspirată din patriotism constructiv, ne duce la concluzia că problema națională nu poate fi soluționată decât prin ridicarea și întărirea reală a elementului autohton și nu prin prohibiri și exprimări total artificiale". În legătură cu rolul regelui, național-țărăniștii afirmau că respectarea monarhiei constituționale „este o necesitate primordială pentru statul nostru. Abaterile, sub orice formă, de la principiile de bază ale pactului nostru fundamental pot produce periculoase frământări urmate de consecințe dăunătoare țării". Considerându-se un

[1] ANIC, fond Casa Regală, dosar 6/1935, f. 35.

[2] *Programul Partidului Național-Țărănesc*, în *Documente privind istoria României între anii 1918–1944*, p. 412–422.

organism puternic, Partidul Național-Țărănesc, „pe baza noului program și a încrederii pe care i-o acordă țara, pretinde puterea, declarând că își asumă răspunderea redresării morale și economice a țării și se obligă să ridice țărănimea la o situație economică înfloritoare, cu altă ordine morală și o nouă disciplină a muncii naționale de care se va resimți întregul edificiu al statului nostru". Partidul Național-Țărănesc declara că nu urmărea „o simplă și banală schimbare de guvern", ci instaurarea unui „nou regim și o nouă ordine de viață. Revendicăm puterea pentru a-i schimba structura și o mentalitate perimată, pentru a le înlocui cu o nouă alcătuire socială. Pornim, așadar, la o campanie de dărâmare a unui edificiu putred, căruia voim să-i substituim singura construcție firească și organică pe care o cer în mod necesar condițiile de viață ale poporului nostru".

Apreciind că era pregătit să preia puterea, Partidul Național-Țărănesc a inițiat, în toamna anului 1935, campania de răsturnare a guvernului liberal prezidat de Gh. Tătărescu. După o suită de întruniri la nivel local și provincial, a anunțat organizarea unei mari adunări la București în ziua de 14 noiembrie 1935. Guvernul a comunicat că nu acceptă desfășurarea acestei întruniri în Capitala țării, chiar în ziua când se deschideau lucrările Parlamentului, dar național-țărăniștii au continuat pregătirile, inclusiv prin închirierea mai multor zeci de vagoane de tren pentru aduce în București delegați din toate județele României. Cu câteva zile înainte de data întrunirii, Ion Mihalache a fost chemat în audiență de Carol al II-lea, care i-a promis că „la momentul oportun" va aduce Partidul Național-Țărănesc la putere, drept care i-a cerut să contramandeze adunarea. Ion Mihalache a acceptat[1]. Iuliu Maniu a căutat să-l convingă pe Ion Mihalache să nu aibă încredere în promisiunile lui Carol al II-lea și să ia atitudine energică împotriva camarilei regale și mai ales a Elenei Lupescu, dar președintele partidului a refuzat să pornească pe această cale.

Amânarea demonstrației din 14 noiembrie a avut consecințe importante pentru evoluția acestui partid și chiar a vieții politice din România. Un prim efect a fost închegarea grupării centriste în sânul Partidului Național-Țărănesc. Armand Călinescu avea să mărturisească: „Aceste împrejurări au fost pentru mine zguduitoare. În clipa aceea am simțit că înaintea mea se desfășoară alte orizonturi, că se impuneau alte metode [...] în clipa în care partidele și guvernele țării renunțau la ceea ce era atributul lor esențial, autoritatea, nu mai era decât o singură salvare: inițiativa regală. Și am spus atunci: regele nu poate fi un simplu pecetar al partidelor politice"[2]. În ianuarie 1936, Armand Călinescu a adresat un memoriu lui Ion Mihalache prin care-i cerea să tragă învățămintele necesare din actul renunțării la adunarea din 14 noiembrie 1935. Ideea centrală a memoriului era aceea că, de vreme ce Partidul Național-Țărănesc nu se mai baza pe sprijinul decisiv al maselor pentru a ajunge la putere, conducerea partidului trebuia să adopte calea câștigării bunăvoinței Coroanei. În acel moment, Armand Călinescu se afla deja în atenția regelui Carol al II-lea. Într-o notă informativă semnată de Ion Sân-Giorgiu la 8 februarie 1935

[1] Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 226.
[2] Idem, *Noul regim. Cuvântări. 1938–1939*, București, 1939, p. 192–193.

citim: „Îndrăznesc la sfârșitul acestui paragraf să amintesc Majestății Voastre pe Armand Călinescu. Nu o fac în calitate de prieten al său, fiindcă legăturile noastre sunt rare și întâmplătoare. Din informațiile pe care le dețin mi-am putut da seama că Armand Călinescu joacă un rol din ce în ce mai însemnat pe lângă Mihalache. El este informatorul, consilierul și executorul lui Mihalache. E în același timp un sincer devotat al tronului și un adversar al punctului de vedere susținut de Maniu. Pe deasupra e și un om tânăr, cult, înzestrat cu un foarte fin simț politic. Îndrăznesc a propune Majestății Voastre să acorde lui Călinescu deosebită atenție, în credința că el ar putea deveni cu timpul foarte folositor Majestății Voastre"[1]. Centriștii — în frunte cu Armand Călinescu, Mihai Ralea, Nicolae Costăchescu, Mihai Ghelmegeanu, Virgil Potârcă — au început să-și contureze concepția potrivit căreia factorul decisiv al puterii în stat era suveranul, că peste voința lui nu se putea trece. La rândul său, regele a cultivat stăruitor aceste atitudini politice, a stabilit relații strânse cu „centriștii" din Partidul Național-Țărănesc, căutând să-i contrapună lui Iuliu Maniu.

În decembrie 1935, Partidul Național-Țărănesc a fost părăsit de Dem. I. Dobrescu, fostul primar general al Capitalei, care a creat organizația numită ***Comitetele Cetățenești.*** Motivele plecării sale au fost mai curând de ordin personal, determinate de disputa cu dr. N. Lupu pentru președinția organizației Ilfov (care cuprindea și Capitala); cum Lupu a avut câștig de cauză, Dem. I. Dobrescu a părăsit partidul.

Partidul Național-Țărănesc a fost principala forță democratică angajată în lupta împotriva extremismului de dreapta. La rândul lor, Garda de Fier și Partidul Național-Creștin au desfășurat o intensă campanie de denigrare a național-țărăniștilor, care erau prezentați ca „bolșevici", „comuniști", „agenți" ai Moscovei etc. Pe listele celor ce urmau să fie lichidați de „echipele morții" figurau: Ion Mihalache, Virgil Madgearu, Armand Călinescu, Traian Bratu, dr. Nicolae Lupu. La 1 martie 1937 s-a încercat un atentat împotriva lui Traian Bratu, rectorul Universității din Iași, membru de onoare al Partidului Național-Țărănesc, dar ancheta nu a stabilit cu certitudine dacă atentatorul era înregimentat în Mișcarea Legionară.

Obiectivul principal urmărit de Ion Mihalache era readucerea Partidului Național-Țărănesc la putere. El se simțea stingherit în lupta pentru atingerea acestui obiectiv de Iuliu Maniu, care-și axase activitatea politică pe combaterea camarilei, și în special a Elenei Lupescu. Oamenii apropiați regelui — inclusiv centriștii din Partidul Național-Țărănesc — i-au atras în repetate rânduri atenția lui Ion Mihalache că trebuia să-l aducă „la respect" pe Maniu, altfel neputând avea șanse să ajungă la guvernare.

Președintele partidului s-a arătat receptiv la aceste sugestii. În ședința Comitetului Central Executiv din 28–29 martie 1936, el a pus în discuție tactica Partidului Național-Țărănesc și a criticat în termeni vehemenți activitatea ziarului „România nouă" din Cluj, condus de Zaharia Boilă. Ion Mihalache aprecia că acesta devenise „un focar de intrigi", urmărind să semene confuzie prin atacurile pe care le lansa împotriva tacticii

[1] ANIC, fond Casa Regală, dosar 6/1935, f. 10–11.

oficiale a Partidului Național-Țărănesc, pretinzând că exprima „politica lui Iuliu Maniu". Pentru a forța nota, Ion Mihalache a anunțat că demisionează din funcția de președinte al partidului, pentru a oferi lui Iuliu Maniu posibilitatea de a-și verifica, la nivelul întregului partid, tactica pe care o preconiza. Dezbaterile care au urmat s-au desfășurat în nota de dezavuare a lui Iuliu Maniu, care și-a apărat punctul de vedere, ca având un caracter personal, fără a angaja Partidul Național-Țărănesc. El știa că nu putea să revină la președinția partidului înainte ca tactica lui Ion Mihalache să-și dovedească ineficiența, drept care a făcut un „călduros apel" la acesta să revină asupra demisiei. La propunerea lui Virgil Madgearu, Comitetul Central Executiv a adoptat o moțiune prin care se exprima „încrederea desăvârșită în d. Ion Mihalache", precum și „hotărârea nestrămutată de a păstra unitatea de acțiune a partidului". S-a hotărât intensificarea „campaniei de răsturnare a guvernului, dând în acest scop împuternicire conducerii centrale să ia măsurile corespunzătoare". Având în vedere acest aspect, Ion Mihalache a insistat asupra ideii că la lupta pentru înlăturarea cabinetului Tătărescu „nu se poate merge decât cu integralitatea forțelor partidului, fără nici o șovăire, pe o singură linie, ca să am liniște în spate, ca să folosesc prestigiul unanimității și să recoltăm efectele unității de acțiune". Președintele Partidului Național-Țărănesc și-a reafirmat devotamentul față de monarhie, declarând că-i repugnă lingușirea: „Vai de țara, vai de viitorul ei și al moharhiei, când oamenii politici n-au patriotismul și curajul necesar de a se împotrivi la timp unor greșeli sau vederi eronate ale unui suveran, în interesul superior al națiunii"[1].

Cu toate hotărârile stabilite de forurile statutare ale partidului, Iuliu Maniu și-a continuat campania anticarlistă, spre marea nemulțumire a centriștilor, precum și a lui Ion Mihalache. Luând cuvântul la o întrunire desfășurată la Timișoara, președintele Partidului Național-Țărănesc afirma: „Eu am fost mâna dreaptă a d-lui Maniu. L-am servit cu toată lealitatea. Nu se putea plânge niciodată de mine... Eu m-am opus ca d. Maniu să plece din fruntea partidului. D. Maniu este acela care m-a determinat să iau răspunderea Partidului Național-Țărănesc". Apoi a continuat pe un ton categoric: „Eu am spus și repet. Lumea nu pricepe. Lumea nu înțelege decât într-un fel. Ori vii d-ta în fruntea partidului, luându-ți întreaga răspundere și eu merg cu d-ta, cu programul partidului; ori sunt eu în fruntea partidului și atunci mergi d-ta după mine, cu același program al partidului"[2].

Pe de altă parte, Iuliu Maniu a participat, în ziua de 26 iunie 1936, la o întrunire desfășurată în Vințu de Jos, unde mulțimea purta pancarte pe care era scris: „Trăiască regele", „Piară sfetnicii regelui", „Jos dictatura camarilei". Luând cuvântul, Iuliu Maniu a declarat: „Nu vorbesc în numele nimănui, ci numai pentru mine, cu gândul meu, cu capul meu. Nimeni nu e obligat să urmeze ce spun. Nu reprezint pe nimeni". Apoi a adresat o critică virulentă la adresa Elenei Lupescu, care „a adunat în jurul său o ceată de aventurieri, care au acaparat conducerea țării și șoptesc la urechile regelui visuri

[1] „Dreptatea" din 31 martie 1936.
[2] *Ibidem* din 26 mai 1936.

dictatoriale". În consecință, el cerea alungarea acesteia din țară și s-a declarat gata să conducă o mișcare de masă care ar urmări un asemenea obiectiv. Deși „nu vorbea în numele nimănui", Iuliu Maniu nu a ezitat să-l critice pe I. Mihalache, deoarece președintelui Partidului Național-Țărănesc „nu-i place să se spună lucruri care supără pe rege"[1]. La propunerea lui Valer Moldovan s-a adoptat o moțiune prin care se cerea organizarea unei campanii împotriva camarilei; la rândul său, Iuliu Maniu a propus constituirea unui „comitet de acțiune" care să organizeze 200 de adunări în Transilvania, la care să se discute în spiritul cuvântării sale. Deoarece cenzura n-a îngăduit publicarea integrală a discursului rostit de Iuliu Maniu, adepții acestuia l-au multiplicat și răspândit prin cafenelele Capitalei și l-au trimis pe adresa mai multor ziariști și oameni politici. Reacția lui Ion Mihalache a fost promptă: apreciind că această nouă acțiune a lui Iuliu Maniu periclita grav șansele Partidului Național-Țărănesc de a ajunge la putere, el a convocat la 30 iunie mai multe cadre ardelene care participaseră la adunarea de la Vințu de Jos, atrăgându-le atenția că au declanșat o „rebeliune deschisă față de Coroană", că au pornit pe calea dezagregării partidului[2].

Fig. 214 Iuliu Maniu la adunarea din Vințu de Jos (1936).

Camarila urmărea cu atenție divergențele din sânul Partidului Național-Țărănesc, căutând să le întețească: la 24 iulie, Gabriel Marinescu declara lui Armand Călinescu: „Ar trebui să faceți ceva, și e momentul. Nu e adevărat că M. Sa nu vrea pe Mihalache. Lămuriți chestia cu comunismul și chestia Maniu și veți avea imediat puterea"[3]. Aflând problemele ce trebuiau „clarificate", Ion Mihalache, într-un discurs rostit la Câmpulung-Muscel, în ziua de 27 iulie, ținea să precizeze din nou: „Tactica partidului urmată de președintele său este, în două cuvinte: respect față de prerogativele Coroanei, respect față de prerogativele țării [...], iar față de suveran, mărturisirea francă a adevărului cu respect, dar fără teamă de consecințe și nu în funcție de perspectivele puterii". Cu același prilej, președintele Partidului Național-Țărănesc a ținut să se dezvinovățească de acuzația că ar avea simpatii pentru comunism; el a accentuat ideea că era un adversar al comunismului și al Frontului Popular preconizat de P.C.R.[4] La rândul său, Armand Călinescu a rostit

[1] ANIC, fond Casa Regală, dosar 30/1936, f. 1–4.
[2] *Ibidem*, dosar nr. 27/1936, f. 1.
[3] Armand Călinescu, *Însemnări politice*, p. 312.
[4] *Discursul d-lui Ion Mihalache la Câmpulung-Muscel*, în „Dreptatea" din 29 iulie 1936.

un discurs la Albești (Argeș) în cadrul căruia își făcea un titlu de glorie din faptul că, atunci când s-a aflat la guvern, a reprimat mișcarea comunistă, „cu energie și hotărâre netăgăduită". De asemenea, el a combătut, fără a cita nume, activitatea maniștilor, afirmând: „constituționalism înseamnă guvern în acord cu regele", care este „un factor activ", iar nu doar un personaj politic decorativ, conchizând că „noi trebuie să înconjurăm Coroana cu toată dragostea noastră și să o sprijinim"[1]. Sub președinția lui Ion Mihalache, Partidul Național-Țărănesc aștepta să fie chemat la putere de Carol al II-lea, deoarece era cel mai puternic și influent partid din România.

Partidul Radical-Țărănesc, condus de Grigore Iunian, s-a dovedit a fi una dintre cele mai dinamice organizații din România. Mulți fruntași ai acestui partid au pledat în procese în favoarea celor arestați pe motive politice (între care comuniștii Petre Constantinescu-Iași și Tudor Bugnariu); în același timp, ei au insistat pentru pedepsirea celor care sprijineau mișcările de extrema dreaptă. Partidul Radical-Țărănesc a condamnat cu energie activitatea Gărzii de Fier — afirmând că aceasta era o coloană a V-a a Germaniei hitleriste în România —, s-a pronunțat cu consecvență pentru menținerea alianțelor tradiționale ale României, pentru o politică externă alături de Franța, Marea Britanie și celelalte state care se declarau pentru menținerea păcii și *statu-quo*-ului teritorial, pentru consolidarea Societății Națiunilor.

În martie 1937, Comitetele Cetățenești conduse de Dem. I. Dobrescu au fuzionat cu Partidul Radical-Țărănesc, fapt ce a dat mai multă consistență activității acestui partid. Dar fuziunea a durat numai câteva luni; neizbutind să se aleagă primar general al Capitalei pe listele Partidului Radical-Țărănesc, Dem. I. Dobrescu a părăsit, în noiembrie 1937, acest partid, înscriindu-se în Partidul Național-Creștin.

Partidul Radical-Țărănesc a fost subminat, la rândul său, de puternice frământări interne, privind mai ales tactica de urmat. O grupare (în frunte cu Alexandru Mâță, Radu Olteanu, Constantin Leancă) milita pentru colaborarea cu toate organizațiile democratice, inclusiv cu cele conduse de comuniști, în vederea stăvilirii extremismului de dreapta; o alta (din rândul căreia se distingea Petre Haneș) cerea „reîntoarcerea la matcă", prin fuziunea cu Partidul Național-Țărănesc, susținând că astfel se vor consolida forțele democratice, antidictatoriale. Gruparea majoritară, al cărei principal exponent era Grigore Iunian, considera că fuziunile sau colaborările nu erau utile Partidului Radical-Țărănesc, că acesta avea misiunea să realizeze prin propriile-i forțe programul pe baza căruia s-a constituit.

Partidul Conservator, condus de Grigore Filipescu, s-a remarcat printr-o hotărâtă campanie antilegionară și antihitleristă. Totodată, partidul a desfășurat o intensă luptă împotriva camarilei regale, pentru respectarea Constituției din 1923; liderul acestui partid l-a susținut pe Iuliu Maniu, inclusiv prin punerea la dispoziție a unor informații obținute prin interceptarea unor convorbiri telefonice de la Curtea Regală (Grigore Filipescu era președintele Societății de Telefoane).

[1] *Discursul lui Armand Călinescu la Albești – Argeș, Ibidem*, din 11 august 1936.

Partidul Naționalist-Democrat, prezidat de Nicolae Iorga, s-a evidențiat prin activitatea antihitleristă și antilegionară. Deși a fost adesea amenințat cu moartea de legionari, Nicolae Iorga și-a continuat lupta împotriva acestora, folosind tribuna Parlamentului, ziarul „Neamul Românesc" și întrunirile publice. El s-a pronunțat ferm pentru apărarea independenței și integrității teritoriale a patriei, contra revizionismului promovat de Germania lui Hitler și de Italia lui Mussolini.

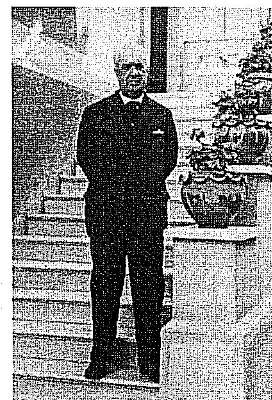

Fig. 215 Constantin Argetoianu (1934).

Partidul Național-Liberal (Gh. I. Brătianu) atrăgea atenția asupra noilor tendințe din viața internațională, caracterizate prin cedarea Franței și Marii Britanii în fața Germaniei. Gheorghe I. Brătianu a fost potrivnic încheierii unui pact de asistență mutuală cu Uniunea Sovietică în condițiile în care guvernul de la Moscova nu recunoștea legitimitatea unirii Basarabiei cu România. El aprecia că guvernul de la București trebuia să caute punți de legătură cu Germania, care se arăta dispusă să garanteze integritatea teritorială a României. De asemenea, Gh. Brătianu a criticat cu vehemență amestecul camarilei regale în viața publică a țării și s-a pronunțat pentru menținerea regimului politic întemeiat pe Constituția din 1923. Acest fapt a nemulțumit pe unii fruntași, între care Constantin C. Giurescu, care se orientau spre colaborarea cu Carol al II-lea[1], sperând că astfel vor beneficia de o ascensiune politică rapidă. La rândul său, Gh. Brătianu dorea fuziunea cu „bătrânii" liberali, conduși de unchiul său, Constantin I.C. Brătianu.

Un alt partid, altădată puternic, ***Partidul Poporului,*** ducea o existență precară, făcându-și simțită prezența doar prin unele atacuri ale lui Alexandru Averescu împotriva camarilei regale. Tot mai mulți membri au părăsit acest partid, iar unele organizații, inclusiv județene, și-au încetat activitatea. De altfel, însuși Alexandru Averescu era convins că nu-și mai putea revitaliza partidul, drept care a propus fuziunea cu Partidul Național-Liberal (Gheorghe Brătianu). Dar acesta nu a considerat utilă fuziunea cu Partidul Poporului, aflat în agonie, și a tergiversat răspunsul la solicitările mareșalului.

Uniunea Agrară, condusă de Constantin Argetoianu, a desfășurat o activitate slabă, axată — în principal — pe ideea modificării Constituției, în scopul sporirii prerogativelor regale și diminuării rolului Parlamentului. La 6 octombrie 1936, aceasta și-a luat numele de ***Partidul Agrar,*** afirmând că urmărea să realizeze un „stat agrar" bazat pe marea proprietate, opus „statului țărănesc" preconizat de Partidul Național-Țărănesc. Partidul

[1] ANIC, fond Casa Regală, dosar 6/1935, f. 7–11.

Agrar slujea mai mult pentru manevrele politice ale lui Constantin Argetoianu, vizând instaurarea unui regim autoritar sub conducerea lui Carol al II-lea.

În anii 1933–1938, partidele minorităților naționale au cunoscut și ele evoluții semnificative. Astfel, în sânul ***Partidului German*** a avut loc o intensă confruntare între elementele naziste și cele cu orientare democratică. ***Partidul Național-Socialist al Germanilor din România*** a trebuit să-și modifice titulatura, renunțând la expresia „național-socialist", preluată din numele partidului condus de Adolf Hitler, pentru a nu fi dizolvat pe baza Jurnalului Consiliului de Miniștri adoptat la 9 decembrie 1933, care interzicea activitatea organizațiilor ce urmăreau schimbarea regimului politic. El și-a luat numele de ***Mișcarea de Reînnoire Națională a Germanilor din România***, dar conținutul activității a rămas același, astfel că organizația a fost dizolvată de guvernul Gheorghe Tătărescu în iulie 1934. Ascensiunea hitlerismului și sprijinul primit de la Berlin au încurajat elementele de extrema dreaptă din rândul minorității germane din România. În mai 1935 s-a constituit ***Partidul Poporului German din România***, sub conducerea lui Alfred Bonfert, care-și propunea să imite și să aplice întru totul nazismul; acest partid susținea că germanii din România sunt o parte a „marelui Reich", ale cărui interese erau datori să le slujească.

La 29 iunie 1935, Fritz Fabricius a ajuns președintele Uniunii Germanilor din România, imprimându-i o orientare prohitleristă. El a fost ales și președinte al Partidului German, fapt ce semnifica predominarea curentului național-socialist în cadrul acestui partid. La 22 octombrie 1935, Uniunea și-a luat numele de Comunitatea Germanilor din România pentru a sublinia și mai mult apartenența la „rasa germană". În Principiile „de bază" adoptate cu cel prilej se prevedea că „Germanii din întreaga lume formează un singur popor, a cărui parte suntem" și că „Totalitatea germanilor din România formează o unitate politică"[1]. Ambele organizații — dirijate și stipendiate de la Berlin — militau pentru schimbarea cursului politicii externe a României și orientarea ei spre Germania. Elementele democratice au fost eliminate din structurile de conducere. Pe de altă parte, unii cetățeni de origine germană au adoptat o atitudine antihitleristă și în favoarea democrației, activând în Partidul Social-Democrat, Partidul Național-Țărănesc ș.a.

Un rol însemnat în viața comunității germane din România l-a avut Arthur Alfred Konradi, care îndeplinea funcții oficiale de atașat comercial al Legației Germaniei din București, de secretar al Camerei de Comerț Româno-Germane și de reprezentant al firmei „Maschinischen Fabrik" A.G. Magdeburg-Bukau. El era și președintele „Asociației Germanilor din Reich", organizație hitleristă cu sediul în București, care avea misiunea de a informa „Organizația pentru Străinătate a Partidului Nazist" (Ausland Organization — A.O.) asupra activității populației germane din România și a o influența în sensul ideilor hitleriste. A. Konradi a stabilit strânse legături cu Fritz Fabricius. Devenind președintele organizației din România a Partidului Național-Socialist al Muncitorilor Germani (NSDAP), care cuprindea cetățeni ai Reich-ului, Konradi deținea, în ierarhia

[1] *Minoritățile naționale din România. 1931–1938. Documente* (coord. Ioan Scurtu), București, 1999, p. 361.

demnitarilor Partidului Național-Socialist al Muncitorilor Germani (NSDAP), un rang superior ministrului Reichului, Wilhelm Fabricius. Puterea lui Konradi a crescut și mai mult după ce a primit din partea guvernului german autorizația de a încadra în secția din România a NSDAP, cu titlul de membri corespondenți, și cetățeni români de origine germană, care erau apoi trimiși pentru îndoctrinare în Germania.

Partidul Maghiar a cunoscut și el mari convulsii interne. La Conferința desfășurată la Târgu Mureș în zilele de 19–20 august 1934, opoziția din sânul Partidului Maghiar s-a transformat într-o organizație politică de sine stătătoare: ***MADOSZ (Uniunea Oamenilor Muncii Maghiari din România)***. Președintele acestei organizații era Szepesi Sándor, iar secretar Péter Sándor. Scopul declarat al acesteia consta în „cultivarea bunei înțelegeri între poporul român și poporul maghiar din România"[1]. Programul de acțiune al MADOSZ-ului prevedea: lupta împotriva fascismului de orice fel; restabilirea libertăților general-democratice; dreptul de folosire neîngrădită a limbii materne în administrație și justiție în zonele cu populație majoritar maghiară ș.a. Această organizație, în care influența comuniștilor era puternică, se pronunța împotriva revizionismului horthyst. În același timp, MADOSZ-ul aplica directivele Cominternului, care urmărea subminarea statului „burghez" român. În septembrie 1935, din Partidul Maghiar s-a desprins o grupare în frunte cu dr. Réthy Imre, care a creat ***Partidul Micilor Gospodari Maghiari***, cu aderență mai ales în județul Odorhei. Acest partid a mers inițial pe linia colaborării cu Partidul Național-Țărănesc, dar treptat s-a apropiat de MADOSZ, cu care s-a contopit în 1937.

Partidul Maghiar, ca și în perioada anterioară, se conducea după directivele venite de la Budapesta. În acest sens este semnificativ faptul că în ianuarie 1938, Partidul Maghiar a încheiat, prin mijlocirea lui Bárdossy László, ministrul Ungariei la București, un pact electoral cu Partidul Național-Creștin în vederea alegerilor parlamentare din martie 1938. Făcând din cazuri particulare sau incidente locale probleme de stat, liderii Partidului Maghiar acuzau guvernul român că nu respectă tratatul minorităților, că duce o politică ostilă acestora. Replicând în Adunarea Deputaților lui Gabriel Béthlen, liderul Partidului Maghiar, Nicolae Titulescu spunea: „Dv. veniți cu limbajul meșteșugit al celor care au ținut în robie poporul român, cu limbajul măsurat, cu limbajul care nu păcătuiește cu nimic în formă, pe care însă, dacă l-aș cerceta de aproape, aș găsi în el venin și otravă". Dezvăluind adevăratele intenții ale Partidului Maghiar, Titulescu preciza: „Dacă, însă, este vorba ca prin minorități să ajungem la revizuire, vă repetăm: Nu, niciodată, nici revizuire, nici exagerații în virtutea unui tratat, care nu a avut niciodată sensul pe care pretențiile dvs. de națiune dominatoare l-a dat în trecut și îl dă și astăzi"[2]. Într-adevăr, problema minorităților era un pretext pe care liderii Partidului Maghiar îl oferea guvernului din Budapesta pentru a cere revizuirea Tratatului de la Trianon. O asemenea orientare a fost sesizată de Societatea Națiunilor, care nu a mai acceptat să formeze comisii speciale

[1] *Ibidem*, p. 402.
[2] DAD, nr. 7, ședința din 11 decembrie 1935, p. 93.

pentru a analiza memoriile ce-i erau adresate de liderii Partidului Maghiar din România, astfel că acestea au rămas — în covârșitoarea lor majoritate — fără răspuns.

La stânga eșichierului politic românesc se afla ***Partidul Social-Democrat.*** Acesta a cunoscut un recul în alegerile parlamentare din decembrie 1933, când a obținut mai puțin de 2% din totalul voturilor, nemaiputând să-și trimită reprezentanți în Adunarea Deputaților. Totuși, un fruntaș al său, Ioan Flueraș, a fost ales senator la Camerele de Muncă. În anii 1934–1935, Partidul Social-Democrat a înregistrat o scădere simțitoare a numărului de membri, ca urmare a unei activități reduse în „teren", fapt recunoscut și de cel de-al XVI-lea Congres al partidului, desfășurat în aprilie 1936. Congresul a ales în funcția de președinte al Comitetului Central pe Gheorghe Grigorovici, ca vicepreședinți pe Constantin-Titel Petrescu și Alexandru Bartalis, ca secretar pe Lothar Rădăceanu, casier fiind desemnat Ilie Moscovici. Congresul a adoptat un nou program al Partidului Social-Democrat, în care se preciza că obiectivul strategic final al partidului era „desființarea exploatării economice, a asupririi politice sau naționale și a înapoierii culturale sub orice formă, prin cucerirea puterii de stat, socializarea mijloacelor de producție, transport și schimb, și transformarea statului de clasă burghezo-capitalist în societate democratică socialistă"[1].

Partidul Social-Democrat s-a remarcat prin consecvența cu care a militat pentru apărarea drepturilor și libertăților democratice, împotriva oricărei dictaturi, prin combaterea fascismului. Partidul nu a acceptat propunerile făcute de Partidul Comunist din România în vederea realizării Frontului Unic Muncitoresc și pe această bază, a Frontului Popular Antifascist. El considera că Frontul Popular era o „manevră a Moscovei", iar colaborarea cu un partid ilegal putea avea consecințe negative pentru însuși statutul politic al Partidului Social-Democrat.

La rândul său, ***Partidul Socialist Unitar*** a adoptat, în general, o atitudine pozitivă față de ideea realizării unității de acțiune a clasei muncitoare, dar considera Frontul Popular Antifascist ca o formă a „colaborării de clasă", ca o „capitulare" în fața partidelor burgheze. Divergențele pe această temă s-au soldat, la 15 octombrie 1935, cu hotărârea Comitetului Central al Partidului Socialist Unitar de excludere din partid a lui Constantin Popovici și a altor fruntași care aderaseră la ideea Frontului Popular. Constantin Popovici a anunțat, în ziua de 25 octombrie 1935, refacerea ***Partidului Socialist.*** Acesta a pornit pe linia colaborării cu Partidul Comunist din România în vederea realizării unui Front Popular Antifascist, dar rezultatele obținute au fost modeste.

Anii 1934–1937 se caracterizează prin intensificarea activității organizațiilor prodictatoriale, de extrema dreaptă și de extrema stângă. La dreapta eșichierului politic se afla ***Liga Apărării Național-Creștine,*** care a înregistrat un veritabil succes în alegerile parlamentare din decembrie 1933, când a obținut 9 locuri în Adunarea Deputaților. A.C. Cuza a folosit din plin tribuna parlamentară pentru a-și propaga ideile antisemite

[1] „Lumea nouă" din 12 aprilie 1936.

și a critica politica promovată de Nicolae Titulescu; el a cerut în mod deschis abandonarea Societății Națiunilor — pe care o considera o organizație masonică, dominată de evrei — și s-a pronunțat pentru o alianță cu Germania. L.A.N.C. a trecut prin serioase frământări interne ca urmare a dezvoltării unui curent care cerea fuziunea cu Garda de Fier. Dar Corneliu Zelea Codreanu a declarat că nu acceptă fuziunea și a cerut ca membrii L.A.N.C. să se înscrie individual în Mișcarea Legionară. Pe de altă parte, A.C. Cuza, care ani în șir a promovat lozinca potrivit căreia „L.A.N.C. nu este partid și nu va fi partid", a decis fuziunea cu partidul condus de Octavian Goga.

Fig. 216 Octavian Goga.

Partidul Național-Agrar a cunoscut o categorică evoluție spre dreapta, cerând revizuirea Constituției din 1923 și sprijinind acțiunile politice ale lui Carol al II-lea. La sugestia regelui și a camarilei sale, Octavian Goga a intrat în tratative cu A.C. Cuza în vederea fuziunii Partidului Național-Agrar cu L.A.N.C.; fuziunea s-a realizat la 14 iulie 1935.

A luat astfel ființă ***Partidul Național-Creștin.*** Noul partid nu era rodul unor reale afinități ideologice și programatice între cele două organizații; de altfel, relațiile dintre A.C. Cuza și Octavian Goga nu erau dintre cele mai bune, deoarece liderul L.A.N.C. îl atacase în repetate rânduri pe șeful Partidului Național-Agrar pentru colaborarea sa cu evreii în consiliile de administrație ale unor mari întreprinderi industriale și bancare. Partidul Național-Creștin avea o structură hibridă; A.C. Cuza a fost ales președinte de onoare, iar Octavian Goga președinte activ. Ca organe centrale de presă a folosit „Apărarea națională" și „Țara noastră". Programul noului partid[1] prevedea: modificarea Constituției în vederea reducerii numărului de deputați și a creșterii rolului Senatului, întărirea puterii executive; „numerus clausus" (proporționalitate numerică în sens etnic) în toate întreprinderile și instituțiile din România, revizuirea cetățeniei acordate evreilor; combaterea luptei de clasă; întărirea educației religioase a tineretului etc. Partidul recunoștea alianțele făcute de România, dar punea un accent special pe colaborarea cu Germania și Italia. În activitatea practică, Partidul Național-Creștin a nesocotit adesea Constituția României, a recurs la violențe, folosind în acest scop formațiunile paramilitare, numite lăncieri.

Partidul Național-Creștin s-a manifestat ca o forță prohitleristă, având o legătură permanentă cu cercurile conducătoare de la Berlin. Octavian Goga s-a întreținut cu Hitler și a asistat la unele manifestații ale Partidului Național-Socialist al Muncitorilor Germani; de altfel, el era considerat ca cel mai de încredere om politic al Germaniei în România.

[1] „Apărarea națională" din 21 iulie 1935.

Național-creștinii au criticat cu tărie politica externă promovată de Nicolae Titulescu — în special strădaniile acestuia de a încheia un pact de asistență mutuală cu Uniunea Sovietică. Octavian Goga a avut o contribuție importantă la crearea atmosferei care a dus la înlăturarea lui Nicolae Titulescu din fruntea Ministerului Afacerilor Străine în august 1936.

Partidul Național-Creștin a fost folosit de rege și de guvern ca masă de manevră împotriva forțelor democratice, mai ales a Partidului Național-Țărănesc. Astfel, atunci când național-țărăniștii anunțaseră o mare adunare antiguvernamentală la 14 noiembrie 1935 în București, Carol al II-lea și Gh. Tătărescu au sugerat lui Octavian Goga să organizeze în aceeași zi în Capitală o întrunire a Partidului Național-Creștin. Acesta a acceptat, dar când liderii național-țărăniști au anunțat amânarea întrunirii lor, Octavian Goga a renunțat și el la adunarea proiectată.

Influența național-creștinilor în rândul cetățenilor era redusă, iar în confruntarea cu forțele democratice a ieșit înfrânt. Cel mai ilustrativ exemplu îl reprezintă alegerile parlamentare parțiale desfășurate în februarie 1936 în județele Mehedinți și Hunedoara unde candidații național-creștini (Octavian Goga și Silviu Dragomir) au fost înfrânți de cei ai Partidului Național-Țărănesc (dr. N. Lupu și Ghiță Popp), sprijiniți și de alte organizații democratice, inclusiv de cele îndrumate de comuniști. Speranțele național-creștinilor de a ajunge la putere erau legate, în primul rând, de jocul politic al regelui Carol al II-lea.

Cea mai puternică ascensiune politică a înregistrat, în această perioadă, ***Mișcarea Legionară.*** După numai câteva luni de la asasinarea lui I.G. Duca, măsurile luate de guvern împotriva legionarilor au încetat. La 10 decembrie 1934, când se împlinea un an de la dizolvarea Gărzii de Fier, Corneliu Zelea Codreanu i-a adresat o scrisoare generalului Gh. Cantacuzino-Grănicerul prin care-i cerea formarea unui partid, în care legionarii să poată activa legal. Noua organizație, numită ***Totul pentru Țară***, având ca președinte pe generalul Gh. Cantacuzino-Grănicerul, s-a înscris la tribunal în ziua de 20 martie 1935; cu acest prilej și-a ales semnul electoral: un pătrat cu două puncte în centru. Prin crearea acestui partid, ierarhia în conducerea Mișcării Legionare nu s-a schimbat. Horia Sima scria: „Există un singur șef suprem: Corneliu Zelea Codreanu. Generalul nu era decât un soldat la ordinele lui, însărcinat cu o importantă funcție politică, în cadrul Mișcării"[1]. Partidul Totul pentru Țară a folosit ca organe de propagandă ziarele „Axa" și „Buna vestire". Creșterea influenței Mișcării Legionare a fost determinată de cauze multiple și complexe, ținând atât de situația internă, cât și de cea internațională.

Carențele regimului democratic, măcinarea și compromiterea marilor partide de guvernământ, starea de învrăjbire care marca societatea românească, decăderea morală a clasei politice, ilustrată cu mult sârg de presa vremii au nemulțumit pe mulți cetățeni, care priveau cu îngrijorare situația României. Unii intelectuali, precum Nae Ionescu, Radu Gyr și Mircea Eliade au văzut în Mișcarea Legionară o organizație preocupată de

[1] Horia Sima, *Istoria Mișcării Legionare*, p. 102.

destinul neamului și capabilă să înfăptuiască regenerarea României. În timp ce oamenii partidelor politice erau preocupați de promovarea intereselor materiale de grup, iar trecerea dintr-un partid în altul micșora credibilitatea convingerile lor politice, ei fiind în mod curent acuzați de oportunism și carierism, legionarii duceau o viață austeră, modestă, dublată de hotărârea de a înfrunta orice risc în lupta pentru afirmarea idealurilor lor și „salvarea românismului". Era un fapt mai mult decât evident că minoritățile naționale (mai ales evreii) ocupau poziții mult superioare ponderii lor reale (în structura populației României) în sistemul bancar și industrial, în corpul medical, în presă etc. Renașterea „românismului" li se părea o necesitate vitală pentru însăși existența patriei. Datele concrete arată că, după 1918, au înflorit diferite secte, de aceea ei cereau „renașterea ortodoxismului" — care de-a lungul secolelor a catalizat energiile naționale ale românilor. La toate acestea se mai adăuga un element important: din dorința de a se racorda la exigențele democrației occidentale, mulți oameni politici nu au ținut seama de realitățile din România, impunând anumite „forme fără fond". Numeroasele disfuncționalități ale regimului democratic au determinat pe unii intelectuali să pună sub semnul întrebării viabilitatea unui asemenea regim în România.

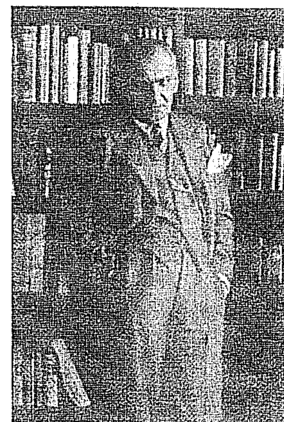

Fig. 217 Nae Ionescu.

Prin însăși structura sa, Mișcarea Legionară nu permitea existența în sânul său a unor fracțiuni sau grupări disidente. Cu toate acestea, Mihail Stelescu, apropiat colaborator al lui Codreanu, a inițiat o acțiune prin care punea sub semnul întrebării supunerea deplină și necondiționată față de „căpitan". Potrivit unor informații, Stelescu ar fi pus la cale asasinarea lui Codreanu, drept care a fost judecat de un „tribunal legionar de onoare", care l-a găsit vinovat. În consecință, „căpitanul" a dispus eliminarea lui din Mișcarea Legionară, dându-i posibilitatea de a se răscumpăra „prin sacrificii voluntar consimțite". Stelescu a refuzat să se supună acestei decizii și a înființat, în aprilie 1935, o organizație proprie — ***Cruciada Românismului*** —, începând o campanie de discreditare a „căpitanului". Potrivit unor informații, Stelescu preconiza redeschiderea procesului asasinării lui I.G. Duca în scopul implicării lui Codreanu în acest act. Pentru a da o lecție „trădătorului", dar și celor care ar îndrăzni să-i urmeze exemplul, s-a hotărât lichidarea lui Mihai Stelescu[1]. La 16 iulie 1936, acesta a fost asasinat de o echipă de 10 legionari în timp ce se afla internat în Spitalul Brâncovenesc din București; în trupul său au fost

[1] ANIC, fond Ministerul de Justiție, dosar 11/1936, f. 303.

descărcate 200 de gloanțe. Spre deosebire de alte asasinate legionare, acesta a fost puțin mediatizat. Corneliu Zelea Codreanu nu a fost citat în procesul intentat asasinilor, el declarând că nu avea nici un amestec, dar că înțelegea starea de spirit a „decemvirilor" și o aprobă.

Ca și în cazul altor curente de idei, se cuvine făcută disocierea dintre organizație și doctrină. După cum Ștefan Zeletin a fost unul dintre cei mai de seamă doctrinari ai neoliberalismului fără să fi făcut vreodată parte din Partidul Național-Liberal, tot așa Nae Ionescu era considerat ideologul Mișcării Legionare, deși nu era membru activ al Gărzii de Fier.

O coordonată esențială a concepției legionare era antidemocratismul. Vasile Marin, unul dintre fruntașii Mișcării Legionare, scria: „Democrații privesc votul universal ca pe cel mai de preț câștig al omenirii, panaceul tuturor relelor. Ei uită că de îndată ce li se pune la dispoziție acest temut instrument de influențare a treburilor publice, masele acestea, lipsite de perspectivă istorică și fără simțul eternului național, se vor preocupa exclusiv de satisfacerea intereselor lor materiale și vor obliga pe conducători să se devoteze realizării acestor interese"[1]. După opinia lui, rolul decisiv revenea elitelor. Conducerea unui stat necesita o anumită pregătire, o specializare, care nu putea fi lăsată la discreția maselor. Un gazetar legionar afirma: „Democrația nu poate selecționa elitele. Elitele nu pot fi selecționate decât tot de cei care le cunosc, adică tot de elite"[2]. Ele constituiau un cerc închis, al celor predestinați. Deasupra tuturor, ca un trimis al forței divine, se afla „căpitanul". Traian Herseni scria: „Căpitanul nu este ales de oameni, nu e un conducător făcut, ci trimis de ursita cea fără de greș a neamului, născut anume ca să ne mântuiască țara". Același cărturar aprecia: „Românii au avut norocul ca tocmai în momentele acestea grele pentru ei să se ivească din rândul lor un bărbat care să-i ducă la biruință. E Corneliu Zelea Codreanu"[3]. Într-un alt material de propagandă legionară se aprecia că Corneliu Zelea Codreanu era „hărăzit să aducă mântuirea neamului românesc".

O trăsătură definitorie a Mișcării Legionare a constituit-o mesianismul; ea pornea de la ideea că — trăind într-o țară bolnavă, aflată pe marginea prăpastiei — legionarii aveau misiunea de a crea un „om nou, cu suflet de erou", capabil să edifice o „Românie nouă". Lichidarea democrației, a iudeo-comunismului, a francmasonilor, a „bătrânilor" cerea sacrificii; dar, în acest caz, moartea însemna o binefacere pentru națiune, era împlinirea unui ideal, era mai prețioasă decât viața. De aici s-a ajuns la „cultul morții". Corneliu Zelea Codreanu afirma categoric: „Legionarul iubește moartea, căci sângele lui va servi pentru plămădirea cimentului României legionare". De asemenea, „căpitanul" aprecia[4]: „Credința legionară va înflori mai mândră și mai biruitoare cu fiecare strop de sânge mai mult pe care îl vom plăti senin și cu sufletul plin de bucurie". Această jertfă era

[1] Vasile Marin, *Crez de generație*, București, 1940, p. 9.
[2] „Sfarmă piatră" din 21 ianuarie 1937.
[3] Traian Herseni, *Mișcarea Legionară și țărănimea*, București, 1937, p. 15–16, 25.
[4] Vezi, pe larg, Corneliu Zelea Codreanu, *Cărticica șefului de cuib*, Sibiu, 1936.

considerată decisivă pentru soarta neamului românesc și definirea locului său în istorie. „Tânărul legionar nu-și aparține sieși, deoarece el s-a dăruit de bună voie istoriei. Dăruirea lui este jertfă de bucurie și de sânge". Și conchidea: „Tot norocul viitorului acestui neam e angajat în lupta noastră, neamul nostru trăiește cu noi, biruiește cu noi — sau de vom cădea — moare cu noi".

Pentru apropierea momentului în care România va deveni legionară se cerea o luptă permanentă împotriva celor care se aflau în slujba unor interese străine neamului românesc. Astfel a apărut „echipa morții", care — după cum aprecia Corneliu Zelea Codreanu — „înseamnează hotărârea acestui tineret de a primi moartea. Hotărârea lui de a merge înainte, trecând prin moarte"[1].

Una dintre cele mai eficiente forme de penetrare a legionarilor în rândul populației a fost aceea a taberelor de muncă. În vara anului 1935 a fost organizată prima tabără legionară din Transilvania, în cătunul Dealul Negru, comuna Mănăstireni, plasa Huedin, în vecinătatea localității Fântânele, câmpul de luptă a lui Avram Iancu împotriva armatei ungare conduse de Vasvári. Aici legionarii au construit o școală. Unul dintre organizatorii taberei își amintea[2]: „Studentele (6 la număr), care urmau să se ocupe de pregătirea meselor, au fost cazate în casa unui moț, iar noi, băieții, ne-am construit un bordei în pământ... În tabără duceam o viață organizată, bazată pe o disciplină conștientă. După deșteptare și înainte de culcare ne făceam rugăciunea în fața steagului tricolor prins în vârful unui brad unde era ridicat dimineața și coborât seara. În zilele de duminică și de sărbători organizam șezători la care participau nu numai oamenii satului, ci și oameni veniți din satele vecine. Noi ne prezentam ideile și planurile Mișcării Legionare, iar moții își prezentau necazurile lor... Șezătorile erau animate de povestiri și cântece legionare, iar soțiile moților venite în număr mare cu tulnicele lor ne desfătau cu cântece și doine specifice regiunii". A fost scris *Imnul taberei legionare de la Dealul Negru*, cu versuri de M. Gaftoi și muzica de Ionel Jeana, care se încheia cu aceste cuvinte: „Din munca noastră se ridică/ Măreț locaș în sus, spre cer,/ Spre fericirea țării noastre/ Spre cinstea Gărzilor de Fier". În 1936, legionarii aveau tabere de muncă în aproape toate județele țării. Cea de la Carmen Sylva (județul Constanța), unde lucra și căpitanul, precum și generalul Gh. Cantacuzino-Grănicerul, a fost vizitată de Nae Ionescu și alți oameni de cultură. De asemenea, în cartierul Bucureștii Noi s-a ridicat noul sediu al Mișcării Legionare — Casa Verde —, care a fost inaugurat la 8 noiembrie 1936.

În octombrie 1936 a fost creat Corpul Muncitoresc legionar sub conducerea inginerului Gheorghe Clime. Din inițiativa acestuia s-au înființat cantine pentru muncitori, s-au organizat acțiuni recreative, de educație în spirit legionar. Traian Herseni scria: „În statul legionar nu există exploatarea omului de către om. Statul burghez se întemeiază pe avere și pe bani. Statul legionar se întemeiază pe credință, jertfă și muncă"[3]. O lună mai târziu,

[1] Idem, *Pentru legionari*, p. 457.
[2] Gheorghe Voiu, *Tabăra legionară de la Dealul Negru. Munții Apuseni. 1935*, în „Învierea", nr. 4/1993, p. 28–32.
[3] Traian Herseni, *op. cit.*, p.

în noiembrie 1936, Codreanu a decis crearea asociației *Prietenii legionarilor*, în care „membrii nu se cunosc între ei și nu se întâlnesc niciodată"; cea dintâi întâlnire se va face „în ziua biruinței".

Cântecul și marșul ocupau un loc central în activitatea legionarilor. Cele mai multe cântece proslăveau pe eroii neamului — Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Tudor Vladimirescu, Avram Iancu, faptele glorioase din istoria românilor — bătăliile de la Vaslui, Războieni, Mărăști, Mărășești, Oituz, care se constituiau într-un apel la „redeșteptare națională", la apărarea patriei asaltată de dușmani. Mișcarea Legionară avea și proprii ei eroi, în primul rând pe cei care i-au „pedepsit" pe I.G. Duca („Nicadorii") și pe Mihail Stelescu („Decemvirii"), cărora li s-au consacrat adevărate imnuri.

Inocularea acestor idei a generat o stare de spirit întemeiată pe intoleranță și violență, pe care Nicolae Iorga a numit-o „religia asasinatului din ordin"[1], cu consecințe profund negative pentru evoluția societății românești. În iulie 1936, legionarii au atacat „Casa Poporului" în care se afla sediul central al Partidului Social-Democrat și al Confederației Generale a Muncii. „Echipele morții" făceau „vizite" și trimiteau scrisori de amenințare celor socotiți dușmani sau trădători ai românismului.

Convinși că aveau de îndeplinit o misiune sacră, aceea de a apăra valorile naționale și crucea, amenințate de spiritul iudeo-masonic, în noiembrie 1936, opt legionari au plecat în Spania pentru a lupta în armatele lui Franco împotriva guvernului Frontului Popular. Doi dintre ei, Ion Moța și Vasile Marin, au murit, în ziua de 13 ianuarie 1937, pe câmpul de luptă de la Majadahonda. Cu prilejul aducerii corpurilor lor în țară, trenul mortuar a făcut ocolul țării (urmând traseul Cernăuți - Pașcani - Roman - Bacău - Târgu Mureș - Cluj - Alba Iulia -Orăștie - Sibiu - Râmnicu Vâlcea - Slatina - Pitești - București); în toate stațiile de cale ferată au fost organizate procesiuni religioase. La catafalcul celor doi au fost depuse coroane de flori din partea lui Adolf Hitler și Benito Mussolini, iar la ceremonia înmormântării, desfășurată în București la 13 februarie 1937, au participat reprezentanții diplomatici ai Germaniei, Italiei și Portugaliei. Acest act, care demonstra sprijinul guvernelor din țările respective față de Garda de Fier, a provocat vii proteste din partea forțelor democratice, precum și a guvernului român. Moța și Marin au fost proclamați eroi ai Mișcării Legionare, iar la catafalcul lor a fost depus un jurământ, citit de Corneliu Zelea Codreanu, care se încheia cu aceste cuvinte: „Să apărăm Mișcarea Legionară, cu toată puterea noastră, împotriva a tot ce ar putea s-o ducă pe căi de compromisuri sau compromitere; sau împotriva a tot ce ar putea să-i scadă măcar, înalta linie morală"[2].

În 1936–1937, Garda de Fier a cunoscut un adevărat avânt. La cererea „căpitanului", legionarii au introdus în viața politică românească un nou mod de acțiune, cu totul original: ei desfășurau o propagandă foarte concretă („de la om la om"), se interesau de

[1] N. Iorga, *Istoria Românilor*, 10, p. 490.
[2] *Din luptele tineretului român. 1919–1939. Culegere de texte*. Ediție Duiliu Sfințescu, București, 1993, p. 82.

viața de zi cu zi a oamenilor, dădeau o mână de ajutor la prășit, la secerat, la cosit etc. Mulți cetățeni — mai ales din mediul rural — rămâneau impresionați și priveau cu simpatie pe acești „băieți"; ei se deosebeau radical de politicienii obișnuiți, care-i vizitau aproape numai în timpul campaniilor electorale pentru a le cere voturile.

Contextul internațional era favorabil Mișcării Legionare. În deceniul al patrulea regimurile politice din Europa au cunoscut o semnificativă deplasare spre extrema dreaptă, ceea ce, desigur, era un avantaj moral pentru Garda de Fier. Simțind dincotro „bate vântul" și pentru a nu fi surprinși de evoluția evenimentelor, unii oameni politici și de afaceri români au considerat că era util să se apropie de legionari și să-i ajute. Garda de Fier s-a bucurat de sprijin material din partea unor mari capitaliști și moșieri, ca: Nicolae Malaxa, Max Auschnitt, Ion Gigurtu, Constantin Orghidan, Alexandru Cantacuzino ș.a. și de încurajarea unor politicieni, precum: Alexandru Vaida-Voevod, Ion Inculeț, Eugen Titeanu, Mihail Manoilescu, Viorel V. Tilea; însuși Carol al II-lea a sprijinit un timp pe legionari. Cei mai mulți dintre aceștia nu împărtășeau concepțiile și metodele gardiștilor, dar urmăreau să-i folosească drept forță de diversiune, în vederea atingerii unor obiective proprii, sau să „se pună bine" cu Codreanu pentru eventualitatea unui succes politic al Mișcării Legionare.

La extrema stângă se afla, în continuare, ***Partidul Comunist din România.*** În conducerea centrală a P.C.R. s-a înregistrat o mare fluctuație. Funcția de secretar general a fost îndeplinită de Alexander Danieliuk Ștefanski (Gorn) până la sfârșitul anului 1934; un timp, această funcție a revenit, cu titlu interimar, lui Eugen Iacobovici; în iulie 1936, secretar general a devenit Boris Ștefanov, cetățean român de naționalitate bulgară.

În activitatea P.C.R. a intervenit o schimbare de tactică față de perioada anterioară. Instalarea lui Hitler la putere în Germania a determinat o regândire a liniei politice a partidelor comuniste, trasată de Internaționala a III-a. Congresul al VII-lea al Internaționalei Comuniste (desfășurat în august 1935) a cerut secțiilor sale să militeze pentru realizarea unui Front Popular Antifascist prin colaborarea cu partidele social-democrate și cu partidele burgheze democratice. După 1933, P.C.R. a evitat să mai folosească lozinca autodeterminării până la despărțirea de statul român a Transilvaniei și Bucovinei; mai mult, a luat poziție împotriva revizionismului horthyst și a cerut apărarea integrității teritoriale a României. În ceea ce privește Basarabia, Partidul Comunist din România și-a menținut vechea poziție, care era cea a Cominternului, dar de fapt a guvernului sovietic, potrivit căreia aceasta fusese ocupată de „armata regală română" în 1918.

Partidul Comunist a creat sau influențat activitatea unor organizații legale (între care Blocul Democratic, MADOSZ-ul, Frontul Plugarilor), a editat ziare și gazete cu caracter antifascist („Cuvântul liber", „Blocul", „Era nouă", „Reporter", „Clopotul", „Ecoul", „Új szó" etc.), a organizat sau a participat la întruniri antifasciste, a militat pentru colaborarea cu Partidul Social-Democrat și realizarea Frontului Unic Muncitoresc. Pe linia înfăptuirii concrete a Frontului Popular Antifascist se înscriu alianțele din a doua jumătate a anului 1935: în ziua de 24 septembrie a fost semnat la Băcia (jud. Hunedoara) acordul dintre

Frontul Plugarilor și MADOSZ, urmat la 26 noiembrie de cel încheiat la București de Blocul Democratic și Partidul Socialist (C. Popovici). Apoi, la 6 decembrie 1935, reprezentanții celor patru organizații s-au întrunit la Țebea, unde, sub gorunul lui Horea și la mormântul lui Avram Iancu, au încheiat un acord prin care se angajau să lupte în comun „împotriva dictaturii fasciste, indiferent de forma pe care o îmbracă", pentru apărarea drepturilor și libertăților democratice, „împotriva războiului, pentru pace, pentru menținerea și întărirea pactelor de alianță și prietenie cu statele care luptă pentru pace"[1].

Autoritățile s-au arătat foarte îngrijorate de creșterea influenței comuniștilor, drept care au decis să reacționeze în forță. Au fost intentate procese unor cunoscuți militanți comuniști: Ana Pauker, Petre Constantinescu-Iași, Gheorghe Apostol, Tudor Bugnariu. În timp ce guvernul îi acuza că desfășoară activități de subminare a statului român, că se aflau în solda Moscovei, opoziția democratică — inclusiv o bună parte a Partidului Național-Țărănesc — aprecia că procesele constituiau un abuz al guvernanților, care încălcau drepturile și libertățile democratice.

Dintre partidele burgheze pe care Partidul Comunist din România a urmărit să le atragă în cadrul Frontului Popular Antifascist, o atenție specială a fost acordată Partidului Național-Țărănesc și Partidului Radical-Țărănesc. Discuțiile purtate cu conducerile acestor partide s-au soldat cu unele rezultate pozitive. Astfel, pe baza înțelegerii realizate cu Partidul Național-Țărănesc comuniștii i-au susținut pe Ghiță Popp și dr. N. Lupu în alegerile parlamentare parțiale din județele Hunedoara și Mehedinți (1936), au luat cuvântul la întrunirile organizate de acest partid, au publicat articole în presa național-țărănistă. Una dintre organizațiile legale întemeiate de Partidul Comunist din România, Frontul Studențesc-Democrat și-a avut sediul în localul clubului organizației Ilfov a Partidului Național-Țărănesc. Unii fruntași comuniști au participat, alături de reprezentanții altor partide politice, la activitatea Ligii Antirevizioniste Române.

Partidul Comunist din România și-a manifestat solidaritatea cu celelalte partide comuniste — mai ales cu cel francez, care a reușit să închege un Front Popular Antifascist și să câștige alegerile parlamentare, precum și cu cel german, supus persecuțiilor și represiunii din partea regimului național-socialist instaurat în ianuarie 1933. De asemenea, circa 500 de voluntari români — în mare parte comuniști — s-au înrolat în Brigăzile internaționale, luptând în Spania alături de republicani, împotriva trupelor conduse de generalul Franco.

Confruntările politice din timpul guvernării liberale au vizat, în principal, evoluția regimului politic. Forțele de dreapta și de extrema dreaptă au cunoscut o reală ascensiune, speculând carențele regimului democratic și acreditând ideea că un regim autoritar era o necesitate pentru a se asigura o guvernare eficientă, precum și pentru mobilizarea tuturor forțelor naționale în vederea apărării statului român, în contextul deteriorării vieții internaționale și a creșterii presiunii statelor revizioniste vizând anularea tratatelor din 1919–1920.

---

[1] „Vremuri noi", Brașov, nr. 3 din 1936.

Capitolul IX

CRIZA REGIMULUI DEMOCRATIC DIN ROMÂNIA

1. Cadrul internațional

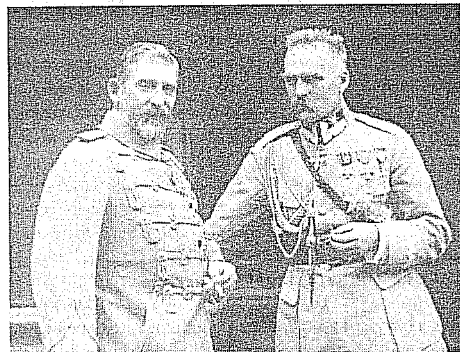
După primul război mondial s-a înregistrat o creștere a gradului de interdependență între statele europene. Dezvoltarea mass-media — presa și radioul — și a mijloacelor de transport (trenul, automobilul, avionul) au facilitat informarea rapidă a locuitorilor continentului asupra evenimentelor ce aveau loc într-o țară sau alta. Societatea (Liga) Națiunilor, cu sediul la Geneva, se întrunea în sesiuni anuale unde, timp de câteva luni, reprezentanții statelor membre făceau schimburi de idei, își exprimau punctele de vedere asupra problemelor internaționale. De-a lungul perioadei interbelice au avut loc sute de reuniuni la care participau reprezentanți din diverse țări, dezbătând multiple probleme: economice, politice, culturale, științifice etc.

Prin urmare, era firesc ca principalele curente ideologice și politice să capete o dimensiune continentală, ca anumite „familii" de partide să se sprijine reciproc, inclusiv din punct de vedere material, iar atunci când se aflau la guvernare să promoveze anumite alianțe interstatale, bazate pe afinități doctrinare.

Evoluția regimului politic din România a fost influențată de contextul internațional, de mutațiile survenite în cadrul statelor europene, cu deosebire a celor din zona centrală și de sud-est, unde s-au înregistrat ample mișcări sociale și politice. Regimurile democratice erau amenințate de la stânga de bolșevism (comunism), iar de la dreapta de autoritarism (fascism).

În unele țări, mișcările sociale au dus la instalarea unor regimuri dictatoriale. În octombrie 1917, în Rusia puterea a fost preluată de Partidul Comunist bolșevic, care a instaurat „dictatura proletariatului"; vechea elită politică a fost lichidată; s-a trecut la naționalizarea proprietății și la impunerea unui model unic de organizare a învățământului, științei și culturii, ideologia comunistă fiind singura îngăduită în Rusia Sovietică.

Revoluția bolșevică tindea să se extindă spre Vest. În martie 1919, la Budapesta, puterea a fost preluată de un regim bolșevic, care a proclamat Republica Ungară a Sfaturilor; aceasta imita linia politică promovată în Rusia de Partidul Comunist condus de V.I. Lenin. Intervenția armatei române a pus capăt, în august 1919, acestui regim de extrema stângă. Dar el a fost înlocuit de altul, având un caracter autoritar, nedemocratic, de extrema

Fig. 218 Regele Ferdinand și mareșalul Jozef Piłsudski la Sinaia, 1922.

dreaptă, în frunte cu Miklós Horthy.

Convulsiile sociale și politice din Italia au propulsat Partidul Național Fascist, organizat de Benito Mussolini care, în 1922, a inaugurat regimul fascist, caracterizat prin organizarea maselor în structuri politico-statale supuse unui singur conducător. Benito Mussolini și-a luat titlul de „duce".

Puternice frământări politice și sociale au avut loc în Bulgaria, unde, la sfârșitul războiului, s-a instaurat un regim agrarian de extremă stângă, în frunte cu Aleksandăr Stamboliiski. Vechea elită politică, împreună cu militarii, a reușit să se reorganizeze, iar prin lovitura de stat din iunie 1923 a pus capăt regimului agrarian și a instaurat o dictatură a forțelor de dreapta.

Și în Polonia s-au înregistrat mișcări politice și sociale, care au fost stopate în 1926, când mareșalul Jozef Piłsudski a instaurat regimul „sanației". În aparență au fost păstrate anumite forme ale democrației (mai multe partide, o presă relativ liberă), dar, în fond, puterea era deținută, în principal, de armată.

La rândul său, Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor a cunoscut o mare instabilitate, generată, în principal, de problemele naționale, mai ales de acțiunile separatiste ale croaților. Acestor frământări li s-a pus capăt în 1929, când regele Alexandru al II-lea a recurs la o lovitură de stat, instaurându-și propria dictatură.

Așadar, din 1929, România era înconjurată de state cu regimuri autoritare, de nuanțe diferite. Singura țară vecină care-și menținea regimul democratic era Cehoslocavia, dar și ea era subminată de contradicțiile, tot mai acute, dintre cehi și slovaci, precum și de tendințele separatiste ale germanilor din zona Sudetă.

Confruntările privind regimul politic înregistrate în Europa, cu deosebire din zona centrală și sud-est europeană au avut un anumit impact în România. În primul deceniu interbelic, el s-a simțit mai puțin. Revoluția din Rusia, cu lozincile ei despre „pământ, pâine, libertate", nu a impresionat prea mult opinia publică românească. Cauzele sunt multiple: guvernul bolșevic nu a recunoscut unirea Basarabiei cu România și nici sistemul tratatelor de pace de la Versailles, care a consfințit Marea Unire de la 1918; clasa muncitoare din România era puțin numeroasă, iar Partidul Socialist a propagat un

„program minimal", care preconiza democratizarea societății existente; guvernanții români au inițiat și înfăptuit unele reforme democratice (agrară, electorală), venind astfel în întâmpinarea cerințelor populației. Partidul Comunist din România, creat în 1921, a aderat la Internaționala a III-a — care susținea autodeterminarea națională până la despărțirea de statul român a Basarabiei, Dobrogei, Transilvaniei și Bucovinei, în fapt un apel la dezagregarea statului, pentru înfăptuirea căruia se jertfiseră peste 800 000 de români. De aceea, Partidul Comunist, care promova o ideologie de extrema stângă, nu a putut dobândi o reală popularitate în rândul cetățenilor. Nici „revoluția fascistă" din Italia nu s-a bucurat de sprijinul principalelor forțe politice din România. O anumită simpatie pentru poporul italian, determinată de originea comună, precum și pentru personalitatea „ducelui" Benito Mussolini s-a făcut remarcată la unii intelectuali, precum și la unii lideri politici (O. Goga, A.C. Cuza, Mihail Manoilescu, N. Iorga). Au existat chiar încercări de organizare a unor „partide fasciste", dar ele au eșuat din lipsă de aderenți.

Criza economică din anii 1929–1933, eșecul guvernării național-țărăniste (în care populația țării își pusese mari speranțe în 1928), revenirea lui Carol în țară și urcarea lui pe tron, „spiritul nou" care venea dinspre centrul Europei au marcat și evoluția regimului politic din România. Carențele sistemului democratic constituțional, dezamăgirea unei mari părți a electoratului față de activitatea partidelor politice, care în campania electorală făceau promisiuni atrăgătoare, dar când ajungeau la putere le dădeau uitării au creat, treptat, terenul propice pentru ascensiunea forțelor de extrema dreaptă. În 1931, „căpitanul" Corneliu Zelea Codreanu a câștigat alegerile parțiale din județul Neamț, intrând în Adunarea Deputaților; în 1932, legionarii obțineau cinci locuri în Parlament.

În deceniul al patrulea, evoluțiile pe plan european au înregistrat un recul al forțelor democratice și ascensiunea celor de extrema dreaptă. Momentul care a înclinat, în mod decisiv, balanța în favoarea regimurilor autoritare a fost ianuarie 1933, când Partidul Național-Socialist al Muncitorilor Germani — de extrema dreaptă — a obținut victoria în alegerile parlamentare din Germania. Preluarea puterii de către Adolf Hitler a însemnat, pe de o parte, inaugurarea unui nou regim autoritar — hitlerismul —, iar pe de altă parte trecerea oficială a uneia dintre cele mai mari țări din Europa la o politică ce urmărea revizuirea tratatelor de pace de la Versailles, care se aflau la baza relațiilor interstatale după 1919. La această politică s-au asociat Italia și Ungaria, apoi și Bulgaria.

În anii 1934–1935, statele antirevizioniste, în primul rând Franța, au promovat o politică de securitate colectivă, sperând că astfel vor reuși să mențină *statu-quo*-ul teritorial și astfel să evite declanșarea unei noi conflagrații mondiale. România, prin ministrul Afacerilor Străine, Nicolae Titulescu, a susținut cu fermitate politica de securitate colectivă, militând pentru încheierea unor pacte de asistență mutuală; asemenea pacte s-au semnat în 1935 între Franța și Cehoslovacia, Franța și Uniunea Sovietică, Cehoslovacia și Uniunea Sovietică. Potrivit principiului „prietenii prietenilor noștri sunt prietenii noștri", Nicolae Titulescu a militat pentru încheierea unui pact de asistență mutuală

cu Uniunea Sovietică, ajungând, în iulie 1936, la perfectarea unui protocol cu Maksim Litvinov, comisarul poporului pentru Afacerile Externe ale acestei țări.

La rândul lor, statele revizioniste au devenit tot mai active, luând inițiativa unor măsuri concrete ce preconizau reorganizarea Europei și a lumii. Astfel, în octombrie 1935, Italia a decis să treacă la anexarea Abisiniei, considerată parte a vechiului Imperiu Roman.

Anul 1936 a marcat o confruntare decisivă între forțele democratice și cele de extrema dreaptă. Ideea Frontului Popular — lansată de Internaționala a III-a, Comunistă — a căpătat o largă aderență în unele state, mai ales în Spania și Franța. Alegerile parlmentare din februarie 1936 s-au încheiat cu victoria Frontului Popular din Spania, care s-a angajat să treacă la înfăptuirea unor reforme radicale. Au urmat, în aprilie-mai 1936, alegerile parlamentare din Franța, câștigate de Frontul Popular; conducerea guvernului a fost preluată de socialistul Léon Blum, care se bucura de sprijinul Partidului Comunist. Reformele înfăptuite de acest guvern au dus la ameliorarea situației materiale a populației, dar au nemulțumit marea burghezie.

Aceste succese au fost rapid puse sub semnul întrebării. Guvernul prezidat de Blum a început să fie atacat de extrema stângă (Partidul Comunist) pentru că nu mergea mai departe pe calea reformelor, cât și de extrema dreaptă (mai multe organizații — partide și ligi — precum și o parte a presei), care-l acuza de bolșevism. Împotriva regimului republican spaniol s-a ridicat o bună parte a armatei, condusă de generalul Franco, ajungându-se, în iulie 1936, la un adevărat război civil.

„Echilibrul instaurat prin tratatele de la Versailles în Europa Orientală se întemeia pe politica Franței"[1], scria, cu deplin temei, istoricul francez Jean-Marie le Breton. Dar anul 1936 a marcat o cotitură decisivă în relațiile internaționale, caracterizată prin întărirea pozițiilor Germaniei și diminuarea rolului Franței. La 7 martie, trupele germane au ocupat zona Renaniei, încălcând astfel prevederile Tratatului de la Versailles; reacția Franței — cea mai afectată de acest act — a fost una verbală, acceptând, în fond, faptul împlinit. La 5 mai 1936 se încheiau operațiunile militare declanșate în octombrie 1935 de Italia împotriva Etiopiei; astfel, un stat membru al Societății Națiunilor era desființat fără ca această organizație să-l poată apăra. În octombrie 1936 s-a constituit Axa Roma — Berlin, iar la 25 octombrie a luat ființă Pactul Anticomintern, prin alianța Germaniei cu Japonia. Frontul agresiv revizionist se reorganiza, în timp ce contradicțiile dintre marile democrații occidentale — Franța și Marea Britanie — diminuau șansele de menținere a păcii, întemeiate pe sistemul tratatelor de la Versailles.

Războiul civil din Spania a căpătat dimensiuni internaționale, ca urmare a sprijinului acordat lui Franco de Germania și Italia și a intervenției Uniunii Sovietice, prin intermediul Internaționalei Comuniste, în favoarea guvernului Frontului Popular. Față de acest conflict, Franța și Marea Britanie au adoptat politica de neintervenție, care, în fapt, favoriza pe naționaliștii conduși de generalul Franco. În fond, cele două mari democrații occidentale

[1] Jean-Marie le Breton, *Europa Centrală și Orientală între 1917 și 1990*. Cu o prefață de Neagu Djuvara. Traducere Micaela Slăvescu, București, 1996, p. 37.

au adoptat o politică de cedare în fața agresorului („conciliatoristă"), cu efecte extrem de negative asupra țărilor amenințate de statele revizioniste, între care și România.

Evoluția vieții internaționale, confruntarea dintre forțele democratice și cele de extrema dreaptă au avut un puternic ecou în România. Succesele obținute de Italia și Germania în plan economic, nivelul de viață ridicat din aceste țări, constituiau argumente puternice pentru cei care se declarau împotriva „destrăbălării democratice", a confruntărilor dintre partidele politice, care — în opinia lor — divizau poporul român, îl abăteau de la activitatea organizată, pentru binele comun.

Disputa dintre forțele democratice și cele de extrema dreaptă vizau și orientarea politicii externe a României. Organizațiile democratice — în principal Partidul Național-Liberal și Partidul Național-Țărănesc — se pronunțau pentru menținerea și consolidarea alianțelor existente (Mica Înțelegere, Înțelegerea Balcanică), pentru creșterea rolului Societății Națiunilor, pentru o politică orientată spre Paris și Londra, considerând că numai astfel se asigura integritatea teritorială a țării, amenințată de statele revizioniste. Pe de altă parte, organizațiile de extrema dreaptă susțineau că orientarea României spre Roma și Berlin, obținerea sprijinului Italiei și Germaniei va descuraja pretențiile revizioniste ale vecinilor ei (Ungaria, Uniunea Sovietică și Bulgaria) și va salva țara de la o catastrofă iminentă. Liderii acestor organizații apreciau că apropierea de Uniunea Sovietică era un act de „trădare națională", deoarece această țară urmărea să impună dominația comunismului asupra întregii lumi. Pentru ei, Societatea Națiunilor era o organizație „iudeo-masonică", îndreptată împotriva statelor naționale, mai ales a celor mici; alianța cu Franța — unde venise la putere un guvern de Front Popular, condus de evreul Léon Blum — nu era de nici un folos; Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică erau ineficiente, deoarece se bazau pe susținerea Franței.

Într-o formă sau alta, marile puteri s-au implicat în disputele interne din România. Guvernele de la Paris și Londra erau interesate de menținerea României în sfera lor de influență și evitarea unei apropieri față de Germania. Declarațiile în favoarea democrației, a menținerii sistemului de la Versailles, primirile călduroase rezervate oficialităților române erau expresia unei susțineri politice pentru liderii Partidului Național-Liberal și ai Partidului Național-Țărănesc.

Mult mai insistente s-au dovedit a fi guvernele de la Roma și Berlin. Pe lângă acțiunile diplomatice vizând torpilarea „securității colective", criticile foarte dure la adresa lui Nicolae Titulescu, unele avansuri făcute guvernului de la București pentru încheierea unor acorduri economice și politice, un loc important l-a ocupat sprijinirea Partidului Național-Creștin și a Mișcării Legionare. Acest sprijin a avut o componentă morală — declarații de simpatie, primirea unor fruntași național-creștini de Hitler și Mussolini, precum și una materială — transmiterea unor broșuri și ziare de propagandă, a unor mijloace de transport și chiar sume de bani.

Partidele democratice urmăreau cu multă atenție apropierea liderilor național-creștini și legionari de unii conducători de la Roma și Berlin, prezentându-i ca trădători de neam, agenți ai fascismului și ai hitlerismului, care vizau dezagregarea României. La rândul

lor, Partidul Național-Creștin și Mișcarea Legionară susțineau că național-țărăniștii și liberalii se aflau în slujba iudeo-masoneriei, care urmărea lichidarea statului național unitar român. Astfel, acuzațiile cele mai grave curgeau dintr-o parte și din cealaltă, fapt ce contribuia și mai mult la dezorientarea cetățenilor români.

În această confruntare s-a impus o „a treia forță", reprezentată de Carol al II-lea și camarila sa, care se pronunța pentru desființarea regimului întemeiat de partidele politice, creșterea rolului monarhiei în viața de stat, precum și pentru menținerea și întărirea alianțelor existente, a politicii tradiționale promovată de România după 1918.

2. Alegerile parlamentare din decembrie 1937

Trăsătura caracteristică a vieții politice din România în anii 1934–1937 a fost erodarea marilor partide democratice — Partidul Național-Țărănesc și Partidul Național-Liberal — și ascensiunea forțelor prodictatoriale, în special a Mișcării Legionare; la rândul său, guvernul Tătărescu s-a transformat într-un cabinet cvasipersonal al regelui Carol al II-lea.

Pe parcursul anului 1937 — când se împlineau patru ani de guvernare liberală și se impunea organizarea de noi alegeri parlamentare — au survenit importante mutații politice, unele de-a dreptul surprinzătoare. Astfel, la mijlocul lunii februarie 1937 a avut loc o întâlnire secretă între Carol al II-lea și Corneliu Zelea Codreanu. Cu acest prilej, regele a afirmat că „simpatizează foarte mult" Mișcarea Legionară, că vrea să înlăture guvernul Tătărescu și să instaureze un regim personal, bazat pe sprijinul legionarilor. Suveranul i-a cerut lui Corneliu Zelea Codreanu să-l proclame „căpitanul" Mișcării Legionare, iar el îl va numi șeful guvernului. Codreanu nu a acceptat însă oferta, afirmând că legionarii i-au jurat lui credință și nu altcuiva, și că această credință „nu poate forma obiect de traficare politică"[1].

Din acel moment s-a produs ***ruptura definitivă*** dintre Carol al II-lea și Corneliu Zelea Codreanu. La 23 februarie a avut loc o remaniere a guvernului: Gh. Tătărescu — foarte receptiv la orice schimbare „de front" dictată de Carol al II-lea — a preluat conducerea Ministerului de Interne, fiind secondat, ca subsecretar de stat, de Gabriel Marinescu, membru de bază al camarilei regale. Astfel, s-a evidențiat faptul că înlăturarea lui N. Titulescu în august 1936 n-a avut drept cauză omogenizarea cabinetului, întrucât Gabriel Marinescu nu era membru al Partidului Național-Liberal. Totodată, se oficializa intrarea camarilei în guvern. Gabriel Marinescu avea să-i explice lui Armand Călinescu: relațiile dintre Carol al II-lea și legionari au ajuns într-un asemenea stadiu încât „dacă nu-i suprimă el pe ei, va cădea el și Rex apoi victime"[2]. La sugestia regelui, guvernul Tătărescu a început să ia unele măsuri împotriva legionarilor: închiderea temporară a

[1] Zaharia Boilă, *Amintiri și considerații asupra Mișcării Legionare*. Ediție Marta Petreu și Ana Cornea, Cluj-Napoca, 2002, p. 49–50; *Din luptele tineretului român, 1899–1938 (culegere de texte)*, Ediție Duiliu Sfințescu, București, 1993, p. 237–238.

[2] Armand Călinescu, *Însemnări politice. 1916–1939*. Ediție Al.Gh. Savu, București, 1990, p. 339.

Universităților și evacuarea căminelor studențești; interzicerea formațiunilor paramilitare și a uniformelor; limitarea propagandei legionare.

Pe măsură ce relațiile dintre rege și legionari se deteriorau, se constată o intensificare a contactelor urmărind stabilirea unei punți de legătură între Iuliu Maniu și Corneliu Zelea Codreanu. La 11 martie 1937, în casa inginerului Ionică din București a avut loc o întrevedere între Corneliu Zelea Codreanu și Zaharia Boilă, nepotul lui Iuliu Maniu.[1] Cu acest prilej, șeful legionarilor a afirmat că regele urmărea să-l suprime; el propunea o alianță cu Iuliu Maniu, fiind convins că „dacă regele ne știe de aliați, nu va îndrăzni să se atingă de noi". De asemenea, la 22 aprilie, Corneliu Zelea Codreanu s-a întâlnit cu Gh. Brătianu, convenind asupra unei acțiuni comune împotriva lui Carol al II-lea. Se contura astfel o alianță Maniu-Codreanu-Gh. Brătianu, despre care opinia publică nu avea nici cea mai mică idee.

Fig. 219 Virgil Madgearu, Iuliu Maniu, Ion Mihalache.

Conducerea ***Partidului Național-Țărănesc***, în frunte cu Ion Mihalache, a adoptat o tactică de „așteptare", apreciind că regele, care în noiembrie 1935 îi promisese succesiunea la guvernare, se va ține de cuvânt. Această stare de spirit a fost întreținută mai ales de „centriști", în frunte cu Armand Călinescu, precum și de unii membri ai camarilei regale, care nu pierdeau nici o ocazie pentru a-i inocula lui Ion Mihalache ideea că, după expirarea celor patru ani de guvernare liberală, va primi mandatul de formare a unui nou cabinet; de aceea, nu erau necesare acțiuni de masă pentru a „forța mâna regelui", ci se impunea „temperarea" lui Iuliu Maniu, care-și făcuse o adevărată „obsesie" din a o ataca pe Elena Lupescu.

Dând curs acestor sugestii, Ion Mihalache a convocat o ședință a Comitetului Central Executiv al Partidului Național-Țărănesc, în zilele de 2–3 aprilie 1937, la care a pus în discuție tactica de urmat[2]. El a declarat că „nu există posibilitate de succes decât prin desăvârșita unitate de comandă și desăvârșita unitate de execuție". Constatând că Iuliu Maniu desfășura, pe cont propriu, o activitate anticarlistă, care-i putea periclita șansele

[1] Zaharia Boilă, *op. cit.*, p. 51–55.

[2] *Ședința Comitetului Central Executiv al Partidului Național-Țărănesc*, în „Dreptatea" din 5 aprilie 1937.

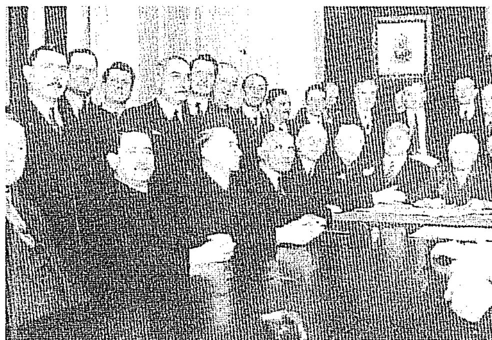

Fig. 220 Iuliu Maniu și Ion Mihalache împreună cu mai mulți fruntași ai Partidului Național-Țărănesc, 1937.

de a ajunge în fruntea guvernului, Ion Mihalache și-a anunțat demisia din funcția de președinte al partidului. Demisia a fost respinsă, Iuliu Maniu declarând că-l va urma pe Mihalache „cu lealitate, cu cinste, cu devotament și fără scrupule". Congresul general, desfășurat în ziua de 4 aprilie, l-a reconfirmat, în unanimitate, pe Ion Mihalache în funcția de președinte al Partidului Național-Țărănesc. Imediat după congres, Iuliu Maniu și-a suspendat activitatea politică și a plecat din țară, pentru a nu fi acuzat că a împiedicat, prin atitudinea sa, venirea lui Ion Mihalache la putere. La rândul său, președintele reînvestit a declarat: „Așteptăm să se facă dreptate Partidului Național-Țărănesc. Partidul Național-Țărănesc așteaptă liniștit soluția normală și logică a succesiunii".

Pe de altă parte, Garda de Fier și Partidul Național-Creștin atacau energic Partidul Național-Țărănesc, acuzându-l de „bolșevism" și „comunism", declarând că se opun categoric unui guvern condus de Ion Mihalache. Ziarul legionar „Buna Vestire" scria că „național-țărăniștii execută ordinele Cominternului" și că „Partidul Național-Țărănesc, nu guvernul, îl merită, ci dizolvarea și trimiterea conducătorilor săi pe băncile Consiliului de Război"[1].

Pe măsură ce se apropia momentul schimbării de guvern, se înregistra o activizare a ***Mișcării Legionare***, care beneficia de un climat politic favorabil. În cei patru ani de activitate, guvernarea Tătărescu a contribuit decisiv la compromiterea regimului democratic, a parlamentului, a partidelor politice. Mulți cetățeni își îndreptau speranțele spre „băieți", acei tineri care intrau în sate cântând imnuri patriotice, ridicau poduri, reparau școli, înălțau biserici și troițe, ajutau la strângerea recoltei, cântau în strană în zilele de sărbătoare sau participau la horă, îmbrăcați în costume naționale. Faptul că acești „băieți" erau împotriva democrației, a partidelor, că promiteau pedepse grele pentru adversarii politici nu era de natură să-i sperie pe țărani și nici pe mulți intelectuali. Emil Cioran scria în 1937 că în România exista o dorință de „renunțare la libertate", pe care

[1] „Buna vestire" din 13 noiembrie 1937.

o explica astfel: „Mulțimea vrea să i se comande. Cele mai sublime viziuni și extaze comunicate prin flauturi de îngeri, n-o pot pune în mișcare ca un marș militar". Mulțimea „nu aștepta altceva decât dezintoxicarea de libertate, de toate ficțiunile și iluziile acesteia. Un adevărat strigăt după dictatură și o ură invincibilă împotriva unei libertăți inutile... Democrația n-a putut face din ea un factor activ al istoriei, încât prostimea eternă a fost angajată într-o responsabilitate la care nu se simte chemată în mod esențial. Țăranii ar vrea ca totul să se facă peste ei, încât dictatura este paradisul lor terestru... Mulțimea aistorică n-are decât un ideal: pierderea libertății. Alții să-și ia răspunderea; ea nu vrea să judece, și de frica anarhiei se încântă de teroare"[1]. La ancheta ziarului „Buna Vestire" cu titlul: „De ce cred în biruința Mișcării Legionare", Mircea Eliade răspundea: „Cred în destinul neamului românesc — de aceea cred în biruința Mișcării Legionare. Un neam care a dovedit uriașe puteri de creație, în toate nivelurile realității, nu poate naufragia la periferia istoriei, într-o democrație balcanizată și într-o catastrofă civilă"[2]. Mircea Eliade era pe aceeași „lungime de undă", cu profesorul său, Nae Ionescu. Acesta afirma: „Dintre toate mișcările care, de la război încoace — pentru a nu vorbi decât în strictă contemporaneitate — au încercat să organizeze destinele nației noastre, nici una nu s-a așezat mai sigur în matca istoriei românești, ca cea a tinerilor care stau sub ocrotirea Arhanghelului cu sabia de foc... pe tinerii aceștia care merg chiuind în luptă și în moarte, nimic nu-i abate din drumul lor; nici violența, nici trădarea; nici lingușirea, nici corupția; nici ademenirea, nici prigoana. Căci nu merg drumul lor, ci drumul nației, care e al mântuirii, pentru că pe el străjuiește Dumnezeu... Victoria legionară înaintează ca o necesitate de destin, iar a te împotrivi ei însemnează a lua istoria în răspăr"[3].

Legionarii propagau ideea că cel hărăzit de istorie și de Dumnezeu să conducă neamul românesc era Corneliu Zelea Codreanu. De el se legau toate speranțele; Ion I. Moța rostise cuvintele devenite un adevărat slogan: „Să faci măi Cornele o țară/ Ca Soarele sfânt de pe cer/ Puternică și ascultătoare de Dumnezeu".

Asemenea idei au generat, la vremea respectivă, o ripostă energică din partea forțelor democratice, inclusiv a unor intelectuali, precum Mihail Sadoveanu, Constantin I. Parhon, Mihai Ralea, Tudor Teodorescu-Braniște, N. Iorga, N.D. Cocea, care au apreciat că regimul dictatorial nu putea constitui o soluție pentru rezolvarea problemelor cu care se confrunta societatea românească.

Foarte activ a devenit, de la începutul anului 1937, ***Partidul Național-Creștin.*** Octavian Goga miza pe rolul decisiv al regelui în soluționarea succesiunii la putere; el declara că un guvern Mihalache „ar însemna un premiu pentru politica lui Iuliu Maniu, ar deschide astfel cele mai sumbre perspective în ordinea internă"[4]. Totodată, O. Goga

[1] „Vremea" din 21 martie 1937.
[2] „Buna vestire" din 17 decembrie 1937.
[3] *Ibidem* din 17 iunie 1937.
[4] „Apărarea națională" din 25 mai 1937.

aprecia că exista pericolul declanșării unui război civil, partidul său neacceptând să se știrbească prestigiul și autoritatea Coroanei.

Presa de dreapta și de extrema dreaptă a declanșat o campanie furibundă împotriva Partidului Național-Țărănesc. Acesta era prezentat ca un partid iudeo-masonic, antinațional; principalii acuzați erau Ion Mihalache, Virgil Madgearu și dr. N. Lupu.

Pe un fond de mare tensiune politică, la 9 noiembrie, regele a început consultările pentru *formarea unui nou guvern*, deoarece se împlineau patru ani de guvernare liberală. C.I.C. Brătianu s-a pronunțat pentru retragerea Partidului Național-Liberal în opoziție și formarea unui guvern național-țărănesc; Ion Mihalache a declarat că partidul său era gata să-și asume răspunderea guvernării; șefii partidelor mici — Grigore Iunian, Al. Averescu, Gh. Brătianu, O. Goga, Grigore Filipescu, Al. Vaida-Voevod, C. Argetoianu — au propus un guvern „de alegeri". N. Iorga a sugerat menținerea guvernului Tătărescu.

La 12 noiembrie, Carol al II-lea a încredințat mandatul de constituire a noului guvern lui Ion Mihalache, punându-i următoarele condiții: 1. colaborare de guvern cu Al. Vaida-Voevod; 2. garanții de continuitate prin numirea câtorva miniștri de către rege, din afara Partidului Național-Țărănesc; 3. garanții „de siguranță împotriva anumitor curente"; aprobarea prealabilă a regelui pentru numirile de prefecți. Aceste condiții vizau un control al regelui asupra guvernului și mai ales neutralizarea politică a lui Iuliu Maniu. Întrunit în seara aceleiași zile, Biroul Partidului Național-Țărănesc a respins aceste condiții, socotindu-le jignitoare. Mihalache n-a luat legătura cu Vaida, atitudine considerată de Carol al II-lea ca „o prostie de manevră politică, căci convingerea mea este că Vaida n-ar fi primit colaborarea cu elementele prea democratice, după gustul său, dimprejurul lui Mihalache și Maniu"; prin acest refuz forțele naționaliste ar fi fost puse într-o lumină defavorabilă, iar Partidul Național-Țărănesc „ar fi avut cea mai puternică armă pentru guvernarea lui"[1].

În ziua de 14 noiembrie, Ion Mihalache a depus mandatul primit din partea regelui, act ce marca eșuarea tentativei sale de a aduce Partidul Național-Țărănesc la putere. Ziarul „Dreptatea" explica la 16 noiembrie: „Dacă am accepta o colaborare cu d. Vaida, ce ar fi putut crede țara și opinia publică despre sinceritatea și seriozitatea Partidului Național-Țărănesc ? Firește, fiecare ar fi fost în drept să spună că numai pofta de a veni la putere pe orice cale și cu orice compromis ne-a îndemnat la aceasta... Partidul Național-Țărănesc este conștient de rolul și răspunderile lui. El nu înțelege să renunțe la programul și la demnitatea lui pentru scaune în minister sau în parlament".

După ce Ion Mihalache și-a depus mandatul, regele l-a însărcinat pe Gheorghe Tătărescu să constituie un nou guvern, cu „o bază politică lărgită". Gh. Tătărescu a acceptat și i-a vizitat pe Grigore Iunian, Gheorghe Brătianu, Alexandru Vaida-Voevod, Nicolae Iorga, solicitându-le să participe la formarea guvernului. Dar numai Nicolae Iorga a acceptat să-l sprijine.

---

[1] Carol al II-lea, regele României, *Însemnări zilnice*, 1. Ediție Viorica Moisuc și Nicolae Rauș, București, 1995, p. 133.

Noul guvern prezidat de Gheorghe Tătărescu (17 noiembrie — 28 decembrie 1937) avea, în principal, misiunea de a organiza alegerile parlamentare pe care spera să le câștige. Cu prilejul depunerii jurământului, atât Carol al II-lea, cât și Gh. Tătărescu s-au referit la programul de viitor al acestui guvern, ceea ce arată că — în concepția lor — acesta nu avea un caracter temporar. Alegerile parlamentare au fost fixate pentru 20 decembrie la Adunarea Deputaților și 23–28 decembrie la Senat. Reține atenția faptul că în guvern au fost introduși doi oameni de bază ai camarilei regale cu misiunea de a „supraveghea alegerile": Richard Franasovici — ministrul de Interne și Gabriel Marinescu — subsecretar de stat la același minister.

Din inițiativa lui Gh. Tătărescu, Partidul Național-Liberal a încheiat ***cartel electoral*** cu Partidul German și cu Frontul Românesc, ambele organizații fiind cunoscute pentru poziția lor antidemocratică. Acest fapt a nemulțumit unele cadre liberale, care au apreciat că partidul trebuia să se mențină pe o linie democratică, antidictatorială. Astfel, Victor Iamandi, șeful organizației Partidului Național-Liberal din Iași, a refuzat să includă pe listele electorale candidații propuși de Frontul Românesc, iar Nicolae Guranda, președintele organizației liberale din județul Neamț, a respins cartelul încheiat de guvern.

Constatând că tactica de așteptare a bunăvoinței regelui a suferit un eșec, Ion Mihalache a trebuit să tragă consecințele. El declarase încă de la 18 noiembrie lui Armand Călinescu că, întrucât n-a reușit să aducă partidul la putere, trebuia să cedeze șefia lui Iuliu Maniu. Liderul grupării centriste a precizat: „Nu am nimic personal contra lui Maniu. Îl stimez. Dacă Maniu va ridica problema constituțională, voi fi alături. Dacă, însă, mi-ar cere să lupt contra doamnei L[upescu], nu socotesc de demnitatea unui bărbat s-o fac; dacă va lupta contra Rex personal, nu-l pot urma"[1]. Oricum, centriștii, care îl sfătuiseră pe Mihalache să adopte o politică de așteptare, fiind convinși că astfel Partidul Național-Țărănesc va ajunge la putere, erau și ei afectați de soluția dată crizei, astfel încât nu se puteau așeza pe poziții ofensive față de Iuliu Maniu.

În ziua de 23 noiembrie a avut loc ședința Comitetului Central Executiv al Partidului Național-Țărănesc, la care Ion Mihalache a spus: „Regimul constituțional al țării este astăzi la o răspântie istorică... nu este vorba de a părăsi planul social și programatic național al Partidului Național-Țărănesc. Nu e vorba de a angaja vreun fel de luptă personală cu suveranul țării. Nu e vorba de a atinge prerogativele regale. Problema este: hotărâți să rămânem în regimul sincer monarhic constituțional". Ca atare, după opinia sa, lupta pe acest teren putea fi dusă „cu coeficienți maximi, cu un potențial politic și moral sporit" de Iuliu Maniu, care reprezenta „simbolul luptei constituționale". Cele din urmă cuvinte rostite de Mihalache în calitate de președinte al partidului au fost: „D-le Maniu, ia comanda și dă porunca". În fapt, Iuliu Maniu era un triumfător; prevederile sale privind tactica urmată de Ion Mihalache s-au adeverit. De această dată, el n-a mai adresat obișnuitul apel către Mihalache de a rămâne în fruntea partidului, ci a declarat: „D-ta ești comandant. D-ta ai dat o ultimă comandă, să ocup locul d-tale. Am ascultat

---

[1] Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 359–360.

Fig. 221 Iuliu Maniu, dr. Nicolae Lupu, Ion Mihalache împreună cu alți fruntași ai Partidului Național-Țărănesc.

întotdeauna comanda d-tale și când nu-mi plăcea; trebuie să ascult și această ultimă comandă"[1].

Schimbarea șefiei Partidului Național-Țărănesc nu era un fapt divers, ci marca modificarea tacticii acestui partid, care se angaja într-o luptă deschisă împotriva manevrelor lui Carol al II-lea care urmărea instaurarea unui regim autoritar. Primul obiectiv urmărit de Iuliu Maniu era înfrângerea guvernului Tătărescu în alegeri, deoarece acesta devenise un instrument în mâinile regelui. În acest scop el a acționat pentru coalizarea tuturor forțelor de opoziție, de la extrema stângă până la extrema dreaptă. Președintele Partidului Național-Țărănesc a acceptat colaborarea în alegeri oferită de Uniunea Democratică, Frontul Plugarilor și Partidul Conservator.

Pe de altă parte, după trei întâlniri succesive, în ziua de 25 noiembrie, Iuliu Maniu, Corneliu Zelea Codreanu și Gheorghe Brătianu au semnat un ***pact de neagresiune***, prin care Partidul Național-Țărănesc, Mișcarea Legionară și Partidul Național-Liberal georgist se angajau să apere „libertatea și corectitudinea alegerilor", să „înconjoare"actele și limbajul de violență și de denigrare, ceea ce nu împiedica „afirmarea ideologiei proprii și discuția de bună credință"[2]. La acest pact a aderat și Constantin Argetoianu, președintele Partidului Agrar. În fapt, prin semnarea pactului de neagresiune, Iuliu Maniu a intenționat să folosească Garda de Fier în scopul atingerii propriilor sale obiective politice: înfrângerea guvernului în alegeri, câștigarea acestora de către Partidul Național-Țărănesc și ajungerea sa la guvern. Astfel, el credea că-l va sili pe rege să respecte regimul parlamentar-constituțional, iar pe de altă parte, va determina grupările de stânga și de centru din Partidul Național-Țărănesc să-l urmeze, ca unul care găsise calea accederii la putere. În același timp, Maniu a urmărit să evite eventualele agresiuni ale legionarilor împotriva național-țărăniștilor; mai mult, guvernul era pus în gardă de faptul că posibilele acțiuni ale forțelor de ordine împotriva Partidului Național-Țărănesc puteau primi riposta Mișcării Legionare.

---

[1] *D. Iuliu Maniu proclamat șef al Partidului Național-Țărănesc*, în „Dreptatea" din 25 noiembrie 1937.
[2] „Dreptatea" din 26 noiembrie 1937.

Alianțele electorale încheiate de cele două mari formațiuni politice — Partidul Național-Liberal și Partidul Național-Țărănesc — au creat o adevărată derută în rândul electoratului. Până atunci se vorbise despre „dreapta și stânga", despre „naționalism și democrație", dar acum cele două extreme se aflau în alianțe bizare. Ziarul „Lumea nouă" — organul central de presă al Partidului Social-Democrat — scria la 14 decembrie 1937: „În loc de pact democratic, d-l Iuliu Maniu ne-a invitat să aderăm la un pact de neagresiune cu partidele opoziționiste de dreapta care sunt dușmanul democrației, dușmanul oricăror libertăți cetățenești, pentru desființarea alegerilor și introducerea dictaturii [...] Noi putem merge în lupte deschise pentru democrație și libertăți, dar nu putem fi o anexă într-o asociație la formarea căreia noi n-am fost consultați, al cărei scop ascuns nu-l cunoaștem, al cărei scop mărturisit nu-l înțelegem". La rândul său, Grigore Iunian, președintele Partidului Radical-Țărănesc, se adresa astfel lui Iuliu Maniu: „Nu vi se pare straniu să faceți acord cu partidul «Totul pentru Țară», a cărui doctrină este înlăturarea libertăților și a democrației, precum și instaurarea unui regim totalitar, în care unul poruncește și ceilalți se supun? Un asemenea partid să fie chemat de partidele democratice ca să asigure libertatea alegerilor?"[1]

Chiar în interiorul Partidului Național-Țărănesc erau mulți adversari ai pactului de neagresiune. Ei proveneau din rândurile centriștilor și ale grupării de stânga. Armand Călinescu nota cu vădită îngrijorare: „Acțiunea noastră în acord cu Garda [de Fier] și Gh. Brătianu are aerul îndreptat contra regelui. Nu o aprob. Mihalache îmi spune că trebuie să lăsăm să se facă și această experiență"[2]. La rândul său, Nicolae Costăchescu, șeful organizației național-țărăniste din Iași, își afirma intenția de a demisiona din Partidul Național-Țărănesc. Împotriva pactului cu legionarii au fost, mai mult sau mai puțin fățiș, dr. Nicolae Lupu, Mihai Ralea, Petre Andrei, Virgil Potârcă, Grigore Gafencu, Mihai Ghelmegeanu ș.a.

În conformitate cu spiritul pactului de neagresiune, au fost distruse toate manifestele și alte documente electorale care atacau ideologia și practica legionarilor, iar din propaganda orală a Partidului Național-Țărănesc s-au înlăturat orice aprecieri negative la adresa acestora. Mai mult, cu prilejul unei adunări electorale desfășurate la Cluj, Iuliu Maniu a ținut să aducă elogii conducătorilor Italiei și Germaniei: „Avem ca exemplu pe Mussolini în Italia și pe Hitler în Germania, care prin voințele lor nestrămutate au reușit să trezească conștiințele națiunilor respective, ajungând astăzi la realizări invidiate de întreaga omenire. E drept că atunci când pe firmamentul politic a apărut un Mussolini și apoi un Hitler, noi i-am privit cu oarecare neîncredere. Faptele lor însă le justifică cu prisosință existența și noi ca spectatori obiectivi trebuie să-i admirăm"[3]. Chiar dacă termenii acestei declarații apărute în presă au fost contestați de președintele Partidului Național-Țărănesc, rămâne esențial faptul că, într-o campanie electorală decisivă pentru soarta regimului politic din

---

[1] „Lumea românească" din 1 decembrie 1937.
[2] Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 361.
[3] „Dimineața" din 2 decembrie 1937.

Fig. 222 Iuliu Maniu și dr. Nicolae Lupu la o întrunire electorală (1937).

România, Iuliu Maniu a făcut elogii celor doi dictatori.

În timpul ***campaniei electorale*** s-a discutat zile în șir despre dizolvarea Gărzii de Fier în decembrie 1933, participanții la acest act, inclusiv Nicolae Titulescu, căutând să se disculpe. Pe acest fond, Corneliu Zelea Codreanu aprecia: „Legionarii, gata de a înfrunta toate adversitățile, pășesc hotărât și biruitor în lupta care a început"[1]. De asemenea, Corneliu Zelea Codreanu a convocat presa, căreia i-a prezentat o declarație scrisă[2], în care afirma: „Eu sunt contra marilor democrații ale Occidentului, eu sunt contra Micii Înțelegeri, eu sunt contra Înțelegerii Balcanice și n-am nici un atașament pentru Societatea Națiunilor, în care nu cred. Eu sunt pentru o politică externă a României alături de Roma și Berlin. Alături de statele revoluțiilor naționale, în contra bolșevismului. O spune un om care n-a călătorit și n-a cerșit nimic nici la Roma și nici la Berlin. În 48 de ore după biruința Mișcării Legionare, România va avea o alianță cu Roma și Berlinul, intrând astfel în linia misiunii sale istorice în lume: apărarea crucii, a culturii și civilizației creștine". Cu același prilej, căpitanul a precizat că: „pe orice listă ar fi să apară domnul Titulescu, îl vom combate cu cea mai mare energie". Nicolae Titulescu candida pe listele Partidului Național-Țărănesc din județul Olt și a fost nevoit să plece din țară pentru a nu cădea victimă agresiunilor comise de adepții lui Codreanu. Legionarii au fost susținuți de mulți oameni politici și de cultură, între care Dragoș Protopopescu, Traian Brăileanu, Radu Meitani, Radu Dumitrescu-Gyr, Mihail Manoilescu, dr. Dimitrie Gerota — care au candidat pe listele partidului Totul pentru Țară.

Deși, ca de obicei, partidele politice au publicat în timpul campaniei electorale programe și manifeste cuprinzând modul în care fiecare vedea rezolvarea problemelor cu care se confrunta România, în fapt lupta politică a fost dominată de confruntarea între cele două mari partide democratice: Partidul Național-Liberal, aflat la guvern și Partidul Național-Țărănesc, principala forță de opoziție.

---

[1] „Buna vestire" din 28 noiembrie 1937.
[2] *Ibidem* din 30 noiembrie 1937.

În decembrie 1937 s-a înregistrat un fapt inedit: folosirea radioului în campania electorală. Gheorghe Tătărescu a rostit un discurs transmis la radio, prin care a îndemnat electoratul să-și dea voturile Partidului Național-Liberal și a atacat Partidul Național-Țărănesc, în special pe Iuliu Maniu, pe care l-a numit „marele infractor", „ros de orgolii și chinuit de dorul răzbunării"[1]. La rândul său, Maniu a cerut Consiliului Societății Române de Radiodifuziune să i se dea dreptul la replică, dar răspunsul a fost negativ.

Cea mai mare întrunire național-țărănistă s-a desfășurat în București, la 12 decembrie. Deoarece guvernul a interzis organizarea de adunări în aer liber, aceasta s-a desfășurat în sala Marna. Dar, după câteva minute de la începerea întrunirii, în sală au fost aruncate sticle cu gaze lacrimogene, astfel că mulțimea a fost nevoită să se împrăștie; mulți participanți s-au deplasat la sediul Partidului Național-Țărănesc, unde Maniu a declarat: „Să nu uitați un moment că stările acestea triste urmează din faptul că la noi domnește un guvern personal. De șapte ani suferim de guverne personale". El aprecia: „Mi se pare comic ca oamenii să discute despre dreapta și stânga, când ar trebui să vorbim cu toții cum s-o scoatem pe d-na Lupescu din țară, care a încurcat complet lucrurile și care cât este în situația ei de astăzi, în fruntea camarilei, împiedică orice politică sănătoasă, fie de dreapta, fie de stânga"[2].

Din inițiativa camarilei s-a desfășurat o amplă acțiune de discreditare a lui Iuliu Maniu, precum și a lui Corneliu Zelea Codreanu. Astfel, în moțiunea adoptată de organizația Partidului Național-Liberal din Cluj se denunța „acțiunea criminală a d-lui Iuliu Maniu împotriva monarhiei și a M.S. regelui Carol al II-lea, simbolul neîntrecut al dinastiei noastre glorioase"[3]. La rândul său, N. Iorga cerea ca întreaga țară să stea în jurul unui steag, precizând că acel steag nu putea fi purtat decât de rege, al cărui prestigiu trebuia apărat, pentru a nu fi „o păpușă constituțională care se închină înaintea unui Maniu oarecare"[4]. La 1 decembrie 1937, Istrate Micescu s-a înscris în Partidul Național-Creștin, din sânul căruia a desfășurat o intensă campanie împotriva lui Iuliu Maniu, dar mai ales contra lui Corneliu Zelea Codreanu. Referindu-se la declarațiile de politică externă ale șefului Mișcării Legionare, Istrate Micescu susținea că orientarea României „nu se poate schimba de altcineva decât de rege"[5].

Alegerile parlamentare, desfășurate într-o stare de confuzie și tensiune, dar fără violențe notabile, s-au încheiat cu ***o mare surpriză***[6]. Ele au consemnat faptul că nici o listă nu a obținut cel puțin 40% din totalul voturilor, pentru a beneficia de prima electorală și de a obține astfel majoritatea locurilor în Adunarea Deputaților. Partidul Național-Liberal — adică guvernul — a întrunit 35,92% din voturi, situându-se pe primul loc, dar, practic,

---

[1] *D-l Gh. Tătărescu, președintele Consiliului de Miniștri, a vorbit țării*, în „Viitorul" din 14 decembrie 1937.
[2] ANIC, fond Casa Regală, dosar 38/1937, f. 10-11.
[3] *Ardealul înfierează acțiunea criminală a d-lui Maniu*, în „Viitorul" din 9 decembrie 1937.
[4] „Viitorul" din 7 decembrie 1937.
[5] „Apărarea națională" din 17 decembrie 1937.
[6] „Monitorul oficial", nr.301 din 31 decembrie 1937.

a pierdut alegerile. La o distanță considerabilă s-a plasat Partidul Național-Țărănesc, pe locul al doilea, care a câștigat 20,4% din totalul voturilor. O adevărată surpriză a oferit partidul Totul pentru Țară, care a obținut 478 378 voturi, adică 15,58% din totalul acestora. Cifra în sine nu semnifica o victorie, dar, în fapt, legionarii au fost principalii beneficiari ai stării de confuzie în care s-au desfășurat campania electorală și alegerile parlamentare. Pe locul al patrulea s-a clasat tot o organizație de extrema dreaptă, și anume Partidul Național-Creștin, cu 9,15% din totalul voturilor.

Faptele demonstrează că nu Iuliu Maniu, ci Carol al II-lea a fost principalul beneficiar al pactului de neagresiune, care a creat confuzie în rândul electoratului. Desigur, înfrângerea cabinetului Tătărescu a reprezentat pentru rege o lovitură, deoarece ea a însemnat blamarea soluției date de el în noiembrie, precum și a activității desfășurate de Gh. Tătărescu în decursul celor patru ani de guvernare. Totuși, rezultatul alegerilor i-a oferit suveranului o largă posibilitate de manevră pentru realizarea, printr-o altă formulă guvernamentală, a principalului său obiectiv politic. Carol al II-lea a avut abilitatea necesară de a profita de noua conjunctură politică pentru a impune soluția cea mai convenabilă pentru el și pentru gruparea pe care o reprezenta. Încă înainte de a se comunica rezultatul alegerilor, Carol al II-lea a început consultările pentru a găsi formula de guvern care să-i convină. Fără a proceda la obișnuitele consultări politice, el i-a cerut lui O. Goga să formeze noul guvern și a inițiat negocieri cu Armand Călinescu și alți „centriști“ din Partidul Național-Țărănesc pentru a ocupa posturi ministeriale. La 28 decembrie, Gh. Tătărescu și-a prezentat demisia, primind din partea regelui asigurarea că va rămâne o speranță pentru zilele ce vor veni. Câteva ore mai târziu, O. Goga a fost însărcinat oficial cu formarea noului cabinet, care era deja urzit în culise.

3. Guvernarea Goga și mutațiile politice de la începutul anului 1938

Guvernul Goga (28 decembrie 1937 — 10 februarie 1938) nu era doar un guvern al Partidului Național-Creștin, deoarece ministerele-cheie — Internele, Justiția, Externele — au fost încredințate unor persoane care nu făceau parte din partid (Armand Călinescu, Vasile Rădulescu-Mehedinți), sau care abia se înscriseseră (Istrate Micescu). Prin chemarea lui Octavian Goga la putere, regele și-a atins mai multe obiective: a dat o satisfacție curentului de dreapta, dar a evitat aducerea la guvernare a legionarilor; noul președinte al Consiliului de Miniștri era un adversar înverșunat al lui Iuliu Maniu, astfel că lupta împotriva acestuia avea să continue la cote și mai ridicate; includerea lui Armand Călinescu în guvern a produs o ruptură în rândul Partidului Național-Țărănesc, slăbindu-i pozițiile politice, iar pe de altă parte regele era sigur că în fruntea Ministerului de Interne se afla un om energic și profund ostil Mișcării Legionare. Numirea lui Istrate Micescu în calitate de ministru al Afacerilor Străine semnifica decizia de a continua politica tradițională a României, orientată spre Franța și Marea Britanie, dar și dorința de ameliorare a raporturilor cu Italia și Germania. Prezența generalului Ion Antonescu în

fruntea Ministerului Apărării Naționale sublinia încrederea armatei în guvern; Antonescu a acceptat funcția ministerială ce i s-a propus numai după ce regele Carol al II-lea și Octavian Goga i-au dat asigurări că România va continua politica externă alături de Franța și Marea Britanie și că nu va adopta măsuri represive împotriva Mișcării Legionare. Guvernul Goga nu reprezenta un partid sau o coaliție de partide, ci era expresia voinței regale. De altfel, într-o declarație făcută presei, Carol al II-lea a spus: „Este guvernul meu și trebuie să aibă aprobarea mea. În ziua în care nu aș fi mulțumit de felul cum guvernează, voi cere o schimbare“[1].

Fig. 223 Personalități publice românești la începutul anului 1938.

Partidele din opoziție au receptat în mod diferit formarea guvernului Goga. Partidul Național-Țărănesc afirma că acest guvern era „o sfidare la adresa națiunii“, avea un caracter personal, fiind adus la putere de „forțele oculte“. Iuliu Maniu declara: „Va trebui să luptăm pentru înlăturarea acestui guvern personal pus în fruntea țării“[2]. Partidul Național-Liberal era mai moderat: „Neînțelegând să facă greutăți acestui guvern, este decis a rămânea apărătorul hotărât și credincios al guvernelor pe temeiul strictei legalități și al respectării neștirbite a normelor constituționale“[3]. Inițial, Garda de Fier a apreciat că formarea acestui guvern era „un act ostil împotriva legionarilor“, dar peste câteva săptămâni și-a moderat tonul critic.

Activitatea guvernului a fost subminată de contradicțiile dintre forțele care-l alcătuiau. Partidul Național-Creștin fusese creat prin contopirea organizațiilor LANC cu cele ale Partidului Național-Agrar, dar în unele județe fuziunea a avut un caracter formal; acum, când s-a ivit posibilitatea ocupării unor funcții publice — primari, prefecți, inspectori generali — între gogiști și cuziști au izbucnit conflicte, care uneori s-au transformat în confruntări de stradă. Pentru a restabili ordinea, ministrul de Interne Armand Călinescu a cerut poliției să intervină.

Pe linia programului Partidului Național-Creștin s-au luat unele măsuri împotriva „iudeo-masonilor“. Astfel, la 30 decembrie 1937, au fost suprimate ziarele „Adevărul“,

[1] „Viitorul“ din 13 ianuarie 1938.
[2] „Dreptatea“ din 4 ianuarie 1938.
[3] „Viitorul“ din 12 ianuarie 1938.

„Dimineața" și „Lupta"; au fost retrase permisele de liberă circulație pe C.F.R. pentru ziariștii evrei. La 22 ianuarie 1938 a apărut decretul-lege privind revizuirea cetățeniei acordată evreilor, prin care se cerea ca în termen de 30 de zile primarii comunelor să alcătuiască un tablou (tabel) al evreilor înscriși în registrele de naționalitate ale comunei, urmând ca după 20 de zile de la afișare toți cei trecuți pe aceste tabele să aducă actele doveditoare ale întrunirii condițiilor legale pentru obținerea cetățeniei române[1]. Decretul nu s-a aplicat, deoarece guvernul a trebuit să demisioneze la 10 februarie 1938. În general, măsurile antisemite nu au avut amploarea preconizată în opoziție de Partidul Național-Creștin, fapt ce l-a nemulțumit pe A.C. Cuza — care ocupa funcția de secretar de stat; acesta s-a retras în mod ostentativ la Iași, refuzând să mai participe la activitatea guvernului, după 6 ianuarie 1938.

Nici în domeniul politicii externe guvernul nu a putut urma linia Partidului Național-Creștin. În momentul instalării sale, Octavian Goga a trimis telegrame lui Hitler și Mussolini, prin care își exprima dorința dezvoltării relațiilor României cu Germania și Italia. Dar, regele Carol al II-lea a ținut să declare că România rămânea ferm atașată alianțelor existente, iar Istrate Micescu a făcut un turneu european în cursul căruia a depus mari eforturi pentru a convinge guvernele de la Paris și Londra, precum și Consiliul Societății Națiunilor că guvernul Goga nu va schimba orientarea politicii externe a țării.

Deoarece guvernul nu avea o bază parlamentară, regele a decis, la propunerea lui O. Goga, să dizolve Parlamentul la 18 ianuarie 1938, chiar înainte de a se întruni; era un act fără precedent în istoria românilor, care arată cât de departe mergea abuzul regelui în folosirea dreptului de dizolvare a Corpurilor leguitoare. Prin decret-regal s-au anunțat noi alegeri în ziua de 2 martie pentru Adunarea Deputaților și între 4–6 martie pentru Senat[2].

Pentru a atrage electoratul — mai ales pe țărani — guvernul a anunțat ieftinirea prețurilor la unele produse de primă necesitate: sare, chibrituri, petrol lampant, precum și la țigările de calitate inferioară. Din inițiativa lui Octavian Goga a fost modificată legea electorală, înlocuindu-se vechile semne electorale, cunoscute de cetățeni, cu puncte. Astfel se miza pe o confuzie politică, alegătorii care nu se puteau orienta după noile semne, urmând să voteze lista numărul unu (un punct) care, conform tradiției, aparținea guvernului.

În ultimele zile ale anului 1937 și începutul anului 1938 pe arena vieții politice din România au survenit ***importante mutații***. În esență, s-a produs o anumită limpezire a scenei politice. Partidul Național-Țărănesc a decis, la propunerea lui Iuliu Maniu, să excludă din partid pe Armand Călinescu, Virgil Potârcă, Vasile Rădulescu-Mehedinți și Dinu Simian, care acceptaseră posturi în guvernul Goga. În discursul rostit la ședința Comitetului Central Executiv al Partidului Național-Țărănesc, din 4 ianuarie 1938, Iuliu Maniu afirma despre plecarea grupului condus de Armand Călinescu: „Trădarea lor nu

[1] „Monitorul oficial", nr. 18 din 22 ianuarie 1938.
[2] ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 17/1938, f. 15.

este o atât de mare pierdere obiectivă și materială pentru noi, cât de mare este pierderea morală ce primește opinia publică prin lovitura că în țara aceasta caracterele sunt, într-adevăr, foarte slabe [...] Am pierdut patru inteligențe sclipitoare [...] Dar, în definitiv, față de pleiada aceasta într-adevăr impunătoare a inteligențelor și talentelor și capacităților de muncă pentru țară, ce contează acești patru oameni?"[1]. Eliminarea „poneilor", cum erau numiți Călinescu și prietenii săi de către Maniu, a fost oarecum compensată moral de înscrierea în Partidul Național-Țărănesc a lui Nicolae Titulescu și a colaboratorilor săi, Constantin Vișoianu și Savel Rădulescu.

Partidul Național-Liberal prezidat de C.I.C. Brătianu a fuzionat, la 10 ianuarie 1938 cu Partidul Național-Liberal condus de Gh. Brătianu[2]. În urma fuziunii, Gh.I. Brătianu a fost ales vicepreședinte al partidului și locțiitorul președintelui în caz de forță majoră. Astfel se diminua rolul lui Gh. Tătărescu, supus unor critici vehemente pentru pierderea alegerilor și pentru politica urmată mai ales în ultimul an de guvernare.

După alegerile parlamentare s-a înregistrat o puternică ascensiune a Mișcării Legionare. Din ordinul lui Corneliu Zelea Codreanu s-a constituit o comisie pentru elaborarea Constituției României legionare, s-au înființat „școli" de primari și prefecți legionari, ceea ce a creat impresia că Garda de Fier se pregătea să preia puterea. La 13 ianuarie s-a înființat „Corpul militar Moța-Marin", alcătuit — potrivit surselor furnizate de legionari — din 10 000 de persoane, care au depus următorul jurământ: „Nu avem alt ideal decât de a ne hărăzi Dumnezeu fericirea să murim sfârtecați sau chinuiți pentru scânteia de adevăr ce știm că o avem în noi și pentru a cărei apărare pornim la încleștare cu stăpânitoarele puteri ale întunericului pe viață și pe moarte. Stau gata de moarte. Jur!"[3] Declarațiile lui Codreanu produceau fiori multor lideri politici: „Îndată ce vom fi stăpâni pe țară, vom pune politicienii care au contribuit să aducă România în mizeria în care se află, să construiască o autostradă de la București la Berlin". În marșurile lor, legionarii fredonau cântecul intitulat „Prigoana", care conținea aceste versuri: „Dar vom plăti, dar vom plăti/ Dar vom plăti noi tuturor/ Iudeo-francmasonilor/ Și vouă liberalilor/ Și vouă țărăniștilor/ Și tuturor partidelor/ Și tuturor partidelor/ Nimeni nu va scăpa din mâini/ Vă vom ucide ca pe câini".

Nae Ionescu a reînceput tipărirea ziarului „Cuvântul" (interzis după asasinarea lui Duca), prin care desfășura o vie campanie împotriva politicienilor, mai ales a lui N. Iorga. Într-unul dintre aceste articole, Nae Ionescu scria: „Noi ne îngrozim. De sufletele moarte ale acestor bătrâni cu un picior în groapă, care după ce au făcut tot binele, desigur, dar și tot răul pe care au putut să-l facă se așază cu îndărătnicie de-a curmezișul istoriei". Referindu-se la N. Iorga, același Nae Ionescu preciza: „Tot ce am învățat de la el, nu mai e bun. Pentru el — nu pentru mine... formula maselor democratice a fost de mult depășită — probă prelungita descompunere a partidelor politice, instrumente *per*

[1] „Dreptatea" din 6 ianuarie 1938.
[2] „Viitorul" din 12 ianuarie 1938.
[3] „Buna vestire" din 15 ianuarie 1938.

excellentias ale democrației — înțelegem că trebuie să existe încă un element creator de istorie — cel pe care îl trece cu vederea d. Iorga: care să nu fie nici omul împotriva maselor (dictatura), nici masele împotriva omului (democrația degenerată de azi), ci omul pe care l-au găsit masele". Acel om era „căpitanul" Corneliu Zelea Codreanu. Răspunzând celor care acuzau Mișcarea Legionară că nu are program, Nae Ionescu aprecia: „Un program este un instrument de propagandă. Spui oamenilor ce ai de gând să faci, doar-doar o să le câștigi adeziunile. Eu însă știu că n-am văzut încă un guvern care să se țină de un program anunțat în opoziție... Pe de altă parte, un program e o invenție democratică. Faptul de a avea un program e un semn de democrație... Ce program are bobul de grâu care încolțește, ce program are ploaia care cade? Naționaliștii sunt gospodari, iar gospodăria este o stare naturală. Mă rog — plugarul care ară și seamănă are program? Nu. El are, pur și simplu, rost la treabă; și la fiecare soroc face ceea ce trebuie. Asta e"[1].

Imediat după constituirea guvernului Goga, Iuliu Maniu a intenționat să prelungească pactul de neagresiune cu Codreanu, dar acesta a refuzat; apoi Iuliu Maniu a luat atitudine fermă împotriva politicii externe promovate de liderul Gărzii de Fier. Într-un discurs rostit în ziua de 26 ianuarie, președintele Partidului Național-Țărănesc l-a atacat, fără a-i rosti numele, pe Corneliu Zelea Codreanu: „Este direct criminal acel român care, direct sau indirect vrea să ducă politica externă a României în orbita politicii germane. Căci aceasta este expansionistă, revizionistă și primejdioasă pentru pacea mondială"[2].

La rândul lor, liberalii au adoptat o atitudine de condamnare energică a legionarilor. Într-un articol apărut în „Viitorul" din 1 februarie se sublinia că Garda de Fier „și-a înscris actul de botez în viața publică prin crimă", prin uciderea lui Constantin Manciu, că „viața noastră politică, oricât de agitată și pasionată ar fi fost, nu a dat încă, până la apariția Gărzii de Fier, pilda suprimării prin sânge a adversarului". Oficiosul de presă al Partidului Național-Liberal aprecia că, prin victoria lor în alegeri, legionarii „ar duce țara la pieire".

Fig. 224 Lucrețiu Pătrășcanu.

Spre sfârșitul lunii ianuarie s-a produs o ameliorare a relațiilor dintre Partidul Național-Țărănesc și Partidul Național-Liberal, care trăiseră într-o permanentă confruntare în ultimii zece ani. De această dată, fiind ambele în opoziție și având preocuparea comună de a menține regimul democratic și alianțele tradiționale ale României, s-au creat premisele unei colaborări pe o platformă antilegionară. În același timp se contura perspectiva unei colaborări între forțele

[1] Nae Ionescu, *Unde ne e programul ?* în „Cuvântul" din 10 februarie 1938.

[2] „Dreptatea" din 29 ianuarie 1938.

politice din opoziție. Astfel, la 25 ianuarie 1938 a avut loc o întâlnire la care au participat Lucrețiu Pătrășcanu (P.C.R.), Barbu Rădulescu (Uniunea Democratică), Lothar Rădăceanu (P.S.D.), Petru Groza (Frontul Plugarilor), Mihail Gheorghiu-Bujor (Partidul Socialist-Popovici), precum și reprezentanți ai MADOSZ-ului, Partidului Țărănesc-Radical, ai sindicatelor, în cadrul căreia s-a hotărât intensificarea luptei pentru realizarea frontului democratic în alegeri. La 6 februarie 1938, o delegație a Uniunii Democratice — în frunte cu Athanase Joja, Vasile Bâgu și Barbu Rădulescu — a discutat cu Iuliu Maniu, cerându-i ca, în schimbul sprijinului acordat Partidului Național-Țărănesc în alegeri, acesta să sisteze atacurile împotriva Partidului Național-Liberal, să ia atitudine fermă împotriva Gărzii de Fier și să acționeze în direcția concentrării forțelor democratice. De asemenea, au avut loc discuții între Gheorghe Brătianu, Grigore Iunian, Alexandru Averescu și Iuliu Maniu în vederea creării unui „bloc constituțional". Carol al II-lea n-a văzut cu ochi buni o asemenea eventualitate și de aceea a hotărât să acționeze rapid, înaintea constituirii unui puternic front democratic, care ar fi putut torpila planurile sale.

Un alt element care a dus la precipitarea evenimentelor l-a constituit accentuarea caracterului violent al campaniei electorale. Acțiunile teroriste erau inițiate de membrii Partidului Național-Creștin, care sperau că vor intimida forțele opoziționiste și vor obține victoria în alegeri. Nu o dată s-au înregistrat ciocniri între gogo-cuziști și forțele polițienești, fapt ce ilustra și mai pregnant contradicțiile din sânul guvernului. În același timp, regele a autorizat pe Armand Călinescu să facă uz de arme împotriva Gărzii de Fier. Ciocnirile dintre legionari și autorități au devenit tot mai frecvente, soldându-se cu victime de ambele părți. În timp ce doi legionari uciși se aflau depuși la „Casa Verde", Mihail Sturdza s-a dus la primul ministru pentru a-l întreba dacă avea cunoștință de cele ce se petreceau sub oblăduirea lui. Acesta a declarat că nu, și l-a rugat pe Mihail Sturdza să-i mijlocească o întâlnire cu Corneliu Zelea Codreanu, deoarece „ar fi tragic și comic ca două mișcări naționaliste să se încaiere și să se distrugă una pe alta, spre bucuria adversarului comun"[1]. La o concluzie similară ajunsese și oficiul de politică externă al N.S.D.A.P., care a intervenit direct în disputa dintre Partidul Național-Creștin și Mișcarea Legionară, cerându-le să ajungă cât mai repede la un acord. În cadrul unei întâlniri secrete din 9 februarie s-a realizat o înțelegere între Goga și Codreanu, în urma căreia „căpitanul" s-a angajat să se retragă din campania electorală, urmând ca legionarii să voteze listele Partidului Național-Creștin. Hotărârea lui Codreanu era determinată de convingerea că trebuia evitat pericolul unui război civil, spre care, credea el, împingea țara ministrul de Interne Armand Călinescu. În comunicatul dat publicității se afirma că Mișcarea Legionară „nu răspunde provocărilor nelegiuite la care a fost supusă... Noi nu voim să împiedicăm guvernul în opera lui de guvernare... Puterilor vrăjmașe din afară sau dinăuntru, care-și

[1] Mihail Sturdza, *România și sfârșitul Europei. Amintiri din țara pierdută*, Alba Iulia — Paris, 1994, p. 126.

închipuie că legionarii le pot face jocul printr-un început de răzmeriță, le răspund că se înșeală"[1].

Pe de altă parte, cercurile guvernamentale din Franța și Marea Britanie au intervenit la regele Carol al II-lea pentru a stopa ofensiva legionarilor spre putere, deoarece România trebuia să se mențină ferm pe linia politicii sale tradiționale. O puternică presiune au exercitat și cercurile evreiești internaționale, mai ales cele din S.U.A. și din Franța, care nu au ezitat să sesizeze Consiliul Societății Națiunilor în legătură cu politica antisemită a guvernului Goga. De asemenea, o bună parte a evreilor din România și-au retras banii din băncile românești, depunându-i în băncile occidentale, mai ales elvețiene, fapt ce a generat o criză financiară internă. Mulți politicieni apreciau că România se afla în pragul unui război civil. Chiar și liderii principalelor partide democratice erau îngrijorați, convinși că nu pot stăpâni situația tot mai tensionată din țară. Iuliu Maniu a depus la Palat un memoriu în care descria situația critică din România și cerea regelui „să avizeze". Mult mai explicit, C.I.C. Brătianu s-a prezentat în audiență la Carol al II-lea, propunându-i să revoce convocarea corpului electoral și să creeze un guvern de uniune națională.

Carol al II-lea era convins că șansele sale de reușită erau maxime, astfel că a decis să dea o ***lovitură de stat***. După o discuție cu regele la 31 ianuarie, Armand Călinescu nota principalele concluzii: declinul partidelor, anarhia electoratului, țara e bolnavă, rolul de arbitru al suveranului. Soluția: „Schimbarea Constituției. Dacă se păstrează drepturile individuale și regimul parlamentar, nu va protesta nimeni. Aceasta e esența Constituției". Modificările avute în vedere: „Guvern restrâns cu competență generală și de control... Parlament restrâns. 250 membri. Scrutin uninominal". Metoda: „Punerea în vacanță a partidelor. E o atmosferă propice pentru a înlesni viitoare regrupări pe baze noi. Prin dispersarea forțelor politice, singurul element care răsare și se impune e Coroana... Croirea unei noi Constituții. Bine schițată, în taină. Pusă la punct. Apoi, un guvern sub o personalitate de prestigiu. Plebiscitarea Constituției și alegeri pe baze noi, repede. S-ar crea o nouă atmosferă, de reală înnoire, pe care ar face-o regele în momentul când partidele ajunseseră incapabile și forțele revoluționare primejdioase"[2].

În noaptea de 7/8 februarie, la sugestia suveranului, Armand Călinescu și Ion Gigurtu și-au dat demisia din guvern, sub motiv că nu mai puteau colabora cu gruparea cuzistă. La 9 februarie, Carol al II-lea a perfectat cu Armand Călinescu, Gheorghe Tătărescu și Ernest Urdăreanu ultimele măsuri vizând destituirea guvernului Goga și primele acțiuni ale „noului regim". Călinescu nota: „Guvern compus din comitet de patronaj (foști prim-miniștri), cu patriarhul președinte, apoi titular eu la Interne, Micescu, generalul Antonescu, Victor Iamandi, Cancicov, Savu, Cămărășescu, Voicu Nițescu, Andrei Rădulescu, generalul Florescu. Administrația luată de colonei în județ. Proclamația Rex, apoi stare de asediu, dizolvarea partidelor"[3].

[1] „Cuvântul" din 10 februarie 1938.
[2] Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 372–373.
[3] *Ibidem*, p. 377.

În ziua de 9 februarie, O. Goga s-a prezentat în audiență, înfățișând regelui ultimele măsuri luate de guvern, exprimându-și convingerea că va reuși să câștige alegerile. După ce l-a ascultat mai mult de o oră, Carol al II-lea a afirmat că alegerile trebuie amânate, deoarece atmosfera este prea tensionată și se impunea un guvern de uniune națională. Înțelegând că nu se mai bucura de încrederea lui Carol al II-lea, O. Goga și-a prezentat demisia. În după-amiaza aceleiași zile, suveranul a avut consultări cu foștii prim-miniștri și cu unii șefi de partide. Constantin Argetoianu s-a arătat bucuros, deoarece, în sfârșit, regele a hotărât să treacă la un regim de autoritate; Alexandru Averescu a declarat că stătea la dispoziția regelui în vederea restabilirii ordinii în țară, iar Nicolae Iorga socotea că, în acele împrejurări, datoria tuturor era „să asculte". Constantin I.C. Brătianu a acceptat, la insistența suveranului, intrarea lui Gh. Tătărescu, dr. C. Angelescu și A. Văitoianu — foști prim-miniștri liberali — în guvernul ce se pregătea. Iuliu Maniu — care nu mai fusese în audiență din ianuarie 1933 — și-a exprimat convingerea că numai Partidul Național-Țărănesc era în măsură să-și asume răspunderea guvernării, declarând că regimul parlamentar-constituțional trebuia menținut; cu toată insistența lui Carol al II-lea, el a refuzat să-și dea consimțământul la intrarea unor fruntași ai Partidului Național-Țărănesc în guvernul de „personalități" preconizat, dar a promis să nu-i facă greutăți. În seara aceleiași zile, regele a semnat decretul de numire a unui nou guvern, prezidat de patriarhul Miron Cristea. Actul de la 10 februarie 1938 s-a produs într-un anumit context istoric, dar în fapt a fost rezultatul unei evoluții desfășurate în timp.

4. Falimentul regimului democratic

Legiferarea votului universal, în noiembrie 1918 a fost, fără îndoială, un act pozitiv, care a contribuit decisiv la democratizarea societății românești, la înscrierea ei pe linia de evoluție a statelor europene moderne și civilizate. Dar acordarea votului universal nu a fost urmată de preocuparea liderilor politici pentru educația politică (civică) a cetățenilor; din contră, partidele politice urmăreau să câștige cu orice preț votul alegătorilor. Era, în fond, o carență, pe care o sesizase — încă din 1926 — P.P. Negulescu; acesta scria: „Supralicitarea demagogică a celor ce voiau să acapareze, cu orice preț, corpul electoral, promisiunile irealizabile ce se făceau, cu inima ușoară, la fiecare pas, calomnierea nerușinată a adversarilor, fără nici o teamă de sancțiuni, negarea brutală a evidenței fără nici o grijă de inevitabila dezmințire a faptelor au pricinuit alterări îngrijorătoare a sufletului maselor. Au alimentat curentele subversive, au ațâțat urile de clasă și mai ales au provocat o descurajare și o dezorientare profundă a părții celei mai bune a corpului electoral"[1].

Parlamentul a fost, desigur, o instituție prestigioasă, care a adoptat legi esențiale pentru dezvoltarea statului român; a fost un înalt for de dezbateri politice, la care au participat personalități ilustre, precum: Ion I.C. Brătianu, Take Ionescu, Nicolae Iorga, Iuliu Maniu,

[1] P.P. Negulescu, *Partidele politice*. Ediție Nicolae Gogoneață și Ioan C. Ivanciu, București, f.a., p. 37–38.

Virgil Madgearu, Nicolae Titulescu, Grigore Gafencu, I.G. Duca, Al. Vaida-Voevod, dr. N. Lupu, Grigore Iunian, Octavian Goga ș.a. Dar nu mai puțin adevărat era faptul că unii dintre „aleșii națiunii" uitau cu totul de promisiunile făcute în timpul campaniei electorale și de cei care le-au acordat votul. Ziaristul Tudor Teodorescu-Braniște adresa în 1930 următoarele întrebări cititorilor săi, în fapt cetățenilor României: „Ați asistat la ședințele din aceste zile? Sub cupola înfierbântată de soare, cel mult două duzini de bravi deputați ascultă și din când în când aplaudă. Unde sunt ceilalți? Unde sunt cei care s-au bătut pe un mandat, cei care la alcătuirea listelor au amenințat cu demisia din partid dacă nu vor fi candidați, cei care afirmau cu o splendidă seriozitate că se prăbușește țara dacă nu vor fi trimiși în Cameră? Unde sunt zeloșii reprezentanți ai națiunii, care se băteau cu pumnii în piept de dragul alegătorilor? În ce chip îi reprezintă pe acești alegători? Cum le apără interesele? Cum își împlinesc mandatul — mandatul pe care l-au cucerit cu jertfe sau cu umilințe, prin amenințări sau concesii?"[1]

Presa, „cea de-a patra putere în stat", a adus o contribuție majoră la educația civică a cetățenilor, la demascarea abuzurilor comise de autorități, la promovarea valorilor autentice în domeniul creației umane. Prin intermediul presei, cetățenii au fost informați asupra marilor evenimente interne și internaționale, și-au putut forma puncte de vedere și convingeri proprii, devenind mai greu manipulabili.

Pe de altă parte, o bună parte a presei a cultivat subiectivismul și intoleranța. Încă din 1920, N. Iorga atrăgea atenția că „starea de după război, când presa ar avea cea mai mare operă mobilizatoare de îndeplinit, tocmai atunci presa română a contribuit esențial să îndușmănească oamenii, să facă a se urî oameni care se dușmăneau și fără de aceasta și nu mai trebuia să vie și presa ca să toarne un pic de otravă pentru a face irespirabil aerul din viața noastră politică"[2]. Odată cu trecerea timpului, situația nu numai că nu s-a ameliorat, dar a devenit gravă, practicându-se pe scară tot mai largă calomnia și șantajul. Un exemplu poate fi semnificativ pentru atmosfera care a premers asasinării lui I.G. Duca, în decembrie 1933. Cităm dintr-un articol publicat de Tudor Teodorescu-Braniște în „Cuvântul liber" din 6 ianuarie 1934: „Constantinescu [unul din asasinii lui Duca] citește ziarele «naționaliste». D-nii Goga și Gh. Brătianu scriu, negru pe alb, că guvernul Duca e «guvernul străinilor». L-au adus la cârmă «străinii». Și firește, «jidanii». Domnul Goga spune în foaia lui că Duca a dat drumul în țară la 150 000 de «jidani» din Germania. Zadarnic dezminte Președinția de Consiliu această știre falsă. D-l Goga repetă acuzația, care trece și în celelalte foi «naționaliste». Campania se întețește. În chiar ziua asasinatului, ziarul d-lui Goga spunea textual că guvernul este condus de un «cioflingar, pe nume Ducas, străin de neam și lege». Și că acest guvern înăbușe mișcarea «naționalistă» din România. Între timp, d. Goga dă fuga la Cluj și acolo, în sala Teatrului Național, în fața unui public de studenți și studente, arată că ne-au năpădit străinii. Falsificând cifrele, exagerându-le, răstălmăcindu-le, face un tablou sumbru al acestei țări, în care noi —

[1] Tudor Teodorescu-Braniște, *Oameni și paiațe*, București, 1967, p. 81–82.

[2] DAD, nr. 31, ședința din 28 iulie 1920, p. 533.

băștinașii — suntem robi tuturor veneticilor. D. Goga lansează formula: «revoluția națională». Și termină conferința în îndemnul faimos: «Cu cartea într-o mână, cu arma în alta». Constantinescu citește toată această literatură de ațâțare. Se și vede «rob», deși în țara aceasta nu există în magistratură, în administrație, în toate posturile de conducere decât români!... Dar nu numai d. Goga îl mână pe această cale. Și d. Gh. Brătianu în «Mișcarea», ziarul d-sale, spune clar că Duca e vândut străinilor... Dar campania nu se oprește aici. Nici d. Maniu, civilizatul și occidentalul domn Maniu, nu disprețuiește huliganismul. Mai ales într-o luptă electorală. Situația național-țărănismului în Ardeal e șubredă. D. Vaida și oamenii săi, necăjiți, stau acasă. Nu dau nici o mână de ajutor d-lui Maniu. Ce-ar fi dacă ar face «puținel» antisemitism? Ar mai ciupi ceva voturi... «România nouă» din Cluj spune și ea, prin urmare, că guvernul Duca e «guvernul străinilor»". Tudor Teodorescu-Braniște conchidea că după o asemenea campanie, uciderea lui Duca părea justificată, ca un act de apărare a neamului. Evident, ziaristul îngroșa foarte mult, trecând dincolo de limitele realității atitudinea liderilor politici, dar o făcea în mod conștient, pentru a reliefa rolul nociv al unor confruntări lipsite de orice principii, pe care presa le specula, dându-le dimensiuni uriașe, creind imagini în care, de fapt, „actorii" nu se mai regăseau. Cetățenii naivi și amatori de senzațional nu aveau de unde să știe că asemenea situații erau create în „laboratoarele" unor ziare, astfel că puteau crede că ele sunt reale.

România a excelat, încă de la 1866, printr-o legislație modernă, la cele mai ridicate standarde occidentale. Dar între legislația existentă și aplicarea acesteia exista o discrepanță frapantă. Ion Mihalache aprecia în 1920: „Am avut totdeauna impresia că această Constituție e o haină largă, dar cu un guler strâmt care sugrumă, pentru că Constituția a sugrumat clasa țărănească căreia i-a lipsit orice mișcare politică... Nu se poate zice că pentru țărănimea românească a existat vreodată Constituție în această țară; jandarmul, dorobanțul, aceștia au fost Constituția pentru țăranul român totdeauna. Și sunt cunoscute cazuri ca acelea când însăși Constituția a fost confiscată ca broșură subversivă la sate, de administrația partidelor politice"[1]. Desigur, în perioada interbelică, asemenea situații au fost rare, dar discrepanța dintre prevederile legale și măsurile politice nu au dispărut. Pentru cetățeanul de rând era greu de explicat cum a fost posibil ca cineva care a omorât un om (Corneliu Zelea Codreanu) să fie achitat în urma unui proces, care a trebuit să fie judecat în două localități aflate la mare distanță între ele (Focșani și Turnu Severin). După cum nu a scăpat atenției opiniei publice realitatea că în nici un mare proces, în care au fost implicați lideri politici, ca urmare a unor afaceri scandaloase pe seama bugetului statului (mai ales cel rezervat armatei), nu s-a încheiat cu dezvăluirea până la capăt a vinovaților și condamnarea lor.

Conform Constituției, guvernul (executivul) era expresia legislativului („Reprezentanței Naționale"). Parlamentul reprezenta „națiunea suverană", care avea dreptul legal de a controla guvernul, putând chiar să-l demită, prin vot de blam sau moțiune de cenzură.

[1] *Ibidem*, nr. 32, ședința din 29 iulie 1920, p. 558.

În realitate, funcționarea mecanismului democratic stabilit prin Constituție s-a dovedit a fi extrem de complexă și de dificilă. În primul rând, deoarece și după 1918 s-a menținut vechea practică, instituită de Carol I, ca regele să numească guvernul, după care urma dizolvarea Corpurilor legiuitoare și organizarea de noi alegeri parlamentare. În acest fel, se inversau raporturile dintre puterea executivă și cea legislativă, iar guvernul nu era expresia Parlamentului, ci invers, executivul era cel care „făcea" legislativul. În fapt, regele — atât Ferdinand I, cât și Carol al II-lea — a abuzat de dreptul constituțional de a dizolva Parlamentul.

Subiectivismul a avut adesea un rol decisiv în schimbarea guvernelor. În perioada interbelică s-a înregistrat o mare instabilitate guvernamentală. În primul deceniu interbelic, la conducerea țării s-au aflat 11 guverne, prezidate de: generalul Constantin Coandă (24 octombrie (stil vechi) — 29 noiembrie (stil vechi) 1918), Ion I.C. Brătianu (29 noiembrie (stil vechi) 1918 — 27 septembrie 1919 (stil nou)), generalul Arthur Văitoianu (27 septembrie 1919 — 28 noiembrie 1919), Alexandru Vaida-Voevod (1 decembrie 1919 — 13 martie 1920), Alexandru Averescu (13 martie 1920 — 13 decembrie 1921), Take Ionescu (17 decembrie 1921–17 ianuarie 1922), Ion I.C. Brătianu (19 ianuarie 1922 — 27 martie 1926), Alexandru Averescu (30 martie 1926 — 4 iunie 1927), Barbu Știrbey (4 — 21 iunie 1927), Ion I.C. Brătianu (22 iunie — 24 noiembrie 1927), Vintilă Brătianu (24 noiembrie 1927 — 3 noiembrie 1928). De fapt, a fost un deceniu de dominație a Partidului Național-Liberal, care s-a aflat la putere timp de șase ani și jumătate, dar a condus și prin interpuși (Coandă, Văitoianu, Averescu, Știrbey); singurul guvern care s-a format împotriva voinței lui Ion I.C. Brătianu a fost cel prezidat de Alexandru Vaida-Voevod și care nu s-a menținut decât trei luni.

Cel de-al doilea deceniu interbelic s-a caracterizat prin alternanța la putere a liberalilor și național-țărăniștilor. Între 1928 și 1938 au existat 14 guverne, prezidate de: Iuliu Maniu (10 noiembrie 1928 — 7 iunie 1930), Gheorghe Gh. Mironescu (7–8 iunie 1930), Iuliu Maniu (13 iunie — 8 octombrie 1930), Gh. Gh. Mironescu (10 octombrie 1930 — 4 aprilie 1931), Nicolae Iorga (18 aprilie 1931 — 31 mai 1932), Alexandru Vaida-Voevod (6 iunie 1932 — 10 august 1932), Alexandru Vaida-Voevod (11 august — 17 octombrie 1932), Iuliu Maniu (20 octombrie 1932 — 12 ianuarie 1933), Alexandru Vaida-Voevod (14 ianuarie — 9 noiembrie 1933), I.G. Duca (14 noiembrie — 29 decembrie 1933), dr. Constantin Angelescu (29 decembrie 1933 — 3 ianuarie 1934), Gheorghe Tătărescu (5 ianuarie 1934 — 14 noiembrie 1937), Gheorghe Tătărescu (14 noiembrie — 28 decembrie 1937), Octavian Goga (28 decembrie 1937 — 10 februarie 1938). În acest al doilea deceniu al perioadei interbelice național-țărăniștii și liberalii s-au aflat la putere timp de circa patru ani fiecare, în restul perioadei funcționând guverne de coaliție (prezidate de N. Iorga și O. Goga).

Schimbările de guverne au fost urmate de dizolvarea Parlamentului, atunci când noul cabinet nu aparținea aceluiași partid. Deși parlamentarii erau aleși, conform Constituției, pe termen de patru ani, în realitate, durata mandatului a fost mult mai mică, fapt ce a permis ca numai în intervalul 1922–1937 pe băncile Adunării Deputaților și Senatului

să se perinde 4 353 de persoane. Au avut loc alegeri parlamentare în: noiembrie 1919, mai–iunie 1920, martie 1922, mai 1926, iulie 1927, decembrie 1928, iunie 1931, iulie 1932, decembrie 1933, decembrie 1937. Deci, pe parcursul a 19 ani de regim democratic au avut loc 10 alegeri parlamentare.

Opțiunile electoratului au fost extrem de contradictorii, deoarece un număr foarte mare de cetățeni nu aveau o cultură politică, un discernământ autentic. Aceștia au votat în funcție de o anumită stare de spirit, generată de speranțele puse într-un om providențial care va trage la „răspundere" pe răufăcători și va aduce „îndreptarea țării" (generalul Averescu în 1920), într-un partid, care inaugura o „eră nouă", de dreptate și democrație, în viața României (Partidul Național-Țărănesc în 1928) sau în schimbarea sistemului de guvernare (promisă de Mișcarea Legionară, în 1937). Mulți cetățeni s-au prezentat la urne pentru că votul era obligatoriu și pentru a scăpa de o eventuală amendă. Alteori, alegătorii au pus ștampila pe prima pagină — unde era de fiecare dată lista partidului de la guvern — socotind că, dacă așa au hotărât „cei de la București" și mai ales regele, să aducă acel partid la guvern, înseamnă că așa „e bine". La toate acestea se adaugă faptul că promisiunile făcute de candidații partidului aflat la putere aveau șanse mai mari de realizare decât cele ale opoziției astfel că primii erau votați cu încredere.

De aceea, s-au înregistrat rezultate spectaculoase, care nu pot fi considerate ca expresia unor convingeri politice ale electoratului. Astfel, Partidul Național-Liberal a obținut 6,8% din voturi în 1920, apoi 60,3% în 1922, pentru a ajunge la 7,3% în 1926 și a urca la 61,7% în 1927. Partidul Poporului a înregistrat 42,4% în 1920, a scăzut la 6,5% în 1922, a crescut la 52% în 1926, pentru a nu atinge pragul electoral în 1927, deoarece a obținut doar 1,9%. La rândul său, Partidul Național-Țărănesc a câștigat 32,1% din voturi în 1927, a urcat la 77,7% în 1928, pentru ca în 1931 să scadă la 15%.

Durata Parlamentului a depins de voința executivului (regelui). În perioada interbelică s-au succedat 11 Corpuri legiuitoare, ceea ce înseamnă jumătate din timpul legal prevăzut de Constituție. Dacă luăm în calcul faptul că timp de un an (octombrie 1918 — noiembrie 1919) România nu a avut Parlament și că au existat două Corpuri legiuitoare care s-au menținut patru ani (1922–1926 și 1933–1937) atunci media este mai mică. Patru parlamente au durat mai puțin de un an (cele alese în 1919, 1926, 1927 și 1931).

Nu poate fi contestat faptul că regimul democratic a fost, în esența lui, pozitiv. În fond, toate realizările României din perioada interbelică sunt legate de acest regim. În numai două decenii, România a recuperat o bună parte din distanța care o despărțea de statele dezvoltate ale Europei. În unele domenii — cum au fost învățământul, știința, cultura, performanțele tehnice –România se afla, efectiv, la nivelul standardelor europene.

Dar cei care urmăreau să compomită regimul democratic și să pregătească terenul pentru instaurarea unui regim autoritar au căutat și, în bună parte, au reușit să pună în evidență numai aspectele negative, să speculeze nemulțumirile (firești) sau credulitatea unor cetățeni, să creeze o stare de spirit ostilă partidelor politice, care erau prezentate ca adevărate „coterii politice". Contextul internațional — ascensiunea forțelor de extrema dreaptă pe continentul european — a favorizat această evoluție și în România. Practic,

atitudinea factorilor politici de decizie, discrepanța dintre vorbe și fapte, politica guvernanților, care au făcut ca statul să fie receptat de mulți cetățeni ca un colector de taxe și impozite (deci un opresor financiar), permanenta dispută între partidele politice, care se contestau reciproc, derutând populația, au discreditat regimul democratic pluripartidist, permițând lui Carol al II-lea ca la începutul anului 1938 să apară în postura de „salvator" al statului, al ordinii și al liniștii interne.

Capitolul X

REGIMUL DE AUTORITATE MONARHICĂ (FEBRUARIE 1938 — SEPTEMBRIE 1940)

1. Instituționalizarea și funcționarea noului regim

Guvernul Miron Cristea (11 februarie 1938 — 6 martie 1939) a asigurat trecerea de la regimul democratic la cel de autoritate monarhică. Guvernul s-a constituit în noaptea de 10/11 februarie 1938. Din noul guvern făceau parte, ca miniștri secretari de stat, șase foști președinți ai Consiliului de Miniștri (Arthur Văitoianu, Alexandru Averescu, Alexandru Vaida-Voevod, Nicolae Iorga, Gheorghe Tătărescu, Gheorghe Gh. Mironescu). Dintre primii miniștri care erau în viață, Iuliu Maniu și Octavian Goga au refuzat să accepte demnitatea oferită de Carol al II-lea, iar Barbu Știrbey nu a fost solicitat de rege. În prima ședință de guvern, regele a prezentat textul unei *Proclamații către români*, în care spunea[1]: „Timp de 8 ani mi-am închinat toate gîndurile și toate sforțările mele să cârmuiesc țara rezemându-mă pe organizațiile politice constituite.

Din cauza cerinței de a dobândi un număr mai mare de voturi, propaganda făcută cu prilejul diferitelor alegeri a adus o nesfârșită neliniște și tulburare în viața și sufletul poporului meu. Această tulburare sufletească s-a dovedit adânc dăunătoare săpând chiar ființa neamului. România trebuie salvată și sunt hotărât să o fac, mânat de singurul și veșnicul gând: interesele permanente ale patriei și neprecupețita ei întărire.

Voi schimba deci această stare primejdioasă și voi păși fără șovăire la o cât mai grabnică îndreptare a acestor stări".

Suveranul anunța că a alcătuit un guvern cu oameni „descătușați" de activitatea de partid, care „va depoliticianiza viața administrativă și gospodărească a statului, va alcătui schimbările constituționale care să corespundă nevoilor noi ale țării". Carol al II-lea își exprima convingerea că „În timpuri grele, singure mijloacele eroice sunt acelea ce pot întări România și salvarea ei este suprema noastră lege, pe care o voi urma fără ezitare".

În aceeași noapte de 10/11 februarie 1938 s-a hotărât introducerea stării de asediu pe întreg cuprinsul țării, autoritățile militare având dreptul de a face percheziții „oriunde și oricând va cere trebuința", de a „cenzura presa și orice publicațiuni", de a „împiedica apariția oricărui ziar sau publicațiune, sau numai apariția unor anumite știri sau articole",

[1] „Universul" din 12 februarie 1938.

Fig. 225 Patriarhul Miron Cristea, prim-ministru, aducând la cunoștința lui Carol al II-lea rezultatul plebiscitului pentru adoptarea Constituției [27 februarie 1938].

de a „dizolva orice adunări, oricare ar fi numărul participanților și oriunde s-ar întruni". În aceeași noapte au fost numiți noi prefecți de județe din rândul ofițerilor superiori și a fost revocată convocarea corpului electoral.

La 20 februarie, Consiliul de Miniștri a aprobat proiectul ***noii Constituții*** și a decis ca ea să fie supusă cetățenilor spre „bună știință și învoială", votul făcându-se prin „declarațiune verbală înaintea biroului de votare", ținându-se liste separate cu cei care au votat împotrivă. Plebiscitul s-a desfășurat la 24 februarie, covârșitoarea majoritate a populației — mai ales cea din mediul rural — neavând timpul material necesar pentru a cunoaște textul noii Constituții. Radu Rosetti nota: „Așa-zisul plebiscit este o vastă farsă. Funcționarii sunt aduși pe căprării cu liste nominale, toți aceia care au nevoie de guvern — și cine nu are? — sunt amenințați într-un fel sau altul. Pentru a face presiuni asupra restului cetățenilor, sunt amenințați cu amenzi etc., dacă nu vin la vot. Când am spus «nu», și la mirarea funcționarului am repetat acest «nu», sala întreagă s-a întors spre mine. Atât de nepregătiți au fost ca cineva să spună «nu», încât nu găseau lista pe care se înscriau cei ce votau «nu»"[1]. Potrivit datelor oficiale, s-au înregistrat 4 297 581 voturi pentru și 5 843 contra (adică 0,13%).

Noua Constituție a fost promulgată în cadrul unei ceremonii desfășurate la Palatul Regal în prezența tuturor membrilor guvernului, în ziua de 27 februarie 1938. Cu acest prilej, președintele Consiliului de Miniștri a rostit un amplu rechizitoriu la adresa partidelor politice: „Astăzi s-a distrus hidra cu 29 capete electorale care ne-a învrăjbit fără nici un folos pe toți spre paguba tuturor și a țării. Astăzi s-a rupt păienjenișul de pe ochii cetățenilor României întregite, ca să vadă limpede de unde vine mântuirea: de la eroica hotărâre a Majestății Tale și de la înțelegerea rosturilor țării și adevăratele ei interese. Astăzi s-au mai distrus zarva, certurile, bătăile electorale și chiar omorurile și în în locul lor se va întrona liniștea, munca, pacea și unirea, pecetluite pe frăteștile îmbrățișări ale poporului, ca în timpurile legendare"[2].

[1] Radu R. Rosetti, *Pagini de jurnal*. Ediție Cristian Popișteanu, Marian Ștefan, Ioana Ursu, București, 1993, p. 42.

[2] „Monitorul oficial", nr. 49 din 1 martie 1938.

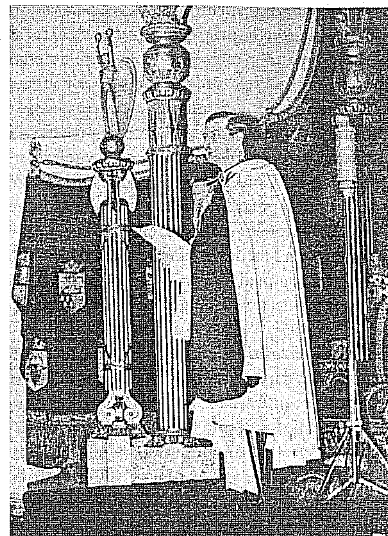

Fig. 226 Regele Carol al II-lea în sala Tronului (27 februarie 1938).

În fapt, noua Constituție[1] oficializa noul regim, în care regele participa efectiv și legal la activitatea de guvernare. Aceasta avea un caracter eclectic, adesea contradictoriu. Cele mai multe articole erau identice cu ale Constituției din 1923, care a stat la baza regimului democratic din perioada interbelică. S-a menținut principiul potrivit căruia toate puterile statului emană de la națiune, precum și cel privind separarea puterilor în stat. Un element nou era prevederea potrivit căreia regele era „capul statului" (art. 30), precum și faptul că miniștrii aveau „răspunderea politică numai față de rege" (art. 65), dar ei erau obligați să răspundă la întrebările puse de membrii Adunării Deputaților sau Senatului. Ca și în vechea Constituție, persoana regelui era declarată „inviolabilă. Miniștrii săi sunt răspunzători. Actele de stat ale regelui vor fi contrasemnate de un ministru, care, prin aceasta însăși, devine răspunzător de ele. Se exceptează numirea primului ministru, care nu va fi contrasemnată".

Analiza textului arată că s-a urmărit realizarea unei concordanțe între activitatea practică și prevederile legale. În realitate, și până în 1938 regele era „capul statului", chiar dacă nu exista o mențiune expresă în Constituție. În privința răspunderii ministeriale era un fapt că, pe baza Constituției din 1923, toate guvernele și toți miniștrii au fost schimbați prin hotărârea regelui și nu a Parlamentului; nu s-a înregistrat nici măcar un singur caz când un membru al executivului să fi părăsit puterea prin decizia parlamentului. De asemenea, numirea primului ministru era o prerogativă regală, iar semnătura fostului președinte al Consiliului de Miniștri a avut, de fiecare dată, un rol formal. Constituția din 27 februarie 1938 consemna principiul monarhiei active, iar regimul politic avea caracterul monarhiei autoritare.

Noua Constituție avea unele prevederi care, în mod cert, erau îndreptate împotriva legionarilor: dreptul la vot pentru Adunarea Deputaților era ridicat de la 21 de ani la

[1] *Ibidem*, nr. 48 din 27 februarie 1938.

30 de ani; interdicția pentru preoți de a pune autoritatea lor spirituală în slujba propagandei politice, interdicția propagandei politice în lăcașurile de cult; interdicția de a „lua sau presta jurământ" pentru persoanele care nu erau autorizate prin lege. Pe de altă parte, prin Constituție se acorda — pentru prima dată în România — dreptul la vot pentru femei. Potrivit art. 15, pedeapsa cu moartea se aplica în timp de război; Consiliul de Miniștri putea decide aplicarea acestei pedepse și în timp de pace „pentru atentate contra suveranului, membrilor familiei regale, șefilor statelor străine și demnitarilor statului". De asemenea, Constituția urmărea să asigure stabilitatea regimului, prin: prelungirea mandatului deputaților de la 4 la 6 ani; creșterea numărului senatorilor de drept la o jumătate din totalul membrilor acestui corp legiuitor; stabilirea unei structuri a Adunării Deputaților în funcție de îndeletnicirea alegătorilor: agricultură și muncă manuală, comerț și industrie, ocupații intelectuale. Validarea mandatelor se făcea de Înalta Curte de Casație și Justiție pentru a evita lungile și penibilele dezbateri din primele ședințe ale Parlamentului de după alegeri.

Legea electorală din 9 mai 1939[1] a detaliat prevederile din Constituție; femeile aveau drept de vot, dar nu erau eligibile; numărul deputaților era stabilit la 258, iar al senatorilor aleși prin vot universal la 88, plus 88 numiți de rege și alții „de drept" în virtutea „înaltei lor situațiuni în stat și în biserică" (art. 8). Legea introducea încă o restricție — pe lângă cea de vârstă — și anume, aceea ca alegătorii să fie știutori de carte. Acest fapt a avut ca rezultat scăderea numărului de alegători de la 4,6 milioane în 1937 la 2 milioane în 1939. Un alt element nou este introducerea jurământului de credință față de regele Carol al II-lea pe care parlamentarii erau obligați să-l presteze.

La 30 martie 1938, patriarhul Miron Cristea și-a prezentat demisia, apreciind că guvernul său „a pus bazele noului regim, a dat o nouă Constituție. Astfel, fiind oarecum terminată construcția podului pentru a trece pe drumul unei noi vieți de stat în cadre mai normale, nu mai este absolută necesitate guvernul în formația sa de astăzi"[2]. Regele l-a însărcinat tot pe Miron Cristea să constituie noul guvern, care din punctul de vedere al structurii politice nu se deosebea de cel anterior. Postul cheie — Ministerul de Interne — îl deținea în continuare Armand Călinescu, la Justiție a fost numit Victor Iamandi, la Afaceri Străine — Nicolae Petrescu-Comnen, la Finanțe — Mircea Cancicov. Din guvern mai făceau parte: Petre Andrei, Mihai Ralea, Mihail Ghelmegeanu, Mitiță Constantinescu, Eugen Titeanu ș.a.

Printr-un decret regal din 30 martie 1938 s-a înființat ***Consiliul de Coroană***, compus din membri desemnați de suveran; acesta se întrunea „ori de câte ori regele socotește util să-i ceară părerea, cu titlu consultativ, asupra problemelor de stat de însemnătate excepțională"[3]. Membrii Consiliului purtau titlul de consilieri regali, aveau rang de miniștri de stat și ocupau la ceremoniile oficiale locul de după președintele Consiliului de Miniștri;

[1] *Ibidem*, nr. 100 din 9 mai 1939.
[2] „Universul" din 1 aprilie 1938.
[3] „Monitorul oficial", nr. 75 din 31martie 1938.

Fig. 227 Armand Călinescu.

Fig. 228 Mareșalul Constantin Presan.

ei primeau o indemnizație de reprezentare. În funcția de consilieri regali au fost numiți foști miniștri de stat din primul guvern Miron Cristea, la care s-au adăugat mareșalul Constantin Presan și generalul Ernest Baliff. În aceeași zi a apărut și decretul privind ***dizolvarea partidelor politice***[1]. Acesta avea următorul conținut: „Art. 1. Toate asociațiunile, grupările sau partidele actualmente în ființă și care s-au constituit în vederea propagării ideilor politice sau a realizării lor sunt și rămân dizolvate. Art. II. Nici o nouă organizație politică nu va putea lua ființă în viitor și nu va putea activa decât în condițiunile și în formele prevăzute printr-o lege specială ce se va întocmi în acest scop". În raportul prezentat regelui de președintele Consiliului de Miniștri se scria: „Constituțiunea de la 27 februarie 1938 a introdus un nou sistem, cu totul opus. El constă în alegerea membrilor Camerelor prin scrutin uninominal și reprezentarea pe profesiuni. Pe de altă parte, guvernul are responsabilitate politică numai față de rege. În asemenea condițiuni vechile organizații de partid nu mai corespund unei funcțiuni politice, ele nu mai au o rațiune de existență și devin astfel perimate. Mai mult chiar, acțiunile unor organisme incompatibile cu noua organizare ar putea constitui o piedică în calea unei normale dezvoltări a noii ordini publice în România". Acest act temerar, prin care se urmărea lichidarea unei componente fundamentale a regimului democratic, nu a provocat aproape nici o reacție din partea opiniei publice, iar opoziția liderilor unor partide a fost declarativă și ineficientă, deoarece ei nu aveau în vedere acțiuni practice pentru revenirea la regimul democratic.

În ziua de 14 aprilie 1938 a fost publicat decretul privind apărarea ordinii în stat[2], care preciza că dizolvarea unei grupări sau asociații cu

[1] *Ibidem*.
[2] *Ibidem*, nr. 88, din 14 aprilie 1938.

caracter politic atrăgea după sine în mod automat închiderea cluburilor sau localurilor de întruniri ale acestora.

Noul regim a procedat la reorganizarea administrativă a țării. La 14 august 1938 a fost decretată ***reforma administrativă***[1], pe baza căreia, alături de vechile unități — comuna, plasa, județul —, s-a introdus una nouă: ținutul. Au fost create zece ținuturi — Olt, Argeș, Mării, Dunării, Nistru, Prut, Suceava, Alba Iulia, Crișurilor, Timiș —, în fruntea cărora se aflau rezidenți regali, numiți prin decret de către Carol al II-lea. Aceștia se bucurau de largi împuterniciri, principala lor sarcină fiind aplicarea întocmai a hotărârilor guvernamentale, asigurarea ordinii și liniștii publice în ținutul respectiv. Conform noii legi, primarii nu mai erau aleși, ci numiți pe o perioadă de 6 ani.

Reorganizarea a cuprins și domeniul social: sindicatele au fost dizolvate, iar prin decretul-lege din 12 octombrie 1938 s-au creat ***breslele*** de lucrători, funcționari particulari și meseriași[2], ce aveau ca obiect apărarea și dezvoltarea intereselor profesionale ale membrilor, făcându-se precizarea că interesele profesionale „sunt limitate prin însăși natura lor la acelea de ordin industrial, comercial, agricol, tehnic, cultural și social", excluzându-se activitățile politice. De asemenea, decretul menționa că breslele „își exercită activitatea numai pe plan național", ele „nu vor putea fi afiliate organizațiilor cu caracter internațional sau să fie reprezentate la manifestațiuni sau congrese internaționale fără autorizația expresă a Ministerului Muncii".

Regimul a acordat o atenție specială tineretului: prin decretul-lege din 15 decembrie 1938, toți băieții între 7 și 18 ani și toate fetele între 7 și 21 de ani erau obligați să facă parte din ***Straja Țării***, al cărei comandant suprem era regele, căruia străjerii trebuiau să-i jure credință. Deviza străjerilor era „Credință și muncă, pentru țară și rege". La 19 octombrie 1939 a fost înființat ***Frontul Național Studențesc***, în care au fost înscriși, în mod automat, toți studenții.

Mijloacele de ***propagandă*** au fost puse în slujba regimului, având ca principal obiectiv elogierea lui Carol al II-lea — „salvatorul", „omul providențial", „voievodul culturii". Radioul transmitea zi de zi declarații, proclamații, relatări despre vizitele regelui, elogii rostite de oameni de știință și cultură, de artiști etc. Presa consacra pagini întregi lui Carol al II-lea, a cărui fotografie trebuia să se întipărească bine în mintea cititorilor; pe baza unei dispoziții date de Serviciul de cenzură, nu mai erau îngăduite să apară în presă fotografiile liderilor politici din opoziție, declarațiile lor sau relatări despre activitatea pe care aceștia o desfășurau. Din inițiativa lui Carol al II-lea și a lui Armand Călinescu a apărut un ziar oficial al regimului, intitulat „România", sub direcția cunoscutului scriitor Cezar Petrescu.

Aproape în fiecare săptămână avea loc câte o festivitate, la care se rosteau discursuri, se împărțeau decorații, se ofereau daruri. Astfel, în ziua de 6 iunie 1938, Carol — după propriile sale însemnări — a participat la sărbătorirea „Cavalerilor virtuții aeronauticii",

[1] *Ibidem*, nr. 187 din 14 august 1938.
[2] *Ibidem*, nr. 237 din 12 octombrie 1938.

prilej cu care a oferit decorații și medalii; a primit defilarea; un general italian aflat în vizită în România i-a conferit, în numele regelui-împărat și al ducelui, insigna de „Pilot de onoare al aeronauticii italiene"; în aceeași zi, Carol al II-lea a participat la inaugurarea expoziției Fundației Principele Carol. La 7 iunie a fost prezent la deschiderea Congresului Căminelor Culturale, la Arenele Romane. Aici au avut loc „coruri și discursuri", apoi defilarea a 400 delegați „în sunetul unei fanfare țărănești din vechiul Regat"; după masă, la Șosea, distribuirea noilor drapele și fanioane unităților străjerești și decorarea „celor care au muncit cu râvnă", apoi inaugurarea și vizitarea expoziției străjerești. În ziua de 8 iunie, manifestație pe stadionul ANEF, după următorul program: serviciul divin; intonarea Imnului Regal; rostirea rugăciunii „Tatăl nostru" și a „Textului biblic"; cuvântul Marelui Străjer; urări adresate Marelui Străjer; cântece străjerești; gimnastica străjerilor; defilarea Străjii Țării. Au urmat masa oficială și primirea darurilor, între care: de la Malaxa — manuscrise aparținând lui Vasile Alecsandri; „daruri frumoase" de la Ministerul Apărării Naționale și de la Urdăreanu; apoi poker, la care, bineînțeles, regele a câștigat. Festivitățile s-au reluat a doua zi, 9 iunie, cu defilări, fanfare străjerești, cimpoaie, concurs hipic internațional[1].

Presa și radioul prezentau pe larg activitatea Marelui Voievod de Alba Iulia; pentru acesta a fost creată o clasă specială, cu elevi din diferite zone ale țării și din medii sociale diverse; principele Mihai a fost trimis să facă instrucție militară; moștenitorul tronului a fost înscris în registrul armatei etc. Dar toate aceste activități erau mai mult de paradă. Regele Mihai avea să povestească: „Stăteam, desigur, de vorbă, dar nu ne ocupam decât de banalități. Niciodată vreun cuvânt referitor la situația politică sau economică. Mă obliga să mă duc să îl trezesc pentru a-i spune «bună dimineața» înainte de a pleca la școală"[2].

Carol al II-lea nu permitea altor membri ai familiei regale să desfășoare activități care să le atragă simpatia opiniei publice. Cea mai afectată era regina Maria, așa cum observa și principele Nicolae: „Mamei i-a interzis să mai apară la diferite festivități, Carol umilind-o în diferite feluri. I-a redus activitățile sociale, ba a mers până acolo încât nu i-a permis să desfășoare activități de binefacere, decât în măsura în care le finanța ea însăși. O punea să-și plătească cheltuielile de călătorie, deși până atunci ele erau suportate de stat"[3]. Martha Bibescu nota că regele Carol al II-lea a fost „cel mai crud destin al reginei Maria" și că aceasta „a sfârșit prin a-l urî". Constantin Argetoianu scria despre o vizită făcută de soția sa la regină: aceasta era îngrijorată de situația țării, deplora faptul că regele nu avea un sfătuitor demn în preajma sa; era împotriva lui Urdăreanu, pe care nu-l putea suferi. Carol dăduse ordin ca toate solicitările reginei către guvern și rege să se facă prin Casa

[1] Carol al II-lea, regele României, *Însemnări zilnice*, 1. Ediție Viorica Moisuc și Nicolae Rauș, București, 1995, p. 155-160.
[2] Mihai al României, *O domnie întreruptă*. Convorbiri cu Philippe Viguié Desplaces, București, 1995, p. 50.
[3] Nicolae de Hohenzollern, prințul, *În umbra coroanei. Documente, amintiri și comentarii*, Ediție Gh. Buzatu în colaborare cu Stela Cheptea și Sorin Pârvu, Iași, 1991, p. 69.

Regală, respectiv, să se adreseze lui Urdăreanu, care avea o mare plăcere s-o refuze. În vara anului 1938, fiind bolnavă, medicii au opinat că trebuia internată într-o clinică din Dresda, iar deplasarea trebuia făcută cu avionul, nu cu trenul. Carol s-a opus, pe motiv că avionul costa prea mult. Argetoianu afirmă că, înainte de a muri, regina ar fi scris lui Carol o scrisoare prin care îl ruga să se împace cu Nicolae, să se căsătorească și să termine cu dictatura cât mai repede, ca să nu-și piardă tronul. La rândul său, Carol își justifica atitudinea pe care a avut-o față de mama sa astfel[1]: „Am fost obligat să iau unele măsuri, căci ea devenise centrul de atracție al tuturor nemulțumiților și frondeurilor". Tratamentul urmat de regina Maria la Dresda s-a dovedit inutil, deoarece boala (cancer la ficat) era mult prea avansată. Dându-și seama că nu mai avea nici o șansă de salvare, regina a decis să se întoarcă în țară; zdruncinăturile trenului i-au creat mai multe crize, care i-au grăbit sfârșitul. A ajuns la Sinaia în ziua de 17 iulie, iar a doua zi regina Maria a încetat din viață. Nici nu se răcise corpul reginei, când Carol a deschis testamentul „spre a vedea dacă nu sunt dispoziţiuni speciale referitoare la înmormântare. Găsesc dispoziţiuni ca ea să fie înmormântată la Curtea de Argeș, iar inima la Balcic, în «Stella Maris». Răsfoind, așa în treacăt, testamentul, văd că eu primesc Balcicul și Ileana Branul, fetele bijuterii, iar Nichy numai bani; destul de neechitabil", nota suveranul. Carol al II-lea a dispus ca regina să fie înmormântată într-o „rochie de interior, albă" și nu în straie domnești, pentru că „așa îi stă mai bine, în această simplicitate feminină căci, oricât credea ea, a fost înainte de toate, o femeie". Cu alte cuvinte, nu o regină, cu rol major în istoria României.

În toamna anului 1938 — după acordul de la München din 30 septembrie, prin care Franța, Marea Britanie, Italia și Germania, au stabilit sacrificarea integrității teritoriale a Cehoslovaciei — regele Carol al II-lea a efectuat vizite la Londra (15–18 noiembrie) și Paris (19–21 noiembrie), prezentate de presa și radioul din România în termeni extrem de elogioși. Iată câteva extrase din presa timpului: „Regele nostru, cu privirea deschisă, cu zâmbetul pe buze, înfășurat în mantia albă a lui «Mihai Viteazul», dă mâna cu lordul Chamberlain, sir Reginald Hoare, ministrul Angliei la București, lordul Halifax, sir Samuel Hoare, primul lord al flotei". Gara „Victoria", cea mai importantă a Londrei, fusese pavoazată cu flori, drapele, ghirlande; un covor roșu era așternut de-a lungul peronului; pereții gării erau decorați cu enorme draperii roșii de sus până jos; ușa principală a salonului Regal era încadrată cu drapelele României și Marii Britanii. Carol al II-lea a fost întâmpinat la scara trenului regal de regele George VI, vărul său. „Poporul englez cunoaște pe M.S. regele Carol al II-lea așa cum îl cunoaște întreg poporul său, un înțelept domnitor, un cuminte cârmuitor, un mare spirit creator". Agenția de presă „Rador" reda aprecierile făcute de ziariștii străini asupra lui Carol al II-lea cu prilejul acestei vizite. Un publicist englez de la „Evening Standard" afirma: „Pentru a înțelege caracterul regelui trebuie să ținem seama că în venele lui curge sângele Windsorilor, Romanovilor și Hohenzollernilor. De la Romanovi a moștenit părul blond, fizicul plăcut și ochii albaștri, luminoși. De la

[1] Carol al II-lea, regele României, *Însemnări zilnice*, 1, p. 206–208.

Hohenzollerni, imensa capacitate de muncă". Regele a primit „Ordinul Jartierei", cea mai înaltă distincție britanică, act apreciat de presa din țară ca recunoașterea faptului că el este „un mare om de stat, de o iscusință neobișnuită, care posedă într-un mod strălucit geniul monarhiei". Dar, dincolo de aceste elogii, realitatea este că vizitele în Marea Britanie și Franța s-au încheiat cu un eșec, liderii de la Londra și Paris neluându-și nici un fel de obligații față de România.De altfel, însuși Carol al II-lea avea să aprecieze că aceste vizite „au fost folositoare din punctul de vedere al întăririi regimului care începea în sfârșit a fi priceput, dar din punct de vedere economic și al întăririi rezistenței [aceste vizite] n-au adus decât decepții. Politica de împăciuire, care avea să culmineze prin rușinea de la München, ne azvârlea, vrând-nevrând, în orbita germană"[1].

Fig. 229 Primul ministru Armand Călinescu în vizită la Ministerul Apărării, 1939.

Guvernul Armand Călinescu (9 martie — 21 septembrie 1939) s-a constituit imediat după moartea patriarhului Miron Cristea. Noul prim-ministru era, încă de la 10 februarie 1938, principalul „stâlp" al regimului. Acesta știa bine că regelui îi plăceau marile manifestații de adeziune a populației și a folosit diferite ocazii pentru ca „poporul să-și aclame regele". Una dintre acestea a fost prilejuită de aniversarea zilei de 1 Mai, proclamată „Ziua Muncii". La propunerea lui Mihai Ralea, ministrul Muncii, s-a organizat un Congres al breslelor. În sala „Aro" a vorbit însuși președintele Consiliului de Miniștri, Armand Călinescu. Opinia publică era încă sub impresia ocupării Cehoslovaciei de către trupele germane, la 15 martie și a mobilizării parțiale ordonate de guvern. De aceea, Călinescu a stăruit în cuvântarea sa asupra ideii că guvernul va lua toate măsurile necesare pentru apărarea granițelor aflate în primejdie. A urmat defilarea prin fața Palatului Regal, unde regele a apărut în balcon pentru a fi aclamat.

Cu toate măsurile luate, cu toată propaganda desfășurată, regimul nu reușea să pună în mișcare masele de cetățeni. Armand Călinescu nota: „Guvernul stă pe scenă și lucrează. Cetățenii stau în bănci și aplaudă uneori. Dar nu participă la această acțiune. Ei nu sunt

[1] Regele Carol al II-lea, *În zodia Satanei. Reflexiuni asupra politicii internaționale*, București, 1994, p.95.

Fig. 230 Primul ministru Armand Călinescu și consilierul regal Nicolae Iorga.

intim legați de aceste acțiuni". De aceea, pentru a da un suport politic regimului său, Carol al II-lea a hotărât să constituie, la 16 decembrie 1938, ***Frontul Renașterii Naționale*** (F.R.N.)[1]. Urmărind să dezintegreze vechile partide prin atragerea unor cadre în posturi de conducere, decretul preciza că F.R.N. era „unica organizație politică în stat", orice altă activitate politică decât aceea a F.R.N. fiind socotită clandestină; numai F.R.N. avea dreptul de a fixa și depune candidaturi în alegerile parlamentare, administrative și profesionale. Astfel, s-a instituit regimul partidului unic, care pretindea că exprimă interesele tuturor cetățenilor României. Șeful suprem al acestui partid unic era regele; conducerea F.R.N. era asigurată de un Consiliu Superior alcătuit din 150 membri, un Directorat cu 30 membri și trei secretari generali. Organele de conducere erau numite pe scară ierarhică; membrii F.R.N. purtau uniforme albastre (vara de culoare albă), iar formula de salut era: „Sănătate", cu brațul drept ridicat la nivelul umărului. În septembrie 1939 s-a creat și un post de ministru pentru F.R.N., în care a fost numit Constantin C. Giurescu.

Alegerile parlamentare s-au desfășurat în ziua de 1 iunie 1939 pentru Adunarea Deputaților și de 2 iunie pentru Senat. Listele de candidați au aparținut unei singure formațiuni politice: Frontul Renașterii Naționale; acestea au fost întocmite de Armand Călinescu și avizate de rege, stabilindu-se ca o treime să fie vechi parlamentari, iar două treimi să fie noi, aleși pentru prima dată. Între cei aleși s-au aflat: Nicolae Iorga, Mihail Sadoveanu, Dimitrie Gusti, Alexandru Rosetti, Petre Andrei, Mihai Ralea, Silviu Dragomir, dr. Nicolae Hortolomei, Ioan Lupaș, Constantin Rădulescu-Motru, Gheorghe Ionescu-Șișești, Constantin C. Giurescu, Victor Vâlcovici, Dimitrie Pompeiu, Grigore Antipa, Lucian Blaga, Ion Agârbiceanu, George Enescu, George Georgescu, Ion Jalea. De asemenea, erau și social-democrați: Ioan Flueraș, Iosif Jumanca, Eftimie Gherman, Gheorghe Grigorovici.

Parlamentul s-a deschis la 7 iunie 1939. Deputații și senatorii au depus următorul jurământ: „Jur credință regelui Carol al II-lea. Jur să păstrez Constituția și legile țării,

[1] „Monitorul oficial", nr. 293 din 16 decembrie 1938.

să mențin integritatea națională și să apăr integritatea teritoriului României"[1]. Câțiva senatori de drept — între care Iuliu Maniu, Ion Mihalache, dr. N. Lupu, C.I.C. Brătianu — au refuzat să îmbrace uniforma F.R.N. și nu au participat la lucrările Parlamentului. Martha Bibescu nota impresia ce i-a fost creată de noii parlamentari: „I-a înfășat pe toți în alb... În orice caz, uniforma le dă o înfățișare curățică... Vechii politicieni, trecuți prin ciur și prin sită, cu frunțile cele mai posomorâte, poate chiar cele mai josnice, au fost spoiți cu var, ca niște pomi fructiferi sau ca niște W.C.-uri de gară, ca tot ce trebuie dezinfectat... Printre ei, mulți l-au împroșcat pe rege cu noroi și, la cea mai mică dovadă de slăbiciune din partea lui, sunt gata să-l împroaște din nou. Probabil tocmai de aceea le-a dat haine care se pătează ușor — ca să-i împiedice de a se murdări"[2].

Fig. 231 N.D. Cocea.

A doua zi, 8 iunie, s-au desfășurat ***mari festivități*** consacrate „restaurației", cu același fast excepțional. Referindu-se la propaganda oficială și la atitudinea lui Carol al II-lea, scriitorul N.D. Cocea nota: „Să-ți pui tu slugile să te laude la gazetă. Și să te declari satisfăcut. Să-ți tocmești tu singur argați cu ziua care să te ridice în slava cerului. Și să te potrivești vorbelor lor. Să te socotești om mare pentru asta. Haram de rege!"[3]

Noi și grandioase festivități s-au organizat cu prilejul centenarului nașterii lui Carol I, pentru care Carol al II-lea avea un adevărat cult. În fața Palatului Regal din București a fost dezvelită statuia ecvestră a lui Carol I (realizată de sculptorul Ivan Messtrović), s-a realizat o ediție a cuvântărilor rostite de primul rege al României (îngrijită de Constantin C. Giurescu), s-au publicat volume de amintiri și omagiale. Asemenea activități erau, în esența lor, pozitive, deoarece puneau în valoare o pagină de istorie, în scrierea căreia primul rege al României a avut un rol important. Dar ele au fost concepute ca un prilej de omagiere a lui Carol al II-lea. La toate manifestările oficiale era prezent regele, căruia i se aduceau elogii, pentru continuarea și desăvârșirea operei începute de unchiul său, după urcarea pe tronul României, la 10 mai 1866. În martie 1939 a fost dezvelită statuia regelui Ferdinand la Chișinău (realizată de Oscar Han). Alte prilejuri pentru elogierea „marelui conducător" au fost „Luna Bucureștiului", „Luna cărții" și „Luna curățeniei".

„Entuziasmul" popular se desfășura după un scenariu foarte riguros conceput de Ministerul Propagandei Naționale, creat la 3 octombrie 1939. Acesta trimitea instrucțiuni privind materialele ce urmau să se publice cu ocazia unor aniversări sau vizite ale regelui, discursurile acestuia, ce trebuia scris despre modul de viață al suveranului;

[1] *Ibidem*, nr. 127 din 5 iunie 1939.

[2] Martha Bibescu, *Jurnal politic. 1939–1941*. Studiu, selecție, note și traducere de Cristian Popișteanu, Nicolae Minei, București, 1979, p. 77–78.

[3] N. D. Cocea, *Jurnal*. Cuvânt înainte, îngrijirea textelor și note de Al.Gh. Savu, București, 1970, p. 71.

toate aveau menirea de a-l prezenta pe Carol al II-lea ca simbolul tuturor virtuților umane. În cadrul acestui minister exista o Comisie tehnică pentru coordonarea acțiunilor de propagandă, pentru controlul articolelor apărute în ziare. Aceasta întocmea liste cu articolele ce trebuiau trimise pentru a fi publicate în străinătate cu diverse prilejuri (10 Mai, 8 Iunie etc.); de asemenea, stabilea materialul ce urma să fie pus la dispoziția corespondenților străini aflați în România. Pentru a răspunde și mai bine acestui scop, al dirijării modului în care se scria despre Carol, s-a înființat pe lângă Direcția Presei un Serviciu special de informații pentru corespondenții presei străine. De exemplu, la 15 noiembrie 1939, Ministerul de Interne trimitea o notă către Ministerul Propagandei Naționale prin care sugera ca în almanahurile ce se editau la sfârșit de an directorii de edituri și ziare „să introducă negreșit material informativ privind pe rege, Marele Voievod Mihai, regimul său, realizările sale, activitatea și rostul Frontului Renașterii Naționale, Straja Țării, toate acestea fiind de natură să ridice nivelul publicațiilor"[1].

Regele Carol al II-lea a dovedit o aplecare specială pentru cultură: a încurajat, a sprijinit și a popularizat activitatea în acest domeniu. Fundațiile Culturale Regale, conduse de Alexandru Rosetti, au desfășurat o activitate editorială absolut excepțională; Asociația Științifică pentru *Enciclopedia României*, al cărei președinte era Dimitrie Gusti, a început publicarea primelor volume din *Enciclopedia României*, cu un cuvânt înainte scris de Carol al II-lea; s-au tipărit ediții critice din operele unor mari scriitori — Hasdeu, Odobescu, Caragiale, Creangă, Șt. O. Iosif, Macedonski; s-a inaugurat Institutul de Istorie Universală condus de N. Iorga.

Suveranul iubea fastul, trezind invidia multor contemporani și derutând pe mulți, inclusiv istorici și politologi, asupra puterii reale pe care o deținea. În fapt, între imaginea publică — acreditată prin mass-media — și cea reală era o discrepanță considerabilă. Unul dintre miniștrii săi, Valer Pop, aprecia: „În aparență, România era organizată ca un stat totalitar, cu o constituție autoritară, cu un partid unic, cu regele șef de partid, cu toată lumea îmbrăcată în uniformă, cu salutul roman etc., etc. Toate acestea erau însă ***o simplă spoială***, care nu putea ascunde realitatea pentru observatorul perspicace: România făcea antisemitism de circumstanță, regim totalitar cu masoni și democrați cunoscuți și încerca să încropească o apropiere de Germania, cu anglo și franco-fili ș.a.m.d. Regele era înconjurat de oameni de aceleași credințe, iar situația Elenei Lupescu era mai tare decât oricând"[2].

Iată și câteva exemple, notate chiar de regele Carol al II-lea: la începutul lunii octombrie 1939 s-a discutat problema Serviciului Social, condus de Dimitrie Gusti, unde s-au constatat anumite nereguli; regele a încercat să-l salveze, dar nu a reușit. La 11 octombrie, Carol nota: „Astăzi mi-am călcat oribil pe inimă, înaintând lui Argetoianu cererea de suspendare a Serviciului Social. Legea o fi defectuoasă, dar opera în sine a fost cât se poate de frumoasă și am crezut, cu toată puterea, într-însa". Apoi, la 13 octombrie, regele

[1] ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale. Presa Internă, dosar 295/1939, f. 9.

[2] Valeriu Pop, *Bătălia pentru Ardeal*. Ediție Sanda Pop și Nicolae C. Nicolescu, București, 1992, p. 30.

începea însemnările cu aceste cuvinte: „E o zi tristă pentru mine. Se pune în aplicare suspendarea Serviciului Social. Ceea ce visasem, ceea ce fusese un ideal pe care-l întrezăream din vremuri de bejenie a fost îndepărtat din cauza unor nemulțumiri pe care eu continui a le considera ca fictive și care, desigur, au fost pricinuite de o prea mare dorință a lui Gusti să facă bine. L-am frânat cât am putut, dar tot mi-a scăpat printre degete. Multe trebuie să le îndure un suveran și această chestie m-a costat mulți ani din viața mea". În noiembrie 1939, Carol al II-lea i-a sugerat lui Gh. Tătărescu — președintele Consiliului de Miniștri — să-l numească pe Constantin C. Giurescu în funcția de ministru de Interne, dar acesta „în ruptul capului n-a fost primit" de șeful guvernului. Un rege care nu-și poate impune punctul de vedere în numirea ministrului de Interne nu poate fi, în nici un caz, dictator. Unele neplăceri i-a pricinuit și Nicolae Iorga, care, preluând președinția Senatului, a rostit un amplu discurs, exprimându-și deschis punctul de vedere în privința rolului Parlamentului, aducând, direct sau indirect, aspre critici regelui și guvernului. Criticile sale s-au extins și asupra altor tare ale regimului lui Carol al II-lea, între care lichelismul și favoritismul. În calitate de președinte al Senatului, N. Iorga înțelegea să joace un rol activ, să contribuie la ridicarea prestigiului monarhiei, precizând: „Eu nu am dușmănit, nu am lingușit niciodată pe nimeni, de sus până jos, într-o țară unde s-a trecut deseori la insultă și îngenunchere. Monarhiile de silă s-au prăbușit până acum și au reușit întotdeauna numai nobilele organizații de drept"[1]. Discursul său a produs stupefacție la Palat, drept care au început manevrele pentru înlocuirea profesorului. Foarte curând, Nicolae Iorga și-a dat demisia din funcția de președinte al Senatului, după ce încercase fără succes să modifice regulamentul acestuia. În ședința din 15 iunie 1939 a fost ales președinte Constantin Argetoianu, care aprecia că — în acele condiții — Parlamentul avea „o singură datorie: să ajute puterea executivă în confecționarea legilor și prin urmare în organizarea statului"[2].

Guvernanții din România și în special Carol al II-lea au privit cu multe speranțe tratativele anglo-franco-sovietice desfășurate în iulie-august 1939. Eșuarea acestora a produs îngrijorare în România, mai ales că imediat s-a anunțat că în ziua de 23 august a fost semnat un pact sovieto-german, la Moscova, de Molotov și Ribbentrop. Peste o săptămână, la 1 septembrie, a izbucnit cel de-al doilea război mondial, prin atacarea Poloniei de către Germania, apoi — de la 17 septembrie — și de Armata Roșie. Guvernul Călinescu a admis ca președintele, guvernul, trupele și cetățenii polonezi care fugeau din calea ocupanților, să se retragă în România.

La 21 septembrie a căzut ca un trăsnet știrea ***asasinării lui Armand Călinescu*** de către legionari. Echipa de asasini era alcătuită dintr-un avocat, un desenator și patru studenți (doi la Drept, unul la Medicină și unul la Politehnică). Vestea a produs stupefacție în rândul opiniei publice. Scriitorul Liviu Rebreanu nota: „La amiază așteptam radio-jurnalul. La 14,05 se întrerupe brusc muzica și o voce puțin sugrumată de emoție

[1] DS, nr. 2, ședința din 9 iunie 1939, p. 10.

[2] *Ibidem*, nr. 3, ședința din 15 iunie 1939, p. 45.

anunță: «Atențiune! Armand Călinescu a fost omorât! O echipă de legionari l-a executat!». Pe urmă, pauză lungă. Trec minute... Peste vreo 15 minute, radio anunță: «Un incident regretabil a făcut să se întrerupă emisiunea». Apoi, iar tăcere. Apoi aceeași frază. Se simțea la Radiodifuziune o mare încurcătură... În sfârșit se difuzează radio-jurnalul — numai câteva știri din străinătate"[1]. În comunicatul oficial dat publicității se aprecia: „În aceste zile, când nu departe de frontierele noastre se dau lupte crâncene, când se cuvine ca toți acei care au răspunderea intereselor și apărării țării să poată depune în liniște toată vigilența și toată autoritatea în exercitarea unei misiuni naționale a ceasului de față, țara întreagă e datoare să dea pilda celei mai desăvârșite discipline patriotice și a celei mai desăvârșite încrederi în viitorul neamului și statului român. Un singur cuvânt de ordine să treacă din om în om, pe tot întinsul țării: calm, disciplină, patriotism și solidaritate"[2]. Întreaga presă a închinat articole defunctului Armand Călinescu, elogiindu-l ca pe un mare om politic. Nicolae Iorga scria: „Un om a fost jertfit pentru liniștea țării sale înăuntru și pentru independența ei politică în afară. El a căzut, cum se putea aștepta, jertfa unor fanatici care-l urmăreau de mult cu o vendetă de sânge"[3].

Prin moartea lui Călinescu, regele a pierdut pe cel mai devotat om al său, un adevărat stâlp al regimului de la 10 februarie 1938. Din acel moment Carol al II-lea nu și-a mai putut recăpăta echilibrul, a acționat mai mult sub impulsul evenimentelor concrete, pe care nu le-a mai putut domina.

Fig. 232 Generalul Gheorghe Argeșanu.

În timpul ***guvernului prezidat de generalul Gheorghe Argeșanu*** (21–28 septembrie 1939) s-a desfășurat a amplă represiune împotriva legionarilor. Asasinii lui Călinescu au fost prinși, împușcați și expuși la locul crimei, unde au stat mai mult de o săptămână; au fost organizate adevărate procesiuni — cu participarea funcționarilor, militarilor, elevilor, studenților — la locul asasinatului, pentru ca publicul să știe „ce vor păți" toți cei care s-ar încumeta la acte similare. În toate județele au fost împușcați câte 3–4 legionari și expuși în piețe publice; mulți au fost luați noaptea din casă, fără a fi comis vreun act imputabil. În acele zile s-a practicat un adevărat terorism de stat, zeci de oameni fiind uciși, fără a fi fost judecați și condamnați la moarte. Efectul psihologic n-a fost

[1] Liviu Rebreanu, *Jurnal*. Text ales și stabilit, studiu introductiv de Puia Florica Rebreanu, București, 1984, p. 198.
[2] „Universul" din 22 septembrie 1939.
[3] N. Iorga, *După fapta de ieri*, în „Neamul românesc" din 23 septembrie 1939.

cel scontat de Carol al II-lea: acela de a provoca ura populației împotriva legionarilor, ci mai curând s-a creat un sentiment de compasiune pentru cei uciși, care zăceau într-o baltă de sânge sau în ștreang și chiar de revoltă față de utilizarea unor asemenea mijloace de răzbunare.

După acest val de represiune, s-a format ***guvernul Constantin Argetoianu*** (28 septembrie — 23 noiembrie 1939). Parcă pentru a acoperi recentele asasinate, cultul personalității regelui Carol al II-lea a luat proporții uriașe. Ziua de naștere a suveranului, 16 octombrie, a fost sărbătorită cu mult fast. Aceasta era considerată „zi de sărbătoare națională, în care cele 20 de milioane de români își unesc gândul, rugând pe cel Atotputernic să dea sănătate și viață lungă marelui nostru rege". În această zi, instituțiile și școlile publice din toată țara erau închise. Frontul Renașterii Naționale s-a ocupat cu minuțiozitate de marcarea momentului aniversar. La 16 octombrie 1939, în Capitală a avut loc o mare manifestare cetățenească; în capitalele de județ s-au desfășurat adunări publice pentru că „această zi trebuie să fie un fericit prilej de înălțare sufletească". În chemarea adresată de Frontul Renașterii Naționale se specifica: „Cu toții într-un gând să arătăm suveranului țării iubirea plină de devotament cu care nația recunoscătoare înconjoară în fiecare moment pe regele său"[1]. La adunarea festivă de la Ateneul Român[2] a vorbit primul ministru Constantin Argetoianu, care a spus: „Primul nostru gând trebuie să se îndrepte cu caldă dragoste și recunoscătoare încredere către regele și îndrumătorul nostru. Cu o desăvârșită claritate de vederi, cu intuiția pe care Dumnezeu o hărăzește numai marilor conducători de neamuri, cu o neșovăielnică voință, Majestatea Sa a brăzdat cărările pe care poporul nostru înaintează cu pași siguri". Profund revoltat de această propagandă deșănțată, N.D. Cocea nota: „Ziua de naștere a regelui. De trei zile nu-i mai tace gura radioului, anunțându-se evenimentul acesta extraordinar. Și presa, prin toate penele redactorilor și colaboratorilor ocazionali, miniștri, ministeriabili, frontiști, străjeri, lingăi etc., etc., îi ține hangul. Articole. Discursuri. Interviuri. Fotografii. Tot ce vreți. Pe toate glasurile. Pe toate limbile"[3].

Între cadourile primite de rege cu această ocazie s-a aflat un *Autoportret* de Luchian, dăruit de guvern; Banca Națională i-a oferit o hartă a României gravată pe o placă de aur, în greutate de 16 kg, dar regele a observat că formele de relief nu se disting cu destulă claritate, drept care a fost realizată o nouă hartă, pe o placă de 19,6 kg aur, iar Carol a fost mulțumit.

După calmarea situației interne, ca urmare a represaliilor antilegionare, regele a recurs la „o mică comedie"[4], după cum avea singur să noteze: le-a sugerat miniștrilor Petre Andrei și Victor Slăvescu să-și prezinte demisia, pentru a provoca o criză de guvern. „Farsa" a reușit, iar C. Argetoianu a trebuit să depună mandatul.

[1] ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale. Presa Internă, dosar 403/1939, f. 102–104.
[2] „Universul" din 17 octombrie 1939.
[3] N. D. Cocea, *op. cit.*, p. 70.
[4] Carol al II-lea, regele României, *Însemnări zilnice*, 2. Ediție Nicolae Rauș, București, 1997, p. 228.

Fig. 233 Gheorghe Tătărescu.

Guvernul Gheorghe Tătărescu (24 noiembrie 1939 — 3 iulie 1940) avea menirea ca, pe fondul deteriorării situației internaționale, să realizeze o politică de „reconciliere națională". În discursul rostit cu prilejul Anului Nou 1940, regele a spus: „Trecem, o știm cu toții, prin vremuri îngrijorătoare, deci vremuri în care simțământul de solidaritate națională și de unire împrejurul unui singur gând și a unei singure credințe trebuie să fie mai puternic decât oricând. Eu, care stau neclintit de veghe ca România să pășească hotărât pe calea dezvoltării pașnice, simt mai mult ca orișicine această nevoie, ca toate puterile conștiente ale țării să se pună umăr la umăr ca aceste nevoi să se împlinească"[1].

În acest spirit, la 20 ianuarie 1940, Carol al II-lea a reorganizat Frontul Renașterii Naționale, stabilind eligibilitatea organelor de conducere până la nivelul ținutului (inclusiv), precum și instituirea funcțiilor de președinte, vicepreședinte și secretar general; la 23 ianuarie a numit în conducerea F.R.N. pe Alexandru Vaida-Voevod (președinte), Gh. Tătărescu (vicepreședinte) și Constantin C. Giurescu (secretar general), persoane provenind din trei grupări diferite, care aveau relații într-un evantai politic larg. În fapt, regele nu accepta să renunțe la situația dominantă pe care o avea, dar urmărea să atragă forțele politice din opoziție de partea sa. Iuliu Maniu și Constantin I.C. Brătianu n-au dat curs invitației regelui; singurul rezultat mai deosebit a fost acceptarea de către Ion Mihalache a demnității de consilier regal (17 aprilie — 16 iunie 1940).

Cel mai spectaculos rezultat al politicii de reconciliere a fost lungul șir al declarațiilor de fidelitate față de Carol al II-lea și regimul său semnate de legionari.

Propaganda oficială acredita ideea potrivit căreia societatea românească trăia într-o deplină armonie, datorită politicii înțelepte a „marelui cârmaci", cum era numit de ziarul „România". Frontul Renașterii Naționale avea 3,5 milioane de membri activi, Straja Țării — 4 milioane. Parlamentul ratifica, fără probleme deosebite, decretele-lege ce i se prezentau (în decembrie 1939 a votat 260, iar în martie — 163 asemenea decrete). Sărbătorirea celor 10 ani de domnie a regelui Carol al II-lea, la 8 iunie 1940, a devenit un moment esențial în istoria românilor. Acest fapt a fost subliniat în cele două volume intitulate *Zece ani de domnie a M.S. regelui Carol II* și în cartea *Carol II. Din culmea unui deceniu*

[1] „Timpul" din 3 ianuarie 1940.

de glorioasă domnie, în care erau incluse „gânduri" ale unor iluștri cărturari. Datorită situației internaționale nu s-au organizat manifestații de stradă, dar suveranul a primit, după cum singur o mărturisește[1], „manifestații foarte multe de simpatie din toate colțurile și din toate straturile", iar darurile au fost pe măsură: de la Viorel V. Tilea — o cutie de aur; servitorii Casei Regale — un album omagial în care fiecare a scris câte ceva „foarte frumos și foarte mișcător"; „Duduia" i-a oferit un automobil Zephyr; guvernul — pictura „*Vedeta din 1877*" realizată de Nicolae Grigorescu și un „*Cap de Christ*" pictat de El Greco; Banca Națională, o plachetă de aur masiv (12 kg) și o casetă cu noile monede de aur comemorative; Societatea Mica — minereuri de aur; Primăria București — o cupă de argint; Societatea Petroșani — o cutie de aur din noile exploatări de la Baia Mare, precum și o „serie nesfârșită de obiecte de aur de foarte mare valoare"; generalul Dombrowski (primarul general al Capitalei) — un portret al soției țarului Nicolae I; generalul Ilcuș — un buzdugan de aur.

Dincolo de aparențe și de o propagandă deșănțată, opinia publică nu a putut să nu sesizeze că în România se crease o castă de profitori ai regimului în fruntea căreia se afla însuși regele Carol al II-lea. Beneficiind de acoperirea organelor de stat, regele și camarila își rotunjeau veniturile cu sume considerabile, cel mai adesea prin presiuni și amenințări. O importantă sursă de înavuțire au fost banii rezervați dotării armatei; foarte des aceștia luau alte destinații, în timp ce ostașii români nu puteau fi echipați, dotarea cu tehnică modernă lăsa de dorit. Cităm din însemnările zilnice ale lui Victor Slăvescu[2] — ministrul Înzestrării Armatei: 6 aprilie 1939 — vizită la Divizia de Artilerie călăreață din Arad: „Multe lipsuri. Nici o armă nouă la trupe"; 13 aprilie — vizită la „fortul Bragadiru, plin de muniții. Halul în care se găsesc aceste muniții mă umplu de jale"; 14 aprilie: „Gl. dr. Marinescu vine să-mi spună detestabila situație în care se găsește Serviciul sanitar al armatei"; 28 aprilie: „vizitez Atelierul Central de Confecții al Armatei. O impresie de jale... Mașini vechi, murdărie, lipsă totală de organizare". Cu toate acestea, regele Carol al II-lea ținea discursuri patriotice, în care afirma că avea o grijă deosebită pentru dotarea și instruirea armatei, își exprima convingerea că aceasta era capabilă să apere integritatea țării și că nu va ceda nici o palmă din pământul strămoșesc.

Politica economică a regimului s-a caracterizat prin creșterea intervenției statului, exprimată în: măsurile vizând coordonarea activității economice, comenzile masive făcute industriei, achiziționarea unor mari cantități de cereale și stocarea lor, angajarea unor împrumuturi pe piața internă, dirijarea comerțului exterior și controlul circulației valutare. Viața economică a fost influențată de evoluția situației internaționale, care a impus acordarea unei atenții prioritare înarmării în vederea apărării granițelor; reorientarea comerțului exterior în condițiile dispariției unor piețe tradiționale pentru România;

[1] Carol al II-lea, regele României, *Însemnări zilnice*, 3. Ediție Nicolae Rauș, București, 1998, p. 193–198.

[2] Victor Slăvescu, *Note și însemnări zilnice*, 2. Ediție îngrijită, cuvânt înainte și indice de Georgeta Penelea-Filitti, București, 1996, p. 372–382.

îngreunarea transporturilor internaționale; stocarea de către diferite state a unor produse, îndeosebi strategice.

A fost reorganizat Ministerul Industriei și Comerțului, care la 7 aprilie 1938 s-a transformat în Ministerul Economiei Naționale, cu sarcina de a realiza îndrumarea, coordonarea și încurajarea dezvoltării forțelor de producție, distribuirea producției prin comerțul intern, orientarea și supravegherea importului, întocmirea legilor economice pe tărâm industrial, comercial și bancar. Prin decretul din octombrie 1939, Ministerul Economiei Naționale putea hotărî sindicalizarea tuturor întreprinderilor dintr-o ramură industrială, stabilind sarcini concrete de producție și de desfacere a mărfurilor.

Pe linia creșterii rolului statului în economia națională se înscrie decretul din ianuarie 1940, prin care s-a înființat Comisariatul General al Petrolului pe lângă Ministerul Economiei Naționale, care se ocupa de extracția și prelucrarea țițeiului, precum și de transportul, înmagazinarea în rezervoare, vânzarea și distribuirea produselor, satisfacerea nevoilor armatei și populației civile, exportul de petrol ș.a. Deciziile acestui Comisariat erau executorii. Consiliul Superior Ecomomic a fost împuternicit, prin decretul-lege din 1 iunie 1938, să întocmească și să adopte, în conformitate cu conjunctura economică, planurile și programele de raționalizare și de valorificare a producției naționale care, după ce erau aprobate de Consiliul de Miniștri, deveneau obligatorii pentru toate ministerele. Consiliul Superior Economic putea face propuneri de coordonare a liniilor generale în politica schimburilor, tarifelor și contribuțiilor fiscale în vederea îmbunătățirii situației economice a țării, aviza proiectele de tratate și convenții cu caracter economic, financiar sau social. Numirea membrilor Consiliului se făcea direct de către rege.

Producția industrială a continuat să crească, însă declanșarea celui de-al doilea război, la 1 septembrie 1939, a dus la restrângerea posibilităților de aprovizionare a industriei românești cu materii prime și semifabricate (bumbac, cauciuc, metale ș.a.), astfel încât unele întreprinderi textile și metalurgice, după ce și-au consumat stocul de rezerve, au fost nevoite să-și închidă porțile. De asemenea, starea de nesiguranță generată de război a făcut ca volumul investițiilor în scopuri productive să scadă. Efortul principal a fost îndreptat spre producția de armament și echipament de război — atât de necesare în conjunctura internațională devenită deosebit de nefavorabilă României.

Principala ramură a economiei naționale era agricultura. Metodele agrotehnice avansate de cultivare a pământului s-au extins; a cunoscut o anumită dezvoltare cultura plantelor tehnice — in, cânepă, rapiță —, precum și legumicultura și creșterea vitelor. Concentrările și rechizițiile masive au lipsit însă agricultura de o bună parte a forței de muncă, ceea ce a dus la o accentuată scădere a producției începând din 1939. Prin decretul-lege din 1939, Ministerul Agriculturii și Domeniilor împreună cu Ministerul Apărării Naționale erau autorizate să găsească mijloacele cele mai potrivite pentru organizarea agriculturii în vremuri excepționale, având ca obiectiv asigurarea aprovizionării armatei și populației civile.

În domeniul financiar s-a urmărit echilibrarea bugetului, creșterea veniturilor statului, în special pe baza impozitelor indirecte. La sfârșitul anului 1939 s-au făcut simțite

simptomele inflației care a luat amploare în anii următori. În mai 1940, Banca Națională a fost autorizată să reevalueze stocul de aur, operație în urma căreia leul a fost depreciat cu 50% față de nivelul anului 1929.

Comerțul exterior a fost marcat de decretul din 1 octombrie 1939, care a stabilit că „în interesul apărării naționale și al apărării ecomomiei și producției românești“ nici un export nu putea fi executat decât pe baza unei autorizații de export netransmisibilă. Deteriorarea situației internaționale a făcut ca principalele produse de export ale României — petrolul și cerealele — să devină obiect de puternică dispută între marile puteri. România era una dintre cele mai mari țări producătoare de petrol din Europa, iar acest produs căpătase o importanță deosebită pentru aprovizionarea mașinii de război; de asemenea, dispunând de mari cantități de cereale pentru export și având nevoie de produse fabricate, ea constituia o piață sigură și rentabilă pentru țările industrializate. Germania manifesta un interes deosebit pentru petrolul românesc și urmărea să încheie un tratat economic cuprinzător, dar guvernul de la București a adoptat tactica tergiversării. Motivul era de ordin politic, iar Carol al II-lea a căutat să opună rezistență penetrației capitalului german. Totuși, posibilitățile de contracarare a ofensivei hitleriste au devenit tot mai limitate. Într-un context internațional extrem de dificil — generat de ocuparea Cehoslovaciei — a fost semnat la 23 martie 1939 tratatul economic româno-german, care prevedea o puternică dezvoltare a relațiilor dintre cele două țări și o serie de avantaje unilaterale pentru Germania; totuși, când atmosfera s-a mai limpezit, autoritățile de la București au tergiversat aplicarea lui.

Creșterea rolului Germaniei pe arena europeană a influențat și situația economiei românești. Astfel, după ocuparea Austriei și Cehoslovaciei, monopolurile germane au preluat cea mai mare parte a pachetelor de acțiuni deținute în România de capitaliștii din cele două țări. În esență, n-a avut loc o sporire a importului de capital german, care să ducă la o efectivă dezvoltare a forțelor de producție, ci s-a înregistrat o preluare, mai mult sau mai puțin forțată, a întreprinderilor existente sau o substituire a capitalului, determinate de înțelegerile intervenite între marile trusturi internaționale. Deși a crescut sensibil, ponderea capitalului german în economia românească era încă modestă. În industria petrolului — ramură în care lupta dintre monopolurile străine a fost cea mai acerbă — capitalul german a sporit de la 0,18% în 1938 la 5,81% în 1940.

În condițiile în care mașina de război hitleristă subjugase o parte însemnată a Europei, la 27 mai 1940 a fost semnat „pactul petrolului“, prin care Germania obținea prioritate la exporturile românești, țara noastră primind în schimb armament și echipament de război. Acest „pact“ era expresia dorinței lui Carol al II-lea de „adaptare la realități“, adică de a recunoaște supremația Germaniei pe continent. Deși prețurile la petrol creșteau vertiginos pe piața mondială, România s-a angajat să vândă acest produs la prețurile antebelice, ceea ce însemna o mare concesie făcută hitleriștilor. Pe măsură ce Germania obținea victorii pe front, penetrația monopolurilor germane în economia românească se accentua, acestea preluând masiv acțiunile aparținând capitaliștilor din statele învinse.

Politica socială a urmărit, în principal, sprijinirea marii burghezii interesată în dezvoltarea industriei grele și în cea privind înzestrarea armatei. Această grupare, ce avea în frunte pe însuși regele Carol al II-lea, era dependentă de sprijinul statului, care era principalul creditor și cumpărător al produselor realizate. Politica guvernamentală față de țărănime și-a propus acordarea unui sprijin în vederea modernizării activităților productive și sporirii disponibilităților pentru export. Prin decretul din 5 decembrie 1938 s-a înființat Banca pentru Industrializarea și Valorificarea Produselor Agricole, care acorda credite pentru producția și valorificarea bunurilor obținute de pe proprietățile mai mari de 5 hectare. Totodată, statul a acordat unele facilități pentru cumpărarea de mașini agricole, pentru exportul de produse animaliere și vegetale. Prin decretul-lege din septembrie 1939 privind mobilizarea agricolă, gospodăriile moșierești beneficiau de oameni special recrutați pentru muncile agricole.

Muncitorimea a suportat și ea consecințele negative ale deteriorării situației internaționale și izbucnirii războiului mondial. Astfel, în martie 1940, Ministerul Muncii a fost autorizat să prelungească ziua de lucru la 10 ore în întreprinderile industriale, oricând necesitățile o impuneau, iar în iulie 1940 s-a adoptat un decret pentru stabilirea regimului muncii în împrejurări excepționale, care hotăra prelungirea zilei de lucru peste durata ei normală de 8 ore (fără a preciza cu cât), suspendarea vremelnică a repaosului duminical și sărbătorilor legale, precum și a concediului de odihnă în întreprinderile care lucrau pentru armată. Totodată, a fost interzis dreptul la grevă. Intelectualitatea a continuat să aibă o situație materială superioară celorlalte categorii sociale.

Anii 1938–1940 s-au caracterizat prin accentuarea procesului de stratificare socială, a cărei dominantă a fost detașarea puternică a unei grupări a marii burghezii industriale și bancare, în frunte cu regele Carol al II-lea, în timp ce marea masă a populației era tot mai mult afectată de politica fiscală și măsurile economice restrictive luate de autorități.

2. Partidele politice și activitatea lor

Deși au fost scoase în afara legii, prin decretul din 30 martie 1938, partidele politice au continuat, în fapt, să-și desfășoare activitatea, într-un cadru mult mai restrâns comparativ cu perioada anterioară.

Partidele mici, care în perioada anterioară sprijiniseră politica lui Carol al II-lea, *Partidul Agrar* (Constantin Argetoianu), *Frontul Românesc* (Alexandru Vaida-Voevod), *Partidul Naționalist-Democrat* (Nicolae Iorga) au primit favorabil actul dizolvării partidelor politice și măsurile ce au urmat. La rândul său, Carol al II-lea a îngăduit ca aceste organizații și grupări să-și continue oficios activitatea, concretizată în ținerea legăturii permanente între conducerile centrale și organizațiile județene, editarea unor ziare proprii sub titulatură „independentă" etc. Membrii acestor partide și grupări au ocupat funcții și demnități, constituind o sursă de cadre pentru regim.

Alte partide mici și-au încetat activitatea: *Partidul Poporului, Partidul Conservator, Partidul Radical-Țărănesc* și *Partidul Național-Creștin*, datorită faptului că șefii lor au decedat, iar partizanii acestora fie că au abandonat activitatea politică, fie că au aderat la alte organizații. Această situație a avut ca efect simplificarea sistemului partidist din România.

Organizațiile politice ale minorităților naționale și-au continuat activitatea. *Partidul Maghiar* și-a luat numele de ***Comunitatea Maghiară*** și a aderat la Frontul Renașterii Naționale în ianuarie 1939. În locul foștilor conducători „intransigenți", în frunte cu Gyárfás Elmér și Bethlen György, au fost promovați Bánffy Miklós și Szász Pál, care aveau relații la Curtea regală și legături cu unele cercuri ale burgheziei românești. Speranța lui Carol al II-lea că va colabora cu acești lideri, făcându-le numeroase concesii și acordându-le adevărate privilegii s-a dovedit a fi neîntemeiată. În fapt, Comunitatea Maghiară din România a continuat să fie dirijată de la Budapesta și să promoveze politica Ungariei îndreptată împotriva integrității teritoriale a statului român. Liderii Comunității Maghiare au primit cu satisfacție dictatul de la Viena din 30 august 1940, care „încorona" activitatea lor desfășurată de-a lungul perioadei interbelice.

Partidul German a fuzionat în noiembrie 1938 cu *Partidul Poporului German*, constituindu-se ***Comunitatea Germanilor din România*** care, în ianuarie 1939, a aderat la Frontul Renașterii Naționale. Încercarea lui Carol al II-lea de a atrage liderii minorității germane de partea sa a eșuat, aceștia fiind tot mai mult contaminați de hitlerism. Este semnificativ faptul că Fritz Fabricius, președintele Comunității Germanilor din România, îndeplinea și funcția de președinte a Uniunii Germanilor Minoritari din Europa; în această calitate, el era subordonat direct al lui Rudolf Hess, locțiitorul lui Adolf Hitler. Prin intervenția Berlinului, care a urmărit să pună capăt definitiv disputelor dintre Fabricius și Bonfert, cei doi au fost destituiți și, după un scurt interimat al lui Wolfram Brukner, în fruntea Comunității să fie numit, la 27 septembrie 1940, Andreas Schmidt, ginerele înaltului demnitar nazist Gottlob Berger.

Principalul partid de opoziție era ***Partidul Național-Țărănesc*** condus de Iuliu Maniu. Acesta a făcut repetate declarații împotriva regimului instaurat de Carol al II-lea, protestând contra măsurilor de restrângere a drepturilor și libertăților democratice. Iuliu Maniu a declarat că actul de dizolvare a partidelor politice era neconstituțional și, ca atare, nu era aplicabil. El a decis ca toți cei care acceptau demnități din partea regelui să fie considerați excluși din Partidul Național-Țărănesc. Între aceștia s-au aflat Petre Andrei și Mihai Ralea, membri ai Comitetului Executiv al Partidului. Într-un memoriu adresat regelui, la 27 aprilie 1938, Iuliu Maniu afirma: „Partidele politice sunt expresiunea unei comunități de vederi, de drepturi civile și de interese materiale și morale, de aspirații naționale și sociale și sunt o formă de organizare, care permite curentelor de opinii ale unei națiuni să se manifeste, fără a întrebuința violența... Partidele sunt expresia necesității organice a vieții de stat moderne. Curentele de idei și sentimente, complexul de interese materiale și morale ale unei națiuni nu sunt un produs artificial al voinței omenești, ci stadiul evoluției naționale, sociale și economice. Ele nu sunt create prin legi și prin urmare,

nu pot fi desființate prin lege"[1]. Tactica lui Iuliu Maniu a fost aceea de a hărțui regimul, de a-l critica în orice împrejurare și de a-l compromite. El nu urmărea mobilizarea opoziției împotriva politicii lui Carol al II-lea, ci de a-l lăsa să se macine ca urmare a propriilor greșeli și a incompetenței în gestionarea bunurilor statului.

Președintele ***Partidului Național-Liberal,*** Constantin I.C. Brătianu, a adoptat inițial o atitudine pozitivă față de regimul de autoritate monarhică. El a admis ca foștii președinți ai Consiliului de Miniștri, provenind din Partidul Național-Liberal, să facă parte, cu titlu personal, din guvernul de la 10 februarie 1938. Dar, după publicarea decretului din 30 martie 1938, privind dizolvarea partidelor politice, Constantin I.C. Brătianu a înțeles că suveranul nu se limita doar la acțiuni împotriva Gărzii de Fier, ci era decis să permanentizeze noul regim, distrugând sistemul democratic. În consecință, el a protestat împotriva decretului-lege din 30 martie, afirmând: „Mai curând sau mai târziu, tot la acțiunea de partide trebuie să se revie, pentru a da vieții naționale un ritm normal". Mai mult, conducerea Partidului Național-Liberal a hotărât excluderea din acest partid a celor care au semnat decretul de dizolvare, între aceștia numărându-se și Gheorghe Tătărescu. Astfel, C.I.C. Brătianu a propus Comitetului Central al Partidului Național-Liberal, întrunit la 4 aprilie, excluderea din partid a lui Gh. Tătărescu — secretarul general al partidului — precum și a lui Mircea Cancicov și Victor Iamandi, miniștri în guvernul Miron Cristea. În replică, a doua zi, 5 aprilie, Gh. Tătărescu a adresat lui C.I.C. Brătianu o scrisoare în termeni foarte categorici: „Nu pot admite, sub nici o formă, atitudini de ostilitate sau de rezervă față de Constituția acceptată de întreaga țară... Nu pot admite, sub nici o formă, atitudini de ostilitate sau de împotrivire față de actele actualului guvern, a cărui misiune este, între altele, și apărarea țării împotriva curentelor destrămătoare și a cărui acțiune, în toate domeniile, trebuie lăsată nestingherită. Nu pot admite, sub nici o formă, ca prietenii noștri Cancicov și Iamandi să fie blamați, direct sau indirect, prin intrarea lor în guvernul actual, ascultând de o chemare de la care, în aceste ceasuri grele, nu trebuiau și nu puteau să se derobeze. Nu pot admite, sub nici o formă, ca prin acte, declarații sau comunicate să deviem de la linia tradițională, care reclamă o identitate completă între țelurile actelor noastre și țelurile actelor Coroanei... Îndatoririle mele față de țară și față de Coroană mă obligă să socotesc deci nevalabile orice act făcut și orice hotărâre luată împotriva acestei linii de conduită și să clarific, în cel dintâi ceas al normalizării vieții noastre politice, situația ce s-ar crea prin nesocotirea ei". Au urmat o nouă scrisoare a lui C.I.C. Brătianu și replica lui Gh. Tătărescu, din 13 aprilie 1938: „Pentru a vă ușura executarea unei dorințe ale cărei urme le găsesc în scrisoarea dvs., vă rog să socotiți de azi rupte raporturile noastre"[2].

[1] *Istoria Partidului Național-Țărănesc. Documente.* Volum alcătuit de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu și Alexandru Cebuc, București, 1994, p. 176–177.

[2] Biblioteca Națională a României, fond St. Georges, pachet CCII, dosar 3, f. 1–18.

O caracteristică esențială a vieții politice din România de după 10 februarie 1938 a fost ameliorarea relațiilor dintre Partidul Național-Țărănesc și Partidul Național-Liberal: s-a ajuns la desfășurarea unor acțiuni comune, care nu erau de conceput în perioada anterioară. În această colaborare, Partidul Național-Țărănesc, prin liderul său Iuliu Maniu, juca rolul de „primă vioară", în timp ce Constantin I.C.Brătianu se mulțumea cu un rol secund. Iuliu Maniu, președintele Partidului Național-Țărănesc și C.I.C. Brătianu, președintele Partidului Național-Liberal, au adresat regelui, în aprilie 1938, un memoriu în care se aprecia: „Astăzi opinia publică din România Mare este înăbușită, iar un popor care a trăit și a prosperat în libertate, nu mai are nici o acțiune în viața țării lui. El trăiește în întuneric și la fiecare moment se așteaptă la decretarea unor legiuiri care îl asupresc și îi ridică drepturile pe care le-a câștigat printr-o lungă luptă de emancipare... Nemaiputându-se face o acțiune politică la lumina zilei, ea se face în taină și nemulțumirile se grămădesc fără să poată fi canalizate și aduse la cunoștința Majestății Voastre. Nu mai există o supapă de siguranță care să le atenueze"[1].

În „îndrumările" transmise organizațiilor județene, C.I.C. Brătianu afirma că „astăzi, ca și ieri, Partidul Național-Liberal nu va renunța nici o clipă la ființa, unitatea și doctrina sa politică". Într-un memoriu adresat regelui, C.I.C. Brătianu aprecia: „Un partid ca al nostru, care și-a afirmat trăinicia prin lunga sa existență și utilitatea înfăptuirilor sale, fiind astfel legat de sufletul poporului, nu poate dispărea pentru că un decret-lege l-a suprimat. Legăturile de gândire și aspirațiunile comune membrilor săi nu se pot distruge prin asemenea măsuri"[2].

O parte a presei național-țărăniste și național-liberale a continuat să apară sub titulaturi independente; între conducerile centrale și organizațiile locale s-a menținut o legătură permanentă; liderii celor două partide au putut avea contacte cu reprezentanții presei occidentale, iar emisarii lor au circulat nestingheriți peste granită. Măsurile coercitive au ocolit, de regulă, pe național-țărăniști și pe național-liberali. Totuși, pe anumite termene — de regulă două-trei luni — unele cadre, între care Ilie Lazăr, Ghiță Popp, Corneliu Coposu, Ion Manolescu-Strunga, au fost reținute. Secretarul general al Partidului Național-Țărănesc, Virgil Madgearu, a primit domiciliu obligatoriu la 22 martie 1940 și a fost eliberat numai după ce, la 17 aprilie 1940, Ion Mihalache a acceptat demnitatea de consilier regal.

Liderii Partidului Național-Țărănesc și ai Partidului Național-Liberal au făcut tot ce le-a stat în putință pentru a specula toate slăbiciunile de ordin intern și extern ale regimului, adoptând o atitudine protestatară, fără a se angaja într-o luptă fermă contra regimului patronat de Carol al II-lea, apreciind că acesta se va prăbuși de la sine.

Partidul Social-Democrat a cunoscut importante convulsii interne, ca urmare a faptului că unii dintre conducătorii săi au sprijinit regimul lui Carol al II-lea; între semnatarii

[1] *Constantin I.C. Brătianu, Carol II, Ion Antonescu. Amintiri. Documente. Corespondență.* Cuvânt înainte, note, îngrijire de ediție, indici de Ion Ardeleanu, București, 1992, p. 68.

[2] *Ibidem*, p. 51–52.

apelului pentru înființarea Frontului Renașterii Naționale s-au aflat și Gheorghe Grigorovici, Ioan Flueraș, Eftimie Gherman; din Parlamentul ales la 1–2 iunie 1939 făceau parte 11 deputați și 14 senatori din partea social-democraților; Gheorghe Grigorovici a îndeplinit, în perioada noiembrie 1938–iulie 1940, funcția de subsecretar de stat la Ministerul Muncii, fiind primul socialist care a făcut parte din guvernul României.

În aceste condiții, forța Partidului Social-Democrat s-a diminuat considerabil; activitatea partidului și a militanților săi a fost coordonată de Constantin Titel-Petrescu, care era și directorul ziarului „Lumea nouă". În anii 1938–1940, Partidul Social-Democrat a fost mai mult un club de dezbateri teoretice și nu a organizat acțiuni practice în rândul muncitorimii. Concepția fruntașilor acestui partid a rămas una democratică, ostilă măsurilor de restrângere a drepturilor și libertăților cetățenești promovate de guvernanți.

Partidul Comunist din România a înregistrat unele evoluții semnificative. Funcția de secretar general a fost îndeplinită de Boris Ștefanov până în aprilie 1940, când Cominternul a hotărât înlocuirea lui cu Ștefan Foriș. În Secretariatul C.C. al P.C.R. s-au perindat mai multe cadre: Ștefan Foriș, Lucrețiu Pătrășcanu, Ilie Pintilie, Ion Popescu-Puțuri, Bela Breiner, Iosif Chișinevschi, Vasile Luca, Nicu Tudor, Ștrul Țingelboim.

În activitatea practică, Partidul Comunist a urmărit stimularea conflictelor sociale pentru obținerea unor revendicări materiale de către muncitori, a desfășurat o intensă activitate în rândul breslelor, a inițiat unele manifestări politice îndreptate împotriva regimului. În același timp, Partidul Comunist a căutat să profite de acțiunile organizate de guvernanți, cum a fost Congresul breslelor din 1 mai 1939, pentru a-și lansa propriile lozinci politice.

Până la 23 august 1939, P.C.R., la cererea Internaționalei a III-a, a militat pentru o politică externă a României alături de Franța și Marea Britanie, pentru întărirea Micii Înțelegeri, a Înțelegerii Balcanice și a Societății Națiunilor. Spre exemplu, un document din decembrie 1938 preciza: „Suntem împotrivă ca minoritățile maghiară sau germană din Ardeal să se despartă. Suntem împotrivă, pentru că, până când în Ungaria domnește feudalismul ungar condus de zgardă către hitlerismul fascist, până atunci revizuirea nu este egală cu realizarea dreptului la autodeterminare. Suntem contra oricărei străduințe spre despărțire, pentru că drumul de ieșire îl vedem în primul rând în lupta împotriva asupririi exercitate de către clasa dominantă română, pentru că granițele de azi ale Ardealului cuprind acele părți ale poporului român și ungar, care și în trecut au fost împreună și au luptat împreună de-a lungul unui mileniu"[1]. În martie 1939, când guvernul a decis mobilizarea parțială a rezerviștilor, P.C.R. a dat curs acestui apel, precizând: „Comuniștii vor lupta cu arma în mână pentru apărarea independenței naționale"[2]. Această poziție s-a schimbat ca urmare a pactului Molotov-Ribbentrop, din 23 august 1939. Germania era considerată o țară pașnică, în timp ce „ațâțătorii la război" erau liderii politici

[1] ANIC Arhiva istorică a B.A.R., cota A XXIV-55, nr. inv. 997.
[2] „Lupta de clasă", nr. 13 din august 1939.

de la Paris și Londra. Mai mult, la 8 mai 1940, P.C.R. a primit din partea Cominternului indicația de a acționa pentru rezolvarea „pe cale pașnică a chestiunii Basarabiei și a problemelor litigioase cu țările vecine, pe baza autonomiei teritoriale pentru toate regiunile ocupate și recunoașterea dreptului la autodeterminare până la despărțirea de stat a naționalităților asuprite"[1]. Instrucțiunile Cominternului erau date în contextul mutațiilor înregistrate pe frontul de vest, unde Germania obținea importante succese.

Mișcarea Legionară (Garda de Fier) s-a aflat, după 10 februarie 1938, într-o situație extrem de grea. Regimul însuși a fost o reacție împotriva ascensiunii Mișcării Legionare. Corneliu Zelea Codreanu a sesizat pe deplin sensul acțiunii lui Carol al II-lea, drept care, la 21 februarie 1938, a publicat o circulară[2] în care arăta: „Noi am înțeles să acționăm în cadrul legii, manifestându-ne credințele noastre. Lovitură de stat nu voim să dăm. Prin esența însăși a concepției noastre, noi suntem contra acestui sistem. Ea însemnează o atitudine de bruscare, de natură exterioară, pe când noi așteptăm biruința noastră de la desăvârșirea în sufletul națiunii a unui proces de perfecțiune omenească. Nu vom întrebuința aceste mijloace, pentru că tineretul de astăzi are prea adânc înfiptă conștiința misiunii sale și a răspunderii sale pentru a face acte necugetate care să transforme România într-o Spanie însângerată". În consecință, Codreanu anunța că, începând cu data de 21 februarie, partidul Totul pentru Țară „nu mai există". El aprecia: „Generația noastră vede bine mănușa care i s-a aruncat. Mănușa aruncată va rămâne jos. Noi refuzăm s-o ridicăm. Ceasul biruinței noastre încă n-a sunat. E încă ceasul lor". După ce făcea cunoscut că peste o lună va pleca la Roma pentru a se ocupa de traducerea și de tipărirea în italiană și în franceză a cărții sale *Pentru legionari* și că va scrie volumul al doilea al acestei lucrări, căpitanul încheia cu îndemnul: „Credeți camarazi din sate, din orașe, din munți și din câmpii în viitorul legionar al României, pe care nici ura, nici uneltirea vicleană și nici moartea nu-l pot împiedica".

Prin acest act „căpitanul" spera să evite represiunile pe care regele le va declanșa împotriva Gărzii de Fier. Dar, Carol al II-lea și colaboratorii săi — în primul rând Armand Călinescu — erau ferm hotărâți să treacă la distrugerea Gărzii de Fier și la anihilarea lui Corneliu Zelea Codreanu, care se bucura de o reală popularitate. Spre exemplu, Radu Rosetti nota la 11 martie 1938 că atunci când Codreanu a intrat în librăria Cartea Românească „publicul i-a făcut o manifestație de simpatie"; în replică, guvernul a decis închiderea acestei librării, unde se găsea un raion cu cărți despre Garda de Fier, care se vindeau foarte bine[3]. Pe aceeași linie, la sugestia lui Iorga, guvernul a luat măsuri de închidere a cantinelor și restaurantelor legionare, sub motiv că ele erau un focar de propagandă. Profund revoltat, la 26 martie, Codreanu a trimis lui Iorga o scrisoare prin care-l acuza de „necinste sufletească", deoarece — după ce ani în șir a propovăduit ca românii să facă ei comerț, pentru a-i înlătura astfel pe evrei — acum se ridică împotriva

[1] ANIC Arhiva istorică a B.A.R., cota A XXIV-55, nr. inv. 1113.
[2] ANIC, fond Ministerul de Interne. Diverse, dosar 14/1938, f. 22.
[3] Radu R. Rosetti, *op. cit.*, p. 46.

celor care-i urmaseră sfatul.„Căpitanul" ținea să precizeze: „Nu veți întâmpina nici Dvs., Domnule Profesor Iorga, și nici ceilalți, toți care v-ați asumat răspunderea unei sângeroase și nedrepte opresiuni, nu numai nici o violență, ci nici măcar o opunere"[1].

Nicolae Iorga a arătat scrisoarea lui Armand Călinescu, iar acesta l-a sfătuit să se adreseze Parchetului spre a deschide acțiune publică pentru „ultragiu față de un ministru în exercițiul legal al funcțiunii sale", ceea ce profesorul (consilier regal) a făcut. Ulterior, dându-și seama că a intrat într-un joc periculos, N. Iorga a adresat comisarului regal Radu Hotineanu o scrisoare prin care cerea încetarea acțiunii judiciare împotriva lui Codreanu, deoarece „acuzatul nu-și dădea seama de faptele sale". Totuși, procesul și-a urmat cursul, iar la 16 aprilie, Codreanu a fost condamnat la 6 luni pentru „ultragiu adus unui ministru în exercițiul funcțiunii".

Sub impresia arestării lui Codreanu, la 15 aprilie a apărut decretul-lege pentru „apărarea ordinei de stat"[2], care îi viza în mod direct pe legionari. Decretul prevedea că era interzis „a se lua și presta orice fel de jurământ nelegal"; „mersul în formațiune militară pe șosele, străzi ori piețe publice, în scop de manifestație politică"; „a se cânta în grupuri, pe jos, în automobile, în tren sau folosind orice alt mijloc de transport, arii ce ar putea fi socotite ca exprimarea unor anumite idei politice"; „folosirea de formațiuni înarmate în scopul propagandei sau oricărei alte acțiuni politice"; „a se tipări sau multiplica în orice mod și împărți manuscrise, schițe sau desene ce ar conține un îndemn la săvârșirea unui act sau manifestarea unei idei politice din cele oprite de prezenta lege"; „de a primi, sub orice formă, direct sau prin persoană interpusă, sume de bani sau alte foloase materiale de la străini, în scopuri oprite de prezenta lege"; „constituirea de asociațiuni clandestine sub orice formă, cum ar fi: grupuri, nuclee, cuiburi și alte asemenea formațiuni, în scopul răspândirii unei idei politice".

Din ordinul lui Călinescu, în noaptea de 18/19 aprilie organele de ordine au făcut percheziții la sediile Gărzii de Fier și la locuințele legionarilor, au confiscat arhive și au efectuat numeroase arestări. Pe această bază s-a pus la cale noul proces, care s-a desfășurat în zilele de 23–26 mai[3]. Procesul avea un evident caracter politic. Justiția era subordonată regimului, fapt atestat de însuși ministrul de Interne Armand Călinescu; acesta nota că, datorită „slăbiciunii" personalului, „a trebuit să fac eu într-o noapte rechizitoriul"[4]. Au fost citați 117 martori, între care Iuliu Maniu, Ion Antonescu, Ion Zelea Codreanu, Nichifor Crainic, Mihail Manoilescu, Ion Mihalache, Simion Mehedinți, Constantin C. Giurescu, Alexandru Vaida-Voevod, Grigore Iunian, Nae Ionescu. În depoziția sa, generalul Antonescu — la întrebarea lui Codreanu, dacă îl crede capabil de a provoca vreo răzvrătire sau război civil — a declarat: „Dacă mi-ar fi făcut această impresie, nu

[1] *Din luptele tineretului român*, p. 110–111.
[2] „Monitorul oficial", nr. 88 din 15 aprilie 1938.
[3] Vezi, pe larg, Kurt W. Treptow și Gheorghe Buzatu, *„Procesul" lui Corneliu Zelea Codreanu (mai 1938)*, Iași, 1994.
[4] Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 392–393.

aș fi stat de vorbă cu domnul Codreanu. Domnul Codreanu a avut o atitudine foarte frumoasă față de interesele țării". La rândul său, Iuliu Maniu — întrebat de Codreanu în legătură cu încheierea pactului de neagresiune din noiembrie 1937 — a căutat să justifice acest act politic, afirmând: „Am putut constata, din partea d-sale, sinceritate în acțiune, consecvență și tenacitate, calități care se găsesc atât de rar în viața noastră politică și la conducătorii vieții politice. Pentru aceste motive — i-am întins mâna cu încredere și cu plăcere. În afară de acest motiv cu caracter personal, au mai fost motive și de natură politică... Dl. Codreanu crede, ca și mine, că ideea națională este factorul vital în propășirea unei națiuni... dl. Codreanu este de aceeași convingere ca și mine, că, fără a respecta regulele de corectitudine în viața particulară și publică și fără a ține seama de morala creștină, nu se poate asigura dăinuirea unei națiuni; și că părăsirea acestora ar însemna și pentru poporul nostru ceea ce a însemnat și pentru multe popoare din trecut: distrugere și pieire. Pentru aceasta suntem de acord în tendința de a impune, în viața particulară, socială și publică, corectitudinea, onoarea și morala creștină, pe care astăzi — durere — atâția o încalcă". Aluzia la regele Carol al II-lea este mai mult decât evidentă.

În ziua de 27 mai, la ora 3 dimineața, Tribunalul a decis condamnarea lui Corneliu Zelea Codreanu pentru: crima de deținere de acte secrete interesând siguranța statului, crima de reproducere în public de acte secrete interesând siguranța statului, delictul de uneltire contra ordinii sociale; crima de răzvrătire, drept care l-a condamnat la 10 ani muncă silnică și șase ani degradare civică, precum și la 5 000 lei amendă și 2 000 lei cheltuieli de judecată. El a fost depus la Jilava, apoi la Doftana și de aici la închisoarea din Râmnicu Sărat.

Ceilalți legionari arestați — cărora nu li s-a intentat proces — au fost internați în lagăre special amenajate. Nae Ionescu a fost arestat în mai 1938 și depus în lagărul de la Miercurea Ciuc, amenajat în localul Școlii de Agricultură din această localitate. În iulie a fost arestat și Mircea Eliade, deoarece a refuzat să dea o declarație de desolidarizare de Mișcarea Legionară, întrucât el precizase că nu fusese înscris în această organizație. A fost trimis tot la Miercurea Ciuc.

Măsurile luate împotriva lui Codreanu erau determinate de cauze interne, de o rivalitate politică pe care regele a decis să o tranșeze în favoarea sa. În același timp, a existat și presiunea guvernelor occidentale de a lichida Mișcarea Legionară care milita pentru o alianță cu Roma și Berlinul. Regele Carol al II-lea nota la 20 mai: „L-am văzut pe Comnen [ministrul Afacerilor Străine], care-mi face raportul asupra Genevei. Foarte interesant... Pentru noi, Comnen raportează că a fost foarte bine și că de mult, dacă nu niciodată, România nu a câștigat un prestigiu cum nu l-a mai avut. Arestarea gardiștilor și hotărârea mea de a lua măsuri drastice pentru întremarea țării au făcut un excelent efect". Peste trei zile, la 23 mai 1938, regele consemna: „Vin din nou știri că atmosfera în Anglia este foarte bună și a crescut de când cu măsurile contra Gărzii de Fier"[1].

[1] Carol al II-lea, regele României, *Însemnări zilnice*, I, p. 141, 145.

După vizitele la Londra și Paris, dar mai ales după întâlnirea cu Hitler din 24 noiembrie 1938, Carol al II-lea a decis să treacă la suprimarea lui Corneliu Zelea Codreanu. A profitat de faptul că în ziua de 28 noiembrie a avut loc atentatul asupra profesorului Florian Ștefănescu-Goangă, rectorul Universității din Cluj, pe care guvernul l-a pus pe seama legionarilor[1]. În această atmosferă s-a produs asasinarea lui Codreanu, împreună cu Nicadorii și cu Decemvirii, în timp ce erau transportați din închisoarea de la Râmnicu Sărat la cea din Jilava, în noaptea de 29/30 noiembrie 1938. Comunicatul oficial făcea cunoscut că în timpul deplasării, în dreptul pădurii de la km 30 al șoselei București-Ploiești, automobilele în care se aflau deținuții „au fost atacate cu împușcături de necunoscuți, care au dispărut și în acel moment transferații, profitând de faptul că transportul se făcea în automobile Brek tip jandarmi, deschise și pe timp de noapte și ceață densă, au sărit din mașini, îndreptându-se cu vădită intenție de a dispărea în pădure. Jandarmii, după somațiile legale, au făcut uz de armă!"[2] Au fost omorâți toți, deși era „noapte și ceață densă". În realitate, ei au fost ștrangulați în mașinile cu care erau transportați de către jandarmi special pregătiți pentru aceste crime. Cei asasinați au fost îngropați în curtea închisorii Jilava.

Regele și Armand Călinescu au contat pe demoralizarea legionarilor la aflarea știrii despre moartea căpitanului. Mircea Eliade descrie în romanul său, *Noaptea de Sânziene*, acest moment: „Ștefan auzi un strigăt sugrumat, sălbatic, de fiară rănită: «L-au împușcat pe Căpitan». Nu se mai auzi atunci nici o răsuflare în toată curtea. Tăcerea aceea împietrită i se păru mai cumplită decât orice strigăt. În clipa următoare, îi văzu pe toți căzând în genunchi, izbucnind în plâns, gemând; unii se loveau cu capul de pământ, alții urlau ca niște câini loviți. Cu armele în mâini, jandarmii îi priveau. Ștefan își făcu o cruce și își plecă fruntea fără gânduri". De teamă că vor fi uciși, mulți deținuți — între care și Nae Ionescu, Ștefan Zăvoianu, Radu Meitani — au semnat declarații de supunere și renunțare la orice acțiune interzisă de legi. În decembrie 1938 au fost eliberați 131 legionari.

După asasinarea lui Armand Călinescu, la 21 septembrie, a urmat o cruntă represiune ordonată de noul guvern, prezidat de generalul Gh. Argeșanu, în timpul căreia au fost ucise peste 300 de persoane, între care aproape toți fruntașii Mișcării Legionare.

3. Trecerea la totalitarism. Prăbușirea regimului

Agravarea situației internaționale l-a determinat pe Carol al II-lea să inițieze, la începutul anului 1940, politica de „reconciliere" națională. Această politică evidenția incapacitatea regimului de a rezolva prin propriile-i forțe gravele probleme ce stăteau în fața României, năruirea speranțelor lui Carol al II-lea de a lichida vechile partide, în special Partidul Național-Țărănesc și Partidul Național-Liberal, precum și falimentul F.R.N., care nu reușise să devină o organizație viabilă. Prin politica de „reconciliere", regele urmărea să înglobeze în F.R.N., în guvern și în celelalte organe de stat pe reprezentanții grupărilor politice din opoziție. Președinții Partidului Național-Țărănesc și Partidului Național-Liberal n-au acceptat propunerea regelui. La rândul său, Mișcarea Legionară s-a arătat receptivă la politica de „reconciliere".

[1] „Universul" din 30 noiembrie 1938.
[2] *Ibidem* din 2 decembrie 1938.

În urma tratativelor purtate de unii fruntași ai Gărzii de Fier cu reprezentanți ai guvernului și ai Parlamentului, un număr mare de legionari au făcut declarații de renunțare la convingerile lor politice și de loialitate față de Carol al II-lea și de regimul său. Prin mai multe decizii ale Ministerului de Interne, începând cu luna martie 1940 s-a trecut la eliberarea în masă a legionarilor din lagăre și închisori. O mare parte a gardiștilor care fugiseră în Germania de teama represaliilor s-au întors în țară. La 18 aprilie, Carol al II-lea a primit o delegație de legionari, condusă de Augustin Bideanu și Vasile Noveanu, iar în ziua de 18 iunie a avut o discuție cu Horia Sima, noul „comandant" al Mișcării Legionare. Referindu-se la această convorbire, Carol al II-lea nota: „Mi-a afirmat că pot avea încredere în credința și cinstea legionarilor. Am impresia că este sincer"[1]. Așadar, politica de „reconciliere" a avut ca principal rezultat realizarea acordului dintre guvern și Mișcarea Legionară.

Luna iunie 1940 a marcat o importantă evoluție a regimului politic din România. Sub impactul evenimentelor internaționale — caracterizate prin victoriile militare ale Germaniei — regimul de autoritate monarhică a evoluat spre totalitarism. Capitularea Franței, 22 iunie 1940, a bulversat întreaga conducere politică a României. Alexandru Cretzianu scria despre „dimensiunile influenței înspăimântătoare pe care a avut-o asupra noastră prăbușirea Franței"[2]. Carol al II-lea a decis transformarea F.R.N. în Partidul Națiunii, care a fost declarat „partid unic și totalitar"[3]. În acest partid erau obligați să se înscrie toți funcționarii publici, membrii organelor de conducere ale asociațiilor profesionale, membrii consiliilor de administrație ale întreprinderilor publice și private ș.a. În aceeași zi a apărut decretul-lege pentru „apărarea ordinei publice unice și totalitare a statului român", care prevedea pedepse grele pentru cei care făceau propagandă în vederea schimbării organizării politice a țării, care ar fi constituit organizații secrete sau ar fi reconstituit asociații dizolvate, precum și orice fapte care ar fi urmărit să discrediteze Partidul Națiunii — „organizația politică unică" recunoscută de lege.

Notele ultimative sovietice din 26 și 27 iunie 1940, ocuparea Basarabiei și nordului Bucovinei de către Armata Roșie au marcat începutul sfârșitului pentru regele Carol al II-lea. În ziua de 28 iunie generalul Antonescu a înaintat regelui o scrisoare, prin care

[1] Carol al II-lea, regele României, *op. cit.*, 3, p. 207.
[2] Alexandru Cretzianu, *Ocazia pierdută*. Prefață de V. Fl. Dobrinescu. Postfață de Sherman David Spector, Iași, 1995, p. 64.
[3] „Monitorul oficial", nr. 142 din 22 iunie 1940.

Fig. 234 Horia Sima.

se oferea să salveze „ce mai putea fi salvat din Coroană și din țară". Replica regelui a fost decizia ca lui Antonescu să i se stabilească domiciliu forțat la mănăstirea Bistrița (Vâlcea). În ziua de 28 iunie, Horia Sima era numit subsecretar de stat la Ministerul Educației Naționale.

Guvernul prezidat de Ion Gigurtu (4 iulie — 5 septembrie 1940) a constituit expresia dorinței lui Carol al II-lea de a câștiga bunăvoința Germaniei și Italiei și de a evita noi pierderi teritoriale. Primul ministru era cunoscut pentru vederile sale filogermane; în fruntea Ministerului Afacerilor Străine a fost numit Mihail Manoilescu, personalitate apreciată de Benito Mussolini. Legionarii au primit trei mandate: Horia Sima — Ministerul Cultelor și Artelor, Vasile Noveanu — Ministerul Inventarului Avuției Naționale, Augustin Bideanu — Subsecretariatul de stat la Finanțe. Nichifor Crainic aprecia cu deplin temei că guvernul era „un mozaic incoerent, al cărui criteriu component era: personalități care să fie eventual agreate la Berlin și la Roma !"[1] În ziua de 5 iulie 1940, Ion Gigurtu a declarat că România înțelege să facă o politică de integrare sinceră în sistemul creat de Axa Berlin-Roma.

Aceste spectaculoase schimbări politice, care exprimau dorința lui Carol al II-lea de a se adapta noilor realități de pe continent, nu aveau sorți de izbândă. La 15 iulie, Hitler a trimis regelui o scrisoare extrem de dură, în care-i cerea, pe un ton ultimativ, ca România să înceapă negocieri cu Ungaria și cu Bulgaria, pornind de la ideea cedării de teritorii în favoarea acestora. La 20 iulie o delegație, în frunte cu Horia Sima, s-a prezentat la Palat, cerând regelui să încredințeze puterea Mișcării Legionare. Evident, regele nu a acceptat.

Perseverând pe drumul pe care pornise, Carol al II-lea a dat publicității, la 9 august, decretul-lege privitor la starea juridică a locuitorilor evrei din România[2], încercând să se înscrie astfel „în noua ordine europeană" impusă de Germania. Decretul interzicea evreilor veniți în România după 30 decembrie1918 să ocupe funcții publice, să fie militari de carieră, să facă parte din consilii de administrație, să dețină proprietăți rurale etc. În expunerea de motive se aprecia că „sângele românesc" era un „element principal de așezare a Nației". În mijloacele de propagandă în masă patronate de regim au început să

[1] Nichifor Crainic. *Zile albe. Zile negre. Memorii*, 1. Ediție Nedic Lemnaru, București, 1991, p. 315.
[2] „Monitorul oficial", nr. 183 din 9 august 1940.

predomine cuvintele „totalitarism", „naționalism", „realism european", iar democrația era repudiată cu vehememță. Totuși, șansele de supraviețuire politică ale lui Carol al II-lea se diminuau de la o zi la alta. Tratativele româno-maghire, începute la 16 august 1940 în orașul Turnu Severin, n-au putut duce la nici un rezultat.

În ziua de 3 august 1940, Hitler a cerut guvernului român să cedeze Bulgariei partea de sud a Dobrogei — Cadrilaterul. La tratativele românobulgare, începute la Craiova în ziua de 19 august, partea română a satisfăcut integral cererile teritoriale ale Bulgariei, granița dintre cele două țări fiind ulterior stabilită pe linia trasată înainte de 1913. Același Adolf Hitler, stăpânul celei mai mari părți a Europei, a fixat în ziua de 27 august granița dintre România și Ungaria, care a fost comunicată de „arbitri" (Ribbentrop și Ciano) la Viena peste trei zile.

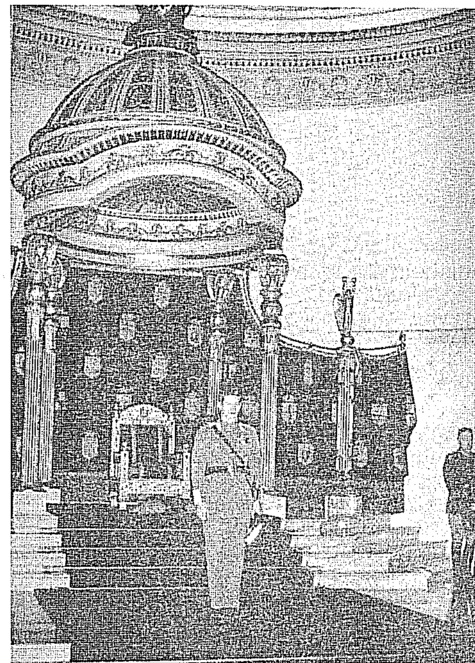

Fig. 235 București. 6 septembrie 1940. Mihai I, regele României în sala Tronului

Cedarea unei părți din Transilvania prin dictatul de la Viena din 30 august a generat o puternică reacție a populației și a forțelor politice, care a dus la prăbușirea lui Carol al II-lea și a regimului său. La 5 septembrie, Carol al II-lea l-a investit pe generalul Ion Antonescu cu depline puteri pentru conducerea statului român, iar a doua zi, 6 septembrie, a fost nevoit să abandoneze prerogativele regale în favoarea fiului său Mihai.

Capitolul XI

POLITICA EXTERNĂ A ROMÂNIEI ÎN PRIMUL DECENIU INTERBELIC

Organizarea sistemului de securitate al României

Contextul internațional. Tratatele de pace din 1919–1920 au stabilit noile raporturi de putere în arena internațională și au confirmat schimbările politice și teritoriale majore intervenite pe continentul european și în lume. Acestea corespundeau mai bine decât în trecut principiului naționalităților și revendicărilor identitare ale popoarelor, dar echilibrul era precar.

Din punct de vedere geopolitic, continentul european se prezenta schimbat față de perioada antebelică. În Vest, Franța și Marea Britanie, învingătoare în război, reprezentau cel mai puternic centru de putere. Cum Statele Unite ale Americii s-au retras din afacerile europene, cele două țări au rămas practic garantele sistemului versaillez. Dar, de la început, s-a vădit faptul că ele nu aveau forța politică, militară și economică de a impune respectarea întocmai a prevederilor tratatelor de pace și a realiza securitatea. Marile pierderi suferite în timpul războiului, contradicțiile dintre Paris și Londra, „îngrădirea" serioasă a celorlalte două centre de putere, Germania și Rusia, lipsa „umbrelei" americane au reprezentat principalii factori ai acestei situații.

Germania a fost învinsă și obligată să suporte prevederile dure ale tratatului de la Versailles, ceea ce a generat un puternic curent revanșard și revizionist.

În Est, Imperiul Rus s-a destrămat, puterea fiind preluată de Partidul Comunist (bolșevic), condus de V.I. Lenin. Regimul sovietic a reușit să supraviețuiască unui sângeros război civil și intervenției unor puteri occidentale. Ba mai mult, în contextul frământărilor sociale din primii ani postbelici, liderii sovietici au încercat să materializeze conceptul de „revoluție mondială", folosind în acest scop toate mijloacele. Rusia Sovietică (U.R.S.S. din 1922) nu a participat la Conferința de Pace de la Paris și nu a recunoscut hotărârile acesteia. În toată perioada interbelică, Moscova (noua capitală aleasă de bolșevici) a dus o politică de subminare a sistemului politic creat la Versailles. Ea poate fi sintetizată în două formule: un brâu de securitate la frontiere, format din state fidele, și utilizarea

„contradicțiilor" lumii capitaliste. Acestea erau răspunsurile Uniunii Sovietice la formulele întâlnite în mediile occidentale — „cordonul sanitar " și „încercuirea capitalistă".

Germania și Uniunea Sovietică se găseau pe poziții de adversitate față de sistemul versaillez, solidaritatea lor de interese reprezentând baza colaborării lor, concretizată în Tratatul de la Rapallo (1922), reînnoit în 1926 și 1931. Cooperarea a fost profitabilă ambelor părți. Germania a putut să eludeze clauzele economice și militare ale Tratatului de la Versailles, în timp ce Uniunea Sovietică a beneficiat de experiența Germaniei pentru a-și moderniza forțele armate.

În fața acestei situații, cele două democrații occidentale au acționat în primă fază confuz. Franța a încercat să impună respectarea *ad-litteram* de către Germania a prevederilor tratatului de pace, fapt ce a dus la „criza Ruhr-ului" (1923). După rezolvarea acesteia, Parisul s-a raliat Londrei, ambele capitale încercând să atragă Germania printr-o politică de concesii. S-a ajuns la Tratatul de la Locarno (11 noiembrie 1925), care a marcat un punct de cotitură în evoluția relațiilor internaționale dintre cele două războaie[1].

Conform acestuia, Marea Britanie și Italia garantau frontierele dintre Franța, Belgia și Germania. În schimb, Germania era primită în Societatea (Liga) Națiunilor și recunoștea implicit realitatea sistemului politic instituit la Versailles. Tratatul de la Locarno a reconciliat, într-o anumită măsură, Franța și Germania și a adus o anumită relaxare în raporturile dintre marile puteri. Dar el a arătat slăbiciunea Franței, care a devenit dintr-o țară garantă a păcii o țară garantată și a complicat situația din Europa Centrală, deoarece frontierele răsăritene rămâneau negarantate.

Cât privește Uniunea Sovietică, ea a fost recunoscută, în anii 1922–1924, de multe țări europene, fără ca acest fapt să o aducă în Societatea Națiunilor.

Mai complicată era situația în Centrul și Sud-Estul continentului european. Cele mai multe state (România, Cehoslovacia, Iugoslavia, Polonia) erau vital interesate în păstrarea *statu-quo*-ului instituit la sfârșitul războiului, iar altele (Ungaria, Bulgaria) duceau o politică revizionistă. Dar statele din această parte a continentului se găseau plasate între Germania și Uniunea Sovietică, două țări ostile sistemului versaillez, astfel că asigurarea securității în această regiune depindea în primul rând de capacitatea Marii Britanii și a Franței de a descuraja intențiile revizionist-expansioniste ale celor două mari puteri și a asigura stabilitatea sistemului.

În acest cadru internațional, politica externă a României a urmărit organizarea unui sistem de securitate, încheierea unor alianțe cu state interesate în apărarea păcii de la Versailles, stabilirea unor relații normale cu foștii inamici din timpul războiului, promovarea la Societatea Națiunilor și în cadrul conferințelor internaționale la care a

[1] Winston Churchill, *Al doilea război mondial*, 1, București, 1996, p. 25–28. Pentru episodul Locarno, a se vedea: Jan Jacobson, *Locarno and the West. 1925–1929*, Princenton, 1972; Anne Orde, *Great Britain and International Security. 1920–1926*, Londra, 1979; Jacques Bariéty, *Locarno et la politique de la sécurité de la France en Europe centrale*, în *Batir une nouvelle sécurité*, Paris, 2001, p. 125–146.

luat parte a unei politici active, vizând rezolvarea pe cale pașnică a tuturor diferendelor și crizelor ivite.

Această orientare a politicii externe românești a fost determinată de faptul că România, îndeplinindu-și dezideratul legitim de unitate național-statală, nu numai că nu avea nici un fel de revendicări față de statele limitrofe, dar dorea să întrețină cu acestea relații de bună vecinătate și amiciție. În al doilea rând, România considera că, atât menținerea unității național-statale, cât și amplul proces de reconstrucție și punere în valoare a resurselor țării nu erau posibile decât în condiții de pace. „Un uriaș program de refacere pe tărâm economic în genere, pe tărâmul industrial și al căilor de comunicație, pe tărâmul cultural, pe tărâmul militar, în special" — așa cum susținea Nicolae Titulescu în ședința Adunării Deputaților din 10 iunie 1920 — nu putea fi realizat decât în condiții de deplină securitate a granițelor naționale. Aceasta deoarece — continua Titulescu — „după ce am făcut România Mare, noi nu putem să nu facem jertfele necesare pentru a o păstra și a o dezvolta. Și, să se știe, pretutindeni, și înăuntru și în afară, că suntem hotărâți să ne facem pe de-a-ntregul datoria"[1].

Situația geopolitică și strategică a României era însă foarte complicată. Deși în urma realizării statului național unitar structura vecinătăților s-a modificat, pericolele nu au dispărut. Trei dintre vecini — Ungaria, Rusia Sovietică și Bulgaria — se manifestau, implicit sau explicit, drept inamici.

La 13/26 ianuarie 1918, guvernul bolșevic a trimis celui român o notă prin care anunța: „1. Toate relațiile diplomatice cu România încetează. Legația română și, în general, toți reprezentanții autorităților române se expulzează pe cea mai scurtă cale dincolo de frontieră. 2) Tezaurul României, aflat în păstrare la Moscova, se declară intangibil pentru oligarhia română. Puterea sovietică își asumă răspunderea de a păstra acest tezaur pe care îl va preda în mâinile poporului român. 3) Scerbacev, fostul comandant-șef al frontului român, care s-a ridicat împotriva revoluției, este declarat dușman al poporului și pus în afara legii"[2]. Printr-o declarație din 5/18 aprilie 1918 guvernul sovietic preciza că nu recunoștea actul Unirii Basarabiei cu România.

În februarie-martie 1920 a avut loc un schimb de radiograme între Gheorghi V. Cicerin, comisarul poporului pentru Afacerile Externe al Rusiei Sovietice și Alexandru Vaida-Voevod, președintele Consiliului de Miniștri al României, privind inițierea unor negocieri pentru reglementarea relațiilor dintre cele două țări, dar ele nu s-au materializat. Guvernul sovietic nu a recunoscut *statu-quo*-ul posbelic stabilit prin tratatele de pace, pe care le-a calificat, în mod global, drept „tratate imperialiste". Prin urmare nu a recunoscut nici actul de unire a Basarabiei cu România și nici tratatul din 28 octombrie 1920 care i-a dat consacrare internațională. Rusia sovietică a respins, în mod sistematic, propunerile și inițiativele venite din partea României de a se ajunge la relații de bună vecinătate.

[1] Nicolae Titulescu, *Discursuri*, București, 1976, p. 160.

[2] *Relațiile româno-sovietice. Documente*, I. *1917–1934* (Redactor responsabil al ediției române: Dumitru Preda), București, 1999, p. 15–16.

Frontiera de vest a României era amenințată de revizionismul promovat de Ungaria care, deși semnase, la 4 iunie 1920, Tratatul de la Trianon avea înscris în programul de politică externă revizuirea acestui tratat și reanexarea Transilvaniei. O politică similară avea să adopte și Bulgaria care revendica încorporarea la statul bulgar a celor două județe din Dobrogea de Sud — Durostor și Caliacra — ce aparțineau României din 1913.

Strategii militari români erau unanimi în aprecierea că situația geopolitică și geostrategică a României după actul Marii Uniri din 1918 era, din punctul de vedere al apărării naționale, mai complicată ca înainte de război. „România întregită — se arăta într-un document al Marelui Stat Major român din 1924 — se găsește într-o situație mult mai dificilă ca în trecut, căci frontierele sale sunt în întregime amenințate de statele ce o înconjoară. Această amenințare se datorează fie dorinței de revanșă din partea Ungariei și Bulgariei, care nu pot concepe deposedarea lor de unele teritorii ce le-au stăpânit, fie din cauza tendinței de propagandă a regimului bolșevic, care vrea să-și întindă influența cât mai la vest“[1]. În urma unei analize a potențialelor de război de care dispuneau fiecare dintre statele vecine ostile României, Marele Stat Major ajungea la concluzia că „cel mai periculos adversar pentru noi este Rusia. Ea poate acționa singură, găsindu-se în situația de a duce o operațiune cu propriile ei forțe, în vreme ce Ungaria și Bulgaria nu pot acționa decât în cadrul alianțelor, găsind-se în stare de inferioritate față de România, chiar dacă ea n-ar beneficia de convențiile ce are cu Iugoslavia și Cehoslovacia“[2].

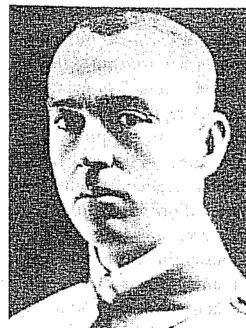
Pentru a face față pericolului ce se profila, forurile de decizie politică și militară de la București au elaborat strategia apărării integrității statului român, obiectiv ce putea fi atins, pe de o parte, prin întărirea propriei capacități de ripostă, domeniu în care guvernele din România interbelică au obținut puține rezultate, iar pe de altă parte, prin închegarea unui lanț de alianțe politice și militare care să asigure țării, în orice împrejurări, un sprijin extern eficace.

Alianța cu Polonia. Ministrul român al Afacerilor Străine Take Ionescu a urmărit să creeze o alianță a statelor antirevizioniste din Europa Centrală și de Sud-Est, pentru a realiza un „bloc“ între Germania și Rusia Sovietică, evitându-se astfel o nouă ciocnire militară de mari proporții, care să amenințe pacea Europei. El avea în vedere o alianță între Polonia, Cehoslovacia, România, Iugoslavia și Grecia.

În august 1920, ministrul de Externe cehoslovac, Edvard Beneš, a întreprins o călătorie în România, unde a conferit cu responsabilii politicii românești și, în primul rând, cu Take Ionescu[3]. Ministrul de Externe cehoslovac venea de la Belgrad, unde încheiase o convenție de alianță cu Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor. După opinia sa, următoarea etapă, pentru a se imprima consistență acțiunii, trebuia să fie alăturarea

[1] AMR, fond 948, secția 3, dosar 406, f. 175.
[2] *Ibidem*, f. 178.
[3] Constantin Xeni, *Take Ionescu (1858–1922)*, București, 1932, p. 465; CADN, Legația Berlin, seria B, dosar 614 (Raport nr. 100 de la București, 8 septembrie 1920).

României. La rândul său, Take Ionescu a pledat pentru concepția română despre alianța în cinci. În cadrul contactelor bilaterale, Cehoslovacia și-a dat deplinul asentiment ca România să întreprindă demersurile necesare pentru realizarea acordului între statele interesate, cu atât mai mult cu cât și ea era dornică să încheie o alianță cu Polonia.

Fig. 236 Locotenent-colonelul Ion Antonescu.

Take Ionescu a efectuat o călătorie în capitalele marilor Puteri Aliate pentru a prezenta scopurile proiectatei grupări regionale — „crearea unei alianțe de Răsărit din cele cinci națiuni noi care să închidă drumul Germaniei: Polonia, Cehoslovacia, România, Serbia și Grecia“ și astfel să se stabilească un nou echilibru de forțe în Europa centrală. Reacția Franței și Marii Britanii a fost, în esență, pozitivă.

După etapa Occidentală a periplului său, Take Ionescu a plecat în Polonia, în speranța rezolvării pe cale amiabilă a litigiilor polono-cehe, și a apropierii celor două țări.

Din cauza problemelor de ordin teritorial pe care le aveau cu statul cehoslovac, liderii polonezi nu doreau să intre în Mica Înțelegere, dar își manifestau intenția de a încheia o alianță cu România pentru protejarea frontierelor răsăritene ale celor două țări.

Cercurile militare românești devansaseră aceste întrevederi la nivel înalt. Atașatul militar francez la București, generalul Victor Pétin, își anunțase superiorii de la Paris (în martie 1920) că Marele Stat Major român era gata să trimită la Varșovia un om calificat, în persoana locotenent-colonelului Ion Antonescu[1], pentru a discuta problemele unei colaborări militare. În capitala poloneză, delegatul Marelui Stat Major român a angajat tratative cu generalul Tadeusz Rozwadowski, șeful Marelui Stat Major polonez, asupra situației de la granița celor două state și asupra măsurilor ce urmau a fi luate pentru a se împiedica vreo revizuire teritorială. Convorbirile au fost continuate, în același spirit, și cu prilejul sosirii la București a generalului Rozwadowski. Se aprecia, de către Statul Major al armatei poloneze, că această vizită „poate să constituie primul pas spre încheierea unei înțelegeri politico-militare definitive, a cărei necesitate o recunosc ambele popoare și spre a cărei realizare tind“[2].

La 3 martie 1921, s-a semnat la București Convenția de alianță defensivă între Republica Poloniei și Regatul României, precum și Convenția militară între România și Polonia. Esența defensivă a alianței a fost definită în art. 1: „Polonia și România se angajează să se ajute reciproc în cazul în care una din ele ar fi atacată, fără provocare din partea sa, la frontierele sale orientale actuale“. Protocolul „A“ stipula că „nici una

[1] AMR, fond 5457, dosar 4, 1920, poziția 160, f. 405–406.
[2] ANIC, Microfilme Polonia, rola 19, c. 853.

din cele două Părți contractante nu va putea încheia vreo alianță cu vreuna din Puterile Centrale fără consimțământul celeilalte părți"[1]. Rostul protocolului „B" — această convenție „urmează să fie ținută secretă atâta vreme cât tratatul de pace polono-sovietic nu va fi semnat" — era să preîntâmpine o nouă insistență din partea Franței sau Angliei de a îndrepta cele două state împotriva vecinului de la Răsărit și de a nu trezi suspiciuni la Moscova[2]. Cât privește protocolul „C", el consemna necesitatea studierii mijloacelor prin care se va putea încheia Mica Înțelegere în cinci, „astfel ca să-și dea garanții reciproce contra oricărei agresiuni și să se întrajutoreze pentru menținerea acestor tratate sau a unora dintre ele"[3].

Parte integrantă a Convenției politice, Convenția militară[4], semnată de generalii Constantin Cristescu și Tadeusz Rozwadowski, șefii celor două State Majore, specifica ansamblul de măsuri ce urmau a fi inițiate în cazul în care teritoriile celor două state, separat sau concomitent, suportau agresiuni în părțile răsăritene. Era prevăzut, pentru fiecare țară în parte și în raport cu proporțiile agresiunii, cuantumul trupelor operative: 14 divizii de infanterie (de tip normal, pe patru regimente de infanterie și două de artilerie) și două divizii de cavalerie, care trebuiau să fie concentrate în 18–24 zile de la decretarea mobilizării. În ceea ce privește exercitarea comandamentului, a prevalat punctul de vedere românesc: fiecare armată acționa sub comandament propriu; în cazul în care situația strategică impunea ca unități dintr-o armată să opereze în zona celeilalte, ele erau plasate sub ordinele acestui din urmă comandament. Legătura dintre cele două state majore era asigurată de organisme menite să ușureze contactul și luarea deciziilor în comun.

La 26 noiembrie 1925 s-a încheiat la București între reprezentanții Marilor State Majore iugoslav, polonez și român acordul pentru tranzitul mijloacelor de război între cele trei țări. Părțile contractante se angajau să îmbunătățească rețeaua de căi ferate, să execute lucrări care să permită creșterea tonajului destinat tranzitului, să pună la dispoziție toate mijloacele, în cuantumul precizat de comisiile mixte, necesare transportării materialelor de război dinspre Marea Adriatică și Marea Egee spre Polonia, să cedeze surplusul către țara ce prezenta deficit[5].

Prelungirea alianței politico-militare cu Polonia, într-o manieră care să ofere soluții situației de criză și unei posibile agresiuni sovietice, a fost urmărită cu insistență de factorii responsabili români. Tratatul cu Polonia, prin care cele două state se angajau să se ajute reciproc și să mențină împotriva oricărei agresiuni externe integritatea lor teritorială și independența lor politică, a fost semnat la 26 martie 1926[6]. Tratatul de alianță din 1921 fusese deci înlocuit cu unul cu garanții generale, al cărui conținut se înscria în spiritul Pactului

[1] D. Tuțu, *Alianțe militare ale României (1921–1939)*, în *Probleme de politică externă a României. 1918–1940*, București, 1977, p. 112.
[2] *Ibidem*, p. 111.
[3] *România în anii celui de-al doilea război mondial*, 1, București, 1989, p. 84.
[4] AMR, fond 5417, dosar 1, 1921, poziția 1076, f. 64–67.
[5] *Ibidem*, rola P. II 1956, c. 544–547.
[6] AMAER, fond 71, Polonia, dosar 65, f. 104–106.

Fig. 237 Mareșalul J. Piłsudski înaintea primirii defilării Regimentului 16 infanterie „Fălticeni", 1922.

Societății Națiunilor. Potrivit înțelegerii, în aceeași zi a fost semnat și Aranjamentul tehnic între cele două State Majore. Lărgirea *erga omnes* a Convenției militare era menționată explicit în articolul I: „Această obligație [a întrajutorării] subzistă chiar și în cazul în care una sau amândouă Părțile contractante s-ar găsi în război cu o altă putere în momentul în care una din ele ar fi atacată de unul sau mai mulți vecini orientali". Extinderea alianței contra oricărui agresor era explicit exprimată și într-un alt paragraf al Convenției: „Intervenția uneia din cele două Părți contractante în favoarea celeilalte se va face în aceleași condiții, oricare ar fi calitatea și situația politică internațională a adversarilor"[1]. Era clar că România și Polonia înțelegeau să-și asigure independența și integritatea teritorială împotriva tendințelor revizioniste de oriunde ar fi venit.

Fig. 238 Mareșalul J. Piłsudski decorează pe regele Ferdinand.

În condițiile în care agresiunea era declanșată de o altă putere decât U.R.S.S., statul neatacat se angaja, în afara obligațiilor prevăzute în articolul 2 al Tratatului de garanție, să dea curs Acordului relativ la tranzitul materialelor de război încheiat în noiembrie 1925, socotit parte integrantă a acestui aranjament tehnic.

Într-o situație amenințătoare, creată de această dată la frontierele orientale, guvernele aliate însărcinau organismele militare să inițieze contramăsurile necesare pentru a evita handicapul inițiativei strategice a inamicului și să dezvolte mijloacele de apărare națională, să pună la punct colaborarea industriilor de apărare. Convenția prevedea obligativitatea celor două State Majore de protecție a frontierelor pentru ca în cazul unei agresiuni, la adăpostul dispozitivului de acoperire, să se concentreze grosul forțelor militare[2].

[1] AMR, Microfilme, rola P. II 1957, c. 388.
[2] Nicolae Dascălu, *Relații româno-polone în perioada interbelică*, București, 1991, p. 43–44.

Deși Aranjamentul tehnic din martie 1926 prevedea explicit extinderea *erga omnes* a alianței, în afara problemelor privind tranzitul materialului de război, dezvoltarea rețelei de transmisiuni, schimbul de armament, dezvoltarea industriei de apărare, cele două organisme militare nu au luat — și nici nu aveau să ia — măsurile necesare pentru a exprima în ipoteze și planuri operative lărgirea cadrului politic.

Mica Înțelegere. În 1918 s-a refăcut statul cehoslovac, România și-a întregit unitatea teritorială, iar Serbia a alcătuit, împreună cu Croația și Slovenia, un nou Regat (din 1929, se va numi Iugoslavia). În timpul Conferinței de Pace de la Paris, cele trei state au fost incluse în categoria țărilor cu „interese limitate", fapt ce a generat reacții de protest comune, inițiate de șeful delegației române, Ion I.C. Brătianu. De asemenea, ele erau „succesoare" ale Imperiului Austro-Ungar, fiind interesate să împiedice refacerea acestuia sub sceptrul Habsburgilor. La rândul lor, România și Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor aveau anumite divergențe teritoriale cu Bulgaria.

Acesta era contextul care a permis apropierea celor trei țări și realizarea primei alianțe regionale din Europa, în spiritul pactului Societății Națiunilor.

La 14 august 1920, la Belgrad s-au făcut primii pași spre realizarea Micii Antante, prin semnarea Convenției de alianță între Republica Cehoslovacă și Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor. Respectivul act politic avea în vedere apărarea celor două state în cazul unui atac neprovocat din partea Ungariei, care, cu foarte mare greutate, proceda la îndeplinirea obligațiilor prevăzute de Tratatul de la Trianon, guvernul maghiar încercând „prin toate mijloacele să eludeze clauzele prevăzute în acest tratat, în special cele privitoare la reducerea armatei"[1].

Diplomația românească urmărea crearea unui „sistem de coordonare a acțiunii diplomatice și o uniformitate de organizare militară"; în acest scop a continuat, după semnarea Convenției cu Polonia, să poarte tratative cu responsabilii politicii externe cehoslovace. Rezultatul acestor discuții a fost parafarea, la 22 aprilie 1921[2], a Convenției de alianță defensivă între Regatul României și Republica Cehoslovacă, acțiune urgentată, între altele, de tentativa de instaurare pe tronul Ungariei a lui Carol de Habsburg, în martie 1921. Concomitent cu aceste fapte (tratativele bilaterale româno-cehoslovace), Mica Antantă a trimis Ungariei un ultimatum prin care-i punea în vedere că, dacă până în ziua de 6 aprilie, ex-regele nu va fi părăsit teritoriul Ungariei, va recurge la mijloace militare pentru a asigura respectarea Tratatului de la Trianon"[3]. Pentru semnarea Convenției militare, o delegație română, condusă de șeful Marelui Stat Major, generalul Constantin Cristescu, din care au mai făcut parte coloneii Anton Iovanovici și Ioan Prodan, precum și maiorul Gheorghe Rozin, a plecat la sfârșitul lunii iunie la Praga unde a conferit cu delegația militară cehoslovacă condusă de șeful Marelui Stat Major.

[1] AMR, Microfilme, rola P. II 1112, c. 617–619.
[2] Eliza Campus, *Mica Înțelegere*, București, 1968, p. 61.
[3] AMR, Microfilme, rola P. II 147, c. 929.

Concomitent, la Belgrad și București s-au purtat tratative privind securitatea în contextul general al intereselor europene în bazinul danubian. La 7 iunie 1921, Take Ionescu și Nikola Pasič, au semnat la Belgrad, Convenția de alianță defensivă între Regatul României și Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor. Asemănătoare cu precedentele două Convenții defensive, Convenția din iunie 1921, plecând de la situația politico-geografică a Iugoslaviei și României, avea în vedere întărirea *statu-quo*-ului la sud de fluviul Dunărea, prin apărarea celor două state la flancurile lor estic și respectiv sudic: „În caz de atac neprovocat al Ungariei sau al Bulgariei sau al celor două deodată contra uneia din Înaltele Părți contractante în scopul de a lovi ordinea stabilită prin Tratatul de pace de la Trianon sau prin cel de la Neuilly-sur-Seine, cealaltă Parte se angajează să participe la apărarea Părții atacate într-o manieră ce va fi stabilită printr-un aranjament menționat în articolul 2 al prezentei Convenții".

Reține atenția protocolul „B", parte integrantă a Convenției, care prin prevederile sale demonstrează că se intenționa ca tratatul româno-iugoslav din 1921 să fie aplicat împotriva oricărui agresor, din orice punct cardinal ar fi venit el; era o măsură de siguranță în plus pentru două state a căror politică externă concura la edificarea unui sistem de securitate regională, în vederea apărării granițelor naționale. Șapte luni mai târziu, la 23 ianuarie 1922, generalii Constantin Cristescu și Nikola Pesič semnau, la Belgrad[1], Convenția militară între Regatul României și Regatul Sârbilor, Croaților și a Slovenilor. Comisiile tehnice au prevăzut patru variante de acțiune. Prima pornea de la premisa agresiunii Ungariei împotriva uneia din cele două Părți contractante. Statul neatacat, la cererea guvernului țării supuse agresiunii, decreta mobilizarea armatei în termen de 48 de ore și-și concentra forțele astfel ca în 20 de zile să se poată alătura aliatului atacat. Cuantumul minim al forțelor de intervenție era fixat la șase divizii de infanterie și o divizie de cavalerie (72 batalioane, 90 baterii, 24 escadroane) și 30 avioane. Zona de concentrare pentru armata română era Arad, iar pentru forțele iugoslave — regiunea dintre Dunăre și Tisa. A doua variantă avea în vedere un atac al Bulgariei. Detaliile tehnice de acordare a ajutorului erau identice cu primul caz. Zona de concentrare a armatei române era delimitată de râurile Olt și Jiu, iar armata iugoslavă se deplasa pe direcția Niš-Pirot. În a treia variantă probabilă, atac combinat din partea ambelor state revizioniste (Ungaria și Bulgaria), statul neatacat urma să decreteze mobilizarea generală și să atace cu grosul forțelor sale agresorul stabilit din timp de cele două comandamente supreme. Delegațiile militare au socotit ca posibilă și varianta ca Părțile contractante să fie atacate concomitent de ambele state, considerate ca factori potențiali de conflict. Problema conducerii superioare era lăsată în suspensie până când o înțelegere specială urma să o reglementeze. Ca și Convenția militară dintre România și Cehoslovacia și aceasta preciza modalitățile de schimburi materiale și aprovizionare, precum și tranzitul materialelor de război în aceleași condiții politice și militare.

[1] Milan Vanku, *Mica Înțelegere și politica externă a Iugoslaviei. 1920–1938*, București, 1979, p. 24.

Fig. 239 Conferința Micii Înțelegeri de la Praga, 1925.

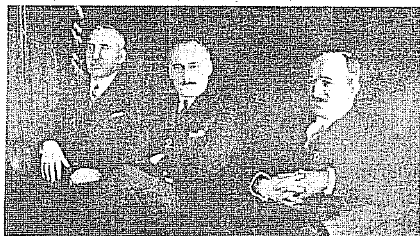

Fig. 240 Conferința Micii Înțelegeri de la Timișoara, 1926.

Noua organizație politică, numită *Mica Înțelegere*, dorea să fie un instrument de apărare a *statu-quo*-ului teritorial, cu cert caracter defensiv. Referindu-se la aceasta, unul din inițiatorii ei, Take Ionescu, aprecia: „Toate aceste tratate au un caracter hotărât defensiv. Mica Înțelegere este esențialmente o operă de pace"[1]. După opinia aceleași personalități, sistemul de pacte regionale încheiat în vara lui 1921 urmărea să asigure ca instrucția militară în cele trei state să se facă după un regulament comun, iar armamentul să fie același.

Tratatul cu Franța. Încă de la mijlocul secolului al XIX-lea, românii și-au legat toate marile speranțe privind realizarea idealului lor național de Franța. Participarea la războiul mondial a însemnat, înainte de toate, angajarea în luptă alături de Franța. Chiar dacă în timpul Conferinței de Pace de la Paris delegația României a fost pusă, adeseori, într-o situație umilitoare, în conștiința publică a românilor, a rămas faptul că prin tratatele de pace se ratifica Unirea Bucovinei, Transilvaniei și Basarabiei cu România.

După 1920, factorii de decizie de la București au urmărit să obțină din partea Franței un angajament formal — printr-un tratat — vizând menținerea sistemului de la Versailles, a securității și integrității teritoriale a României. La rândul lor, guvernanții de la Paris nu s-au arătat foarte interesați de această solicitare, căutând să amâne cât mai mult discuțiile referitoare la încheierea unui tratat de alianță cu România.

După semnarea acordurilor de la Locarno, care au evidențiat că legăturile între România și Puterile Occidentale erau aproape inexistente, discuțiile s-au intensificat, atât la București, cât și la Paris, dar și în alte capitale. În martie 1926, la Praga s-au desfășurat ședințe secrete între reprezentanții armatelor statelor Micii Înțelegeri și o

[1] Take Ionescu, *Mica Înțelegere*, București, 1921, p. 2.

delegație a armatei franceze. Deși conducerea Marelui Stat Major român îl informa pe I.G. Duca, ministrul Afacerilor Străine, că a fost vorba de „tehnica cifrului și nicidecum stabilirea unui cifru comun pentru armata franceză și armata română"[1], faptul în sine a produs la Roma o „impresie neplăcută și Grandi m-a întrebat azi — raporta Lahovary, ministrul român din Cetatea Eternă — dacă într-adevăr armatele statelor Micii Înțelegeri sunt în relațiuni atât de strânse cu armata franceză încât s-a putut stabili o înțelegere asupra unui subiect atât de confidențial"[2].

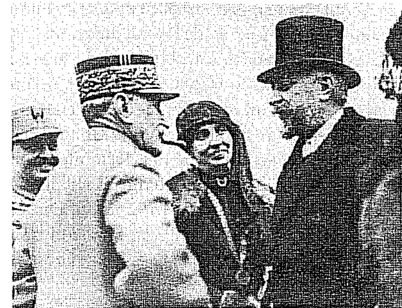

Fig. 241 Mareșalul Pétain și Ion I.C. Brătianu.

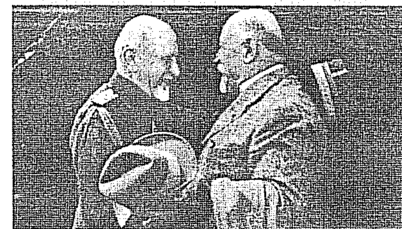

Fig. 242 Întâlnirea dintre generalii Henri Mathias Berthelot și Constantin Presan în Gara de Nord, 1927.

Temerile diplomației italiene nu aveau o bază reală, deoarece în tratativele franco-române, Parisul nu a acceptat niciodată prevederi care să-l oblige la un ajutor efectiv pentru România. Negocierile asupra încheierii unui tratat au cunoscut o nouă fază, în martie 1924, când Victor Antonescu, însărcinatul cu afaceri al României la Paris, a expediat la București textul unui tratat de alianță și prietenie remis de ministrul francez al Afacerilor Externe. Printre principiile fundamentale ale colaborării figurau: respectul angajamentelor internaționale; necesitatea menținerii păcii și stabilității în Europa; respectul ordinii juridice și politice internaționale, stabilite prin tratatele de pace; garanții reciproce în caz de agresiune pentru apărarea intereselor comune ale celor două state etc.

Bucureștiul era vital interesat în semnarea unui tratat cu Franța, deoarece dorea să-și conserve integritatea teritorială, prin descurajarea și prevenirea unor agresiuni venite din partea vecinilor revizioniști, în special a Uniunii Sovietice[3].

[1] AMR, fond 332, dosar 12, f. 3–4.

[2] *Ibidem*, f. 5.

[3] Pentru evoluția negocierilor franco-române și semnarea tratatului dintre cele două țări, a se vedea, între altele: Viorica Moisuc, *Premisele izolării politice a României*, București, 1990 (partea a III-a, cap. III); Petre Otu, *La signification du traité du 10 juin 1926 entre la Roumanie et la France*, în *Batir une nouvelle sécurité*, p. 493–500.

Acest fapt a ieșit în evidență cu prilejul întâlnirii dintre I.G. Duca, ministrul Afacerilor Străine al României, și E. de Peretti, directorul Direcției Politice din Ministerul Afacerilor Externe al Franței. Ministrul Afacerilor Străine, I.G. Duca, a conchis că în cazul unui conflict european, România se va alătura necondiționat aliaților (Antantei). Într-un conflict local, statul român putea să facă față unei agresiuni venite din partea Ungariei și Bulgariei, dar în cazul unui atac al Uniunii Sovietice, sprijinul Franței, coroborat cu cel al Poloniei, era indispensabil. Demnitarul francez a declarat că Franța nu-și putea lua obligații care să depășească termenii acordurilor similare încheiate anterior cu Polonia și Cehoslovacia. La 27 aprilie 1924, I.G. Duca a avut o nouă întâlnire cu de Peretti, acesta încercând să-l convingă pe ministrul român că Franța nu poate să încheie un tratat militar cu România pentru a-i garanta astfel posesiunea Basarabiei, nerecunoscută de Moscova.

Tratativele au intrat în impas și datorită alegerilor din Franța, care au dus la formarea unei noi echipe guvernamentale conduse de Edouard Herriot, acesta având noi opțiuni pe plan extern. Era vorba în primul rând de raporturile cu Uniunea Sovietică și Germania. De altfel, Parisul a recunoscut statul sovietic; ba mai mult, guvernul francez a hotărât să restituie Moscovei flota rusă a lui Vranghel, ancorată la Bizerta. Acest gest a provocat în România, după cum arăta Constantin Diamandy lui Herriot, la 7 ianuarie 1925, o consternare legitimă. La 13 ianuarie 1925, ministrul român în Capitala Franței a propus crearea unei baze franco-engleze la Constanța, care să apere litoralul românesc. Replica primului ministru francez a fost dură, el declarând că existența Rusiei Sovietice era un fapt îndeplinit, iar Parisul trebuia să aibă raporturi normale cu ea. Ele erau necesare și din perspectiva apropierii sovieto-germane.

În aprilie 1925, Aristide Briand a devenit ministrul de Externe în guvernul Painlevé. Deși el s-a declarat adeptul alianțelor continentale ale Franței și al păstrării ordinii politice europene, negocierile dintre București și Paris au stagnat. În august 1925 tratatul a fost definitivat, dar semnarea lui a fost amânată de Quai d'Orsay. Guvernul francez avea alte priorități, legate în special de negocierea, parafarea și ratificarea Acordurilor de la Locarno.

La sfârșitul lunii martie 1926, guvernul liberal condus de Ion I.C. Brătianu a fost înlocuit cu unul prezidat de generalul Alexandru Averescu, având pe Ion Mitilineu ministru al Afacerilor Străine. Noul șef al echipei guvernamentale române avea simpatii evidente pentru Italia, fapt ce a generat neliniște pe malurile Senei. În aceste condiții, după mai bine de doi ani de negocieri, guvernul francez a decis să accepte tratatul cu România. El a fost semnat la 15 iulie 1926 de Aristide Briand și Constantin Diamandy și antedatat 10 iunie, la cererea celui dintâi din cauza crizei de guvern din Franța[1].

[1] Textul tratatului la Gheorghe Gheorghe, *Tratatele internaționale ale României. 1921–1939*, 2, București, 1980, p. 141–142.

Tratatul, încheiat pe o perioadă de zece ani, prevedea, în primele două articole, angajamentul Părților de a nu comite nici o agresiune și de a rezolva toate problemele litigioase pe cale pașnică. În art. 3 și 4, cele două Părți contractante se angajau să examineze, sub rezerva rezoluțiilor Societății Națiunilor, chestiunile care riscau să pună în pericol securitatea externă a Franței și României. În cazul în care una dintre cele două țări ar fi fost atacate, guvernele lor urmau să se pună de acord fără întârziere asupra acțiunilor ce urmau a fi întreprinse în cadrul Societății Națiunilor. Celelalte două articole, 5 și 6, menționau angajamentul Părților contractante de a se consulta în eventualitatea unor tentative de modificare a statutului politic al țărilor europene. Articolul 7 stipula: „Nimic din prezentul Tratat nu va putea fi interpretat sau aplicat, în așa fel încât să jignească drepturile și obligațiile Înaltelor Părți contractante în virtutea Pactului Societății Națiunilor". Concomitent s-a semnat un „Protocol-anexă", în care se menționa că „plenipotențiarii Majestății Sale regelui României declară, în numele guvernului său, că România, a cărei singură grijă este de a urmări dezvoltarea sa internă în pace, *statu-quo*-ul și respectul tratatelor", confirmă declarația lui Ion I.C. Brătianu „cu privire la un angajament permanent de neagresiuune față de Rusia, bazat pe *statu-quo*". România interpreta acest angajament „ca o obligație de a nu ataca Rusia cu trupele sale regulate și, bineînțeles, de asemenea, de a nu tolera formarea pe teritoriul ei de trupe neregulate de atac contra Rusiei"[1].

Prin această „anexă", Franța dădea asigurări Uniunii Sovietice că nu va fi atacată de România, deși guvernele de la București și-au exprimat în mod constant dorința de a avea relații pașnice cu vecinul de la Răsărit.

Semnificația Tratatului de prietenie dintre România și Franța a fost interpretată diferit de cele două Părți contractante. Pentru Franța, tratatul din 10 iunie 1926 se înscria în ansamblul acordurilor încheiate cu țările din regiunea centrală și de sud-est a continentului european (Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia) și avea o valoare morală. De aceea, guvernul francez nu a acceptat să semneze Convenția militară cu România, care să dea consistență tratatului, deși acest document era deja elaborat.

Pentru statul român, tratatul avea o mare însemnătate, chiar dacă autoritățile române erau conștiente de lipsa sa de valoare practică. Ministerul Afacerilor Străine român aprecia că el avea „caracterul unui pact de asistență diplomatică". Prevederile tratatului lăsau libertatea guvernului francez de a acorda sau nu asistență militară României în cazul unui conflict cu țările vecine. Dar în cazul unei conflagrații generale, Parisul avea o obligație morală față de România. Una dintre cele mai atente analize a acestui tratat a făcut-o Nicolae Titulescu: „Spre regretul meu trebuie să spun că el [tratatul – n.n.] nu este altceva decât o repetare a obligațiilor din Pactul Societății Națiunilor". După ce tratatul „promite marea cu sarea în primele capitole, un alt articol spune că tratatul nu trebuie interpretat ca o renunțare la drepturile și obligațiile din Pactul Societății Națiunilor"[2]. Concluzia

[1] Ioan Scurtu, *România și Marile Puteri (1918–1933). Documente*, p. 106–107.
[2] Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, București, 1967, p. 237.

marelui diplomat era dură: „Nu cunosc nici un instrument diplomatic mai lipsit de conținut ca Tratatul franco-român semnat la 10 iunie 1926"[1]. Nicolae Titulescu ținea să releve, totuși, valoarea de simbol a alianței cu Franța, care trebuia judecată „după comunitatea intereselor noastre politice, nu după redacțiunea instrumentului ce o consacră; cu sau fără tratat, Franța trebuie să ne ajute, ea pe noi și nu noi pe ea"[2].

Tratatul cu Italia. Concomitent cu negocierea tratatului cu Franța, România și-a îndreptat atenția și spre Italia, care, după Acordurile de la Locarno, a dobândit un statut internațional mai important. Negocierile au fost demarate de guvernul liberal, ele fiind duse, sub îndrumarea lui Ion I.C. Brătianu, de către Alexandru Em. Lahovari, ministrul plenipotențiar la Roma.

Două motive principale îndemnau Bucureștii către un asemenea demers. În primul rând, dorința de a impulsiona semnarea tratatului cu Franța, act pe care Parisul îl tot amâna. Cum între Italia și Franța exista o rivalitate în privința pătrunderii politice și culturale în centrul și sud-estul continentului, guvernul român spera să determine autoritățile franceze să purceadă la semnarea documentului. Un al doilea motiv, mult mai important, privea obținerea sprijinului Italiei pentru ratificarea Tratatului de la Paris (28 octombrie 1920), prin care era recunoscută unirea Basarabiei cu România. Acest document fusese ratificat de Marea Britanie și de Franța la 19 mai 1922 și, respectiv, la 11 mai 1924. Or, pentru a intra în vigoare, trebuia ca una din celelalte Puteri semnatare, Italia și Japonia, să-l ratifice. Cum Japonia a încheiat, la 20 ianuarie 1925, un tratat cu Uniunea Sovietică, prin care se angaja să nu ratifice Tratatul de la Paris[3], singura speranță a României rămânea Italia.

La începutul anului 1926, guvernul de la București a inițiat o serie de contacte cu autoritățile italiene, acestea dovedind disponibilități pentru dezvoltarea relațiilor cu România[4]. Desigur, Roma avea scopurile sale în regiunea centrală și de sud-est a Europei, Mussolini urmărind să-și extindă influența, utilizând în acest scop politica de menținere a *statu-quo*-ului teritorial. În acea prioadă, liderul italian dorea realizarea unui Locarno oriental, ceea ce a întârziat finalizarea negocierii tratatului cu România.

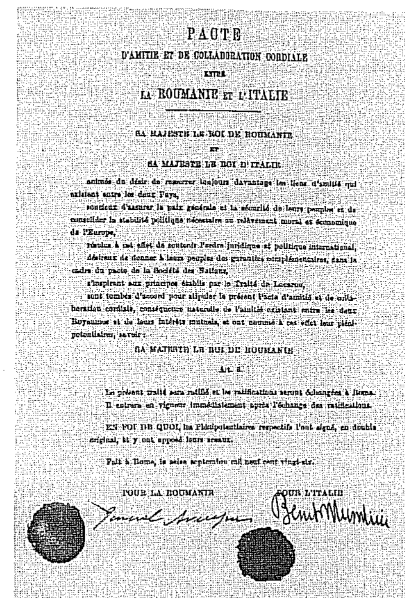
Formarea guvernului condus de generalul Alexandru Averescu a creat impresia că Roma putea să îndepărteze România de Franța, ceea ce l-a determinat pe noul ministru al Afacerilor Străine, Ion Mitilineu, să precizeze ministrului italian la București că politica externă românească nu va suferi schimbări majore, raporturile cu Franța fiind prioritare.

Negocierile dintre cele două capitale au continuat, Roma acceptând, în cele din urmă, formula unui tratat de amiciție și nu de alianță. Acest fapt reprezenta un pas înapoi,

[1] Idem, *Politica externă a României (1937)*. Ediție îngrijită de George G. Potra, Constantin I. Turcu, Ion M. Oprea, București, 1994, p. 159.
[2] Idem, *Documente diplomatice*, p. 238.
[3] A se vedea cercetările istoricului britanic Bruce A. Elleman, *The 1925. Soviet-Japanese secret Agreement on Basarabia* în *Diplomacy & Statecraft*, volume 5, July 1994, NR2, Frank Cass-London, p. 287–295.
[4] Eliza Campus, *Din politica externă a României. 1913–1947*, București, 1980, p. 273–276.

ceea ce a obligat Bucureștii să insiste pentru obținerea semnării unor scrisori secrete, care să stipuleze clar că în caz de agresiune, cele două State Majore vor colabora.

Tratatul de amiciție și colaborare cordială între România și Italia a fost semnat la 16 septembrie 1926, la Roma, în timpul vizitei primului ministru Alexandru Averescu[1]. Cele două Părți contractante se obligau să-și acorde sprijinul mutual și colaborarea cordială „în scopul păstrării ordinei internaționale". În caz de complicații internaționale se prevedeau consultări. Atunci când se profila o amenințare pentru o Parte contractantă, ca „urmare a unor incursiuni evidente", cealaltă Parte contractantă se obliga să-i acorde sprijinul „politic și diplomatic" (art. 3). „Chestiunile ce le-ar despărți", eventual, și care puteau fi rezolvate prin procedurile diplomatice obișnuite erau supuse unor noi proceduri de conciliere și arbitraj (art. 4). Modalitățile acestei proceduri făceau obiectul unei convenții speciale, ce urma să fie parafată. Tratatul a fost încheiat pe o perioadă de cinci ani și putea fi denunțat sau reînnoit cu un an înainte de expirarea lui[2]. Pactul a fost ratificat de Italia la 7 martie 1927, intrând în vigoare la 18 iulie 1927.

PACTE
D'AMITIE ET DE COLLABORATION CORDIALE
ENTRE
LA ROUMANIE ET L'ITALIE

SA MAJESTE LE ROI DE ROUMANIE
ET
SA MAJESTE LE ROI D'ITALIE

animés du désir de resserrer toujours davantage les liens d'amitié qui existent entre les deux Pays,
soucieux d'assurer la paix générale et la sécurité de leurs peuples et de consolider la stabilité politique nécessaire au relèvement moral et économique de l'Europe,
résolus à cet effet de soutenir l'ordre juridique et politique international,
désireux de donner à leurs peuples des garanties complémentaires, dans le cadre du pacte de la Société des Nations,
s'inspirant aux principes établis par le Traité de Locarno,
sont tombés d'accord pour stipuler le présent Pacte d'amitié et de collaboration cordiale, conséquence naturelle de l'amitié existant entre les deux Royaumes et de leurs intérêts mutuels, et ont nommé à cet effet leur plénipotentiaires, savoir:

SA MAJESTE LE ROI DE ROUMANIE

Art. 8.

Le présent traité sera ratifié et les ratifications seront échangées à Rome.
Il entrera en vigueur immédiatement après l'échange des ratifications.

EN FOI DE QUOI, les Plénipotentiaires respectifs l'ont signé, en double original, et y ont apposé leurs sceaux.

Fait à Rome, le seize septembre mil neuf cent vingt-six.

POUR LA ROUMANIE | POUR L'ITALIE

Fig. 243 Tratatul de amiciție și colaborare cordială între România și Italia, 1926.

Principalul rezultat al acestui tratat a fost ratificarea de către Italia a Tratatului de la 28 octombrie 1920, prin care se consacra din punct de vedere juridic pe plan internațional apartenența Basarabiei la România.

În 1926, diplomația românească a repurtat două succese importante, concretizate prin semnarea tratatelor cu Franța și cu Italia, două mari puteri cu un rol major în viața internațională. Tratatul cu Polonia, Mica Înțelegere, tratatul cu Franța și cu Italia au

[1] Raoul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică*, I. Ediție Stelian Neagoe, București, 1993, p. 118–122.
[2] Gheorghe Gheorghe, *op. cit.*, p. 148.

constituit elemente esențiale ale sistemului de securitate realizat de diplomația românească în primul deceniu interbelic. În atmosfera specifică acelei perioade — când se credea că pacea va dăinui multă vreme, neputând fi amenințată de nici o forță războinică — acest sistem dădea o anumită siguranță oamenilor politici români, animați de convingerea că Unirea din 1918 era eternă.

2. Participarea României la activitatea diplomației europene și mondiale

Ca urmare a Marii Uniri din 1918, statutul geopolitic al României s-a modificat; devenind o țară de mărime medie în Europa, România se putea implica efectiv în activitatea diplomatică la nivel continental și chiar mondial, glasul său putând fi nu numai auzit, dar și ascultat.

România și Societatea Națiunilor. La 28 aprilie 1919, reprezentanți ai 27 de state întruniți la Conferința Păcii de la Paris au adoptat, în unanimitate, proiectul final al Pactului Societății Națiunilor — organizație internațională concepută ca principal instrument de menținere a păcii și securității internaționale și de promovare a colaborării între state. Pactul (sau Statutul)[1] care instituia această organizație, devenit partea de început a tratatelor de pace de la Versailles, prevedea în mod formal că Înaltele Părți contractante își asumau obligația de a nu recurge la război, de a garanta pacea și siguranța, de a respecta cu sfințenie toate prevederile tratatelor, de a dezvolta cooperarea între națiuni. Cum războiul care se terminase era considerat ultimul, Pactul a prevăzut necesitatea dezarmării și restrângerea la minimum a înarmărilor în conformitate cu cerințele naționale și cu obligațiile internaționale impuse de o acțiune comună. Pentru țările mici și mijlocii, de regulă victime în cazul unei încălcări a păcii, prezenta o maximă însemnătate art. 10 din Pact prin care statele contractante se obligau să respecte și să mențină, în contra oricărei agresiuni externe, integritatea teritorială și independența politică existentă a tuturor membrilor Societății. Diferendele dintre state urmau a fi soluționate pe calea arbitrajului sau prin aducerea lor în fața Consiliului Societății care, după examinarea faptelor, publica un raport conținând recomandări echitabile de soluționare a diferendului. În cazul în care, totuși, agresiunea s-ar fi produs, intra în acțiune art. 16, care prevedea că un stat care recurgea la război era considerat *ipso facto* că a comis un act de agresiune împotriva tuturor celorlalți membri ai Societății și, prin urmare, împotriva lui trebuiau aplicate sancțiuni de natură politică, economică sau militară. O slăbiciune congenitală a Pactului a constat în faptul că deși art. 16 prevedea sancțiuni împotriva eventualului agresor, mecanismele vizând procedura de intrare a lor în funcțiune era complicată și

[1] Alexandru Vianu, Zorin Zamfir, Constantin Bușe, Gheorghe Gheorghe, *Relații internaționale în acte și documente*, I. *1917–1939*, București, 1974, p. 17–25.

insuficientă. Practic, aceste prevederi reprezentau declarații de principii, aplicarea lor fiind lăsată la latitudinea statelor semnatare.

În pofida acestor vicii, Pactul Societății Națiunilor a creat, pentru prima dată în istorie, condiții pentru ca țările mici și mijlocii să poată participa efectiv la dezbateri și să delibereze, alături de „cei mari", într-o organizație internațională, având drept obiectiv menținerea păcii. Forum-ul de la Geneva, unde avea sediul Societatea Națiunilor, a devenit o adevărată tribună pentru toate statele; ele au adus la cunoștința opiniei publice internaționale propriile puncte de vedere într-una sau alta din marile probleme ce făceau obiect de dezbatere în organismele Societății. De la aceeși tribună au fost dezvăluite, nu o dată, acțiunile statelor revanșarde și revizioniste ostile păcii. De aici, și furia acestor state îndreptată împotriva Societății Națiunilor. România — prin semnarea tratatelor de pace — a devenit membru fondator al Societății Națiunilor.

O primă dezbatere pe tema asigurării securității internaționale prin dezarmare a avut loc la sesiunea a cincea din septembrie-octombrie 1924 a Adunării generale a Societății Națiunilor, la care juristul și omul politic grec, Nicolas Politis, a prezentat „Raportul privind condițiile arbitrajului, securității și reducerii armamentelor". Documentul s-a înscris ca o tentativă importantă de rezolvare pe cale pașnică a diferendelor interstatale în cadrul comunității internaționale. Interesată în cel mai înalt grad în consolidarea păcii și securității internaționale, România, prin reprezentantul său la Geneva, Nicolae Petrescu-Comnen, a susținut documentul Politis considerându-l „o etapă extrem de importantă spre idealul de fraternitate universală către care tinde irezistibil umanitatea"[1].

România s-a numărat, de asemenea, printre cele 14 state care și-au pus semnătura pe *Protocolul de la Geneva* adoptat la 2 octombrie 1924, care preciza, pentru prima dată, legătura indisolubilă dintre arbitraj, securitate și dezarmare. Semnând acest document, România socotea că orice sistem care pedepsea agresiunea prin sancțiuni colective servea intereselor sale naționale[2].

Un an mai târziu, la 17 iunie 1925, forum-ul de la Geneva, preocupat de a găsi noi posibilități de consolidare a păcii și securității, a adoptat *Convenția pentru reglementarea comerțului cu arme și materiale de război* și *Protocolul cu privire la prohibirea întrebuințării, în caz de război, a gazelor asfixiante, toxice și a substanțelor bacteriologice*. În condițiile în care numeroase state, în special marile puteri, alocau fonduri importante pentru fabricarea armelor chimice și bacteriologice, cele două documente constituiau un instrument prin care se putea aplica un control internațional asupra acestui gen de arme. România a semnat Convenția și Protocolul, dar ratificarea lor nu s-a făcut decât în condițiile recomandate de Ministerul de Război care, în ce privește Protocolul, preciza: „Ținând seama că mai toate statele se pregătesc, fie pe față, fie pe ascuns, pentru acest gen de război [chimic -

[1] Gheorghe Matei, *Dezarmarea în contextul problemelor internaționale și atitudinea României*, București, 1971, p. 28.

[2] Petre Bărbulescu, *România la Societatea Națiunilor. Momente și semnificații (1929–1939)*, București, 1975; Mihai Iacobescu, *România și Societatea Națiunilor. 1919–1929*, București, 1988, p. 161–162.

n.n.], suntem de părere a se aștepta mai întâi notificările de ratificare a acestui Protocol de către principalele puteri și apoi să fie ratificat de guvernul român". Se avea în vedere, în primul rând, poziția U.R.S.S., deținătoarea unor cantități însemnate de asemenea arme, și care constituia principalul pericol pentru integritatea teritorială a României. Numai după aderarea guvernului sovietic la Protocol (5 aprilie 1928), guvernul român a procedat la ratificarea lui.

O problemă care a preocupat în cel mai înalt grad diplomația românească a fost aceea a garantării hotarelor stabilite prin tratatele de pace. Această preocupare era cu atât mai necesară, cu cât Franța — temându-se de refacerea potențialului economic și militar al Germaniei — a încercat să-și creeze noi garanții pentru securitatea sa și pentru pacea europeană pe calea unor înțelegeri regionale. La rândul său, diplomația României a privit cu circumspecție politica marilor puteri care, în interesul „păstrării" păcii europene, au început să facă concesii față de învinșii războiului.

O chestiune cu ample implicații internaționale a fost aceea a încheierii unui pact de garanții conceput de Foreign Office. Inițial, așa cum aprecia însărcinatul cu afaceri român la Londra, Laptew, Marea Britanie „nu era dispusă să admită includerea Poloniei și a Cehoslovaciei[1] în cadrul acestuia. Secretarul de stat al Foreign Office-ului, A. Chamberlain, era convins că, numai printr-o înțelegere cu Germania, „se putea obține ameliorarea situației internaționale de pe continent"[2]. Față de un asemenea proiect, șeful diplomației române, I.G. Duca, aprecia că el „va spori nesiguranța Europei", împărțind-o în țări cu „granițele garantate și în cele lăsate în voia propriilor mijloace"[3]. După ce sublinia că Pactul Societății Națiunilor și protocolul de la Geneva, „cu toate imperfecțiunile și lipsurile lor de sancțiuni efective, ofereau, totuși, o garanție mai reală de pace", Duca ruga pe miniștrii Titulescu și Diamandy să atragă serios atenția guvernelor pe lângă care erau acreditați, „asupra primejdiei pentru pacea europeană a unor atari înțelegeri unilaterale" și să arate că „dacă urmăresc, într-adevăr, consolidarea situației create de război, trebuie să caute neapărat mijlocul de a da o garanție și celelalte state"[4]. Din aceste motive, Nicolae Titulescu, ministrul român de la Londra, insistase asupra „absurdității" concepției și avertizase că ideea revizuirilor „nu poate produce decât confuzie și dezordine, procedeul atârnând pe capul țărilor mici ca o sabie a lui Damocles"[5].

Conferința de la Genova (10 aprilie — 19 mai 1922). Un moment foarte important în ansamblul relațiilor internaționale din primii ani de după sfârșitul războiului l-a reprezentat Conferința de la Genova, convocată cu scopul discutării modalităților de

[1] AMAER, fond Anglia, vol. 1. 1925–1932, f. 1–12 (telegramă din 3 martie 1925, de la Londra, semnată Laptew).

[2] *Ibidem*, f. 4 (telegramă nr. 579 de la Londra, 7 martie 1925).

[3] *Ibidem*, fond 71. Germania. 1925, dosar 112, f. 7 (telegramă din 11 martie 1925, semnată de I.G. Duca; vezi și discuția din martie 1925, H. Dering-I.G. Duca (DBFP. First Series, 17, p. 401–402).

[4] AMAER, DBFP, fond 71, Germania, 1925, dosar 112, f. 7, 17–18.

[5] Biblioteca Națională, fond St. Georges, Arh. M. Mitilineu, dosar 1/CIII.

refacere economică a statelor europene. Au participat 30 de țări, printre ele Germania și Rusia Sovietică, între care se statorniciseră relații de cooperare, inclusiv pe linie militară[1].

Conferința a evidențiat contradicțiile de interese între Anglia și Franța, garantele sistemului politic versaillez, precum și dorința Germaniei de a eluda prevederile Tratatului de pace. În acest scop, Berlinul, prin acțiunile lui Gustav Stresemann, s-a folosit de doi factori — Rusia Sovietică și Statele Unite ale Americii. Întărirea relațiilor cu Sovietele putea să constituie un mijloc de presiune asupra Parisului (în special) și Londrei pentru a-și diminua cerințele în ceea ce privește aplicarea *ad-litteram* a prevederilor Tratatului de pace. Același lucru îl putea face și Washingtonul în calitate de creditor al Franței[2].

De altfel, în timpul desfășurării conferinței, Walther Rathenau și Gheorghi V. Cicerin, șefii diplomațiilor din cele două țări, au semnat, la Rapallo, Tratatul de colaborare germano-sovietic, document care avea mai multe anexe secrete. Documentul prevedea restabilirea relațiilor diplomatice, renunțarea reciprocă la orice pretenții de despăgubiri și reparații, acordarea clauzei națiunii celei mai favorizate, dezvoltarea schimburilor economice între cele două țări[3].

Tratatul de la Rapallo a fost expresia convergenței de interese dintre cele două țări și a contribuit la încetarea izolării lor internaționale. El a fost extins, la 5 noiembrie 1922, la Ucraina, Georgia, Azerbaidjan și Armenia. La 24 aprilie 1926, Tratatul de la Rapallo a fost reînnoit prin semnarea Tratatului de neagresiune și neutralitate, care avea o durată de cinci ani. Încheierea acordului germano-sovietic, chiar în timpul desfășurării Conferinței de la Genova, a constituit un fapt grav, de natură să compromită succesul acesteia. De altfel, reprezentanții a nouă țări, între care și România, au protestat, la 18 aprilie, împotriva unui asemenea act, arătând că Germania a încălcat mai multe articole ale Tratatului de la Versailles și ale Pactului Societății Națiunilor, din care ea nu făcea încă parte.

La Conferința de la Genova, România a fost reprezentată de o delegație condusă de primul-ministru Ion I.C. Brătianu[4]. De comun acord cu aliatele sale din Mica Înțelegere și cu Polonia (între 9 și 12 martie 1922 avusese loc o conferință pentru stabilirea unei poziții comune a celor patru state), România a acționat pentru a nu se aduce nici o modificare tratatelor de pace abia semnate. De asemenea, Bucureștii erau interesați de problema reparațiilor.

Prezent la Genova, primul ministru român a încercat îmbunătățirea relațiilor cu Rusia Sovietică și obținerea recunoașterii unirii Basarabiei cu România. La 29 aprilie 1922, în ședința unde se discuta textul unui memorandum ce urma să fie remis delegației sovietice,

[1] Cele două țări parafaseră convenții militare la 17 aprilie 1919, 25 martie 1921 și 3 aprilie 1922, ultima fiind semnată la Berlin. Prin aceste documente, statele majore german și sovietic stabileau modalități de cooperare atât în ceea ce privește înzestrarea și instruirea trupelor, cât și desfășurarea de operații în comun.

[2] Viorica Moisuc, *Istoria relațiilor internaționale până la mijlocul secolului al XX-lea*, București, 2002, p. 123-124.

[3] Florin Constantiniu, *1941. Hitler, Stalin și România*, București, 2002, p. 39.

[4] Anastasie Iordache, *Ion I. C. Brătianu*, București, 1994, p. 498.

Ion I. C. Brătianu a propus un amendament în care era menţionat în mod expres păstrarea *statu-quo*-ului teritorial.

În ziua de 2 mai, delegaţia sovietică, în răspunsul său, a respins ideea de recunoaştere a *statu-quo*-ului, cu adresă directă la vecinii săi, inclusiv România[1].

La 17 mai, delegaţia română a luat, în mod unilateral, un angajament permanent de neagresiune faţă de vecinul de la răsărit, angajament reconfirmat, la 10 iunie 1922, de către guvernul român. Şi această ofertă a fost respinsă de ministrul de Externe sovietic Gheorghi V. Cicerin, care a declarat că respectarea *statu-quo*-ului nu înseamnă din punctul de vedere al Rusiei recunoaşterea unirii Basarabiei cu România (diplomatul sovietic folosea termenul de „ocupare").

Conferinţa de la Genova s-a încheiat cu un eşec, previzibil de altfel, marile puteri europene nereuşind să găsească o soluţie de compromis pentru interesele lor nu o dată contradictorii. Nici România nu a obţinut rezultate pozitive la această conferinţă, încercările sale de a obţine o relaxare a relaţiilor cu Rusia Sovietică soldându-se cu un eşec. Kremlinul a refuzat încă o dată, aşa cum o va face şi în anii următori, să recunoască apartenenţa Basarabiei la România şi Nistrul drept frontiera dintre cele două ţări.

Pactul de la Locarno. România şi celelalte ţări din Europa centrală şi sud-estică, care-şi vedeau periclitate independenţa şi integritatea teritorială de pe urma reînvierii militarismului german şi a recrudescenţei forţelor revizioniste şi revanşarde, şi-au exprimat neliniştea şi îngrijorarea faţă de apropiata încheiere a Pactului de la Locarno, văzând în el o primă mare lovitură dată dreptului egal al statelor şi popoarelor la pace şi securitate internaţională. Ministrul Afacerilor Străine al României, I.G. Duca, consultându-se cu miniştrii de Externe ai Cehoslovaciei, Poloniei şi Iugoslaviei, a exprimat dezacordul unanim al celor patru ţări faţă de concesiile făcute Germaniei. „Am hotărât — arăta el la 13 mai 1925 — să urmărim îndeaproape chestia pactului de garanţie şi să ne concentrăm asupra măsurilor de luat, în special spre a evita ca el să se prezinte ca o întocmire menită să împartă Europa în două: în ţări cu hotarele garantate şi ţări cu hotarele negarantate"[2].

„Pactul de garanţii Renan", încheiat în cadrul Conferinţei de la Locarno (3–16 octombrie 1925) între Germania, Belgia, Franţa, Marea Britanie şi Italia garanta menţinerea frontierei dintre Germania şi Belgia, dintre Germania şi Franţa, precum şi a zonei demilitarizate a Rinului; în acelaşi timp, această garanţie unilaterală crea un pericol real pentru securitatea şi integritatea vecinilor de la răsărit ai Germaniei — Cehoslovacia şi Polonia — ale căror frontiere, cu toate eforturile depuse de diplomaţia franceză în cadrul conferinţei, nu au fost garantate de către Germania. Interpretarea documentului a fost diferită. Aliaţii vedeau în Pactul de la Locarno un mijloc de a conserva şi menţine Tratatul de la Versailles. La rândul ei, Germania considera tratatul ca pe un mijloc menit să suprime definitiv starea de lucruri creată prin „dictatul de la Versailles" şi constata

[1] Viorica Moisuc, *Premisele izolării politice a României. 1919–1940*, Bucureşti, 1991, p. 242–243.
[2] AMAER, fond 71, Germania, 1925, dosar 112, f. 7.

discriminarea între frontierele occidentale şi cele orientale. Locarno a marcat sfârşitul izolării morale a Germaniei, el fiind o mărturie a dispariţiei spiritului de la Versailles. Acordurile de la Locarno au constituit începutul politicii conciliatoriste a puterilor occidentale faţă de Germania. Ele au oferit guvernului de la Berlin posibilitatea de a trece la revizuirea, pe cale paşnică, a frontierelor statelor situate la est de Rin, cu siguranţa neintervenţiei Marii Britanii.

Fig. 244 Aspect din timpul Conferinţei de la Locarno.

Pentru România, aceste acorduri nu prevesteau nimic bun. Potrivit instrucţiunilor transmise de la Bucureşti, Titulescu a accentuat — în discuţiile cu A. Chamberlain, Lordul Cecil, M.W. Lampson şi W. Wellesley[1] — punctul de vedere al României şi a cerut Angliei să nu tolereze eventuale încercări de revizuire a tratatelor de pace[2]. În ceea ce priveşte securitatea statelor europene — o constantă a politicii externe a Bucureştilor — Titulescu a insistat în favoarea creării unui „Locarno" pentru Europa est-centrală care să acopere, într-un fel, lipsa de eficacitate a acordului primar pentru această zonă. Diplomatul român păstra o atitudine rezervată faţă de Acordurile de la Locarno[3].

Un nou act de natură de a spori neliniştea şi neîncrederea statelor mici şi mijlocii din Europa în trăinicia sistemului de securitate postbelic l-a constituit noul tratat dintre U.R.S.S. şi Germania, semnat la 24 aprilie 1926 la Berlin. Potrivit art. 1, cele două mari puteri revizioniste se angajau „să rămână în contact amical în scopul de a putea să se înţeleagă în toate chestiunile ce ating interesele lor politice şi economice"[4], să păstreze o poziţie de neutralitate în cazul în care una dintre ele s-ar fi aflat în conflict armat cu alte puteri şi să nu participe la nici o acţiune de represalii economice, financiare etc., hotărâte împotriva uneia dintre Părţi de o coaliţie de puteri. Era evidentă, deci, hotărârea U.R.S.S. şi a Germaniei de a nu respecta prevederile art. 16 şi 17 ale Pactului Societăţii Naţiunilor. În scrisoarea adresată la 17 aprilie 1926 de liderul cehoslovac Edvard Beneš

[1] Great Britain, PRO, FO 371, 11 427, f. 50–51.
[2] AMAER, fond 71. Anglia, General, dosar 1. 1925–1932, f. 7.
[3] CADN, Legaţia Bucureşti, seria A, dosarele 256–258 (Nota comandantului Lucier la subiectul lacunele Acordurilor de la Locarno în ceea ce priveşte securitatea Europei Orientale).
[4] AMR, fond 5418, dosar f.n., 1926, poziţia 1271, f. 3.

premierului englez Austen Chamberlain se atrăgea atenția că prin semnarea tratatului de la Berlin între Germania și U.R.S.S. „se pregătește o gravă criză a Societății Națiunilor". O notă a Direcției Siguranței Generale de la București comenta astfel semnificațiile încheierii tratatului de garanție sovieto-german din 24 aprilie 1926: „tratatul anunță o politică extraordinară. Va servi Germaniei să ajungă să șantajeze Apusul ... *din nou, învinșii de ieri, sub inspirația directă a alianței germano-ruse, vor ridica iarăși capul pentru a reclama revizuirea sau îndulcirea tratatului*" (subl. ns.)[1].

Statutul definitiv al Dunării. Peste 1000 km din porțiunea navigabilă a Dunării străbătea România, fapt ce explică interesul deosebit al acesteia pentru reglementarea navigației pe fluviu[2]. În tratatele de pace s-a înscris principiul libertății de navigație pe fluviile declarate internaționale, iar o comisie specială a lucrat pentru elaborarea unui „Statut definitiv" al Dunării. Apoi a fost convocată o conferință internațională, care și-a început lucrările la Paris, în ziua de 2 august 1920. Delegația României era condusă de Toma Stelian, fost ministru. După dezbateri ample și adesea contradictorii, s-a ajuns la un acord, care a fost semnat la 23 iulie 1921.

Convenția internațională privind „Statutul definitiv al Dunării" prevedea[3] că navigația pe fluviu era liberă și deschisă tuturor pavilioanelor, în condiții de egalitate completă pe tot cursul navigabil. Libertatea de navigație și egalitatea dintre pavilioane era asigurată de două comisii: Comisia Europeană a Dunării, a cărei competență se întindea pe partea de fluviu numită Dunărea maritimă, și Comisia Internațională a Dunării, a cărei competență se întindea asupra Dunării fluviale navigabile. Potrivit art. 4, Comisia Europeană a Dunării era compusă, provizoriu, din delegații Franței, Marii Britanii, Italiei și României; orice stat european, care justifica pentru viitor interese comerciale, maritime și europene suficiente la gurile Dunării putea, la cererea sa, să fie admis pentru a fi reprezentat în Comisie printr-o decizie unanimă luată de guvernele membre în Comisie. Sediul legal al Comisiei Europene a Dunării rămânea la Galați. Conform art. 8, Comisia Internațională a Dunării era compusă din câte doi reprezentanți ai statelor germane riverane (Bavaria și Würtemberg), unul al fiecăruia din celelalte state riverane (Austria, Ungaria, Cehoslovacia, Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor, Bulgaria, România) și un delegat al fiecăruia din statele riverane reprezentate în Comisia Europeană a Dunării sau care puteau fi reprezentate în viitor. Competența acestei Comisii se întindea asupra părții din Dunăre cuprinsă între Ulm și Brăila (art. 9). Sediul acesteia era la Bratislava.

Statutul adoptat asigura riveranelor de pe Dunăre — inclusiv României — dreptul de a executa singuri lucrări tehnice, de a percepe taxe, de a-și rezerva cabotajul, de a aplica regulamentele de navigație și poliție în apele lor teritoriale etc.

[1] *Ibidem*, fond 950, dosar 2, 1926, poziția 100 (Nota nr. 1478 din 24 aprilie 1926 a D.S.G.).
[2] Vezi, pe larg, Iulian Cârțână, Ilie Seftiuc, *Dunărea în istoria poporului român*, București, 1972.
[3] „Monitorul oficial", nr. 100 din 8 august 1922.

Problema Strâmtorilor. Conferința de la Lausanne. Primul război mondial a evidențiat din nou importanța deosebită a Strâmtorilor Mării Negre. Blocarea lor de către Imperiul Otoman, care se alăturase Puterilor Centrale, a izolat complet România de Aliații occidentali. De aceea, diplomația românească a urmărit cu mare atenție mersul negocierilor de pace cu Imperiul Otoman. La conferințele de la Paris (1919), Londra (februarie 1920) și San Remo (aprilie 1920) nu s-a putut ajunge la aplanarea divergențelor dintre învingători în problema împărțirii imperiului muribund.

În cele din urmă, la 10 august 1920, a fost semnat Tratatul de la Sèvres, act la care România a fost prezentă. Documentul conținea prevederi dure pentru turci: Tracia orientală era ocupată de Grecia, care anexa și orașul Izmir cu împrejurimile sale; provinciile de nord-est (Erzurum, Trabzon, Bitlis, Van) intrau în componența Armeniei, iar regiunile locuite de kurzi formau un stat autonom; Strâmtorile erau delimitarizate și deschise navelor comerciale și de război ale tuturor statelor.

Regimul Strâmtorilor, stabilit prin Tratatul de la Sèvres, era favorabil României, dar ea a fost pusă într-o stare de inferioritate deoarece în Comisia Strâmtorilor marile puteri aveau vot dublu, iar statele mai mici vot simplu.

Semnarea Tratatului de la Sèvres a generat ample convulsii în Imperiul Otoman. Forțele naționale conduse de Mustafa Kemal au trecut la rezistență armată împotriva trupelor străine, care împărțiseră țara după armistițiul de la Mudros (30 octombrie 1918).

Concomitent, Grecia, care dorea încorporarea părții occidentale a Asiei Mici și, eventual, a regiunii Strâmtorilor, a declanșat, beneficiind și de sprijinul Marii Britanii, ofensiva împotriva forțelor turcești[1]. Armata greacă a fost însă înfrântă pe râul Sakara, la 75 km vest de Ankara (august-septembrie 1921) și apoi în marea bătălie de la Afon Karahisar (26–28 august 1922). Ulterior, în cadrul unei ofensive generalizate, forțele naționale turcești au eliminat prezența trupelor grecești în Asia Mică. La 11 septembrie 1922 s-a încheiat armistițiul de la Mudanya, care consacra victoria Turciei în război[2].

Față de conflictul greco-turc, guvernul român a adoptat o atitudine de neamestec, atâta timp cât el se desfășura în afara Europei. Concomitent, România, prin intermediul lui Nicolae Titulescu, a respins sugestiile venite din partea Greciei și Marii Britanii, în septembrie 1922, de a trimite forțe militare în regiunea Strâmtorilor, exprimându-și, totodată, dorința de a participa cu drepturi egale la reglementarea tuturor problemelor din regiune. „În acest context — arăta Nicolae Titulescu — România, fie la Conferință, fie înainte, fie pe cale diplomatică, fie pe calea armelor, va avea un rol foarte însemnat de jucat, atât din punctul de vedere al propriilor ei interese, cât și din punctul de vedere al intereselor Înțelegerii" [Mica Înțelegere — n.n.][3]. La rândul său, în septembrie 1922,

[1] Ioanis Bitos, *The Asia Minor Expedition*, în Acta XXXth International Colloquim of Military History, 17–24 July, Istanbul, 1993, p. 20–27.
[2] Gheorghe N. Cazan, *Problemele Orientului Apropiat de la războiul mondial la Conferința de pace de la Lausanne*, în *Relații internaționale în perioada interbelică*, București, 1980, p. 53–57.
[3] N. Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 91.

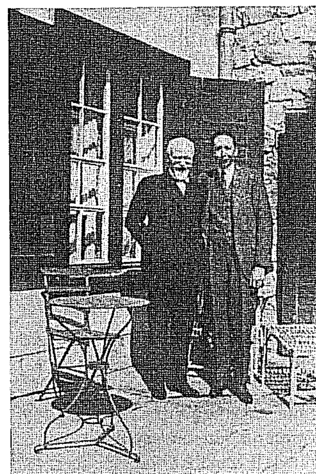

Fig. 245 Nicolae Titulescu și Eleutherios Venizelos, 1920.

ministrul Afacerilor Străine al României, I.G. Duca, reafirma obiectivele ce trebuiau urmărite de către guvernul român la tratativele de la Lausanne: libertatea Strâmtorilor sub control internațional; Tracia Orientală putea fi dată Turciei; evitarea oricărei măriri teritoriale a Bulgariei.

Conferința de la Lausanne[1] s-a desfășurat între 22 noiembrie 1922 și 24 iulie 1923, cu participarea reprezentanților a 12 țări, printre care și România. Delegația română a fost alcătuită din I.G. Duca, ministrul Afacerilor Străine, C. Diamandy, ministrul plenipotențiar la Paris, C. Contescu, delegat în Comisia Dunării, și colonelul Toma Dumitrescu. Dezbaterile au fost anevoioase, datorită punctelor de vedere total opuse ale Marii Britanii și ale Rusiei Sovietice. Prima dorea ca Marea Neagră să fie o mare deschisă pentru toate navele de comerț și de război; a doua se pronunța pentru o mare închisă navelor de război ale neriveranelor. Delegația sovietică a apărat cu tenacitate drepturile de suveranitate ale Turciei asupra Strâmtorilor, ceea ce l-a făcut pe Lordul Curzon, șeful delegației britanice, să exclame: „Nu mă așteptam să-l văd pe domnul Cicerin [ministrul de Externe sovietic — n.n.] care reprezintă atâtea state și cu un fes pe cap“[2].

România a fost interesată în mod deosebit de libertatea Strâmtorilor, deoarece ele erau singurele deschideri ale Mării Negre spre Marea Mediterană. Delegația română a expus și a apărat cu dibăcie punctul său de vedere. Ea a acționat în legătură cu delegația britanică, deoarece, așa cum arată Lordul Curzon, „de fapt, peste turci, ne preocupăm și unii și alții de ruși, adevărații noștri antagoniști în chestiunea Orientului Apropiat și a Strâmtorilor“. În ședința din 4 decembrie 1922, I.G. Duca a expus poziția României față de regimul Strâmtorilor. El a arătat că „România, țară cu acces la o singură mare, era în cel mai înalt grad interesată ca aceasta să rămână deschisă printr-un regim de libertate la Strâmtori. Ce-ar însemna internaționalizarea Dunării, se întreba el pe drept cuvânt,

[1] Vezi, pe larg: Nicolae Dașcovici, *Marea Noastră și regimul Strâmtorilor*, Iași, 1937; Paul Gogeanu, *Strâmtorile Mării Negre de-a lungul istoriei*, București, 1966; Ilie Seftiuc, Iulian Cârțână, *România și problema Strâmtorilor*, București, 1974.

[2] Apud Nicolae Dașcovici, *op. cit.*, p. 159.

dacă Marea Neagră ar fi închisă și cheile s-ar afla în mâna unei mari puteri, care să poată, după bunul plac, să deschidă și să închidă poarta“. După opinia guvernului român, drepturile de suveranitate ale Turciei nu trebuiau să schimbe cu nimic caracterul liber al Mării Negre, ceea ce imprima un regim de libertate a navigației pentru navele de comerț și cele de război.

Tratatul de pace semnat la Lausanne recunoștea independența statului național turc. Granițele în Europa, cu Grecia și Bulgaria erau stabilite în conformitate cu situația din 1913, după Pacea de la București, Turcia obținând Tracia Orientală[1]. O parte din insule erau cedate Greciei (Samotrake, Mitilene, Lemnos, Nikaria, Chios, Samos); altele au rămas în componența Turciei (Imbros și Tenedos), iar Dodecanezul era cedat Italiei. Prin tratat se recunoștea apartenența Ciprului la Imperiul Britanic. Datoria publică a Imperiului Otoman se repartiza statelor care au preluat teritorii; era abolit regimul capitulațiilor și controlul financiar extern asupra Turciei; între Grecia și Turcia urma să aibă loc un schimb de populație. În ceea ce privește regimul Strâmtorilor, se proclama libera trecere a tuturor navelor și aeronavelor civile și militare. Se instituia Comisia Strâmtorilor, având ca președinte pe delegatul Turciei și ca membri câte un delegat al țărilor riverane Mării Negre (România, Bulgaria, Uniunea Sovietică), precum și al Marii Britanii, Franței, Italiei, Japoniei și Iugoslaviei.

Tratatul de la Lausanne a pus capăt stării conflictuale din sud-estul continentului european și din Orientul Apropiat, iar soluțiile găsite au condus la o apropiere a țărilor din această regiune, inclusiv dintre România și Turcia. În același timp, Tratatul de la Lausanne a reprezentat prima revizuire a reglementărilor politice și teritoriale stabilite la Paris în anii 1919–1920.

Reparațiile de război. Una din problemele Conferinței de Pace de la Paris din 1919–1920, care-și căuta o soluționare echitabilă a fost cea referitoare la obligațiile financiare impuse Germaniei și foștilor ei aliați din primul război mondial de către învingători. Diplomația perioadei postbelice le-a denumit *reparații*, înlocuind astfel termenul de despăgubiri uzitat până atunci în situații similare. Reparațiile de război au complicat după 1918 în mare măsură relațiile internaționale, au agravat raporturile anglo-franceze și au creat momente de tensiune între micile state, între care și România, și marile puteri.

La 11 februarie 1918, președintele Statelor Unite, W. Wilson, a promis învinșilor că nu vor avea de plătit despăgubiri „având caracter de penalitate“, dar, apoi, el a admis că Germania și aliații ei vor suporta reparațiile pentru daunele pricinuite populației civile aparținând proprietăților și statelor aliate. Armistițiul din 11 noiembrie 1918 a reținut această formulare, inclusă apoi în textul definitiv al Tratatului de pace de la Versailles cu Germania (art. 232, partea a VIII-a). Înainte însă de semnarea acestui tratat, ca și a celor cu Austria, Ungaria, Bulgaria și Turcia, la lucrările Conferinței păcii și în culisele

[1] *Tratatul de pace cu Turcia*, București, 1924, p. 6–8.

ei s-a dat o adevărată bătălie între învingători, cu predilecţie între cei mari, pentru ca fiecare să obţină sume cât mai consistente, ori să le diminueze pe ale partenerilor. Tratatul de pace lăsa stabilirea sumei globale de plată în sarcina unor conferinţe ulterioare.

Cercurile guvernamentale româneşti şi-au pus mari speranţe în obţinerea unor sume importante de la învinşi pentru a repara pagubele cauzate de ocupaţia armatelor Puterilor Centrale. Nu era vorba numai de un succes politic pe plan extern pe care-l doreau, ci şi de posibilitatea refacerii economiei, lovită profund de jaful organizat de ocupanţi. Războiul provocase României mari pierderi umane şi materiale, iar executarea anticipată a Tratatului de la Bucureşti (mai 1918) secătuise ţara în mare măsură, de însemnate cantităţi de alimente, materii prime şi fabricate. Deşi cunoşteau situaţia, marile puteri nu au venit în sprijinul României pentru a oferi o repartiţie judicioasă a sumelor de plată. În schimb, au obligat-o să achite cota de eliberare şi valoarea bunurilor cedate din fostul Imperiu Austro-Ungar, să restituie valoarea distrugerilor provocate de Aliaţi în industria petrolieră şi chiar să despăgubească pe cei învinşi. În plus, în calitatea sa de stat cu „interese limitate", cum a fost calificată România la Conferinţa păcii, ea nu avea dreptul la un delegat permanent în Comisia reparaţiilor, special creată, revendicările sale urmând să fie susţinute de delegatul iugoslav[1]. În aceste condiţii, interesele României, chiar dacă nu au fost sacrificate în întregime, au fost, totuşi, limitate. De aceea cercurile politice româneşti s-au văzut nevoite să facă cunoscută public situaţia României, să înainteze memorii Conferinţei de pace, să publice documente edificatoare relative la drepturile legitime ale ţării.

Când Ion I.C. Brătianu, şeful delegaţiei române la Conferinţa păcii, a avut posibilitatea să citească tratatul cu Germania, a constatat stupefiat că drepturile României la reparaţii erau sacrificate şi presupunea că opinia publică din ţară, la aflarea acestei veşti, va fi serios afectată şi decepţionată[2]. Demersurile sale nu au fost luate în seamă[3]. Situaţia a devenit critică, având în vedere sarcinile financiare impuse României (cota de eliberare, valoarea bunurilor cedate ş.a.). Nicolae Titulescu, într-o scrisoare către Comisia reparaţiilor, referindu-se tocmai la aceste sarcini, considera, pe bună dreptate, că situaţia creată „echivala cu o reală ruină financiară" a României.

La 10 iulie 1919, şefii delegaţiilor statelor mici din sud-estul Europei au cerut lui Georges Clemenceau ca, prin autoritatea sa, să impună desfiinţarea sarcinii de a plăti bunurile şi proprietăţile care aparţinuseră fostului Imperiu Habsburgic. Memoriul nu a fost luat în seamă, României revenindu-i sarcina de a achita cota de eliberare şi valoarea bunurilor cedate, sumă care se urca la 1 435 030 000 fr. aur, adică 46 miliarde lei, fără ca reparaţiile austriace, ungare şi turce (reparaţiile orientale) să fie fixate.

Problema reparaţiilor a fost lăsată să fie soluţionată ulterior semnării tratatelor de pace. Un şir de conferinţe la care, de obicei, România nu a fost invitată sau a participat

[1] ANIC, Fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 126/1920, f. 40.
[2] *Ibidem*, f. 156.
[3] *Ibidem*, f. 156.

doar în urma protestelor hotărâte ale guvernelor ei, s-au desfăşurat în intervalul 1919–1932. La aceste conferinţe delegat al statului român a fost în permanenţă Nicolae Titulescu, care, datorită cunoştinţelor sale juridico-financiare, s-a situat printre oamenii cei mai competenţi în materie. Soluţiile oferite de el au contribuit, nu o dată, la acceptarea ideii că România avea drepturi egale cu marile puteri, că era îndreptăţită să fie despăgubită şi că suveranitatea ei nu putea fi ştirbită.

Fig. 246 Washington, noiembrie 1925. Nicolae Titulescu negociind cu Andrew M. Melton şi F.G. Blair termenii acordului privind datoriile de război.

După estimările guvernului român, România suferise pagube şi făcuse cheltuieli pentru ducerea războiului în valoare de 72 643 191, 07 lei aur. Comisia reparaţiilor a recunoscut drept contravaloarea pagubelor cauzate de armatele de ocupaţie numai suma de 31 099 833 161 lei aur. La Conferinţa de la Spa (iulie 1920), David Lloyd George a fixat cotele-părţi pentru fiecare ţară îndreptăţită la reparaţii. României, care nu a participat la discuţii, i s-a atribuit doar 1 % din reparaţiile germane şi 10,55% din cele orientale[1].

Fixarea acestei cote minime a produs iritare şi nemulţumire în cercurile politice româneşti. În memoriul prezentat Conferinţei de la Spa, semnat de N. Titulescu şi dr. I. Cantacuzino, se arăta, spre a se înlătura orice echivoc, că evaluarea pagubelor româneşti a fost efectuată de organe special constituite, sub conducerea unei comisii centrale şi că lista acestor pagube, însumând peste 31 miliarde lei aur, a fost prezentată şi acceptată de comisia reparaţiilor. De aceea, respingând cota de 1%, se solicita ca repartiţia sumelor să se facă în conformitate cu mărimea pagubelor pricinuite, România neputând admite ca unor ţări să le revină cote-părţi de cinci sau de zece ori mai mari decât a fost în realitate valoarea pagubelor.

La 11 decembrie 1922, N. Titulescu a făcut un demers şi pe lângă Ministerul britanic de Externe. Reamintind despre nedreptăţile de la Spa, el solicita ca România să fie repusă în totalitatea drepturilor sale, iar la discutarea în viitor a problemei reparaţiilor, se impunea prezenţa delegaţilor români, atât prin drepturile ce le reveneau prin tratate, cât şi prin unele asigurări formale oferite de guvernul francez.

[1] AMAER, Fond 9 Convenţii, S-43, telegramă din Bruxelles nr. 883/7 iunie 1920; *Politica externă a României şi tratate, convenţii şi material în legătură cu Societatea Naţiunilor şi problemele de politică externă a României*, Bucureşti, p. 559–560.

Concomitent, delegatul român a depus eforturi stăruitoare pentru clarificarea datoriilor interaliate ale României. În urma discuțiilor cu Chamberlain, ministrul englez de Finanțe, N. Titulescu a reușit să încheie o convenție anglo-română, prin care datoria de război a României se amâna și, în termen de 15 luni, se lichidau bonurile de tezaur. În legătură cu incendierea sondelor și rafinăriilor, făcută la insistențele guvernului englez în timpul retragerii în Moldova din 1916 (pagube în valoare de 10 milioane lire sterline), printr-un acord din 12 august 1920, guvernul englez, nu fără serioase rezerve și ezitări, a recunoscut această datorie a sa[1].

La Paris, N. Titulescu a discutat cu François Marsall, ministrul de Finanțe, căruia i-a cerut un regim egal cu cel aprobat de guvernul englez și un împrumut de la stat la stat pentru acoperirea cuponului neplătit în Franța, pe care l-a și obținut. Și datoriile către Belgia și ulterior către Statele Unite ale Americii, tot datorită lui N. Titulescu, au putut fi tranșate onorabil.

Refuzul Germaniei de a achita obligațiile sale a dus la ocuparea regiunii Ruhr de către armatele franco-belgiene și la dezavuarea acestui act de majoritatea statelor europene și extra-europene. Planul Dawes a determinat transferarea problemei reparațiilor din domeniul politic în cel economic. Experții — faptul viza direct Franța și Belgia — doreau „recuperarea datoriei recunoscute de Germania și nu aplicarea de pedepse". „Planul nostru — declarau experții — își găsește propria siguranță în interesul pe care-l au toate părțile de a-l executa de bună credință". În felul acesta, planul Dawes constituia o apropiere sensibilă de teza anglo-americană, susținută încă la Conferința de pace[2]. Planul a fost aprobat la Conferința de la Londra din iulie-august 1924. În ianuarie 1925, la Paris, o nouă conferință a miniștrilor de Finanțe fixa noi cote-părți din suma reparațiilor germane, modificându-le în plus sau în minus pe cele de la Spa.

Conferința de la Londra pentru planul Dawes oferea României încă un prilej să reclame drepturile sale și, în special, să determine modificarea procentului de la Spa. Până la acea dată, unele hotărâri arbitrare loviseră dureros în speranțele ce și le punea diplomația română în recuperarea integrală a reparațiilor. În 1923, marile puteri au acordat un moratoriu pe 20 de ani Austriei, Ungariei și Bulgariei, iar prin tratatul de la Lausanne reparațiile turcești au fost anulate. Față de această situație, România s-a considerat îndreptățită să protesteze și, în iunie 1923, a înaintat un memoriu Comisiei de reparații.

Spre dezamăgirea cercurilor politice din țară, cererile românești n-au fost luate în seamă nici în 1923 și nici în 1924, când s-au desfășurat dezbaterile asupra planului Dawes. Un fapt semnificativ era și acela că discriminarea se menținea față de statele mici, acestea nefigurând pe lista invitaților la Londra[3].

După multe insistențe, marile puteri au acceptat prezența delegației române la Conferința de la Londra. N. Titulescu a prezentat un memoriu în care arăta pagubele

[1] „Argus" din 19 septembrie 1920.
[2] „Societatea de mâine", nr. 22, 1924, p. 439.
[3] AMAER, fond 9 Convenții, G-1, VIII, telegrama nr. 34254/20 iunie 1924.

suferite de România (peste 72 miliarde lei aur) și a demonstrat că procentele fixate (1% din reparațiile germane și 10,55% din cele orientale) nu corespundeau eforturilor depuse de România pentru ducerea războiului. De aceea, memoriul, insistând asupra faptului că Germania blocase orice plată, că Austria, Ungaria și Bulgaria obținuseră un lung moratoriu (20 de ani), conchidea că România avea tot interesul să cunoască desfășurarea lucrărilor pentru aplicarea planului Dawes, de la care spera o justă satisfacere a intereselor ei legitime.

La 16 august 1924, Conferința de la Londra pentru planul Dawes a luat sfârșit. Planul a suferit câteva modificări față de forma inițială. În rapoartele trimise Ministerului Afacerilor Străine de la București, N. Titulescu s-a referit și la unele avantaje rezultate pentru România din Conferința de la Londra. Atunci s-a acceptat concepția sa privind interdependența dintre reparații și datoriile de război interaliate. Fiind vorba de România, acțiunea lui Titulescu tindea ca cele dintâi să le depășească pe ultimele, apoi să militeze pentru a obține surplusul existent.

La propunerea delegatului Franței, s-a convocat o nouă conferință, în ianuarie 1925, la Paris, cu participarea miniștrilor de Finanțe ai statelor interesate în reparații. Conferința a fixat o nouă repartiție a cotelor-părți din suma reparațiilor germane. Acordul relativ la repartiția anuităților planului Dawes (art. 7, paragraful B), atribuia României 1,1% din reparațiile germane.

Criza economică din 1929 a provocat, firesc, și criza reparațiilor, ceea ce a produs serioase îngrijorări cercurilor politico-financiare din Europa și America, interesate sau implicate în îndeplinirea obligațiilor germane fixate de tratate. Planul Dawes a fost înlocuit cu planul Young, care reducea sensibil datoria germană de reparații (de la 132 miliarde mărci aur la 38 de miliarde), eșalonând-o până în anul 1966. Se făcea legătura directă între reparații și datoriile interaliate, livrările în natură urmau să fie lichidate în zece ani, controlul asupra economiei germane înceta, se desființa Comisia de reparații și în locul ei se crea Banca Reglementelor Internaționale (BRI). Planul constituia un tot indivizibil, neputând suferi nici un fel de modificare. Aprobarea și punerea lui în aplicare, din cauza divergențelor mai vechi sau mai noi dintre Aliați, a necesitat ținerea a două conferințe la Haga, în august 1929 și în ianuarie 1930.

Pentru lămurirea completă a Comisiei reparațiilor și a guvernelor aliate asupra dezideratelor României s-au întocmit noi memorii[1]. În acestea, guvernul român își manifesta rezervele impuse de situația creată României prin noul plan și insera condițiile care ar fi permis o eventuală aderare la acest plan: acoperirea integrală a plăților pe care România era datoare să le efectueze către S.U.A., Franța, Marea Britanie și Italia din reparațiile germane. La acestea urmau să se adauge anuități pentru sinistrații de război; atribuirea din reparațiile germane a unui sold substanțial, echitabil, destinat acoperirii tuturor obligațiilor românești din tratate, inclusiv pentru terții particulari. Era vorba de restituirea bunurilor particularilor români în virtutea tratatelor și acordurilor forfetare

[1] ANIC, fond Casa Regală, dosar 34/1926, f. 257–260.

Fig. 247 San Remo, februarie 1928. Nicolae Titulescu și Gustav Stresemann, ministrul de Externe al Germaniei.

încheiate, ca și de efectuarea comenzilor în contul reparațiilor și a daunelor de război. În continuare, memoriile subliniau faptul că rezolvarea parțială a reparațiilor (numai a reparațiilor germane) ar lăsa deschisă calea unor neînțelegeri între țările din sud-estul Europei și ar stinge obligația colectivă și solidară a Germaniei. De aceea, se cerea ca pe lîngă soluționarea reparațiilor germane să se acorde atenția cuvenită și celor orientale. Acestea din urmă trebuiau să atribuie României un sold substanțial, destinat acoperirii tuturor obligațiilor din tratate, ca: valoarea bunurilor cedate, cota de eliberare, pagubele sinistraților de război etc. Se mai sublinia ideea că tratatele, în mod logic, nu puteau crea României un sold pasiv; întrucât România încheiase cu case germane contracte de furnituri, omologate de Comisia de reparații și de Comitetul de transferuri, se cerea acoperirea acestor comenzi. Totodată, guvernul român, care încheiase, în martie 1929, un acord forfetar cu Germania pentru restituirea bunurilor românești aflate pe teritoriul german, în valoare de 36 milioane mărci, dorea să i se atribuie echivalentul acestui angajament; ultima condiție avea în vedere participarea României la organizarea Băncii Reglementelor Internaționale și acceptarea unui reprezentant român în consiliul de administrație al acesteia.

Aceleași revendicări aveau să fie formulate de delegația României și la prima Conferință de la Haga din august 1929 pentru acceptarea planului Young și evacuarea anticipată a zonei renane. Aflată într-o situație economică și financiară dificilă, România nu putea să ajungă la o redresare, deși apelase la împrumuturi externe. O sinteză a revendicărilor României și a situației ei interne a făcut și ministrul Gh.Gh. Mironescu. S-a aprobat în principiu ca suma plăților rezervate României să fie mărită prin renunțarea, în favoarea ei, a unui număr de două anuități franceze și 11 italiene din reparațiile germane. De asemenea, România mai primea dreptul la 2,2 milioane mărci, peste ceea ce se prevăzuse, din distribuirea sumelor efectuate până la 31 august 1929, în baza planului Dawes.

Cea mai dificilă problemă a discuțiilor în comitetul tehnic pentru reparațiile orientale de la Paris a fost aceea a optanților unguri; era vorba despre acei proprietari care optaseră pentru cetățenia maghiară, dar care aveau moșii în Transilvania, supuse exproprierii, pe

baza legii pentru reforma agrară din 1921. N. Titulescu a încercat, prin diverse mijloace, să preîntâmpine o adâncire a divergențelor româno-ungare din cauza optanților. În acest sens, el a propus rezolvarea problemei optanților prin compensarea foștilor proprietari unguri din Transilvania din suma reparațiilor ungare cuvenită României. Propunerea, respinsă inițial, a fost acceptată la cea de-a doua Conferință de la Haga, care s-a deschis la 3 ianuarie 1930.

Conferința a acceptat planul Young și a tranșat, prin acorduri generale sau bilaterale, întreaga problemă a reparațiilor. Cu acest prilej s-au putut face unele corecturi în afara planului asupra anuității reparațiilor, datorită compromisului între creditori și debitori. Se desființau reparațiile austriece și sumele privind cota de eliberare a bunurilor cedate. Diferendul româno-ungar a putut fi aplanat în sensul tezelor României și aceasta prin stăruința delegatului român, Nicolae Titulescu. Acesta constata că atunci când un stat, „în lupta pacifică de toate zilele, susține o teză dreaptă", bazată „pe principiile mari internaționale care stau la baza raporturilor actuale dintre state, punctul lui de privire sfârșește prin a se impune"[1].

Rezultatul eforturilor depuse de delegația română la dezbaterile planului Young se prezentau astfel: datoriile de război, conform calculelor, erau acoperite integral din reparațiile germane, fără nici o contribuție din partea bugetului statului român; din reparațiile germane și orientale, România urma să obțină un excedent anual de 170 milioane lei până în 1943 și de 131 milioane anual până în 1966. Pretențiile ungare relative la optanți erau lichidate, fără nici o plată din partea României, fără eventualitatea unor sacrificii de viitor; datoria pentru bunurile cedate și pentru cota de eliberare de 46,5 miliarde lei era anulată. În schimb, România renunța la lichidarea bunurilor austriece, ungare și bulgare, suspendându-se orice operație în această direcție[2]. După calculele făcute cu anticipație, România ar fi trebuit să obțină un beneficiu de aproximativ 90 de miliarde lei, provenind din plata reparațiilor și din scutirile unei părți a datoriei externe.

Dar nici acest plan nu s-a aplicat. Evoluția evenimentelor a arătat că, de fapt, România a primit foarte puțin din ceea ce au hotărât experții cu ocazia planurilor Dawes și Young. Conform estimărilor Ministerului de Finanțe din 1939, suma totală primită se ridică la 4 828 506 154 lei în contul reparațiilor, plus 4 671 997 756 lei provenind din restituții și din lichidarea bunurilor inamice[3]. Guvernele care au deținut puterea între 1922 și 1932 n-au reușit să despăgubească pe cetățenii români care au suferit pagube de război, deși o lege fusese promulgată în acest sens încă din 1921.

Prin moratoriul propus de președintele S.U.A., Herbert Hoover, și apoi prin Conferința de la Lausanne din 1932 se încheia ultimul capitol din istoria reparațiilor, cu anularea obligațiilor Germaniei și a statelor care fuseseră învinse odată cu ea. Și de această dată contradicțiile anglo-franceze au ieșit la suprafață. Sosit la Lausanne, la 21 iunie 1932, N. Titulescu, a reiterat dezideratele românești de la Conferința de la Haga și a subliniat

---

[1] N. Titulescu, *Discursuri*, p. 292.
[2] Idem, *Documente diplomatice*, p. 322–327; „Dimineața", 24 ianuarie 1930.
[3] Arhiva Ministerului de Finanțe, fond Datoria Publică, dosar 87/1930–1946.

din nou necesitatea unor raporturi democratice între state. În condițiile crizei economice marile puteri au făcut mari concesii față de Germania și foștii ei aliați. Conferința de la Lausanne a stabilit drept datorie de plată a Germaniei doar trei miliarde de mărci, datorie pe care Adolf Hitler, preluând conducerea statului, a anulat-o cu de la sine putere. După 13 ani de discuții și controverse, problema reparațiilor era scoasă de pe ordinea de zi a diplomației internaționale.

Pactul Briand-Kellogg. Sentimentele de incertitudine și insecuritate, încercate mai ales de statele mici și mijlocii situate geografic între Germania și U.R.S.S., au determinat marile puteri apusene, și în primul rând Franța, să inițieze o serie de acțiuni diplomatice internaționale menite să liniștească statele din această parte a Europei și să le redea încrederea în capacitatea lor de a asigura pacea și securitatea în lume.

Revenirea la Quai d'Orsay a lui Aristide Briand, considerat a fi „apostolul păcii", intrarea Germaniei în Societatea Națiunilor, în septembrie 1926, adoptarea de către acest for, în septembrie 1927, a unei rezoluții ce condamna războiul de agresiune, constituiau primii pași în această direcție. În 1927, cu ocazia celei de-a zecea aniversări a intrării Statelor Unite în război, Briand a stabilit o serie de contacte cu secretarul Departamentului de Stat american, Frank Kellogg, în vederea încheierii unui pact de amiciție perpetuă între Franța și S.U.A. Inițiativa lui Briand reflecta, neîndoielnic, necesitatea obținerii unui plus de garanție pentru Franța, dar constituia, în același timp, un important câștig pentru pacea și securitatea internațională.

Guvernul de la Washington s-a arătat interesat de inițiativa franceză, dar a considerat mult mai util un pact multilateral de renunțare la război pe care Statele Unite și Franța l-ar propune întregii lumi și care să nu aibă o legătură cu Societatea Națiunilor. Propunerea americană crea pericolul ca toate celelalte tratate de garanție, bi- și multilaterale să fie discreditate, iar prestigiul forului de la Geneva să aibă de suferit.

Diplomația Bucureștilor s-a arătat interesată de acest pact, dar a atras atenția asupra modului în care se tratau de către marile puteri cele mai importante probleme internaționale, apreciind că formula „război contra războiului" nu putea rezolva „chestiuni așa de grave"[1]. I.G. Duca transmitea lui Titulescu, la San Remo, că, „în principiu, suntem gata a adera la Pactul Briand-Kellogg". Rezervele Bucureștilor aveau în vedere statutul Societății Națiunilor, tratatele și angajamentele luate, precum și relațiile cu vecinii[2]. Guvernul de la București a făcut cunoscut la Quai d'Orsay că proiectul Briand-Kellogg, atingând chestiunea tuturor alianțelor Franței și deci și cea cu România, se vede pus în situația de a declara: „Avem interes să păstrăm alianțele noastre pașnice și de legitimă apărare, care nu pot fi compensate prin declarații pașnice"[3].

[1] ANIC, fond Casa Regală. Regența Mihai, dosar 41/1928, f. 37.
[2] *Ibidem*, dosar 42/1928, f. 107.
[3] *Ibidem*, fond Convenții, dosar P. 4.; vezi scrisoarea adresată la 13 iulie 1928 de ministrul Afacerilor Străine N. Titulescu reprezentantului Franței de la București, Gabriel Puaux, în legătură cu această problemă (CADN, legația București, seria A, vol. 43).

În urma unui intens schimb de note între Paris și Washington, proiectul Briand și proiectul Kellogg au fost armonizate. La 28 aprilie 1928, șeful Departamentului de Stat american a făcut o declarație prin care recunoștea obiecțiile Franței și admitea dreptul la legitimă apărare ca fiind imprescriptibil și că nu există nici o incompatibilitate între Pactul Societății Națiunilor și renunțarea totală la război.

Astfel, la 27 august 1928, într-o atmosferă solemnă, Statele Unite, Franța, Germania, Marea Britanie, Italia, Japonia, Belgia, Polonia și Cehoslovacia au semnat, la Paris, Tratatul de renunțare la război, cunoscut sub numele de Pactul Briand-Kellogg. Statele semnatare se angajau în mod solemn să rezolve orice conflict, de orice natură, prin mijloace pașnice. Ele condamnau recurgerea la război pentru reglementarea diferendelor internaționale și renunțau la acest instrument de politică națională în raporturile mutuale. Pactul Briand-Kellogg nu prevedea nici o sancțiune în cazul în care una dintre părți s-ar fi făcut vinovată de un act de ostilitate față de cealaltă, el având mai degrabă un caracter simbolic și o valoare morală. În cursul anului 1929, peste șaizeci de state au aderat la acest pact.

Hotărâtă să rămână alături de Franța, dar preocupată în același timp de a nu prejudicia în nici un fel alianțele sale de până atunci, România a dat un răspuns afirmativ invitației de aderare, dar a ținut să expună încă o dată motivele care o determinase să aibă anumite rezerve. Cu puține zile înaintea depunerii actului de adeziune, Constantin Argetoianu, ministru ad-interim la Afacerile Străine, preciza că România consideră noul tratat ca un instrument diplomatic și politic, destinat să mențină relațiile de pace și colaborare între state „în condițiile contractuale în care statele se găsesc astăzi"[1]. La 4 septembrie 1928, Mihail R. Sturdza, însărcinatul cu afaceri ad-interim la Washington, a depus la Departamentul de Stat al S.U.A. actul de adeziune a României[2].

Tratatul a fost ratificat de Parlamentul român la 27 ianuarie 1929. În expunerea de motive ce preceda proiectul de lege privind ratificarea tratatului, Gh.Gh. Mironescu, ministrul Afacerilor Străine, sublinia că acesta corespundea intereselor poporului român, deoarece „se împacă în totul cu Pactul Societății Națiunilor și cu obligațiile cuprinse în celelalte convenții de siguranță încheiate de statul român".

Protocolul de la Moscova (1929). După semnarea Pactului Briand-Kellogg, România a acționat pentru intrarea lui neîntârziată în vigoare. Era o șansă de a ameliora relațiile cu Uniunea Sovietică și ea nu trebuia ratată. În martie-aprilie 1924 avuseseră loc la Viena negocieri româno-sovietice, dar ele nu s-au încheiat cu un rezultat pozitiv; în timp ce delegația guvernamentală română a condiționat începerea unor negocieri de fond de recunoașterea de către Uniunea Sovietică a unirii Basarabiei cu România, reprezentanții

[1] Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, 8. Ediție Stelian Neagoe, București, 1997, p. 214–215.
[2] *FRUS*, 1928, 1, p. 176–178; Ellis Ethan, *Frank Kellogg and American Foreign Relations. 1925–1929*, New Brunswick, New Jersey, 1961, p. 193–212.

Kremlinului s-au situat pe o poziție inversă: mai întâi reglementarea problemei Basarabiei printr-un plebiscit și apoi abordarea celorlalte probleme.

Inițial, Uniunea Sovietică a condamnat Pactul Briand-Kellogg; apoi, Maksim Litvinov a supus, la 29 decembrie 1928, guvernelor vecine un protocol independent, dar analog, valabil pentru Europa Orientală[1]. România, ca țară aliată a Poloniei, a propus ca protocolul consacrat punerii în vigoare cu anticipație a Pactului Briand-Kellogg să fie negociat și semnat în comun de către toate țările vecine Uniunii Sovietice, acțiune cu care guvernul de la Varșovia a fost de acord[2]. Încununând negocierile între statele contractante, Protocolul de la Moscova a fost definitivat la 4 februarie 1929, iar semnarea lui a avut loc cinci zile mai târziu în capitala Uniunii Sovietice. Cu acel prilej, ministrul de Externe sovietic, Maksim Litvinov, a făcut următoarea declarație: „Renunțarea la război este realizată de țările noastre înaintea altor state. Acțiunea noastră devine cu atât mai importantă, cu cât acest sector [geografic — n.n.] inspira o mare teamă pentru cauza păcii“[3].

România a considerat semnarea Protocolului de la Moscova ca un act util pentru securitatea sa. În Adunarea Deputaților, Pactul Briand-Kellogg și Protocolul de la Moscova au fost apreciate ca evenimente de importanță mondială „în lupta dusă pentru stabilirea păcii între popoarele civilizate, fiind menite a exclude războiul din rezolvarea diferendelor“[4]. Guvernul român a considerat Protocolul de la Moscova ca deschizător al căilor spre stabilirea climatului de bună vecinătate cu Uniunea Sovietică, climat ce trebuia să fie întărit printr-un pact de neagresiune româno-sovietic ce ar fi dus la consolidarea securității României.

---

[1] AMR, fond 5418, dosar f.n./1929, poziția 690, f. 58–59.
[2] I.M. Oprea, *Din istoria relațiilor diplomatice româno-sovietice (1928–1936)*, București, 1967, p. 27.
[3] AMAER, fond Convenții, dosar P. 4, vol. 2M; cf. și *Relațiile româno-sovietice. Documente*. 1, p. 277–292.
[4] DAD, ședința din 14 februarie 1929, p. 1028.

Capitolul XII

DIPLOMAȚIA ROMÂNEASCĂ ÎN ANII 1929–1936

1. Politică și strategie la cumpăna deceniilor trei și patru

Primul deceniu de după războiul mondial a reprezentat ceea ce unii politicieni și istorici au numit *belle époque*. A existat o „euforie a păcii“, o convingere că pacea se așezase peste continentul european pentru multă vreme. Din această stare, de optimism exagerat, s-a ieșit sub șocul crizei economice, declanșată în 1929, care a acutizat toate contradicțiile latente, atât pe plan intern, cât și internațional.

Profunda criză economică din anii 1929–1933 a intensificat rivalitățile dintre marile puteri sporind și mai mult pericolul pentru pacea și securitatea popoarelor. Raportul de forțe a început să se deplaseze tot mai mult în favoarea puterilor revizioniste și revanșarde care, profitând de disensiunile dintre democrațiile occidentale, au trecut la încălcarea fățișă a clauzelor tratatelor de pace, cu precădere a acelora privitoare la dezarmare. Ministrul României la Berlin, Nicolae Petrescu-Comnen, într-un raport confidențial din 3 septembrie 1932, arăta că „Germania și-a sporit în ultimii ani, în mod constant, bugetul mărturisit al armatei sale regulate“ și că ea poseda un potențial de război enorm ce a fost dezvoltat în mod considerabil. El observa, de asemenea, că Germania executa la frontierele sale, mai ales la cele de răsărit, „lucrări de fortificație de o deosebită importanță“ și avea organizată deja, în afara frontierelor sale, în special pe teritoriul Uniunii Sovietice și al țărilor nordice, „o adevărată industrie de material de război, arme, muniții, aeroplane, gaze toxice etc.“ Urmărind cu atenție evoluția din ultimii ani a relațiilor Germaniei cu vecinii săi, ministrul român aprecia că aceste relații „par a se apropia de o criză“ și avertiza guvernul de la București asupra necesității sporirii vigilenței față de situația creată. „Politica germană — arăta Comnen în încheierea raportului — urmează deci a fi observată cu o atenție de fiecare clipă, iar necesitatea menținerii frontului unic al vechilor aliați din marele război, apare ca singura garanție serioasă împotriva unei noi catastrofe“[1].

Urmând exemplul Germaniei și bucurându-se de sprijinul Italiei, Ungaria și Bulgaria au trecut la măsuri de reorganizare a armatei, în pofida interdicțiilor prevăzute de tratatele de pace. Așa cum rezultă din rapoartele miniștrilor români din capitalele celor două țări,

---

[1] ANIC, fond Casa Regală, dosar 125/1932, f. 4–8.

guvernele ungar și bulgar și-au sprijinit politica lor externă pe Germania și Italia, acestea fiind, la acea dată, singurele în măsură să recurgă la fapte pentru realizarea revizuirilor teritoriale pe care le urmăreau.

Eforturi deosebite pentru înarmare erau făcute și de guvernul de la Moscova. Evaluând aproximativ efectivele Armatei Roșii în timp de pace, la sfârșitul anilor '20, experții militari din România și Polonia avansau cifra de 650 000 de oameni sub arme, dintre care 50 000 de ofițeri și 120 000 de subofițeri. Totodată — precizau ei — „a sporit considerabil mobilitatea și capacitatea de manevră a unităților și s-a ameliorat și dotarea acestora, urmare a muncii intense a cadrelor"[1].

Evoluția alianțelor politico-militare ale României. În conjunctura internațională care conținea germenii viitoarei conflagrații mondiale, România a fost confruntată cu o problemă deosebit de acută, care îi periclita statutul politico-teritorial — aceea a unui proces de izolare internațională. Situația impunea dezvoltarea instrumentarului diplomatic care să o asigure împotriva apetitului teritorial al vecinilor, modelarea planurilor de apărare comune în conformitate cu tendințele europene, crearea unei structuri militare adecvate, mai ales în condițiile în care Franța și Polonia au semnat tratate de neagresiune cu U.R.S.S., țara care nu recunoscuse legitimitatea actului adoptat de Sfatul Țării la 27 martie 1918.

Între 28 aprilie și 2 mai 1930 s-au întâlnit la Varșovia delegațiile militare ale României și Poloniei „în scopul de a studia situația aliaților și a inamicului în zona de joncțiune în cursul primelor zile de mobilizare, ca și acțiunile posibile ale inamicului în cursul aceleeași perioade"[2]. În timpul discuțiilor, consemnate într-un proces-verbal, s-au precizat raionul de cooperare româno-polon, forțele destinate de fiecare parte acțiunii în comun, modalitățile de efectuare a mobilizării și ipotezele de acțiune ale inamicului.

Datorită faptului că Tratatului politic și Convenției militare încheiate în 1926 le expirau valabilitatea, miniștrii de Externe ai României și Poloniei au semnat, la 15 ianuarie 1931, la Geneva, prelungirea pe încă cinci ani a acordului de garanție, cu menținerea formulei *erga omnes*[3]. Într-un raport pe care ministrul român la Varșovia l-a trimis la București era prezentată opinia cercurilor conducătoare poloneze, acestea constatând că „românii nu merg totdeauna mână în mână cu ei, că se inspiră prea mult din sugestiile aliaților și în special ale Franței, insuficient cunoscătoare a problemei rusești. În colaborarea militară, polonii sunt stânjeniți prin tărăgănări ale diferitelor soluții propuse și acceptate; ei zic că la noi chestiunile se rezolvă teoretic, iar soluțiile practice vin tardiv sau niciodată. În rezumat, la Varșovia există sentimentul că nu am înțeles încă nici pericolul care ne amenință, nici importanța alianței"[4].

---

[1] AMR, Microfilme, rola P. II 1.959, c. 426.
[2] *Idem*, rola P.II 1 955, c. 250.
[3] Marian Chiriac Popescu, *Relațiile militare româno-polone în perioada interbelică (1918–1939)*, București, 2001, p. 42–46.
[4] ANIC, fond Casa Regală, dosar 152/1933, f.2.

În condițiile în care clauza *erga omnes* lipsea din documentele militare româno-polone, consolidarea Micii Antante a devenit preocuparea de căpetenie a forurilor de decizie politico-militare de la București, cu atât mai mult cu cât se aprecia la nivelul organelor românești de conducere superioară că din septembrie 1923, când se semnase convenția militară *în trei*, nu s-a realizat nimic concret în vederea pregătirii mijloacelor necesare funcționalizării alianței. În 1929, la Marele Stat Major român predomina ideea că prevederile aranjamentului tehnic comun deveniseră „aleatorii"[1]. Începând cu acest an s-a trecut la întocmirea unor proiecte de operații (opt la număr până în 1931), care precizau obligațiile militare ale partenerilor în diverse alternative de conflict provocat de Ungaria sau Bulgaria.

Prima consfătuire a reprezentanților României, Cehoslovaciei și Iugoslaviei s-a desfășurat la București, în mai 1929. Ulterior, la Praga, în septembrie 1929, s-a definitivat „Planul de operațiuni al armatelor Micii Înțelegeri", care conținea două variante. Prima lua în calcul agresiunea Ungariei împotriva Cehoslovaciei. Se estima că inamicul putea angaja 15 divizii de infanterie și două divizii de cavalerie. Scopul forțelor aliate era înfrângerea armatei ungare printr-o ofensivă concentrică în direcția generală Budapesta. Operațiile militare erau declanșate de aliați cel mai târziu în a 18-a zi de la mobilizare. Trupele române urmau să acționeze pe două direcții, una principală, Oradea — Szolnok — Budapesta, și o alta secundară, Arad — Nagykörös.

A doua variantă luată în discuție pleca de la premisa, aproape sigură, că cele 21 divizii de infanterie și două divizii de cavalerie ungare nu ar fi avut succes și, deci, Ungaria nu s-ar încumeta singură să atace forțele comune ale celor trei aliați, ci numai cu un aliat mai puternic, care putea fi cel mai probabil Germania. În acest caz, misiunile armatelor română și iugoslavă rămâneau neschimbate pentru a permite libertatea de acțiune a trupelor cehoslovace, al căror „gros" era îndreptat împotriva Germaniei[2].

Următoarea întâlnire a responsabililor militari aliați a avut loc în septembrie 1930, la Belgrad. Interveniseră pe eșichierul european o serie de elemente care marcau o ofensivă a statelor revizioniste, printre care: semnarea, în februarie 1930, a Tratatului de amiciție, conciliațiune și arbitraj între Italia și Austria; creșterea „transporturilor de material de război trimise prin teritoriul austriac spre Ungaria"[3]; prezența unor unități militare maghiare în tabăra de antrenament de la Ischl (Austria). Faptele respective impuneau Micii Antante edificarea unui ansamblu de măsuri apt să facă respectate tratatele de pace de către cei care procedau la încălcarea lor. Consfătuirea de la Belgrad s-a axat pe studierea și elaborarea a trei proiecte, a căror temă centrală era atacarea Iugoslaviei de către Ungaria și Bulgaria, singure sau în cooperare, fără ca agresiunea să fi fost provocată prin ceva; în care caz România și Cehoslovacia interveneau de urgență în ajutorul aliatului atacat.

---

[1] AMR, fond 868, dosar 1346, f. 51.
[2] Rudolf Kiszling, *Die militärischen Vereinbarungen der Kleinen Entente. 1929–1937*, München, 1959, p. 15.
[3] Apud Eliza Campus, *Mica Înțelegere*, p. 89.

Scurt timp după întâlnirea miniștrilor de Externe, s-au întrunit la 11 mai 1931, tot în capitala României, șefii Marilor State Majore. Punctul central al celei de-a treia conferințe l-a reprezentat încheierea unei convenții militare unice, care să reunească într-un singur document Convenția din septembrie 1923 și modificările succesive ce i-au fost aduse în 1929 și 1930. Înțelegerea a fost semnată la 14 decembrie 1931 la Praga, iar schimbul instrumentelor de ratificare s-a făcut în octombrie 1932 la București. Concepția politico-militară, care a stat la baza realizării pactului, avea trei componente. Prima se referă la caracterul raporturilor fiecăruia dintre cele trei state cu celelalte. „Prezenta convenție militară este *un tratat de alianță defensivă*" (subl. ns.). În al doilea rând, se lua în calcul varianta unei agresiuni ungare sau bulgare „în cazul în care una sau două din puterile aliate *s-ar afla deja în stare de război cu una sau mai multe puteri, afară de Ungaria* (subl. ns.) din care această țară [Ungaria — n.n.] ar putea avea vreun avantaj pentru un atac împotriva aliaților", deci evidențierea posibilităților de intervenție în cazul unui război generalizat. Căpăta astfel materializare o mai veche idee strategică, enunțată doar cu prilejul semnării Convenției din 1923. În sfârșit, s-a avut în vedere, date fiind pregătirile politico-militare intense făcute de Ungaria, luarea contramăsurilor din vreme, mobilizând, la necesitate, înaintea producerii atacului. Cuantumul forțelor destinate de fiecare parte se cifra la 112 batalioane, 150 baterii, 32 escadroane și 12 escadrile a câte 10 avioane. Era prevăzut ca planurile de operațiuni să fie studiate și elaborate în întâlnirile anuale ale șefilor celor trei Mari State Majore, după care deveneau obligatorii. Mai erau menționate și alte aspecte legate de zonele de concentrare a armatelor aliate, momentul intrării în acțiune (cel mai târziu în a 17-a zi de la declanșarea mobilizării, iar în varianta conflictului extins „să treacă granița cu forța lor principală cât mai devreme cu putință"), problema comandamentului suprem, aprovizionarea cu armament, muniții și tehnică de luptă, comunicații și tranzit, încheierea ostilităților. Cu același prilej s-au elaborat și trei planuri de acțiune.

Aproape simultan cu aceste reglementări de natură militară, forurile române de decizie militară au trecut la materializarea articolului 2 din Acordul de garanții cu Polonia. La 30 iunie 1931 s-a semnat la Varșovia un nou aranjament tehnic, a cărui valabilitate concorda cu cea a tratatului de garanție. Existau puține deosebiri între convenția semnată acum și cea din 1926. Era menținut același cuantum al forțelor destinate de fiecare din cele două țări pentru respingerea agresiunii (156 batalioane, 221 baterii artilerie, 48 escadroane cavalerie, 20 escadrile aviație a câte 10 avioane), linia de demarcație și zonele de concentrare erau aproximativ identice (luându-se în calcul diferitele variante și ipoteze analizate de cele două State Majore). Se remarca, în continuare, atingerea obiectivelor fixate în 1926 — mărirea cantității forțelor de intervenție, fortificarea zonei de joncțiune, dezvoltarea aviației, mărirea producției industriei de apărare, crearea unui stoc de materiale strategice pentru trei luni, dezvoltarea rețelei de căi ferate, unificarea armamentului între cele două state. Modificată față de Convenția anterioară era durata concentrării forțelor armate, rezultat al studiilor efectuate în comun, al diferitelor procese-verbale și al jocului de război, ea reducându-se, în cazul Poloniei, la 23 zile și, respectiv, 25 zile pentru

România. Era păstrată formula acordării ajutorului „în cazul în care una din cele două părți contractante ar fi atacată de *o altă putere decât U.R.S.S.*" (subl. ns.), statul neatacat angajându-se să intervină și să-i ușureze „transportul materialelor și tranzitul mijloacelor de luptă"[1]. Până la reglementarea noilor modalități de acțiune rămâneau în vigoare stipulațiile acordului încheiat în București la 26 noiembrie 1925. Se prevedea obligativitatea întâlnirilor din timp de pace a responsabililor militari pentru rezolvarea unor probleme care necesitau o conlucrare perfectă între parteneri. Pe această bază, la 11 iunie 1932 s-au întâlnit la București ofițerii români și polonezi din secțiile operații care au efectuat un schimb de informații asupra unor probleme tehnice — transmisiuni, căi de comunicații, întărirea zonei de joncțiune prin organizarea terenului și completarea mijloacelor de acoperire.

Au intervenit însă situații noi, care au accentuat procesul de izolare a României pe arena internațională. În prima parte a lunii decembrie 1931 cercurile politice decizionale de la București au aflat cu stupoare că la Moscova și Paris era în curs de negociere tratatul de neagresiune franco-sovietic, în timp ce convorbirile sovieto-poloneze, care urmăreau un obiectiv similar, erau și ele foarte avansate[2].

Această nouă conjunctură internațională se explică prin mai multe elemente. Unul din ele era conștientizarea de către Moscova a pericolului reprezentat de războiul chino-japonez, care putea să angajeze Uniunea Sovietică într-un conflict pe două fronturi. În al doilea rând, Franța dorea anihilarea axei Berlin-Moscova. De aici, „curtea" făcută de Paris Uniunii Sovietice — acordarea de credite, angajarea convorbirilor diplomatice pentru semnarea unui pact de neagresiune etc. În sfârșit, Polonia, aflată între Germania și Uniunea Sovietică și confruntându-se cu o creștere a revizionismului Berlinului, manifesta, la rându-i, interes pentru un tratat de neagresiune cu sovieticii[3].

Din a doua jumătate a lunii mai 1931, între ministerele Afacerilor Străine român și polonez au avut loc numeroase contacte pentru adoptarea unei poziții unitare în tratativele cu Moscova, nesoldate însă cu rezultatele scontate de partea română, întrucât polonezii, cărora li se comunicase de către Maksim Litvinov o serie de exigențe — pledau ca românii să le accepte. În consecință, guvernul român a fost nevoit să propună Uniunii Sovietice deschiderea unor negocieri. Dar, așa cum se sublinia într-un memorandum din 23 noiembrie 1931 al lui Mihail Arion, director în Ministerul Afacerilor Străine, „nu există spații pentru nici un fel de discuții asupra unirii Basarabiei, care este și trebuie să rămână a noastră". Astfel, conchidea autorul memorandului, „noi trebuie să menținem dezbaterea înlăuntrul cadrului strict al unui tratat de neagresiune"[4]. În urma sondării mai multor surse de informare diplomatică, ministrul Afacerilor Străine, Dimitrie Ghika, exprima

[1] AMR, fond 948, dosar 13 446, f. 50v.
[2] Grigore Gafencu, *Însemnări zilnice. 1929–1939*. Ediție Al. G. Savu, București, 1991, p. 285–288.
[3] *Ibidem*, p. 288.
[4] W.M. Bacon, *Behind Closed Doors. Secrets papers on the Fallure of Romanian — Soviet Negociations. 1931–1932*, Stanford California, 1979, doc. nr. 8.

reprezentantului român la Varșovia opinia că „nu sunt tot atât de convins de intențiile favorabile ale sovieticilor și mă întreb dacă noua atitudine a Rusiei nu corespunde cu dorința de a separa Polonia de România și să descopere cât de departe merge solidaritatea poloneză față de noi“[1].

Către sfârșitul primei decade a lunii decembrie cele două guverne erau de acord să înceapă negocierile, deși, așa cum se relevă din telegrama transmisă de D. Ghika la Paris, la 6 ianuarie 1932, „guvernul român începe contacte directe cu sovieticii fără nici o iluzie și fără dorință, numai cu resemnare și din spirit de solidaritate cu aliații noștri, Polonia și Franța“[2]. Această stare de spirit era consecința faptului că în situația cea mai avantajoasă s-ar fi putut obține o confirmare a Protocolului de la Moscova din 1929, cu menționarea expresă a inviolabilității și integrității teritoriului național. Dacă, însă, în cursul negocierilor s-ar fi ajuns la o formulare mai vagă, situația statului român ar fi fost, în problema respectivă, mai slabă comparativ cu cea din 1929.

Cu această perspectivă s-au deschis la Riga, în prima decadă a lunii ianuarie 1932, negocierile româno-sovietice în problema pactului de neagresiune[3]. Față în față, cei doi negociatori, Mihail Sturdza și Boris Spiridonovici Stomoniakov, susțineau: primul — „Acte considerate «contrarii neagresiunii» vor fi actele de violență lezând integritatea și inviolabilitatea teritoriului care se găsește în prezent sub suzeranitatea celeilalte părți contractante“, iar al doilea — „Stabilirea relațiilor nu poate aduce nici un fel de modificare litigiului existent între cele două părți contractante pentru Basarabia“. În plus, după cum informa Sturdza la București, la 14 ianuarie 1932, „domnul Stomoniakov mi-a declarat, în numele guvernului sovietic, în manieră definitivă și expresă, că este imposibil pentru guvernul sovietic să accepte dorința noastră de a desfășura negocierile și a încheia un pact în care poziția sa principială în problema Basarabiei să nu fie menționată și că *Rusia Sovietică nu va semna niciodată un pact de neagresiune cu România care să conțină următoarele trei cuvinte: 1) integritate; 2) inviolabilitate; 3) suveranitate* (subl. ns.)“[4]. În aceste condiții nu este de mirare că D. Ghika telegrafia la Riga: „constat că reușita lor [a negocierilor — n.n.] pare a fi cât se poate de îndoioasă“[5]. Temerile ministrului român de Externe exprimate anterior reprezentanților diplomatici de la Paris și Varșovia fuseseră, așadar, fondate.

Convorbirile s-au întrerupt, iar polonezii și apoi francezii, în iulie și, respectiv, noiembrie 1932, au semnat tratate bilaterale de neagresiune cu Uniunea Sovietică. Aducându-i-se la cunoștință hotărârea guvernului polonez de a parafa cu orice preț tratatul de neagresiune, Grigore Gafencu îl însărcina pe Victor Cădere, ministrul român de la

[1] *Ibidem*, doc. nr. 9.
[2] *Ibidem*, doc. nr.25.
[3] *Relațiile româno-sovietice. Documente*, 1. *1917–1934*, p. 350.
[4] W.M. Bacon, *op. cit.*, doc. nr. 33; a se vedea pentru acest episod și Mihail Sturdza, *România și sfârșitul Europei. Amintiri din Țara pierdută*, Alba Iulia — Paris, 1994, p. 65–71.
[5] *Relațiile româno-sovietice...*, p. 354.

Varșovia, să transmită, prin intermediul lui Józef Beck, primului ministru sau mareșalului Piłsudski că guvernul român „are un motiv special și precis pentru a considera semnarea prematură de către Polonia drept un act neprietenos față de România, care nu corespunde nici spiritului și nici textului tratatului nostru de alianță“[1].

Fig. 248 Varșovia, Octombrie 1933. Nicolae Titulescu, Ignaty Moscicki, președintele Poloniei și Józef Beck, ministrul polon de Externe.

Cum relațiile cu Franța și Polonia deveniseră reci, România a fost nevoită să se îndrepte spre întărirea alianței cu Iugoslavia și Cehoslovacia, deși cele două țări nu aveau nici un fel de obligație în cazul unui atac la granițele de Est.

Fig. 249 Ofițeri români în vizită la o uzină de muniții din Polonia, 1933.

Problema comandamentului unic al Micii Înțelegeri s-a pus în 1931 în cadrul întâlnirii pe care reprezentanții Statelor Majore aliate au avut-o la București. Preocuparea și-a aflat o primă consemnare în textul convenției pe care aceștia au semnat-o cu acea ocazie: „Problema comandamentului superior al forțelor celor trei parteneri ai pactului va fi reglementată la timp de către cele trei guverne printr-o înțelegere separată. În ceea ce privește numirea comandantului detașamentelor mixte [unitățile care se creau în zona de joncțiune a armatelor aliate, măsură stabilită încă din 1921 — n.n.] ea se va face de către armata care contribuie cu partea cea mai mare de trupe. La efective egale de contingente de trupe conducerea va fi trecută comandantului acelui sector de operații în care se află detașamentul mixt. Din momentul începerii mobilizării sau al apariției încordării politice, fiecare din Marile State Majore va trimite celorlalte două

[1] W.M. Bacon, *op. cit.*, doc. nr. 78.

ofițeri de legătură cu personalul necesar"[1]. Se observă că în același articol erau surprinse mai multe situații: a comandamentului unic însărcinat să conducă activitatea la nivel strategic; a detașamentelor mixte și a conducerii lor; a structurilor de legătură pentru perioadele de criză. Se puneau în evidență, astfel, aspectele complexe cărora trebuiau să li se ofere soluții pentru buna funcționare a alianței.

Documentele relevă că problema comandamentului unic a funcționat ca un adevărat „barometru", care a indicat atât nivelul relațiilor în interiorul alianței, cât și, mai ales, al evoluției internaționale. Atunci când acele mașinării au indicat „timp urât" (începând cu criza renană), la nivelul Micii Înțelegeri s-a discutat posibilitatea creării unei structuri unice de comandă, ale cărei competențe să se extindă asupra forțelor destinate de cele trei state pentru o acțiune comună.

Prima ocazie ce a urmat actului de forță a Wehrmacht-ului din martie 1936 a fost consfătuirea de la București a șefilor Marilor State Majore (15–20 iunie 1936)[2]. Cu acel prilej s-a semnat un protocol special privitor la „Comandamentul unic și pregătirea materială a războiului de către Mica Înțelegere".

România s-a arătat interesată de rezolvarea acestei chestiuni, deoarece ea intervenea, în cazul unui atac al Ungariei, cu cele mai multe forțe și, în consecință, se aprecia normală asigurarea comenzii supreme unice de către statul român.

Problema comandamentului unic era văzută de factorii decizionali politici și militari români în strânsă legătură cu realizarea unei alianțe militare cu Franța, aspect circumscris problematicii unui pact mutual al acesteia cu Mica Înțelegere.

Problema cea mai importantă a fost aceea că, în rândul factorilor decizionali francezi au existat divergențe între palierul militar și cel politic. În timp ce militarii înclinau pentru o întărire a flancului românesc, oamenii politici aveau în vedere mai multe variante. Aceștia din urmă au transmis clar că nu urmăreau modificări de substanță, astfel că atât problema comandamentului unic, cât și a tratatului mutual dintre Franța și Mica Înțelegere au rămas nerezolvate.

O componentă esențială a reprezentat-o *latura operativă, conceptuală* a Micii Înțelegeri, problemă aflată pe primul loc în cadrul întrevederilor șefilor Marilor State Majore din anii 1934–1937.

De la bun început trebuie subliniat efortul conducerilor militare aliate de a se „acomoda" la noile tendințe europene, lărgind sfera motivelor intervenției armate la recomandarea șefilor diplomațiilor din cele trei state; nu doar agresiunea Ungariei, ci și reinstaurarea Habsburgilor în Austria sau denunțarea Tratatului de la Trianon (în maniera în care o făcuse Germania cu Tratatul de Versailles) puteau pune în mișcare mașina de război a Micii Antante. Reapariția problemei reinstaurării Habsburgilor în postură de *casus belli* avea să genereze o serie de fricțiuni între cei trei (România, Iugoslavia, Cehoslovacia) și Franța, ultima fiind gata să aprobe reinstaurarea monarhiei, dacă acest act ar fi îndepărtat definitiv Austria de Germania. Dar la București, Praga și Belgrad reinstaurarea era văzută

[1] Rudolf Kiszling, *op. cit.*, p. 88–89.

[2] AMR, fond 5418, dosar 13/1936, poziția 1495, f. 28–30.

ca primul pas în refacerea dublei monarhii, cu tot ceea ce ar fi însemnat aceasta din punct de vedere politico-teritorial.

Cele trei state au semnat, la 21 septembrie 1932, la Sinaia, o nouă Convenție militară. Erau fixate cuantumul forțelor angajate de fiecare țară (112 batalioane de infanterie, 32 escadroane de cavalerie, 150 baterii de artilerie și 120 avioane) și zonele de concentrare în una din următoarele situații: 1) aliații nu erau amenințați decât de Ungaria; 2) unul sau două dintre statele aliate se găseau deja în conflict împotriva uneia sau mai multor puteri agresoare, altele decât Ungaria, aceasta profitând de situația creată pentru a ataca pe una dintre ele; 3) toate trei țările s-ar afla în război cu unul sau mai mulți agresori, alții decât Ungaria, care ar declanșa o agresiune împotriva uneia sau mai multora dintre Părțile contractante. Variantele de intervenție au fost cele analizate în întâlnirile anterioare ale șefilor Marilor State Majore. Convenția a fost semnată de miniștrii de Externe, precum și de șefii Marilor State Majore. În cursul întrevederii, reprezentanții României și Iugoslaviei au semnat un acord privind colaborarea militară în cazul unui atac declanșat de Bulgaria. Acest cadru a stat la baza următoarei Conferințe a factorilor militari din cele trei state-membre ale Micii Înțelegeri, desfășurată la Belgrad, în ziua de 17 noiembrie 1932.

Între timp, în Germania s-au petrecut o serie de evenimente care vor avea influențe negative asupra derulărilor internaționale, cu precădere asupra situației țărilor mici antirevizioniste. Întâi a fost decizia de a nu mai plăti reparațiile de război, ceea ce a reprezentat aruncarea pe terenul politic a unui „vas plin cu materii inflamabile"; hotărârea genera primejduirea tratatelor, ducea la o nesiguranță în valabilitatea angajamentelor internaționale. Era deci necesară continuarea acțiunilor de apărare pentru a fi „pregătiți pentru orice eventualitate"[1]. Este vorba apoi de rezultatul confruntărilor electorale din Germania din anul 1932, care a marcat o înclinare a corpului electoral spre extrema dreaptă: la 31 iulie 1932, NSDAP a obținut 13,8 milioane voturi (37,4% din total), ceea ce îi asigura 230 locuri în Reichstag. Ambele evenimente au avut repercusiuni deosebit de grave asupra păcii și securității popoarelor.

Concomitent cu eforturile de întărire a Micii Înțelegeri, diplomația românească a acționat pentru întărirea ***colaborării între țările balcanice***, având drept obiectiv crearea unei noi organizații de securitate în această regiune. Diferitele tratate bilaterale încheiate între 1925 și 1929 în zonă au reprezentat premise favorabile accederii spre o etapă superioară, aceea a acordurilor multilaterale[2]. Primul pas a fost făcut prin întâlnirea reprezentanților tuturor țărilor balcanice la Atena între 5–12 octombrie 1930, unde s-au luat o serie de măsuri și s-au afirmat concepții edificatoare asupra hotărârii de a se ajunge la un rezultat pozitiv: nu se va aduce nici o atingere suveranității statelor participante, nu se va tinde la înăbușirea entităților etnice; toți membrii vor avea drepturi egale. Au existat însă și o serie de puncte nevralgice izvorâte din atitudinea delegatului bulgar și a aceluia albanez

[1] Apud Eliza Campus, *Înțelegerea Balcanică*, București, 1972, p. 76, 78.

[2] Idem, *România și Conferințele balcanice (1930–1934)*, în *Probleme de politică externă a României. 1919–1939*, 1, București, 1971, p. 111–169.

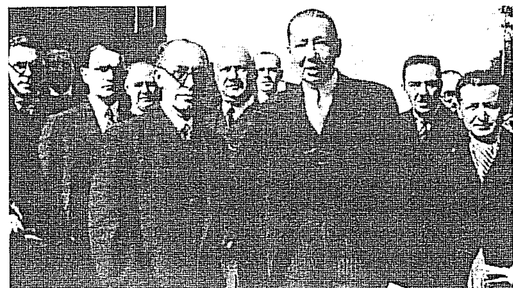

Fig. 250 Ankara, octombrie 1933. Nicolae Titulescu împreună cu Tevfik Rüștü Aras, ministrul de Externe al Turciei.

în problema minorităților. Cel mai important aspect era includerea în rezoluția generală a necesității „studierii unui acord între națiunile balcanice pe baza următoarelor principii: a) punerea în afara legii a războiului; b) rezolvarea prin mijloace pașnice a oricărui diferend, de orice natură, care ar putea apărea între națiunile balcanice; c) asistență mutuală în cazul violării angajamentelor de a nu recurge la război"[1]. În acest fel, comunitatea balcanică putea oferi garanții nu numai în cazul izbucnirii unui conflict între statele participante, ci și în varianta unei agresiuni îndreptate împotriva vreunei părți contractante. A doua etapă a reprezentat-o Conferința de la Istanbul (20–26 octombrie 1931), unde s-au reliefat poziții favorabile încheierii unui pact balcanic. O grijă deosebită a fost acordată mijloacelor de apărare în cazul agresiunilor, asistența mutuală aflându-se în concordanță fie cu art. 10, fie cu art. 16 din Statutul Societății Națiunilor. În cadrul celei de-a treia Conferințe balcanice (București, 22–29 octombrie 1932) a fost făcut cunoscut pe larg punctul de vedere al guvernului român (deși „grupările naționale" care participau la întâlniri nu reprezentau guvernele respective, între ele exista o strânsă legătură). Cu toate că s-au manifestat anumite contradicții (delegația bulgară a părăsit lucrările), Conferința de la București a netezit calea cooperării și a întărit curentul de opinie favorabil constituirii unui pact balcanic.

Reorganizarea Micii Înțelegeri. Situația internațională — eșuarea Conferinței dezarmării, recrudescența manifestărilor revizioniste și revanșarde, cucerirea puterii politice de către nazism în Germania —, precizarea unor cadre de colaborare militară complexă în cazul în care statele membre din Mica Antantă erau victimele unei agresiuni, aveau să impună reorganizarea alianței, punerea în acord a instrumentelor politice și diplomatice cu noile realități europene. În zilele de 15 și 16 februarie 1933, la Geneva, între miniștrii de Externe cehoslovac, iugoslav și român s-au desfășurat tratative, finalizate cu elaborarea

[1] Robert J. Kerner, Harry N. Howard, *The Balkan Conference and the Balkan Entente. 1930–1935. A Study in the recent history of the Balkan and Near Eastern Peoples*, Berkley, 1936, p. 185.

Pactului de reorganizare a Micii Înțelegeri[1]. O dată cu adoptarea lui, Mica Antantă s-a transformat într-o adevărată comunitate internațională cu personalitate distinctă. Aceasta avea să dea și o altă semnificație întâlnirii forurilor de conducere militară din cele trei țări.

Pactul de reorganizare, semnat de miniștrii de Externe, prevedea crearea unor instituții permanente, care aveau să ridice alianța la un stadiu superior: Consiliul Permanent ca organ director al politicii comune, Consiliul Economic pentru coordonarea progresivă a intereselor economice ale aliaților; un Secretariat al Consiliului Permanent. Adoptând această formulă de organizare, diriguitorii alianței sperau să obțină, mai ales, o întărire a spiritului Societății Națiunilor, în condițiile în care forumul genovez „dădea semne de oboseală". Pactul de reorganizare a Micii Înțelegeri era, de asemenea, răspunsul unor state a căror nevoie de securitate sporită nu era satisfăcută și care doreau să evite, în ceea ce le privea, politica faptului împlinit. Deschiderile operate aveau să fie receptate cu mărit interes la Berlin, unde se aprecia, în martie 1933, că „alianța a câștigat prin noul pact în coeziune internă și externă și și-a consolidat mult puterea de șoc față de statele învecinate"[2].

În domeniul militar, pactul lăsa posibilitatea alcătuirii unei instanțe superioare comune, fals identificată uneori cu un comandament unic. Dacă prima urma să se constituie într-un fel de secretariat permanent care să lucreze pe timp de pace, al doilea trebuia să se creeze și să acționeze în condiții de criză. Articolul 8 preciza: „Consiliul Permanent are facultatea de a crea alte organe stabile sau temporare, comisiuni sau comitete, fie pentru o chestiune specială, fie pentru grupuri de chestiuni determinate în vederea studierii lor și pregătirii soluțiunii pentru Consiliul Permanent"[3].

La Geneva, șefii celor trei diplomații au efectuat o analiză asupra stadiului relațiilor militare din interiorul trilateralei și a posibilităților dezvoltării lor, pentru a le pune de acord cu trendul evoluției internaționale. Beneš, Jeftić și Titulescu și-au concretizat părerile în „Protocolul privind punerea în aplicare a Pactului Micii Înțelegeri în materie militară". Elementul de bază al documentului îl constituia organizarea militară a alianței în conformitate cu scenariile politice europene ce puteau fi estimate. Cei trei erau de acord că „sistemul și forma actuală de colaborare a Statelor Majore nu par suficiente în toate cazurile, pentru ca ele să poată avea rezultate dorite în vederea executării sarcinilor de viitor ale forțelor armate ale celor trei țări respective"[4]. De aceea, se impunea adoptarea unor noi formule de colaborare.

Nicolae Titulescu — președinte al Adunării Generale a Societății Națiunilor. Unul dintre cei mai activi diplomați europeni, care a desfășurat o bogată activitate la Societatea Națiunilor, a fost Nicolae Titulescu. Ca o recunoaștere a calităților sale, în

[1] ANIC, fond Casa Regală, Carol. II, dosar 70/1933, f. 1–5.
[2] ANIC. Arhiva Istorică a BAR, fond XIV, dosar 2526, f. 27.
[3] AMR, fond 948, dosar 1365, f. 21.
[4] Ibidem, f. 2–3.

Fig. 251. Nicolae Titulescu.

ziua de 10 septembrie 1930 a fost ales în funcția de președinte al Adunării Generale a Societății Națiunilor, întrunind 46 de voturi din cele 50 exprimate. Rezultatul evidenția, după cum aprecia reprezentantul Venezuelei, „mărturia simpatiei pe care persoana sa a găsit-o printre noi. Este totodată un omagiu adus înaltelor calități personale și sentimentelor cu care a colaborat atâția ani la Societatea Națiunilor". Cu prilejul alegerii sale, Nicolae Titulescu a apreciat că aceasta era „dovada că eforturile permanente ale țării mele de a organiza prin pace și muncă o viață conformă marilor principii ale Societății Națiunilor n-au trecut neobservate de către dumneavoastră"[1].

În calitatea sa de președinte al Adunării Generale, diplomatul român a reușit să câștige aprecierea reprezentanților tuturor statelor, astfel că, la 7 octombrie 1931, a fost reales în această înaltă demnitate în unanimitate.

Nicolae Titulescu a prezidat cea de-a 11-a și de-a 12-a sesiune a Adunării Generale, într-un context internațional dificil, când criza economică ducea la tensionarea situației politice, iar stările conflictuale erau pe punctul de a degenera în confruntări militare. De aceea, el a cerut ca fiecare participant la dezbaterile forumului de la Geneva să dea dovadă de „comprehensiune, voință și generozitate". O atenție specială a fost acordată pregătirilor pentru Conferința dezarmării, care să ducă la reducerea și limitarea armamentelor. Titulescu a militat pentru sporirea rolului Societății Națiunilor, prin „acțiuni concrete, vizibile și rapide", pentru a dovedi popoarelor că forul de la Geneva „este destul de puternic pentru a lumina și a călăuzi" lumea. Pablo Azcarate, secretarul general adjunct al Societății Națiunilor, avea să remarce: „figura sa de prim plan (împreună cu acelea ale lui Beneš, Politis, de Brouckère, Madariaga, Motta etc.) simbolizează cu

[1] Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, București, 1967, p. 330.

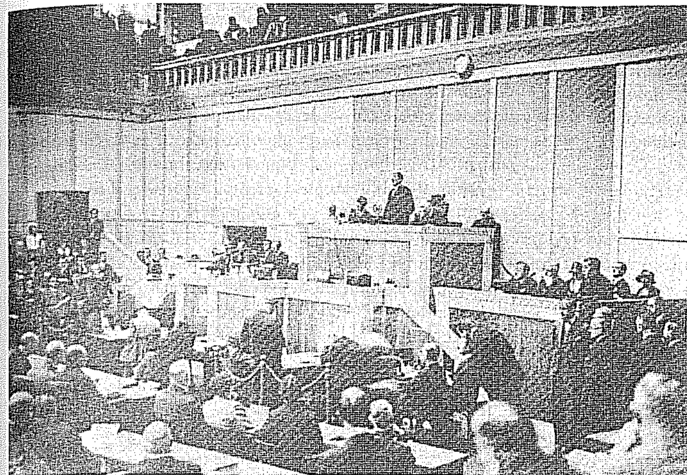

Fig. 252. Geneva, 29 septembrie 1931. Nicolae Titulescu, în calitate de președinte, pronunțând discursul de închidere a celei de-a XII-a sesiuni extraordinare a Adunării Societății Națiunilor.

forță o trăsătură caracteristică a relațiilor internaționale în cadrul Societății Națiunilor, anume: influența, adeseori decisivă, exercitată asupra mersului afacerilor prin calitățile personale ale indivizilor, independent de importanța politică, situația economică și puterea militară a statelor pe care le reprezentau"[1].

În timpul președinției sale au fost adoptate mai multe documente, între care: Convenția pentru ajutorarea financiară a statelor membre; hotărârea privind reorganizarea Secretariatului general al Societății Națiunilor; primirea Mexicului în rândul membrilor Societății. De asemenea, în timpul mandatului său a fost realizată legătura cu S.U.A., care nu făcea parte din forumul de la Geneva, dar care a acceptat să colaboreze cu acesta pentru realizarea idealurilor de pace și cooperare internațională. La încheierea celui de-al doilea mandat, Nicolae Titulescu declara, în ziua de 29 septembrie 1931: „Când va fi încetat furtuna [criza economică — n.n.], atunci ne vom spune gândindu-ne la cea de-a 12-a Adunare: «Atunci când marea criză își făcuse apariția în lume, atunci când oamenii, în ciuda bunelor sfaturi care le erau date, se îndoiau de totul, Societatea Națiunilor, o

[1] *In memoriam. Nicolae Titulescu*. Studiu introductiv, texte alese, traduceri Ion Grecescu, București, 1982, p. 192.

nou venită într-o lume căzută spaimei, și-a afirmat voința de a trăi viața însăși pe care i-o trasa actul său de naștere»"[1].

România și Conferința dezarmării. Presiunea crescândă a opiniei publice internaționale și teama de consecințele negative ale „egalității de tratament" pentru statele învinse în materie de înarmări au determinat marile puteri să se decidă pentru organizarea unei Conferințe a dezarmării. În ședința finală din 9 decembrie 1930 a Comisiei pregătitoare, Constantin Antoniade, ministru plenipotențiar la Geneva și reprezentant al României la Societatea Națiunilor, a făcut cunoscut că pentru guvernul român interdependența dintre doi factori — securitate și dezarmare — constituie baza politicii sale internaționale și că atunci când se va întruni Conferința, prima ei sarcină va fi de a constata progresele realizate în acest domeniu fie pe calea securității regionale, fie pe cea a unui acord general de securitate. „De organizarea eficace a securității — arăta el — vor depinde limitările ce România le va consimți pe terenul dezarmării"[2].

Conferința și-a deschis lucrările la 2 februarie 1932 la Geneva, sub egida Societății Națiunilor și, în timpul a peste doi ani de dezbateri, a analizat o serie de propuneri și inițiative de dezarmare. În cursul discuțiilor s-au desprins trei tendințe: dezarmarea subordonată securității colective (Franța), dezarmarea totală și generală (U.R.S.S.) și dezarmarea tuturor statelor la nivelul impus statelor învinse în primul război mondial (Germania). A fost elaborată și o rezoluție, care prevedea reducerea progresivă, pe etape, a armamentelor, efectuarea controlului la intervale convenabile și realizarea primei etape a dezarmării la nivelul cel mai de jos posibil. Reprezentantul României, Nicolae Titulescu, devenit ministru de Externe la 20 octombrie 1932, a reliefat și a argumentat legătura strânsă între problema dezarmării și cea a asigurării securității statelor. Pornind de la acest considerent primordial, el a pledat pentru o dezarmare echilibrată, efectuată în etape și sub un control riguros. „Nu există dezarmare posibilă — atrăgea el atenția — fără control. Cu cât e mai puternic controlul, cu atât e mai realizată dezarmarea". Vorbind în numele statelor din Mica Înțelegere, reprezentantul României a atras atenția că diferitele teze și proiecte de dezarmare avansate deja trebuiau conciliate în mod rațional, sacrificiile și avantajele să fie bine proporționate, iar rezultatul final să reprezinte o sinteză echitabilă între „gradul de dezarmare, gradul de securitate și gradul de aplicare a principiului egalității". Titulescu a votat rezoluția propusă dar, pentru ca interesele României să nu fie prejudiciate, el a cerut ca reducerile bugetare pentru înarmări (teza franceză) să nu fie aplicate mecanic, uniform, ci să țină seama de condițiile reale ale fiecărei țări, cu alte cuvinte ca limita dezarmării să reprezinte „un minimum compatibil cu securitatea națională". „Noi nu putem iscăli o convenție — declara el — din care ar reieși că ne obligăm ca soldatul român să fie mai puțin bine hrănit și mai puțin bine îmbrăcat decât orice alt soldat pe lume. Este aici și o chestiune de demnitate națională și o chestiune

[1] Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 380–381.
[2] AMAER, fond Societatea Națiunilor, vol. 1, p. 92.

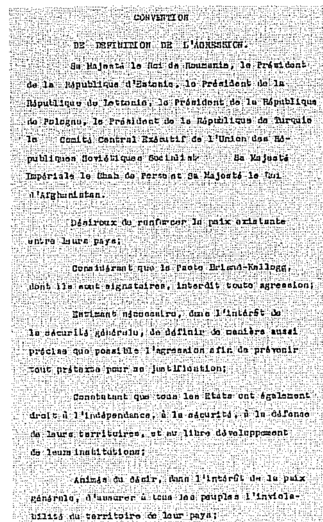
socială"[1]. Totodată, România, în numele a patrusprezece delegații, a prezentat un proiect de rezoluție, prin care comisiile tehnice ale Conferinței erau invitate să găsească metodele practice pentru dezarmare. Rezoluția nu a fost acceptată de reprezentanții marilor puteri.

Convențiile pentru definirea agresiunii. În timp ce diversele proiecte de dezarmare rămâneau în faza dezbaterilor și speranțele opiniei publice internaționale într-un rezultat pozitiv al Conferinței dezarmării se năruiau din ce în ce mai mult, la 6 februarie 1933, delegația U.R.S.S., condusă de Maksim Litvinov, a supus atenției un proiect de definire a agresiunii. Comitetul desemnat de Conferință pentru studierea proiectului sovietic, prezidat de Nicolas Politis, a elaborat un raport despre definirea agresiunii, în cadrul unui sistem general de securitate. În cursul dezbaterilor pe marginea raportului Politis, Nicolae Titulescu a declarat că definiția propusă de Maksim Litvinov reprezintă pentru țările din Mica Înțelegere „un element primordial de securitate", chiar dacă anumite state, din considerente particulare, nu o pot accepta[2]. Într-adevăr, delegații unor state ca Marea Britanie, Germania, Italia, Ungaria s-au opus proiectului sovietic, propunând o formulă „mai elastică". Unele state mici și mijlocii, printre care și România, s-au situat pe o poziție favorabilă față de proiectul Litvinov, așa cum fusese el prezentat în raportul Politis. Aceasta, cu atât mai mult, cu cât în acest raport se formulase și definiția teritoriului, sugerată de România, în sensul că prin teritoriul unui stat se înțelege teritoriul asupra căruia se exercită suveranitatea acelui stat. Nicolae Titulescu, adept convins al definiției agresiunii și teritoriului, a apărat-o consecvent, fapt pentru care delegatul sovietic, Dovgalevski, deosebit de satisfăcut, a ținut să declare că „Atitudinea domniei voastre în susținerea punctului de vedere sovietic, va cântări în balanță"[3].

În această perioadă, începuseră negocieri între U.R.S.S., România și alte state, care, apreciind în mod pozitiv definirea agresiunii și teritoriului, voiau să încheie convenții în acest sens cu Uniunea Sovietică. Consiliul Permanent al Micii Înțelegeri, întrunit la Praga, a hotărât ca statele acestei grupări să încheie convenții cu U.R.S.S. pornind, în primul rând, de la considerentul că aceste convenții ofereau un evident plus de securitate. În al doilea rând, România și aliatele sale erau sensibile față de poziția favorabilă luată de Franța, aliata și prietena lor, în legătură cu aceste convenții, considerate la Paris ca acte esențiale pentru consolidarea păcii în Centrul și Sud-Estul Europei.

Astfel, s-a trecut în mod practic la semnarea Convențiilor menționate; România a semnat la 3 iulie, Convenția de definire a agresiunii și a teritoriului, împreună cu statele limitrofe Uniunii Sovietice; la 4 iulie, împreună cu aliatele ei din Mica Înțelegere și cu Turcia, ea a semnat cealaltă Convenție, care avea un caracter universal, fiind deschisă pentru oricare alt stat[4].

[1] Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, București, p. 465 și 484; AMAER, fond 71, Anglia. General, dosar 2/1933, f. 123.
[2] Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 492.
[3] AMAER, fond Convenții, dosar K. 4; a se vedea și *Relațiile româno-sovietice. Documente*, 1. *1917–1934*, p. 411–413.
[4] AMAER, fond Societatea Națiunilor, dosar 15.

CONVENTION

DE DEFINITION DE L'AGRESSION.

Sa Majesté le Roi de Roumanie, le Président de la République d'Estonie, le Président de la République de Lettonie, le Président de la République de Pologne, le Président de la République de Turquie le Comité Central Exécutif de l'Union des Républiques Soviétiques Socialistes Sa Majesté Impériale le Chah de Perse et Sa Majesté le Roi d'Afghanistan.

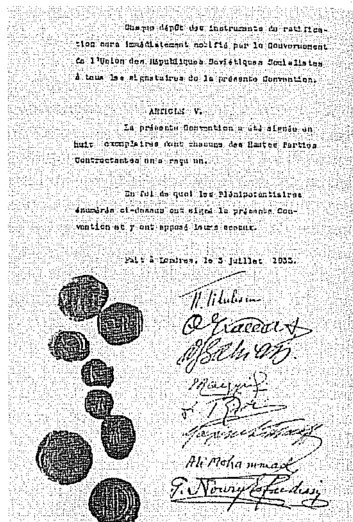
Désireux de renforcer la paix existante entre leurs pays;

Considérant que le Pacte Briand-Kellogg, dont ils sont signataires, interdit toute agression;

Estimant nécessaire, dans l'intérêt de la sécurité générale, de définir de manière aussi précise que possible l'agression afin de prévenir tout prétexte pour sa justification;

Constatant que tous les Etats ont également droit à l'indépendance, à la sécurité, à la défense de leurs territoires, et au libre développement de leurs institutions;

Animés du désir, dans l'intérêt de la paix générale, d'assurer à tous les peuples l'inviolabilité du territoire de leur pays;

Chaque dépôt des instruments de ratification sera immédiatement notifié par le Gouvernement de l'Union des Républiques Soviétiques Socialistes à tous les signataires de la présente Convention.

ARTICLE V.

La présente Convention a été signée en huit exemplaires dont chacune des Hautes Parties Contractantes en a reçu un.

En foi de quoi les Plénipotentiaires énumérés ci-dessus ont signé la présente Convention et y ont apposé leurs sceaux.

Fait à Londres, le 3 juillet 1933.

Fig. 253 Convenția de definire a agresiunii; printre semnatari Nicolae Titulescu.

Convențiile de definire a agresiunii și teritoriului au constituit un pas important pe calea organizării păcii. Referindu-se, în primul rând la prohibirea războiului, act statuat prin tratatul multilateral Briand-Kellogg din 1928, aceste convenții au ridicat clauzele acestui document la rangul și semnificația unor norme de conduită internațională, norme fără de care nu se mai puteau concepe relații corecte între state. În fond, aceste convenții proclamau necesitatea tratativelor în viața internațională, excluzând războiul ca mijloc de rezolvare a oricăror litigii. De asemenea, ambele convenții proclamau dreptul la autodeterminare în scopul păstrării independenței și a inviolabilității statelor semnatare, a liberei dezvoltări a instituțiilor, indiferent de regimul lor politic și social. Se statuau astfel reguli precise de conviețuire și de comportare interstatală, dându-se un sprijin eficace luptei pentru salvgardarea securității.

Convențiile de definire a agresiunii au contribuit la îmbunătățirea relațiilor dintre România și U.R.S.S. Acceptarea de către Moscova a „definiției Politis" însemna recunoașterea *de facto* a apartenenței Basarabiei la Uniunea Sovietică, deoarece se definea drept teritoriu al părților contractante teritoriile aflate efectiv sub controlul lor[1]. Aceasta

[1] Nicolae Titulescu, *Politica externă a României*, p. 112.

nu însemna în nici un caz că Uniunea Sovietică recunoștea *de jure* apartenența Basarabiei la statul român.

După aprecierile lui Nicolae Titulescu, semnarea Convențiilor de definire a agresiunii a contribuit la încheierea Înțelegerii Balcanice, deoarece Turcia a primit astfel acceptul Uniunii Sovietice. Între cele două țări exista un tratat semnat la 17 decembrie 1925, prin care Uniunea Sovietică și Turcia nu puteau încheia un acord internațional fără consimțământul celeilalte părți.

România și conflictul nipono-chinez (1931). În timp ce la Geneva reprezentanții a peste 60 de state dezbăteau problema dezarmării, pacea și securitatea internațională erau puse în pericol, pentru prima dată după război, de conflictul declanșat între Japonia și China, la 18 septembrie 1931. Guvernul de la Tokio, confruntat cu rezolvarea unor acute probleme sociale și economice generate de criza economică mondială, a început agresiunea armată împotriva Chinei prin invadarea Manciuriei, cea mai bogată regiune a țării și, totodată, important punct strategic în Extremul Orient. Prin acest act, Japonia încălcase prevederile Pactului Societății Națiunilor și ale altor tratate pe care le semnase. Guvernul chinez a adresat o plângere la Societatea Națiunilor (1931), care, la rândul ei, prin două rezoluții ale Consiliului, a cerut guvernului de la Tokio să-și retragă trupele din Manciuria. Ambele cereri fiind respinse, Consiliul Societății Națiunilor a hotărât să numească o comisie de anchetă.

În fixarea atitudinii față de conflictul din Extremul Orient, România pornea de la principiul că pacea și securitatea erau indivizibile, iar ruperea echilibrului internațional, în orice parte a lumii s-ar fi produs, afecta și interesele României. Condus de acest interes vital, guvernul român s-a pronunțat pentru soluționarea conflictului în conformitate cu prevederile Pactului Societății Națiunilor și ale celorlalte tratate ce garantau pacea și securitatea internațională. El nu putea să nu țină seama, în primul rând, de faptul că pentru prima dată de la terminarea războiului un membru al Societății Națiunilor, a cărui independență și integritate teritorială erau asigurate prin tratate, în cazul de față China, devenise victima unei agresiuni flagrante din partea unui alt membru al Societății Națiunilor — Japonia, agresiune condamnată de marea majoritate a statelor. În același timp, România a trebuit să țină seama de raporturile pe care le avea cu cele două părți aflate în conflict. România reluase relațiile diplomatice cu Japonia la 1 aprilie 1927 și, la izbucnirea conflictului, guvernul român se afla în tratative cu guvernul de la Tokio în vederea unui tratat comercial româno-nipon, tratat ce va fi semnat la 12 aprilie 1934, la București. Totodată, nu trebuie pierdut din vedere faptul că în tot cursul deceniului al treilea guvernele de la București nutriseră speranța că Japonia putea fi determinată să ratifice Tratatul de la Paris din 28 octombrie 1920 care recunoștea unirea Basarabiei cu România, tratat pe care Japonia îl semnase dar, din cauza raporturilor sale cu U.R.S.S., întârzia să-l ratifice. De asemenea, prin menținerea unor bune relații cu Japonia, România urmărea să facă din aceasta un aliat în cazul unei eventuale agresiuni sovietice. Nicolae Titulescu arăta că în situația geografică specială a României, era preferabil de a nu se

lua atitudini care să justifice, ulterior, un resentiment sau chiar o ostilitate japoneză, iar ministrul român din capitala niponă, Stoicescu, considera că „în ceea ce privește relațiile noastre politice cu Japonia îmi permit a crede că vom putea beneficia de sprijinul ei [al Japoniei — n.n.] fie la Geneva, fie la Haga, după cum și dânsa va putea beneficia de concursul nostru la Societatea Națiunilor"[1].

În ce privește raporturile cu China, România s-a abținut de la recunoașterea guvernului de la Nankin prezidat de Jiang Jieshi (Cian Kai-Și). Acest guvern venise la putere în aprilie 1927, în urma înfrângerii rezistenței forțelor de stânga sprijinite de U.R.S.S. Guvernul român a trebuit să țină seama de faptul că, din motive diferite, Uniunea Sovietică și Japonia erau ostile regimului instaurat de Jiang Jieshi (Cian Kai-Și). În atare condiții, Ministerul Afacerilor Străine de la București, care, prin Direcția Politică, studiase încă din 1928 posibilitatea stabilirii de relații diplomatice și încheierii unui tratat de prietenie cu China, ajunsese la concluzia că inițiativa sa putea fi interpretată de guvernele de la Moscova și Tokio ca un gest neamical, dacă nu chiar provocator. „Din punctul de vedere al relațiilor actuale dintre Rusia și China — arăta Aurel Ion Vasiliu, șeful Direcției Politice a Ministerului Afacerilor Străine —, când este evident că Japonia susține Rusia, fiind dată actuala atitudine a Moscovei față de România, o apropiere a noastră față de China, pe orice teren, poate fi fără motiv, dar cu rea voință, interpretată ca o provocare". În referatul său, întocmit la 11 martie 1930, el insista ca guvernul român să nu ofere guvernelor nipon și sovietic „nici cea mai slabă umbră de pretinsă atitudine provocatoare"[2]. Prin urmare, atitudinea României față de conflictul chino-japonez trebuia fixată astfel încât, pe de o parte, să nu fie interpretată ca un act ostil Japoniei, iar, pe de altă parte, să nu rezulte că ea ar aproba procedee care în viitor ar putea să se întoarcă împotriva sa. Ținând seama de aceste două considerente majore, Nicolae Titulescu, șeful delegației române, în ședința din 7 martie a Adunării extraordinare a Societății Națiunilor, a definit poziția României prin raportarea conflictului chino-japonez atât la interesele viitoare ale țării sale, cât și la rolul și eficacitatea forumului internațional de la Geneva ca instrument de menținere a păcii între națiuni. „Întrebarea pe care și-o pune opinia publică internațională, fără al cărei sprijin instituția noastră nu și-ar putea îndeplini misiunea, întrebarea care pentru ea trece înaintea tuturor celorlalte este aceea de a ști dacă Liga Națiunilor există sau nu există"[3]. În viziunea guvernului român, Adunarea extraordinară era chemată să ia imediat măsurile necesare în vederea soluționării pe cale pașnică a conflictului în conformitate cu principiile Pactului Societății Națiunilor. Ca prim pas în vederea atingerii acestui obiectiv, România s-a pronunțat pentru încheierea grabnică a armistițiului militar, fără condiții politice, care să poată asigura caracterul de permanență al încetării ostilităților. După ce aceste două obiective erau îndeplinite, de o mare însemnătate pentru rezolvarea diferendului era aplicarea integrală a art. 10 din Pactul Societății Națiunilor. „Orice

[1] AMAER, fond China, 1920–1944, vol. 3, f. 194.
[2] Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 399.
[3] *Ibidem*, p. 402.

slăbiciune în legătură cu articolul 10, orice șovăire în ceea ce privește aplicarea sa integrală, ar da lovitura de grație instituției noastre"[1], a declarat Nicolae Titulescu. Reprezentantul României a susținut cu căldură primirea Chinei în Consiliul Societății, exprimându-și speranța în contribuția pe care această țară era în măsură să o aducă. Referindu-se la puternica impresie pe care a produs-o discursul lui Nicolae Titulescu, președintele Consiliului de Miniștri, Nicolae Iorga, scria: „Superb discurs, pe care nici un alt personaj politic al vremii n-a avut curajul să-l facă".

Menținându-se pe temeiul intereselor Societății Națiunilor, poziția României a fost apreciată de ambele țări aflate în conflict. Yen, delegatul Chinei la Adunarea sus-menționată, i-a remis lui Nicolae Titulescu o adresă de mulțumire din partea guvernului chinez în care se preciza că „vocea justiției s-a făcut auzită prin glasul României", iar reprezentantul Japoniei, Sato, a exprimat recunoștința guvernului său pentru modul în care România a apărat Pactul Societății Națiunilor și interesele ei viitoare „fără a jigni Japonia"[2].

România s-a alăturat rezoluției Adunării Generale din 24 februarie 1933, prin care se cerea Japoniei să-și retragă armata din Manciuria. În pofida acestei rezoluții, Japonia a continuat să-și extindă agresiunea împotriva Chinei, fără ca Societatea Națiunilor să i se poată împotrivi prin măsuri de sancționare.

2. Securitatea colectivă. Rolul lui Nicolae Titulescu

Contextul internațional. După ieșirea din criza economică mondială, raporturile de putere au înregistrat importante schimbări. Venirea regimului nazist la putere în Germania (30 ianuarie 1933) a contribuit la ascensiunea forțelor revizioniste și revanșarde. Față de acest fenomen, Marea Britanie și Franța, garantele sistemului versaillez, au adoptat o politică de conciliere (*diplomacy of appeasement*), încercând să salveze, prin această formulă, *statu-quo*-ul teritorial existent. Cum, în pofida acestei politici, care i-a adus numeroase beneficii, Germania s-a dovedit puțin dispusă să coopereze, iar relațiile dintre Moscova și Berlin nu au mai urmat cursul stabilit la Rapallo (1922), Marea Britanie și Franța (mai ales) au căutat să atragă Uniunea Sovietică în aranjamentele de securitate ale continentului. Acest fapt a fost ușurat de noua politică a Kremlinului care, în fața refuzului lui Hitler de a continua vechea colaborare, s-a arătat dispus să coopereze cu democrațiile occidentale. Din „proscrisă" a sistemului versaillez, Uniunea Sovietică a ajuns, mai ales la jumătatea deceniului al patrulea, în anii „securității colective", o garantă a acestuia.

De asemenea, au apărut fisuri importante în relațiile dintre Londra și Paris, iar Societatea Națiunilor și-a dovedit marile ei slăbiciuni, nereușind să oprească drumul spre război.

[1] AMAER, fond 71/Japonia, vol. 231, f. 36.
[2] *Ibidem*, fond Ethiopia, vol. 1, f. 23.

În prima parte a anului 1933 a continuat Conferința dezarmării, Parisul și Londra aflându-se pe poziții divergente în ceea ce privește prioritățile — reducerea înarmării sau controlului armamentelor. În aceste condiții a apărut ideea directoratului celor patru (Franța, Germania, Marea Britanie, Italia), sperându-se că prin această formulă Germania să contribuie în mod constructiv la asigurarea securității europene. Reacția Micii Înțelegeri și a Poloniei, care se simțeau vizate, a fost promptă, ceea ce a dus la abandonarea proiectului inițiat de către Italia și Franța[1].

Germania a părăsit, în octombrie 1933, atât Conferința dezarmării, cât și Societatea Națiunilor, organizația de la Geneva confruntându-se cu o nouă „dezertare" după cea a Japoniei.

În aceste condiții a câștigat teren politica de securitate colectivă prin încheierea unor pacte de asistență mutuală între cât mai multe state, astfel încât să împiedice acțiunile vizând revizuirea tratatelor și în primul rând modificarea granițelor. Unul dintre cei mai fervenți susținători ai securității colective a fost ministrul Afacerilor Străine român Nicolae Titulescu. Această politică era promovată de două mari puteri: Franța și Uniunea Sovietică.

Parisul a recurs la soluția întăririi colaborării cu Moscova, unii lideri francezi sperând să înlocuiască factorul german cu cel sovietic în politica continentală. Demersurile Franței au venit în întâmpinarea dorințelor liderilor sovietici. Aceștia au constatat că noul regim politic de la Berlin nu mai dorea să continue cooperarea începută în primii ani postbelici. Prin urmare, Stalin a fost obligat să recurgă la o nouă politică, respectiv să coopereze cu democrațiile occidentale în apărarea sistemului versaillez. El urmărea practic două obiective: să arate lui Hitler că Uniunea Sovietică avea o variantă de schimb, ceea ce reprezenta și un mijloc de presiune asupra Berlinului pentru revenirea la colaborarea anterioară, și să-și asigure un sistem de alianțe în cazul în care Germania va relua politica *Drang nach Osten*, preconizată de Hitler în *Mein Kampf*[2].

În scopul convingerii Occidentului, Kremlinul a desfășurat o intensă activitate, nelipsind din arsenalul mijloacelor serviciile secrete și Cominternul[3]. Semnificativ este faptul că la Congresul al VII-lea al Internaționalei Comuniste (25 iulie — 20 august 1935) s-a decis trecerea la tactica „frontului popular", ce presupunea participarea partidelor comuniste, în fapt Secții ale Cominternului, la acțiunile împotriva fascismului.

Noua linie de conduită a Moscovei a fost apreciată de o serie de state europene, din Vest și din Est, ca schimbare fundamentală a politicii statului sovietic. Prin urmare, Moscova devenea un partener credibil în eforturile de păstrare a păcii și stabilității continentale. În consecință, Uniunea Sovietică a fost primită în Societatea Națiunilor

[1] N. Titulescu, *Politica externă*, p. 179.

[2] Florin Constantiniu, *1941. Hitler, Stalin și România*, p. 29; Idem, *O istorie sinceră a poporului român*, ediția a III-a, București, 2002, p. 332–333. Pentru intențiile germane, a se vedea Adolf Hitler, *Mein Kampf*, 1–2, București, 1996.

[3] Pentru aceste aspecte, a se vedea, între altele, Stephen Koch, *Sfârșitul inocenței*, București, 1997; Christopher Andrew, Oleg Gordievski, *K.G.B. Istoria secretă a operațiunilor sale externe de la Lenin la Gorbaciov*, București, 1994, p. 127–174.

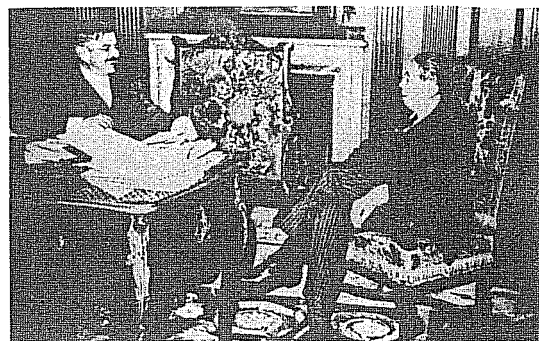

Fig. 254. Paris, aprilie 1935, Quai d'Orsay. Nicolae Titulescu și Pierre Laval, ministrul de Externe al Franței.

(18 septembrie 1934), iar apropierea franco-sovietică s-a accelerat. Atentatul de la Marsilia (9 octombrie 1934), căruia i-au căzut victime ministrul de Externe francez Louis Barthou și regele Alexandru al Iugoslaviei, nu a întrerupt decât pentru un timp negocierile directe dintre Moscova și Paris, ele fiind finalizate de Pierre Laval, noul ministru de Externe francez. La 2 mai 1935, în capitala Franței, Pierre Laval și Vladimir Potemkin, ambasadorul sovietic, au semnat Tratatul de asistență mutuală între Franța și U.R.S.S. Acesta stipula că în cazul când una dintre Părțile semnatare era victima unei agresiuni din partea unui stat european, cealaltă Parte se angaja să treacă imediat la consultări în conformitate cu art. 10 al Pactului Societății Națiunilor. Tratatul nu a fost însoțit și de o Convenție militară, fapt ce arată că semnatarii nu aveau intenția de a-l pune în aplicare. Atât Franța, cât și Uniunea Sovietică apreciau tratatul dintre ele ca un mijloc de presiune asupra Germaniei. Două săptămâni mai târziu, la 15 mai 1935, Cehoslovacia încheia, la rândul ei, un tratat asimilar cu Uniunea Sovietică. Se poate desprinde de aici concluzia că Franța a reluat strategia sa de „flanc", respectiv de a amenința dinspre est Germania, prin apelul la factorul sovietic, secondat de alianțele Parisului din regiunea sud-estică a Europei. Acest fapt l-a determinat pe Nicolae Titulescu să aprecieze pactul franco-sovietic drept „baza organizației viitoare a securității în Europa"[1].

Răspunsul Germaniei nu s-a lăsat așteptat. După ce a anexat, în urma unui plebiscit, regiunea Saar (1 martie 1935), a reînființat aviația militară (9 martie 1935), iar la 16 aprilie a constituit Wehrmacht-ul și a introdus serviciul militar obligatoriu. La 25 mai 1935, guvernul german a trimis autorităților de la Paris un Memorandum, în care aprecia recentul

[1] Apud Viorica Moisuc, *Istoria relațiilor internaționale până la mijlocul secolului al XX-lea*, p. 234.

pact sovieto-francez drept o încălcare a acordului de la Locarno (Pactul renan), obiecţie respinsă de Franţa.

Semnarea tratatului dintre Franţa şi Uniunea Sovietică a nemulţumit Cabinetul de la Londra care, la 18 iunie acelaşi an, a semnat un acord naval cu Germania, prin care aceasta obţinea dreptul de a avea o flotă de război egală cu 35% din tonajul celei britanice. Acest gest al Londrei era şi o replică la acordurile franco-italiene din 7 iunie 1935, prin care erau împărţite sferele de influenţă în Africa. Marea Britanie era îngrijorată de penetraţia italiană spre Egipt şi Sudan, acţiune încurajată de Franţa.

În toamna anului 1935 s-a produs agresiunea italiană asupra Abisiniei, acţiune pe care Societatea Naţiunilor n-a fost capabilă nici să o preîntâmpine, nici să o curme[1].

Pe acest fond, la 7 martie 1936, Germania a recurs la o soluţie de forţă. Hitler a denunţat Tratatul de la Locarno, iar trupele germane au ocupat zona demilitarizată renană. Reacţia Franţei a fost slabă, ea limitându-se la proteste diplomatice, în loc să ordone armatei să intervină pentru a apăra interesele proprii de securitate.

Mulţi istorici apreciază că ziua de 7 martie 1936 a modificat fundamental configuraţia de putere a Europei. Germania şi-a îmbunătăţit situaţia geostrategică, iar Franţa a fost lipsită de posibilitatea de a interveni în adâncimea teritoriului german. Şi mai gravă a fost pierderea credibilităţii Franţei ca mare putere. Slăbiciunea de care a dat dovadă, coroborată cu politica de conciliere a Marii Britanii, au creat mari probleme ţărilor din centrul şi estul continentului. Mulţi oameni politici din statele situate în această zonă se întrebau cum va putea Franţa să-şi onoreze obligaţiile pe care şi le-a asumat, dacă nu a fost capabilă să-şi protejeze propriile interese. Astfel încât remilitarizarea Renaniei marchează sfârşitul statutului de mare putere al Franţei. Totodată, acţiunea de la începutul lunii martie a dus la sfârşitul sistemului securităţii colective, promovată de forul de la Geneva, la care s-a raliat, din motive tactice, şi Uniunea Soivietică.

Evoluţia Micii Înţelegeri. Reorganizarea Micii Înţelegeri a făcut din această alianţă regională defensivă o forţă apreciabilă pe arena internaţională, ceea ce i-a îngăduit să se manifeste mai dinamic. Analiza documentelor, a protocoalelor, a diverselor luări de poziţie evidenţiază câteva domenii de manifestare: preocupări pentru constituirea unui comandament unic; tendinţa de legare a alianţei în totalitate de Franţa; crearea unei baze industriale unice; se adaugă latura conceptuală; problema reinstaurării monarhiei habsburgice dacă acest act ar fi îndepărtat definitiv Austria de Germania (la Bucureşti, Praga şi Belgrad reinstaurarea era văzută ca primul pas în refacerea dublei monarhii cu tot ceea ce ar fi însemnat aceasta din punct de vedere politico-teritorial). Cu aceste noi viziuni s-a deschis la Bucureşti, în ziua de 25 martie 1934, cea dintâi conferinţă a şefilor Marilor State Majore după semnarea Pactului de organizare din februarie 1933. Conferinţa a debutat cu expozeul generalului Ion Antonescu, mai important, poate, decât proiectele de operaţiuni elaborate, el conţinând determinările şi motivaţiile necesităţii depăşirii stadiului

[1] A.J.P. Taylor, *Originile celui de-al doilea război mondial*, Iaşi, 1999, p. 83.

Fig. 255. Bucureşti, august 1934. Întâlnirea lui Barthou cu reprezentanţii Micii Înţelegeri: Jeftić, Beneš şi Titulescu.

de „alianţă-ripostă" şi trecerii la acela de „alianţă-ofensivă". După prezentarea posibilităţilor de producere a unei agresiuni împotriva statelor membre ale alianţei şi a condiţiilor de colaborare şi intervenţie a forţelor aliate (dispun sau nu dispun de libertate completă de acţiune), care trebuia să se limiteze — în condiţiile fixate de convenţiile politice — numai la *organizarea ripostei* („suficiente pentru cazul unei agresiuni izolate", dar „nu ajung să ne dea satisfacţie în cadrul unui conflict general"), generalul Ion Antonescu făcea propunerea menită să ridice alianţa la nivelul situaţiei internaţionale: „Pentru Mica Înţelegere este imperios necesar de a nu mai aştepta agresiunea din partea Ungariei pentru a o pune în afară de cauză, întrucât prin situaţia sa strategică ea constituie un permanent şi iminent pericol. Dimpotrivă, scoţând Ungaria în afară de cauză, aliaţii obţin: o mai mare libertate de acţiune, o reducere foarte sensibilă a fronturilor lor ungare, o legătură sigură şi directă între ei". Generalul român susţinea realizarea unui acord politic ataşat celor existente, care „să poată permite — în cazul unui conflict general — de a declanşa ofensiva imediată a armatelor aliate împotriva Ungariei"[1]. Se urmărea, aşadar, impunerea propriei dorinţe în faţa inamicului, principiu fundamental, în arta militară,

[1] AMR, fond 948, dosar 5/1934, poziţia 1408, f. 89–106.

Fig. 256. Praga, 29 mai — 1 iunie 1933. Reuniunea Consiliului Permanent al Micii Înţelegeri.

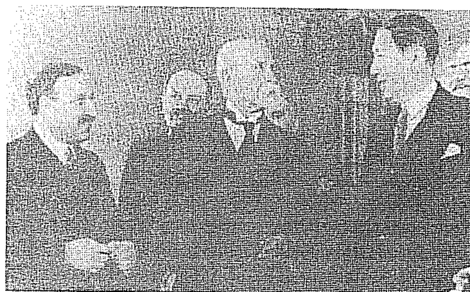

Fig. 257. Praga, iunie 1933. Thomas Garrigue Masaryk, preşedintele Cehoslovaciei, împreună cu Nicolae Titulescu şi Bogoljub Jeftić.

fapt care putea contribui la obţinerea victoriei decisive.

Importanţa reuniunii de la Bucureşti rezidă în transformarea alianţei — chiar şi pentru un timp limitat — într-un organism care urma să *acţioneze* în funcţie de stimulii primiţi, precum şi în faptul că cei doi aliaţi ai României au consimţit să o sprijine în cazul unui atac dinspre est, atacând preventiv Ungaria (a cărei eventuală neutralitate în cazul unui război româno-sovietic era socotită de conjunctură, ea urmând, mai devreme sau mai târziu, să atace România) şi permiţând tranzitul materialelor de război. Aceste măsuri erau necesare, potrivit celor două proiecte de operaţii, deoarece „pentru România, sovietele sunt acelea care — prin importanţa forţelor şi a mijloacelor de război — reprezintă duşmanul cel mai periculos".

Această modificare de substanţă în optica conducerii militare române asupra Micii Antante avea să determine reacţii neaşteptate tocmai la cei consideraţi aliaţi. Louis Barthou sublinia: „Nu este nevoie să mai remarcăm că în cazul unei atare iniţiative [al atacului preventiv — n.n.] ţările Micii Înţelegeri s-ar situa pe o poziţie total diferită de cea în care tratatele noastre prevăd că le-am acorda asistenţă. Asistenţa noastră nu va fi acordată ţărilor semnatare decât în cazul când ar fi atacate fără o provocare din partea lor"[1].

[1] Jean Nouzille, *Aspectul militar al relaţiilor franco-române între 1919–1939*, în „Revista română de studii internaţionale", 25, 1992, 3–4, p. 202.

În cursul conferinţelor următoare s-a părăsit varianta „U.R.S.S. — inamicul cel mai periculos", aceasta fiind cel mai adesea trecută în tabăra „neutrilor" sau chiar a statelor favorabile menţinerii frontierelor. „Diplomaţia de suprafaţă" a Moscovei îşi făcea simţite roadele.

Înţelegerea Balcanică între obiective şi disponibilităţi. La 9 februarie 1934, miniştrii de Externe ai Greciei, Iugoslaviei, României şi Turciei au semnat, la Atena, Pactul Înţelegerii Balcanice. Esenţa pactului era exprimată în primele două articole: „România, Turcia, Iugoslavia şi Grecia îşi garantează mutual securitatea tuturor frontierelor lor balcanice" (art.1); „Înaltele Părţi Contractante se angajează a se concerta asupra măsurilor de luat faţă de eventualităţi ce ar putea afecta interesele lor aşa cum sunt definite prin prezentul acord. Ele se angajează a nu întreprinde nici o acţiune politică faţă de orice altă ţară balcanică nesemnatară a prezentului acord, fără aviz mutual prealabil şi a nu lua nici o obligaţiune politică faţă de orice altă ţară balcanică, fără consimţământul celorlalte Părţi Contractante" (art.2). Acordul era însoţit de un „protocol-anexă" ale cărui „preciziuni fac parte integrantă din Pact". Principale erau articolele ce făceau referire la caracterul neagresiv al alianţei, la posibilităţile punerii în practică a pactului chiar dacă agresorul era din zone extrabalcanice, la încheierea convenţiilor „apropiate scopurilor urmărite prin Pactul de Înţelegere Balcanică", ceea ce reprezenta expresia „netransparentă" a convenţiilor militare, la menţinerea *statu-quo*-ului teritorial[1].

Alianţa a cunoscut două perioade în dezvoltarea ei: prima, până la mijlocul anului 1936, caracterizată de definirea poziţiilor fiecărui membru; a doua, până la sfârşitul anului 1938, a colaborării militare efective.

În prima etapă s-a consumat multă energie, negocierile dovedindu-se dificile, datorită situaţiei geopolitice diferite a statelor semnatare. Astfel, trebuiau aduse la acelaşi numitor state cu vocaţii mediteraneene (Turcia şi Grecia) cu altele având chemări central-continentale (România, Iugoslavia). Era necesară, de asemenea, eliminarea sau cel puţin amortizarea unor

Fig. 258. Atena, 9 februarie 1934. Semnarea Pactului Balcanic.

[1] Nicolae Dascovici, *Interesele şi drepturile României*, p. 448.

Pacte d'Entente Balkanique

Sa Majesté le Roi de Roumanie, le Président de la République Turque, Sa Majesté le Roi de Yougoslavie et le Président de la République Hellénique, Désireux de contribuer au raffermissement de la paix dans les Balkans.

Animés de l'esprit d'entente et de conciliation qui a présidé à l'élaboration du Pacte Briand-Kellog et aux décisions y relatives de l'Assemblée de la Société des Nations,

fermement Décidés à assurer le respect des engagements contractuels déjà existants et le maintien de l'ordre territorial actuellement établi dans les Balkans.

ont résolu de conclure un

Pacte d'Entente Balkanique

et à cet effet ont désigné pour Leurs Plénipotentiaires respectifs, savoir:

Sa Majesté le Roi de Roumanie:
Son Excellence Monsieur Nicolas Titulescu, Ministre des Affaires Étrangères,

Le Président de la République Turque:
Son Excellence Monsieur Tevfik Rüştü Bey, Ministre

dont l'adhésion fera l'objet d'un examen favorable de la part des Parties Contractantes et prendra effet dès que les autres pays signataires auront notifié leur accord.

En foi de quoi les dits Plénipotentiaires ont signé le présent Pacte.

Fait à Athènes, le neuf février mil neuf-cent trente-quatre en quatre exemplaires dont un a été remis à chacune des Hautes Parties Contractantes.

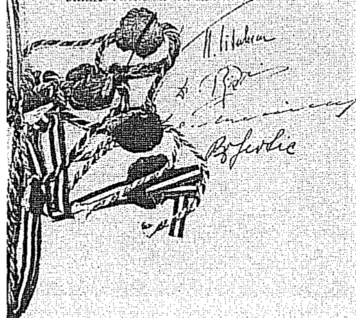

Fig. 259 Pactul Înțelegerii Balcanice, cu semnăturile miniștrilor de Externe ai României, Turciei, Greciei și Iugoslaviei.

diferențe majore rezultate din acorduri politice existente anterior. Astfel, ministrul de Externe turc Tewfik Rüstü Aras declara: „Turcia în nici un caz nu va admite a se considera angajată să ia parte la nici un fel de acte îndreptate împotriva Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste"[1]. La rândul său, Grecia preciza că „nu poate, în nici un caz, în executarea angajamentelor asumate prin Pact, să facă război uneia din marile puteri"[2].

În baza punctului 4 din Protocolul-anexă — „Înaltele Părți Contractante se angajează să încheie Convențiuni apropiate scopurilor urmărite prin Pactul de Înțelegere Balcanică. Negocierea acestor Convențiuni va începe într-un termen de șase luni" — s-au purtat discuții între trimișii României și Turciei, finalizate, la 5 iunie 1934, prin semnarea unei „Convenții secrete" (ratificată la 30 octombrie același an). Cele două țări își acordau reciproc ajutor militar în următoarele condiții: „Dacă unul din statele semnatare devine, în orice împrejurare ar fi, obiectul unei agresiuni din partea unui stat balcanic, acționând singur sau împreună cu un alt stat balcanic sau nebalcanic, cealaltă Putere Contractantă se va considera ca atacată ea însăși și va trece imediat la acțiune militară contra statului sau statelor balcanice agresoare, ale căror teritorii au atingere cu ale sale" (art. 1). „În cazul când una din Părțile Contractante devine, pe timpul execuției obligației prevăzută de art. precedent, obiectul unei acțiuni de război din partea unui stat nebalcanic, cealaltă Parte Contractantă va trebui, de asemena, să intre în război contra acestuia"[3]. Aproape în aceeași perioadă s-a semnat Convenția secretă dintre Turcia și Iugoslavia, identică în conținut cu cea româno-turcă.

Atât la București, cât și la Ankara se socotea indispensabilă analiza, pentru început bilaterală, a intereselor și limitelor de angajare ale fiecărui partener. Cu ocazia Conferinței balcanice, ce s-a desfășurat la București între 10 și 13 mai 1935[4], miniștrii de Externe ai României și Turciei au convenit ca Marile State Majore respective să procedeze la stabilirea unei convenții militare pentru asigurarea colaborării celor două armate și trimiterea la Ankara a unei delegații militare românești.

Consfătuirea de la Ankara (4–9 iunie 1935) — care a debutat cu prezentarea de către gazde a Convenției cu Iugoslavia și din această cauză s-a decis ca în cursul lucrărilor să se țină seama și de cooperarea cu acel stat — a urmărit să soluționeze următoarele probleme: schimbul de informații asupra Bulgariei; interpretarea art. 1 și 2 din Convenția secretă; modalitățile rezolvării unor aspecte rezultate din Convenție[5]. Discutând conținutul Convenției secrete, cele două delegații au ajuns la concluzia că, pentru a face față oricăror alte situații neprefigurate, deoarece nu erau specifice alianței, „se impune scoaterea Bulgariei din cauză cât mai repede posibil". Era evidentă asemănarea cu misiunea forțelor Micii Înțelegeri, așa cum fusese ea stabilită la conferința acestei alianțe desfășurate la București

[1] AMAER, fond Înțelegerea Balcanică, dosar 38, f. 36.
[2] *Ibidem*, dosar 47, f. 103.
[3] AMR, fond 948, Secția 3, dosar 1608, f. 156.
[4] Eliza Campus, *Înțelegerea Balcanică*, p. 163–166.
[5] AMR, fond 948. Secția 3, dosar 1449, f. 89.

în martie 1934. Se aprecia că eliminarea inamicului bulgar ar fi permis: degajarea Strâmtorilor; asigurarea spatelui forțelor româno-iugoslave care ar fi fost angajate spre Europa Centrală; protecția zonei sensibile București-Câmpina; crearea unei rezerve comune păstrată pentru alte cazuri[1].

În decursul convorbirilor au fost puse în evidență unele diferențe de opinii privind cantitatea de forțe alocată teatrului de război balcanic și zona de concentrare a marilor unități române destinate acțiunii împotriva Bulgariei. Astfel, partea turcă, plecând de la potențialul superior de mobilizare și de la existența unui singur inamic și acela pe o frontieră de aproximativ 100 km, solicita concentrarea unei armate de 30 divizii, fiecare aliat participând cu un număr egal de trupe. Opțiunea Ankarei era determinată de teama unei acțiuni italiene în Mediterana Orientală, zonă spre care trebuia dirijat grosul forțelor. Partea română, având în vedere situația strategică a țării — cu frontierele amenințate cvasiconcentric, ceea ce evidenția mai mulți inamici —, a respins propunerea Marelui Stat Major turc, susținând că Turciei trebuia să-i revină ponderea principală într-o acțiune declanșată împotriva unui inamic balcanic. O apropiere a celor două puncte de vedere a fost urmărită de premierul Ismet Inönü care, în cursul întrevederii acordate militarilor români (10 iunie 1935), a relevat că Marele Stat Major turc și Ministerul de Externe al Turciei vor acționa pentru realizarea, în cel mai scurt timp, a unui acord complet. Dorința a fost reiterată și de mareșalul Fawzi Çakmak, șeful Marelui Stat Major turc, care a ținut să adauge că „în ziua în care va avea certitudinea asupra stăpânirii Strâmtorilor, va putea să mărească considerabil aportul său de forțe în alianță"[2]. Consfătuirea de la Ankara s-a încheiat cu propunerea ca fiecare delegație să redacteze proiecte care să servească la viitoarea conferință.

O hotărâre similară a fost luată și la încheierea consfătuirii bilaterale iugoslavo-turce (8–13 august 1935). În ceea ce privește alianța militară balcanică, Iugoslavia se situa pe o poziție apropiată de cea a României, atenția ei, în acel an, fiind îndreptată spre Italia și Ungaria. Delegația iugoslavă a insistat ca discuțiile să fie angajate numai în cadrul unei conferințe militare tripartite și a propus ca aceasta să se desfășoare la Belgrad, în noiembrie același an, după conferința Micii Antante. Datorită rezervei formulată de Grecia, proiectele nici nu au circulat spre Atena.

Compararea proiectelor român și iugoslav pune în evidență tendința de armonizare a planurilor de operații ale Micii Înțelegeri cu cele ce urmau să se elaboreze în laboratoarele Înțelegerii Balcanice; în cazul unui conflict general, Ungaria era obiectivul asupra căruia cei doi aliați se concentrau; în spațiul balcanic, Turcia trebuia să-și asume partea esențială în operații, atacând statul agresor (Bulgaria) cu o masă compusă din 15–16 divizii de infanterie și una-două divizii de cavalerie; după scoaterea din luptă a Ungariei și câștigarea libertății de acțiune de către România și Iugoslavia, cele două state puteau să-și reorienteze dispozitivul strategic spre Balcani.

[1] *Ibidem*, f.90–91.
[2] *Ibidem*, f. 106.

De la nivelul Marelui Stat Major turc situația se vedea, însă, altfel. Concepțiile sale erau, în ajunul întrevederii de la Belgrad, sintetizate în două propuneri ce urmau a fi susținute de generalul Asim Gündüz, subșeful acestui organism. Prima dintre ele stipula dislocarea grosului forțelor turce în afara spațiului balcanic, păstrând numai trupele necesare apărării frontierei cu Bulgaria; în cazul angajării României și Iugoslaviei în alte variante de conflict, Turcia oferea „maximum de forțe care va fi posibil"[1]. Cea de-a doua propunere avea în vedere constituirea unei armate alcătuite din 40–50 divizii, destinată preîntâmpinării oricărui pericol în Balcani în orice situație. Exista, așadar, o deosebire majoră între concepția românească (împărtășită și la Belgrad) și cea turcă; prima socotea alianța balcanică drept o prelungire firească a sistemului de alianță din Europa Centrală, dar și o modalitate pentru consolidarea lui; ea era importantă, mai ales, prin ceea ce putea oferi Micii Înțelegeri — o siguranță a spatelui dispozitivului. Pentru turci, Înțelegerea Balcanică era un factor susceptibil să preia asigurarea securității în platforma balcanică, în timp ce forțele lor ar fi fost angajate în Mediterana Orientală.

La Belgrad s-a încercat găsirea unei punți de înțelegere. Dar, chiar din start, era vizibil că problemele nu se vor rezolva integral, deoarece opțiunile diferite nu puteau fi armonizate. În liniile ei esențiale, Convenția prevedea: a) condițiile de intervenție contra Bulgariei, în cazul unei amenințări de război sau a unui atac din partea acesteia, vizând o acțiune imediată, desfășurată în comun de aliați pentru a o scoate din luptă în cel mai scurt timp; b) forțele destinate intervenției, precizându-se numărul de mari unități alocat de fiecare stat care dispunea liber de întregul său potențial militar. Dacă organismul militar al vreunei puteri se afla angajat pe alte fronturi la data acțiunii bulgare, ea avea obligația să intervină pe teatrul de război balcanic cu maximum de forțe disponibile; c) zonele de concentrare ale armatelor aliate, modalitățile de colaborare în timp de pace ale Marilor State Majore aliate, cooperare materială, legături și transmisiuni etc.[2]

În substanța ei, aplicabilitatea Convenției era amendată de cele două rezerve rezultate din pozițiile diferite ale părții române și, respectiv, turce. Marele Stat Major român cerea ca forțele de intervenție ale Turciei să fie în toate cazurile acelea prevăzute în convenție (120 batalioane infanterie, 150 baterii artilerie, 24 escadroane, 100 avioane). Argumentul Părții române era că, în cazul unui conflict, România și Iugoslavia puteau fi angajate pe alte fronturi decât cel balcanic și trebuiau să-și concentreze efortul pentru a scoate din cauză forțele militare ungare. La rândul său, Marele Stat Major turc insista pentru soluționarea grabnică a problemei zonelor de concentrare ale armatei române. Argumentul Ankarei: dată fiind lungimea frontierei României cu Bulgaria, era necesar ca zona de concentrare a forțelor principale române să fie stabilită pentru fiecare ipoteză în parte (concepție împărtășită și de iugoslavi); de asemenea, Marele Stat Major turc mai cerea ca această zonă să fie fixată în Dobrogea, la sud de Dunăre[3].

[1] *Idem*, dosar 41/1935, f. 1.
[2] *Idem*, dosar 1608/1935, f. 157–158.
[3] *Ibidem*, f. 158.

Rezervele de ordin militar, rezultat al unei diferențe politice în ceea ce privește organizarea Alianței Balcanice, au afectat toate tentativele de ajungere la un numitor comun ce au urmat parafării Convenției la Belgrad.

Evenimentele internaționale din primăvara anului 1936, în primul rând remilitarizarea Renaniei, s-au repercutat până în capitala Turciei. Poziția fermă a lui Nicolae Titulescu în numele celor două alianțe ale României (Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică)[1], în condițiile în care însăși Franța nu reacționase la un act de forță care îi amenința teritoriul, au trezit aprehensiunea forurilor decizionale turce de a se afla angajate, fără voia lor, într-un conflict extrabalcanic sau extramediteraneean.

La Belgrad s-a desfășurat o nouă reuniune a Consiliului Permanent al Antantei Balcanice (4–6 mai 1936)[2]. Cei patru miniștri de Externe urmau să precizeze poziția Alianței față de Bulgaria în cazul denunțării clauzelor militare ale Tratatului de la Neuilly. La ordinea de zi se mai afla și exprimarea atitudinii Greciei față de Convenția militară, fapt extrem de important prin prisma rezervei din mai 1934. Cei patru au ajuns la concluzia că Antanta Balcanică își va da consimțământul la solicitarea Bulgariei dacă aceasta se va obliga să îndeplinească patru condiții socotite extrem de importante: 1. Bulgaria să garanteze că cererea referitoare la revizuirea clauzelor militare nu se va extinde și la alte prevederi; 2. Eventuala revendicare de a obține o ieșire economică la Marea Egee nu va antrena pretenții de ordin teritorial; 3. Asentimentul, fără condiții, al Bulgariei la abrogarea zonelor demilitarizate din Tracia, prevăzute în art.1 al Convenției ad-hoc de la 24 iulie 1923, dacă această chestiune ar fi ridicată de guvernele grec sau turc; 4. Adeziunea Bulgariei la Convenția de definire a agresorului și aplicarea ei în relațiile interbalcanice[3]. Constatând că denunțarea tratatelor de pace se făcea „deghizat" (ca în cazul Austriei) sau pe față (Germania), Consiliul Permanent recomanda luarea măsurilor pentru asigurarea securității statelor Înțelegerii Balcanice.

Mai importante decât aceste discuții ipotetice erau cele privind atitudinea Greciei. Formal, Ioannis Metaxas a asigurat că „Grecia este ferm decisă de a urma politica Înțelegerii Balcanice în cel mai sincer spirit de strânsă încredere și de constantă colaborare cu aliații săi balcanici"[4]. Mai mult decât atât: „Guvernul regal consideră Înțelegerea Balcanică o bază esențială a politicii externe a Greciei"[5]. Din punct de vedere pur diplomatic se poate aprecia că reuniunea de la Belgrad înregistra o modificare în relațiile greco-italiene cu efecte benefice asupra alianței balcanice. Dar din punct de vedere militar, esențial într-o alianță de genul Înțelegerii Balcanice, situația era diferită, declarația scrisă a lui Ioannis Metaxas nemișcând decât foarte puțin Grecia din locul unde se afla în mai 1934.

---

[1] Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, doc. nr. 423.
[2] Eliza Campus, *Înțelegera Balcanică*, p. 187–189.
[3] AMR, fond 948, Secția 3, dosar 1498, f. 2–3.
[4] *Ibidem*, f.32.
[5] *Ibidem*.

Astfel, în primăvara anului 1936, în condițiile deteriorării situației internaționale, Înțelegerea Balcanică, la mai bine de doi ani de la apariția ei, nu reprezenta decât o asigurare „elastică" a *statu-quo*-ului în regiune. Diferențele de vederi erau mult mai profunde decât declarațiile destinate publicității ale unor responsabili din țările Antantei Balcanice, cum au fost, de pildă, cele ale primului ministru iugoslav Milan Stoiadinović, care vorbea despre omogenitatea și forța celor două sisteme de alianță[1].

Stabilirea relațiilor diplomatice cu Uniunea Sovietică. Evenimentele din anul 1933, între care se înscrie semnarea Convențiilor de definire a agresiunii, au netezit unele dintre asperitățile dintre București și Moscova.

În consecință, Nicolae Titulescu a insistat pentru normalizarea relațiilor româno-sovietice. Acest fapt a fost decis la sesiunea Consiliului Permanent al Micii Înțelegeri desfășurată la Zagreb (22–23 ianuarie 1934) „Cei trei miniștri ai Afacerilor Străine — se aprecia în documentul final — au hotărât între ei, și sub condiția ca hotărârea lor să nu fie dată publicității, că este oportun ca cele trei state ale Micii Antante să reia relațiile normale cu U.R.S.S., atunci când condițiile diplomatice pe care le reclamă interesele fiecăreia din cele trei țări vor fi întrunite. Cei trei miniștri sunt de acord, în același timp, ca dl. Titulescu să ia, cu prima ocazie, contact cu domnul Litvinov, pentru a conveni cu el asupra unei formule satisfăcătoare pentru România"[2].

În mai 1934, Nicolae Titulescu a purtat convorbiri, pe Coasta de Azur, cu ministrul de Externe sovietic Maksim Litvinov, în urma cărora s-a ajuns la un acord privind restabilirea relațiilor diplomatice. Regele Carol al II-lea și guvernul condus de Gheorghe Tătărescu au aprobat cele convenite, astfel că la 9 iunie 1934, un schimb de scrisori efectuat la Geneva, între Titulescu și Litvinov, consacra reluarea raporturilor normale între cele două state, întrerupte în ianuarie 1918, printr-o decizie unilaterală a regimului bolșevic[3]. În aceeași zi cei doi miniștri au făcut un schimb de note diplomatice, având un conținut identic, prin care țările lor își asigurau întregul respect al suveranității fiecăreia și abținerea de la orice fel de imixtiune în afacerilor interne.

Restabilirea relațiilor dintre cele două două state era un act pozitiv, apreciat astfel de aproape toți liderii politici din România.

Acțiuni vizând realizarea unor pacte de securitate colectivă. În vederea menținerii păcii stabilite prin tratatele de la Versailles, s-au căutat diferite formule, între care, de o reală aderență, s-a bucurat cea vizând încheierea unor pacte de securitate colectivă.

Deosebit de activ s-a dovedit a fi ministrul de Externe francez Louis Barthou. Acesta avea în vedere încheierea unui sistem de aranjamente pe continentul european, în așa fel încât fiecare stat să-și aibă garantate securitatea și integritatea sa. Este vorba de Planul

---

[1] Eliza Campus, *op. cit.*, p. 190.
[2] *Relațiile româno-sovietice.Documente. 1917–1934*, p. 416.
[3] *Ibidem*, p. 428–430.

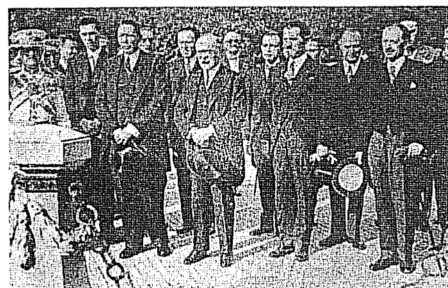

Fig. 260. București, 1934. Nicolae Titulescu și Louis Barthou la mormântul Eroului Necunoscut din Parcul „Carol".

Fig. 261. București, 1934. Louis Barthou împreună cu generali și ofițeri români .

Oriental, cunoscut și sub numele de Locarno Oriental, de Planul mediteranean și de cel dunărean.

Cât privește Planul Oriental, la început componența lui era mai restrânsă — Germania, U.R.S.S., Cehoslovacia, Polonia și Țările Baltice. Ca urmare a eforturilor lui Nicolae Titulescu, România a fost admisă în viitorul aranjament de securitate. Un moment important l-a constituit vizita ministrului de Externe francez Louis Barthou, în România (iunie 1934). Cu acel prilej, Nicolae Titulescu a expus principiile pe care Bucureștii le aveau în vedere în privința realizării Pactului Oriental. „Politica noastră — arăta ministrul de Externe român — consistă în a insera activitatea țărilor noastre [referire la Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică — n.n.] într-o vastă rețea de state animate de același ideal, în așa fel încât, fără a sacrifica nimic din interesele noastre naționale, acțiunea noastră să fie în mod constant subordonată interesului general"[1].

Proiectul Pactului Oriental a stat pe agenda diplomaților europene în toată vara anului 1934, dar atentatul de la Marsilia din octombrie 1934, în urma căruia Louis Barthou și-a pierdut viața, a determinat intrarea lui în penumbră. Acțiunile au continuat în anul următor, când s-au încheiat pactele de neagresiune între Franța, Cehoslovacia și Uniunea Sovietică, la negocierea cărora s-a implicat și ministrul de Externe român, Nicolae Titulescu.

[1] Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 56.

În spiritul securității colective, România a condamnat orice act de agresiune împotriva unui stat membru al Societății Națiunilor.

Fig. 262. Paris, iulie 1934. Gheorghe Tătărescu la mormântul Eroului Necunoscut

România și agresiunea Italiei împotriva Ethiopiei (1935–1936). Un moment critic în viața internațională s-a înregistrat la 3 octombrie 1935, când Italia, fără declarație de război, a inițiat agresiunea împotriva Ethiopiei. Pentru a-și asigura „mână liberă" în declanșarea acestei agresiuni, atenția diplomației italiene s-a îndreptat asupra Franței, care timp de 20 de ani dejucase planurile Italiei în Ethiopia. Acordurile franco-italiene de la Roma din 7 ianuarie 1935, prin care Franța obținea libertatea de acțiune în Tunisia și Italia în Abisinia (Ethiopia) au făcut posibilă agresiunea italiană. Marea Britanie a adoptat o atitudine de compromis față de intențiile Italiei de a ataca Ethiopia. Nici Statele Unite ale Americii n-au răspuns favorabil cererii negusului Haile Selassié, împăratul Ethiopiei, de a determina guvernul italian să respecte Pactul Briand-Kellogg. Declarația de neutralitate, prin care guvernul de la Washington interzicea exportul de arme și materiale de război către ambele state aflate în conflict, era de natură să dezavantajeze Ethiopia, care avea mult mai mare nevoie de armament decât Italia.

Fig. 263. Paris, 1934. Palatul Elysée. Nicolae Titulescu împreună cu președintele Franței, Gaston Doumergue și cu ministrul de Externe, Louis Barthou.

Spre deosebire de poziția conciliatoare a marilor puteri, statele mici și mijlocii nerevizioniste, printre care și România, îngrijorate de urmările grave ce le putea avea această agresiune pentru soarta păcii internaționale și, implicit, pentru propria lor securitate națională, și-au intensificat demersurile pentru a opri extinderea conflictului. Atitudinea României și a statelor aliate cu ea se încadra în politica lor generală de apărare a păcii, a legalității, a condamnării războiului de agresiune, pentru sancționarea agresorului.

Lăsând la o parte orice considerente de ordin sentimental (generate de originea comună a celor două popoare — român și italian), Nicolae Titulescu s-a dovedit a fi cât se poate de intransigent față de Italia, condamnând fără șovăire acțiunea sa războinică. Chiar înainte de declanșarea agresiunii, Titulescu arăta că Mussolini, prin manifestările și tendințele sale de a cotropi Abisinia, „a pierdut tot simțul echilibrului și al proporțiilor... El trebuie să fie nebun dacă în acest moment se leagă de Abisinia, furnizând astfel Germaniei un prilej adecvat pentru a stârni tulburări în Austria, nebun că înfruntă toată lumea în cuvântările și acțiunile sale".

Fig. 264. Nicolae Titulescu.

Ca și în cazul conflictului chino-japonez, Societatea Națiunilor s-a dovedit incapabilă de a preîntâmpina izbucnirea războiului și a soluționa conflictul dintre Italia și Ethiopia pe cale pașnică. În toată perioada decembrie 1934 — octombrie 1935 când Ethiopia, fidelă principiilor Pactului Societății Națiunilor, al cărui membru era din 1923, a cerut, în repetate rânduri, ajutorul și mijlocirea în vederea rezolvării diferendelor pe cale pașnică, Consiliul Societății s-a pierdut în căutări procedurale, informări și discuții sterile, oferind astfel lui Mussolini liniștea necesară pregătirilor de război. După ce trupele italiene au invadat teritoriul Ethiopiei, Adunare Generală a Societății Națiunilor a votat, la 11 octombrie 1935, cu o mare majoritate pentru sancționarea agresorului. Un Comitet de coordonare format din reprezentanții a 50 de state, printre care și România, a aprobat cinci decizii privitoare la sancționarea Italiei: embargoul asupra comerțului cu arme destinate Italiei, măsuri financiare, prohibirea importului de mărfuri italiene, embargoul asupra exporturilor de mărfuri către Italia, organizarea ajutorului mutual între țările care adoptau sancțiunile.

Nicolae Titulescu a luat parte activă la elaborarea tuturor propunerilor de sancționare, a cerut ca embargoul asupra armelor să fie pus imediat în practică și a recomandat membrilor Societății să treacă de urgență de la vorbe la fapte, pentru că altfel opinia publică ar putea considera că Societatea Națiunilor îndeplinește o activitate pur teoretică.

Potrivit propunerilor Comitetului de coordonare, la 19 octombrie 1935, guvernul român a interzis împrumuturile directe sau indirecte și creditele bancare făcute de guvernul italian, precum și exportul, reexportul și tranzitul destinat Italiei și posesiunilor sale, a armelor, munițiilor și materialelor de război. Deși sancțiunile economice produseseră unele perturbări în aprovizionarea cu materii prime, mai ales a industriei metalurgice italiene, agresiunea nu putea fi oprită decât dacă ele ar fi fost însoțite de embargoul asupra petrolului. Dar și în această problemă s-a manifestat dezacordul dintre marile puteri. În

lunile noiembrie și decembrie s-a discutat în mai multe rânduri la Societatea Națiunilor despre instituirea embargoului asupra exportului de petrol în Italia, fără a se lua o măsură precisă. România se număra printre principalii exportatori de produse petroliere în Italia. Valoarea exportului acestor produse se ridica, în 1935, la 1 834 156 000 lei, reprezentând 70% din valoarea întregului export românesc în Italia[1]. Cu toate acestea, în ciuda avertismentului dat de către guvernul italian, a declarat că acceptă embargoul asupra petrolului „dacă toate celelalte țări producătoare de petrol îl acceptă și ele"[2]. Unii membri ai guvernului român s-au opus instituirii embargoului asupra exportului de produse petroliere în Italia și au cerut ministrului de Externe să nu ia nici un angajament, în numele țării, în această chestiune. Exista pericolul ca România să fie singura țară ce ar fi instituit embargoul asupra petrolului, deoarece Statele Unite, care exporta mari cantități de petrol în Italia, nu era obligată să respecte sancțiunile, nefiind membră a Societății Națiunilor. Din capitala americană, ministrul Citta Davilla recomanda ca România să păstreze o atitudine prudentă, în această problemă, deoarece „punctul de vedere american nu poate fi decât străin de-al nostru, știind că aici obiectivele economice nu sunt niciodată în contrazicere cu cele politice".

Sancțiunile votate împotriva Italiei nu au dus la rezultatele scontate. Faptul că petrolul nu fusese inclus pe lista produselor strategice era de natură să pună în evidență, de la început, perspectiva eșecului lor. Dictatorul italian a recunoscut, în 1937, faptul că dacă sancțiunile s-ar fi aplicat, inclusiv asupra aprovizionării cu petrol, campania împotriva Abisiniei ar fi fost compromisă[3]. Salvarea i-a venit de la politica de conciliere promovată în acest caz de Franța, de primul ministru Laval, în primul rând. În aceste condiții, agresorul a putut să-și continue înaintarea, să ocupe capitala Addis Abeba, la 5 mai 1936, și cea mai mare parte din teritoriul Ethiopiei. La 9 mai 1936, regele Italiei a fost proclamat împărat al Ethiopiei, iar la 4 iulie același an, Societatea Națiunilor, recunoscându-și eșecul, a votat ridicarea sancțiunilor.

Urmărind linia politicii sale externe, România a rămas, până la capăt, fidelă Pactului Societății Națiunilor. Chiar atunci când rezistența ethiopiană a fost înfrântă și Ethiopia încorporată Regatului italian, România a refuzat să recunoască faptul împlinit și să consimtă, astfel, la dispariția unui stat suveran, membru al forum-ului mondial.

La 1 iulie 1936 s-a desfășurat o ședință a Societății Națiunilor, în care Nicolae Titulescu a avut o atitudine intransigentă față de ziariștii italieni prezenți, care se manifestaseră ostil împotriva împăratului Ethiopiei, Hailé Selassie. Se pare că Nicolae Titulescu n-a cunoscut cine erau cei care împiedicau pe împăratul Ethiopian să-și țină discursul; ulterior s-a aflat că erau ziariști italieni. Reacția diplomatului român, care a cerut pe un ton categoric evacuarea lor din sală, a creat o situație de criză în raporturile româno-italiene, în relațiile Înțelegerii Balcanice și Micii Înțelegeri cu Italia. Nicolae Titulescu a explicat atitudinea

[1] AMAER, fond Dosare Speciale, 1920–1944, A-9, vol. 177, f. 94.
[2] *Ibidem*, vol. 178, f. 205.
[3] Gheorghe Barbul, Ion Solacolu, *Schimbarea alianțelor României*, Iași, 1995, p. 45.

României în această criză: „Poziția pe care am adoptat-o în privința sancțiunilor poate fi definită ca o respectare scrupuloasă a Pactului Societății Națiunilor, întrucât nu trebuie să uităm că orice stat ar putea deveni Etiopia cuiva"[1]. Explicațiile oferite de Italia, care ar fi acționat în baza dreptului popoarelor la expansiune și a dreptului de a impune prin forță o civilizație superioară asupra unei civilizații inferioare, i se păreau lui Nicolae Titulescu de-a dreptul periculoase: „Își dă seama oare România ce soartă ar avea dacă, sub simplul pretext că o anumită națiune este mai civilizată decât ea, teritoriul ei ar fi ocupat?"[2]

Definind politica sa față de Italia în acest caz, Nicolae Titulescu reafirma, la 26 iunie 1936, când se discuta la Societatea Națiunilor ridicarea sancțiunilor: „Ca ministru al Afacerilor Străine am urmat o linie dreaptă; însă aceasta a fost linia dreaptă a glonțului care trece prin inimă pentru a-și atinge ținta"[3]. Până la declanșarea celui de-al doilea război mondial, episodul din anii 1935–1936 a marcat adânc relațiile româno-italiene.

Eșecul politicii de securitate colectivă. Nici nu se încheiase acțiunea militară a Italiei împotriva Abisiniei, când s-a înregistrat un alt act prin care Pactul Societății Națiunilor și tratatele de pace erau încălcate: la 7 martie 1936, trupele germane au ocupat zona demilitarizată a Renaniei. Prin acest act, Germania repudia prevederile Tratatului de la Locarno din 1925, care prevedea în mod expres inviolabilitatea granițelor occidentale. Deși era efectiv afectată, Franța a ridicat un protest formal, în timp ce Marea Britanie a acceptat faptul împlinit.

Din inițiativa lui Nicolae Titulescu, statele Micii Înțelegeri și Înțelegerii Balcanice au condamnat energic actul de agresiune comis de Germania. În ședința Consiliului Societății Națiunilor, Nicolae Titulescu a declarat: „Dacă repudierea unilaterală a tratatelor ar putea fi acceptată fără consecințe, acesta ar fi sfârșitul și al securității colective și al Societății Națiunilor. Am intra într-o lume din care ne credeam ieșiți pentru totdeauna și care ar fi guvernată nu de forța dreptului, ci de dreptul forței... Nu mi-a fost teamă niciodată de riscurile sincerității. Dacă Societatea Națiunilor iese învinsă din criza actuală, ea va evoca de azi înainte mai curând un frumos ideal al trecutului, decât o realitate vie a prezentului"[4].

În fond, Titulescu a avut dreptate. Cele două mari puteri — Franța și Marea Britanie — porniseră pe calea conciliatorismului, a cedărilor în fața agresorului. Cu franchețea care-l caracteriza, Titulescu se adresa astfel lui Léon Blum, primul ministru francez, în iunie 1936: „Ei bine, domnule Blum, am venit aici [la Geneva — n.n.] să vă arătăm deschis marea îngrijorare a țărilor mici, care, fără voia lor, sunt prinse în menghina economică a Germaniei. Ele vor să știe, pot oare conta pe ajutorul Franței, căci aceste țări, domnule Blum, au îndoieli asupra dvs. Dați-ne asigurări, domnule președinte al

[1] Nicolae Titulescu, *Politica externă a României*, p. 178.
[2] *Ibidem*, p. 179.
[3] *Ibidem*, p. 183.
[4] „Dimineața" din 20 martie 1936.

Consiliului de Miniștri francez sau cel puțin spuneți-ne adevărul. Căci noi nu uităm că dacă la 7 martie nu v-ați apărat dumneavoastră înșivă, cum o să ne apărați pe noi contra unui agresor?"[1] Evident, demnitarul francez s-a mulțumit să dea asigurări „diplomatice", potrivit cărora România se bucura de simpatia și de încrederea Franței.

Diplomația românească și războiul civil din Spania. În iulie 1936 confruntările politice din Spania s-au agravat, ducând la un adevărat război civil. Spania a devenit rapid teatrul de confruntare între statele revizioniste, în principal Italia și Germania, care au sprijinit gruparea condusă de generalul Franco și marile democrații occidentale, care au adoptat politica de neintervenție. România a aderat la Convenția internațională asupra neintervenției în Spania, dar cu o importantă precizare făcută de Titulescu, și anume că această adeziune „constituie un caz particular care nu poate crea un precedent și nu implică, pentru guvernul român, obligația de a recunoaște principiul că un guvern legal nu poate obține la cererea lui un ajutor de la alt guvern împotriva rebeliunii".

Războiul civil din Spania s-a internaționalizat, prin implicarea Germaniei, Italiei și a unor voluntari în sprijinul generalului Franco pe de o parte, și prin constituirea „Brigăzilor Roșii", înființate din inițiativa Internaționalei Comuniste, aflată în subordinea Kremlinului, care a susținut guvernul Frontului Popular. Războiul avea să se încheie în 1939, cu victoria lui Franco și a sprijinitorilor lui.

România și Conferința de la Montreux (1936). Eșecul planurilor de dezarmare, incapacitatea Societății Națiunilor de a organiza un sistem de securitate colectivă și de a opri agresiunea în Manciuria și Ethiopia, denunțarea unilaterală a tratatului de la Locarno și ineficacitatea garanțiilor sale în martie 1936, când Germania a ocupat zona demilitarizată a Renaniei, toate aceste evenimente făceau ca regimul Strâmtorilor Mării Negre, așa cum fusese definit de Conferința de la Lausanne, să nu mai corespundă nici intereselor Turciei și nici intereselor celorlalte țări semnatare.

Privită prin prisma acestei realități, nota guvernului turc din 11 aprilie 1936, trimisă semnatarilor Convenției de la Lausanne, prin care-i invita să participe la negocierea unui nou statut al Strâmtorilor, care să garanteze inviolabilitatea teritoriului turc, apărea ca un gest care contrapunea acțiunilor unilaterale de revizuire prin forță sau prin amenințarea cu forța a tratatelor existente, calea tratativelor în vederea menținerii securității și păcii.

Guvernul de la București a recunoscut caracterul legitim al demersului oficial al guvernului turc și a acceptat să participe la negocierile propuse, ținând seama de interesul României față de situația Strâmtorilor Mării Negre, precum și de relațiile de prietenie efectivă ce legau cele două state în cadrul Înțelegerii Balcanice.

Conferința de la Montreux s-a desfășurat în perioada 20 iunie — 20 iulie, delegația română fiind alcătuită din Nicolae Titulescu, ministrul Afacerilor Străine, Constantin Conțescu și Vespasian V. Pella, miniștri plenipotențiari.

[1] Geneviève Tabouis, *Douăzeci de ani de tensiune diplomatică*, București, 1965, p. 296.

Dezbaterile au fost animate, conturându-se două puncte de vedere deosebite. Turcia dorea reinstituirea controlului său asupra Strâmtorilor, ceea ce venea foarte mult în întâmpinarea intereselor Uniunii Sovietice, care urmărea să facă din Marea Neagră un lac rusesc, prin restrângerea sau chiar anularea intrării vaselor de război ale neriveranilor. Marea Britanie, interesată de protejarea liniilor sale de comunicație maritimă, a dorit să păstreze o formă oarecare de control internațional, prin menținerea Comisiei Strâmtorilor.

În cele din urmă a prevalat punctul de vedere al statului turc, căruia i s-a recunoscut dreptul de a reînarma zonele ce fuseseră demilitarizate la Lausanne. De altfel, a doua zi după semnarea protocolului, la 21 iulie 1936, trupele turcești au ocupat zona respectivă[1]. Convenția semnată adăuga, alături de principiul libertății de trecere și de navigație, și ideea de siguranță a Turciei și a statelor riverane Mării Negre. Vasele de comerț ale neriveranilor puteau trece prin Strâmtori nestingherite, în schimb cele de război erau supuse unor restricții. Astfel, tonajul maxim al neriveranilor ce puteau pătrunde în Marea Neagră era de 15 000 tone. În schimb, riveranii puteau trece în Marea Mediterană cu un tonaj de 30 000 tone, cu condiția ca vasele lor să nu străbată Strâmtorile decât câte unul. Durata de staționare a flotei neriveranilor în Marea Neagră era de maximum 20 de zile. O altă măsură de siguranță era preavizul de trecere, către autoritățile turcești, de opt zile, cu posibilitatea de a fi ridicat la 15 zile pentru neriverani. Trecerea avioanelor militare era cu desăvârșire interzisă, la fel și a submarinelor, cu excepția riveranilor care își aduceau vase noi. Aceste prevederi se aplicau în timp de pace. În timp de război, în cazul în care Turcia rămânea neutră, interveneau restricții masive, care practic echivalau cu blocarea Strâmtorilor.

România a sprijinit propunerile Turciei și ale Uniunii Sovietice, ceea ce a generat, în cadrul opiniei publice românești, reacții contradictorii. Nicolae Titulescu, în discursul la ședința de deschidere, a precizat că procedeul Turciei de a cere modificarea pe cale legală a regimului Strâmtorilor corespundea legislației internaționale și, în consecință, nu contravenea spiritului și literei tratatelor de pace: „Eu voi spune că Strâmtorile sunt însăși inima Turciei, dar ele sunt în același timp și plămânii României. Și când o regiune este, prin chiar poziția ei geografică, inima unei națiuni și plămânii celeilalte, cea mai elementară înțelepciune comandă celor două națiuni să se unească"[2]. Într-o altă intervenție, ministrul Afacerilor Străine român arăta că principalul motiv al adeziunii la Convenție îl reprezenta „încrederea noastră nelimitată în loialitatea Turciei"[3].

Acceptarea necondiționată a poziției Turciei însemna însă și acordul cu scopurile sovietice, ceea ce contravenea intereselor de securitate ale României. Transformarea Mării Negre într-o mare închisă, cu un regim juridic deosebit, reprezenta o primă etapă în transformarea ei într-un lac sovietic. De altfel, Maksim Litvinov a declarat că pentru statul sovietic „Strâmtorile reprezintă un nerv vital, care leagă nu numai țara mea cu lumea din afară, dar care unește, chiar între ele, diferitele părți ale țării însăși"[1]. Cu alte cuvinte, Marea Neagră și Strâmtorile sale făceau parte din același areal.

[1] Nicolae Dașcovici, *Marea Neagră și regimul Strâmtorilor*, p.200.
[2] Nicolae Titulescu, *Discursuri*, p. 530.
[3] Idem, *Documente diplomatice*, p. 803.

Poziția României, practic a lui Nicolae Titulescu, avea în vedere păstrarea unității de acțiune a Înțelegerii Balcanice. Replicând polemic delegației britanice cu ale cărei vederi nu era de acord, Nicolae Titulescu sublinia că: „În virtutea Pactului Balcanic, Turcia îmi datorează asistența dacă orice țară de pe planetă mă atacă în același timp cu o țară balcanică, iar dumneavoastră ați vrea să renunț astăzi, domnilor delegați ai Regatului Unit, la roadele unei munci cu care mă mândresc pe plan internațional? Vreți să nu țin seama de Pactul Balcanic?"[2]

Chiar dacă au fost adoptate pe calea negocierilor, hotărârile reuniunii de la Montreux au reprezentat o revizuire a unuia din tratatele de pace importante (cel de la Lausanne), integrat sistemului versaillez. Lupta diplomatică dintre Marea Britanie și Uniunea Sovietică a sfârșit printr-un compromis ce se înscria în logica politicii de conciliere și care confirma regula potrivit căreia dacă două mari puteri se înțelegeau, problemele internaționale, oricât de complicate, căpătau o rezolvare.

Pe de altă parte, hotărârile de la Montreux puteau primejdui interesele pe termen lung ale României, care dorea ca, în toate cazurile, Strâmtorile să rămână deschise pentru a putea primi sprijin de la aliații occidentali și a evita situația gravă cu care s-a confruntat în primul război mondial. De aceea, poziția adoptată de Nicolae Titulescu la Montreux a fost criticată de unii oameni politici, cum ar fi Gheorghe I. Brătianu, Octavian Goga, Mihail Manoilescu ș.a.

Singurul avantaj obținut de România la Conferința de la Montreux a constat în întărirea legăturii de prietenie cu Turcia și, implicit, consolidarea Înțelegerii Balcanice.

Proiectul pactului Titulescu-Litvinov. Deși securitatea colectivă era subminată chiar de principalul ei inițiator, guvernul francez, Nicolae Titulescu spera în continuare că va reuși să redreseze situația, iar sistemul de la Versailles va putea fi menținut. În acest spirit el a negociat încheierea unui pact de asistență mutuală cu U.R.S.S., ca o continuare a pactelor franco-sovietic și cehoslovaco-sovietic. „Nu încape nici o îndoială — scria el — că pentru noi, românii, prietenia franco-sovietică constituie o garanție foarte prețioasă, întrucât orice gest de încredere, ajutor, sau chiar de simplă considerațiune al U.R.S.S. față de Franța este în avantajul nostru". Și concluziona: „Eu consider prietenia franco-rusă drept o axiomă. Consecința ei inevitabilă este o prietenie ruso-română"[3].

Necesitatea pactului de asistență mutuală cu Uniunea Sovietică deriva, după opinia lui Nicolae Titulescu, și din natura raporturilor germano-sovietice: „România are nevoie de un asemenea Pact, fie că Germania pornește un război contra U.R.S.S., fie că ajunge

[1] Nicolae Dașcovici, *op.cit.*, p.188.
[2] Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, p.93.
[3] Idem, *Politica externă a României*, p. 120, 132.

la un acord cu ea. Mai mult, Pactul cu România va trebui făcut la timpul potrivit; altminteri, apropierea ruso-germană va avea loc fără noi și împotriva noastră, așa cum am arătat. Apropierea ruso-germană trebuie, prin urmare, să ne găsească deja aliați cu U.R.S.S."[1] În plus, așa cum arăta într-un memoriu către regele Carol al II-lea, Nicolae Titulescu vedea necesară alianța româno-sovietică „atâta timp cât această țară duce politica de pace și prietenie între națiuni, pe care a practicat-o în ultimii ani"[2].

Soluția aleasă de Nicolae Titulescu nu a întrunit unanimitatea clasei politice din România. Gheorghe I. Brătianu a oferit o alternativă la această politică: el considera că România, fără a rupe relațiile cu Franța și cu Polonia, trebuia să se îndrepte spre Germania, pentru a separa revizionismul german de cel ungar. La 5 octombrie 1935, Gheorghe I. Brătianu a adresat o interpelare parlamentară lui Nicolae Titulescu, în care își exprima îngrijorarea față de perspectiva încheierii unui acord cu Sovietele și deschiderii granițelor de nord-est pentru trecerea Armatei Roșii. El socotea Uniunea Sovietică drept cel mai mare pericol pentru existența unității de stat a României, care nu putea lăsa apărarea granițelor ei în seama armatelor sovietice. Aceasta ar face din teritoriul românesc „câmpul de bătaie al imperialismelor vrăjmașe din Centrul și Răsăritul Europei", ducând, implicit, la „răspândirea comunismului și la bolșevizarea țării"[3]. Totodată, relațiile cu Germania se bazau pe complementaritatea economică a celor două țări și puteau să ducă la încetarea sprijinului Berlinului pentru revizionismul ungar. Astfel, Ungaria, singură, nu ar fi îndrăznit să atace România; în schimb, cu ajutorul unei mari puteri (Germania) ar fi făcut-o.

La rândul ei, Germania a căutat, după ianuarie 1933, să dizloce România din sistemul ei de alianțe, fapt ce nu a fost încununat de succese deosebite, grație în special eforturilor lui Nicolae Titulescu și contextului internațional[4]. Oricum, o reorientare radicală a politicii externe românești, la mijlocul deceniului al patrulea, era greu de realizat. Totuși, problema alianțelor României a continuat să reprezinte un subiect de dispută în viața politică internă. Guvernul condus de Gheorghe Tătărescu a rămas ferm pe linia adoptată de Nicolae Titulescu, acesta primind, în iulie 1935, depline puteri pentru încheierea unui tratat de asistență mutuală cu Uniunea Sovietică.

Începute în 1935, aceste negocieri au fost întrerupte în primăvara anului 1936, la solicitarea lui Litvinov, motivul invocat de demnitarul sovietic fiind campaniile antisovietice ale unor organizații de extrema dreaptă din România, susținute din umbră de ambasada Poloniei și de anumite persoane interesate[5]. Ministrul Afacerilor Străine român a explicat interlocutorului său că aceste manifestări nu reprezentau opțiunea autorităților

[1] *Ibidem*, p. 131.
[2] *Ibidem*.
[3] ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 26/1935, f. 2; a se vedea și George I. Brătianu, *La Roumanie et l'U.R.S.S.*, București, 1936.
[4] Ioan Chiper, *România și Germania nazistă (ianuarie 1933 — martie 1938)*, București, 2000, p. 253.
[5] Gheorghe Barbul, I. Solacolu, *op. cit.*, p. 78.

românești, care rămâneau cantonate ferm pe coordonatele politicii externe desfășurate până atunci.

Deranjat de aceste manifestări și convins de necesitatea pactului cu Uniunea Sovietică, Nicolae Titulescu s-a întors în țară la începutul lunii iulie 1936, amenințând cu demisia sa. Regele Carol al II-lea și primul ministru Gheorghe Tătărescu au decis să-i respingă demisia și să redacteze, la sugestia lui Titulescu, un document în care să se fixeze liniile generale ale politicii externe a României. În acest scop, în ziua de 14 iulie 1936 s-au întrunit Gheorghe Tătărescu, primul ministru, Nicolae Titulescu, Victor Antonescu, ministrul de Finanțe, și Ion Inculeț, ministrul de Interne. În minuta încheiată cu acest prilej se arăta necesitatea încheierii pactului între Franța și Mica Înțelegere împotriva oricărui agresor. Actul mai stipula încetarea atacurilor presei române împotriva tuturor statelor străine și, în special, contra regimurilor lor interne, indiferent dacă politica lor externă concorda sau nu cu politica externă românească. De asemenea, se hotăra încetarea atacurilor de presă contra U.R.S.S. și combaterea comunismului intern, publicarea de articole favorabile apropierii de U.R.S.S., „învederând că noi nu putem păstra alianțele noastre existente cu Franța, Cehoslovacia și Turcia, dacă nu cădem la o înțelegere, ba chiar devenim inamicii U.R.S.S., aliatul aliaților noștri"[1]. Documentul preciza că s-a hotărât „Păstrarea deplinelor puteri pentru încheierea unui Pact de asistență mutuală cu U.R.S.S., date deja domnului Titulescu demult"[2].

La 21 iulie 1936, la Montreux, Nicolae Titulescu și Maksim Litvinov au convenit asupra principiilor de bază ale tratatului de asistență mutuală româno-sovietic; cele două părți își acordau asistență mutuală în cadrul Societății Națiunilor contra oricărui agresor european. Punerea în aplicare se făcea atunci când Franța ar fi intrat în acțiune. Articolul 3 prevedea: „Guvernul U.R.S.S. recunoaște că, în virtutea diferitelor sale obligații de asistență, trupele sovietice nu vor putea trece niciodată Nistrul fără o cerere formală în acest sens din partea guvernului regal al României, la fel cum guvernul regal al României recunoaște că trupele române nu vor putea trece niciodată Nistrul în U.R.S.S. fără o cerere formală a guvernului U.R.S.S.". Iar la art. 4 se menționa: „La cererea guvernului regal al României, trupele sovietice trebuie să se retragă imediat de pe teritoriul român la est de Nistru, după cum la cererea guvernului U.R.S.S., trupele române trebuie să se retragă imediat de pe teritoriul U.R.S.S. la vest de Nistru"[3].

Nicolae Titulescu a considerat că, prin menționarea Nistrului ca frontieră între cele două țări, România a obținut recunoașterea apartenenței teritoriului dintre Prut și Nistru la România. El nu a intuit natura duală a politicii sovietice, fiind convins că Moscova a devenit, de la începutul deceniului al patrulea, un partener credibil în viața internațională, care își respecta semnătura pe actele juridice. Aceasta era o opinie larg împărtășită de multe din cancelariile europene. În realitate, politica lui Stalin în această perioadă a fost

[1] Gh. Tătărescu, *Mărturii pentru istorie*, București, 1996, p. 170.
[2] Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 796–797.
[3] Ioan Scurtu, *România și Marile Puteri (1933–1940)*, București, 2000, p. 63.

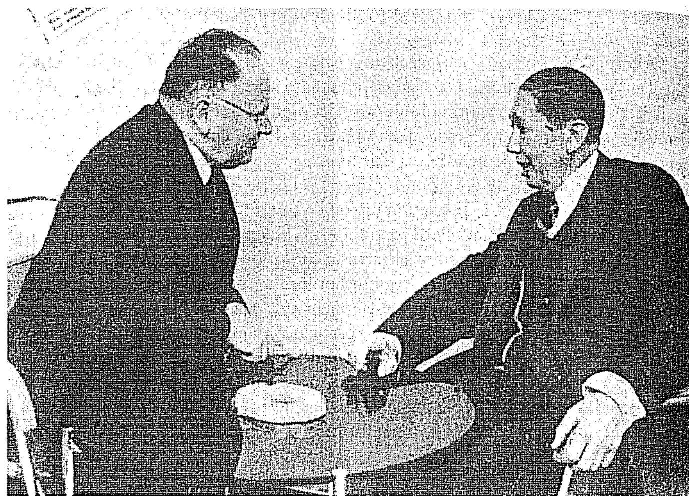

Fig. 265. Maksim Litvinov și Nicolae Titulescu.

o simplă manevră tactică. În hotărârea Biroului Politic al Partidului Comunist din 1924 privind constituirea Republicii Sovietice Socialiste Autonome Moldovenești s-a precizat că granița de apus a acestui stat va fi pe râul Prut. În mod evident, Litvinov nu putea semna un document care preciza de patru ori ca graniță dintre România și Uniunea Sovietică râul Nistru. De altfel, de îndată ce a aflat despre înlăturarea lui Titulescu din fruntea Ministerului Afacerilor Străine, Litvinov a declarat că acest act „echivalează cu o schimbare a politicii externe a României", astfel încât pactul de asistență între cele două state „nu mai este de actualitate".

Înlăturarea lui Nicolae Titulescu din guvern. La 29 august 1936, Nicolae Titulescu a fost înlocuit din funcția de ministru al Afacerilor Străine. Acest fapt a avut multiple cauze. Unele de ordin intern: dorința lui Carol al II-lea de a prelua în mâinile sale conducerea politicii externe a României; manevrele camarilei regale, care fusese desconsiderată de Titulescu; ostilitatea unor lideri politici (Gheorghe I. Brătianu, Constantin Argetoianu, A.C. Cuza, Octavian Goga, Corneliu Zelea Codreanu); relațiile personale tot mai tensionate între ministrul Afacerilor Străine (Titulescu) și președintele Consiliului de Miniștri (Gheorghe Tătărescu) etc. Dar rolul cel mai important al înlăturării lui Titulescu din guvern l-a avut evoluția situației internaționale. De la începutul lunii

martie 1936, când Franța a fost umilită, sistemul securității colective și forul genevez care o promova au intrat într-o profundă criză. Nicolae Titulescu a fost un exponent strălucit al acesteia, dar în noile condiții rolul său se diminuase. În plus, el adunase multe adversități pe plan extern, mai ales din partea Germaniei, Italiei și Poloniei.

În cei patru ani în care s-a aflat în fruntea Ministerului Afacerilor Străine al României, Nicolae Titulescu s-a afirmat ca o personalitate de prim rang a diplomației europene, un apărător ferm al intereselor țării sale, al păcii și cooperării în spiritul dreptului internațional. Înlăturarea lui s-a produs sub pretextul remanierii guvernului Tătărescu, în vederea consolidării cabinetului, prin omogenizare (ministrul Afacerilor Străine nu făcea parte din Partidul Național-Liberal, aflat la putere)[1]. A fost doar o explicație pentru opinia publică, internă și internațională.

[1] A se vedea, intre altele: Ioan Chiper, Florin Constantiniu, *Din nou despre cauzele inlăturării din guvern al lui Nicolae Titulescu*, in „Revista de studii internaționale", 2/1969; George G. Potra, *Ecouri in presa internațională ale inlăturării lui Nicolae Titulescu din viața politică a României (29 august 1936)*, in *Mari figuri ale diplomației românești. Nicolae Titulescu*, București, 1982, p. 268–292; George G. Potra, *Pro și contra Titulescu*, București, 2002.

Capitolul XIII

POLITICA DE ACOMODARE LA NOILE REALITĂŢI INTERNAŢIONALE (AUGUST 1936 — AUGUST 1939)

1. Funcţionarea sistemelor de alianţă ale României

După înlăturarea lui Nicolae Titulescu din guvern, regele Carol al II-lea, primul ministru Gheorghe Tătărescu, precum şi Victor Antonescu, noul ministru al Afacerilor Străine, au insistat asupra ideii că politica externă a României rămânea neschimbată, deoarece ea nu era apanajul unei persoane, ci al întregului guvern, de comun acord cu suveranul şi cu ceilalţi factori politici (Parlament, partide, personalităţi).

Cel puţin în primele luni de după înlocuirea lui Titulescu, România nu şi-a schimbat politica externă, rămânând credincioasă alianţelor sale. Au apărut însă accente noi, determinate de evoluţia vieţii internaţionale, de schimbarea raportului de forţe pe continent. Diplomaţia românească a rămas racordată vechilor paradigme (Societatea Naţiunilor, alianţa cu Franţa, pactele regionale etc.), coroborat cu eforturile de adaptare la realităţi. Dar, peste câţiva ani, România avea să se confrunte cu dispariţia unor instrumente esenţiale ale securităţii sale (Mica Înţelegere), cu presiuni constante ale Germaniei, interesată în special de petrolul şi cerealele româneşti, cu pretenţii din ce în ce mai mari ale vecinilor revizionişti (Uniunea Sovietică, Ungaria, Bulgaria). Concomitent, Marea Britanie şi Franţa erau din ce în ce mai puţin interesate de soarta aliaţilor din centrul şi sud-estul continentului, fapt ce a accentuat izolarea internaţională a României.

Războiul civil din Spania a continuat cu şi mai mare intensitate, până la 28 martie 1939, când s-a încheiat cu victoria lui Franco, susţinut de Germania şi Italia. La 25 octombrie 1936 s-a constituit Axa Berlin — Roma, iar o lună mai târziu, la 25 noiembrie 1936, Japonia şi Germania au semnat Pactul anticomintern, la care a aderat şi Italia (6 noiembrie 1937). A luat fiinţă, astfel, Axa Berlin — Roma — Tokio.

În timp ce statele revizioniste deveneau tot mai active, marile democraţii occidentale au adoptat o atitudine tot mai defensivă, de conciliere cu agresorul. În ianuarie 1937, Marea Britanie a semnat un acord cu Italia, pentru respectarea „intereselor reciproce" în Marea Mediterană. În această politică s-a integrat şi Iugoslavia care, la începutul anului

1937, a încheiat tratate de prietenie cu Italia și Bulgaria (state revizioniste), fără acordul prealabil al celorlalte state din Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică. Ca urmare a acestor tratate, Iugoslavia nu mai intervenea în cazul unei agresiuni a Italiei sau a Bulgariei împotriva României și Greciei, sau al unei acțiuni în forță a Germaniei împotriva Cehoslovaciei.

În România se auzeau tot mai multe glasuri prin care se cerea guvernanților să abandoneze politica „unidirecțională", orientată spre Societatea Națiunilor, Franța și Marea Britanie, și să adopte o atitudine realistă, de apropiere față de Germania și Italia. Cel mai categoric a fost Corneliu Zelea Codreanu care, în noiembrie 1937, a declarat că în „48 de ore" după biruința Mișcării Legionare, România va avea „o alianță cu Roma și Berlinul".

Fig. 266 București, 1937. Regele Carol al II-lea împreună cu președintele Cehoslovaciei, Edvard Beneš.

Franța și Marea Britanie, care țineau România sub o strictă „observație", au intervenit energic pe lângă regele Carol al II-lea, cerându-i să stopeze ascensiunea Mișcării Legionare spre putere. Pe acest fond s-a produs lovitura de stat de la 10 februarie 1938, prin care regele și-a instaurat propriul său regim autoritar. La scurtă vreme, în mai 1938, Codreanu a fost arestat și condamnat la zece ani închisoare.

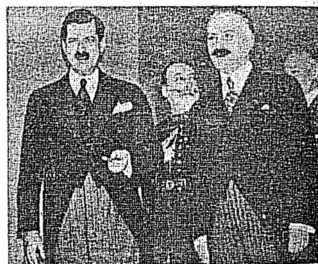

Fig. 267 Paris, 1937. Regele Carol al II-lea împreună cu președintele Franței, Albert Lebrun.

La 12 martie 1938 s-a realizat *Anschluss*-ul, prin anexarea Austriei de către Germania. Plebiscitul din 13 martie a fost o simplă formalitate, menită să dea formă legală actului care ducea la dispariția unui stat de pe harta Europei. Urmând politica de „neintervenție", Marea Britanie și Franța au acceptat faptul împlinit. Pentru România acest act avea importante consecințe, Germania stăpânind o mare parte din fluviul Dunărea.

Politica de conciliere a atins apogeul în timpul Conferinței de la München (29–30 septembrie 1938). Aici, liderii Franței, Marii Britanii, Germaniei și Italiei au decis transferarea așa-numitei regiuni Sudete din Cehoslovacia către Germania. Acordul de

la München a reprezentat un moment decisiv în evoluția relațiilor internaționle din deceniul al patrulea în drumul spre război. Germania a obținut importante avantaje strategice, deoarece ea controla practic centrul continentului. Franța și Marea Britanie și-au dovedit incapacitatea de a asigura securitatea statelor aliate din zona centrală și de sud-est, aranjamentele de securitate, cum ar fi de pildă Mica Înțelegere fiind practic distruse. Revizionismul a fost încurajat, de acest fapt profitând Ungaria care, prin arbitrajul de la Viena (2 noiembrie 1938) a primit regiunile de sud ale Cehoslovaciei, cu aproximativ 900 000 de locuitori[1].

Fig. 268. București, 9 septembrie 1936. Gheorghe Tătărescu îl salută în Gara de Nord pe primul ministru iugoslav, Milan Stoiadinovici.

La Conferința de la München, Uniunea Sovietică nu a fost invitată să participe, deși ea avea o serie de obligații față de Cehoslovacia, rezultate din Tratatul de asistență mutuală din mai 1935. De aceea, Moscova a apreciat Münchenul ca o revigorare a formulei „directoratului" celor patru, o „conspirație" a Occidentului împotriva sa. Acest fapt a sporit convingerea lui Stalin că o alianță cu Reichul putea fi benefică intereselor sale.

La rândul lor, Londra și Parisul au apreciat că hotărârile de la München au fost o operă de pace. De altfel, primul ministru N. Chamberlain a spus mulțimii adunate la reședința din Downing Street: „Cred că este pacea zilelor noastre"[2]. Hitler, concesiv, a declarat că nu mai avea pretenții teritoriale în Europa. Ambele aprecieri s-au dovedit a fi false. Peste un an cele două țări se găseau în război.

Evoluția situației internaționle și-a pus amprenta asupra modului de funcționare a alianțelor încheiate de România în anii anteriori. Statele din ***Înțelegerea Balcanică*** nu ajunseseră încă la un punct de vedere comun privind colaborarea lor pe tărâm militar. În ajunul întâlnirii de la București a șefilor Marilor State Majore (noiembrie 1936), opțiunile celor patru aliați erau următoarele: a) *România* — Antanta Balcanică în prelungirea Micii Înțelegeri cu scopul de a asigura spatele și flancurile dispozitivului strategic românesc care s-ar fi găsit angajat spre centrul Europei; așadar, o viziune extrem de largă; b) *Iugoslavia* — îmbrățișa inițial poziția României în problemele militare, dar

[1] Milică Moldoveanu, *Dezmembrarea Cehoslovaciei (1938–1940) și implicațiile politico-militare asupra centrului și sud-estului Europei*, în *Probleme de politică externă a României*, 3, București, 1988; Henri Noguères, *Munich. Ou la drôle de paix*, Paris, 1963; Jean Doise, Maurice Vaisse, *Diplomatie et outil militaire. 1871–1969*, Paris, 1987, p. 312–332; J.P. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Paris, 1971, p. 325–366.

[2] A.J.P. Taylor, *op. cit.*, p. 149.

politic inaugura un nou curs — de apropiere față de Italia —, care o desprinde practic de ambele sisteme de alianță; c) *Turcia* — gândea alianța în termeni strict zonali, fiind în totală contradicție cu partea românească; exprimase de la început o rezervă principială determinată de relațiile ei cu U.R.S.S.; d) *Grecia* — intervenea într-un spectru de acțiuni și mai redus decât cel al Turciei; afirmase, de asemenea, o binecunoscută rezervă față de o eventuală tendință antiitaliană a alianței. Primele trei hotărâseră însă să depășească impasul ce rezultase din abordările diferite și se declarau de acord să semneze convenția militară. Pentru variantele de conflict, altele decât cele declanșate de Italia, se avea în vedere semnarea unei noi convenții împreună cu Grecia.

După mai multe negocieri, a fost semnată, la 10 noiembrie 1936, de către mareșalul Fawzi Čakmak, generalul Milan Nedič și generalul Nicolae Samsonovici, Convenția militară. În cele 11 articole ale sale erau fixate condițiile acțiunii armate împotriva unui agresor în Balcani al celor trei state aliate. În ceea ce privește forțele de intervenție, s-a stabilit, pe baza principiului egalității în drepturi propus de Marele Stat Major turc, ca acestea să se ridice la 120 batalione de infanterie, 150 baterii de artilerie, 24 escadroane, 100 avioane „pentru cazul când se produce un atac din partea Bulgariei și nici una din puterile contractante nu este angajată pe un alt front"[1]. S-a ajuns la un acord asupra necesității de a institui un comandament superior al forțelor de intervenție, conturându-se ferm ideea că această structură trebuia să fie rezultatul unei înțelegeri politice[2]. Acest acord militar tripartit era asemănător, în substanța sa, celor încheiate în anii '20 între cei ce au constituit Mica Înțelegere. Era o *convenție-cadru*, pe baza ei urmând a se stabili proiectele de operații. În vederea elaborării lor, șefii Statelor Majore Generale urmau să se întrunească cel puțin o dată pe an. Convenția conținea, de asemenea, referiri la problemele navale și aeriene, ale organizării comandamentului unic și legăturilor între armate, tranzitului materialelor de război.

În pofida precizărilor existente, substanța Convenției era drastic amendată de rezervele înscrise în partea ei finală. Acestea priveau: transportul materialelor de război prin apele teritoriale ale statelor semnatare urma să se facă în condițiile menționate de art. 16 din Statutul Societății Națiunilor; mobilizarea și deschiderea ostilităților să fie concomitente; participarea la război împotriva agresorului (fie el Bulgaria, Albania sau Ungaria) să se facă indiferent dacă Puterile contractante aveau sau nu frontiere comune cu inamicul[3].

La 11 februarie și la 10 aprilie 1937, Convențiile militare — tripartite și, respectiv, aceasta din urmă semnată la 10 noiembrie 1936 — au fost ratificate. Între momentul semnării și cel al ratificării au avut loc câteva evenimente care au marcat prevederile Convențiilor în fondul lor. Este vorba despre degajarea Iugoslaviei și Turciei, ceea ce evidenția faptul că unele dintre statele mici și mijlocii resimțeau cu duritate eșecul „marii politici"

[1] AMR, fond 948, dosar 1493, f. 230.
[2] *Ibidem*, dosar 1499, f. 4.
[3] *Ibidem*, f. 14–15.

de securitate colectivă și pentru a-și conserva statutul politico-teritorial gândeau alianțele în termeni locali.

Exista o deosebire între modul cum gândiseră Titulescu și omologii săi din Balcani alianța și rezultatul material. Practic, România, Grecia, Turcia și Iugoslavia (se poate adăuga aici și Cehoslovacia), nu puteau, după 1936, decât să reacționeze la „jocul" marilor puteri, care periclita pacea Europei. La începutul lunii martie 1937, locotenent-colonelul Ion Gheorghe aprecia că Turcia tergiversa realizarea unor noi contacte cu partenerii săi din Înțelegerea Balcanică, iar cauza trebuia căutată în acțiunea diplomatică a acesteia, care încerca, împreună cu Iugoslavia, de a intra în tratative cu Italia, în vederea punerii de acord cu această putere, în unele probleme ale Mediteranei, dar și în ceea ce privește situația din Balcani[1]. Această atitudine a celor două state, membre ale Înțelegerii Balcanice, a trezit anxietate la București, unde politica Italiei, dată fiind apropierea acesteia de Ungaria, era urmărită îndeaproape, fără însă a putea fi găsite mijloace de contracarare eficientă. Nici împotriva revizionismului italian, dar nici a celorlalte state revizioniste.

În zilele de 25–27 februarie 1938 s-a desfășurat la Ankara sesiunea anuală a Consiliului Permanent al Înțelegerii Balcanice, la care, potrivit comunicatului oficial, „a fost constatat în mod unanim că Înțelegerea Balcanică a acționat pozitiv pentru menținerea păcii și a liniștii în această regiune a Europei și că ea constituie unul din cei mai solizi factori pentru realizarea idealului de pace pe care nu a încetat să-l urmărească"[2]. Statele membre și-au exprimat loialitatea față de Societatea Națiunilor, au decis să nu se amestece în treburile interne ale Spaniei, pronunțându-se pentru încheierea unui tratat între Grecia și Turcia.

La mai puțin de o lună de la această întrunire a avut loc *Anschluss*-ul. Legea „de uniune a Austriei cu Reich-ul german", de la 13 martie 1938, prevedea la primul punct: „Austria este o țară a Reich-ului german". În telegrama circulară adresată la 16 martie de Ministerul Afacerilor Străine al României către toate legațiile în legătură cu anexarea Austriei de către Germania, se preciza că „guvernul român înțelege să păstreze o atitudine de liniștită expectativă față de evenimentele din Austria"[3]. Comentând *Anschluss*-ul, ziarul bucureștean „Universul" scria: „Europa se găsește din nou în fața unui triumf al forței pusă în serviciul politicii faptelor împlinite; trupele germane, din ordinul cancelarului Hitler, au pătruns în Austria... Încetarea independenței Austriei nu este numai un fapt local; ea produce o tulburare adâncă a actualului statut european, care trebuie să umple de îngrijorare nu numai națiunile mici și mijlocii, a căror independență își găsește garanțiile îndeosebi în drepturile lor, ci și pe cele mari care trebuie să-și găsească în drepturile lor și în fața lor garanțiile siguranței, prestigiului și autorității lor... Independența Austriei este de interes european. Pierderea ei este o amenințare gravă pentru echilibrul și pacea întregului continent"[4]. Având în vedere faptul că presa era cenzurată, se poate afirma că ziarul exprima punctul de vedere oficios al guvernanților români.

[1] *Ibidem*, dosar 1488, f. 1.
[2] „Universul" din 1 martie 1938.
[3] *Relații internaționale în acte și documente*, 1, p. 272–274.
[4] „Universul" din 13 martie 1938.

După numeroase negocieri, s-a ajuns, în ziua de 31 iulie 1938, la semnarea unui acord între Înţelegerea Balcanică şi Bulgaria. În documentul iscălit la Salonic de liderul grec Ioannis Metaxas, în numele Înţelegerii Balcanice, şi Kioseivanov, preşedintele Consiliului de Miniştri al Bulgariei, se menţiona că statele respective „îşi iau angajamentul de a se abţine, în relaţiile lor mutuale, de a recurge vreodată la forţă"; totodată, au convenit să renunţe la aplicarea dispoziţiunilor cuprinse în partea a IV-a (clauze militare, navale şi aeriene) a Tratatului de la Neuilly-sur-Seine[1], ceea ce însemna eliminarea tuturor restricţiilor impuse Bulgariei în privinţa înarmării.

Un acord similar s-a realizat între Mica Înţelegere şi Ungaria. În ziua de 23 august 1938, a fost dat publicităţii un comunicat — simultan la Bled (Iugoslavia) şi Budapesta — în care se arăta că, în urma negocierilor avute între Ungaria pe de o parte, şi România, Cehoslovacia şi Iugoslavia de cealaltă parte, „inspirate de dorinţa comună de a netezi terenul de elementele ce ar putea împiedica dezvoltarea raporturilor de bună vecinătate între Ungaria şi aceste trei state, au permis să se realizeze acorduri preliminare. Aceste acorduri comportă recunoaşterea din partea celor trei state, a egalităţii în drepturi pentru Ungaria în materie de înarmări şi renunţări reciproce la orice recurgere la forţă între Ungaria şi statele în chestiune"[2].

Prin aceste acorduri, diplomaţia românească a urmărit să obţină angajamentul scris al celor două state revizioniste — Bulgaria şi Ungaria — că vor promova o politică paşnică. Pe de altă parte, guvernele celor două ţări au obţinut recunoaşterea dreptului de a se înarma, ceea ce însemna o nouă revizuire a tratatelor de pace, care alcătuiau „sistemul de la Versailles".

Alianţa cu Polonia a cunoscut o deteriorare, chiar şi după înlăturarea lui Nicolae Titulescu din fruntea Ministerului Afacerilor Străine. România nu a mai reluat problema încheierii unui pact de asistenţă mutuală cu Uniunea Sovietică, faţă de care Polonia se manifestase împotrivă, ducând o adevărată campanie împotriva lui Titulescu. Dar, la rândul ei, Polonia manifesta o tendinţă tot mai evidentă de apropiere faţă de Germania, în care România vedea — pe drept cuvânt — principala putere revizionistă.

În noiembrie 1936, Victor Antonescu, titularul Afacerilor Străine, s-a deplasat la Varşovia. Dar Josef Beck, omologul său, a refuzat o abordare în sensul dorit de România a prevederilor art. 1 al Tratatului semnat în 1926 şi prelungit ulterior. În mod concret, Antonescu urmărea să obţină intervenţia Poloniei în cazul unui atac neprovocat din partea Ungariei. Astfel că, în pofida existenţei clauzei *erga omnes*, respectivul articol se aplica numai în cazul unei agresiuni sovietice[3].

Eşecul misiunii lui Victor Antonescu s-a răsfrânt şi asupra activităţii delegaţiei Marelui Stat Major român, în timpul vizitei acesteia la Varşovia, în decembrie 1936. Deşi partea

[1] „Timpul" din 2 august 1938.
[2] Ibidem din 25 august 1938.
[3] Nicolae Dascălu, *Relaţii româno-polone în perioada interbelică*, 1991, p. 52.

Fig. 269. Regele Carol al II-lea, Marele Voievod de Alba Iulia, Mihai şi preşedintele Poloniei Ignacy Moscicki trecând în revistă garda de onoare (1937).

Fig. 270. Delegaţie militară română în vizită în Polonia (1938).

română dorea să angajeze tratative privind: operaţiile militare ce vor fi desfăşurate împotriva inamicului (care să fie sintetizate în studii similare celor concepute în deceniul anterior), organizarea comandamentului unic în zona de joncţiune, asumarea de către polonezi a unor sarcini operative sporite[1]. Delegaţia poloneză a evitat implicarea în asemenea discuţii, invocând: evoluţia rapidă a situaţiei internaţionale, care nu poate fi prevăzută în planuri operative nici chiar pe termen mediu, existând deci riscul ca evenimentele să se înscrie pe un alt curs decât cel aşteptat; înainte de a discuta probleme legate de organizarea comandamentului unic era necesar să se avizeze toate chestiunile ridicate de pregătirea zonei unde urma să funcţioneze acea structură din punct de vedere al transmisiunilor şi legăturilor radio[2].

Dată fiind această discrepanţă între disponibilităţile celor două părţi de a se angaja într-o colaborare reală, tema subiectelor abordate a fost, comparativ cu evenimentele care se petreceau în Europa, extrem de restrânsă. Cele două delegaţii au avut în vedere colaborarea materială, unificarea armamentului, dezvoltarea industriei de război[3]. Doar două probleme ceva mai importante au fost rezolvate: tranzitul feroviar şi aerian, precum şi cuantumul forţelor destinate acţiunii[4]. România şi Polonia alocau frontului de est fiecare

[1] AMR, fond 948, secţia 3, dosar 1496, f. 24–27, 32–33.
[2] *Ibidem*, dosar 1380, f. 16.
[3] *Ibidem*, dosar 1496, f. 162–166.
[4] *Ibidem*, dosar 1380, f. 14.

17 divizii de infanterie, două divizii de cavalerie și 20 escadrile de aviație. Din acest punct de vedere nu exista nici o deosebire față de prevederile Angajamentului tehnic din iunie 1931.

Nici în cursul întâlnirilor din 1937 și 1938 relațiile nu au avut un alt curs. Maniera Varșoviei de a privi alianța cu România era determinată de situația geostrategică a Poloniei, care avea nu doar două mari puteri revizioniste ca vecini — Germania și Uniunea Sovietică —, ci și două minorități numeroase, turbulente și puternic susținute din exterior: germanii și ucrainenii, care constituiau un factor de profundă neliniște pentru guvernul polonez. Împotriva lor nu se putea acționa decât cu mijloace politice, orice apel la forța armată putând determina intervenția militară a unuia din cei doi vecini, din Est sau din Vest. Or, această situație trebuia cu orice chip evitată. Dar, nu numai situația geostrategică a contribuit la involuția din relațiile politico-militare româno-polone. Ci și faptul, extrem de important, că statul polonez în 1937–1938 nu mai era cel din 1920–1921. Mentalitatea factorilor de conducere se modificaseră extrem de spectaculos: ei apreciau că Polonia era un stat ce desfășura „o politică mare" și, ca efect, revendicarea teritorială pe seama Cehoslovaciei era considerată un fapt normal.

2. München-ul și consecințele lui asupra României

Acordul de la München (septembrie 1938) a însemnat începutul sfârșitului pentru statul cehoslovac. La 1 octombrie 1938, Germania a ocupat regiunea Sudetă, în conformitate cu deciziile celor patru. Apoi, la 2 octombrie, Polonia a ocupat zona Tešin; peste o lună, la 2 noiembrie, Ungaria a primit — prin arbitrajul de la Viena, decis de Germania și Italia — o parte din Ucraina Subcarpatică (12 000 km^2, cu o populație de peste 900 000 de locuitori).

La 18 octombrie, colonelul Beck a făcut o vizită în România, având o discuție, la Galați, cu regele Carol al II-lea și cu Nicolae Petrescu-Comnen. Cu acel prilej, ministrul de Externe al Poloniei a propus ca România să ocupe localitățile cu o populație românească din Ucraina Subcarpatică, dar cei doi lideri politici români au refuzat, afirmând că nu puteau accepta să lovească în integritatea teritorială a unui stat aliat. Ambasadorul Germaniei la Varșovia transmitea ministrului de Externe al Reichului că Beck „a revenit foarte decepționat din călătoria sa în România"[1]. De asemenea, guvernul de la București nu a acceptat solicitarea guvernului autonom al Ucrainei Subcarpatice ca România să ia sub protecția sa acest teritoriu. Cunoscând atitudinea oficialităților române, postul de radio Praga transmitea la 2 noiembrie 1938: „Cercurile oficiale cehoslovace, împreună cu întreaga presă și cu opinia publică, au luat act cu cele mai adânci sentimente de recunoștință de atitudinea guvernului regal român în fața ultimelor tratative internaționale privitoare la problemele generale din Europa Centrală și, mai ales, în privința problemelor cehoslovace și subcarpato-ruse. În aceste clipe grele, politica României a dovedit calități cu adevărat cavalerești"[1].

[1] *Relații internaționale în acte și documente*, 1, p. 303.

După o lună și jumătate de la acordul de la München, ministrul Afacerilor Străine Petrescu-Comnen, a făcut o vizită la Londra unde, în ziua de 15 noiembrie, a avut discuții cu Lordul Halifax, ministrul Afacerilor Străine al Marii Britanii. Cu acel prilej, demnitartul român a declarat: „România n-a vrut să profite întru nimic de dezagregarea statului cehoslovac. Deși guvernul român a fost solicitat de o parte a partidelor slovace de a reclama un mandat asupra Slovaciei, el nu s-a gândit nici o clipă să dea curs acestor cereri". Ministrul Afacerilor Străine român a declarat că independența Cehoslovaciei „este o necesitate vitală pentru România". Pentru liderii de la București era clar că acordul de la München a întărit poziția statelor revizioniste, inclusiv a Ungariei, Bulgariei și Uniunii Sovietice, care pretindeau „satisfacții teritoriale" pe seama României. La rândul său, Halifax s-a declarat de acord cu punctele de vedere exprimate de Petrescu-Comnen.

Pe fondul deteriorării grave a situației internaționale, regele Carol al II-lea a efectuat vizite oficiale în Marea Britanie (15–16 noiembrie) și Franța (18–21 noiembrie). Deși propaganda oficială a regimului a prezentat aceste vizite ca pe un mare succes, în fapt ele s-au soldat cu un eșec. La Londra și Paris, regelui i s-a spus, mai mult sau mai puțin deschis, că Sud-Estul Europei era o zonă în care Germania trebuia să aibă „preponderență economică". Speranța lui Carol al II-lea că va obține încheierea unor contracte economice cu cele două țări, potrivit cărora România să vândă grâu și petrol pentru a cumpăra armament nu s-a realizat.

După acest eșec, regele a făcut o vizită neoficială în Germania, unde s-a întâlnit, la 24 noiembrie, cu Adolf Hitler. Cu acest prilej, Führerul a ținut să sublinieze că Germania dispunea de „cea mai puternică" armată terestră din lume și de „cea mai puternică aviație". Carol al II-lea a propus dezvoltarea realțiilor economice între cele două țări și a solicitat ca Germania să descurajeze pretențiile revizioniste ale Ungariei. Hitler s-a declarat de acord cu amplificarea schimbărilor comerciale și a susținut că un eventual conflict româno-maghiar „nu privește în mod direct Germania și, în consecință, ea nu are de ce să ia poziție într-un asemenea caz". Mai clară a fost atitudinea ministrului de Externe von Ribbentrop, care aprecia că după această vizită „ideea fundamentală a politicii noastre față de Ungaria și de România trebuie să fie menținerea în foc a ambelor fiare și a le modela după interesul Germaniei"[2].

Imediat după întoarcerea lui Carol al II-lea în țară, Corneliu Zelea Codreanu și alți 13 legionari au fost asasinați (la 30 noiembrie), fapt interpretat la Berlin ca având un caracter ostil Germaniei. România continua să privească cu speranță spre Londra și Paris. În decembrie 1938, reprezentanțele diplomatice din Marea Britanie și Franța au fost ridicate la rang de ambasadă.

[1] „Timpul" din 4 noiembrie 1938.
[2] Ion Calafeteanu, *Români la Hitler*, București, 1999, p. 19–23.

La 28 noiembrie 1938 s-au deschis, la Atena, lucrările celei de-a doua conferințe a Statelor Majore Generale aliate. Situația internațională era modificată chiar și față de cea existentă în vară. Palierul întâi — Franța și Marea Britanie — cedase total pasul, mulțumindu-se să reacționeze numai diplomatic. Palierul doi — Germania care, din 1936, avea alături Italia — se afla într-o puternică ofensivă diplomatică (pregătind-o pe cea militară) în cursul căreia a reușit lovitură după lovitură: *Anschluss*-ul, regiunea Sudetă. Palierul trei — Uniunea Sovietică — își definise pozițiile față de evenimentele din Centrul Europei și acestea nu erau favorabile taberei antirevizioniste. Aflate între ultimele două niveluri, statele mai mici se aflau: unele alături de Germania, altele străduindu-se să-și salveze independența și integritatea teritorială; resursele acestora erau tot mai limitate, șansele tot mai reduse și datorită dezarticulării practice a Micii Înțelegeri. Dispariția unuia din unghiurile trilateralei lăsa descoperite fațetele de vest și de nord-vest ale dispozitivului strategic românesc. „Mica Înțelegere — se arăta într-un studiu al Marelui Stat Major român — deși formal nedislocată, este de fapt astăzi inexistentă prin ocuparea Cehoslovaciei. Înțelegerea Balcanică poate suferi influența pe care Germania și Italia o vor exercita asupra unora din statele componente"[1]. De fapt, soarta acestor state era să fie înghițite, fie de Germania, fie de Uniunea Sovietică. Ce puteau face în acea conjunctură politică micile state, decât să găsească soluții de supraviețuire până când Marea Britanie și Franța se vor fi „trezit"? Întrunirea de la Atena (noiembrie-decembrie 1938) a șefilor Marilor State Majore ale țărilor membre ale Înțelegerii Balcanice rămânea o încercare, destul de firavă, dar totuși o încercare pentru găsirea resorturilor politico-militare necesare care, odată declanșate, să asigure rezistența întregului sistem pentru bararea expansiunii germane și italiene în Balcani. Documentele convenite nu aveau substanța dorită de guvernanții români. Cel mai important avea în vedere evaluarea capacității militare a Bulgariei și, pe această bază, s-a completat planul de operații elaborat la Ankara cu un an înainte. S-a prevăzut, pentru cazul în care un aliat era atacat de grosul forțelor bulgare, ceilalți aliați să deschidă operațiile împotriva agresorului, chiar dacă concentrarea forțelor proprii nu ar fi fost încheiată.

În aprecierea de ansamblu a întrunirii șefilor Marilor State Majore de la Atena trebuie ținut seama de momentul desfășurării acesteia. Unul din flancurile sistemului de alianțe al României era practic dezarticulat, fiind amenințate nu doar latura de nord-vest a dispozitivului strategic românesc, ci întreaga zonă geografică și statutul ei politic. Față de situația creată, statele din regiune au căutat, prin mijloace proprii, posibilități de contracarare a pericolelor în continuă agravare. Această „căutare" s-a desfășurat, luând în considerație multiplele posibilități de reacție pe care Italia, dar mai ales Germania, le aveau. Astfel că prima cerință a fost neprovocarea celor două mari puteri, dar și luarea în calcul a „necunoscutei" sovietice. Individualismul fiecărui participant, grija pentru propria soartă, ca și imposibilitatea de a controla sau măcar influența evenimentele europene aveau să

[1] AMR, fond 948, dosar 493, f. 113, 114.

afecteze profund capacitatea de reacție a Înțelegerii Balcanice — protocoalele de la Atena devenind pur formale.

Ministrul Grigore Gafencu ținea să reafirme, la 29 decembrie 1938, principalele direcții de evoluție a politicii externe a României: „Cooperare între națiuni, reală și de bună credință"; „pacea, care trebuie din nou organizată"; „relații strânse cu statele mari și mici ale continentului"; „consolidarea alianțelor încheiate". În acest context, el aprecia: „Politica noastră externă nu poate avea izvorul ei de putere și sprijinul ei de căpetenie, moral și material, decât înlăuntrul țării"[1]. În fond, cuvântarea ministrului Afacerilor Străine dovedea că România se găsea într-o situație tot mai dificilă, iar apelul la solidaritatea internă nu avea credibilitatea necesară în condițiile în care regimul lui Carol al II-lea ducea o politică dură față de opoziție, mergând până la asasinat (cazul lui Corneliu Zelea Codreanu).

Fig. 271. Vizita ministrului român al Afacerilor Străine Grigore Gafencu în Polonia (februarie 1939).

Fig. 272. Ceremonial militar în timpul vizitei ministrului român al Afacerilor Străine Grigore Gafencu în Polonia (februarie 1939).

România s-a străduit să diminueze tensiunea în relațiile cu Germania și a început negocieri pentru încheierea unui acord între cele două țări. La rândul său, ministrul de Externe german aprecia, la 8 februarie 1939, că Mica Înțelegere, „și-a încetat existența", iar propunerea guvernului român ca Germania să gireze o înțelegere între Ungaria și Mica Înțelegere i se părea că „nu este lipsită de un anumit aspect comic"[2].

La 1 martie, Germania a intrat în Comisia Europeană a Dunării, „pe picior de perfectă egalitate cu celelalte state reprezentate de ea", fapt ce-i permitea să controleze activitatea pe acest fluviu, de la izvoare până la vărsarea lui în Marea Neagră.

Evenimentele se derulau cu repeziciune, iar soarta Cehoslovaciei era pecetluită. La 12 martie 1939, între președintele cehoslovac Hacha și cancelarul german Hitler a avut

[1] Grigore Gafencu, *Politica externă a României. 1939. Cinci cuvântări*, București, 1939, p. 8–9.
[2] „Universul" din 3 martie 1939.

loc la Berlin o discuție extrem de tensionată, în urma căreia a fost difuzat un comunicat în care se preciza: „Ambele părți și-au exprimat de comun acord convingerea că scopul tuturor eforturilor trebuie să fie asigurarea liniștii, a păcii și a ordinii în această parte a Europei. Președintele statului cehoslovac a declarat că, pentru a sluji acestor scopuri și pentru a ajunge la o pacificare definitivă, el remite destinul poporului și al țării sale, cu deplină încredere, în mâinile führerului Reichului german. Führerul a acceptat această declarație și și-a exprimat hotărârea de a lua poporul ceh sub protecția Reichului german"[1].

La 14 martie, Slovacia s-a declarat „stat liber și independent". În aceeași zi, Ungaria a ocupat întreg teritoriul Ucrainei Subcarpatice; guvernul acestei provincii, condus de Augustin Voloșin, a cerut guvernului de la București să accepte alipirea acestui teritoriu la România, dar a fost refuzat. La 15 martie, trupele germane au intrat în Praga, iar Cehoslovacia era desființată ca stat.

Pentru România, destrămarea Cehoslovaciei a avut consecințe extrem de negative: a dispărut un stat aliat, a încetat existența Micii Înțelegeri, a pierdut principala sursă de aprovizionare cu armament; de asemenea armata germană a ajuns la granița de nord a țării, iar Ungaria își manifesta deschis dorința de a ocupa Transilvania, concentrând trupe în dreptul Someșului și al Mureșului.

În aceste condiții, guvernul român „a făcut cunoscut cancelariilor străine că suntem hotărâți să ne apărăm fruntariile". Primul ministru Armand Călinescu preciza: „Pentru integritatea teritoriului ei, România se va bate; se va bate împotriva oricui, cu toate puterile ei și fără să stea să cântărească rezultatul luptei. Noi avem un patrimoniu sfânt, pe care înaintașii noștri l-au creat; suntem datori să-l păstrăm, cu orice sacrificiu"[2].

Guvernul a decis mobilizarea unor contigente de rezerviști, a întărit apărarea la granița de nord-vest a României, declarând public că era ferm hotărât să apere hotarele statului împotriva oricărei agresiuni. De asemenea, un mare număr de cehi și slovaci s-au refugiat în România, unde au primit ajutoarele necesare (hrană, locuințe, îmbrăcăminte etc.). Între refugiați s-au aflat și membrii guvernului Ucrainei Subcarpatice, în frunte cu monseniorul Augustin Voloșin.

Tratatul economic româno-german. La confluența anilor 1938–1939, relațiile româno-germane traversau o perioadă dificilă, ca o consecință a lichidării, din ordinul regelui Carol al II-lea, a unora dintre conducătorii Gărzii de Fier, în frunte cu însuși Corneliu Zelea Codreanu. Propunându-și să-l silească pe Carol al II-lea la concesii economice și politice, Reichul a dezlănțuit o susținută campanie propagandistică împotriva României. În decembrie 1938 — ianuarie 1939, oficialitățile naziste au făcut nu o dată cunoscut Bucureștilor că numai România putea decide împăcarea, prin stabilirea de legături economice trainice în cuprinsul unui plan mai larg și de mai lungă durată. Göring

[1] *Relații internaționale în acte și documente*, p.311.

[2] Armand Călinescu, *Noul regim. Cuvântări. 1938–1939*, București, 1939, p. 136–138.

însuși a făcut cunoscut că suspiciunile Germaniei față de România puteau fi înlăturate în primul rând prin acordurile economice ce trebuiau realizate în timpul cel mai scurt.

Astfel, pregătindu-se de război, Germania nu ascundea interesul său față de România, mai ales că două dintre produsele de bază ale economiei naționale românești — petrolul și cerealele — erau absolut trebuincioase Reichului. Scopurile urmărite de Berlin nu coincideau cu intențiile guvernului român. Poziția diplomației românești față de raporturile economice cu Reichul a fost fixată în instrucțiunile dictate de ministrul Afacerilor Străine Gafencu la 23 ianuarie 1939; el aprecia că în privința stabilirii atitudinii Germaniei față de România se puteau avansa doar două ipoteze. Cea dintâi — adică ipoteza cea mai proastă — era aceea că „Germania ar pretexta supărarea de azi pentru a merge până la capăt și pentru a impune o *main mise* a ei asupra României, spre a putea dispune de petrolul nostru și a cuceri o poziție sigură la gurile Dunării"; în această situație pentru români nu exista „locul de a negocia, ci numai de a ne apăra cu armele". Potrivit celeilalte ipoteze — mai favorabilă — se putea presupune că Germania aștepta un semn din partea Bucureștilor, pentru a relua acțiunea de apropiere, încercând însă să profite de această conjunctură, pentru a-și asigura anumite avantaje de ordin politic și economic. În acest caz, aprecia Gafencu, „trebuie să studiem pozițiunea noastră pentru a fi pregătiți să facem unele concesiuni Germaniei, dar în același timp să ne menținem pozițiunile în toate chestiunile care ar primejdui independența și suveranitatea noastră"[1]. În acest fel, poziția ce-și propunea România în perspectivă era cât se poate de clară: legături economice cu Reichul, însă în cadrul respectării independenței și suveranității naționale. Această atitudine, venind în conflict cu țelurile și procedeele Reichului nazist, explică dificultatea negocierilor româno-germane care au precedat acordul economic din 23 martie 1939.

Mergând în întâmpinarea cererilor Berlinului pentru inițierea unor negocieri economice, regele Carol al II-lea și-a dat asentimentul, la începutul lunii februarie 1939, pentru sosirea unei delegații germane la București. Astfel au debutat tratativele economice româno-germane[2], care s-au desfășurat pe parcursul mai multor runde. În cadrul primei runde (13 — 22 februarie 1939), delegații germani au avansat un proiect de tratat ce convergea spre subordonarea economică a României intereselor Reichului: adaptarea economiei românești nevoilor Berlinului, mai ales în ceea ce privea agricultura; dezvoltarea unei industrii germano-române de petrol; exploatarea în comun a resurselor subsolului românesc, a pădurilor și dezvoltarea unor industrii ale cărei produse să fie exportate în Germania.

Runda a doua a negocierilor economice (10–15 martie 1939) a fost inițiată de partea germană sub presiunea evenimentelor ce au premers intrării Wehrmacht-ului în Praga, la 15 martie 1939. Propunerile prezentate de această dată de germani mergeau mai departe

[1] Grigore Gafencu, *Politica externă a României. 1939. Cinci cuvântări*, p. 7–11.

[2] Pentru detalii vezi Viorica Moisuc, *Diplomația României și problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1938 — mai 1940*, București, 1971, *passim*; Gh. Buzatu, *Dosare ale războiului mondial (1939–1945)*, Iași, 1978, p. 11–43.

Fig. 273. Armand Călinescu, Grigore Gafencu și alți lideri politici români.

decât cele din februarie 1939, solicitându-se, de pildă, crearea unor întreprinderi economice mixte sau a unor unități economice germane în România, care să producă bunuri necesare Germaniei, zone libere în porturi etc. Delegația română a prezentat contrapropuneri, care vizau ca pretențiile germane să nu depășească obiectivul strict economic admis pentru purtarea negocierilor.

În acest stadiu se aflau negocierile economice româno-germane când a intervenit, la 15 martie 1939, ocuparea întregii Cehoslovacii de către Reich. Avantajul căpătat de acesta după invadarea Cehoslovaciei a servit delegaților germani în cadrul rundei finale a negocierilor economice de la București (16 — 23 martie 1939) pentru intimidarea autorităților române. Helmut Wohlthat, șeful delegației germane, n-a mai acceptat discuțiile cu Ion Bujoiu — reprezentantul guvernului român — și a cerut intervenția primului ministru. În seara zilei de 22 martie, la negocieri au fost prezenți Armand Călinescu și Grigore Gafencu, textul fiind definitivat la ora 4 dimineața. În ziua de 23 martie 1939, a fost semnat „Tratatul promovării raporturilor economice între Regatul României și Reich-ul german"[1], elaborat în termenii solicitați de Berlin. Tratatul era valabil până la 31 martie 1944, putând fi prelungit. În ziua de 25 martie 1939, ministrul Ungariei la Berlin își informa ministrul de Externe: „Un funcționar superior din Ministerul de Externe, care a avut o contribuție decisivă la încheierea acordului economic germano-român, m-a asigurat în modul cel mai hotărât că nu a fost vorba deloc de garantarea frontierei române"[2]. Așadar, formula lui Armand Călinescu: „Dăm petrol, dăm grâne, ca să nu dăm sânge" nu avea acoperire în realitate.

„Cazul" Tilea. Tocmai în legătură cu negocierile economice româno-germane, a intervenit un incident care a plasat dintr-o dată România în centrul atenției opiniei publice mondiale și, în ultimă instanță, a determinat Londra și Parisul să renunțe la politica de conciliere. În toiul ultimei runde a negocierilor de la București și în atmosfera încordată existentă după lichidarea Cehoslovaciei libere, ministrul român la Londra, Virgil Viorel Tilea, s-a prezentat la Foreign Office pentru a anunța că, în contextul în care tocmai se desfășurau la București intense negocieri economice româno-germane, guvernul

[1] „Monitorul oficial", nr. 125 din 2 iunie 1939.

[2] *Relații internaționale în acte și documente*, 1, p. 325–326.

condus de Armand Călinescu primise, pentru cazul când nu voia să admită pretențiile cu totul exagerate ale Berlinului, un ultimatum; iar respingerea ultimatumului nazist nu însemna altceva decât invadarea și ocuparea României de către trupele celui de-al III-lea Reich[1]. Acest demers al lui Tilea s-a produs la 17 martie 1939. A doua zi, cabinetul britanic s-a reunit în ședință specială și a dezbătut multiplele aspecte ale situației. Premierul Chamberlain considera că începuse o „perioadă tulbure" în viața internațională. Lordul Halifax, titularul Foreign Office-ului, a prezentat toate detaliile și complicațiile ce s-ar ivi în urma presiunilor germane asupra României, care luaseră „forma unui ultimatum", iar premierul britanic, în final, a explicat că era vorba mai mult decât de „dominația Germaniei asupra României, cât a întregii zone sud-est europene"[2].

Dar, încă mai înainte de aceasta, chiar în cursul nopții de 17 spre 18 martie 1939, Foreign Office-ul a intrat în contact cu unele dintre misiunile sale diplomatice acreditate în Europa și în America de Nord, pentru a se interesa de posibilitatea constituirii unui front unit în eventualitatea atacării României de către Germania. În dimineața zilei de 18 martie 1939, presa internațională a anunțat, pe prima pagină, știrea despre ultimatumul german adresat Bucureștilor, indicând drept unică sursă pe Tilea și provocând emoție generală, după ce exista precedentul ocupării orașului Praga. Investigațiile cancelariilor europene și ale presei mondiale au continuat, dar foarte curând, știrea lansată de Tilea a fost dezmințită în mod oficial de către guvernul român. Oficialitățile române au dat asigurări că Berlinul nu prezentase nici un ultimatum, că ministrul român la Londra nu fusese instruit să acționeze în sensul cunoscut, drept care acesta a fost rechemat pentru scurt timp la București.

Din intervenția lui V.V. Tilea a rezultat însă o situație ce și-a pus profund amprenta asupra evoluției politicii mondiale, conducând la abandonarea conciliatorismului Londrei și Parisului față de Berlin.

Poziția guvernului Daladier, prezentată la 20 martie Ambasadei britanice din Paris, evidenția că toate indicațiile disponibile confirmau că „guvernul român se află actualmente supus de către guvernul Reich-ului unor exigențe de ordin economic, despre care există temerea să nu fie curând susținute de o presiune politică și militară, destinată să asigure în fapt Reich-ului controlul total, atât politic cât și economic, al României". Această situație determina Franța să împărtășească integral opinia guvernului britanic despre necesitatea adoptării „atitudinii comune" a celor două puteri, în eventualitatea unei noi agresiuni germane. Cabinetul francez — conchidea nota din 20 martie — „gândește că România reprezintă, la ora actuală, ultimul obstacol în calea triumfului imperialismului

[1] Vezi Viorica Moisuc, *Diplomația României și problemele apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1938 — mai 1940*; Paul D. Quinlan, *Clash over Romania. British and American Policies towards Romania: 1938–1947*, Los Angeles, 1977; Philippe Marguerat, *Le IIIe Reich et le pétrole roumain. 1938–1940*, Geneva, 1977; Gh. Buzatu, *Dosare ale razboiului mondial*, *passim*; idem, *Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial*, 1, p. 10 și urm.

[2] Vezi Great Britain, PRO, London-Kew Gardens, 765, cabinet 12 (39), 18.3.1939 (ANIC, Microfilme Anglia, rola 5, c. 43–62).

german și al cuceririi de către Reich a resurselor Europei Centrale și Orientale. În fața acestui pericol comun, guvernul francez se declară gata să ofere asistență României în cazul că aceasta ar deveni obiectul unei agresiuni germane. Dar această asistență nu va fi pe deplin eficace decât în măsura în care guvernele francez și englez vor fi întrutotul de acord ca să opună agresiunii o rezistență comună. Guvernul francez este, deci, gata să colaboreze cu guvernul britanic la orice examinare a unei acțiuni concertate a celor două guverne"[1].

Tot în ziua de 20 martie, ministrul Afacerilor Străine, Grigore Gafencu, trimitea ambasadei României din Paris[2] o telegramă în care expunea atitudinea și poziția României în noul context internațional, dar și în eventualitatea întreprinderii unei acțiuni comune a puterilor occidentale pentru a restabili echilibrul și a întări siguranța statelor europene: „1) România e hotărâtă să-și apere hotarele și neatârnarea. La orice atingere a hotarelor noastre ne vom apăra pe calea armelor. 2) Pericolul, fără a fi iminent pentru noi, nu este exclus. Sunt motive de îngrijorare. Avem informații și despre concentrări de forțe excepționale — trupe germane în Slovacia, trupe maghiare la hotarele noastre care ne privesc direct. 3) România s-a ferit și se ferește să urmărească o politică față de Germania care ar putea fi privită drept provocatoare. Orice acțiune de acest fel ar grăbi ritmul acțiunii politice și militare a Germaniei și ar precipita evenimentele care ne-ar găsi pe noi ca și puterile occidentale în poziție de apărare neprielnice și nedesăvârșite. În consecință, nu credem în oportunitatea unui pact de asistență mutuală. Credem în schimb, că pentru noi, cât și pentru ambianța generală a politicii europene, e necesar ca marile puteri să declare într-o formă cât mai precisă că nu admit noi schimbări în hotarele și stările din Europa și că sunt hotărâte să ne ajute cu toată puterea lor militară să ne apărăm granițele. O asemenea garanție este în folosul tuturor acelora care vor să păstreze o elementară siguranță în stările europene. 5) Dat fiind cele de mai sus, ținem să se știe, că pentru ca rezistența noastră să fie cât mai efectivă și valoarea garanției hotarelor noastre cât mai reală, e nevoie ca România să fie ajutată cât mai grabnic și mai desăvârșit în sforțarea ei de înarmare. Asta cu atât mai mult cu cât, din pricina dispariției Cehoslovaciei, toate comenzile noastre care erau în curs de executare și de lucrare în această țară sunt suspendate și ar putea fi anulate". Grigore Gafencu scria că orice pact de asistență mutuală „ridică pentru noi problema sprijinului rusesc. Un asemenea sprijin acceptat de mai înainte ne pare nu numai ca o provocare primejdioasă față de Germania, dar și o faptă în măsură să slăbească — dacă nu chiar să compromită cu desăvârșire — alianța noastră cu Polonia și alianța noastră cu Iugoslavia". El preciza: „Situația noastră ne cere să menținem cele mai bune raporturi economice cu Germania și să dezvoltăm schimburile noastre comerciale, ceea ce, de altfel, nu reprezintă angajamente care nu s-ar potrivi cu politica noastră de pace și nu stânjenește raporturile și schimburile comerciale cu alte țări"[3].

[1] Vezi Gh. Buzatu, *Dosare ale războiului mondial*, Iași, 1979, p. 32.
[2] Legațiile României din Londra și Washington au primit și cele două copii ale acestei telegrame.
[3] AMAER, fond 71/ România, vol. 503/1939, doc. 18 255/20 martie 1939, f. 1–3.

În zilele de 21–22 martie au avut loc, la Londra, convorbiri între primii miniștri și miniștrii de Externe britanic și francez, în timpul cărora s-a dezbătut situația internațională după ocuparea Cehoslovaciei și pericolul unei noi agresiuni naziste împotriva României și Poloniei. Partea franceză a ridicat problema obligațiilor ferme ale Marii Britanii față de cele două țări, arătând că, fără acestea, ele nu ar participa la un bloc antigerman. Ministrul de Externe francez, Georges Bonnet, sonda terenul, în sensul dacă nu ar fi posibilă obținerea, pentru Polonia și România, de garanții militare din partea Marii Britanii, cu scopul de a evita, în general, ca U.R.S.S. să participe la asigurarea securității țărilor din Europa de Est. Reprezentanții Marii Britanii, deși au evitat orice promisiune concretă, păreau mai hotărâți ca oricând să se implice.

Totodată, Bonnet a informat Londra că, în urma demersurilor efectuate pe lângă ministrul polonez de Externe, colonelul Beck, acesta pusese condiția ca Uniunea Sovietică să nu participe la garanțiile propuse pentru România, deoarece, în caz contrar, Germania ar declanșa o acțiune imediată în Ungaria și România. Ministrul de Externe francez concluziona că „presiunea cea mai puternică trebuie exercitată asupra Poloniei, pentru a o determina să se angajeze; numai Polonia sau Uniunea Sovietică puteau ajuta România; dacă nu se putea avea acordul amândurora, Polonia era de preferat[1]."

În acest context, șeful diplomației britanice, Lordul Halifax, a formulat următoarea propunere: Marea Britanie și Franța să dea Poloniei aceleași garanții pe care ele doreau ca Polonia să le acorde României. Astfel, Polonia ar fi câștigată pentru cauza democrațiilor occidentale, oferindu-i-se un sprijin pe care nu-l ceruse[2].

Pe 21 martie, ambasadorul britanic la Moscova i-a propus ministrului sovietic de Externe, Maksim Maksimovici Litvinov, semnarea unei „declarații", prin care U.R.S.S., Marea Britanie, Franța și Polonia se angajau să-și coreleze eforturile în vederea organizării unei rezistențe comune la o nouă agresiune germană.

După evenimentele din martie 1939, România a beneficiat, un timp, de condiții externe favorabile. Franța și Marea Britanie, în contextul renunțării la conciliatorism, au dovedit că nu le era indiferentă acapararea economică și politică a Sud-Estului Europei, inclusiv a României, de către Germania. În consecință, la 31 martie 1939, Franța a semnat un acord economic cu România, iar la 11 mai 1939, Marea Britanie i-a urmat exemplul prin încheierea unui protocol, întărit la 12 iulie 1939 de un acord economic. Ambele documente au contrabalansat tratatul economic din 23 martie 1939, mai ales că au intrat imediat în vigoare și au întâlnit toată solicitudinea Bucureștilor[3].

[1] Vezi M. Gilbert și R. Gott, *Conciliatorii*, București, 1966, p. 310.
[2] Dar cei care hotărau politica nu s-au întrebat ce avea să implice o garanție dată Poloniei, în cazul în care această țară ar fi fost ea însăși real amenințată de Germania. Britanicii au plecat de la premisa că Polonia nu era în pericol, iar polonezii au încurajat această percepție, întrucât își dădeau seama că, dacă ar fi avut orice bănuială că țara lor ar fi fost amenințată de Germania, britanicii nu s-ar fi implicat (M. Gilbert și R. Gott, *op. cit.*, p. 311–312).
[3] Este semnificativ faptul că, deși încheiate la un interval de aproximativ două luni, tratatele cu Germania și Marea Britanie au fost ratificate prin decrete-legi, publicate în aceeași zi (2 iunie 1939). Tratatul cu Germania a fost temporizat de guvernul român, în tot cursul anului 1939 și ulterior, în pofida presiunilor germane, până în vara anului 1940.

Garanțiile engleze și franceze*. După ocuparea Cehoslovaciei, la 15 martie 1939, guvernele de la Paris și Londra au discutat despre acordarea unor garanții de securitate pentru România și Grecia. La 22 martie, ambasadorul României la Paris transmitea la București: „Franța va fi, necondiționat, alături de România în caz de agresiune... Guvernul francez a început să facă demersurile necesare pentru a asigura, în caz de nevoie, României, asistența tuturor aliaților și prietenilor Franței"[1].

Marea Britanie și Franța au declarat, la 23 martie, că în cazul în care Belgia, Olanda ori Elveția ar fi fost atacate de Germania, aveau să răspundă prin forță. Dar Belgia și Olanda, temându-se de represalii germane, au refuzat garanțiile anglo-franceze.

În ziua de 24 martie, Florescu, ministrul român în capitala Marii Britanii, transmitea că la Foreign Office se discuta despre „elaborarea unei declarații comune cu Anglia, Franța, Rusia și Polonia, prevăzând asistența mutuală și garantarea statutului frontierelor în Europa, la care ar fi invitate să adere și statele Înțelegerii Balcanice. Pe baza acestei declarații — care, pare-se, nu va cuprinde și clauze obligatorii, deoarece englezii cu greu părăsesc tradiționala lor lipsă de preciziune — se vor întruni reprezentanții Marilor State Majore respective, pentru a studia condițiunile unei asemenea asistențe. Polonia refuză să se angajeze dacă nu se prevăd condițiunile unei colaborări militare. Polonezii mai pun condiția ca pactul să nu se aplice la Extremul Orient"[2].

Ambasadorul român din Varșovia, Richard Franasovici, transmitea, tot pe 24 martie, Ministerului Afacerilor Străine din București că, în cursul acelei zile, avusese o întrevedere cu ambasadorul francez, Noël, care îi comunicase că, „întrebând pe domnul Beck dacă Polonia ar face să joace alianța[3] în cazul unui atac al României din partea Germaniei, acesta i-a răspuns că chestiunea este de discutat și că nu s-a luat vreo hotărâre. Aceeași nehotărâre a constatat și în ce privește propunerea engleză. Pare probabil că Polonia va amâna răspunsul până la vizita domnului Beck la Londra, însă de pe acum impresia domnului Noël, ca și a mea de altfel, este că pentru a nu provoca Reich-ul, Polonia nu va accepta propunerea"[4].

A doua zi, de la Londra, Florescu trimitea o nouă telegramă în care anunța oficialitățile guvernamentale din România că ambasadorul polonez „zice că Polonia nu se poate asocia la un pact al celor trei puteri împotriva Germaniei, fiindcă, atâta timp cât nu se prevăd clauze militare precise, asemenea pact este un instrument inutil, primejdios și lumea a pierdut încrederea în pacte colective"[5].

---

* Paragraf elaborat de Georgiana Margareta Scurtu (p. 524–532).

[1] AMAER, fond 71/România, vol. 503/1939, telegrama nr. 159 din 22 martie 1939, înregistrată la nr. 18 862 din 23 martie, f. 7.

[2] *Ibidem*, fond 71/România, vol. 503/1939, telegrama nr. 595 din 23 martie 1939, înregistrată la nr. 19 330 din 24 martie, f. 20.

[3] Se referea la Tratatul româno-polon, încheiat la 3 martie 1921 și reînnoit, conform clauzei art. 5, în 1926 și 1931.

[4] AMAER, fond 71/România, vol. 503/1939, telegrama nr. 1 179 din 24 martie 1939, înregistrată la nr. 19 427 din 24 martie, f. 18.

[5] *Ibidem*, telegrama nr. 629 din 25 martie 1939, înregistrată la nr. 19 472 din 25 martie, f. 26.

În același sens, ambasadorul român la Ankara, Vasile Stoica, făcea cunoscut, la 25 martie, că în urma întâlnirii cu ministrul turc de Externe, Sükrü Saračoglu, aflase că „răspunsul polon la întrebarea Angliei a făcut la Londra și la Paris o impresie penibilă, atât prin conținut, cât și și prin tonul său. La întrebarea domnului Georges Bonnet dacă în cazul unui atac german asupra României, Polonia ar fi gata să dea ajutor României, ambasadorul Poloniei a răspuns că alianța polono-română nu privește decât apărarea comună a frontierei față de Rusia"[1].

Din 31 martie, guvernele britanic și francez și-au făcut cunoscută intenția[2] de a consolida siguranța „statelor cele mai expuse", considerate a fi România și Polonia, oferindu-se să le dea garanții, dar condiționând acordarea ajutorului de extinderea *erga omnes* a tratatului de alianță româno-polon[3] și, respectiv, de ralierea Greciei și Turciei la cauza comună. În aceeași zi, Franța și Marea Britanie au acordat garanții Poloniei, angajându-se să-i furnizeze „tot ajutorul ce le va sta în putere, în cazul în care un atac i-ar primejdui existența, iar guvernul polonez va considera vital să reziste"[4].

Din punctul de vedere al Marii Britanii, această declarație avea o valoare teoretic-demonstrativă. Dacă practic guvernul Chamberlain nu precizase modalitatea de a sprijini direct Polonia, teoretic își manifestase prezența în desfășurarea evenimentelor politice din Europa Centrală, reclamând respectarea intereselor și pozițiilor sale în această regiune, fără a compromite însă problema „reglementării" pe calea înțelegerii cu Germania a diferitelor probleme internaționale.

În cursul zilei de 31 martie, Grigore Gafencu i-a primit în audiență pe miniștrii Marii Britanii și Franței de la București, care fuseseră mandatați să facă României o serie de propuneri privind condițiile de susținere a Poloniei și României: „a) Să fie informate și ținute la curent cu dezvoltarea tuturor împrejurărilor amenințătoare. b) Ca Polonia să garanteze asistența ei României *erga omnes* și ca România să fie gata și ea să ajute Polonia în orice caz de agresiune. c) Consolidarea în acest fel a pozițiilor polono-române ar înlesni ralierea Greciei și a Turciei la cauza comună. Dacă se va ajunge la o asemenea înțelegere, Marea Britanie și Franța vor aduce ulterior la cunoștința Sovietelor, aratând că au ținut

---

[1] *Ibidem*, telegrama nr. 534 din 24 martie 1939, înregistrată la nr. 19 445 din 25 martie, f. 21–22.

[2] Ministrul român de la Londra, Florescu, relata: „Consiliul de Miniștri de azi-dimineață a hotărât formula pactului de asistență mutuală. România și Polonia sunt recunoscute ca țări amenințate și, ca atare, în caz de agresiune, Marea Britanie și Franța, laolaltă, se obligă să le ofere asistența lor militară. Sir Cadogan mi-a spus că condițiunea asistenței din partea celor două mari puteri este ca alianța noastră cu Polonia să opereze și în cazul unei agresiuni germane împotriva noastră. Prin aceasta, independența României este considerată de cea mai mare importanță pentru Marea Britanie. Rămâne ca Polonia să hotărască dacă ne va da asistența cerută" (AMAER, fond 71/România, vol. 503/1939, telegrama nr. 638 din 30 martie 1939, înregistrată la nr. 20 808 din 31 martie 1939, f. 30).

[3] Refuzată de Polonia ori de câte ori fusese sugerată de România.

[4] AMAER, fond 71/România, vol. 503/1939, documentul „Textul declarațiilor făcute de N. Chamberlain în Camera Comunelor la 31 martie 1939", f. 38.

înainte de toate să garanteze siguranța statelor celor mai expuse. Guvernul din Moscova va fi invitat să arate prin ce măsuri ar sprijini apărarea statelor vecine"[1].

La 1 aprilie, regele Carol al II-lea s-a adresat ministrului britanic la București, Sir Reginald Hoare, exprimându-și nemulțumirea față de faptul că România nu fusese inclusă în garanția oferită în ziua precedentă Poloniei. El a mai declarat, confidențial, că, în caz de nevoie, ar fi acceptat ajutorul sovietic, dar, având în vedere opinia publică din România, spera ca „apropierile de U.R.S.S." să fie ținute cât mai în secret[2].

În aceeași zi, guvernul de la București, prin intermediul lui Grigore Gafencu, a înmânat reprezentanților Franței și Marii Britanii răspunsul la propunerile primite din partea acestora în ziua precedentă, repetând declarația cu privire la hotărârea României de a se apăra și exprimându-și acordul de principiu, preconizând însă o modificare de fond: ca redactarea declarațiilor să se facă în termeni „care să nu vizeze pe nimeni"[3]; cu alte cuvinte, să se extindă valabilitatea actului și în ceea ce privea acțiunile agresive ale Ungariei și Bulgariei, dar, în același timp, să nu justifice o ripostă germană împotriva României.

La 4 și 5 aprilie, convorbirile polono-engleze de la Londra au arătat că extinderea *erga omnes* a alianței polono-române nu corespundea liniei politicii externe a regimului polonez, ale cărui principii erau de a nu provoca în nici un fel Germania. Ministrul Jósef Beck a cerut Marii Britanii să-i dea o garanție similară, deoarece „era singura bază pe care o poate accepta o țară care se respectă". În chestiunea română, ministrul de Externe polonez a refuzat să se angajeze în vreun fel, afirmând că România trebuia lăsată deoparte „până ce problema danubiană se va fi clarificat puțin", Polonia neputându-și permite să-și facă un dușman. De asemenea, Beck a dezmințit că Danzig-ul era o sursă de fricțiuni germano-polone, afirmând că Germania nu numai că nu a contestat niciodată dreptul polonezilor asupra lui, dar chiar l-a confirmat recent. Oricum, Danzig-ul era o chestiune „locală". Neștiind nimic despre adevărata stare a relațiilor româno-poloneze, Marea Britanie a acceptat să modifice garanția unilaterală temporară dată Poloniei într-un acord permanent și reciproc[4], ce prevedea asistența mutuală, în eventualitatea unei amenințări, directă sau indirectă, la adresa independenței oricăreia dintre Părți[5].

În ziua de 4 aprilie, Gheorghe Tătărescu, ambasadorul român la Paris, comunica, în urma discuției avute cu ministrul Bonnet, că „1) Guvernul francez și al Marii Britanii sunt hotărâte să asiste cu toate forțele România în caz de agresiune a Germaniei, sau a presupușilor ei dușmani, făcând cunoscută această atitudine la timp. Această asistență,

[1] *Ibidem*, Comunicarea făcută domnului ministru Gafencu la 31 martie 1939 de către miniștrii Angliei și Franței, f. 39–40.

[2] Viorica Moisuc, *Diplomația României și problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada septembrie 1938 — mai 1940*, p. 178.

[3] AMER, fond 71/România, vol. 503/1939, Comunicare verbală făcută miniștrilor Angliei și Franței la 1 aprilie 1939, filele 45–46.

[4] Tratatul de asistență mutuală între Marea Britanie și Polonia a fost semnat în ziua de 6 aprilie 1939, la Londra.

[5] Vezi, pe larg, A.J.P. Taylor, *op. cit.*, p. 165–167.

pentru a fi eficace, reclamă colaborarea Poloniei... După ce se va fi încheiat — cum se speră — pactul anglo-polonez, vom fi sesizați formal din partea guvernelor Franței și Marii Britanii, în vederea lărgirii pactului nostru cu Polonia, care n-ar avea inconvenientele pactelor noi de asistență asupra cărora am stăruit în ultimele noastre discuții. 2) Guvernul francez împărtășește punctul de vedere al guvernului român și socotește că declarațiile ce se vor face vor trebui să prevadă asistență împotriva tuturor agresorilor. 3) Asistență generală militară și economică. Cea economică ar începe imediat, potrivit unui program elaborat în comun. Cea militară ar fi precedată de o reexaminare a situației armamentului nostru și concomitent cu aceasta de elaborare a unei convenții militare tehnice". În continuare, Gheorghe Tătărescu menționa că, în acel moment, „guvernul francez a lăsat inițiativa tuturor demersurilor și negocierilor în seama guvernului englez"[1].

Existența unei puternice stări de spirit revizioniste la Budapesta era confirmată de telegrama expediată de acolo de ministrul român, Raoul V. Bossy, care arăta că „de două zile a început aici o campanie de presă violentă, susținând revendicările revizioniste ungare și bulgare față de România. Se exploatează în mod deosebit articolele din «The Times», «Daily Herald», «Daily Mail» și «Evening Standard», care ar cere o lămurire prealabilă a raporturilor româno-ungare și româno-bulgare drept condiție a unui angajament al Angliei în favoarea noastră. Scopul acestei campanii este de a împiedica guvernul englez să ia vreo obligație privitoare la integritatea teritorială a României"[2].

Pe de altă parte, Raoul V. Bossy relata: „Corespondentul din Londra [al lui «Pester Lloyd» — n.n.] a aflat din cercurile politice că relațiile amicale dintre Polonia și Ungaria influențează asupra negocierilor pentru eventuala extindere a obligațiunilor tratatului polono-român, guvernul din Varșovia neputând să se hotărască la un asemenea pas înainte de a se lămuri relațiile dintre România și Ungaria"[3].

Tot cu privire la poziția Poloniei, care nu ar fi dorit să-și diminueze relațiile cu Ungaria, prin lărgirea *erga omnes* a tratatului cu România, ambasadorul Gheorghe Tătărescu transmitea, în ziua de 7 aprilie, de la Paris: „Guvernul englez a cerut funcționarea pactului și în cazul unei agresiuni împotriva Belgiei, Olandei, Elveției, României și Iugoslaviei. Pentru statele occidentale, Beck și-a rezervat răspunsul pentru azi. Pentru Iugoslavia, răspunsul a fost negativ. Pentru România, în asistența căreia guvernul englez a stăruit cu putere, cerând transformarea pactului polono-român existent, răspunsul a fost până aseară nehotărât, Beck spunând că asistența *erga omnes* acordată României îl pune în conflict cu Ungaria, cu care «are o alianță» și că urmează ca chestiunea să fie rezolvată"[4].

Pe acest fond, Grigore Gafencu comunica ambasadelor române din Londra și Paris: „Socotim că orice echivoc sau orice rezervă cu privire la asistența pe care Anglia se gândește

[1] AMER, fond 71/România, vol. 503/1939, telegrama nr. 193 din 4 aprilie, înregistrată la nr. 21 936 din 4 aprilie 1939, f. 65–66.

[2] *Ibidem*, telegrama nr. 1 627 din 5 aprilie, înregistrată la nr. 22 173 din 5 aprilie 1939, f. 69.

[3] *Ibidem*, telegrama nr. 1623 din 5 aprilie, înregistrată la nr. 22 175 din 5 aprilie 1939, f. 70.

[4] *Ibidem*, telegrama nr. 201 din 6 aprilie 1939, înregistrată la nr. 22 548 din 7 aprilie 1939, f. 84.

să o ofere statelor răsăritene contribuie să tulbure şi mai mult stările pe care guvernul englez ar vrea să le liniştească, slăbind în acelaşi timp linia pe care Marea Britanie înţelege să reziste. Experienţa Cehoslovaciei a dovedit cu prisosinţă că nu se discută şi nu se slăbesc de mai înainte hotarele unei ţări pe care vrei să o aperi şi să o întăreşti. În ce ne priveşte, am dori ca toţi prietenii noştri să ştie că înţelegem prin «asistenţă» un sprijin menit să întărească, iar nu să slăbească poziţiile pe care suntem hotărâţi să le apărăm cu intransigenţă"[1].

Alexandru Cretzianu — secretarul general al Ministerului Afacerilor Străine — a fost trimis într-o misiune la Londra şi Paris, pentru a obţine modificarea conţinutului propunerilor de garanţie ale Marii Britanii şi Franţei, pledând pentru caracterul unilateral şi spontan. Instrucţiunile ministrului român de Externe din 7 aprilie erau foarte clare, pornind de la ideea că nu trebuia „aţâţată" Germania; în cazul în care polonezii ar fi declarat că erau de acord să extindă *erga omnes* tratatul cu România, Cretzianu trebuia să răspundă că chestiunea avea să fie discutată direct cu Varşovia; dacă „polonezii nu au făcut această declaraţie şi au avut obiecţii, trebuie arătat că nu e nevoie de a se face un sistem unic. S-ar putea face declaraţiile franco-engleze, fără a le mai lega de chestiunea polonă; aceasta ar crea avantajul că nu ar avea aerul că vrem să încercuim Germania. Trebuie întotdeauna evitate provocările".

Foarte importante pentru lămurirea poziţiei guvernului român au fost articolele apărute în ziarele bucureştene „Universul" şi „Timpul", din 7 aprilie 1939. Având în vedere cenzura exercitată de regim, ele aveau un caracter semioficios. Astfel, Ion Lugoşianu, directorul ziarului „Universul", scria în articolul intitulat *Precizіuni necesare*: „E util să se ştie că pentru poporul român menţinerea integrală a frontierelor sale şi păstrarea neştirbită a independenţei sale sunt două noţiuni indisolubil legate. Frontierele, ca şi independenţa, nu se discută, ci se apără şi este adânc semnificativ că însăşi noua concepţie a diplomaţiei britanice condiţionează asigurările engleze de voinţa statelor ameninţate de a se apăra. Dacă României i se vor oferi asigurări unilaterale de asistenţă, ea le poate, deci, primi cu conştiinţa liniştită. Ele vor avea pentru noi un caracter strict defensiv. Garanţiile ce ni s-ar da nu ar fi folosite împotriva nimănui. Ele ar sluji numai pentru apărarea noastră. În aceste limite şi cu acest titlu, ele pot fi primite de la oricine, fără a constitui pentru nimeni un pretext de bănuială sau un prilej de îngrijorare".

Războiul tindea să se extindă. În ziua de 7 aprilie 1939, trupele italiene au ocupat Albania care, la 14 aprilie, a fost înglobată în statul italian, sub forma unei uniuni personale, realizate prin regele Italiei, Victor Emmanuel. Acest nou act de agresiune împotriva unui stat independent avea să accelereze concretizarea demersurilor privind acordarea de garanţii anglo-franceze României.

Astfel, la 10 aprilie, secretarul de stat Alexander Cadogan a comunicat dispoziţia oficială a guvernului Marii Britanii de a preciza, printr-o scrisoare interpretativă, faptul că noţiunea de independenţă acoperea pe deplin înţelesul teritorial, că garanţia ce urma a fi dată de

[1] *Ibidem*, telegrama nr. 22 536 din 6 aprilie 1939, f. 83.

ţara sa avea să sprijine România „împotriva oricărei agresiuni sau oricărei ameninţări de agresiune, atât împotriva independenţei, cât şi împotriva integrităţii noastre teritoriale"[1].

În cadrul audienţelor separate acordate, la 11 aprilie, ambasadorului francez, Adrien Thierry, şi ministrului britanic, Sir Reginald Hoare, ministrul român de Afaceri Străine, Grigore Gafencu, s-a pronunţat împotriva acordării asistenţei pentru România condiţionată de extinderea *erga omnes* a alianţei româno-polone, pledând în favoarea unei declaraţii unilaterale din partea celor două puteri occidentale, condiţionată numai de hotărârea României de a-şi apăra deopotrivă hotarele şi independenţa: „Ceea ce interesează azi nu e să se ajungă la un sistem de asistenţă simetric, ci să se stabilească legături care să asigure în caz de război o acţiune comună. Nu e nevoie ca legăturile dintre Occident şi Polonia şi cele dintre Occident şi România să fie identice. E nevoie însă ca declaraţiile de asistenţă să fie făcute la timp şi să nu dezvăluie negocieri prelungite şi şovăieli care pot compromite tot efectul acţiunii comune. Odată această declaraţie de asistenţă în favoarea României cunoscută, e timp îndeajuns ca România şi Polonia să ajungă a se înţelege între ele"[2].

Evidenţiind avantajul unei declaraţii unilaterale şi spontane în sprijinul României, Gafencu afirma ca aceasta „ar întări nu numai poziţiile României, dar şi pacea întregului bazin dunărean, ferind această parte [a Europei] de resentimentele şi suspiciunile agresive ale Germaniei. S-ar putea totdeauna răspunde Germaniei, fie de la Londra, fie de la Bucureşti, că este liberă să participe şi ea printr-o declaraţie asemănătoare la întărirea siguranţei în Sud-Estul Europei... Ceea ce este absolut necesar pentru a împiedica noi tulburări în Europa Răsăriteană nu este excluderea politică şi economică a Germaniei din această regiune, ci manifestarea categorică a prezenţei Angliei şi Franţei. Când toate puterile îşi vor manifesta pe faţă interesul pe care-l poartă statelor din Sud-Est şi îndeosebi României, care, prin bogăţiile ei naturale şi poziţia ei la gurile Dunării, are o situaţie atât de însemnată, se va ajunge uşor la concluzia firească, anume că independenţa României şi statornicirea hotarelor ei reprezintă un interes internaţional şi înlesneşte fiecărei puteri să-şi dezvolte cât mai rodnic raporturile ei economice cu ţara noastră"[3]. În încheiere, Gafencu atrăgea atenţia reprezentanţilor celor două puteri occidentale că „dacă primejdia de război e într-adevăr atât de iminentă, mai important decât simetria desăvârşită a unei combinaţii de asistenţă mutuală este un sprijin efectiv în ce priveşte înarmarea noastră"[4].

Dincolo de formulele diplomatice, România se afla într-o situaţie complexă: 1) avea un tratat de alianţă cu Polonia, ţară care dorea să menţină relaţii cât mai bune cu Germania; 2) urmărea să obţină garanţii reale de securitate din partea Franţei şi Marii Britanii, dar fără a trezi noi suspiciuni din partea Reich-ului; 3) dorea să lase impresia că la aceste garanţii puteau să adere şi alte state, în primul rând Germania, chiar dacă aceasta ar fi

[1] AMAER, fond 71/România, vol. 504/1939, f. 96.

[2] *Ibidem*, fond 71/România, vol. 503/1939, Notă asupra convorbirii avute în ziua de 11 aprilie 1939 de domnul ministru Gafencu, ministrul Afacerilor Străine, cu domnul A. Thierry, ambasadorul Franţei, la Ministerul Afacerilor Străine, f. 91.

[3] *Ibidem*, Notă asupra convorbirii avute în ziua de 11 aprilie 1939 de domnul ministru Gafencu, ministrul Afacerilor Străine, cu Sir Reginald Hoare, ministrul Angliei, la Ministerul Afacerilor Străine, f. 93.

[4] *Ibidem*.

ANGLIA GARANTEAZĂ ROMÂNIA ŞI GRECIA ÎMPOTRIVA ORICĂREI AGRESIUNI

Declaraţia Domnului CHAMBERLAIN în şedinţa Camerelor Comune dela 13 Aprilie 1939.

....

După cum se spune în alte ocazii din moment ce încrederea a fost zdruncinată, ea nu poate fi uşor restabilită şi Guvernul Majestăţii Sale crede că are datoria cât şi o sarcină de îndeplinit nici o îndoială în mintea nimănui asupra poziţiei sale.

Profit prin urmare de acest prilej pentru a declara în numele Guvernului Majestăţii Sale, că atribuim cea mai mare importanţă oricărei turburări prin forţă ameninţărilor sau oricărei schimbări prin forţă a statu-quo-ului din Mediterană sau Peninsula Balcanică.

În consecinţă, am ajuns la concluzia că în cazul unei acţiuni care ar fi luată şi care ar ameninţa precis independenţa Greciei şi a României şi care ar fi considerată de către Guvernul grec şi român respectiv, capabil să reziste cu toate forţele lor naţionale, Guvernul Majestăţii Sale se simte legat de a da imediat Guvernelor grec şi român, după cum va fi cazul, tot sprijinul pe care-l are în puterile sale.

Comunicăm aceste declaraţii Guvernelor Puterilor interesate în special Turciei, ale cărei restrânse relaţii cu Guvernul grec sunt cunoscute şi ştiu că guvernul francez face declaraţii similare azi după amiază.

Nu e necesar să adaug că Guvernele Dominioanelor Britanice, ca totdeauna, au fost continuu informate de aceste acţiuni.

Hotărârile Consiliului de Miniştri francez la 13 Aprilie 1939. Declaraţiunile Domnului Daladier.

. . . .

"Guvernul francez atribue cea mai mare importanţă prevenirii oricărei modificări impusă cu forţa sau prin ameninţări cu forţa statu quo-ului în Mediterana şi în peninsula balcanică.

Luând în considerare îngrijorările speciale pe care evenimentele din ultimele săptămâni le-au făcut să apară, Guvernul francez a dat în consecinţă României şi Greciei asigurarea specială că în cazul când o acţiune ar fi întreprinsă împotriva lor, acţiune care ar ameninţa clar independenţa României sau Greciei, şi împotriva căreia Guvernul român sau Guvernul grec ar socoti că este interesul său vital să reziste cu forţele sale naţionale, Guvernul francez s'ar socoti angajat să-i dea imediat întreaga asistenţă ce-i stă în putinţă.

Guvernul englez a adoptat aceeaşi atitudine.

Fig. 274. 13 aprilie 1939. Declaraţiile premierilor britanic şi francez, Neville Chamberlain şi Edouard Daladier.

refuzat în mod categoric; 4) solicita ca garanţiile să apară ca o iniţiativă exterioară României, de care guvernul de la Bucureşti lua act, ca şi cum nu ar fi fost implicat în negocierile pentru obţinerea acestora.

În sfârşit, garanţiile au fost acordate sub forma unor declaraţii publice. La 13 aprilie, primul ministru britanic, Neville Chamberlain, în Camera Comunelor, şi primul ministru francez, Edouard Daladier, în Palatul Bourbon, au declarat simultan că, deoarece „acordă cea mai mare importanţă prevenirii oricărei modificări impuse prin forţă sau prin ameninţarea forţei *statu-quo*-ului în Mediterana şi în Peninsula Balcanică", şi că având în vedere circumstanţele speciale puse în evidenţă de evenimentele din ultimele săptămâni, guvernele celor două ţări au dat, în consecinţă, „României şi Greciei, asigurarea specială că, în cazul când va fi întreprinsă o acţiune care ar ameninţa vădit independenţa României sau a Greciei, şi la care guvernul român sau guvernul grec vor considera că este în interesul său vital de a rezista cu forţele sale naţionale", aveau să se socotească angajate „de a-i acorda imediat întreaga asistenţă ce-i va sta în puterea sa"[1].

Referitor la receptarea de către opinia publică a acestor declaraţii de garanţie, agenţia germană de presă D.N.B. transmitea: „Garanţia Marii Britanii pentru România, anunţată ieri în Camera Comunelor, a provocat o surpriză generală. În cercurile informate din Londra nu se aştepta ca guvernul să meargă dincolo de declaraţia pentru Grecia, fixată de mai înainte. Preşedintele Consiliului de Miniştri francez, d. Daladier, ar fi avut joi

[1] „Universul", din 15 aprilie 1939.

dimineaţă mai multe conversaţii telefonice cu ambasadorul francez, d. Corbin, insistând asupra necesităţii imediate a unei garanţii date României din partea Angliei şi a Franţei. Domnul Corbin ar fi adus această comunicare la cunoştinţa Lordului Halifax, puţin înainte de reuniunea cabinetului, şi numai după aceea, garanţia pentru România ar fi fost intercalată în textul declaraţiei domnului Chamberlain"[1]. Informaţia nu era tocmai corectă.

Declaraţia oficială a preşedintelui Consiliului de Miniştri, Armand Călinescu, din 14 aprilie, sublinia că România urmărea, „cu interes şi simpatie, orice acţiune menită să întărească pacea, de care atârnă rodnica noastră propăşire şi bunele noastre raporturi cu toate statele". Arătând încă o dată dorinţa de bună înţelegere, de pace a României, primul ministru afirma: „Declaraţiile prin care, în mod spontan şi în termeni prieteneşti care ne-au mişcat, Franţa şi Anglia sprijină paşnicele noastre străduinţi, sunt o contribuţie preţioasă la opera de consolidare a păcii generale. Asemenea manifestaţii, din orice parte ar veni, statornicesc o atmosferă de încredere şi de bună înţelegere de care toate popoarele au atâta nevoie"[2]. Pentru a menaja susceptibilităţile germane, Armand Călinescu reitera faptul că guvernul pe care-l conducea „a vădit voinţa lui de bună înţelegere, străduindu-se să dezvolte raporturi economice strânse şi folositoare cu ţările de care ne leagă interese complementare"[3]. Pe de altă parte, ministrul român al Afacerilor Străine a transmis Legaţiei române la Berlin o telegramă, în care se sublinia caracterul spontan şi unilateral al declaraţiilor Franţei şi Marii Britanii, „care nu sunt îndreptate împotriva nimănui, care nu pot ofensa pe nimeni, afară poate de unii dintre vecinii imediaţi, în măsura în care întreţineau gânduri agresive împotriva noastră, şi care, fiind o contribuţie la politica de întărire a păcii, nu pot fi refuzate de noi şi trebuie să fie acceptate cu mulţumire. Ţinem să atragem atenţia dumneavoastră că întreaga presă românească a înregistrat declaraţiile anglo-franceze cu cea mai desăvârşită măsură, stăruind asupra voinţei României de a-şi continua politica de pace faţă de toată lumea şi de a împlini întocmai angajamentele economice luate acum în urmă"[4].

Pe aceeaşi linie de conduită, în declaraţiile de presă, ministrul Afacerilor Străine, Grigore Gafencu, menţiona: „Fidelă politicii sale, România primeşte declaraţia franco-britanică de garanţie ca pe o contribuţie preţioasă la opera de consolidare a păcii generale. Dacă mâine o altă putere sau alte puteri ne-ar garanta în acelaşi spirit pacific independenţa şi frontierele, România ar accepta un asemenea gest prietenesc cu aceeaşi satisfacţie şi cu aceeaşi bunăvoinţă"[5].

Pentru România, forma finală în care s-au exprimat garanţiile franco-engleze a cuprins două deziderate principale: 1) caracterul unilateral; 2) nu angajau la reciprocitate. Practic, aceste garanţii constituiau doar o reafirmare a principiilor incluse în tratatul româno-francez din 1926 şi, aşa cum apreciau juriştii de la Haga, „o reafirmare însoţită de

[1] AMAER, fond 71/România, vol. 503/1939, f. 100.
[2] *Ibidem*, fond 71/România, vol. 503/1939, f. 99.
[3] *Ibidem*, vol. 504/1939, f. 305.
[4] *Ibidem*.
[5] *Ibidem*, fond 71/Franţa, vol. 21/1939 („Paris Midi" din 15 aprilie 1939), f. 145.

promisiunea unei imediate asistențe, a unor obligații preexistente ale Franței și Marii Britanii înscrise în art. 10 al Pactului Societății Națiunilor"[1]. Ele marcau renunțarea la condiționarea prealabilă de lărgire *erga omnes* a valabilității pactului româno-polon.

Menținerea și apărarea integrității teritoriale a României se încadra doar în referirea generală despre prevenirea modificării *statu-quo*-ului în zona Mării Mediterane și în cea a Peninsulei Balcanice. Problema mult discutată a interpretării noțiunilor de „integritate" și „independență" rămânea deschisă, scrisoarea interpretativă, la care se referea Cadogan, neînsoțind textul declarațiilor de garanție și nefiind dată nici ulterior. Declarațiile rămâneau instrumente diplomatice cu valoare morală, însă lipsite de orice contrapondere practică. Pozițiile ocupate de Italia în zona Mării Mediterane închideau singura cale de acces spre Occident, asistența militară franco-engleză devenind astfel cu totul ipotetică. Referindu-se tocmai la această realitate, ministrul de Externe britanic, Lordul Halifax, era convins că „nici guvernul polon, nici guvernul român nu și-au făcut iluzii în privința măsurilor concrete de ajutor la care s-ar fi putut aștepta din partea Marii Britanii în cazul când Hitler ar vrea război"[2].

Garanțiile acordate României de Marea Britanie și Franța au avut o reală semnificație morală, dar ele nu au fost însoțite de acțiuni concrete, în primul rând militare, astfel că au rămas — până la urmă — lipsite de orice valoare practică.

În perioada 18 aprilie – 3 mai 1939, ministrul român al Afacerilor Străine, Grigore Gafencu, a efectuat un turneu diplomatic în Germania, Marea Britanie, Franța și Italia, prilej cu care a putut constata profundele divergențe dintre marile puteri, precum și situația extrem de delicată în care se afla România[3]. Astfel, referindu-se la garanțiile din 13 aprilie, mareșalul Göring a întrebat: „Ați chemat englezii și francezii în ajutor. Vreți să se bată pentru dumneavoastră ?" La care Gafencu a răspuns: „Pentru independența noastră și pentru frontierele noastre suntem deciși să ne batem noi înșine, domnule general". Replica demnitarului german a fost: „Trebuie, totuși, să vă dați seama că această garanție nu slujește la nimic ... Ajutorul promis de Anglia este total inoperant". La rândul său, Hitler a declarat ministrului român al Afacerilor Străine: „Eu nu voi încuraja nici o revendicare îndreptată împotriva României, bineînțeles câtă vreme mi se va permite să contez pe prietenia ei". Gafencu a sesizat rezerva formulată de cancelarul german, care nu i se părea de bun augur pentru evoluția evenimentelor din România și din sud-estul Europei.

3. România și Pactul Molotov-Ribbentrop

În vara anului 1939, opinia publică internațională și-a manifestat încredere în succesul negocierilor politice și militare anglo-franco-sovietice. Realizarea unui *acord tripartit* a

[1] Vezi Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 186.

[2] Ion Calafeteanu, *Diplomația românească în Sud-Estul Europei. 1938–1940*, București, 1980, p. 70.

[3] Vezi, pe larg, Grigore Gafencu, *Ultimele zile ale Europei. O călătorie diplomatică întreprinsă în anul 1939*. Ediție Rodica și Cornel Scafeș, București, 1992.

fost așteptată și în România cu nerăbdare. Dar, negociatorii nu au putut ajunge la un acord. Tratativele militare tripartite au început la Moscova în ziua de 12 august. Ele au intrat în impas în momentul când s-a pus problema trecerii trupelor sovietice pe teritoriile Poloniei și României, în cazul unei agresiuni a Reichului. Londra și Parisul au solicitat acordul Varșoviei pentru situația întrevăzută, însă fără nici un succes. Deși problema respectivă o privea în mod direct, România nu a fost consultată de puterile interesate, în primul rând de către Franța și Marea Britanie.

În vara anului 1939, guvernul român a luat în calcul eventualitatea încheierii unui pact de neagresiune cu Uniunea Sovietică și a apelat la sprijinul Turciei, care avea relații bune cu Kremlinul. La 11 august, Carol al II-lea a avut o discuție la Istanbul cu președintele Ismet Inönü. După ce a reiterat faptul că Uniunea Sovietică nu recunoștea granița cu România pe Nistru, regele a sugerat ca „turcii să facă pe intermediarii" și cu prilejul apropiatei vizite la Moscova a ministrului de Externe Saračoglu să ridice această chestiune. Dacă sovieticii ar recunoaște această graniță „toată chestiunea se schimbă și atuncea voi putea, poate, acționa în așa fel ca să stăm de vorbă mai cu folos. Sunt gata, în această ipoteză — a declarat Carol al II-lea — să merg până la un pact de neagresiune"[1].

Dar, în fapt, trecuse de mult vremea când Kremlinul era dispus să discute un asemenea pact cu România. La 10 martie 1939, în Raportul prezentat la cel de-al XVIII-lea Congres al Partidului Comunist (bolșevic), I.V. Stalin se pronunța „pentru pace" și întărirea legăturilor comerciale „cu toate țările"[2]. Oferta Kremlinului nu a rămas neobservată la Berlin, mai ales că la 3 mai 1939 a fost urmată de o altă mișcare semnificativă la conducerea diplomației sovietice: înlocuirea lui Maksim Litvinov, unul din proeminenții combatanți, alături de Louis Barthou și Nicolae Titulescu, pentru securitatea europeană, cu Veaceslav Molotov, liderul în funcție al guvernului de la Moscova[3]. Mai apoi, la confluența lunilor iulie-august 1939, la Berlin s-au desfășurat convorbiri secrete între funcționari ai ambasadei U.R.S.S. și cei ai Ministerului Afacerilor Externe german, fiind dezbătute atât problemele economico-financiare, cât și unele politice, precum „interesele" reciproce de la Marea Baltică la Marea Neagră[4]. La 14 august 1939, von Ribbentrop l-a instruit pe ambasadorul german la Moscova să se prezinte la Molotov pentru a-i transmite că „între Germania și U.R.S.S. nu există conflicte reale de interese"[5]. Întâlnirea Molotov–von der Schulenburg a avut loc chiar a doua zi și, în cursul ei, liderul sovietic s-a interesat dacă

[1] Carol al II-lea, regele României, *Însemnări zilnice*, 2. Ediție Nicolae Rauș, București, 1997, p.166–167.

[2] I.V. Stalin, *Problemele leninismului*, București, 1948, p.904.

[3] La 22 august 1939, în discursul rostit la reuniunea cu cadrele de comandă ale Wehrmachtului, Adolf Hitler avea să declare: „Înlocuirea lui Litvinov *a fost decisivă* (subl. ns.). Mi-a apărut, cu repeziciunea unei lovituri de tun, ca semn al schimbării de atitudine a Moscovei față de puterile occidentale" (apud William L. Shirer, *op. cit.*, p. 569–570).

[4] *ADAP*, Serie D, 6, p. 854–855; *ibidem*, p. 883–884 (telegrama nr. 166/3 august 19389, în regim de urgență, Joachim von Ribbentrop către contele Friedrich von der Schulenburg, ambasadorul german la Moscova).

[5] *Ibidem*, 7, p. 48 (telegrama din 14 august 1939, Julius Schnurre către Friedrich von der Schulenburg); *ibidem*, p. 51–52.

partea germană avea în vedere încheierea unui pact de neagresiune cu U.R.S.S., context în care diplomatul german a sugerat ca von Ribbentrop să efectueze o vizită în capitala sovietică[1]. Cum derularea evenimentelor pe plan internațional devenise presantă, după numai câteva zile, la 19 august 1939, Molotov și contele von der Schulenburg s-au întâlnit în două rânduri, pentru un „proiect" al pactului de neagresiune sovieto-german[2], cu sublinierea faptului că von Ribbentrop era așteptat la Moscova, dacă se parafa tratatul comercial și de credit bilateral, care a fost negociat atunci la Berlin[3]. Din stenograma sovietică a primei întrevederi Molotov–von der Schulenburg, din 19 august 1939, se desprind câteva elemente extrem, de importante. Astfel, von der Schulenburg, exprimând temerile lui von Ribbentrop în privința evoluției crizei germano-polone, a insistat pentru negocieri „accelerate" între Moscova și Berlin; pactul trebuia să cuprindă două dispoziții: excluderea războiului între contractanți și intrarea imediată în vigoare, cu un termen de valabilitate de 25 de ani; „Hitler este gata să țină cont de tot ceea ce U.R.S.S. ar dori [să fie reglementat prin pact — n.n.]". Von der Schulenburg a insistat ca Joachim von Ribbentrop să fie primit neîntârziat la Moscova. Cu atât mai mult cu cât Adolf Hitler însuși acorda vizitei „o enormă importanță"[4]. În acest cadru, discuțiile au ajuns la problema unui protocol adițional secret al pactului de neagresiune sovieto-german. Molotov a promis, la sfârșitul întrevederii din 19 august 1939, că avea să transmită guvernului său „tot ceea ce a declarat Schulenburg". Cât privește vizita lui Joachim von Ribbentrop, ea era deja acceptată, de vreme ce Kremlinul se și îngrijea de „etapele" ei, mai cu seamă că „deciziile" ce urmau a se lua „trebuie să fie mai mult sau mai puțin pregătite"[5].

La 20 august 1939, Adolf Hitler s-a adresat personal lui Stalin, insistând pentru încheierea imediată a unui pact de neagresiune sovieto-german[6]. De asemenea, Führerul aprecia că protocolul adițional „dorit" de guvernul Uniunii Sovietice putea fi „clarificat substanțial în cel mai scurt timp, dacă un om de stat cu răspundere [Joachim von Ribbentrop — n.n.] va putea negocia la Moscova în această privință". Hitler nu i-a ascuns lui Stalin că „Încordarea între Germania și Polonia a devenit intolerabilă. Atitudinea Poloniei față de o mare putere este astfel încât o criză poate izbucni în orice zi. Germania este, în orice caz, hotărâtă ca, față de această insolență, să facă recunoscute interesele Reichului prin toate mijloacele". La Berlin și la Moscova s-au asigurat, transmiterea mesajului lui Hitler către destinatar, precum și obținerea răspunsului din partea lui Stalin, care s-a produs la 21august 1939, deci în cel mai scurt termen posibil[7].

[1] Minuta întrevederii, în „La Vie Internationale", Moscova, nr.10/1989, p. 92–95.
[2] *ADAP*, Serie D, 7, p. 124–125. Proiectul pactului, *ibidem*, p.125–126; „La Vie Internationale", Moscova, nr. 10/1989, p. 102.
[3] El era semnat la Berlin, în aceeași zi (*Ibidem*, p. 118–124).
[4] *Ibidem*.
[5] „La Vie Internationale", Moscova, 1989, p. 99–101.
[6] *ADAP*, Serie D, 7, p.131.
[7] *Ibidem*, p. 140–141.

Din acea clipă, evenimentele s-au precipitat: în după-amiaza zilei de 21 august 1939, marile agenții de presă anunțau ca iminentă vizita lui Joachim von Ribbentrop la Moscova, pentru încheierea pactului de neagresiune sovieto-german. Cancelariile occidentale au intrat în derută, nu mai puțin cabinetele țărilor europene mici și mijlocii, ca și opinia publică internațională.

Fig. 275. Semnarea Pactului Molotov-Ribbentrop.

La 22 august, negocierile militare anglo-franco-sovietice de la Moscova au fost întrerupte. A fost poate ultima șansă de a salva pacea; tocmai de aceea Grigore Gafencu scria: „Marea coaliție preventivă murise. Tot atunci aveau să dispară asociațiile mai mici. Politica Antantei Balcanice, politica Turciei au fost penalizate dintr-o lovitură. Estul european s-a trezit rupt de Occident"[1].

Stalin urmărea să fructifice avantajele pactului, iar Hitler, beneficiind de mână liberă din partea U.R.S.S., se pregătea de război împotriva Poloniei. Joachim von Ribbentrop și consilierii săi diplomatici au avut, în zilele de 23 și 24 august 1939, la Kremlin, două runde de negocieri; el a căzut de acord cu Stalin și cu Molotov asupra conținutului pactului de neagresiune. A ridicat probleme, după cum era de așteptat, protocolul adițional secret, astfel că von Ribbentrop, pentru a răspunde cerințelor de ultimă oră ale sovieticilor în privința delimitării „sferelor de interese" în Europa de Est, a trebuit să solicite, în regim de maximă urgență, aprobarea führerului de la Berlin[2]. Acordul lui Hitler s-a dat neîntârziat, fiind receptat la Moscova la 23 august 1939, orele 23,00, în așa fel încât, în zorii zilei următoare, Joachim von Ribbentrop și V.M. Molotov au parafat Pactul de neagresiune[3]. Primul articol prevedea: „Ambele Părți contractante se obligă să se abțină de la orice act de violență, de la orice fel de acțiune agresivă și de la orice fel de act una împotriva celeilalte, atât singură, cât și împreună cu alte state". Iar art. 2 avea următoarea redactare: „În cazul când una din Părțile contractante va fi obiectul unei acțiuni militare din partea unei terțe puteri, cealaltă Parte contractantă nu va susține sub nici o formă această putere". Cele două guverne se angajau să se consulte reciproc privitor la problemele comune, să nu participe la nici un fel de grupare de state care ar fi îndreptată împotriva celeilalte Părți.

[1] Grigore Gafencu, *Ultimele zile ale Europei*, p. 221.
[2] *Ibidem*, p. 185.
[3] *Ibidem*, p. 205–206.

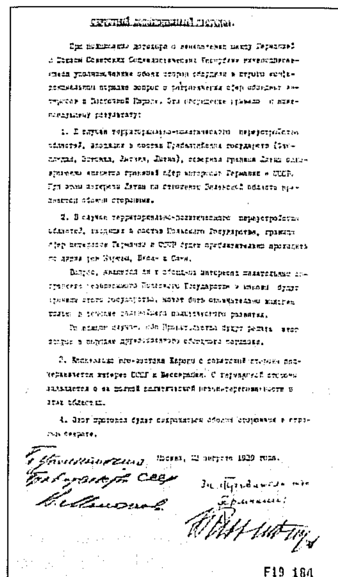

F19 184

Fig. 276. 23 august 1939. Protocolul adițional secret al pactului cu semnătura lui Molotov și Ribbentrop.

Documentul, întocmit în două exemplare, în limbile germană și rusă, ambele având aceeași valoare, a fost încredințat agențiilor de presă și marilor cotidiane, care s-au grăbit, în frunte cu „Pravda", să-l publice[1] Un fapt esențial: Protocolul adițional, privind delimitarea „sferelor de interese" între semnatari nu a fost menționat, deși el făcea parte integrantă din pactul de neagresiune[2]. În acest sens, art. 4 al Protocolului era cât se poate de categoric: documentul urma să fie păstrat de către Puterile Contractante „în cel mai strict secret"[3]. Protocolul adițional din 23 august 1939 cuprindea delimitarea „sferelor de interes" ale Puterilor contractante în zona dintre Marea Baltică și Marea Neagră, în următoarea ordine: Articolul 1 se referea la schimbările teritoriale din statele baltice (Finlanda, Estonia, Letonia și Lituania). Articolul 2 la modificările teritoriale și politice în Polonia. Articolul 3 se referea la România și avea următoarea formulare: „În privința Europei Sud-Estice, partea Sovietică subliniază interesul pe care-l manifestă pentru Basarabia. Partea germană declară totalul dezinteres politic față de aceste teritorii"[4].

La 25 august, deplin satisfăcut, Adolf Hitler i-a transmis un mesaj aliatului său, Benito Mussolini, informându-l că, în urma negocierilor cu U.R.S.S., se ivise în politica mondială „o situație integral nouă, care trebuia considerată ca oferind cel mai important avantaj posibil pentru Axă"[5]. Noua situație decurgea din Pactul de neagresiune încheiat la Kremlin, potrivit căruia Berlinul era asigurat de „atitudinea binevoitoare a Rusiei în cazul unui conflict și înainte de toate că posibilitatea intervenției României în cazul unui astfel de

---

[1] Vezi „Pravda", Moscova, 24 august 1939.
[2] *ADAP*, Serie D, 7, p. 206–207 (doc. nr. 229); Gh. Buzatu, *România cu și fără Antonescu*, Iași, 1991, p.22; Ioan Scurtu, *România și Marile Puteri*, 2, p. 149–150.
[3] *Ibidem*.
[4] *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia*, Chișinău, 1991, p.5–7.
[5] *La verité sur les rapports germano-soviétiques de 1939 à 1941*, p.86.

conflict nu mai există"[1]. Răspunzându-i în aceeași zi lui Hitler, Mussolini s-a declarat „în întregime" de acord cu Führerul că Pactul sovieto-german evitase „încercuirea" Reichului, urmărită de Marea Britanie și Franța, că el, de asemenea, a „blocat" România, fiind de așteptat și o atitudine corespunzătoare din partea Turciei[2].

La Paris și la Londra, Pactul sovieto-german a provocat consternare[3]. Cu atât mai mult situația i-a șocat pe politicienii de la București. O mărturisește în *Jurnalul* său regele Carol al II-lea: *Luni, 21 august 1939*. „La 4 1/2 Urdăreanu telefonează că are ceva extrem de important și de grav de comunicat. Îmi aduce știrea, atât de neașteptată, cât de dezagreabilă și de oribilă, că Germania iscălește cu U.R.S.S. un pact de neagresiune și că Ribbentrop merge la Moscova ca să aducă la îndeplinire acest act de înaltă trădare din partea Sovietelor. La Paris și la Londra, se înțelege, consternare. Urdăreanu e tragic asupra știrii. Eu nu sunt peste măsură de mirat, căci de mult aveam hotărât impresia că se pregătea un concubinaj între nazism și comunism și că între aceste două țări era o secretă simpatie de interese. Totuși, ca gest din partea Rusiei, este ceva scârbos ca să facă așa ceva tocmai în momentul când trata cu misiunile anglo-franceze o convenție militară". *Marți, 22 august*. „Dimineață, Călinescu și Gafencu, ca să discutăm situația. Și ei văd situația foarte în negru. Deciziunea finală este de a urma aceeași politică ca până acum, să întărim acțiunea de înarmare și să facem eforturi pentru neutralitate. Am discutat diferite ipoteze, între care și aceasta: Se mai pune întrebarea foarte importantă, ce preț au plătit germanii pentru această schimbare la față ? Unii, cum e Urdăreanu, cred că și-au împărțit teritoriile Europei Orientale, mai ales cele poloneze și ale noastre. În tot cazul, noi suntem în primul plan al primejdiei". *Miercuri, 23 august*. „De dimineață, Călinescu, ca să studiez din nou întreaga situație, care am hotărât impresia că devine din ce în ce mai gravă și a noastră, în special, extrem de dificilă... Iată concluziile la care am ajuns. Interesul României este ca anglo-francezii să fie învingători și, în același timp, să fie ferită, cât mai mult, de război. În rezumat, neutralitatea cât mai lungă spre a putea păstra forțe proaspete și, eventual, dacă circumstanțele o indică, să poată interveni, când acțiunea ar fi folositoare"[4].

Așadar, ca urmare a Pactului Molotov-Ribbentrop din 23 august 1939 situația României devenise critică. Peste doar o săptămână, la 1 septembrie 1939, izbucnea cel de-al doilea război mondial.

---

[1] Ioan Scurtu, *România și Marile Puteri*, p. 151.
[2] *La verité sur les rapports germano-soviétiques de 1939 à 1941*, p.86.
[3] *Ibidem*, p. 8.
[4] Carol al II-lea, regele României, *op. cit.*, 2, p. 176–182.

Capitolul XIV

POLITICA EXTERNĂ A ROMÂNIEI ÎN PERIOADA NEUTRALITĂȚII (SEPTEMBRIE 1939 — IUNIE 1940)*

1. România în fața conflictului mondial

În trecutul omenirii au existat puține conflicte care să se apropie de proporțiile celui de-al doilea război mondial, cel mai mare dintre toate, și care ar fi putut fi evitat atât de lesne[1]. Conflictul din 1939–1945 a fost, inevitabil numai în măsura în care, pe de o parte, s-au manifestat și au fost încurajate tendințele anexioniste ale Germaniei, U.R.S.S., Italiei și Japoniei, iar, pe de altă parte, Marea Britanie, Franța și S.U.A. s-au complăcut într-o situație de „splendidă indiferență", inițial, pentru ca apoi, la finele anilor '30, pe măsura sporirii agresivității statelor concurente, să promoveze față de acestea o politică de conciliere, neîntemeiată pe pregătiri militare corespunzătoare, ci mizând îndeosebi pe îmbunarea agresorilor, a lui Hitler în primul rând, ca și pe speranța ivirii ori chiar a provocării unor divergențe între aceștia[2].

Surprinse de încheierea Pactului Ribbentrop-Molotov (Hitler-Stalin), la 23 august 1939[3], Marea Britanie și Franța au acceptat, în sfârșit, riscul unui război cu Germania, dar, nepregătite pe plan militar, l-au purtat cum au putut, iar nu cum ar fi voit și, mai mult, cum ar fi trebuit[4]. La rândul său, Adolf Hitler, Führerul Germaniei, accedând ușor la rolul de lider european în urma indeciziei Londrei și Parisului, s-a hotărât, în anii 1938–1939, după ce a ocupat pe cale pașnică Austria și Cehoslovacia, să lichideze Polonia[5]. Pericolul german a silit, în primăvara și vara anului 1939, Marea Britanie, Franța

---

* La elaborarea acestui capitol a contribuit și dr. Vladimir Osiac.

[1] Vezi Henri Michel, *La Seconde Guerre mondiale*, 1. *1939–1945*, Paris, 1968, p. 1–26; Sydney Aster, *1939. The Making of the Second World War*, Londra, 1973, *passim*; P.M.H. Bell, *The Origins of the Second World War in Europe*, Londra — New York, 1987, p. 245–267.

[2] Cf. Donald Cameron Watt, *How War Came. The Immediate Origins of the Second World War, 1938–1939*, Londra, 1989, p. 498 și urm.

[3] *Ibidem*, p. 462–478; Maurice Baumont, *La Faillite de la Paix*, 2, Paris, 1961, p. 870–871; Pierre Renouvin și colab., *Les relations franco-britanniques de 1935 à 1939*, Paris, 1975, *passim*.

[4] Henri Michel, *La drôle de guerre*, Paris, 1971; idem, *La Seconde Guerre mondiale*, 1, Paris, 1968, p. 43 și urm.

[5] William L. Shirer, *Le Troisième Reich. Des origines à la chute*, Paris, 1967, p. 492 și urm.

Fig. 277. Delimitarea sferelor de influență în Europa Centrală și de Est (23 august 1939 — 7 septembrie 1940).

și U.R.S.S. ca, în spiritul politicii de securitate europeană îmbrățișată în ultimii ani, să inițieze și să desfășoare intense negocieri pentru realizarea unei alianțe politice și militare. Negocierile au fost, din toate părțile, a Londrei și Parisului, dar și a Moscovei, nesincere și pline de suspiciuni, cu sondaje secrete ce se terminau la Berlin.

Decis să evite un război pe două fronturi, Hitler a beneficiat de situație și, pregătit cel mai bine pentru „războiul-fulger", a optat pentru U.R.S.S. Totul fusese anticipat în cabinetele diplomatice, dar nu și o alianță între puterile reprezentând extremismele politice ale timpului — fascismul și comunismul. Pentru a se ajunge la Pactul din 23 august

1939, îndeosebi la Protocolul adițional secret, Stalin a pretins lui Hitler importante concesii[1], în primul rând teritoriale, iar acestea au fost acceptate, pe seama statelor independente din estul Europei, inclusiv România, cedate integral sau parțial și fără ezitare în „sfera de influență" a Moscovei[2]. Pe moment, Hitler a câștigat: a vrut războiul și a putut ataca Polonia, beneficiind de neimplicarea U.R.S.S., dar, în perspectivă, a făcut o eroare de strategie politică și militară de proporții și cu consecințe nebănuite.

Pactul din 23 august 1939 a ridicat U.R.S.S. la nivelul de putere continentală și, în perspectivă, mondială[3], satisfăcută de Hitler, dar curtată de adversarii săi — Franța și Marea Britanie, mai cu seamă. Europa a fost aruncată pentru mai mulți ani sub dominația nazistă, în primul rând, căreia mai apoi i se va substitui — în urma faptului că Puterile Occidentale în frunte cu Marea Britanie și S.U.A. vor trebui să se alieze din 1941 cu U.R.S.S. pentru a-l elimina pe Hitler și complicii săi continentali și extracontinentali — stăpânirea comunistă pe o durată de mai bine de patru decenii[4]. Este adevărat că, practic, a fost în discuție Europa Est-Centrală, dar amenințarea U.R.S.S., învingătoare în al doilea război mondial, alături și cu sprijinul S.U.A. și al Marii Britanii, a devenit după 1945 și s-a menținut până în 1989 reală la nivelul întregului vechi continent și chiar la acela al planetei.

Ostilitățile începute la 1 septembrie 1939, prin atacarea Poloniei de către Germania, apoi și de către U.R.S.S., au cuprins mai întâi Europa, extinzându-se continuu, cuprinzând țări și continente întregi.

În perioada care a precedat nemijlocit izbucnirea celui de-al doilea război mondial, România — rămasă fidelă, în ciuda tuturor riscurilor, alianțelor dirijate de anglo-francezi — a inițiat multiple acțiuni menite să preîntâmpine extinderea agresiunii pe plan general și, mai ales, local[5].

După eșecul tratativelor tripartite de la Moscova și încheierea pactului de neagresiune sovieto-german din 23 august 1939, posibilitățile de acțiune ale României s-au redus, brusc. Procesul izolării internaționale complete a intrat în faza sa finală, decisivă. Sesizând pericolele ce se profilau, premierul Armand Călinescu consemna, la 22 august 1939, în *Jurnalul* său că „situația este foarte gravă"[6]. România avea să fie silită de împrejurările generale să lupte între 1941 și 1944 alături de *Axă* și împotriva Marilor Aliați, în ciuda alianțelor tradiționale și a sentimentelor majorității copleșitoare a poporului român[7].

---

[1] *Ibidem*, p. 576–583.

[2] Vezi Florin Constantiniu, *Între Hitler și Stalin. România și pactul Ribbentrop-Molotov*, București, 1991; Gh. Buzatu și colab., *Secretele protocolului secret von Ribbentrop-Molotov*, Iași, 1991.

[3] A. W. De Porte, *Europe between the Superpowers*, New Haven — Londra, 1979, p. 40–41.

[4] John Lewis Gaddis, *The Long Peace. Inquiries into the History of the Cold War*, New York — Oxford, 1987, p. 48 și urm.

[5] Vezi lucrările semnate de Viorica Moisuc, Eliza Campus, Ion Calafeteanu, Paul D. Quinlan, Dov B. Lungu, Aurica Simion, V.F. Dobrinescu, Ion Pătroiu, Al. Gh. Savu, Ioan Talpeș ș.a.

[6] Armand Călinescu, *Însemnări politice. 1916–1939*. Ediție Al. Gh. Savu, București, 1990, p. 425.

[7] Gh. Buzatu, *România și războiul mondial din 1939–1945*, Iași, 1995, p. 6.

Contrar a ceea ce s-au străduit să demonstreze unii istorici străini (îndeosebi cei sovietici)[1], România nu a fost implicată în evoluţiile din vara anului 1939 care au condus la declanşarea ostilităţilor. Dimpotrivă, întrevăzând pericolele viitoare, guvernul Armand Călinescu (7 martie — 21 septembrie 1939) a adoptat o conduită care să preîntâmpine toate complicaţiile eventuale. Astfel, în preajma lui 1 septembrie 1939, Bucureştii au propus Ungariei semnarea unui pact de neagresiune, iar la 27 august, ministrul român de Externe, Grigore Gafencu, a informat pe ministrul german în România, Wilhelm Fabricius că, în conflictul iminent dintre Germania şi Polonia, ţara va păstra neutralitatea[2]. O atare orientare convenea Germaniei şi democraţiilor occidentale. Dintru început însă, al III-lea Reich a încercat să determine anticipat conţinutul neutralităţii româneşti, pretinzând, prin Fabricius, la 31 august 1939, interzicerea tranzitului de arme spre Polonia[3], ceea ce nu s-a obţinut nici atunci şi nici în cursul rezistenţei poloneze.

După atacarea Poloniei şi declararea stării de război între Reichul nazist şi Puterile Occidentale, la 3 septembrie 1939, guvernul de la Bucureşti a decis, la 4 septembrie 1939, fapt ce s-a comunicat imediat presei, să adopte o „atitudine paşnică" faţă de toate statele[4]. La 6 septembrie 1939, un Consiliu de Coroană prezidat de regele Carol al II-lea a hotărât, în unanimitate, „observarea strictă a regulelor neutralităţii stabilite prin convenţiile internaţionale faţă de beligeranţii din actualul conflict"[5]. Unii dintre oamenii politici prezenţi în Consiliu au insistat, cu acel prilej, pentru o neutralitate absolută, însă cei mai mulţi au opinat pentru o abţinere de la ostilităţi, cu gândul că, la momentul potrivit, România oricum va fi implicată în conflict, dar obligatoriu în tabăra aliată şi împotriva statelor fasciste. Marele istoric Nicolae Iorga a exprimat în Consiliul de Coroană cel mai bine acest punct de vedere. „Facem [proclamând neutralitatea] — a precizat el — o altă politică decât acea pe care am dori s-o facem [alinierea la cauza Aliaţilor]"[6].

Perioada **neutralităţii declarate** a României (6 septembrie 1939 — 28 mai 1940) a fost, în esenţă, favorabilă aliaţilor anglo-francezi şi victimelor agresiunii fasciste. Departe de a se caracteriza prin pasivitate, ea s-a dovedit activă, condiţionată şi, în măsura posibilului, prevăzătoare. S-a confirmat, în acest fel că, sensul adevărat al poziţiei româneşti în 1939-1940 a fost cel surprins de corespondentul de la Bucureşti al Agenţiei „Havas", la 7 septembrie 1939, şi anume că: „În actuala situaţie internaţională, România înţelege să rămână neutră, ceea ce nu înseamnă că va rămâne neutră în orice împrejurare sau pe vecie. România nu şi-a legat mâinile pentru toată viaţa"[7].

---

[1] Cf. I.E. Levit, *Uciastie fașistskoi Rumînii v agresii protiv SSSR*, I, Chişinău, 1981, p. 64–65; B. M. Kolker, I. E. Levit, *Vneștiaia politika Rumînii i rumîno-sovetskie otnoșeniia (sentiabr 1939 — iun 1941)*, Moscova, 1971, p. 14–15.

[2] *ADAP*, Serie D, 7, p. 303–304.

[3] *Ibidem*, p. 391–392.

[4] Al. Gh. Savu, *Dictatura regală (1938–1940)*, Bucureşti, 1970, p. 180.

[5] „Monitorul oficial", nr. 206 din 7 septembrie 1939.

[6] Ion Mamina, *Consilii de Coroană*, Bucureşti, 1997, p. 180.

[7] Gh. Buzatu, *România şi războiul mondial din 1939–1945*, p. 7.

Fig. 278. Militari polonezi refugiaţi la Slatina.

Întocmai ca în perioada neutralităţii (1914–1916) din cursul precedentului război mondial (1914-1918), România a dus o politică activă şi a iniţiat acţiuni pentru menţinerea *statu-quo*-ului teritorial şi evitarea extinderii agresiunii în sud-estul Europei. În acest context, guvernele de la Bucureşti au tins în 1939-1940 spre îmbunătăţirea raporturilor cu ţările vecine, fie pe calea încheierii unor pacte de neagresiune (cu U.R.S.S., Ungaria), fie în cadrul unei alianţe defensive mai largi, prin realizarea Blocului Neutrilor.

Fig. 279. Refugiaţi polonezi în România. (1939).

Chiar în etapa iniţială a conflagraţiei mondiale, politica României s-a remarcat prin atitudinea adoptată faţă de Polonia. Astfel, preocupat de o posibilă transgresare a graniţei polono-române de către Wehrmachtul nazist, la 11 septembrie 1939, Statul Major a mobilizat în partea de nord a ţării „Gruparea de Armate Est" a generalului Constantin Motaş. Tratatul româno-polonez în vigoare[1], neprevăzând situaţia unui atac din partea Germaniei sau acordarea unei asistenţe *erga omnes*, pentru care Bucureştii insistaseră la semnare, guvernul român a făcut tot posibilul, în luna septembrie 1939, pentru a înlesni operaţiunile de rezistenţă ale statului aliat şi vecin de la nord. Atât după 1 septembrie 1939, cât şi după 17 septembrie 1939, în urma acţiunilor agresive ale Reichului nazist şi, respectiv, ale U.R.S.S. împotriva Poloniei[2], în ciuda protestelor vehemente ale părţilor interesate, România a intervenit pentru a se asigura libera trecere prin Strâmtorile Mării Negre a vaselor încărcate cu material de război destinat victimelor agresiunii; a îngăduit tranzitul de material de război pe teritoriul său, iar apoi, în sens invers, evacuarea tezaurului polonez prin Constanţa sau păstrarea unei părţi la Bucureşti şi restituirea sa în 1945; a

---

[1] Cf. Marian C. Popescu, *Relaţiile militare româno-polone în perioada interbelică (1918–1939)*, p. 91 şi urm.

[2] William Carr, *Poland to Pearl Harbor. The Making of the Second World War*, Londra, 1985, p. 69-70.

deschis granița pentru refugiații civili și militari polonezi, pentru autoritățile guvernamentale și militare evacuate de la Varșovia[1].

Presa din 20 septembrie aprecia că s-au refugiat circa 10 000 de soldați și ofițeri, inclusiv comandanții de arme. Între cei refugiați s-au aflat președintele Moscicki, mareșalul Ridz Smigly și Josef Beck. Atitudinea guvernului român a trezit furia Germaniei, care a pus la cale asasinarea primului ministru Armand Călinescu, la 21 septembrie[2].

Prin conduita sa, România — consemna cunoscutul istoric polonez Henryk Batowski — a adus „un enorm serviciu Poloniei". Toți refugiații polonezi (peste 100.000) au fost întâmpinați potrivit tradiției ospitalității românești și, în cursul evenimentelor sau după aceea, reprezentanții lor au exprimat adesea oficialităților române mulțumiri sincere pentru primirea „deosebită" ce le fusese rezervată. Evidențiind acest lucru, la 15 martie 1940, Titus Czerkawski, reprezentantul minorității polone din România, a semnalat un fapt deosebit de semnificativ, anume că, având posibilitatea să vorbească în Senatul României ca membru bucurându-se de toate drepturile, era, în acel moment, „unicul parlamentar de origine etnică polonă din întreaga Europă"[3].

2. Acțiuni diplomatice în limitele neutralității

Berlinul și Moscova și-au exprimat, nu o singură dată, nemulțumirea față de atitudinea oficialităților românești în susținerea cauzei Poloniei luptătoare. Nemulțumiri s-au manifestat și pe plan intern. Legionarii — aflați sub conducerea lui Horia Sima, ajuns succesor contestat al lui Corneliu Zelea Codreanu — au fost încurajați de succesele Reichului în Polonia. Mai mult, din prigoniți ai guvernelor desemnate de Carol al II-lea în decursul regimului său autoritar, aceștia s-au transformat în prigonitori, situație în care adversarii politici și, mai cu seamă, liderii recunoscuți au devenit ținte ale răzbunărilor, inclusiv prin asasinate. La 21 septembrie 1939, în plină zi și în centrul Bucureștilor, a fost asasinat Armand Călinescu, implicat, ca ministru de Interne ori ca premier, în toate acțiunile din 1938-1939 decise de Carol al II-lea și de sfetnicii săi împotriva Gărzii de Fier: judecarea și condamnarea lui Corneliu Zelea Codreanu, lichidarea acestuia și a principalilor săi colaboratori; arestarea și internarea în lagăre a sute de legionari.

Asasinarea lui Armand Călinescu, al doilea dintre premierii României care cădea răpus de gloanțele legionarilor, după Ion G. Duca, a avut efectul unui șoc asupra regimului de guvernare autoritară al lui Carol al II-lea. Dispariția lui Armand Călinescu, adept necondiționat al alinierii țării la tabăra anglo-franceză, făcea ca regimul să intre în basculă,

[1] A. Karetchi, I. Eșanu, *Românii și cauza Poloniei în 1939*, 2, în Gh. Buzatu și colab., eds., *Românii în istoria universală*, 3/1, Iași, 1988, p. 695 și urm.; Gh. Buzatu, *România și războiul mondial din 1939–1945*, p. 8.

[2] Pentru detalii, *Polonezi în România după anul 1939*, Craiova, 1996.

[3] A. Karetki, I. Eșanu, *op. cit.*, p. 696.

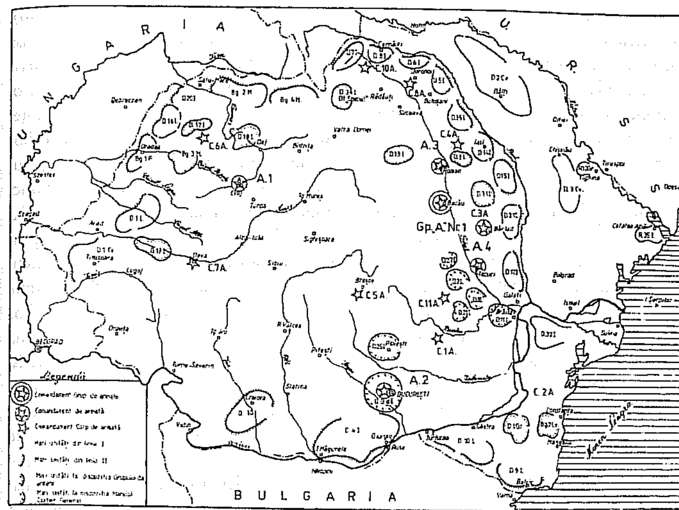

Fig. 280. Dispozitivul armatei române la 15 noiembrie 1939.

tocmai atunci când țara era chemată să înfrunte ostilitățile, ce numai pentru moment bântuiau prin zone mai mult ori mai puțin îndepărtate.

Într-un moment de panică, suveranul l-a desemnat premier pe generalul Gheorghe Argeșanu, succedat foarte curând de cabinetele Constantin Argetoianu și Gheorghe Tătărescu[1]. În răstimp, situația internă a înregistrat, concomitent cu ofensiva necontenită a legionarilor, tentativele regimului carlist de a-și întări baza de masă, care au condus însă, în esență, la compromisuri cu forțele de extremă dreaptă, iar pe plan extern au adâncit procesul de izolare politică[2]. Presiunile Germaniei naziste, care pentru purtarea războiului avea neapărat nevoie de petrolul și cerealele României, s-au intensificat, pe măsură ce Bucureștii aveau să constate că garanțiile anglo-franceze din aprilie 1939 nu erau valabile împotriva tuturor inamicilor potențiali ai României[3].

[1] Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, 2/2, București, 1988, p. 1026 și urm.

[2] *Ibidem*, p. 1516; Viorica Moisuc, *Premisele izolării politice a României, 1919–1940*, *passim*; Dov B. Lungu, *Romania and the Great Powers, 1933–1940*, Durham — Londra, 1989, *passim*.

[3] Ion Pătroiu, V.F. Dobrinescu, *România și Anglia în anii '30*, Craiova, 1997, p. 210–147.

Atâta timp cât „războiul ciudat" în Vest continua (septembrie 1939 — mai 1940), speranțele României se numeau încă Franța și Marea Britanie. Acestea se vor risipi însă foarte curând, mai precis după 10 mai 1940, data declanșării agresiunii hitleriste victorioase în Vest, odată cu răsturnările militare spectaculoase și neașteptate survenite acolo. Reorientarea României, produsă atunci, era determinată de marile eșecuri ale Franței în rândul întâi pe frontul din Apusul Europei, succedând acestora, de presiunile cercurilor interne de extrema dreaptă încurajate de succesele Germaniei, ca și de dorința regelui Carol al II-lea de a-și salva tronul, fie și printr-un compromis. În domeniul economic, de exemplu, după acordul petrolier provizoriu încheiat la 7 martie 1940 cu Germania, la 27 mai 1940, s-a semnat, la București, unul definitiv — cunoscutul *Ölpakt* —, prin care exporturile românești de țiței erau destinate cu prioritate celui de al III-lea Reich, în schimbul armamentului și echipamentului de război. A doua zi, premierul Gheorghe Tătărescu avea să comunice lui Wilhelm Fabricius, în prezența ministrului Afacerilor Străine Grigore Gafencu și a lui Ernest Urdăreanu, mareșalul Curții Regale, că România își propunea să lărgească pe viitor colaborarea „prietenească" cu Reichul nazist[1]. În sfârșit, la 28 mai 1940, în cadrul unei audiențe lărgite acordată de Carol al II-lea principalilor membri ai Consiliului de Miniștri, s-a discutat și s-a recomandat abandonarea orientării externe de până atunci a României și promovarea, în continuare, a unei politici de „adaptare la realități", adică de orientare spre Germania mai ales[2]. Ca o consecință directă, cabinetul român a suferit o remaniere ce a făcut o „excelentă impresie" în Germania. Gafencu, titularul Afacerilor Străine, binecunoscut pentru simpatiile sale occidentale, a demisionat, în locul său fiind numit Ion Gigurtu, agreat de Berlin. În acest mod, perioada neutralității României în cel de-al doilea război mondial s-a încheiat, fără a se fi soldat, precum în cazul conflictului mondial din anii 1914–1918, cu angajarea țării în tabăra Aliaților, după cum impuneau interesele și dorințele exprese ale poporului român. Împrejurările generale s-au dovedit în 1940 mai puternice decât voința României, de vreme ce, în lunile care au urmat, avea să se producă intrarea țării în orbita puterilor *Axei*, a Germaniei în primul rând.

Cele convenite, în condițiile precizate, la 28 mai 1940 au marcat, în mod practic, abandonarea neutralității României proclamată la izbucnirea ostilităților. Decizia survenea numai aparent ca un act de bunăvoință, căci, în realitate, toți cei implicați au acționat sub imperiul ultimelor succese fulgerătoare obținute de Hitler pe Frontul de Vest. Regele Carol al II-lea s-a confesat, de îndată, *Jurnalului* său, observând că toți cei prezenți au văzut ca „iminentă și urgentă necesitatea să schimbăm linia politicii noastre externe". În ceea ce-l privește pe suveran, acesta a reținut: „Primejdia de a se atașa [România — n.n.] de Germania este mare, dar, dacă fatalitatea ne împinge în această direcție, mai

---

[1] *ADAP*, vol. IX, Frankfurt-am-Main, 1962, p. 382–383; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, 2/2, p. 1537–1538.

[2] Vezi Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, 2, *1939–1940*. Ediție Marcel-Dumitru Ciucă, Narcis Dorin Ion, București, 1996, p. 177.

bine să o facem la ora [a] 12-a". Culmea era că memorialistul a aflat și un vinovat pentru cele survenite — Anglia. „Mi se prăbușește — consemna regele — o politică, pe care am voit să o duc de zece ani încoace, de apropiere de Anglia, dar în care aceasta nu mi-a dat nici o mână de ajutor, dar această prăbușire vine și cu prima serioasă lovitură dată prestigiului britanic [de către Germania]"[1].

După renunțarea la neutralitate, România a urmat o politică de apropiere față de Germania și care, *vis à vis* de ostilitățile în plină evoluție pe continentul european, s-a tradus *de jure* și *de facto* într-un **statut de nonbeligeranță**[2] inaugurat la 28 mai 1940 și prelungit, practic, până la 22 iunie 1941, prin intrarea României în cel de-al doilea război mondial de partea statelor *Axei*.

Neutralitatea României n-a fost numai *condiționată și prevăzătoare*, dar ea *n-a excelat nici prin pasivitate*. În perioada septembrie 1939 — mai 1940, Bucureștii au inițiat multiple acțiuni diplomatice, menite să contribuie la eliminarea încordării situației generale, iar, dacă nu era posibilă restabilirea păcii europene, cel puțin să se obțină preîntâmpinarea extinderii ostilităților în sud-estul continentului și, în caz de nevoie, respingerea în comun de către statele interesate din zonă a agresiunii fasciste.

Cu acest gând, diplomația Bucureștilor a acționat, în ultimele luni ale anului 1939, pentru constituirea unui Bloc al Neutrilor în Balcani[3]. Documentele diplomatice atestă că la originea Blocului Neutrilor, au fost doi factori luați în considerare: 1) tendința statelor din sud-estul Europei, a României îndeosebi, de întărire a raporturilor între toate statele din zonă, pentru a rezista în comun pericolului fascist; 2) sugestiile Londrei, în cadrul politicii sale mediteraneene, de reunire a țărilor balcanice într-un bloc aflat sub influența Aliaților și purtând un vădit caracter antigerman.

Chestiunea reunirii eforturilor țărilor din sud-estul european pentru salvgardarea păcii și, în caz de agresiune fascistă, pentru apărarea independenței și suveranității naționale, se prezenta sub cele mai bune auspicii, mai ales că patru state (România, Turcia, Iugoslavia și Grecia) erau, din anul 1934, membre ale Înțelegerii Balcanice. În această situație, nu a fost surprinzător că, pentru început, s-a insistat asupra *întăririi* respectivei alianțe defensive, care trebuia să constituie „nucleul" viitorului bloc. Sub acest aspect merită relevat aportul deosebit al diplomației Bucureștilor. Astfel, încă din 20 februarie 1939, la dineul oferit cu ocazia reuniunii Consiliului Permanent al Înțelegerii Balcanice, Grigore Gafencu găsea că „legăturile care ne unesc [cele patru țări ale Alianței Balcanice — n.n.] se întăresc pe măsură ce popoarele resimt tot mai arzător nevoia de pace"[4]. Pentru viitor, promitea ministrul român de externe, „vom veghea în comun la interesele care ne sunt

---

[1] *Ibidem*.

[2] *Ibidem*, p. 11.

[3] Vezi Ion Calafeteanu, *Diplomația românească în sud-estul Europei (martie 1938 — martie 1940)*; Eliza Campus, *Din politica externă a României (1913–1947)*; eadem, *Înțelegerea Balcanică*; Gh. Buzatu, *Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial*, 1; Sir Llewellyn Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War*, 1, London, 1970, p. 22–30.

[4] AMER, fond 71/România. General, vol. 6, f. 95.

proprii". Iar, mai apoi, Gafencu constata, cu mulțumire: „A propune Europei pacea balcanică ca o pildă și ca dovadă a unei sforțări pacifice, încoronată de succes, părea ceva aproape irealizabil. Noi am realizat acest lucru"[1].

Pentru conturarea mai exactă a orientării diplomației române spre proiectul Blocului Neutrilor, o reală importanță au avut vizita și discuțiile purtate de Gafencu la Londra, în aprilie 1939. Așa după cum a semnalat în notele sale încredințate tiparului, Gafencu i-a aflat, atât pe Churchill, cât și pe șefii Foreign Office-ului, îndeaproape preocupați de înfăptuirea unității statelor balcanice în fața pericolului hitlerist[2]. Îndeosebi Winston Churchill, „omul care a înțeles" amenințarea Reichului nazist, a insistat pentru fondarea unei „grupări formidabile" a statelor din Sud-Est, grupare necesară în timp de pace sau pentru caz de război.

În lunile ce au urmat până la izbucnirea conflagrației mondiale, România a insistat pentru „fortificarea" Alianței Balcanice. În acest scop, în primăvara anului 1939, Gafencu a purtat tratative la Belgrad, iar în vară s-a deplasat la Ankara și Atena. Este concludent faptul că, în capitala turcă, diplomatul român l-a găsit pe ambasadorul britanic, Sir H. Knatchbull-Hugessen, partizan înflăcărat al constituirii unui „bloc solid al țărilor din Sud-Est"[3]. Tot în vara anului 1939, mai precis la 9 iunie, într-un expozeu în Parlamentul de la București, Gafencu și-a exprimat convingerea că Înțelegerea Balcanică era „menită să aibă o însemnătate din ce în ce mai mare". El s-a referit, în continuare, la „unitatea" alianței, care era „asigurată de comunitatea de interese dintre statele balcanice și prin voința lor de a sluji același ideal de pace"[4].

La sfârșitul lui august 1939, atunci când norii grei ai războiului mondial se îngrămădeau deasupra continentului european, Grigore Gafencu a informat în termenii următori ambasada din Belgrad: „Punctul de vedere românesc este de a scuti Balcanii de război, dacă nimeni nu se gândește să ne atace, dar de a respecta întocmai angajamentele noastre pentru cazul în care statele din Înțelegerea Balcanică ar fi amenințate. Aceasta ne îngăduie, în împrejurările de azi, să urmărim, în deplină înțelegere și păstrând un strâns contact între noi, o politică independentă, prudentă și fermă"[5]. Termenii utilizați în documentul citat arată în ce importantă măsură se concretizaseră deja planurile diplomației românești în direcția unei super-întăriri a Alianței Balcanice, în preajma celui de-al doilea război mondial. Declanșarea ostilităților, la 1 septembrie 1939, a cauzat imediat intensificarea sondajelor României și, apoi, avansarea proiectului Blocului Neutrilor.

Prima acțiune concretă a Bucureștilor în direcția făuririi ***Blocului Neutrilor*** s-a produs a doua zi după publicarea comunicatului guvernului român referitor la menținerea unei „atitudini pașnice" a țării noastre în război. Informând despre poziția adoptată de România

[1] *Ibidem*, f. 96.
[2] Grigore Gafencu, *Ultimele zile ale Europei...*, p. 119–121, 138.
[3] *Ibidem*, p. 209.
[4] Idem, *Politica externă a României. 1939*, p. 40.
[5] Cf. Cristian Popișteanu, *România și Antanta Balcanică*, București, 1971, p. 275–276.

pe ambasadorii de la Ankara, Belgrad și Atena, Grigore Gafencu îi instruia, la 5 septembrie 1939, să explice că, astfel, țara noastră își păstra „mâinile libere", pentru „a-și ține angajamentele față de prietenii ei din Înțelegerea Balcanică"[1]. Diplomații români în capitalele statelor membre ale Înțelegerii Balcanice erau, apoi, instruiți în mod special să explice că, „prin străduințele noastre, urmărim să ajungem la întărirea sentimentelor de solidaritate între statele balcanice *și la precizarea unei atitudini comune* (subl. ns.). Veți cerceta — încheia Gafencu telegrama sa — liniile pe care vom putea statornici o asemenea atitudine comună"[2]. Pasajul subliniat de noi este esențial pentru elucidarea istoriei Blocului Neutrilor. Într-un material întocmit în decembrie 1943 pentru Ministerul Afacerilor Străine român, diplomatul Constantin Cesianu aprecia că telegrama menționată a lui Gafencu *a inaugurat*, în fapt, tratativele în vederea constituirii a ceea ce trebuia să fie ulterior Blocul Neutrilor[3].

Nu se poate afirma că demersurile întreprinse de îndată după 5 septembrie 1939 de ambasadorii români la Ankara, Belgrad și Atena au găsit toată înțelegerea cuvenită. Aceasta s-a datorat, îndeosebi, suspiciunilor existente între statele balcanice din cauza litigiilor teritoriale. Asemenea litigii nu existau între țările membre ale Înțelegerii Balcanice, dar unele dintre ele, Grecia, mai cu seamă, s-au temut ca nu cumva „solidaritatea" balcanică să se obțină prin redeschiderea problemelor teritoriale și, de aceea, au reacționat lent și cu multă prevedere la sugestiile Bucureștilor.

Dintre toate statele balcanice, Turcia și-a precizat cel mai degrabă poziția. La 7 septembrie 1939, ministrul român la Ankara, Vasile Stoica, a avut o lungă convorbire cu Saraçoglu, ministrul turc de Externe. În cursul convorbirii, Stoica s-a referit, între altele, și la indicațiile cuprinse în telegrama lui Gafencu, preopinentul său reliefându-i că era „de acord cu privire la întărirea solidarității între statele Înțelegerii Balcanice și la precizarea unei atitudini comune"[4]. Mai departe, însă, Saraçoglu a solicitat „sugestiuni" mai precise din partea ambasadorului român[5].

Ambasadorul român la Belgrad, Victor Cădere, a informat pe ministrul iugoslav al Afacerilor Externe, Markovič, despre instrucțiunile lui Gafencu. La 9 septembrie 1939, Markovič a înștiințat pe Cădere că, încă din ajun, instruise pe ambasadorul iugoslav la București, Ducič, să trateze direct cu Gafencu problema „strângerii legăturilor între statele Înțelegerii Balcanice"[6]. Într-adevăr, la 11 septembrie 1939, Ducič s-a prezentat la Gafencu.

[1] AMAER, fond Înțelegerea Balcanică, vol. 39, f. 174 (telegrama nr. 55.838/București, 5 septembrie 1939, Gafencu către ambasadele române din Ankara, Belgrad și Atena).
[2] *Ibidem*.
[3] *Ibidem*, f. 518–519 (Constantin Cesianu, *Atitudinea României în cadrul Pactului Balcanic*, referat datat 24 decembrie 1943, f. 481–603).
[4] *Ibidem*, fond 71/1939, E9 II_1, vol. 92, f. 10 (telegrama nr. 1.736/Ankara, 7 septembrie 1939, Stoica către M.A.S.).
[5] *Ibidem*.
[6] *Ibidem*, fond Înțelegerea Balcanică, vol. 39, f. 182 (telegrama nr. 4 114/Belgrad, 9 septembrie 1939, Cădere către M.A.S.).

El a declarat ministrului român de externe că Iugoslavia a urmărit mereu realizarea unei cât mai strânse înțelegeri „între toate statele balcanice", fapt pentru care Belgradul primise inițiativa lui Gafencu „în chipul cel mai favorabil"[1]. În continuare, diplomatul sârb s-a interesat de „metoda cea mai bună"[2] de realizare a propunerii românești, ca și de faptul că Bulgaria era vizată să intre în atenția blocului[3].

Grecia a reacționat cu multă prevedere la sugestiile lui Gafencu. La 8 septembrie 1939, Collas, ambasadorul grec la București, a avut o întrevedere cu Alexandru Cretzianu, secretarul general al Ministerului Afacerilor Străine român. Informând că Atena nu va putea „în nici un fel" să se declare neutră, Collas a mărturisit deschis că guvernul său vedea în propunerea românească de solidaritate balcanică o încercare de a se impune tuturor statelor membre al Înțelegerii Balcanice adoptarea neutralității; ca urmare, s-ar ivi fricțiuni, în loc să se ajungă la „o cât mai multă coeziune și solidaritate"[4]. În zilele imediat următoare, atitudinea Atenei a devenit mai binevoitoare. La 11 septembrie 1939, Radu Djuvara, ambasadorul român în Grecia, a fost primit de Mavrudis, șeful diplomației elene. După ce Djuvara a dat asigurări că România se pronunța „categoric" contra revizionismului bulgar, cei doi interlocutori au căzut de acord că era posibilă „precizarea unei atitudini comune" a țărilor Înțelegerii Balcanice și — transmitea diplomatul român la București — chiar „formarea unui bloc neutru balcanic"[5]. Atena punea o condiție: ca și Ankara să fie de acord.

După trei zile, ambasadorul român l-a contactat pe însuși premierul grec, Metaxas. Acesta s-a pronunțat ferm contra oricărei revizuiri teritoriale în Balcani și a adăugat că ministrul britanic la Atena se arătase favorabil ideii „formării unui bloc al neutrilor în Balcani"[6]. La întrevederea următoare, din 16 septembrie 1939, Metaxas a afirmat — transmitea Djuvara la București — că era stabilit cum că guvernul elen „nu se opune la precizarea atitudinii comune și chiar la formarea blocului neutru balcanic"[7].

În ultima decadă a lunii septembrie 1939, demersurile diplomației române pentru precizarea unei atitudini comune a statelor Înțelegerii Balcanice — ca fază preliminară a creării Blocului Neutrilor — s-au întrerupt. Șeful diplomației turce, Saraçoglu, era plecat la Moscova și a dat curs insistențelor lui Grigore Gafencu de a sonda atitudinea U.R.S.S. față de un eventual bloc balcanic al țărilor neutre[8]. În acest răstimp, la Ministerul

[1] *Ibidem*, f. 185–187; *Ibidem*, fond 71/România. General, vol. 7, f. 183–185 (nota întrevederii Gafencu-Ducič din 11 septembrie 1939, la sediul Ministerului Afacerilor Străine).

[2] *Ibidem*, f. 183.

[3] *Ibidem*, fond Înțelegerea Balcanică, vol. 39, f. 197 (nota întrevederii Gafencu — Ducič din 14 septembrie 1939).

[4] *Ibidem*, fond 71/1939, E9 II_1, vol. 92, f. 12.

[5] *Ibidem*, f. 17 (telegrama nr. 1 824/Atena, 11 septembrie 1939, Djuvara către Ministerul Afacerilor Străine).

[6] *Ibidem*, fond Înțelegerea Balcanică, vol. 39, f. 195 (telegrama nr. 1 882/Atena, 14 septembrie 1939, Djuvara către Ministerul Afacerilor Străine).

[7] *Ibidem*, f. 215 (telegrama nr. 1 903/Atena, 16 septembrie 1939, Djuvara către Gafencu).

[8] *Ibidem*, f. 521 (Constantin Cesianu, referatul citat); idem, fond 71/U.R.S.S., vol. 87, f. 182–184 (telegrama nr. 2.498/Moscova, 28 septembrie 1939, Dianu către Ministerul Afacerilor Străine).

Afacerilor Străine român s-a elaborat proiectul de constituire a „blocului de state neutre în sud-estul european", care a fost terminat la 28 octombrie 1939[1]. Peste două zile, la 30 octombrie 1939, Gafencu a comunicat „bazele" blocului proiectat șefilor misiunilor diplomatice române din capitalele interesate într-un grad mai mare sau mai mic: Ankara, Atena, Belgrad, Paris, Londra, Berlin, Roma, Budapesta, Moscova și Sofia[2].

Documentul întocmit la 28 octombrie 1939, după consultarea lui Gafencu cu ambasadorii români din capitalele statelor Înțelegerii Balcanice, reprezenta *proiectul Blocului*; el avea în vedere, în mod special, faptul că alianța trebuia să „privească" și Italia, Bulgaria și Ungaria, însă după „o înțelegere prealabilă între cele patru state ale Înțelegerii Balcanice"[3]. Așa se face că documentul din 28 octombrie 1939 — ce se voia o „propunere" — nu avea să fie înmânat oficial decât celor trei aliați ai României din cadrul Înțelegerii Balcanice, urmând ca, după realizarea unui acord între București, Ankara, Belgrad și Atena, să fie contactate Roma, Sofia și Budapesta. Dat fiind însă că proiectul Blocului Neutrilor va eșua, nu s-a mai ajuns la ultimul stadiu, excluzându-se, bineînțeles, diversele sondaje efectuate de către diplomații români acreditați în capitalele Italiei, Bulgariei sau Ungariei.

„Propunerea română" din 28 octombrie 1939 cuprindea șase prevederi detaliate, „baze", în documentul original, și anume:

„1. Neutralitatea desăvârșită în cadrul actualului conflict.

2. Neagresiune între statele făcând parte din bloc. Obligațiunile de asistență mutuală stipulate între unele state făcând parte din bloc rămân în vigoare și intră în vigoare în caz de agresiune.

3. În cazul unei agresiuni împotriva unuia dintre statele făcând parte din Blocului Neutrilor, celelalte vor păstra cel puțin o neutralitate binevoitoare față de statul atacat.

4. Deciziunile luate de acord în vederea normalizării măsurilor militare luate la frontierele comune.

5. Stabilirea unui contact direct între miniștrii Afacerilor Străine ai statelor făcând parte din Blocului Neutrilor. Schimb de informații politice și economice între guverne.

6. Adoptarea unor măsuri de ordin economic în baza comunității de interese"[4].

Enumerarea „bazelor" pe care guvernul român înțelegea să stea Blocul Neutrilor atestă că alianța proiectată avea un caracter *pur defensiv*; principala ei menire, după cum se specifica la punctul 3, era de a face față „unei agresiuni" externe, situație în care statele membre ale „blocului" nici nu erau măcar obligate să vină în ajutor, ci să păstreze „cel puțin" o neutralitate binevoitoare. „Propunerea" română viza, de asemenea, întărirea

[1] *Ibidem*, fond 71/România. General, vol. 7, f. 301.

[2] *Ibidem*, f. 302–303 (telegrama lui Gafencu din 30 septembrie 1939); ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 270/1939, f. 48–49 (telegrama nr. 67 918/București, 30 septembrie 1939, Gafencu către ambasadele din Ankara, Belgrad și Atena).

[3] *Ibidem*, fond 71/România. General, vol. 7, f. 301.

[4] *Ibidem*.

relațiilor de ordin economic și militar între statele aliate, accentul punându-se — natural — pe intensificarea contactelor politice.

Dorința lui Gafencu ca propunerea României să rămână inițial secretă nu s-a înfăptuit; indiscreția nu s-a datorat, este adevărat, vreunui diplomat român, ci Ministerului de Externe din Ankara, care a făcut cunoscut demersul României pentru crearea Blocului Neutrilor[1]. Ca urmare, reprezentanții Marilor Puteri la București au intervenit pe lângă Gafencu, solicitând detalii. S-a ivit, astfel, prilejul nimerit pentru ca Bucureștii să afle punctele de vedere ale Parisului, Londrei, Berlinului, Romei și Moscovei în problema Blocului Neutrilor[2]. Totodată, șeful diplomației române s-a folosit de ocaziile ivite și a explicat planul guvernului său. Astfel, răspunzând îndeosebi reținerii Franței față de eventuala participare a Italiei la Blocului Neutrilor, Gafencu a dezvoltat temeiurile propunerii. După credința lui fermă, crearea Blocului Neutrilor fără Italia era „în împrejurările actuale, imposibilă"[3]. Nici Ungaria și nici Bulgaria — avertiza Gafencu — nu vor participa la bloc, dacă Italia se abținea. Pe de altă parte, specifica ministrul Afacerilor Străine al României, intrarea Italiei în Blocului Neutrilor nu angaja țările balcanice în planurile războinice ale lui Mussolini, ci, dimpotrivă, putea contribui „la precizarea atitudinii de neutralitate a Italiei, neutralitate care până azi nu a fost încă formulată și a păstrat un caracter provizoriu"[4].

Răspunsurile guvernelor turc, iugoslav și elen la propunerile României au venit mai târziu decât s-a așteptat inițial Gafencu. Deja la 5 noiembrie 1939, el transmitea că „aștept în cursul acestei săptămâni răspunsul și eventualele contrapropuneri ale guvernelor din Ankara, Atena și Belgrad"[5]. După aceea, proiectul urma să fie predat guvernelor de la Roma, Sofia și Budapesta.

Problemele ce se puneau în legătură cu constituirea unui bloc erau numeroase și dificile pentru Turcia, Iugoslavia și Grecia. Statele respective au inițiat consultări cu Marile Puteri, cu fiecare dintre aliații Înțelegerii Balcanice, ceea ce a necesitat timp. Nici unul dintre statele informate oficial nu și-a ascuns, în răstimp, interesul și simpatia față de propunerea României, dar replicile oficiale nu s-au produs decât la sfârșitul anului 1939: 16 decembrie — Grecia, 18 decembrie — Turcia și 21 decembrie — Iugoslavia[6]. Toate răspunsurile consemnau dorința semnatarilor lor de a sprijini inițiativa României pentru constituirea *Blocului*[7].

---

[1] *Ibidem*, fond 71/1939, E9 II_1, vol. 92, f. 113–114 (telegrama nr. 2 193/Atena, 4 noiembrie 1939, Djuvara către Ministerul Afacerilor Străine).

[2] ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 276/1939, f. 107.

[3] AMAER, fond 71/1939, E9 II_1, vol. 92, f. 208.

[4] *Ibidem*.

[5] ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 270/1939, f. 29.

[6] AMAER, fond Înțelegerea Balcanică, vol. 39, f. 534–536 (Constantin Cesianu, referatul citat).

[7] *Ibidem*, fond 71/România. General, vol. 7, f. 337 (răspunsul guvernului elen din 16 decembrie 1939); *ibidem*, f. 338 (răspunsul guvernului turc din 18 decembrie 1939); *ibidem*, f. 339 (răspunsul guvernului iugoslav din 21 decembrie 1939).

Dar, în momentul când a primit consimțământul guvernelor aliate din cadrul Înțelegerii Balcanice, România abandonase de aproape trei săptămâni planul Blocului Neutrilor. Renunțarea s-a produs ca urmare a atitudinii adoptate între timp de către Marile Puteri europene față de proiectul român[1].

Despre cauzele eșecului proiectului Blocului Neutrilor, cei mai mulți istorici insistă, cu precădere, asupra următoarelor fapte:

1. abandonarea Blocului Neutrilor s-a produs ca urmare a rivalităților și disputelor teritoriale dintre statele din sud-estul european;
2. eșecul *Blocului* a survenit ca urmare a politicii de revizuire a frontierelor;
3. refuzul Bulgariei și, îndeosebi, al Ungariei, de a consimți la o apropiere cu unele dintre statele membre ale Înțelegerii Balcanice;
4. în sfârșit, opoziția Italiei și Germaniei — mai cu seamă, a Marilor Puteri europene în general, față de proiectul *Blocului*[2].

Opoziția Marilor Puteri europene față de ideea Blocului Neutrilor a fost *decisivă* pentru nereușita inițiativei României de la sfârșitul anului 1939[3]. În ultimele luni ale anului 1939, problema formării Blocului Neutrilor s-a aflat în atenția Italiei, Germaniei, Franței, Marii Britanii și, desigur, a U.R.S.S.[4]. Decisive au fost acțiunile Berlinului și Moscovei, cele două capitale consultându-se reciproc, valorificând avantajele decurgând din aprofundarea relațiilor lor „speciale" după 23 august 1939. Proiectul Blocului Neutrilor prezentat de România la 30 octombrie 1939 a parvenit Moscovei, prin intermediul ambasadorului turc[5]. Primind documentele din mâinile lui Aktay, Molotov — transmitea Davidescu, ministrul român din Moscova — „apreciind importanța pactului, a promis că îl va supune imediat spre dezbatere Consiliului [guvernului sovietic — n.n.] și va da un răspuns fără întârziere". „Impresiunea mea este — a adăugat diplomatul român — că guvernul sovietic se va concerta mai întâi cu *Wilhelmstrasse* [Ministerul Afacerilor Externe al Germaniei — n.n.], a cărui opinie va fi hotărâtoare". Faptele s-au petrecut, în adevăr, așa cum a intuit Davidescu: opunerea Reichului față de gruparea neutrilor din Sud-Est a fost urmată și de aceea a U.R.S.S. La 1 decembrie 1939, același diplomat român constata că *veto*-ul opus de Berlin Blocului Neutrilor momentan „dispensase" guvernul sovietic de a-și mai preciza poziția[6]. Ostilitatea U.R.S.S. față de Blocului Neutrilor nu a întârziat, totuși, să fie comunicată. La insistentele demersuri ale ambasadorului Aktay ca Moscova să-i predea răspunsul promis de Molotov în noiembrie 1939, la 20 decembrie 1939, adjunctul ministrului de Externe sovietic a declarat, în cele din urmă, că guvernul

---

[1] *Ibidem*, fond Înțelegerea Balcanică, vol. 39, f. 536 (Constantin Cesianu, referatul citat).

[2] Raoul Bossy, *Projet de bloc neutre en 1939*, în „Revue d'histoire diplomatique", Paris, octobre-décembre 1968, p. 367–368; Eliza Campus, *op. cit.*, p. 342–243.

[3] Gh. Buzatu, *Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial*, 1, p. 53 și urm.

[4] *Ibidem*, p. 58–60.

[5] ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 276/1939, f. 150.

[6] *Ibidem*.

său examinează încă acest proiect [al Blocului Neutrilor — n.n.] antisovietic[1]. Informat de cele întâmplate, Saraçoglu a cerut lui Aktay să se prezinte la Molotov. După știrile comunicate de Davidescu la București, întrevederea Molotov — Aktay s-a desfășurat în felul următor: ministrul de externe sovietic „s-a mulțumit să asculte placid expunerea ambasadorului, remarcând, la sfârșit, că guvernul sovietic nu are un interes în acest proiect, născut mort"[2].

Eșecul Blocului Neutrilor a determinat România, sfătuită și de Puterile Occidentale, să se orienteze spre întărirea Alianței Balcanice. Eforturile ei au aflat ecou favorabil în rândul partenerilor din Înțelegerea Balcanică; aceștia s-au întrunit, între 2 și 4 februarie 1940, în a VIII-a sesiune extraordinară, ținută la Belgrad. Declarațiile făcute la sfârșitul sesiunii au consemnat, aparent, aprofundarea raporturilor între statele Înțelegerii Balcanice[3], hotărâtă să-și apere „bunurile supreme: dreptul la libertate, la unitate și la teritoriul național". Ceea ce nu avea să se realizeze, fapt evidențiat mai ales în iunie 1940, când România se va afla singură în fața notelor ultimative ale U.R.S.S.

3. Războiul și problema petrolului românesc

În comparație cu războiul mondial din 1914-1918, desfășurarea conflagrației din 1939–1945 au depins infinit mai mult de factorul petrol. Evoluția operațiunilor militare și multiplele demersuri politico-diplomatice, politica economică a statelor beligerante, grija deosebită a tuturor statelor pentru păstrarea, exploatarea și cucerirea principalelor resurse petroliere pretutindeni pe mapamond au fost categorice. Ample și temeinice cercetări de specialitate au stabilit cu precizie faptul că de posedarea/lipsa combustibilului lichid au depins într-o importantă măsură succesul/eșecul operațiunilor militare cruciale din Europa de Vest și de pe Frontul de Est, din Africa de Nord și din Asia, din Oceanul Atlantic, Marea Mediterană sau din Oceanul Pacific, bătăliile aeriene de pe toate teatrele majore, iar la scară globală, apropierea ori ratarea victoriei din 1945[4]. Un publicist francez a observat că, dacă în 1914-1918 petrolul i-a ajutat pe Aliații anglo-franco-americani „să câștige războiul", ulterior, în perioada interbelică, i-a determinat „să piardă pacea"[5], impunându-se ca „stăpân al păcii și al războiului"[6]. René Sédillot a observat că, „aparent, petrolului îi revin răspunderi mai mari în declanșarea celui de-al

[1] AMER, fond 71/1939, E9 II_1, vol. 92, f. 288–289 (raport nr. 3 194/Moscova, 1 decembrie 1939, Davidescu către Ministerul Afacerilor Străine).

[2] *Ibidem*, f. 390 (telegrama nr. 10/Moscova, 2 ianuarie 1940, Davidescu către Ministerul Afacerilor Străine).

[3] *Ibidem*, fond 71/România. General, vol. 8, f. 25–29.

[4] Gh. Buzatu, *O istorie a petrolului romanesc*, Bucuresti, 1998, p. 314 si urm.

[5] Cf. Edmond Bloch, *1919–1939, Le pétrole mène le jeu...*, Paris, 1961, p.119.

[6] *Ibidem*, p.116.

doilea conflict al secolului decât în a primului"[1]. Majoritatea istoricilor s-a ocupat în special ori au relevat rolul și locul României ca țară posesoare de petrol în planurile beligeranților dintre 1939 și 1945, fie în perioada inițială a războiului, ca obiectiv al Germaniei, fie apoi ca „satelit" al Reichului nazist (1940-1944) și adversar al Națiunilor Unite, fie, în cele din urmă, ca partener al acestora în asaltul decisiv asupra Reichului nazist în Europa. Desfășurarea ostilităților a dovedit în ce grad posedarea/lipsa zăcămintelor de „aur negru" a avantajat/dezavantajat cele două tabere ostile, respectiv puterile *Axei* (Germania, Italia, Japonia și aliații lor) și pe cele Aliate, a căror coaliție s-a făurit treptat în 1939-1942 (Marea Britanie, Franța, U.R.S.S., SUA și China). În consecință, din start, războiul mondial s-a desfășurat, pentru fiecare dintre taberele beligerante, sub semnul posedării ori al penuriei de petrol[2]. Jean-Jacques Berreby, autorul unei istorii mondiale a petrolului, a afirmat cu temei: „Mai mult decât primul război mondial, războiul din 1939-1945 a depins de petrol, a cărui importanță a fost esențială"[3].

România, ca subiect, dar mai ales ca obiect, a avut un rol indiscutabil. Potrivit statisticilor vremii, România deținea 2,2 % din producția mondială de țiței brut, fiind al VI-lea producător din lume și al II-lea din Europa, după SUA, U.R.S.S., Venezuela, Iran-Bahrein și Indiile Olandeze[4]. Documentele editate după război au subliniat rolul major pe care l-a avut problema petrolului românesc în marile decizii militare și politico-diplomatice ale taberelor care s-au înfruntat pe câmpurile de luptă.

Izbucnirea ostilităților în septembrie 1939 a deschis imediat și cu toată brutalitatea problema petrolului, pentru beligeranți și nebeligeranți deopotrivă. Observatorii politici și militari ai evenimentelor s-au pus imediat de acord în această privință. Cesare Alimenti vorbea chiar în anul 1939 despre rolul petrolului ca armă de război[5], iar italianul nu a fost singurul. La București, gazeta „Monitorul Petrolului Român", constatând că exact după 25 de ani cataclismul războiului răvășea din nou străvechiul continent, consemna că industria petrolului devenise un „element vital pentru mijloacele folosite de războiul modern"[6]. Datele problemei petrolului au devenit presante în raport cu constatările privind consumul mondial de produse petroliere, cu producția și circulația mondială de autovehicule, după consumul flotei comerciale și de război în 1938–1939, în funcție de aprecierile contemporanilor privind importanța „vitală" a industriei petroliere în ansamblul economiei naționale a României[7].

Războiul mondial din 1939-1945 a divizat pe beligeranți în privința modului în care ei au abordat ori au fost confruntați cu problema petrolului. În fapt, încă din perioada

[1] René Sédillot, *Istoria petrolului*, București, 1979, p.227.

[2] *Ibidem*, p. 228.

[3] Jean-Jacques Berreby, *Histoire mondiale du pétrole*, Paris, 1961, p. 207.

[4] Cf. Mihail Pizanty, *Aperçu general sur l'industrie pétrolière de Roumanie*, București,1940, p. 4; idem, *Privire retrospectivă asupra industriei petrolifere in perioada 1930–1939*, București, 1940, p. 6.

[5] Cf. Cesare Alimenti, *Il petrolio nell'economia mondiale*, Roma, 1939, p.62.

[6] MPR, nr.18/15 septembrie 1939, p.1185.

[7] Mihail Pizanty, *La vitalité de l'industrie pétrolière roumaine*, București, 1939, p. 3.

anterioară, Germania și Marea Britanie — după cum remarca ministrul de externe al Reichului, Joachim von Ribbentrop — se situaseră pe poziții net antagoniste atât în privința supremației militare pe continent, dar și în domeniul redistribuirii materiilor prime, Berlinul pretinzând un loc nu numai în Europa, ci și în unele dintre vechile sale colonii[1]. Încă din primul an al conflictului, „blocată" pe vechiul continent, Germania, în afară de resursele proprii de țiței și ale țărilor ocupate (neînsemnate) ori bazându-se pe cantitățile (total insuficiente) obținute prin procedee moderne, s-a orientat spre România și a beneficiat de bunele raporturi statornicite între Hitler și Stalin pentru anii 1939–1941. Pentru Marea Britanie și Franța chestiunea petrolului a îmbrățișat coordonate diferite. Posibilitatea lor de a „bloca" Germania în iarna anului 1939–1940 le oferea o altă perspectivă, iar în acel stadiu s-au aflat în studiu planuri de preîntâmpinare a aprovizionării Reichului cu resurse din U.R.S.S.[2] ori din România[3].

În primele luni de război (septembrie — decembrie 1939) *War Cabinet*-ul din Londra, reunit de 123 de ori, a avut în specială atenție problema petrolului românesc[4], care a fost abordată și soluționată în conexiune cu blocada economică, instituită de aliații anglo-francezi în scopul „sufocării" Reichului nazist. În acest sens, istoria oficială britanică a războiului din 1939–1945 a reținut că, pentru purtarea conflictului, Berlinul acordase „o mare importanță" aprovizionării cu oțel din Suedia și cu petrol din U.R.S.S., Polonia și România[5].

În aceste condiții poziția României, fie numai având în calcul problema „aurului negru", prezenta un interes deosebit pentru beligeranți. Nu a fost surprinzător că, de îndată după declanșarea celui de-al doilea război mondial, Bucureștii s-au văzut „asaltați" pe cele mai diverse căi pe tema problemei petrolului. La 11–12 septembrie 1939, premierul Armand Călinescu s-a întâlnit cu reprezentanții oficiali ai Angliei și Franței, Sir Reginald Hoare și, respectiv, A. Thierry. La 18 septembrie 1939, Călinescu l-a primit pe Wilhelm Fabricius, ministrul german la București.

După dispariția primului ministru, Armand Călinescu, discuțiile cu reprezentanții Marilor Puteri au continuat. La 3 noiembrie 1939, de exemplu, Grigore Gafencu a abordat cu miniștrii aliați chestiunea distrugerii industriei petroliere „dacă împrejurările o vor cere"[6]. În septembrie 1939, la Paris, Richard Franasovici a angajat negocieri financiare cu un grup american, fiind chestionat cu brutalitate „dacă am putea opri toate livrările de petrol în anumite țări: Germania și Italia"[7]. Pe de altă parte, Berlinul a intervenit adesea la București, solicitând asigurarea livrărilor de petrol către Reich în funcție de

[1] Cf. Joachim von Ribbentrop, *De Londres à Moscou. Mémoires*, Paris, 1954, p. 57.
[2] Cf. Henri Michel, *La drôle de guerre*, p. 240–249.
[3] *Ibidem*, p. 244–245; Sir Llewellyn Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War*, I, Londra, 1970, *passim*.
[4] Cf. Gh. Buzatu, *Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial*, I, p. 200–201.
[5] Cf. J.R.M. Butler, *Bolșaia strateghiia*, 1. *Sentiabr 1939 — iun 1941*, Moscova, 1959, p.86.
[6] AMAER, fond 71 Anglia, vol. 40, f. 369–374; Viorica Moisuc, *Diplomația României*, p. 270.
[7] *Ibidem*, fond 71 Franța, vol. 69 bis, f.66 (telegrama nr. 565/Paris, 8 septembrie 1939).

necesitățile războiului. Ele au rămas la ordinea zilei în iarna 1939–1940, căreia i s-au adăugat mereu altele, îndeosebi preîntâmpinarea sabotajelor în regiunea petroliferă, plănuite de către anglo-francezi. La Londra, în august-octombrie 1939, ministrul român V.V. Tilea a avut intense negocieri cu liderul *Foreign Office*-ului, Lordul Halifax[1], diplomatul nostru fiind avertizat asupra posibilității extinderii agresiunii germane din Polonia spre România, situație în care — la 17 octombrie 1939 — s-a solicitat distrugerea puțurilor de petrol și sistarea livrărilor de țiței către al III-lea Reich[2].

În decembrie 1939, Tilea și Lordul Halifax au abordat problema unei agresiuni conjugate Germania — U.R.S.S. împotriva României[3], trimisul Bucureștilor interesându-se de valabilitatea garanțiilor din aprilie 1939, dar răspunsul a fost totalmente dezamăgitor. Sfârșitul anului 1939 a marcat pentru Germania importante succese pe tărâmul asigurării prin înțelegeri a unor importuri petroliere din România[4], concretizate în acordul economic din 29 septembrie, interpretate de Berlin ca o „nouă dezvoltare" a înțelegerii din 23 martie 1939.

Timp de mai multe luni s-a desfășurat o susținută contraofensivă britanică și franceză[5], cu tendințe manifeste de a se limita ori chiar stopa, fie chiar prin achiziții masive, livrările românești de petrol către Reichul nazist, de-a determina ca filialele din România ale marilor trusturi să-și reorienteze exporturile. Purtată îndeosebi pe tărâm comercial, ofensiva aliată a avut rezultate pozitive, confirmate de statisticile privind exporturile române de produse petroliere către Germania și imperiile britanic și francez în perioada septembrie 1939 — martie 1940. Scăderea furnizărilor de petrol către Reich, în primele luni ale războiului au „alarmat" la un moment dat Ministerul Economiei din Berlin, care a intervenit de îndată pe lângă trimișii săi la București, iar aceștia — se pare — au acționat eficient pe lângă oficialitățile românești.

Potrivit lui Andreas Hillgruber, în iarna 1939–1940 exporturile românești de petrol către Reich au fost „cu mult sub cerințele crescânde ale Germaniei"[6], dar cauzele s-ar fi datorat îndeosebi transportului. Complicațiile ivite au determinat Berlinul, în ianuarie 1940, să-l numească pe dr. Hermann Neubacher, primarul de până atunci al Vienei, în postul de însarcinat special al Reichului cu probleme economice pe lângă Legația din București[7]. Și aceasta, după ce, la 2 ianuarie 1940, mareșalul Hermann Göring convocase

[1] Great Britain, Public Record Office, Londra — Kew, FO-23852, *passim*.
[2] *Ibidem*, f.279–285 (minuta lordului Halifax pe marginea întrevederii cu Tilea).
[3] *Ibidem*, f.336 și urm. (minuta asupra convorbirii din 4 decembrie 1939)
[4] Vezi *ADAP*, 8, p. 134–135 (telegrama nr.673/București, 29 septembrie 1939, Fabricius și Clodius către MAE german); Philippe Marguerat, *Le IIIe Reich et le pétrole roumain. 1938–1940*, Geneva-Laïden, p.160–163, 178-179; Viorica Moisuc, *Diplomația României*, p. 246–248.
[5] Philippe Marguerat, *op. cit.*, p. 168–178.
[6] Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Ion Antonescu. Relațiile germano-române (1938–1944)*. Ediție Stelian Neagoe, București, 1994, p. 119.
[7] *ADAP*, 8, p. 593. Vezi și memoriile lui Neubacher: *Sonderaufirag Südost 1940–1945. Bericht eines fliegenden Diplomaten*, Göttingen-Berlin-Frankfurt am Main, 1957.

al său „stat major economic", cu participarea reprezentanților Ministerului Economiei Reichului, ai OKW-ului (generalul Thomas), ai Abwehr-ului și ai SD-ului (amiralul Canaris, respectiv generalii SS Heydrich și Johst), ai Legației germane la București (colonel A. Gerstenberg, atașatul Aerului). Vorbitorii, în frunte cu Göring, Clodius și Landfried (secretar de stat al Ministerului Economiei), au relevat rolul petrolului românesc pentru economia de război a Reichului. S-au apreciat necesitățile la nivelul minim de 130 000 tone pe lună, context în care trebuiau asigurate căile de transport pe Dunăre, iar amiralul Canaris a fost solicitat să acționeze pentru a împiedica eventualele sabotaje. În acest ultim scop, Göring a recomandat ca Abwehr-ul să coopereze cu SD-ul în România. În același timp, Parisul și Londra se interesau de stadiul livrărilor petroliere românești către Reich. La 2 martie 1940, Foreign Office-ul a apreciat „forța" argumentelor anterior prezentate de Ministerul Afacerilor Străine al României în privința necesității de-a obține rapid armamentul necesar din Germania. Londra se angaja chiar să furnizeze credite pentru armament, dar insista ca România să nu depășească plafonul de 130 000 tone produse petroliere/lună livrate Reichului. În răspunsul său din 21 martie 1940, Bucureștii se angajau să țină la curent Londra „asupra împrejurărilor din țară"[1], precizând că nu va admite facilități pentru asigurarea cotei de 130 000 tone produse petroliere destinate pieței germane, tot astfel precum nu făcuse și nu avea în gând să facă presiuni asupra societăților petroliere cu capital de origine aliată pentru a forța exporturile de țiței în direcția Reichului.

În ajunul și în prima fază a conflagrației mondiale, protagoniștii europeni (britanicii, francezii și germanii) au avut în serioasă atenție câteva soluții radicale privind petrolul românesc, în speță - distrugerea zonei Ploiești[2] sau ocuparea României[3]. În condiții total schimbate, se repeta scenariul aplicat în cursul primului război mondial, obiectivul fiind același: decizia anglo-francezilor de a lipsi Germania, în condițiile „blocadei totale" ce i-au impus, de posibilitatea de a se aproviziona cu resurse de țiței provenind din România.

Experiența primului război mondial a determinat în 1939–1940 guvernele de la București să fie extrem de prevăzătoare în privința propunerilor anglo-franceze de distrugere a zonei petrolifere, căci, de partea cealaltă, Germania era interesată să prevină un atare deznodământ, iar, pentru a-l evita, a planificat chiar ocuparea României. Factorii de decizie de la București (regele, guvernul, Marele Stat Major) au receptat semnalele anglo-francezilor, că s-au efectuat studii și s-au analizat ipoteze, dar nu a fost în discuție să se treacă la fapte, varianta distrugerilor petroliere fiind considerată drept o *ultima ratio* în cazul unei agresiuni militare directe a Reichului, sprijinit de vecinii revizioniști (îndeosebi Ungaria și U.R.S.S.). Cum în 1939–1940, România, în funcție de desfășurarea generală a ostilităților, nu a fost confruntată cu o atare situație, ea a oscilat evident înspre Germania,

[1] *Ibidem*, f. 110.

[2] ȚGASA fond 198, opis 2, dosarele 395–396.

[3] Vezi *The Ciano Diaries*, New York, 1945, p. 233 (însemnare din 8 aprilie 1940: decizia Statului Major General german de-a ocupa zona petroliferă Ploiești în cazul în care U.R.S.S. ar ataca România).

Fig. 281 Mihail Moruzov.

soluția distrugerilor petroliere fiind eliminată treptat din calcul de către București, autoritățile române ajungând să stabilească cu germanii măsuri efective pentru preîntâmpinarea eventualelor sabotaje. La București se aprecia că apărarea neutralității țării reclama măsuri pentru salvarea petrolului de la distrugere de către anglo-francezi[1].

Au existat mai multe proiecte având în vedere distrugerea zonei petrolifere românești de o manieră cât mai sistematică, pentru a se evita, precum în 1916, o acțiune ce ar fi îngăduit nemților să realizeze fără prea mare întârziere refacerea pagubelor. În acele condiții s-a impus așa-numitul *plan Leon Wenger* din 1 octombrie 1939[2] și care la 18 octombrie 1939 a fost recomandat guvernului din Paris de generalul Maurice Gamelin, șeful Statului Major General francez[3]. Planul Wenger avea în vedere distrugerea puțurilor de petrol și blocarea căii Dunării pentru a se reduce drastic sau chiar întrerupe legăturile fluviale româno-germane[4].

Pentru atingerea obiectivelor, guvernele francez și britanic au menținut strânse contacte pe cale diplomatică, iar serviciile secrete de la Paris și Londra au intrat de asemenea în acțiune[5]. Pe de altă parte, Abwehr-ul amiralului Canaris a acționat pentru contracararea planurilor apusene[6]. Documentele dovedesc că Mihail Moruzov, șeful Serviciului Român Secret, a fost acela care a inițiat, la sfârșitul lui octombrie 1939, „o colaborare informativă" cu serviciul omolog de la Berlin al armatei germane (Abwehr-ul), condus de W. Canaris[7]. Colaborarea viza în general întreg Estul Europei, dar în principal Moruzov avea în vedere domeniul economic, cunoscut fiind interesul major al Reichului pentru produsele agricole și cele ale subsolului românesc. În discuțiile purtate la Berlin de delegatul special al Serviciului Român Secret, maiorul C. Gh. Ionescu-Micandru, propunerea de colaborare

[1] Vezi opinia exprimată în cotidianul „Timpul" din 28 iulie 1940 (Vezi și *Acestea erau garanțiile anglo-franceze. Planurile de distrugeri ale Aliaților în regiunea petroliferă și pe Dunăre*, București, 1940, p. 13).

[2] ȚGASA, , fond 198, op.2, dosar nr. 395, f. 129–146 (*Rapport sur la déstruction de l'industrie pétrolière*; două fotocopii ale documentului, în Horia Brestoiu, *Acțiuni secrete în România în preajma și la începutul celui de-al doilea război mondial*, București, 1973, p. 64–65).

[3] Apud Paul Allard, *Les plans secrets de G.Q.G. pendant la Guerre*, p. 39; Horia Brestoiu, *op. cit.*, p. 95–96 (copie foto).

[4] P. Allard, *Les plans secrets...* , p. 40.

[5] Ian Colvin, *L'amiral Canaris*, Paris, 1952, p.204–205; Henri Michel, *La drôle de guerre*, p. 240 și urm.

[6] Horia Brestoiu, *op. cit.*, *passim*.

[7] Cristian Troncotă, *Mihail Moruzov și Serviciul de Informații al Armatei Române. Studii și documente*, București, 1996, p. 94–96.

avansată de Bucureşti a fost primită cu „foarte multă satisfacţie" de nemţi. S-a stabilit ca legăturile, fără a avea un caracter oficial, să se menţină direct între cele două servicii de informaţii, iar Abwehr-ul să-l delege în acest scop la Bucureşti pe maiorul Hans Wagner. La 8 noiembrie 1939, Wagner a sosit într-o scurtă vizită la Bucureşti[1], iar în cursul discuţiilor s-a relevat atenţia Berlinului pentru respectarea de către România a principiilor neutralităţii, precum şi pentru îndeplinirea cât mai corectă a obligaţiilor asumate faţă de Germania. Trimisul Abwehr-ului nu a ascuns faptul că Germania avea să avanseze cât de curând noi propuneri pentru „o cât mai strânsă colaborare economică cu România". Revenit la Bucureşti la 22 noiembrie 1939, Wagner — dispunând de mesaje speciale din partea mareşalului Hermann Göring şi amiralului W. Canaris — a exprimat „considerabila importanţă" a colaborării între Serviciul Secret Român şi Abwehr, insistând direct asupra grijii pentru supraveghera comună a două obiective: portul Giurgiu şi regiunea Ploieşti, pentru care s-au delegat şi persoane speciale. Ambele obiective au fost inspectate şi s-au purtat discuţii la Secţia a II-a a Marelui Stat Major român, preocupara esenţială constând în evitarea actelor de sabotaj în domeniul industriei de petrol şi al transporturilor pe Dunăre a ţiţeiului. La 8 decembrie 1939, Moruzov l-a primit la Bucureşti pe amiralul Canaris, care i-a comunicat din primul moment, în termeni categorici, scopul deplasării şi posibila reacţie a Reichului în cazul neîndeplinirii de către România a livrărilor de petrol. În nota redactată de îndată după plecarea înaltului oaspete Moruzov scria: „În primul rând, Înaltul Comandament şi guvernul german sunt într-o stare de extremă enervare datorită importanţei considerabile ce se acordă eventualelor acţiuni de sabotaj în România, avându-se în vedere că această ţară — la ora actuală — este singura sursă de aprovizionare a celui de-al III-lea Reich, în special cu petrol. În al doilea rând, am socotit ca foarte necesar să-mi dau seama personal, dacă măsurile luate de autorităţile româneşti pentru prevenirea actelor de sabotaj sunt sincere şi suficiente, spre a oferi Germaniei siguranţa şi liniştea necesare în această privinţă"[2]. La 28–30 mai 1940, amiralul Canaris avea să revină la Bucureşti, într-un moment în care colaborarea serviciilor secrete româno-germane pentru protecţia zonei petrolifere şi a transporturilor fluviale şi terestre spre Germania se dovedise efectivă, preîntâmpinându-se actele de sabotaj. Nu în zadar, la conferinţa din 29 mai 1940, şeful Abwehr-ului a mulţumit regelui Carol al II-lea şi lui M. Moruzov, exprimându-le, pentru „sprijinul nepreţuit" acordat, mulţumirile lui A.Hitler şi ale Germaniei întregi. De asemenea, M. Moruzov s-a deplasat la Berlin, la Paris şi la Londra. În răstimp, Bucureştii au primit nenumărate semnale de la Berlin, de la Hitler şi Göring personal, care, amândoi, s-au declarat nu o singură dată impresionaţi de „loialitatea" dovedită de oficialităţile române pe tărâmul colaborării economice şi care, tocmai pe această bază, s-au angajat să garanteze „integritatea teritorială a României", în faţa tuturor pericolelor, inclusiv sovietic. Primit la începutul lui martie 1940 la Berlin de generalul Wilhelm Keitel, şeful OKW-ului, M. Moruzov a ascultat

[1] *Ibidem*, p. 320–324 (Raportul lui Ionescu-Micandru asupra vizitei) (doc.nr.49).
[2] *Ibidem*, p. 352 (doc. nr. 59).

mulţumirile acestuia „pentru spiritul de completă loialitate în care se desfăşoară colaborarea dintre serviciile de informaţii german şi român, în ceea ce priveşte problema siguranţei regiunilor petrolifere şi transporturilor din România în Germania". Asistenţa Serviciului Secret Român se dovedise consistentă în descoperirea şi prevenirea actelor de sabotaj pe Dunăre, ori a ignorării transporturile ilegale germane de arme destinate pazei rafinăriilor, după cum a cooperat şi la aplicarea unui plan comun româno-german de protecţie a zonei petrolifere împotriva unui eventual atac anglo-francez. Totul s-a desfăşurat normal, iar creditul lui M. Moruzov la Berlin s-a consolidat permanent, până când a survenit neprevăzutul: în iunie 1940, în cursul bătăliei decisive pentru Franţa, trupele germane au capturat importante arhive politico-diplomatice şi militare ale Parisului. Din cercetarea neîntârziată a fondurilor, descoperite în localitatea La-Charité-sur-Loire, germanii au aflat probe irefutabile despre jocul dublu al lui M. Moruzov, şi anume că, în vreme ce în iarna 1939–1940 asistase Abwehrul în operaţiunile menţionate, el nu întrerupsese colaborarea cu *Deuxième Bureau* ori cu *Intelligence Service*-ul. Din acel moment, soarta lui Moruzov a fost decisă. El avea să fie arestat odată cu instalarea regimului I. Antonescu şi executat de legionari la Jilava în noiembrie 1940. Anterior, în noaptea de 24–25 iulie 1940, maiorul Hans Wagner i-a solicitat lui M. Moruzov, după publicarea în presa română a unora dintre documentele secrete descoperite în La-Charité-sur-Loire privitoare la preparativele franco-britanice pentru distrugerea zonei petrolifere Ploieşti şi blocarea traficului dunărean, să procedeze de urgenţă la identificarea şi expulzarea din România a persoanelor implicate în afacere. Ceea ce s-a realizat imediat, dar pentru şeful Serviciului Secret Român era de acum, totuşi, prea târziu.

Neprevăzând nicidecum o atare desfăşurare a faptelor, M. Moruzov a continuat între timp să se arate „fidel" părţii germane. Astfel, la 20 mai 1940, într-o întâlnire cu Manfred von Killinger, viitorul ministru al Reichului la Bucureşti, el s-a prezentat necondiţionat drept filogerman şi adept al apropierii imediate între Bucureşti şi Berlin. Mai mult, Moruzov l-a asigurat pe trimisul special al Reichului că, în cazul în care U.R.S.S. s-ar apropia prea mult de regiunea Ploieşti, el va dirija personal distrugerea zonei. La 17 mai 1940, la Paris fiind, Wenger a prezentat oficial Ministerului Lucrărilor Publice istoricul misiunii sale în România, solicitând celor în drept permisiunea de a trece la fapte. În acelaşi sens, la 15 mai 1940, A. Thierry, ambasadorul Franţei la Bucureşti, a primit textul planului de distrugere, odată cu asigurarea că avea să revină în România după 12 zile, dar neimpunându-se să fie aşteptat pentru a se trece la acţiune[1]. Prăbuşirea Franţei, eficacitatea contramăsurilor germane şi temerile României în privinţa perspectivelor imediate ale războiului aveau să determine clasarea dosarului Wenger.

În acest răstimp, la Bucureşti şi Paris, la Berlin, Moscova şi Londra, la Roma şi Washington au provocat senzaţie dezvăluirile făcute, în primul rând de agenţiile germane şi române, despre tentativele britanicilor, la începutul lunii aprilie 1940, de a bloca Dunărea, cu prioritate în zona Porţilor de Fier. Descoperirea de la Giurgiu nu îngăduia

[1] ŢGASA, fond 198, opis 2, dosar 395, f. 78.

bănuieli cum că scopul operațiunii planificate era „blocarea petrolului românesc de-a fi transportat în Germania"[1]. S-au impus, în consecință, măsuri stricte pentru supravegherea traficului dunărean, atât de către România cât și de către Iugoslavia. S-a vorbit, la un moment dat, despre faptul că Germania ar fi solicitat Ungariei dreptul de a patrula pe Dunăre, dar apoi zvonul a fost infirmat de Berlin, care s-a declarat mulțumit de intervenția promptă a guvernului Gh. Tătărescu. În martie-mai 1940, trimișii Reichului la București (Fabricius, von Killinger, Clodius, Neubacher), concomitent cu eforturile de a perfecta un *Pact al petrolului* cu România (*Ölpakt*), realizat în cele din urmă la 27 mai 1940, au abordat cu regele Carol al II-lea, cu premierul român și ministrul Afacerilor Străine problema preîntâmpinării sabotajelor anglo-franceze în industria și transporturile petroliere. Problemele financiar-economice au fost dezbătute de delegații germani cu Victor Slăvescu și Mircea Cancicov, miniștrii Înzestrării și, respectiv, Economiei de la București, iar negocierile s-au desfășurat în perioada februarie-martie 1940, cu unele perioade de criză. Unele acorduri semnate în răstimp au fost provizorii (martie 1940), la un moment dat solii Berlinului părăsind Bucureștii, pentru ca abia în luna mai să se ajungă la un acord.

Pactul petrolului a fost semnat de Victor Slăvescu și Neubacher, la 27 mai 1940, cunoscut și sub numele de *Pactul armament-petrol.* Primul articol al acestui pact prevedea: „Ținând seama de importanța deosebită ce prezintă pentru ambele țări furniturile reciproce de armament și produse petrolifere, plata acestor produse se va face conform normelor prevăzute prin Acordul pentru reglementarea plăților între Reichul German și Regatul României din 24 mai 1935 și convențiile adiționale la acel acord, însă prin compensare reciprocă directă, prin conturi speciale, conform dispozițiunilor prezentului acord"[2]. România livra Reichului cantitățile de țiței ce-i reveneau ca redevențe de stat, iar Reichul vindea în schimb arme. Pentru comerțul realizat, părțile nu efectuau plăți în numerar[3], deși s-au stabilit prețurile în baza cărora se făceau tranzacțiile.

La 22 mai 1940, Victor Slăvescu și H. Neubacher au parafat o convenție, potrivit căreia prețurile produselor petroliere s-au fixat la nivelul atins în martie 1940 (prețul mediu de 3 826 lei/tonă) și care, în cursul războiului, avea să înregistreze mai multe ajustări. În lunile mai-iunie 1940, în raport direct cu evoluția operațiunilor în favoarea Wehrmacht-ului pe Frontul de Vest, regele Carol al II-lea și miniștrii săi s-au arătat tot mai concilianți față de solicitările Berlinului, inclusiv în domeniul petrolului, admințându-se oficial colaborarea lui M. Moruzov cu serviciile secrete germane pentru siguranța zonei petrolifere împotriva sabotajelor planificate de agenții englezi.

[1] USA, National Archives, Washington, DC, Record Group 59, Department of State, Box No. 2113 (telegrama nr. 95/Belgrad, 9 aprilie 1940, Lane către Hull).

[2] Textul complet al *Pactului petrolului*, în Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, 2/2 , p. 1082–1084.

[3] Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu*, p.120.

În asemenea condiții, la 21 iunie 1940, deci chiar în ajunul capitulării Franței, ministrul Fabricius a primit din partea guvernului Tătărescu textul unei declarații ce reconfirma asigurările din mai 1940, și anume că Bucureștii erau „hotărâți să întărească și să lărgească colaborarea" cu Berlinul, colaborare impusă de „condițiile geopolitice ale României" și de „noua ordine europeană"[1]. Se avea în vedere o „organizare rapidă" a colaborării, atât pe plan politic, cât și economic. Se declanșase orientarea României spre *Axa Berlin-Roma-Tokio*, neutralitatea proclamată în septembrie 1939 fiind abandonată în chip unilateral de București.

În fond, renunțarea la neutralitate a fost numai în aparență un act benevol al României. Această decizie a fost luată ca urmare a evoluției operațiunilor militare pe Frontul de Vest, caracterizată prin victoriile armatei germane. În calitatea sa de șef al statului, regele Carol al II-lea a avut rolul hotărâtor în imprimarea noii orientări, iar consecințele aveau să fie dezastruoase pentru statul român.

[1] AMAER, fond 71/România General, vol.8, f. 442–450.

Capitolul XV

TRIUMFUL DREPTULUI FORȚEI ASUPRA FORȚEI DREPTULUI. SFĂRÂMAREA INTEGRITĂȚII TERITORIALE A ROMÂNIEI

Cu mare greutate se pot afla, în analele trecutului românesc, perioade mai dureroase, mai grave și mai primejdioase, pline de consecințe incalculabile, decât aceea din vara — toamna anului 1940.

Ajunsă în plin proces de izolare politico-diplomatică și militară pe plan internațional și, ca atare, lipsită de orice sprijin prompt și eficace din afară, frământată de puternice contradicții interne și, pe deasupra, pândită din toate părțile de imense pericole, disputată și râvnită de două Mari Puteri europene (U.R.S.S. și Germania), România — precum în alte rânduri Polonia, de-a lungul ultimelor trei veacuri — a ajuns în postura unui pacient. Aidoma Poloniei, deci, România a fost pusă pe masa de operație și, în ciuda tuturor evidențelor contrare, în ciuda tuturor protestelor și dezacordurilor, amputată fără nici un fel de șovăire. În mai puțin de trei luni, România, opera atâtor generații și rămasă veșnic legată de memorabilul an 1918, s-a prăbușit, pierzând — prin voința învingătorilor de moment și ca efect direct al poftelor imperialismelor vecine, mari și mici — o treime din teritoriu și din populație, aproximativ 100 000 km^2 și 7 milioane de locuitori, în marea lor majoritate români.

Ultimele două cabinete ale regimului carlist (Gheorghe Tătărescu și Ion Gigurtu) s-au străduit să evite marile pierderi teritoriale, prin renunțarea la obligațiile internaționale anterioare (anularea garanțiilor anglo-franceze din aprilie 1939, retragerea din Societatea Națiunilor etc.) și, mai cu seamă, prin afirmarea ostentativă a dorinței de a „conlucra" cu Reichul hitlerist, care, angajat față de vecinii României, a indicat cu perseverență Bucureștilor să accepte pretențiile formulate de aceștia. Interesul Berlinului, împlinit finalmente, a fost de a domina România.

Supraveghind și chiar dirijând schimbarea de atitudine, regele Carol al II-lea era interesat să asigure supraviețuirea regimului său în condițiile apropierii țării de Germania. La 28 iunie și 4 iulie au fost incluși pentru prima dată legionari în guvern, prin câțiva reprezentanți, în frunte cu Horia Sima însuși[1].

[1] Horia Sima, *Sfârșitul unei domnii sângeroase*, Timișoara, 1995, p. 143–145.

Unii lideri ai celorlalte grupări politice au fost implicați în deciziile de cedare a Basarabiei, Nordului Bucovinei, Nord-Estului Transilvaniei și Cadrilaterului, motivând cu toții — dar, în fapt, urmând indicațiile camarilei — că erau preocupați de asigurarea dăinuirii cu orice preț a statului și poporului român, fiind, pe de altă parte, convinși că soarta războiului nu fusese nicidecum decisă în vara anului 1940. Opțiunile lor au fost exprimate deschis în cadrul unor Consilii de Coroană, anume convocate de către Carol al II-lea, la 27 iunie și 30-31 august 1940, pentru dezbaterea notelor ultimative sovietice în privința Basarabiei și Nordului Bucovinei și a presiunilor Axei în problema Transilvaniei[1]. În cadrul respectivelor Consilii sau în afara lor s-au exprimat categoric împotriva cedărilor teritoriale Nicolae Iorga, Iuliu Maniu, Gheorghe I. Brătianu și alți lideri politici de marcă.

În vara anului 1940, după victoria Germaniei în Vest, în evenimentele desfășurate în Europa Est-Centrală rolurile au fost oarecum redistribuite comparativ cu perioada crizei din august 1939: U.R.S.S. a luat locul Germaniei, iar România pe cel al Poloniei. Manifestările și rezultatul au fost același: agresorii s-au încurajat și susținut între ei, iar victima, în cele din urmă, a trebuit să cedeze.

Notele ultimative sovietice. Pierderea Basarabiei și nordului Bucovinei[2]

Rusia (Uniunea) Sovietică nu a recunoscut niciodată unirea Basarabiei cu România prin hotărârea Sfatului Țării din 27 martie 1918. Relațiile dintre cele două țări au cunoscut evoluții sinuoase, de încordare la sfârșitul primului război mondial, apoi o ameliorare după semnarea Protocolului de la Moscova (1929) și reluarea relațiilor diplomatice (1934), ajungându-se până la negocierea unui pact de asistență mutuală în 1936; a urmat o răcire a relațiilor dintre cele două țări, devenind tensionate după 1 septembrie 1939.

La 29 martie 1940, guvernul sovietic și-a anunțat decizia de a „rezolva" problema Basarabiei. În discursul rostit în fața Sovietului Suprem, ministrul de Externe V.M. Molotov declara: „Între țările vecine, pe care eu le-am citat, este una cu care nu avem pact de neagresiune, România. Aceasta se explică prin existența unei chestiuni litigioase

[1] Vezi Ion Mamina, *Consilii de Coroană*, București, 1997, p. 262–268; Petre Țurlea, *Nicolae Iorga în viața politică a României*, București, 1991, p. 360–361.

[2] Vezi V.F. Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia (1918–1940)*, Iași, 1991; Vitalie Văratic, *Șase zile din istoria Bucovinei (28 iunie — 3 iulie 1940)*, Rădăuți, 2001; Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Anul 1940. Drama românilor dintre Prut și Nistru*, București, 1992; Dinu C. Giurescu, *România în al doilea război mondial (1919–1945)*, București, 1999; Alesandru Duțu, Maria Ignat, *1940. Drama României. Rapt și umilință*, București, 2000.

nerezolvate, aceea a Basarabiei, a cărei anexare de către România nu a fost niciodată recunoscută de Uniunea Sovietică"[1].

La 8 mai, Cominternul a adoptat „Directivele" pentru Partidul Comunist din România, în care se cerea ca acesta să militeze pentru „rezolvarea pe cale pașnică a chestiunii Basarabiei și a problemelor litigioase cu țările balcanice vecine", să nu admită „atragerea României în război și transformarea României într-un cap de pod al Angliei și Franței împotriva Germaniei și împotriva URSS"[2].

Momentul ales de Kremlin, care se adresa oficial României cu cereri ultimative privind cedarea neîntârziată și integrală a Basarabiei și Nordului Bucovinei, avea o profundă încărcătură politică și emoțională. Era după capitularea Franței, aliatul continental numărul unu al României. Diplomatul român Alexandru Cretzianu scria în cartea sa intitulată *Ocazia pierdută*, că vestea căderii Franței a avut în România „dimensiuni înspăimântătoare", deoarece, în acel moment, se stinsese „farul care timp de un secol a luminat progresul națiunii noastre".[3]

Sovieticii au profitat din plin de acest șoc psihologic, care cuprinsese România. V. M. Molotov, liderul guvernului și al diplomației sovietice, a socotit necesar să-l convoace pe ambasadorul german la Moscova, contele Friedrich von der Schulenburg, pentru a-i aduce la cunoștință că U.R.S.S. se decisese ca, potrivit paragrafului 3 din Protocolul adițional secret al Pactului de neagresiune din 23 august 1939, să se adreseze Bucureștilor pentru a obține „soluționarea" problemelor Basarabiei și Bucovinei. Dând asigurări că guvernul sovietic va face tot posibilul pentru a „proteja interesele germane în România", Molotov și-a exprimat convingerea că Reichul „nu se va opune desfășurării acțiunii sovietice, ci o va susține"[4]. Din stenograma sovietică a întrevederii Molotov — von der Schulenburg din 23 iunie 1940[5] se desprindea ideea că, după ce în 1939-1940, Kremlinul așteptase în zadar vreun semnal din partea României pentru „soluționarea" situației Basarabiei și Bucovinei, era cazul să „ridice din nou" această problemă Bucureștilor. Moscova se aștepta la o reglementare „pașnică", altfel — a amenințat liderul sovietic — U.R.S.S. „o va rezolva prin forța armată"[6]. Von der Schulenburg și-a reamintit de tratativele sovieto-germane de la Moscova din august 1939 și, după ce a reafirmat poziția de atunci (consacrată, de altfel, în Protocolul adițional secret), anume că Reichul „nu are interese politice în Basarabia", a relevat, în schimb, că avea „interese economice, care acum [în 1940] s-au amplificat din cauza războiului". Ambasadorul german a dat asigurări că va înștiința Berlinul.

Inițiativa sovietică a provocat iritare la Berlin. Nu era vorba numai de momentul în care Kremlinul deschisese criza, ci și de faptul că pretențiile sovietice excedau înțelegerile

[1] Ioan Scurtu, *România și Marile Puteri. 1933–1940*, București, 2000, p. 157.

[2] *Ibidem*, p. 156–157.

[3] Alexandru Cretzianu, Ocazia pierdută, Iași, 1998, p. 64.

[4] *ADAP*, Serie D, 10, p. 3–4; Vitalie Văratic, *op. cit.*, p. 180–181.

[5] Vezi *Dokumenti vneșnei politiki*, 23/1, Moscova, 1995, p. 364–368.

[6] *Ibidem*; Vitalie Văratic, *op. cit.*, p. 178.

Molotov — von Ribbentrop din august 1939. Ministrul de externe al Reichului a întocmit un memorandum special pentru A. Hitler, precizând limitele negocierilor cu Molotov la semnarea Pactului de neagresiune: acord în privința Basarabiei, nimic despre Bucovina[1]. Hitler, desigur informat, „a tunat și a fulgerat" contra lui Stalin, care încălca propriile angajamente asumate. Ceea ce l-a determinat pe Führer ca, de îndată după încheierea campaniei din Vest și, deși Marea Britanie nu fusese subjugată, să se gândească — nota generalul Franz Halder, șeful Statului Major General al forțelor terestre germane, la 25 iunie 1940 în Jurnalul său[2] — la o expediție împotriva U.R.S.S. Oricum, era o chestiune de timp, iar planul operațiunii „Barbarossa" nu avea să fie aprobat decât la 18 decembrie 1940[3]. Așa încât, la 25 iunie 1940, Joachim von Ribbentrop l-a împuternicit pe contele von der Schulenburg să-i afirme lui Molotov „consecvența" Reichului în îndeplinirea angajamentelor asumate prin Protocolul adițional secret din 23 august 1939 în privința Basarabiei; cât privea revendicarea Bucovinei de către U.R.S.S., aceasta constituia „o noutate"[4]. Reichul miza pe soluționarea „pașnică" a diferendului sovieto-român, Kremlinul fiind atenționat că Berlinul avea în România „interese economice dintre cele mai mari", în principal în domeniul agricol și petrolier. Era un motiv pentru care avertismentul german era cuprins în subtextul declarației lui Molotov: U.R.S.S. să-și reglementeze diferendul cu Bucureștii, dar trebuia ca Moscova să știe în mod clar „cât de mare este interesul nostru ca România să nu devină teatru de război".

Condițiile erau întrunite pentru o nouă întrevedere Molotov — von der Schulenburg, la 25 iunie 1940, un prilej de reafirmare a punctelor de vedere, inclusiv despre Bucovina. U.R.S.S. a reafirmat recunoașterea „intereselor Germaniei față de chestiunile economice ale României", dar nu putea admite „tărăgănarea" de către București a diferendului teritorial legat de Basarabia și Bucovina[5]. Prin Molotov, guvernul sovietic s-a angajat să țină la curent Berlinul cu formularea pretențiilor teritoriale față de România, după cum, tot astfel, a promis să nu încurajeze pretențiile revizioniste ale Ungariei și Bulgariei[6]. Este neîndoielnic că, urmare a celor dezbătute la 25 iunie 1940 de contele von der Schulenburg cu Molotov, U.R.S.S. și-a „moderat" pretențiile la adresa României, limitându-și cererile la Basarabia și Bucovina de Nord (cu orașul Cernăuți). Această decizie a fost comunicată de Molotov lui von der Schulenburg, în după-amiaza zilei de 26 iunie 1940[7]. Ambasadorul german a primit din partea guvernului său hotărârea Berlinului de a „convinge" de urgență România să cedeze, altfel un război în zonă devenind „inevitabil".

---

[1] *ADAP*, Serie D, 10, p. 9–10.

[2] Franz Halder, *Voennîi dnevnik, 1939–1942*, 2, Moscova, 1969, p. 60

[3] Vezi Gh. Buzatu, *Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial*, 1, București, 1988, p. 72.

[4] *ADAP*, Serie D, 10, p. 11–12.

[5] Vitalie Văratic, *op. cit.*, p. 188.

[6] *Ibidem*, p. 192.

[7] *ADAP*, Serie D, 10, p. 22–23.

Molotov, la rândul său, s-a angajat să nu țină Reichul în „ignoranță" în acțiunea proiectată pentru „zilele imediat următoare"[1].

Doar peste câteva ceasuri, în seara zilei de 26 iunie 1940, la ora 22,00, V. M. Molotov l-a convocat pe ministrul român la Moscova, Gheorghe Davidescu, pentru a-i înmâna nota ultimativă în care se menționa: „Guvernul U.R.S.S. propune guvernului regal al României: 1) Să înapoieze cu orice preț Uniunii Sovietice Basarabia; 2) Să transmită Uniunii Sovietice partea de nord a Bucovinei, cu frontierele sale, potrivit cu harta alăturată"[2]. În cursul nopții de 26/27 iunie 1940, Gheorghe Davidescu a reușit să trimită la București textul notei ultimative[3] și, concomitent, cu mari dificultăți legate de transmitere, raportul pe marginea întâlnirii sale cu V. M. Molotov[4]. În acest ultim document se menționa că diplomatul român a adoptat, în asemenea împrejurări hotărâtoare, o atitudine demnă și curajoasă, că a apărat drepturile și interesele țării sale și că a combătut deschis, fără menajamente, tentativele lui Molotov de a justifica raptul teritorial. În acest sens, în telegrama cuprinzând raportul se menționa: „În argumentarea mea m-am mărginit a expune drepturile imprescriptibile și mai tari decât orice acord internațional ale României asupra Basarabiei, drepturi care, dacă pot fi confirmate de un tratat, nu pot suferi nici o știrbire prin faptul că unul dintre semnatari n-a efectuat ratificarea [referire la Japonia, care n-a ratificat tratatul internațional privind Basarabia din octombrie 1920 — n.n.]. Am combătut, apoi, observațiile sale [ale lui Molotov] în ceea ce privește condițiile interne din Basarabia. Am arătat, în fine, că termenul de 24 de ore mi se pare insuficient pentru guvernul român să poată lua o hotărâre într-o problemă atât de importantă pentru viitorul neamului nostru"[5].

Cele două stenograme ale întrevederilor Molotov — Gheorghe Davidescu, din 26 iunie 1940 (după orele 22) și 27 iunie 1940 (după orele 23), extrase din așa-zisul jurnal de cabinet al fostului ministru de externe sovietic[6] menționează că, după ce a ascultat și a primit textul notei ultimative sovietice, Gheorghe Davidescu a dezvoltat în fața lui V. M. Molotov o temeinică demonstrație pe tema drepturilor românești asupra Basarabiei și Bucovinei de Nord, un prilej de a puncta o atitudine energică: „Basarabia a fost de cinci secole românească... Bucovina niciodată n-a aparținut Rusiei"[7]. Era — a continuat diplomatul român — în interesul U.R.S.S. ca, la granița de Vest, să existe „o Românie

---

[1] *Ibidem*.

[2] Ioan Scurtu, *Culegere de documente și materiale privind istoria României (februarie 1938 — septembrie 1940)*, București, 1974, p. 241.

[3] Vezi Gh. Buzatu, *România cu și fără Antonescu*, Iași, 1990, p. 80–81.

[4] Vezi V.F. Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia*, p. 215–216.

[5] *Ibidem*.

[6] Vezi V.N. Vinogradov și colab., *Bessarabia na perekrestke evropeiskoi diplomatii. Dokumentî i materialî*, Moscova, 1996, p. 348–354 (doc. nr. 17); p. 361–367 (doc. nr. 23); *Sovetsko-rumînskiie otnoșeniia*, 2, *1935–1941. Dokumentî i materialî*, Moscova, 2000, p. 310–315 (doc. nr. 163); p. 323–327 (doc. nr. 169); Vitalie Văratic, *Șase zile din istoria Bucovinei*, p. 197 și urm.

[7] Vezi Vitalie Văratic, *op. cit.*, p. 199–200.

puternică, unită în frontierele ei etnice și istorice". V.M. Molotov a exprimat dezacordul guvernului sovietic, ceea ce n-a fost suficient pentru Gheorghe Davidescu, care a lansat acest îndemn: „Să lăsăm istoria să judece"[1]. De asemenea, el a refuzat să preia harta pregătită de Molotov, pe care fusese trasată „noua graniță" pe Prut dintre U.R.S.S. și România. În final, Molotov i-a reamintit lui Davidescu cum că, în ziua de 27 iunie 1940, care tocmai avea să înceapă, U.R.S.S. aștepta răspunsul guvernului de la București la nota ultimativă predată.

În viziunea guvernului sovietic, care pregătise în amănunt acțiunea declanșată[2], România n-ar fi trebuit să dea decât un răspuns favorabil pretențiilor sale. În sprijinul politicii externe sovietice, prezentarea notei ultimative s-a făcut sub amenințarea cu recurgerea la forță în cazul neacceptării ei. Formula consacrată era cuprinsă în prevederea ce trimitea la situația existentă, marcată de faptul că „slăbiciunea militară a U.R.S.S. a trecut în domeniul trecutului"[3].

Efectul la București a notei Molotov din 26 iunie 1940 a fost devastator. Au avut loc consultări între reprezentanții forțelor politice, regele Carol al II-lea s-a impus în poziția de arbitru al situației, au fost consultați — fără rezultate pozitive — aliații din Înțelegerea Balcanică, s-au pus speranțe zadarnice în reacția Germaniei, al cărei îndemn categoric: „Cedați!" — exprimat în temeiul bunelor raporturi și chiar al conlucrării sovieto-germane de după 23 august 1939 — a venit mult prea rapid pentru ca să nu se bănuie că Moscova și Berlinul acționau de conivență.

La 27 iunie 1940, s-au întrunit două Consilii de Coroană. În baza deciziilor primului Consiliu, guvernul Gheorghe Tătărescu a transmis Moscovei — ca răspuns la nota ultimativă sovietică din ajun — un mesaj în care se propunea începerea de „discuții amicale". În seara aceleiași zile, cu începere de la orele 23,00, Molotov l-a convocat din nou pe Davidescu[4]. Cu câteva ceasuri înainte de-a se întâlni cu Molotov, Davidescu aflase că omologul său german la Moscova, contele von der Schulenburg, intervenise la Kremlin pentru a obține prelungirea termenului stabilit în nota ultimativă sovietică, ceea ce Molotov n-a admis, dimpotrivă, a adăugat că, în lipsa unui răspuns pozitiv, „trupele sovietice își vor începe operațiunile la miezul nopții"[5].

În atare situație, primindu-l pe Davidescu, care aducea nota de răspuns a Bucureștilor la ultimatum[6], Molotov a respins tentativele de tergiversare, precizând că, pe moment,

---

[1] *Ibidem*, p. 203.

[2] Vezi Corneliu Mihai Lungu, Ioana Alexandra Negreanu, *România în jocul Marilor Puteri. 1939–1940. Documente*, București, 2000; Vitalie Văratic, *Preliminarii la raptul Basarabiei și Nordului Bucovinei*, București, 2000.

[3] *Ibidem*, p. 81.

[4] Vezi minuta întrevederii, în V.N. Vinogradov și colab., *Bessarabia...*, p. 361–367 (doc. nr. 23); *Sovetsko-ruminskie otnoșeniia...*, 2, p. 323–327 (doc. nr. 169); Vitalie Văratic, *Șase zile din istoria Bucovinei*, p. 210–217 (doc. nr. 13).

[5] Vitalie Văratic, *op. cit.*, p. 209.

[6] Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 209.

nimic altceva nu era de negociat decât „numai asupra evacuării trupelor românești din Basarabia și nordul Bucovinei"[1]. Retragerea trupelor române trebuia să înceapă chiar a doua zi, fiind simultană cu intrarea armatei sovietice în teritoriul dintre Prut și Nistru. Pentru aceasta, Molotov urma să se consulte cu liderii Armatei Roșii, iar, după aceea, avea să se revadă cu Davidescu, pentru a-i comunica în scris răspunsul la nota primită de la București[2].

În adevăr, la 28 iunie 1940, cu începere de la ora 1,25, Davidescu a revenit la Ministerul Afacerilor Externe al U.R.S.S. pentru a primi din mâinile lui Molotov personal textul celui de-al doilea ultimatum sovietic[3]. Predându-i documentul, liderul sovietic a încheiat, pe un ton amenințător, că guvernul său nu admitea „*nici o amânare. Toate termenele deja au expirat* (subl. ns.)".[4]

Revenit la Legație, Davidescu s-a îngrijit de transmiterea notei ultimative la București. După primirea acesteia, a fost convocat un nou Consiliu de Coroană, la care majoritatea participanților s-a pronunțat pentru cedare. Pe această bază, guvernul român i-a cerut lui Davidescu, prin telegramă, să înștiințeze în cursul zilei, la ora 11,00, partea sovietică de acceptul României privind evacuarea teritoriului dintre Prut și Nistru[5]. Decizia se explica prin voința guvernului român de a evita „gravele urmări pe care le-ar fi avut recurgerea la forță și deschiderea ostilităților în această parte a Europei".

Evacuarea Basarabiei și a Bucovinei de nord a reprezentat, într-o perspectivă de numai 60–70 de zile, *începutul prăbușirii României Întregite*. Responsabilitatea cădea în seama imperialismelor vecine, dar și în aceea a guvernanților români, care au luat decizia de cedare.

La București, în dimineața de 27 iunie 1940, de îndată după ce s-a recepționat și descifrat integral textul telegramei lui Gheorghe Davidescu, cuprinzând relatarea întrevederii sale cu Molotov din seara precedentă, cercurile guvernamentale, deja cuprinse de derută, în urma semnalelor din cursul nopții, au trecut la acțiune. Carol al II-lea, de comun acord cu șeful guvernului Gheorghe Tătărescu, a convocat Consiliul de Coroană, care s-a reunit cu începere de la ora 12,20 (pentru dezbaterea conținutului notei ultimative). Conform *Jurnalului* regelui Carol al II-lea, au participat 27 miniștri și consilieri regali, dintre care 11 s-au pronunțat împotriva acceptării notei ultimative sovietice (Nicolae Iorga, Gheorghe Gh. Mironescu, dr. Constantin Angelescu, Victor Iamandi, Victor Antonescu, Ștefan Ciobanu, Silviu Dragomir, Traian Pop, Nicolae Hortolomei, Petre Andrei și Ernest Urdăreanu), zece *pentru*, cinci pentru *discuții* și unul *rezervat*. Surprinzătoare este concluzia memorialistului pe marginea bilanțului. Deși 11 demnitari prezenți se pronunțaseră contra, suveranul conchidea în mod straniu: „De la început

---

[1] Vitalie Văratic, *op. cit.*, p. 216.

[2] *Ibidem*, p. 217.

[3] Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 81–82.

[4] Vezi minuta întrevederii, în *Sovetsko-ruminskiie otnoșeniia...*, 2, p. 327–328 (doc. nr. 170).

[5] Vitalie Văratic, *op. cit.*, p. 219–220.

[de la începutul ședinței — n.n.] s-a văzut tendința către cedare"[1]. Mărturiile lui Carol au fost confirmate de un alt martor de vază: Petre Andrei, în al său *Jurnal*[2]. Ambii actori surprinși în epicentrul evenimentelor — unul pe post de „primă vioară", celălalt de secondant — au depus mărturie în acest sens că: la propunerea lui Urdăreanu, s-a decis mobilizarea; în raport cu opiniile enunțate, trebuia să se caute „a câștiga timp de la ruși"; în funcție de evenimentele în continuă derulare, să fie convocat un nou Consiliu de Coroană[3]. Se avea în vedere și o eventuală modificare a guvernului, pentru funcția de premier fiind vizat Alexandru Vaida-Voevod, cooptarea lui Ion Inculeț și Ion Nistor, ca reprezentanți ai provinciilor amenințate și desemnarea lui Constantin Argetoianu la conducerea Ministerului Afacerilor Străine (în locul lui Ion Gigurtu)[4].

La Consiliul de Coroană din seara zilei de 27 iunie 1940 (după ora 21,00) au fost prezenți 28 de consilieri regali și miniștri, survenind o singură schimbare prin prezența lui Alexandru Vaida-Voevod. Regele, în *Jurnalul* său, a prezentat nominal rezultatul votului pentru primirea/respingerea notei ultimative a Kremlinului: 19 *pentru*; șase *contra* (Nicolae Iorga, Victor Iamandi, Ștefan Ciobanu, Silviu Dragomir, Traian Pop, și Ernest Urdăreanu); un *vot expectativ* (Victor Antonescu); două voturi *pentru* (ale lui Gheorghe Tătărescu și Florea Țenescu). Suveranul nota: „Am ieșit din el [din Consiliul de Coroană — n.n.] amărât și dezgustat: toți acei care făceau pe eroii la prânz s-au dezumflat. Numai 6 voturi din cei 26 prezenți [se ignoră prezența și poziția premierului și șefului Marelui Stat Major] au fost pentru rezistență. Numele lor merită să fie înscrise cu litere de aur în cartea demnității românești". După Petre Andrei, datele prezentate de generalii Florea Țenescu și Ioan Ilcuș ar fi fost „uluitoare", decisive în a întări convingerea că România *nu putea* să reziste în fața unei agresiuni din partea U.R.S.S., combinată, eventual, cu atacurile Ungariei și Bulgariei[5]. Astfel, la aviație, raportul dintre România și U.R.S.S. era de 0 la 5, iar, în ce privea forțele de infanterie, România dispunea de 40 de divizii, comparativ cu 141 divizii (U.R.S.S., Ungaria și Bulgaria laolaltă)[6]. Totul trebuia să conducă la întărirea concluziei celor prezenți că România nu avea altă cale de urmat decât acceptarea pretențiilor teritoriale ale Kremlinului.

O notă din 19 iunie 1940 a Secției a 2-a a Marelui Stat Major român arăta că „limpezirea" situației internaționale nu se produsese, cât timp Londra spera să atragă S.U.A. și U.R.S.S. în efortul de război comun împotriva Reichului nazist[7]. Potrivit informațiilor captate la Marele Stat Major român, U.R.S.S. avea temeri din partea

[1] Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 42.
[2] Cf. Petre Andrei, *Jurnal. Memorialistică. Corespondență*. Ediție V.F. Dobrinescu și colaboratorii, Iași, 1993, p. 89–91.
[3] *Ibidem*, p. 90.
[4] Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 43.
[5] Petre Andrei, *op. cit.*, p. 92.
[6] *Ibidem.*
[7] Florica Dobre și colaboratorii, *Anul 1940. Armata română de la ultimatum la dictat. Documente*, I, București, 2000, p. 6–7.

Fig. 282 Generalul Florea Țenescu.

Fig. 283 Generalul Ioan Ilcuș.

Germaniei și, în acel context, pentru a-și asigura „poziții militare favorabile", continua să supravegheze Finlanda și ocupase Țările Baltice. Cu referire la România, sinteza reținea (și pronostica) cum că „aceleași necesități strategice ar putea îndreptăți Rusia Sovietică să-și îndrepte atenția sa și asupra României, propunându-și să ocupe Basarabia și Bucovina și, eventual, chiar să ducă frontul pe Carpații Răsăriteni. Intenția trebuia întrevăzută ca foarte probabilă"[1]. Îngrijorările au fost alimentate, în perioada 16–26 iunie, de violările frecvente ale graniței aeriene a României de către avioanele sovietice[2].

Deși situația se agrava, Carol al II-lea nu a îngăduit elaborarea unui plan de evacuare a Basarabiei, menținându-se pe poziția că România nu va ceda „nici o brazdă". Această lipsă de prevedere a avut consecințe dezastruoase asupra autorităților și bunurilor publice, precum și a populației.

În zilele de 26–27 iunie 1940, Armatele 3 și 4 din Bucovina și, respectiv, Basarabia, au intrat, potrivit ordinelor ministrului Apărării Naționale și șefului Marelui Stat Major, în „dispozitiv de apărare" pe Nistru[3], pentru ca, la 28 iunie 1940, în zori, ele să primească ordinul generalului Florea Țenescu de a începe evacuarea din Basarabia și a organiza „rezistența" pe Prut[4]. În aceeași zi, la ora 11,30, a pornit ordinul privind evacuarea generală a teritoriului dintre Nistru și Prut, cu termenul final 2 iulie 1940, ora prânzului, și stabilirea precisă a orarului pentru localitățile părăsite, retragerea unităților de infanterie și cavalerie, evacuarea familiilor ofițerilor, a funcționarilor și bolnavilor, a materialelor de război și de cale ferată, abandonarea căilor ferate, întreprinderilor, uzinelor etc.[5] Istoricul Dinu C. Giurescu a surprins astfel retragerea armatei și autorităților române de dincolo de Prut: „Grupe comunizate constituite din evrei, ruși, ucraineni, găgăuzi și chiar români au început provocările împotriva armatei române și a civililor în retragere. Au dezarmat unele unități,

[1] *Ibidem*, p. 7.
[2] *Ibidem*, p. 15–17 (vezi raportul nr. 20 5839/B din 26 iunie 1940).
[3] *Ibidem*, p. 24.
[4] *Ibidem*, p. 26.
[5] *Ibidem*, p. 28–29.

Fig. 284 3 iulie 1940. București, Calea Victoriei. Locuitorii Capitalei păstrând un moment de reculegere pentru pierderea Basarabiei și Nordului Bucovinei.

au scuipat pe ofițeri; aruncau cu pietre, huiduiau. În așteptarea trupelor sovietice, aceste bande au scos și au rupt tricolorul de pe instituțiile publice și l-au înlocuit cu steagul roșu. Unități sovietice au luat prizonieri militari români, ofițerii fiind arestați. Armata română n-a reacționat. Primise ordin să nu răspundă prin foc la aceste provocări și atacuri"[1].

În șase zile, 28 iunie — 3 iulie 1940, România a cedat Uniunii Sovietice 50 762 km² (Basarabia — 44 500 km² și Nordul Bucovinei cu 6 262 km²), cu 4 021 086 ha teren agricol (20,59% din suprafața agricolă a țării); 3 776 309 locuitori, dintre care: 53,49% — români; 10,34% — ruși; 15,30% — ruteni și ucraineni; 7,27% — evrei; 4,9% — bulgari; 3,31% — germani; 5,12% — alții. Arhive de mare valoare, biblioteci publice și particulare cu sute de mii de volume, mari cantități de material feroviar, depozite de muniții, echipament, zeci de mii de refugiați și tot atâtea gospodării și locuințe, cu tot inventarul lor, au fost părăsite în câteva ore, în fața ocupantului. Pentru populația românească din Basarabia și Bucovina de nord a început unul din capitolele cele mai tragice ale existenței sale — ocupația sovietică, prigoana politică și cultural-religioasă, deportările masive în alte zone ale U.R.S.S., chiar dincolo de Cercul Polar[2].

Acțiunile U.R.S.S. din iunie — iulie 1940 au avut, în ansamblu, un efect catastrofal asupra României. Notele ultimative din 26–27 iunie 1940 nu numai că au inaugurat, ci, pur și simplu, au declanșat procesul dezintegrării teritoriale a României. Căci, odată satisfăcute revendicările Moscovei, nu mai puteau fi stăvilite pretențiile revizioniste ale Ungariei și Bulgariei, ambele încurajate de Germania, Italia și U.R.S.S.

[1] Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 20–21.

[2] Vezi Florin Mătrescu, *Holocaustul roșu*, București, 1998.

2. Presiunile Germaniei și Italiei asupra României. Cedarea Cadrilaterului și a nord-estului Transilvaniei

Constatând eșecul politicii sale externe, Carol al II-la a decis o schimbare esențială de orientare. La 1 iulie 1940 s-a anunțat oficial că România a renunțat la garanțiile anglo-franceze din aprilie 1939, care nu avuseseră nici o valoare practică.

La 4 iulie s-a format un nou guvern, prezidat de Ion Gigurtu, având în fruntea Ministerului Afacerilor Străine pe Mihail Manoilescu, personalități cunoscute pentru orientarea lor filogermană și filoitaliană. În aceeași zi, România a declarat că se orientează spre Axă. La 11 iulie, România s-a retras din Societatea Națiunilor care, în fapt, nu mai funcționa.

Hitler devenise stăpânul Europei, spre el îndreptându-și speranțele atât liderii statelor revizioniste (Ungaria, Bulgaria), cât și ai României. La 27 iunie 1940 (deci în plină criză sovieto-română), guvernul Bulgariei a transmis Departamentului Politic al Reichului un memorandum prin care insista să i se dea asigurări „în sensul ca Germania să recunoască justețea revendicărilor bulgare asupra Dobrogei și să poată să promită satisfacerea lor atunci când va sosi momentul"[1]. În aceeași zi, înainta un memorandum similar și guvernul Ungariei, care afirma că era supus la o „discriminare flagrantă", de vreme ce nu i se acordau teritoriile pe care de multă vreme le revendica pe seama României[2].

La 2 iulie 1940, regele Carol al II-lea s-a adresat direct lui Adolf Hitler, insistând pentru „o colaborare mai intimă cu Germania", care ar fi putut fi „întărită" de o alianță și de trimiterea unei misiuni militare germane în România[3]. Replica Führerului, din 3 iulie 1940, a fost prezentată regelui Carol al II-lea a doua zi, având — la numai câteva ceasuri după terminarea evacuării dezastruoase din Basarabia și Nordul Bucovinei — efectul unui trăznet la București: Carol al II-lea era avertizat că România „nu va putea evita cedarea unor teritorii care sunt populate de unguri sau bulgari și nu de români". Soluționarea problemei era considerată ca reprezentând „condiția primordială pentru o pacificare reală a Balcanilor"[4]. Asistat de Mihail Manoilescu, Carol al II-lea a acceptat de îndată, în principiu, ideea de a negocia direct cu Budapesta și Sofia, dar voia asigurări că Ungaria și Bulgaria nu vor emite pretenții „dincolo" de rațiunile politice și de realitățile etnice. În mod concret, suveranul nu respingea „vaste și reciproce schimburi de populație"[5], după cum glăsuia noul mesaj, din 6 iulie 1940, adresat Führerului, care era implorat să

[1] *Diplomația cotropitorilor. Repercusiunile ei asupra Basarabiei și Bucovinei de Nord.* Alcătuire și traducere de A. Balanovschi, Chișinău, 1993, p. 143–144.

[2] *Ibidem*, p. 143.

[3] Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 89.

[4] Cornel Grad, *Al doilea arbitraj de la Viena*, Iași, 1998, p. 61.

[5] *Ibidem*, p. 163.

acorde României „sprijin moral" în negocierile ce urmau a fi angajate cu Ungaria și Bulgaria.

Răspunsul lui Hitler din 15 iulie 1940[1] trimitea Bucureștii să se înțeleagă direct cu Budapesta și Sofia, recomandând ca rațiunea să prevaleze asupra pasiunilor și emoțiilor. Evoluția evenimentelor, în concepția Führerului, dovedise că revizuirea frontierelor devenise inevitabilă și, mai mult, cu cât ea „se producea mai devreme, cu atât mai mari vor fi foloasele ei". El ținea să avertizeze: „Orice încercare de a înlătura, prin manevre tactice de vreun fel sau altul, pericolele care amenință țara dumneavoastră trebuie [să sufere] și va suferi un eșec. *Sfârșitul, mai devreme sau mai târziu — și poate în foarte scurt timp — ar putea fi chiar distrugerea României* (subl. ns.)"[2].

S-a ajuns, în acest fel, la întâlnirile premierilor și miniștrilor de Externe ai Ungariei (9 iulie 1940), României (26–27 iulie)[3] și Bulgariei (26 iulie 1940) cu Hitler și Mussolini și cu colaboratorii acestora.

Vizitele întreprinse de Ion Gigurtu și Mihail Manoilescu la Berghof și Roma, întâlnirile cu Hitler și cu Mussolini nu au schimbat poziția celor doi lideri. Führerul a declarat „cu franchețe" că „România va trebui în primul rând să se înțeleagă prin tratative directe cu Ungaria și Bulgaria asupra diferendelor teritoriale cu acești vecini"[4]. O atitudine similară a adoptat și Ducele.

Reveniți în țară, cei doi demnitari au început să pregătească opinia publică, prin interviuri, articole în presă, declarații la radio, asupra necesității de a se efectua un schimb de populație cu Ungaria și Bulgaria, care să ducă la „rezolvarea definitivă a problemei minorităților de același sânge cu popoarele învecinate cu noi"[5]. Acest schimb de populație — preciza Gigurtu — „implică fatal și mici cesiuni teritoriale din partea noastră"[6].

La rândul ei, Uniunea Sovietică sprijinea revendicările teritoriale ale Bulgariei și Ungariei asupra României. Într-un manifest difuzat în numele Partidului Comunist din România, purtând data de 8 august 1940, se afirma că „stăpânirea imperialistă" de peste două decenii asupra Ardealului și Dobrogei a supus „popoarele din aceste teritorii unei subjugări sângeroase". De aceea, ele trebuiau să beneficieze de dreptul la autodeterminare „până la despărțirea de statul român". Trupe sovietice erau concentrate la granița României, recurgând la incidente care erau înregistrate cu mare îngrijorare la București.

---

[1] Ioan Scurtu, *România și Marile Puteri (1933–1940)*, 2, p. 170–173. Despre activitatea Ministerului Afacerilor Străine al României în iulie — august 1940, vezi Corneliu Mihai Lungu, Ioana Alexandra Negreanu, *România în jocul Marilor Puteri 1939–1940, passim*.

[2] Ioan Scurtu, *op. cit.*, 2, p. 171–173.

[3] Vezi detalii despre turneul diplomatic al lui Ion Gigurtu și Mihail Manoilescu la Hitler și Mussolini, în Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena. Memorii. iulie-august 1940*. Ediție Valeriu Dinu, București, 1991, p. 104–127.

[4] I. Calafeteanu, *Români la Hitler*, București, 1999, p. 41.

[5] „Universul" din 10 august 1940.

[6] *Ibidem*.

Cedarea Cadrilaterului. La 31 iulie 1940, Fabricius, ministrul Germaniei la București, i-a transmis lui Mihail Manoilescu decizia lui Hitler ca România să cedeze Bulgariei Cadrilaterul, iar granița dintre cele două țări să fie cea de dinainte de 1913. Tratativele româno-bulgare au început la Craiova, în ziua de 19 august 1940[1].

Încă înainte de începerea negocierilor, partea română a cerut păstrarea orașului Silistra și o suprafață de 2 000 km² pe care trăiau 37 500 de români și 14 500 bulgari, ceea ce însemna ca România să rămână cu Balcicul, Caliacra și Cavarna. Dar guvernul bulgar a respins categoric această idee. Nici sugestia lui Mihail Manoilescu de a avea loc o discuție prealabilă între cei doi miniștri de Externe — român și bulgar — nu a fost acceptată. În fața acestui refuz, Mihail Manoilescu a trimis câte un memoriu lui Ribbentrop și Ciano, în care argumenta punctul de vedere al României, dar atât la Berlin, cât și la Roma s-a considerat că orice demers era inutil.

Tratativele de la Craiova s-au desfășurat într-o atmosferă încordată. Delegația română era condusă de Alexandru Cretzianu, secretarul general al Ministerului Afacerilor Străine, iar cea bulgară de Svatoslav Pomenov, ministru plenipotențiar. Știindu-se câștigători, bulgarii n-au admis nici o concesie. Românii au cerut extrateritorialitate pentru castelul Balcic, argumentând și cu faptul că, în 1913, Carol I a refuzat să extindă frontiera dobrogeană mai la sud pentru a nu trece la România castelul regelui Ferdinand al Bulgariei de la Euxinograd. Argumentul nu i-a convins pe negociatorii bulgari.

În ziua de 23 august s-a desfășurat Consiliul de Coroană, convocat de Carol al II-lea, pentru a analiza mersul tratativelor româno-bulgare și româno-ungare. Între vorbitori s-a remarcat C. Argetoianu, care a spus: „În chestiunea Cadrilaterului, cine cedează ? Cine ratifică ? De ce grabă ? Nu suntem în fața unui ultimatum, totuși capitulăm. E primejdios precedent pentru negocierile cu Ungaria, ne slăbim argumentele". Victor Iamandi și-a exprimat o „nedumerire": „Când s-a dat Basarabia, s-a motivat capitularea cu necesitatea de a apăra restul țării. Totuși, se cedează acum Cadrilaterul". La rândul său, mitropolitul Nicolae Bălan a declarat că „nu înțelege rostul grabei cu care am fost împinși noi singuri la lichidarea litigiilor cu vecinii. Cred că explicația este că suntem considerați prea slabi și prea puțin rezistenți". Intervenind, primul ministru Ion Gigurtu a precizat: „Începerea negocierilor a fost o necesitate inexorabilă, impusă nouă de împrejurări"[2].

Un studiu întocmit de Secția 3 a Marelui Stat Major la 26 august aprecia: „1) Ne considerăm complet izolați și lipsiți de sprijinul material și politic al oricărei puteri străine; 2) Ne considerăm în situația de a fi atacați — cu certitudine, simultan, de către ruși și unguri, deci la frontierele de Est, Nord și Vest; cu oarecare probabilitate de către bulgari și iugoslavi, care vor căuta să speculeze situația noastră grea. 3) Ne considerăm, din punct de vedere politic, înșelați de către germani și de către ruși și de către bulgari, atât în tratativele existente, cât și în promisiunile vagi care ne-au fost făcute"[3].

---

[1] Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena. Memorii*, p. 136–137.

[2] Valer Pop, *Bătălia pentru Ardeal*. Ediție N. Mareș, București, 1991, p. 122–126.

[3] *23 August 1944. Documente*, 1, București, 1984, p. 95.

În acest context, tratativele româno-bulgare s-au concentrat asupra unor detalii, iar Tratatul de la Craiova a fost semnat la 7 septembrie 1940. Tratatul consemna faptul că România ceda Bulgariei partea de sud a Dobrogei, numită Cadrilater.

Dictatul de la Viena. Pe baza recomandărilor lui Hitler și Mussolini, au început, în ziua de 16 august 1940, tratative româno-ungare la Turnu Severin. Delegația română era condusă de Valer Pop, iar cea ungară de Andrei de Hory. Negocierile s-au desfășurat extrem de anevoios, datorită revendicărilor exagerate ale Ungariei[1]. Astfel, delegații Budapestei au emis pretenții asupra unui teritoriu însumând aproximativ 68 000 km² și 3,9 milioane locuitori, din care 2,2 milioane români și 1,2 milioane maghiari[2], în timp ce delegația română s-a pronunțat pentru un schimb de populație și mici rectificări teritoriale. Propunerea Ungariei — a declarat Valer Pop în ședința finală — era una „exclusiv teritorială", excluzând putința schimbului de populație. Or, a specificat delegatul Bucureștilor, „nu putem lua în considerare nici astăzi, nici în viitor, propuneri care trec sub stăpânire străină chiar numai un singur român"[3].

Constatând că tratativele româno-ungare nu ajungeau la nici un rezultat, Hitler a decis să intervină personal pentru rezolvarea situației. La 27 august a stabilit cu propria-i mână granița de stat între România și Ungaria. Istoricul german Hillgruber, care a studiat îndeaproape această chestiune, aprecia că în acea zi „Hitler a luat una din cele mai funeste hotărâri ale sale"[4]. Apoi, cu de la sine putere, nesolicitate de nici una din părțile contractante, Germania și Italia, prin Joachim von Ribbentrop și Galeazzo Ciano, și-au asumat funcția de arbitri și au convocat separat pe reprezentanții Bucureștilor și Budapestei la Viena. Aici li s-a comunicat că nu era vorba de noi discuții, ci despre o hotărâre a arbitrilor, Germania și Italia, pe care România și Ungaria trebuia să o accepte.

Ca urmare, Carol al II-lea, a convocat, în noaptea de 30 august (cu începere de la ora 3) un Consiliu de Coroană lărgit, pentru a hotărî dacă România acceptă sau nu arbitrajul. Participanții se aflau într-o stare de confuzie. Se cerea, după cum a observat Nichifor Crainic, prezent la dezbateri, „acceptarea arbitrajului fără să bănuiască măcar sentința de la Viena"[5]. Dintre cei prezenți, 21 s-au pronunțat *pentru* „arbitraj", iar zece *contra* (C.I.C. Brătianu, Ion Mihalache, Arthur Văitoianu, Victor Iamandi, Silviu Dragomir, Mihai Popovici, A.C. Cuza, dr. C. Angelescu, Victor Antonescu), fiind și o abținere[6].

[1] Valer Pop, *op. cit.*, p. 126–136. Încă din februarie 1940, locotenent-colonelul Radu Davidescu, atașatul militar român la Budapesta, informa că revizionismul ungar atinsese paroxismul (cf. Alesandru Duțu și colab., *Atașații militari transmit. 1938–1941*, București, 2001, p. 132–137).

[2] Cornel Grad, *op. cit.*, p. 83.

[3] Valer Pop, *op. cit.*, p. 134–135.

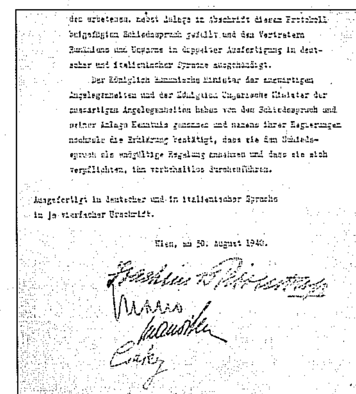
[4] Andreas Hillgruber, *op.cit.*, p.126.

[5] Nichifor Crainic, *Zile albe, zile negre. Memorii*, 1, București, 1991, Ediție de Nedic Lemnaru, p. 319.

[6] Cornel Grad, *op. cit.*, p. 95–97.

Fig. 285 30 august 1940. Semnarea dictatului de la Viena.

den erbetenen, nebst Anlage in Abschrift diesem Protokoll beigefügten Schiedsspruch gefällt und den Vertretern Rumäniens und Ungarns in doppelter Ausfertigung in deutscher und italienischer Sprache ausgehändigt.

Der Königlich Rumänische Minister der auswärtigen Angelegenheiten und der Königlich Ungarische Minister der auswärtigen Angelegenheiten haben von dem Schiedsspruch und seiner Anlage Kenntnis genommen und namens ihrer Regierungen nochmals die Erklärung bestätigt, dass sie den Schiedsspruch als endgültige Regelung annehmen und dass sie sich verpflichten, ihn vorbehaltlos durchzuführen.

Ausgefertigt in deutscher und in italienischer Sprache in je vierfacher Urschrift.

Wien, am 30. August 1940.

Fig. 286 Semnăturile miniștrilor de Externe ai Germaniei, Italiei, României și Ungariei pe textul dictatului de la Viena.

La rândul său, ministrul de Externe al Ungariei a primit împuterniciri să semneze decizia arbitrilor. Pe această bază, Joachim von Ribbentrop și Galleazzo Ciano au prezentat harta cu noua graniță între România și Ungaria. România era silită să cedeze Ungariei partea de Nord-Est a Transilvaniei, reprezentând 43 492 km², cu 2,6 milioane de locuitori, din care 50,2% români, 37,1% maghiari, 5,7% evrei, 2,8% germani, 1,9% țigani, 2,3% ruteni, cehi, slovaci[1].

După semnarea deciziei arbitrilor, miniștrii de Externe ai Germaniei și Italiei au semnat declarații prin care garantau „integritatea și inviolabilitatea teritoriului statului român".

La București a fost convocat cel de-al doilea Consiliul de Coroană, care s-a desfășurat în noaptea de 30/31 august 1940, în prezența lui Alexandru Romalo, venit special de la Viena, cu documentele semnate după ora prânzului acolo, ceea ce a îngăduit analiza concretă a dictatului și, de asemenea, a declarației de garanție a granițelor rămase („actuale") ale României acordată de Germania și Italia[2]. Iuliu Maniu, care nu participase la reuniunea precedentă a Consiliului de Coroană, a declarat: „Cei care au semnat o astfel de învoială [arbitrajul]

[1] Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 31.

[2] Alesandru Duțu, Maria Ignat, *1940...*, p. 240 și urm.

n-au fost reprezentanții poporului românesc și, în orice caz, n-au fost reprezentanții poporului românesc din Ardeal, deși nu vreau să fac nici un fel de deosebire între românii din vechiul Regat și românii din Ardeal".

Considerații privind cedările teritoriale. În legătură cu dezmembrarea țării, în vara anului 1940, rămân cel puțin două întrebări fundamentale[1]: 1) Nu ar fi fost posibilă evitarea pierderilor teritoriale prin *respingerea* notelor ultimative sovietice și a dictatului de la Viena? 2) Participanții la Consiliile de Coroană, pe umerii cărora regele Carol al II-lea a urmărit să arunce responsabilitatea pierderii Basarabiei, nordului Bucovinei, Cadrilaterului și nord-estului Transilvaniei nu cumva au fost intoxicați în chip premeditat pentru a li se forța opțiunile și, dacă era așa, *în ce împrejurări, de către cine și de ce*?

Primul aspect ce se impune a fi relevat privește faptul că, în iunie 1940, factorii politici și militari de la București, opinia publică națională, n-au împărtășit în totalitate punctul de vedere după care admiterea pretențiilor sovietice ar fi fost unica soluție. Au existat asemenea poziții chiar în Consiliul de Coroană (Nicolae Iorga și ceilalți care au votat împotriva evacuării Basarabiei și nordului Bucovinei). Cu titlu de exemplu, menționăm protestul energic (acoperit cu câteva mii de semnături) rostit la 2 iulie 1940 de Ștefan Ciobanu în ședința comună a Comisiilor de Politică Externă ale Adunării Deputaților și Senatului. Cu același prilej, s-a prezentat un memoriu cu un conținut similar, subscris de Nicolae Iorga, Iuliu Maniu, Constantin I.C. Brătianu, Virgil Madgearu, Constantin Angelescu, Stelian Popescu ș.a. La rândul său, generalul Ion Antonescu a fost primit în ziua de 1 iulie 1940 în audiență de către regele Carol al II-lea, căruia i-a înaintat o scrisoare de protest contra admiterii cedărilor de teritorii[2], ceea ce a provocat reacția monarhului și surghiunirea semnatarului.

Al doilea aspect este următorul: cât de temeinice, cât de exacte au fost datele expuse în ședințele Consiliilor de Coroană din 27 iunie 1940 de către persoanele cele mai autorizate — premierul Gheorghe Tătărescu, generalul Florea Țenescu, șeful Marelui Stat Major, și generalul Ioan Ilcuș, ministrul de Război? Spre edificare, menționăm — după varianta Gheorghe Tătărescu — pe șefii militari: „Aceștia — avea să relateze, la 1 mai 1943, fostul premier —, în fraze sobre, expun un punct de vedere comun: de va fi nevoie, armata se va bate, dar se va bate într-o disproporție de forțe care nu poate lăsa nici o îndoială asupra sfârșitului"[3]. După mai puțin de trei ani, Gheorghe Tătărescu avea să pretindă că cel mai elocvent a fost generalul Țenescu. „O expunere completă și, în

[1] Hoover Institution on War, Revolution, and Peace. Hoover Archives, Stanford University, Palo Alto, California, USA, Collection D. G. Popescu, Box. Nr. 3.

[2] *Pe marginea prăpastiei. 21–23 ianuarie 1941*, 1, București, 1992, p. 51–56. Memoriul, întocmit în cursul lunii iunie 1940, dar nedefinitivat, a fost urmat de o scrisoare, din iulie 1940, predată, tot atunci, regelui Carol al II-lea (*ibidem*, p. 57–58).

[3] Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 93.

același timp, impresionantă a situațiunii create a fost făcută de șeful Statului Major, generalul Țenescu, care, după ce a declarat că armata își va face datoria, a stăruit asupra inegalității forțelor ce aveau să se înfrunte. El a pus în lumină capacitatea de luptă, instrucție și utilaj a Armatei Sovietice și a conchis că armata noastră ar putea rezista câtăva vreme, retrăgându-se pe Siret, numai dacă ar putea conta pe sprijinul ulterior al unei mari armate aliate, pusă în mișcare de crearea unui front politic, care ar crea un nou front militar. Fără de acest sprijin, șeful Statului Major este de părere să acceptăm *ultimatumul*, pentru a nu fi obligați să cedăm mâine mai mult decât ceea ce ni se cere azi"[1].

Apelând la *Jurnalul* lui Petre Andrei, aflăm că generalul Țenescu a avansat cifre, în ședința Consiliului de Coroană din seara zilei de 27 iunie 1940. Esențială, în determinarea unui curent de opinie favorabil acceptării revendicărilor Moscovei, a fost comunicarea potrivit căreia România nu putea opune mai mult de 40 de divizii celor peste 140 de divizii reunite ale posibililor inamici (Bulgaria, Ungaria, U.R.S.S.), din care numai U.R.S.S. dispunea de 100 divizii de infanterie, 20 de brigăzi de cavalerie, 7 divizii moto și parașutiști[2].

În ultimii ani au ieșit la iveală unele documente de mare interes pentru această problemă. Între acestea se disting: *Nota-raport* din 18 iulie 1940, semnată de generalul-maior V. Melikov, profesor la Academia Marelui Stat Major al Armatei Roșii, care a fost desemnat de mareșalul S.K. Timoșenko, ministrul Apărării al U.R.S.S., să inspecteze în ce fel trupele Frontului de Sud (comandant — general de armată G.K. Jukov) și-au îndeplinit misiunea în lunile iunie-iulie 1940, în cadrul operațiunii proiectate de *Stavka* sovietică pentru cazurile de acceptare/neacceptare a notelor ultimative prezentate României pentru cedarea Basarabiei și Bucovinei de Nord[3]; *Raport* asupra acțiunilor trupelor Frontului de Sud pentru eliberarea Basarabiei și Bucovinei de nord, iunie-iulie 1940, semnat de generalul G.K. Jukov și principalii săi colaboratori; *Nota* privind componența trupelor Frontului de Sud la data de 2 iulie 1940. Documentele menționate cuprind informații esențiale pentru elucidarea unor aspecte ale problemei abordate, mai precis: dispoziția forțelor mobilizate de sovietici, valoarea lor, operațiile planificate (scopuri, mijloace, aria de extindere etc.).

În temeiul acestor documente, se cunosc cu precizie următoarele aspecte: decizia Moscovei de a acționa împotriva României s-a luat în prima decadă a lunii iunie 1940 (adică atunci când Marea Britanie și Franța se confruntau cu asaltul Wehrmacht-ului în Vest, iar Hitler era, literalmente, absorbit de stadiul final al operațiunii declanșate la 10 mai 1940); nebănuindu-se care avea să fie reacția lui Hitler pe tema respectării protocolului secret din 23 august 1939, Moscova a proiectat inițial operația pentru așa-zisa „eliberare" (în fapt, ocupare) concomitentă a Basarabiei și Bucovinei (integral); operația

[1] Gheorghe Tătărescu, *Mărturii pentru istorie*, București, 1996, p. 258.

[2] Petre Andrei, *op. cit.*, p. 92.

[3] Vezi *Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele lui pentru Basarabia. Culegere de documente*, Chișinău, 1991, p. 26–81.

cădea în sarcina trupelor Frontului de Sud (comandant — generalul Jukov), cu bazele în Regiunea militară specială Kiev și în Regiunea militară Odessa, reunind trei armate (5, 9 și 12); stadiul final al pregătirii Armatelor 9 și 12 s-a limitat la perioada 11–27 iunie 1940, astfel ca, la 24 iunie 1940, trupele să fie concentrate și, la 28 iunie 1940 (ora 14 ora Bucureștilor), să fie pregătite pentru momentul „trecerii frontierei de stat"; la nivelul comandamentului Frontului de Sud s-au întocmit două variante ale planului de operațiuni: prima, la 17 iunie 1940 (prezentată *Stavkăi* la 22 iunie 1940), iar cea de a doua — ulterior, ambele având în vedere cele două ipoteze: acceptarea/ respingerea de către România a pretențiilor sovietice. *Nota-raport* semnată de generalul Melikov trimitea la cele două variante ale acțiunii Frontului de Sud; ambele contrazic categoric demonstrațiile generalului Țenescu, făcute în Consiliul de Coroană la 27 iunie 1940, în sensul că, dacă se accepta riscul unui război cu U.R.S.S., Armata Roșie ar fi depășit Prutul și chiar Siretul.

În primul rând, generalul trebuia, la nivelul la care acționa, să pretindă a fi fost bine informat de către Secția a II-a asupra intențiilor Moscovei; în al doilea rând, el trebuia să presupună că trecerea Prutului ar fi însemnat, din partea lui Stalin, o încălcare a condițiilor protocolului secret din 23 august 1939, ceea ce n-ar fi îngăduit Hitler, tot așa cum n-a permis, chiar în acele zile, înghițirea Sudului Bucovinei de către Kremlin. Pe de altă parte, *Nota-raport* a lui Melikov confirmă că, pentru a cotropi Basarabia și Bucovina, în cazul rezistenței României, trupele sovietice au fost pregătite să angajeze o operațiune ofensivă, cu Prutul ca limită vestică: „Dacă Guvernul României nu cade de acord să părăsească benevol Bucovina și Basarabia și să-și retragă trupele peste râul Prut — sintetiza Melikov —, Armatele Roșii, printr-o ofensivă vertiginoasă, executată pe linia Nistrului, urmau *să elibereze cu arma în mână Bucovina și Basarabia* (subl. ns.)"[1]. În asemenea situație, sovieticii trebuiau să execute, potrivit lui Jukov, o lovitură concentrată cu Armata 12 de-a lungul Prutului cu direcția Iași, iar cu Armata 9 de la sud de Chișinău pe direcția Huși. Varianta a doua, expusă tot de Melikov, avea în vedere „rezolvarea pe cale pașnică a problemei", adică acceptarea pretențiilor Moscovei de către București, ceea ce ar fi necesitat „introducerea rapidă în Bucovina și Basarabia doar a unei părți a trupelor sovietice concentrate pe Nistru, în scopul ieșirii neamânate pe traseul râului Prut"[2].

Examinând planurile sovietice, se adeverește că, la 27 iunie 1940, în discuțiile purtate în cele două Consilii de Coroană de la București a fost dezbătută ipoteza unui atac armat al U.R.S.S. dacă s-ar fi respins nota ultimativă a lui Molotov. Ceea ce nu putea să constituie numaidecât un argument pentru cedare, ci, dimpotrivă, și pentru respingerea agresivității Moscovei.

În acest cadru nu poate fi ignorată problema valorii și calității trupelor sovietice destinate operațiunilor din Basarabia și Bucovina. În vara anului 1940, România nu putea miza pe mai mult de 40 de divizii, din care, pentru apărarea frontierelor de nord-est,

[1] *Ibidem*, p. 26.
[2] *Ibidem*.

se rețineau aproximativ 20 de mari unități (16 divizii de infanterie, două divizii de cavalerie ș.a.), plus cel mult două-trei divizii de infanterie din rezerva Marelui Stat Major[1].

În ședința Consiliului de Coroană din seara de 27 iunie 1940, generalul Țenescu s-a referit la existența în subordinea sa a 40 de divizii, apreciere corectă. În schimb, el a evaluat (după varianta Petre Andrei) la peste 140 de divizii valoarea forțelor reunite ale U.R.S.S., Ungariei și Bulgariei. Cifrele avansate au fost exagerate. Mai întâi, pentru că nu se cunoaște existența nici unui plan de acțiune comună a celor trei state în cazul în care România ar fi respins notele ultimative ale Moscovei. În al doilea rând, generalul Țenescu, evaluând separat forțele sovietice, a identificat: 100 divizii de infanterie, 20 brigăzi de cavalerie, șapte divizii motorizate[2], ceea ce era inexact, fapt ce poate fi interpretat ca o tentativă de dezinformare a participanților la ședința Consiliului de Coroană[3].

Un alt aspect important privește gradul în care autoritățile române au fost la curent în 1940 cu preparativele militare ale U.R.S.S. de acțiune în Basarabia și Bucovina și, mai mult, cu riscurile reale ale respingerii notelor ultimative ale lui Molotov. Studiile și monografiile, lucrările cu caracter memorialistic, începând, de pildă, cu cartea lui Grigore Gafencu din 1944[4], s-au referit la preparativele U.R.S.S. (pe plan diplomatic, îndeosebi) din 1939-1940 în vederea ocupării Basarabiei, Moscova acționând — precum în cazurile Finlandei, Țărilor Baltice și Poloniei — pentru transpunerea în viață a prevederilor Protocolui secret Ribbentrop-Molotov. Într-un asemenea context au fost luate în considerație toate declarațiile făcute de Molotov, liderul diplomației sovietice, preparativele pentru un atac în Basarabia, demersurile Kremlinului la Berlin etc. N-au fost neglijate pregătirile militare, sub acest aspect sovieticii avansând odată cu desfășurarea evenimentelor, în 1939–1940. Secția a II-a a Marelui Stat Major a obținut informații și a alcătuit sinteze, care au fost la îndemâna principalilor dintre factorii implicați în deciziile din iunie 1940 ale Consiliilor de Coroană de la București (guvern, rege și armată). Aceștia au fost la curent în 1940: cu concentrările de trupe sovietice la est de Nistru în prima jumătate a anului[5]; cu faptul că, după 1 aprilie 1940 (fapt atestat și de sursele sovietice), concentrările de trupe au fost sistematice, având în vedere intervenția în eventualitatea unei acțiuni armate a U.R.S.S. în desfășurarea evenimentelor din sud-estul european; cu faptul că agitatorii comuniști și propagandiștii din Armata Roșie au răspândit zvonul că România se pregătea să atace U.R.S.S., dar că, în schimb, U.R.S.S. va obliga România să-i cedeze Basarabia și Bucovina. La 19 iunie 1940, Secția a II-a a prezentat lucrarea *Considerațiuni politico-strategice privind situația României după capitularea Franței*, material ce releva înrăutățirea situației generale a țării și evidenția posibilitatea ca U.R.S.S.

[1] *România în anii celui de-al doilea război mondial*, 1, București, 1989, p. 260–261.
[2] Petre Andrei, *op. cit.*, p. 92.
[3] Gh. Buzatu, *Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial*, 2, București, 1995, p. 247–248.
[4] Grigore Gafencu, *Preliminarii la războiul din răsărit*, București, 1996.
[5] *Ocuparea Basarabiei și Bucovinei de Nord de către trupele sovietice* (*Sinteză a Marelui Stat Major*), București 1940, p. 10.

„să-și îndrepte acțiunea sa și asupra României, propunându-și să respingă pe români din Basarabia și Bucovina și, eventual, să ducă frontul pe Carpații Răsăriteni". U.R.S.S. putea beneficia — se sublinia în document — de situația Germaniei (cu grosul trupelor sale angajate în Vest) și „să treacă la atac" fără a mai anunța Berlinul. Nu a fost cazul, dar, oricum, materialul din 19 iunie 1940 avertiza categoric: „Această intențiune [a U.R.S.S. de a intra în Basarabia și Bucovina — n.n.] trebuie întrevăzută ca *foarte posibilă* (subliniat în original — n.n.) și este în perfect acord cu toate informațiile primite de Marele Stat Major (Secția 2-a) în ultimul timp".

În atare împrejurări, prezentarea notelor ultimative sovietice nu a survenit ca o totală surpriză pentru cercurile conducătoare de la București[1]. Ceea ce a urmat a fost doar faptul că intervenea o anume realitate, confruntarea cu o situație necunoscută și plină de inedit, de situații și consecințe imposibil de perceput în absența impactului.

Ceea ce surprinde, într-o asemenea stare de lucruri, a fost modul în care s-a recepționat la București știrea despre prezentarea primei note ultimative sovietice și atmosfera ce s-a creat. Gheorghe Tătărescu nota: „Consiliul de Coroană [din 27 iunie 1940, ora 12,20 — n.n.] se deschide sub președinția regelui într-o atmosferă copleșitoare. Consilierii regelui, membrii guvernului și șefii armatei sunt prezenți. Suveranul expune scopul convocării Consiliului și îmi dă cuvântul. Expun pe larg istoricul raporturilor noastre cu Sovietele, precum și toate negocierile duse de guvern pentru a înlătura agresiunea rusă. Într-o liniște grea citesc textul ultimatumului primit în cursul nopții și sfârșesc prin a enumera primele măsuri militare și administrative luate, cerând apoi voie guvernului să-mi spun părerea după ce vor fi vorbit toți membrii Consiliului"[2]. Același Gheorghe Tătărescu nota: „La sfârșitul dezbaterilor arăt imposibilitatea rezistenței împotriva armatei Sovietelor și demonstrez consecințele unei asemenea rezistențe: distrugerea completă a propriei noastre armate, cotropirea vertiginoasă a țării și distrugerea statului român. Pun, de asemenea, în lumină imposibilitatea unei retrageri a armatei, sfârșind prin a apăsa asupra necesității menținerii intacte a forțelor noastre militare până în ceasul final al războiului. În concluzie, cer și Consiliul aprobă ca guvernul, în răspunsul său, să confirme primirea ultimatumului și să ceară fixarea locului unde trebuia să trimitem negociatorii reprezentând statul român. Urmăream în chipul acesta să facem o ultimă tentativă pentru a deschide calea discuțiunilor și să câștigăm câteva zile pentru a putea evacua în ordine armata, autoritățile, precum și populația românească ce n-ar fi voit să rămână sub regimul de ocupație rus"[3].

Documentele arată că în 1940 era exclusă posibilitatea întrevăzută de premierul de atunci de a se produce, în cazul respingerii notelor sovietice, „cotropirea vertiginoasă a țării" și „distrugerea" statului român. Echilibrul de forțe germano-rus urmărit în zonă, excludea posibilitatea ca România să fi fost integral ocupată de U.R.S.S. Evident,

---

[1] *Ibidem*, p. 12–13.

[2] Gh. Buzatu, *Din istoria secretă...*, p. 93.

[3] *Ibidem*, p. 93–94. Cf., de asemenea, raportul publicat de premier imediat după agresiunea sovietică (Gheorghe Tătărescu, *Evacuarea Basarabiei și Bucovinei de Nord*, Craiova, 1940).

Tătărescu nu cunoștea corespondența diplomatică sovieto-germană ce a premers agresiunea U.R.S.S. din iunie 1940 contra României, dar, prin serviciile specializate din subordine (Secția a II-a și S.S.I.-ul condus de Mihail Moruzov), trebuia să cunoască secretele colaborării sovieto-germane și, separat, planurile Berlinului și ale Moscovei. Ignoranța Bucureștilor, deopotrivă cu teama, au cântărit greu la 27 iunie 1940 în adoptarea deciziei de evacuare a Basarabiei și nordului Bucovinei.

Deși a sondat și a primit îndemnul Berlinului la 27 iunie 1940 de a reglementa pe cale pașnică „diferendul" cu U.R.S.S. (în sensul cedării Basarabiei și a Nordului Bucovinei)[1], guvernul n-a știut (ori n-a putut să afle) că Hitler și Joachim von Ribbentrop au recomandat să se atragă atenția Moscovei — prin ambasadorul german von der Schulenburg — că, dacă nu se interesau de soarta Basarabiei și dacă prezența Bucovinei pe lista revendicărilor sovietice constituia o noutate, în restul României Germania „avea interese economice deosebit de importante. Aceste interese cuprind terenurile petrolifere, cât și terenurile agricole. În consecință, Germania este deosebit de interesată să evite ca aceste regiuni să se transforme într-un teatru de război"[2]. Era, în fond, un avertisment al Berlinului prezentat Moscovei și pe care, fără nici un fel de îndoială, aceasta n-ar fi cutezat să-l ignore.

În cursul veacului XX, cabinetele de la București, în mai multe rânduri, au amenințat (ori chiar au trecut la fapte, ca în 1916) cu distrugerea zonei petrolifere drept replică la pericolele ce se profilau din partea unor agresori probabili ori reali. În 1939-1940, autoritățile române au cooperat strâns cu anglo-francezii pentru a pregăti minarea regiunii petrolifere Ploiești și a rezervelor de combustibili lichizi, preîntâmpinând căderea lor în mâinile Reichului nazist[3]. Acțiunea a eșuat lamentabil, ca urmare a contramăsurilor germane, dar și ca o consecință a reorientării politicii României spre Berlin, în prima jumătate a anului 1940[4]. Este greu de înțeles însă faptul că Bucureștii, cunoscând interesul major al Berlinului pentru petrolul românesc, nu au apelat la argumentul respectiv, mizând — în cazul unei agresiuni a Armatei Roșii în Basarabia și Bucovina de nord — pe exacerbarea disputei germano-sovietice, pe inadmisibilitatea pentru Reich a unei apropieri exagerate a trupelor sovietice de regiunea Ploiești.

Desfășurarea ulterioară a faptelor confirmă întrutotul această atitudine. Așa, de pildă, la 30 august 1940, Joachim von Ribbentrop îi transmitea lui von der Schulenburg, spre atenționarea lui Molotov, că Germania și Italia interveniseră, impunând dictatul de la Viena Bucureștilor, pentru că nu puteau admite izbucnirea unui conflict între Ungaria și România, dat fiind că „Puterile Axei au un interes fundamental în menținerea păcii

---

[1] *ADAP*, Serie D, 10, Frankfurt-am-Main, 1963, p. 57–61, doc. nr. 67.

[2] *Ibidem*, p. 11–12, doc. nr. 13.

[3] Cf. Horia Brestoiu, *Impact la paralela 45⁰. Incursiune în culisele bătăliei pentru petrolul românesc*, Iași, 1986; Gh. Buzatu, *O istorie a petrolului românesc*, p. 322 și urm.

[4] Cf. Philippe Marguerat, *Le IIIe Reich et le pétrole roumain. 1938–1940. Contribution à l'étude de la pénétration allemande dans les Balkans à la veille et au debut de la Seconde Guerre mondiale*, Geneva-Leiden, 1977, *passim*.

și a ordinii în aceste zone". Liderul diplomației germane nu ascundea faptul că, în primul rând, erau în discuție petrolul și grânele României, ce aveau să fie totdeauna *„de o importanță vitală pentru Axă* (subl. ns.)"[1]. La numai două luni după agresiunea sovietică în nord-estul României, Berlinul aprecia deja că trupele Moscovei se apropiaseră excesiv de mult de râvnita zonă Ploiești. Garanțiile acordate României de Germania și Italia, imediat după impunerea dictatului vienez[2], au semnificat, în context, și un avertisment adresat Moscovei, în sensul că extinderea dominației sovietice dincolo de Prut avea să o angajeze în dispută cu înseși Puterile Axei. Reacția lui Molotov nu a întârziat: el acuza Germania pentru garanția acordată României, la 30 august 1940, de violarea pactului din 23 august 1939[3].

Autoritățile de la București ar fi trebuit să aprecieze care erau rolul și locul petrolului românesc în diplomația și strategia celui de-al III-lea Reich, iar aceasta în condițiile blocadei inițiate de englezi odată cu declanșarea celui de-al doilea război mondial[4]. Istoricii Robert Goralski și Russell W. Freeburg au apreciat că, după ocuparea de către U.R.S.S. a Basarabiei și nordului Bucovinei în iunie 1940, nu a fost „o coincidență" că, în următoarele săptămâni, *„Hitler s-a orientat ireversibil către invazia sa în Rusia* (subl. ns.)"[5]. În adevăr, cercetările de specialitate au confirmat că, la confluența lunilor iunie/iulie 1940, a survenit decizia lui Hitler de a iniția preparativele în vederea unui atac în Est, împotriva U.R.S.S. Încă de la 25 iunie 1940, deci după declanșarea de către Kremlin a problemei Basarabiei și Bucovinei, generalul Halder reținea, în Jurnalul său, că Hitler oscila între invazia Angliei și „o lovitură în Est". La 22 iulie 1940 el consemna decizia Führerului: „Problema rusă va fi rezolvată pe cale ofensivă. Trebuie elaborat planul operațiunii proiectate"[6].

Au existat lideri politici, mai ales cei din opoziție, în frunte cu Iuliu Maniu, care au apreciat că singura decizie era aceea de a apăra țara, cu orice risc și împotriva oricui. Avantajele unei asemenea poziții erau multiple: nu s-ar fi creat, prin cedarea Basarabiei și nordului Bucovinei, un precedent periculos, folosit de vecinii și dușmanii României în 1940, de a-i pretinde pe rând și prin acțiuni conjugate părți ale teritoriului național; aceste pretenții au fost satisfăcute de Germania și Italia, care au impus să cedeze Cadrilaterul către Bulgaria și nord-estul Transilvaniei către Ungaria; imaginea României

[1] *ADAP*, Serie D, 10, p. 485–487, doc. nr. 415 (telegrama nr. 1 565/30 august 1940 a lui von Ribbentrop către Ambasada germană din Moscova).

[2] *Ibidem*, p. 480–481, doc. nr. 413 (document datat 30 august 1940, Viena, semnat de Joachim von Ribbentrop și Galeazzo Ciano).

[3] *ADAP*, Serie D, 11/1, Bonn, 1964, p. 41, doc. nr. 38 (telegrama nr. 1 884/9 septembrie 1940 a lui von der Schulenburg către von Ribbentrop).

[4] Vezi, în mod special, Robert Goralski, Russell W. Freeburg, *Oil and War. How the Deadly Struggle for Fuel in WWII Meant Victory or Defeat*, New York, 1987, *passim*.

[5] *Ibidem*, p. 61; Gh. Buzatu, *O istorie a petrolului românesc*, p. 328–330.

[6] Gh. Buzatu, *Din istoria secretă...*, 1, p. 70.

Fig. 287 30 august 1940. Aspect din timpul ședinței la care s-a comunicat dictatul de la Viena.

ce s-ar fi impus cu obligativitate devenea aceea a unui stat care știa să se bată pentru el însuși, iar nu pentru interesele altora ori sub imperiul unor calcule improprii.

Decisivă pentru a se fi ales calea rezistenței era trăinicia internă a statului român, funcționalitatea lui ca organism sănătos, luciditatea liderilor politici în asumarea riscurilor și capacitatea de a întrevedea, deopotrivă, succesul ori dezastrul. Sub aspectele politic și social, sub raportul pregătirii militare, al echilibrului și solidității naționale, pe planul raporturilor interetnice ori al stabilității instituționale etc. S-a manifestat atunci slăbiciunea regimului carlist, fapt ce a condus la cedările teritoriale, iar acestea, la rândul lor, au agravat situația regimului, care s-a și prăbușit instantaneu în septembrie 1940.

De altfel, însuși regele Carol al II-lea nota la 16 octombrie 1943 în *Jurnalul* său, referindu-se la evenimentele tragice din vara anului 1940: „Am făcut greșeala de a-mi apleca urechea [celor] fricoși, și îndeosebi a lui <Urdăreanu>, care în acel moment se făcuseră campionii închinării, de frică, în fața aroganței germane. E adevărat că România ar fi suferit, dar nu mai mult decât acum, dar, cel puțin, n-ar fi fost umilită."[1].

În Consiliul de Coroană din 31 august 1940, liderul Partidului Național-Țărănesc, Iuliu Maniu, s-a referit la evenimentele din luna iunie: „Cred că *cedarea Basarabiei, fără nici un fel de rezistență, a fost o profundă greșeală, ale cărei urmări le suferim astăzi* (subl. ns.). Trebuia, cu orice preț și cu orice sacrificii, chiar cu sacrificiul de a suferi o înfrângere,

[1] Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, vol. IV (1943–1945). Ediție Marcel-Dumitru Ciucă și Narcis Dorin Ion, București, 2000, p. 119.

să rezistăm (subl. ns.). Naţiunile suferă înfrângeri pe câmpul de luptă, războiul are şansele sale bune sau rele, mari şi puternice naţiuni au fost înfrânte, poporul românesc a pierdut şi el războaie, dar prin vitejia soldaţilor săi şi prin puternica conştiinţă naţională, a prins puteri de viitor, pentru înălţarea ţării, în viitor. Aşa, am pierdut în Basarabia peste 2 milioane de români, fără nici cea mai mică rezistenţă. De aici, vă puteţi Dv. închipui descurajarea care a cuprins toate provinciile, pe toţi românii, şi umilirea care a cuprins armata română, care ar fi voit să aibă ocazia ca să arate că, dacă diplomaţia românească n-a ştiut a lucra, ea ştie să sângereze pe câmpul de luptă, pentru salvarea onoarei naţionale"[1]. Liderul naţional-ţărănist, precum şi cei naţional-liberali, precum şi alţi fruntaşi politici au respins dictatul de la Viena, apreciind că singura soluţie demnă era apărarea, cu orice risc, a integrităţii teritoriale a României.

„Arbitrajul" de la Viena a fost respins prin vocea autorizată a marilor agenţii de presă şi cotidiane, a unor prestigioase personalităţi politice europene[2]. Astfel, Agenţia „Reuter" califica dictatul de la Viena ca o „nouă şi uriaşă înşelăciune nazistă" şi arăta că cea dintâi reacţie a opiniei publice faţă de capitulare a României a fost stupefacţia generală pentru felul cum a fost „prădată" această ţară[3]. Cunoscutul cotidian „New York Herald Tribune" aprecia în acele zile: „Dictatele impuse de dictatori au avut întotdeauna soarta făuritorilor lor. Nimic nu se poate clădi pe violenţă, după cum nimic nu se poate clădi pe nisip, nici dictaturi si nici dictate"[4]. Ziarul turc „Yeni Sabah", după ce relata împrejurările în care s-a produs dictatul de la Viena, conchidea: „Este de datoria noastră de a exprima prietenilor noştri români regretul şi simpatia noastră pentru tratamentul neuman la care au fost supuşi. Înţelegem că în aceste clipe dureroase întreaga naţiune este cufundată în doliu adânc. Dar amicii noştri români, care sunt curajoşi, tenaci şi harnici, vor găsi în nenorocirea lor o nouă forţă şi vor munci cu solidaritate mărită. Ei vor păstra, fără nici o îndoială, locul important ce-l ocupă în Balcani"[5]. Unul dintre cele mai cunoscute ziare elveţiene, „Gazette de Lausanne", scria că România a fost lovită în mod crunt prin sentinţa de la Viena, avându-se în vedere, în primul rând, că „în ansamblul Transilvaniei elementul românesc constituie majoritatea populaţiei"[6].

Premierul englez Winston Churchill declara în Camera Comunelor, la 5 septembrie 1940: „România a suferit o severă mutilare teritorială. Nu avem de gând să

[1] Ion Mamina, *Consilii de coroană*, p. 265.
[2] A. Simion, *Dictatul de la Viena*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1996, p. 377 şi urm.; V.F. Dobrinescu, *România şi Ungaria de la Trianon la Paris (1920–1947). Bătălia diplomatică pentru Transilvania*, Bucureşti, 1996, p. 176 şi urm.; Olimpiu Matichescu, *Opinia publică internaţională despre dictatul de la Viena*, Cluj-Napoca, 1975, *passim*. Vezi şi Alexandre Cretzianu, *Relapse into Bondage 1918–1947: The Political Memoirs of...*, edited by Sherman Davis Spector, Iaşi, 1998; Ioan Scurtu, *Un episod dramatic din istoria României: 30 august 1940, passim.*
[3] Olimpiu Matichescu, *op. cit.*, p. 120.
[4] Gh. Buzatu, *România şi războiul mondial din 1939–1945*, Bucureşti, 1995, p. 15.
[5] Olimpiu Matichescu, *op. cit.*, p. 129–130.
[6] *Ibidem*, p. 132.

recunoaştem vreuna din schimbările teritoriale ce se fac în timpul războiului, afară de acelea ce s-ar produce cu liberul consimţământ şi cu bunăvoinţa părţilor interesate"[1]. La rândul său, Lordul Halifax, liderul diplomaţiei britanice, declara că guvernul englez „nu recunoaşte nici o cesiune de teritorii făcută sub presiune şi în special nu recunoaşte arbitrajul de la Viena"[2].

3. Consecinţele pierderilor teritoriale. Abdicarea regelui Carol al II-lea

Ca urmare a notelor ultimative sovietice, a dictatului de la Viena şi a „tratatului" româno-bulgar, România a suferit următoarele pierderi:

Provincii	Suprafaţa cedată (km²)	Locuitori
Basarabia şi nordul Bucovinei	50 762	3 776 309
Transilvania de nord-vest şi est	42 243	2 628 238
Dobrogea de sud (Cadrilater)	6 921	425 000
Total	99 926	6 829 547

Suprafaţa României s-a redus la 195 123 km², iar populaţia la 13 535 757 locuitori. A apărut o problemă nouă, aceea a refugiaţilor şi a coloniştilor[3]. Potrivit datelor oficiale, până în decembrie 1940 s-au refugiat din Basarabia şi nordul Bucovinei în România 51 738 persoane, dar numărul lor a fost mult mai mare deoarece mulţi au trecut frontiera clandestin. Comisariatul Basarabiei şi Bucovinei aprecia, la 21 ianuarie 1941, că a identificat, ajutat şi controlat circa 320 000 de refugiaţi din cele două provincii. Pe de altă parte, unele surse indică un număr de 165 089 de persoane care au plecat din România în U.R.S.S.

Din nord-estul Transilvaniei s-au refugiat în România 221 697 persoane înregistrate, dar numărul total se ridică la circa 290 000. Numărul ungurilor plecaţi definitiv din România a fost de 104 473. Importante mişcări de populaţie s-au înregistrat în Dobrogea. Au fost evacuate din judeţele Tulcea şi Constanţa un număr de 62 278 de persoane de origine bulgară, iar din Cadrilater au fost strămutaţi 103 711 români.

[1] *Ibidem*, p. 118.
[2] *Ibidem*. Despre nulitatea arbitrajului de la Viena, vezi Mihail Manoilescu, *op. cit.*, *passim*; Georges Sofronie, *Les antecedentes diplomatique de l'acte de Vienne*, Sibiu, 1945, p. 50–55; Neagu Cosma, *Dictatul de la Viena (30 august 1940)*, Bucureşti, 1996, *passim*.
[3] Vezi, pe larg, *Românizarea. Înfăptuiri. Decembrie 1941 — decembrie 1942*. Subsecretariatul de Stat al Românizării, Colonizării şi Inventarului, Bucureşti [1943]; Dorel Bancoş, *Social şi naţional în politica guvernului Ion Antonescu*, Bucureşti, 2000 (Cap. II. *Mişcări de populaţie în spaţiul românesc. 1940–1941*). Autorul citează lucrarea *Mişcări de populaţie în România (1940–1944)* realizată de Dumitru Şandru, aflată în manuscris, p. 83.

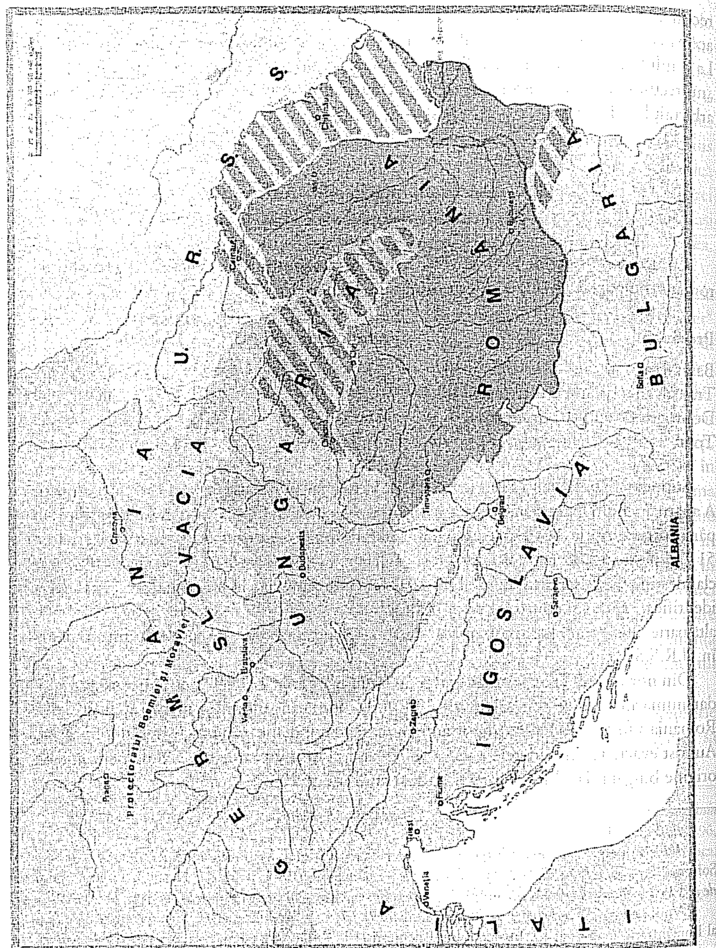

Fig. 288 Octombrie 1940. Europa Centrală.

Din punctul de vedere al potenţialului de apărare, România a fost lipsită de un mare număr de tineri capabili să poarte arme. Pe de altă parte, linia de demarcaţie trasată în Transilvania crea mari probleme pentru apărarea lanţului munţilor Carpaţi, care a devenit extrem de vulnerabil în cazul unui atac inamic.

Economia românească a suferit pierderi grele: 38,5% din resursele de aur, 87,6% din cele de argint, 64,7% din producţia de cupru, 97,6% din cea de plumb şi întreaga rezervă de zinc etc. Suprafaţa arabilă s-a diminuat cu 5 milioane ha, fapt ce a avut un impact major asupra producţiei de cereale, struguri, fructe, precum şi a şeptelului, a industriei uşoare şi alimentare.

Consecinţele pierderilor teritoriale din vara anului 1940 au fost multiple. În primul rând, s-a prăbuşit România întregită, opera cea mai preţioasă înfăptuită de români de-a lungul întregii lor istorii. De aceea, rapturile teritoriale au fost resimţite în primul rând ca o lovitură morală: s-a prăbuşit un ideal care animase generaţii de români şi care s-a înfăptuit în 1918. Întregul edificiu al statului naţional unitar s-a năruit după numai 22 de ani, în vara anului 1940. Era o pierdere ireparabilă, resimţită de toţi românii, din adâncul sufletului lor.

Aproape şapte milioane de români au trecut, din nou, sub stăpâniri străine, având de suportat politica de răzbunare a celor care dictau la Kremlin, la Budapesta şi la Sofia. Mai ales în primele săptămâni de ocupaţie soarta lor a fost îngrozitoare: deportări, asasinate în masă, confiscarea averii, schimbarea numelui etc., etc.

Cei care s-au refugiat — de ordinul mai multor sute de mii — şi-au lăsat averea agonisită o viaţă întreagă şi au pornit în „bejenie" cu ce au apucat, grăbindu-se să nu se închidă graniţa, iar ei să rămână sub ocupaţie. Pentru aceştia, găsirea unui adăpost, a hranei zilnice, a unui loc de muncă au devenit probleme adesea greu de rezolvat.

Pentru statul român au apărut noi dificultăţi: să se îngrijească de refugiaţi, dar şi să încerce, în limita posibilului, ameliorarea situaţiei celor aflaţi sub dominaţie străină. Problema basarabenilor şi bucovinenilor nu a putut fi abordată decât în mică măsură, datorită atitudinii brutale a guvernului de la Moscova. Situaţia românilor transilvăneni a format obiectul tuturor întâlnirilor dintre oamenii politici români cu conducătorii Germaniei şi Italiei, care impuseseră dictatul de la Viena.

Consecinţe grave s-au resimţit şi în viaţa economică, deoarece s-a prăbuşit un sistem unitar şi funcţional. România a suferit nu numai mari pierderi materiale — terenuri arabile, păduri, bogăţii, minerale etc. — dar s-a dereglat funcţionarea multor întreprinderi, care aveau legături bine stabilite (procurarea de materii prime, recrutarea forţei de muncă, vânzarea produselor etc.). Însuşi sistemul de transport, mai ales cel al căilor ferate, a fost secţionat pe mari porţiuni, astfel că circulaţia mărfurilor şi a persoanelor a devenit o adevărată problemă pentru mulţi români.

Învăţământul şi cultura au fost, de asemenea, afectate. România a pierdut două Universităţi, de la Cluj şi Cernăuţi, cu institutele respective, în care se formaseră şi în care lucrau personalităţi de prim rang ale ştiinţei româneşti. Mutarea Universităţii din Cluj la Sibiu şi Alba Iulia, a celei de la Cernăuţi la Iaşi nu a refăcut decât parţial mediul

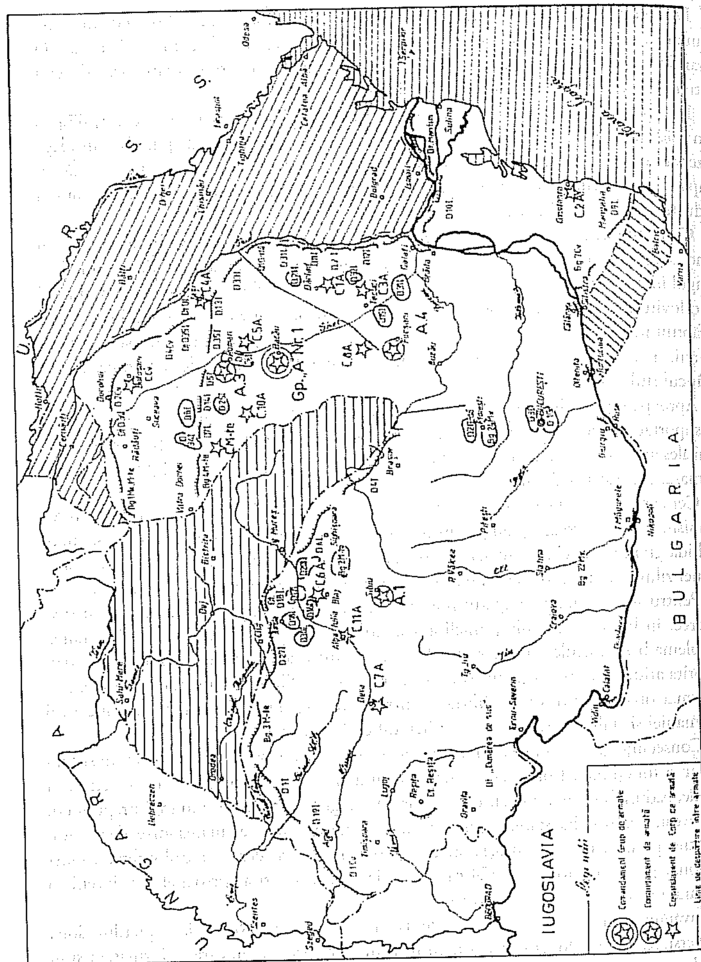

Fig. 289 1940. Dispozitivul armatei române.

Fig. 290 Arad, septembrie 1940. Familii de români expulzați din Oradea în urma ocupării părții de nord-est a Transilvaniei.

intelectual din capitala Transilvaniei și din cea a Bucovinei. Și celelalte instituții (teatre, filarmonici, muzee etc.) au fost afectate de pierderile teritoriale.

Catastrofa națională din vara anului 1940 nu se putea să nu aibă consecințe imediate pe plan politic. La Consiliul de Coroană din noaptea de 30/31 august a fost invitat și Iuliu Maniu, marele adversar al regelui și camarilei sale. Liderul național-țărănist prezidase, în ziua de 30 august, o ședință a Biroului Partidului Național-Țărănesc, în care se făcuse un aspru rechizitoriu la adresa politicii lui Carol. „Mi-e penibil să dau ochii cu el, căci trebuie să-i cer neapărat abdicarea", a declarat Maniu amicilor săi politici. Într-adevăr, fiind primit de rege, liderul național-țărănist — după un lung expozeu — a conchis: „M[ajestatea] V[oastră] trebuie să abdice și să lase tronul Voievodului Mihai, sub care un guvern național ar putea relua discuțiile cu Germania și Italia în vederea unei soluționări acceptabile a diferendului nostru cu ungurii"[1].

Imediat ce a aflat de sentința de la Viena, populația României –intelectuali, funcționari, muncitori, țărani, ofițeri și soldați, zeci și sute de mii de români, aparținând tuturor categoriilor sociale —, a exprimat, în cadrul unor mari manifestații de stradă, protestul și indignarea față de acest act dictatorial impus de puterile totalitare. Încă din seara de 30 august, locuitorii orașului Cluj au ieșit în stradă cu steaguri tricolore, scandând lozinci

[1] Ioan Hudiță, *Jurnal politic. 1940.* Studiu introductiv și note de acad. Dan Berindei, Iași, 1998, p. 300–302.

ca: „Nici un petec de pământ", „Vrem să murim apărându-ne fruntariile", „Ardealul să nu fie ciuntit!" Ei au expediat guvernului o telegramă în care declarau că resping cu hotărâre dictatul de la Viena și erau gata să apere cu viața pământul strămoșesc. În București, mii de cetățeni adunați în fața statuii lui Mihai Viteazul — simbol al unității naționale a tuturor românilor — au demonstrat sub lozinca „Nu dăm Ardealul" și au intonat cântecele patriotice „Deșteaptă-te, române" și „Pe-al nostru steag e scris Unire". La Brașov manifestațiile de protest au îmbrăcat atât forma unor manifestații de stradă, cât și a grevelor, participanții cerând rezistență armată împotriva dictatului. La Oradea manifestațiile de stradă au avut un puternic caracter antirevizionist și antihitlerist; împreună cu soldații și ofițerii care erau siliți să părăsească orașul fără luptă, cetățenii români au protestat în fața Consulatului german. Mari manifestații au avut loc la Timișoara, Sibiu, Cugir, Deva, Hunedoara, Alba Iulia, Orăștie, Constanța, Iași ș.a. Populația condamna în același timp regimul lui Carol al II-lea, care s-a dovedit incapabil de a apăra integritatea teritorială a României. În timpul manifestațiilor contra dictatului de la Viena se cerea un guvern prezidat de Iuliu Maniu, care să organizeze rezistența națională împotriva cedării nord-estului Transilvaniei. Dar președintele Partidului Național-Țărănesc era de negăsit în acele zile, el evitând să apară în public, deoarece era convins că o rezistență armată putea avea consecințe fatale pentru existența statului român.

Guvernul Gigurtu a încercat să stăvilească manifestațiile populare, ordonând autorităților să intervină pentru restabilirea ordinii. Dar, în numeroase cazuri chiar autoritățile s-au alăturat manifestanților care condamnau dictatul de la Viena și politica lui Carol al II-lea de acceptare a acestuia. În ultima zi a lunii august și în primele zile ale lunii septembrie, românii nu au mai ținut seama de restricțiile impuse de regimul de la 10 februarie 1938 privind dreptul de întrunire, de organizare, libertatea cuvântului și a presei. În fapt, Carol al II-lea nu mai putea controla situația din țară și a intrat în panică.

Regele nota o discuție avută cu Valer Pop în ziua de 2 septembrie 1940, care „este extrem de îngrijorat de situație. Valul de nemulțumire împotriva mea crește vertiginos, zice el, chiar în armată. După el, chestiunea prezintă o deosebită gravitate, căci ura se îndreaptă împotriva mea. Maniu, în primul rând, și alții cer plecarea mea. Trebuie, zice el, cât mai repede o schimbare de guvern. Va trebui găsit cineva cu prestigiu și autoritate, cum ar fi, după părerea lui, generalul Antonescu. Am rămas uluit de această propunere"[1].

Relațiile dintre generalul Ion Antonescu și Carol al II-lea erau extrem de tensionate încă din 1934. Ele s-au ameliorat în 1937, când generalul a intrat în guvernul Goga, dar s-au deteriorat din nou în primăvara anului 1938 ca urmare a politicii represive față de Mișcarea Legionară sugerată de Carol al II-lea. Faptul că la sfârșitul lunii iunie 1940, generalul adresase regelui o scrisoare prin care se declara împotriva cedării Basarabiei și

[1] Carol al II-lea, regele României, *op. cit.*, 3, p. 296.

nordului Bucovinei, i-a atras „surghiunul" la mănăstirea Bistrița. Dar, în noul context creat prin acceptarea dictatului de la Viena, regele a trebuit să apeleze la Ion Antonescu, deoarece acesta era un om capabil, se bucura de încrederea armatei și a principalelor partide politice. În același timp, generalul nu se dădea în lături din fața greutăților, fiind decis să-și asume răspunderi personale pentru menținerea ființei statale a României și restabilirea ordinii publice.

Generalul a avut o întâlnire cu Iuliu Maniu la Ploiești, în cursul căreia au căzut de acord să acționeze pentru detronarea lui Carol al II-lea și formarea unui guvern de uniune națională. În zilele de 2–4 septembrie, Ion Antonescu a dus tratative cu Constantin I.C.Brătianu, Iuliu Maniu și cu Horia Sima (prin intermediul lui Mihai Antonescu) în vederea constituirii unui cabinet de „uniune națională". În fapt, liderii național-țărăniști și național-liberali nu doreau să-și asume răspunderea conducerii țării în asemenea împrejurări dramatice, urmărind să-l determine pe generalul Ion Antonescu să preia sarcina de a redresa — atât cât era posibil în acele împrejurări — situația. Iuliu Maniu și Constantin I.C.Brătianu au adoptat tactica tergiversărilor, cerându-i lui Ion Antonescu ca mai întâi să obțină abdicarea lui Carol al II-lea. Încă de la 1 septembrie 1940, Horia Sima a difuzat un manifest în care se cerea: „Să abdice! E strigătul unanim al țării. Voința totală a unui popor. Orice altă încercare e condamnată pieirii. Agentul masoneriei și al iudaismului, omul democrațiilor prăbușite, autorul dezastrului țării să plece de pe tronul României"[1]. La 3 septembrie, legionarii sub conducerea lui Horia Sima au întreprins o serie de atacuri armate împotriva postului de radio Bod, a Palatului Telefoanelor din Brașov și au ocupat Chestura Poliției din acest oraș. Atacuri similare au fost înregistrate și la Constanța, soldându-se cu moartea a trei legionari și a șapte jandarmi și polițiști.

În această atmosferă confuză, la 4 septembrie generalul Ion Antonescu a fost însărcinat de Carol al II-lea cu formarea unui nou guvern. Informându-l pe Fabricius asupra misiunii și a planurilor sale, acesta l-a „sfătuit", în numele Germaniei, să-și asume puteri depline, să înlăture camarila și să acționeze pentru detronarea regelui. La rândul său, Ion Antonescu a cerut aplicarea „garanțiilor" date României de Germania și Italia la 30 august 1940 și s-a arătat dispus să militeze pentru adâncirea relațiilor economice româno-germane. În urma acestor discuții, Fabricius telegrafia la Berlin: „Cred că în persoana lui [Antonescu] am găsit un om în fruntea guvernului român, care este ferm hotărât să execute importantele noastre cereri aici."

Încă din dimineața zilei de 4 septembrie, legionarii au organizat mari manifestații în București, cerând abdicarea lui Carol al II-lea; în Piața Palatului se trăgeau focuri de armă, iar regele intrase în panică. Profitând de starea de spirit a suveranului, Ion Antonescu i-a pretins în seara zilei de 4 septembrie, să-i acorde puteri depline. După multe ezitări, dându-și seama că nu mai avea pe cine se sprijini pentru a opune rezistență, regele l-a investit în dimineața zilei de 5 septembrie pe Ion Antonescu „cu depline puteri pentru

[1] Horia Sima, *Sfârșitul unei domnii sângeroase*, p. 207–208.

Români

Vremuri de adâncă turburare și îngrijorare trec peste scumpa Mea Țară. De acuma zece ani când am luat locul de adâncă răspundere de a fi cârmaciul patriei Mele, fără preget, fără odihnă și cu cea mai desăvârșită dragoste, M'am străduit de a face tot ce conștiința Mea îmi poruncea pentru binele României.

Azi zile de vitregie nespusă îndurerează țara, care se găsește în fața unor mari primejdii.

Aceste primejdii, vreau din marea Mea dragoste pentru acest pământ în care am fost născut și crescut, să le înlătur trecând astăzi fiului Meu, pe care știu cât de mult îl iubiți, grelele sarcini ale domniei.

Făcând această jertfă pentru salvarea patriei, înalț cea mai caldă rugăciune ca ea să-I fie cât mai folositoare.

Lăsând poporului Meu pe scumpul Meu fiu, rog pe toți Românii să-L înconjoare cu cea mai caldă și desăvârșită credință și dragoste, ca să poată găsi în ele reazemul de care are atâta nevoie greaua-I răspundere ce de azi înainte apasă asupra umerilor Săi fragezi.

Țara Mea să fie păzită de Dumnezeul Părinților noștri, care să-i hărăzească un cât mai falnic viitor.

Trăiască România!

București, 6 Septemvrie 1940

Fig. 291 Apelul către Români al regelui Carol al II-lea.

conducerea statului român"[1]. În aceeași zi a fost suspendată Constituția și au fost dizolvate Corpurile legiuitoare. Regele pierduse partida, iar Ion Antonescu era decis să meargă până la capăt. În seara zilei de 5 septembrie i-a cerut regelui să abdice.

Înțelegând că nu mai avea nici o șansă, în dimineața zilei de 6 septembrie Carol al II-lea a renunțat la tron. Documentul semnat era un apel către români[2], în care nu se folosea cuvântul „abdic", ci o formulă alambicată ce putea lăsa loc unei eventuale reveniri: „Azi, zile de vitregie nespusă îndurerează țara, care se găsește în fața unor mari primejdii. Aceste primejdii, vreau din Marea mea dragoste pentru acest pământ în care am fost născut și crescut, să le înlătur trecând astăzi fiului meu, pe care știu cât de mult îl iubiți, grelele sarcini ale domniei".

Dincolo de anumite subtilități de ordin juridic, generalul Ion Antonescu, liderii politici și opinia publică au apreciat că regele Carol al II-lea a abdicat în favoarea fiului său Mihai. Această știre a fost primită cu un sentiment de ușurare de opinia publică. O interesantă metamorfoză de ordin psihologic a făcut ca la începutul lunii septembrie 1940 ura împotriva Germaniei și Italiei, care impuseseră dictatul de la Viena, să se reverse împotriva lui Carol al II-lea. Această stare de spirit a fost cultivată de mass-media (presă, radio) și de liderii partidelor politice. Stelian Popescu publica în „Universul" din 6 septembrie 1940 un articol extrem de dur la adresa fostului suveran: „A abdicat acela care a fost Carol al II-lea. Acela de care generațiile viitoare își vor aduce aminte ca de cea mai mare

[1] „Monitorul oficial", nr. 205 din 5 septembrie 1940.
[2] „România" din 9 septembrie 1940.

JURAMANT

"Jur credință Națiunei Române. Jur să păzesc cu sfințenie legile Statului. Jur să păzesc și să apăr ființa Statului și integritatea teritoriului României.

"Așa să-Mi ajute Dumnezeu".

Mihai

PROCES - VERBAL

6 Septemvrie 1940.

Acest jurământ s'a prestat în fața noastră de către Majestatea Sa Mihai I-iu, Rege al României.

Drept care am încheiat prezentul proces-verbal.

Gral Antonescu

† Nicodim Patriarh

D. G. Lupu, Prim Președinte Î. Curte de Casație

Fig. 292 Jurământul depus de regele Mihai și procesul verbal încheiat cu acel prilej.

pacoste căzută vreodată pe capul României. S-a sfârșit azi, 6 septembrie 1940, o parte din calvarul pe care de 10 ani îl îndură neamul acesta cu resemnare și bărbăție demne de o cauză mai bună, în speranța că o cât de mică cumințenie se va ivi în capul degeneratului". La rândul său, Iuliu Maniu scria: „Cauza abdicării este concepția sa generală de domnie autoritară, fără ideal, fără moralitate și busolă sigură, în continuă oscilație oportunistă. Regele Carol al II-lea s-a dovedit incapabil de a conduce țara și mai ales, de a o reface după dezastrul în care a împins-o"[1]. Nu mai puțin critic era C.I.C.

[1] Iuliu Maniu, *Cauzele prăbușirii fostului regim*, în „Universul" din 13 septembrie 1940.

Fig. 293 Regele Mihai I și generalul Ion Antonescu.

Brătianu: „Care a fost opera regelui Carol al II-lea? Dezorganizarea statului și armatei, bunul plac înlocuind meritele, abolirea caracterelor și a justiției, cruzimea împotriva celor pe care îi credea ostili. Numai cei ce trăiau în cercul de lingușitori dimprejurul Palatului erau siguri să poată îndeplini un rol în statul român"[1].

Regele Mihai a depus jurământul în fața generalului Antonescu, într-o nouă formulă, impusă de noul conducător al statului. Deoarece Parlamentul era dizolvat, ceremonia s-a desfășurat într-un cadru restrâns, fiind prezenți, alături de general, doar patriarhul Nicodim și D. Gh. Lupu, primul președinte al Înaltei Curți de Casație.

Primul decret semnat de regele Mihai în dimineața zilei de 6 septembrie 1940 a fost acela de reînvestire a lui Antonescu, președintele Consiliului de Miniștri, cu „depline puteri pentru conducerea statului român"[2]. Regele rămânea cu următoarele prerogative: era capul oștirii; avea dreptul de a bate monedă; conferea decorațiile române; primea și acredita ambasadorii și miniștrii plenipotențiari; numea pe primul ministru, însărcinat cu depline puteri; avea drept de amnistie și grațiere. La 6 septembrie 1940 regimul politic din România intra într-o nouă etapă a evoluției sale, în care figura dominantă va fi generalul Ion Antonescu.

[1] Constantin I. C. Brătianu, *Către cetățenii României Mari*, în „Universul" din 7 septembrie 1940.
[2] „Monitorul oficial", nr. 206 din 6 septembrie 1940.

Capitolul XVI

ROMÂNII DIN AFARA HOTARELOR ȚĂRII

1. Considerații generale

În condițiile complexe ale sfârșitului primei conflagrații mondiale, atunci când s-a desăvârșit visul românilor pentru unitate națională și s-a creat România întregită, recunoscută prin tratatele de pace, nu toți românii au intrat între frontierele noii realități politico-statale. Alături de românii aflați în interiorul frontierelor, existau, în perioada interbelică, și numeroși alții de același neam ce au rămas în afara hotarelor, fie în apropierea acestora, de jur împrejur, fie mai departe, împrăștiați, în insule și grupuri mai mari sau mai mici, în Europa, în Asia și pe continentul american. Existența românilor de peste hotare era și este parte integrantă a istoriei românești, fiind totodată și o componentă a istoriei acelor țări și spații în care destinul istoric i-a fixat.

În cazul românilor de peste hotare putem deosebi mai multe situații, cercuri și grupări distincte. Aria etnogenezei românești, și mai apoi aria de răspândire a românilor în vremurile medievale și moderne, a depășit acea suprafață care în urma actelor plebiscitare din 1918 și a deciziilor Conferinței de Pace de la Paris din anii 1919-1920 a intrat între frontierele statului român. Astfel, țara a rămas înconjurată de comunități românești mai mari sau mai mici, care au continuat să trăiască în toate statele cu care ea se învecina atunci, respectiv în Bulgaria, Iugoslavia, Ungaria, Cehoslovacia, U.R.S.S. (Transnistria), chiar și în Polonia (într-un număr extrem de mic). De la țară la țară, numărul, ca și situația acestora, a diferit adeseori.

Al doilea grup, de fapt un tronson masiv al românismului, trăia în întreaga Peninsulă Balcanică. În dreapta Dunării se desfășurase până în Istria, Thessalia, Macedonia și Tracia procesul de etnogeneză, de transformare a romanicilor orientali în români, care astfel erau autohtoni în acele locuri. Românii balcanici se împărțeau, în continuare, în principal, în funcție de varianta dialectală a limbii vorbite, în meglenoromâni (în Grecia, Iugoslavia și unii refugiați chiar și în Turcia), istroromâni (în Italia și Iugoslavia) și aromâni sau macedoromâni, cei mai numeroși și care trăiau practic în toate statele balcanice, respectiv Grecia, Bulgaria, Albania, Iugoslavia. Acestora li se adăugau și românii timoceni, despărțiți de granița dintre Bulgaria și Iugoslavia.

În sfârșit, o a treia mare grupare a românilor de peste hotare era alcătuită din cei care emigraseră benevol sau forțat în Asia, în America de Nord și de Sud, în părțile central-vestice ale Europei. Aceștia din urmă, exceptând cazul particular al Imperiului

Rus, devenit mai apoi Sovietic, apăruseră departe de locurile de baștină, ca urmare a unui proces de emigrație, în primul rând din fostele teritorii românești cuprinse în Imperiul Austro-Ungar, determinată în egală măsură de rațiuni economice, ca și de oprimarea națională.

După Marea Unire din 1918, motivele esențiale ale emigrării românilor — mai ales din teritoriile aflate până atunci sub dominație străină — au dispărut în general[1]. Mai mult, chiar unii dintre cei care, mai ales din Transilvania, Banat și Bucovina, porniseră cu decenii în urmă spre Occident și, în mod deosebit, spre continentul american, „pământul făgăduinței" — din pricina dublei dominații: socială și națională — au început să se întoarcă acasă, în România, devenită pământ reîntregit, stat neatârnat, unitar, mamă bună pentru toți fiii ei.

În paralel însă cu această revenire, mai ales din S.U.A. și Canada, alți cetățeni ai statului român au ales calea străinătății pentru a se stabili acolo. In România interbelică standardul de viață era încă inferior celui din țările dezvoltate, astfel că au fost destule familii care și-au căutat un destin și posibilități de realizare înspre Apus, de o parte și de alta a Atlanticului. A intervenit și o situație mai aparte, având și o anume continuitate în raport cu realitățile antebelice. In România Mare, alături de populația românească majoritară, se afla și un important număr de cetățeni aparținând unor minorități naționale. Prin legislația românească, ca și prin actele internaționale ale căror obligații și le asumase statul român, acestora li se garantau drepturi egale cu ale românilor. Din motive diferite, unii dintre acești minoritari, comparativ mai mulți decât românii, au optat pentru emigrare.

Realitățile au fost extrem de diverse. După 1 decembrie 1918 o serie de maghiari din Transilvania, aparținând mai cu seamă aristocrației și unei părți a intelectualității, au plecat în țara vecină, devenind ulterior principalii promotori ai revizionismului și ai politicii de dezintegrare a statului român. Din Transilvania, precum și din Bucovina sau Basarabia, unii germani, animați și de sentimentul identității naționale, dar și din rațiuni economice, s-au îndreptat spre Vaterland. Un astfel de proces de emigrație a fost sprijinit, de exemplu, de Adolf Hitler, care în vara anului 1940 a asigurat mutarea în Reich a întregii populații germane din Bucovina, Basarabia și Dobrogea.

Un caz mai aparte l-a constituit cel al evreilor. La fel ca și înainte de război a existat o dublă realitate. Numărul evreilor din statul român a crescut continuu datorită în principal nu sporului natural, ci imigrației din țările vecine. Pe de altă parte, în întreaga perioadă interbelică, fie din considerente de ordin material, profesional, fie datorită activității mișcării sioniste, unii evrei au părăsit România, îndreptându-se spre Orientul Apropiat și stabilindu-se în Palestina, sau spre Apus, de regulă peste Atlantic. In noile locuri în care s-au stabilit, mulți dintre aceștia și-au păstrat anumite legături cu țara, și chiar de apartenență la realitățile spirituale și culturale românești.

[1] Vezi, pe larg, Gh. I. Ioniță, *Românii de dincolo de actualele hotare ale țării*, București, 1996; Idem, *Românii din afara granițelor țării noastre în trecut și în prezent*, în *Fațetele istoriei. Existențe. Identități. Dinamici. Omagiu academicianului Ștefan Ștefănescu*, București, 2000, p. 791–802.

Mulți dintre ei au fost în egală măsură cetățeni loiali ai statelor în care s-au stabilit, dar și cu puternice legături cu țara din care au plecat ei sau strămoșii lor. S-a ajuns astfel, între altele, să se constituie, pentru nevoi spirituale, culturale, educaționale etc., diverse grupări și organizații ce adunau laolaltă pe cei ce fuseseră, ei sau predecesorii lor, locuitori ai României, indiferent de naționalitate. De altfel, în multe cazuri, organele oficiale ale statelor în care aceștia dobândiseră cetățenia țineau cont în acte de țara de proveniență și erau considerați pur și simplu români. Astfel o nouă emigrație s-a alăturat alteia, mai vechi.

Un caz cu totul special a fost cel al exilului, respectiv cel al unor cetățeni ai statului român care, din rațiuni politice, benevol sau forțat, s-au stabilit peste hotare, întoarcerea lor în țară putând avea consecințe grave, chiar fatale, pentru ei. Primii dintre acești exilați postbelici au fost cei care au îmbrățișat ideologia comunistă. Devenind agenți ai Cominternului, ei au trăit perioade diferite în statul sovietic, unii căzând victimă represiunilor staliniste din 1937–1939.

După 1938 în condițiile instaurării regimurilor autoritare, dictatoriale, în Europa debuta o nouă etapă a exilului românesc, care avea să se întindă pe mai multe decenii. Au existat mai multe valuri de români cărora le-a fost hărăzită soarta exilului. Printre ei s-au aflat legionari, în două exiluri, înainte și după scurta perioadă în care au fost la guvernare (septembrie 1940 — ianuarie 1941), împreună cu generalul Ion Antonescu. Apoi, o serie de reprezentanți ai democrației românești tradiționale au refuzat să colaboreze cu regimul autoritar instaurat de Carol al II-lea, la 10 februarie 1938. Astfel, mai mulți români aflați peste hotare, la studii, în diplomație etc., au refuzat să se întoarcă în țară, lor adăugându-li-se alții, ce au ales soluția străinătății. Numărul exilaților, politicieni de diverse orientări, intelectuali etc., animați de sentimente democratice și pro aliate, a crescut după instaurarea regimului antonescian și orientarea acestuia spre Germania, constituindu-se, treptat, și într-o rezervă politică pentru destinul de mai târziu al României.

Nu se poate stabili, cu precizie, numărul românilor de peste hotare împrăștiați în diferite țări, mai apropiate sau mai îndepărtate. O atare situație are mai multe explicații. Plecați de mai multe generații, mulți români dobândiseră cetățenia țării de adopție, nemaifiind înregistrați distinct în statisticile acelor state, ca minoritari. Pe de altă parte, statisticile statelor înconjurătoare, în care se promova o intensă politică de deznaționalizare și de asimilare, ascundeau în mod voit prezența românilor, fie prin diminuare falsificată, fie chiar prin negarea existenței lor ca atare. Aceasta a fost, de exemplu, situația în diversele state balcanice, unde aromânilor sau timocenilor nu li se recunoștea calitatea de români. Nici statul român nu a avut posibilitatea, de multe ori nici interesul, de a întocmi statistici corecte privind numărul și răspândirea românilor de peste hotare. Nu o dată, o serie de organizații ale diverselor comunități românești, răspândite în lume, prezentau date exagerate privind ponderea numerică a celor pe care îi reprezentau[1].

[1] Gh. Zbuchea, *Românii din afara hotarelor*, în „Document. Buletinul Arhivelor Militare", 4, 2001, 1 (13), p. 26 și urm.

În timpul celui de-al doilea război mondial, în anii 1941–1942, autoritățile românești au început efectuarea de studii în perspectiva încheierii războiului și convocării Conferinței de Pace. Cu acea ocazie s-au întocmit studii și materiale privind și pe românii de peste hotare, unele publicate, altele rămase inedite. Conform volumului *Spațiul istoric și etnic românesc*, tipărit într-un tiraj confidențial de uz intern în anul 1942, se aprecia că blocul românesc, după tragica vară a anului 1940, însuma aproximativ 18 milioane de români (etnici), respectiv 12 milioane în statul român, 1,8 milioane în Basarabia, 1,4 milioane în Ungaria (inclusiv Ardealul de Nord), un milion în Transnistria, 900 de mii în Balcani, 260 de mii în America etc. Așadar, autoritățile considerau atunci că peste hotare trăiau aproape 6 milioane de români[1].

2. Românii din apropierea țării

În perioada interbelică cei mai mulți dintre românii de peste hotare se aflau în spațiul balcanic. Timp de multe sute de ani ei trăiseră într-o relativă unitate în cadrul Imperiului Otoman. În epoca modernă, în spațiul balcanic s-au constituit state naționale care au luat locul Imperiului Otoman și care și-au împărțit între ele pe românii balcanici. Trecerea românilor din regimul turcocrației în cel al noilor realități statale s-a încheiat odată cu războaiele balcanice și prima conflagrație mondială. Noua etapă din istoria românismului balcanic însemna existența lor în noi cadre statale. Atitudinea de toleranță relativă și lipsa de desnaționalizare din partea autorităților otomane au fost înlocuite cu politicile de asimilare, de negare chiar a românismului, promovate fără excepție, cu intensitate mai mare sau mai mică, de către toate statele balcanice. Astfel de politici au atins domenii esențiale, precum școala, biserica, participarea la viața publică etc. Au intervenit și factori legați direct sau indirect de modernizare și progres care au contribuit la asimilarea lor.

Secole de-a rândul comunitățile românești din Balcani fuseseră legate mai ales de îndeletniciri rurale și pastorale, ceea ce le-a asigurat o anumită coeziune și izolare favorizantă, benefică pentru păstrarea specificului, a identității naționale. Aromânii se ocupau, de asemenea, cu diverse meșteșuguri artizanale, cu comerțul, ceea ce le-a asigurat o stare economică înfloritoare, o independență materială invidiată de alții. Ei dobândiseră importante averi și aveau, nu o dată, un înalt grad de civilizație. În vremurile moderne, în rândurile aromânilor s-a accentuat fenomenul emigrării, fie în spațiul nord-dunărean, fie în alte țări de pe mai multe continente. Acest fenomen al emigrării s-a accentuat după primul război mondial, având o serie de consecințe negative pentru comunitățile românești rămase pe loc. Până la primul război mondial, în Balcani funcționase o întreagă rețea de unități scolare, primare și secundare pentru românii stabiliți acolo, ca după aceea să dispară în unele state, iar în altele să fie continuu diminuată, diplomele de studii nefiind recunoscute.

[1] *Spațiul istoric și etnic românesc*, 3, București, 1993, p.15.

Continuându-se o realitate mai veche, numeroși aromâni și-au făcut studiile în statul român, unde mai apoi și-au continuat existența, realizându-se în diverse domenii de activitate. Aromânii au fost astfel în locurile lor de baștină lipsiți, în cea mai mare parte, de o elită culturală și, implicit, politică, cu rol de militant și conducător al luptei pentru drepturile lor. Eforturile făcute la București de reprezentanții aromânilor, de exemplu de Societatea de Cultură Macedoromână, au fost, în general, insuficiente și, mai cu seamă fără urmări, datorită faptului că sprijinul statului român a lipsit aproape cu desăvârșire.

Au mai intervenit și alte cauze ale emigrării. În unele din statele balcanice, mai ales în Grecia, comunitățile aromânești au fost deposedate masiv de proprietățile funciare, mai cu seamă de pășuni și de păduri. Multe dintre aceste proprietăți au fost date unor coloniști aparținând etniei majoritare (de exemplu refugiaților greci veniți din Asia Mică). Fenomenul împroprietăririi a lovit pe români în toate statele balcanice, din Banatul iugoslav, până în Macedonia și Tracia. S-a adăugat la aceasta distrugerea sistemului de pășunat, a transhumanței, specifice aromânilor timp de mai multe veacuri. Aceasta a generat reacții diferite. O parte s-au îndreptat spre orașe, așezându-se între majoritari și asimilându-se treptat cu aceștia și datorită acțiunii unor factori de deznaționalizare, precum școala, biserica etc. Alții, din ce în ce mai numeroși, au ales calea emigrării spre a se stabili în țări străine pe o arie geografică întinsă din Australia, până în S.U.A. și Canada.

Mulți dintre ei s-au stabilit în România, și datorită faptului că după primul război mondial guvernanții de la București au sprijinit ideea colonizării în țară, mai ales în Dobrogea, a unor conaționali de peste hotare. Un congres al aromânilor ținut la Veria (Grecia), la 30 noiembrie 1924, a decis emigrarea masivă în România, respectiv în Cadrilater. Ca urmare, în anii următori a existat un flux de familii de aromâni care au venit în țară. O statistică provizorie a colonizării oficiale înregistrează aproape șase mii de familii venite din Grecia, Bulgaria, Albania și stabilite în județele Caliacra și Durostor, unde statul român le-a asigurat pământ și alte mijloace de existență. Șederea lor acolo a fost de scurtă durată. În anul 1940, ca urmare a Tratatului de la Craiova dintre România și Bulgaria, toți acești coloniști proveniți din sud, împreună cu familiile lor, au fost nevoiți să-și abandoneze casele și bunurile, plecând într-o nouă emigrație, cei mai mulți fiind recolonizați în județele Constanța și Tulcea[1].

În spațiul balcanic, din punct de vedere numeric, românii din Iugoslavia se situau pe primul loc, urmați de cei din Grecia, Bulgaria, Albania. Despre românii din Iugoslavia există știri diferite. O parte dintre datele statistice privind românii din statul vecin au fost consemnate într-un extrem de important document aparținător acelei perioade — raportul lui Mihail A. Blenche, înalt funcționar al Ministerului Afacerilor Străine —, la începutul celui de-al doilea război mondial[2].

[1] N. Cusa, *Macedoromânii pe văile istoriei*, Constanța, 1990, *passim*; Idem, *Aromânii (macedoromânii) în România*, Constanța, 1996.

[2] Acest document, intitulat: *Politica noastră față de problema minorităților române din străinătate* se află la AMAER., Problema 18, vol. I, nepaginat.

Oficialitățile *Iugoslaviei*, nici înainte și nici după primul război mondial nu au publicat vreo statistică reală în legătură cu prezența minorității românești. Era de altfel o caracteristică mai veche a procedeelor autorităților de la Belgrad, care încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea diminua în mod consecvent numărul, deci ponderea românilor din dreapta Dunării. În Iugoslavia interbelică românii trăitori acolo aparțineau unor ramuri distincte, unii fiind aromâni, alții români bănățeni și alții, cei mai numeroși, români timoceni. O vreme autoritățile au recunoscut tuturor acestora calitatea de români și i-a consemnat ca atare în statisticile oficiale, din care reieșea de asemenea și repartizarea lor geografică, fie în Macedonia, fie în Banat, fie în Valea Timocului. Statistica oficială din anul 1921, înregistra 229 398 români, dintre care 74 090 în Banatul sârbesc, 10 550 în Macedonia și 141 279 în Craina, pe Valea Timocului. In alte publicații privitoare la același recensământ, tipărite tot la Belgrad, se consemnau cifre sensibil diminuate. Chiar statisticile oficiale menționau o realitate istorică, cea a diminuării numerice a românilor din județele timocene ale părții răsăritene a Serbiei. Între anii 1846 și 1921 ponderea românilor în județul Craina a scăzut de la 64,8% la 59%, în județul Timoc de la 51% la 25%, în județul Pojarevăț de la 36% la 20% și în județul Morava de la 17% la 3%[1].

În realitate, însă, numărul total al românilor era mult mai mare. După calculele făcute de persoane obiective, cunoscătoare ale realităților, inclusiv de către reprezentanți de acolo sau din țară, numărul românilor și aromânilor din Iugoslavia a fost în anii interbelici, de cel puțin o jumătate de milion. Societatea culturală „Timoc" considera că în ajunul celui de-al doilea război mondial, în părțile nord-estice ale Iugoslaviei trăiau circa 400 de mii de români timoceni, cifră confirmată de cercetările făcute de Institutul Român de Statistică, condus de Sabin Manuilă, în rândul prizonierilor români timoceni după prăbușirea Iugoslaviei în aprilie 1941. Aceeași cifră a fost invocată statornic de reprezentanții românilor timoceni în acțiunea lor politică din vremea celui de-al doilea război mondial.

Situația se prezenta la fel și în părțile sudice ale Iugoslaviei. In urma păcii de la București din 10 august 1913, Iugoslaviei i-a revenit o însemnată parte a Macedoniei cu zone unde era masivă prezența românească. Unele statistici menționau existența elementului românesc. Astfel, conform recensământului din 1921, comunele unde locuiau masiv românii în Macedonia erau: Bitolia (6 000), Crușova (2 500), Moloviște (700), Gopeș (550), Beala de Jos (500), Veles (400), Prespa (375), Ohrida (225), Struga, Scopje și Tetovo (200) și încă alte comune cu o populație aromânească mai redusă[2].

Nu există date sigure în legătură cu evoluția numerică a românilor din părțile vestice ale Banatului, rămase sub autoritate iugoslavă. In timpul discuțiilor de la Paris din 1919 legate de soarta Banatului, reprezentanții României, invocând recensăminte maghiare net defavorabile românilor, afirmaseră existența a cel puțin 100 mii de români ce urmau să intre sub autoritatea Belgradului cu prilejul stabilirii noii frontiere din Banat. O parte

[1] Gh. Zbuchea, *Românii timoceni. Scurtă istorie*, Timișoara, 2002, p. 74.

[2] AMAER, Problema 18, vol. I, nepaginat.

dintre acești români, puțini, mai ales intelectuali, s-au refugiat în țară, dar cei mai mulți, cel puțin 80 de mii, au rămas pe loc. Statisticile oficiale sârbești, în perioada următoare, consemnau o continuă diminuare a românilor. În ajunul celui de-al doilea război mondial ei scăzuseră sub 60 de mii, înjumătățindu-se apoi în perioada postbelică. În restul Iugoslaviei, cu totul disparați, existau de asemenea români (uneori doar vorbitori de limbă română, ei erau de fapt țigani ce foloseau în mod curent între ei limba română). Astfel, conform unor date oficiale, și acestea diminuate, în Croația, Slovenia, Bosnia, Herțegovina, Dalmația și Muntenegru, trăiau încă 3 000 români răzlețiți, iar în capitala Iugoslaviei, Belgrad, numai vreo 300 de români[1].

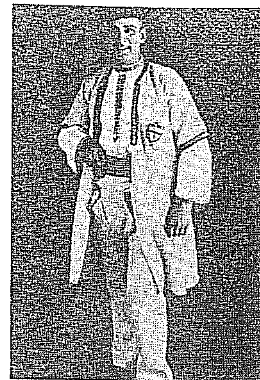

Fig. 294 Români din valea Timocului.

Esențială pentru existența naționalității române în Iugoslavia era rețeaua educațională. Din acest punct de vedere situația era, de asemenea, extrem de variată. În Valea Timocului, după anexarea zonei de către Belgrad în 1833, nu a existat niciodată învățământ în limba română și a fost interzisă oficierea slujbelor religioase în această limbă, situație care s-a menținut statornic și în anii interbelici. Oarecum aceeași situație s-a creat și în Macedonia. Chiar în ajunul primului război mondial, pretextându-se împrejurări deosebite și stare de asediu, a fost interzisă reluarea cursurilor în școlile românești, deși autoritățile sârbești se obligaseră la aceasta prin Tratatul de la București din 1913. După război autoritățile de la Belgrad au invocat o iluzorie nerespectare de către România a Tratatului de la București, respectiv neintrarea în război alături de Serbia din 1914, pentru a justifica interzicerea învățământului românesc de orice nivel în părțile sudice[2]. În același context, autoritățile de la Belgrad nu aplicau românilor nici tratatul minorităților pe care îl semnaseră în timpul Conferinței de pace de la Paris, în 1919.

[1] *Ibidem*.

[2] Până în 1913 în Macedonia sârbească funcționau 10 biserici românești, 26 școli primare, un liceu și o școală profesională de fete la Bitolia, iar numărul elevilor înscriși se ridica până la 8 000.

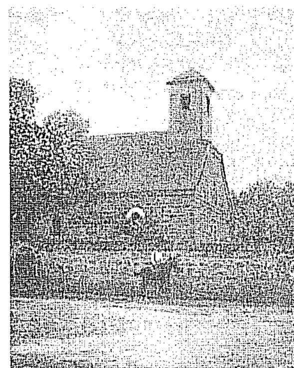

Fig. 295 Biserica din Beregova.

Fig. 296 Podul de peste Timoc.

O situație de excepție, oarecum pe bază de reciprocitate, a fost creată doar românilor din Banat, de altfel singura zonă în care autoritățile de la Belgrad au acordat elementului românesc o relativă posibilitate de acțiune. Evoluția școlii și bisericii românești din Banat a dat naștere la o serie de discuții și fricțiuni între cele două state; această problemă a fost subordonată imperativelor politicii Micii Înțelegeri și a dus la o serie de concesii greu de înțeles din partea statului român. În Banatul sârbesc, dacă înainte de primul război mondial, adică sub regimul maghiar, funcționaseră 42 de școli românești, cu 107 cadre didactice, după război, până la încheierea Convențiunii școlare româno-iugoslave, în 1933, o populație românească, compusă din 80 000 suflete, avea numai 36 de școli cu 26 cadre didactice, iar 43 de comune pur românești aveau 36 biserici și 51 de preoți[1].

Convențiunea școlară româno-iugoslavă din 1933, care se referea numai la școlile românești din Banatul sârbesc, respectiv la școlile iugoslave din Banatul românesc, a adus o ameliorare simțitoare regimului școlilor românești din acel ținut, singurele care au funcționat legal atunci și mai târziu. Școlile primare românești din Banatul sârbesc au fost declarate școli publice de stat cu limba de predare română, înființarea noilor școli fiind reglementată. Venirea personalului didactic din România, până atunci interzisă, a fost acceptată, până la crearea unui corp didactic românesc compus din institutori români, supuși iugoslavi. În realitate, cei mai mulți copii ai românilor erau încorporați în sistemul educațional al populației majoritare. În școlile sârbești, învățătorii sârbi inspirau elevilor români credința că și strămoșii lor au fost sârbi, dar, refugiindu-se din cauza turcilor peste Dunăre, ei s-au românizat cu timpul. Această teorie se aplica în principal în cazul Banatului, dar și în cel al timocenilor, cărora li se contesta autohtonia și continuitatea.

[1] AMAER, Problema 18, vol. I, nepaginat.

În spațiul iugoslav au existat și unele tentative de afirmare a românilor în plan politic. De altfel, în toamna anului 1918 au avut loc manifestări asemănătoare cu cele din Transilvania, în legătură cu materializarea dorinței de unire a întregului Banat cu România, așa cum prevedea de altfel și punctul 1 al *Rezoluției* adoptate la 1 decembrie de Adunarea Națională de la Alba Iulia. Autoritățile sârbești de ocupație au împiedecat participarea delegaților bănățeni la Adunarea de la Alba Iulia, iar apoi Belgradul a obținut încorporarea a peste 9 000 km² din Banatul istoric, în care atunci românii aveau o majoritate relativă.

În 1923, în Banatul sârbesc, la Alibunar au fost puse bazele Partidului Român din Banat, ce a editat propriul periodic: „Graiul românesc". Partidul a militat pentru menținerea identității naționale, pentru democrație, pentru revendicări economice etc. A reușit sporadic să trimită câte un reprezentant în Parlamentul de la Belgrad și să se manifeste în viața publică, între altele și prin intermediul unor publicații cum ar fi „Nădejdea", „Lumina" precum a Asociației Culturale Românești și mai apoi a Asociațiunii pentru Cultura Poporului Român din Banatul Iugoslav, creată în 1936. Dispariția unui regim democratic după lovitura de stat din ianuarie 1929 a regelui Alexandru nu a permis o acțiune mai susținută în plan politic a românilor bănățeni. De asemenea a lipsit și un sprijin mai consecvent de la București.

La sfârșitul primului război mondial s-au manifestat în plan politic și românii timoceni, atât cei din Serbia, majoritari, cât și cei din Bulgaria. Atunci ideea lor, neagreată și deci nesprijinită de guvernele de la București, a fost de a se obține unirea românilor din Valea Timocului cu cei din România. În exil, la Chișinău, s-a creat în 1918, Comitetul Românilor din Valea Timocului, ce se considera exponent legitim al românilor din 224 localități din dreapta Dunării. Între altele aceștia au alcătuit un memoriu către Marile Puteri și au trimis o delegație la Paris pentru a obține unirea cu România. În acest sens, la 8 martie 1919 a acționat și o organizație creată la Paris: Liga pentru Eliberarea Românilor din Timoc și Macedonia, având în frunte pe George Murnu și Atanase Popovici. Acțiunea delegației timocene, ca de altfel și a uneia similare a aromânilor, a fost fără rezultate pozitive. Nu au fost satisfăcute nici măcar minimele cereri privind școala și biserica în limba română. Dimpotrivă, în zona Timocului și în Macedonia, toate mijloacele aflate la dispoziția statului iugoslav au fost folosite pentru a împiedeca o afirmare națională românească.

Fig. 297 Lucrare întocmită de Anton Golopenția.

Rațiunile de securitate ale guvernului de la București, legate de sistemul de alianțe în cadrul Micii Înțelegeri par a explica neimplicarea autorităților guvernamentale române în zonă, în favoarea elementului românesc de acolo. O asemenea

Fig. 298 Macedoromâni la Plovdiv (Bulgaria).

atitudine decurgea şi dintr-o altă realitate a politicii guvernelor româneşti din perioada interbelică. Înainte de primul război mondial toate guvernele de la Bucureşti s-au implicat direct sau indirect în destinul istoric al românilor din toate ţinuturile unde trăiau aceştia, peste Carpaţi, peste Prut sau peste Dunăre. După întregirea României şi recunoaşterea internaţională a acesteia, principala preocupare, uneori exclusivă, a guvernelor statului român a fost asigurarea, garantarea integrităţii teritoriale a noului stat, neglijându-se soarta fraţilor, mai apropiaţi sau mai îndepărtaţi, rămaşi dincolo de hotare, politică ce a influenţat fără îndoială traiul şi viitorul românilor din Balcani.

O astfel de realitate a dus la intervenţia societăţii civile. In perioada interbelică a continuat să acţioneze Societatea de Cultura Macedoromână, ce se preocupa de întreaga problematică a românismului balcanic. Începând din 1921, alături de aceasta şi-a desfăşurat activitatea Societatea „Timoc" a românilor din Valea Timocului şi dreapta Dunării, căreia i s-a adăugat în 1926 „Societatea Academica Dacia Aureliană a Studenţilor Români din Valea Timocului". Alături de diferitele publicaţii ale aromânilor ce apăreau la Bucureşti, precum „Peninsula Balcanică", „Macedonia", „Armatolii", din 1934 a început să tipărească „Timocul. Revistă de luptă naţional-culturală". În activitatea unor astfel de organizaţii şi publicaţii, alături de români originari din dreapta Dunării şi stabiliţi în România, s-au implicat şi numeroşi tineri, elevi şi studenţi veniţi pentru a-şi desăvârşi educaţia, de cele mai multe ori cu sprijinul financiar al statului român. În diverse ocazii, prin memorii către guvernanţi, congrese studenţeşti, manifestaţii publice, ei au făcut cunoscută situaţia românismului din spaţiul iugoslav şi balcanic în general, ajungându-se chiar la dezbateri publice, parlamentare etc.

De-a lungul Dunării, care practic nu a despărţit niciodată pe români, precum şi în zona muntoasă a Rodopilor şi în alte părţi, în ***Bulgaria*** exista de asemena o importantă comunitate românească. După statistica oficială bulgară din 1920, numărul total al românilor şi aromânilor ar fi fost — luând ca bază de calcul limba maternă — de 75 065 suflete, iar din punctul de vedere al naţionalităţii declarate 57 312. Statistica oficială bulgară din anul 1910 menţiona 96 502 români[1]. Potrivit altor surse, după primul război mondial în Bulgaria ar fi trăit circa 120 000 de români[2].

[1] *Ibidem.* Vezi mai multe date, la Gh. I. Ioniţă, *Românii de dincolo...*, p. 162 şi urm.
[2] AMAER, Problema 18, vol. I, nepaginat.

Jumătate din numărul românilor trăitori în Bulgaria erau aşezaţi în părţile Vidinului, iar ceilalţi în plăşile Lom, Rahova, Nicopole, Plevna, Şiştov, în comune pur româneşti, situate pe malul drept al Dunării. Un grup numeros de aromâni trăia în Macedonia bulgărească şi un grup mai mic la Sofia. În fine, exista un grup de păstori aromâni, care petreceau vara în munţii Rila, Pirin şi Rodopi, iar iarna pe câmpiile mai călduroase ale Traciei[1]. Ca şi în alte părţi ale Balcanilor, pentru aceşti aromâni păstoritul transhumant era baza existenţei lor. Prin intervenţia autorităţilor de stat bulgăreşti, printr-o politică financiară agresivă împotriva păstorilor aromâni, au fost adoptate măsuri tot mai severe, astfel încât mulţi dintre aceştia au fost aduşi treptat în situaţia de a-şi vinde turmele de oi şi de a îmbrăţişa alte ocupaţii, mai ales în mediul urban unde asimilarea şi înstrăinarea erau atotprezente. Nu puţini au fost cei care au ales soluţia emigrării în România, mai ales la sfârşitul anilor '20[2].

Românii, cu domiciliul stabil, care se ocupau cu agricultura, comerţul şi mica industrie, înainte de primul război mondial s-au bucurat de un regim şcolar şi bisericesc relativ favorabil. Ei aveau şcoli în unele din localităţile unde trăiau, pe malul drept al Dunării. În anii interbelici însă n-au rămas decât cu două şcoli, la Sofia şi la Djumaia; nici una în apropiere de malul drept al Dunării. La Sofia funcţiona un gimnaziu românesc, unde conducătorii intelectuali ai românilor puteau exprima mai curajos sentimentele lor româneşti, decât în oricare altă parte a Bulgariei.

Şi în privinţa organizării bisericeşti, înainte de primul război mondial, serviciul divin era celebrat în limba română de preoţi români, dar ulterior, încet-încet, parohiile româneşti au fost înglobate în cele bulgăreşti. Limba română şi preoţii români au fost eliminaţi, iar aceia care au rămas pe loc trebuiau să celebreze serviciul religios în limba bulgară, din cărţi bisericeşti bulgăreşti. Aşa s-a ajuns ca serviciul religios, în deceniul al patrulea, să se oficieze în limba română doar la Sofia şi Bregova.

Populaţia românească din Bulgaria a avut de suportat în anii interbelici multe provocări şi măsuri nedemocratice din partea societăţilor extremiste, cum a fost Organizaţia Revoluţionară Macedoneană. Astfel de exemplu, în zona timoceană, intens colonizată cu elemente extremiste provenind din Macedonia, a fost interzisă întrebuinţarea limbii române chiar şi în cadru familial. Au fost luate măsuri represive împotriva celor care vroiau să studieze în România şi împotriva familiilor acestora.

Având în vedere importanţa numerică a elementului bulgăresc din statul român (superior celui românesc din Bulgaria), precum şi disputei în legătură cu Cadrilaterul, în mai multe rânduri s-a ridicat problema unui schimb de populaţii ce ar fi adus în ţară o însemnată parte a românilor ce trăiau în statul vecin. Astfel, cu ocazia „tratativelor" de la Craiova din august 1940 a fost evocată şi eventualitatea obligativităţii venirii în ţară a românilor din zona bulgară a Timocului. Tratatul de la Craiova lăsa între frontierele

[1] *Ibidem.*
[2] *Ibidem.*

statului bulgar cea mai mare parte a elementului românesc, mult superior numeric bulgarilor din județele Tulcea și Constanța, ce au fost obligați să se mute în Cadrilater.

În *Grecia*, în anii interbelici au continuat să existe numeroși români. Situația acestora nu s-a prezentat întru nimic mai bine decât cea din restul spațiului balcanic. Și în cazul acestei țări sunt controversate dimensiunile numerice ale comunității.

Raportul comisiei compuse din delegații Ministerului Afacerilor Străine și ai Ministerului Agriculturii din România, însărcinată în anul 1928 să studieze la fața locului situația aromânilor din Macedonia, îi împărțea pe aromânii din Grecia în opt regiuni distincte cu următoarele populații: 1) regiunea Veriei, situată la 80 km la vest de Salonic, cu o populație românească de 1 300 familii; ocupația lor era creșterea vitelor, iar o parte mai mică erau agricultori și comercianți; majoritatea acestor familii trăiau în timpul verii în comunele lor, iar iarna coborau la șes pentru a paște vitele pe câmpiile Salonicului. 2) Regiunea Vodenei, situată la 100 km la vest de Salonic, cu 900 de familii românești, cu ocupații asemănătoare celor din Veria. 3) Regiunea Megleniei, situată la 80 km la nord-vest de Salonic, în apropierea frontierei sârbe, cu 2 000 de familii, unde populația care se ocupa cu creșterea vitelor și era foarte săracă. 4) Regiunea Seres, la nord-est de Salonic, cu o populație de 1 300 de familii, aproape cu toate alcătuite din păstori nomazi. 5) Regiunea Florinei, situată la 150 km la vest de Salonic, cu 500 de familii. 6) Regiunea Grebena, situată la 200 km la nord-vest de Salonic, la poalele munților Pindului, cu o populație românească de 2 000 de familii. Orașul Grebena era cel mai important centru românesc din Grecia, unde numărul locuitorilor aromâni se ridica în timpul iernii la 4 000 de suflete din 8000, cât era populația totală a orașului. 7) Regiunea Epirului, cu centrul la Ianina, se compunea din 30 de comune românești, cu 700 de familii. Ei se ocupau cu agricultura, puțini dintre ei cu creștrea vitelor, iar restul cu exploatarea pădurilor. În orașul Ianina locuiau cca 200 de familii românești. 8) Regiunea Thessaliei, unde aromânii coborâți din munții Pindului se ocupau cu agricultura și cu cultura tutunului pe câmpiile fertile din zonă; ei vorbeau aromânește, dar erau aproape complet grecizați. Regiunea Salonicului, unde se găseau circa 50 de familii românești, care se ocupau cu comerțul.

Fig. 299 Vlahi din Samarina (Grecia), 1930.

După unele calcule statistice ale timpului, numărul total al populației macedo-române în anul 1928 ar fi fost în Grecia de cca 100 mii de suflete.

Fig. 300 Nuntă la vlahii din Pind (Grecia), 1930.

Circa 1 200 de familii erau pe cale sau emigraseră deja în România[1]. În perioada interbelică au fost avansate și alte cifre privind pe acești români. În anul 1919, la Paris, delegația Consiliului Național al Românilor din Pind consemna că în regiunea Pindului trăiau 130 de mii de români, în Thessalia 84 de mii români, iar în zona Veria — Meglenia (Salonic) erau 104 mii de români. În ajunul celui de-al doilea război mondial, unii reprezentanți ai aromânilor (și ai autorităților române, consemnate în documentele alcătuite sub egida lui Mihai Antonescu) evaluau că în Grecia ar trăi 250 — 280 mii de români. Recensământul oficial din Grecia, din 1928, înregistra laolaltă un număr de 19 703 români și aromâni.

Amintitul raport al comisiei compusă din delegați ai Ministerului Afacerilor Străine și ai Ministerului Agriculturii din România, care a funcționat în anul 1928, împărțise toți aromânii trăitori în Grecia în două categorii: aromânii naționaliști, adică cei înscriși în comunități etnice școlare și bisericești, și aromânii grecizați, numiți și „grecomani". Totalul aromânilor naționaliști, astfel împărțiți de Comisie, ar fi fost de numai cca 4 300 familii, adică cca 20 000 de suflete. Continua astfel o realitate mai veche. Cea mai mare parte dintre aromâni (cei numiți grecomani) contestau apartenența lor la românism și orice fel de legătură cu statul și societatea de la nord de Dunăre. Ei se situau de fapt pe pozițiile oficialităților Greciei, care considerau că aromânii, vlahii, erau greci care cândva în trecut îmbrățișaseră un idiom romanic, devenind latinofoni. Așadar, legal, din punct de vedere național, autoritățile grecești negau aromânilor de acolo apartenența la blocul românismului.

Atitudinea guvernelor de la Atena în perioada interbelică a fost contradictorie. Grecia a fost în fapt singura țară balcanică care a permis funcționarea în continuare, parțială, a rețelei de învățământ creată înainte de primul război mondial, cu ajutorul statului român, pentru românii din Balcani. În Grecia, au continuat și în anii interbelici să funcționeze 22 de școli primare (la un moment dat ele aveau 946 elevi), o școală comercială la Salonic, un gimnaziu la Grebena și altul la Ianina (cu un total de 66 de cadre didactice românești), precum și 16 biserici cu 13 preoți români. Doar în Grecia s-a aplicat sistemul instituit

[1] *Ibidem*. Vezi și Gh. I. Ioniță, *Românii de dincolo...* p. 166 și urm.

Fig. 301 Femeie din Kerkina-Garitsas (Grecia), 1928.

încă din vremea lui Carol I, respectiv plătirea integrală a dascălilor și preoților și acoperirea cheltuielilor școlare și bisericești de către guvernul de la București, ce a trimis anual, regulat, sumele necesare până în vremea lui Ion Antonescu.

Numărul mic al elevilor, proveniți mai cu seamă din mediul rural, din familii cu o situație materială precară sau modestă, se explică și prin o altă latură a reglementărilor legale din Grecia. Deși sistemul școlar în dialect și în limba literară funcționa la cele mai ridicate standarde europene (după modelul francez), diplomele școlare ale absolvenților învățământului primar sau secundar nu erau recunoscute ca valabile de către autoritățile grecești, ceea ce a determinat exodul fără întoarcere al unei bune părți a absolvenților. Evident, lipsa de perspective în locurile natale se adăuga și altor realități negative deja evocate. În ansamblu, în urma primului război mondial, s-a îngreunat mult situația aromânilor din Grecia; cei sărăciți erau gata să emigreze în România și foarte mulți au și făcut-o, în orice condiții[1].

O serie de dispute apărute în perioada interbelică între autorități sau mediile științifice, academice din cele două țări în problema aromânească nu au reușit să creeze un cadru propice afirmării politice a celor de acolo. Oricum, românii rămași în locurile de baștină și-au păstrat în bună măsură trăsăturile lor identitare, dialect, obiceiuri, tradiții etc.

Fig. 302 Nuntă în Kefalovriso (Grecia), 1930.

Probleme nu mai puțin complicate aveau să întâmpine și românii din ***Albania*** în perioada interbelică. Situații statistice demne de

a fi luate în seamă în legătură cu numărul românilor trăitori acolo în anii interbelici nu existau. Potrivit unor evaluări, numărul românilor din Albania ar fi fost de cca 40 000 de suflete[1]. După ocupația și felul lor de viață ei se puteau împărți astfel: români orășeni, care trăiau risipiți prin toate centrele comerciale ale Albaniei și formau, în unele orașe, grupuri puternice românești. Numărul lor aproximativ era de cca 10 000 de suflete[2].

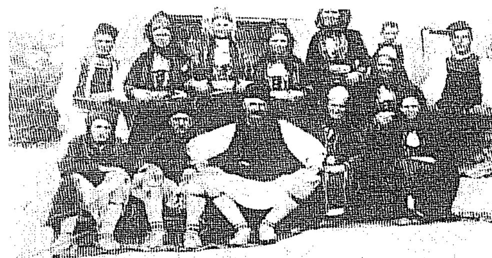

Fig. 303 Familie din Kurtova (Bulgaria), 1939.

Fig. 304 Șezătoare în Kurtova (Bulgaria).

Românii orășeni, care de obicei se ocupau cu comerțul și cu industria, având o bună situație materială, nu se gândeau la o emigrare în România sau în altă țară. Fiind răzlețiți și lipsiți de orice organizare, ei au riscat la tot pasul, fiind expuși unei lente, dar sigure, deznaționalizări. Românii agricultori locuiau pe șesul rodnic al Mazachiei, în număr de cca 13 000 de suflete. Numai 25% dintre ei posedau pământ; majoritatea muncea pe proprietățile beilor albanezi, într-o situație grea, care semăna mult cu iobăgia. Trăind departe de centrele românești, conștiința lor românească era puțin dezvoltată, iar limba le era săracă și încărcată de o mulțime de cuvinte albaneze. Din cauza mizeriei și, mai ales, a albanizării, numărul lor s-a dovedit în scădere continuă.

Românii munteni, care se ocupau cu creșterea oilor, a vitelor și a cailor, numărau circa 8 000 de suflete. Conștiința românească era mai dezvoltată la acești români și cele trei școli primare și două biserici românești pe care le mai aveau (din cele 17 școli în timpul dominației otomane) erau concentrate în regiunea în care se aflau risipiți. Situația

[1] AMAER, Problema 18, vol. I, nepaginat.

[1] *Ibidem.*
[2] *Ibidem.*

Fig. 305 Locuitori din Metsovo (Bulgaria).

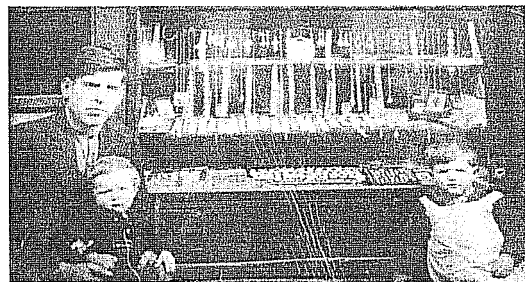

Fig. 306 Negustor de bijuterii din sudul Albaniei, 1939.

lor economică, pe vremuri înfloritoare, în anii interbelici, din cauza crizei și în urma pierderilor suferite în timpul operațiunilor militare, devenise foarte grea și mai toți năzuiau să emigreze în România. Românii munteni nomazi (*fârșeroții*) trăiau vara cu turmele lor de oi și vite în munții din sudul Albaniei, iar în timpul iernii, pe șesuri, în apropierea Mării Adriatice. Numărul lor era de circa 8 000–9 000 de suflete. Cu toate că viața lor nomadă îi împiedica să aibă o cultură și o conștiință românească mai dezvoltată, ei păstrau limba și obiceiurile lor. Cum, însă, viața de nomazi le crea din ce în ce mai multe dificultăți, ei erau siliți să se așeze în comun, unde aveau să fie, desigur, mai direct deznaționalizați decât în munții lor[1].

Fără îndoială că numărul real al aromânilor din spațiul albanez era mai însemnat, mai ales că în ajunul primei conflagrații mondiale, la nașterea statului albanez, elementul românesc alcătuia acolo circa o zecime din populație. Tot atunci existase o strânsă colaborare între români și albanezi în lupta lor de afirmare națională. In anii 1912-1913, ca și mai târziu, în anul 1919, a fost formulată ideea creării unui stat federal albanezo-român, după modelul elvețian. Aromânii din Albania speraseră într-o bună

[1] *Ibidem.*

conviețuire în tânărul stat și în continuare, ceea ce nu s-a întâmplat. Legal, minoritatea românească nu a fost recunoscută de autoritățile albaneze. Invățământul în limba română a funcționat sporadic doar în 3–7 așezări, înainte de a fi desființat cu totul. A fost interzisă de asemenea oficierea slujbei divine în limba maternă a românilor. Aceasta a creat în rândurile românilor din Albania, ca și ale celor din Grecia învecinată, resentimente împotriva autorităților, ceea ce de altfel și explică colaborarea unora dintre ei cu autoritățile italiene ale lui Mussolini în timpul prezenței acestora în zonă în anii 1939-1940.

În ***Ungaria*** exista un număr de români în multe sate și orașe răspândite până la Tisa și chiar mai departe. Cei mai mulți dintre aceștia continuau elementul românesc apărut acolo încă din perioada etnogenezei și erodat continuu de politica de maghiarizare. Nu se știe exact ponderea numerică a românilor de acolo. Statisticile maghiare erau falsificate și ca atare nu reflectau adevărul. Astfel de statistici au consemnat numai limba maternă declarată sau apartenența la o anume confesiune, respectiv la cea ortodoxă. Conform statisticii oficiale, în 1930 în Ungaria erau 16 221 vorbitori cu limba maternă română. In același timp se declaraseră ortodocși (calitate asimilată cu cea de român) 51 mii persoane în 1920, 39 de mii persoane în 1930, 38 de mii persoane în 1941.

Românii de acolo sau din țară au considerat că numărul lor era mult mai mare, enunțându-se cifre între 100–250 de mii[1]. E greu să se ajungă la rezultate credibile dat fiind intensitatea procesului de maghiarizare rapidă, deci de deznaționalizare mai pronunțată decât în oricare altă zonă apropiată. Acolo românii aveau cea mai grea și cea mai tristă situație după primul război mondial. Majoritatea absolută a populației românești din Ungaria era așezată în comunele și orașele situate de-a lungul frontierei româno-ungare, unde trăia în grupuri compacte, de pildă: Ceteghaza (3 300), Mikerechiu (2 000), Batania (1 700), Gyula-oraș (1 530), Gyula-comună (1 450), Cenadul unguresc (1 400), Apateul unguresc (956), Peterd (450), Vekerd (453), Magyar-Homorod (174). Locuitorii acestor localități și ai altora asemenea lor vorbeau bine românește[2].

În alte localități, procesul de maghiarizare forțată a românilor trăitori acolo a făcut însemnate progrese. În capitala țării, Budapesta, trăiau în anii interbelici doar 3 000 de români, cei mai mulți complet maghiarizați. În general, în comunele românești situate de-a lungul frontierei cu România conștiința națională românească a continuat să se mențină vie. Locuitorii din aceste centre urbane și rurale țineau la limbă și la religia lor ortodoxă sau unită (greco-catolică).

După primul război mondial au fost adoptate un șir de măsuri împotriva afirmării etnice a românilor din Ungaria. Școlile confesionale ortodoxe și unite au fost închise, iar școlile românești de stat, cu limba română de predare sau cu limba română facultativă au devenit, practic, inexistente.

Legea din 29 februarie 1924, care acorda minorităților etnice din Ungaria drepturi egale și permitea întrebuințarea limbilor minoritare în școli și în fața autorităților maghiare

[1] Petre Bărbulescu, *Drama minorităților naționale din Ungaria*, București, 1991, p. 24 și 75.
[2] AMAER, Problema 18, vol. 1, nepaginat.

a rămas literă moartă, ca și legea din 1868, de altfel. O asemenea lege era întocmită pentru „uz extern", guvernul de la Budapesta căutând să acrediteze în mediile occidentale ideea că era tolerant și respecta drepturile minorităților. Mulți preoți și învățători români au plecat din Ungaria cu ocazia retragerii armatei române, în 1919, iar guvernele maghiare au pronunțat interdicții pentru cazul venirii în Ungaria a unor noi preoți și învățători români. În anul 1930, de pildă, din cele 20 parohii românești existente, 14 parohii erau neocupate și numai șase erau conduse de preoți ortodocși. Tot pe atunci, din cele nouă școli confesionale românești, trei erau închise din lipsă de învățători, iar din cele șase deschise, numai la două școli limba de predare era româna[1].

Preoții români mai dispuneau de unele cărți de rugăciune și de religie trebuincioase pentru catehizarea copiilor, dar manualele românești lipseau cu desăvârșire. Aproape în toate școlile românești limba de predare era cea maghiară, deoarece învățătorii nu vorbeau românește sau nu erau români, iar elevii nu mai înțelegeau românește. În general, numai religia se preda de două ori pe săptămână în limba română, dar nici aceasta în toate școlile confesionale românești existente.

De altfel, ca politică de stat, guvernele maghiare au fost constant împotriva acordării oricărui fel de ajutor material dezvoltării școlare, culturale a românilor din Ungaria. După încheierea Tratatului de la Trianon, situația românilor rămași în Ungaria s-a înrăutățit treptat. Românii trăitori acolo au fost făcuți vinovați pentru situația în care a ajuns Ungaria, au fost atacați în procese numite de „înaltă trădare", „crimă contra creditului țării", „contra stimei datorate națiunii maghiare" etc.

Impozitele enorme, numite de „răscumpărare a averii" și împrumutul forțat intern apăsând în mod inechitabil asupra micilor gospodării țărănești românești au distrus încetul cu încetul starea lor materială oarecum satisfăcătoare de dinainte de primul război mondial. Astfel, mulți români au fost nevoiți să-și vândă avutul pe prețuri derizorii și să intre ca argați pe moșiile marilor proprietari unguri sau să plece în România, lăsând și restul avutului lor în Ungaria, ca acoperire pentru impozitele neplătite la care erau impuse gospodăriile lor[2].

Pentru românii din Ungaria în anii interbelici cele mai grave aspecte se legau de domeniul vieții publice, mai ales în condițiile cultivării de către autoritățile maghiare a fricii de a te numi român. De altfel, în anii '30 a funcționat chiar un organism special pentru maghiarizarea numelor cetățenilor care aveau nume nemaghiare — Societatea pentru Maghiarizarea Numelor („Országos Néumagyarositás Társaság")[3].

Cehoslovacia, în urma Tratatului de la Trianon, a primit câteva comune așezate pe malul drept al Tisei, care erau locuite numai de români: Apșa de Jos, Apșa de Mijloc, Biserica Albă și Slatina și mai multe alte comune, unde populația românească era amestecată cu ruteni și alți alogeni. De fapt, atunci a avut loc o împărțire a Țării Maramureșului, când două treimi din această veche zonă de etnogeneză românească a

[1] *Ibidem*.
[2] *Ibidem*.
[3] Petre Bărbulescu, *op. cit.*, p. 48.

rămas în afara României. Numărul total al românilor din Cehoslovacia în anii interbelici nu depășea 15 000 de suflete, după unele aprecieri, diferite de cele oficiale cehoslovace, existau doar 10 810 români.

Într-un anume fel, situația românilor de acolo în anii interbelici a fost cea mai favorabilă, datorită și bunelor relații dintre Praga și București. Practic acolo, de-a lungul Tisei, nici nu ființa o graniță în adevăratul înțeles al cuvântului, păstrându-se chiar și dreptul de proprietate reciprocă a românilor nimeriți de o parte sau de alta a frontierei. Pe bază de reciprocitate, statul cehoslovac a întreținut în anii interbelici pentru populația românească două școli primare, unde cca 250 de elevi erau instruiți în limba română de patru învățători români, iar în două școli mixte ruteno-române alți patru învățători instruiau în jur de 400 de elevi români. Românii din Cehoslovacia — sau mai bine zis din zona subcarpatică — aveau în total în anii interbelici șapte biserici, dintre care șase erau greco-catolice (unite), iar una ortodoxă[1].

Situația lor economică era precară. Pământul, în afară de zona malului Tisei și al râului Apșa, era puțin fertil și în mare parte ocupat de păduri. Agricultura era puțin rentabilă. Nici alte ocupații nu-i ajutau pe români să-și câștige o existență mai prosperă. Unii au încercat să emigreze în Franța și în Belgia, pentru a se angaja la minele de cărbuni, dar cu foarte neînsemnat succes. Alții, destul de numeroși, au trecut în România și s-au stabilit în cele două județe mărginașe: Maramureș și Satu Mare[2]. Situația acestor români a cunoscut evoluții dramatice în ajunul și în timpul celui de-al doilea război mondial. Cu ocazia primului dictat de la Viena, din noiembrie 1938, zona a intrat sub controlul autorităților maghiare ce doreau reconstituirea Regatului Sfântului Ștefan. Câțiva ani mai târziu Stalin anexa Maramureșul de Nord care devenea o simplă regiune a statului sovietic și apoi a Republicii Ucraina.

La răsărit de Nistru, până la fluviul Amur și Oceanul Pacific, în spațiul euro-asiatic al ***Rusiei sovietice*** trăiau numeroși români. Ei erau recunoscuți ca atare chiar și în statisticile sovietice interbelice, care au consemnat statornic cifre de peste 250 de mii români, cărora li se adăugau după 1924 un număr variabil de așa-numiți „moldoveni". Au fost emise cifre între 600 000–1 200 000, însumând totalul tuturor românilor trăitori în spațiul sovietic, dintre care aproximativ două treimi erau așa-numiții români transnistreni. Cifra de peste un milion de români existenți în Rusia (Uniunea) Sovietică pare destul de credibilă, având în vedere și realitățile aceluiași spațiu după cel de-al doilea război mondial[3].

În Uniunea Sovietică populația românească avea mai multe proveniențe și rădăcini istorice, ceea ce într-un fel sau altul i-a influențat și destinul istoric în perioada interbelică. O parte dintre români, stabiliți dincolo de Nistru, înspre Nipru și Don, continuau elemente romanice vechi de mai multe sute de ani sau provenite din Moldova, mai cu seamă înainte de 1812. De la Odessa până în Kuban și chiar mai departe, ajunseseră cu

[1] AMAER, Problema 18, vol. I, nepaginat.
[2] *Ibidem*.
[3] Vezi și *Românitatea transnistreană. Antologie*, București, 1996, p. 221.

turmele lor oierii români, mai ales cei din Transilvania ce au dus acolo o serie de obiceiuri și tradiții menținute în cursul secolului al XX-lea. Mai departe spre răsărit, mai ales dincolo de Urali, existența elementului românesc se datora politicii sistematice, permanente a autorităților țariste (continuate consecvent din acest punct de vedere de autoritățile sovietice) de transferare a românilor din Basarabia înspre răsărit, tot mai departe, în zone greu accesibile și de multe ori cu condiții tot mai grele de existență.

Blocul cel mai numeros al românilor din spațiul sovietic se afla în imediata apropiere a Nistrului, lângă Basarabia. Acolo trăiau zeci de mii de români, compacți în anumite zone. Vreme îndelungată ei practicaseră în principal agricultura pe propriile lor pământuri, ce aveau să alcătuiască mai apoi colhozurile staliniste. După 1918, evoluția acestor români a avut un destin aparte. Au trecut atât prin vâltoarea războiului civil desfășurat în zonă cu violență timp de mai mulți ani, cât și prin toate cele aduse de instaurarea regimului sovietic, precum ideologia unică, propagarea ateismului, naționalizarea și colectivizarea etc. Existența lor a fost de asemenea strâns legată de politica guvernanților de la Kremlin în legătură cu problema Basarabiei, asupra căreia aceștia au emis statornic pretenții.

În acest context, se înscrie și istoria așa-numitei Republica Sovietică Socialistă Autonomă Moldovenească. Aceasta a fost creată la 12 octombrie 1924[1]. Ea avea o formă triunghiulară de-a lungul Nistrului, cu o suprafață totală de 8 434 km^2 și cu capitala la Balta (din 1929 la Tiraspol). Ca unitate teritorial-administrativă făcea parte din R.S.S. Ucraina, fiind în mare măsură o ficțiune din punctul de vedere al drepturilor și posibilităților de autoconducere.

Primul recensământ oficial din 1926 înregistrează o anume realitate. Din totalul de 569 de mii locuitori, românii (numiți de altfel moldoveni) erau doar 173 000. Conform unor statistici ale timpului (germane și engleze, în primul rând, pentru că puteau fi mai obiective decât cele rusești, interesate în a diminua cifrele ce-i reprezentau pe români), din cei 571 725 locuitori, 139 928 ar fi fost români. După alte informații, demne de încredere și ele, numărul acestor români ar fi fost de circa 250 000 suflete, adică 50% din populația totală[2]. Românii trăiau compact în județele Râbnița, Dubăsari, Tiraspol, în capitala republicii, ca și la Ananiev unde, din 43 000 de locuitori, 25 000 erau români[3]. Mai departe de granițele acelei „republici", în întreg spațiul Rusiei Sovietice, în grupuri răzlețe trăiau, mai mult sau mai puțin rusificați, alți români, ajunși acolo ca urmare a politicii ruse desfășurată, până în 1918, pentru a-i îndepărta de pe pământurile de baștină, a-i deznaționaliza și rusifica forțat[4].

[1] Gh. I. Ioniță, *Românii de dincolo...*, p. 72 și urm.; vezi și Ioan Scurtu și colaboratorii, *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1998*, București, 1998, p. 187 și urm.

[2] AMAER, Problema 18, vol. I, nepaginat

[3] *Ibidem.*

[4] Asupra cifrelor românilor aflați în această situație în anii interbelici și asupra răspândirii lor în spațiul Rusiei Sovietice și, apoi, al U.R.S.S. datele existente nu ne pot furniza certitudini.

Crearea acestei așa-numite republici s-a datorat unor evidente motive politice, respectiv revendicarea teritoriului dintre Prut și Nistru, unde locuitorii deciseseră, în 1918, ruperea de imperiul răsăritean și unirea cu România. După eșecul tratativelor de la Viena (1924) existența unei republici așa-zise moldovenești trebuia să justifice, să îndreptățească pretențiile expansioniste ale Kremlinului.

Tot atunci a fost debutul unei alte acțiuni politice cu caracter antiromânesc, ce avea să continue, mai apoi, decenii în șir. S-a avansat atunci ideea existenței unui popor romanic distinct însă diferit de cel român, respectiv poporul moldovenesc. Totodată a început să se afirme ideea existenței în paralel cu limba română a unei limbi deosebite, limba moldovenească. Chiar s-a promovat o întreagă acțiune de înlocuire a unor cuvinte comune poporului român cu altele, inventate, dar care să se deosebească de cele românești sau chiar de cele consacrate internațional (de exemplu sufragerie — mâncătorie, cravată — gâtlăgău, trândăvie — nicăfacere, termometru — călduromăsurător, samovar — singurofierbător etc.).

În această republică, denumită moldovenească, sistemul școlar se desfășura în cea mai mare parte în limbile rusă și ucraineană. Prea puțin se folosea limba maternă în presă, literatură, activitățile culturale etc. Bisericile românești au fost închise. Exista, la Tiraspol, o stație de radio care transmitea rareori muzică instrumentală românească. Cea mai mare parte dintre componenții administrației centrale sau locale erau de altă origine etnică (ruși, ucrainieni, evrei, țigani), cei mai mulți necunoscând limba română. În fond, Republica Moldovenească a fost o creație artificială, din rațiuni politice. Semnificativ este și faptul că în vara anului 1940, după anexarea de către Moscova a Basarabiei, cea mai mare parte a R.S.S.A. Moldovenești a fost alipită Ucrainei și doar o mică parte de lângă Nistru a fost unită cu nou creata R.S.S. Moldovenească, având capitala la Chișinău.

Situația economică, socială și politică a românilor din această Republică Sovietică Socialistă Autonomă Moldovenească a fost similară cu cea a tuturor locuitorilor Uniunii Sovietice. Autoritățile sovietice proclamaseră în repetate rânduri drepturile minorităților, dar în realitate, ca și pe vremea Imperiului Rus, au dus, în diverse forme, o politică de rusificare a sutelor de mii de români ce trăiau la răsărit de Nistru.

La sfârșitul primului război mondial, în anii 1917–1918, în Rusia, în condițiile presiunii Puterilor Centrale, s-au refugiat sau au fost trimiși în misiune circa 150 de mii de români ce au crezut că acolo își vor putea găsi siguranța. Tot atunci fusese luată chiar în considerație posibilitatea retragerii armatei și autorităților pentru continuarea războiului.

Se aflau la un moment dat acolo, cca 100 000 de foști prizonieri români din Transilvania și Bucovina recrutați în armata austro-ungară. Acești refugiați au revenit în România uneori după multe greutăți și peripeții (unii au străbătut Siberia și America pentru a ajunge acasă).

O problemă mai deosebită este aceea care privește exilul comuniștilor din România, aflați sub oblăduirea Cominternului, pe cuprinsul U.R.S.S. dar, vremelnic, și în alte țări europene. Înainte și în timpul evenimentelor din Rusia anului 1917, un număr de

elemente de stânga, revoluționari cum își ziceau ei, refugiați în cuprinsul statului vecin de la Răsărit sau rămași acolo după cele petrecute în luna octombrie a acelui an, au pus practic bazele unui exil românesc, care s-a perpetuat apoi, ani în șir, în întreg intervalul interbelic și în anii celui de-al doilea război mondial.

După crearea P.C.R., în mai 1921, însoțită de aplicarea de către autoritățile statului a unor măsuri represive asupra acestuia și, mai ales, după scoaterea acestui partid în afara legii, în 1924, o serie de comuniști ajunși pe teritoriul sovietic a completat mereu exilul românesc. Aceștia erau instruiți la Moscova, devenind revoluționari de profesie, întreținuți de Comintern. Uniunea Sovietică devenise „patria" lor — „patria socialismului victorios". Ei erau pregătiți pentru a înfăptui „revoluția socialistă" și în România. Numărul lor a crescut peste ani cu cei care au fost în Spania (1936–1939) ca „luptători antifasciști", în Brigăzile Roșii internaționale de voluntari și care, după înfrângerea suferită de republicani, s-au refugiat în Uniunea Sovietică. Fenomenul nu era singular. La fel au procedat și unii comuniști și alte elemente de stânga din diverse alte țări (Franța, Belgia, Cehoslovacia, Germania, Italia, Bulgaria, Iugoslavia, Ungaria, Polonia), care s-au stabilit în Uniunea Sovietică. Toți aceștia au fost pregătiți de Comintern și autoritățile sovietice în vederea apropierii clipei în care vor putea lua puterea. Unii dintre ei au fost supuși represiunilor staliniste, pierzându-și viața[1].

În comparație cu țările din jurul României, inclusiv Rusia Sovietică, ponderea românilor stabiliți în Europa central-occidentală a fost cu totul nesemnificativ. Numeroși erau românii care se deplasau înspre Occident pe perioade mai lungi sau mai scurte, după care reveneau acasă. Cazurile contrare au fost puține, cu caracter excepțional, chiar dacă unele au devenit ulterior celebre (Emil Cioran, Eugen Ionescu, Constantin Brâncuși ș.a.).

3. Românii de pe alte continente

O situație aparte în raport cu românii trăitori prin diverse țări ale Europei o prezintă cea a românilor din ***Statele Unite ale Americii***. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea numeroși români s-au îndreptat spre Lumea Nouă. Emigrația românească peste ocean a provenit mai cu seamă din provinciile stăpânite de Habsburgi. Pentru foarte mulți dintre ei emigrarea fusese doar provizorie, adică — după o ședere mai îndelungată sau mai scurtă pe „continentul făgăduinței" — la bătrânețe sau mai

[1] S-a desfășurat o campanie de persecuții și represiuni orientată în anii 1937–1939 împotriva acelora care contraveneau prin atitudini și manifestări voinței lui Stalin. O lungă listă încorporează pe cei care au suportat valurile repetate de urmăriri, persecuții, victimizări, cărora li s-au înscenat procese, au fost judecați, condamnați și chiar executați în urma unor decizii ale instanțelor judiciare sovietice. După condamnarea cultului personalității lui Stalin, în 1956, unele instanțe de judecată sovietice au pronunțat reabilitări politice *post-mortem*, printre cei reabilitați aflându-se și comuniști din România, chiar cadre de conducere. Mai târziu, în aprilie 1968, în cadrul Plenarei lărgite a C.C. a P.C.R. s-a hotărât reabilitarea politică *post-mortem* a victimelor represiunii staliniste.

devreme, atrași de forța lăuntrică a pământului pe care s-au născut, se hotărau să se întoarcă în țară, pentru a se odihni și a-și găsi familia, rudele și cunoscuții lor, un trai mai comod și mai liniștit decât cel avut în America, în cursul unei munci intense și încordate.

Potrivit raportului diplomatului Mihail A. Blenche, față de românii așezați în diversele țări europene „totalitatea emigranților români din America nu poate fi considerată ca o minoritate stabilă"[1]. Ea — continuă raportul — „trebuie considerată mai mult ca o masă de români așezați de vitregia soartei*, în mod provizoriu, într-o țară îndepărtată de patria-mamă, totalitatea cărora arată oscilațiuni puternice în diferite timpuri și împrejurări"[2].

În timpul primului război mondial acești români s-au implicat direct în cele mai diverse forme în mișcarea pentru înfăptuirea statului român unificat. Astfel, de exemplu, în 1918, Liga Națională Română și Comitetul Național Român au acționat energic pentru recunoașterea aspirațiilor legitime românești. Ulterior, ei au sprijinit, în diverse forme, cauza românească. Așa, de exemplu, cu ocazia Conferinței de Pace de la Paris, o adunare a Ligii Naționale Române din America întrunită la Youngstown, Ohio, la 13 februarie 1919, a salutat formarea, pe baza dreptului la autodeterminare, a României Mari. În rezoluția adoptată, cu același prilej, se arăta că participanții „sunt de părere că cei 600 de mii români din Ucraina, 274 de mii români care trăiesc în Serbia, între Timoc și Dunăre, la fel ca și românii din Macedonia, Thessalia și Epir să aibă posibilitatea de a se dezvolta liber"[3].

După primul război mondial, recensământul nord-american din 1920 consemna 102 823 persoane născute în spațiul românesc. Dintre acestea, 93 456 trăiau în mediul urban; 42 225 dobândiseră deja cetățenia americană, în timp ce 43 952 păstrau cetățenia română. După război, legislația americană a devenit mult mai restrictivă, ceea ce a influențat și sporirea numerică a elementului românesc din Statele Unite ale Americii. În 1930 statistica înregistra 146 393 imigranți români, pentru ca în anul 1940 să fie înregistrați doar 115 240. Aceștia se adăugau descendenților celor care veniseră în spațiul american, ei sau predecesorii lor, înainte de primul război mondial, dobândiseră cetățenie și erau chiar asimilați în bună măsură.

Astfel, grupul românesc în totalitatea sa însuma în ajunul celui de-al doilea război mondial 293 453 persoane, respectiv 0,24% din populația Statelor Unite. Mai mult de jumătate dintre aceștia trăiau în trei state: New York, New Jersey și Pennsylvania. Alte

[1] AMAER, Problema 18, vol. I, nepaginat.

* Referirea se face cu precădere la cei emigrați din timpul în care dubla asuprire socială și națională exercitată de Imperiul Austro-Ungar asupra românilor din provinciile istorice ale Transilvaniei, Banatului și Bucovinei i-a determinat pe foarte mulți transilvăneni, bănățeni și bucovineni să folosească această cale până la epocala Unire a tuturor românilor din 1918.

[2] AMAER, Problema 18, vol. I, nepaginat.

[3] Apud Radu Toma, *Românii din cele două Americi. O experiență etnică și istorică*, București, 1996, p. 89.

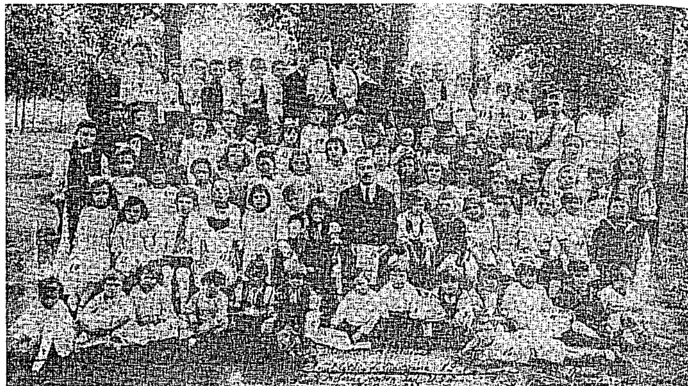

Fig. 307 Grup de elevi de la școala românească din Indiana Harbor, statul Indiana, împreună cu profesorul Nicolae Benchea din Brașov (1921).

state cu o prezență românească semnificativă erau Ohio, Indiana, Michigan. Peste 90% trăiau în orașe și erau legați într-un fel sau altul de ocupații industriale sau de altă natură.

Alături de grupul românilor din S.U.A. se aflau și cei din ***Canada***. În ajunul războiului mondial, aici existau cca 15 000 de români, stabiliți mai cu seamă în zone favorabile agriculturii cu care se îndeletniceau intens. În perioada interbelică numărul românilor din Canada a crescut lent. Recensământul din 1921 înregistra 15 086 persoane, iar peste 10 ani, în 1931, consemna 29 056 imigranți, care se adăugau celor veniți mai de mult timp (dinaintea primului război mondial) din România. În ajunul celui de-al doilea război mondial comunitatea românească din Canada se apropia de 60 de mii de suflete.

Americanii de origine română s-au adaptat condițiilor din noua lor patrie, menținându-și totodată o serie din trăsăturile proprii, limbă, religie, tradiții etc. Le-a fost caracteristică încă dinainte de primul război mondial întemeierea unor așezăminte românești (societăți, uniuni etc.), al căror număr a ajuns cu timpul la circa 150. Majoritatea acestora s-au unificat, creindu-se în anul 1928 o organizație centralizată: Uniunea și Liga Societăților Românești din America, reprezentându-i practic pe toți românii din S.U.A. și Canada. Această organizație a avut de la bun început, în egală măsură, preocupări politice, culturale, sociale, financiare.

Așezămintele românești s-au îngrijit și de apariția unei prese românești (peste 70 de publicații diverse) care au avut un dublu rol, atât ca factor asimilator, cât și de păstrare a specificului românesc. Între aceste publicații s-au impus: „America", „Viața Nouă", „Curierul American", „Foaia Poporului" etc. În paginile acestor publicații erau prezentate

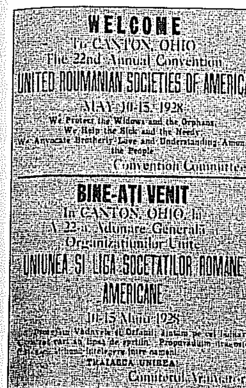

Fig. 308 Afiș pentru constituirea „Uniunii și Ligii Societăților Române Americane".

realitățile românești, cu precădere cele culturale, dar și diversele probleme ale evoluției relațiilor româno-americane. Nu erau ignorate nici aspectele legate de specificul unor imigranți din România, aparținând unor minorități naționale, mai ales a celei evreiești.

Până la primul război mondial, stabilirea unor români în ***America de Sud***, mai cu seamă în Argentina și Brazilia, a fost extrem de restrânsă. În anul 1914 de exemplu în ***Argentina*** erau stabiliți 2 105 români. În perioada interbelică, în aceeași țară s-au stabilit aproape 10 mii de emigranți, dintre care 1 991 persoane s-au reîntors. Unele statistici indică și apartenența etnică a celor emigrați din România, marea majoritate alcătuind-o germanii, evreii, maghiarii, slavii. În Argentina s-a creat Societatea „Unirea română", au fost scoase unele publicații între care „Românul", „Vocea românilor" etc. O altă țară sud-americană spre care s-a îndreptat populație originară din România a fost ***Brazilia***. Numai între anii 1923 și 1926 spre această țară au plecat 40 142 de persoane, din care, ulterior, au revenit în România 4 664 persoane.

Peste tot în Lumea Nouă, cei ajunși acolo și-au creat de regulă comunități religioase și și-au ridicat lăcașuri proprii. Deosebit de importante, cu o tradiție dinainte de primul război mondial, au fost comunitățile ortodocșilor și greco-catolicilor, urmate de cele ale diferitelor confesiuni protestante.

Existau așadar, români sau persoane originare din spațiul românesc pe cel puțin trei continente. Lipsesc însă elementele precise, respectiv datele care să poată contura tabloul general al prezenței românilor aflați departe de hotarele împlinite ale României o dată cu Marea Unire din 1918. După raportul lui M.A. Blenche, deosebit de prudent, folosind de regulă cifrele cele mai scăzute, ar însemna că, acceptând aproximările ce intervin în orice calcul ce s-ar putea face, celor cca 865 mii români trăitori în țările europene dincolo de hotarele statornicite în 1918, cu tot ce li s-ar adăuga din numărul românilor aflați pe continentul american, totalul ar conduce — până în 1940 — cu mult peste un milion de suflete. Nu poate fi ignorată, desigur, și o altă realitate, de altfel, naturală în mare măsură.

Pentru perioada interbelică, Mihail A. Blenche era de părere că „dacă comparăm, din cinci în cinci ani datele statistice strânse de oficiile noastre diplomatice, putem constata că numărul românilor minoritari în toate țările este în descreștere continuă incontestabilă"[1]. Și, în continuare, era prezentat în document următorul raționament: „Când într-o țară

[1] AMAER, Problema 18, vol. I, nepaginat.

sau alta, paralel cu descreșterea bruscă a unei minorități se poate constata, în același timp, și descreșterea bruscă a populației majoritare, motivele descreșterii întotdeauna sunt naturale, explicabile și apreciabile; când însă într-o țară numai populația minoritară este în descreștere bruscă și numărul total al populației majoritare se urcă în aceeași proporție, atunci este evident că motivele descreșterii trebuiesc căutate în cu totul alte direcțiuni. Motivele unei astfel de descreșteri sunt întotdeauna: *emigrarea* sau *deznaționalizarea*"[1].

Argumentele constatării de mai sus constau în următoarele: emigrarea românilor minoritari putea să se producă spre patria-mamă (și aceasta era, firește, posibilitatea cea mai bună a descreșterilor în țara respectivă) sau spre alte țări străine, unde ei credeau că vor găsi condiții de trai mai avantajoase. De pildă, unii români din Transilvania, înainte de război, asupriți de Imperiul Austro-Ungar, emigrau pe continentul american. În anii interbelici, când imigrațiunea românilor într-acolo a fost stânjenită în diverse modalități și chiar interzisă, cei care trăiau în Cehoslovacia, Iugoslavia sau Ungaria se duceau în Franța și în Belgia, pentru a se angaja ca lucrători în minele de cărbuni și la alte întreprinderi industriale.

Motivul al doilea și cel mai important al descreșterii românilor minoritari trăitori prin alte țări era însă deznaționalizarea. Aceasta putea fi rezultatul unui proces lent și natural, când o minoritate etnică viețuia alături timp mai îndelungat de o majoritate etnică de altă origine, sau artificială, adică forțată. Evident, primejdia cea mai mare care a amenințat permanent pe românii trăitori dincolo de hotarele țării de baștină a fost deznaționalizarea artificială, forțată. După primul război mondial, unele state au făcut din deznaționalizare o politică de stat. Ele s-au străduit din răsputeri și prin toate mijloacele posibile să înghită minoritățile lor etnice, pentru a putea deveni cât mai omogene, cât mai „naționale" și cât mai puternice.

Mijlocele aplicate în acest sens pot fi împărțite, de regulă, în două categorii: a) mijloace legale, și b) mijloacele ilegale. În ceea ce privește primele, cele legale, constau în acele dispoziții sau măsuri luate, care se aplicau minorităților pe baza legilor existente în țările respective și care făceau deosebire între majoritari și minoritari; de pildă, exproprierea pământurilor posedate de românii minoritari acolo, sau restricții în privința învățământului.

În unele cazuri, deznaționalizarea începea chiar de la naștere. Cu ocazia înregistrării noului născut român, de pildă, ofițerul stării civile al țării respective înscria numele copilului, conform instrucțiunilor confidențiale primite din partea autorităților superioare. Noul născut român era botezat de un preot străin, primind un nume străin de tradițiile românești. Când copilul trebuia să fie înscris la școală, în lipsa unei școli românești, el trebuia să fie înscris la o școală cu limbă de predare a țării respective, unde nu avea cum să învețe să scrie și să citească în limba lui maternă. Firește, un copil astfel instruit putea învăța doar să vorbească, dar nu să scrie și să citească românește. Elevilor români li se adresa în mod obișnuit dojana: „Nu vorbești încă suficient de bine limba țării în care te afli". Dacă elevul rezista, trecând prin toate șicanele ce-i erau presărte în

[1] *Ibidem.*

cale, termina studiile, era obligat să-și caute o slujbă. Și în acest caz românii minoritari erau dezavantajați față de majoritari, spunându-li-se, de regulă, pe față: „Dacă vrei un post trebuie să devii odată național !" (adică să-ți schimbi numele și religia). Sau dacă românul minoritar acolo reușea să ocupe un post, atunci i se punea în vedere, în mod confidențial, spre pildă în Ungaria, că în cel mai scurt timp să înainteze o petiție prin care să ceară maghiarizarea numelui său, căci altfel își va pierde postul.

Dacă se căsătorea cu o femeie din rândul majoritarilor, preotul bisericii majoritare se învoia la încheierea căsătoriei proiectate numai cu condiția ca românul minoritar să se oblige în scris că va crește copiii săi în religia mamei, adică a majorității etnice. În cazul în care cereau pașaport pentru a veni în România, românilor li se refuza sau li se elibera cu greu și orice fel de acțiune națională românească atrăgea după sine bănuiala, persecutarea și brutalizarea din partea autorităților și a organizațiilor extremiste. Și dacă românul rezista la toate aceste încercări, atunci era considerat un element incorigibil și primejdios pentru siguranța statului respectiv și mereu era șicanat, dat în judecată, arestat și chiar închis pentru diverse pretexte inventate. Mai feriți de toate aceste prigoniri erau doar păstorii nomazi, care trăiau în munți și aveau, prin urmare, mai puțin contact cu autoritățile locale.

Diminuarea consecințelor unei atare situații impunea o politică adecvată din partea autorităților române. Dacă până la primul război mondial Bucureștii au acționat consecvent pentru unirea provinciilor istorice locuite în majoritate de români, în perioada interbelică unul din obiective trebuia să îl constituie soarta sutelor de mii de români de dincolo de hotarele țării. Unitatea național-statală și etnică odată realizată, politica externă a României trebuia să apere în continuare de deznaționalizare pe românii de dincolo de fruntarii. În acest scop, statul român s-a străduit, în anii interbelici, să asigure românilor de dincolo de hotare un regim școlar, cultural, bisericesc, economic etc. corespunzător. În acest sens, România cheltuia — potrivit aprecierilor lui Mihail A. Blenche — peste 100 milioane de lei pe an[1]. Eforturile românești pe linie de stat nu se ridicau, după părerea multora, nici în perioada interbelică, nici mai târziu, la nivelul cerut. Necesitățile erau mari, dacă ținem cont de presiunile la care erau supuși, pe multiple direcții, românii de peste hotare, mai ales ca urmare a tendințelor în creștere de deznaționalizare a lor.

Prin forța lucrurilor, o politică nouă și radicală se impune față de această problemă — considera diplomatul român Mihail A. Blenche — și „orice moment de întârziere înseamnă pierderea definitivă a mii și mii de români, care azi ușor ar putea fi salvați încă națiunii"[2]. În definitv — continua el — „România Mare, bogată și învingătoare, cu 19 000 000 locuitori nu poate să se îndoiască în privința capacităților sale. Problema aceasta, pentru România, nu este o chestiune de putință, ci este o chestiune de voință.

[1] *Ibidem.*
[2] *Ibidem.*

Și trebuie să voim rezolvarea acestei probleme, căci dacă nu o vom rezolva noi la timp în favoarea noastră, o vor rezolva alții, fără întrebarea noastră, în favoarea lor"[1].

Se cuvine subliniat faptul că situația minorității române nu a fost singulară în Europa perioadei interbelice. Într-o formă sau alta, toate minoritățile au suportat consecințele formării statelor naționale și ale politicii guvernelor de a sprijini națiunea majoritară, mergând până la naționalism.

În fapt, după 1918, statul român a acordat mai puțină atenție românilor rămași în afara granițelor. Pe de o parte, pentru că dorea să cultive relații amicale cu statele vecine, evitând animozitățile create prin atitudinea acestora față de românii minoritari și acceptând — mai mult sau mai puțin deschis — politica de desnaționalizare pe care ele o promovau. Pe de altă parte, atenția s-a concentrat spre consolidarea și menținerea statului național unitar, oficialitățile de la București urmărind să nu ofere pretexte pentru a fi acuzate că doreau o extindere teritorială pe seama vecinilor, ceea ce ar fi însemnat punerea sub semnul întrebării a sistemului de la Versailles. A mai existat și o lipsă de înțelegere a rolului pe care minoritatea română îl putea avea în promovarea unei imagini corecte asupra culturii și civilizației românești, a politicii statului român după 1918. La acestea se adaugă penuria mijloacelor financiare, inconsecvența în promovarea unor proiecte vizând construcția de școli, biserici, editarea de manuale, trimiterea de profesori etc. solicitate de comunitățile românești aflate în afara hotarelor României.

Pierderile teritoriale din vara anului 1940 au făcut ca numărul românilor din afara granițelor statului român să crească considerabil, iar soarta lor să devină realmente tragică. A sporit brusc dimensiunea numerică a românilor de peste hotare, iar situația lor care avea să se deterioreze continuu în deceniile următoare.

[1] *Ibidem.*

BIBLIOGRAFIE

ADAM, Magda, *The Little Entente and Europe (1920–1929)*, Budapesta, 1993.
ALDEA, Constantin, *Pagini din istoria zbuciumată. Basarabia până în 1920*, București, 1993.
ANDREW, Christopher, GORDIEVSKI, Oleg, K.G.B. *Istoria secretă a operațiunilor sale externe de la Lenin la Gorbaciov*, București, 1994.
Anexe, acte și documente referitoare la chestiunea reparațiilor și datoriilor interaliate ale României, București, 1925.
ANDREW, Christopher, GORDIEVSKI Oleg, KGB *Istoria secretă a operațiunilor sale de la Lenin la Gorbaciov*, București, 1994.
ARMITAGE, Michael Sir și colab., *World War II Day by Day*, Londra — München, 2001.
ARNĂUTU, Nicolae I., *12 invazii rusești în România*, București, 1996.
ASTER, Sydney, *1939. The Making of the Second World War*, Londra, 1973.
BACON, W.M., *Behind closed Doors. Secrets papers on the Fallure of Romanian. Soviet Negociations. 1931–1932*, Stanford, California, 1979.
BADEA, Marin, SMÂRCEA, Doina, *Clasa muncitoare și orientarea politicii externe a României*, București, 1987.
BANCOȘ, Dorel, *Social și național în politica guvernului Ion Antonescu*, București, 2000.
BAUER, Eddy, ed., *Histoire controversée de la Deuxième Guerre mondiale*, 1–7, Monaco-Ville, 1966–1967 [Ediția engleză: History of World War II, Leicester, 1984].
BARBUL, Gheorghe, SOLACOLU, Ion, *Schimbarea alianțelor României. De la Titulescu la Antonescu*, Iași, 1995.
BARKER, Elisabeth, *British Foreign Policy in South-East Europe in the Second World War*, Londra, 1976.
BAUMONT, Maurice, *La Faillite de la Paix*, 1–2, Paris, 1967–1968.
– *Les origines de la Deuxième Guerre Mondiale*, Paris, 1969.
BĂRBULESCU, Petre, *România la Societatea Națiunilor (1929–1939). Momente și semnificații*, București, 1975.
– *Drama minorităților naționale din Ungaria*, București, 1991.
Bâtir une nouvelle sécurité. La coopération militaire entre la France et les Etats d'Europe centrale et orientale de 1919 à 1929, Paris, 2001.
BELL, P.M.H., *The Origins of the Second World War in Europe*, Londra — New York, 1987.
BERREBY, Jean Jacques, *Histoire mondiale du pétrole*, Paris, 1961.

CAPITOLUL XVII

CADRUL GENERAL DE EVOLUȚIE A CULTURII*

1. Considerații preliminare

Marea Unire a deschis noi orizonturi vieții spirituale, înregistrându-se o dezvoltare fără precedent în acest domeniu. Înlăturarea completă a barierelor politico-naționale a permis accesul larg la valorile culturii românești, iar noul spațiu statal a beneficiat de contribuția neîngrădită a tuturor provinciilor istorice. Cartea și creatorii au putut circula liber pe întreg spațiul românesc.

Descătușând energiile creatoare, Unirea din 1918, precum și politica statului român au permis, în ciuda unor obstrucții și neîmpliniri, o solidarizare a provinciilor și o participare la viața culturală a tuturor cetățenilor, indiferent de etnie, limbă și religie. Accelerarea procesului de modernizare a țării a avut ca efect creșterea rolului învățământului, științei, culturii și artei. Participarea activă a României la viața internațională, circulația liberă de valori au asigurat prezența activă a oamenilor de știință români la marile congrese și conferințe internaționale, obținerea unor brevete și traducerea unor lucrări în limbi de circulație internațională, care au putut astfel intra în patrimoniul intelectual al Europei și al lumii.

Democratizarea societății, acordarea votului universal, chemarea la viața politică activă a milioane de oameni au avut ca efect creșterea interesului pentru viața publică, dorința de informare, de instruire, de ridicare a nivelului de cultură a cetățenilor. Un factor stimulativ a fost și faptul că munca intelectuală era mult mai bine plătită decât cea fizică, astfel că dorința părinților de a-și trimite copiii la școală, precum și aspirația acestora de a urma învățământul liceal, și chiar superior, au avut ca rezultat creșterea spectaculoasă a numărului de elevi și de studenți, comparativ cu perioada anterioară.

Împlinirea idealului național a permis o abordare nouă, mult mai largă, a problemelor învățământului, științei, culturii și artei, o mai deplină racordare la tot ceea ce era nou în domeniul creației spirituale pe plan universal. Mircea Eliade aprecia că în fața noii generații se deschisese un larg orizont, deoarece nu mai trebuia să acționeze într-o direcție impusă de lupta pentru realizarea idealului național: „Spre deosebire de înaintașii noștri, care se născuseră și trăiseră cu idealul întregirii neamului, noi nu mai avem un ideal de-a

---

* Au colaborat Zamfira Mihail și Cornelia Mâță.

gata făcut la îndemână". Cu alte cuvinte, cărturarii români puteau aborda orice teme: „Eram prima generație românească necondiționată în prealabil de un obiectiv istoric de realizat", astfel ca „aveam datoria să lărgim considerabil orizontul cultural românesc, deschizând ferestre către universuri spirituale rămase până atunci inaccesibile". Convingerea că trebuia depășit un anumit „provincialism" pentru a păși cu fermitate în „sferele înalte" ale culturii europene și mondiale era împărtășită și de Liviu Rebreanu, care aprecia: „După desăvârșirea unirii neamului românesc, trebuie să urmeze negreșit afirmarea noastră în fața lumii ca factor cultural. Energiile spirituale ale unui popor cu o vitalitate extraordinară și cu mari daruri firești vor trebui să producă, în domeniul artelor și al culturii, valori noi încă nebănuite, prin care să ne dobândim locul de cinste în concertul civilizației universale".

Academia Română, universitățile și celelalte instituții de învățământ superior, precum și institutele de cercetare au avut un rol important în dezvoltarea științei românești. După o fază de organizare și de asimilare, specifică secolului al XIX-lea, din care n-au lipsit realizările științifice de valoare, s-a intrat, după 1918, într-o nouă etapă în care cercetarea științifică originală a căpătat o amploare deosebită, cu rezultate de valoare națională și universală.

La nivelul epocii și cu mijloacele materiale existente, s-a trecut la modernizarea predării și cercetării, s-au stabilit legături tot mai strânse cu lumea științifică de peste hotare. A crescut numărul instituțiilor de învățământ superior, al facultăților, s-au deschis noi domenii de studiu și cercetare, s-a constituit un număr însemnat de școli științifice pe lângă unele catedre, laboratoare, institute, stațiuni, cenacluri, reviste de prestigiu, în diferite centre ale țării, având în frunte profesori-savanți, mari oameni de cultură și de artă, deschizători de drumuri în domenii de cea mai mare importanță pentru progresul societății românești.

Știința a înregistrat succese remarcabile, multe dintre ele de valoare universală. Școlile românești din domeniile matematicii, fizicii, medicinei, chimiei, tehnicii, istoriei, geografiei, geologiei, biologiei, sociologiei, științelor agricole etc. au fost ilustrate de nume de prestigiu, cu rezonanță națională și internațională. Editarea unor lucrări și înregistrarea de brevete în străinătate reprezenta dovada concludentă a rezultatelor excepționale obținute de specialiștii români.

Gândirea social-politică a generat importante curente de idei, o efervescență fără precedent. Personalități de seamă, activând în domeniul științelor socio-umane (istorie, științe juridice, economie, sociologie, filosofie, psihologie, pedagogie), au dat la iveală opere remarcabile, atât de analiză, cât și de sinteză, acestea din urmă fiind tot mai numeroase în a doua jumătate a deceniului al IV-lea și în prima jumătate a celui următor.

Literatura și artele se înscriau pe linia marilor realizări din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea; în același timp, creatorii din aceste domenii s-au dovedit receptivi la noile curente și tendințe, fapt reflectat în marea varietate de opere și modalități de expresie. În țară și străinătate au fost afirmate poziții avangardiste, receptate ca atare în cercurile europene. Prin confruntarea benefică a diverselor stiluri, prin operele de referință din domeniul literaturii, arhitecturii, picturii, sculpturii, muzicii, teatrului etc., românii au contribuit substanțial la afirmarea unui spirit, în egală măsură, național și european.

Presa a luat un mare avânt pe întreg teritoriul țării și a evidențiat existența, chiar în unele orașe mai mici, a unei vieți culturale notabile, pe alocuri de valoare națională. Tabloul presei din perioada interbelică era extrem de divers, atât sub raportul orientării, profilului, cât și al ținutei grafice. O pondere semnificativă a căpătat presa editată în limbile minorităților naționale. Pe lângă sporirea tirajului, s-a înregistrat modernizarea în diferite direcții: înființarea agențiilor de presă, a Societății Române de Radiodifuziune, a mai multor edituri aparținând ziarelor de mare tiraj etc. Numărul ziariștilor a crescut, distingându-se printre ei personalități de seamă, directori, redactori, reporteri etc., cu un rol important în viața culturală și social-politică a vremii. Presa a constituit — în repetate rânduri — un factor de echilibru, criticând politicianismul și corupția, afacerile veroase. Pe de altă parte, în anii '30–'40, tot mai multe ziare și reviste s-au remarcat prin atacurile la adresa democrației și a regimului parlamentar sau prin susținerea regimurilor autoritare și totalitare.

După Marea Unire, numeroși intelectuali s-au pronunțat pentru modernizarea societății românești, care trebuia să aibă la bază factorul cultural-moral, alături de cel material. Mulți intelectuali de vază au deținut funcții înalte în stat, după cum unii oameni politici aveau o serioasă pregătire în unele domenii ale științei și culturii. A existat o preocupare susținută pentru găsirea celor mai adecvate căi și modalități de dezvoltare a României. Deosebit de semnificativă pentru frământările izvorâte din grija de a înnoi societatea românească și de a contribui la progresul ei este înființarea Asociației pentru Studiul și Reforma Socială, în martie 1918, de către un grup de intelectuali, în frunte cu Dimitrie Gusti, Vasile Pârvan, Virgil Madgearu ș.a., care s-a transformat, în 1921, în Institutul Social Român. Numai cunoașterea directă, sistematică, profundă a realității românești — s-a afirmat în acest cadru — putea să formeze o temelie sigură pentru reforma socială necesară regenerării desăvârșite a statului român, întrucât numai o cunoaștere exactă a situației de fapt putea să îndrume transformarea societății românești pe căile unei dezvoltări normale și prospere. Alături de Institutul Social Român s-a afirmat școala monografică românească, creată de Dimitrie Gusti, care a desfășurat o activitate extrem de bogată, teoretică și practică; aceasta avea la bază ideea că acțiunea politică trebuia să aibă un fundament științific, creat printr-o cunoaștere și cercetare competentă, multidisciplinară și activă. În concepția lui Dimitrie Gusti, știința și cultura aveau nu numai menirea de a crea valori, ci și de a răspândi cunoștințe folositoare, pentru viața de zi cu zi, în multiple domenii: economie, sănătate, învățământ, conștiința cetățenească. În acest spirit, o contribuție deosebită au adus cercetările pe teren, mai ales la sate, ale echipelor studențești, care lucrau împreună cu specialiști din domeniile medicinei, agronomiei, zootehniei, teologiei, istoriei, filosofiei, filologiei etc.

Creșterea forței materiale a statului a permis alocarea unor fonduri bugetare însemnate pentru învățământ și cultură, fapt reflectat în creșterea numărului școlilor, căminelor culturale, teatrelor și altor edificii culturale. Totodată, inițiativa privată a jucat un rol important în susținerea învățământului, științei, culturii și artelor. S-au afirmat unii

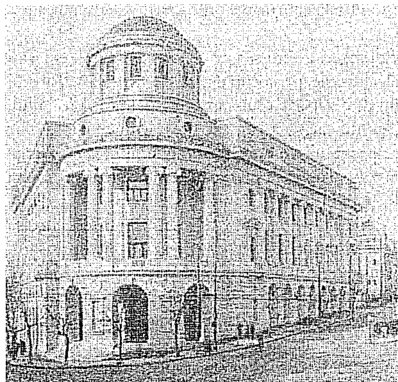

Fig. 309 Iași, Fundația Universitară „Ferdinand".

adevărați *Mecena* din rândul marii burghezii industriale și bancare (între aceștia Aristide Blank, Nicolae Malaxa, Constantin Orghidan, Ion Gigurtu); o contribuție importantă la dezvoltarea culturii a adus regele Carol al II-lea, prin implicarea sa personală și prin intermediul Fundațiilor Regale.

Efervescența intelectuală s-a manifestat printr-o intensitate fără precedent a vieții culturale. Particularitatea cea mai interesantă a epocii a constituit-o afirmarea în același spațiu de cultură și creație, alături de români, a minorităților naționale, fapt ce a îmbogățit și diversificat zestrea spirituală a țării.

2. Societăți și asociații

În promovarea culturii și științei în România un rol important l-au avut societățile, constituite multe înainte de 1918, altele după această dată. În acest cadru, ***Academia Română*** a avut rolul de propulsor al energiilor creatoare ale savanților noștri. Urmând principiile programului fixat la întemeiere, Academia Română a contribuit, cu mijloacele de care dispune, și pe care și le-a dezvoltat, la stimularea culturii pe toate tărâmurile acesteia. Ca for de consacrare, ea a chemat în rândul membrilor săi noi personalități de prestigiu, printre care: Dimitrie Gusti, Silviu Dragomir, Gheorghe I. Brătianu, George Vâlsan, Petre P. Panaitescu, Ioan Alexandru Brătescu-Voinești, Mihail Sadoveanu, Octavian Goga, Lucian Blaga, Liviu Rebreanu, Iorgu Iordan, Theodor Capidan, Nicolae Cartojan, Emil Racoviță, Petre Bogdan, Ion Cantacuzino, Dimitrie Voinov. A continuat să acorde calitatea de membri onorari (de onoare) și corespondenți unor distinși oameni de știință, artă și litere străini (Ernst Gamillscheg, Werner Heisenberg, Carlo Tagliavini, Joseph Bédier, Benedetto Croce, Enrico Bompiani, Ramiro Ortiz, Emmanuel de Martonne, Henri Pirrene, Gustave Léon Schumberger, Charles Diehl, Henri Focillon ș.a.). Între 1918 și 1940, președinția supremului for academic a fost deținută de: Petru Poni (1918–1920), Dimitre Onciul (1920–1923), Iacob C. Negruzzi (1923–1926), Emil Racoviță (1926–1929), Ioan Bianu (1929–1932), Ludovic Mrazec (1932–1935), Alexandru Lapedatu (1935–1938), Constantin Rădulescu-Motru (1938–1941).

Prestigioasa instituție a continuat să consacre opere științifice și literare de valoare deosebită prin decernarea anuală de premii. Ea a contribuit substanțial la stimularea și valorificarea cercetării pe toate tărâmurile prin tot mai bogata sa bibliotecă, ce funcționa încă din 1869. Sporindu-și neîncetat colecțiile, Biblioteca Academiei a tezaurizat, la sfârșitul perioadei interbelice, peste 500 000 de cărți, aproape 180 000 de periodice și peste 390 000 de manuscrise, documente istorice, piese de numismatică și stampe. S-au publicat fără întrerupere „Analele Academiei Române", cuprinzând „Memoriile" celor trei secții (Literară, Istorică și Științifică), precum și discursurile de recepție și comunicările de interes deosebit. S-a continuat tipărirea colecției de documente „Hurmuzaki", începută în 1885 și din care, până în 1946, vor apărea 36 de tomuri. În colecții ca *Studii și cercetări, Monografii științifice*, și în afara lor, s-au editat numeroase lucrări de proporții, printre care: N. Iorga: *Istoria românilor* (10 volume), *Istoria poporului francez, Scurtă istorie a slavilor răsăriteni: Rusia și Polonia, Istoria literaturilor romanice în dezvoltarea și legăturile lor* (3 volume); Grigore Antipa, *Dunărea și problemele ei științifice, economice și politice*; Th. Capidan, *Meglenoromânii și Aromânii, dialectul aromân*; N. Leon, *Entomologia medicală*; P.P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*. Academia Română a publicat două volume și câteva fascicole din *Dicționarul limbii române* coordonat de Sextil Pușcariu, care a ajuns până la litera L (cuvântul *lojniță*). S-a continuat editarea marilor lucrări începute de Ioan Bianu (unele continuate de colaboratori): *Bibliografia românească veche, Documente de artă românească din manuscripte vechi, Album de paleografie românească*, ca și apariția seriei de publicații etnografice și folclorice *Din viața poporului român*, inițiată în 1908, de Ioan Bianu, și care, în 1933, totaliza 40 de volume.

Fig. 310 Alexandru Lapedatu.

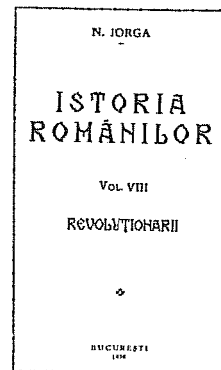

Fig. 311 N. Iorga. Coperta lucrării *Istoria românilor*, vol. VIII.

Preocupată atât de facilitarea cunoașterii culturii universale, cât și de informarea străinătății cu privire la creația românească, Academia Română a continuat să publice transpuneri în românește ale unor mari opere străine din toate timpurile și traduceri în

alte limbi ale realizărilor științifice românești de seamă. Se editau în limbi străine și unele periodice.

Dintre asociațiile cu o mai largă cuprindere se remarcă ***Asociațiunea Transilvană pentru Literatura și Cultura Poporului Român*** (ASTRA), care și-a organizat filiale („despărțăminte") în toată țara. Aceasta edita publicația lunară „Transilvania", precum și diverse broșuri de răspândire a culturii în straturi populare cât mai largi, organiza serbări și alte manifestări culturale, acorda burse de studii tinerilor merituoși etc.

Consecventă preocupării pentru condițiile materiale de existență ale membrilor și pentru difuzarea creației lor, ***Societatea Scriitorilor Români*** a intermediat între aceștia și organele de stat, a întemeiat case de odihnă, a organizat șezători literare, a acordat premii. După război, președinția Societății Scriitorilor Români a fost asigurată succesiv de Corneliu Moldovanu (1921–1923, 1932–1936), Octavian Goga (1924–1925), Liviu Rebreanu (1924–1932), N.M. Condiescu (1936–1939), N.I. Herescu (1939–1943).

Institutul Social Român a devenit, în 1939, ***Institutul de Științe Sociale al României***. Având ca președinte pe Dimitrie Gusti, și ca secretar general pe Virgil Madgearu. Institutul era organizat în opt secții: agrară, comercială, industrială, financiară, juridică și administrativă, igienă și politică socială, demografică-statistică, culturală. La susținerea activității Asociației, create în martie 1918 și mai apoi a Institutului, au contribuit, în mod deosebit, între alții, Constantin Băicoianu, George Baiculescu, Ioan Bianu, I.Al. Brătescu-Voinești, Vintilă Brătianu, Petre Poni, Constantin Rădulescu-Motru, Nicolae Titulescu, Alexandru D. Xenopol. Institutul edita publicațiile „Arhiva pentru știința și reforma socială", „Sociologie românească" și altele. A fondat o bibliotecă publică, în a cărei sală de lectură conferențiau periodic, pe lângă Dimitrie Gusti: Nicolae Iorga, Vasile Goldiș, Octavian Goga, Emil Racoviță, Constantin Rădulescu-Motru, Ion Simionescu, Simion Mehedinți, Gheorghe Țițeica, Grigore Antipa ș.a.

O importanță specială au avut societățile care acționau pe ***plan local***. În 1919, intelectuali de diferite specialități (juriști, medici, profesori, scriitori, pictori, actori, militari) din Oradea au format *Reuniunea celor Trei Crișuri*, care, între 1920 și 1940, a scos revista „Cele Trei Crișuri". Inițiată de colonelul Gheorghe Bacaloglu, Reuniunea a fost prezidată de episcopul Roman Ciorogariu, alături de care au activat: Dimitrie Radu, Aurel Lazăr, Nicolae Zigre. Micul comitet de conducere a organizat expoziții de pictură, sculptură, grafică, artă populară, artă decorativă, conferințe pe teme de istorie, concerte, spectacole teatrale și cinematografice, serbări, șezători. Cu timpul, a întemeiat școli și librării, a editat broșuri, îndeosebi cu conținut educativ în spirit național, a ridicat busturi ale unor personalități ale culturii românești: Mihai Eminescu, Iosif Vulcan, Barbu Delavrancea. Cu sprijinul unor scriitori (Liviu Rebreanu, Camil Petrescu, Cincinat Pavelescu), a organizat turnee de lecturi și recitaluri în limbile română și maghiară.

Tot în 1919, s-a constituit, la Galați, *Societatea culturală „V.A. Urechia"*, a cărei activitate consta îndeosebi în organizarea de conferințe. Acestea erau ținute de somități ale științei și culturii, ca: Gheorghe Marinescu, Victor Babeș, Ion Cantacuzino, Gheorghe Țițeica, Ion Petrovici, Constantin Rădulescu-Motru, Dimitrie Gusti. Societatea colabora

cu *Ateneul Gălățean al Societăților Culturale Unite*, întemeiat în 1923. Împreună, au ridicat Palatul Culturii în orașul de la Dunăre.

La 31 iulie 1921, la Vălenii de Munte s-a redeschis *Universitatea Populară „N. Iorga"*, fondată în 1908, închisă în 1914. Pe lângă marele istoric, în cadrul ei țineau prelegeri unii dintre cei mai iluștri reprezentanți ai învățământului românesc, precum și numeroase personalități din rândul minorităților naționale, dar și din alte țări.

În mai multe localități din țară s-au înființat Universități și Atenee Populare. În sălile lor au conferențiat savanți ca: Nicolae Iorga, Virgil Madgearu, Dimitrie Gusti, Gheorghe Marinescu, Dimitrie Pompeiu, Ioan Bianu, Constantin Rădulescu-Motru, Ion Petrovici; au citit din operele lor scriitori precum: Tudor Arghezi, Liviu Rebreanu, Mihail Sadoveanu, Ioan Alexandru Brătescu-Voinești, Ion Minulescu, George Bacovia, Cezar Petrescu, Ionel Teodoreanu; a concertat George Enescu; s-au „produs" actori ca Aristide Demetriad, Constantin C. Nottara, Maria Ventura, George Vraca, Maria Filotti, Marietta Sadova, Ion Finteșteanu. Dintre ateneele bucureștene, cel mai activ și cu mai substanțiale programe a fost cel ce purta numele lui Nicolae Iorga. O activitate de culturalizare largă desfășura *Asociația Intelectuală*, condusă de Gheorghe Marinescu, Ion Cantacuzino și Dimitrie Voinov.

La Bacău, Grigore Tăbăcaru și George Bacovia scoteau, în 1925, revista „Ateneul cultural", care, în 1926, a creat o mică societate cu același nume, în vederea organizării de conferințe, șezători literare și spectacole teatrale.

Programe similare îndeplineau grupări precum: *Societatea „Tinerimea Română"* din Târgu Mureș (1923–1940), sub a cărei egidă au conferențiat: Sextil Pușcariu, Gheorghe Bogdan-Duică, Ioan Lupaș, Petre Sergescu, Ion Agârbiceanu, Ion A. Bassarabescu; *„Extensiunea universitară"* (1924–1931), inițiată de Virgil Bărbat, decanul Facultății de Litere a Universității din Cluj, în scopul de a populariza știința și cultura (acțiune la care au participat, între alții, Vasile Bogrea, Florian Ștefănescu-Goangă, Alexandru Borza, Sextil Pușcariu, Nicolae Drăganu, Ioan Paul).

O dinamică grupare intelectuală, *„Criterion"*, s-a constituit, în 1932, la București, din tineri scriitori, filosofi, ziariști, actori, muzicieni, artiști plastici, printre care: Mircea Eliade, Mircea Vulcănescu, Petru Comarnescu, Marcel Iancu, Milița Pătrașcu, Sorana Țopa, Marietta Sadova, Mihail Sebastian, Floria Capsali. Aceasta organiza în sala Fundației Carol I conferințe, simpozioane consacrate unor personalități contemporane și unor probleme precum arta românească modernă, romanul românesc contemporan, Asia văzută din Occident, America și cultura americană. Această grupare a scos, în 1934, revista „Criterion".

Fig. 312 Dimitrie Gusti.

Un an mai târziu, în 1935, prin eforturile lui Victor Eftimiu, Alexandru Sahia, Geo Bogza, Alexandru

Philippide, Miron Radu Paraschivescu, Radu Boureanu ș.a., lua ființă, în Capitală, *Asociația Independentă a Scriitorilor și Artiștilor*.

Dintre societățile de caracter mai restrâns, multe cultivau muzica. În 1918, la Iași, lua naștere *Societatea Simfonică „George Enescu"*, sub președinția marelui compozitor. Ea dădea concerte în sala Teatrului Național, pusă la dispoziție de directorul acestuia, Mihail Sadoveanu. În același an, apărea, la Oradea, *Cercul Muzical „Guthenberg"*, care oferea publicului larg concerte de muzică populară românească și maghiară, marșuri, serenade, canțonete; la Orșova activa *Reuniunea Muzicală „Sentinela Dunării"*. În 1919, Ion Nona Ottescu, Egizio Massini, D. Mihăilescu-Toscani, Alexandra Feraru și alții au creat, la București, Societatea lirică română „Opera", devenită, în 1920, *Opera Română*. Tot în Capitală, *Societatea Corală „Cântarea României"*, fondată în 1919, de Marcel Botez, populariza creația muzicală națională, îndeosebi cea populară.

Un an mai târziu, la inițiativa lui Constantin Brăiloiu, compozitorii de profesie s-au reunit în *Societatea Compozitorilor Români*, având în consiliul de conducere pe: George Enescu, Alfonso Castaldi, Ion Nona Ottescu, Dimitrie Cuclin, Mihail Jora, Dumitru G. Kiriac, Constantin Brăiloiu, Alfred Alessandrescu. Propunându-și educarea populației prin muzică și sprijinirea noilor talente, Societatea a organizat concerte atât în țară, cât și peste hotare (Atena, Belgrad, Sofia, Praga, Varșovia, Paris, New York), a realizat o mare fonotecă (25 000 de melodii înregistrate până în 1945). O *Asociație a Compozitorilor și Fanfarelor Românești din Banat* s-a constituit, în 1922, la Lugoj. Printre inițiatori s-au numărat: Tiberiu Brediceanu, Ion Vidu, Filaret Barbu.

Organizații specifice și-au creat și dramaturgii. În 1923, Caton Theodorian înființa la București *Societatea Autorilor Dramatici Români*, ce avea ca obiectiv apărarea intereselor materiale ale celor ce o compuneau și propagarea creației lor în țară și în străinătate; i-au succedat la președinție: Ion Minulescu și Mihail Sorbul. În 1927 apărea, la Lugoj, *Asociația Română de Teatru „Thalia"*, care dădea spectacole în aer liber, publica piese într-un act și edita revista „Thalia".

S-au înființat asociații ale oamenilor de știință. În 1920, prin unificarea *Cercului Naturaliștilor* cu *Societatea de Științe Pure și Aplicate*, a luat naștere, la Cluj, *Societatea de Științe*, având în frunte pe Emil Racoviță, Dimitrie Călugăreanu, Ion Popescu-Voitești, Dimitrie Pompeiu; aceasta organiza sesiuni și concursuri științifice. Șase ani mai târziu, tot la Cluj, s-a constituit *Societatea Științelor Sociale*.

3. Presa

Viața culturală românească a fost puternic influențată de presă. Aceasta a cunoscut, după 1918, o puternică diversificare. Existau o presă angajată politic, una independentă, dar și numeroase ziare și reviste de știință și cultură, unele dintre ele apărând în limbile minorităților naționale sau de largă circulație internațională (mai ales în franceză).

Dintre ***gazetele de partid***, se remarcă „Neamul românesc", editat de N. Iorga, cotidian al Partidului Naționalist Democrat, care a apărut din 1906 până în 1940. Partidul Național-Liberal avea mai multe ziare: din 1909 până în 1938, la Iași, ziarul „Mișcarea", care în 1930, a devenit organ al Partidului Național-Liberal Gheorghe I. Brătianu; „Viitorul" și-a reluat apariția la București, în noiembrie 1918 și a fost suprimat de regimul de autoritate monarhică în 1938; tot în Capitală se edita „Liberalul" (1926–1929, 1935–1938). Partidul Național-Liberal scotea și un ziar în limba franceză, „L'Indépendance Roumaine".

PATRIA

Rolul tineretului în viața politică

Fig. 313 „Patria".

O publicație renăscută, după primul război a fost „Țara noastră", sub direcția lui Octavian Goga, tipărită la Cluj, între anii 1922 și 1938; subintitulată „Revistă literară, culturală, socială", exprima și orientarea politică a îndrumătorului.

Organ al Partidului Național Român, „Patria", a apărut, din 1919 până în 1938, zilnic, la Sibiu (câteva luni), apoi la Cluj, primul director fiind Ion Agârbiceanu (1919–1925).

Partidul Național-Țărănesc avea ca organ central ziarul „Dreptatea", apărut în 1927, condus în deceniul al patrulea, câțiva ani (1933–1937), de Mihai Ralea. Revista teoretică a acestui partid era „Țărănistul", aflată sub direcția lui Ion Mihalache.

Partidul Țărănesc a avut mai multe ziare și gazete, între care „Țara nouă" (1919–1921), „Aurora" (1921–1926), „Țărănismul" (1925–1926).

În 1918, la Iași, generalul Alexandru Averescu a înființat ziarul „Îndreptarea", ca organ mai întâi al Ligii Poporului, mai apoi al Partidului Poporului; ziarul a fost transferat în București și a apărut până la moartea inițiatorului, în 1938. La rândul său, Constantin Argetoianu, care în 1932 a pus bazele Uniunii Agrare (din 1936, Partidul Agrar), scotea gazeta „Pământul nostru" (1932–1938).

Partidul Socialist din România edita „Socialismul", apărut în 1918, preluat, pentru scurt timp (1921–1924) de Partidul Comunist din România, care, din 1931, avea să editeze în ilegalitate gazeta „Scânteia". Partidul Social-Democrat din România, înființat în 1927, s-a afirmat publicistic prin „Lumea nouă" (1933–1940). O disidență a social-democrației, Partidul Socialist Unitar, edita, în 1933, „Proletarul". Din 1925 apăreau, sub egida Uniunii Sindicatelor Unitare, gazeta „Viața Muncitoare" și varianta ei în limba maghiară „Mukáskélet" (până în 1930). În 1926 se publica săptămânalul „Înainte" (până în 1930), ca organ al Blocului Muncitoresc-Țărănesc, având, în 1927–1928, și o ediție în limba maghiară, „Elöre".

La extrema dreaptă, Liga Apărării Naţional-Creştine condusă de A.C. Cuza edita, din 1922, „Apărarea Naţională" (din 1925, „Apărarea Naţional-Creştină"). Politica şi ideologia cuzistă au fost intens susţinute de „Porunca vremii" (1932–1933, 1934–1944), „Calendarul" (1932–1933) şi „Sfarmă Piatră" (1935–1942).

La 23 decembrie 1922, Ion I. Moţa şi Iustin Ilieşiu au fondat, la Cluj, gazeta naţionalistă „Dacia nouă". La 24 august 1927 apărea, la Iaşi, sub conducerea lui Corneliu Zelea Codreanu, bilunarul „Pământul strămoşesc", devenit organul oficial de presă al Legiunii Arhanghelul Mihail. Au urmat şi alte gazete de orientare prolegionară: „Cuvântul studenţesc" (Iaşi, 1931, Bucureşti, 1934), „Axa" (1932–1933), „Vestitorii" (1936), „Buna Vestire" (1937–1938), „Curierul legionar" (1938).

Fig. 314 Revista „Uj Kor – Neue Zeit".

În perioada interbelică a sporit sensibil numărul publicaţiilor aparţinând ***minorităţilor naţionale.*** Organe ale Partidului Maghiar au fost: „Keleti Újság" (Ziarul de Est) şi „Kis Újság" (Ziarul Mic). Partidul Ţărănesc Maghiar edita „Ellenzék" (Opoziţia). Uniunea Oamenilor Muncii Maghiari (Madosz), creată în 1934, scotea „Népakarat" (Voinţa Poporului), „Székelyfalvi Népakarat" (Voinţa Poporului din Secuime) şi „Néplap" (Foaia Poporului), „Uj kor". În opoziţie radicală cu Partidul Maghiar s-au situat gazetele: „Erdélyi Fiatalok" (Tineri Ardeleni, 1930) şi (sub influenţa P.C.R.) „Falvak Népe" (Poporul Satelor), 1932. Partidul German din România tipărea „Kronstadte Zeitung" (Gazeta de Braşov), „Siebenburgisches Deutsche Tageblatt" (Ziarul German Ardelean), „Deutsche Tageszeitung" (Cotidianul German). Periodicele organizaţiilor evreieşti (Uniunea Evreilor din România, Partidul Evreiesc din România, Consiliul Central al Evreilor din România) au fost: „Egalitatea", „Curierul Israelit", „Renaşterea", „Renaşterea Noastră". Au mai apărut „Opinia sionistă" şi „Mântuirea", „cotidian naţional evreiesc". Cele două partide ucrainene, Partidul Ucrainean din România şi Partidul Ucrainean din Bucovina, îşi spuneau cuvântul prin ziarele „Ceas" şi respectiv „Adevărul Ţărănesc". Mai apăreau: „Bukaresti Magyarság" (Maghiarimea din Bucureşti), „Bukarester Tageblatt" (Cotidianul Bucureştean), „Ellas" (greacă), „Nor Archalois" (armeană).

Fig. 315 Gazeta „Opinia sionistă".

Ziarele de partid, datorită subiectivităţii lor, nu se bucurau de o mare credibilitate din partea cetăţenilor. De aceea, tirajele lor erau mici (între 5 000 şi 12 000 exemplare). O reală aderenţă avea ***presa independentă.*** Cel mai răspândit cotidian era „Universul", condus din 1914 de Stelian Popescu; ziarul avea în 1938, un tiraj de 200 000 de exemplare. Stelian Popescu edita mai multe suplimente: „Universul literar", „Universul copiilor", „Ilustraţiunea română", „Duminica Universului", „Veselia", „Ziarul Ştiinţelor Populare şi al Călătoriilor". La concurenţă cu „Universul", care avea o atitudine de „centru dreapta", se aflau „Adevărul" şi „Dimineaţa", considerate „de stânga". Ziarul „Adevărul", editat sub directorii succesivi Constantin Mille, Emil Socor, Mihail Sadoveanu, scotea şi câteva suplimente: „Adevărul literar şi artistic", „Lectura", „Realitatea ilustrată", „Radio-Adevărul", „Magazinul", „Rebus". Ziarul „Dimineaţa", cu aceeaşi conducere şi aceiaşi colaboratori principali ca „Adevărul", edita „Dimineaţa copiilor", dar şi o colecţie de cărţi de format mic, broşate.

Fig. 316 Pagina de titlu a ziarului „Universul".

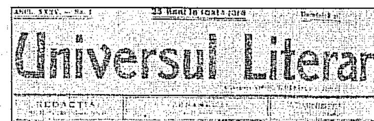

Fig. 317 „Universul literar".

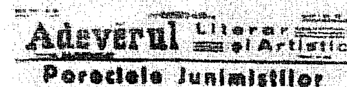

Fig. 318 „Adevărul literar şi artistic".

„Cuvântul", aparţinând lui Titus Enacovici, din 1924, era condus, la început, de C. Gongopol; apoi, în 1926, a trecut sub conducerea lui Nae Ionescu, până în 1934, când a fost suprimat; ziarul a avut o evoluţie oscilantă — la început i-a susţinut pe naţional-ţărănişti, apoi pe Carol al II-lea, sfârşind prin a deveni organ al Mişcării Legionare (din septembrie 1940). „Curentul" (1928–1944), condus de Pamfil Şeicaru, s-a impus

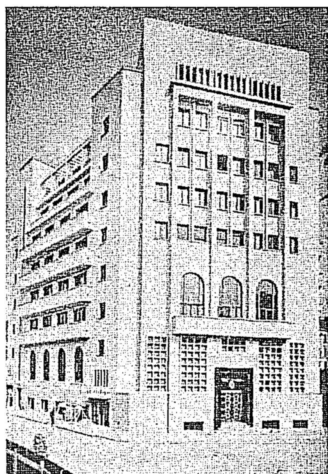

Fig. 319 București, Palatul ziarului „Curentul".

prin analize sociale și politice extrem de acide. A scos suplimentele: „Curentul Magazin", „Curentul pentru Copii și Tineret" și „Almanahul ziarului «Curentul»". Un bun renume avea „Timpul" lui Grigore Gafencu (1937–1948) mai ales prin analizele privind situația internațională.

Alte ziare bucureștene, de mai restrânsă circulație, însă dinamice, unele substanțiale au fost: „Facla" (1923–1940), condusă din 1930 de Ion Vinea, „Lumea Românească" (1937–1939), în fruntea căreia se afla Zaharia Stancu, „Tempo" (1933–1940), la care colabora Geo Bogza, „Credința" lui Sandu Tudor (1933–1934, 1935–1937).

Dintre periodicele interbelice, original, mai ales prin format, a fost „Bilete de papagal" („Un ziar atât de mic — scrie întemeietorul, Tudor Arghezi, în primul articol — n-a mai apărut niciodată, nici la furnici"); a văzut lumina tiparului în 1928–1929, 1930, 1937–1938. „Argus", „organ zilnic al comerțului, industriei și finanței", condus, din 1924 până în 1940, de Grigore Gafencu, a fost cel mai informat și bine scris ziar economic din România. Legile și comunicatele oficiale se tipăreau în „Monitorul oficial".

O prezență notabilă a fost „Lectura pentru toți", magazin literar de Eugen Lovinescu, apărut în perioada decembrie 1918 — februarie 1920. Tot lui Lovinescu i se datorează și apariția, în 1919, a revistei literare „Sburătorul". Pamfil Șeicaru și Cezar Petrescu editau revista politico-literară „Hiena" (1919–1924). I. Brucăr scotea bilunarul „Lumea evree". Sub direcția lui Constantin Rădulescu-Motru apărea, săptămânal, la început (1919–1925), bimensual, câteva luni (1925), apoi mensual (1926–1928), „Ideea europeană". Tot în 1919 și-a început existența de nouă ani o revistă lunară, „Lamura", condusă succesiv de Alexandru Vlahuță, Ioan Al. Brătescu-Voinești, Ion Simionescu. În 1921–1922, Ion Minulescu și Liviu Rebreanu au îngrijit magazinul lunar „Citiți-mă". Ramiro Ortiz a pus bazele revistei de cultură italiană „Roma", care a apărut până în decembrie 1931.

Fig. 320 „Sburătorul".

Cezar Petrescu și D.I. Cucu au întemeiat la Cluj, în 1921, revista „Gândirea", mutată în 1922 în Capitală. În acel an au apărut și alte două importante periodice: „Cugetul românesc" (1922–1924), condus la început de Tudor Arghezi, și „Contimporanul", sub direcția lui Ion Vinea (1924–1932).

În 1924–1925, Liviu Rebreanu scotea „Mișcarea literară", iar Cezar Petrescu — „Cuvântul literar și artistic". Foarte activ, Camil Petrescu a avut direcția a două hebdomadare: „Săptămâna muncii intelectuale și artistice" (1924) și „Cetatea literară" (1925–1926). În 1926 vedea lumina tiparului „Viața literară" (regulat, până în 1930, intermitent după aceea, până în 1941) și „Revista scriitoarei" (din 1929, „Revista Scriitoarelor și Scriitorilor"), până în 1943. În 1928 apărea și „Cuget clar", animat până la dispariție, în 1940, de N. Iorga. Un mensual cu caracter enciclopedic, de superioară ținută grafică, ilustrat, „Boabe de grâu" (1930–1935), a fost editat de Emanoil Bucuța.

Fig. 321 Cezar Petrescu.

Un fapt de istorie culturală l-a constituit transferarea, în 1930, la București a revistei ieșene „Viața Românească". Aceasta era condusă de Garabet Ibrăileanu și apoi de Mihai Ralea, continuând să fie o tribună a democrației, în paginile căreia erau combătute ideologiile de dreapta, manifestările antiraționaliste, obscurantiste din publicistica timpului.

Evenimentul major al deceniului patru l-a reprezentat întemeierea, în 1934, a „Revistei Fundațiilor Regale", publicație lunară de consacrare, îngrijită, în primele luni, de Paul Zarifopol, iar după aceea, până în 1941, de Camil Petrescu.

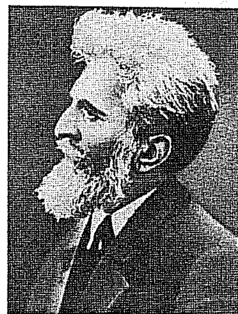
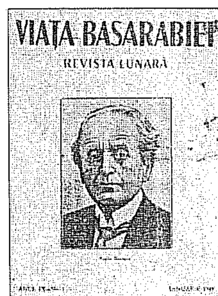

Fig. 322 Garabet Ibrăileanu.

Un rol important în publicistica vremii l-a avut „Realitatea ilustrată", care apărea la București (1927–1940). Dintre publicațiile în mai multe limbi, menționăm periodicul „Oglinda lumii. Weltspiegel. Le Miroir du Mond. Világ Tükre" (1922–1934), cu texte în română, germană, franceză și maghiară.

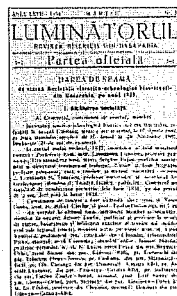
Cea mai răspândită gazetă săptămânală populară din România era „Albina", întemeiată în 1897 de Spiru Haret, care a avut un rol important în culturalizarea satelor.

Dintre revistele de cultură editate în provincie se remarcă „Gazeta de Transilvania", care apărea la Brașov, din 1838, primul cotidian românesc al Ardealului. Tot aici se publicau: „Țara Bârsei" (1929– 1930), „Brașovul literar și artistic" (1931–1933). La Oradea renăștea în două rânduri (1926–1929, 1934–1940) revista „Familia". La Craiova,

VIAŢA BASARABIEI

REVISTĂ LUNARĂ

Fig. 323 Revista „Viaţa Basarabiei".

LUMINĂTORUL

Partea oficială

Fig. 324 Revista „Luminătorul".

CUVÂNT MOLDOVENESC

Fig. 325 Pagina de titlu a ziarului „Cuvânt Moldovenesc".

„Ramuri" (1919–1947), „Flamura" (1922–1928), „Năzuinţa" (1922–1929), „Scrisul românesc" (1927–1928), „Radical" (1929–1931). La Cluj, „Cosânzeana" (1922–1928), „Societatea de mâine" (1924–1940). La Sibiu, „Telegraful Român" şi „Transilvania". La Timişoara, „Banatul" (1926–1930), „Luceafărul" (1935–1944). La Chişinău, „Cuvântul Moldovenesc" (1917–1921, 1932–1939) şi „Viaţa Basarabiei" (1932–1940). La Cernăuţi, „Junimea literară", „Iconar" (1935–1938). La Iaşi, „Viaţa Românească" (1920–1929), „Arhiva Societăţii Ştiinţifice şi Literare" (1921–1940), „Lumea" (1924–1926), „Însemnări Ieşene" (1936–1940), „Jurnalul Literar" (1939) condus de G. Călinescu. La Bucureşti: „Luminătorul" (1934–1935).

Reviste de cultură, unele efemere, au apărut în mai toate oraşele: Constanţa („Dobrogea Jună" 1918–1942, cu suplimentul „Dobrogea Literară", în 1925), Focşani („Milcovia", 1930–1936, „Revista Noastră", 1912–1990), Ploieşti („Gazeta Cărţilor" 1921–1924), Turnu Severin („Datina", 1920–1932), Câmpina („Urmuz", 1928, „Strada", 1932–1934, „Pagini Literare", 1934–1943), Satu Mare („Icoane Maramureşene", 1923–1924), Deva („Eu şi Europa", 1936–1937, 1939) etc., etc.

Paralel cu periodicele de cultură generală şi literare, în perioada interbelică au continuat să se publice şi s-au înfiinţat reviste de specialitate. Au apărut: publicaţii bibliografice („Buletinul Cărţii", 1923–1924, al lui Emanoil Bucuţa); istorice („Revue du Sud-Est Européen", 1914–1947; „Revista Istorică", 1915–1946; „Arhivele Olteniei", 1922–1943; „Revista Arhivelor", 1924–1946; „Arhiva Someşană", 1924–1946; „Dacia", 1924–1947; „Cercetări Istorice", 1925–1947; „Erdélyi Múzeum", 1930–1947). S-au editat reviste istorico-literare („Prietenii istoriei literare", 1936–1944; „Preocupări literare" 1936–1944); lingvistice şi filologice („Dacoromania", Cluj-Bucureşti-Sibiu, 1920–1948; „Grai şi suflet", 1923–1937; „Revista germaniştilor", 1932–1938); filosofice, sociologice, de psihologie şi pedagogie („Revista de Filosofie", 1923–1947; „Analele de Psihologie", 1934–1944; „Arhiva pentru Ştiinţa şi Reforma Socială", 1919–1943; „Sociologie Românească", 1936–1944). Dintre revistele editate de clerici, menţionăm „Biserica Ortodoxă Română". Apăreau, de asemenea, reviste de istoria religiilor („Zamolxis", 1938–1942), de artă („Simetria", 1939–1943), economice şi tehnice („Economia Naţională", „Independenţa Economică", 1918–1947).

Au apărut gazete de informare radiofonică şi cinematografică: „Radio", „Radiofonia", „Mişcarea cinematografică". Fiecare institut, societate, asociaţie, şcoală, cenaclu, cerc de studii, fiecare organizaţie de un fel oarecare năzuia să-şi aibă propriul periodic, şi multe au reuşit. S-au editat nenumărate „anale", „anuare", „arhive", „acte", „buletine", „cercetări", „studii şi cercetări", „jurnale", „materiale", „magazine", „pagini", „reviste" şi alte publicaţii, concepute pe criterii de vârstă, sex, profesii, regiune, localitate, interese diverse. Iată doar câteva titluri: „Arhiva C.F.R.", „Săptămâna C.F.R.", „Foaia tinerimii", „Revista Societăţii «Tinerimea Română»", „Lumea copiilor", „Steaua copiilor", „Gazeta căsătoriilor", „Plugarul luminat", „Tribuna funcţionarilor", „Tribuna porturilor", „Revista textilă", „Revista profesorilor de muzică", „Gazeta morarilor", „Gazeta ceasornicarilor", „Revista română filatelică", „Jurnalul chiriaşilor", „Vestitorul asiguratului", „Monitorul forestier", „Revista automobilistului". Nu au lipsit publicaţiile satirice şi umoristice precum: „Furnica" (1918–1930), „La zid" (1932–1937) etc.

Radioul a fost un important mijloc de popularizare a valorilor culturale şi artistice. Mai mult de două treimi din programul zilnic al postului era ocupat de transmiterea unor piese de teatru, concerte, conferinţe pe diferite teme (celebre au rămas *Sfaturile pe întuneric* ale lui Nicolae Iorga); abia după 1938 tematica politică a început să ocupe un loc important în transmisiunile radioului românesc.

4. Cartea şi rolul ei în societatea românească

Studiile de istorie a civilizaţiei, ca şi acelea despre cultură şi artă pun în lumină preocuparea constantă a cercetătorilor de a situa fiecare epocă sub zodia unui semn specific menit să scoată în evidenţă raporturile dintre fiinţa umană şi contextul său de existenţă. Tentativa aceasta de confruntare a marilor descoperiri cu consecinţele pe care le au asupra evoluţiei societăţii, a condus la concluzia că secolele care au urmat după realizarea tiparului, poartă amprenta evidentă a civilizaţiei cărţii.

Cartea exercită funcţia de tezaur al cunoştinţelor umanităţii, înregistrează şi conservă fapte, idei, fiind o sursă importantă a istoriei diferitelor discipline. Cartea este cel mai individualizat mijloc de transmitere a culturii, într-un cuvânt, civilizaţia şi cultura nu pot fi concepute fără carte, de la învăţământ până la creaţia originală. Ea este expresia noului, a contribuţiei creatoare pe plan literar, ştiinţific şi tehnic, înregistrând progresele, făcându-le să circule, introducându-le treptat în instrucţie, informare şi delectare pentru desăvârşirea continuă a omului pe plan intelectual, etic şi estetic.

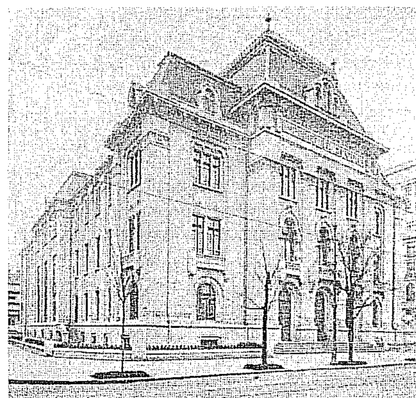

Fig. 326 București, Direcțiunea Generală a Monitorului Oficial și Imprimeriilor Statului.

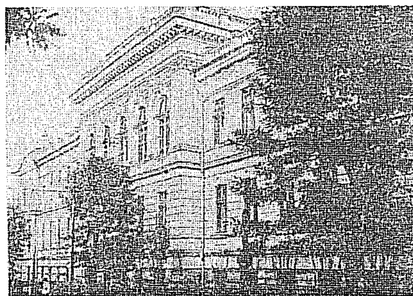

Fig. 327 Chișinău, Imprimeria Statului.

În istoria culturii noastre după 1918 ***editurile*** au căpătat un caracter modern, s-au diversificat, au elaborat programe, au acordat un spațiu mai larg lucrărilor privind istoria și cultura națională, dovedind o atenție deosebită pentru ilustrație și prezentarea grafică. Întreprinderile tipografice au devenit tot mai complexe prin modernizarea lor. Pe lângă tipografii s-au organizat ateliere litografice capabile să imprime lucrări în culori, ateliere de legătorie în care se executau legături editoriale bibliofile.

Cele mai multe *tipografii* au funcționat în București și în marile orașe ale țării. Astfel, după 1918, existau în București circa 120 tipografii, iar în întreaga țară, până în 1939, funcționau 670 de tipografii, care au dat tiparului vădite calități și înclinații spre o notă de originalitate națională.

Pe această bază materială s-a dezvoltat o bogată și variată activitate editorială. Editurile vechi și-au lărgit aria de activitate, și-au diversificat sfera preocupărilor, alături de care noile edituri înființate au completat cu tipăriturile lor alte domenii. Instalații moderne care îngăduiau imprimarea cărților în bune condiții grafice erau instituțiile tipografice ale editurilor de la început de secol, care și-au continuat activitatea și în perioada interbelică: „Socec", „Alcalay", „Minerva", precum și alte așezăminte din București și din provincie.

În dezvoltarea lor, editurile românești s-au preocupat de forma și veșmântul grafic al cărților care, de cele mai multe ori, au fost asigurate de graficieni importanți.

Un stil nou în ornamentarea și ilustrarea cărților, inspirat din tradiția tiparului românesc și îmbogățit cu elemente noi de artă populară și de inspirație realistă a fost inaugurat, la început de secol, de ***Editura „Minerva"***. Cărțile apărute aici se distingeau prin copertele ilustrate în culori, împodobite cu scene și figuri inspirate din conținutul cărții sau cu motive decorative populare.

Această editură s-a consacrat prin lansarea colecției *Biblioteca scriitorilor români* în care au apărut ediții frumos ilustrate și îngrijit tipărite din operele lui Grigore Alexandrescu (*Scrieri în versuri și proză*), Mihail Sadoveanu (*Dureri înăbușite*), Ion Creangă (*Opere complete*). Aici a fost tipărită într-o prezentare grafică deosebită lucrarea lui Nicolae Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*. Totodată, ea a inițiat colecția *Minerva*, care, la un preț accesibil, a răspândit scrieri literare și de cultură generală din literatura națională și universală.

Una din cele mai puternice edituri românești, care și-a desfășurat activitatea de la începutul secolului, a fost ***Editura și Libraria „Socec"***. Reorganizată în 1919, și-a continuat activitatea în perioada interbelică, jucând un rol important în istoria culturală a țării. Întreprinderea se constituia într-un adevărat blazon al editării și comercializării cărții. De la trei sucursale (Iași, Ploiești, Craiova) cât avea în 1919, a ajuns în 1939 la 13 sucursale în toată țara. Și-a difuzat cărțile prin librăriile proprii. Editura și librăriile „Socec" au devenit centrul de răspândire a scrisului și cărții românești, au aprovizionat populația cu cărți școlare și cu literatură românească. Această editură a jucat rolul de oficiu editorial al Academiei Române, imprimând o bună parte din lucrările înaltului for științific, printre care *Bibliografia românească veche*, colecția de Documente *Hurmuzaki* etc. S-a modernizat și reorganizat mereu, astfel că expozițiile de carte din 1927 și 1935 au fost premiate pentru cărțile editate. Tot aici se tipăreau *Colecția legilor României* sub îngrijirea lui G. Alexianu și *Codul Hamangiu*, care reunea întreaga legislație românească.

Proprietate temporară a Editurii „Viața românească", ***Editura „Alcalay"*** s-a reorganizat după 1923. Gloria acestei edituri a constituit-o preluarea și continuarea, în 1920, a colecției *Biblioteca pentru toți*, ale cărei tipărituri, vândute la prețuri extrem de accesibile, erau rapid epuizate. Cele 1 104 numere ale colecției s-au retipărit în mai multe ediții revizuite. Prin varietatea și multitudinea cărților tipărite, *Biblioteca pentru toți* rămâne cea mai importantă colecție de cultură generală din țara noastră. Au fost editate cărți semnate de Liviu Rebreanu, Simion Mehedinți, Barbu Delavrancea, Tudor Arghezi, Titu Maiorescu, Emil Gârleanu, Ștefan O. Iosif, Ion Agârbiceanu, Victor Eftimiu, Ion Minulescu, Cezar Petrescu, Eugen Lovinescu, Ion Petrovici, Mihail Dragomirescu ș.a., precum și o serie de traduceri din operele scriitorilor străini.

Cartea a cunoscut o intensificare a difuzării ei în pături sociale din ce în ce mai cuprinzătoare; pentru a face față acestei cerințe, editurile publicau adesea aceeași lucrare în ediții succesive, alteori aceeași scriere fiind tipărită în edituri diferite.

Pentru a răspunde necesității tot mai sporite de carte, editorii au inițiat publicarea unor colecții destinate răspândirii cărților în rândul diferitelor categorii sociale, la prețuri accesibile. Astfel, ***editorii și librarii „Frații Șaraga"*** din Iași au inițiat *Colecțiunea Șaraga*,

de popularizare, pusă la dispoziția cititorilor la prețul de doar 1 leu. Primele numere ale colecției au fost semnate de Alexandru Vlahuță (*Nuvele*), Elena Sevastos (*Povești*), N. Beldiceanu (*Poesii*), N. Iorga (*Schițe din literatura română*), I. L. Caragiale (*Teatru, Schițe*), Vasile Conta (*Teoria ondulațiunii*) etc. Aceeași editură a publicat poeziile lui Mihai Eminescu în 20 000 de exemplare, tiraj epuizat imediat. Principala operă culturală înfăptuită de Editura fraților Șaraga a fost tipărirea monumentalei opere a lui A.D. Xenopol *Istoria românilor din Dacia Traiană*, autorul renunțând la drepturile de autor, pentru ca o ediție populară ieftină, în 12 volume, să poată vedea lumina tiparului.

La Craiova s-a impus activitatea editorială a Tipografiei „Samitca". La Brașov editura și librăria „Ciucu" desfășurau o meritorie activitate editorială prin publicarea colecțiilor *Biblioteca istorică poporală*, *Biblioteca poporului* și *Biblioteca copiilor*. O activitate editorială mai amplă a avut „ASTRA" la Sibiu, care a inițiat colecția *Biblioteca poporală a Asociațiunii*, unde au apărut lucrări interesante, printre care și *Enciclopedia Română*, în trei volume, având ca redactor responsabil pe Corneliu Diaconovici și rămasă multă vreme singura noastră enciclopedie.

Efervescența editorială este demonstrată de atragerea spre această activitate a unor ziare și reviste. În 1910, revista „Flacăra" a organizat editura cu același nume, care a editat lucrările scriitorilor grupați în jurul acesteia, publicând colecția *Biblioteca istorică*. La fel au procedat ziarele „Universul", „Adevărul", revista „Viața românească" etc.

Printre cărturarii tipografi și editori, continuând tradiția Ion Heliade Rădulescu — Gheorghe Asachi — Mihail Kogălniceanu, s-a remarcat N. Iorga, care a făcut din Vălenii de Munte o citadelă a culturii, pusă în slujba științei și răspândirii cărții. N. Iorga a fondat ***Editura „Neamul românesc"*** pentru ziarul cu același titlu, dar și pentru editarea operelor sale, prima carte pe care și-a tipărit-o aici fiind *Istoria românilor pentru poporul românesc*. În timpul primului război mondial editura s-a mutat la Iași, iar din 1919 la București. Ea a fost readusă la Vălenii de Munte în 1924, unde a funcționat, sub denumirea de ***„Datina Românească"***, până în 1940, adică până la moartea tragică a savantului. La Editura „Datina Românească" au văzut lumina tiparului cele mai multe lucrări din impresionanta operă a istoricului, care a mai publicat și la alte edituri și tipografii: „Ramuri", „Pavel Suru", „Cultura Națională", „Fundația Regală pentru Literatură și Artă" etc.

În 1919 s-a reorganizat ***Editura „Casa Școalelor"***, concepută în scopuri educative și instructive, ca să poată exercita rolul de mentor al generațiilor tinere în sistemul de învățământ. Era o editură de stat înființată ca organ al Ministerului Instrucțiunii Publice, de administrare a fondurilor lăsate de personalități de seamă ale culturii noastre, cu scopul promovării învățământului și culturii în mediul rural. A sprijinit construirea de localuri pentru școli la sate și a înființat biblioteci populare pe care le-a înzestrat cu cărți, manuale școlare și material didactic. În preocuparea acestei edituri a fost tipărirea colecțiilor din *Biblioteca populară*, care cuprindea povestiri, cărți populare, literatură și piese de teatru pentru sate, scrieri de popularizare a științei, economie rurală etc. Programul editurii, cu pronunțat caracter enciclopedic, era structurat pe câteva colecții: *Biblioteca rurală*, *Biblioteca pedagogică*, *Biblioteca traducerilor de autori clasici greci și latini*, *Biblioteca literară*, *Biblioteca cursurilor universitare*, *Biblioteca științifică*. Editura a preluat *Biblioteca Societății Steaua* care fusese o inițiativă editorială a unei societăți culturale conduse de Ioan Kalinderu și Spiru Haret. Cărțile editate de „Casa Școalelor" trebuiau să primească avize speciale din partea unor comisii alcătuite din profesori universitari și secundari. Astfel, pentru cărțile imprimate în colecția *Biblioteca populară* avizul era dat de personalități precum George Coșbuc, Alexandru Vlahuță și Mihail Sadoveanu.

Prin unirea mai multor întreprinderi de tradiție a luat ființă ***Editura „Cartea Românească"***, al cărei program era structurat pe mari colecții, urmărind „editarea și tipărirea lucrărilor necesare la întinderea și adâncirea culturii naționale". Editura a realizat o colecție de largă audiență, intitulată *Cunoștințe folositoare*, în patru serii tematice. Aici au apărut ediții din opera scriitorilor Ion Creangă, Calistrat Hogaș, Petre Ispirescu ș.a. S-au tipărit, printre multe alte lucrări de valoare, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, de I. Aurel Candrea și Gh. Adamescu (1931), precum și traducerea cărții *Divina Comedie* de Dante Alighieri, în tălmăcirea lui George Coșbuc, ediție frumos ilustrată și excelent realizată din punct de vedere tipografic.

O altă editură de prestigiu, care a tipărit cărți de mare valoare științifică, literară și de artă, într-o prezentare grafică modernă a fost ***Editura „Cultura Națională"***. Între anii 1927 și 1927, sub directoratul istoricului Vasile Pârvan, editura a inițiat mai multe colecții. În *Biblioteca scriitorilor români* au apărut operele unor clasici (Grigore Alexandrescu, Barbu Delavrancea, Ion Slavici, Ion L. Caragiale etc.). O altă colecție era cea intitulată *Biblioteca scriitorilor români de azi*, unde au fost publicați Cezar Petrescu (*Întunecare*), Camil Petrescu (*Versuri*), Ion Minulescu (*Romanțe pentru mai târziu*), Ionel Teodoreanu (*Ulița copilăriei*), Ion Pillat (*Pe Argeș în sus*) etc. Sub directa îngrijire a istoricului Vasile Pârvan au existat și alte două colecții: *Biblioteca universitară* și *Biblioteca Țara noastră*, în care a apărut lucrarea istoricului de artă G. Oprescu, *Arta țărănească la români*. Editura a tipărit multe dintre lucrările lui N. Iorga, între care *Histoire des Roumains et leur civilisation* (1922), care a apărut apoi la edituri din Londra, Milano, și în limba germană, la Sibiu. Tot aici, conducătorul editurii, Vasile Pârvan, și-a publicat opera sa capitală *Getica. O protoistorie a Daciei*. Editura „Cultura Națională" a fost condusă, între anii 1930 și 1938, de Alexandru Rosetti, care a continuat programul de editare a autorilor contemporani: Tudor Arghezi (*Cartea cu jucării, Flori de mucigai*), Ion Barbu (*Joc secund*, cu portretul autorului de Marcel Iancu), Mircea Eliade (*Maitreyi*), B. Fundoianu (*Priveliști*, cu un portret inedit de C. Brâncuși).

Din 1933 și-a început activitatea ***Editura „Fundației Regale pentru Literatură și Artă"***, sub conducerea profesorului Alexandru Rosetti, care a organizat producția de carte în cadrul unor colecții bine delimitate. Astfel, din cele 21 de serii și colecții apărute sub egida acestei edituri, un interes deosebit prezintă următoarele: *Scriitori români vechi și moderni*, *Scriitori români contemporani*, *Biblioteca de filosofie românească*, *Biblioteca enciclopedică*. Scriitorii români vechi și moderni au fost prezenți prin ediții critice din scrierile lui Bogdan Petriceicu Hasdeu (ediție îngrijită de Mircea Eliade), Ion L. Caragiale (ediție îngrijită de Șerban Cioculescu), Ion Heliade Rădulescu (ediție îngrijită de D. Popovici) ș.a. În *Biblioteca enciclopedică* au apărut: Constantin C. Giurescu (*Istoria românilor*), Alexandru Rosetti (*Istoria limbii române*), Barbu Slătineanu (*Ceramica

românească), Nicolae Cartojan (*Istoria literaturii române vechi*), Sextil Puşcariu (*Limba română*) etc. Literatura contemporană era reprezentată de numeroşi scriitori, eseişti, istorici şi critici literari: Lucian Blaga (*La curţile dorului*), G. Bacovia (*Poezii*), N. Iorga (*Oameni care au fost*), E. Lovinescu (*Titu Maiorescu*) etc. În colecţia de filosofie au semnat: D. D. Roşca, P. P. Negulescu, Lucian Blaga, Mihai Ralea, Tudor Vianu ş.a. Editura a avut meritul de a fi tipărit monumentala operă a lui George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* (1941) apărută într-un tiraj de 3 000 de exemplare. La această editură a început, în 1939, tipărirea ediţiei monumentale a operelor lui Mihai Eminescu, îngrijită de Perpessicius.

Institutul de Editură şi Arte Grafice ***„Scrisul românesc"***, continuând tradiţia întreprinderii „Samitca", şi-a propus dezvoltarea editurii didactice şi muzicale cu realizări deosebite pe linia tipăririi manualelor şcolare în condiţii grafice foarte bune. Dintre colecţiile editurii s-a impus cea apărută sub conducerea istoricului literar Nicolae Cartojan intitulată *Clasici români comentaţi*. Colecţia cuprindea peste 50 de volume din operele clasicilor noştri, Mihail Sadoveanu şi Petre Ispirescu, editaţi de Nicolae Cartojan; stolnicul Constantin Cantacuzino, editat de Dan Simonescu; Mihai Eminescu, editat de Dumitru Murăraşu etc.

În perioada interbelică au apărut lucrări ***enciclopedice***, fapt care avea să ducă mai târziu, la înfiinţarea unei edituri de profil, cu misiunea întocmirii şi publicării marii enciclopedii româneşti, iar în jurul acesteia a altora pe domenii şi tematici cât mai variate. S-a iniţiat elaborarea unor lucrări cu caracter enciclopedic, care să sistematizeze şi să ordoneze cât mai multe informaţii într-un spaţiu restrâns. Aceste lucrări de referinţă au adus un plus de valoare culturii româneşti. Printre pionierii popularizării culturii şi răspândirii ei în rândul cititorilor s-a aflat cunoscutul bibliograf Dimitrie Iarcu, care a tipărit mai multe broşuri sub numele de *Enciclopedia populară sau prescurtare de toate ştiinţele*, divizate în 10 grupe: educaţie şi religie, istorie, mitologie, ştiinţe naturale etc.

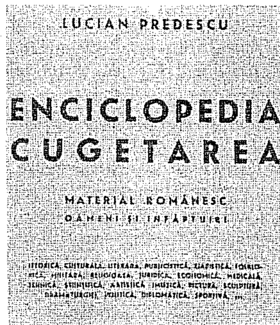
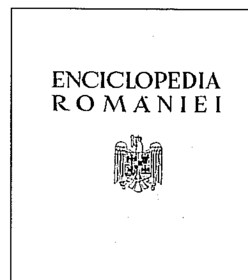
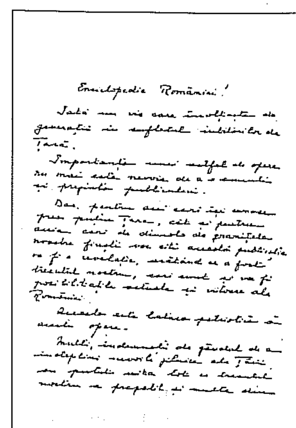

Fig. 328 Lucian Predescu, pagina de titlu a „Enciclopediei Cugetarea".

Prima enciclopedie a fost realizată integral din iniţiativa societăţii ASTRA: *Enciclopedia română, publicată din însărcinarea şi sub auspiciile Asociaţiunii pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român*, în trei volume. O altă enciclopedie a pornit tot din Transilvania: *Minerva. Enciclopedia română* (Cluj, 1929), bogat ilustrată. Din comitetul redacţional au făcut parte iluştri oameni de cultură, iar lucrarea a fost închinată celor care au luptat şi s-au jertfit pentru realizarea Marii Uniri din 1918.

Un loc aparte l-a ocupat *Enciclopedia „Cugetarea"*, alcătuită de Lucian Predescu şi apărută în 1940; în subtitlul lucrării se precizează: *Material românesc, oameni şi înfăptuiri*. O enciclopedie

Enciclopedia României!

consacrată în exclusivitate României, elaborată de o singură persoană, lucrare de o mare utilitate.

Singura lucrare care poate fi considerată o enciclopedie propriu-zisă este *Enciclopedia României*, iniţiată şi elaborată de un colectiv coordonat de sociologul Dimitrie Gusti. Concepută în şase volume, au apărut doar patru. Volumul I, publicat în1938, se intitula: *Statul*. Erau abordate: *Ştiinţa naţiunii* de D. Gusti; *Originea, firea şi destinul neamului românesc* de N. Iorga; *Geografia României* de Vintilă Mihăilescu; *Istoria Românilor* de Constantin C. Giurescu; *Psihologia poporului român* de C. Rădulescu-Motru; *Constituţia* de P.P. Negulescu etc. Volumul al II-lea, 1938, *Ţara Românească* prezintă evoluţia organizării administrative a României întregite. Volumul al III-lea, 1939, a fost consacrat *Economiei naţionale*, ca şi volumul al IV-lea, 1943. În prefaţa lucrării, savantul Dimitrie Gusti definea această lucrare ca „o imagine a ţării şi a neamului românesc, aşa cum s-a închegat în a doua zi după Unire". Apariţia *Enciclopediei României* a fost salutată de însăşi regele Carol al II-lea.

O enciclopedie mică, dar care oferea date bibliografice interesante pentru cele şaisprezece domenii inserate în lucrare este cea semnată de Ion Simionescu şi intitulată: *Ţara noastră. Oameni, lucruri, locuri*, apărută în 1940.

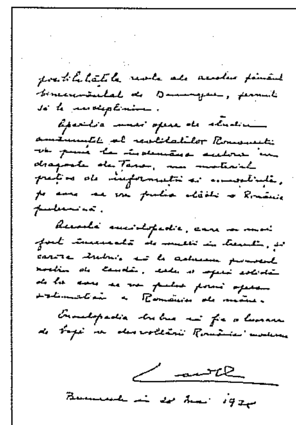

Fig. 329 *Enciclopedia României*, coperta şi Cuvântul înainte semnat de regele Carol al II-lea.

Sub egida Academiei Române a apărut lucrarea fără precedent prin amploare, *Etymologicum Magnum Romaniae*, cu subtitlul *Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, aparținând lui Bogdan Petriceicu Hasdeu. S-au depus eforturi pentru continuarea acestui amplu dicționar explicativ.

Realizările editoriale din perioada interbelică stau mărturie dezvoltării artei tiparului, a modernizării sale. Numărul mare al tipografiilor și editorilor (tipografi-librari-editori) caracterizează această etapă de industrializare a cărții. Cartea românească a cunoscut o intensificare a tipăririi și difuzării ei în pături sociale din ce în ce mai cuprinzătoare. Activitatea din această perioadă a fost orientată spre promovarea culturii naționale și a valorilor autentice. Perioada interbelică rămâne o epocă deosebit de productivă de mari valori pentru civilizația cărții.

Permanentele schimburi, mijlocite de cărți, între cultura românească și celelalte culturi ale Europei, au făcut ca spiritualitatea românească să se integreze fenomenului cultural european, păstrându-și specificul național. Răspândirea cărții românești în lume a adus faimă și prețuire în țări cu vechi tradiții culturale, pentru valorile naționale și pentru creatori de excepție, care au îmbogățit tezaurul intelectual al românilor și chiar al lumii.

Secolul al XX-lea a adus o mai mare răspândire a cărții românești în lume, când mulți scriitori clasici români au putut fi cunoscuți peste hotare. Exemplele sunt numeroase: Liviu Rebreanu, *The Forest of the Hanged* (Pădurea spânzuraților), New York, Londra, 1930; Mihail Sadoveanu, *Nechifor Lipans Weib* (Baltagul), München, 1936; Duiliu Zamfirescu, *La vita in campagna* (Viața la țară), Torino, 1932 etc.

Împreună cu cartea beletristică au fost traduse în străinătate lucrări din alte domenii: istorie, lingvistică, logică, știință etc. La Paris apăruse lucrarea lui A.D. Xenopol, *Les principes fondamentaux de l'histoire*, premiată de Academia Franceză. Majoritatea lucrărilor semnate de Nicolae Iorga au fost traduse în limbi de circulație internațională: *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, Paris, 1920, alte două ediții în 1922 și 1925). În 1928 se tipărea la Cambridge valoroasa lucrare a lui Vasile Pârvan, *Dacia an outline of the early civilization of the Carpathe Danubian Countries*. Cartea lui Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, apărea la Paris în două volume. În perioada interbelică au apărut în Franța scrieri ale lui Basil Munteanu, B. Fundoianu, Ilarie Voronca, Panait Istrati ș.a.

CAPITOLUL XVIII

ÎNVĂȚĂMÂNTUL, ȘTIINȚELE ȘI TEHNICA

1. Învățământul

După 1918, învățământul de toate gradele a cunoscut o dezvoltare semnificativă, atât cantitativă cât și calitativă. În ciuda menținerii unor dificultăți materiale, un număr tot mai mare de copii din toate provinciile românești, indiferent de etnie, au putut urma diferite forme de învățământ. La aceasta au contribuit spiritul în care s-a realizat Marea Unire (lipsit de orice șovinism), reforma agrară, care a dus la ameliorarea situației materiale a țărănimii (ce constituia covârșitoarea majoritate a populației), precum și procesul general de democratizare a societății, concretizat în asigurarea unui climat propice dezbaterilor intelectuale.

În primii ani de după Unire, preocupările de bază ale guvernanților au fost: refacerea școlilor distruse în timpul războiului (în vechiul Regat, numărul acestora era de aproape 50%), asigurarea accesului la învățătura pentru toți tinerii (mai ales pentru cei privați de acest drept în timpul stăpânirilor străine asupra Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei), precum și organizarea unitară a învățământului pe întreg cuprinsul țării.

Fig. 330 Dr. Constantin Angelescu.

Realizările în domeniul învățământului s-au datorat, în mare parte, miniștrilor Instrucțiunii Publice. O contribuție importantă a avut dr. Constantin Angelescu, fruntaș liberal, care a îndeplinit funcția de ministru al Instrucțiunii Publice timp de peste un deceniu, remarcându-se mai ales prin opera de construcții școlare. El a mobilizat comitetele de părinți, oficialitățile locale, a asigurat fonduri de la buget pentru construirea unui număr mare de școli. Din inițiativa sa a fost bătută o medalie numită „Răsplata Muncii pentru Construcții Școlare", acordată celor care se distingeau în acest domeniu. Școlile din timpul său — numite „tip Angelescu" — aveau patru săli de clasă, cancelarie și camera directorului; asemenea școli s-au

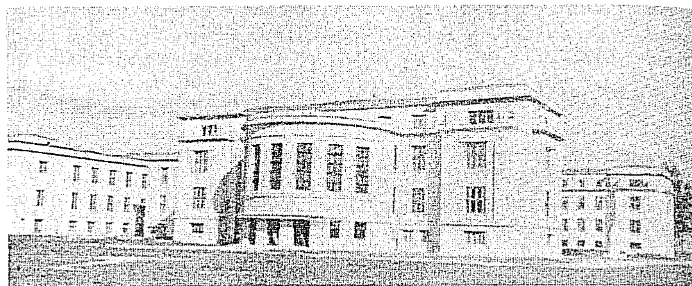

Fig. 331 București, Facultatea de Drept.

construit în toate comunele din România, precum și într-un mare număr de sate. În aproape fiecare capitală de județ s-a ridicat câte o școală normală — clădire impunătoare, dotată cu săli de clasă, sală de festivități, ateliere și cabinete pentru activitățile practice. În marile orașe s-au construit licee moderne, cu o arhitectură specifică. În București s-au realizat clădiri noi pentru liceele „Sfântu Sava", „Gheorghe Lazăr", „Mihai Viteazul", „Gheorghe Șincai", „Spiru Haret" etc. Printre construcțiile reprezentative destinate învățământului superior se remarcă Facultatea de Drept din București — cea mai modernă și funcțională instituție de acest fel din Europa acelui timp, dată în folosință în 1936.

Între cei care au condus învățământul românesc s-au aflat personalități de înalt prestigiu intelectual, precum: Ion Borcea, Petre P. Negulescu, Nicolae Costăchescu, Nicolae Iorga, Dimitrie Gusti, Petre Andrei, Ion Petrovici, Dumitru Caracostea, Traian Brăileanu, Radu Rosetti. Cheltuielile pentru învățământ au oscilat între 12 și 18% din bugetul României. În Ungaria și Polonia, alocațiile erau de aproximativ 14%, în Bulgaria — 15%, în Olanda — 25%.

Fig. 332 Ion Petrovici.

Datele statistice arată că s-au realizat progrese notabile, deși inegale, în diferite niveluri de învățământ. Astfel, ***învățământul primar*** a cunoscut o evoluție sinuoasă. Deși acesta era obligatoriu, fiind organizate și școli pentru adulți, rezultatele în direcția lichidării analfabetismului au fost slabe, atât din motive materiale, cât și datorită existenței unei anumite mentalități, potrivit căreia pentru munca pământului nu era nevoie de multă învățătură.

Exigența învățătorilor și profesorilor români era unanim recunoscută. Datele statistice privind anii

1921–1933 arată ca în cei 11 ani au fost înscriși la școala primară un număr de 18 875 530 elevi, dintre care au promovat 11 738 574, adică 62,2%; 5 555 830 au rămas repetenți (29,4%), iar 1 581 126 au fost eliminați, s-au retras etc. (8,4%). Dar nu numai exigența contribuia la un grad redus de promovabilitate, ci mai ales abandonul școlar, ca urmare a situației precare a părinților, care nu aveau bani pentru a procura copiilor haine, manuale, rechizite etc. Frecvența școlară era în România de 59,8 %, în Iugoslavia — 79%, în Bulgaria — 94%, în Ungaria — 95%, în Polonia — 96%, în Cehoslovacia — 100 %.

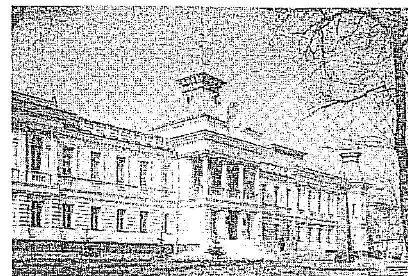

Fig. 333 Chișinău, Liceul.

Cu toate deficiențele înregistrate, mai ales în ceea ce privește frecvența, școala primară a asigurat creșterea numărului știutorilor de carte, după cum urmează:

Teritoriul	Perioada antebelică (%)	1930 (%)
Vechiul Regat	39,3	55,8
Bucovina	45,2	65,7
Basarabia	19,4	38,1
Transilvania	51,1	67,3
TOTAL	38,7	57,0

În 1930, numărul cel mai mare al neștiutorilor de carte (77,2%) provenea din rândul persoanelor în vârstă (peste 65 ani). În 1938 numărul celor care știau să scrie și să citească a ajuns la circa 70%. Comparativ cu alte state, procentul celor care știau carte se prezenta astfel (în 1938):

Țara	%
Grecia	56,7
Bulgaria	60,3
Polonia	67,3
Ungaria	84,8
Cehoslovacia	92,6

Din totalul absolvenților școlii primare, numai 5,4% urmau școli secundare. ***Liceele*** au beneficiat de un corp profesoral de calitate. Între profesorii de liceu, celebri în epocă,

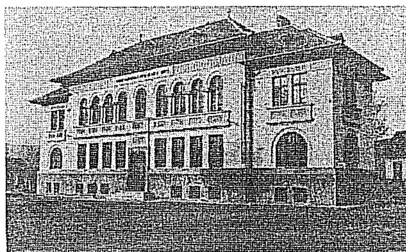

Fig. 334 Blaj, Școala comercială superioară de băieți.

s-au numărat Eugen Lovinescu, Șerban Cioculescu, Ștefan Zeletin, Vladimir Streinu, Traian Lalescu, Ion Barbu — personalități marcante ale culturii românești. Învățământul secundar se bucura de un real prestigiu, iar exigențele dascălilor erau unanim recunoscute. Datele statistice arată că repetenții, eliminații, retrașii din școlile secundare aveau o pondere de 22,4% din totalul celor înscriși. Învățământul liceal se încheia cu examenul de bacalaureat, care se desfășura într-o atmosferă de maximă exigență, rata promovabilitații fiind de circa 40%.

Dintre absolvenții școlii primare, numai 1,5% urmau ***învățământul superior***. Comparativ cu alte state, situația se prezenta astfel (media anuală):

Țara	**Numărul studenților**	**% din populație**
România	25 766	0,14
Polonia	48 165	0,15
Bulgaria	10 000	0,16
Ungaria	16 730	0,19
Cehoslovacia	32 831	0,22

Statistica este oarecum deformată, deoarece mulți studenți urmau simultan trei-patru și chiar șapte facultăți. Deși a existat efortul pentru orientarea absolvenților de liceu spre facultățile cu profil economic și tehnic, în fapt, cei mai mulți se înscriau la Drept (43,1%). În *Enciclopedia României* se aprecia că „orientarea studenților spre diferite facultăți se face în dezacord cu interesele sociale și naționale ale statului".

Învățământul superior a beneficiat de cadre didactice prestigioase, savanți cu o largă recunoaștere internațională, precum: Dimitire Pompeiu, Traian Lalescu, Gheorghe Țițeica, Horia Hulubei, Elie Carafoli, Daniel Danielopolu, Nicolae Gheorghe Lupu, Mihail Manoilescu, Constantin I. Parhon, Nicolae Iorga, Gheorghe I. Brătianu, Costin D. Nenițescu, Gheorghe Spacu, Ștefan Procopiu, Gheorghe Ionescu-Șișești, Simion Mehedinți, Constantin Rădulescu-Motru, Sabba Ștefănescu, Petre P. Negulescu, Lucian Blaga, Dimitrie Gusti.

O caracteristică a perioadei de după 1918 este scăderea relativă a numărului de tineri care plecau la studii în Occident și creșterea numărului de studenți străini — mai ales din Bulgaria, Polonia, Iugoslavia, Grecia — care urmau instituțiile de învățământ superior din România. Tinerii români care terminau studiile universitare beneficiau de două școli

românești în străinătate: la Roma (întemeiată de Vasile Pârvan) și la Fonteneau aux Roses (creată de Nicolae Iorga). De asemenea, unii români își susțineau doctoratul atât în țară, cât și în străinatate.

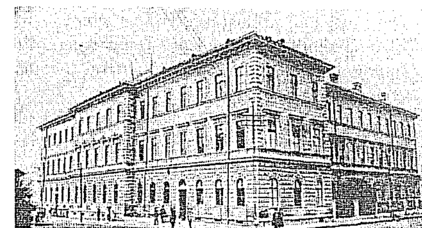

Fig. 335 Universitatea din Cernăuți.

Învățământul superior s-a caracterizat printr-o mai largă deschidere spre societate. Alături de învățământul universitar, care a rămas pe primul plan, în privința numărului de studenți, cadre didactice și spații de studiu, s-a dezvoltat învățământul tehnic, aplicativ. Școala Națională de Poduri și Șosele din București s-a transformat în Școala Politehnică (1920), cu secții de: construcții, electromecanică, mine, industrie, iar din 1923 și silvică. Școala Politehnică din Timișoara, înființată în 1920, a funcționat cu o singură facultate până în 1933, când cele două specializări s-au despărțit în Facultatea de Electromecanică și Facultatea de Mine și Metalurgie. La Cluj, preocupările tehnice s-au dezvoltat în cadrul Facultății de Științe, dar s-a creat și Școala Superioară Industrială (1920), devenită, în 1937, Școala de Subingineri Tehnici. O situație oarecum similară s-a înregistrat la Iași, unde, în 1937, s-a înființat Școala Politehnică „Gheorghe Asachi", cu trei facultăți: Electrotehnică, Chimie Industrială și Agronomie.

Fig. 336 Universitatea din Iași.

2. Științele și filozofia*

După 1918 s-a înregistrat un real progres al științei, ca urmare a noului context creat prin Marea Unire, a necesităților resimțite de societatea românească, precum și de economia națională.

* Subcapitolele 2 și 3 au fost redactate cu concursul academicianului Mihai Drăgănescu și cu datele oferite de prof. univ. dr. ing. Horia Colan și Gleb Drăgan, membri corespondenți ai Academiei Române, precum și cu participarea prof. univ. dr. Ioan Cristescu și a dr. Ștefan Negrea.

În esenţă, au continuat cercetările începute înaintea războiului, când s-au constituit marile şcoli ştiinţifice din România. Totodată, au apărut noi şcoli, ca urmare a aprofundării anumitor domenii, solicitate de progresul tot mai rapid al societăţii şi de evoluţia cercetărilor pe plan naţional şi universal.

Constituirea şi dezvoltarea de şcoli ştiinţifice presupunea existenţa unor elemente definitorii: un învăţământ superior de specialitate şi unităţi de cercetare într-un domeniu dat; activitatea unor personalităţi capabile să elaboreze lucrări originale şi să grupeze în jurul lor colective de colaboratori dornici să se afirme pe tărâmul ştiinţei printr-o activitate creatoare; constituirea de asociaţii sau societăţi ştiinţifice care să susţină activitatea din şcolile ştiinţifice. Perioada dintre cele două războaie mondiale a înregistrat progrese majore ale ştiinţei româneşti în diferite domenii, în sensul accentuării specializării, introducerii şi dezvoltării metodelor experimentale, abordării problemelor cu aplicaţie industrială. S-au înfiinţat noi instituţii ştiinţifice universitare şi ale Academiei, laboratoare, staţiuni experimentale, societăţi ştiinţifice, publicaţii de specialitate etc.

Academia Română, prin activitatea membrilor săi, dar şi prin efectul catalizator manifestat în viaţa ştiinţifică românească, s-a impus ca cel mai înalt for naţional de consacrare ştiinţifică şi culturală a ţării[1]. La 1 iunie 1920, Academia Română a aprobat cererea Secţiunii Ştiinţifice de a adera la Comitetul Internaţional de Cercetări de la Bruxelles, iar la 29 mai 1937 a decis înfiinţarea Consiliului Naţional al Cercetării ca „organ îndrumător şi consultativ al statului în toate chestiunile în care cuvântul ştiinţei pure sau aplicate trebuie ascultat după exemplul instituţiilor similare din ţările Europei occidentale şi transoceanice". Academia a pus la dispoziţia persoanelor avide de cultură cea mai importantă bibliotecă ştiinţifică din ţară, iar in publicaţia ei „Analele Academiei Române" (ale cărei „Memorii" apăreau pe secţii) reprezentanţii şcolilor ştiinţifice şi-au editat sistematic rezultatele cercetărilor. La 11 martie 1938, Academia Română a anunţat înfiinţarea colecţiei „Monografia ştiinţifică" cu precizarea că „fiecare volum va forma un tot, dând elementele de pregătire clasică pentru cercetările actuale, în fiecare an urmând să se scoată maximum patru volume".

Fundaţiile Regale („Principele Carol"–1921, „Regele Ferdinand I"– 1925, „Fundaţia pentru Literatură şi Artă Carol al II-lea" — 1933) au contribuit la dezvoltarea culturii, inclusiv la răspândirea ştiinţei. Una dintre colecţiile de cărţi, editate de „Fundaţia pentru Literatură şi Artă Carol al II-lea", a fost „Biblioteca Enciclopedică", care a urmărit să pună la îndemâna tuturor cunoştinţe şi informaţii de popularizare a ştiinţei. Cu prilejul împlinirii a 10 ani de la deschiderea Şcolii Superioare Industriale din Cluj (1920), s-a înfiinţat în acest oraş Institutul de Cercetări Ştiinţifice „Carol al II-lea", institut care urmărea dezvoltarea ştiinţelor naturale şi pozitive, sprijinirea cercetărilor experimentale, permiţând încercarea invenţiilor cu imediată aplicabilitate. Fundaţiile Regale publicau „Revista Fundaţiilor Regale" (1934–1938), care aborda probleme de economie, sociologie, ştiinţă şi lingvistică, filosofie şi estetică, muzică şi istorie literară.

[1] Vezi, pe larg, Dorina N. Rusu, *Istoria Academiei Române în date*, Bucureşti, 1997.

Dezvoltarea şcolilor ştiinţifice s-a făcut în mod diferenţiat, în funcţie de posibilităţile existente şi de specificul domeniului de cercetare. În cadrul unor discipline nu s-au format de la început institute specializate, activitatea desfăşurându-se în interiorul catedrelor universitare, unele dintre acestea, cum au fost cele de matematică, fizică, chimie, tehnică etc. devenind adevărate centre de cercetare. În cazul altor discipline (agronomie, geologie etc. pentru care s-au constituit de la început unităţi de cercetare), catedrele universitare au devenit un al doilea nucleu de cercetare.

În domeniul ***matematicii*** s-au afirmat marile şcoli româneşti de geometrie (Gheorghe Ţiţeica), algebră (Traian Lalescu), teoria funcţiilor (Dimitrie Pompeiu). Alături de acestea s-au impus noi domenii: mecanica raţională (Victor Vâlcovici), teoria probabilităţilor (Octav Onicescu), statistica matematică (Gheorghe Mihoc), logica matematică (Grigore Moisil), analiza matematică (Miron Nicolescu), analiza complexă (Simion Stoilow), geometria diferenţială (Gheorghe Vrănceanu, Octav Mayer), axiomatica (Dan Barbilian), analiza funcţională (Alexandru Ghika) etc.

Fig. 337 Octav Mayer.

Şcoala românească de matematică se afla pe unul din primele locuri din lume, contribuţiile profesorilor români bucurându-se de o largă recunoaştere internaţională. Devenise un fapt obişnuit ca savanţii români să prezideze mari conferinţe şi congrese internaţionale, iar intervenţiile lor să genereze ample dezbateri în rândul specialiştilor.

Domeniul matematicii s-a dezvoltat datorită contribuţiilor ştiinţifice ale unor oameni de seamă. *David Emmanuel* (1854–1941) a avut un rol important în ridicarea nivelului învăţământului superior, cercetările sale axându-se, în principal, în domeniul analizei matematice, aducând contribuţii originale la teoria funcţiilor eliptice şi a integralelor abeliene de speţa a treia. Tratatul său *Lecţiuni de teoria funcţiunilor* (Bucureşti, 1924), în două volume, este util şi în zilele noastre, în special prin volumul al II-lea dedicat funcţiilor eliptice. *Dimitrie Pompeiu* (1873–1954) s-a remarcat în domeniul analizei matematice, în special în teoria funcţiilor de variabilă complexă şi teoria mulţimilor; a abordat şi probleme de mecanică. Este autorul unei teoreme, care-i poartă numele, potrivit căreia distanţele de la un punct la vârfurile unui triunghi echilateral sunt laturile unui triunghi (1936); această teoremă a fost extinsă la un pătrat (1939) şi la un poligon regulat închis (1941), căpătând o largă circulaţie internaţională. În primele decenii ale secolului al XX-lea

Fig. 338 David Emmanuel.

Fig. 339 Gheorghe Țițeica.

Dimitrie Pompeiu a dezvoltat o altă ramură a matematicii și anume a teoriei funcțiilor reale. *Gheorghe Țițeica* (1873–1939), în teoria suprafețelor, a relevat mai multe proprietăți ale congruențelor speciale, fiind un deschizător de drumuri în geometria diferențială. Savantul român a fost unul dintre fondatorii, pe plan mondial, ai geometriei centroafine, numele său fiind dat unor suprafețe, curbe și rețele din acest domeniu. *Traian Lalescu* (1882–1929), unul dintre fondatorii teoriei ecuațiilor integrale, a fost un renumit specialist în algebră, având contribuții importante în diverse alte domenii ale matematicii: geometrie, trigonometrie, analiză matematică, teoria numerelor, precum și în mecanică și electricitate. A prezidat secția de geometrie la Congresele internaționale de matematică de la Torino (1924), Zürich (1932), Oslo (1936); a ținut cursuri la universitățile din Paris (Sorbona), Bruxelles, Roma etc. *Victor Vâlcovici* (1885–1970) a efectuat cercetări privind dinamica sistemelor de puncte materiale, calculul vectorial și tensorial, mișcările fluidelor cu suprafețe de discontinuitate. Numele său a intrat în literatura de specialitate, deoarece a definit anumite suprafețe („suprafețele Bernoulli-Vâlcovici"), a stabilit o teoremă a echivalenței, reducând studiul flambajului coloanei de foraj în fluid la studiul flambajului coloanei în vid. S-a preocupat de astronomie, elaborând o nouă teorie cosmogonică privitoare la sistemul planetar, bazată pe considerente de elasticitate. *Dan Barbilian* (1895–1961) a creat școala de gândire matematică în care axiomatica ocupă un loc important; el a introdus concepte noi, numite „spații Barbilian". *Constantin Al. Pârvulescu* (1890–1945) a fost unul dintre cei mai renumiți astronomi din perioada interbelică, descoperind o stea pitică (nr.1166) — cel de-al treilea corp de acest tip cunoscut[1].

În deceniul al treilea al secolului al XX-lea s-au evidențiat matematicieni ca: *Theodor Anghelută* (1882–1964), care a avut contribuții în studiul seriilor trigonometrice, al funcțiilor reale, al ecuațiilor diferențiale, integrale, funcționale și algebrice. *Aurel Angelescu* (1866–1938) a generalizat polinoamele lui Legendre și Hermite și s-a ocupat de funcțiile generatoare ale claselor de polinoame, în literatură fiind cunoscute „polinoamele Angelescu". *Simion Stoilow* (1887–1961), unul dintre creatorii teoriei topologice a funcțiilor, în lumea specialiștilor fiind cunoscute denumiri, precum „suprafețele Iversen-Stoilow" (1931) și „frontiera Kerékjarto-Stoilow" (1938). *Simion Sanielevici* (1870–1963) a contribuit la studiul ecuațiilor diferențiale, al celor integrale și integro-diferențiale prin transformarea Fourier. *Alexandru Myller* (1879–1965) a avut un rol important în întemeierea și dezvoltarea școlii de geometrie diferențială de la Iași, a studiat ecuații integrale cu nuclee strâmb simetrice[2].

[1] Șt. George Andonie, *Istoria matematicii în România*, 1–3, București, 1965–1967.
[2] I.M. Ștefan, Edmond Nicolau, *Scurtă istorie a creației științifice și tehnice românești*, București 1981.

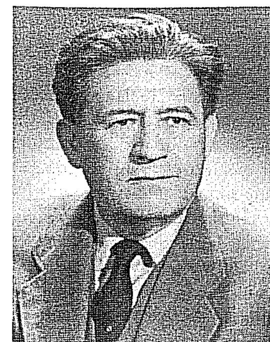

Fig. 340 Gheorghe Vrănceanu.

Matematicienii născuți după anul 1900 s-au ilustrat prin cercetări originale, contribuind la dezvoltarea domeniului în perioada interbelică. Dintre aceștia se cuvine a fi menționați în mod deosebit: *Gheorghe Vrănceanu* (1900–1972), creatorul școlii românești de geometrie diferențială modernă, având numeroase contribuții fundamentale în diverse capitole ale acestei geometrii contemporane, în domeniul spațiilor cu diferite tipuri de conexiune, în domeniul grupurilor Lie, al varietăților diferențiale etc.; interpretarea geometrică a sistemelor mecanice neolonome l-a condus la introducerea „spațiilor neolonome", numite și „spații Vrănceanu" (1926); a aprofundat teoria spațiilor Riemann, dând o metodă simplă de scufundare, care-i poartă numele (1930). *Miron Nicolescu* (1903–1977), creatorul școlii de analiză matematică modernă la București, a adus contribuții fundamentale în domeniul teoriei funcțiilor poliarmonice, al teoriei funcțiilor policalorice, al teoriei funcțiilor areolar-conjugate, al teoriei măsurii Jordan. *Grigore Moisil* (1906–1973), întemeietorul școlii românești de algebră a logicii și de teorie algebrică a mecanismelor automate, a aplicat metodele algebrei moderne la unele clase de ecuații cu derivate parțiale, a extins derivata areolară la spațiul cu mai multe dimensiuni și a introdus algebrele pe care le-a denumit „lukasiewicziene trivalente și polivalente" și care, în fapt, ar trebui să-i poarte numele. În domeniul mecanicii continue a introdus noțiunea de sisteme continue olonome. *Gheorghe Mihoc* (1906–1981), inițiatorul școlii de statistică matematică din România, a definit în 1935, împreună cu *Octav Onicescu* (1892–1983), o nouă categorie de procese stocastice, „lanțurile cu legături complete", care generalizează lanțurile Markov și au multiple aplicații, în special în psihologie; Gheorghe Mihoc a elaborat modele pentru procesul de învățare și a aplicat teoria proceselor stocastice în asigurări. *Nicolae Ciorănescu* (1903–1957) a contribuit la studiul sistemelor de ecuații cu derivate parțiale de ordinul doi și a introdus noțiunea de derivată polidimensională orientată. *Tiberiu Popoviciu* (1906–1975) s-a ocupat de problema aproximării funcțiilor, de funcții convexe, de ecuații

Fig. 341 Grigore Moisil.

funcționale și de analiză numerică. A fost unul dintre creatorii școlii clujene de calcul numeric și de teoria aproximației. *Nicolae Teodorescu* (1908–2000) s-a ocupat de derivata areolară și de aplicațiile ei în fizica matematică, de teoria geometrică a ecuațiilor diferențiale sau cu derivate parțiale, a introdus funcțiile monogene și olomorfe, a avut contribuții în studiul propagării undelor etc.

Fig. 342 Octav Onicescu.

În ***fizică***, realizările s-au multiplicat, comparativ cu perioada anterioară, ca urmare a accelerării procesului de dezvoltare economică a României, cu deosebire a industriei. Alături de fizica teoretică s-a afirmat fizica aplicată, cei mai mulți savanți în acest domeniu lucrând efectiv în întreprinderi industriale.

Progrese însemnate au făcut cercetările în domeniul fizicii atomice (Ștefan Procopiu), gazelor ionizate (Theodor V. Ionescu), razelor X (Horia Hulubei), descărcărilor electrice în gaze (Eugen Bădărău), câmpului mezonic (Alexandru Proca), radiodifuziunii (Dragomir Hurmuzescu) etc.

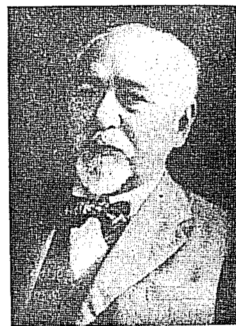

Fig. 343 Dragomir Hurmuzescu.

Dragomir Hurmuzescu (1865–1954), profesor la Universitatea din București, a construit „electroscopul" care-i poartă numele, la care a folosit dielectrica, izolator inventat de el, precum și unul din primele dinamuri cu voltaj mare. A contribuit la introducerea radiodifuziunii în România; sub îndrumarea sa, în 1926, a fost realizată prima stație de radiodifuziune din România, iar în 1928 a devenit cel dintâi director al Societății Române de Radiodifuziune.

Din generația fizicienilor formați înainte de începutul secolului al XX-lea s-au impus: *Nicolae Vasilescu-Karpen* (1870–1964), care a descoperit cauza reacției magnetice a indusului la mașinile dinamo-electrice și a demonstrat experimental valabilitatea explicațiilor teoretice; a stabilit o serie de relații între energiile câmpurilor magnetice și electrice, pe de o parte, și tensiunea și repulsia liniilor de forță ale acestor câmpuri, pe de alta. Măsurând câmpul magnetic al unui corp electrizat, atenuat în mișcarea Pământului, a demonstrat că este imposibil să se evidențieze mișcarea translatorie a planetei Pământ. În 1926 a emis ipoteza existenței electronilor liberi în lichide, elaborând teoria electronică a acestora, ceea ce a permis explicarea diferenței de potențial dintre metal și electrolit, a funcționării acumulatoarelor cu plumb, a procesului captării energiei în pilele

Fig. 344 Nicolae Vasilescu-Karpen.

Fig. 345 Ștefan Procopiu.

de concentrație, precum și punerea în evidență a rolului electronilor în fenomenele electrochimice. De numele său sunt legate cunoscutele pile electromotoare K presupuse că ar funcționa prin utilizarea energiei mediului ambiant. *Ștefan Procopiu* (1890–1972) a fost unul dintre cei mai mari specialiști în teoria cuantelor, legându-și numele de „magnetonul Bohr-Procopiu"; în 1921 a descoperit depolarizarea longitudinală a luminii de către birefringența electrică și magnetică a soluțiilor coloidale și a suspensiilor cristaline, fenomen care este cunoscut azi ca „fenomenul Procopiu"; a întocmit harta magnetică a României pentru anii 1934–1935. *Eugen Bădărău* (1887–1975), fondatorul școlii românești de descărcări electrice în gaze și de fizica plasmei, a elucidat birefringența corpurilor izotrope în câmpuri magnetice și electrice; a inventat, în scopul vizualizării energiei cinetice a razelor-canal, un dispozitiv cu o microelice (în greutate de 0,017g), care a fost fabricat de firma Leybold, din Köln. A inventat, de asemenea, un nou interferometru. *Ioan I. Plăcințeanu* (1893–1960), anticipând studiile fizicianului american de origine rusă George Gamow, a întrevăzut existența protonilor negativi (antiprotonii). *Alexandru Proca* (1897–1955) a descoperit, independent de japonezul H. Yukava, existența mezonilor, iar ecuațiile câmpului mezonic sunt cunoscute astăzi sub numele de „ecuațiile Proca". *Horia Hulubei* (1896–1972), creatorul școlii românești de fizică atomică, a obținut, cel dintâi în lume, spectre de raze X în gaze. În perioada 1934–1940, Horia Hulubei a lucrat câte șase luni pe an în Franța și a fost unul dintre principalii organizatori ai „Palatului Descoperirilor" de la Paris (1937). A identificat, în 1936, prin metoda spectroscopică, elementul cu numărul atomic 87, denumit de el „moldaviu". *Ștefania Mărăcineanu* (1882–1944) a descoperit unul din primele fenomene de radioactivitate artificială (plumbul 1924), iar *Theodor V. Ionescu* (1899–1988) s-a impus în fizica plasmei, fizica ionosferei, descărcărilor electrice în gaze, privind ionii moleculari de oxigen și hidrogen și efectul Zeeman. În 1925 a inventat un microfon bazat pe curenții termionici, un oscilator de joasă frecvență în arcul cu mercur și un modulator de lumină, iar în 1936, o serie de oscilatoare cu plasmă, pentru domeniul undelor decimetrice. Din generația fizicienilor români născuți după anul 1900 s-a impus *Șerban Țițeica* (1908–1986), creatorul școlii de fizică teoretică din București, care a publicat în 1934 lucrarea *Variația rezistenței în câmp magnetic.*

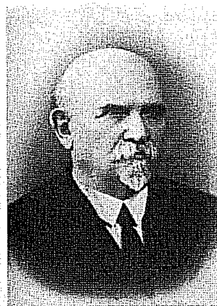
În domeniul ***chimiei*** s-au dezvoltat cercetările teoretice privind chimia anorganică (Gheorghe Spacu) şi chimia organică (Costin D. Neniţescu), precum şi chimia-fizică, un domeniu nou, ilustrat de Eugen Angelescu, Gheorghe Gh. Longinescu ş.a. În perioada interbelică s-au pus bazele cercetărilor practice, vizând rezolvarea unor probleme concrete ale economiei naţionale. Ele s-au desfăşurat în cadrul institutelor de chimie industrială, chimie agricolă şi chimie tehnologică.

Din generaţia chimiştilor români formaţi înainte de începutul secolului al XX-lea se detaşează: *Anastasie Obregia* (1864–1937), care s-a impus prin studii în clasa coloranţilor şi a oximelor, prin cercetări asupra compoziţiei petrolului românesc, ca şi prin explicarea mecanismului de formare a oxazolilor. *Petre Bogdan* (1873–1944) s-a distins prin interpretări originale date structurii fazei lichide şi unor fenomene electrochimice. *Gheorghe G. Longinescu* (1869–1939) a descoperit noi reactivi pentru separarea metalelor şi a stabilit o relaţie matematică pentru calculul gradului de asociere şi al greutăţii moleculare a lichidelor pure (constanta „Longinescu"). *Gheorghe Spacu* (1883–1955) a efectuat cercetări privind obţinerea de noi combinaţii complexe şi stabilirea constituţiei lor; a studiat feraminele, aminele complexe ale magneziului, metalaminele, iar în 1935 a întrebuinţat pentru prima dată ca reactiv în dozarea metalelor mercaptobenztiazolul, denumit apoi „reactiv Spacu"; s-a preocupat de valorificarea gazului metan şi obţinerea acidului sulfuric din gips. *Raluca Ripan* (1894–1975) a avut o contribuţie însemnată în domeniul chimiei analitice, a obţinut rezultate în studiul elementelor rare şi disperse şi a identificat noi date despre electroliţi. *Eugen Angelescu* (1896–1968) a fost un pionier în chimia coloizilor, în terminologia ştiinţifică internaţională fiind cunoscut „efectul Angelescu", care constă din acţiunea dublă de solvatare şi dispersie, exercitată de un agent liofilizant, adăugat unei soluţii coloidale. A inventat metode de analiză şi caracterizare a unor compuşi organici, destinaţi industriei[1].

Fig. 346 Costin D. Neniţescu.

Din generaţia chimiştilor români născuţi după 1900 a excelat *Costin D. Neniţescu* (1902–1970), care s-a ocupat în mod special de chimia hidrocarburilor şi a realizat lucrări de pionierat privind reacţiile catalizate de clorura de aluminiu, legându-şi numele de unele „reacţii" (precum cea de acilare reductivă a alchenelor). În 1928 a publicat lucrarea de referinţă *Chimie organică*, care a stat la baza formării unui mare număr de specialişti în domeniu. În literatura ştiinţifică internaţională sintezele descoperite de el sunt cunoscute sub numele de „reacţii Neniţescu", iar cel dintâi izomer de valenţă al unei alene obţinut în lume este numit „hidrocarbura Neniţescu"[2].

[1] *Inventatori români*, Bucureşti, 2000.
[2] Dinu Moroianu, I.M. Ştefan, *Maeştrii ingeniozităţii româneşti*, Bucureşti, 1976.

Fig. 347 Ludovic Mrazec.

Geologia a înregistrat progrese deosebite, stimulate de preocuparea pentru descoperirea şi punerea în valoare a bogăţiilor subsolului. Au fost aprofundate studiile de petrografie, paleontologie, stratigrafie (Ion Popescu-Voiteşti, Sabba Ştefănescu), geologia petrolului (Ludovic Mrazec); s-au efectuat cercetări interdisciplinare de geologie, geografie, zoologie, botanică (Ion Simionescu). Alături de studiile teoretice s-au dezvoltat cercetările de teren, care s-au extins, practic, la scara întregii ţări. În 1931, Institutul Geologic al României a realizat prima *Hartă geologică a României* (la scara 1:500 000); în 1934, s-a publicat primul tratat românesc de geologie intitulat *Evoluţia geologică a României* (autor: Gheorghe Macovei). Au fost descoperite noi zăcăminte de petrol (Gheorghe Macovei, Ion Popescu), sare (Ion Popescu-Voiteşti), gaze naturale (Ludovic Mrazec).

Din generaţia geologilor formaţi înainte de începutul secolului al XX-lea se ilustrează: *Ludovic Mrazec* (1867– 1944), considerat organizatorul cercetărilor mineralogice moderne în România, a descoperit fenomenul diapirismului masivelor de sare, a întemeiat şi condus, în perioada 1906–1928, Institutul Geologic. *Gheorghe Munteanu-Murgoci* (1872–1925), întemeietorul ştiinţei solului în România, a alcătuit prima hartă a tipurilor de sol din ţara noastră (*La cartographie des sols en Roumanie*, 1924) şi a descifrat, pe baza unei viziuni originale, complicata structură în pânză de şariaj a Carpaţilor Sudici („Pânza getică"); în anul 1923 a fost ales preşedinte al Comisiei Internaţionale de Cartografiere a Solului. *Matei Drăghiceanu* (1844–1938) a efectuat studii originale asupra cărbunilor, ozocheritei şi minereurilor din România, a explicat naşterea filoanelor metalice în Munţii Apuseni şi a avut contribuţii recunoscute internaţional în explicarea seismicităţii euro-asiatice şi la întocmirea hărţii geologice a Europei[1]. *Sabba Ştefănescu* (1857–1931) a făcut descoperiri asupra proboscidienilor fosili din România şi a conceput o teorie proprie asupra originii elefanţilor (1927). *Gheorghe Macovei* (1880–1969) a elaborat primul tratat de geologie stratigrafică, definind caracterele rocilor-mamă de petrol; de asemenea, a publicat primul tratat de geologia petrolului, în limba franceză (Paris, 1938). *Ion Popescu-Voiteşti* (1876–1944) a efectuat cercetări privind geologia zăcămintelor de sare, petrol şi a izvoarelor de apă minerală din România; a descris anumite „strate", stabilindu-le vârsta geologică şi a descifrat din punct de vedere geologico-paleogeografic întregul complex al teritoriului României. În 1923, Ion Popescu-Voiteşti a prezentat, împreună cu Ludovic Mrazec, prima schiţă tectonică a României la scara de 1: 2 000 000; în 1930 a publicat *Geologia zăcămintelor de sare*, iar în 1935 *Evoluţia geologico-paleogeografică a pământului românesc.*

[1] *Istoria ştiinţelor în România. Geologia. Geografia* (redactori Sabba Ştefănescu, G. Murgeanu, Vintilă Mihăilescu), Bucureşti, 1977.

La rândul său, *Ion Simionescu* (1873–1944) s-a remarcat în mai multe domenii: geologie, geografie, botanică, zoologie, literatură, pedagogie. A realizat, în 1927, primul tratat de geologie redactat în limba română; în 1938 a publicat *Fauna României*, în 1939 *Flora României*.

Din generația geologilor români născuți după 1900 și care s-au evidențiat în perioada interbelică se cuvine a fi menționați: *Alexandru Codarcea* (1900–1974) a avut contribuții la petrografia și tectonica Carpaților Meridionali, Banatului și Platoului Mehedinți și a studiat și descris procesele de „bimetasomatoză", termen introdus ulterior în literatura internațională geologică. *Ilie Mircea* (1904–1974) a efectuat cercetări geologice în Munții Apuseni, Perșani și Depresiunea Transilvaniei, având contribuții la studiul stratigrafic al depozitelor mezozoice și la demonstrarea structurii în pânze de șariaj a Munților Perșani. *Miltiade Filipescu* (1901–1993) a delimitat mai exact cele patru zone constitutive ale Carpaților Orientali și a evidențiat, pentru prima oară, unele particularități ale acestor zone, a identificat (în colaborare cu G. Murgeanu) specia nouă *Calpionella Carpatica*, de mare importanță stratigrafică. *Neculai Macarovici* (1902–1979) a pus în evidență prezența pliocenului în sudul Moldovei, descriind o faună fosilă necunoscută.

După 1918 s-a constituit școala românească de ***geografie***; fondatorul acesteia a fost Simion Mehedinți, autorul lucrării *Terra. Introducere în geografie ca știință* (1931). Au fost cercetate zone întinse, între care Câmpia Română (Gheorghe Vâlsan), Delta Dunării (Constantin Brătescu), munții Rodnei (Tiberiu Moraru). Pe această bază, în 1936 s-a întocmit prima hartă a țării, *România — geografie fizică* (autor Vintilă Mihăilescu). Au apărut ramuri noi ale geografiei, precum biogeografia (aria de răspândire a unor plante ca reflectare a unor anumite condiții de mediu), geografia economică (valorificarea potențialului economic), geografia umană (tipuri de așezări, la oraș și la sat), geografia istorică.

Simion Mehedinți (1868–1962) s-a impus prin studiul *Locul geografiei între științe* (1894) și lucrările *Le pays et le peuple roumain. Considerations de geographie physique et de geographie humaine* (1927), *Terra. Introducere în geografie ca știință* (1931), în care a definit obiectul geografiei: pământul în totalitatea lui, pornind de la învelișurile cele mai simple supraordonate, la cele mai complexe, subordonate, ordinea indicată fiind atmosfera, hidrosfera, litosfera și biosfera (inclusiv omul). El a formulat legea subordonării cauzale a învelișurilor planetare, legea subordonării cauzale a zonelor geografice (pe orizontală și a categoriilor geografice) și a introdus în învățământul secundar ceea ce s-a numit „sistemul Mehedinți", predarea de la îndepărtat la apropiat, de la noțiuni geografice despre pământ la geografia locală.

Fig. 348 Simion Mehedinți.

Vintilă Mihăilescu (1890–1978) a pus bazele geografiei orașelor din România, pe principiul integrării în teritoriu

Fig. 349 Vintilă Mihăilescu.

și a întocmit harta așezărilor rurale din România (1934), iar în 1936 a publicat lucrarea de sinteză *Geografia fizică a României*. *Constantin Brătescu* (1884–1943), susținător al concepției geografiei regionale, pe care a dezvoltat-o în lucrările sale clasice privind Dobrogea și Delta Dunării, a creat o nouă metodă pentru determinarea vârstei teraselor cuaternare cu ajutorul orizonturilor de *loess*, pe baza solurilor fosile de mari întinderi (nu a fosilelor animale izolate) și a introdus noțiunea de „stil sculptural" referitoare la cizelarea scoarței pământului prin eroziunea liniară fluvială.

Etnografia, ale cărei începuturi datează din primul deceniu al secolului al XX-lea, s-a constituit ca știință în perioada interbelică, prin contribuția unor savanți, precum: Simion Mehedinți, George Vâlsan și Romulus Vuia. La rândul lor, Nicolae Iorga, Dimitrie Gusti, Tache Papahagi, Ovid Densusianu, Theodor Capidan, Tiberiu Morariu, Ion Conea, Henri H. Stahl, a căror operă aborda alte domenii ale științei, au ilustrat unele componente de bază ale etnografiei. Aceasta s-a dezvoltat ca o știință interdisciplinară, în contact cu geografia, filologia, istoria, psihologia și sociologia.

Simion Mehedinți a pus accent pe geografia populației și antropogeografie în studiul etnografic al popoarelor; el a subliniat necesitatea ca etnograful să cerceteze „unealta și munca". Cele două lucrări ale sale, *Caracterizarea unui popor prin munca și uneltele sale* și *Coordonate etnografice: civilizație și cultură*, ambele apărute în 1930, au devenit esențiale pentru orice etnograf.

George Vâlsan a pus bazele teoretice ale etnografiei în România; el aprecia că cercetătorul nu trebuia să se limiteze la a constata și descrie obiecte și fenomene, ci era dator să desprindă concluzii generale privind viața comunităților analizate. Vâlsan scria că etnografia dă „icoana grupărilor etnice de pe toată fața Pământului, descurcă originile lor și făgăduiește să afle legile după care evoluează aceste grupuri". Lucrarea sa *O nouă știință: etnografia*, publicată în 1927, a deschis noi orizonturi acestui domeniu de cercetare. Vâlsan a fost adeptul

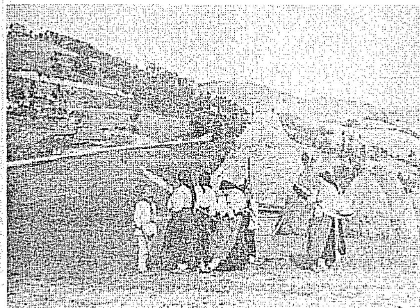

Fig. 350 În Țara Moților.

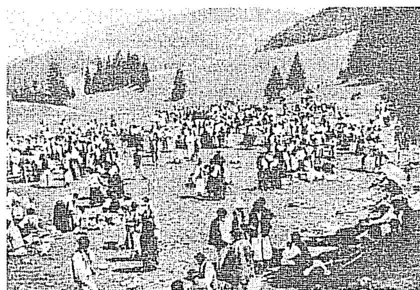

Fig. 351 Târgul de fete de pe Muntele Găina.

cercetărilor concrete pe teren, în întreaga lor complexitate, vizând aspectul unitar al culturii materiale şi spirituale. El avea în vedere casa, portul, ocupaţiile, obiceiurile, superstiţiile, mentalităţile, poezia populară, basmele, ghicitorile, precum şi ştergarele, străchinile, furcile crestate şi alte obiecte populare. În 1922, a înfiinţat Societatea Etnografică Română, care a avut un rol important în promovarea acestei ştiinţe. *Romulus Vuia* (1887–1963) a condus Catedra de Etnografie şi Folclor, înfiinţată în 1926 la Universitatea din Cluj. Preocupat de evoluţia acestei ştiinţe pe plan european, precum şi în România, el a insistat asupra ideii că etnografia trebuie să îmbrăţişeze „întregul domeniu al civilizaţiei noastre populare, dând egală importanţă atât civilizaţiei materiale, cât şi celei spirituale". Lucrarea sa, *Etnografie, folclor. Definiţia şi domeniul* (1930) a fost de o mare utilitate, mai ales pentru studenţi.

Alături de abordările teoretice, un loc important l-au ocupat cercetările pe teren, care au dus la constituirea unor noi muzee etnografice. Pe lângă cele existente înainte de primul

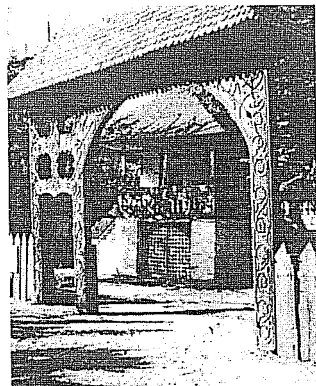

Fig. 352 Casă din Chiojdul la Muzeul Satului din Bucureşti.

Fig. 353 Moară de vânt din Sarichioi la Muzeul Satului din Bucureşti.

război mondial la Sibiu şi Bucureşti, au apărut muzee etnografice la: Cluj, Sighet, Alba Iulia, Timişoara, Arad, Deva, Târgu Mureş, Rădăuţi şi Câmpulung Moldovenesc. Un moment esenţial în dezvoltarea muzeisticii româneşti l-a constituit înfiinţarea Muzeului Satului în Bucureşti (1936), din iniţiativa lui Dimitrie Gusti, una din cele mai apreciate instituţii de acest fel din Europa şi chiar din lume.

După 1918, ***biologia*** a cunoscut o puternică diversificare. În domeniul biologiei animale a apărut hidrobiologia; în 1926, s-a înfiinţat, din iniţitiva lui Ion Borcea, Staţiunea zoologică marină de la Agigea (jud. Constanţa). Speologia s-a constituit ca o ştiinţă aparte (în 1920, Emil Racoviţă a întemeiat, la Cluj, primul Institut de Speologie din lume). S-au efectuat cercetări aprofundate în domeniile parazitologiei (Ion Ciurea), lepidopterelor (Aristide Caradja), fiziologiei vegetale (Emanoil Teodorescu), citologiei (Dimitrie Voinov), geobotanicii (Alexandru Borza, care a întemeiat, în 1919, Grădina Botanică din Cluj). În 1923, Iuliu Prodan a publicat monografia *Flora — pentru determinarea plantelor care cresc în România*. Biologii români au contribuit la rezolvarea unor probleme practice, între care valorificarea, din punct de vedere economic, a potenţialului oferit de Delta Dunării (Grigore Antipa). Au existat preocupări de ecologie, pentru protecţia naturii; în 1930 s-a înfiinţat Comisia Monumentelor Naturii şi s-a votat legea pentru ocrotirea naturii; s-au creat rezervaţii naturale (prima în Munţii Retezat, 1934).

Emil Racoviţă (1868–1947) a fondat şi a condus Institutul de Speologie, care a devenit un centru internaţional de cercetări speologice. Rezultatele explorării a sute de peşteri din ţară şi de peste hotare, obţinute în principal cu ajutorul colaboratorilor săi apropiaţi, R. Jeannel, P.A. Chappuis şi Val. Puşcariu, au fost publicate mai ales în *Biospeologica* (tipărită la Paris) şi *Lucrările Institutului de Speologie din Cluj*. Tot Emil Racoviţă, împreună cu *Alexandru Borza* (1887– 1971), a organizat, pentru prima dată în România, acţiunea de ocrotire a naturii. Racoviţă a publicat lucrări de sistematică evolutivă şi studii asupra modalităţilor evoluţiei[1]. El a promovat, din 1921, la Universitatea din Cluj, activitatea sistematică de informare ştiinţifică. Sub direcţia lui *Alexandru Borza*, Institutul Botanic a devenit o însemnată şcoală ştiinţifică unde a întreprins cercetări aprofundate asupra florei româneşti, cu precădere a celei din Transilvania. Sunt relevante studiile de floră şi fitogeografie ale lui *Erasmus I. Nyarady* (1881–1966), de fitocenologie şi mai cu seamă cele de palinologie şi istoria vegetaţiei. Rezultatele botaniştilor clujeni din perioada respectivă sunt cuprinse în cele 28 de volume ale *Buletinului Grădinii Botanice şi Muzeului din Cluj*. Tot Al. Borza a creat Grădina Botanică din Cluj şi

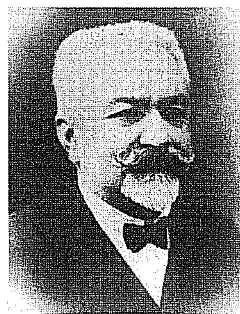

Fig. 354 Emil Racoviţă.

[1] Gh. Racoviţă, *A şti sau a nu şti. Adevărurile vieţii lui Emil Racoviţă*, Bucureşti, 1999.

Fig. 355 Dimitrie Voinov.

anexele sale, precum şi Staţiunea de Ecologie Botanică de la Stâna de Vale din Munţii Apuseni, unde s-au efectuat variate cercetări botanice. În aceeaşi perioadă, botanistul şi fitogeograful *Iuliu Prodan* (1875–1959) şi-a publicat monografiile în cadrul Institutului Agronomic din Cluj, iar morfologul şi fiziologul vegetal *Ion Grinţescu* (1874–1963) a întreprins cercetări moderne de algologie. S-a evidenţiat activitatea şcolii de fiziologie vegetală a savantului de renume mondial *Emanoil Teodorescu* (1866–1949), printre ai cărui elevi eminenţi s-a numărat şi *N. Sălăgeanu* (1907– 1988), preocupat de acţiunea hormonilor vegetali asupra diverselor procese fiziologice. De menţionat şi opera experimentală de mare valoare a lui *Ion Cantacuzino* (1863–1934) asupra imunităţii nevertebratelor, activitatea lui *Ioan A. Scriban* (1879–1937), reputat specialist în hirudinee, care a elaborat metode noi şi tehnici de microscopie, precum şi studiile citologice asupra constituanţilor citoplasmatici ale lui *Dimitrie Voinov* (1867–1951). *Aristide Caradja* (1861–1955) a dobîndit un renume mondial în sistematica, ecologia, zoogeografia şi filogeneza lepidopterelor. A efectuat studii de specialitate în China, Tibet, Siberia Occidentală, Asia Mică, Algeria, Sicilia, Spania, America de Sud. Aristide Caradja a publicat studii monografice privind zoologia, botanica, geografia, geologia, paleoclimatologia.

În domeniul zoologiei descriptive şi ecologiei animale s-a afirmat şcoala creată de *Andrei Popovici-Bâznoşanu* (1876–1969), adevărată pepinieră de specialişti de reputaţie internaţională (W.K. Knechtel, M.A. Ionescu, C. Bogoescu, R. Codreanu, Al. Grosu, C. Manolache, I. Ţuculescu, I. Cătunescu, A. Popescu-Gorj). Toţi aceşti renumiţi zoologi, în acelaşi timp sistematicieni, zoogeografi şi ecologi, au beneficiat din plin, în afară de laboratoarele bine utilate din Bucureşti, de facilităţile Staţiunii Zoologice de la Cumpătu (Sinaia), ctitorie din anul 1922 a aceluiaşi şef de şcoală.

Fig. 356 Grigore Antipa.

În perioada interbelică, Muzeul de Istorie Naturală şi Institutul Agronomic din Bucureşti au devenit centre de cercetare biologică a lumii animale din România şi din alte ţări ale lumii. Savantul *Grigore Antipa* (1867–1944) a fost unul dintre promotorii concepţiei moderne ecologice a biosociologiei. Lucrarea sa *L'organisation générale de la vie collective, des organismes et du mécanisme de la production dans la biosphère*, publicată în 1935, a pus bazele unei noi ştiinţe interdisciplinare — bioeconomia. Figură de primă mărime a biologiei româneşti, Grigore Antipa rămâne în istoria ştiinţei drept creatorul dioramelor muzeale şi iniţiatorul, pe baze ştiinţifice, al Pescăriilor Statului. El a fost deopotrivă şi întemeietorul Institutului de Biooceanografie de la Constanţa (1932), al Staţiunii hidrobiologice de la Tulcea şi al Crescătoriei piscicole de la Nucet.

În strânsă legătură cu preocupările vizând modernizarea şi sporirea randamentului agriculturii româneşti s-au dezvoltat ***ştiinţele agricole.*** Din iniţiativa lui Gheorghe Ionescu-Şişeşti s-a creat, în 1928, Institutul Central de Cercetări Agricole, care a desfăşurat o rodnică activitate. Cercetările au vizat analiza influenţei factorilor climatici asupra solului, stabilirea asolamentelor, fertilizarea solului, aplicarea diferenţiată a îngrăşămintelor, structura genetică a cerealelor, crearea unor soiuri productive de porumb, grâu, fructe, legume etc. O altă preocupare importantă care a reţinut în chip deosebit atenţia a constituit-o ameliorarea raselor de animale; un rol de seamă a revenit Institutului Naţional Zootehnic, înfiinţat de Gh. K. Constantinescu în 1926. În perioada interbelică s-au pus bazele medicinei veterinare, prin studierea bolilor infecţioase şi parazitare la animale, stabilirea metodelor de diagnostic, crearea unor seruri şi vaccinuri (Alexandru Ciucă, Ioan Ciurea).

Institutul de Cercetări Agronomice din Bucureşti a reprezentat, la rândul său, un centru de excelenţă pentru studii de micologie şi fitopatologie. Activitatea ştiinţifică a lui *Traian Săvulescu* (1889–1963), fondatorul acestui institut, a fost remarcabilă prin amploarea rezultatelor fundamentale şi aplicative de floristică şi geobotanică. Cunoscutul *Herbarium mycologicum romanicum*, editat de colectivul institutului, a fost deosebit de apreciat în ţară şi în străinătate, reprezentând şi astăzi un instrument necesar pentru cunoaşterea ciupercilor din România. *Gheorghe Ionescu-Şişeşti* (1885–1967) a efectuat cercetări de genetică experimentală, metodă tot mai utilizată în scopul ameliorării plantelor cultivate şi în zootehnie. În acest domeniu s-a remarcat *N. Teodoreanu* (1889–1987), care a obţinut o nouă rasă de ovine, numită merinosul de la Palas. Gheorghe Ionescu-Şişeşti a recurs la hibridarea unor soiuri autohtone selecţionate cu soiuri străine, obţinând astfel produse rezistente la secetă şi la dăunători. Tot el a creat staţiuni agricole experimentale în diferite zone ale ţării: Mărculeşti (jud. Ialomiţa), Târgu Frumos, Câmpia Turzii, Moara Domnească (jud. Ilfov), contribuind astfel la răspândirea celor mai bune soiuri de cereale. *Gheorghe K. Constantinescu* (1888–1951), medic veterinar, specialist în zootehnie generală, a întemeiat ştiinţa ameliorării raselor de animale pe baze genetice în România. A realizat selecţia produşilor valoroşi, întocmind registre genealogice. Prin Institutul Naţional Zootehnic şi staţiunile zootehnice pe care le-a

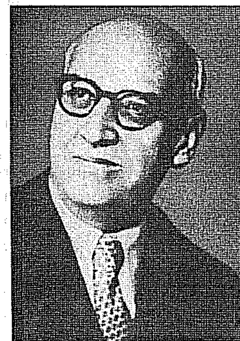

Fig. 357 Traian Săvulescu.

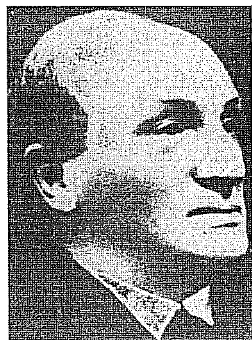

Fig. 358 Paul Bujor.

Fig. 359 Ion Borcea.

creat, Gheorghe K. Constantinescu a contribuit la ameliorarea raselor de oi, cai, porci, precum şi la realizarea de furaje concentrate combinate cu adaos de săruri minerale şi vitamine; a introdus însămânţările artificiale la cabaline şi ovine.

Şcoala de morfologie, histologie şi zoologie a profesorului ieşean *Paul Bujor* (1862–1952) a fost întărită de noi cercetători, dintre care a excelat *Mihai Băcescu* (1908–1999). Cea mai laborioasă activitate a fost depusă de colectivul profesorului *Ion Borcea* (1879–1936), care a înfiinţat în 1926 Staţiunea de Zoologie Marină de la Agigea, ridicând prestigiul zoologiei şi oceanografiei româneşti peste hotare. Echipa lui Borcea a colaborat intens cu cercetătorii de la Institutul de Biooceanografie de la Constanţa, înfiinţat de Grigore Antipa.

Biologii de la Iaşi s-au aflat în relaţii strânse cu colegii lor de la Chişinău şi Cernăuţi. De pildă, *Constantin Motăş* (1891–1980), care a avut preocupări ştiinţifice pentru punerea în valoare a apelor de munte pe baza limnologiei moderne şi cunoaşterii factorilor biotici şi abiotici favorizanţi pentru repopularea acestor ape, a predat cursuri la Facultatea de Agronomie din Chişinău şi a menţinut legături ştiinţifice cu hidrobiologi renumiţi din capitala Basarabiei. La Universitatea din Cernăuţi, *M. Guşuleac* (1887–1960), geobotanist şi morfolog renumit, a format o şcoală de botanişti, printre care se remarcă nume de reputaţie mondială: I.T. Tarnavschi (alge, morfologie), T. Ştefurac (briofite), E. Ţopa (sistematică şi geobotanică) etc.

În institutele forestiere din Bucureşti şi Braşov au lucrat botanişti de marcă, precum *Constantin C. Georgescu* (1898–1968), iar cercetările inginerilor agronomi şi ale medicilor veterinari au dat rezultate în anumite ferme, organizate pe principii moderne. Ele nu s-au putut aplica însă în gospodăriile ţărăneşti, astfel că în România producţia la hectar a rămas scăzută, iar rasele de animale erau de slabă calitate.

După 1918, şcoala românească de ***medicină*** umană a dobândit un real prestigiu internaţional. Au fost descoperite seruri şi vaccinuri (Ion Cantacuzino), s-au efectuat cercetări în domeniul neurologiei (Gheorghe Marinescu), endocrinologiei (Constantin I. Parhon), diabetului (Nicolae Paulescu), anatomiei (Francisc Iosif Rainer), fiziopatologiei

(Nicolae Gheorghe Lupu), medicinei interne (Daniel Danielopolu), neurochirurgiei (Arthur Kreindler), chirurgiei (Nicolae Hortolomei, Iacob Iacobovici), inframicrobiologiei (Ştefan S. Nicolau), bacteriologiei (Mihai Ciucă), virusologiei (Constantin Levaditi), dermato-venerologiei (Ştefan Gh. Nicolau), igienei sociale (Iuliu Moldovan).

În 1922 s-a creat Ministerul Sănătăţii şi Ocrotirilor Sociale, ca o expresie a preocupării statului pentru îmbunătăţirea stării de sănătate a populaţiei. În fruntea acestui minister s-au aflat personalităţi de marcă, între care Ion Cantacuzino, Nicolae Hortolomei, Ion Costinescu, Iuliu Haţieganu, Nicolae Marinescu, Victor Gomoiu, Daniel Danielopolu, Dumitru Bagdasar. Legea sanitară din 1930 stabilea că pe lângă Ministerul Sănătăţii şi Ocrotirilor Sociale să funcţioneze institute de ştiinţă aplicată, fapt ce asigura o mai bună coordonare a activităţilor din acest domeniu. România a fost una dintre primele ţări din lume care a înfiinţat un institut pentru studiul şi profilaxia cancerului (Cluj, 1922). În 1929 s-a creat Societatea Română de Istoria Medicinei, din iniţiativa lui Victor I. Gomoiu, care a îndeplinit şi funcţia de preşedinte al Societăţii Internaţionale de Istoria Medicinei (1936–1956). Au fost puse bazele medicinei legale (fondator Mina Minovici). Ca urmare a acţiunii energice a medicilor români s-a prevenit răspândirea unor boli molipsitoare (pneumonia, malaria).

Savanţii români s-au remarcat prin contribuţii notabile la combaterea unor boli răspândite în lume, în calitate de experţi ai Societăţii Naţiunilor (Ion Cantacuzino, Mihai Ciucă, Ştefan Gh. Nicolau).

Între realizările, cu adevărat excepţionale ale şcolii româneşti de medicină, pe de o parte, şi starea de sănătate a populaţiei, pe de altă parte, a existat o mare discrepanţă, datorată situaţiei materiale a acesteia, cu deosebire a ţărănimii, precum şi a unei mentalităţi conservatoare: reticenţă faţă de medicamente şi neacceptarea medicului în viaţa de familie.

Dintre medicii români care s-au evidenţiat în mod deosebit în perioada interbelică menţionăm pe *Ion Cantacuzino* (1863–1934) întemeietorul şcolii româneşti de imunologie, epidemiologie şi patologie experimentală; în 1921 a înfiinţat, în Bucureşti, Institutul de Seruri şi Vaccinuri, care-i poartă numele. A organizat primele campanii antimalarice din România, fiind un pionier european al acestor acţiuni. Pe baza cercetărilor privind vibrionul holeric, a inventat o metodă de vaccinare antiholerică, numită „metoda Cantacuzino", care a fost apreciată de forurile internaţionale şi care este aplicată şi în prezent în ţările unde se mai semnalează cazuri de holeră. Savantul român a lucrat în Comitetul de Igienă al Societăţii Naţiunilor, a fost membru al Academiilor de Medicină din Paris şi Bruxelles, *doctor honoris causa* al Universităţilor din Lyon, Bruxelles, Montpellier, Atena, Bordeaux. A fost şi un animator cultural, stimulând activitatea editorială,

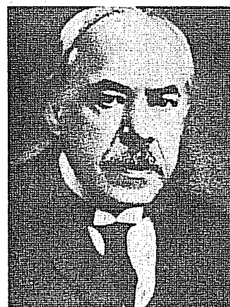

Fig. 360 Dr. Gheorghe Marinescu.

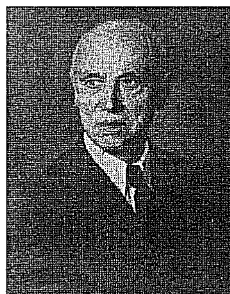
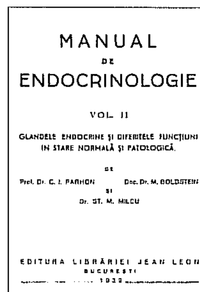

Fig. 361 Constantin I. Parhon.

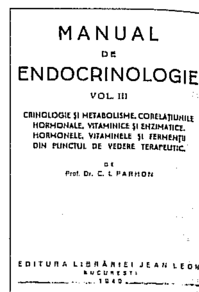

Fig. 362 Copertele unor lucrări semnate de C.I. Parhon.

organizând expoziții de pictură și manifestări muzicale. *Gheorghe Marinescu* (1863–1938), ctitorul neurologiei românești, a devenit celebru înainte de primul război mondial. A fost unul dintre primii medici din lume care a recurs la electroencefalografie pentru studiul bolilor creierului (din 1936) și a pus bazele cercetărilor experimentale asupra hipofiziei. Dintre lucrările publicate de Gh. Marinescu s-au remarcat *Hipnotismul din punct de vedere medico-legal* (1923), *Bătrânețe și întinerire* (1929), *Determinism și cauzalitate în domeniul biologiei* (1938). La rândul său, *Constantin I. Parhon* (1874–1969), s-a impus în domeniul endocrinologiei, publicând la Paris, în colaborare cu *Moise H. Goldstein* (1872–1965), lucrările *Les sécretions internes* (1909), care s-a bucurat de un larg răsunet internațional, constituind cel dintâi tratat complet de endocrinologie din lume, și *Traité d'endocrinologie* (1923–1924). În cercetările sale a acordat prioritate aspectelor clinice, anatomo-clinice, morfologice și biochimice. A inițiat mai multe lucrări vizând relația dintre diverse aparate, organe sau țesuturi și glandele endocrine, stabilind tratamente diferențiate, care și-au dovedit eficiența; a cercetat fenomenul îmbătrânirii, propunând tratamente pentru ameliorarea efectelor acesteia. În perioada 1930–1940 a condus Institutul pentru Bolile Nervoase, Mintale și Endocrinologice din București. *Mihai Ciucă* (1883–1969), medic bacteriolog, imunolog, malariolog și parazitolog, a contribuit decisiv la eradicarea paludismului în România; a fost expert al Comisiei de igienă și paludism a Societății Națiunilor (1924), secretar general al Comisiei internaționale de malarie (1928). A organizat cursurile de malariologie la Paris (1929), Hamburg (1930), Roma (1932), Singapore (1934).

Fig. 363 Mihai Ciucă.

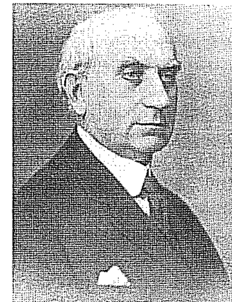

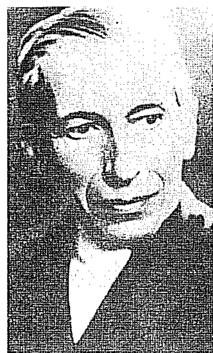
Fig. 364 Mina Minovici.

Fig. 365 Daniel Danielopolu.

Mina Minovici (1858–1933) a fondat școala românească de medicină judiciară și a organizat instituțiile centrale de medicină legală și criminalistică din România. Dintre lucrările sale de referință se detașează *Tratat complet de medicină legală* (1928–1930). *Victor Gomoiu* (1882–1960) a efectuat intervenția de pionierat a ablației ortosimpaticului cervical în tratamentul anghinei pectorale. Mai multe tehnici operatorii poartă în literatura de specialitate numele său, de exemplu „metoda Gomoiu-Eden" pentru tratarea mioplastică a paraliziei faciale, „metoda Gomoiu-Phocas" pentru tratarea chirurgicală a herniilor inghino-scrotale etc. *Daniel Danielopolu* (1884–1955), cel mai de seamă teoretician al medicinei românești, a elaborat o nouă teorie generală a științei medicale și s-a concentrat îndeosebi asupra studierii sistemului neuro-vegetativ, patologiei suferințelor inimii, bolii reumatismale, tifosului exantematic, gușei endemice etc. A fost unul dintre fondatorii concepției unitare asupra echilibrării funcțiilor organice, numărându-se printre precursorii teoriei sistemelor biologice și ai medicinei cibernetice. A fost membru al Academiilor de Medicină din Paris, Madrid, Buenos Aires și al mai multor societăți științifice europene. *Nicolae Gh. Lupu* (1884–1966), creatorul școlii românești de hematologie, a fost unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai orientării anatomo-chimice în știința medicală românească; a militat în favoarea medicinei interne sintetice a organismului global și a individului încadrat în mediul său de viață. La institutul clinic pe care l-a organizat în cadrul Spitalului Colentina a amenajat, după o concepție originală, laboratoare de toate specialitățile, pentru a asigura unitatea funcțională dintre sectorul de investigații și cel de tratament. Medicul român cu cea mai mare notorietate a fost *Nicolae Paulescu* (1869–1931); în 1920 a obținut un extras de pancreas conținând un hormon foarte activ care, injectat, reducea glucoza din sânge; el a numit această substanță „pancreină" și la 31 august 1921 a publicat rezultatele obținute în Belgia. A fost frustrat de recunoașterea priorității sale mondiale, prin acordarea Premiului „Nobel" pe anul 1923 pentru descoperirea insulinei lui F.G. Banting și J.J.R. MacLeod, deși aceștia își publicaseră rezultatele lor în anul 1922[1]. Demersurile ulterioare pentru recunoașterea faptului că Paulescu a fost cel dintâi descoperitor al insulinei au primit răspunsul că lipsea

[1] I.Pavel, *The Priority of N.C. Paulescu in the Discovery of Insulin*, București, 1976

Fig. 366 Nicolae Paulescu.

„mecanismul adecvat" pentru a se reveni asupra atribuirii Premiului „Nobel"[1]. Paulescu a efectuat cercetări laborioase și asupra structurii și fiziologiei splinei, mecanismelor de producere a fibrei, fiziologiei normale și patologice a pancreasului endocrin. Fondatorul chirurgiei și anatomiei topografice moderne în România, întemeietorul Institutului de Anatomie Topografică și Chirurgie Experimentală și Operatorie (1895) a fost *Thoma Ionescu* (1860–1926), care a introdus rahianestezia înaltă (cervicală), experimentând-o în România și demonstrând-o în S.U.A. A avut, de asemenea, o contribuție însemnată în chirurgia radicală a cancerului colului uterin, a introdus tehnici operatorii noi în splenectomie, craniectomie, nefropexie, hernii inghinale. Literatura de specialitate citează studiile făcute de medicul și anatomistul *Grigore T. Popa* (1892–1948) asupra anatomiei funcționale a *durei mater* și a mecanostructurii miocardului, dar mai ales cele privitoare la dezvoltarea neuroendocrinologiei prin descoperirea sistemului porthipotalamo-hipofizar (1933).

Științele economice s-au dezvoltat pe fondul preocupărilor pentru construirea unui model privind evoluția economică a României după Marea Unire. În esență, s-au conturat două direcții: dezvoltarea cu precădere a agriculturii (Virgil Madgearu) sau a industriei (Mihail Manoilescu). Ca urmare a unor cercetări aprofundate s-au constituit ramuri specializate pentru economia agrară, industrială, comercială, monetară, a transporturilor, întreprinderilor (organizare, producție, cooperare). S-au efectuat studii privind organizarea unor mari întreprinderi economice pentru valorificarea peștelui din Marea Neagră, Dunăre, apele interioare (Grigore Antipa).

Un accent deosebit s-a pus pe anchete și investigații statistice, precum și pe studiile sistematice privind evoluția economiei românești și a celei internaționale, efectuate în cadrul Institutului pentru Studiul Conjuncturii. A fost elaborată o teorie originală privind interdependența economiilor naționale și necesitatea dezvoltării industriei pentru modernizarea societăților agrare (Mihail Manoilescu). S-au dezvoltat studiile de istorie economică (Nicolae Iorga, Virgil Madgearu, Victor Slăvescu).

S-au impus figuri de gânditori originali, care s-au bucurat de recunoaștere internațională, ca *Mihail Manoilescu* (1895–1950), autorul unei teorii a protecționismului și a schimbului internațional, întemeiată pe principiul productivității muncii naționale, în care a susținut necesitatea dezvoltării forțelor productive naționale, îndeosebi prin încurajarea de către stat a unor ramuri industriale eficiente. În lucrarea sa *Rostul și destinul burgheziei românești* (1942) a analizat geneza capitalismului în România dintr-o largă perspectivă economică, sociologică și culturală. El a apreciat că numai dezvoltarea

[1] *Istoria științelor în România. Medicina*, redactori Șt.M. Milcu și B.Dutescu, București, 1980.

Fig. 367 Victor Slăvescu.

economică a României putea asigura consolidarea statului național unitar; valorificarea maximă a materiilor prime reprezenta, după opinia sa, criteriul fundamental al politicii de stat în promovarea diferitelor industrii. Manoilescu a elaborat o teorie generală a protecționismului, lucrarea sa *Théorie du protectionisme et de l'échange international* (Paris, 1929) bucurându-se de o excepțională primire mai ales în statele din America Latină, interesate în protejarea economiei lor naționale. *Victor Slăvescu* (1891–1977) a elaborat studii documentate privind istoria economiei naționale, economia politică, precum și „economia reală" (industria, agricultura, moneda, creditul, băncile). El a argumentat faptul că „independența politică a unei națiuni nu valorează mare lucru dacă lipsește independența economică" și a militat pentru dezvoltarea și modernizarea economiei naționale.

Virgil N. Madgearu (1887–1940) a susținut cu argumente teoretice și politice imperativul dezvoltării intensive a agriculturii, pentru a stimula acumularea matură de capital. Opera sa fundamentală este *Evoluția economiei românești după războiul mondial* (1940), cea mai amplă și documentată monografie privind economia națională din perioada interbelică. În activitatea practică, în calitate de ministru, Virgil Madgearu a militat pentru crearea unui „bloc" al statelor agrare, care să acționeze unitar fața de politica protecționistă a țărilor industriale din centrul și vestul Europei.

Fig. 368 Ion Răducanu.

Ștefan Zeletin (1882–1934) a elaborat un concept de anvergură privind industrializarea țării, el văzând în metalurgie coloana vertebrală a întregii industrii. *Mitiță Constantinescu* (1890–1945) a susținut importanța primordială a industriei, în condițiile rentabilizării tuturor tipurilor de întreprinderi. *Ion N. Angelescu* (1884–1930) a fost autorul unei concepții a solidarismului social-economic, în care preconiza evitarea atât a exceselor capitalismului, cât și „egalitatea în sărăcie", statul trebuind să folosească drept pârghii asigurările sociale, cooperația și sindicalismul. *Gheorghe Tașcă* (1875–1964) a emis teoria economiei sociale, în care rolul statului și cel al individului să se completeze reciproc. *Ion Răducanu* (1884–1964), economist de factură academică, a promovat o consecventă orientare cooperatistă, atât în teorie, cât și ca inițiator al legii cooperației din 1929. *Gheorghe Zane* (1897–1978) și

Victor Jinga (1901–1990) s-au distins prin importante contribuţii de istorie a economiei naţionale şi a gândirii economice naţionale. În perioada interbelică şi-a început activitatea ştiinţifică în problema agrară, în evaluarea frământărilor sociale, a curentelor şi a tendinţelor gândirii economice şi filosofice naţionale *Lucreţiu Pătrăşcanu* (1900–1954), cel mai important reprezentant al gândirii marxiste din România.

Excepţionalul interes pentru cariera ***juridică*** a fost însoţit de cercetări aprofundate în acest domeniu. Preocuparea pentru reorganizarea statului român s-a materializat în dezvoltarea dreptului constituţional (Constantin Dissescu a publicat un *Tratat de drept constituţional*), dreptului civil (Matei Cantacuzino, autorul lucrării fundamentale *Despre libertatea individuală şi persoanele juridice*, 1924; în acest domeniu contribuţii esenţiale au adus şi Traian Ionaşcu, Istrate Micescu, mai ales în dreptul civil comparat), dreptului administrativ (Paul Negulescu, Anibal Teodorescu). Pentru pregătirea cadrelor s-a creat, în 1925, Institutul de Ştiinţe Administrative al României. Istoria statului şi dreptului a fost un domeniu în care s-au ilustrat jurişti de frunte, precum Andrei Rădulescu şi George Fotino. Realizări importante s-au înregistrat în dreptul penal (Vintilă Dongoroz). Au apărut noi ramuri, între care dreptul comercial şi dreptul bancar, medicina judiciară.

În dreptul internaţional, juriştii români s-au ilustrat prin contribuţii originale (Vespasian V. Pella — drept penal internaţional; Nicolae Daşcovici — regimul Strâmtorilor Marii Negre, George Sofronie — protecţia minorităţilor, Nicolae Titulescu — definirea agresorului şi a agresiunii etc.). Paul Negulescu a fost unul dintre fondatorii şi promotorii dreptului internaţional administrativ; în 1935, el a fost invitat la Academia de Drept Internaţional de la Haga unde a ţinut cursul „Principes du droit international administratif". *Vintilă Dongoroz* (1893–1976) şi-a concentrat atenţia în domeniul dreptului penal; a fost un avocat celebru, dar şi un teoretician de excepţie; a publicat mai multe lucrări, între care *Tratat de drept penal* (5 volume, 1924–1927), în care a analizat doctrinele istorice caracteristice diferitelor sisteme de drept penal, promovând concepţia potrivit căreia normele juridice „sunt destinate oamenilor şi au menirea de a-i ocroti pe oameni". Vintilă Dongoroz a fost membru al Societăţii de Legislaţie Comparată din Paris şi preşedinte al secţiei române din această societate; de asemenea, a fost membru în conducerea Asociaţiei Internaţionale de Drept Penal. *Vespasian V. Pella* (1897–1960) este considerat părintele dreptului internaţional penal; în 1919 a publicat lucrarea *Delicte îngăduite*, în care făcea o amplă analiză juridico-filosofică a legislaţiei penale, apreciind că „principiile elementare ale moralei generale şi ale moralei speciale trebuie transpuse în domeniul dreptului penal". În lucrarea sa *La criminalité collective des États et le droit pénal de l'avenir* (1926), Vespasian V. Pella concluziona că „marea crimă internaţională este războiul de agresiune". El a făcut parte din grupul de experţi ai Societaţii Naţiunilor, unde a pledat pentru „sancţionarea crimelor contra umanităţii printr-o jurisdicţie penală internaţională"; a contribuit la organizarea justiţiei penale internaţionale; a fost judecător la Curtea Internaţională de la Haga. *Nicolae Titulescu* (1882–1941), cunoscut pentru activitatea sa diplomatică, a fost şi un eminent jurist. În calitate de reprezentant al României la Societatea Naţiunilor (în 1930 şi 1931 a fost preşedintele Adunării generale a acesteia) şi de ministr al Afacerilor Străine (1927–1928, 1932–1936), Nicolae Titulescu a contribuit la afirmarea, dezvoltarea şi consacrarea principiilor generale ale dreptului internaţional, la aplicarea lor în practica relaţiilor interstatale. S-a remarcat mai ales prin formularea unor noi concepte privind securitatea regională şi mondială, tratativele, conciliaţiunea, arbitrajul, justiţia internaţională; a contribuit la definiţia agresorului şi a agresiunii; a argumentat necesitatea primatului „forţei dreptului asupra dreptului forţei" şi a militat pentru realizarea securităţii colective între state suverane. Dintre lucrările sale (cele mai multe fiind conferinţe rostite de la tribuna Societăţii Naţiunilor sau a unor foruri politice sau academice) menţionăm: *La Société des Nations et les minorités* (1929), *Dinamica păcii* (1929), *România şi revizuirea tratatelor* (1934). Un alt jurist, *Traian Ionaşcu* (1897–1981) are contribuţii importante în dreptul civil, remarcându-se prin abordarea pluridisciplinară a unui domeniu de referinţă. A publicat mai multe lucrări, între care *L'évolution de la notion de cause dans les conventions à titre onéreux* (1923), *Studii de drept civil comparat şi aprofundat* (1926), *Dreptul familiei, împărţirea bunurilor şi posesia* (1934), *Particularităţile dreptului civil român faţă de cel francez în materie de libertăţi* (1935). A fost membru activ al Asociaţiei Juriştilor de Limba Franceză, al Societăţii de Legislaţie Comparată din Paris, al Institutului American de Legislaţie Comparată din Washington ş.a.

Fig. 369 Vespasian V. Pella.

După 1918, ***filosofia*** a cunoscut un adevărat salt calitativ, trecându-se de la asimilarea unor concepţii străine la elaborarea unor sisteme filosofice originale (Constantin Rădulescu-Motru, Lucian Blaga) sau promovarea unor curente, precum trăirismul (Nae Ionescu) şi gândirismul (Nichifor Crainic). S-au înregistrat contribuţii importante la teoria cunoaşterii (Mircea Florian, Nicolae Bagdasar, Dumitru D. Roşca, Ion Petrovici), filosofia culturii (Petre P. Negulescu, Mihai Ralea, Tudor Vianu), precum şi în analiza caracteristicilor sufleteşti ale românilor (Vasile Pârvan, Nae Ionescu, Lucian Blaga). S-au realizat sinteze originale privind istoria filosofiei (Petre P. Negulescu, Nicolae Bagdasar).

Constantin Rădulescu-Motru (1868–1957) s-a ilustrat în domenii variate: filosofie, psihologie, pedagogie, ziaristică, viaţa politică. În lucrările sale, *Personalismul energetic* (1927), *Vocaţia factor hotărâtor în cultura popoarelor* (1932), *Psihologia poporului român* (1937), *Timp şi destin* (1940), *Etnicul românesc* (1940) ş.a. C. Rădulescu-Motru a prezentat Universul ca un tot care-şi dezvăluie realitatea profundă în structura şi menirea personalităţii umane, iar în personalitatea umană — energia dezlegată a Universului. Concepţia sa, numită „personalismul energetic", pornea de la ideea că legea energiei cuprinde întregul câmp al experienţei omeneşti, atât materiale, cât şi sufleteşti.

„Personalitatea omului este ultima formă de energie spre care evoluează întreaga energie a naturii" scria C. Rădulescu-Motru. El s-a preocupat îndeaproape de etnicul românesc și de psihologia poporului român, pornind de la trei elemente fundamentale: fondul biologic ereditar al populației, mediul geografic și caracterele instituționale dobândite de populație în timpul evoluției sale istorice. După opinia sa, o caracteristică esențială a românilor era individualismul: „Românului nu-i place tovărășia. El vrea sa fie de capul lui, stăpân absolut la el în casă. Cu o părticică de proprietate oricât de mică, dar să fie a lui". Această trăsătură trebuia modelată, deoarece: „Etnicul cuprinde poporul sau națiunea întreagă". *Petre P. Negulescu* (1872–1951) s-a impus mai ales în domeniul istoriei filosofiei; a fost preocupat și de problematica existenței umane (a publicat cartea *Destinul omenirii*, 1938–1944), apreciind că: „Alcătuirea universului constă în ordinea fenomenelor ce-l compun, adică în raporturile de coexistență și succesiune în spațiu și timp ale acelor fenomene". În acest spirit, „viața fiecăruia din noi stă, în fiecare moment, sub influența a tot ce se întâmplă pe suprafața pământului". Cunoscutul istoric *Vasile Pârvan* (1882–1927) a fost preocupat de caracteristicile sufletești ale românilor. El aprecia că românii (mai ales țăranii) erau judecați fără o cunoaștere exactă a realității, iar aprecierile negative se datorau unei priviri superficiale asupra sufletului acestora. Vasile Pârvan scria: „Fatalismului cosmic îi corespunde splendida optică optimistă, păgâno-creștină, care dă celui neîndreptățit siguranța că răutatea nu va rămâne nepedepsită și că deci el poate aștepta cu resemnare filosofică această pedeapsă imanentă nedreptății. Insensibilității la greutățile și la trivialitățile vieții materiale îi corespunde entuziasta dorință de a se face frumos măcar la zilele mari, care crește înclinările sale pentru arta de toate felurile. Tradiționalismului țărănesc îi corespunde o curiozitate extraordinar de multilaterală, chiar pentru lucrurile total străine de experiența lui principială. Neîncrederii față de orice nou îi corespunde dorința de a afla taina acelei noutăți, spre a o spune; de unde, un spirit de observație și de critică excepțional de ascuțit, întrecând adesea cu mult pe cel al omului cult, deprins cu formulele luate de-a gata din cărți. Asprimei în maniere îi

Fig. 370 Constantin Rădulescu-Motru.

Fig. 371 Petre P. Negulescu.

corespunde un simț de măsură și cuviință sufletească, cu atât mai puternic, cu cât e
se poate manifesta extern, decât cu totul stângaci". *Lucian Blaga* (1895–1961)
preocupat de construirea unui sistem filosofic original; el aprecia că „sufletul pop
românesc poseda un spațiu matrice", numit „spațiul mioritic". Lucian Blaga consi
că sufletul românilor era reflectat cel mai deplin în doină, care „exprimă în ea melanc
nici prea grea, nici prea ușoară, a unui suflet care suie și coboară, pe un plai ondul
indefinit, tot mai departe, iară și iarăși, sau dorul unui suflet care vrea să treacă de
ca obstacol al sorții, și care totdeauna va mai avea de trecut încă un deal și încă un d
sau duioșia unui suflet care circulă sub zodiile unui destin care-și are suișul și cobor
înălțimile și cufundările de nivel, în ritm repetat, monoton și fără sfârșit. Cu acest ori
spațial se simte organic și inseparabil solidar, sufletul nostru inconștient, cu a
spațiu-matrice, indefinit ondulat". *Nae Ionescu* (1890–1940) a fost un adversa
sistemului filosofic; el a pus accentul pe „înțelegere" și „trăire în dauna conceptul
Nu a ezitat să afirme: „Filosofie științifică nu există. Filosofia este un lucru perso
eminamente subiectiv. Ea nu poate să fie studiată ca altceva decât ca lirică. Filosofia
un fel de lirică". Meritul lui Nae Ionescu este că a stimulat gândirea studenților
dezbaterile în contradictoriu, el apărând ca un „mediator" și nu ca un înțelept ca
impune punctul de vedere. Având o solidă cultură clasică, fiind la curent cu cele
noi realizări în domeniul filosofiei din vremea sa, Nae Ionescu a avut mulți disci
din rândul cărora s-au ridicat câteva mari personalități: Mircea Eliade, Emil Cio
Constantin Noica, Mircea Vulcănescu, Vasile Băncilă. *Mircea Eliade* (1907–1986) a
considerat liderul generației sale, iar el era convins de această realitate. S-a îndrepta
timpuriu spre istoria religiilor, după cum singur avea să noteze: „Eram student la filos
și, studiind filosofii, marii filosofi, simțeam că lipsește ceva. Simțeam că nu putem înțe
destinul omului și modul specific de a fi al omului în univers fără să cunoaștem fa
arhaice ale experienței religioase". După un stagiu de documentare în India, a început să publice lucrări de mare originalitate: *Alchimia asiatică* (1935), *Yoga* (1936), *Cosmologie și alchimie babiloniană* (1937), *Zalmoxis* (1938); ele s-au bucurat de o bună primire în cercurile academice. Mircea Eliade era cunoscut publicului larg mai ales ca scriitor (un mare succes a avut cu romanul *Maitrey*), dar după plecarea din țară, s-a ilustrat ca unul dintre cei mai reputați specialiști în istoria religiilor. *Emil Cioran* (1911–1995) s-a impus prin spiritul său iscoditor și nonconformist. Prima sa carte (*Pe culmile disperării*, 1934) a șocat pe mulți intelectuali. Cioran trata tema disperării ca formă a existenței filosofice, inspirându-se din creația lui Kierkegaard și Nietzsche. În opera sa Cioran a abordat teme grave: disperarea, moartea, boala,

Fig. 372 Mircea Eliade.

Fig. 373 Emil Cioran tânăr.

Fig. 374 Constantin Noica.

melancolia, tristețea, singurătatea. În cartea *Amurgul gândurilor*, publicată în 1940, dar și în celelalte lucrări ale sale, Cioran, obsedat parcă de ideea originalității cu orice preț, a cultivat paradoxul. Dar antimodernul Cioran era, în fundamentele imaginației sale, un spirit modern. *Constantin Noica* (1909–1987) s-a remarcat mai ales prin analiza „sentimentului românesc al ființei", pornind de la cuvânt, de la cunoașterea directă a textelor aparținând marilor creatori, dar și literaturii populare. Cuvântul avea, pentru Constantin Noica, semnificații profunde, unele uitate, dar care, readuse la lumină, căpătau o nouă înfățișare și înțelesuri profund filosofice. În această viziune, limba nu era doar un obiect de studiu, ci și teritoriul cel mai semnificativ din care putea fi extrasă înțelepciunea și înțelegerea celui ce o făurise și o folosea.

În contextul creat după Marea Unire, în România s-au afirmat noi domenii de abordare a vieții spirituale, între care ***estetica***. Deschizător de drumuri în acest domeniu a fost *Tudor Vianu* (1897–1964), cărturar profund și plurivalent. El a publicat, în 1934–1936, lucrarea de referință *Estetica*. Tudor Vianu a pus în centrul sistemului său „categoria de operă" și a realizat o viziune teoretică integratoare. Pentru el, obiectul esteticii era „frumosul artistic", înțeles ca valoare estetică; opera de artă era produsul unui proces viu, care implica procesul creației (cadrul social-istoric în care trăia și lucra artistul, materia asupra căreia își exercita activitatea creatoare), dar și cel al receptării estetice a operei respective. *Mihai Ralea* (1896–1964) a făcut parte din aceeași categorie

Fig. 375 Tudor Vianu.

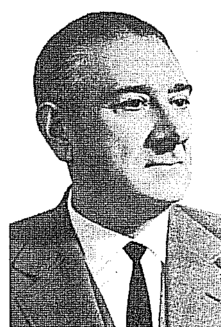

Fig. 376 Mihai Ralea.

a cărturarului complex: eseist, estetician, sociolog, filosof, om politic, ziarist, preocupat de evoluția ideilor sociale. Pentru el, principalul criteriu de apreciere a unei opere era „valoarea"; a fost cel dintâi analist care a apreciat că Tudor Arghezi era cel mai mare poet român, în directă continuitate a lui Mihai Eminescu. Eseul reprezenta pentru Mihai Ralea modul cel mai direct de exprimare a unei opinii proprii, în cele mai variate domenii. G. Călinescu scria despre Mihai Ralea: „Eseistul aleargă în sus și în jos în istoria culturii, merge circular pe toate domeniile cugetării, prinzând obiectul într-un păienjeniș des de relații. Apoi, întocmai ca un paianjen greu de toamnă, se așează în mijlocul rețelei, în centrul celei mai largi noțiuni".

După 1918, în România s-a afirmat o noua știință: ***sociologia***, la întemeierea căreia un rol decisiv l-a avut *Dimitrie Gusti* (1880–1955); el a fost creatorul școlii monografice bazată pe analizele de teren. În concepția sa, realitatea socială constituia un tot de „manifestări" (economice, spirituale, juridice, politice), condiționate de acțiunea simultană a mai multor factori („cadrul" cosmologic, biologic, psihologic și istoric). Dimitrie Gusti a înființat și condus Institutul Social Român (1921–1948); sub direcția sa au apărut prestigioasele reviste „Arhiva pentru știința și reforma socială" (1919–1943) și „Sociologie românească" (1936–1944). Între colaboratorii de bază ai lui Dimitrie Gusti s-au aflat Henri H. Stahl, Anton Golopenția, D. C. Georgescu. Echipele monografice au cercetat 60 de sate românești, iar rezultatele au fost publicate în micromonografii, care conțin o informație extrem de bogată și utilă pentru cunoașterea realităților din perioada interbelică. Multe dintre aceste micromonografii au fost tipărite în revista „Sociologie românească". În 1936, din inițativa și sub conducerea lui Dimitrie Gusti, s-a înființat, în București, Muzeul Satului, una dintre cele mai interesante instituții de cultură din Europa. Dimitrie Gusti a fost coordonatorul celei mai valoroase lucrări editată în România după 1918, și anume *Enciclopedia României* (4 volume, 1938–1943).

Fig. 377 Anton Golopenția.

Alături de cercetările de teren s-au dezvoltat abordările teoretice în care s-au impus Petre Andrei (autorul lucrării *Sociologie generală*, 1936), Dimitrie Drăghicescu, Mihai Ralea, Traian Brăileanu. În analiza structurilor sociale s-au remarcat: Ștefan Zeletin (*Neoliberalismul*), Mihail Manoilescu (*Rostul și destinul burgheziei românești*), Virgil Madgearu (*Țărănismul*) ș.a.

După 1918 s-au pus bazele științifice ale ***psihologiei***, prin abordări teoretice (Constantin Rădulescu-Motru, Mihai

Fig. 378 Petre Andrei.

Ralea) și cercetari aplicative (Florian Ștefănescu-Goangă a înființat Institutul de Psihologie Experimentală în cadrul Universității din Cluj); s-au efectuat studii privind psihologia copilului, a muncii, a delicventului minor. În anii interbelici au fost întreprinși pași decisivi în psihotehnica și în orientarea școlară.

Pedagogia — care avea deja o anumită tradiție — și-a definit mai bine obiectul de studiu (în 1930, George G. Antonescu a publicat *Pedagogia generală*, iar Ștefan Bârsănescu *Istoria pedagogiei — doctrinele fundamentale ale pedagogiei*). Cercetările s-au dezvoltat în universități, dar și în școlile pedagogice și licee. Ele au vizat organizarea procesului instructiv-educativ, conținutul învățământului, capacitatea de asimilare din partea elevilor, metode de instrucție și educație.

În ***lingvistică***, posibilitățile de cercetare și de valorificare a cercetării au sporit în primul rând prin lărgirea bazei materiale. Întregirea țării a adus cu sine înmulțirea considerabilă a școlilor de toate gradele, cu urmări și pe tărâmul activității științifice. Celor două universități existente înainte de Marea Unire, în București și Iași, li s-au alăturat alte două, din Cluj și din Cernăuți. În fiecare au luat ființă instituții cu profil lingvistic (sau și lingvistic), care editau publicații unde se adunau roadele muncii specialiștilor și stimulau interesul pentru problemele limbii.

Asumându-și un rol determinant în reorganizarea Universității clujene, al cărei prim rector a devenit, Sextil Pușcariu a întemeiat, în 1919, Muzeul Limbii Române (primul institut românesc de lingvistică), sub ale cărui auspicii au apărut, din anul următor până în 1948, anuarul „Dacoromania", cel mai important periodic de lingvistică din întreaga istorie a culturii române. La București, Ovid. Densusianu a tipărit, din 1923 până în 1937, în cadrul Institutului de Filologie și Folclor, pe care îl organizase în 1913, revista „Grai și suflet". Zece ani mai târziu, Alexandru Rosetti, unul dintre elevii săi, a creat „Bulletin lingvistique" (1933–1948). Universitatea ieșeană a publicat „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»" (1934–1935). Cea din Cernăuți a scos, în 1924–1939, „Codrul Cosminului", „Buletinul Institutului de Istorie și Limbă", în 1927–1928, „Revista filologică".

Realizări deosebite a obținut Universitatea din Cluj, care izbutea să recruteze pentru catedrele de lingvistică și filologie (ca și pentru celelalte, de altfel) profesori eminenți, precum (alături de Pușcariu): Vasile Bogrea, Theodor Capidan, Nicolae Drăganu, Iosif Popovici. Prin creatorul său, Muzeul Limbii Române s-a angajat în finalizarea *Dicționarului limbii române*, început de Hasdeu, continuat (fără a-l termina) de Alexandru Philippide. O altă lucrare fundamentală a fost *Atlasul lingvistic român*. Proiectat în 10 volume, din care au apărut, din 1938 până în 1944, două mari și două mici, plus suplimente; acesta a înregistrat rezultatele unor anchete întreprinse în aproape 400 de localități și conținând 7 000 de întrebări, răspunsurile fiind notate pe hărți. Au mai fost anchetate 11 localități în care se vorbeau dialecte sud-dunărene și alte 15 bilingve. Lucrări fundamentale au fost înfăptuite și individual: *Histoire de la langue roumaine* de O. Densusianu, *Originea românilor* de Alexandru Philippide, *Toponimia românească* de Iorgu Iordan, *Meglenoromânii* de Theodor Capidan, *Istoria limbii române* de Alexandru Rosetti, *Limba română* de Sextil Pușcariu etc.

În 1931 a apărut, la București, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea românească"*. O primă secțiune datorată lui I.A. Candrea, cuprinde 43 269 de cuvinte, cărora li se indicau etimologia, domeniile de care țineau și variantele de pronunțare; a doua secțiune, redactată de Gheorghe Adamescu, însuma nume proprii, istorice și geografice.

Lingviștii și filologii vrednici de menționat individual sunt atât personalități consacrate înainte de primul război, cât și savanți în formare ce s-au afirmat în perioada interbelică.

Lui *Alexandru Philippide* (1859–1933), savant de prestigiu încă din secolul al XIX-lea, i s-a încredințat sarcina de a redacta *Dicționarul limbii române* început de Hasdeu. După război a văzut lumina tiparului opera sa fundamentală, *Originea românilor*, în două volume (1925, 1928). Analizând, în primul volum, izvoarele istorice, în al doilea studiind comparativ dialectele limbii române și confruntându-le cu limba albaneză, cercetătorul susținea teza falsă a formării poporului român în sudul Dunării, de unde, între secolele VI și XIII, s-ar fi revărsat, sub presiunea slavilor, în două valuri succesive, la nord.

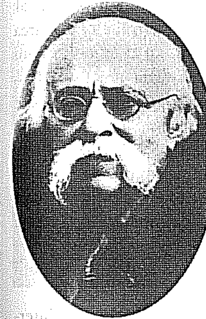

Fig. 379 Alexandru Philippide.

Fig. 380 Ioan Bianu.

Ioan Bianu (1856–1935) s-a impus, tot înainte de 1900, drept unul dintre cei mai mari filologi români. Din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, trudea, ajutat de Nerva Hodoș (mai târziu de Dan Simonescu), la întocmirea lucrării de avengură *Bibliografia românească veche*; primele două tomuri au apărut în 1903 și 1910, iar următoarele în 1938 și 1944. O altă lucrare la care era angajat și a cărei editare începuse în 1907, a fost *Catalogul manuscriselor românești*, ultimul volum, al treilea, ieșind de sub tipar în 1933.

Ion Aurel Candrea (1872–1950) a realizat lucrarea sa principală, *Dicționarul limbii române din trecut și de azi*, a menționatului *Dicționar enciclopedic ilustrat „Cartea românească"* (1931). Excelent pregătit și în dialectologie, el a îmbogățit-o prin studii ca: *Texte meglenite*, *Glosar meglenit*, *Viața păstorească la megleniți* (apărute în „Grai și suflet", 1923–1927).

Aromân din Grecia, *Pericle Papahagi* (1872–1943) s-a consacrat integral cercetării limbii, culturii și istoriei românilor din sudul Dunării. A publicat *Numiri etnice la aromâni* (1925), a îngrijit ediția *Studii istorice asupra Peninsulei Balcanice* de Ion Caragiani (1929–1941).

Ovid Densusianu (1873–1938) și-a continuat activitatea, atât pe tărâm lingvistic și filologic, cât și pe cel folcloristic și istorico-literar, publicând: *Literatura română modernă*

Fig. 381 Ovid Densusianu.

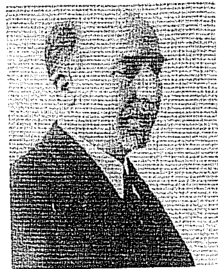

Fig. 382 Sextil Pușcariu.

(3 volume, 1920–1933), *Sufletul latin și literatura nouă* (2 volume, 1922), *Viața păstorească în poezia noastră populară* (2 volume, 1922–1923), *Histoire de la langue roumaine* (1938). Primă sinteză științifică în domeniu, *Istoria limbii române*, rămâne una dintre cărțile de temelie ale lingvisticii noastre. În primul volum se analizează procesul de formare a limbii române, din latina populară, cu grefe albaneze, bulgare, sârbe, maghiare, grecești și altele, stabilind spațiul formării acesteia pe ambele maluri ale Dunării. Volumul al doilea conține o descriere a limbii române din secolul al XVI-lea în toate straturile ei: fonetic, lexical, morfologic, sintactic. Al treilea volum, needitat, dar virtual existent sub formă de cursuri litografiate, urmărea *Evoluția estetică a limbii române*. Promotor al simbolismului în poezia românească, prin revista „Viața nouă" (1905–1925), Densusianu a publicat în acest periodic numeroase poezii, sub pseudonimul Ervin, strânse apoi în câteva culegeri, semnate cu numele adevărat.

Iosif Popovici (1876–1928), fonetician de prim rang, a organizat la Cluj primul laborator de fonetică experimentală din România. În colecția „Lucrări de fonetică", pe care a inițiat-o, i-au apărut studii ca *Une prononciation bulgare* (1921) și *Vocalele românești* (1927); a avut contribuții notabile în dialectologie și folcloristică.

Sextil Pușcariu (1877–1948), savant de reputație internațională, în perioada interbelică și-a dat întreaga măsură a superioarei sale competențe în aproape toate ramurile lingvisticii. A publicat în răstimpul interbelic, în „Dacoromania" (1929–1932), primele studii de lingvistică structurală, *Morfofonemul și economia limbii. Considerațiuni asupra sistemului fonetic și morfologic al limbii române*; și-a încheiat cea mai substanțială monografie existentă asupra dialectului istroromân, editată în trei volume (1906–1929), sub titlul *Studii istroromâne*. Realizările sale majore sunt cele două coordonări: a *Dicționarului limbii române*, redactat și editat (1906–1949) până la litera L, și a *Atlasului lingvistic al României* (1929–1944), precum și marea sinteză *Limba română*. Concepută în patru volume, în 1940 a apărut primul: *Privire generală*. Pușcariu a scris și cărți de istorie literară (*Istoria literaturii române. Epoca veche*, 1921), a editat *Cartea de învățătură* (1581) a lui Coresi (în colaborare cu Al. Procopovici), a întocmit, în 1938 (în colaborare cu Ion Breazu), o *Antologie română*.

Theodor Capidan (1879–1953), unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Sextil Pușcariu, coautor al *Dicționarului* coordonat de el, a devenit, în perioada interbelică, principalul specialist în dialectele meglenoromân și aromân. Monografia sa în trei volume *Meglenoromânii* (1925–1935) constituie lucrarea de temelie în domeniu, edificatoare

Fig. 383 Theodor Capidan.

Fig. 384 Iorgu Iordan spre bătrânețe.

Fig. 385 Alexandru Rosetti.

în ce privește istoria, graiul și folclorul etniei studiate. A doua monografie a fost consacrată celei mai numeroase populații române sud-dunărene: *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic* (1932). Ideea structurantă, în aceste lucrări, este unitatea lingvistică a dialectelor din nordul și sudul Dunării derivate din româna comună. Preocupat și de relațiile limbii române cu celelalte limbi din același areal, Capidan a studiat *Raporturile lingvistice slavo-române. Influența românei asupra limbii bulgare* (1923), *Elementul slav în dialectul aromân* (1925), *Raporturile albano-române* (1929).

Iorgu Iordan (1888–1986), elev al lui Alexandru Philippide, cu specializări la Bonn, Berlin și Paris, s-a consacrat limbii române și lingvisticii romanice, fiind autorul unor lucrări de evidentă utilitate, precum: *Rumänische Toponimistik* (1924), *Gramatica limbii române* (1937), *Introducere în studiul limbilor romanice. Evoluția și starea actuală a lingvisticii romanice* (1932). A editat cronica lui Neculce și (în colaborare) opera lui Creangă.

Tache Papahagi (1892–1977), lingvist, folclorist și etnograf, a publicat lucrări valoroase, între care: *Din folclorul Maramureșului* (1925), *Cercetări în Munții Apuseni* (1925), *Biblioteca națională a aromânilor* (1926–1935), *Macedo-românii sau Aromânii* (1927).

Alexandru Rosetti (1895–1990), activ în mai toate domeniile lingvistice, s-a remarcat în fonetică și fonologie, lingvistica generală, filologie și istoria limbii. Și-a susținut, la Paris, licența cu cercetări de fonetică (*Étude sur le rhotacisme en Roumaine*, 1924) și doctoratul (*Recherches sur la phonétique du roumain*, 1926). Ca profesor la Universitatea din București, a introdus fonetica modernă între materiile de studiu. A organizat un laborator de fonetică experimentală și a ținut cursuri din care au rezultat volume precum *Curs de fonetică generală* (1930), *Esquisse d'une phonologie du roumain* (1938, în colaborare cu Al. Graur). A efectuat cercetări asupra unor texte din secolele XVI–XVII; în calitate de director al Editurii Cultura Națională și al Editurii Fundațiilor Regale a reeditat zeci de opere literare din secolele XIX și XX. Opera sa majoră este *Istoria limbii române*, editată repetat în șase volume (1938–1966), reprezentând a doua mare sinteză, după aceea a lui Ovid Densusianu.

Fig. 386 Emil Petrovici.

Emil Petrovici (1899–1968), doctor în filologie din 1930 cu teza *De la nasalité en roumaine*, a perseverat în studierea problemelor de fonetică. Continuator, la Universitatea din Cluj, al muncii lui Iosif Popovici în Laboratorul de fonetică experimentală, atras de dialectologie, a publicat în 1935 studiul *Graiul carașovenilor*: grai sârbo-croat cu multe rămășițe arhaice, inclusiv românești, din Evul Mediu. Ponderea activității sale o constituie însă contribuția la înfăptuirea *Atlasului lingvistic*, constând în anchetarea a 85 de localități în baza a 4 000 de întrebări formulate de el, coordonarea, între 1940 și 1968 a 11 volume de hărți, șapte textuale, patru color, și îngrijirea unei culegeri de *Texte dialectale*. Specializat în slavistică, a studiat îndeosebi raporturile limbilor slave meridionale cu limba română.

3. Tehnica

Științele tehnice au contribuit la dezvoltarea economiei naționale, cu deosebire a industriei. Cercetările întreprinse au vizat atât aspectele teoretice, cât și aplicațiile practice. Între acestea, s-au aflat descoperirea de noi bogății naturale, valorificarea superioară a materiilor prime, construcția unor mașini și utilaje performante.

Prin crearea de noi școli științifice, prin înființarea de noi unități de cercetare, în principal în București, Iași, Cluj, Timișoara, colaborarea oamenilor de știință români a fost intensă și benefică. În perioada interbelică știința și tehnica din România au intrat definitiv în fluxul cultural mondial, în mișcarea științifică internațională.

Pe primul loc s-au aflat descoperirile în domeniul exploatării și valorificării petrolului (Lazăr Edeleanu, Ion Basgan, Petre Oteteleșanu, Costin D. Nenițescu). Savanții români au fost autorii unor realizări de valoare internațională în domeniile sonicității (Gogu Constantinescu), aviației (Henri Coandă, Traian Vuia, Elie Carafoli), aeronauticii (Hermann Oberth). Un român (Ștefan Odobleja) a devenit unul din pionierii ciberneticii pe plan mondial. Au fost aprofundate cercetările, urmate de acțiuni practice, în domeniile electricității (Dimitrie Leonida), rețelelor electrice (Constantin Budeanu), construcțiilor (Nicolae Profiri, Aurel Beliș, Emil Prager, Constantin C. Teodorescu), metalurgiei (Traian Negrescu, Corneliu Micloși, Ștefan Nădășan), hidraulicii (Dionisie Ghermani), automobilismului (Aurel Persu). Au fost elaborate planuri vizând electrificarea țării, amenajarea Dunării în zona Porților de Fier și a râurilor interioare.

Fig. 387 Ștefan Odobleja.

În scopul facilitării unor contacte de cunoaștere reciprocă între inventatori și industriași, Societatea de Cercetări Tehnice și Invențiuni a organizat în 1934, în cadrul târgului de mostre din Parcul „Carol I", o expoziție care trebuia să pună în evidență noi idei tehnice din țară și din străinătate pentru încurajarea cercetărilor în domeniul industriei; expoziția a prezentat produse noi ale industriei românești între care se evidențiau: vehicule de cale ferată construite în uzinele Malaxa, sonde în funcțiune, un avion conceput de Elie Carafoli , un navomodel cu telecomandă realizată de ing. Gh. Volbură sub coordonarea lui Konteschweller, o machetă de automobil aerodinamic (construit de Persu), cazanul cu abur al inginerului Vuia, o mașină de tors, o cărămidă „inteligentă" care izola fonic și termic de 8 ori mai bine decât o cărămidă obișnuită deși era de 4 ori mai ușoară decât aceasta, arzătoare „Autocalor", care asigurau desfășurarea arderii fără fum etc.

Numărul mediu de cereri de brevete înregistrate anual în România în perioada 1921–1944, a crescut cu circa 157 % față de numărul mediu de cereri de brevet înregistrate anual în perioada 1913–1920[1]:

1913–1920	1921–1944
4 567	23 948

Dintre brevetele de invenție acordate în perioada interbelică se remarcă cele care au impulsionat dezvoltarea unor domenii tehnice sau științifice pe plan mondial, cum ar fi: brevetul din 10 aprilie 1922 pentru invenția „Pancreina și procedeul fabricației", acordat lui Nicolae Paulescu; brevetul din 28 aprilie 1936 acordat inginerului Gogu Constantinescu pentru invenția cu titlul „Dispozitiv pentru arătarea și reglarea raportului de transmisie între doi sau mai mulți arbori în rotație", prin care s-a brevetat mecanismul de transmisie recunoscut în prezent pe plan mondial ca „mecanism Constantinescu". În anul 1938, Ioan Szucs, de profesie mecanic, a obținut brevetul românesc pentru inventarea unei „vateline întărite prin lucrătură de tricot și dispozitiv pentru producerea ei din material brut ieșit din darac". Importanța acestui brevet de invenție rezultă și din faptul că s-a solicitat brevetarea acestei invenții și în Marea Britanie, Bulgaria, Canada, Elveția, Franța, Germania, Iugoslavia, Polonia, Ungaria și S.U.A. Exemple de invenții valoroase exploatate cu succes în perioada interbelică sunt cele ale lui Ion Basgan „Foraj cu prăjini grele proporționale și forajul sonic", brevet România (18 mai 1934) și „Un nou sistem de foraj, care ia în considerare presiunea hidrostatică și transmiterea energiei sonice la distanță prin utilizarea prăjinilor grele proporționale și forajul sonic", brevet S.U.A. (nr. 2.103137 / 21 decembrie 1937). În februarie 1938, Ion Basgan a încheiat contracte de concesiune de exploatare a celor două brevete cu „Societatea Petroliferă Română", societate română minieră, și cu „Redevența", societatea anonimă pentru comerțul și exploatarea produselor subsolului, ambele din București.

---
[1] Șt. Iancu, *Istoria protecției invențiilor în România*, București, 1998.

În perioada interbelică, în ***exploatarea țițeiului*** s-a evidențiat *Andrei Drăgulănescu* (1889–1946) care, în timpul marii crize economice, în anul 1930, când prețul țițeiului scăzuse, amenințând să facă exploatarea nerentabilă, a conceput și a introdus „sistemul coloanei unice", permițând economisirea materialului metalic, accelerarea și ieftinirea forajului, sistem care a fost aplicat cu succes atât în România, cât și în S.U.A. Tot în anul 1930, Drăgulănescu a solicitat brevet de invenție și pentru o „metodă de forat găuri drepte cu sistem rotativ, în orice condiții", ce se întemeia pe un principiu nou, în baza căruia a reușit să foreze 23 km de sonde verticale perfect drepte. În anul 1939, tot el a introdus în producție un nou sistem de foraj vibrator și a preconizat recuperarea secundară a țițeiului prin injecții de apă sau gaze în sonde.

Lazăr Edeleanu (1862–1941) a efectuat cercetări fundamentale și aplicative privind chimia, rafinarea și chimizarea petrolului, fiind considerat un pionier al tehnologhiei vidului și un precursor al aromatizării. A conceput un procedeu de rafinare selectivă a petrolului cu bioxid de sulf lichid, care a cunoscut o largă răspândire în lumea întreagă, după ce a fost brevetat în 1908 în Germania și pus la punct ca metodă industrială în 1923. Lui i s-au acordat 40 de brevete de invenție în țară și 64 în străinătate.

Autor al mai multor studii privind exploatările de țiței, cărbune, gaze și sare, *Ion Basgan* (1902–1980) a realizat mai multe invenții privind forajul, brevetate atât în România, cât și în alte țări. Cea mai importantă invenție, brevetată în România în 1934, pentru care a primit în 1935 premiul „Dr. Cornel Nicoară" al Academiei Române, se bazează pe sonicitate și utilizează un nou sistem de prăjini grele, proporționale, iar forajul se realiza prin rotație percutantă cu amortizarea presiunilor hidromecanice. Această invenție a fost verificată practic în anul 1938, în țară, la sonda nr. 471 din perimetrul 89, Girdoveni. În 1937 a obținut în S.U.A. brevetul pentru invenția cu titlul „Rotary Well Drilling Apparatus". O perfecționare a acestei invenții din urmă a fost brevetată în România cu titlul „Forajul prin ciocan Rotary".

Între anii 1930 și 1935, în rafinăriile românești s-au introdus procedee moderne de extracție a uleiurilor din țiței cu ajutorul solvenților, procedee care au permis obținerea de uleiuri de calitate superioară din aproape toate tipurile de țiței. Dezvoltarea tracțiunii motoare a accelerat creșterea cerințelor de benzină și motorină pe plan mondial, s-au perfecționat continuu procedeele de distilare a țițeiului cu separații cât mai precise între benzine și gaz lampant. Industria petrolieră, mai conservativă, cu toate succesele tehnico-științifice obținute de oamenii de știință români, nedispunând de investițiile necesare, a rămas în urma progresului realizat în industria similară străină și lucra fără a putea trage din materia primă maximul de profit posibil.

În dezvoltarea ***mineritului*** o contribuție însemnată a avut *Ion Arapu* (1881–1939), autor al unor studii aprofundate despre creșterea eficienței exploatărilor miniere din România. A prevăzut folosirea integrală a gazelor de sondă și a cerut să se facă o legătură între industria din Muntenia și sursele de gaz metan din Transilvania. *Elisa Leonida-Zamfirescu* (1887–1973), atât prin studiile privind bauxitele din România (1931) și cromitele din Munții Orșovei (1939), cât și prin indicarea unui nou procedeu pentru

fabricarea în România a sulfatului de cupru, a contribuit la o mai bună punere în valoare a minereurilor din subsolul țării.

După primul război mondial, în domeniul mecanizării exploatărilor miniere s-a început introducerea de utilaje moderne: haveze, ciocane de abataj, instalații de abataj cu rambleu hidraulic și pneumatic, sisteme de transport mecanizat. În minele din Valea Jiului, în 1934 s-a introdus principiul concentrării și sistematizării prin gruparea câmpurilor miniere mici în unități mari de producție iar, în 1936, abataje frontale cu susținere metalică, considerate printre cele dintâi pe plan mondial, precum și procedeul românesc de ameliorare a lignitului, prin deshidratare și încălzire cu păcură la peste 200°C. În perioada 1928–1933 toate instalațiile de preparare a minereurilor neferoase și aurifere din România au fost înlocuite cu instalații de flotație sau cu instalații care foloseau și flotația pe lângă alte procedee. În anii 1929–1930 a avut loc înlocuirea vechilor spălătorii de cărbune de la Petrila și Lupeni cu instalații moderne și de mare capacitate pentru timpul acela, bazate pe utilizarea reospălătoarelor. În anul 1934 au fost puse în funcțiune primele instalații de cianurare a minereurilor de aur de la Băița, Gura Barza, Crișcior (Hunedoara) și Dealul Crucii (Baia Mare), iar din 1935 s-a aplicat în România metoda de prospecțiune geologică seismică prin reflexie, înlocuind metoda mai veche prin refracție.

Ingineria feroviară, construcțiile, drumurile au făcut importante progrese. Dintre specialiștii români se detașează *Anghel Saligny* (1854–1925), sub conducerea căruia s-au realizat poduri, tuneluri, construcții portuare, sisteme de irigații, el desfășurând și o bogată activitate didactică universitară și managerială (ministru al Lucrărilor Publice în perioada 1918–1919), fiind un veritabil promotor al progresului tehnic în România. O altă personalitate a domeniului a fost *Elie Radu* (1853–1931), președintele Consiliului Tehnic Superior (1919–1930); a proiectat peste 600 km de cale ferată, a studiat problema materialelor de construcții pentru modernizarea rețelei de drumuri pe care a extins-o, s-a preocupat de alimentarea cu apă a Bucureștilor, realizând, la data construcției, cea mai mare captare centralizată de apă subterană din Europa, a introdus în țară pentru prima oară folosirea planșeelor din beton armat la clădiri.

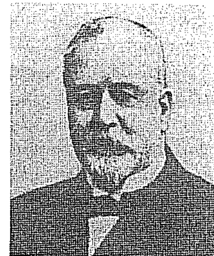

Fig. 388 Elie Radu.

Cel mai de seamă inginer și profesor, care a lucrat în domeniul drumurilor între 1918 și 1940, a fost *Nicolae Profiri* (1886–1967); a elaborat metode originale de tratamente superficiale ale drumurilor și de realizare a îmbunătățirilor rutiere; a avut preocupări privind mecanica aplicată la rezistența construcțiilor. A publicat: *Norme*

Fig. 389 Nicolae Profiri.

practice la executarea lucrărilor de drumuri (1932), *Sisteme moderne de asfaltaj* (1933, în colaborare), *Salvarea şoselelor prin bitumizări* (1938).

La dezvoltarea domeniului construcţiilor au contribuit: *Grigore Cerchez* (1850–1927), constructor al Şcolii de Arhitectură din Bucureşti şi al unei aripi a Palatului Cotroceni, salvatorul unui remarcabil monument arhitectural românesc Biserica Domnească de la Curtea de Argeş; el a fost un susţinător al curentului de afirmare a specificului naţional în arhitectură. *Anton Chiricuţă* (1876–1971) a elaborat o metodă originală pentru calculul radierelor silozurilor, a înfiinţat cel dintâi laborator geotehnic din ţară. *Emil Prager* (1888–1985) a introdus în construcţii, pe scară largă, piatra naturală prelucrată mecanic, a iniţiat mecanizarea şantierelor de construcţii prin instalarea primelor macarale mobile (1929), a pompelor de beton şi previbratoarelor electrice (1936) şi a iniţiat folosirea cofrajelor metalice pentru execuţia betonului armat (1938). El a participat la realizarea unor termocentrale electrice (Floreşti-Prahova, Schitu Goleşti, Gura Barza, Târnăveni), a unor lucrări publice şi industriale (calea ferată Ploieşti — Târgovişte; şoseaua Piteşti — Curtea de Argeş, silozuri de cereale (la Constanţa, Buzău ş.a.); clădiri monumentale (între care cele ale Ministerului de Interne, Spitalului Elias, Bibliotecii Centrale Universitare din Iaşi). *Tiberiu Eremie* (1875–1937) a efectuat lucrări de amploare la Mausoleul de la Mărăşeşti, Arcul de Triumf din Bucureşti, Sala Unirii Alba Iulia şi a utilizat pentru prima oară în lume pânze subţiri din beton armat pentru construcţia unei bolţi pentru o moschee din Constanţa. *Cristea Mateescu* (1894–1979) a fost inovator al tehnicii constructive, a introdus plăci subţiri de beton armat de concepţie proprie la acoperişurile halelor cu deschideri mari, a aplicat metode noi în calculul şi construcţia barajelor unor construcţii hidrotehnice; s-a remarcat şi în mecanica fluidelor, ca şi în valorificarea energetică a râurilor ţării.

Metalurgia şi ştiinţa materialelor a avut câţiva reprezentanţi de marcă: generalul *Ştefan Burileanu* (1874–1944), inginer şi matematician, care a publicat în 1920 lucrarea *Industria metalurgică a Banatului şi Transilvaniei*, reprodusă de mai multe reviste din străinătate, iar în 1926 *Metalurgia fontei, fierului şi oţelului*, prima lucrare completă de acest gen din România. *Ion Balbareu* (1877–1960) a înfiinţat în 1924 un laborator de metalurgie, completat în 1927 cu o secţie de metalografie şi tratamente termice, apoi (în 1930) cu instalaţii de analiză termică şi dilatometrie, analiză spectrală prin spectre de emisie şi prin raze X. Meritul înfiinţării unei şcoli româneşti de metalurgie revine profesorului *Traian Negrescu* (1900–1960), inginer de mine şi metalurgie al Şcolii Politehnice din Bucureşti, care în 1927 a pus bazele spectrografiei cantitative la aliajele metalice şi a determinat compoziţia şi structura carburilor de crom. *Corneliu Micloşi* (1887–1963), cu o cultură tehnico-ştiinţifică şi generală excepţională, a contribuit la promovarea celor mai diverse ramuri ale ştiinţelor tehnice, mai cu seamă în domeniul electrotehnicii, sudării şi nu în mai mică măsură al ştiinţei materialelor. În domeniul încercării de materiale a publicat lucrări privind influenţa vitezei de deformare şi a umidităţii asupra materialelor textile (1917, 1934); remarcabile sunt lucrările *Maşini pentru încercarea materialelor* (1939) şi *Obosirea materialului de cale ferată* (1943); a realizat, pentru prima dată în ţară, aparate de laborator de precizie cu care a dotat laboratorul model creat între 1926 şi 1928 la Societatea comunală de tramvaie din Timişoara. În 1926, a elaborat primul curs privind studiul metalelor (metalografie) din România cu titlul *Elementele tehnologiei mecanice şi aliajele industriale* şi a publicat, zece ani mai târziu (1936), în colaborare cu prof. C.C. Teodorescu, prima lucrare românească în domeniul sudurii: *Procedeele industriale de sudură*, actuală şi astăzi. Tot la Timişoara şi-a desfăşurat activitatea profesorul *Ştefan Nădăşan* (1901–1967), specialist în domeniul rezistenţei metalelor, dar cu preocupări largi şi pentru ştiinţa metalelor. Activitatea sa a început prin cercetări pentru îmbunătăţirea calităţii fontei; a publicat lucrările: *Beitrag zur Untersuchung des Zusammenhanges zwischen der Druck — und der Biegefestigkeit des Gusseisens* (Giesserei, Düsseldorf, 1928) şi *Rezistenţa dinamică a fontei* (1939). A efectuat studii asupra oboselii metalelor, pornind de la clarificarea cauzelor ruperilor de osii la vehiculele de cale ferată, precum şi în legătură cu introducerea sudării prin topire intermediară la barele de oţel, beton şi la şinele de cale ferată. *Ion Vlădescu* (1900–1979) a efectuat lucrări în domeniul metalografiei, conţinând un impresionant material micrografic de structuri, care a fost publicat parţial, în *„Archiv für das Eisenhüttenwesen"* (1933).

Cercetările în domeniul ***mecanicii*** s-au dezvoltat atât în construcţii civile, cât şi în construcţia maşinilor şi utilajelor care să corespundă solicitărilor, asigurându-le o fiabilitate şi o funcţionalitate corespunzătoare. În dezvoltarea acestor cercetări un loc însemnat a ocupat *Gheorghe Filipescu* (1882–1937), cu studii originale şi eficiente în rezistenţa materialelor, statica construcţiilor şi teoria elasticităţii, aportul său rămânând prin metoda care îi poartă numele şi care se referă la calculul sistemelor statice nedeterminate. Filipescu, pornind de la cerinţa calculării concrete a sistemelor de acoperire a peroanelor gării Ploieşti-Sud, a abordat problema cadrelor elastice din beton armat, care l-a condus la metoda coeficienţilor nedeterminaţi, remarcabilă prin simplitatea şi siguranţa calculului. S-a impus prin contribuţii referitoare la soluţionarea problemei încovoierii şi torsiunii barelor şi a grinzilor, flambajul barelor, precum şi diminuării uzurii ondulatorii a şinelor de cale ferată etc. În anul 1935 a publicat lucrarea de referinţă *Statica construcţiilor şi rezistenţa materialelor*. La rândul său, *Ion Ionescu* (*Bizeţ*) (1870–1946) a depus o intensă activitate în domeniul construcţiilor, matematicii, hidraulicii, proiectând şi folosind pentru prima dată în România chesoane de aer comprimat de beton armat, a studiat problema navigabilităţii Siretului şi Prutului şi a coordonat lucrările pentru elaborarea hărţii hidrografice a Dunării între Brăila şi Gruia. *Aurel Persu* (1890–1977) s-a remarcat în domeniul construcţiei de automobile; a fost printre primii cercetători din lume care au studiat aplicarea formei aerodinamice la automobile (asemănătoare unei picături de apă în cădere); a construit în 1922 un automobil al cărui coeficient de rezistenţă aerodinamică avea o valoare de circa 0,2 (faţă de 0,8-1 cât era valoric acest parametru la acea dată). Pentru automobilul său, Persu a obţinut brevete în Germania (1922) şi ulterior în alte

Fig. 390 George (Gogu) Constantinescu.

opt țări (Elveția, Marea Britanie, Franța, Austria, Belgia, Ungaria, Cehoslovacia și S.U.A.). Prin această invenție s-a soluționat problema repartizării echilibrate a greutății automobilului pe roți, s-au introdus, pentru prima oară în lume, cele patru roți ale automobilului în interiorul liniei aerodinamice a caroseriei și prin apropierea roților din spate, a eliminat necesitatea diferențialului. A realizat primul automobil cu motorul plasat în spatele mașinii. De asemenea, Persu a publicat un tratat de *Mecanică tehnică* (1938).

În domeniul construcției de mașini, de un deosebit prestigiu internațional s-a bucurat *George (Gogu) Constantinescu* (1881–1965), care a creat știința și tehnica sonicității (1918 publica la Londra lucrarea *Theory of sonics. A Treatise on Transmission of Power by Vibrations*); el a inventat și construit numeroase mașini și dispozitive sonice brevetate în Marea Britanie pentru diferite motoare sonice, pompe sonice, fără supape, destinate să lucreze la frecvențe mari, precum și pentru un convertor de cuplu. La 16 ianuarie 1926, sub titlul *1900–1925: pionieri pe calea progresului*, revista britanică „The Graphic" a publicat o planșă cu 17 mari savanți și tehnicieni ai lumii, între care fotografia lui Gogu Constantinescu era prezentată după cele ale lui Einstein, Kelvin, Graham Bell, Edison, Lister, Oliver Lodge, dar înaintea fotografiilor lui Marconi, Ch. Parsons, J.J. Thomson, și a încă altor șapte savanți recunoscuți. G. Constantinescu a fost unul dintre pionierii construcțiilor din beton armat în România, realizând planșeele de la clădirile Ministerului Lucrărilor Publice și Camerei de Comerț (azi Biblioteca Națională). A contribuit la perfecționarea motorului locomotivelor și automotoarelor fabricate la întreprinderea „Malaxa", care se bucurau de o largă căutare pe piața internă și externă. Gogu Constantinescu este autorul a mai mult de 120 de brevete de invenții, dintre care 116 le-a obținut în Marea Britanie.

Dumitru Daponte (1894–1956) a brevetat, în 1923, invenția sa privind cinematografia în relief, în Marea Britanie, precum și în Franța, ceea ce a generat, încă din 1924, un viu interes din partea specialiștilor privind modalitățile de proiectare a filmului în relief. Daponte a pornit de la ideea că, pentru a se putea percepe senzația de relief, trebuie să existe condiții încă din faza de înregistrare a imaginilor pe peliculă și, în acest scop, a construit o cameră de filmat, având două obiective, situate la o distanța de circa 6 cm, care putea fi variabilă cu ajutorul unui dispozitiv în legătură cu un mecanism de punere la punct a distanței existente între cameră și obiectul filmat, pentru a se crea posibilitatea acomodării ochilor la variațiile de câmp vizual, în funcție de distanța până la obiectele privite. Daponte s-a preocupat și de cinematograful color și a obținut în 1931 brevete în Marea Britanie.

Industria navală avea o anumită tradiție în România. Societatea Anonimă Română de Navigație și-a reluat activitatea în 1919, când a achiziționat două remorchere. În 1920 a cumpărat spărgătorul de gheață „Mântuirea", patru remorchere și nouă șlepuri construite în țară. În 1923, s-a construit în țară vaporul „Principele Mihai" și s-a cumpărat vaporul „Ismail"; în anul 1927 s-a achiziționat remorcherul „Cozia", iar în 1930 remorcherul de cataracte „Regele Ferdinand I", dotat cu două motoare Diesel a câte 500 cai putere și două elice. În 1931 s-a pus în construcție remorcherul cu roți „Vintilă Brătianu", cu vapori și cu un pescaj foarte mic (de 90 cm), destinat traficului pe Dunărea de Sus.

Fig. 391 Vaporul „Principele Mihai".

Contribuții excepționale s-au înregistrat în ***industria aeronautică***. *Traian Vuia* (1872–1950) și-a continuat activitatea; el a realizat trei tipuri de elicoptere prevăzute cu aripi rotative, cârmă de direcție și stabilizator orizontal. Primul (Vuia nr. I) era dotat cu două rotoare, anterior și posterior. Cel de al doilea elicopter (Vuia nr. II) avea un singur rotor. Prin zborul lui s-a confirmat experimental, pentru prima oară în lume, posibilitatea ca un singur rotor să permită atât sustentația, cât și deplasarea, prin înclinarea axului elicei portante. Ultimul proiect de elicopter realizat de Vuia datează din 1925, fiind prevăzut cu patru rotoare și destinat transportării a 100 de pasageri. Între invențiile lui Vuia se numără și generatorul de abur cu ardere în cameră închisă și vaporizare aproape instantanee (1932), care a aplicat trei principii: al ciclului termodinamic, al combustiei accelerate și al transmiterii căldurii prin convecție forțată[1]. *Henri Coandă* (1886–1972) a ridicat activitatea tehnică spre noi culmi atât în domeniul aviației, cât și în alte domenii ale tehnicii de vârf. După ce în anul 1910 a reușit primul zbor din lume cu un avion cu reacție, conceput de el și pe care l-a denumit turbopropulsor, în 1932 a definitivat cercetările asupra fenomenului aerohidrodinamic numit „efectul Coandă"

Fig. 392 Traian Vuia.

[1] Vezi *Enciclopedia marilor personalități din istoria, știința și cultura românească de-a lungul timpului*, 1–3, București, 2001.

(brevetul românesc din aprilie 1935 pentru invenţia cu titlul „Procedeu şi dispozitiv pentru a face să devieze o vână de fluid pătrunzând într-un alt fluid şi amortizor de zgomot bazat pe acest procedeu pentru motoare termice, arme şi guri de foc"). Coandă a utilizat fenomenul pentru conceperea în 1933 a unor vehicule aeriene neconvenţionale pe care le-a denumit „aerodine lenticulare" (discul zburător). Este autorul a peste 200 de invenţii importante, pentru care a obţinut circa 700 de brevete de invenţie în numeroase ţări ale lumii, cu aplicaţii în diferite domenii ale ştiinţei şi tehnicii: transport pneumatic, mecanică, chimie, fizică, medicină, agrotehnică etc. *Elie Carafoli* (1901–1983), fondatorul şcolii aerodinamice româneşti, a efectuat în anii 1926–1928 cercetări privind teoria şi trasarea profilelor aerodinamice şi a experimentat aripi monoplane. Ca urmare a cercetărilor şi experimentărilor efectuate, o categorie de profile aerodinamice cu bordul de fugă rotunjit, care se pot aplica şi la construcţia turbinelor şi a elicelor, sunt cunoscute în literatură de specialitate sub denumirea de „profile Carafoli". A publicat, la Paris, lucrarea de referinţă intitulată *Aerodinamica aripilor de avion* (1928) şi *Cercetări experimentale asupra aripilor monoplane* (1931). A desfăşurat o susţinută activitate practică, fiind, ani în şir, director tehnic la IAR — Braşov, unde a contribuit esenţial la studiul, proiectarea şi construcţia în anii 1927–1939 a mai multor avioane, dintre care IAR-CV-11 (avion monoplan cu „aripă joasă", de mare performanţă pentru acea vreme), IAR–14, IAR–15, IAR–16, care s-au remarcat prin performanţele lor la nivel mondial.

Fig. 393 Henri Coandă.

Fig. 394 Elie Carafoli.

În 1922, la Arsenalul Aeronautic s-a construit prototipul primului avion românesc de serie PROTO după numele proiectantului *Ştefan Protopopescu* (1890–1929). Ulterior, Ministerul de Război a lansat o comandă de 25 de exemplare din avionul PROTO la nou înfiinţata secţie de construcţii aeronautice de pe lângă uzinele ASTRA-Arad. În 1924 a început să se producă PROTO 2, primul avion românesc militar de serie mare.

Într-un alt domeniu al aeronauticii a lucrat inginerul *Radu A. Stoika* (1900–1971), care a inventat şi construit cele dintâi hidroavioane româneşti. Hidroavionul „Getta", tip RAS-1, a fost proiectat în 1923 şi a efectuat cel dintâi zbor la 15 august 1925, decolând din bazinul „Titan", Constanţa. Acesta era un hidroavion, pe cocă centrală, cu trei locuri, adaptat mărilor cu valuri toroidale (scurte, de formă concavă, ca cele din Marea Neagră). Reuşita zborului a făcut ca statul român să mai comande trei aparate şi astfel s-a alcătuit prima flotilă de hidroaviaţie românească. *George Bothezat* (1883–1940), stabilit în S.U.A., a fost primul din lume care a susţinut o teză de doctorat în domeniul aviaţiei (*Etude de la stabilité de l'aeroplane*); a inventat şi a construit un elicopter original, cu patru elice portante, cu care a realizat zboruri în anii 1922–1923. *Grigore Brişcu* (1884–1965) a experimentat, pentru prima dată, pe un model variaţia ciclică a pasului palelor rotorului portant, ca soluţie pentru asigurarea zborului orizontal, a stabilităţii şi pilotării elicopterelor. *Filip Mihail* (1896–1962) a inventat „stabiloplanul", aparat de tip „aripă zburătoare", fără coadă, care prezintă avantaje aerodinamice şi de stabilitate; în noiembrie 1933 a efectuat primul său zbor cu „stabiloplanul", care la acea dată era unul din puţinele avioane de acest tip din lume. Un alt aparat de zbor, cu planurile aşezate în tandem (un plan obişnuit prins în corpul aparatului şi un plan mic fixat în partea din faţă a fuselajului), a fost realizat în 1929 în S.U.A. de către *George Fernic* (1893–1930).

O altă realizare aeronautică românească prioritară a fost inventarea şi construirea primei celule paraşutabile, o cabină catapultabilă menită să salveze vieţile pasagerilor unui avion aflat în pericol. Inventatorul celulei paraşutabile a fost *Anastase Dragomir* (1896–1966), care a înregistrat cererea de brevet în Franţa, în 1928, şi a experimentat construcţia celulei cu succes, în august 1929, în Franţa şi în octombrie 1929, în România.

Unul dintre întemeietorii zborurilor spaţiale pe plan mondial a fost *Hermann Oberth* (1894–1989). Născut la Sibiu, cu studii în medicină şi fizică, a obţinut în Germania primul brevet de invenţie (1930) pentru primul său motor de rachetă experimentat cu succes. În 1931, Oficiul Român de Invenţii i-a acordat brevet de invenţie pentru „Procedeu şi dispozitiv de combustie rapidă", în 1932, Oberth efectuând experimente în atelierele Şcolii Militare din Mediaş; în 1934 a descoperit că azotatul de amoniu este un posibil combustibil solid pentru rachete. H. Oberth a lansat, pentru prima oară, la Mediaş, o rachetă experimentală cu propergol lichid, iar în 1937 a conceput o rachetă cu alcool şi oxigen lichid. Lucrarea sa, *Racheta spre spaţiile interplanetare*, publicată în 1923, la München, a stat la baza acţiunilor vizând cucerirea spaţiului interplanetar, fiind reeditată în 1925, 1960, 1962, 1964, 1974, 1977. În perioada interbelică a mai publicat *Este posibilă navigaţia spaţială?* în „Die Rakete" (Berlin, 1927), *Căile navigaţiei spaţiale* (München, 1929), *De la racheta cu artificii la nava cosmică. Domeniile de aplicaţie ale rachetelor* (Berlin, 1929), *Zborul rachetelor şi zborul în vid* (revista „Natura", 1932).

Fig. 395 Hermann Oberth.

Creaţia tehnică în domeniul ***energeticii, electrotehnicii şi electronicii*** s-a dezvoltat la început în strânsă legătură cu studiile de fizică. Energetica cunoştea o importantă dezvoltare în România încă de la

începutul secolului al XX-lea. În perioada 1922–1926 a funcţionat pe lângă Institutul Geologic din Bucureşti o „Comisie pentru studiul electrificării ţării şi pentru coordonarea exploatărilor factorilor naturali producători de energie", al cărui preşedinte era directorul institutului, prof. L. Mrazec. În 1924, s-a adoptat o nouă lege a apelor şi o nouă lege a energiei, care viza o puternică dezvoltare a sectorului energetic. *Dimitrie Leonida* (1883–1965) s-a înscris printre pionierii acţiunii de electrificare a României, a proiectat şi a condus lucrările de construire a centralei termoelectrice Grozăveşti şi de distribuţie a energiei electrice în Bucureşti. În 1913, împreună cu inginerii N. Caranfil şi Cristea Niculescu, a înfiinţat Întreprinderea de Electricitate „Energia", demarând astfel în România o nouă ramură industrială, industria energetică. În cadrul întreprinderii a organizat fabrici de maşini electrice şi transformatoare, instalaţii de semnalizări feroviare, aparate telefonice, contribuind astfel la punerea bazelor în ţară a unei industrii electrotehnice. Lucrările sale în domeniul instalaţiilor electrice interioare şi de electrotermică au fost apreciate peste hotare; în 1920 a devenit membru al „American Institute of Electrical Engineers". Prin numeroase proiecte şi rapoarte tehnice, Leonida s-a dovedit un pasionat al noului şi un promotor al cerinţei de perfecţionare prin progres tehnic. În 1928, Leonida a fost unul dintre iniţiatorii şi organizatorii primei expoziţii a electricităţii din România. El a militat pentru folosirea izvoarelor naturale de energie şi pentru gospodărirea apelor. Un alt pionier de seamă al energeticii generale ca disciplină în România a fost *Martin Bercovici* (1902–1971). El şi-a început activitatea profesională în 1927, în cadrul Societăţii de Gaz şi Electricitate, perioadă în care a urmărit dezvoltarea şi modernizarea instalaţiilor electrice pe baza unei concepţii unitare în introducerea unor metode de protecţie a acestor instalaţii, adaptate structurilor reţelelor. *Dionisie Germani (Ghermani)* (1877–1948) a elaborat planuri de amenajare a Dunării în zona Porţilor de Fier, a Deltei Dunării, precum şi a principalelor râuri interioare. A proiectat şi realizat alimentarea cu apă a oraşelor Tulcea, Turnu Măgurele, Bucureşti (Arcuda,1919), canalizarea oraşelor Brăila (1913), Ploieşti (1923), Curtea de Argeş (1929), Satu Mare (1930) ş.a. În 1930 a prezentat la Stockholm o sinteză a legilor de similitudine în toate domeniile (mecanică, fizică, geometrie etc.). A elaborat o metodă de calcul a tensiunilor în pereţii flexibili ai vaselor ce mărginesc mase lichide şi a contribuit substanţial la determinarea tensiunilor într-un lichid

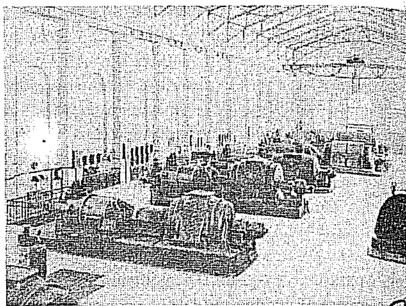

Fig. 396 Bucureşti, Uzina electrică Grozăveşti. Sala maşinilor.

compresibil, la utilizarea mărimilor complexe în studiul câmpurilor magnetice rotitoare, a câmpului de forţe exercitat de un electromagnet deformabil etc. *Constantin Budeanu* (1886–1959) s-a impus în electrotehnică şi a introdus în ştiinţă conceptul de energie deformantă, descris în legătură cu fenomenele electrice din reţelele neliniare (*Puissances réactives et fictives*, 1927). Teoria energiei deformante s-a dovedit importantă mai ales în domeniul transportului de energie, astfel încât Conferinţa Internaţională a Marilor Reţele Electrice, la care C. Budeanu era vicepreşedinte, a constituit Comitetul Internaţional nr. 16 pentru studierea fenomenelor reactive şi deformante. Budeanu a propus, în numele Comitetului Electrotehnic Român, noi definiţii şi denumiri pentru diverse noţiuni, acceptate pe plan internaţional (în 1933), sub denumirea generică de „noţiunile Budeanu".

Întemeietorul şcolii româneşti de maşini electrice a fost *Ion S. Gheorghiu* (1885– 1968), care în 1921 a creat primul laborator de maşini electrice din ţară la Politehnica din Bucureşti, a participat la modernizarea şi extinderea uzinelor Grozăveşti şi Filaret, a contribuit la realizarea hidrocentralei Dobreşti şi a pus în funcţiune prima linie electrică de 110 kw din România, pe traseul Dobreşti-Târgovişte-Bucureşti.

Fondatorul şcolii române de electrocomunicaţii este considerat *Ion (Iancu) Constantinescu* (1884–1963), autorul primelor cercetări originale româneşti în telecomunicaţii (studiul dipolilor complementari, 1925); el a înfiinţat în 1924, în cadrul Politehnicii din Bucureşti, o subsecţie de electrocomunicaţii şi primul laborator de telecomunicaţii din învăţământul superior. A introdus metode moderne, cum ar fi calculul operaţional şi studiul ecuaţiilor lui Maxwell şi a avut contribuţii în domeniul reţelelor electrice cu constante concentrate şi în compatibilitatea dintre liniile de transport şi liniile de telecomunicaţii. În perioada interbelică, mai mulţi specialişti români au obţinut brevete în domeniul electrocomunicaţiilor: *Emil Geleş* (1891–1976) este autorul a două brevete de invenţii, achiziţionate de firma engleză Marconi: „Aparat receptor pentru eliminarea perturbaţiilor atmosferice" şi „Ameliorări asupra antenelor de transmisie şi recepţie a undelor electromagnetice" (1921); *S. Condrea* (1900–1982) este autorul a două brevete de invenţii: unul privitor la bazele multiplexiunii cu diviziune în timp (Paris, 1928) şi altul referitor la un sistem de televiziune (Bucureşti, 1935). *Mihail Konteschweller* (1897–1947), inginer şi inventator, a fost unul din pionierii telemecanicii, făcând primele experimentări de telecomandă a unui vaporaş, în 1911, la Berlin, care au fost repetate, în primăvara anului 1934, cu un minimodel de vaporaş teleghidat pe lacul din Parcul „Carol" din Bucureşti. În anul 1937 a publicat lucrarea *Telemecanica*, una din primele în domeniu pe plan mondial, care l-a consacrat pe Konteschweller ca promotor al unei ştiinţe de avangardă în România, cunoscută ulterior sub numele de robotică.

Creatorul şcolii electronice româneşti a fost *Tudor Tănăsescu* (1901–1961), primul doctor român în electronică (1940). Lucrările sale ştiinţifice *On the theory of the flat projector* (Londra, 1927), *Radiocomunicaţii dirijate pe unde scurte* (Bucureşti, 1930), *Sur la radiation des systèmes d'antennes* (Bucureşti, 1931) au constituit primele opere din România din domeniul antenelor direcţionale. În 1930, Tudor Tănăsescu a elaborat o metodă grafoanalitică de determinare a caracteristicii de directivitate a unui sistem format din

două antene, în 1932 a conceput o metodă grafică de studiere a liniilor lungi, iar în 1934 a publicat în „Wireless Engineer" (Londra) lucrarea *The performance of a thermionic tube as a rectifier*, în care dezvolta o metodă de calcul a condiţiilor de funcţionare a unui redresor, care avea să devină o metodă clasică, citată în literatura de specialitate din întreaga lume. Prin teza sa de doctorat din 1940 reuşea să realizeze o frumoasă încadrare conceptuală a amplificatorului clasă C de radiofrecvenţă, dând soluţii mai fundamentate ştiinţific decât cele ale predecesorilor care au abordat aceeaşi problemă. A efectuat cercetări asupra modului în care se transferă energia în liniile de transmisie a energiei electrice, în maşini electrice şi transformatoare electrice; el a constatat că energia se transmite prin spaţiu de la sursă către locul unde este absorbită, din aproape în aproape, nu atât prin conductorii liniei de transmisie, deoarece energia este localizată în spaţiul în care se găseşte câmpul. Această concluzie o considera valabilă şi la motoarele electrice, iar în cazul transformatoarelor electrice Tănăsescu demonstra că acest transfer se sprijină pe existenţa fluxului de scăpări magnetice. Studiile sale privind dezvoltarea radiocomunicaţiilor în România din deceniile trei şi patru ale secolului al XX-lea au urmărit extinderea radiodifuziunii pe întreg teritoriul ţării şi, în acest scop, a adus argumente ştiinţifice şi soluţii eficiente tehnic şi economic. Tudor Tănăsescu a depus eforturi pentru construirea de aparatură radio în ţară, în anii 1940 reuşind să întemeieze o mică întreprindere pentru fabricarea de aparatură profesională de radiocomunicaţii.

4. Istoriografia

Nevoia generală de înnoire s-a manifestat şi în domeniul istoriografiei: au sporit instituţiile de profil (didactice, de cercetare, de consacrare academică, de conservare muzeală sau arhivală); s-au înmulţit şi s-au diversificat publicaţiile de specialitate; s-au definit noi teme de cercetare, odată cu o sensibilă extensie de orizont tematic şi informaţional; s-a impus lucrul în echipă, prin crearea unor colective de cercetători în domenii pluridisciplinare etc. Toate acestea au făcut ca literatura istorică elaborată în această perioadă să fie deosebit de bogată şi de diversă. Ea aparţinea unei strălucite pleiade de istorici, dintre care unii îşi începuseră cariera cu mult înaintea marelui război, încheind-o acum, ori depăşind perioada interbelică, alţii, dimpotrivă, şi-o vor încadra strict în ea, manifestându-se astfel, pe de o parte caracterul de continuitate al preocupărilor şi concepţiilor, iar, pe de alta, o împletire a „şcolilor istorice".

Întreaga perioadă a fost, fără îndoială, dominată de uriaşa personalitate a lui *Nicolae Iorga* (1871–1940). Istoric prin vocaţie, ca şi prin formaţie, Nicolae Iorga a lăsat o operă impresionantă care, prin lărgimea de orizont, prin spiritul comprehensiv, prin necesitatea permanentă a apelului la ştiinţele auxiliare sau la cele învecinate, a întruchipat ceea ce G. Călinescu definea drept tipul „specialistului total". Autor al unei opere de proporţii monumentale, ale căror începuturi se plasează în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, Nicolae Iorga şi-a continuat în aceşti ani, până la tragicul său sfârşit din 1940, investigaţia

Fig. 397 Nicolae Iorga.

istorică, îmbogăţind literatura de specialitate cu noi şi valoroase lucrări. Între acestea, la loc central se situează impresionanta sinteză în 10 volume (11, avându-se în vedere că primul volum are două părţi), *Istoria Românilor*, publicată între 1936 şi 1939, apărută apoi şi în limba franceză sub titlul *Histoire des Roumains et de la romanité orientale* (1937–1945). Ea venea după succinta sinteză *Istoria Românilor şi a civilizaţiei lor*, publicată în limbile franceză (1920–1922), engleză (1925), italiană (1928), germană (1929), română (1930) şi după o lucrare vizând încadrarea românilor în istoria universală — *La place des Roumains dans l'histoire universelle* (3 vol., 1935–1936). Bazată pe o documentaţie deosebit de bogată în arhive din ţară şi din străinătate, *Istoria Românilor* este, incontestabil, cea mai amplă lucrare de sinteză alcătuită de un singur istoric în întreaga evoluţie a istoriografiei româneşti, oferind o imagine asupra devenirii societăţii româneşti din cele mai vechi timpuri până în vremea sa.

Paralel, Nicolae Iorga a continuat să publice sinteze parţiale, referitoare la diferite instituţii ori îndeletniciri, între care: *Istoria presei româneşti* (1922), *Istoria industriilor la români* (1927), *Istoria învăţământului românesc* (1928). Acestora li se adaugă monografii consacrate unor personalităţi de seamă, cum au fost, de pildă, cea despre *Mihai Viteazul* (2 vol., 1935), ce se alătura celei închinate, în 1904, lui *Ştefan cel Mare*, ori lucrări deosebit de valoroase, precum: *Istoria literaturilor romanice* (3 vol., 1920), *L'art populaire en Roumanie* (1923), *Istoria artei medievale* (1923). Tot lui i se datorează şi reconstituirea documentară a capitalei (*Istoria Bucureştilor*, 1939).

Conform concepţiei sale de încadrare a istoriei naţionale în cea universală, Nicolae Iorga a lăsat însemnate contribuţii referitoare îndeosebi la zona bazinului răsăritean al Mării Mediterane. Atenţia acordată în perioada anterioară Imperiului Bizantin, el fiind considerat, pe bună dreptate, drept primul bizantinolog român şi unul dintre cei mai renumiţi, în vremea sa, pe plan mondial, s-a concretizat acum în câteva lucrări fundamentale: *Histoire de la vie byzantine* (3 vol., 1934), *Etude byzantines* (2 vol., 1939–1940), dar mai cu seamă *Byzance après Byzance* (1935), caracterizată drept una dintre cele mai armonioase şi mai dense opere ale istoricului.

Nicolae Iorga a acordat atenţie şi istoriei popoarelor balcanice, după război publicând o nouă ediţie, mai amplă şi mai completă, a lucrării sale apărută în 1913 sub titlul *Istoria statelor balcanice în evul mediu*, de data aceasta în limba franceză (*Histoire des états balcaniques jusqu'à 1924*, tipărită în 1925).

Preocupărilor anterioare referitoare la istoria cruciadelor şi a ideii de cruciadă li s-a adăugat în aceşti ani o nouă contribuţie — *Brève histoire des croisades et de leur fondations en Terre Sainte* (1924) — după cum cele consacrate istoriei statelor lumii s-au îmbogăţit cu încă o lucrare originală: *America şi românii din America* (1930) — o viziune proprie despre această ţară, cu care luase contact direct.

Potrivit concepției care l-a călăuzit atât în scrierea istoriei naționale, cât și a celei universale, Nicolae Iorga a urmărit și în acest din urmă domeniu alcătuirea unei sinteze. În 1921–1922, sub titlurile succesive *Papi și împărați*, *State și dinastii*, *Revoluții politice și întregiri naționale*, a încercat să realizeze o istorie cuprinzând epocile medievală, modernă și contemporană, după cum în lucrarea *Dezvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei* (3 vol., 1920–1922), a prezentat unitar istoria europeană. În alte lucrări ale sale — *Originea și sensul democrației* (1927) și *Evoluția ideii de libertate* (1928) — a tratat dinamica anumitor idei și valori ale umanității. Toate aceste eforturi de închegare a unei sinteze ample de istorie universală s-au concretizat în lucrarea *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité* (4 vol., 1926–1928), în care istoria statelor, din cele mai vechi timpuri până în contemporaneitate, era privită ca un tot organic, centrul de greutate deplasându-se permanent dintr-un loc în altul, în funcție de epoca ori de aspectul tratat, N. Iorga reușind astfel să realizeze o operă organică în fond și formă.

O reluare privind metoda de abordare a istoriei se regăsește și în una dintre ultimele sale lucrări — *Îndreptări noi în concepția epocii contemporane* (2 vol., 1940), conducând spre o nouă viziune asupra istoriei universale, numită de el „istoriologie umană". Pornind de la dorința de a prezenta evenimentele „altfel decât prin succesiunea lor cronologică sau prin anumite considerații particulare și anume prin felul cum ele colaborează și concură la acel mare lucru, cel mai mare din toate, care este viața omenească însăși", Nicolae Iorga a plănuit întocmirea unei mari sinteze de *Istoriologie umană*, în care, pornind de la ideea „unității absolute a vieții omenești în orice margine de spațiu și timp" să dea o formă cu totul nouă expunerii istorice. Tragicul său sfârșit din noiembrie 1940 a întrerupt realizarea acestui proiect ambițios, din care nu a reușit să adune decât materialul pentru primul volum și să-i scrie prefața — preludiu al unei opere ce se anunța a fi probabil unică în întreaga istoriografie mondială.

Opera lui Nicolae Iorga, impresionantă ca problematică abordată, ca suport documentar, ca noutate de tratare, ca putere de penetrare, rămâne, fără îndoială, emblematică pentru întreaga istoriografie românească, căci, după cum afirma, pe bună dreptate, G. Călinescu, „nu este cu putință să-ți alegi un domeniu, oricât de îngust și umblat din istoria română, fără să constați că N. Iorga a trecut pe acolo și a tratat tema în fundamentul ei", idee reluată și de Gh. I. Brătianu, care nota că „nu este o singură latură a istoriei naționale în întreaga ei desfășurare, în timp și în spațiu, înlăuntrul hotarelor țării și în afară de ele, în care să nu călcăm pe un pământ a cărui brazdă el [N. Iorga] a tras-o, ușoară sau adâncă, lată sau subțire, uneori poate greșită și de atâtea ori dreaptă".

Marele istoric a înființat Institutul de Istorie Universală (astăzi Institutul de Istorie „N. Iorga"), în 1937, a condus reviste de specialitate („Revista Istorică", „Revue Historique du Sud-Est Européen"); a organizat primul Congres de bizantinologie (1924). N. Iorga a fost *doctor honoris causa* al mai multor universități din întreaga lume, între care cele din Strasbourg (1919), Lyon (1923), Geneva (1926), Oxford (1930), Paris (1931), Bratislava (1932), Roma (1933). A fost ales membru al mai multor Academii de Științe din Franța (1919), Polonia (1923), Portugalia (1926), Italia (1930), Cehoslovacia (1931), Grecia (1933), Chile (1937). În 1937 a fost ales în funcția de vicepreședinte al Comitetului Internațional de Științe Istorice. Această simplă înșiruire de date arată limpede că N. Iorga a fost un „istoric al lumii", o personalitate recunoscută pe toate meridianele și pe toate continentele.

Influența exercitată de personalitatea covârșitoare a lui Nicolae Iorga și de opera sa impresionantă ca diversitate a temelor de abordare și ca număr de scrieri a fost, fără îndoială, mare atât în perioada vieții sale, cât și după aceea. Pe drumul deschis de el s-au situat o serie de istorici, care au încercat, și mulți dintre ei au reușit strălucit, să continue multe dintre ideile avansate de marele istoric.

Trei dintre cei mai străluciți elevi ai lui Nicolae Iorga — și anume Gheorghe I. Brătianu, Constantin C. Giurescu și Petre P. Panaitescu — s-au detașat de marele istoric, formând o „nouă școală" istoriografică. Concepția acestei școli a fost expusă pe larg în articolul programatic cu care a deschis, în 1931, „Revista istorică română". Noua istoriografie trebuia „să se ocupe de trecutul neamului românesc... de la cele mai vechi urme de viață omenească de pe teritoriul de dezvoltare istorică a poporului nostru până la problemele contemporane ale satului românesc", cu luarea în considerare a tuturor „aspectelor vieții poporului nostru: istoria politică, instituțiile, viața socială și economică, limba, literatura, arta, religia, viața populară, examinate atât în sine, cât și în raporturile dintre ele, ca părți ale unui tot organic", analiză din care trebuia „să reiasă ceea ce este specific românesc, ceea ce este împrumutat de la civilizațiile străine, cât și contribuția românească la civilizațiile vecine".

Pe linia deschisă de Nicolae Iorga, dar și a orientărilor înscrise în articolul programatic al „Revistei istorice", în care de altfel, a și debutat, s-a situat și activitatea unui alt mare reprezentant al istoriografiei românești interbelice: *Gheorghe I. Brătianu* (1898–1953). Istoric al fenomenului românesc, prin excelență promotor al viziunii universale proiectată asupra propriei istorii, Gheorghe I. Brătianu a urmărit în permanență dialogul dintre istoria națională și cea europeană. Studiile sale dedicate întemeierii statelor medievale, regimului de stări, reformelor și formării unității românești (*Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, 1937; *Origines et formation de l'unité roumaine*, 1943; *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, 1945; *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în Țările Române. În cadrul istoriei generale*, 1945–1947) poartă puternic amprenta formației sale de universalist. Concepția sa proprie de cunoaștere a perspectivelor universale în vederea înțelegerii concrete a fenomenelor evului mediu românesc a fost expusă pe larg în lecția de deschidere a cursului de istorie universală de la Facultatea de Litere din Iași: „E aproape de prisos să amintim ce însemnătate are cunoașterea acestor perioade ale istoriei universale. Doar în mileniul «Evului Mediu» s-au așezat temeliile dezvoltării noastre ca neam, pe teritoriul ce-l locuim astăzi. Nesiguranța și întunericul ce învăluie aceste începuturi ne îndeamnă la cercetări cât mai harnice — lipsa documentelor interne ne silește a privi din afară, din granițele unor vecini mai fericiți, «golul» de zece veacuri ce se întinde de la Aurelian la întemeierea voievodatelor ... faptul de căpetenie, însă, care dă acestei perioade a studiilor de istoria veacului de mijloc — a studiilor de istorie în

genere — nota caracteristică, este unirea din ce în ce mai strânsă între lucrările pregătitoare de critică şi analiză şi descrierea propriu-zisă a trecutului", considerând că „eruditul şi istoricul nu trăiesc în două lumi deosebite".

Asemenea lui Nicolae Iorga, opera lui Gheorghe I. Brătianu a avut o largă deschidere spre fenomenul istoric universal, el îmbrăţişând deopotrivă, probleme ale istoriei Evului Mediu occidental, ale istoriei Bizanţului, ale comerţului cetăţilor italiene, dar şi aspecte de istorie modernă, toate din dorinţa de a umple un gol, căci „ne lipseşte o istorie a Europei, care să dea întreaga sa importanţă şi valoare Orientului, acest creuzet de civilizaţii, acest focar de mari curente religioase sau politice, care au stabilit, pe ruinele unităţii lumii antice, noua ordine a imperiilor şi naţiunilor". În 1938, Gheorghe I. Brătianu a întocmit planul unei sinteze privind istoria Europei în Evul Mediu, a cărei idee centrală era tocmai sublinierea rolului esenţial ce revenea Orientului european în explicarea evoluţiei generale a continentului.

La îndemnul direct al lui Nicolae Iorga, Gheorghe I. Brătianu şi-a îndreptat pentru început cercetarea asupra rolului comerţului italian în istoria medievală europeană, în 1927 publicând un volum de documente culese din „Archivio di Stato di Genova", intitulat *Actes des notaires génois de Pera et de Caffa de la fin du treizième siècle 1281–1290*, urmat, peste numai doi ani, de publicarea tezei sale de doctorat, *Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noir au XIIIe siècle*, în care urmăreşte etapele expansiunii maritime a Genovei, stabilimentele comerciale de la Pera şi Constantinopol, o întreagă problematică convergentă la începutul coloniilor genoveze din Crimeea, confruntările cu Veneţia etc. Continuate sistematic, cercetările sale au trecut apoi graniţele deceniului trei, asociindu-şi mereu noi semnificaţii de istorie românească, îndeosebi în lucrarea *Vicina şi Cetatea Albă* (1935). În egală măsură a fost preocupat şi de studierea comerţului veneţian în Marea Neagră (1934). Investigarea comerţului italian în Imperiul Bizantin i-a orientat cercetările spre bizantinologie, între 1930 şi 1937 publicând mai multe studii de istorie social-economică bizantină, grupate, în 1938 în volumul *Etudes byzantine d'histoire économique et sociale*.

Istoric comparatist, Gheorghe I. Brătianu a urmărit în permanenţă în studiile sale să acorde un rol însemnat dialogului Orient — Occident, relevând o nouă concepţie istorică în înţelegerea istoriei Evului Mediu contemporan, supunând, în acelaşi timp, unei noi regândiri, problematica Evului Mediu românesc.

Constantin C. Giurescu (1901–1977) a fost unul dintre reprezentanţii de frunte ai „noii şcoli istoriografice române". El a alcătuit un plan vast de scriere a *Istoriei Românilor*, în 1935 publicând cel dintâi volum al sintezei sale, urmat, în 1942 şi, respectiv, 1943, de alte două, în care sunt prezentate evoluţiile de pe teritoriul ţării noastre din cele mai vechi timpuri şi până la sfârşitul epocii fanariote. Concepută într-o manieră didactică, în care diferitele aspecte sunt sever compartimentate, sinteza sa, scrisă într-un stil accesibil, a cunoscut o largă răspândire, ceea ce a determinat publicarea ulterioară a mai multor ediţii.

Preocupările lui Constantin C. Giurescu în domeniul istoriei au îmbrăţişat o problematică foarte largă: de la probleme de istorie economico-socială medievală

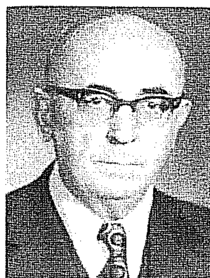

Fig. 398 Constantin C. Giurescu.

Fig. 399 Petre P. Panaitescu.

(*Noi contribuţiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV–XV*, 1925; *Contribuţiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV–XV*, 1926; *Organizarea financiară a Ţării Româneşti în epoca lui Mircea cel Bătrân*, 1927), la cele de istorie modernă (*Ion C. Brătianu. Acte şi cuvântări*, 1930), ori la publicarea vechilor cronici moldoveneşti (*Grigore Ureche vornicul şi Simion Dascălul, Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă 1359–1595*, 1934). Activitatea sa, începută în perioada interbelică, a fost continuată în anii următori.

Petre P. Panaitescu (1900–1967), deopotrivă exponent al vechii şcoli istorice a lui Dimitre Onciul, în care amănuntului i se acorda o atenţie aparte, dar şi noii şcoli, reprezentată de „Revista istorică română", în paginile căreia de altfel a şi debutat, s-a aplecat cu deosebire asupra istoriei medievale româneşti. Pe linia deschisă de Ioan Bogdan, el a publicat numeroase izvoare, descoperite în ţară şi în străinătate, atât documente de arhivă (*Călători poloni prin Ţările Române*, 1930; *Corespondenţa lui Constantin Ipsilanti cu guvernul rusesc. 1806–1810*, 1933; *Documente privitoare la legăturile lui Mihai Viteazul*, 1936; *Documente slavo-române din Sibiu. 1470–1632*, 1938; *Documentele Ţării Româneşti. Documente interne. 1369–1490*, 1938), cât şi opere ale cronicarilor (Grigore Ureche, Miron Costin). Pe baza materialului arhivistic, şi-a îndreptat cercetările mai întâi asupra relaţiilor româno-polone şi româno-slave, văzute sub aspect cultural (*Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Gr. Ureche şi Miron Costin*, 1925; *L'influence de l'œuvre de Pierre Mogila, archevèque de Kiev dans les Principautés Roumaines*, 1926), pentru ca ulterior să se intereseze tot mai mult de evoluţia social-economică, de studiul instituţiilor, al vieţii materiale în general (*De ce au fost Ţara Românească şi Moldova ţări separate*, 1937). Ideile noii şcoli istorice, al cărei exponent a fost Petre P. Panaitescu răzbat din monografiile sale închinate lui Mihai Viteazul (1936) şi Mircea cel Bătrân (1944), cele două domnii fiind privite în strînsă legătură cu istoria sud-estului european, din care şi Ţările Române făceau parte integrantă.

O altă personalitate care a dominat istoriografia interbelică, de data aceasta în domeniul arheologiei şi al istoriei vechi a României, a fost *Vasile Pârvan* (1882–1927). Deopotrivă, arheolog, istoric al lumii vechi, filosof al istoriei, Vasile Pârvan a fost deschizător de drumuri noi în ştiinţa istorică despre lumea antică. De numele său se leagă săpăturile de la Histria, şantierul de aici devenind în scurt timp o adevărată şcoală pentru tinerii arheologi, dar

mai cu seamă contribuțiile științifice concretizate în lucrări de referință, precum: *Începuturile vieții romane la gurile Dunării* (1923); *Getica: o protoistorie a Daciei* (1926); *Dacia. An outline of the Early Civilizations of the Carpatho-Danubian countries* (1928). Din toate răzbate nu numai marea sa erudiție, acribia cercetătorului, dar și concepția potrivit căreia arheologia nu constituie un scop în sine, ci doar punctul de plecare în procesul reconstituirii celor mai diverse aspecte ale vieții unui popor, al cărui trecut trebuie privit ca un tot organic. După el, „istoricul se ocupă cu devenirea vieții omenești spirituale, atât în aspectele ei individuale, cât și în cele colective"; „cercetarea istorică înseamnă, deci, pe baza cunoașterii faptelor spirituale ale individului ori ale colectivității, într-un timp și spațiu dat, stabilirea liniei devenirii, fixarea identității vibratorii a forței spirituale, creatoare pe care o urmărim, întâi în totalitatea ei, apoi în culmile manifestărilor ei". Sunt idei care l-au călăuzit în cercetarea civilizației din Dacia și, deopotrivă, în investigația directă arheologică. Meritul incontestabil al lui Vasile Pârvan este, în primul rând, acela de a fi întemeiat școala arheologică românească, cei mai de seamă specialiști în acest domeniu din țara noastră fiind, într-un fel sau în altul, elevii săi, mulți făcându-și ucenicia pe șantierele arheologice conduse de el ori în paginile celor două reviste de profil pe care le-a înființat: „Ephemeris Dacoromana" (1923) și „Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie" (1924).

Fig. 400 Vasile Pârvan.

Continuator al metodei folosită de Dimitre Onciul în scrierea istoriei, în care informațiile mărunte copleșeau adesea ideile directoare ale expunerii, a fost *Ilie Minea* (1881–1943). Rolul său rezidă în introducerea în circuitul științific, prin intermediul revistei „Cercetări istorice", înființată de el în 1925 la Iași, dar și al unor lucrări mai ample, a unei cantități impresionante de informații referitoare la relațiile Țărilor Române cu Ungaria în secolele XIV–XV (*Principatele Române și politica orientală a împăratului Sigismund*, 1919), la istoria Țării Românești în veacul al XV-lea (*Vlad Dracul și vremea sa*, 1928), la istoria culturii (*Dimitrie Cantemir. Omul. Scriitorul. Domnitorul*, 1926; *Din istoria culturii românești*, 1936) sau la istoria social-economică (*Reforma lui Constantin Mavrocordat*, 1927; *Cum se moșteneau moșiile în Țara Românească până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, 2 vol., 1933–1935, aceasta din urmă întocmită împreună cu L. T. Boga).

Preocupări variate, ce merg de la istoria medievală la cea modernă, de la editarea de izvoare la istoria bisericească au avut istoricii clujeni. Astfel, *Ioan Lupaș* (1880–1968), într-o serie de studii, a definit sensul și rolul istoriei în general, al celei naționale în special (*Sensul și scopul istoriei*, 1923; *Hegel și filosofia istoriei*, 1932; *Epocile principale în istoria românilor*, 1928; *Chestiuni de metodă privitoare la lucrări de sinteză istorică*, 1939). Ioan Lupaș considera că „din punct de vedere științific, legea fundamentală a cercetării istorice rămâne înainte de toate redarea adevărului pur al lucrurilor, astfel cum s-au întâmplat", datoria istoricului fiind aceea de a se mulțumi „cu un rol mai modest, dar mai sigur", aplicând în cercetările sale „metoda explicativ-științifică și lăsând-o pe cea reconstructivă-individualistă în grija celor înzestrați în mod excepțional cu darul intuiției pătrunzătoare". Această concepție răzbate din lucrările sale, atât din cele referitoare la istoria Transilvaniei în Evul Mediu și în Epoca Modernă, cât și din cele privind istoria României în ansamblu. În același timp, Ioan Lupaș a manifestat un interes aparte pentru problemele de istoria istoriografiei, domeniu în care a publicat mai multe studii fundamentale: *Scrierile istorice ale lui Petru Maior* (1921–1922); *Activitatea literară-științifică a lui Dimitrie Cantemir* (1923); *Cronicari și istorici români din Transilvania* (2 vol., 1941). A elaborat lucrări fundamentale cu privire la problema voievodatului și a esenței sale (*Voievodatul Transilvaniei în secolele XI și XII*, 1936; *Realități istorice în voievodatul Transilvaniei din secolele XII și XIII*, 1938), periodizarea istoriei Transilvaniei (*Epocile principale în istoria românilor*, 1928), răscoala condusă de Horea, Cloșca și Crișan (*Răcoala țăranilor din Transilvania la anul 1784*, 1934), el rămânând în istoriografia noastră ca un adevărat creator de problematică. Temelor majore abordate de el i se mai adaugă una, izvorâtă din realitatea imediată, lăsând o lucrare deosebit de importantă în acest sens (*Istoria unirii românilor*, 1937).

Fig. 401 Ioan Lupaș.

Tot la Cluj și-a desfășurat activitatea o altă personalitate marcantă a istoriografiei românești din perioada interbelică, *Silviu Dragomir* (1888–1962). Istoric al sud-estului european, el s-a distins prin studiile consacrate romanității sud-dunărene (*Vlahii și morlacii. Studiu din istoria românismului balcanic*, 1924). Totodată, s-a preocupat de istoria românilor transilvăneni în Evul Mediu și în Epoca Modernă, scrierile sale fiind bazate pe o amplă documentație, făcută în arhive române și străine. În mod deosebit s-a interesat de mișcarea națională a românilor din Transilvania de la 1848, în general, dar și de cea desfășurată de unii revoluționari (*Avram Iancu*, 1924; *Ioan Buteanu, prefectul Zarandului în anii 1848–1849*, 1928). O altă direcție de cercetare a sa a fost cea a istoriei bisericii transilvănene.

Dintre reprezentanții școlii istorice de la Cernăuți un loc aparte, prin problematica diversă abordată, ca și prin modul de tratare a ei, îl ocupă *Ion I. Nistor* (1876–1962). Format la școala austriacă, dominată de o severă rigurozitate în formă și fond, Ion I. Nistor s-a aplecat în cercetarea sa îndeosebi asupra istoriei Moldovei, privită în ansamblu sau pe regiuni (*Istoria Basarabiei*, 1923; *Românii transnistrieni*, 1925; *Răsunetul războiului din 1877 în Bucovina și Basarabia*, 1927; *Războiul ruso-turc din 1806–1812 și pierderea Basarabiei*, 1938). O atenție aparte a acordat editării de izvoare istorice, lui datorându-i-se publicarea, în colecția *Hurmuzaki*, a corespondenței diplomatice și a rapoartelor consulare austriece din perioada 1782–1836 (4 vol., 1922, 1938, 1940 și 1942). În 1938 a publicat

Corespondenţa lui Coronini din Principate. Acte şi rapoarte din iunie 1854 — martie 1857, absolut necesare pentru cunoaşterea istoriei Ţărilor Române în timpul Războiului Crimeii. Bazate pe documente adesea inedite sunt şi monografiile consacrate unor domnitori ori oameni politici şi de cultură ai Moldovei: *Luca Arbore Hatmanul* (1924); *Pomenirea lui Dimitrie Cantemir Voevod, domnitorul Moldovei la 200 de ani de la moartea lui* (1924); *Alexandru cel Bun* (1932); *Locul lui Alexandru cel Bun în istoria civilizaţiei creştine* (1932). Ca şi Ioan Lupaş, şi Ion Nistor s-a aplecat asupra evenimentelor din 1918, lui datorându-i-se două lucrări fundamentale: *Unirea Bucovinei. 28 noiembrie 1918. Studii şi documente* (1928) şi *Unirea Bucovinei cu România* (1940).

Dintre reprezentanţii istoriografiei basarabene s-a detaşat *Ştefan Ciobanu* (1883–1950), ale cărui preocupări s-au îndreptat atât asupra istoriei provinciei româneşti dintre Prut şi Nistru (*La continuité roumaine dans la Bessarabie*, 1920; *Basarabia, monografie*, 1926; *Cetatea Tighina*, 1928; *Documente din Basarabia*, 1928), cât şi asupra istoriei literaturii vechi (*Dosoftei, mitropolitul Moldovei, şi activitatea lui literară*, 1918; *Dimitrie Cantemir în Rusia*, 1925; *Începuturile scrisului în limba românească*, 1941). Ca şi Ioan Lupaş şi Ion I. Nistor, Ştefan Ciobanu a urmărit în opera sa un ţel naţional, caracteristic, de altfel, generaţiei de istorici care a luptat, direct ori prin scris, pentru desăvârşirea statului naţional unitar român (*Studii şi documente cu privire la 1917–1918*, 1929; *Din istoria aşezării naţionale în Basarabia*, 1933).

Fig. 402 Ştefan Ciobanu.

Problemele legate de vechiul drept românesc au stat şi ele în atenţia specialiştilor români. Între aceştia, s-a ilustrat în mod deosebit *Andrei Rădulescu* (1880–1959), întemeietorul şcolii de cercetare în domeniul dreptului românesc. Activitatea sa ştiinţifică s-a îndreptat, în principal, spre două direcţii de bază: pe de o parte editarea, în cadrul colecţiei „Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc", iniţiată de el, a celor mai de seamă legiuiri elaborate în Ţările Române începând cu secolul al XVII-lea, iar pe de altă parte întocmirea unor lucrări în care aceste norme juridice au fost supuse unei analize riguroase (*Viaţa juridică şi administrativă a satelor*, 1920; *Originalitatea dreptului românesc*, 1933; *Romanitatea dreptului nostru*, 1939).

Fig. 402 Andrei Rădulescu.

Un alt domeniu abordat în istoriografia perioadei interbelice a fost cel al istoriei militare, strălucit reprezentată de generalul *Radu R. Rosetti* (1877–1949). Considerat drept unul dintre cei mai de seamă istorici militari români, el avea

Fig. 403 Radu R. Rosetti.

să continue ceea ce înaintaşii săi, Nicolae Bălcescu ori Nicolae Iorga, începuseră în perioada anterioară în acest domeniu. Convins de necesitatea lărgirii şi înnoirii permanente a bazei documentare a investigaţiilor privind trecutul militar, generalul Radu R. Rosetti a introdus în circuitul ştiinţific documente valoroase inedite sau nevalorificate până la el: *Notele unui ofiţer norvegian înaintea şi în timpul războiului de neatârnare 1876–1878* (1928); *Documente inedite relative la Corpul de observaţie de la Gruia 1876* (1929); *Jurnalul de operaţiuni al Diviziei de infanterie de rezervă 23 iul. 1877 – 29 iul. 1878. Manuscrise inedite* (1929); *Corespondenţa generalului Iancu Ghica. 2 aprilie 1877 – 8 aprilie 1878* (1930); *Un document inedit asupra mişcării de la 3 august 1865* (1934). În lucrările sale, generalul Radu R. Rosetti a studiat evoluţia tehnicii de luptă şi a modalităţilor de desfăşurare a războiului în funcţie de spaţiul geografic şi de organizarea social-politică: *Studiu asupra chipului cum se făptuia răsboiul de către Ştefan cel Mare* (1925–1926); *Evoluţia mijloacelor şi a chipului de făptuire a răsboiului de la moarta lui Ştefan cel Mare până la a lui Matei Basarab* (5 vol., 1930–1933). O atenţie aparte a acordat războiului de independenţă, pe care l-a privit în toată complexitatea: *Partea luată de armata română în răsboiul din 1877–1878* (1926); *Relaţiile anglo-române în perioada războiului din 1877–1878* (1928).

Orest Tafrali (1876–1937) şi-a orientat cercetarea atât spre arheologie, cât şi spre istoria artei. Pornind de la ideea potrivit căreia „cea mai bună metodă în istoria artelor, cea mai sigură şi cea mai obiectivă este aceea în care se caută să se studieze arta din punctul de vedere al idealului artistului, al mediului în care trăieşte, al mentalităţii contemporanilor săi, al cauzelor care au determinat făurirea operei sale", el a tratat istoria artelor într-un spirit de strictă imparţialitate (*Manual de istoria artelor*, 2 vol., 1922–1927). În lucrările şi studiile sale, multe apărute în paginile revistei pe care a înfiinţat-o, în 1927, „Arta şi arheologia", Orest Tafrali a făcut cercetări asupra monumentelor de artă religioasă din nordul Moldovei (*Le trésor byzantine et roumain du monastère de Poutna*, 1930; *Le monastère de Sucevitza et son trésor*, 1930; *Le trésor du monastère de Sucevitza*, 1930), lui datorându-i-se întocmirea celui dintâi studiu amănunţit asupra picturii interioare şi exterioare a mănăstirii Suceviţa. Fost elev al marelui bizantinolog francez Charles Diehl şi doctor în litere la Sorbona cu o teză referitoare la istoria unuia dintre cele mai importante oraşe bizantine, Orest Tafrali a continuat cercetările în acest

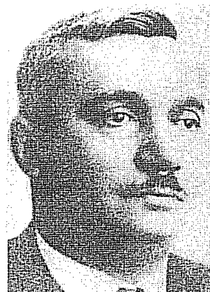

Fig. 404 Orest Tafrali.

domeniu, publicând o interesantă lucrare asupra orașului Thesalonic (1919). Cercetarea istoriei Bizanțului i-a oferit și prilejul de a stabili unele corelații între influența pe care evenimentele din marele imperiu le-au exercitat asupra artei românești: *Le siège de Constantinople dans les fresques des églises de Bukovine* (1924); *Monuments byzantins de Curtea de Argeș* (1931).

O atenție aparte a fost acordată istoriei Imperiului Bizantin și raporturilor sale cu populația și civilizația de la nordul Dunării. *Nicolae Bănescu* (1878–1971), profesor de bizantinologie la Universitățile din Cluj și București, cel care a preluat, după moartea lui Nicolae Iorga, conducerea „Revistei istorice", bun cunoscător al izvoarelor, pe care le-a supus unei interpretări riguroase, s-a aplecat în cercetările sale asupra influenței pe care a exercitat-o Bizanțul în nordul Peninsulei Balcanice: *Cele mai vechi știri bizantine asupra românilor de la Dunărea de Jos* (1921); *La domination byzantine sur la région du Bas-Danube. Sceau byzantin inédit trouvé à Silistre* (1927); *Bizanțul și romanitatea la Dunărea de Jos* (1938); *Dobrogea bizantină* (1938). Lui Nicolae Bănescu îi revine și meritul de a fi încercat să popularizeze unele aspecte ale istoriei bizantine, în 1927 publicând volumul *Chipuri și scene din Bizanț*, adresat unui cerc larg de cititori.

În același domeniu s-a remarcat *Vasile Grecu* (1885–1972), unul dintre fondatorii școlii românești de bizantinologie. Cunoscător profund al istoriei bizantine și postbizantine, Vasile Grecu s-a ocupat cu deosebire de întocmirea unor ediții critice ale cronicilor bizantine târzii, pe care le-a însoțit de traduceri și de studii ample și deosebit de documentate privind personalitatea autorilor și însemnătatea scrierilor lor. Tot lui i se datorează și tipărirea izvorului bizantin al *Cărții de învățătură* realizată de diaconul Coresi în 1581, publicarea primei ediții grecești a *Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, ca și a *Vieții Sf. Nifon* de Gavriil Protul.

Cercetările din domeniul istoriei universale au cuprins și alte regiuni ale Europei. Astfel, *Andrei Oțetea* (1894– 1977) și-a concentrat studiile asupra fenomenului Renașterii, în 1926 susținându-și chiar teza de doctorat cu un subiect referitor la una dintre ilustrele personalități politice ale Renașterii italiene, publicată în anul următor într-un volum de-sine-stătător: *Francesco Guicciardini. Sa vie publique et sa pensée politique.* Investigația întreprinsă de Andrei Oțetea a cuprins și alte momente referitoare la istoria Italiei și a Franței: *Contribution à la Question d'Orient. Esquisse historique, suivie de la correspondance inédite des envoyés du roi des Deux-Siciles à Constantinople (1741–1821)*, 1930; *L'établissement de la Légion napolitaine à Constantinople (1740)*, 1929; *Războaiele religioase din Franța și geneza ideii de toleranță*, 1937; *Lupta pentru supremația asupra Italiei și formarea sistemului politic european (1494–1559)*, 1939.

Fig. 405 Andrei Oțetea.

Îndreptându-și investigația spre o altă zonă a Europei, mai apropiată Țărilor Române, cea a Balcanilor, *Victor Papacostea* (1900–1962), fondatorul, în 1938, al Institutului de Studii și Cercetări Balcanice și al revistei acestuia „Balcania", a urmărit în permanență studierea paralelă și comparată a istoriei popoarelor balcanice (*Esquisse sur les rapports entre la Roumanie et l'Epire*, 1938).

Dintre istoricii care s-au remarcat în perioada interbelică menționăm pe specialiștii în istorie veche (Ioan Andrieșescu, Radu Vulpe, Constantin S. Nicolăescu-Plopșor, Teofil Sauciuc-Săveanu, Vladimir Dumitrescu, Ion Nestor, Constantin Daicoviciu, Paul Nicorescu, Dumitru Tudor, Dionisie M. Pippidi, Gheorghe Popa-Lisseanu), medieviști și editori de izvoare istorice (Mihai Costăchescu, Ioan Ursu, Demostene Russo, Ioan Moga, Ștefan Meteș, Teodor Bălan, Aurelian Sacerdoțeanu), moderniști (Ioan C. Filitti, Victor Slăvescu, George Fotino, Romulus Cândea, Ion D. Ștefănescu), specialiști în istoria artei (Gheorghe Balș, George Oprescu) în arhivistică și științele auxiliare ale istoriei (Constantin Andreescu, Constantin Moisil, Damian P. Bogdan, Sever Zotta, Emil Vârtosu).

Perioada de după 1918 a fost, așadar, deosebit de bogată în realizări istoriografice. Este epoca în care s-au scris cele mai de seamă sinteze ale istoriei românilor, în care s-a fundamentat, pe baze științifice, cercetarea arheologică românească, în care s-a acordat o atenție aparte istoriei culturii, istoriei economice, istoriei dreptului, istoriei artei ori istoriei militare, dar și științelor auxiliare ale istoriei, în care s-a urmărit constant încadrarea istoriei naționale în cea universală, acesteia din urmă acordându-i-se o atenție aparte. Prin tot ceea ce au lăsat, istoricii români care s-au format și au creat în această perioadă, au contribuit din plin la îmbogățirea literaturii românești de specialitate cu opere de mare valoare, multe din ele de referință pentru întreaga istoriografie românească.

CAPITOLUL XIX

LITERATURA ȘI ARTELE

1. Literatura

În perioada interbelică, literatura a parcurs o etapă dintre cele mai înfloritoare, comparabilă cu cea marcată, în secolul precedent, de creația scriitorilor din cercul „Junimii". O primă caracteristică a valorilor literare interbelice este diversitatea, câteva dintre noile ***publicații*** devenind centre ale unor ***mișcări de idei*** divergente, ale căror principii au exercitat, în măsuri foarte diferite, influențe modelatoare asupra structurilor artistice.

Eclectică, în prima serie (1919–1921), revista „Sburătorul" a îmbrățișat, în a doua (1921–1922) și mai ales a treia (1926–1927) *modernismul*, asumându-și chiar rolul de promotoare și apărătoare a lui. Cenaclul cu același nume, patronat de director, criticul E. Lovinescu, era frecventat de scriitori ca Hortensia Papadat-Bengescu, Camil Petrescu, Ion Barbu, Felix Aderca, Anton Holban, Camil Baltazar, G. Călinescu, Tudor Vianu, Șerban Cioculescu, Pompiliu Constantinescu, Vladimir Streinu, care, atât în periodicul central cât și, mai ales, în reviste mai mult sau mai puțin satelite („Cetatea literară", „Mișcarea literară", „România literară", „Viața literară", „Tiparnița literară", „Kalende") și în periodice de mare tiraj („Adevărul literar și artistic", „Vremea", „Azi", „Revista Fundațiilor Regale" ș.a.) a cultivat un modernism echilibrat, variantă evoluată a simbolismului, respingând extremismele. Critici din grupare, inclusiv Lovinescu însuși, au colaborat susținut și la cotidiene, îndeosebi la „Adevărul" și la „Dimineața". Unii membri ai cenaclului, în frunte cu *Ilarie Voronca*, au fost animatori ai curentelor de avangardă. Colaborator la „Contimporanul" lui Ion Vinea — alături de B. Fundoianu, Ion Barbu, Tristan Tzara, Urmuz — Voronca a scos, în 1924, numărul unic al revistei „75 H.P.", iar în 1925–1928, „revista de sinteză modernă" „Integral". În cursul deceniilor trei și patru mai apăreau: „Punct" (1924–1925), „Unu" (1928–1932), „Urmuz" (1928), „Alge" (1930–1932) și altele, care (cu excepția

Fig. 406 Camil Petrescu.

primei) promovau suprarealismul. Colaboratori principali: Ilarie Voronca, Ștefan Roll, Sașa Pană, F. Brunea-Fox, Mihail Cosma. Ilustratorii revistelor erau: Constantin Brâncuși, Marcel Iancu, Victor Brauner, H.M. Maxy.

Orientarea opusă modernismului — *tradiționalismul* — s-a afirmat prin „Gândirea" (1921–1944), „Cugetul românesc", „Cuvântul literar și artistic", „Ramuri", „Flamura", „Năzuința", „Familia", „Gând românesc", „Pagini literare". Tradiționalistă în spiritul „Sămănătorului" și al „Vieții Românești", în perioada clujeană (1921–1922) revista „Gândirea" propagă, la București, prin Nichifor Crainic (codirector, din 1926; director, din 1929) și colaboratorii săi un nou tradiționalism, ce include religiozitatea creștină de expresie ortodoxă. Publicația se revendica din „Sămănătorul", dar își impunea să depășească semănătorismul. „Peste pământul pe care am învățat să-l iubim din «Sămănătorul» — scria Crainic, în articolul-manifest „Sensul tradiției", din primul număr pe 1929 — noi vedem arcuindu-se coviltirul de azur al bisericii ortodoxe". Revistă de directivă, cu o doctrină autohtonistă și ortodoxistă, care a ajuns, în deceniul al patrulea, să susțină curentele politice de extrema dreaptă, „Gândirea" n-a adoptat în materie de literatură o atitudine rigidă. Promovând cu precădere tematica autohtonă, ea s-a dovedit receptivă la orice formulă de artă, devenind astfel un tezaur de opere literare, artistice, filosofice. Printre colaboratori se numără: Lucian Blaga, Ion Pillat, Vasile Voiculescu, Adrian Maniu, Tudor Vianu, G. Călinescu, Gib. I. Mihăescu, Mateiu I. Caragiale, Victor Papilian, Oscar Walter Cisek.

O variantă mai radicală a autohtonismului, cu manifestări politice mai directe, unele de extrema dreaptă, s-a constituit prin acțiunea grupării de la ziarul „Cuvântul", îndrumată de Nae Ionescu. Eseiști (unii, ca Mircea Eliade, și prozatori), colaboratorii tineri ai „Cuvântului" (Mircea Vulcănescu, Petru Manoliu ș.a.), erijați în exponenți ai „noii generații", comentați în presa vremii și sub denumirea de „trăiriști", întrucât opuneau gîndirii abstracte „trăirea", au scos, împreună cu alții și reviste proprii („Criterion", 1934–1935), în care au formulat idei de felul celor emise de existențialiștii germani și de filosofi care i-au precedat (Kierkegaard, Nietzsche ș.a.).

O cale de mijloc, între modernism și tradiționalism, a urmat „Viața Românească", promovând un autohtonism fără implicații religioase, călăuzit de rațiune, de luciditate, respingând avangardismul. Având un profil mai larg, revista se pronunța în probleme științifice, filosofice, chiar politice, condamnând orientările antiraționaliste, misticismul, fascismul, nazismul, toate ideologiile de dreapta. Aceeași era, în esență, și orientarea unor periodice ca: „Adevărul literar și artistic", „Lumea", „Cuvântul liber".

Probleme de literatură și artă au abordat — în spirit marxist-leninist dogmatic — și unele dintre publicațiile comuniste: „Cultura proletară", „Bluze albastre", „Era nouă". Apropiată era poziția revistei social-democrate „Șantier".

Colaborarea, fie și de lungă durată, a scriitorilor de mare talent la reviste de directivă nu implica neapărat aderența la orientările lor estetice. Periodice tradiționaliste conțineau literatură modernistă, publicații ce lansau manifeste ultramoderniste („Contimporanul") găzduiau scrieri de factură tradițională. Nu au lipsit interferările de modernism și tradiționalism în opere ale unui același scriitor.

Poezia a cunoscut o evoluție extrem de dinamică. Tipic tradiționalistă a fost, în „Gândirea", poezia lui Vasile Voiculescu (1884–1973) și Nichifor Crainic (1889–1972). Formați sub influența lui Vlahuță și a lui Coșbuc, acești poeți transfigurează natura și lumea satului din perspectivă țărănească. *Vasile Voiculescu* construiește tablouri etnografice înfățișând munci agricole într-un tărâm al teluricului masiv, pietros, ca vocabulele regionale buzoiene la care recurge; adesea el spiritualizează peisajul, umplându-l de îngeri, integrând realului scene evanghelice. *Nichifor Crainic*, cântăreț al „șesurilor natale", al „roadelor pământului", apoteozează o Românie atemporală, „țară de peste veac", patrie a miturilor creștine, a baladelor și colindelor, „țara lui Lerui-Ler", în care totul este „lamură de gând" și la ale cărei fruntarii „săbiile duhului" stau „pururea de strajă". În marginile tradiționalismului canonic se plasau *D. Ciurezu* (1900–1978), un Coșbuc al Olteniei; *Radu Gyr* (1905–1975), oltean frenetic, baladesc, emulul său muntean *N. Crevedia* (1902–1978); ortodoxistul ostentativ *Sandu Tudor* (1899–1966); basarabeanul *Ion Buzdugan* (1887–1967), răspânditor de *Miresme de stepă*. Tradiționalismul altora era contaminat de modernism. Simbolist și parnasian, înainte de război, *Ion Pillat* (1891–1945) nu a făcut, după aceea, decât să comunice o sensibilitate modernă rafinată într-o figurație rurală românească. Decoruri specific naționale a făurit și *Adrian Maniu* (1891–1968), cu o tehnică de-a dreptul avangardistă. Poezia lui *Aron Cotruș* (1881–1961) include în tradiționalism patosul expresionist.

Fig. 407 Vasile Voiculescu.

Numele lui *Tudor Arghezi* (1880–1967), desprins din simbolism, din care a păstrat anumite principii, combinându-le cu unele dintre cele proprii altor curente, în special expresionismului, a devenit un stindard al modernismului. Debutând editorial abia în 1927, cu volumul *Cuvinte potrivite*, Tudor Arghezi, natură proteică, a răvășit mai multe perioade ale literaturii române, apărând în fiecare altfel, și, totuși, același în spirit, prin dinamitarea clișeelor verbale, prin suprimarea locului comun, prin originalitate. Stilul liric arghezian corelează și sintetizează, cu modificări profunde, aproape toate modalitățile poetice, de la cele clasice la cele de avangardă. Volumele din răstimpul interbelic se află pe cea mai înaltă treaptă a scării de valori prin revoluționarea limbajului poetic, în toate straturile lui, de la lexic (abilitatea cuvintelor tabu) la sintaxă, modificată în înseși principiile constitutive, și prin validarea artistică inedită a unui lirism al neliniștilor de sursă metafizică. Arghezi este, înainte de

Fig. 408 Tudor Arghezi.

Fig. 409 Lucian Blaga.

orice, poetul marilor întrebări privind originea și sensul existenței, al năzuinței la cunoaștere integrală, al căutării divinității, identificată, în cele din urmă, dar numai provizoriu, cu puterea ce dă viață naturii. În *Flori de mucigai* (1931) întemeiază „estetica urâtului", construind un spectacol fascinant al infernului pământesc, semnalând în suflete decăzute mici pâlpâiri ale scânteii divine aprinse de Creator, la începuturi. Vizionarismul la scară cosmică inerent poeticii argheziene, caracterizează în aceeași măsură proza (incluzând și publicistica), fie aceasta poematică ori satirică, ca versurile.

Lucian Blaga (1895–1961), cofondator al „Gândirii" și colaborator al acestei reviste, de la primul număr până în 1942, s-a declarat, într-un interviu, apropiat, artistic, și de periodicul situat la antipod „Contimporanul". Formula sa poetică, specifică, era un „tradiționalism metafizic", analog celui din sculptura lui Brâncuși. Atât în poezie, cât și în teatru, autorul *Laudei somnului* și al *Tulburării apelor* a încercat să revele „fenomenul originar" autohton, prin valorificarea miturilor păstrate din arhaic și în genere a folclorului străvechi, pătruns de „duhul eresului". A fost apologet, în creația din perioada interbelică, în spirit expresionist, al satului românesc mitic, văzut ca „paradis în destrămare", agonizând sub asalturile unei civilizații dezumanizante. Formal, poezia lui Blaga a evoluat de la un modernism impetuos, ce nu suportă versul regulat și rima, la neoclasicism. Metafizician și teoretician al cunoașterii, în opera filosofică, scriitorul a construit un sistem filosofic românesc, întemeiat pe concepția incognoscibilității totale a „misterelor", incognoscibilitate stimulativă pe tărâmul creației.

O evoluție în parte asemănătoare a traversat *Alexandru A. Philippide* (1900–1979). Romantic tumultuos, cu propensii expresioniste, la debut, adorator, totuși, al Heladei, al soarelui (astru clasic), suflet oripilat de „vuietul vremii", năzuitor la atemporal, la absolut, el a scris, la maturitate, ample poeme de ținută clasică, dar încifrând anxietăți și atitudini autoironice caracteristice modernității.

Fig. 410 B. Fundoianu.

Spirit neliniștit, sensibilitate ulcerată, conștiință roasă de complexe, *B. Fundoianu* (1898–1944) și-a edificat, în stil pseudotradiționalist, o mică lume liniștitoare în universul rural prozaic, noroios, cu gâște, rațe, bivoli, nu fără a-și dori „alte cuvinte, alte fecundități, alți oameni și alți idoli". Degustându-și suferințele, poetul a cântat „provincia urâtă", a etalat priveliști banale, și, pentru adecvarea formei la conținut, a adoptat versul clasic, dar pe care l-a stâlcit savuros, prin dereglarea cadenței, prin stângăcii deliberate.

Fig. 411 Ion Minulescu.

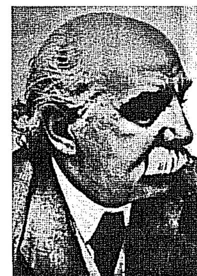
George Bacovia (1881–1957), format în climatul poeziei simboliste franco-belgiene (Baudelaire, Verlaine, Rimbaud), a creat o atmosferă lirică proprie, cântând toamnele reci și umede, iernile aspre, verile toride, de a căror căldură „încet, cadavrele se descompun"; în poezia sa, culoarea are un rol major („Fiecărui sentiment îi corespunde o culoare" — spunea Bacovia).

Ion Minulescu (1881–1944) a fost un poet simbolist, cu un mare succes la public, având preferințe pentru misterios și straniu, suprapunând ironia și umorul peste melancolii. În poeziile sale, realizate într-o tehnică originală, exuberanța verbală înlocuiește metafora, iar versul aparent liber este un simplu aranjament tipografic.

Fig. 412 George Bacovia.

Avangardismul a fost practicat de *Tristan Tzara* (1896–1963) care, în 1916, a lansat „dadaismul". El scria: „Luați un jurnal, luați o pereche de foarfeci, alegeți un articol, tăiați-l, tăiați pe urmă fiecare cuvânt, puneți-l într-un sac, mișcați", ceea ce rezultă fiind poezie. „Metoda" sa era o reacție față de academism, de arbitrar. În realitate, Tristan Tzara și adepții săi nu au aplicat niciodată această metodă, ci au simulat-o doar, nu fără a scrie și poezii autentice, într-o manieră nonconformistă.

Cu totul neomogen, modernismul românesc interbelic s-a menținut, cu o latură, în simbolism, cu alta s-a autodepășit, dând în ermetism și avangardism. O seamă de „moderniști" s-au dovedit, la o analiză mai atentă, a fi neosimboliști. Eliberată prin simbolism de tot ce nu ține de esența poeticului (retorică, didacticism, anecdotică, reportaj), poezia românească se detașează prin *Ion Barbu* (matematicianul Dan Barbilian, 1895–1961) și de ceea ce părea a fi sursa și substanța ei, sentimentul. Autorul volumului *Joc secund* (1930) detestă „sinceritatea", „confidența", „naivitatea", „sensibilitatea", considerându-le atribute ale „poeziei leneșe", căreia îi opune „modul intelectual al lirei". Ion Barbu intelectualizează lirismul prin ridicarea lui la Idee, în felul lui Blaga, însă cu o tehnică diferită, prin concentrarea extremă a limbajului. Poetul „îneacă" fenomenalitățile insignifiante din perspectiva absolutului („cirezile agreste"), reducând existentul materializat la schema lui ideală, la prototip. Poetizarea devine „un joc secund, mai pur": mod de contemplare a esențelor, a principiilor prime, eterne, jubilație în zarea absolutului, cunoaștere prin extaz. Astfel, „modul intelectual" devine „poezie pură".

Fig. 413 Ion Barbu (Dan Barbilian).

În diametrală opoziție cu poetica „purificării", avangardismul încearcă să obțină poezie în afara poemului, în disprețul tuturor normelor artistice, și al artei ca atare. „Jos arta, căci s-a prostituat!" clamează Ion Vinea, în *Manifest activist către tinerime*, publicat în „Contimporanul". Prin cea mai productivă dintre variantele sale, suprarealismul, avangarda își impune să extragă poezia din realul prozaic, semnalând „miraculosul cotidian". Producția poeților nu concordă însă întotdeauna cu principiile pe care aceștia le arborează; adesea, le infirmă. În esența ei, poezia lui *Ion Vinea* (1895–1964) este elegiacă, în tonalitate, nu rareori, simbolistă. Decât că poetul intelectualizează tristețea printr-un deosebit rafinament imagistic. Reținut de construcțiile metaforice, cititorul poate face abstracție de stările sufletești din poeme.

Conglomerate de imagini, traversate sau nu de un laitmotiv, sunt poemele lui *Ilarie Voronca* (1903–1946), îndeosebi cele în limba română, căci, din a doua jumătate a deceniului al patrulea, poetul s-a expatriat și a început să scrie în franțuzește.

Spre sfârșitul deceniului al patrulea, tineri poeți, ca Emil Botta, Mihai Beniuc, Anișoara Odeanu, Maria Banuș propuneau sinteze lirice noi, în care se regăsesc particularități atât ale modernității cât și ale tradiției.

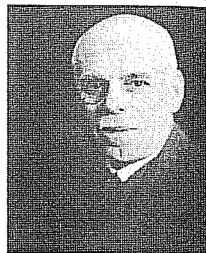

Fig. 414 Ioan Al. Brătescu-Voinești.

În domeniul ***prozei***, faptul cel mai caracteristic perioadei interbelice este proliferarea romanului, care devine specia dominantă. Apare, desigur, și proză scurtă (nuvele, schițe, povestiri), scrisă cu măiestrie, atât de autori consacrați înainte de primul război (Mihail Sadoveanu, Ioan Al. Brătescu-Voinești, Ion A. Bassarabescu, Jean Bart, V. Demetrius, Al Cazaban, D.D. Pătrășcanu, I.C. Vissarion, Ion Agârbiceanu, Gala Galaction) cât și de scriitori care s-au impus după (Gh. Brăescu, Liviu Rebreanu, Gib. I. Mihăescu, Victor Papilian, Mircea Damian, Mateiu Caragiale, Pavel Dan, Al. Sahia, V. Beneș), însă ambiția aproape tuturor prozatorilor este de a se realiza în roman.

Atașați de curente, de ideologii literare și mai puțin decât poeții, prozatorii se diferențiază în funcție de preferințele pentru tipuri de creație productive pe plan universal. Unii au preferat proza eminamente narativă, epică, alții analiza psihologică și dezbaterea intelectuală, problematizarea. Ambele categorii includ diferențieri provocate de principiile și tehnicile structurante.

Fig. 415 Mateiu Caragiale.

Povestitor prin vocație, cu sensibilitate de poet, deschisă spre cosmic, *Mihail Sadoveanu* (1880–1961) a scris, în răstimpul interbelic, mai cu seamă romane, unele de dimensiuni epopeice, dar acestea nu fac decât să amplifice viziunea

creată în proza sa antebelică, în cea mai mare parte scurtă. Temele fundamentale rămân satul, orașul de provincie și trecutul istoric, dar acum, în mult mai mare măsură decât înainte, fenomenalitățile din orice sferă sunt văzute din perspectiva eternității, a cărei întruchipare vie este natura. Sadoveanu a imortalizat în sute de istorisiri de lungimi diferite chipuri de țărani, păstori, vânători, pescari, prisăcari, pădurari, călugări, haiduci: fii neînstrăinați ai naturii, robuști sufletește ca ea, unii semănând cu elemente ale naturii chiar prin particularități fizice. În contrast cu aceștia, a zugrăvit figuri ofilite, vieți sfărâmate, a dezvăluit agonii sufletești, adică a surprins înfățișări deprimante ale unei umanități rupte de natură, menite uscării prin îndepărtarea de acest veșnic izvor de viață. În operele de inspirație istorică, el a statornicit prin puterea artei, în eternitate episoade ale celei mai glorioase domnii moldovene, cea a lui Ștefan cel Mare (trilogia *Frații Jderi*, 1935–1942), situații din zilele lui Vasile Lupu (*Nunta Domniței Ruxandra*), ale vindicativului Ștefan Tomșa (*Neamul Șoimăreștilor*), ale viteazului Ion Vodă cel Cumplit și ale fratelui său Ion Nicoară Potcoavă, căpetenie de „șoimi" (*Nicoară Potcoavă*). În totalitate, opera lui Sadoveanu compune o epopee monumentală a vieții poporului român, din timpurile dace (*Creanga de aur*) până la mijlocul secolului al XX-lea. O interesantă creație literară, de sursă mitico-baladescă, este *Baltagul*, roman publicat în 1930.

Fig. 416 Mihail Sadoveanu.

O masivă construcție epopeică a realizat *Liviu Rebreanu* (1885–1944), dar cu mijloace esențial diferite de cele sadoveniene. Modalitatea artistică proprie este creația perfect obiectivă. Detașat cu totul de personaje și situații, Rebreanu le înfățișează neutru; expune fapte, fără a le aprecia, narează fără participare emotivă, descrie fără vibrație. Prețuit cu moderație, înainte de război, ca nuvelist, scriitorul s-a impus ca prozator de întâia mărime cu *Ion* (1920), roman de tip tolstoian, după Eugen Lovinescu, privind viața satului ardelean de la începutul secolului al XX-lea, dominat de figura statuară a personajului principal omonim, a cărui condiție socială rezumă tragedia țărănimii fără pământ, din rândurile căreia se pot ridica individualități care nu se dau în lături de la nimic pentru a-l dobândi. Teribilă și, până la urmă, dezumanizantă, sforțarea lui Ion de a-și depăși condiția capătă semnificație general omenească; înfrângerea tânărului țăran în încleștarea cu soarta vitregă amintește prăbușirea în lupta cu destinul a eroilor din tragediile antice. În *Răscoala* (1932) apare un Ion multiplicat în sute de țărani care, într-un sat de dincoace de munți, acționează — altfel — sub stăpânirea aceleiași obsesii. Ei recurg, pentru a obține pământ, la răscoală.

Fig. 417 Liviu Rebreanu.

Obiectivitatea cu care descrie situații cutremurătoare face din *Răscoala* cel mai puternic roman realist românesc. O capodoperă este și *Pădurea spânzuraților* (1922), care, cu mijloace clasice realiste, dezvăluie drama de conștiință a unui ofițer român din armata austro-ungară, care, în primul război mondial, nu acceptă să lupte împotriva propriului său neam.

Crâmpeie de posibilă epopee modernă conține vastul ciclu romanesc *În preajma revoluției* de *Constantin Stere* (1865–1936). Patru din cele opt volume realizează un amplu panoramic al vieții basarabene și rusești de la finele secolului al XIX-lea, următoarele trei compun o frescă a lumii politice românești de la începutul secolului XX. Fiu de boier patriarhal din ținutul Soroca, Ion (Vania) Răutu se încadrează, la Chișinău, în mișcarea revoluționară, participă la un complot, e arestat și condamnat la deportare, pe zece ani, în nordul Siberiei. Prilej pentru narator de a traversa, cu eroul, întreaga Rusie și a construi nenumărate tablouri de existență specifică, a picta diversități de climate și a portretiza sute de oameni de diverse etnii. De neuitat rămâne descrierea aurorei boreale. Mai puțin consistent, scenariul vieții din România cuprinde profiluri înfățișând, sub nume inventate, pe mai toți oamenii politici și pe câțiva dintre oamenii de cultură ai timpului.

O lume moldavă patriarhală edifică trilogia *La Medeleni* a lui *Ionel Teodoreanu* (1897–1954), însă mai mult prin evocare lirică decât prin creație. Celelalte numeroase romane ale scriitorului suportă doar fragmentar comparația cu primul, care i-a adus consacrarea. Fresce de felurite medii cuprind romanele lui *Cezar Petrescu* (1892–1961), *N.M. Condiescu, George Mihail Zamfirescu, Mihail Sebastian, Ion Călugăru, Emanoil Bucuța, Panait Istrati* ș.a. *Eusebiu Camilar* și *Ion Vlasiu* rememorează copilării zbuciumate, petrecute respectiv într-un sat moldovean și unul ardelean, cu totul deosebite de Humuleștii lui Ion Creangă.

G. Călinescu (1899–1965) a publicat, în 1938, un roman de tip balzacian, *Enigma Otiliei*, cu personaje memorabile, definite caracterologic în confruntări determinate de competiția pentru acapararea unei moșteniri. Activ în toate genurile literare, scriitorul se afirmase viguros în critica și istoria literară, editase un prim roman, idilic, *Cartea nunții*, și o culegere de *Poesii*.

Fig. 418 G. Călinescu.

Tot de speță balzaciană, și în directa descendență a *Ciocoilor* lui Nicolae Filimon, este *Sfârșit de veac în București* al lui *Ion Marin Sadoveanu* (1893–1964).

Proza psihologică își are principalele modele în Dostoievski, Proust și (într-o oarecare măsură) André Gide, însă și mijloacele ei de expresie și problematica sunt, în bună parte, diferite. Nuvelele (*Vedenia, Visul* etc.) și romanele (*Rusoaica, Donna Alba* ș.a.) prin care și-a eternizat numele *Gib I. Mihăescu* (1894–1935) sunt „dostoievskiene" prin epicizarea unor obsesii. Un ofițer, aflat pe front, își suspectează soția de infidelitate și, apărând la geam neanunțat, într-un miez de noapte, ca o stafie, îi provoacă acesteia o spaimă ce o aruncă în brațele ordonanței. Grănicer la Nistru, un sublocotenent, cititor pasionat de literatură rusească, își dorește obsesiv o aventură cu o rusoaică. Unul din romanele prolificului autor *Victor Papilian* (1888–1956), prozator și dramaturg, profesor universitar de anatomie, roman intitulat *În credința celor șapte sfeșnice,* devine o replică românească la *Demonii* lui Dostoievski prin urmărirea luptei pentru putere în sânul unei secte religioase din Ardeal.

Analiza psihologică *stricto sensu* a fost introdusă în literatura română de *Hortensia Papadat-Bengescu* (1876–1955). Inclusă, la început, în notări de senzații (*Ape adânci*), analiza e operată, în următoarele scrieri, mai ales în romanele *Concert din muzică de Bach* (1927) și *Drumul ascuns* (1933), prin detalierea meticuloasă, la rece, a fluxurilor sufletești implicate în comportamentele personajelor. Acestea aparțin mediului urban și reprezintă o lume de proaspăt îmbogățiți, unii de pe urma războiului, prin afaceri veroase. Prin snobism, această faună se aseamănă cu umanitatea proustiană, însă prin rudimentaritatea psihică prelungește tipologia prozei autohtone anterioare în al cărei centru se află arivistul.

O altă modalitate analitică s-a impus prin *Camil Petrescu* (1884–1957) și *Mircea Eliade* (1907–1986): experiențialistă, problematizantă, analogă parțial celei gidiene, reactualizată, mai târziu, în alt spirit, de Jean-Paul Sartre. *Camil Petrescu*, a fost un admirator fervent al lui Proust, dar fiind un spirit mult prea efervescent pentru a putea să preia metoda lui implicând observația calmă, amănunțită, analizarea până la infinitezimal a nuanțelor de simțăminte, subordonează analiza problematizării. Pentru eroii săi, dramele pe care le parcurg devin experiențe de cunoaștere, cărora se obstinează să le capteze semnificațiile în absolut, pe calea „reducției fenomenologice", inițiată în filosofie de Husserl. Ștefan Gheorghidiu, personajul central al primului roman, *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, năzuiește la absolutul iubirii. Tot astfel cel din *Patul lui Procust*, George Demetru Ladima, care, visând la inaccesibila Doamna T., posibila iubită ideală, se autoamăgește, transferând imaginativ calitățile ei asupra unei actrițe vulgare și netalentate. *Mircea Eliade*, emul mai tânăr al lui Camil Petrescu pe tărâm prozastic, și-a conceput romanele, și el, ca „experiențe". Unele dintre acestea (*Isabel și apele diavolului, Maitreyi, Lumina ce se stinge, Nuntă în cer*) dezvăluie experiențe individuale, consumate în sfera erosului. *Întoarcerea din rai* și *Huliganii* recompun experiența unei generații, aceea a tinerilor intelectuali, aruncați în valurile spumegânde ale vieții istorice în anii treizeci. Înainte de stabilirea în Occident, el a desfășurat o activitate publicistică fremătătoare, în virtutea căreia trecea drept „șeful" generației sale.

Fig. 419 Hortensia Papadat-Bengescu.

Proză analitică de factură înrudită au mai scris *Anton Holban, Mihail Sebastian, M. Blecher* (1909–1938), în parte omolog român al lui Kafka, *Constantin Fântâneru*. S-a încercat și modalitatea lui James Joyce (*Ion Biberi, Proces*).

Fig. 420 Mihail Sebastian.

O apariție singulară e romanul simbolic *Craii de Curtea Veche* al lui *Mateiu I. Caragiale* (1885–1936), capodoperă a prozei române „artiste", propusă pe plan mondial, de precursori ai simbolismului francez. Dar cea mai insolită creație, unică la scară mondială, este proza lui *Urmuz* (Demetru Demetrescu-Buzău, 1883–1923), care premerge nu doar dramaturgiei lui Eugen Ionescu, ci întregii literaturi a absurdului.

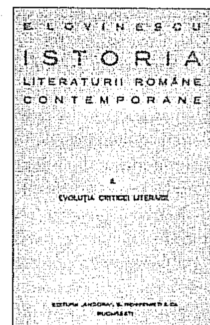
Panait Istrati (1884–1935), stabilit în Franța, a început să scrie la îndemnul lui Romain Rolland romane și povestiri în limba franceză, înfățișând viața românilor, mai ales a celor din Bărăgan și din zona Brăilei, într-un stil alert, colorat, presărat cu expresii populare românești. (*Chira Chiralina*, 1923; *Codin*, 1925; *Ciulinii Bărăganului*, 1928).

În ***dramaturgie***, realizările de prim ordin aparțin unor scriitori „totali", afirmați în toate genurilor literare: *Lucian Blaga* și *Camil Petrescu*. Primul a scris teatru metafizic, inspirat de mitosul autohton și biblic (*Zamolxe, Tulburarea apelor, Arca lui Noe*) sau în care personalități istorice sunt proiectate în mit (Avram Iancu, Anton Pann); al doilea: teatru de cunoaștere, prin interpretarea filosofică a unor experiențe existențiale. Eroii lui Blaga acționează în spiritul expresionismului ca instrumente ale unor forțe cosmice misterioase; cei din piesele lui Camil Petrescu (*Suflete tari, Jocul ielelor, Act venețian* ș.a.) trăiesc „drame absolute", rezultate din conștientizarea unor sensuri eterne ascunse în situații obișnuite, principiul creativ fiind: „câtă luciditate atâta dramă".

Prin autori consacrați exclusiv sau cu prioritate teatrului, unii afirmați înainte de primul război (*Victor Eftimiu, Caton Theodorian, Mihail Sorbul*), dramaturgia își continuă evoluția pe vechile făgașe. Poet, prozator, eseist, dar în primul rând dramaturg, *Victor Ion Popa* (1895–1947) scrie izbutite piese de atmosferă patriarhală: *Ciuta, Mușcata din fereastră, Tache, Ianke și Cadâr*, nu fără a se realiza și într-un roman, *Velerim și veler, Doamne*. La rândul său, *Mircea Ștefănescu* (1898–1983) s-a relevat cu o piesă umoristică sentimentală, *Comedia zorilor*. După savuroasa comedie *Gaițele*, *Alexandru Kirițescu* (1888–1961) s-a consacrat evocării *Renașterii*, într-o trilogie a cărei primă piesă, *Borgia*, datează din 1935. Autor de numeroase scrieri, dramatice și epice, *Tudor Mușatescu* (1903–1970) a obținut un succes răsunător cu comedia *Titanic Vals*. O situație aparte în contextul dramatic românesc, nu doar interbelic, deține piesa *Omul cu mârțoaga* a lui *G. Ciprian* (Gh. Constantinescu, 1883–1968), care inserează o situație de basm (calul năzdrăvan ascuns în unul slăbănog) într-un mediu urban prozaic și filistin.

Pe tărâmul ***criticii, istoriei și esteticii literare***, personalitățile dominante continuă a fi, mai ales în primul deceniu interbelic, G. Ibrăileanu, M. Dragomirescu și E. Lovinescu. Cel mai activ e ultimul. În afară de zece volume de *Critice*, Lovinescu a publicat *Istoria civilizației române moderne*, în care formulează teoria sincronismului și a diferențierii,

Fig. 421 E. Lovinescu.

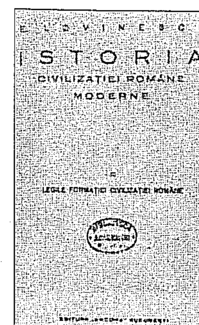

Fig. 422 Copertele unor cărți semnate de E. Lovinescu.

potrivit căreia, în fiecare epocă, pe continent acționează o lege istorică, ce obligă societățile rămase în urmă să se sincronizeze cu cele avansate, diferențiindu-se implicit de propriile lor structuri perimate. Spiritul secolului al XX-lea impunea, după E. Lovinescu, civilizației românești sincronizarea cu civilizația occidentală, capitalistă, adică, în esență, depășirea stadiului rural de dezvoltare și integrarea în cel urban. Aplicând teoria la literatură, criticul prezintă, în *Istoria literaturii române contemporane* (5 volume), evoluția după 1900 a prozei ca un proces de trecere din universul rural în cel citadin și, în același timp, ca detașare de lirism, de subiectivitate (situație în care o adusese curentul semănătorist) și opțiune pentru creația obiectivă. Poezia evolua, în viziunea lovinesciană, invers: de la obiect la subiect, de la orientarea spre social la adâncirea în „fondul muzical al sufletului omenesc".

Fig. 423 Șerban Cioculescu.

Însușindu-și concepția maioresciană a autonomiei esteticului, Lovinescu a militat, în temeiul acesteia, împotriva aservirii politice a artei, într-o perioadă când proliferau vertiginos ideologiile de dreapta.

Acest punct de vedere era împărtășit de întreaga critică literară activă. Echipa de critici de la „Revista Fundațiilor Regale" (*Perpessicius, Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Pompiliu Constantinescu, Mihail Sebastian*), precum și cronicarii literari ai altor periodice de prestigiu, urmăreau și estimau fenomenul literar curent de pe poziții autonomiste. Estetician, *Tudor Vianu* (1897–1964) valida principiul libertății de creație cu argumente filosofice. O critică *sui generis* scria G. Călinescu, în a cărui concepție estimarea operelor literare nu poate fi decât subiectivă, examinatorul atribuind valoare celor considerate drept

Fig. 424 Eugen Ionescu.

produse posibile ale propriului său spirit creator. El avea să dea la iveală, în 1941, cea mai amplă lucrare realizată în acest domeniu de pe poziţii exclusiv estetice: *Istoria literaturii române din cele mai vechi timpuri până astăzi*.

În ***eseu*** au excelat *Paul Zarifopol* (1885–1934), apologet al estetismului integral, *Mihai Ralea* (1896–1964), adversar al autonomismului estetic, au militant pentru democraţie radicală, împotriva dreptei, *Emil Cioran, Eugen Ionescu*.

Nicolae Iorga a continuat seria cărţilor începute înainte de 1918 consacrate acestui domeniu. După Marea Unire a publicat *Istoria literaturii româneşti contemporane* (2 volume, 1934), *Istoria literaturilor romanice în dezvoltarea şi legăturile lor* (1920), cărţi cu o bogată informaţie şi cu ample conexiuni privind evoluţia literaturii române şi universale. Nicolae Iorga aprecia că „o istorie literară trebuie să fixeze biografiile în mişcarea de idei a epocii, să pună în legatură cugetarea unuia cu gândirea generală a timpului. Istoria literară nu se poate înţelege fără istoria culturii".

Istoria literară s-a consolidat prin noi lucrări de *G. Bogdan-Duică* (1865–1934), prin studii de mare erudiţie realizate de către *D. Caracostea, N. Cartojan, Ştefan Ciobanu, D. Popovici, Ion Breazu, Al. Ciorănescu*.

În estetică s-a afirmat *Liviu Rusu*.

2. Artele

În arta românească a deceniului al 3-lea au avut loc unele fenomene ce conduc la redefinirea tradiţiei şi a relaţiei ei cu viziunea modernă. Contactul tot mai frecvent şi mai substanţial cu arta Occidentului avea să creeze, pe de o parte, temeiurile unei mai mari receptivităţi la sensurile mişcărilor contemporane, pe de alta — o conştiinţă a semnificaţiei reale a specificului naţional.

Clarificările produse în anii '20 (dar, mai ales, în deceniul următor) au determinat o înţelegere mai adecvată a formelor de expresie ale picturii (mai ales), ale sculpturii şi graficii. O generaţie de critici tineri, cu un orizont intelectual mai larg decât cel al predecesorilor, a susţinut, cu argumente estetice mai solide, valorile novatorilor. În domeniul ***picturii***, un exemplu dintre cele mai convingătoare al evoluţiei creatoare a tradiţiei lui Nicolae Grigorescu este cel al picturii lui *Gheorghe Petraşcu* (1872–1949). El s-a impus în pictura românească prin concentrarea gravă a culorii, prin forţa de evocare a obiectelor din mediul imediat. Petraşcu rezerva aproape întotdeauna un loc privilegiat ecranelor albe, pe care le despovăra de orice vibraţii colorate, lăsându-le în nuda lor simplitate, adesea maiestoasă, ca în *Casă de ţară*, care împlineşte, poate, în pictura românească rolul priveliştilor lui Braque în arta franceză: o aspiraţie la sinteza decisă a

Fig. 425 Gheorghe Petraşcu.

formei şi culorii. Încă de pe atunci, viziunea lui Petraşcu se contura într-o direcţie potrivnică impresionismului care, dintre toate curentele europene, a aflat în atmosfera artistică românească dintre cele două războaie răsunetul cel mai amplu. Artistul nu căuta orchestraţiile sonore, freamătul necontenit al suprafeţelor luminoase, ci crea armonii simple, un relief puternic al culorii. Cam în aceeaşi vreme, s-a îndreptat şi spre peisajul breton (care îl atrăsese cândva şi pe Nicolae Grigorescu). Dar Petraşcu zăboveşte asupra arhitecturilor masive, ca în *Casă la Vitré*, în care albul verzui al zidăriei, brunul şi roşul acoperişurilor sunt cuprinse într-o singură privire, ca un bloc de culoare, ritmat de verticalele hornurilor. Nici mai târziu, în peisajele pictate sub soarele Sudului pe ţărmul Adriaticei, la Veneţia, lumina nu va eroda contururile ei, dimpotrivă, arhitecturile (cu linii drepte, cu bolţi şi cupole rotunjindu-se clar) vor da o impresie şi mai puternică de soliditate. Dintr-o călătorie în Spania — atras mereu de mirajul priveliştii meridionale — se întoarce cu privelişti de o ariditate pitorească, cu imagini ale unor poduri ale căror arcuri ample se reflectă în râuri cu sclipiri minerale. Tablourile lui Petraşcu se opun, evident, tradiţiei romantice şi, deopotrivă, edulcorării decorative, punând în valoare o preocupare constantă de a surprinde şi de a exprima materialitatea. Priveliştile veneţiene rezumă în chip elocvent principiile unei viziuni anticonvenţionale: artistul nu s-a lăsat ispitit de interpretările tradiţionale (mai ales de cele de factură impresionistă care transformau peisajul cetăţii de pe lagună într-un pretext pentru a analiza interferenţele vibraţiilor veşnic schimbătoare ale luminii, deasupra apei, pe zidurile colorate ale caselor, în aerul pur). Există o *Veneţie a lui Petraşcu*, inconfundabilă. O Veneţie de o nobleţe dramatică, unde se desfăşoară o sărbătoare a luminii care se împlineşte din tonuri dure, din mase cromatice tumultuoase, din surprinzătoare juxtapuneri de roşu stins, de albastru, de gri şi de brun. La Petraşcu reminiscenţele cézanniene se întâlnesc semnificativ cu cele ale artei româneşti. Şi nu numai în detalii aparent decorative, în forma sau în smalţul câte unui vas, în motivul ornamental al câte unei scoarţe; apropierea lui Petraşcu de arta populară este, ca şi la Luchian, mai subtilă decât simpla reprezentare mimetică a obiectului. În primul rând, ea trebuie înţeleasă ca expresie a unui sentiment stenic, sentimentul descoperirii lumii apropiate, în ipostazele ei materiale. Un cearcăn de negru nocturn înconjoară, de obicei, obiectele, dându-le o consistenţă telurică. Vasele sugerează materialitatea lutului, petalele florilor sunt grele de sucuri. Artistul a ştiut să sporească această impresie, adăugându-i-o pe aceea a materialităţii pastei picturale înseşi. Petraşcu a introdus în pictura modernă românească o direcţie ale cărei consecinţe nu au fost, poate, descoperite încă în sensul lor cel mai adânc. La graniţa dintre organic şi mineral, dintre cotidian şi fantastic, lumea tablourilor lui evocă, într-o poezie de concentrată gravitate, o viziune în care palpabilul şi misterul se însoţesc. Structura acestei arte cuprinde, deopotrivă, înţelesuri ale străvechii

arte românești și ale picturii europene a secolului al XX-lea. O sinteză îndrăzneață ale cărei înfăptuiri marchează în istoria artei românești un moment dintre cele mai semnificative. Petrașcu este, incontestabil, dacă nu un fondator de școală, un întemeietor de tradiție artistică. Unul dintre cei care confirmă spusele lui Van Gogh — „un artist mare nu este cel care nu imită, ci acel care nu poate fi imitat". Și Petrașcu *nu poate fi imitat.*

Acesta este, desigur și înțelesul artei lui *Theodor Pallady* (1871–1956), a cărui vocație artistică s-a descoperit pe sine (ca și în cazul lui Petrașcu) îndeajuns de târziu. Pallady nu a aderat niciodată la programul mișcării inițiate de Matisse. Sursele picturii sale sunt mai complexe, asociind vechea pictură murală a monumentelor nord-moldovene cu aspirația la construcția logică ce coboară în arta modernă venind din Renaștere. La începutul deceniului al cincilea, când personalitatea lui Pallady se impusese demult în pictura românească, el nota concluziile unui schimb de scrisori cu Matisse: „Nu, dragul meu, pictura nu e, cum spui tu, culoare, după cum un artist nu e acela care așterne culoare pe pânză. Poți face pictură cu alb și negru. Dar mai trebuie să știi să le și folosești — nu pentru plăcerea de a picta, ci pentru aceea de a avea ceva de spus în planul picturii care e *o Lume*. Și să știi să te exprimi". Genul preferat al lui Pallady a fost natura moartă. Dar cele câteva obiecte așezate în fața șevaletului aveau pentru el semnificația unui crâmpei al universului, al armoniei și al poeziei lui. Ele rămân *obiecte*; dar cuprind în existența lor umilă ceva din existența marii naturi care nu se poate manifesta altfel decât în aceste ipostaze concrete. Pentru Pallady, natura moartă conținea valorile unui întreg peisaj; recursul său la priveliștile naturii era frecvent, dar — uneori — ai impresia că artistul a renunțat deliberat la ele, pentru că le regăsea sensurile, concentrate, în câteva corole, în fructe și frunze ce se alăturau, simbolic, lucrurilor vieții sale cotidiene: pălăria, bastonul, o carte, o revistă... Tablourile lui Pallady nu își propun să se apropie de izvoarele artei medievale în sensul unei reconstituiri a atmosferei naive a desenului sau a culorii, așa cum și-au propus atâția pictori ai primei jumătăți a veacului. Ele descoperă înțelesurile spirituale ale vechii arte românești, ale echilibrului static al compozițiilor. În fragila alcătuire a unei flori, în conturul unui trup, în vigoarea calmă a unui peisaj, artistul caută să descopere semnele permanențelor. Linia lui aspră, culoarea delicată atinge un alt fel de voluptate, aceea a spiritualității. Tablourile și desenele lui Pallady sunt tot atâtea autoportrete spirituale ale artistului care credea că „arta este suferință, o întrebare pe care ți-o pui mereu ție însuți". Sau, cum scria într-o altă pagină a *Jurnalului* său, „natura se află în fața ochilor noștri; nouă ne revine îndatorirea de a rezolva problema pe care ea o propune fiecăruia din noi, potrivit temperamentului său".

Fig. 426 Theodor Pallady, *Autoportret.*

Tradiția picturii românești se desăvârșea prin contribuția generației lui Luchian, Pallady și Petrașcu, cuprinzând între laturile acestui triunghi un imens teritoriu de spiritualitate în care specificitatea națională se unea, semnificativ, cu sensurile artei moderne europene. Integrarea expresiei artei moderne într-o viziune românească a fost promovată în primele decenii ale secolului — și, mai ales, în perioada interbelică — de o întreagă pleiadă de artiști al căror țel era redescoperirea lumii, deopotrivă exterioare și lăuntrice, dintr-o perspectivă proprie. Grupări artistice numeroase iau acum ființă; programul lor constă, de multe ori, din afirmarea necesității definirii unei arte naționale în contextul creației europene a vremii. Una dintre aceste grupări, a cărei orientare artistică a fost consecvent susținută de articolele, eseurile, cronicile publicate de fondatorii ei, era „Grupul celor patru", alcătuit din pictorii N.N. Tonitza, Francisc Șirato, Ștefan Dimitrescu și sculptorul Oscar Han. Începutul unui articol din 1919 al lui Șirato se înfățișează ca un factor fundamental al programului „Grupului": „E azi o axiomă curentă faptul că arta unui popor intră în domeniul public internațional, ca element cultural, atunci când izbutește să-și afirme caracterul ei propriu".

Nicolae N. Tonitza (1886–1940) receptează unele ecouri ale operei artiștilor români de odinioară (unele prin intermediul lui Luchian) și, deopotrivă, ale artei europene de la începutul secolului al XX-lea. Tonitza descoperea nu numai tragismul existenței, în sensul ce caracteriza pe atunci expresionismul german, ci și desăvârșita puritate la care aspira arta lui. Portretele de copii, atât de semnificative pentru pictura sa, dovedesc tocmai o asemenea dorință de a păstra, în lumea amarelor sale dezamăgiri, un strop de încredere în frumusețea nealterată. Ochii copiilor lui Tonitza punctează cu întrebări nerostite o operă dedicată purității, puterii ei de a se împotrivi vulgarității. Arta lui Tonitza prelua crezul unor înaintași (îndeosebi pe cel al lui Luchian), adăugându-i, la începuturile ei, unele trăsături în sensul afirmării unor idealuri civice. Tendințele generale ale artei lui *Francisc Șirato* (1877–1955) sunt, într-o bună măsură, aidoma celor care definesc creația prietenului său, Tonitza. Chiar dacă primele etape ale evoluției lor stau sub semnul unor idei estetice diferite, cei doi artiști vor afirma, de-a lungul anilor, o încredere asemănătoare în funcția socială a artei. Ca și Tonitza, Șirato și-a investit desenele publicate în presă cu un sens polemic tranșant. Într-un interviu acordat în 1945, el va recunoaște, însă, descendența viziunii sale de pictor din Cézanne și din arta populară românească. Unind două direcții foarte diferite, Șirato le punea în lumină o trăsătură comună — construcția logică. El a rămas un liric în tradiția artei românești al cărei echilibru raționalist, evită excesele. O undă de duioșie învăluie pictura acestui artist lucid, a acestui admirator al lui Luchian de la care moștenea pasiunea pentru tălmăcirea în linie și culoare a existenței oamenilor sărmani și, mai târziu, a florilor fără parfum. Sobrietatea coloristică a compozițiilor sale în care sunt înfățișate grupuri de țărani, conturul aspru al formelor dă personajelor sale o înfățișare statuară, o austeră noblețe, prevestindu-le pe cele din pictura lui Ghiață. Cu sumanele lor largi și cușmele înalte, țăranii se integrează firesc într-o pictură întemeiată pe o geometrie plină de lumină. Cum spunea el cândva, „arta are patrie, fiind națională prin naștere și universală prin efectul ei".

Celălalt pictor din „Grupul celor patru", *Ştefan Dimitrescu* (1886–1933), era un temperament diferit de cel al prietenilor săi. Spirit meditativ, de o mare delicateţe, el e o figură de o nobilă discreţie; în concepţia lui, specificul naţional se tălmăcea atât într-o preocupare permanentă pentru temele inspirate din viaţa ţărănească, interpretate de el cu un concentrat dramatism, cât şi într-o însuşire a stilizărilor din arta folclorică românească. El a descoperit desenul de o mare simplitate al artistului popular, la care asocia sugestii ale frescei din prerenaşterea italiană, capacitatea sintezelor de planuri şi volume de a construi subiecte care să reflecte realităţi complexe. Expoziţia personală din 1921 a exprimat orientarea spre lumea oamenilor simpli — de data aceasta, a minerilor. Personajele sunt surprinse în atitudini fireşti, emoţia artistică declanşându-se la întâlnirea plină de franchete, lipsită de violenţa literaturii naturaliste, cu nişte oameni obişnuiţi, dar care poartă semnul traiului lor chinuit, fără bucurii şi fără soare. În asprimea chipului, accentuată de gama cromatică întunecată şi de desenul abrupt, ei păstrează o bărbăţie dârză. Artistul a căutat să surprindă veridicul în „felia de viaţă", personajele se proiectează pe un fundal de pietre colţuroase şi de bârne groase care se compun într-o geometrie viguroasă; cerul e undeva, departe, nezărit, şi lumina lui abia se strecoară până aici. Încetul cu încetul, către sfârşitul deceniului al treilea, viziunea lui Ştefan Dimitrescu câştigă în picturalitate. Fără să renunţe la virtuţile ordonatoare ale desenului care conferă imaginilor sale o monumentalitate sobră, artistul recurge mai des la un regim coloristic mai amplu. Asemenea picturii lui Şirato, arta lui Ştefan Dimitrescu integrează decorativul într-o viziune echilibrată, elaborată cu un incontestabil respect faţă de sensurile cromatice originale. Ţăranii înnobilează cu prezenţa lor monumentală construcţia compoziţională a tablourilor din preajma anului 1930. De cele mai multe ori, aceste siluete sunt proiectate pe un ecran neutru sau de un alb curat care-i îngăduie să le decupeze net şi să creeze un plan optic precis delimitat. Cromatica e de o remarcabilă sobrietate, exprimată în brunuri adânci, în câteva accente de roşu sau de albastru, susţinute şi echilibrate de complementare. În felul acesta, nu numai prin tematică, ci şi prin savantele raporturi compoziţionale, prin construcţia cromatică, el se înscrie în tradiţia unei arte care a fertilizat viziunea celor mai de seamă pictori români ai acelei epoci.

Opera lui *Camil Ressu* (1880–1962) aparţine aceleiaşi direcţii a artei româneşti. Întemeindu-se pe forţa expresivă a desenului, el îşi alegea subiectele din lumea celor umili, depozitară a unor mari valori morale. Orientarea sa spre tematica ţărănească era, desigur, o consecinţă a mişcării de idei din acea vreme, sub influenţa căreia s-au aflat mulţi artişti români; ţăranii din tablourile lui, înfăţişaţi mai ales în grupuri, devin adevărate portrete colective; siluetele lor se decupează, energic, pe orizont, iar culoarea separă tăios planurile şi se înscrie într-o formă pe care o susţine cu vigoare. Imaginile comunică, astfel, sentimentul robust al permanenţei lumii materiale, într-o formă prin definiţie plastică. Tabloul său, *Înmormântare la ţară*, e compus într-un ritm sobru; el are ceva din solemnitatea unui ritual străvechi. Portretele ţăranilor care păşesc, gravi, în urma sicriului comunică o durere ce se concentrază în trăsăturile desenate energic. Un ritm bărbătesc comentează această scenă în care câteva pete largi de alb accentuează sentimentul dramatic, sugerat de cromatica întunecată a compoziţiei. Ressu a fost, de-a lungul întregii sale vieţi, atras de resursele expresive ale prezenţei umane: el e, fără îndoială, unul dintre marii portretişti din pictura românească modernă. Portretele lui surprind, într-un desen lapidar, caracterul modelului; uneori interpretându-le în câteva trăsături sobre, alte ori investindu-le cu un anume pitoresc cordial, Ressu a reconstituit o adevărată galerie, cu valoare de document, a celor mai de seamă figuri ale vieţii culturale româneşti de-a lungul câtorva decenii. Simplitatea mijloacelor plastice dă şi acestor portrete, ca şi întregii sale creaţii, un aer de mare naturaleţe, dincolo de rigoarea logică, îndelung elaborată, a construcţiei planurilor. Ressu comunică o impresie de firesc, de spontaneitate: modelele sale *nu pozează*, ci (mai ales când sunt alese dintre adolescenţi şi copii) au o atitudine lipsită de orice umbră de convenţionalism.

În tablourile lui *Iosif Iser* (1881–1958), ţăranii se înfăţişează ca nişte siluete monumentale şi grave; artistul a fost unul dintre mulţii intelectuali români care s-au rostit răspicat împotriva represiunii din anul răscoalelor (el a făcut-o, ca şi Tonitza sau Şirato, într-un comentariu grafic dramatic). Mai târziu, el se va îndrepta spre o tematică în care putea desfăşura o construcţie mai amplă a culorii — arlechini, odalisce, scene cu turci şi tătari din Dobrogea. Nici unul dintre artiştii români ai acelei epoci, din câţi au fost fascinaţi de peisajul arid, pietros, de lumina puternică, de tipurile umane exotice de acolo, nu a pătruns atât de adânc ca Iser, specificul oriental al acestei lumi patriarhale pe atunci, necontaminate încă de civilizaţia modernă. În timpul studiilor de la Paris (1908), el îşi însuşise elemente din lecţia cubistă (nu atâtea, fireşte, încăât să se fi integrat curentului). Dar a introdus o anume reducţie geometrică a formelor, realizată cu moderaţie şi circumspecţie, conferind operei sale, în afară de aspectul de soliditate, o certă latură de modernitate ce n-a scăpat comentatorilor (de pildă lui Tonitza care descoperea în arta confratelui său ceva mai vârstnic „o viziune eminamente modernă").

Acestei direcţii a picturii româneşti interbelice, definită prin importanţa acordată tematicii ţărăneşti, interpretată adesea ca un şir de naraţiuni de factură realistă, îi aparţine şi *Dumitru Ghiaţă* (1888–1972). Fire retrasă, el nu a participat, asemenea contemporanilor săi ceva mai vârstnici — Şirato, Ressu, Tonitza — la evenimentele sociale ale vremii. Lumea satului păstrează, în tablourile lui, o linişte atotcuprinzătoare, în care personajele au o înfăţişare hieratică, de parcă ar veni dintr-un ritual arhaic. Ghiaţă nu avea nevoie *să descopere* satul: satul făcea parte din însăşi fiinţa lui, o comuniune spirituală adâncă îl lega de ţăranii şi de peisajul Olteniei. El a ştiut să caracterizeze culoarea acestor privelişti şi să surprindă lumea lăuntrică a oamenilor de aici. În peisaje, masele coloristice, de factură postimpresionistă, sunt susţinute de un desen stilizat cu anume asprime, alcătuind un schelet puternic articulat al întregii compoziţii. Naturile sale statice sunt crâmpeie ale naturii înseşi; înfăţişarea lor are acea frumuseţe a simplităţii care se refuză oricărei sofisticări. Poezia aceasta a florilor fără parfum, a roadelor din grădini, e tălmăcită de artist cu o desăvârşită limpezime a sentimentului, în imagini în care respiră o adâncă reculegere în faţa naturii. Portretele lui Ghiaţă sunt adevărate efigii ale unei umanităţi generoase şi

aspre; poate că nici unul dintre marii noștri artiști nu a surprins atât de exact lumea sufletească a țăranului român.

Integrarea artei populare într-o viziune proprie s-a împlinit în chip diferit la *Ion Țuculescu* (1910–1962). Acest pictor avea o personalitate puternică și viziunea lui și-a aflat cu greu termeni de comparație în arta secolului al XX-lea, deopotrivă în cea românească și în cea universală. El și-a transformat tablourile în tot atâtea confesiuni febrile ale unor trăiri neliniștite, aspirând să cuprindă esențele însesi ale existenței. Distribuția culorii în suprafețe mici, puternic contrastante, aducea mărturia unei preferințe pentru modalitățile postimpresioniste. Era o alegere mai curând culturală decât temperamentală. Priveliștile pictate în Grecia, în Italia sau pe țărmul românesc al Mării Negre sunt dominate de ceruri răscolite de lumină, care accentuează și mai apăsat contururile volumelor și planurile adânci ale perspectivei. Pământul e o prezență permanentă pe care soarele o reliefează dramatic. Întinderile acestea se concentrează într-o culoare, în albastruri și violeturi tari, în nuanțe fierbinți de roșu și de galben. Natura rămâne o realitate plină de forță: pictorul va urmări să-i definească prezența mereu tulburătoare. Dar, mai presus de orice, el a fost unul dintre acei artiști români prin opera cărora arta populară a încetat să fie un pretext decorativ și a dobândit semnificația de expresie a spiritului specific românesc.

Fără să conducă neapărat la o viziune folcloristă, interpretarea scenelor vieții la sat dobândește la *Nagy Imre* (1893–1976), o autenticitate jovială. Artistul a pornit de la interpretări monumentale ale subiectului, în care raporturile cromatice se defineau cu limpezime; cronica satului transilvan a început cu portrete de țărani (sugerându-le unor comentatori ceva din viziunea lui Ghiață), surprinși într-o atitudine meditativă.

În ansamblul ei, opera lui *Octav Băncilă* (1872–1944) se înscrie în aceeași direcție (reprezentată de Ressu, Șirato, Tonitza, Ștefan Dimitrescu, Ghiață) în care tema rurală era comentată în imagini eliberate de orice ispită a pitorescului. La el, însă, interpretările picturale erau încărcate adesea de un patetism care evidenția un subtext cu puternice conotații politice. Unele lucrări sunt inspirate din viața micilor meșteșugari de la periferiile orașelor moldovene (de pildă, *Peticarul* lucrat în pastă groasă, într-un ecleraj ce amintește de spiritul școlii müncheneze) sau din aceea a orfanilor (cum e tabloul conceput, parcă, asemeni unei ilustrații la o povestire dickensiană și intitulat *Flămândul*); Băncilă își dovedește aici compasiunea pentru mulțimea celor „umiliți și obidiți". Inegală, opera lui a făcut concesii sentimentalismului, cu priză la gustul colecționarilor; spre sfârșitul activității, de pildă, s-au adăugat teme de un pitoresc convențional. E limpede, însă, că acestea nu corespundeau temperamentului său artistic: mijloacelor de evocare plastică le lipsește energia din compozițiile și portretele de la începutul carierei sale.

Dintre toate curentele care, în perioada interbelică, dominau arta europeană, cel care a avut în pictura românească un răsunet mai amplu a fost, neîndoielnic, *impresionismul*. Aspirația de a descoperi lumea culorilor fermecătoare, valorile ei lirice, intensitatea luminoasă a aerului corespundeau unor trăsături temperamentale ale multor reprezentanți ai școlii românești. Pictura lui *Jean Al. Steriadi* (1880–1956) nu stă în întregime sub semnul impresionismului, dar evoluția ei mărturisește aspirația de a traduce în opera de artă vibrația luminii. Artistul nu a supus impresia comunicată de contemplarea naturii nici unei scheme teoretice prestabilite; a fost, înainte de toate, un observator care căuta să descopere înfățișările lumii din afară. Limpezirea unei viziuni impresioniste s-a produs, la Steriadi, mult mai târziu decât perioada studiilor sale pariziene: la începuturile ei, arta pictorului român nu vădea decât în câteva aspecte (nu întotdeauna esențiale) influența unor Manet, Pissarro, Renoir — pe atunci foarte respectați de tinerii din generația lui. Debutul său a putut fi pus în legătură cu pictura lui Lucien Simon (care îl influențase și pe Ressu); compoziția riguroasă a volumelor, distribuirea culorii într-un regim al clar-obscurului îndepărtau hotărât arta pictorului francez de estetica impresionistă. Pictura lui Steriadi a exprimat întotdeauna o lume comentată într-o imagistică echilibrată. E o poezie mai curând de factură clasicistă, aspirând — ca și versurile lui Ion Pillat, de pildă — să evoce permanențele acestei lumi, învăluindu-le într-o lumină liniștită, biruitoare.

Coordonatele artei lui *Nicolae Dărăscu* (1883–1959) definesc o viziune deosebită de aceea a lui Steriadi, fapt ce nu exprimă, în nici un fel, adeziunea la curente diferite. Se reflectă aici, de fapt, structura însăși a mișcării impresioniste la programul căreia au aderat manifest artiști cu profil precis conturat și l-au ilustrat din perspective extrem de diverse. În perioada interbelică, Dărăscu a abordat și tehnica juxtapunerii culorilor principale, specifică fauvismului, ceea ce reprezenta tot o modalitate de confesiune prin exaltarea regimului cromatic. Toate aceste sugestii nu au condus la o soluție eclectică: ele au fost absorbite de o pictură îndrăgostită de lumină, ale cărei personaje au fost cândva numite „făpturi care trăiesc cu soare". Culoarea nu se transformă, la Dărăscu, într-o pulbere de lumină care estompează contururile; artistul consemnează momente trecătoare ale unei naturi statornice, ale unor structuri vegetale și geologice, ale pământului, aerului și apei. Frunza și piatra nu sunt pretexte pentru eventuale efecte de culoare; ele rămân *frunză* și *piatră*, iar lumina care cade asupra lor nu le pulverizează... Critica a atras atenția asupra puterii lui Dărăscu de a crea *o atmosferă*, de a transcrie lumina unor anumite ore ale zilei, anvelopa cețoasă a priveliștilor pe vremea de ploaie, animația străzilor. Peisajul urban i-a prilejuit lui Dărăscu o lucrare cu adevărat importantă, nu numai pentru evoluția viziunii sale, ci pentru întreaga pictură românească a vremii: *Calea Victoriei pe ploaie*, tablou pictat în 1918; subiectul e reprezentat de animația unei străzi principale, ale cărei clădiri nu sunt mângâiate de lumina soarelui, ci se desprind abia din umbra nesigură a înserării ploioase. Gama culorilor se întemeiază pe dominante de negru, albastru și brun, fără ca impresia cromatică să fie diminuată în vreun fel. Dărăscu a fost, însă, mai presus de toate, un pictor al imaginilor însorite; dar nici aici vibrația luminoasă nu risipea contururile obiectelor. Ele capătă o surprinzătoare materialitate și sunt cuprinse de o liniște gravă. Pânzele unor bărci pe laguna venețiană (artistul vizita Veneția în 1926, după ce o văzuse întâia oară înainte de război) au o fluturare de flăcări înalte, o monumentală prezență fierbinte; dar ele nu se topesc în aerul transparent, precum velele unor bărci pescărești văzute cândva de Monet la Argenteuil. Ele dovedesc simțul materialității obiectelor pe care pictorul l-a nutrit întotdeauna în lucrările sale. Chiar și în tablourile în care peisajul

e asociat cu înțelesuri dramatice, ca în amplul *Cimitir tătărăsc*, lumina cade mătăsoasă, cuprinzând volumele și colorând umbrele. Formele au o anume asprime, albul cețos al ciudatelor pietre funerare (adevărați menhiri în miniatură) se proiectează pe cerul de un albastru cald. Impresionismul lui Dărăscu nu înseamnă adeziunea la programul unei școli; el lasă, mai curând, să se deslușească o anume înclinație sufletească. O bucurie la întâlnirea cu culoarea. Acuarelele sale (a căror asemănare cu cele ale lui Signac a fost, pe drept, semnalată) nu reflectă nici ele efortul de a se supune vreunei cerințe programatice. Dărăscu a apelat, pur și simplu, la acele procedee pe care le-a socotit apte să-i exprime dragostea pentru culoare.

Adeziunea la impresionism a lui *Lucian Grigorescu* (1894–1965) se datora tot unor afinități temperamentale și mult mai puțin adoptării programatice a unor teze estetice. Tablourile lui Lucian Grigorescu mărturisesc o poftă, parcă rabelaisiană, de culoare; dar, de foarte multe ori, această revărsare de seve colorate e cernută de o incontestabilă delicatețe a tonurilor. Pădurile care urcă pe dealuri, fructele, iarba, toate sugerând o triumfală plenitudine a naturii organice, par că ar absoarbe lumină și că ar răsfrânge-o din nou și nu că s-ar lăsa absorbite de ea: fiecare din ele devine, astfel, o sursă de culoare. Reverberațiile luminoase nu se întretaie haotic: temperamentul artistului iubește acel echilibru ascuns care e al naturii înseși. De aceea, în reprezentările sale picturale, se deslușește un ritm care — oricât ar fi de energic — nu violentează natura. Ceea ce nu înseamnă, firește, că tablourile sale ar fi construite pe o arhitectură riguroasă: deși, în unele momente ale evoluției sale (mai ales ale începuturilor), factura picturii lui Lucian Grigorescu era mai austeră, adevăratele dimensiuni ale talentului său au fost revelate în acele lucrări care erau pictate în ample iradieri de culoare. Realitatea era respectată, dar (așa cum s-a spus cu multă dreptate) era transfigurată de o mare sensibilitate. Imaginile lui nu sunt, însă, sursele vreunei exuberanțe: ele îngăduie, mai degrabă, să se întrevadă o anume tensiune a trăirii lirice. Priveliștile bucureștene sunt, și ele, privite din aceeași perspectivă a luminii care înnobilează contururile și culorile. În viziunea lui Lucian Grigorescu, Bucureștiul e un oraș meridional, cu pereții caselor strălucind în soare, cu pomii încărcați de frunzișuri bogate și pline de sevă. Pictura lui Lucian Grigorescu este un exemplu în ceea ce privește dominanta ei — dragostea de lumină și de culoare.

Temperamental, *Aurel Ciupe* (1900–1988) era diferit în egală măsură de Steriadi și de Lucian Grigorescu, deși inflexiunile impresioniste ale picturii lui o apropie vădit de aceea a celor doi maeștri mai vârstnici. Experiența de custode al Pinacotecii din Târgu Mureș și — mai apoi — cea de director al Muzeului Banatului l-au adus în preajma unor modele artistice pe care le-a cercetat cu toată luarea-aminte a unui spirit metodic. Cultura muzeistică s-a adăugat unei înclinații native spre meditație. Așa încât pictura sa va dobândi o expresie personală în cuprinsul artei românești moderne. Linogravurile și xilogravurile sale se inspirau dintr-o realitate socială a unor acute contradicții; în același timp, însă, grafica și pictura sa abordau și subiecte cu un caracter mai liric, mai intim. Ciupe a rămas, de-a lungul întregii sale cariere, ceea ce s-ar putea numi un impresionist

moderat, așa cum îl anunțau, încă de la sfârșitul deceniului al treilea, peisajele pictate în jurul Lugojului. Chiar și în tablourile în care urmărea efectele culorii reflectate în apă, artistul părea mai interesat de notarea unui cadru general decât de descifrarea unor vibrații ale culorilor. Pictura lui devenea astfel o confesiune a unui spirit lucid care se rostea în armonii cromatice solid arhitecturate, echilibrate, înăuntrul cărora suprafețele de culoare nu se concurau reciproc, ci își păstrau calitatea de a sugera deopotrivă intensitatea luminii și adâncimea spațiului.

În pictura celor mai mulți artiști români care s-au apropiat de impresionism se disting câteodată ecouri ale neoimpresionismului. Dar ele nu reflectă însușirea principiilor teoretice ale lui Seurat, ci sunt chemate numai să participe la efuziunea coloristică mărturisită de unele tablouri. Ca și elementele fauviste, de exemplu, ele sunt integrate într-o viziune picturală al căror țel suprem era descoperirea poeziei din lumea proteică a culorii. Singurul artist important care a explorat cu consecvență resursele pointillismului a fost *Samuel Mützner* (1884–1959). Începuturile picturii sale sunt influențate de Monet (care, de altminteri, i-a fost profesor). Nu mult după aceea, însă, a evoluat spre neoimpresionism, căruia i s-au datorat cele mai multe opere ale sale, impregnate de un jovial sentiment al naturii. Peisajele din țară sau cele de pe țărmurile Mediteranei, din Grecia, Italia sau din America de Nord, din Franța, din Japonia sau din America de Sud poartă semnul aceluiași temperament înclinat spre descoperirea jocurilor feerice ale luminilor care străbat atmosfera. În pictura lui Mützner natura se înfățișează ca o necontenită sărbătoare a soarelui și a vegetației luxuriante. El a știut să dea exoticului un accent liric intens, să-l ferească de convenționalism și să-l cuprindă într-o viziune înnobilată de o mare dragoste de natură.

Pictura românească din perioada interbelică a fost ilustrată și de alte personalități de seamă, precum: Rodica Maniu-Mützner, soția lui Samuel Müntzer, Elena Popea, Nutzi Acontz, Aurel Băeșu, Bob Bulgaru, Eustațiu Stoenescu, Adam Bălțatu, Ion Musceleanu, Catul Bogdan, Szalnay Sándor, Michaela Eleutheriade, Ștefan Constantinescu, Tasso Marchini, Sabin Pop, I. Theodorescu-Sion, Ștefan Popescu, Rudolf Schweitzer-Cumpăna, Vasile Popescu, Petre Iorgulescu-Yor, Lucia Demetriade-Bălăcescu, Margareta Sterian, Horia Damian, Alexandru Ciucurencu, Henri Catargi, Marius Bunescu.

Sculptura modernă românească a urmat un alt drum decât pictura, întemeiată pe o tradiție multiseculară în care artiștii aflau sursele unei viziuni specifice, de adâncă rezonanță. Arta volumelor s-a dezvoltat, cum se știe, mult mai târziu: abia către sfârșitul secolului al XIX-lea istoria artei românești înregistrează primele nume de sculptori, toate ale unor artiști care studiaseră în străinătate și se străduiau să așeze temeiurile unei școli naționale de sculptură. E uimitoare, de aceea, într-o cultură în care sculptura nu purta, cu puține excepții, încă semnele unei viziuni specifice, apariția a două personalități de statură europeană. Aparținând aceleiași generații, Dimitrie Paciurea și Constantin Brâncuși au avut parte de destine foarte diferite: cel dintâi a murit la 59 de ani, trist și dezamăgit de lipsa de înțelegere pe care lumea o arătase față de opera lui; Brâncuși a fost privit,

încă din tinerețe, ca una dintre personalitățile proeminente ale artei universale, renumele lui fiind mereu sporit, cu fiecare operă nouă a sa.

Ion Frunzetti aprecia că *Dimitrie Paciurea* (1873–1932) era „opus tipologic lui Brâncuși" și „oferea, în contrast cu creația acestuia, dar la același nivel cu ea, un document al sensibilității și gândirii românești, exemplar pentru restul lumii moderne". A început cu lucrări create într-o viziune tradițională, dar care nu purtau nici un semn al tendințelor academiste ce dominau atelierele de la București și Paris unde se formase ca artist. Tragedia războiului a avut un efect răscolitor asupra lui Paciurea. Sensibilitatea lui înnăscută, adânc rănită de lipsa de interes față de opera sa, a reacționat în chip tragic la drama omenirii. Sculptura lui avea să devină un comentariu al condiției umane: împresurată de genii ale răului, viața omului, credea Paciurea, e întotdeauna în primejdie. Simbolul acestei primejdii era *Zeul războiului*, reprezentat ca un tânăr cu ochii afundați în orbite, cu maxilare puternice, cu o gură desenată cu cruzime, cu fruntea încruntată, purtând pe creștet, în loc de chivără, un craniu. Zeul era o întruchipare a Morții. Au urmat *himerele*, imagini ale unei mitologii a esențelor, proiecții ale unei realități potrivnice pe care artistul, înspăimântat, le privește cum îi invadează lumea lăuntrică. Erau făpturi fantastice, unele amenințătoare, altele purtătoare ale unei vibrante poezii, create de un om îngrozit de ce vedea în preajmă. *Sfinxul* fusese executat în 1913, dar își păstra nealterară trista actualitate și în anii de după război; el ilustra starea de spirit a artistului în acea perioadă. Mai târziu, în 1931, cu puțin timp înaintea morții, Paciurea a sculptat un *Pan*, un cap bărbos, personificare adevărată a naturii; artistul nu a făcut din el zeitatea frenetică a Antichității, ci întruparea unei lumi a bucuriilor simple, care poate cuprinde întregul univers, bătrânul a cărui moarte fusese vestită de Heine. Modelajul de factură impresionistă al lui Paciurea nu implică în nici un fel limitarea orizontului său stilistic la influența lecție a lui Rodin. Nu *suprafața*, ci *volumul* e cel care tălmăcește starea de spirit a artistului; în această privință, Paciurea aparține unei direcții esențiale a sculpturii moderne, aceea în care forma era reinterpretată, marcând trecerea de la *reprezentare* la *substituire*. Ion Frunzetti caracteriza lapidar arta lui Paciurea: „Fantastica permutare a corpurilor și a obiectelor supuse unui nou tip de spațiu, Spațiul-timp al omului modern, chinuit de anxietățile caracterului trecător al existenței sale și al lumii, transformarea lor în abur, în volute de fum tragic răsucite — acestea sunt doar câteva caracteristici ale artei lui Paciurea, destule să poată proclama suprema lui modernitate". Împărtășind conștiința timpului său, Paciurea a fost unul dintre marii reformatori ai vechilor concepții privind relațiile dintre volum, spațiu și timp.

Arta lui *Constantin Brâncuși* (1876–1957) a reprezentat una dintre sursele esențiale pe care s-a întemeiat civilizația vizuală a secolului al XX-lea. Semnificația creației sale implică una dintre cele mai importante probleme ale culturii moderne: felul cum sunt împlinite aspirațiile la totalitate, sensul afirmativ la care spiritul omenesc a năzuit îndelung. De-a lungul întregii sale cariere, artistul român obișnuia să se întoarcă la lucrările lui mai vechi, aprofundându-le înțelesul, experimentând reinterpretarea lor în alte materiale. În 1925, de pildă, el a reluat *Sărutul* din 1907; ceea ce îl impresionează pe oricine compară cele două sculpturi e importanța pe care, în lucrarea mai nouă, o capătă *ochii*. Schițați cu o linie subțire, abia vizibilă, în sculptura din 1907, ei devin elementul dominant în cea din 1925; nu trebuie căutată aici numai o expresie diferită a arhitecturii formelor și a funcționalității estetice: larg deschiși, ochii se unesc într-un singur ochi imens. Ochiul e simbolul civilizațiilor care glorifică lumina și soarele, al culturii în care miracolul Creațiunii se împlinește departe de universul amenințător al umbrelor. Mai târziu, în *Poarta sărutului* de la Târgu Jiu, îmbrățișarea celor două trupuri, asemenea celor două jumătăți ale unei semințe, ia forma perfectă a cercului, semn al soarelui ce definea ochiul din *Sărutul* din 1925. Forma devine *idee* sub privirea neadormită a *Măiastrei*; lumina care topește contururile, unindu-se cu aerul, umple trupul păsării fermecate, și pasărea însăși pare a deveni transparentă. Când e privită cu luare-aminte, *Măiastra* pare un ulcior plin cu lumină. Prelungirea aripilor și a picioarelor creează o bază îngustă, pe care se sprijină trupul cu piept rotund; gâtul și capul par să amintească jivinele zburătoare ale începuturilor lumii, luând înfățișarea fascinantă a unui șarpe sau a unui balaur, care poate să ucidă sau să dea viață numai țintuindu-și privirea asupra unei vietăți. Așa arată *păsările* din vechile basme românești. Și așa arată în scoarțele românești. *Măiastra* nu e o „pasăre, în general"; ea e *o anume* pasăre, pe care folclorul românesc a înzestrat-o cu puteri magice. Ca și cum ar fi vrut să accentueze identitatea românească a păsării sale, Brâncuși o așezase, în două variante ale ei, pe socluri ce reluau jocul de romburi, atât de caracteristic stâlpilor de la prispele caselor din satele Olteniei. S-a observat că modificările succesive ale *Măiastrei* au condus, prin stilizări continue, la formele *Păsării în spațiu* din anii '20. Artistul însuși a explicat această transformare: „Am vrut ca *Măiastra* să-și înalțe capul, fără să exprime nici un orgoliu, nici o glorie deșartă și nici o provocare. A fost cea mai grea problemă și numai după un lung efort am putut să exprim această mișcare integrată în zborul ce săgetează în sus". Cea dintâi versiune a *Măiastrei* înfățișase o creatură ce aparținea deopotrivă aerului și pământului; cu aripile strânse lângă trupul rotund. Și apoi, de-a lungul a 25 de ani, *păsările în spațiu*, sugerând zborul și ajungând, în sculptura din 1940, un simplu semn grafic,

Fig. 427 Constantin Brâncuși.

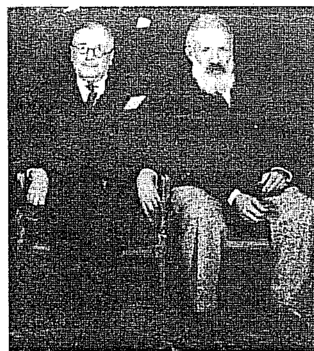

Fig. 428 Dimitrie Gusti și Constantin Brâncuși.

o literă scrisă în aer. „Nu am sculptat păsări, ci zboruri", spunea Brâncuşi într-o frază care a rămas celebră. În 1918, el realiza o *coloană* constând din suprapunerea, sever ritmată, a unor trunchiuri de piramidă. I-a spus *Coloana fără sfârşit.* Cum ar fi putut să fie „fără sfârşit" un stâlp de stejar înalt de doi metri? E evident că numele nu se referă la dimensiuni, ci la structura geometrică a coloanei: elementele construcţiei se pot repeta continuu, li se pot adăuga altele, nenumărate, fără ca aceasta să tulbure echilibrul ansamblului. Peste doi ani, Brâncuşi a creat o altă *Coloană*: cei trei moduli originali deveniseră acum nouă, iar creşterea în înălţime nu părea, surprinzător, să fi modificat proporţiile, cu toate că silueta sculpturii era acum mai zveltă. Pentru că proporţiile interioare reciproce ale fiecărui modul erau aceleaşi — dacă luăm 1 valoarea bazei mici a trunchiului de piramidă, atunci baza mică e 2 şi înălţimea modulului e 4; şi dacă se prelungesc laturile neparalele, distanţa dintre punctele de intersecţie e 8. Se obţine astfel progresia 1:2:4:8..., progresie care pare să fie cu adevărat infinită. În ansamblul operei brâncuşiene, complexul monumental de la Târgu Jiu reprezintă chintesenţa creativităţii artistului. O axă metalică legând pământul de cer, această nouă *Coloană fără sfârşit* e o izbândă a geometriei. Sculpturile de la Târgu Jiu sunt dedicate soldaţilor gorjeni căzuţi pe frontul primului război mondial. Stâlpii — cioplişi cu motive similare celor sugerate de *Coloană* — aşezaţi pe mormintele tinerilor, potrivit datinei din unele sate de sub munte. Precizia matematică a vechilor constructori din ţinuturile mediteraneene e întrupată din nou, de data aceasta într-o structură modernă, de cel despre care Jean Cassou spunea că „a despicat în două, cu dalta lui inspirată, istoria sculpturii universale, aşezând *Coloana infinită* a frumuseţii geniului românesc la hotarul dintre arta clasică şi cea modernă". Prin *Poarta Sărutului*, dragostea e adusă, simbolic, în centrul unui ansamblu care celebrează viaţa de după moarte a eroilor: dragostea reprezintă, de asemenea, momentul înfrângerii morţii. Şi *Masa Tăcerii* s-a dovedit că aduce răspunsul unor meditaţii ce puteau fi percepute în unele opere anterioare ale lui Brâncuşi. Într-un ansamblu monumental închinat celor morţi, *Masa* aminteşte sanctuarul dacic de la Sarmizegetusa; dar şi forma neobişnuită a mesei din altarul bisericii de la Hobiţa, satul în care s-a născut; două civilizaţii se întâlnesc aici, într-o sinteză caracteristică felului de a gândi al lui Brâncuşi, care a unit întotdeauna formele definitorii ale culturii. Scaunele sunt, însă, aşezate prea departe de masă pentru a sugera — aşa cum s-a socotit uneori — scena paşnică a unei cine ţărăneşti. Masa e, de fapt, un simbol într-un ritual de rugăciune pentru cei morţi; ca un altar al celor vechi, ea îi adună laolaltă pe cei veniţi să-şi plângă morţii şi să se gândească, poate, la toate câte sunt trecătoare în viaţă. Aleea care leagă arcul triumfal cu adunarea tăcută a oamenilor din jurul mesei e singurul loc unde se mai află şi alte sculpturi: 30 de scaune alcătuind un cerc deschis. În clepsidrele de piatră din jurul *Mesei*, curgerea grăunţelor de nisip s-a oprit pentru totdeauna; scaunele de pe alee par nişte cupe care absorb lumina. Brâncuşi a fost cel prin care arta românească a dobândit recunoaşterea internaţională.

Deceniile al treilea şi al patrulea au fost cele ale unei afirmări energice şi a *avangardei româneşti* — un fenomen complex şi, nu o dată, contradictoriu. Mai puţin chiar decât literatura, artele vizuale din România pot fi grupate în jurul unor direcţii clar trasate ale

avangardei. Ele îmbrăcau întotdeauna formele unui protest — adesea vehement — împotriva formelor estetice învechite şi a tendinţelor sociale retrograde. Manifestul *Contimporanului* (revistă care a apărut între 1922 şi 1933) proclama necesitatea „unei arte eliberate de sentimentalism, de literatură şi de anecdotă", a „unei expresii a formei şi a culorii pure în relaţie cu ele însele".

Nu totdeauna grupările artistice constituite în aceşti ani şi care organizau expoziţii comune adunau laolaltă artişti care erau neapărat partizanii aceloraşi tendinţe. E, însă, adevărat că, aproape fără excepţie, ei îi considerau pe Brâncuşi şi pe Arghezi modele ale modernităţii, fără să le fi descoperit decât rareori legăturile profunde cu tradiţia culturii româneşti. În 1924, când *Contimporanul* a publicat vehementul *Manifest activist către tinerime*, s-a organizat la Bucureşti o expoziţie internaţională la care, în afara unor artişti din România (Brâncuşi, Marcel Iancu, Maxy, Mattis-Teutsch, Victor Brauner), participau mai mulţi artişti străini importanţi, ca Paul Klee sau Hans Arp.

O altă revistă în jurul căreia s-au strâns tinerii reprezentanţi ai curentelor de avangardă a fost *Integral*, cu birouri editoriale la Bucureşti şi la Paris, care a apărut între 1925 şi 1938; programul ei promova ideile constructivismului, în care Maxy vedea „extrema stângă a cubismului". Cu o orientare mai radicală, *75 H.P.* (ai cărei redactori erau Victor Brauner, Stephan Roll, Ilarie Voronca), subscria la aceleaşi idei, pe când *Unu* (1928–1931) susţinea poziţia suprarealismului.

Marcel Iancu (1895–1984) a fost, în 1916, unul dintre fondatorii dadaismului, dar, după întoarcerea în ţară, în anii imediat următori războiului, s-a îndreptat spre un *cubism* moderat, mult mai accesibil publicului românesc. La fel, arta prietenului său *M.H. Maxy* (1895–1971) nu a abordat o stilistică extremistă, nici în ilustraţiile cu care colabora la revistele de avangardă, nici în picturile, de asemenea, de factură cubistă.

Şi viziunea lui *Corneliu Michăilescu* (1887–1965) îşi avea originea în cubism: în tablourile pe care le-a pictat în jurul anilor 1925–1930, volumele erau organizate în ritmuri stricte de cercuri şi dreptunghiuri a căror funcţie de analiză a structurilor se asocia cu o tendinţă discret decorativă. Cubismul spre care se îndreptau unii dintre reprezentanţii acestei generaţii constituia o reacţie cerebrală faţă de tradiţia unei arte care, de-a lungul istoriei ei, fusese caracterizată mai ales prin vibraţie lirică.

Totuşi, dintre toate curentele avangardei, cel care a avut o influenţă mai adâncă asupra artei româneşti din prima jumătate a secolului al XX-lea a fost *expresionismul*. Mai rar, desigur, în pictură (cu toate că opera unor artişti de importanţa lui Şirato sau Tonitza conţine semne ale apropierii de semantica sau de tematica acestei mişcări), expresionismul s-a manifestat amplu în grafică. Mai ales în grafica de ziar, artă cu un caracter pronunţat polemic — uneori cultivând caricatura şi poanta umoristică, alteori, însă, îmbrăcând forme violent pamfletare — care a luat o mare dezvoltare în deceniile al 3-lea şi al 4-lea. Aurel Jiquidi, Nicolae Cristea, Aurel Mărculescu, Vasile Dobrian, Vasile Kazar, Gheorghe Labin, chiar şi unii artişti care se defineau prin opţiunea lor impresionistă (Catul Bogdan) sau suprarealistă (Jules Perahim), recurgeau, atunci când desenau pentru ziare, la un stil cu clare inflexiuni expresioniste.

Dintre toți pictorii care au ilustrat consecvent orientarea expresionistă, personalitatea cea mai energic conturată e cea a lui *Hans Mattis-Teutsch* (1886–1960). El a fost singurul artist important din România care a pornit direct de la tezele lui Kandinsky și ale celorlalți fondatori ai grupării *Der Blaue Reiter*. Inițial, a aderat la integralism; făcea parte din redacția pariziană a revistei de la București. Adeziunea lui la integralism coincidea cu încheierea ciclului *Florile sufletului* pe care îl realizase între 1919 și 1924 și care ilustra teoria lui Kandinsky privind armonia ritmică a formelor concave și convexe și contribuția culorii la crearea acestei construcții. El se apropia astfel de direcția metaforică a expresionismului care avea să fie numită „expresionism muzical". Hans Mattis-Teutsch a fost singurul artist de avangardă din România care a fondat o școală și de la care se revendică unii artiști importanți (mai ales din Brașov), afirmați în anii '50 și '60.

În *grafică*, expresionismul românesc s-a rostit mai ales prin intermediul gravurii în lemn și în linoleum. *Vasile Kazar* (1913–1998) a fost un desenator înzestrat cu o remarcabilă capacitate de a surprinde amestecul de dramatism și de lirism din viața țăranilor din Maramureș, ținutul său natal. Semnele orientării artiștilor români spre suprarealism au devenit mai clare în anii '30, odată cu sporirea preocupărilor manifestate de revistele de avangardă — în special de *Unu* — față de onirism și de tema „reconcilierii dintre acțiune și vis".

Victor Brauner (1905–1966) reprezintă un fenomen rareori întâlnit în arta românească. Activitatea lui, legată tot timpul cât a apărut revista *Unu* (între 1928 și 1932) de ideile promovate de această publicație, va sta și după aceea sub semnul suprarealismului, tradus într-o viziune dureroasă, în care straniul se însoțește cu grotescul și cu înspăimântătorul. Oamenii își pierd înfățișarea și, ca într-un coșmar feroce, se transformă în copaci bizari, toate regnurile se întrepătrund, plutind într-un spațiu incert. Exaltând ideea neputinței omului în fața iraționalului, imagistica lui Brauner nu cuprinde decât în parte sensul protestului dureros al altor artiști din avangardă (de pildă, Maxy), mai încrezători în destinul umanității.

Milița Petrașcu (1892–1975) a participat activ la mișcarea de avangardă românească, dar, după întoarcerea de la Paris, deși a continuat să frecventeze cercurile avangardiste, a cultivat o artă de mare rafinament al modelajului, amintind de unele surse impresioniste. Milița Petrașcu a realizat în București o fântână inspirată de balada *Mioriței*, al cărei mozaic surprinde substanța poetică a baladei, într-o splendidă suită narativă, foarte precis cumpănită.

Mac Constantinescu (1900–1979) care a studiat cu Brâncuși, a cultivat o artă de echilibru clasic. Artist de o foarte cuprinzătoare cultură umanistă, a fost cel dintâi care, încă din 1930, a fondat clase de design în învățământul superior românesc.

Elev atât al lui Paciurea, cât și al lui Brâncuși, *Romulus Ladea* (1901–1970) nu a fost influențat de viziunea nici unuia dintre ei. S-a aflat la mijlocul distanței dintre calitatea picturală a lui Rodin și rigoarea arhitecturală a lui Bourdelle. Ladea a fost, fără îndoială, unul dintre acei sculptori români înzestrați cu puterea de a pătrunde în viața sufletească a unei lumi ce-și păstra valorile tradiționale.

Fig. 438 Oscar Han, *Constantin Brâncoveanu.*

Fig. 439 Ion Jalea, *Lucifer.*

Gheorghe D. Anghel (1904–1966) a fost un maestru al modelajului care căpăta la el o subtilă vibrație poetică. Rigoarea clasică a arhitecturii se întâlnea cu neliniștea spirituală a romantismului și cu tradiția bizantină a portretului spiritualizat. Virtutea cardinală a operei lui era atitudinea de adâncă pietate a artistului față de artă, privită ca o concentrare a sensurilor universului, la care se adăuga o fermă încredere în puterea artistului de a capta înțelesul suprem al materialului, de a-l sili să se supună obligației celei mai importante, anume aceleia de a deveni formă specifică de expresie a adevărului lumii.

Oscar Han (1891–1976) a fost o personalitate de prestigiu a sculpturii și criticii de artă românești, autor al primei monografii consacrate lui Paciurea și artei sale. Sculptura lui Han se impunea printr-un echilibru clasic și printr-o arhitectură monumentală a volumelor. Autor al unor portrete de o mare putere a sugestiei vieții lăuntrice, artistul a ridicat și unele statui evocând personalități ale istoriei spirituale și politice românești — Constantin Brâncoveanu și Mihail Kogălniceanu, la București, Mihai Eminescu, la Constanța.

Ion Jalea (1887–1982) a înțeles suferința omenească, exprimată de el fără nici un fel de emfază. Sculpturile de mici dimensiuni dezvăluie înțelesul unor momente de tensiune dintr-un epos tragic. Jalea a creat și câteva opere inspirate din tematica țărănească; ele sunt de mare autenticitate, ferite de influența pitorescului sămănătorist, prezentă de atâtea ori în sculptura vremii.

Cornel Medrea (1889–1964), remarcabil portretist, a combinat expresivitatea psihologică și simțul sigur al monumentalului, astfel încât imaginea plastică devenea impunătoare, fără a fi grandilocventă: Paciurea și Maillol se întâlneau în sculptura lui.

Un clasicism mai puțin riguros prevala în sculptura lui *Iosif Fekete* (1903–1979), a cărui celebritate se datorează *Monumentului Aviatorilor*, una dintre cele mai frumoase opere statuare din București. Sculptura propriu-zisă și soclul formează aici o formă unitară, de mare expresivitate. În monumentul închinat lui *Horia, Cloșca și Crișan* de la Alba Iulia, tema va fi modelată amplu, dezvăluind unele afinități cu reducția cubistă.

În domeniul ***arhitecturii*** a dominat „stilul românesc" (creat de Ion Mincu), realizându-se opere de mare valoare, precum Muzeul Național de Artă (Muzeul Țăranului Român) — autor Nicolae Ghika-Budești. Totodată, s-a afirmat un stil modern, ilustrat de clădiri reprezentative: Academia Militară, Palatul Guvernului din Piața Victoriei (arhitect Duiliu Marcu), Ministerul Justiției (arhitect Constantin Iotzu), Facultatea de Drept (arhitect Petre Antonescu), imobilul Aro (arhitect Horia Creangă). Paralel cu asemenea clădiri unicat, în marile orașe s-au construit blocuri de locuințe cu 8–9 etaje (cum au fost cele din București — bulevardele Brătianu și Elisabeta), hale industriale și de mărfuri (Obor din București, Halele Centrale din Ploiești etc.), uzine (Malaxa — București, I.A.R. — Brașov etc.). O realizare notabilă, cu o reală semnificație națională, a fost Arcul de Triumf, construit la intrarea în București, în anii 1935–1936, după planurile arhitectului Petre Antonescu, la care au colaborat mai mulți artiști.

Fig. 431 Cornel Medrea, *Ghimpele.*

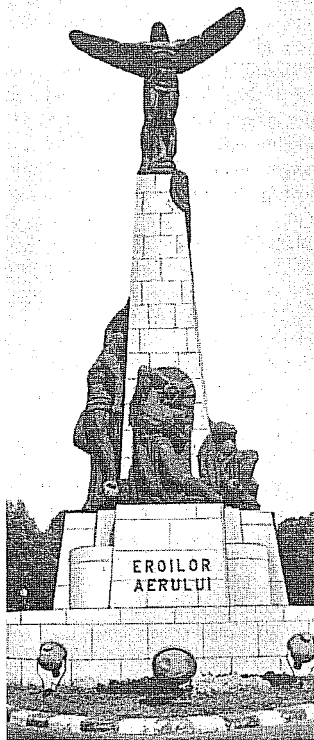

Fig. 432 Iosif Fekete, *Monumentul Aviatorilor* în București.

Petre Antonescu (1873–1965) a fost una dintre personalitățile de frunte ale școlii de arhitectură neoromânești, care s-a impus în prima jumătate a secolului al XX-lea. Adept al neoclasicismului, a realizat clădiri impunătoare, precum: cazinoul din Sinaia, Ministerul Lucrărilor Publice (azi Primăria Capitalei), Palatul Administrativ din Craiova, Institutul de Istorie Universală (azi Institutul de Istorie „Nicolae Iorga"), „Așezămintele Ion I.C. Bratianu" din strada Biserica Amzei (București). De asemenea, Petre Antonescu a construit clădirea Școlii Române din Roma și a Facultății de Drept din București. Ca și alți arhitecți din generația sa, a construit locuințe particulare, silozuri (la Constanța, Galați, Giurgiu).

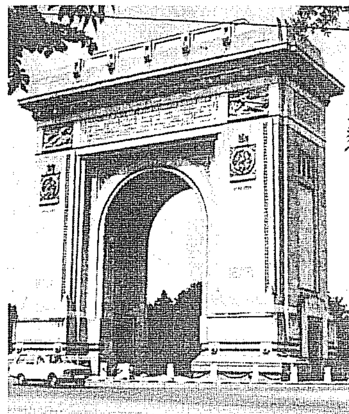

Fig. 433 București, Arcul de Triumf.

George Matei Cantacuzino (1899–1960) a colaborat la restaurarea Palatului Mogoșoaia (1920–1930); a realizat, împreună cu Octav Doicescu, Pavilionul României la Expoziția Internațională de la New-York (1939), hotelul „Rex" din Mamaia, clădirea postului de radiodifuziune din Bod. De asemenea, a construit blocuri de locuințe, vile, sedii de bănci și de unități comerciale. A fost și un excelent teoretician în domeniu (publicând *Introducere în studiul arhitecturii*, 1926; *Arcade, firide, lespezi*, 1932; *Despre o estetică a reconstrucției*, 1947).

Horia Creangă (1892–1943) — unul dintre promotorii arhitecturii moderne în România, a proiectat numeroase construcții de locuințe, administrative, social-culturale, industriale, comparabile cu cele mai reușite realizări europene ale așa-numitului „stil internațional". Între operele sale s-au aflat ansamblul de locuințe din cartierul Vatra Luminoasă din București, imobilul „Aro" — București și „Aro" („Carpați") — Brașov, teatrul Giulești, casa dr. Petru Groza din Deva, clădirile Fabricii de locomotive „Malaxa". A fost un promotor al „designului" în România, proiectând trenul aerodinamic tip „Malaxa".

Duiliu Marcu (1885–1966) a valorificat tradițiile arhitecturii românești, realizând clădirea Institutului Politehnic din București (1929–1930), în apropierea Gării de Nord; treptat a îmbrățișat stilul modern (lipsa ornamentelor, puritatea volumelor, structura și volumele clar exprimate) — reflectat în construcții monumentale precum Palatul Guvernului (1937–1944, 1952), Ministerul Industriilor (1934–1941), Școala Superioară de Război (Academia de Înalte Studii Militare, 1937–1939), Ministerul Transporturilor (1937–1940, 1947), Biblioteca Academiei Române (1935).

Fig. 434 Petre Antonescu.

Fig. 435 Duiliu Marcu.

Fig. 436 George Enescu.

Fig. 437 Dinu Lipatti.

Fig. 438 George Georgescu.

Muzica a fost dominată de personalitatea lui *George Enescu* (1881–1955), compozitor şi interpret (pianist, violonist, dirijor) de faimă mondială. Creaţia sa, inspirată din folclorul românesc (*Suita sătească* — 1938, *Impresii din copilărie* — 1940), s-a bucurat de un mare succes. Enescu a realizat cea dintâi operă românească reprezentată pe scenele Apusului (*Oedip*, Paris, 1936). A fost prezent la pupitrul celor mai renumite orchestre din lume, bucurându-se de o binemeritată faimă internaţională.

Alături de George Enescu s-au impus compozitori, autori de opere lirice, precum Sabin Drăgoi (*Năpasta*), Alexandru Zirra (*Capra cu trei iezi*). La rândul său, Mihai Jora a creat libretul pentru baletul *La piaţă*, precum şi diverse lucrări simfonice.

Dinu Lipatti (1917–1950) a fost unul dintre cei mai mari pianişti ai secolului al XX-lea. Între interpreţii de faimă internaţională pot fi citaţi *George Georgescu, Ionel Perlea, Antonin Ciolan* — care s-au aflat la pupitrul Filarmonicii Române, dar şi al unor mari orchestre din Europa şi America. Pe de altă parte, în România au concertat renumiţi muzicieni, precum: Béla Bartók, Igor Strawinski, Serghei Prokofiev, Maurice Ravel.

Fig. 439 Maria Tănase.

În 1920 s-a creat Societatea Lirică „Opera", care a avut un rol important în promovarea unor interpreţi de talent, precum: Traian Grozăvescu, N. Leonard, George Folescu, George Niculescu-Basu, Maria Cojocăreanu, Florica Cristoforeanu, Jean Athanasiu, Olimpia Bârsan.

Dintre formaţiunile muzicale de prestigiu, care au fost prezente pe diferite meridiane ale lumii, s-au detaşat corul „Carmen", condus de D.G. Kiriac şi Ioan D. Chirescu, corul „Cântarea României", dirijat de Marcel Botez, orchestra Filarmonicii din Bucureşti, dirijată de George Georgescu.

În domeniul *muzicii populare* s-a impus Maria Tănase, care a obţinut aplauze, nu numai în ţară, dar şi în străinătate

(S.U.A., Franţa). În 1928 s-a constituit, din iniţiativa lui George Breazul şi a lui Constantin Brăiloiu, Arhiva Naţională de Folclor. *Muzica uşoară* a avut în Ion Vasilescu un compozitor original, cu o deosebită aderenţă la public, iar dintre interpreţi s-au remarcat Titi Botez, Cristian Vasile, Jean Moscopol ş.a., care fascinau prin glasul şi prin repertoriul lor un public foarte larg din mediul urban.

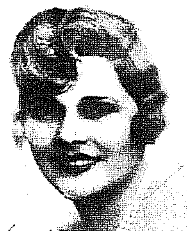

Fig. 440 Elvira Popescu.

Teatrul românesc a dispus de o pleiadă de mari actori: Tony Bulandra, Lucia Sturdza-Bulandra, Constantin I. Nottara, Ion Manolescu, Aura Buzescu, Neamtzu-Otonel, Maria Filotti, Iancu Brezeanu, George Vraca, Radu Beligan, Grigore Vasiliu-Birlic, Miluţă Gheorghiu, Gheorghe Storin, Velimir Maximilian, Alexandru Giugaru etc. Pe scenele din Franţa au jucat, ani în şir, actriţele Marioara Voiculescu, Maria Ventura, Elvira Popescu.

Repertoriul cuprindea atât piese scrise de autori români (Hasdeu, Alecsandri, Caragiale, Victor Eftimiu, Mihail Sorbul, Mircea Ştefănescu, Alexandru Kiriţescu, Tudor Muşatescu, Gh. Ciprian), cât şi străini (Molière, Shakespeare, Goldoni, Cehov, Gogol ş.a.).

După 1918, teatrelor naţionale din Bucureşti şi Iaşi s-au adăugat cele din Cluj, Chişinău, Cernăuţi şi Craiova. În fruntea acestora s-au aflat mari personalităţi; de exemplu, direcţia Teatrului Naţional din Bucureşti a fost asigurată de Victor Eftimiu, Ion Marin Sadoveanu, Camil Petrescu, Liviu Rebreanu, Tudor Vianu, Zaharia Stancu ş.a. De asemenea, au funcţionat trupe particulare conduse de renumiţi actori şi regizori (Lucia Sturdza-Bulandra, Maria Ventura, Sică Alexandrescu, Soare Z. Soare, Victor Ion Popa).

Actorul Constantin Tănase a pus bazele teatrului de revistă („Cărăbuş"), care s-a bucurat de un real succes de public.

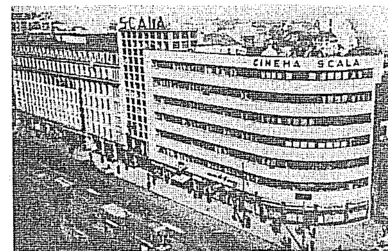

Fig. 441 Bucureşti, Cinematograful „Scala".

Cinematograful — deşi dispunea de o dotare tehnică modestă — a cunoscut importante progrese, România realizând circa două filme de lung metraj pe an. Cel dintâi film românesc sonor a rulat în 1930 (*Ciuleandra,* după Liviu Rebreanu). În 1932 s-a realizat prima coproducţie (româno-germană): *Visul lui Tănase*, cu celebrul actor în rolul titular. Tematica istorico-eroică a ocupat un loc central în filmografia naţională:

Vitejii neamului (1926), *Iancu Jianu* (1927), *Haiducii* (1929), *Ecaterina Teodoroiu* (1931). Actorii erau cei din teatru: C. I. Nottara, Tony Bulandra, Maria Filotti ș.a. Fiecare orășel avea câte una-două sali de cinematograf, iar în municipii numărul acestora ajungea la 15–20, fapt ce demonstra interesul publicului pentru cea de-a șaptea artă. A apărut și critica de film, întemeiată pe criterii estetice (renumit era, prin analizele sale pătrunzătoare, D.I. Suchianu).

3. Concluzii generale

În **concluzie**, se poate aprecia că, după Marea Unire din 1918, în România s-a înregistrat o reală dezvoltare a învățământului, științei, literaturii și artelor. Pe de o parte, societatea, în ansamblul ei, a simțit nevoia ridicării nivelului său intelectual, iar pe de altă parte, învățământul și știința au contribuit decisiv la progresul economic al țării, prin formarea de cadre, de specialiști aceștia au asigurat aplicarea în practică a descoperirilor realizate. La rândul lor, literatura și artele au generat o stare de emulație intelectuală, o rafinare a spiritului estetic.

Reformele democratice înfăptuite la sfârșitul războiului au stimulat interesul cetățenilor pentru „viața cetății", precum și dorința dobândirii unor cunoștințe cât mai largi, în domenii variate. Pe acest fond, au apărut noi instituții de învățământ — liceal și universitar —, societăți științifice și culturale, ziare și reviste, edituri și tipografii care au stimulat, la rândul lor, dezvoltarea generală a societății.

În același timp, numeroși savanți, literați și artiști s-au impus ca personalități de prim rang în plan european și chiar universal, creațiile lor primind o largă recunoaștere internațională. Presa a devenit extrem de diversificată, o bună parte a acesteia abordând, din unghiuri diferite, nu numai fenomenele economico-sociale și politice, dar și pe cele culturale. Unele publicații au devenit chiar port-drapelul unor curente literare, artistice, filosofice etc.

Sincronismul culturii românești cu cea europeană a fost o realitate incontesabilă. Nume precum Henri Coandă, Ștefan Procopiu, Hermann Oberth, Ștefan Odobleja, Nicolae Paulescu, Ion Cantacuzino, Constantin I. Parhon, Gheorghe Țițeica, Dimitrie Pompeiu, Traian Lalescu, Dimitrie Gusti, Mihail Manoilescu, Nicolae Iorga, Vasile Pârvan, Gheorghe I. Brătianu, Mircea Eliade, Emil Cioran, Nicolae Titulescu, B. Fundoianu, George Enescu, Dinu Lipatti, Constantin Brâncuși, Victor Brauner, Mattis-Teutsch, Marcel Iancu etc. erau binecunoscute și recunoscute pe plan european și chiar mondial. Dincolo de avatarurile unei societăți cu multe componente învechite, tradiționale, ale unei economii în curs de modernizare, la nivelul elitelor România se înscria în rândul statelor dezvoltate ale continentului.

BIBLIOGRAFIE

ANANIA, Valeriu, *Pro Memoria. Acțiunea catolicismului în România interbelică*, București, 1992.

ANDONIE, George Șt., *Istoria științelor în România. Matematica. Mecanica. Astronomia*, București, 1981.

– *Istoria matematicii în România*, 1–3, București, 1965–1967.

Aniversarea a 75 de ani de învățământ în România. 30 de ani de la reorganizarea Școalei Naționale de Poduri și Șosele, 10 ani de la înființarea Școalei Politehnice, București, 1931.

ANTIP, Constantin, *Istoria presei române*, București, 1979.

BALACCIU, Jana, CHIRIACESCU, Rodica, *Dicționar de lingviști și filologi români*, București, 1978.

BARTH, H., *Hermann Oberth, Titan der Weltraumfahrt*, București, 1974.

BĂLAN, Șt., MIHĂILESCU, N.S., *Istoria științei și tehnicii în România, Date cronologice*, București, 1985.

BEHRING, Eva, *Rumänische Literaturgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Konstanz, 1994.

BIBERI, Ion, *Etude sur la littérature roumaine contemporaine*, Paris, 1937.

BULIGA, V.L. ș.a., *Istoria medicinei românești*, București, 1972.

BUCUR, I.N., STĂNESCU, I.Gh., MACOVESCU, M., *Din istoria electricității*, București, 1966.

BUCUR, Marin, *Istoriografia literară românească, de la origini până la G. Călinescu*, București, 1973.

BUȘILĂ, C., *Învățământul tehnic superior*, 1–2, București, 1919, 1939.

BRĂDĂȚAN, Costică, *O introducere la istoria filosofiei românești în secolul XX*, București, 2000.

CARDAȘ, Gh., *Istoria literaturii românești, de la origini până în zilele noastre*, București, 1938.

CĂLINESCU, G., *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, 1941; Ediția a II-a, 1980.

CIOCULESCU, Șerban, *Aspecte literare contemporane*, București, 1972.

CIMPOI, Mihai, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, Chișinău, 1996.

CIOPRAGA, Constantin, *Personalitatea literaturii române*, Iași, 1973.

– *Amfiteatru cu poeți*, Iași, 1995.

CRAINIC, Nichifor, *Puncte cardinale în haos*. Ediție Angela Ursache și Petru Ursache, Iași, 1996.

CROHMĂLNICEANU, Ov.S., *Literatura română între cele două războaie mondiale*, 1–3, București, 1967–1976.

– *Literatura română și expresionismul*, București, 1971; Ediția a II-a, 1978.

CHIȚIMIA, I.C., DIMA, Al. coordnatori, *Literatura română*. Dicționar cronologic, București, 1979.

POP, E., CODREANU, R. coordonatori, *Istoria științelor în România. Biologia*, București, 1975.
PREVALAKIS, Georgios, *Balcanii. Cultură și geopolitică*, București, 2001.
Presa muncitorească și socialistă din România, 1–4, București, 1964–1978.
Publicațiile periodice românești (ziare, gazete, reviste). 3. Catalog alfabetic.1919–1924, București, 1987.
RALEA, Mihai, *Fenomenul românesc*, Ediție Constantin Schifirneț, București, 1997.
RĂDULESCU-MOTRU, Constantin, *Etnicul românesc. Naționalismul*, București, 1996.
RĂDULEȚ, Remus, *Istoria cunoștințelor și a științelor tehnice pe pământul României*, București, 2000.
RÂPEANU, Valeriu, *Cultură și istorie*, 1–3, București, 1979–1989.
– *Nicolae Iorga, Mircea Eliade, Nae Ionescu*, București, 1983.
Reviste progresiste românești interbelice, București, 1972.
Reviste și curente în evoluția literaturii române, București, 1978.
ROTARU, Ion, *Istoria literaturii române*, 2, București, 1972.
RUSU, Dorina N., *Istoria Academiei Române în date. 1866–1996*, București, 1997.
– *Membrii Academiei Române. 1866–1999, Dicționar*, București, 1999.
SCARLAT, Mircea, *Istoria poeziei românești*, 2, București, 1984.
DE SABATA, C., MUNTEANU, I., *Remember. Profesori ai Școlii Politehnice timișorene*, Timișoara, 1993.
SECHE, Mircea, *Schiță de istorie a lexicologiei românești*, 1–2, București, 1966–1969.
SIMION, Eugen, *Scriitorii români de azi*, 2, București, 1976.
SIMIONESCU, Cristofor, PETROVANU, Magda, *Figuri de chimiști*, București, 1964.
SPINEI, Victor, *Reprezentanți de seamă ai istoriografiei și filologiei românești și mondiale*, Brăila, 1996.
SPINEI, Victor, coord., *Confluențe istoriografice românești și europene. Gheorghe I. Brătianu*, Iași, 1988.
STREINU, Vladimir, *Pagini de critică literară*, București, 1938.
ȘTEFAN, I.M., NICOLAU, Ed., *Scurtă istorie a creației științifice și tehnice românești*, București, 1981.
ȘTEFĂNESCU, Cornelia, *Momente ale romanului*, București, 1973.
ȘTEFĂNESCU, Sabba, MURGEANU, G., MIHĂILESCU, Vintilă, *Istoria științelor în România. Geologia.Geografia*, București, 1977.
ȘTEFĂNESCU, Ștefan, coordonator, *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978.
TRIPȘA, I., HĂTARESCU, O, ș.a., *Din istoria metalurgiei românești*, București, 1981.
VIANU, T. *Arta prozatorilor români*, București, 1943 (reeditări 1966, 1968).
VLAD, Ion, *Povestirea. Destinul unei structuri epice*, București, 1972.
VRABIE, Gh., *Gândirismul*, București, 1940.
VULCĂNESCU, Mircea, *Dimensiunea românească a existenței*. Ediție Marin Diaconu, București, 1991.
ZUB, Al., *Cunoaștere de sine și integrare*, Iași, 1986.
– *Istorie și istorici în România postbelică*, Iași, 1989.
– *În orizontul istoriei*, Iași, 1994.
– *Orizont închis*, Iași, 2000.

TABEL CRONOLOGIC

1918

18 noiembrie/1 decembrie Marea Adunare Națională de la Alba Iulia votează Rezoluția privind Unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu România.

19 noiembrie/2 decembrie Întrunirea Marelui Sfat Național, ales de Adunarea Națională de la Alba Iulia; acesta desemnează Consiliul Dirigent, în frunte cu Iuliu Maniu.

28 noiembrie/11 decembrie Comitetul Executiv al Partidului Socialist adoptă programul intitulat „Declarația de principii".

29 noiembrie/12 decembrie Guvernul liberal prezidat de Ion I.C. Brătianu.

2 /15 decembrie Manifestul-program difuzat de Partidul Național-Liberal.

3/16 decembrie Partidul Conservator, condus de Alexandru Marghiloman, își ia numele de Partidul Conservator-Progresist, adoptând și un nou program.

5/18 decembrie Se înființează, din inițiativa lui Ion Mihalache, Partidul Țărănesc.

13/26 decembrie Decretul regal privind ratificarea Unirii Transilvaniei cu România.

16/29 decembrie Decret-lege privind exproprierea moșiilor (conform hotărârii Constituantei de la Iași).

19 decembrie/1 ianuarie 1919 Decretul regal pentru ratificarea Unirii Bucovinei cu România.

27 decembrie/9 ianuarie 1919 Adunarea Națională a sașilor, întrunită la Mediaș, aderă la actul Unirii Transilvaniei cu România.

1919

18 ianuarie/1 februarie Se deschid la Paris lucrările Conferinței de Pace. Delegația României este condusă de Ion I.C. Brătianu.

2/15–6/19 martie Conferința partidelor comuniste și social-democrate, întrunită la Moscova, hotărăște întemeierea Internaționalei a III-a Comuniste (Comintern).

5/18 martie Decret-lege privind adoptarea Calendarului Gregorian pe întreg cuprinsul României; ziua de 1 aprilie 1919 stil vechi, devine 14 aprilie stil nou.

21 martie La Budapesta puterea este preluată de comuniști, care proclamă Republica Ungară a Sfaturilor.

16–18 aprilie Bătălia din Munții Apuseni între armatele române și ungare; trupele române resping atacul, înaintând până la Tisa.

23–26 mai Conferința Partidului Socialist adoptă programul politic și pe cel electoral.

28 mai Decret-lege pentru acordarea drepturilor cetățenești evreilor născuți în România.

28 iunie Tratatul de pace de la Versailles cu Germania; din partea României tratatul este iscălit de Ion I.C. Brătianu.

20–26 iulie Atacul trupelor ungare împotriva României; contraofensiva românească se încheie cu ocuparea orașului Budapesta, la 4 august 1919.

10 august Adunarea generală a șvabilor, întrunită la Timișoara, aderă la actul Unirii Transilvaniei și Banatului cu România.

6 septembrie Crearea Partidului German din România.

10 septembrie Tratatul de pace cu Austria, la Saint-Germain-en-Laye. România a semnat acest tratat la 10 decembrie1919; în aceeași zi a semnat și Tratatul minorităților.

12 septembrie Decret-lege pentru înființarea Universității române din Cluj și a Universității române din Cernăuți.

15 septembrie Înființarea Partidului Democrat al Unirii din Bucovina.

25 septembrie Manifestul-program difuzat de Partidul Naționalist Democrat.

27 septembrie Guvernul condus de generalul Arthur Văitoianu.

22 octombrie Partidul Conservator-Democrat condus de Take Ionescu își ia

numele de Partidului Democrat și adoptă un nou program.

2–6 noiembrie Primele alegeri pe baza votului universal din istoria României; nici un partid nu a obținut majoritatea mandatelor.

21 noiembrie Deschiderea primului Parlament al României întregite.

27 noiembrie Tratatul de pace cu Bulgaria la Neuilly-sur-Seine; România a semnat acest tratat la 10 decembrie 1919.

1 decembrie Guvernul „Blocului parlamentar", prezidat de AlexandruVaida-Voevod.

29 decembrie Parlamentul ratifică actele de Unire a Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei cu România.

1920

10 ianuarie Se înființează Societatea (Liga) Națiunilor, cu sediul la Geneva. România este membru fondator.

6 martie Legea pentru reforma agrară în Basarabia.

13 martie Guvernul Alexandru Averescu.

4 aprilie Decret-lege privind desființarea Consiliului Dirigent din Transilvania, Secretariatelor de Serviciu din Bucovina și Directoratelor Ministeriale din Basarabia.

17 aprilie Liga Poporului fuzionează cu grupări politice din Transilvania, Bucovina și Basarabia, luându-și numele de Partidul Poporului.

26 aprilie Înființarea, la Cluj, a primului institut speologic din lume.

29 aprilie „Programul de muncă" al Partidului Național.

4 iunie Tratatul de la Trianon între Puterile Aliate și Asociate și Ungaria; din partea României tratatul a fost iscălit de Nicolae Titulescu și dr. Ion Cantacuzino.

16 iulie Acordul de la Spa privind reparațiile de război; României i se repartizează 1% din cota reparațiilor Germaniei și 10,5% din cele „orientale" (datorate de Ungaria, Austria și Bulgaria).

10 august Tratatul de la Sèvres între Puterile Aliate și Asociate (inclusiv România) și Turcia.

13 august Legea pentru retragerea din circulație a rublelor și coroanelor.

5 septembrie Legea pentru reglementarea conflictelor colective de muncă.

20 octombrie Se declanșează greva generală a muncitorilor, inițiată de Partidul Socialist (în unele întreprinderi a durat până la 28 octombrie).

28 octombrie Tratatul de la Paris prin care se ratifică Unirea Basarabiei cu România.

1921

30 ianuarie – 3 februarie Lucrările Consiliului General al Partidului Socialist; gruparea de dreapta (social-democrată) se retrage din partid.

3 martie Convenția de alianță defensivă între România și Polonia.

23 aprilie Convenția de alianță defensivă între România și Cehoslovacia; a intrat în vigoare la 27 mai.

8-12 mai Congresul general al Partidului Socialist decide crearea Partidului Comunist din România și afilierea lui la Internaționala a III-a.

26 mai Legea sindicatelor profesionale.

7 iunie Se semnează Convenția de alianță defensivă între România și Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor, care marchează crearea Micii Înțelegeri (România, Cehoslovacia, Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor).

19–20 iunie Congresul de constituire a Federației Partidelor Socialiste din România.

17 iulie Legea pentru reforma agrară în vechiul Regat.

23 iulie Se semnează, la Paris, statutul definitiv al Dunării.

30 iulie Legea pentru reforma agrară în Transilvania și Legea pentru reforma agrară în Bucovina.

20–21 noiembrie Congresul Partidului Țărănesc adoptă proiectul de program al acestui partid.

27 noiembrie Programul de guvernare adoptat de Congresul Partidului Național-Liberal.

17 decembrie Guvernul condus de Take Ionescu.

1922

19 ianuarie Guvernul liberal condus de Ion I.C.Brătianu.

16 septembrie Se semnează o nouă convenție militară între România și Polonia, care o înlocuiește pe cea din 3 martie 1921.

15 octombrie Încoronarea regelui Ferdinand și a reginei Maria la Alba Iulia.

22 noiembrie Începe Conferința de la Lausanne.

28 decembrie Se constituie Partidul Maghiar din România.

1923

4 martie A.C.Cuza întemeiază Liga Apărării Național-Creștine [L.A.N.C.].

29 martie Adoptarea noii Constituții.

24 iulie Se încheie Conferința de la Lausanne prin care se pune capăt războiului greco-turc și se reglementează statutul strâmtorilor.

1924

14 martie Parlamentul adoptă legea pentru înființarea Consiliului Superior al Apărării Țării.

28 martie – 2 aprilie Tratative româno-sovietice la Viena.

7 iunie Legea privind comercializarea și controlul întreprinderilor economice ale statului.

23 iunie Se votează legea relativă la organizarea armatei, care stă la baza sistemului militar românesc în perioada interbelică.

4 iulie Adoptarea legii minelor.

26 iulie Legea învățământului primar al statului și învățământului normal-primar.

16 august Se încheie conferința de la Londra care adoptă planul Dowes, prin care se încearcă reglementarea reparațiilor de război.

19 decembrie Legea pentru reprimarea unor infracțiuni contra liniștii publice.

1925

25 februarie Biserica Ortodoxă Română este ridicată la rangul de Patriarhie.

14 iunie Legea pentru unificarea administrativă.

15 iunie Partidul Poporului fuzionează cu Partidul Conservator-Progresist.

18 iunie Legea pentru reglementarea repausului duminical și a sărbătorilor legale.

5–6 octombrie Conferința de la Locarno.

7 octombrie Decret-lege pentru organizarea administrativă a României.

1 noiembrie Înscăunarea primului patriarh român, Miron Cristea.

12 decembrie Prințul moștenitor Carol renunță la tron; el rămâne în străinătate, luându-și numele de Carol Caraiman.

31 decembrie Consiliul de Coroană acceptă renunțarea de către principele Carol la calitatea de moștenitor al tronului.

1926

4 ianuarie Parlamentul votează legile privind acceptarea renunțării principelui Carol la calitatea de moștenitor al tronului; proclamarea principelui Mihai ca moștenitor; instituirea unei Regențe pentru eventualitatea că acesta ar ajunge rege înainte de vârsta majoratului.

26 martie Convenția de alianță între România și Polonia.

27 martie Legea electorală, prin care se introduce „prima majoritară".

30 martie Guvernul Alexandru Averescu.

10 iunie Tratatul de amiciție între Franța și România.

17 septembrie Pactul de amiciție între Italia și România.

28 septembrie Nicolae Iorga se declară președintele Partidului Național.

10 octombrie Fuziunea Partidului Național cu Partidul Țărănesc. Crearea Partidului Național-Țărănesc; președinte Iuliu Maniu.

1927

19 februarie Se crează Partidul Țărănesc condus de Nicolae Lupu.

14 aprilie Legea pentru înființarea și organizarea Camerelor de Muncă și a Consiliului Superior al Muncii.

7–9 mai Congresul general al Federației Partidelor Socialiste din România decide înființarea Partidului Social-Democrat din România.

10 mai Concordatul între România și Vatican.

5 iunie Guvernul Barbu Știrbey.

22 iunie Guvernul Ion I.C. Brătianu.

24 iunie Corneliu Zelea Codreanu înființează Legiunea Arhanghelul Mihail.

20 iulie Moare regele Ferdinad; intră în funcțiune Regența.

24 noiembrie Moare Ion I.C. Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri și al Partidului Național-Liberal; Vintilă I.C. Brătianu devine șeful guvernului și al Partidului Național-Liberal.

1928

13 aprilie Legea pentru ocrotirea muncii minorilor și femeilor, precum și pentru durata muncii (8 ore pe zi).

22 aprilie Legea pentru regimul general al cultelor.

6 mai Congresul și Adunarea național-țărănistă de la Alba Iulia.

15 mai Legea privind organizarea învățământului secundar.

27 august Pactul Briand-Kellogg; România aderă la 4 septembrie 1928.

10 noiembrie Guvernul național-țărănesc prezidat de Iuliu Maniu.

1929

7 februarie Legea pentru stabilizarea monetară.

9 februarie Protocolul de la Moscova privind aplicarea Pactului Briand-Kellogg; între statele semnatare și România.

14 februarie Înființarea Camerelor de Comerț și Industrie.

24 martie Legea pentru organizarea jandarmeriei rurale.

28 martie Legea pentru organizarea cooperației. Legea pentru modificarea legii minelor din 4 iulie 1924.

5 aprilie Legea asupra contractelor colective de muncă.

21 iulie Legea privind organizarea poliției generale a statului.

2 august Înființara Academiei de Înalte Studii Agronomice din București și a Academiei de Înalte Studii Agronomice din Cluj.

2 august Legea pentru organizarea ministerelor.

6 august Greva muncitorilor de la Lupeni (județul Hunedoara), reprimată prin intervenția armatei.

20 august Legea pentru reglementarea circulației pământurilor dobândite prin legile de împroprietărire.

1930

20 ianuarie Se încheie conferința de la Haga, care adoptă un nou plan de reparații – planul Young.

17 martie Încheierea contractului cu firma „Skoda" pentru cumpărarea de armament și muniții.

13 mai Legea relativă la organizarea armatei.

7 iunie Guvernul Gheorghe Gh. Mironescu.

8 iunie Parlamentul anulează legile din 4 ianuarie 1926, iar principele Carol devine rege, sub numele de Carol al II-lea.

13 iunie Guvernul Iuliu Maniu.

15 iunie Crearea Partidului Național-Liberal (Gh. Brătianu).

1 iulie Legea pentru organizarea Camerelor de Agricultură.

10 septembrie Ministrul Afacerilor Străine Nicolae Titulescu este ales președintele celei de-a XI-a sesiuni a Adunării Generale a Societății Națiunilor.

10 octombrie Guvernul Gheorghe Gh. Mironescu.

5–13 octombrie Se desfășoară, la Atena, prima conferință balcanică.

22 decembrie Moartea lui Vintilă Brătianu, conducerea Partidului Național-Liberal revenind lui I.G. Duca.

1931

15 ianuarie Se prelungește Tratatul româno-polon din 1926.

18 aprilie Guvernul de „uniune națională" condus de N. Iorga.

4 mai Crearea Partidului Evreiesc din România.

7 septembrie Alegerea, pentru a doua oară, a lui Nicolae Titulescu în funcția de președinte al celei de-a XII-a sesiuni a Adunării Generale a Societății Națiunilor.

3-24 decembrie Congresul al V-lea al Partidului Comunist din România.

18 decembrie Legea pentru suspendarea execuțiilor silite.

1932

10 aprilie Constituirea Partidului Național Agrar; președinte Octavian Goga.

18-19 aprilie Senatul și Camera Deputaților adoptă legea privind organizarea Aeronauticii.

19 aprilie Legea pentru asanarea datoriilor agricole.

22 aprilie Legea pentru organizarea învățământului universitar.

6 iunie Guvernul Alexandru Vaida-Voevod.

8 iunie Constituirea Uniunii Agrare, sub conducerea lui Constantin Argetoianu.

20 octombrie Guvernul Iuliu Maniu.

20 noiembrie Crearea Partidului Radical-Țărănesc; președinte Grigore Iunian.

1933

14 ianuarie Guvernul Alexandru Vaida-Voevod.

21 ianuarie Crearea Frontului Plugarilor, președinte dr. Petru Groza (ales în noiembrie 1933).

28 ianuarie Acordul de cooperare tehnico-consultativă între România și Societatea Națiunilor („Planul de la Geneva").

28 ianuarie – 2 februarie Mișcări greviste și de stradă la Ploiești.

15–16 februarie Greva muncitorilor de la Atelierele C.F.R. „Grivița" din București, înfrântă prin intervenția armatei.

16 februarie Pactul de reorganizare a Micii Înțelegeri; se constituie Consiliul Permanent, alcătuit din miniștrii de Externe ai țărilor membre.

8 mai Alexandru Vaida-Voevod este ales președintele Partidului Național-Țărănesc.

4 iulie Convenția de definire a agresiunii, semnată la Londra de mai multe state, între care și România.

8 noiembrie Programul Partidului Evreiesc din România.

14 noiembrie Guvernul I.G. Duca.

21 noiembrie Ion Mihalache este ales președintele Partidului Național-Țărănesc.

9 decembrie Jurnalul Consiliului de Miniștri privind dizolvarea Legiunii Arhanghelul Mihail – Garda de Fier.

29 decembrie I. G. Duca este asasinat de legionari.

30 decembrie Dr. Constantin Angelescu este numit președinte al Consiliului de Miniștri.

1934

4 ianuarie Guvernul Gheorghe Tătărescu.

5 ianuarie Constantin (Dinu) I.C. Brătianu este ales președinte al Partidului Național-Liberal.

9 februarie Constituirea Înțelegerii Balcanice (România, Grecia, Iugoslavia, Turcia).

11 martie Partidul Țărănesc (dr. Nicolae Lupu) fuzionează cu Partidul Național-Țărănesc.

7 aprilie Legea pentru apărarea ordinii în stat. Legea pentru lichidarea datoriilor agricole și urbane.

9 iunie Stabilirea relațiilor diplomatice între România și Uniunea Sovietică.

9 iulie Legea pentru simplificarea serviciilor publice și luarea unor măsuri financiare urgente.

16 iulie Legea pentru utilizarea personalului românesc în întreprinderi.

1935

2-6 februarie Comitetul Central Executiv al Partidului Național-Țărănesc votează noul program al acestui partid.

20 martie Se constituie partidul Totul pentru Țară, forma legală a Mișcării Legionare; președinte generalul Gh. Cantacuzino-Grănicerul.

29 martie Ia ființă organizația Frontul Românesc, condusă de Alexandru Vaida-Voevod.

14 iulie Crearea Partidului Național-Creștin; președinte de onoare, A.C. Cuza, președinte activ, Octavian Goga.

6 decembrie Acordul de Front Popular Antifascist, semnat la Țebea de Frontul Plugarilor, MADOSZ, Partidul Socialist și Uniunea Democratică.

1936

7 martie Germania a ocupat zona demilitarizată renană.

13 martie Premieră la Opera Mare din Paris a operei „Oedip" de George Enescu.

1 aprilie Legea pentru organizarea învățământului comercial.

3-6 aprilie Congresul studenților legionari, la Târgu Mureș.

22 iunie – 21 iulie Conferința de la Montreux; adoptarea Convenției privind Strâmtorile Mării Negre.

21 iulie Protocolul Titulescu-Litvinov, pentru încheierea unui pact de asistență mutuală între România și Uniunea Sovietică.

29 august Nicolae Titulescu este înlăturat din funcția de ministru al Afacerilor Străine al României.

14 noiembrie Înființarea Ministerului Aerului și Marinei.

1937

9 aprilie Consiliul de Coroană înlătură pe principele Nicolae din rândul familiei domnitoare.

16 aprilie Legea pentru organizarea învățământului industrial.

8 octombrie Înființarea organizației „Straja Țării".

17 noiembrie Guvernul Gheorghe Tătărescu.

25 noiembrie Pactul de neagresiune electorală semnat de Iuliu Maniu (Partidul Național-Țărănesc), Corneliu Zelea Codreanu (Mișcarea Legionară) și Gheorghe I. Brătianu (Partidul Național-Liberal-Georgist).

28 decembrie Guvernul Octavian Goga.

1938

10 ianuarie Fuziunea Partidului Național-Liberal (Constantin I.C. Brătianu) cu Partidul Național-Liberal (Gheorghe I. Brătianu).

21 ianuarie Decret-lege privind revizuirea cetățeniei evreilor din România.

10 februarie Instaurarea regimului de autoritate monarhică. Guvernul Miron Cristea; Decret-lege privind instituirea stării de asediu.

27 februarie Promulgarea unei noi Constituții.

30 martie Decret-lege pentru desființarea partidelor politice. Decret-lege pentru constituirea Consiliului de Coroană.

14 aprilie Decret-lege pentru apărarea ordinii în stat.

16 aprilie Arestarea lui Corneliu Zelea Codreanu; în urma a două procese, la 27 mai, este condamnat la 10 ani de închisoare.

6 mai Decret-lege pentru reforma electorală.

31 iulie Acord între Înțelegerea Balcanică și Bulgaria.

13 august Decret-lege pentru reforma administrativă.

21-22 august La Bled are loc ultima sesiune a Consiliului Permanent al Micii Înțelegeri.

29-30 septembrie Acordul de la München semnat de Franța, Marea Britanie, Germania și Italia prin care regiunea „sudetă" din Cehoslovacia este cedată Germaniei.

12 octombrie Decret-lege privind recunoașterea și funcționarea breslelor de lucrători, funcționari particulari și meseriași.

15 octombrie Înființarea Ministerului Înzestrării Armatei.

19-25 noiembrie Vizitele lui Carol al II-lea în Marea Britanie, Franța și Germania.

29-30 noiembrie Sunt asasinați în cursul nopții Corneliu Zelea Codreanu și alți 13 legionari.

15 decembrie Decret-lege pentru crearea Frontului Renașterii Naționale.

1939

6 martie Moartea patriarhului Miron Cristea, care deținea și funcția de prim-ministru.

7 martie Guvernul Armand Călinescu.

15 martie Armata germană ocupă Cehoslovacia.

23 martie Tratat asupra promovării raporturilor economice între România și Germania.

13 aprilie Marea Britanie și Franța acordă garanții unilaterale României și Greciei.

1 mai Congresul breslelor de lucrători, funcționari particulari și meseriași.

9 mai Decret-lege pentru reforma electorală.

23 august Pactul Molotov-Ribbentrop.

1 septembrie Izbucnirea celui de-al doilea război mondial.

6 septembrie România se declară țară neutră.

21 septembrie Armand Călinescu este asasinat de legionari. Guvernul Gheorghe Argeșanu.

28 septembrie Guvernul Constantin Argetoianu.

24 noiembrie Guvernul Gheorghe Tătărescu.

1940

2-4 mai Întrunirea Consiliului Permanent al Înțelegerii Balcanice.

8 mai Directivele Internaționalei Comuniste pentru Partidul Comunist din România.

27 mai Acord economic româno-german („Pactul Petrolului").

22 iunie Capitularea Franței. Frontul Renașterii Naționale se transformă în Partidul Națiunii.

26 și 27 iunie Notele ultimative ale Uniunii Sovietice, adresate României; Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța sunt anexate de U.R.S.S. (3 iulie 1940).

1 iulie România renunță la garanțiile Franței și Marii Britanii din 13 aprilie 1939.

4 iulie Guvernul Ion Gigurtu.

11 iulie România se retrage din Societatea Națiunilor.

15 iulie Scrisoarea lui Adolf Hitler către Carol al II-lea.

26 iulie Discuții Hitler-Gigurtu.

28 iulie Discuții Mussolini-Gigurtu.

8 august Decret-regal privind situația juridică a evreilor din România.

16-24 august Tratative româno-ungare la Turnu Severin.

17 august – 7 septembrie Tratative româno-bulgare la Craiova, în urma cărora România a cedat sudul Dobrogei (Cadrilaterul).

20 august Adoptarea unei legislații antisemite.

30 august „Arbitrajul" (dictatul) de la Viena, prin care Germania și Italia decid ca România să cedeze Ungariei o parte a Transilvaniei.

5 septembrie Generalul Ion Antonescu devine președintele Consiliului de Miniștri, însărcinat cu depline puteri (conducătorul Statului). Constituția din martie 1938 este suspendată.

6 septembrie Carol al II-lea renunță la tron în favoarea fiului său Mihai, care devine regele României.

REGII ȘI GUVERNELE ROMÂNIEI

REGII ROMÂNIEI

FERDINAND I (1914 sept. 28/oct. 11 – 1927 iul. 20)

MIHAI I (1927 iul. 20 – 1930 iun. 8; Regență (1927 iul. 20 – 1930 iun. 8)

CAROL AL II-LEA (1930 iun. 8 – 1940 sept. 6)

GUVERNELE ROMÂNIEI*

Guvernul Ion I.C. Brătianu (29 nov. 1918, stil vechi – 12 sept. 1919, stil nou)

Președintele Consiliului de Miniștri: Ion I.C. Brătianu
Ministerul de Interne: George G. Mârzescu
Ministerul Afacerilor Străine: Ion I.C. Brătianu
Ministerul de Finanțe: Oscar Kiriacescu
Ministerul de Justiție: Dimitrie Buzdugan
Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice: I. G. Duca (29 nov. – 12 dec. 1918); dr. Constantin Angelescu (12 dec. 1918 – 12 sept. 1919)
Ministerul de Război: generalul Arthur Văitoianu
Ministerul Agriculturii și Domeniilor: Fotin Enescu (29–30 nov. 1918); Alexandru Constantinescu, ad-interim (3–12 dec. 1918); I. G. Duca (12 dec. 1918 – 12 sept. 1919)
Ministerul Industriei și Comerțului: Alexandru Constantinescu
Ministerul Lucrărilor Publice: Anghel Saligny (29 nov. 1918–14 febr. 1919); Alexandru Constantinescu, ad-interim (14 febr. – 12 sept. 1919)
Ministru secretar de stat: Mihail Pherekyde
Ministru secretar de stat: (pentru Basarabia): Ion Inculeț
Ministru secretar de stat (pentru Basarabia): Daniel Ciugureanu

* Apud *Enciclopedia de istorie a României*, București, 2002, capitolul Guvernele României (autor Ion Mamina).

Ministru secretar de stat (pentru Transilvania): Alexandru Vaida-Voevod (17 dec. 1918 – 12 sept. 1919)
Ministru secretar de stat (pentru Transilvania): Vasile Goldiş (17 dec. 1918 – 12 sept. 1919)
Ministru secretar de stat (pentru Transilvania): Ştefan Cicio-Pop (17 dec. 1918 – 12 sept. 1919)
Ministru secretar de stat (pentru Bucovina): Ion Nistor (18 dec. 1918 – 12 sept. 1919)
Ministru secretar de stat (pentru Bucovina): Iancu Flondor (18 dec. 1918 – 1919)

Guvernul general Arthur Văitoianu (27 sept. – 28 nov. 1919)

Preşedintele Consiliului de Miniştri: generalul Arthur Văitoianu
Ministerul de Interne: generalul Arthur Văitoianu
Ministerul Afacerilor Străine: generalul Arthur Văitoianu, ad-interim (27 sept. – 15 oct.); Nicolae Mişu (15 oct. – 28 nov.)
Ministerul de Finanţe: generalul Ioan Popescu, ad-interim (27 sept. – 6 oct.); Ion N. Angelescu (6 oct. – 28 nov.)
Ministerul de Justiţie: Emanoil Miclescu
Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice: generalul Alexandru Lupescu
Ministerul de Război: generalul Ioan Răşcanu
Ministerul Agriculturii şi Domeniilor: generalul Ion Popovici
Ministerul Industriei şi Comerţului: generalul Ioan Popescu
Ministerul Lucrărilor Publice: generalul Ştefan Mihail
Ministru secretar de stat (pentru Basarabia): Ion Inculeţ
Ministru secretar de stat (pentru Basarabia): Daniel Ciugureanu
Ministru secretar de stat (pentru Bucovina): Ion Nistor
Ministru secretar de stat (pentru Transilvania): Alexandru Vaida-Voevod
Ministru secretar de stat (pentru Transilvania): Vasile Goldiş
Ministru secretar de stat (pentru Transilvania): Ştefan Cicio-Pop

Guvernul Alexandru Vaida-Voevod (1 dec. 1919 – 13 mart. 1920)

Preşedintele Consiliului de Miniştri: Alexandru Vaida-Voevod
Ministerul de Interne: generalul Alexandru Averescu (5 – 13 dec. 1919) Aurel Vlad, ad-interim (16–27 dec. 1919); dr. Nicolae Lupu (27 dec. 1919 – 13 mart. 1920)
Ministerul Afacerilor Străine: Alexandru Vaida-Voevod
Ministerul de Finanţe: Aurel Vlad (5 dec. 1919 – 23 febr. 1920); Mihai Popovici, ad-interim (23 febr. – 11 mart. 1920)
Ministerul de Justiţie: Ion Pelivan (5 dec. 1919 – 13 mart. 1920)
Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice: Octavian Goga (5 – 16 dec.1919); Ion Borcea (16 dec. 1919 – 13 mart. 1920)

Ministerul de Război: generalul Ioan Răşcanu (5 dec. 1919 – 2 mart. 1920); generalul Traian Moşoiu (2– 13 mart. 1920)
Ministerul Agriculturii şi Domeniilor: Victor Bontescu (5 dec. – 16 dec. 1919); Ion Mihalache (16 dec. 1919 – 12 mart. 1920)
Ministerul Industriei şi Comerţului: Aurel Vlad, ad-interim (5 – 16 dec. 1919); Victor Bontescu (16 dec. 1919 – 2 mart. 1920); Ion Borcea, ad-interim (2 – 13 mart. 1920)
Ministerul Lucrărilor Publice: Mihai Popovici (5 dec. 1919 – 13 mart. 1920)
Ministru de stat (pentru Basarabia): Ion Inculeţ, din 5 dec. 1919
Ministru de stat (pentru Basarabia): Pantelimon Halippa (5 dec. 1919 – 13 mart. 1920)
Ministru de stat (pentru Bucovina): Ion Nistor (5 dec. 1919 – 13 mart. 1920)
Ministru de stat (pentru Transilvania): Ştefan Cicio-Pop (5 dec. 1919 – 13 mart. 1920)
Ministru de stat dr. Ion Cantacuzino (5 dec. 1919 – 13 mart. 1920)

Guvernul general Alexandru Averescu (13 mart. 1920 – 13 dec. 1921)

Preşedintele Consiliului de Miniştri: generalul Alexandru Averescu
Ministerul de Interne: generalul Alexandru Averescu (13 mart. – 13 iun. 1920); Constantin Argetoianu (13 iun. 1920 – 13 dec. 1921)
Ministerul Afacerilor Străine: Duiliu Zamfirescu (13 mart. – 13 iun. 1920); Take Ionescu (13 iun. 1920 – 11 dec. 1921)
Ministerul de Finanţe: Constantin Argetoianu (13 mart. – 13 iun. 1920); Nicolae Titulescu (13 iun. 1920 – 13 dec. 1921)
Ministerul de Justiţie: Constantin Argetoianu, ad-interim (13 – 30 mart. 1920); Matei Cantacuzino (30 mart. – 27 aug. 1920); Dimitrie Grecianu (27 aug. – 9 dec. 1920 (ad-interim 27 aug. – 16 nov. 1920); Take Ionescu, ad-interim (9 dec. 1920 – 1 ian. 1921); Mihail Antonescu (1 ian. – 11 dec. 1921)
Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice: Petre P. Negulescu (13 mart. – 13 iun. 1920)
Ministerul Instrucţiunii: Petre P. Negulescu (13 iun. 1920 – 13 dec. 1921)
Ministerul Cultelor şi Artelor: Octavian Goga (13 iun. 1920 – 13 dec. 1921)
Ministerul de Razboi: generalul Ioan Răşcanu
Ministerul Agriculturii şi Domeniilor: Theodor Cudalbu (13 mart. 1920 – 1 aug. 1921)
Ministerul Agriculturii: Constantin Garoflid (1 aug. – 13 dec. 1921)
Ministerul Domeniilor: Theodor Cudalbu (1 aug. – 13 dec. 1921)
Ministerul Industriei şi Comerţului: Octavian Tăslăuanu (13 mart. – 16 nov. 1920); generalul Alexandru Averescu (16 nov. 1920 – 13 dec. 1921)
Ministerul Lucrărilor Publice: generalul Gheorghe Văleanu (13 mart. – 13 iun. 1920); Dimitrie Grecianu (13 iun. – 6 nov. 1920); Octavian Tăslăuanu (16 nov. 1920 – 1 ian. 1921); Ion Petrovici (1 ian. – 13 dec. 1921)
Ministerul Comunicaţiilor: generalul Gheorghe Văleanu (13 iun. 1920 –13 dec. 1921)
Ministerul Muncii şi Ocrotirii Sociale: Grigore Trancu-Iaşi (30 mart. 1920 – 13 dec. 1921)
Ministru de stat: Ion Inculeţ (13 mart. – 2 mai 1920); Sergiu Niţă (2 mai 1920 – 13 dec. 1921)
Ministru de stat: Ion Nistor (13 mart. – 2 mai 1920); Ion V. Stârcea (2 mai – 1 nov. 1920)

Ministru de stat: Anton Mocsonyi (13 mart. – 1 nov. 1920)
Ministru de stat: Grigore Trancu-Iași (13 – 30 mart. 1920)
Ministru de stat: Vasile Goldiș (18 mart. 1920 – 13 dec. 1921)
Ministru de stat: Octavian Goga (18 mart. – 13 iun. 1920)
Ministru de stat, președintele Comitetului Agrar: Constantin Garoflid (3 apr. 1920 – 1 aug. 1921)
Ministru de stat: Petru Groza (16 apr. – 13 dec. 1921)
Ministru de stat: Dori Popovici (16 apr. – 13 dec. 1921)

Guvernul Take Ionescu
(17 dec. 1921 – 17 ian. 1922)

Președintele Consiliului de Miniștri: Take Ionescu
Ministerul de Interne: Ion Cămărășescu
Ministerul Afacerilor Străine: Gheorghe Derussi
Ministerul de Finanțe: Take Ionescu
Ministerul de Justiție: Stelian Popescu
Ministerul Instrucțiunii Publice: Gheorghe Gh. Mironescu
Ministerul Cultelor și Artelor: Vasile Dumitrescu-Brăila
Ministerul de Război: generalul Ștefan Holban
Ministerul Agriculturii: Dumitru Dumitrescu
Ministerul Domeniilor: Mihail Vlădescu
Ministerul Industriei și Comerțului: Mihail Oromolu (17 dec. 1921 – 2 ian. 1922); Gheorghe Lucasievici, ad-interim (2–17 ian. 1922)
Ministerul Lucrărilor Publice: Gheorghe Lucasievici
Ministerul Comunicațiilor: Constantin Cihodariu
Ministerul Muncii și Ocrotirii Sociale: Constantin Xeni
Ministru de stat: Caius Brediceanu
Ministru de stat: Dimitrie Bogos (5 – 17 ian. 1922)

Guvernul Ion I.C. Brătianu
(19 ian. 1922 – 27 mart. 1926)

Președintele Consiliului de Miniștri: Ion I.C. Brătianu
Ministerul de Interne: generalul Arthur Văitoianu (19 ian. 1922 – 30 oct. 1923); Ion I.C. Brătianu (30 oct. 1923 – 27 mart. 1926)
Ministerul Afacerilor Străine: I.G. Duca
Ministerul de Finanțe: Vintilă I.C. Brătianu
Ministerul de Justiție: Ioan Th. Florescu (19 ian. 1922 – 30 oct. 1923); George G. Mârzescu (30 oct. 1923 – 27 mart. 1926)
Ministerul Instrucțiunii Publice: dr. Constantin Angelescu
Ministerul Cultelor și Artelor: Constantin Banu (19 ian. 1922 – 30 oct. 1923); Alexandru Lapedatu (30 oct. 1923 – 27 mart. 1926)

Ministerul de Război: Ion I.C. Brătianu (19 ian. – 25 mart. 1922); generalul Gheorghe Mărdărescu(25 mart. 1922 – 27 mart. 1926)
Ministerul Agriculturii: Alexandru Constantinescu (19 ian. – 10 apr. 1922)
Ministerul Domeniilor: Alexandru Constantinescu, ad-interim (19 ian. – 10 apr. 1922)
Ministerul Agriculturii și Domeniilor: Alexandru Constantinescu (10 apr. 1922 – 27 mart. 1926)
Ministerul Industriei și Comerțului: Vasile P. Sassu (19 ian. 1922 – 30 oct. 1923); Tancred Constantinescu (30 oct. 1923 – 27 mart. 1926)
Ministerul Lucrărilor Publice: Constantin Banu, ad-interim (19 – 24 ian. 1922); Aurel Cosma (24 ian. 1922 – 30 oct. 1923); generalul Traian Moșoiu (30 oct. 1923 – 27 mart. 1926)
Ministerul Comunicațiilor: dr. Constantin Angelescu, ad-interim (19 – 24 ian. 1922); generalul Traian Moșoiu (24 ian. 1922 – 30 oct. 1923); generalul Arthur Văitoianu (30 oct. 1923 –27 mart. 1926)
Ministerul Muncii și Ocrotirii Sociale: George G. Mârzescu (19 ian. – 26 apr. 1922)
Ministerul Sănătății Publice, Muncii și Ocrotirii Sociale: George G. Mârzescu (26 apr. 1922 –30 oct. 1923); Nicolae N. Săveanu (30 oct. – 3 nov. 1923)
Ministerul Muncii, Cooperației și Asigurării Sociale: Nicolae Chirculescu (3 nov. 1923 – 27 mart. 1926)
Ministerul Muncii și Ocrotirii Sociale: Nicolae Săveanu (3 nov. 1923 – 27 mart. 1926)
Ministru de stat: Ion Inculeț
Ministru de stat: Ion Nistor

Guvernul general Alexandru Averescu
(30 mart. 1926 – 4 iun. 1927)

Președintele Consiliului de Miniștri: generalul Alexandru Averescu
Ministerul de Interne: Octavian Goga
Ministerul Afacerilor Străine: Ion M. Mitilineu
Ministerul de Finanțe: Ion Lapedatu (30 mart. 1926 – 19 mart. 1927); generalul Alexandru Averescu (19 mart. – 4 iun. 1927)
Ministerul de Justiție: Theodor Cudalbu
Ministerul Instrucțiunii Publice: Petre P. Negulescu (30 mart. – 8 iul. 1926); general Alexandru Averescu, ad-interim (8–14 iul. 1926); Ion Petrovici (14 iul. 1926 – 4 iun. 1927)
Ministerul Cultelor și Artelor: Vasile Goldiș
Ministerul de Război: generalul Ludovic Mircescu
Ministerul Agriculturii și Domeniilor: Constantin Garoflid
Ministerul Industriei și Comerțului: generalul Constantin Coandă (30 mart. – 8 iul. 1926); Ion M. Mitilineu, ad-interim (8–14 iul. 1926); Mihail Berlescu (14 iul. 1926 – 4 iun. 1927)
Ministerul Lucrărilor Publice: Petru Groza (30 mart. – 14 iul. 1926); Constantin Meissner (14 iul. 1926 – 4 iun. 1927)
Ministerul Comunicațiilor: generalul Gheorghe Văleanu
Ministerul Muncii, Cooperației și Asigurării Sociale: Grigore Trancu-Iași
Ministerul Sănătății Publice și Ocrotirii Sociale: Ioan Lupaș
Ministru de stat: Niță Sergiu

Ministru de stat: Dori Popovici
Ministru de stat: Ion Petrovici (30 mart. – 14 iul. 1926)
Ministru de stat: Petru Groza (14 iul. 1926 – 4 iun. 1927)
Ministru de stat: general Constantin Coandă (10 aug. 1926 – 13 nov. 1926)
Ministru de stat: generalul Ioan Răşcanu (13 ian. – 4 iun. 1927)

Guvernul Barbu Ştirbey
(4 – 20 iun. 1927)

Preşedintele Consiliului de Miniştri: Barbu Ştirbey
Ministerul de Interne: Barbu Ştirbey
Ministerul Afacerilor Străine: Barbu Ştirbey, ad-interim
Ministerul de Finanţe: Barbu Ştirbey, ad-interim (4–6 iun.); Mihai Popovici (6–21 iun.)
Ministerul de Justiţie: Stelin Popescu
Ministerul Instrucţiunii Publice: dr. Nicolae Lupu
Ministerul Cultelor şi Artelor: Alexandru Lapedatu
Ministerul de Război: generalul Paul Angelescu
Ministerul Agriculturii şi Domeniilor: Constantin Argetoianu
Ministerul Industriei şi Comerţului: Constantin Argetoianu, ad-interim (4–6 iun.); Ludovic Mrazec (6–20 iun.)
Ministerul Lucrărilor Publice: Constantin Dimitriu, ad-interim (4–6 iun.); Pantelimon Halippa 6–20 iun.)
Ministerul Comunicaţiilor: Constantin Dimitriu
Ministerul Muncii, Cooperaţiei şi Asigurării Sociale: Alexandru Lapedatu, ad-interim (4–6 iun.); Grigore Iunian (6–20 iun.)
Ministerul Sănătăţii Publice şi Ocrotirilor Sociale: dr. Nicolae Lupu, ad-interim (4–6 iun.); Ion Inculeţ (6–20 iun.)

Guvernul Ion I.C. Brătianu
(22 iun. – 24 nov. 1927)

Preşedintele Consiliului de Miniştri: Ion I.C. Brătianu
Ministerul de Interne: I. G. Duca
Ministerul Afacerilor Străine: Ion I.C. Brătianu (22 iun. – 6 iul.); Nicolae Titulescu (6 iul. – 24 nov.)
Ministerul de Finanţe: Vintilă I.C. Brătianu
Ministerul de Justiţie: Stelian Popescu
Ministerul Instrucţiunii Publice: dr. Constantin Angelescu
Ministerul Cultelor şi Artelor: Alexandru Lapedatu
Ministerul de Război: generalul Paul Angelescu
Ministerul Agriculturii şi Domeniilor: Constantin Argetoianu
Ministerul Industriei şi Comerţului: Ludovic Mrazec
Ministerul Lucrărilor Publice: Ion Nistor

Ministerul Comunicaţiilor: Constantin Dimitriu
Ministerul Muncii, Cooperaţiei şi Asigurării Sociale: dr. Nicolae Lupu
Ministerul Sănătăţii Publice şi Ocrotirii Sociale: Ion Inculeţ

Guvernul Vintilă I.C. Brătianu
(24 nov. 1927 – 3 nov. 1928)

Preşedintele Consiliului de Miniştri: Vintilă I.C. Brătianu
Ministerul de Interne: I. G. Duca
Ministerul Afacerilor Străine: Nicolae Titulescu ((24 nov. 1927 – 30 iul. 1928); Vintilă I.C. Brătianu, ad-interim (30 iul. – 15 sept. 1928); Constantin Argetoianu, ad-interim (15 sept. – 3 nov. 1928)
Ministerul de Finanţe: Vintilă I.C. Brătianu
Ministerul de Justiţie: Stelian Popescu
Ministerul Instrucţiunii Publice: dr. Constantin Angelescu
Ministerul Cultelor şi Artelor: Alexandru Lapedatu
Ministerul de Război: generalul Paul Angelescu
Ministerul Agriculturii şi Domeniilor: Constantin Argetoianu
Ministerul Industriei şi Comerţului: Ludovic Mrazec
Ministerul Lucrărilor Publice: Ion Nistor
Ministerul Comunicaţiilor: Constantin Dimitriu
Ministerul Muncii, Cooperaţiei şi Asigurării Sociale: dr. Nicolae Lupu
Ministerul Sănătăţii Publice şi Ocrotirilor Sociale: Ion Inculeţ

Guvernul Iuliu Maniu
(10 nov. 1928 – 7 iun. 1930)

Preşedintele Consiliului de Miniştri: Iuliu Maniu
Ministerul de Interne: Alexandru Vaida-Voevod
Ministerul Afacerilor Străine: Gheorghe Gh. Mironescu
Ministerul de Finanţe: Mihai Popovici (10 nov. 1928 – 15 oct. 1929); Iuliu Maniu, ad-interim (15–26 oct. 1929); Virgil Madgearu (26 oct. 1929 – 7 iun. 1930; ad-interim, 26 oct. – 14 nov. 1929)
Ministerul de Justiţie: Grigore Iunian (10 nov. 1928 – 7 mart. 1930); Voicu Niţescu (7 mart. – 7 iun. 1930)
Ministerul Instrucţiunii Publice: Nicolae Costăchescu (10 nov. 1928 – 14 nov. 1929)
Ministerul Cultelor şi Artelor: Aurel Vlad (10 nov. 1928 – 14 nov. 1929)
Ministerul Instrucţiunii Publice şi Cultelor: Nicolae Costăchescu (14 nov. 1929 – 7 iun. 1930)
Ministerul de Război (al Armatei, din 14 nov. 1929): generalul Henri Cihosky (14 nov. 1928 – 5 apr. 1930); Iuliu Maniu, ad-interim (5–14 apr. 1930); generalul Nicolae Condeescu (14 apr. – 7 iun. 1930)
Ministerul Agriculturii şi Domeniilor: Ion Mihalache

Ministerul Industriei și Comerțului: Virgil Madgearu (10 nov. 1928– 14 nov. 1929); Aurel Vlad (14 nov. 1929 – 7 mart. 1930); Eduard Mirto (7 mart. – 7 iun. 1930)
Ministerul Lucrărilor Publice: Pantelimon Halippa, ad-interim (10 nov. 1928 – 14 nov. 1929)
Ministerul Comunicațiilor: generalul Nicolae Alevra (10 nov. 1928 – 11 mai 1929); Virgil Madgearu, ad-interim (11 mai – 15 oct. 1929); Voicu Nițescu, ad-interim (15 oct. – 14 nov. 1929)
Ministerul Lucrărilor Publice și Comunicațiilor: Pantelimon Halippa, ad-interim (14 nov. 1929 – 7 iun. 1930)
Ministerul Muncii, Cooperației și Asigurărilor Sociale: Sever Dan (10 nov. 1928 – 14 nov. 1929)
Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale: Ion Răducanu (14 nov. 1929 – 7 iun. 1930)
Ministru de stat: Sever Bocu
Ministru de stat: Voicu Nițescu (10 nov. 1928 – 7 mart. 1930)
Ministru de stat: Pantelimon Halippa

Guvernul Gheorghe Gh. Mironescu
(7–8 iun. 1930)

Președintele Consiliului de Miniștri: Gheorghe Gh. Mironescu
Ministerul de Interne: Mihai Popovici
Ministerul Afacerilor Străine: Gheorghe Gh. Mironescu
Ministerul de Finanțe: Ion Răducanu
Ministerul de Justiție: Voicu Nițescu
Ministerul Instrucțiunii Publice și Cultelor: Ion Lugoșianu
Ministerul Armatei: generalul Nicolae Condeescu
Ministerul Agriculturii și Domeniilor: Ion Mihalache
Ministerul Industriei și Comerțului: Eduard Mirto
Ministerul Lucrărilor Publice și Comunicațiilor: Pantelimon Halippa
Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale: Dumitru R. Ioanițescu

Guvernul Iuliu Maniu
(13 iun. – 8 oct. 1930)

Președintele Consiliului de Miniștri: Iuliu Maniu
Ministerul de Interne: Alexandru Vaida-Voevod
Ministerul Afacerilor Străine: Gheorghe Gh. Mironescu
Ministerul de Finanțe: Mihai Popovici
Ministerul de Justiție: Grigore Iunian
Ministerul Instrucțiunii Publice și Cultelor: Nicolae Costăchescu
Ministerul Armatei: generalul Nicolae Condeescu
Ministerul Agriculturii și Domeniilor: Ion Mihalache
Ministerul Industriei și Comerțului: Virgil Madgearu
Ministerul Lucrărilor Publice și Comunicațiilor: Mihail Manoilescu

Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirii Sociale: Pantelimon Halippa, ad-interim
Ministru de stat. Pantelimon Halippa

Guvernul Gheorghe Gh. Mironescu
(10 oct. 1930 – 4 apr. 1931)

Președintele Consiliului de Miniștri: Gheorghe Gh. Mironescu
Ministerul de Interne: Ion Mihalache
Ministerul Afacerilor Străine: Gheorghe Gh. Mironescu
Ministerul de Finanțe: Mihai Popovici
Ministerul de Justiție: Grigore Iunian (10 oct. – 6 dec. 1930); Voicu Nițescu (6 dec. 1930 – 4 apr. 1931)
Ministerul Instrucțiunii Publice și Cultelor: Nicolae Costăchescu
Ministerul Armatei: generalul Nicolae Condeescu
Ministerul Agriculturii și Domeniilor: Virgil Madgearu
Ministerul Industriei și Comerțului: Mihail Manoilescu
Ministerul Lucrărilor Publice și Comunicațiilor: Voicu Nițescu (10 oct. – 6 dec. 1930); Ion Răducanu (6 dec. 1930 – 4 apr. 1931)
Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale: Emil Hațieganu
Ministru de stat. Pantelimon Halippa

Guvernul Nicolae Iorga
(18 apr. 1931 – 31 mai 1932)

Președintele Consiliului de Miniștri: Nicolae Iorga
Ministerul de Interne: Nicolae Iorga, ad-interim (18 apr. – 7 mai 1931); Constantin Argetoianu, ad-interim (7 mai 1931 – 31 mai 1932)
Ministerul Afacerilor Străine: Constantin Argetoianu, ad-interim (18–27 apr. 1931); Dimitrie I. Ghica (27 apr. 1931 – 31 mai 1932)
Ministerul de Finanțe: Constantin Argetoianu
Ministerul de Justiție: Constantin Hamangiu (18 apr. 1931 – 7 ian. 1932); Victor Vâlcovici, ad-interim (7–9 ian. 1932); Valeriu Pop (9 ian. – 31 mai 1932)
Ministerul Instrucțiunii Publice și Cultelor: Nicolae Iorga
Ministerul Armatei: generalul Constantin Ștefănescu-Amza
Ministerul Agriculturii și Domeniilor: Gheorghe Ionescu-Șișești
Ministerul Industriei și Comerțului: Mihail Manoilescu (18 apr. – 14 iul. 1931); Nicolae Vasilescu-Karpen (14 iul. 1931 – 12 mai 1932); Gheorghe Tașcă (12–31 mai 1932)
Ministerul Lucrărilor Publice și Comunicațiilor: Victor Vâlcovici
Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirii Sociale: dr. Ion Cantacuzino
Ministru de stat: Iuliu Hațieganu (29 apr. – 14 iul. 1931); Valeriu Pop (14 iul. 1931 – 9 ian. 1932)
Ministru de stat: generalul Ioan Rășcanu (22 iun. 1931 – 31 mai 1932)
Ministru de stat: Vladimir Cristi (16 ian. – 12 mai 1932)

Guvernul Alexandru Vaida-Voevod
(6 iun. – 10 aug. 1932)

Preşedintele Consiliului de Miniştri: Alexandru Vaida-Voevod
Ministerul de Interne: Alexandru Vaida-Voevod
Ministerul Afacerilor Străine: Alexandru Vaida-Voevod, ad-interim
Ministerul de Finanţe: Gheorghe Gh. Mironescu
Ministerul de Justiţie: Virgil Potârcă
Ministerul Instrucţiunii Publice şi Cultelor: Ion Lugoşianu, ad-interim (6–9 iun.); Dimitrie Gusti (9 iun. – 10 aug.)
Ministerul Apărării Naţionale: generalul Constantin Ştefănescu-Amza
Ministerul Agriculturii şi Domeniilor: Virgil Potârcă, ad-interim (6–9 iun.); Voicu Niţescu (7 iun. – 10 aug.)
Ministerul Industriei şi Comerţului: Ion Lugoşianu
Ministerul Lucrărilor Publice şi Comunicaţiilor: Gheorghe G. Mironescu, ad-interim (6–7 iun.); Ion Gr. Perieţeanu (7 iun. – 10 aug.)
Ministerul Muncii, Sănătăţii şi Ocrotirilor Sociale: Alexandru Vaida-Voevod, ad-interin (7–9 iun.); Dumitru R. Ioaniţescu (9 iun. – 10 aug.)
Ministru de stat: Pantelimon Halippa
Ministru de stat: Emil Haţieganu

Guvernul Alexandru Vaida-Voevod
(11 aug. – 17 oct. 1932)

Preşedintele Consiliului de Miniştri: Alexandru Vaida-Voevod
Ministerul de Interne: Ion Mihalache
Ministerul Afacerilor Străine: Alexandru Vaida-Voevod
Ministerul de Finanţe: Gheorghe Gh. Mironescu
Ministerul de Justiţie: Mihai Popovici
Ministerul Instrucţiunii Publice şi Cultelor: Dimitrie Gusti
Ministerul Apărării Naţionale: generalul Nicolae Samsonovici
Ministerul Agriculturii şi Domeniilor: Voicu Niţescu
Ministerul Industriei şi Comerţului: Virgil Madgearu
Ministerul Lucrărilor Publice şi Comunicaţiilor: Eduard Mirto
Ministerul Muncii, Sănătăţii şi Ocrotirii Sociale: Dumitru R. Ioaniţescu
Ministru de stat: Emil Haţieganu
Ministru de stat: Pantelimon Halippa

Guvernul Iuliu Maniu
(20 oct. 1932 – 12 ian. 1933)

Preşedintele Consiliului de Miniştri: Iuliu Maniu
Vicepreşedintele Consiliului de Miniştri: Gheorghe Gh. Mironescu

Ministerul de Interne Ion Mihalache (20 oct. 1932 – 8 ian. 1933)
Ministerul Afacerilor Străine: Nicolae Titulescu
Ministerul de Finanţe: Virgil Madgearu
Ministerul de Justiţie: Mihai Popovici
Ministerul Instrucţiunii Publice şi Cultelor: Dimitrie Gusti
Ministerul Apărării Naţionale: generalul Nicolae Samsonovici
Ministerul Agriculturii şi Domeniilor: Voicu Niţescu
Ministerul Industriei şi Comerţului: Ion Lugoşianu
Ministerul Lucrărilor Publice şi Comunicaţiilor: Eduard Mirto
Ministerul Muncii, Sănătăţii şi Ocrotirii Sociale: Dumitru R. Ioaniţescu
Ministru de stat: Pantelimon Halippa
Ministru de stat: Teofil Sauciuc-Săveanu
Ministru de stat: Gheorghe Crişan

Guvernul Alexandru Vaida-Voevod
(14 ian. – 9 nov. 1933)

Preşedintele Consiliului de Miniştri: Alexandru Vaida-Voevod
Vicepreşedintele Consiliului de Miniştri: Gheorghe Gh. Mironescu
Ministerul de Interne: Gheorghe G. Mironescu
Ministerul Afacerilor Străine: Nicolae Titulescu
Ministerul de Finanţe: Virgil Madgearu
Ministerul de Justiţie: Mihai Popovici
Ministerul Instrucţiunii Publice şi Cultelor: Dimitrie Gusti
Ministerul Apărării Naţionale: generalul Nicolae Samsonovici
Ministerul Agriculturii şi Domeniilor: Voicu Niţescu
Ministerul Industriei şi Comerţului: Ion Lugoşianu (14 iun. 14 iun.); Alexandru Vaida-Voevod (14 iun. – 9 nov.)
Ministerul Lucrărilor Publice şi Comunicaţiilor: Eduard Mirto
Ministerul Muncii, Sănătăţii şi Ocrotirii Sociale: Dumitru R. Ioaniţescu
Ministru de stat: Pantelimon Halippa
Ministru de stat: Teofil Sauciuc-Săveanu
Ministru de stat: Emil Haţieganu

Guvernul I. G. Duca
(14 nov. 1933 – 3 ian. 1934)

Preşedintele Consiliului de Miniştri: I. G. Duca (14 nov. – 29 dec. 1933); dr. Constantin Angelescu (30 dec. 1933 – 3 ian. 1934)
Ministerul de Interne: Ion Inculeţ
Ministerul Afacerilor Străine: Nicolae Titulescu
Ministerul de Finanţe: Constantin (Dinu) I.C. Brătianu

Ministerul de Justiţie: Victor Antonescu
Ministerul Instrucţiunii Publice şi Cultelor: dr. Constantin Angelescu
Ministerul Apărării Naţionale: generalul Nicolae Uică
Ministerul Agriculturii şi Domeniilor: Gheorghe Cipăianu
Ministerul Industriei şi Comerţului: Gheorghe Tătărescu
Ministerul Lucrărilor Publice şi Comunicaţiilor: Richard Franasovici
Ministerul Muncii, Sănătăţii şi Ocrotirii Sociale: Constantin Dimitriu
Ministru de stat: Ion Nistor
Ministru de stat: Alexandru Lapedatu
Ministru de stat: generalul Paul Angelescu

Guvernul Gheorghe Tătărescu (5 ian. 1934–14 noiembrie 1937)

Preşedintele Consiliului de Miniştri: Gheorghe Tătărescu
Vicepreşedintele Consiliului de Miniştri şi ministru de stat: Ion Inculeţ (29 aug. 1936–14 nov. 1937).
Ministerul de Interne: Ion Inculeţ (5 ian. 1934–29 aug. 1936); Dumitru Iuca (29 aug. 1936–23 febr. 1937); Gheorghe Tătărescu (23 febr.–14 nov. 1937).
Ministerul Afacerilor Străine: Nicolae Titulescu (10 ian.–28 sept. 1934); Gheorghe Tătărescu — ad-interim (2–10 oct. 1934); Nicolae Titulescu (10 oct. 1934–29 aug. 1936); Victor Antonescu (29 aug. 1936–14 nov. 1937).
Ministerul de Finanţe: Victor Slăvescu (5 ian. 1934–1 febr. 1935); Victor Antonescu (1 febr. 1935–29 aug. 1936); Mircea Cancicov (29 aug. 1936–14 nov. 1937).
Ministerul de Justiţie: Victor Antonescu (5 ian. 1934–1 febr. 1935); Valeriu Pop (1 febr. 1935–29 aug. 1936); Mircea Djuvara (29 aug. 1936–23 febr. 1937); Vasile P. Sassu (23 febr.–14 nov. 1937).
Ministerul Instrucţiunii Publice, Cultelor şi Artelor: dr. Constantin Angelescu (din 15 nov. 1936, Ministerul Educaţiei Naţionale).
Ministerul Cultelor şi Artelor: (la Ministerul Instrucţiunii Publice, Cultelor şi Artelor: Alexandru Lapedatu (2 oct. 1934–29 aug. 1936); Victor Iamandi (29 aug. 1936–10 mart. 1937).
Ministerul Apărării Naţionale: generalul Nicolae Uică (5 ian.–31 mai 1934): Gheorghe Tătărescu; ad-interim (31 mai–27 iul. 1934); generalul Paul Angelescu (27 iul. 1934–28 aug. 1937); Radu Irimescu — ad-interim (28 aug.–4 sept. 1937); generalul Constantin Ilasievici (4 sept.–14 nov. 1937).
Ministerul Armamentului (la Ministerul Apărării Naţionale): Gheorghe Tătărescu (27 iul. 1934–23 febr. 1937).
Ministerul Aerului şi Marinei: Nicolae Gh. Caranfil (14 nov. 1936–3 ian. 1937); Gheorghe Tătărescu — ad-interim (3–7 ian. 1937); Radu Irimescu (7 ian.–14 nov. 1937).
Ministerul Agriculturii şi Domeniilor: Gheorghe Cipăianu (5 ian.–26 febr. 1934); Vasile P. Sassu (26 febr. 1934–23 febr. 1937; ad-interim 23 febr.–14 nov. 1937)
Ministerul Industriei şi Comerţului: Gheorghe Tătărescu (5–30 ian. 1934); Vasile P. Sassu (30 ian.–26 febr. 1934); Nicolae Theodorescu (26 febr.–1 oct. 1934); Victor Slăvescu — ad-interim (2–5 oct. 1934); Ion Manolescu-Strunga (5 oct. 1934–1 aug. 1935); Ion Costinescu — ad-interim (1 aug.–23 sept. 1935); Ion Costinescu (23 sept. 1935–29 aug. 1936); Valeriu Pop (29 aug. 1936–14 nov. 1938).

Ministerul Lucrărilor Publice şi Comunicaţiilor: Richard Franasovici
Ministerul Muncii, Sănătăţii şi Ocrotirii Sociale: Constantin D. Dumitriu (5 ian.–26 febr. 1934); dr. Ion Costinescu (26 febr. 1934–23 sept. 1935); Ion Nistor (23 sept. 1935–29 aug. 1936); dr. Ion Costinescu (29 aug. 1936–14 nov. 1937).
Ministru de stat: Ion Nistor (5 ian.–9 iun. 1934)
Ministerul Muncii la Ministerul Muncii, Sănătăţii şi Ocrotirii Sociale: Ion Nistor (9 iun. 1934–23 sept. 1935; 29 aug. 1936–14 nov. 1937)
Ministru de stat: Alexandru Lapedatu (5 ian.–9 iun. 1934).
Ministerul Cultelor şi Artelor la Ministerul Instrucţiunii, Cultelor şi Artelor: Alexandru Lapedatu (9 iun.–1 oct. 1934).
Ministru de stat: generalul Paul Angelescu (5 ian.–27 iul. 1934).
Ministru de stat: Constantin Xeni (26 febr.–1 oct. 1934).
Ministru de stat: Valeriu Pop (2 oct. 1934–29 aug. 1936).
Ministru de stat: Victor Iamandi (2 oct. 1934–29 aug. 1936).
Ministru de stat: Alexandru Lapedatu (14 nov. 1934–16 nov. 1936; 20 mart.–14 nov. 1937).
Ministru de stat: Dumitru Iuca (23 febr.–7 apr. 1937).
Ministru de stat: Mircea Djuvara (23 febr.–7 apr. 1937).

Guvernul Gheorghe Tătărescu (17 nov. – 28 dec. 1937)

Preşedintele Consiliului de Miniştri: Gheorghe Tătărescu
Ministerul de Interne: Richard Franasovici
Ministerul Afacerilor Străine: Victor Antonescu
Ministerul de Finanţe: Mircea Cancicov
Ministerul de Justiţie: Vasile P. Sassu
Ministerul Instrucţiunii Publice: dr. Constantin Angelescu
Ministerul Cultelor şi Artelor: Victor Iamandi
Ministerul Apărării Naţionale: generalul Constantin Ilasievici
Ministerul Aerului şi Marinei: Radu Irimescu
Ministerul Agriculturii şi Domeniilor: Gheorghe Ionescu-Şişeşti
Ministerul Industriei şi Comerţului: Ion Bujoiu
Ministerul Lucrărilor Publice şi Comunicaţiilor: Ion Inculeţ
Ministerul Muncii, Sănătăţii şi Ocrotirii Sociale: dr. Ion Costinescu
Ministerul Muncii (la Ministerul Muncii, Sănătăţii şi Ocrotirii Sociale): Ion Nistor
Ministerul Cooperaţiei (la Ministerul Agriculturii şi Domeniilor): Mihail Negură
Ministru de stat: Valeriu Pop
Ministru de stat: Ion Manolescu-Strunga

Guvernul Octavian Goga (28 dec. 1937 – 10 febr. 1938)

Preşedintele Consiliului de Miniştri: Octavian Goga
Ministerul de Interne: Armand Călinescu

Ministerul Afacerilor Străine: Istrate Micescu
Ministerul de Finanţe: Eugen Savu
Ministerul de Justiţie: Vasile Rădulescu-Mehedinţi
Ministerul Educaţiei Naţionale: Ion Petrovici
Ministerul Cultelor şi Artelor: Ioan Lupaş
Ministerul Apărării Naţionale: generalul Ion Antonescu
Ministerul Aerului şi Marinei: Radu Irimescu
Ministerul Agriculturii şi Domeniilor: Virgil Potârcă, ad-interim (20 dec. 1937– 8 ian. 1938); Dumitru R. Ioaniţescu (8 ian. – 10 febr. 1938)
Ministerul Muncii: Gheorghe A. Cuza
Ministerul Cooperaţiei (la Ministerul Agriculturii şi Domeniilor): Stan Ghiţescu
Ministerul Industriei şi Comerţului: Ion Gigurtu
Ministerul Muncii, Sănătăţii şi Ocrotirii Sociale: George Banu
Ministru secretar de stat: Alexandru C. Cuza
Ministru secretar de stat: Silviu Dragomir (30 dec. 1937 – 10 febr. 1938)

Guvernul Patriarh Miron Cristea (10 febr. – 30 mart. 1938)

Preşedintele Consiliului de Miniştri: patriarhul Miron Cristea
Ministru de stat: mareşalul Alexandru Averescu
Ministru de stat: generalul Arthur Văitoianu
Ministru de stat: Alexandru Vaida-Voevod
Ministru de stat: Nicolae Iorga
Ministru de stat: dr. Constantin Angelescu
Ministru de stat: Gheorghe Tătărescu
Ministerul de Interne: Armand Călinescu
Ministerul Afacerilor Străine: Gheorghe Tătărescu, ad-interim
Ministerul de Finanţe: Mircea Cancicov
Ministerul de Justiţie: Mircea Cancicov, ad-interim
Ministerul Educaţiei Naţionale: Victor Iamandi
Ministerul Cultelor şi Artelor: Victor Iamandi, ad-interim
Ministerul Apărării Naţionale: generalul Ion Antonescu
Ministerul Aerului şi Marinei: generalul Ion Antonescu, ad-interim
Ministerul Agriculturii, Domeniilor şi Cooperaţiei: Gheorghe Ionescu-Şişeşti
Ministerul Industriei şi Comerţului: Constantin Argetoianu
Ministerul Lucrărilor Publice şi Comunicaţiilor: Constantin Angelescu
Ministerul Muncii: Voicu Niţescu
Ministerul Muncii, Sănătăţii şi Ocrotirii Sociale: dr. Ion Costinescu

Guvernul Patriarh Miron Cristea (30 mart. 1938 – 6 martie 1939)

Preşedintele Consiliului de Miniştri: patriarhul Miron Cristea.
Vicepreşedintele Consiliului de Miniştri: Armand Călinescu (1 febr.–7 mart. 1939).

Ministerul de Interne: Armand Călinescu.
Ministerul Afacerilor Externe: Nicolae Petrescu-Comnen (30 mart.–21 dec. 1938); Grigore Gafencu (21 dec. 1938–6 mart. 1939).
Ministerul de Finanţe: Mircea Cancicov (30 mart. 1938–1 febr. 1939); Mitiţă Constantinescu (1 febr.–7 mart. 1939).
Ministerul de Justiţie: Victor Iamandi.
Ministerul Educaţiei Naţionale: Nicolae Colan — ad-interim (30 mart.–20 iun. 1938); Armand Călinescu — ad-interim (20 iun.–5 dec. 1938); Petre Andrei (5 dec. 1938–6 mart. 1939).
Ministerul Cultelor şi Artelor: Nicolae Colan (30 mart. 1938–1 febr. 1939); Nicolae Zigre (1 febr.–6 mart. 1939).
Ministerul Apărării Naţionale: generalul Gheorghe Argeşanu (30 mart.–14 oct. 1938); generalul Nicolae G. Ciupercă (14 oct. 1938–1 febr. 1939); Armand Călinescu — ad-interim (1 febr.–6 mart. 1939).
Ministerul Aerului şi Marinei: generalul Paul Teodorescu.
Minsiterul Înzestrării Armatei: generalul Iosif Iacobici (14 oct. 1938–1 febr. 1939); Victor Slăvescu (1 febr.–6 mart. 1939).
Ministerul Agriculturii, Domeniilor şi Cooperaţiei: Gheorghe Ionescu-Şişeşti (30 mart. 1938–1 febr. 1939); Nicolae D. Cornăţeanu (1 febr.–6 mart. 1939)
Ministerul Economiei Naţionale (până la 7 apr. 1938 Ministerul Industriei şi Comerţului): Mitiţă Constantinescu (30 mart. 1938–1 febr. 1938); Ion Bujoiu (1 febr.–6 mart. 1939).
Ministerul Lucrărilor Publice: Mihail Ghelmegeanu.
Ministerul Muncii: Mihail Ralea
Ministerul Muncii, Sănătăţii şi Ocrotirii Sociale: Armand Călinescu — ad-interim (30 mart.–4 apr. 1938); general dr. Nicolae Marinescu (4 apr.–1 oct. 1938).
Ministerul Sănătăţii şi Asistenţei Sociale: generalul dr. Nicolae Marinescu (1 oct. 1938–6 mart. 1939).
Ministru secretar de stat pentru Inventarierea Avuţiei Publice: Traian Pop (1 febr.–6 mart. 1939).
Ministru de stat pentru Minorităţi: Silviu Dragomir (1 febr.–6 mart. 1939).

Guvernul Armand Călinescu (7 martie – 21 sept. 1939)

*Preşedintele Consiliului de Miniştri:*Armand Călinescu
Ministerul de Interne: Armand Călinescu
Ministerul Afacerilor Străine: Grigore Gafencu
Ministerul de Finanţe: Mitiţă Constantinescu
Ministerul de Justiţie: Victor Iamandi
Ministerul Educaţiei Naţionale: Petre Andrei
Ministerul Cultelor şi Artelor: Nicolae Zigre
Ministerul Apărării Naţionale: Armand Călinescu, ad-interim
Ministerul Aerului şi Marinei: generalul Paul Teodorescu
Ministerul Înzestrării Armatei: Victor Slăvescu
Ministerul Agriculturii şi Domeniilor: Nicolae D. Cornăţeanu

Ministerul Economiei Naţionale: Ion Bujoiu
Ministerul Lucrărilor Publice şi Comunicaţiilor: Mihail Ghelmegeanu
Ministerul Muncii: Mihai Ralea
Ministerul Sănătăţii şi Asistenţei Sociale: generalul dr. Nicolae Marinescu
Ministru secretar de stat pentru Inventarierea Avuţiei Publice: Traian Pop
Ministru de stat, pentru Minorităţi: Silviu Dragomir

Guvernul general Gheorghe Argeşanu (21–28 septembrie 1939)

Preşedintele Consiliului de Miniştri: general Gheorghe Argeşanu.
Ministerul de Interne: generalul Gabriel Marinescu.
Ministerul Afacerilor Străine: Grigore Gafencu.
Ministerul de Finanţe: Mitiţă Constantinescu.
Ministerul de Justiţie: Victor Iamandi.
Ministerul Educaţiei Naţionale: Petre Andrei.
Ministerul Cultelor şi Artelor: Nicolae Zigre.
Ministerul Apărării Naţionale: generalul Ioan Ilcuş.
Ministerul Aerului şi Marinei: generalul Paul Teodorescu.
Ministerul Înzestrării Armatei: Victor Slăvescu.
Ministerul Agriculturii şi Domeniilor: Nicolae D. Cornăţeanu.
Ministerul Economiei Naţionale: Ion Bujoiu.
Ministerul Lucrărilor Publice şi Comunicaţiilor: Mihail Ghelmegeanu.
Ministerul Muncii: Mihai Ralea.
Ministerul Sănătăţii şi Asistenţei Sociale: generalul dr. Nicolae Marinescu
Ministru de stat pentru Inventarierea Avuţiei Publice: Traian Pop.
Ministru de stat pentru minorităţi: Silviu Dragomir.

Guvernul Constantin Argetoianu (28 sept. – 23 nov. 1939)

Preşedintele Consiliului de Miniştri: Constantin Argetoianu
Ministerul de Interne: Nicolae Ottescu
Ministerul Afacerilor Străine: Grigore Gafencu
Ministerul de Finanţe: Mitiţă Constantinescu
Ministerul de Justiţie: Victor Iamandi
Ministerul Educaţiei Naţionale: Petre Andrei
Ministerul Cultelor şi Artelor: Nicolae Zigre
Ministerul Apărării Naţionale: generalul Ioan Ilcuş
Ministerul Aerului şi Marinei: generalul Paul Teodorescu
Ministerul Înzestrării Armatei: Victor Slăvescu
Ministerul Agriculturii şi Domeniilor: Nicolae Cornăţeanu

Ministerul Economiei Naţionale: Ion Bujoiu
Ministerul Lucrărilor Publice şi Comunicaţiilor: Mihail Ghelmegeanu
Ministerul Muncii: Mihail Ralea
Ministerul Sănătăţii şi Asistenţei Sociale: generalul dr. Nicolae Marinescu
Ministru secretar de stat pentru Inventarul Avuţiilor Publice: Traian Pop
Ministru secretar de stat cu Ordinea Publică: generalul Gabriel Marinescu
Ministru secretar de stat cu Propaganda: Alexandru Radian
Ministru secretar de stat, însărcinat cu organizarea „Frontului Renaşterii Naţionale": Constantin C. Giurescu
Ministru secretar de stat pentru Minorităţi: Silviu Dragomir

Guvernul Gheorghe Tătărescu (24 nov. 1939 – 4 iulie 1940)

Preşedintele Consiliului de Miniştri: Gheorghe Tătărescu
Ministerul de Interne: Gheorghe Tătărescu, ad-interim (24–30 nov. 1939); Mihail Ghelmegeanu
Ministerul Afacerilor Străine: Grigore Gafencu (24 nov. 1939 – 1 iunie 1940); Ion Gigurtu (1–28 iunie 1940); Constantin Argetoianu (28 iun. – 4 iul.)
Ministerul de Finanţe: Mitiţă Constantinescu
Ministerul de Justiţie: Istrate Micescu (24 nov. 1939 – 11 mai 1940); Aurelian Bentoiu (11 mai – 4 iul. 1940)
Ministerul Educaţiei Naţionale: Petre Andrei
Ministerul Cultelor şi Artelor: Ion Nistor (24 nov. 1939 – 11 mai 1940); Ştefan Ciobanu (11 mai – 28 iun. 1940); Constantin C. Giurescu (28 iun. – 4 iul. 1940)
Ministerul Propagandei Naţionale: Grigore Gafencu, ad-interim (24 – 30 nov. 1939); Alexandru Radian (30 nov. 1939–4 mart. 1940); Constantin C. Giurescu (4 mart – 28 iun. 1940); Teofil Sidorovici (28 iun. – 4 iul. 1940)
Ministerul Apărării Naţionale: generalul Ioan Ilcuş
Ministerul Aerului şi Marinei: generalul Paul Teodorescu (24 nov. 1939 – 11 mai 1940); generalul Ioan Ilcuş – ad-interim (11 mai – 4 iul. 1940)
Ministerul Înzestrării Armatei: Victor Slăvescu
Ministerul Agriculturii şi Domeniilor: Gheorghe Ionescu-Şişeşti
Ministerul Economiei Naţionale: Constantin Angelescu (24 nov. 1939 – 11 mai 1940); Mircea Cancicov (11 mai – 4 iul. 1940)
Ministerul Comerţului Exterior: Ion Christu (16 febr. – 11 mai 1940)
Ministerul Lucrărilor Publice şi Comunicaţiilor: Ion Gigurtu (24 nov. 1939 – 1 iun. 1940); Ion Macovei (1 iun. – 4 iul. 1940)
Ministerul Muncii: Mihail Ralea
Ministerul Sănătăţii şi Ocrotirii Sociale: Nicolae Hortolomei
Ministru secretar de stat pentru Inventarul Avuţiilor Publice: Traian Pop
Ministru secretar de stat, însărcinat cu organizarea „Frontului Renaşterii Naţionale": Constantin C. Giurescu (24 nov. 1939 – 4 mart. 1940)
Ministru secretar de stat, pentru Minorităţi: Silviu Dragomir

Ministru secretar de stat la Președinția Consiliului de Miniștri: Radu Portocală (5 dec. 1939 – 11 mai 1940)
Ministru secretar de stat la Președinția Consiliului de Miniștri: Ion Christu (9–16 febr. 1940)
Ministru secretar de stat: Ernest Urdăreanu (22–28 iun.); Alexandru Vaida-Voevod (28 iun. – 4 iul.)
Ministru secretar de stat: Ion Inculeț (28 iun. – 4 iul.)
Ministru secretar de stat: Ion Nistor (28 iun. – 4 iul.)

Guvernul Ion Gigurtu
(4 iul. – 4 sept. 1940)

Președintele Consiliului de Miniștri: Ion Gigurtu
Vicepreședintele Consiliului de Miniștri: generalul Gheorghe Mihail (4 iul. – 23 aug.)
Ministerul de Interne: generalul David Popescu
Ministerul Afacerilor Străine: Mihail Manoilescu
Ministerul de Finanțe: Gheorghe Leon, ad-interim
Ministerul de Justiție: Ion V. Gruia
Ministerul Educației Naționale: Dumitru Caracostea
Ministerul Cultelor și Artelor: Horia Sima (4–8 iul.); Radu Budișteanu (8 iul. – 4 sept.)
Ministerul Propagandei Naționale: Nichifor Crainic
Ministerul Apărării Naționale: generalul Constantin Niculescu
Ministerul Aerului și Marinei: contraamiralul adjutant Nicolae Păiș
Ministerul Înzestrării Armatei: Mihail Priboianu
Ministerul Agriculturii și Domeniilor: Gheorghe Leon, ad-interim
Ministerul Economiei Naționale: Gheorghe Leon
Ministerul Comerțului Exterior: Gheorghe Leon, ad-interim (4–10 iul.)
Ministerul Lucrărilor Publice și Comunicațiilor: Ion Macovei
Ministerul Muncii: Stan Ghițescu
Ministerul Sănătății și Ocrotirii Sociale: dr. Victor Gomoiu
Ministerul Inventarului Avuțiilor Publice: Vasile Noveanu
Ministerul Minorităților: Hans Otto Roth

IERARHI AI BISERICILOR ORTODOXE ȘI UNITĂ CU ROMA

Ierarhii Bisericii Ortodoxe Române

Patriarhii Bisericii Ortodoxe Române

MIRON CRISTEA, fost episcop de Caransebeș, ales mitropolit primat la 18/31 dec. 1919, investit și înscăunat la 19 dec. 1919/1 ian. 1920. La 4 febr. 1925 a fost ridicat la demnitatea de patriarh; învestit și înscăunat la 1 nov. 1925 – † 6 mart. 1939
NICODIM MUNTEANU, fost mitropolit al Moldovei, locțiitor în mart-iun. 1939, ales patriarh la 30 iun. 1939, învestit și înscăunat la 5 iul. 1939 – †27 febr. 1948

Mitropolia Ungrovlahiei

CONON ARĂMESCU-DONICI, fost episcop de Huși, ales la 14 febr. 1912, învestit și înscăunat la 19 febr. 1912; retras la 1 ian. 1919 – † 7 aug. 1922
Locțiitor: arhiereul Platon Ciosu Ploieșteanul, ian. – dec. 1919 – † 29 nov. 1934
În perioada interbelică patriarhii au avut și calitatea de mitropoliți ai Ungrovlahiei.

Episcopia Râmnicului

ANTIM PETRESCU, fost arhiereu Botoșăneanul, ales la Iași, la 3 iul. 1918, învestit la 5 iul., înscăunat în sept. 1918; alegerea anulată la 6 nov. 1918; a condus până la † 6 sept. 1919
Locțiitor: arhiereul Alexie Șerban Craioveanul, sept. 1919 – 1 apr. 1920 – † 1921
VARTOLOMEU STĂNESCU, fost arhiereu Băcăuanul, locțiitor de la 1 apr. 1920, ales la 17 mart 1921, învestit la 7 apr. și înscăunat la 24 apr. 1921 – pensionat la 1 nov. 1938 – † 2 nov. 1954
Locțiitor: arhiereul Irineu Mihălcescu Târgovișteanul, 1 nov. 1938 – 7 nov. 1939
La 7 nov. 1939 se desființează Episcopia Râmnicului, înființându-se la aceeași dată Mitropolia Olteniei.

Mitropolia Olteniei

Înființată la 7 nov. 1939, cu reședința la Craiova
Locțiitor: arhiereul Irineu Mihălcescu Râmniceanul, numit la 7 nov., instalat la 13 nov. 1939 – 29 nov. 1939, apoi mitropolit al Moldovei

---
* Apud *Enciclopedia de istorie a României*, București, 2002 (cap. *Patriarhii Bisericii Ortodoxe Române*, autor Mircea Păcurariu).

NIFON CRIVEANU, fost la Huși, ales la 30 nov. 1939, învestit la 12 dec. 1939 și înscăunat la 21 dec. 1939 – pensionat la 20 apr. 1945 – † 14 iun. 1970

Episcopia Buzăului

DIONISIE CLIMESCU, fost arhiereu Craioveanul, ales la 14 mart. 1894, învestit la 20 mart. și înscăunat la 25 mart. 1894 – † 5 apr. 1921
Locțiitor: arhiereul Teofil Mihăilescu Râmniceanul, 15 apr. 1921 – 1 apr. 1923 – † 21 iun. 1926
GHENADIE NICULESCU, ales la 29 mart. 1923, hirotonit la 13 apr., învestit la 10 mai și înscăunat la 24 mai 1923 – † 29 aug. 1942

Episcopia Argeșului

TEOFIL MIHĂILESCU, fost arhiereu Ploieșteanul, ales la Iași la 3 iul. 1918, învestit la 5 iul. și înscăunat la 4 sept. 1918; alegerea anulată la 6 nov. 1918 – † 21 iun. 1926
Locțiitori: arhiereul Vartolomeu Stănescu Băcăuanul, 1 apr. 1919 – 1 apr. 1920, apoi la Râmnic; arhiereul Evghenie Humulescu Piteșteanul, 1 apr. 1920 – mart. 1921
VISARION PUIU, ales la 17 mart. 1921, hirotonit și învestit la 25 mart., înscăunat la 27 mart. 1921 – 29 mart. 1923, apoi la Hotin (Bălți)
Locțiitor: arhiereul Evghenie Humulescu Piteșteanul, mart. 1923– 5 iun. 1923 – † 23 mart. 1931
NICHITA DUMA, ales la 5 iun. 1923, hirotonit la 20 iul., învestit la 9 nov. și înscăunat la 18 nov. 1923 – † 16 apr. 1936
GRIGORIE LEU, fost arhiereu Botoșăneanul, ales la 30 apr. 1936, învestit la 2 iun. și înscăunat la 7 iun. 1936 – 11 iun. 1940, apoi la Huși
Locțiitor: episcopul Dionisie Erhan, delegat la 6 iun. 1940 – 11 iul. 1941 – † 17 sept. 1943

Episcopia Tomisului (Constanței)

Înființată la 10 mart. 1923, cu reședința la Constanța
ILARIE TEODORESCU, ales la 29 mart. 1923, învestit la 10 mai, înscăunat la 3 iun. 1923 – † 27 sept. 1925
GHERONTIE NICOLAU, fost arhiereu Silistreanul și locțiitor de episcop, ales la 4 febr. 1926, învestit la 11 mart. și înscăunat la 14 mart. 1926 – retras la 1 nov. 1942 – † 28 dec. 1948

Mitropolia Moldovei

PIMEN GEORGESCU, fost la Dunărea de Jos, ales la 5 febr. 1909, învestit la 8 febr. și înscăunat la 15 febr. 1909 – † 11/12 nov. 1934
NICODIM MUNTEANU, fost la Huși, apoi stareț la Neamț, ales la 23 ian. 1935, învestit la 30 ian. și înscăunat la 4 febr. 1935 – 30 iun. 1939, apoi patriarh
Locțiitor de arhiepiscop: arhiereul Valerie Moglan Botoșăneanul, iun.dec. 1939 – † 14 aug. 1949
IRINEU MIHĂLCESCU, fost arhiereu Târgovișteanul și Râmniceanul, locțiitor la Râmnic și Craiova, ales la 29 nov. 1939, învestit la 12 dec. și înscăunat la 17 dec. 1939, retras la 16 aug. 1947 – † 3 apr. 1948

Episcopia Romanului

TEODOSIE ATANASIU, fost arhiereu Piteșteanul, ales la 4 febr. 1912, învestit la 12 febr. și înscăunat în febr. 1912 – retras la 1 febr. 1923 – † 7 febr. 1927
Locțiitor: arhiereul Ilarion Mircea Băcăuanul, 1 febr. 1923 – iun. 1923

LUCIAN TRITEANU, ales la 29 mart. 1923, hirotonit la 6 mai, învestit la 10 mai și înscăunat la 10 iun. 1923 – retras în aug. 1947 – † 6 sept. 1953

Episcopia Rădăuților

VLADIMIR REPTA, vicar general cu titlul de „episcop de Rădăuți" (din 1896), numit apoi mitropolit la 17 oct. 1902, înscăunat la 10/23 nov. 1902 – retras la 1 nov. 1924 – † 24 apr. 1926
NECTARIE COTLARCIUC, ales la 7 nov. 1924, învestit la 9 nov. și înscăunat la 10 nov. 1924 – † 4 iul. 1935
VISARION PUIU, fost la Hotin (Bălți), ales la 17 oct. 1935, învestit la 30 oct. și înscăunat la 10 nov. 1935 – retras în mai 1940 – † 10 aug. 1964
TIT SIMEDREA, ales la 13 iun. 1940, învestit la 13 mart. 1941 și înscăunat la 25 mart. 1941 (la Suceava), retras la 31 ian. 1945 – † 9 dec. 1971

Episcopia Hușilor

NICODIM MUNTEANU, fost arhiereu Băcăuanul, ales la 18 febr. 1912, învestit la 19 febr. și înscăunat la 3 mart. 1912 – retras la 31 dec. 1923, mai târziu mitropolit al Moldovei și patriarh
Locțiitor: arhiereul Teofil Mihăilescu Râmniceanul, ian-mart. 1924 – † 21 iun. 1926
IACOV ANTONOVICI, fost la Dunărea de Jos, ales la 26 mart. 1924, învestit la 8 apr. și înscăunat la 13 apr. 1924 – † 31 dec. 1931
Locțiitor: arhiereul Veniamin Pocitan Bârlădeanul, ian. 1932 – mart. 1934 – † 14 mart. 1955
NIFON CRIVEANU, fost arhiereu Craioveanul, ales la 19 oct. 1933, învestit la 9 mart. 1934, înscăunat la 12 mart. 1934 – 30 nov. 1939, apoi mitropolit al Olteniei
Locțiitor: arhiereul Valerie Moglan Botoșăneanul, 23 dec. 1939 – iul. 1940 – † 13 aug. 1949
GRIGORIE LEU, fost la Argeș, ales la 11 iun. 1940, învestit la 13 mart. 1941, înscăunat la 28 iul. 1940 – la 5 febr. 1949 pus în retragere – † 1 mart. 1949

Episcopia Dunării de Jos

NIFON NICULESCU, fost arhiereu Ploiieșteanul, ales la 22 mart. 1909, iănvestit la 24 martt. 1909, înscăunat la 26 mart. 1909, retras la 1 ian. 1922 – † 27 febr. 1923
Locțiitor: arhiereul Platon Ciosu Ploieșteanul, ian. 1922 – mart. 1923
IACOV ANTONOVICI, fost arhiereu Bârlădeanul, ales la 29 mart. 1923, învestit la 31 mart. și înscăunat la 22 apr. 1923 – 26 mart. 1924, apoi la Huși
Locțiitor: arhiereul Platon Ciosu Ploieșteanul, 5 apr. 1924 – 25 iun. 1924 – † 29 nov. 1934
COSMA PETROVICI, fost arhiereu Botoșăneanul, ales la 25 iun. 1924, învestit la 1 iul. și înscăunat la 19 iul. 1924 – retras în aug. 1947 – † 16 dec. 1948

Mitropolia Basarabiei

NICODIM MUNTEANU, episcop la Huși, locțiitor de arhiepiscop, 14 iun. 1918 – 31 dec. 1919
GURIE GROSU, fost arhiereu Botoșăneanul din iul. 1918, locțiitor de la 1 ian. 1920; la 21 febr. 1920 ales arhiepiscop, învestit la 29 mart. 1921, înscăunat la 16 mai 1921, la 28 apr. 1928, ridicat la treapta de mitropolit – suspendat, apoi pensionat la 11 nov. 1936 – † 14 nov. 1943

Locțiitori: Nicodim Munteanu, mitropolitul Moldovei, nov. 1936 – iun. 1937; Cosma Petrovici, episcopul Dunării de Jos, iun. 1937 – febr. 1938
EFREM ENĂCHESCU, arhiereu cu titlul „Tighineanul", hirotonit la 28 febr. 1938, instalat ca locțiitor de arhiepiscop la 6 mart. 1938 (cu excepția perioadei iul. 1940 – iul. 1941) – † 5 dec. 1968

Episcopia Hotinului (cu reședința la Bălți)

Înființată la 10 mart. 1923
VISARION PUIU, fost la Argeș, ales la 29 mart. 1923, investit la 31 mart. 1923, instalat la 13 mai 1923 – la 17 oct. 1935 ales mitropolit al Bucovinei
TIT SIMEDREA, fost arhiereu Târgovișteanul, ales la 11 dec. 1935, instalat la 29 dec. 1935 – la 13 iun. 1940 ales mitropolit al Bucovinei

Episcopia Cetății Albe – Ismailului (cu reședința la Ismail)

Înființată la 10 mart. 1923
NECTARIE COTLARCIUC, ales la 29 mart. 1923, investit la 10 mai 1923, instalat la 20 mai 1923 – la 7 nov. 1924 ales mitropolit al Bucovinei
IUSTINIAN TECULESCU, fost episcop al Armatei, ales la 17 dec. 1924, instalat la 21 dec. 1924 – † 16 iul. 1932
DIONISIE ERHAN, fost arhiereu cu titlul de „Ismail"; locțiitor din iul. 1932, ales episcop-eparhiot la 20 oct. 1933, înscăunat la 15 mai 1934, păstorind efectiv până la 26 iun. 1940 (în iul. 1940 – iul. 1941 locțiitor de episcop la Argeș), pensionat la 1 sept. 1941 – † 17 sept. 1943

Mitropolia Ardealului

Locțiitor: Ioan Papp, episcopul Aradului, oct. 1918 – mai 1920, iar vicar arhiepiscopesc arhimandritul Ilarion Pușcariu – † ca arhiereu la 26 aug. 1922
NICOLAE BĂLAN, ales la 14/27 febr. 1920, hirotonit și înscăunat la Sibiu la 17/30 mai 1920, investit la București la 4/17 iun. 1920 – † 6 aug. 1955

Episcopia Vadului, Feleacului și Clujului

Consistoriul ortodox din Cluj, înființat la 7/20 iul. 1919
Președinte: arhimandritul Nicolae Ivan, ales la 7/20 iul. 1919, instalat la 15 ocrt. 1919
Episcopia Vadului, Feleacului și Clujului înființată la 18 iul. 1921
NICOLAE IVAN, ales la 15/28 sept. 1921, hirotonit la 4 dec., investit la 8 dec., înscăunat la 19 dec. 1921 – † 3 febr. 1936
NICOLAE COLAN, ales l 29 apr. 1936, hirotonit la 31 mai, investit la 2 iun., înscăunat la 29 iun. 1936 – 23 mai 1957, apoi mitroppolit al Ardealului

Epicopia Maramureșului

(reînființată cu sediul la Seghedin)
Înființată prin hotărârea Sfântului Sinod din 17 iun. 1937, aprobată de Consiliul de Miniștri la 14 iul. 1937 și prin Decretul Regal din 21 aug. 1937
VASILE STAN, fost arhiereu vicar cu titlul „Rășinăreanul", la Sibiu, ales la 1 nov. 1938, investit la 16 dec. și înscăunat la 29 dec. 1938 – † 13 apr. 1945

Episcopia Timișoarei

Înființată prin decretul-Lege din 7 nov. 1939
Locțiitori: Andrei Magieru al Aradului, dec. 1939 – 22 mart. 1940 (retras); Nicolae Popoviciu al Oradiei, 24 mart. 1940 – mart. 1941

Noua Episcopie a Caransebeșului

MIRON CRISTEA, ales la 21 nov./3 dec. 1909, confirmat la 10 apr. st.n. 1910, hirotonit la 20 apr., înscăunat la 25 apr./8 mai 1910 – 18/31 dec. 1919, ales mitropolit primat (din 1925 patriarh)
IOSIF BĂDESCU, ales la 8/21 mart. 1920, hirotonit și înscăunat la 27 sept./10 oct. 1920 – † 11 iul. 1933
VASILE LAZARESCU, ales la 21 oct. 1933, hirotonit la 31 dec. 1933, investit la 9 mart. 1934, înscăunat la 15 apr. 1934 – 12 iun. 1940, ales la Timișoara, înscăunat numai la 25 mart. 1941

Episcopia Aradului

IOAN PAPP, ales la 30 ian./12 febr. 1903, recunoscut la 27 mart. st.n., hirotonit la 23 apr. st.v., înscăunat la 4/17 mai 1903 – † 21 ian. 1925
GRIGORIE COMȘA, ales la 3 mai 1925, hirotonit la 14 iun., investit la 21 iun., înscăunat la 12 iul. 1925 – † 25 mai 1935
ANDREI MAGIERU, fost arhiereu vicar „Crișanul" la Oradea, ales la 10 dec. 1935, investit la 21 dec. 1935, înscăunat la 2 febr. 1936 – † 13 mai 1960

Noua Episcopie a Oradiei

Înființată prin Legea promulgată la 30 aug. 1920
ROMAN CIOROGARIU, ales la 3/16 oct. 1920, hirotonit la 26 mart. 1921, investit la 29 mart., înscăunat la 2 oct. 1921 – † 21 ian. 1936
NICOLAE POPOVICIU, ales la 28 apr. 1936, hirotonit la 1 iun., investit la 2 iun., înscăunat la 28 iun. 1936 – pensionat la 5 oct. 1950 – † 20 oct. 1960

Episcopia Armatei (cu sediul în Alba Iulia)

Înființată în aug. 1921
VASILE SAFTU, protopop, numit în dec. 1921 – † 6 apr. st.n. 1922, înainte de hirotonie
IUSTINIAN TECULESCU, numit la sfârșitul anului 1922, hirotonit la 5/18 mart. 1923, investit la 18/31 mart. și instalat la 10 apr. 1923 – 17 dec. 1924, apoi la Ismail – † 16 iul. 1932
IOAN STROIA, numit la 20 mai 1925, hirotonit la 15 iun., investit la 20 iun. 1925 – † 18 apr. 1937
PARTENIE CIOPRON, numit la 17 iun. 1937, hirotonit la 25 sept., investit la 8 oct. și înscăunat la 10 oct. 1937 – pensionat în aug. 1948

Episcopia Misionară Ortodoxă română din America

Înființată prn Legea promulgată la 5 mai 1934 (aprobată de Sfântul Sinod în apr. 1934, de Senat la 26 apr., de Camera Deputaților la 28 apr.)

POLICARP MORUȘCA, ales la 26 ian. 1935, hirotonit și învestit la 24 mart. 1935, înscăunat la Detroit la 4 iul. 1935; păstorește efectiv până în aug. 1939, pensionat iul. 1948 – † 26 oct. 1958

BISERICA UNITĂ CU ROMA, GRECO-CATOLICĂ*

Mitropolia Blajului

Vicar capitular: Vasile Suciu, 1918 – 1919
VASILE SUCIU, propus la 9 mai 1918, numit la 9 aug. 1919, hirotonit și instalat la 1 ian. 1920 – † 25 ian. 1935
Vicar capitular: Victor Macavei, 1935 –1936
ALEXANDRU NICOLESCU, fost la Lugoj, numit la 7 mai 1935, confirmat la 29 aug. 1936, instalat la 19 sept. 1936 – † 5 iun. 1941

Episcopia Oradiei

DIMITRIE RADU, fost la Lugoj, numit la 12 mai 1903, confirmat la 8 iul. 1903, instalat la 16 aug. 1903 – † 8 dec. 1920 (ucis în Senat)
Vicar capitular: Floian Stan, 1920–1922 – † 15 mai 1924
VALERIU TRAIAN FRENȚIU, fost la Lugoj, numit la 17 ian. 1922, confirmat la 25 febr. 1922, instalat la 3 mai 1922 – oct. 1948 – † 11 iul. 1952, la Sighet

Episcopia Gherlei

IULIU HOSSU, numit la 3 mart., 1917, hirotonit la 4 dec. 1917, instalat la 16 dec. 1917 – oct. 1948 (la 15 aug. 1930 sediul epicopiei a fost transferat la Cluj) – † 28 mai 1970

Episcopia Lugojului

VALERIU TRAIAN FRENȚIU, numit la 4 nov. 1912, hirotonit la 1/14 ian. 1913, instalat la 9 febr. st.n. 1913 – 17 ian. 1922, apoi la Oradea
Vicar capitular: Ioan Boroș, 1922 – † 29 ian. 1937
ALEXANDRU NICOLESCU, numit la 25 febr., hirotonit la 18 iun. 1922, instalat în iul. 1922 – 87 mai 1935, apoi mitropolit la Blaj
IOAN BĂLAN, numit în aug. 1936, hirotonit la 18 oct. 1936, instalat la 1 nov. 1936 – oct. 1948 – † 24 aug. 1953

Episcopia de Baia Mare

Înființată prin Concordatul din 1927 și prin Bula Papală „Solemni Conventione" din 5 iun. 1930
Administrator apostolic: Iuliu Hossu al Clujului, din 15 aug. 1930
ALEXANDRU RUSU, numit la 17 oct. 1930, hirotonit la 30 ian. 1931, instalat la 2 febr. 1931 – oct. 1948 – † 9 mai 1943

* Apud *Enciclopedia de istorie a României*, București, 2002 (cap. *Biserica Română unită cu Roma, greco-catolică*, autor Mircea Păcurariu).

LISTA ILUSTRAȚIILOR